T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

TÜRKMEN KLASSIKI ÉDEBİYATINIŇ SÖZLÜGİ
(TÜRKMEN KLÂSİK EDEBİYATININ SÖZLÜĞÜ)
A. MEREDOV - S. AHALLI

(AKTARMA)

122632

YÜKSEK LİSANS TEZİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Danışman
Yard. Doç. Dr. Aydın BUDAK

Hazırlayan
Tuncay BÖLER

122632

TOKAT-2002

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

TÜRKMEN KLASSIKI ÉDEBİYATINIŇ SÖZLÜGİ
(TÜRKMEN KLÂSİK EDEBİYATININ SÖZLÜĞÜ)
A. MEREDOV - S. AHALLI

(AKTARMA)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuncay BÖLER

		Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
Başkan	:	Prof. Dr.	Recep TOPARLI	
Üye	:	Prof. Dr.	Münir ATALAR	
Üye	:	Yard. Doç. Dr.	Aydın BUDAK	

Bu tez, 16.04.2002 tarih ve 2002/3 sayılı Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen jüri üyelerince 01.05.2002'de kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Osman KARKAÇIER
Enstitü Müdür Vekili

İÇİNDEKİLER

İçindekiler..... I
Özet..... II
Abstract..... III
Ön söz..... IV
Sözlük düzeniyle ilgili açıklamalar..... VI
Türkmen alfabesi ve çevriyazı..... VIII
Kısaltmalar..... IX
Sözlük heyetinden..... XIII
Sözlükte kullanılan kısaltmalar..... XIX
Sözlük..... 1
İlâve bilgiler..... 489
Milâdî ve hicrî yıl hakkında..... 489
Yılların birbirine çevrilişi..... 490
Milâdî (Avrupaî) aylarla hicrî ayları karşılaştırma tablosu..... 491
Yıl çevirmek..... 492

ÖZET

Bu tez, A. Meredov ve S. Ahallı tarafından hazırlanarak "Türkmenistan" neşriyatı arasında Aşkabat'ta 1988 yılında kiril alfabesiyle yayınlanmış "Türkmen Klassıkı Edebiyatınıñ Sözlügi" adındaki sözlüğün Türkiye Türkçesine aktarılmasıdır.

Çalışmamızda ilk önce, Türkmen alfabesine göre sıralanmış madde başlarını lâtin alfabesine göre sıraya dizdik. Ardından maddelerin açıklamasını, hiçbir ekleme ve çıkarma yapmadan verdik. Son olarak da kelimelerin kullanımını göstermek ve anlamlarına açıklık getirmek amacıyla verilmiş ve Türkmen edebiyatının tanınmış eserlerinden, şair ve yazarlarından alınmış örnekleri kiril alfabesinden lâtin alfabesine aktararak eğik yazıyla gösterdik.

Ayrıca çalışmamızın başına "Türkmen Alfabesi ve Çevriyazı" ile "Sözlük Düzeniyle İlgili Açıklamalar" bölümlerini koyduk.

Tuncay Böler
Tokat, 16.02.2002

ABSTRACT

The thesis which was prepared by myself is the translation of the dictionary named "Türkmen Klassıkı Édebiyatınıñ Sözlügi" to Turkish alphabet, published in Cyrillic alphabet in Aşkabat in 1988 as one of the "Türkmenistan" publications.

In our study, we first arranged the entries previously listed on the basis of Turkoman alphabet to the Latin alphabet. Then we gave the explanation without making any additions or deletions. And finally we translated the quotations taken from the well-known work, poets and writers of the Turkoman literature for the purpose of showing their usage and making them clear in explanation, from Cyrillic to Latin alphabet and wrote them in italics.

Furthermore, we placed in the very beginning of our study some explanations about "Turkoman Alphabet and Translation" and "The Order of Works in the Dictionary".

Tuncay Böler
Tokat, 16.02.2002

ÖN SÖZ

Türkmen Klâsik Edebiyatının Sözlüğü günümüz Türkmen dilinde bulunmayan, sadece klâsik edebiyat döneminde kullanılmış kelimelerin izah edildiği değerli bir sözlüktür. Sözlüğün 1963'te yapılan ilk baskısı gözden geçirilip yeni maddeler de eklendikten sonra, kitap 1988 yılında Aşkabat'ta tekrar yayımlanmıştır. Bizim çalışmamız da bu ikinci neşir üzerinde yapılmıştır.

Sözlükte Türk dili ve eski Türk edebiyatıyla uğraşan araştırmacılara faydalı olacak ve birçoğu bilinmeyen edebiyat terimi ve edebî sanatın, tarihî ve mitolojik şahsiyetlerle kavim isimlerinin ayrıca Moğolca ve Hintçe kelimelerin açıklaması yapılmıştır.

Efsanevî karakter kazanmış şahıslardan *Éfrasiyap, İreç, İspendiyar, Lukman, Rüstem, Soltan Cümcüme, Şıh Sangan;* tarihî şahsiyetlerden *Atanazar, Çovdur Han, Cafargulı Han, Kagbul-Ahbar, Sebiktekin, Söyünhan, Zeññi Baba;* edebî şahsiyetlerden *Çarı Afzal, Durdı Şahır, Dosmëmmet, Mırat Şahır, Misgingılıç, Mollanepes, Orazmeñli, Pëlvan Mahmıt, Zınharı;* eser adlarından *Adabul-Harb Veş-Şacaé, Alı Beg ve Balı Beg, Dövletyar, Necep Oglan, Noh Manzar, Seypelmelek-Medhalcemal, Şabëhram, Yusup Ahmet, Zeynelarap* önemli madde başlarının bazılarıdır.

Edebî sanatlardan *çistan, istigarayı-bittesrıh, istigarayı-puşıda, sorag-cogap, tecnisi-hat, tecnisi-tam, tecnisi-nakıs, tecnisi-murakkep, tecnisi-mutarrap, tecnisi-zayıt, tashıp* çok farklı şekilde izah edilip, örneklerle desteklenmiştir. Yine *Andican, Astrabat, Babıl, Bücnürt, Çın-Maçın, Garaköl, Gum, Izmıkşir, İspıhan, Kuçan, Maru-Şahcahan, Nişapur, Sarahs, Serendip, Horezm, Turan* gibi yer adlarına sözlükte yer verilmiş; *Tañrı, Bagşı, Beni Israyıl, Tañrı, Horezm, Musa, Sırtlan* gibi birçok kelimenin de ilgi çekici etimolojik izahları yapılmıştır.

Bütün bu yönleriyle sözlüğün Türkmen klâsik edebiyatı ve Türkmen diliyle ilgilenenlere başvuru kitabı olacağı kanaatindeyiz.

Tez çalışmamda, her zaman bana destek olan ve tezimi başından sonuna kadar büyük bir titizlikle kontrol eden Hocam Yard. Doç. Dr. Aydın BUDAK'a, bazı konularda fikirlerini aldığım Yard. Doç. Dr. Mustafa ASLAN'a ve Türk dili araştırmacılığına yönelmemde emeği geçmiş tüm hocalarıma teşekkür ederim.

Tuncay BÖLER

Tokat, 16.02.2002

SÖZLÜK DÜZENİYLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

1. Madde başları büyük ve kalın harflerle yazılmıştır: **AB, ABAS, BADA, BAZU, VEYLA** vb.

2. Madde başlarındaki kelime grupları Türkmen yazım kurallarına uyularak bazen bitişik bazen ayrı yazılmış bazen de kısa çizgi ile birleştirilmiştir: **MESNETNEŞİN, CEŇ SALAHI, GÜL-SENUBER** vb.

3. Madde başlarındaki yabancı kelimelerin ve kelime gruplarının hangi dilden olduğu ve orijinalleri yay ayraç içinde gösterilmiştir: **IHTISAP** (Ar. ihtisa:b), **ŞEREP** (Ar. şeref), **SAD** (Far.), **ŞİRAZ** (Far. Şi:ra:z), **NÖKER** (Moğ.) vb.

Madde başlarındaki kelimelerin ve kelime gruplarının hangi dilden oldukları ve orijinalleri verilirken:

Uzun ünlü taşıyan kelimelerin bu ünlüleri iki nokta (:) ile gösterilmiştir: **AK** (a:k), **AL 2** (a:l), **BİDAR** (Far. bi:da:r), **GURUR** (Ar. guru:r), **ZEÑÑİ BABA** (Far.-T. Zengi:ba:ba) vb.

Arapça ve Farsça kurallara göre yapılmış tamlamaların ve diğer kelime gruplarının orijinalleri verilirken kiril alfabeli metinden aynen lâtin alfabesine aktarılmıştır: **ЭСЕДИЛЛА** (a. Асадул-ла:х) > **ÉSEDİLLA** (Ar. Asadul-la:h), **ГУФТУ-ШЕНУТ** (p. гофт-о шену:д) > **GÜFTÜ-ŞENUT** (Far. goft-o şenu:d), **НАМАЙЫ-АГМАЛ** (p.-a. на:ме-йе а'ма:л) > **NAMAYI-AGMAL** (Far.-Ar. na:me-ye a'ma:l), **ХАЙРЫЛ-УМУР** (a. хайрул-уму:р) > **HAYRIL-UMUR** (Ar. hayrul-umu:r), **САХЫБЫ-ЭСРАР** (a. са:хиб-е эсра:р) > **SAHIBI-ÉSRAR** (Ar. sa:hib-e ésra:r), **САХЫБЫЛ-ХУТ** (a. са:хиб-эл-ху:т) > **SAHIBIL-HUT** (Ar. sa:hib-él-hu:t) vb.

4. Eserin klâsik edebiyat sözlüğü olması sebebiyle sözlüğe alınan madde başlarının (ve bu madde başlarıyla oluşturulan kelime gruplarının, cümlelerin vb.nin) kullanımlarını göstermek ve anlamlarına açıklık getirmek için Türkmen edebiyatının tanınmış şair ve yazarlarından, edebî eserlerinden seçme örnekler eğik yazıyla verilmiştir.

5. Yazılışları aynı fakat anlamları farklı kelimeler **ADAT 1, ADAT 2; KAP 1, KAP 2, KAP 3** biçiminde birbirinden ayrılmıştır.

6. İmlâda; eser, şahıs isimleri ve coğrafî isimler Türkmen yazım kurallarına uyularak aynen aktarılmış, kimi coğrafî isimlerin Türkiye Türkçesinde kullanılan şekilleri parantez içinde verilmiştir: Éyran (İran), Saud Arabıstan (Suudî Arabistan), Orta Aziya (Orta Asya), Siriya (Suriye), Amıderya (Ceyhun), Sirderya (Seyhun), Tigir (Dicle), Yevfrat (Fırat), Kaspi Denizi (Hazar Denizi) vb.

7. Türkmencede, Türkiye Türkçesinden farklı olarak üç tane "e" vardır: e, э, ə. Tez çalışmamızda e > e, (kelime başında) ye; э > é; ə > ë ile gösterilmiştir: **ЗУБДЕ > ZÜBDE, ЕГ > YEG; ЭС > ÉS, ЭРЕН > ÉREN; ƏГƏ > ËGË, ƏКС > ËKS** vb.

Yine Türkiye Türkçesinde bulunmayan nazal n > ň ile gösterilmiştir: **KÜŇŇÜRE, SEŇ, TEŇ** vb.

TÜRKMEN ALFABESİ VE ÇEVRİYAZI

А	а	a	П	п	p
Б	б	b	Р	р	r
В	в	v	С	с	s
Г	г	g	Т	т	t
Д	д	d	У	у	u
Е	е	e, ye	Ү	ү	ü
Ё	ё	yo	Ф	ф	f
Җ	җ	j	Х	х	h
Ж	ж	c	Ц	ц	ts
З	з	z	Ч	ч	ç
И	и	i	Ш	ш	ş
Й	й	y	Щ	щ	şç
К	к	k	Ъ	ъ	’ (ayırma)
Л	л	l	Ы	ы	ı
М	м	m	Ь	ь	(inceltme)
Н	н	n	Э	э	é
Ң	ң	ñ	Ә	ә	ë
О	о	o	Ю	ю	yu
Ө	ө	ö	Я	я	ya

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
bak.	Bakınız
cm	Santimetre
ç.	Çoğul
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
gr.	Gramer
H.	Hicrî
Hz.	Hazret
km	Kilometre
M.	Milât, Milâdî
mec.	Mecaz
Moğ.	Moğolca
Ör.	Örnek
s.	Sayfa
t.	Tekil
T.	Türkçe, Türkmence
vb.	Ve başkaları, ve benzerleri, ve bunun gibi

X

А. МЕРЕДОВ – С. АХАЛЛЫ

ТҮРКМЕН КЛАССЫКЫ ЭДЕБИЯТЫНЫҢ СӨЗЛҮГИ

АШГАБАТ "ТҮРКМЕНИСТАН" 1988

XI

A. MEREDOV - S. AHALLI

TÜRKMEN KLASSIKI ÉDEBİYATINIÑ SÖZLÜGİ
(TÜRKMEN KLÂSİK EDEBİYATININ SÖZLÜĞÜ)

AŞGABAT "TÜRKMENİSTAN" 1988

YÖK TÜRKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

BBK 81.2 (Ty)
M43

Meredov A. – Ahallı S.
M 43 Türkmen Klassıkı Édebiyatınıñ Sözlügi – A.ı
Türkmenistan, 1988 – 512 s.
ISBN 5-8320-0157-5

Arapça, Farsça, eski Türkçe kelimeleri ve tarihî-efsanevî, mitolojik, coğrafi adları ayrıca doğu şiirinde kullanılan terimleri içine alan bu sözlük, geniş bir okuyucu kitlesi için hazırlanmıştır.

$M\frac{4602030000-086}{M551(14)-88}bezob'yaval.$ BBK 81.2 (Ty)

ISBN 5-8320-0157-5 © "Türkmenistan" neşriyatı, 1988

SÖZLÜK HEYETİNDEN

19. asırda önemli ölçüde gelişerek öne çıkan Türkmen Medeniyeti günden güne büyümektedir. Türkmenistan'da bilimin türlü dalları, gelişim süreçlerinde dünya bilimsel araştırmalarının kazandığı teorik ve pratik sistematiğe bağlı olarak çok sayıda bilimsel problemin üstesinden gelmeyi başardı.

Edebî mirasımızın araştırılması hususunda Türkmen halkının elde ettiği birçok başarı vardır. Geçen asırlarda Türkmen şairlerin, yazarların, düşünürlerin ve bilim adamlarının meydana getirdikleri edebî, ilmî ve tarihî eserlerin yayımlanması işi ciddiyetle yürütülmeye başlandı. Günümüzde birçok edebî yadigâr ve anonim eser nüshaları ayrı bir kitap şeklinde binlerce tirajla basıldı. Hatta bunlardan bir kısım örnekler, Türkmen Devlet Üniversitesinin, pedagojik enstitülerinin, pedagojik okulların, ortaöğretim okullarının kitaplarına alındı. Bu arada uzak geçmişte çeşitli tarihî şartlarda oluşturulan çok büyük bir hacim tutan zengin edebiyatın yazılı metinlerini derinlemesine ve doğru anlamak için özel olarak hazırlanan türlü sözlüklere ihtiyaç duyuldu.

Türkmen dili, edebiyatı ve sanatı hakkında birçok sözlük yazıldı. Bu tecrübeler hâlâ devam etmekte olup Türkmen edebiyatı hakkında hazırlanan "terim sözlüğü" iki defa basılmıştır. Elinizdeki bu sözlük de bu sürecin özgün bir devamıdır.

Sözlüğün ilk baskısı 1963'te yapıldı. Bu neşri, dil ve edebiyat hocaları, filologlar, yazarlar, şairler ve Türkmen klâsik edebiyatı heveslileri beğendiler ve birinci neşri gözden geçirip söz varlığını çoğaltarak daha mükemmel bir hâle getirmeyi önerdiler. İkinci neşirde bu önerilere dikkat edildi.

Sözlüğün adı, *Türkmen Klassıkı Édebiyatınıñ Sözlügi* şeklinde kısaltıldı. Söz varlığı üç misli artırıldı. Birinci neşre sarih olmayan kelimeler de alınmıştı. İkinci neşirde bunlar

çıkarıldı. Yine bu neşirde edebî eserlerde karşılaşılan tarihî-efsanevî, mitolojik şahıslara, coğrafî adlara, kitaplara, klâsik edebiyat terimlerine de yer verildi.

Sözlüğün klâsik edebiyat üzerine çalışan ve doğu halklarının edebî eserlerini tercüme eden araştırmacılara yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Sözlük üzerinde çalışılırken çok sayıda Türkçe, Farsça, Arapça sözlükten ve edebî, tarihî, ilmî kitaptan faydalanıldı. Klâsik edebiyata ait metinler ve bu metinlerin söz varlığı tekrar incelendi. Metinlerde yer alan ve anlaşılmasında güçlük çekilen sözler ve kullanımlarını gösteren örnekler seçildi. Bu çalışmalar, sözlüğün daha orijinal ve kapsamlı olmasını sağladı. Daha önceki neşirdeki kusurlar, eksikler düzeltildi.

Sözlüğe alınan kelimelerin çoğu Arapça ve Farsçadır. Dilimiz üzerine yapılan ilmî araştırmalara göre, 1917'den önceki uzak devrin devamında iktisadî ve siyasî etkileşimler sonucunda birçok Arapça ve Farsça kelime Türkmen Türkçesine girmiştir. Hâlen bu kelimelerin birçoğunu kullanmaktayız. Fakat *Dövletmämmet-Azadı, Mahmıt Gayıbı, Şeydayı, Andalıp, Şükürî* gibi birçok şairin eserlerin de olup da günümüz Türkmen Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan yazılı edebiyata ait kelimeler de mevcuttur. Bundan dolayı biz o kelimelere anlam versek de Türkmen dilinin tarihî söz varlığı incelendiğinde bu kelimelerin dilimize tabiî surette giren unsurlar olduğu fikri hakikate uygun düşmez. Fakat Orta Çağ ve klâsik edebiyat miraslarını tam olarak anlamak ve bunlara dair araştırmalar yapmak için bu sözlerin anlamını bilmek bir zorunluluktur.

Sözlükte kelimenin birden çok anlamı ve mecaz anlamı bir arada verildi. Sesteş kelimelere numara verilerek birbirinden ayrıldı.

Eser, bir klâsik edebiyat sözlüğü olsa da zarurî görülen yerlerde başka şairlerden kimi durumda da diğer Türkî halkların temsilcilerinin eserlerinden faydalanıldı.

Sözlüğe kimi zaman anlamı bilinen kelimeler de alındı. Bu kelimeler tek olarak kullanıldığında anlamı açık olsa da başka bir anlamı bilinmeyen kelimeyle grup

oluşturduğunda bir açıklama yapılması lâzım gelmektedir. Örneğin, *ömür* ve *mert* kelimeleri herkes tarafından bilinmektedir. Fakat *ömri-deraz* (uzun ömür), *merdi-has* (çok fazla hakka sahip bulunan kimse) gibi kelime grupları günümüz okuyucuları tarafından bilinmemektedir. Böyle durumlarda kelimenin kendisi ve onunla oluşturulan kelime grupları da verildi. Klâsik edebiyatta tekil şekilleri bilinen kimi Arapça ve Farsça çoğul kelimelere rastlanılmaktadır. Örneğin, *émva:ç* ve *a:sa:r* Arapça *mövç* ve *éser* kelimelerinin çoğul şeklidir. Sözlükte bu türlü kelimelerin anlamına açıklık getirdikten sonra kelimelerin tekil ve çoğul şekillerini de göstermeyi faydalı gördük.

Kelimelerin dizilmesinde ve açıklamasında aşağıdaki düzene uyuldu:

İlk önce kelimenin Türkmen Türkçesiyle söylenişi verildi. Daha sonra yay ayraç içinde kelimenin hangi dile ait olduğu gösterildi. Örneğin, *a* (Ar.) Arapçayı, *p* (Far.) Farsçayı ifade etmektedir. Fakat bunlar, kelimelerin esas kökeni değildir. Zaten bu meseleyi çözmek bu sözlüğün görevi değildir. Çünkü köken konusu oldukça karmaşıktır. Örneğin, eski bir Farsça kelime olan *mas, -al* ön ekini alarak Arapçaya *almas* şeklinde geçmiş, asırlar sonra bu kelime tekrar Farsçaya girmiş ve *almas* şeklinde kullanılmıştır. Fakat kelime zamanla tekrar Arapçaya geçmiş ve *al-almas* şeklini almıştır. Demek ki *mas* kelimesi iki defa Arapçalaşmıştır. Bu durum tabiî ki uzun zaman almıştır. Bundan dolayı, kelimelerin kökenini belirlemek oldukça mühim ve ilmî araştırma gerektiren bir meseledir. Arapçada birçok Farsça ve Türkçe kelime bulunmaktadır. Hatta Kur'anıkerim'de Türkçe, Farsça, Süryanîce, Aramîce ve Habeş dilinde kelimeler bulunduğunu birçok dilci kabul etmektedir.

Sözlükte Türk diline ait kelimeler için belli bir işaret kullanılmadı. Türkçe ekleri ve kelime gruplarında yer alan Türkçe kelimeleri göstermek için *T.* kullanıldı. Ardından kelimenin aslî söylenişinin transkripsiyonu, zarurî durumlarda da tekil ya da çokluk şekli verildi. Uzun söylenen ünlüyü göstermek için iki nokta (:) kullanıldı. Yay ayraçtan sonra da sözün anlamları verildi.

Malûm olduğu üzere şu ana kadar neşredilen metinlerde bir kelimenin birkaç şekline rastlanılmaktaydı. Bu tür kelimelerin bütün şekillerine dikkat edildi ve birisinin anlamı verildikten sonra diğer şekillerinin ardından anlamı verilen kısma bakılması istendi.

Yukarıda ifade edildiği gibi sözlük yeniden ele alınırken çok sayıda Rusça, Arapça, Farsça ve Türkçe sözlükten, dil ve edebiyat tarihine ait kitaplardan faydalanıldı. Bunların tümünü vermek tabiî ki mümkün değildir. Doğu edebiyatının, Türkmen klâsik şiirinin tarihine ve teorisine ait terminolojik ifadeler açıklanırken Sovyet âlim Prof. Dr. Ye. É. BERTELS, İngiliz âlim É. BRAUN, Alman H. ÉTËN, Çek Ya. RİBKAN, İran âlimlerinden S. NEFİSİ, Z. SAFAN, K. GANIN vb. kişilerin ilmî çalışmalarından yararlanıldı.

Orta Asya ve Azerbaycan halklarının dil ve edebiyat tarihiyle ilgili terimler açıklanırken bu hakların dil ve edebiyat tarihiyle ilgili kitaplardan istifade edildi. Yararlanılan kaynakların en önemlileri aşağıda verilmiştir:

I

"Arap ve Fars Sözleriniñ Sözlügi (Azerbaycan Klassıkı Édebiyatını Okamak Üçin)", Baku, 1966.

"Azerbaycan Édebi Dilinde İşlenen Arap ve Fars Sözleriniñ Gısgaça Sözlügi", Baku, 1960.

BARANOV, H. K., *"Arabsko-Russkiy Slovar"*, M., 1957.

BUDAGOV L. Z., *"Sravnitelnıy Slovar Turektsko-Tatarskih Nareçiy"*, 1-2 tom, SPB, 1869-1871.

"Drevnetyurkskiy Slovar", L., 1969.

GAFFAROV, M. A., *"Persidsko-Russkiy Slovar"*, 1-2 tom, M., 1974.

"Kratkaya Literaturnaya Éntsiklopediya", 1-8 tom, M., 1962-1975.

MİLLER, B. V., *"Persidsko-Russkiy Slovar"*, M., 1960.

"Persidsko-Russkiy Slovar", 1-2 tom, M., 1970.

RADLOV, V., *"Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy"*, SPB, 1899-1911.

"Türkçe Sözlük", Ankara, 1969.

ŞEMSİYEV, P., IBRAHIMOV, S., *"Novayı'nın Éserleriniñ Sözlügi"*, Daşkent, 1972.

ŞEMSİYEV, P., IBRAHIMOV, S., *"Özbek Klassıkı Édebiyatınıñ Éserleri Üçin Gısgaça Sözlük"*, Daşkent, 1953.

II

ABDIRREŞİT, *"Ferheng-e Reşidi"*, 1-2 tom, Tëhran, 1338 (1919-1920).

AMİD, H., *"Ferheng-e Amid"*, Tëhran, 1967.

AMİD, H., *"Ferheng-e Bergüzide-ye Amid"*, Tëhran, 1966.

LUİS, MALUF ve Başgalar, *"Al-Muncid Fil-Lugati Vel-Édebi Vel-Ulum"*, Beyrut, 1956.

MUHAMMET, Gıyasıddin, *"Gıyasıl-Lugat"*, Deli, 1910.

MUHAMMET, Mëhdi Han, *"Senglah"*, London, 1960.

MUSLIHIDDİN, Mustafa, *"Ahtarı Kebir"*, Gazan, 1913.

SAMI, Ş., *"Kamusı-Türki"*, 1-2 tom, Deri-Sagadat, 1317-1318 (1899-1901).

ŞEMİM, A. A., *"Ferheng-e Émir Kebir"*, Tëhran, 1964.

III

ATTAR, Şıh Ferideddin, *"Tezkiretil-Övlüyë"*, 1-2 tom, Tëhran, 1967.

ÉSEDİZADA, P. Ve Başgalar, *"Ferheng-e Daniş ve Noher"*, Tëhran, 1967.

FAKİ, Teyran, *"Şeyh Sen'an"*, M., 1965.

GANI, K., *"Bahs Der Asar ve Éfkar ve Ahval-e Hafız"*, 1-2 tom, Tëhran, 1961.

HADIZADA, R. ve Başgalar, *"Édebiyatı Övreniş Terminleriniñ Sözlügi (Tëcik Dilinde)"*, Duşenbe, 1966.

HALAVI, Alı ibn Muhammet, *"Dakayık Uş-Şi'r"*, Tëhran, 1962.

HAMIDI, H. ve Başgalar, *"Édebiyatı Övreniş Terminleriniñ Sözlügi"*, Daşkent, 1967.

NEFİSİ, S., *"Serçeşme-ye Tasavvuf Der İran"*, Tëhran, 1960.

SAMI, Ş., *"Kamusıl-Aglam"*, 1-2 tom, Istanbul, 1889.

SECCADI, S. C., *"Mustalahat-e Urafa ve Şuara"*, Tëhran, 1962.

"Sobraniye Vostoçnıh Rukopisey AN UzSSR", 3 tom, Taşkent, 1955.

ŞEMSİDDİN, Muhammet, *"Al'mugcam fi Magayırı Éşgarıl-Acam"*, Tëhran, 1959.

"Tuhfatuz-Zayırın", Samarkant, 1910.

ZËHRA, Hanleri (Kiya), *"Parsı Édebiyatıñ Sözlügi"*, Tëhran, 1963.

IV

ABDULLAYEV, V., *"Özbek Édebiyatınıñ Tarıhı"*, Daşkent, 1964.

"Azerbaycan Édebiyatınıñ Tarıhı", 1-2 tom, Baku, 1960.

BERTELS, Ye. É., *"İstoriya Persidsko-Tadcikskoy Literaturı"*, M., 1960.

FERİVER, H., *"Tarıh-e Édebiyat-e İran ve Şuara"*, Tëhran, 1962.

MALLAYEV, N. M., *"Özbek Édebiyatınıñ Tarıhı"*, Daşkent, 1963.

RIZAZADA, Şafak, *"Tarıh-e Édebiyat-e İran"*, Tëhran, 1962.

SAYKS, S. P., *"Tarıh-e İran"*, 1-2 tom, Tëhran, 1960.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

SÖZLÜKTE KULLANILAN KISALTMALAR

A	Azadı
AB	"Alı Beg-Balı Beg"
AH	Ahmedi
AK	"Aslı-Kerem"
AL	Allahı
AN	Andalıp
AR	Arıf
AŞ	Aşıkı
B	Burhanetdin
Bah	Bahrı
BH	Bayram Han
C	"Ceñnama"
D	Dövletyar
DM	Dosmëmmet
DŞ	"Dakayık Éş-Şıgır"
G	"Göroglı"
Ga	Gayıbı
GB	"Gül-Bilbil"
GS	"Gül-Senuber"
H	Hicri
Ha	Hakırı
HG	"Hilalay-Garıp"
HH	"Hüyrlukga-Hemra"
HS	"Hadayık És-Sihr"
K	Kemine
KB	Kerimberdi
Kët	Këtibi

KO	"Kasım Oglan"
LM	"Leyli-Mecnun"
M	Mëtëci
Mag	Magrupı
MD	"Melike-Dilaram"
MG	Magtımgulı
Mır	Mırat Şahır
Mis	Misgingılıç
MM	"Melike-Mëhrinigër"
MN	Mollanepes
S	Seydi
Sey	Seyit-Hatam Şahır
SH	"Sayatlı-Hemra"
SM	"Seypelmelek-Medhalcemal"
Ş	Şeydayı
Şab	Şabende
ŞB	"Şabëhram"
ŞG	"Şasenem-Garıp"
Şük	Şüküri
T	Talıbı
V	Vepayı
Z	Zelili
Zın	Zınharı
ZT	"Zöhre-Tahır"

A

AAM (Ar. a:m): Genel, umumî, herkese ait (has'ın zıddı).

Hası-aam: Herkes; ileri gelenler ve halk, bak. **has 2.**

AB (Far. a:b): **1.** Su. **2. Mec.** Gözyaşı.

Abı-çeşm: Gözyaşı.

Abı-hayat, abı-hayvan: 1. Ölümsüzlük suyu, hayat suyu (Dinî inanışa göre, bu sudan içen insan ölümsüz olurmuş.). **2. Mec.** Sevgili.

Abı-rovan: 1. Akar su. **2. Mec.** Gözyaşı.

Abı-şor: Acı su.

Abı-tarap: 1. Mutluluk suyu. **2.** Şarap.

Abı-tovpık: Şifalı su, tatlı ve lezzetli su.

Abı-zemzem: Ka'be civarındaki meşhur kuyunun suyu.

Abı-zulal: Berrak su.

Abu-ataş: Su ile ateş.

Abu-tap: 1. Güzellik, parlaklık, tazelik. **2.** Tarz, yol; âdet.

Abı-çeşmiñ birle mëcüm éylegil **(C).**

Dök étekden daşıñı, abı-hayatım, gitmegin **(T).**

Leblerimiñ teşneligin abı-hayvanımga ayt **(ZT).**

Akdı gözümden abı rovanım **(SH).**

Abı-tovpık yuvdup cesedim **(MG).**

Abı-zemzem suvı-çeşme bulagı **(Mag.).**

Biziñ üçin galhmı abı-zulalı **(Z).**

Remz ile bildirdi abu-tabını **(LM).**

ABA 1 (Ar. aba:): Erkeklerin üstlerine giydikleri kolsuz ve geniş elbise.

Şam abalı, Rum kabalı sövdügim **(MG).**

ABA 2 (Ar. a:ba:): Bak. **éb.**

ABAS (Ar.): Boş, nafile, yaramaz, faydasız; bak. **hebes.**

Bu Azadı bir guluñdır harı-has,
Panı içre ömrün ötgermiş abas **(A).**

ABDAL (Ar. abda:l): **1.** Derviş, kalender. **2.** Tasavvufa göre, Allah yeryüzünü yedi iklim üzerine yaratmıştır. Bu iklimlerin manevî idaresini birer abdala vermiştir, Abdallar, dünya işlerine değer vermeyerek manevî mertebelere ermiş kişilerdir. Kimilerine göre de abdallar evliyadır. **3.** Ahmak, aptal.

Abdal cindesin geyip git, divana garışda **(MG).**

ABDAR (Far. a:bda:r): **1.** Sulu, su verilen (metal). **2.** Hoş, zarif, güzel. **3.** Parlak, parıltılı; saf, temiz.

Hancarı-abdar: Çeliğine su katılan hançer (kılıç).

Laglı-abdar: 1. Parlak kırmızı renkte değerli bir süs taşı. **2. Mec.** Sevgilinin dudağı.

Golıga hancarı-abdar alıp, Leylige tarap yöriş kıldı **(LM).**

ABDILHALIK GACDUVANI: Abdılhalık ibn Abdılcemil Gacduvanı. Tasavvufun gelişmesinde büyük rol oynayan Hâcegân

silsilesinin kurucusu. Buhara'ya 36 km uzaklıktaki Gacduvan köyünde doğdu. Abdülhalık Abu Yusup Hemedanı (Hoca Yusup Baba)'nın dört müridinden (Hoca Abdılla Barkı, Hoca Hasan Andakı, Hoca Ahmet Yasavı) biridir. Babası, meşhur İmam Abdılcemil'dir. Abdulhalık Gacduvanı'nın üstadı Abu Yusup Hemedanı hakkında kaleme aldığı "Menakıbı-Hoca Yusup Hemedanı" adlı biyografisi yanında daha birçok eseri vardır. Gacduvanı, 1179'da vefat etmiştir.

Hoca Abdılhalık ol niknam,
Tutdı ol ĕr Gacduvan mülkün tamam **(A).**

ABDILKADIR GİLANI: Mutasavvıfların önderlerinden biri (M. 1077-1166). Kadiriye tarikatının kurucusudur. Fikirleri özellikle Pakıstan (Pakistan) ve Hindistan'da itibar görmüştür.

Hacı Bekdaş Abdılkadır,
Hoca Ahmet İmam Rızadır **(MG).**

ABDILLA 1: Abdılla ibn Abdılmutallıp. Hz. Muhammet'in babası. 541'de Medine'de doğdu. 24 yaşında Vĕhb'in kızı Ĕmine ile evlendi. Abdılla, hanımı hamileyken ticaret için Gazze'ye gitti. Oradan Medine'ye dönerken, yolda fenalaştı, daha oğlu dünyaya gelmeden vefat etti (569). Rivayetlere göre Abdılla, babasının onuncu oğludur.

Müner onı Muhammet ibni Abdılla **(MG).**

ABDILLA 2 (Ar.): Dövletmĕmmet-Azadı'nın oğullarından biri.

Göçi-goşı bilen gitdi Abdılla.
Hemme giden geldi, bular gelmedi. **(MG).**

ABDILLA APBAS (Ar.): Apbas'ın oğlu, Hz. Muhammet'in yeğeni. 688'de vefat etti.

Sordı Abdılla Apbasdan birev **(A).**

ABDILLA ÉNSARI (Ar. Abdulla:h Énsa:rı:): Abdılla ibn Muhammet. Arap ve Fars dillerinde şiirler yazan mutasavvıf şairlerden biri. Selçuklu hükümdarlarından Alparslan zamanında (H. 396, M. 1005-1006) Hırat (Herat)'ta doğdu. Filoloji, mantık ve din ilimlerini tahsil etti. "Menazil-és-sayırın, Zemmul-kelam, Énvar-ét-tahıhkık" adlı eserleri kaleme aldı. Énsarı'nın bir de "Mınacatnama"sı vardır.

Abdılla Énsar hakına, Hoca Ahrar hakına,
Kagbul-ahbar hakına bagışla günĕhimni **(Z).**

ABDILLA SALAM: Salam'ın oğlu Abdılla. Medineli bir Yahudî olup, daha sonraları İslâmiyet'i kabul etti. Tabarı, tarihinde Salam'dan bahsetmektedir. Abdılla ibn Salam 664'te vefat etti.

Ol sahaba adı Abdılla Salam,
Hak resuldan sordı, yagnı bu kelam **(A).**

ABDILLA TAHIR: Abdılla ibn Tahır ibn Husayn ibn Mas'ab. Tahirîler hanedanlığının meşhur emirlerinden biri. H. 182 (M. 798-799)'de doğdu. Abdılla Tahır, H. 213 (M. 828-829)'te Horasan'a emir olup, bağımsızlığını ilân etti ve Bagdat (Bağdat) Hilâfeti'ne karşı çıktı. İlk önce Nişapur (Nişabur)'u kendisine başkent yaptı. Şehri bayındır hâle getirdi. Nişapur'da H. 230 (M. 844-845)'da vefat etti. "Sıyasatnama"da Abdılla Tahır, emir olduğu şehri idarî prensipler dairesinde, müstakil bir hükümdar

gibi idare eden adil bir yönetici olarak gösterilmektedir. Öldükten sonra da kabri halkın ziyaretgâhı olmuştur.

Abdılla Tahir, Arapları sevmemekle birlikte Fars edebiyatına da tepki göstermiştir. Bu durum, "Vamık ve Uzra" nüshalarının ortadan kaldırılmasını emretmesinden de anlaşılmaktadır.

Abdılla Tahır, Oğuz Türklerinin akınlarından korunmak için Étrek (Etrek) civarındaki Dehistan Kalesi'ni ve Gızılarbat yakınındaki Parava Kalesi'ni inşa ettirmiştir. (Bak. A. Yu. Yakubovskiy, Voprosı étnegeneza turkmen v 8-10 vv., curnal "Sovetskaya étnografiya", 1947, No 3, 50. s.)

Adı Abdılla Tahır érdiler,
Şa bolup geçdi Horasanga ol ér **(A).**

ABDIRAHMAN (Ar. Abdur-rahma:n): **1.** Birinci halife Hz. Abubekir'in oğlu. Asıl ismi Abdılkëbë'dir. İslâmiyet'i kabul ettikten sonra peygamber ona Abdırahman adını verdi. İyi bir atıcı ve yiğit bir insandı. **2.** İkinci halife Hz. Omar'ın oğlu. Abdırahman'ın oğlunun adı ise Abuşahma'dır.

Yusup Kengan hakına, gerçi Osman hakına,
Abdırahman hakına bagış éyle günëhimni **(Z).**

ABDIRRAHIM RAHIMI: Şair Bayram Han'ın oğlu. H. 964 (M. 1556-1557)'te doğdu. Ünlü bir şair olması yanında iyi bir lider ve devlet adamıydı. Rahımı, beş dil (Türkçe, Arapça, Farsça, Hintçe, Urduca)de şiirler yazdı.

ABDISETDAR: 19. asırda yaşamış Türkmen şairlerden biri. "Ceñname" adlı eserin sahibidir. Eserin çok eski bir dili vardır. Abdısetdar'ın başka eseri de yoktur.

ABI-ÇEŞM (Far. a:b-e çëşm): Bak. **ab.**

ABI-HAP (Far. a:bu-ha:b): Su ve uyku; yiyip içip dinlenme.

Abı-hap étmek: Yiyip içip uyumak, dinlenmek.

Şu yerde oturıp, abı-hap édeyin diyip oturdı **(KO).**

ABI-HAYAT 1 (Far.-Ar. a:b-e haya:t): Bak. **ab.**

ABI-HAYAT 2 (Far.-Ar. a:b-e haya:t): Tasavvufta aşk ve sevgi çeşmesi. Bu sudan içen ebedî hayata kavuşurmuş.

ABI-HAYVAN (Far.-Ar. a:b-e hayva:n): Bak. **ab.**

ABILA (Far. a:bile): **1.** Çiçek hastalığı. **2.** Su kabarcığı.

Abıla bolmak: Kabarmak.

Ayakları abıla bolgan **(MM).**

ABIR 1 (Ar. a:bir, ç. a:biri:n): **1.** Yolcu, seyyah. **2.** Geçen, geçip giden, yoldan geçen.

"Yarlıka" diyip abırın kıldı doga **(A).**

ABIR 2 (Ar. abi:r): Güzel kokulu bir madde (ambra).

Gülüm, reyhanım, zınharım, abırım, anbarım, udum. **(Sey).**

ABI-REZAN (Far. a:b-e reza:n): Bak. **rez.**

ABIRIN (Ar. a:biri:n): Bak. **abır 1.**

ABI-ROVAN (Far. a:b-e reva:n): Bak. **ab.**

ABI-ŞOR (Far. a:b-e şu:r): Bak. **ab.**

ABIT (Ar. a:bid): Allah'ın emirlerini yerine getiren, kulluk eden; ibadet eden; dindar.

ABI-TARAB (Far.-Ar. a:b-e tarab): Bak. **ab.**

ABI-TOVPIK (Far.-Ar. a:b-e tavfi:k): Bak. **ab.**

ABI-ZEMZEM (Far.-Ar. a:b-e zemzem): Bak. **ab.**

ABI-ZÜLAL: (Far.-Ar. a:b-e zula:l): Bak. **ab.**

ABLAK 1: Kızıl yüzlü; genç ve güzel.

Aycemalım ablak yüzli maralım **(K).**

Uzın boylı, ala gözli ablagım **(Mır.).**

ABLAK 2 (Ar.): Ala, alaca ve kızılımsı (at).

Top édip ışkında të başımnı yerge goymadı,

Girmedi meydana yar ablagın segretmedi **(Ga).**

ABNUS (Far. a:bnu:s): Abanoz.

Tagtı-abnus: Abanozdan yapılan taht.

Seniñ zatıñ üçin düzdi bu tagtı-abnus, aç **(An).**

ABRU (Far. a:bru:, a:bru:y): Saygı, itibar, şeref, haysiyet.

Galmamışdır bagzı adamlarda abruyı-haya **(Ş).**

ABT (Ar. abd, ç. iba:d): Köle, kul.

Éya-abdı: Ey kulum!

Saña, ëy, Gayıbı, yarım diyse bir gez, éya abdı!

Ne hoş ızzat, ne hoş hormat, ne hoş lutfı-keramatdır **(Ga).**

ABUBEKİR (Ar. abu:bekr): Bak. **Ébubekir.**

ABUCËHL (Ar. abu:cahl): Bak. **Ébucëhl.**

ABUHANIFA (Ar. abu:hani:fe): Bak. **nugman.**

ABUHURAYRA (Ar.): Bak. **Ébuhurayra.**

ABULHASAN HARAKANI: Tasavvufun en büyük temsilcilerinden biri. Tasavvufun esasları hakkında Fars dilinde kaleme aldığı "Nurul-ulum" (İlimlerin Nuru) adlı eseri meşhurdur. İbn-Sina, Abu Sagıt ve Nasır Husrov gibi büyük âlim şairler ona oldukça hürmet gösterirler, onun tekkesine sıkça uğrarlardı. Harakanı, Bayezit Bestamı'nın müritlerinden biriydi. H. 425 (M. 1033-1034)'te vefat etti.

Yedi hocanıñ biridir Bulhasan,

Harakan mülküñ kılıp ötdi tamam **(A).**

ABU-TAP (Far. a:bu-ta:b): Bak. **ab.**

ABUS (Ar. abu:s): Somurtkan, kederli, kaygılı.

Mëhnetinden bir zaman halı bolup tapsam hu-zur,

Kim éder sen aylanıp vechi-abus ile atap **(Ga).**

ABU YAKUP HEMEDANI: Abu Yakup Yusup ibn Éyyup Hemedanı. Nakşibendî tarikatının büyük temsilcilerinden biri. 1048-1140 yılları arasında ömür süren Hemedanı, hayatının büyük kısmını Marı'da geçirdi. Burada itibar sahibi bir sofu olarak diğer sofular arasında nam saldı. Ona, Hoca Yusup da denilmekteydi. Kabri Marı'dadır. Adına, burada bir de cami inşa edilmiştir.

Hoca Yusup Hemedanı şol şahı-Kengan içinde **(MG).**

ACABA (Ar. acaban): Merak, tereddüt ve şüphe ifade eden bir kelime.

Sebëp nedir, acaba, ki ceza saldı meni.

ACAL (Ar. acel): Ölüm.

Rozı-acel: Ölüm günü.

Canım al iman ile rozı-acel **(A).**

ACAM (Ar. acem): **1.** İranlı, Fars. **2.** Arap olmayan kimseler. **3.** Éyran (İran) ülkesi.

Acam oglı, meniñ aklım çaşırma **(SH).**

Magrıbı, Maşrıgı, Acam ilinde **(T).**

ACAP (Ar. acab, ç. a'ca:b): Garip, şaşırtıcı.

Acap menzil, acap caya sataşdım **(MG).**

Bedıgu-acayıbu-mafiha **(C).**

ACAYIP (Ar. aca:yib): Bak. **acap.**

Acayıp-garayıp: Görülmedik, garip, şaşılacak (şey).

Köp acayıp-garayıpları gören yalı bolarsıñ **(SH).**

ACDAHA (Far.): Bak. **acdarha.**

ACDARHA (Far. acdeha:, acder:, acderha): **1.** Ejder. **2. Mec.** Kara, uzun saç. (Klâsik edebiyatta sevgilinin saçı ejdere benzetilir.)

Vehimdaram zülpüden, duv acdarhalı dilber **(T).**

ACIG: Nefret, kızgınlık, öfke.

ACIGLANMAK: Kızmak, öfkelenmek.

Acıglanıp çekme yüzden derdëni **(SH).**

ACIZ (Ar. a:cız): Bak. **éciz.**

Ol ne acız, geçebilmez yerinden,
Ol ne vezir, cümle anıñ yüzünden **(Mır).**

Acızıñ malına talaş yetişer,
Şer iş artıp, şerigatı dep bolar **(Aş).**

ACUZ (Ar. acu:z): Yaşlı kadın, kocakarı.

Hemra kılıban özüñe bu dëhr acuzın **(S).**

ACZ (Ar.): Âcizlik, güçsüzlük.

Acz étmek: Âcizlik etmek; çaresizlik içinde isteklerde bulunmak.

Aczu-nıyaz: Yalvarma, rica; boyun büküp isteklerde bulunma.

Hudaga bendelik aczu-nıyazdır **(A).**

ACZU-NIYAZ (Ar.-Far. aczu-niya:z): Bak. **acz.**

AÇ (Ar. a:c): Filin dişini meydana getiren kemikli madde, fil dişi.

Seniñ zatıñ üçin düzdi bu tagtı-abnus, aç **(An).**

AD (Ar. a:d): Yemen'de yaşayan eski bir kavmin adı. Huvt, bu kavme peygamber olarak gönderilmiştir.

Ahım yeli sarsardır, dillarım érer huvdi,
Ol hasıdı-agyarım hem adı-semudı **(Ga).**

ADABUL-HARB VEŞ-ŞACAÉ (Ar. a:da:b-ol-harb veş-şaca:é): Tarihî destanları içine alan değerli bir kitap. Eserde, ülke idaresi, savaş teknikleri, ordu teşkili vb. hakkında bilgiler vardır. "Tarıhı-Bayhaka"ya benzer nitelikte bir eserdir, fakat dili ondan daha sadedir. Müellifi, Mübërekşa lâkabıyla bilinen Şerif Muhammet ibn Mansur ibn Sagıt'tır. Mübërekşa, tahminen H. 525-535 (M. 1131-1141) yılları arasında doğdu. Dövletmëmmet-Azadı bu kitaptaki bazı tarihî hikâyeleri "Vagzı-Azat" adlı eserinde kullanmıştır.

ADAK, AZAK: Ayak.

ADAM (Ar. a:dam): Dinî inanca göre, ilk erkek insan.

Adam indi geler "Görgün!" diydiler **(MG).**

ADAMHOR (Ar.-Far. a:dam hor): İnsan yiyici, insan etini yiyen.

Niçik düşdüñ adamhorıñ goluna **(SH).**

ADAMI (Ar.-Far. a:demi:): **1.** İnsanoğlu. **2.** İnsanlık.

ADAMZAT (Ar.-Far. a:dam za:d): Ademoğlu, insanoğlu.

Bolacagıñ budur, seniñ adamzat **(MG).**

ADAN (Ar.): Yemen'in güneyinde bir şehrin adı.

Adan şahı étgeç Lahura azmı **(MG).**

ADAP (Ar. a:da:b): Bak. **édep.**

ADAT 1 (Ar. a:det, ç. a:da:t): Alışkanlık, huy; karakter, tabiat.

ADAT 2 (Ar. aded): Sayı.

Biadat: Sayısız, çok.

Bu şumara gelmegey kim biadat çendan olup **(Ga).**

ADAVAT (Ar. ada:vat): Düşmanlık; nefret; kıskançlık, kötü niyet.

Adavat kılmak: Düşmanlık etmek, kıskanmak.

Adavat pişe: Düşmanlık eden; düşmanlığı, husumeti kendisine huy edinen.

Kişi ger kılsa munlarga adavat **(C).**

Bilbili-biçëre birle bir adavat bolmasın **(Ga).**

Adavat pişeyi-kine,

Cemıgı-zalıman gitdi **(Ah).**

ADAVAT PİŞE (Ar.-Far. adavat pi:şe): Bak. **adavat.**

ADEM (Ar.): Yokluk, yok olma; bulunmama.

Adem bolmak: Yok olmak.

Sëhrayı-adem: Yokluk çölü; **mec.** ölüm.

Magtımgulı, dövran sonudır adem **(MG).**

Gitdi sëhrayı-ademge özi cövlan uruban **(S).**

ADEM VADISI (Ar.-T.): Bak. **vadı.**

ADEN (Ar.): Bak. **Adan.**

ADIL (Ar. a:dil): Adaletli, adalet üzre hareket eden.

Segsen müñ-de adıl şalar cem bolsun **(T).**

ADL (Ar.): Adalet, insaf, hakikat, hakka riayetkârlık.

Égri otur, dogrı diy, adl ömür diymekdir.

ADN (Ar.): **1.** Devamlı ikamet edilen yer. **2.** Cennet; dinî inanca göre, sekiz cennetten birinin adı.

Cenneti-adn: Müminlerin sonsuza kadar kalacağı cennet.

Bu kelime kimi zaman yanlışlıkla "adan" şeklinde kullanılmıştır.

Yedinci cenneti-adn adamış hak **(A).**

ADUV (Ar. adu:v, ç. a'da:): Düşman, hasım.

Rahı-rastıñ bihatar kılgay aduvlardan aman **(Ş).**

Cümle étrapını tutmuşdır aduv **(Ga).**

AFAK (Ar. a:fa:k). **1.** Bak. **ufuk. 2.** Dünya; yurt.

Vasl éger makul olursa hızn olur afak añа **(Ga).**

AFARİNİŞ (Far. a:feri:niş): Yaratma.

AFIYET (Ar. a:fiyet): Sağlık, sıhhat, mutluluk.

Ger tilër sen afıyet iki cahan apatıdan,

Bolma pabesti-tagalluk meyli-dünyë bolma, şıh **(Şük).**

AFRASİYAP (Far. Éfra:siya:b): Bak. **Éfrasiyap.**

AFUÇ: Avuç, elin iç tarafı.

Matlabıñ-ahır töker sen, bir afuç gandır seniñ **(GB).**

AFUV (Ar. afv): Birinin suçunu, kusurunu veya cezasını bağışlama.

Afuv kılmak (éylemek): Suç, kusur, kabahat veya günahı bağışlamak.

Özüñ afu étmeseñ, günëhim bihetdir **(MG).**

Ya ilahı, afuv kıl, ası-günëkër olmuşam **(Ş).**

AFZAL (Ar.): **1.** İlmî seviyesi yüksek olan, âlim. **2.** (En) güzel. **3.** (En) fazla.

Bir adalat étmek érmiş müñ ıbadat afzalı **(Ş).**

Diydiler hayr étmek afzal alıma **(A).**

Barça éshap afzalı dört yarına **(A).**

Şek degildir, barçalardan afzal kılan ınsanıdır **(MN).**

AFZALI (Ar. Afzali:): 19. asırda Çërcev bölgesinde yaşamış Türkmen şairlerden biri. Asıl ismi Magtım'dır. Astronomiye ilişkin birçok eseri vardır.

AGAH (Far. a:ga:h): Bak. **ëgë.**

AGAYANA (T.-Far. a:ga:ya:ne): Bir yerde, bir topluluk içinde etkili olan, sözü geçen insan gibi; böyle bir insana yakışacak tarzda.

Agayana gezdik daglar deresin **(S).**

AGAZ (Far. a:ga:z): Başlangıç; ön, baş.

Agaz éylemek: Başlamak.

Agaz ile éncam: Başlangıcı ile sonu.

Göyë murgı-sëher dek suhan éyleyir agaz **(MG).**

Hatırıga yetmegen agaz ile éncam il **(BH).**

AGDA (Ar. a'da:, t. adu:v): Düşmanlar.

Övlüyëñe-övlüyë, agdaña-agda **(Ga).**

AGDAL (Ar. a'da:l, t. adl): Bak. **adl.**

Omarnı gör, ki adl içre niçik oglını katl étdi,
Yayıldı ëleme ınsan dadı-agdalındın **(Ga).**

AGIŞTA (Far. a:gişte): Bulaşan, bulaşık, karışık, dağınık.

Élem agıştası: Derde tutulan, kederli.

Meni-divanayı-Mecnun,
Élem agıştası mahzun **(LM).**

AGLA (Ar. a'la:): **1.** En yüksek, en yüce. **2.** Pek güzel, en iyi.

Aglalık: 1. Büyüklük. **2.** Şan, şeref.

Peri peyker agla bolmaz özünden **(K).**

Biri-birisinden agla **(T).**

Her niçe kim men günëkër ëhliniñ aglasıyam **(Ga).**

Akıl olgan tapdı aglalıkını édnalık bile **(Ş).**

AGLABA (Ar.): Bak. **galaba.**

AGLAK: Az; az bulunan; küçük.

İl aglak bolsa, doñuz depë çıkar.

Dolı han deñ-duşını, ülpetlerini yıgnap, bir aglagrak toy étdi **(Mır).**

AGLAM 1 (Ar. a'lam): Öğrenim görmüş, bilgin.

Vallahı-aglam bis-sevap: Doğrusunu Allah bilir.

Bakısı vallahı-aglam bis-sevap **(A).**

AGLAM 2 (Ar. a'la:m): Bak. **ılım.**

AGLAZ (Ar.): Koyu, çok koyu.

Çayı-aglaz: Koyu çay.

Ülpeti çayı-aglazı bizge miyesser étse hak **(S).**

AGMA (Ar. a'ma:): Kör, görmeyen.

Rahı-hakıkatta çöküp galgan besi agma idim **(LM).**

Ol kadar bir kim şükür binalarıñ agmasıyam **(Ga).**

Acızga bermiş sen hüner, agmaga bermiş sen basar **(An).**

AGMAL (Ar. a'ma:l): Bak. **amal.**

AGNIYA (Ar. agniya:): Bak. **ganı.**

AGRAP (Ar. a'ra:f): Dinî inanca göre, cennet ile cehennem arasında bir yer, bent.

Arada agrap bir menzil imiş,
Uşbu menzildir olar ornı diymiş **(A).**

AGT (Ar. akd): Bağlama, düğümleme; kararlaştırma.

Nika agdı: Nikâh etmek.

Nika gıymak: Nikâhlamak.

Agdı-nika éylëp, bir-birine berdi **(ZT).**

AGU: Zehir.

Boldı këmi galh mëhnetden gamıñ sëhrasıda,
Gussa aşımga meger hakdan gatılmışdır agu **(Ga).**

AGUŞ (Far. a:gu:ş): Kucak; koltuk.

Hemaguş: Kucak kucağa.

Senuber hem atasınıñ aguşında bihuş bolup érdi **(GS).**

AGYAR (Ar. agya:r): Bak. **gayr.**

Niçelerni dagı agyar kıldıñ **(C).**

AGZA (Ar. a'za:): Bak. **uzv.**

AGZAM (Ar. a'zam): En büyük.

Şahı-agzam: Büyük şah.

Veziri-agzam: En büyük vezir, baş vezir.

Görer men ışık éra menden beterdir şahı-agzamlar **(Ga).**

Atası veziri-agzam érdi **(ZT).**

AHAN (Far. a:hen): Demir.

Ahanpoş: Demir (elbise) giymiş, demir kuşanmış.

Suzı-ışkım daşnı ahan tekin éridip **(Ga).**

Küreyi-şovk içre cismim aksa ahan dek érip **(LM).**

Boluban kim heme ahan, polatpoş **(C).**

AHANGER (Far. a:henger): Demirci; demir ustası.

Tutma ırak, gündizinde Këveyi-ahangeri **(B).**

Altı müñ altı yüz ahanger geçdi **(MG).**

AHANIN (Far. a:heni:n): Demirden; demir gibi sağlam.

Bu Kaysıñ érer Mecnun,
Mecnunıñ érer gamgın,
Dözgen bola ahanın,
Köyünde nısarıñ men **(LM).**

AHANNERMKŪN (Far. a:hen nerm kun): Demiri yumuşatan, demiri eriten.

AHAT (Ar. ahed): **1.** Bir; biricik, yegâne; yalnız. **2.** Allah.

Hiç ahat: Hiç kimse, hiçbiri.

Éy "élip" alla ahat zahır bilen yaran éken **(Misg).**

AHBAP (Ar. ahba:b): Bak. **habıp.**

AHBAR (Ar. ahba:r): Bak. **habar.**

Ahbar étmek: Bildirmek, haber vermek.

Taşladı Nemrut otıga Halılılla özün,
Yagnı ahbar étdi ışkıñ resmi-rahıdan bize **(Ga).**

AHEÑ (Far. a:heng): **1.** Melodi, nağme, ses. **2.** Uygunluk, uyum, düzen. **3.** Niyet, amaç.

Aheñi-ceñ: Savaşmak için, savaşmak amacıyla.

Aheñ kılmak: Niyet etmek, bir işi yapmaya karar vermek; istemek.

Aheñu-nevaz: Güzel, kulağa hoş gelen nağme.

Kılalı göz görer tek aheñi-ceñ **(C).**

Ki çaglanıp, söveşge kıldı aheñ **(C).**

Bagşılar tanbura birle kılsa aheñu-novaz **(Kët).**

AHEÑİ-CEÑ (Far. a:heng-e ceng): Bak. **aheñ.**

AHEÑU-NOVAZ (Far. a:heng-u neva:z): Bak. **aheñ.**

AHGER (Ar.): Ateş; alev; yanar kömür.

Ahgeri-beyza: Çok hararetli ateş, kor.

Işk odunıñ kim ahgeri bagrımnı köydürer **(Ga).**

Yandı cismim serbe-ser ahgeri-beyzası bile **(Ga).**

AHGERİ-BEYZA (Far.): Bak. **ahger.**

AHI (Ar. ahi:): **1.** Erkek kardeşim. **2.** 14. asırda Kiçi Aziya (Anadolu)'da ortaya çıkan, daha sonra Éyran (İran) ile Orta Aziya (Orta Asya)'da yayılan "kardeşlik" adı verilen teşkilâtın üyesi.

İki manı bar zekatda, éy ahı **(A).**

Bëşni til birli saklagıl dahı,
Bëşni agzada yöretgil, éy ahı **(A).**

AHI-CİGERSUZ (Far. a:h-e cigersu:z): Bak. **cigersuz.**

AHIRIL-ÉMR (Ar. a:hirul-émr): Sonunda, son zamanda, en nihayet.

Ahırıl-émr bir çarbag göründi **(GS).**

AHI-SERT (Far. a:h-e serd): Dayanılması, katlanılması güç olan bir hadise karşısında çekilen ah.

Dosmuhammet, işim ahı-sert oldı **(DM).**

AHISTA (Far. a:histe): Yavaş, ağır; yavaşça, ağır ağır.

Senuber ahısta daragtdan düşdi **(GS).**

AHLAKI-MUHSUNI (Ar. Ahla:k-e Muhsini:): Nazım ve nesir karışık olarak kaleme alınan kırk baptan müteşekkil, dinî ve ahlâkî nitelikte bir eser. Husayın Vagız Kĕşifi tarafından H. 900 (M. 1494-1495)'de Sultan Husayın Baykara adına yazılmıştır. Eser, oldukça geniş bir alana [Hindistan, Orta Aziya (Orta Asya) ve Éyran (İran)] yayılmıştır. Dövletmĕmmet-Azadı da "Ahlakı-Muhsini"dan faydalanmış, eserin bazı hikâyelerini Türkmenceye aktararak "Vagzı-Azat" adlı eserine almıştır.

AHMAKI (Ar.-Far. ahmakı:): Ahmaklık, akılsızlık, budalalık.

Aldama köñlüñi bu nefs ile dünyĕge berip,
Ahmakıdır ki köñül dünyĕyi-bidada berur **(Ga).**

AHMAL 1 (Ar. ihma:l): Bak. **ihmal.**

AHMAL 2 (Ar. t. haml): Yükler, ağır şeyler.

Ki yetmiş müñ düye ahmallarını **(C).**

AHMAR (Ar. ahmer): Kızıl.

Helalı-ahmar: Kızıl yarım ay.

Ruhsarı güli-ahmar **(T).**

AHMEDİ (Ar. ahmedi:): Hz. Muhammet'in getirdiği İslâm dinine inanan, Müslüman.

Diydiler: "Tapsak ahmedi" **(MG).**

AHMEDİ-MUHTAR: Hz. Muhammet.

Ol Muhammet-Ahmedi-Muhtarı gördüm şonda-dır **(MG).**

AHMET (Ar. ahmed): Bak. **Muhammet.**

Turdı alı yerinden,
Diydi: "Menem Ahmedi yar" **(MG).**

AHMET CAMI: Abu Nasr Ahmet ibn Abulhasan ibn Muhammet ibn Cerir Camı. Tasavvufun en büyük temsilcilerinden ve şeyhlerinden biri. Horasan'ın Turşız bölgesinin bir köyünde 1049-1050 yılları arasında doğdu. Rivayetlere göre, on sekiz yıl boyunca dünya işlerini bir yana bırakıp dağlarda gezdi ve ibadet etti. Daha sonra Cam şehrine gitti. Burada birçok mutasavvıfa rehberlik etti. Ahmet Camı, tasavvufla alâkalı "Sıracıs-sayırın" adlı eserin ve bir divandan oluşan lirik şiirlerin sahibidir. Hayatı hakkında Ferididdin Attar'ın "Tezkiretul-övlüyĕ" adlı eserinde malûmat vardır. "Çahar Peri" adlı eserin müellifinin de Camı olduğu sanılmaktadır.

18. asırda yaşamış Türkmen şairlerden Andalıp, Ahmet Camı'nın birçok şiirini Tacik dilinden Türkmenceye çevirmiştir.

Ahmet Camı, tahminen H. 532 (M. 1137-1138)'de vefat etmiştir.

AHMET HARP (Ar. Ahmed ibn Harb): Fars tasavvufunun Nişapur (Nişabur)'daki ünlü temsilcilerinden biri (792/793-848/849). Hayatı hakkında oldukça az bilgi vardır. Attar, "Tezkiretul-övlüyĕ" adlı eserinde Ahmet Harp'ı "Horasan piri" olarak vasıflandırmakta ve ona oldukça fazla hürmet göstermektedir. (Bak. Ye. É. Bertels, Sufizm ve sufiyskaya literatura, M., 1965, 214-218 s.)

Birisi Ahmet Harp érdi anıñ,

Biri Muhammet oglı Éslim Tusınıñ **(A).**

AHMET İBN HANBAL: Dört Sünnî İslâm mezhebinden birinin (Hambelî) kurucusu (?-855/856). Aslen Arap olsa da ataları Marı'da yaşamıştır.

AHMET ŞA DURRANI: Ovganıstan (Afganistan)'da bağımsız feodal bir devlet kuran padişah (1724-1773).

Ahmet patışadan habar almaga,
Umıtdadır iller Çovdur han üçin **(MG).**

AHMET YASAVI: Bak. **Hoca Ahmet Yasavı.**

AHSAN (Ar.): (Daha, en) Güzel, görülmemiş.

Suratı-ahsan: (En) Güzel yüz.

Tagala şana ékber munuñ dek suratı-ahsan,
Acayıp gudratından gör, ne hoş ziba yasanıpdır **(Ga).**

AHSANT (Ar. ahsent): Aferin; çok güzel; çok doğru.

AHŞAM (Ar. ahşa:m): Bak. **haşam.**

AHTAM (Ar.): Hz. Muhammet'i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş Müslümanlardan biri.

Bu gün gayıp boldı Ahtam sahaba,
Yanındakı yanıp bişdi, yaranlar **(M).**

AHTAR (Far. ahter): Yıldız; **mec.** vakit, zaman.

Ahtarı-bet: Kötü gün, uğursuzluk, kötü talih.

Çıkdı dövletiñ ahtarı **(GS).**
Öz nurundan rövşen étdi ahtarı **(KO).**
Téleyim étdi tulug, andım anı ahtarı-bet **(MG).**

AHTARŞENAS (Far. ahtarşena:s): Yıldız ilmi ile meşgul olan, müneccim, astrolog.

AHUV 1 (Far. a:hu:): Geyik, ceylân, karaca. (Klâsik edebiyatta, letafetinden dolayı sevgilinin gözü çoğunlukla ceylân gözüne benzetilir.)

Ahuv-beçce: Ceylân yavrusu.

Ahuv gözli şehsuvarım gayt imdi **(GS).**
Bir güni ahuv-beçce uçradı **(A).**

AHUV 2 (Far.): Suç, kabahat; günah.

AHVAL (Ar. ahva:l): Bak. **hal.**

AHVEL (Ar.): Şaşı.

Ahvel nazarı ne ola, bu ahvala dönerse **(B).**

AHYANAN (Ar. ahya:nen): Tesadüfen, rastgele; birden; zaman zaman, bazen, ara sıra.

Ki ahyanan namaz içre imamım **(C).**

AHYAR (Ar. t. hayyir): İyi, hayırlı ve faziletli olanlar; her zaman iyilik edenler; insanların iyiliğini isteyenler; cömertler.

Hak kabul éyleyip dostı-ahyarın **(MG).**

AHŻ (Ar.): Alma, kabul etme.

Ahz étmek: Almak, kabul etmek.

Gam leşgeri ahz étdi, dürsdi mülki-malım **(Misg).**

AHZAN (Ar. ahza:n): Bak. **huzn.**

AHZAR (Ar.): Yeşil.

AK (a:k): Avlanmak için kullanılan tuzak.

Düşmegey sen cellat guran aklara **(ZT).**

AKALIM (Ar. aka:li:m): Bak. **ıklım.**

AKDAS (Ar. akdes): En temiz, saf, mukaddes.

Nefs ile ki vaspıñı sen akdas mukaddes éyleban.
Gel, tomaşa éylegil, görgül ne kıldıñ cana sen **(Ga).**

AKIBET (Ar. a:kibet): **1.** Ahir, son. **2.** Kötü son.

Akıbetil-émr: Neticede, sonunda.

Akıbeti-ömr: Ömrün sonu.

Akıbet hicran otıga barçanıñ bagrı kebap **(Ş).**
Akıbetil-émr yaşım ala nedamat **(B).**

İmdi kim saç, sakgal agardı günë étmek ile,
Toba kıl akıbeti-ömr tebah étme dahı **(Ga).**

AKIBETİL-ÉMR (Ar. a:kıbetul-émr): Bak. **akıbet.**

AKIBETİ-ÖMR (Ar.): Bak. **akıbet.**

AKIDA (Ar. akı:de): **1.** İnanç, fikir. **2.** Dinî inancın esasları; her çeşit inceleme ve eleştirme dışında tutulan dinî fikir.

Akıdañı arıg tut, rişdeyi-inkëre él urma **(Ş).**

AKIK (Ar. 'akı:k): Kırmızı renkte değerli bir taş; kuvars.

Akık-asa: Akik gibi kırmızı renkli, akiğe benzer.

Üç yüz altmış hırka, kırk dört akıkı-mercen sende bar **(Ş).**

Akık asa lebiñ durcunda pınhan sırrı-gayp **(An).**

AKIL 1 (Ar. akl, ç. uku:l): Akıl, düşünce, fikir, idrak.

Aklı-kül: 1. Âlemi meydana getiren güç. **2. Mec.** Allah; Cebrail.

AKIL 2 (Ar. a:kil, ç. ukala:): Akıllı, uslu, bilgili.

Akıl özün akmak biler,
Akmak özün akıl tutar **(Kët).**

AKIM (Ar. akı:m): **1.** Büyük savaş. **2.** Kısır kadın. **3.** Herhangi bir faydası olmayan rüzgâr. **4. Mec.** Kıyamet, ahiret.

Kılmagay yarı, günëkërdir azım,
Ot éra yakgay cebir birle akım **(A).**

AKIT (Ar. akd): Düğümleme, bağlama.

Saçın akdı étdi bu beygu-şerapı **(B).**

AKIZMAK: Akıtmak, dökmek.

Mücgëniñ hancarı akızdı ganım **(K).**

AKLI-KÛL (Ar. akl-e küll): Bak. **akıl.**

AKMAK (Ar. ahmak): Aptal, budala, hiçbir şey bilmeyen.

Akmak özüñ akıl bilen deñ éder **(MG).**

AKMAŞA (Ar.): Bak. **kumaş.**

AKRABA (Ar. akraba:, t. kari:b): Yakınlar, hısım, aralarında soy yakınlığı olanlar.

Sen ırak étme şol kovmu-akrabalrdan meni **(Misg).**

AKRAP 1 (Ar. akrab): **1.** Akrep. **2.** Éyran (İran)lıların şemsî aylarının sekizincisi. **3.** Bir yıldız adı.

On iki yıldız bardır... birine akrap diyerler **(ZT).**

AKRAP 2 (Ar. akrab): Yakın; en yakın.

Çün yaradıp men mezheri-zatı-pëkimden anı,
Ayrı érmez menden özge "akrabımdır" diymiş **(Ga).**

AKS (Ar.): Bak. **éks.**

AKSA (Ar. aksa:): En sondaki, en uzaktaki.

Mescidi-aksa: İyerusalim (Kudüs)'deki bir caminin adı.

Şarkı-aksa: Uzak Doğu.

Dördülenci Mescidi-aksa **(GS).**

AKSAM (Ar. aksa:m, t. kısım): Bak. **kısım.**

AKSAMI-ÉŞGAR (Ar. aksam-e éş'a:r): Bak. **kısım.**

AKTAP (Ar. akta:b): Bak. **kutp.**

Akızur şurabasın biçëreler her bir yaña **(Ga).**
Akızdılar besi deryayı-ganlar **(C).**
Akızıp kellesinden magzı-serini **(C).**

AKVAL (Ar. akva:l): Bak. **kovul.**

AL 1 (Ar. a:l): Nesil, aynı soydan gelenler; hanedan; evlât.

Alı-éshap: Peygamberimizi görmüş kimseler, dost kimseler, aileler.

Alı-éshap barını tapdıñ bu dem **(A).**

AL 2 (a:l): Hile, kurnazlık.

Aldandım mekri-alına **(ZT).**

AL 3 (a:l): Açık kırmızı (renk).

Guvandım reññi-alına **(ZT).**

ALAF (Ar.): Ot (bitki).

Baglayıp, az-az alaf atmak gerek **(A).**

Yaz bolsa çıkar alaflar **(Ar).**

ALAIDDİN (Ar. Ala:éddi:n): Otuzdan daha fazla şair ve sofunun adı. Bunlardan, Alaıddin Samarkandı, Alaıddin Halacı, Alaıddin Rumı, Alaıddin Alı, Alaıddin Halvatı meşhur olanlarıdır. Alaıddin Samarkandı, Maverannahr (Maveraünnehir)'dan olup daha sonra Kiçi Aziya (Anadolu)'ya göçmüştür. Tahminen 150 yıl yaşamıştır. Seyit Alaıddin ise, Éyran (İran)lı şairlerden biridir. Aslen Horasanlı olup daha sonra Hindistan'a göçmüştür.

Ya şıh Attar, veli, ya Alaıddin,

Bize bir yaranlık éder günüñdir **(T).**

ALALA (Ar. ala:la): **1.** Gürültü, mücadele, kavga, çekişme. **2.** Kinayeli söz.

Meni goymaslar itler tek zamanı gaşına barsam,

Kılar rısva meni her dem rakıplarıñ alalası **(Ga).**

ALAM 1 (Ar. a:lam): Âlem, dünya.

Alamara: Dünyayı süsleyen; dünyanın süsü.

ALAM 2 (Ar. a:la:m): Bak. **élem.**

ALAM 3 (Ar. a:la:m): Bak. **élem.**

ALAM 4 (Ar. alem): Bayrak, sancak.

Basaram, yıkaram alamı **(ŞB).**

Tug çekiler, alam urular **(MG).**

ALAMARA (Ar.-Far. a:lem a:ra:): Bak. **alam 1.**

ALAMAT (Ar. ala:met, ç. ala:im): İz, işaret, nişan.

Saçıñ bölekleri añа alayım **(B).**

ALAMDAR (Ar.-Far., alem da:r): Bayrak taşıyan.

Alamdarlar alam nayza başıga **(C).**

ALAT (Ar. a:la:t): Bak. **alet.**

ALAYHIL-LAGNA (Ar. alayhul-la'na): Allah'ın lâneti onun üzerine olsun!

Kıldı gapıl meni şeytanı-alayhıl-lagna **(Ş).**

ALAYHIS-SALAM (Ar. alayhus-sala:m): Peygamberlerden biri anıldığında söylenmesi gereken "Allah'ın selâmı üzerine olsun." anlamında bir tazim ifadesi.

Hezreti-Zekerya aleyhıs-salam dek başıma

Érre goyup, para-para étseler... **(ZT).**

ALAYIM (Ar. ala:im): Bak. **alamat.**

ALET (Ar. a:let, ç. a:la:t): **1.** Alet, araç. **2.** Silâh.

Geyip alatı-harba ba şükühi **(C).**

ALEYHİSSALAM (Ar.): Bak. **alayhıs-salam.**

ALHAMDILILLA (Ar. alhamdu lilla:h): Hamt (övgü ve övülme), Allah'a mahsustur. [Kur'anıkerim'in birinci suresi (Fatiha)nin ilk ayetinde yer alan bir ibare.]

Ki hasıl kılmışam alhamdılıllanı görüp **(K).**

ALI 1 (Ar. 'Ali:): Abutalıp'ın oğlu, Hz. Muhammet'in yeğeni, dördüncü halife (600-661). Alı, Şiîlerin on iki imamının birincisidir. Birçok lâkabı vardır: Şahımerdan (mertlerin şahı); Ésedilla (Allah'ın arslanı), Murtaza, Safdar vs.

Resul damadıdır, öz arslanındır,

Ya ımam Alıga bagışla bizni **(MG).**

ALI 2 (Ar. a:li:): **1.** Yüce, yüksek, büyük. **2.** Güzel, iyi.

Alı cah: Yüksek rütbeli, makamı yüksek.

Alı cenap: Saygı duyulan; şerefli, haysiyetli.

Alı hesep: Âlim, bilgin.

Alı hümmet: Çok cömert, eli açık.

Alı kerem: Cömert, eli açık.

Alı mansap: Yüksek rütbe, yukarı derece.

Alı nesep: Yüksek tabakadan olan insan; soylu.

Alı rikap: Yeri, derecesi yüksek olan; **mec.** iyi ata binen; güzel at sahibi olan; yüksek rütbeli; seçkin.

Alı sıpat: Sağlam karakteri olan, şahsiyetli.

Alı şan: Şan ve şerefi yüce olan, çok değerli.

Alı cahıga olar kılgay doga **(A).**

Boldı gorgan salmagı fermayışı-alı cenap **(Al).**

Sahavat ëhilde alı hümmetli **(AB).**

Satgun alsañ, besdir, éy alı kerem **(A).**

Yetgirer anları alı mansaba **(A).**

Dëhr içre birev sen kibi alı nesep érmes,
Her bibasar ovsapını diymek édep érmes **(An).**

Şükri-bihet degdi yurtga kadamı-alı rikap,
Köçe-köprük düz bolup, abatga övrüldi Lebap **(Al).**

ALI BEG VE BALI BEG: 18. asırda yaşamış Türkmen şairlerden Magrupı'nın yazdığı destan. Buna "Yusup-Ahmet" destanının devamı denilebilir.

ALI CAH (Ar.-Far. a:li:ca:h): Bak. **alı 2.**

ALI CENAP (Ar. a:li: cena:b): Bak. **alı 2.**

ALIDA: Önde, ön tarafta.

Yüz bela, yüz pitne bar ol çeşmi-fettan alıda **(An).**

ALI ÉSHAP (Ar. a:li ésha:b): Bak. **al 1.**

ALI HESEP (Ar. a:li: heseb): Bak. **alı 2.**

ALI HÜMMET (Ar. a:li: hummet): Bak. **alı 2.**

ALI KEREM (Ar. a:li: kerem): Bak. **alı 2.**

ALIM 1 (Ar. a:lim, ç. a:lima:n, ulama:): Bilgin, bilgili.

Adam yagşısı alımdır,
Amal etmese zalımdır **(MG).**

Babı-suvvum içre baspı-alıman **(A).**

Ulama azsa, geñ bolar **(T).**

ALIM 2 (Ar. ali:m): Bak. **alim.**

ALI MANSAP (Ar. a:li: manseb): Bak. **alı 2.**

ALI RİKAP (Ar. a:li:rika:b): Bak. **alı 2.**

ALIS: Uzak.

Dostlarım geldim alısdan,
Hana arzım aydayın **(K).**

Alıs boldı meñ mekanım **(G).**

ALI SIPAT (Ar. a:li: sifet): Bak. **alı 2**

ALI ŞAN (Ar. a:li: şan): Bak. **alı 2.**

ALİLİ: Türkmen boylarından biri.

Teke, yomut, gökleñ, yazır, alili,
Bir dövlete gulluk étsek bëşimiz **(MG).**

ALİM (Ar. ali:m): Çok bilen, her şeyi bilen. (Allah'ın sıfatlarındandır.)

Alimil-kebir: Büyük alim, derin ve çok bilgisi olan, üstat.

ALİMİL-KEBİR (Ar. ali:mul-kebi:r): Bak. **alim.**

ALLA ÉKBER (Ar. alla:hu ékber): Allah en büyüktür.

ALLAHI (Ar. Alla:hi:): 19. asırda yaşamış Türkmen şairlerden biri. Ërsarı boyu, Güneş uruğu, Gınlı-Bagşılı tiresinin, Gınlı bölüğündendir. Allahı'nın adı Allagulu'dur. Gınlı-Bagşılı köyünde 1790'lı yıllarda doğdu. 1180'li yıllarda da vefat etti. Allahı, Şair Zınharı ile aynı devirde yaşamıştır.

ALLAHIM AGFİR-Lİ-ZUNUBİ (Ar.): Ey Allah'ım, benim günahımı bağışla!

T.C. TÜRKSOY TÜRKÇE EĞİTİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Diydim: "allahım, agfir-li-zunubi" **(Ga).**

ALLAM (Ar. alla:m): Çok bilen, âlim insan.

Allamıl-guyup: Gizli sırları bilen.

Tañla magşar rozı kılsa, énte allamıl-guyup **(LM).**

ALLAMA (Ar. alla:me): Çok bilen, her ilimden haberli, hünerli âlim.

Yar üçin sergerdan, sepil yörmeseñ,
Ya bir allamadan barıp sormasañ **(Şab.)**

ALP: Batur, kahraman, yiğit, cesur, gözü pek.

Ara bargan alplarıñ şol gün yoldaşı sen **(M).**

Aş üstünde alp dek arlar **(MG).**

Alp dogan ér oglı Rüsteme Taydır **(Aş).**

ALTIN GABAK: 1. Bal kabağı. **2.** Süvarilerin ok attıkları kabaktan nişangâh. Son zamanlarda hanlar, beyler, baylar bu nişangâhı altınla kapladıklarından buna altın gabak denilmiştir.

Tomaşada altın gabak uruldı **(G).**

Ovval altın gabak atsa gerekdir **(S).**

ALUDA (Far. a:lu:de): **1.** Bulaşık, bulaşmış; kirli. **2.** Maskara, rezil.

Rozı-şep aluda bolmay bir demi **(A).**

Aluda kılıp hacatın şermu-uyatın **(An).**

Niçe bir hicran éra gam birle kim aluda men **(Ga).**

ALUFTA (Far. a:lufte): **1.** Aşk yüzünden deliren. **2.** T.: Namussuz kadın; fahişe.

Aluftavar: Deli gibi.

Kirpigi nişi-beladır, gözleri aluftavar,
Hayrat étmen husn nakşıda ki her hayrat ki bar **(An).**

AMAL 1 (Ar. ç. a'ma:l): İş, fiil, uygulama.

Amalan salıhan: İyi, doğru, faydalı ve sevap kazanmaya vesilen olan işler.

Namayı-agmal: Dinî inanışa göre, günahların yazıldığı kitap.

Amalsız mollalar, hökümsiz hatlar **(K).**

Agmalıñ soralar, diyme ıkbaldır **(MG).**

Amalan salıhan yagşı amal kıl **(MG).**

Namayı-agmallarıñ bergil hasabın diyseler,
Bu şumara gelmegey kim biadat çendan olup **(Ga).**

Gopga sen mahşar gün agmalıñ bile **(A).**

AMAL 2 (Ar. a:ma:l, t. émel): Bak. **émel.**

AMALAN SALIHAN (Ar.): Kur'anıkerim'in, 18. suresinin, 110. ayetinde yer alan bir ibare; bak. **amal 1.**

AMALSIZ (Ar.-T.): Beceriksiz, başarısız, ilmini pratikte kullanamayan.

Amalsız mollalar, hökümsiz hatlar **(K).**

AMAN (Ar. ama:n): Eminlik, korkusuzluk; yardım istendiğini anlatır.

Amana gelmek: Boyun eğmek, yenilmek, affedilmeyi istemek.

Aman diyse, ınsap ét **(T).**

Béş yıl boldı, men gelmişem amana **(ŞG).**

AMAYIM (Ar.): Bak. **ammama.**

AMIL (Ar. a:mil): **1.** Sebep. **2.** İşleyen. **3.** Memur; vali.

Amılıga üşbu söz hökmi idi **(A).**

AMIR (Ar. a:mir): **1.** Mamur eden. **2.** Mamur, bayındır, imar edilmiş. **3.** Oturulan, barınılan.

Sayasıga geldi gün bir övlüyé,
Yarlıga diyp amırın kıldı doga **(A).**

AMMAMA (Ar. amma:ma, ç. ama:yım): Sarık, başa sarılan şey.

Pida olarsa başlara amayım **(B).**

AMR (Ar.): Hz. Alı'nın öldürülen askerlerinden biri.

Alıdır katıgı çün Babı-Haybar
Alıdır katılı çün Amru-Antar **(C).**

AMU (Ar. amu:): Bak. **ému.**

AMUD (Ar. amu:d): **1.** İri ve ağır topuz. **2.** Dik olarak aşağıya inen ve dik açı meydana getiren çizgi. **3.** Sütun, lâbut.

Amudı-geran: Ağır gürz.

Sekiz yüz batman amudı-geranı gerdenige taşla-dı **(MM).**

AMUHTA (Far. a:mu:hte): Öğrenen; öğrenilen; bir şeye alışan.

Amuhta men övrenmëge, bişmëge **(MG).**

AN 1 (Far.): O.

Bil, ki alımlar éziz övladıdır an hezretiñ **(A).**

AN 2 (Ar. a:n, ç. ava:n): Kıza bir zaman, lâhza.

Her iş kim ëhli-şerg görse rova,
Tut anı sen görmegil renci-ana **(A).**

ANA (Ar. ana:): Zahmet, meşakkat, güçlük.

Her iş kim ëhli-şerg görse rova,
Tut anı sen görmegil renci-ana **(A).**

ANAL-HAK (Ar. énel-hak): "Ben Hakk'ım" anlamında bir söz.

Mansur deyin "anal-hak" diyip ölmeyen **(ŞG).**
Men "énel-hak" söylerem, cınsımnı sögsünler meniñ **(Ga).**

ANAN (Ar. ana:n): Dizgin, yular, ip.

Ananı-ıhtıyar: Özgürlük ipi.

Hoş ananlık éylemek: Boyun eğmek, itaat etmek, arkasına takılmak.

Cilve kılgaç bardı élgimden ananı-ıhtıyar **(BH).**
Sen dahı gel, hoş ananlık éylegil **(A).**

ANANI-IHTIYAR (Ar. ana:n-e ıhtıya:r): Bak. **anan.**

ANASIR (Ar. ana:sir): Bak. **unsur.**

Çar anasır: Dört temel unsur (su, toprak, ateş, hava).

Diyp Gılıç, bu dört anasır-bu dört éne **(Gılıç Şair).**

ANAYAT (Ar. ana:yet): İhsan, yardım, iyilik.

Anayat étmek: 1. İyilik etmek, yardım etmek, kayırmak. **2.** Bağışlamak, karşılık beklemeden vermek.

İkimize perzent anayat éyle **(ZT).**
Yaratgan kadırım éylëp anayat **(GS).**

ANBAR (Ar. 'anbar): **1.** Hind (Hint) Okyanusu'nun Güney Aziya (Asya)'daki kenarında sığ sularda yaşayan balık familyasına giren, süt veren iri hayvanın içinden alınan güzel kokulu siyah madde. **2.** Güzel koku. **3. Mec.** Sevgilinin saçı.

Müşk ile anbar: En güzel, en uygun, en iyi.

Éleme anbar saçar, degende şana zülpüñ **(K).**

ANBARBAR (Ar.-Far. 'anbar bar): Amber saçan, amber yağdıran.

Zülpi-anbarbar: Güzel kokular saçan saç.

ANBARBU (Ar.Far. 'anbar bu:): Amber kokulu, güzel kokulu.

Gözüñ pür pitneyi-cadu gazalı-müşki-anbarbu **(An).**

ANBAREFŞAN (Ar.-Far. 'anbar efşa:n): Amber saçan, güzel kokular saçan.

ANBARIN (Ar.-Far. 'anbari:n): Amber kokulu, güzel kokulu.

Anbarıñ ola ne yer ki ayagıñ basarsıñ **(B).**

ANBARINBU (Ar.-Far. 'anbari:nbu:): Amber kokulu, güzel kokulu.

Ham göterdi kamatım, peyveste édru gelmedi,
Hattı-müşkéfşanı, halı-anbarınbu gelmedi **(An).**

ANBIK (Ar. anbı:k): Sıvıyı damıtmak için kullanılan cihaz, imbik.

Acayıp kërhanadır, nëderler kargu-anbıkı **(B).**

ANÇUNİN (Far. an çuni:n): Şöyle; onun gibi, ona benzer şekilde.

Éy pelek, çün gëhi-gëhi ançünin şat ét meni **(C).**

ANDAG (anda:g): Şöyle, böyle; şunun gibi.

Andag rovayat kılarlar... **(SH).**

ANDALIP 1 (Ar. 'andali:b): Bülbül.

Gülşen içre andalıbı-mesti-şeyda bolmuşam **(GS).**

ANDALIP 2 (Ar. 'Andali:b): 18. asırda yaşamış Türkmen şairlerden biri (1711-1770). Adı Nurmuhammet'tir. Daşhovuz (Daşoğuz) bölgesinde yaşadı. Türkmen edebiyatında en çok tahmis yazan odur. "Oguznama, Risalayı-Nesimi, Leyli-Mecnun, Yusup-Züleyha" adlı eserlerin müellifidir. Andalıp, Farsça şiirler de yazdı. Camı'nın birçok şiirini Türkmenceye çevirdi.

ANDİCAN: Özbegistan (Özbekistan)'ın Fergana boğazında bulunan bir bölgenin merkezi olan şehir.

Andican, Cahanabat, Yemen, Érmeni, Kesri **(S).**

ANKA (Ar. anka:): Kafdağı'nda yaşadığına inanılan efsanevî masal kuşu. İsmi olup da cismi olmayan bir kuştur.

Anka aydar yolçuyam **(MG).**

ANNAHAL: Gökleñ boyundan Çovdur Han'ın hanımı.

Izñda galdılar il intizarıñ,

Umıt bilen gezdi Annahal yarıñ **(MG).**

ANNAP (Ar. anna:b): **1.** Üzümcü. **2.** Şarap satan.

Şerbeti-laglı-pıragından yutar men gussalar,

Göiya zëhr ézdi bolgay şerbetin annaplar **(Ga).**

ANTAKİYE (Antiohiya): Antakya.

Çünki Antakiye şëhrin gördüler,

Çëşt ya şam istey anda bardılar **(A).**

ANTAR (Ar.): Hz. Muhammet'in kızı ve Hz. Alı'nın hanımı olan Patma'nın hizmetkârı.

Alıdır katıgı çün babı-Haybar,

Alıdır katılı çün Amru-Antar **(C).**

ANUŞİRVAN, NOVŞİRVAN (Far. Énu:şi:rva:n): Éyran (İran) şahlarından biri, Sasanidlerin 21. hükümdarı. Asıl adı Husrov olup, Anuşirvan lâkabıdır. Araplar ona Kesra da derlerdi. Babası Kubad öldükten sonra, 531'de hükümdar oldu. Asırlar boyunca adaletin simgesi olarak kabul edildi. Doğu tarihçileri onu "adil" unvanıyla vasıflandırdılar. Novşirvan, babasının devrinde türeyen Mezdeki (bak.)leri ortadan kaldırdı. Kendi başkenti olan Tisfun'da 579'da vefat etti.

Novşirvan vagtı dek cahan yayılsın **(MG).**

AÑDAMAK: Avlamak.

Bişeleriñ av añdayan şiri sen **(MG).**

AÑDİBAN (a:ndiba:n): Tesadüfen, rastlantıyla.

Añdiban bir gice düşdi élgime ösrükgine **(An).**

AP (Far. a:b): Bak. **ab.**

APARMAK: Götürmek.

Durnam, meniñ arzım ol yara apar **(SN).**

APAT (Ar. a:fet): **1.** Belâ, azap, büyük felâket, tehlike. **2. Mec.** Güzelliğiyle, cazibesiyle insanı şaşkına çeviren, aklını başından alan güzel.

Apatı-can, apatı-dövran: Mec. Güzel, dilber.

Apatı-dëhr: Dünyanın belâsı.

Apat küvhi: Belâ dağı, azap çekme dağı.

Gözleriñ cellatdır, gamzası apat **(GS).**

Bir apatı-can geldi **(ZT).**

Alar agzıga apat küvhüden taş **(C).**

APATI-CAN (Ar.-Far. a:fet-e ca:n): Bak **apat.**

APATI-DĒHR (Ar. a:fet-e dehr): Bak. **apat.**

APATI-DÖVRAN (Ar. a:fet-e devra:n): Bak. **apat.**

APAT-KÜVHİ (Ar.-Far.): Bak. **apat.**

APBAS (Ar. Abba:s): Hz. Alı'nın oğullarından biri. Lâkabı Ébul-fazl'dır. 680'de öldürülmüştür.

Ya Apbas Alıya bagışla bizni **(MG).**

APERİN 1 (Far. a:feri:n): Aferin, yaşa.

Aperin diymek: Övmek; aferin demek.

Aperin galmak: Şaşırmak, hayret etmek, şaşkın kalmak.

Diyse bolar yüz aperin **(MG).**

Hudayıñ gudratıga tësin ve aperin galıp **(GS).**

APERİN 2 (Far. a:feri:n): **1.** Türet, yarat. **2.** Yaratıcı, yaratan.

Aperin kılmak: Yaratmak.

Aperin kıldı bu élemi **(LM).**

APERİNİŞ (Far. a:feri:niş): Yaratılış.

Aperiniş çoh turar, liken seniñ dek yok turar **(B).**

API (Ar. af'i:): **1.** Zehirli, büyük yılan (engerek). **2. Mec.** Uzun ve siyah saç.

Sözleyen halı demi bir apı ya mardır çilim **(MG).**

APITAP (Far. a:fta:b): Güneş; ışık.

Cemalı misli apıtap **(ŞB).**

APIYET (Ar. a:fiyet): Sağlık; şifa.

Bes tasadduklar bela reddi turur,

Hem tasadduk apıyet seddi turur **(A).**

AR (Ar. a:r): Utanma, hayâ; suç; rezalet.

Tësibi yok, arsız ërden **(MG).**

ARA (Far. a:ra:): **1.** Bezeyen, süsleyen. **2.** Süs.

Ara bermek: Bezemek, süslemek.

İkisi hem ara bermiş özüne **(DM).**

ARAFA (Ar. arafa, arafa:t): **1.** Mekge (Mekke) civarında bir dağın adı. Hacca gidenler Kurban Bayramı'nda bu dağa çıkarak haccın icaplarını yerine getirirler. Dinî rivayetlere göre, Hz. Adam ile Hz. Hov, cennetten kovulup birbirlerinden ayrıldıktan sonra tekrar burada buluşmuşlardır. Bundan dolayı dağa Arafat (tanışma, görüşme) adı verilmiştir. **2.** Dinî bayramdan bir önceki gün. **3.** Kurban Bayramı'ndan bir önceki gün.

Küvhi-arafa: Arafat dağı.

Köñlüme andag ki hicran leşgeri éylëp hücüm,

Hacılardır, yagnı sınam misli küvhi-Arafa **(Ga).**

ARAK (Ar.): **1.** Ter. **2.** Bir çeşit alkollü içki.

ARAKÇIN (Ar.-Far. arakçi:n): Üzerilen sarık sarılan keçeden yapılmış bir çeşit takke, başlık.

Barınıñ boydaşı ala arakçın **(GS).**

ARAKLANMAK (Ar.-T.): Terlemek.

Araklanmış dëne-dëne nigarım **(GS).**

ARAM (Far. a:ra:m): Rahatlık, huzur, dinlenme; dinç, rahat.

Aramı-can: **1.** Gönle rahatlık veren. **2.** Sevgili, sevilen güzel.

Aramı-karar: Dayanma gücü, sabır; rahatlık.

Éy aramı-canım, ruhı-rovanım **(LM).**

Hemranıñ sınasında aramı-kararı galmadı **(SH).**

ARAMAK: Aramak, araştırmak.

Ya ki canıñ hak rızasın arasın,

Razı bol her hökmüne biçëre sen **(A).**

Magtımgulı, ilden ile aralar,

Hicran tıgı bilen bagrın paralar **(MG).**

ARAMI-CAN (Far. a:ra:m-e ca:n): Bak. **aram.**

ARAMIDA (Far. a:ra:mi:de): Rahat, dinlenen, rahatlık bulan.

Olar, kim cennet içre aramıda **(C).**

ARAMI-KARAR (Far.-Ar. a:ra:m-e kara:r): Bak. **aram.**

ARAP (Ar.): Arabıstan (Arabistan), Müsür (Mısır), Siriya (Suriye), Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'da yaşayan kavmin umumî adı.

Arap at: Arabistan'da yetiştirilen bir cins at; çok kuvvetli, iyi koşan at.

Yedi yaşan arap atın yanında **(MG).**

AR-AR (Ar.): Dikenli ardıç ağacı, dağ servisi.

Cemalıñ kuyaşdır, kamatıñ ar-ar **(SH).**

Bagları içre çemenler cennete tagn éyleyir,
Görsedip tubıga ar-ar servi reftarın yene **(Ga).**

ARASAT (Ar.): Bak. **arsa.**

ARASTA (Far. a:ra:ste): Süslenmiş, bezenmiş, donanmış.

Arasta kılmak: Süslemek, güzelleştirmek.

Altın tagtnı arasta kıldılar **(GS).**

ARAYIŞ (Far. a:ra:yiş): Süs, süsleme.

Arayışı-cahan: Âlemin süsü.

Arayışı-can: Gönlün süsü, gönlün neşesi.

Niçe mahbup éger arayış ile gelse yanımga **(S).**

Adalat bagınıñ arayışı ol **(C).**

Sen-sen arayışı-can hem can senden bihabar **(MG).**

ARAYIŞI-CAN (Far.): Bak. **arayış.**

ARAYIŞI-CAHAN (Far.): Bak. **arayış.**

ARAZ: Azerbaycan ile Éyran (İran) arasında yer alan bir nehrin adı.

Araz çaydan geçen Gırat **(G).**

ARBADA (Ar.): Kötü huy; kavga, gürültü, patırtı; tartışma.

Arabadacu: Kavgacı.

Rintler birle kılıp her dem pıganu-arbada,
Ehli-élem boldular peryadı-nalamdan zede **(An).**

Işk éhliden gam hicranı yırak étmek üçin,
Céht ile urdı ayagını şehi-arbadacu **(Şük).**

ARBADACU (Ar.-Far. arbadacu:, arbadacu:y): Bak. **arbada.**

ARBAGIN (Ar. arba'ı:n): Kırk, kırkıncı; bir insanın özellikle Hz. Alı'nın oğlu Husayın'ın ölümünden sonraki kırk gün.

Arbagın kırk bolur arap lefzinde,
Çil yene kırk bolur parsı lefzinde **(Ar).**

Arbagında mıdam okıp oturmış **(MG).**

ARBAP (Ar. arba:b, t. rebb): **1.** Toprak sahibi; hükümdar. **2.** Sahip.

Arbabı-garaz: Kötü niyetli.

Gelleban arbap bolup, arbapları boldu vezir **(MG).**

Arbabı-garaz sözige zınhar ınanma **(BH).**

ARÇA: Sandık, kutu.

Arça dolı kitap, Kur'an, hoş indi **(Sey).**

ARDINCA: Arkasından, arkası sıra.

ARGALI: Yabanî koyun.

Argalı, gév bolar malı Gürgeniñ **(MG).**

ARGIMAK: 1. Dağ geyiği. **2.** Güçlü at.

Toy tutalıñ, görenlere göz édip,
Argımakını meydan üzre uzadıp **(ZT).**

Münüp, düşman sarı argımagını **(C).**

ARGUVAN (Far. argava:n): Kızılımsı, güzel bir çiçeğin adı.

Téze arguvanlar, gırmızı güller **(GS).**

ARI 1: Saf, temiz.

Gurban olam aydan arı yüzüñe **(SH).**

Akıdañı arıg tut, rişdeyi-inkére él urma **(Ş).**

Yar élinden arı bada noş éden **(MG).**

Hem arıg kılgay köñüller kinesin **(A).**

ARI 2 (Ar. a:ri:): Çıplak; boş; serbest, hür.

Köñli bolgay masevalladan arı **(A).**

ARIÇ (Ar. a:ric): Yukarı çıkan, yükselen, gökyüzüne çıkan.

Yüzüñniñ şemgı ay, gün şöhlesiden bigüman mariç,

Gara gisularıdan nur tapmışdır şebi-arıç **(An).**

ARIFANA (Ar.-Far. a:rifa:na): **1.** Arif kimselere yakışır tarzda. **2.** Sofulara yakışır şekilde.

Ki özüñ arifana şıgrıñı, düz **(Ga).**

ARIG: Bak. **arı 1.**

ARIP (Ar. a:rif, ç. urafa:): **1.** Bilen, bilgili, irfan sahibi. **2.** Sofu.

Inanmasañ habar algın arıpdan **(MG).**

ARIPULLA (Ar. a:rifulla:h): **1.** Allah'ı bilen, Allah'a vasıl olan.

"Arıpulla men"diyr guyruksız itler,

Giceler yatırmaz-govgası beyle **(K).**

ARIŞ (Ar. arş): **1.** Gökyüzü; göklerin en yüksek katı. **2.** Taht, kürsü, yüce makam. **3.** Büyüklük, yükseklik.

Arşı-agla: Göğün en yüksek tabakası.

Arşı-azım (agzam): En yüksek gök tabakası.

Pelegi titreder, arşı yandırar **(MG).**

Arşı-agladan belentdir hümmeti **(A).**

Yere inip geldi arşı-agladan **(MG).**

Mim mıradım arşı-agzam, sayabanını isterem **(K).**

ARIYA (Ar. a:riyet): Ödünç, emanet.

Bir özge yerni arıya kıldım ıgtıyar,

Köñlüm besi harabatdır, abat olur éger **(Şük).**

ARIZ (Ar. a:riz): Yanak.

Arızı gül, kamatı servi-rovanıñ bar meniñ **(Ga).**

Arızı gül dek peri ruhsarı gördüm şondadır **(MG).**

ARKAN: Halat, ip, urgan.

Barın bir arkana çatdıgım bardır **(G).**

Bermese, boynına gıl arkan salar **(MG).**

ARSA (Ar. ç. arasa:t): **1.** Meydan. **2.** Savaş, kargaşa, kavga; isyan.

Arasat goparmak: Kavga çıkarmak; isyan başlatmak.

Arasatda yarag bolup, at bolup **(M).**

ARŞI-AGLA (Ar. arş-e a'la:): Bak. **arış.**

ARŞI-AGZAM (Ar. arş-e a'zam): Bak. **arış.**

ARŞI-AZIM (Ar. arş-e azi:m): Bak. **arış.**

ARUS (Ar. aru:s): Gelin.

ARVAH (Ar. arva:h): **1.** Bak. **ruh. 2.** Cin, peri.

ARVAT (Ar. avrat): Kadın.

Segsen-togsan yaşan arvat yagşıdır **(MG).**

ARZ 1 (Ar.): Bak. **érz.**

Arş ile kürsni yaratdı hem yene arzı-sema **(AB).**

ARZ 2 (Ar.): En, genişlik.

Tul-arz: En-boy.

Gayıbı, aytarda derdiñ yara söyle muhtasar,

Yagşı érmesdir kişige söz kalmak tul-arz **(Ga).**

ARZ 3 (Ar.): **1.** İsteğini beyan etme; gösterme. **2.** Şikâyet.

Arz étmek: 1. Sunmak, göstermek, ortaya atmak; teklif etmek. **2.** Şikâyet etmek.

Édayı-halı-arz: Hâlini anlatma.

Cemalın arz étse bir bizim sarı **(MG).**

Dostlar, ışkıñ derdini çekmek bolupdır bizge parz,

Hasratında ayta almas bizge édayı-halı-arz **(Ga).**

ARZA (Ar.): **1.** Gösterme, serme. **2.** Davet etme, çağırma.

Arza kılmak: Davet etmek; bir meseleyi arz etmek.

Gullar iman arza kıldı, yaranlar **(MG).**

ARZI-GAMBAR: Rivayetlere göre, Orta Çağda türetilen bir destan. Fazla yayılmamış ve en sonunda da unutulup gitmiştir.

Leyli-Mecnun kimin çöllere çıksam,
Arzı-Gambar deyin deryada aksam **(K).**

ARZIMAK (Far.-T.): Gerçek karşılığını vermek, kıymet ifade etmek.

Bu dünyêde bir gün gelen adamzat,
Bir gün gaydıp gitmegine arzımaz **(Ar).**

ARZIRUM (Ar. Arz-e ru:m): Erzurum. Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan bir yerleşim merkezidir. Karasu buradan geçmektedir. Rivayete göre, bu şehrin eski adı Garın'mış.

Şam, Mekge, Medine, Arzırumı, Rey, Termez **(S).**

ARZUMENT (Far. a:rzu:mend): İstekli, hevesli, arzulu.

On bêşde arzuvmendiñ,
Gız gerek, cuvan gerek **(MG).**

ASA 1 (Ar. asa:): Baston, değnek, sopa (bak. **hasa).**

Éliñe kesbi-sahlıkdan asa kıl, éy köñül **(Ş).**
Samurdan asası, peşi nêdendir **(MG).**

ASA 2 (Far. a:sa:): **1.** Rahatlatıcı. **2.** Kelime sonlarına gelerek benzerlik, gibilik ifade eder.

Dil asa: Gönlü rahatlatan.

ASAL (Ar.): Bal.

Asal-zıban: Tatlı dilli, hoş sohbet; tatlı söz.

Gandı-asal, şeker, nabat-ézerler **(SH).**

ASAL-ZIBAN (Ar.-Far. asal zeba:n): Bak. **asal.**

ASAMETDİN (Ar. Asa:m-ud-di:n): Asametdin Ésferayini. Éyran (İran)'ın Horasan bölgesinin Ésferayin adlı yerinde doğdu. Mantık, belagat ve din ilimlerinde uzmandı. 1515'te vefat etti.

Magrıpetge gul bolgan,
Işkında yanıp, kül bolgan,
Talıplarga yol bolgan
Asameddin divana **(Ga).**

ASAN (Far. a:sa:n): Kolay; basit; hafif; zor olmayan; kolaylıkla.

Ilım müşgillerin asan aña hak kıldı êşgêr **(Ga).**
Nanı-nemek asan ötmez bogazımdan **(Z).**

ASAR (Ar. a:sa:r): Bak. **éser.**

Yüzünde galmadı yıldız asarı **(A).**

ASAYIŞ (Far. a:sa:yiş): Rahat, huzur; güvenlik.

Gözümniñ rövşeni, bilde kuvvatım,
Köñül asayışım, canda rahatım **(YUZ).**
Mülki-Fergana mesgenim érdi,
Mesgeni-asayışı-tenim érdi **(Şük).**

ASFAR (Ar.): Sarı.

Postı-asfar: Sarı post, sarı deri.

Bu gün bir türpe guş gördüm degildir sungı-ékberden,
Başı müñdür, ayagı yüz, vücudı postı-asfardan **(Misg.).**

ASI (Ar. a:si:, ç. a:siya:n): Günahkâr, suçlu, kabahatli.

Bu Zelili ası guldur **(Z).**
Habıbı-hak resulallah,
Şefigı-asıyan gitdi **(Ah).**

ASIBI-TEP (Ar. a:si:b-e teb): Bak. **asıp.**

ASIF (Ar. A:sif ibn Berhıya:): Tarihte bu ad ile anılan birçok kişi vardır. Bu kişilerin İslâm tarihinde en meşhuru Hz. Süleyman'ın veziri Asıf'tır. Rivayetlere göre Asıf, Hz. Süleyman'ın iki yüz vezirinin başıydı. Asıf,

devlet işlerini idare hususunda örnek teşkil etmiştir. İsrailoğulları'nın tarihlerinde Hz. Davut'un sahabesinden biri olarak gösterilmiş; onun saz çalmak ve beste yapmak hususundaki ustalığından bahsedilmiştir.

Üç yüz on üç mursal-galmadı biri,
Kanı Asıf, Süleymanıñ veziri? **(MG).**

ASIL (Ar. asl, ç. usu:l): **1.** Temel, kök; başlangıç, menşe; ilke, prensip; bir şeyin esası. **2.** Orijinal.

Söz sözledip, söz aslına yetmesen **(MG).**

ASIP (Far. a:si:b): **1.** Zarar, ziyan. **2.** Dert, belâ, sıkıntı, eziyet.

Asıbı-tep: Sıtma hastalığı.

Asıp yetmek: Sıkıntısı olmak, kederlenmek, üzülmek.

Yetmesin asıp hergiz möhkem ét köñlüñ öyün **(An).**

Yetmesin asıbı-tep servi-huramanım saña,
Ösmesin badı-hazan gülbergi-handanım saña **(BH).**

ASIR (Ar. asr): **1.** İkindi vakti. **2.** Devir, çağ, zaman. **3.** İkindi namazı.

Bëş namazını bëş pıgamber kıldı binyat, éy, hekim,
Fekri Adam, asrı Yunus, zuhrı kıldı Ibrahım **(GB).**

ASIYA (Ar. a:siya:): Değirmen.

Pelek bir asıya, durmaz bir zeyli **(Aş).**

Asıya bolsun başımga yer bilen gök her zaman **(LM).**

ASIYABAN (Far. a:siya:ba:n): Değirmenci.

ASLA (Ar. asla:; aslan): Hiçbir zaman, hiçbir vakit.

Asla seni görmemişem, dildarım **(MG).**

ASLI-KEREM: Zakavkazye (Kafkaslar), Orta Aziya (Asya) ve Yakın Doğu'da oldukça yaygın olan lirik destan. Bu destanda aşka engel olan gelenek ve göreneklere karşı çıkılmıştır.

ASMAN (Far., **As:** Değirmen, **Man:** Benzer, eş): Gökyüzü.

Ay-Güni, Asman-Zemini,
Söven dek sövmüşem seni **(MG).**

ASMARLAMAK (Far.-T.): Bir şeyi yaptırmak veya getirtmek üzere o işle uğraşan kimseye söylemek, istemek; bak. **ésmerlemek, ısmarlamak.**

Saña asmarladım işimni mutlak **(A).**

ASP (Far. ésb): At.

Asbı-tazı: Arap atı.

Ol ër hem sürdi asbı-tazısını **(C).**

ASSI: Yarar, fayda, kâr, kazanç.

Assı bermek: Fayda vermek, yaramak, faydası dokunmak.

Malı-dünyë assı bermez, bazıgërdir aldadır **(MG).**

ASTAN (Far. a:sta:n): Eşik.

Hëki-astan: Eşik tozu.

Éy, hëki-astanıñ olup mecmegi-rosol **(BH).**

ASTANA (Far. a:sta:ne): **1.** Eşik; giriş. **2.** Köşk. **3.** Birisinin yanı.

Senuber diyr astanası **(GS).**

ASTAR (Far. a:ster): Astar; elbise, çanta, ve ayakkabı gibi şeylerde yüzü teşkil eden kumaşın veya derinin altına veya içine kaplanan bez.

ASTIN (Far. a:sti:n): Bir giyeceğin kolu, yen.

ASTRABAT (Far.): Éyran (İran)'daki Kaspi (Hazar) Denizi'nin doğusunda bulunan bölge

ve bu bölgenin merkezî şehri. Günümüzde buraya Gorgan denilmektedir.

Ki yagnı Astrabat serhedige **(C).**

ASUDA (Far. a:su:de): Rahat, dinç; huzur içinde; sakin.

Asuda-hatır: Gönlü rahat, kaygısız.

Vahdat içre görsem ol yarı besi asuda men,

Pırkatında oyganur bolsam yene gayguda men **(Ga).**

ASUDA-HATIR (Far.-Ar. a:su:de ha:tir): Bak. **asuda.**

AŞAR (Ar.): On.

Nedir hılapı yok serkeşte aşar,

Ol nedir, kim bu dünyede müñ yaşar **(Mır).**

AŞIGANA (Ar.-Far. a:şıga:ne): Âşıklara yakışır tarzda, âşıkça.

Zöhre gız aşıgana ovaz bilen şirin ébyat okayar **(ZT).**

AŞIK (Ar. a:şik, ç. uşşa:k): Seven; tutkun; aşk yoluna düşen.

Aşıgam, saklana bilmen,

Sayrayan diliñ derdinden **(K).**

Uşşak éra çoh dertli, pıganlı Seydidir.

AŞIKI (Ar. A:şıkı:): 19. asırda yaşamış Türkmen şairlerden biri (1829-?). Asıl adı Oraz'dır. Horezm (Harezm)'in Daşhovuz (Daşoğuz) şehrinde yaşadı. Sosyal konuları işleyen didaktik tarzda birçok şiir yazdı.

AŞIK MIRAT: Bak. **Mırat şahır.**

AŞI-MURDA (T.-Far. a:ş-e murde): Ölü yemeği, ölüler için verilen sadaka, dileğin yerine gelmesi gibi sebeplerle Allah adına verilen sadaka.

Kayda aşı-murda diyip, tayyar bolgan sopular **(Ş).**

AŞKAR (Ar.): **1.** Koyu al, **2.** Doru at.

Çekip mücgëniden hancar, sürüp meydan éra aşkar,

Tenim riş étdi ol kapır, acap birehmi-celladı **(An).**

Salıp élemge restahız her yanga çapıp aşkar,

Çekip mücgën şebrevler kibi can kasdıga hancar **(An).**

AŞNA (Ar. a:şina:, a:şna:): Bildik, tanıdık; dost.

Namart aşnasına hile getirmiş **(MG).**

Işk işidir, aşnaları yat éylër **(MG).**

Ne aşnadır, müñ yıl gider, yat olmaz **(MG).**

AŞPEZ (T.-Far. a:şpez): Yemek pişirip hazırlayan kimse, aşçı.

AŞPEZHANA (T.-Far. a:şpezha:ne): Yemek pişirilen yer, mutfak.

Siziñ yurduñız göyë aşpezhanadır **(SH).**

AŞRAT (Ar.): Eğlenme, eğlence meclisi; rahat ve eğlenceli yaşam, işret.

Aşratnema: Yiyip içip eğlenen gibi, hâlinden memnun gibi.

Ayalsıza aşrat yokdur **(MG).**

Görnüşiñ aşratnemadır, görküñ üçin köñlüm gudaz **(MG).**

AŞRETNEMA (Ar.-Far. aşrat nema:): Bak. **aşrat.**

AŞUFTA (Far. a:şufte): Fitneci; karışık, dağınık; perişan; deli, divane; âşık.

Aşufta bolmak: Hâli harap olmak; zor durumda kalmak; kaygılanmak.

Aşufta hal: Hâli perişan, hâli harap.

Aşufta-zaman: Kargaşa dönemi; devri kargaşaya salan.

Éy köñül, aşufta bolma, dönme her yan bëri gel **(ŞB).**

Éy köñül, acu-birehne aşıkı-aşufta hal **(Ş).**

Tıgı-sütemi canda,
Aşufta zaman göründi **(T).**

AŞUFTA-HAL (Far.-Ar.): Bak. **aşufta.**

AŞUFTAVAR (Far. aşufteva:r): Âşık gibi; çılgınca, delice.
Sünbülni dökmüş benagüvşige, éylëp tar-tar,
Kirpigi nişi-bedadır, gözleri aşuftavar **(An).**

AŞUFTA-ZAMAN (Far.-Ar.): Bak. **aşufta.**

AŞUP (Far. a:şu:b): Kavga, kargaşa, taşkınlık; korku; endişe, telâş.
Belki, érer bir aşup **(C).**
İmes gala, belki, érer bir aşup **(C).**
Hattı-halı zülpüden ëlem éra aşup érur **(An).**

AŞYAN, AŞYANA (Far. a:şya:n, a:şya:ne): Kuş yuvası; mesken, ev, oturulacak yer.
Kaysı aşyanı-belentden... **(GS).**

ATA (Ar. ata:): Bağışlama, af; verme, verilme; bahşiş.
Ata bolmak: Verilmek; bahşedilmek.
Ata kılmak (éylemek): Bağışlamak, bahşetmek.
Tovpık ata bolup, bize dönmezmi **(Misg).**
Gayta başdan canım ata éyledi **(GS).**

ATAK (Ar.): **1.** Azat, izin. **2.** Azadelik, özgürlük.
Atak kılmak: Azat etmek.
Lutfı köp, ıhsanı köp, kılgay atak **(A).**

ATANAZAR: Magtımgulı zamanında yaşamış Türkmen komutanlarından biri olan Çovdur Han'ın kardeşi.
Atanazar oldur çekerge zarıñ **(MG).**

ATAP (Ar. ita:b): Azarlama, tersleme, paylama; serzeniş, sitem.
Huda diyr, gullarıga bu atabı **(A).**
Acayıp cilveler birle yene nëzi-atabıñdan **(Ga).**
Bes gazap éylëp yene gahrı-atap étdiñ bu gün **(Ah).**

ATARUT (Ar. ata:rud): Merkür.
Atarut, Müşteri yıldıza bermen,
Dilber, canım alan gara gözleriñ **(Kët).**

ATAŞ (Ar. a:teş): Ateş.
Düşdüm ışkıñ ataşına **(T).**
Ataşı-suzan: Yakıcı ateş; devamlı yanan ateş.
Yetmesin anlarga ataşdan éser **(A).**
Cigerim oda yakan, ataşı-suzan bëri gel **(MN).**

ATAŞBAZ (Far. a:teşba:z): Ateşle oynayan; fişekçi; hokkabaz.

ATAŞFEKEN (Far. a:teşfeken): Ateşli, hararetli; ateş saçan, ateş atıcı.
Éy ruhı-rovan, dur ki bu éski beden içre,
Durmak ne rova hanayı-ataşfeken içre **(S).**

ATAŞHOR (Far. a:teşha:r): Ateş yiyici.
Degirmen dey bañıñır men, semender dey ataş-hor **(MG).**

ATAŞIN (Far. a:teşi:n): Ateş gibi, kızgın, ateşli; kızıl.
Ataşın ruhsarıña köñlüm acap meyil éylemiş,
Éyle kim divanalarnıñ bolgan otga ülpeti **(Ga).**
Vasp içinde dovzah odı birle goygan tëze dag,
Ataşın gül dek güman kıl dagı-hicran alıda **(An).**

ATAŞI-SUZAN (Far. a:teş-e su:za:n): Bak. **ataş.**

ATAŞKEDE (Far. a:teşkede): Ateşe tapanların ibadet ettikleri mabet.
Yıkıp küffar ili ataşkedesin **(C).**

ATAŞPARA (Far. a:teşpa:re): Ateş parçası; devamlı yanan ateş.
Şugla salmış ëleme husnuñ tecellası bile,
Köydürer men her kimi bir zerre ataşparadan **(Ga).**

ATAŞPARAZ (Far. a:teşperëst): Ateşe tapan.

ATAŞZEDE (Far. a:teşzede): Yakılmış; yanan.

ATIFAT (Ar. a:tifet, ç. ava:tif): Karşılık beklemeden gösterilen sevgi, iyilikseverlik; insaf, merhamet.

ATLAZ (Ar. atlas): Bak. **atlas.**

Yene halat üçin atlası-zerbeft **(C).**

ATSA (Ar.): Aksırma, hapşırma.

Atsa urmak: Aksırmak, hapşırmak.

Ékıssa.... bir atsa urup, Kerem gabrından turdı **(AK).**

ATTAR (Ar. Atta:r): **1.** Güzel kokulu bitki yağları vb. satan, güzel koku ticareti yapan kimse. **2.** Bak. **Şıh Attar.**

AVAM (Ar. ava:m, t. a:mma): Halk, kaba ve cahil halk, aşağı tabaka; havas'ın zıddı.

Avamun-nas: Aşağı tabakadan olan insanlar; cahil insanlar.

Hayp, zeynim avam aldı **(MM).**

AVAMUN-NAS (Ar. ava:mun-na:s): Bak. **avam.**

AVAN 1 (Ar. ava:n): Orta yaşa gelmiş insan, ergenlik çağına gelen.

Bes halayık derdidir, zalım avan **(A).**

Getirgeyler düru-yakut avanı anda **(A).**

AVAN 2 (Ar. ava:n): Bak. **ovgan.**

AVAN 3 (Ar. ava:n): Bak. **an.**

AVARA (Far. a:va:re): Başıboş, aylak, işsiz güçsüz, boş gezen; yalnız, tek başına.

Avara kılmak: Birisini işinden alıkoymak; kovmak.

Horasan sarı kim kıldı avara **(C).**

Bir garıbam, hanımandan avara **(GS).**

AVARALIK (Far.-T. avaralık): Başıboşluk, serserilik; yalnızlık.

Avaralık éylemek: Serserilik etmek, başıboş gezmek; evsiz barksız olmak.

Avaralık éylëp yelmek yaraşmaz **(MG).**

AVATIF (Ar. ava:tif): Bak. **atıfat.**

AVAZA (Far. a:va:ze): Bak. **ovaza.**

Şëhre düşmüş "Men seni söydüm" diygen avazalar **(An).**

AYAK: Fincan, kadeh, içine şarap konulan kâse.

Ayak tutmak-këse tutmak: Şarap (içki) ikram etmek.

Saka, piyalanı gandır, ayagı **(SH).**

Herne gelse alnına guygu ayak,

Në turur alnında diyp éylër sayak **(A).**

AYALMENT (Ar.-Far. aya:lmend): **1.** Evlenen, evli, çoluklu çocuklu. **2.** Kalabalık aileli.

Éy balam, ayalment turur men, munı beççelerimge kut kılur men **(MD).**

AYAN (Ar. aya:n): Aşikâr, açık, gözle görünen.

Ayan éylemek (étmek): Aşikâr etmek, bildirmek.

Derdi-mëhnetimi ayan éylesem **(SH).**

Dostlarga arzımnı ayan éylëyin **(MG).**

AYAT (Ar. a:yet): **1.** Nişan, alâmet. **2.** Kur'anıkerim'in herhangi bir cümlesi.

Ayatıl-kürsi: Kur'anıkerim'de yer alan bir ayetin adı.

Hecve tutma hak tagala ayatın **(A).**

Tahırıñ ruhuna hatm édip ayat **(ZT).**

AYATIL-KÜRSİ (Ar. a:yetil-kursi:): Bak. **ayat.**

AYIG: Ayı.

Ayıg alı: Ayının hilesi.

Dün'yede dakı ne dilër şol kişi ki derbahar,
Sına ayıg alına magşukayı-hoşmanzarı **(B).**

AYIK 1: 1. Sarhoş olmayan; aklı başında. **2.** Doğru, kesin, açık.

Hemçu şadam, hemçu gamgın,
Hemçu mestem hem ayık **(Ş).**
Resula boldı ayık **(MG).**

AYIK 2 (Ar. a:yik): Baraj, bent, engel.

AYIL (Ar. a:yil): **1.** Fakir, bîçare, muhtaç. **2.** Ailesini besleyen; evli.

Kırkdan soñ ayıl bolsa adamzat **(MG).**

AYILMAK: Uyanmak.

Ayıl, aşıgım ayıl **(MG).**

AYIN 1 (Far. a:i:n): Âdet, alışkanlık, gelenek, tören, merasim; yöntem, usul; ibadet.

AYIN 2 (Far. a:i:n): Süs, ziynet.

Ayın baglamak (tutmak): Süslemek, donatmak, bezemek; bir şehri ışıklarla süslemek.

Yıgıp leşgerlerini kim tutup ayın **(C).**
Hurşıt şa Çın şëherini ayın baglap, kırk gice-gündiz toy berdi **(GS).**

AYIP (Ar. ayb, ç. uyu:b): Eksiklik, kusur; günah, utanılacak şey.

Ayıp étmek (görmek): Şaşırmak, hayret etmek, şaşkın kalmak.

Éşidenler ayıp étmesin sözüme **(MG).**

AYIPNËK (Ar.-Far. aybna:k): Kusurlu, suçlu, günahkâr.

Ayıpnëk perzendime bergil édep **(A).**

AYIŞ (Ar. ayş): **1.** Yaşama, yaşayış. **2.** Yiyip içme, rahat yaşama.

Ayş etmek: Hoşça vakit geçirmek, eğlenmek.

Gerçe ayış étmekge teñdir halımız **(A).**

AYMAK: Açıklamak, anlaşılır hâle getirmek, söylemek.

Ayayın bilmişimçe vaspın, éy yar,
Hırıdarı gerek, açıldı bazar **(A).**

AYN 1 (Ar. ç. uyu:n): **1.** Göz; göz bebeği. **2.** Çeşme, pınar. **3.** Aslı, kendisi, tıpkısı.

Aynıl-bakı: Medine'de bulunan bir çeşmenin adı.

Aynıl-hayat: Hayat çeşmesi.

Aynıl-yakın: Bir şeyin görülmeyen yanını anlayıp sezme; gözle görmüş gibi doğruluğuna inanma.

Şol vagtda Arkaç meniñ aynıma,
Manent boldı toprak bile, gör bile **(M).**
Bu hicranıñ aynın yetebilmedim **(T).**
Zat-zayıg kılmışam, ger gelse bu aynıl-yakın **(K).**

AYN 2 (Ar.): Arap alfabesinin on sekizinci harfi; ebcet hesabında 70.

Ayn-ayıp étme akar köyünde bu gözüm nemi **(An).**
Ayn-aybımnı yapgıl, kılmagıl narı-cehim **(K).**
Ayn-aybıñnı biler, bir gün ki ol ruhsarıña **(S).**

AYNIL-BAKI (Ar. aynul-baki:'): Bak. **ayn 1.**

AYNIL-HAYAT (Ar. aynul-haya:t): Bak. **ayn 1.**

AYNIL-YAKIN (Ar. aynul-yakı:n): Bak. **ayn 1.**

AYNUL-KUZAT (Ar. Aynul-kuza:t): Abulmaalı Abdılla ibn Hemedanı. Büyük mutasavvıflardan biri. 11. asrın sonlarında Hemedan'da doğdu. 33 yaşında siyasî rakipleri tarafından öldürüldü. Kısa ömründe bir taraftan muarızlarıyla mücadele ederken diğer taraftan da Arapça ve Farsça birçok eser telif etmiştir. Aynul-kuzat, üstün kabiliyeti

sayesinde devrinde okutulan bütün ilimleri öğrendi. Omar Hayyam, Ahmet Gazalı ve Muhammet Memuye'den kelâm, matematik, astronomi, felsefe ve edebiyat dersleri alarak bu sahalarda da geniş bilgi sahibi oldu. Ahmet Gazalı, ona oldukça fazla hürmet gösterir, eserlerinde ondan "gözümün bebeği" şeklinde bahsedermiş. Aynul-kuzat'ın din hakkındaki bazı görüşleri din adamlarının fikirlerine zıt düştüğü için, muarızları onun öldürülmesi yolunda fetva vermişlerdir. Neticede, 1130-1131'li yıllarda asılarak öldürülmüştür. Onun Arap ve Fars dillerinde birçok eseri vardır.

Şıhı-alı himmeti agla sıpat,
Ol ki diyrler adını Aynul-kuzat **(A).**

AYŞA (Ar. 'a:i:şe): Hz. Abubekir'in kızı ve Hz. Muhammet'in en çok sevdiği hanımı. Hz. peygamber, Benî Mustalık Gazvesi'ne giderken Hz. Ayşa'yı da yanına aldı. Savaştan dönüş sırasında Hz. Ayşa devesinde yoktu. Arabıstan (Arabistan) çöllerinde yalnız kalmıştı. Epeyce bir zamandan sonra ordunun artçısı Safvan, Ayşa'yı gördü. Onu devesine bindirip orduya yetiştirdi. Bundan sonra "Yaş gelin erine ihanet etti." şeklinde dedikodular türedi. Hatta Hz. Alı da bu iftiralara inandı. Hz. peygamber, Ayşa'ya iftira edildiğini bildirmek ve kendi onurunu da korumak için Allah tarafından ayet indirildiğini söyledi. (Bak. Kur'anıkerim, Nûr suresi, 11. ayet; Ahzâb suresi, 37. ayet)

Ayşa kim érdi ummul-mü'münin,
Ol rovayat éyledi soltanı-din **(A).**

AYT (Ar. ayd, ç. a'ya:d): Bayram.

Aydı-novruz: Nevruz Bayramı.

Ayt boldı, seyr üçin çıkdı yene soltanımız **(Ga).**
Niçëge berip sen aydı-novruzı **(KO).**

AYTGËH (Ar.-Far. aydga:h): **1.** Bayram yeri **2.** Bayram zamanı.

Aytgëhde bayram güni **(ŞB).**

AYYAR (Ar. ayya:r): **1.** Kurnaz, hilekâr, dolandırıcı. **2.** Çapulcu, yağmacı. **3.** Başıboş, işsiz güçsüz.

Ol ne ayyar, satyar saña öz malıñ **(Ş).**
Kasdı-canım algucı ayyar ékendir bilmedim **(Ga).**
Gözleriñ cellatdır, dilleriñ ayyar **(MG).**
Cilve éylëp ol butı-ayyar görsetmez yüzün **(Ga).**

AZABUN-NAR (Ar. aza:bun-na:r): Bak. **nar.**

AZADA (Far. a:za:de): Hür, serbest, erkin.

Ovval men idim gamdan azada **(GS).**

AZADALIK (Far.-T.): Serbestlik, hürriyet.

AZADI (Far. A:za:di:): 18. asırda yaşamış Türkmen şairlerden biri (1700-1760). Meşhur Magtımgulı'nın babası. "Vagzı-Azat, Behiştnama, Hekayat" adlı eserlerin müellifidir. Bunların yanında daha bir çok gazeli ve rubaîsi vardır. Eserlerinde Arap, Fars ve Çağatay dillerine ait kelimeleri oldukça fazla kullanmıştır.

AZAMAT (Ar. azamet): Ululuk, büyüklük; büyük, ulu.

Deryayı-azamat: Ululuk denizi; ulu deniz.

Salam, éy deryayı-azamat **(LM).**

AZAP (Ar. aza:b): Azap, işkence, ceza, incitme.

Azabı-nar: Ateşle cezalandırma (cehennem azabı).

Kimleriñ ornun azabun-nar eden, repbim celil **(MG).**

AZARGÜVN (Far. a:zergu:n): Gri renkli yabanî bir bitki. Kir temizlemek için kullanılır.

Hozuñ daş postını azergüvn güli,

Suvuñ saça çekseñ, gara reñk bolar **(MG).**

AZAYIMHON (Ar.-Far. aza:im ho:n): **1.** Dua eden. **2.** Büyücü.

Azayımhonlardan biri... geldi **(LM).**

AZAZIL (Ar. aza:zil): Şeytanın bir adı.

Otdan azazıl yaratdı **(MG).**

AZIM 1 (Ar. azi:m): Ulu, büyük, iri.

Yedi azım şēher bola Çın kibi **(SH).**

Ne azım hünërler, ne sırlı işler **(MG).**

AZIM 2 (Ar. a:zim): **1.** Niyet eden, yola çıkan. **2.** Bir yere uğrama, yola çıkma.

Azım bolmak: Yola düşmek; karar vermek.

Bolup azım, yörēp kim suyı-meydan **(C).**

AZIMAT (Ar. azi:met): **1.** Yola çıkma, gitme, gidiş; yolcu.

Azımat étmek: Gitmek, yola düşmek.

Bir azımat barmı? Habar yetirse **(AB).**

Ger azımat éyleseñ, yarıñ sarı kıl ışk ile,

Nefs haramıdır, yeter afat saña hemrahsız **(Ga).**

AZM (Ar.) İrade, karar; bir şeyi yapmak isteme, karar verme, niyet etme.

Azm étmek (kılmak): Karar vermek, niyet etmek.

Mübërek bolsun seyliñiz,

Azm édipsiz yola, kazım! **(K).**

Azmı-pabus éyledi ol patışa **(A).**

AZMAYIŞ (Far. a:zma:yiş): Kontrol, araştırma, denetleme, tecrübe.

Azmayışın kılar bolsañ,

Hiç tapılmaz iş üstünde **(MG).**

AZMI-PABUS (Ar.-Far. azm-e pa:bu:s): Bak. **pabus.**

AZURDA (Far. a:zorde): İncinmiş, gücenmiş, kırılmış; azarlanmış.

Azurda-hatır: Gönlü kırılmış.

Rakıb-a, hatır azurdadır hicran harışıdan,

Dürüşt édip meni agrıtma, nëhemvarlık kılma **(BH).**

Köñlümi agırdıp, seni azurda kıldım, kıblagëh **(LM).**

AZURDA-HATIR (Far.-Ar. a:zorda ha:tır): Bak. **azurda.**

B

BA 1 (Ar. ba:): Arap alfabesinin ikinci harfi, ebcet hesabında 2.

BA 2 (Far. ba:): İle, birlikte; -lı, -li.

Bakerem: Keremli, kerem sahibi, cömert, eli açık.

Bamuhapbet: Sevgi ile.

Bir mugallım sen érer sen şëhr içinde bakerem **(ŞG).**

Bamuhapbet bolgalı, şirin suhan güftarlar **(Ş).**

BABARÖVŞEN: Yakın Doğu'da ve Orta Aziya (Asya)'da rastlanan dinî rivayetleri içine alan bir destan. Bu destanın Andalıp'a ait olduğunu iddia edenler de vardır.

BABA SELMAN: Bak. **Selman Farsı.**

Éy Éslem hoca, ya Baba Selman,
Ébubekir sıtdık, ya Omar, Osman **(MG).**

BABIL (Ar. Ba:bil): Irak'ın başkenti Bagdat (Bağdat)'ın 160 kilometre güneydoğusunda bulunan tarihî şehirlerden biri.

Harut, Marut atlı iki perişde,
Babıl guyusında çaya düşdüler **(MG).**

BABUL-EBVAP (Ar. ba:bul ésva:b): **1.** Kapıların kapısı. **2.** Kaspi (Hazar) Denizi'nin batısında Kavkaz (Kafkas) Dağları'nın eteğinde yerleşen Derbent şehrine Arap coğrafyacıları tarafından verilen ad. Bu şehre Élbap da denilmektedir.

BADA (Far. ba:de): Şarap, içki, mey.

Badayı-nap: Halis, duru şarap.

Gülgün bada: Kırmızı şarap.

Sakınıñ golundan badalar içen **(GS).**

Éy saki, badayı-nap... **(LM).**

Sag élinde gülgün bada **(MG).**

BADA BERMEK (Far.-T.): Bak. **bat.**

BADAHŞAN (Far. Badahşa:n): **1.** Ovganıstan (Afganistan)'ın kuzeydoğusunda, Pakıstan (Pakistan), Hıtay (Çin) ve Orta Aziya (Asya) arasında yer alan dağlık bölgenin adı. Burası öteden beri Badahşan laglı (la'li) (laglı-Badahşan) denilen bir nev'i yakutu ve kıymetli taşlarıyla meşhurdur. Doğu edebiyatında ve Türkmen klâsik edebiyatında laglı-Badahşan mazmunu sık sık kullanılır. **2.** Amıderya (Ceyhun)'nın Badahşan'dan geçen bir kolunun adı.

Sarraf idim, dürri-nahan agtarıp,
Şükür alla, Badahşana yetişdim **(GS).**

Gandu-nabatdır lebleri,
Meñzër daglı-Badahşana **(GS).**

BADAM (Far. ba:da:m): Meyve adı (badem); sevgilinin bademi andıran gözü.

Badam gabak: Büyük ve güzel göz.

BADAYI-NAP (Far. ba:de-ye na:b): Bak. **bada.**

BADIBAN (Far. ba:dba:n): Yelken.

BADI-BARAN (Far. ba:du ba:ra:n): Bak. **bat.**

BADI-HAZAN (Far. ba:d-e haza:n): Bak. **bat.**

BADI-HĒK (Far. ba:du ha:k): Bak. **bat.**

BADIPAY (Far. ba:d pa:, ba:d pa:y): Ayağına çabuk olan at, sür'atli at.

Badıpay dek yer yüzünde yeldim tut **(MG).**

BADI-SABA (Far. ba:d-e saba:): Bak. **bat.**

BADIYA (Ar. ba:diye, ç. beva:di:): Çöl, sahra.

Badıya hunhar: Kan içen çöl, korkulu, tehlikeli çöl.

Canım gumı bu yaradan geçmek tilër bu aradan,
Bu badıya hunharadan cëht éyleyip tapmaz aman **(Ga).**

BADİL (Ar. badi:l, ç. bodala:): **1.** Vekil, başkasının yerine geçen kimse. **2.** Yardımcı. **3.** Sofuların inanışına göre, aynı soydan gelen yedi sofu. Bunlara heften (bak.) ve seyyah da denilmektedir.

Yedi yer bar budaladır atları **(MG).**

BA DİYANAT (Far.-Ar. ba:diya:net): **Diyanat.**

BAGD (Ar. ba'd): Sonra.

Bagd éz an: Ondan sonra.

Bagd éz heman: Tam şundan sonra.

Kimler kem-kem kiçilikden bolar bagdı ulug **(Ş).**

Bagd éz an kılsın ne kim derdimge bolsa çëresi **(Ga).**

Bagd éz an uçgay alar müñ yıl yene **(A).**

Başıdır aklıñ hem bagd éz heman **(A).**

BAGDADI: Bak. **Cüneyit 1.**

BAGDAT (Far. Ba:g-e da:d?): Bugünkü Irak'ın başkenti ve en büyük şehri. Bagdat (Bağdat) geçmişte birçok halifeye ve hükümdara başkentlik yapmıştır.

Durna aydar: "Per açar men,
Bagdat suvını içer men" **(MG).**

BAGD ÉZ AN (Ar.-Far. ba'd éz an): Bak. **bagd.**

BAGDI (Ar. ba'di:): Benden sonra; sonraki.

Lövkëne bagdı: Eğer benden sonra ise.

Resulılla diydi lövkëne bagdı **(C).**

BAGIS (Ar. ba:is): Sebep.

İçmeyin mest olmuşam meyhana ëhli curgasın,
Bagısı ésrikligim ol nerkesi-mestanadır **(Ga).**

BAGISI İCAT (Ar. ba:is-e i:ca:d): Bak. **icat.**

BAGISTAN (Far. ba:gista:n): Bağlık, bahçelik.

Ol bagıstan içinde sözüñ meñzër gazala **(LM).**

BAGIŞ (Far. bahş): **1.** Karşılıksız verme, bağış. **2.** Hisse ve parça; bölge, semt. **3.** Affetme.

Bagış éylemek (étmek): Bağışlamak, vermek; affetmek.

Saña bagış éylëyin éziz perzendim **(T).**

BAGŞAŞ (Far. bahşiş): Bak. **bagşış.**

BAGŞAYIŞ (Far. bahşa:yiş): **1.** Merhamet, şefkat; affetme, göz yumma. **2.** Allah'ın ihsanı, keremi.

Adılıñ muzdı-sovabınga kişi,
Yetmegey, budur hakıñ bagşayışı **(A).**

BAGŞI (Bahşı): **1.** Halk ozanı, âşık, saz şairi, kopuz eşliğinde halk şiiri söyleyen. **2.** Yazıcı, kâtip. **3.** Ruhanî lider, din adamı. Bu terim ilk defa eski Türk (Uygur) yazıtlarında kullanılmıştır. Ünlü dilci Ramsted bagşının Çince fa-şe'den (fa-şe: din adamı, dinle ilgili öğütlerde bulunan) geldiğini; Şmidt ve Pelo ise po-şe'den (po-şe: bilim sahibi, âlim) geldiğini iddia etmektedir. V. Radlov ise kelimenin Türkçe "bak" köküne dayandığını savunmaktadır.

Eski Uygur yazıtlarında bagşı "din adamı, keşiş"; Budist Uygur yazıtlarında ise "Budist keşiş" anlamına gelirdi. Moğollar zamanından sonra bu kelime ilk manasına yitirdi. "Yazıcı, Uygur yazıtlarını ve Türk, Moğol edebî dillerini bilen kimse" anlamını aldı. Şerefiddin Yezdi'nin "Zafarnama" adlı eserinde bu kelime, "Uygur bagşıları, Türk bagşıları" şeklinde geçmektedir. "Baburnama"da ise bagşı terimi "kâtip" anlamında kullanılmıştır. Türkmen, Azerî ve Anadolu Türkleri arasında bagşı, "destan ve türkü söyleyen, âşık, halk ozanı, müzisyen, çalgıcı" anlamlarında kullanılmaktadır.

A. N. Samoyloviç'e göre bagşı, Sanskritçe bir kelime olmalıdır. Budizm ile "muallim, öğretici" anlamında Türkler arasında yayılmıştır. Daha sonları halk arasında "Şaman" karşılığı kullanılmıştır. Bu anlamında ve bahsi şeklinde Kazaklar ve Kırgızlar tarafından da kullanılmaktadır.

BAGŞIDA (Far. bahşi:de): **1.** Bağışlanmış, verilmiş. **2.** Kadın, eş, gelin.

Hanalı hanıñ gızınıñ adına Leyli han diyerler érdi, Dolı han diyen soltanıñ oglunıñ bagşıdası érdi **(Mır).**

BAGŞIŞ (Far. bahşiş): İyilik, hayır; bahşiş, hizmet edenlere teşekkkür için verilen para.

Bagşış étmek (éylemek): İyilik etmek; belli bir ücretten ayrı olarak teşekkür maksadıyla para vermek.

Bir bagşışdan yetmiş bela dep bolar **(MG).**

BAGT (Far. baht): **1.** Pay, hisse **2.** Kader, kısmet, ikbal.

Inanmañ bagta-ıkbala,
Döner sen yüz müñ hıyala **(MG).**

BAGTIYAR (Far. bahtiya:r): Bahtlı, talihi açık, mesut.

Her duv élem bolasen bagtıyar **(A).**

BAGZI (Ar. ba'zi:): Bazı; birçok; bazısı, birçoğu.

Bagzı adam bir-birini iygi dekdir guiya **(Ş).**
Bagzını kémil édip, halka kıldı rehnema **(AB).**

BAHADUR: Yiğit, cesur, kahraman.

Niçe éshap bar idi andag bahadur, pélhivan **(Ş).**

BAHAR (Far. baha:r): İlkbahar.

Der bahar: İlkbaharda.

Bahar senden gider, zaman églenmez **(MG).**
Dünyéde dahı ne dilér şol kişi ki der bahar **(B).**

BAHAVEDDİN NAKIŞBENDİ: Adı Hocamuhammet'tir. Sofuluğun pirlerinden, önderlerinden biridir. Nakşibendiyye tarikatının kurucusudur. 1318-1319 yılları arasında Buhara yakınlarında dünyaya geldi. Seyit Émir Külalı'dan dersler aldı. Bununla birlikte Hoca Abdulhalık Gacduvanı, Mövlana Arıf, Halıl Ata ve başkalarının yanında okudu. "Hayatnama" ve "Delili-aşıkın adlı tasavvufla ilgili iki eseri vardır. Kurduğu tarikat, dua ve zikri dil ile değil de yürekle yapmayı öğütler.

Ol Bahaveddindir, ol hem bir érdir **(MG).**
Bir gice yatırdım şa Nakışbendi **(MG).**

BAHAVEDDİN VELET (Ar. Baha:iddi:n Veled): Muhammet ibn Husayın Hatıbı Balhı. Bahaveddin Velet ve Baha Velet adlarıyla

tanındı. Celaleddin Rumi'nın babası ve mutasavvıfların en büyüklerinden biridir.

BAHAYIM (Ar. beha:im, t. behi:me): Hayvanlar.

Bahayımlar müftüsi, pişi divanlı bedev **(M).**

BAHIL (Ar. bahı:l): Cimri, pinti.

Berimsiz beglerden, bahıl baylardan,
Çöle çıksañ érkek çopan yagşıdır **(Z).**

BAHİLİ (Ar. Ba:hili:): Ahmet Bahili. Arap sözlük bilimcisi. Basra'da öğrenim gördü. Hayatını Bagdat (Bağdat)'ta geçirdi. 845'te vefat etti.

Ol ımam kim ismi érdi Bahili,
Bir habarda sözlemişdir bir sözi **(A).**

BAHR (Ar. ç. buhu:r, biha:r): **1.** Deniz, derya. **2.** Aruzda her bir vezinle o vezinden türemiş diğer vezinlerin tamamına verilen isim (remel, recez vb.). **3. Mec.** Bilgisi çok olan kimse.

Bahrıl-hayat: Hayat denizi.

Bahrı-maganı: Mana denizi.

Bahrı-rehmet: 1. İyilik denizi, cömertlik denizi. **2. Mec.** Çok iyilik etme.

Bahrı-ulum (biharı-ılım): 1. İlim denizi. **2. Mec.** Çok bilgili olan.

Pikir-bahrı: Fikir denizi; derin düşüncelere dalma.

Şur bahr: Acı deniz.

Buhurda mövç urup, gaynadıp doldum **(Kët).**

Halk édip bahrıl-hayatı bimısal **(A).**

Arifi-bahrı-maganı bolmak istër sen éger **(Ga).**

Bahrı-rehmetge garkı étseñ meni **(A).**

Biharı-ılımdan bir katrayı-ab **(Ş).**

Pikir bahrına girdim, yelkenim yok, keşdim yok **(MG).**

Éger tüfkürse bir şur bahra ol pëk **(A).**

BAHRI (Ar. Bahri:): 18-19. asırlarda Buhara'da yaşamış Türkmen şair. Adı Övezmuhammet ibn Şirmuhammet'tir. Buhara'nın Gilabat köyünde doğdu. Fars usulüne göre yazılan "Noh Manzar" ve "Dervüş Bahrı" adlı otobiyografik nitelikteki destanın sahibidir. Bahrı, Buhara civarındaki Paykent köyünde vefat etti.

BAHRIL-HAYAT (Ar. bahr-ul-haya:t): Bak. **bahr.**

BAHRI-MAGANI (Ar. bahr-e ma'a:ni:): Bak. **bahr.**

BAHRI-REHMET (Ar. bahr-e rehmet): Bak. **bahr.**

BAHRI-ULUM (Ar. bahr-e ulum): Bak. **bahr.**

BAHR-U-BERR (Ar.): Deniz ve kara.

BAHS (Ar.): **1.** Çekişme, iddialaşma. **2.** Üzerinde konuşulan şey, konu.

Bahs étmek (kılmak): Belli bir konu üzerinde iddiaya girmek.

Bir gız bilen bir geliniñ bahsı bar **(SH).**

Husn vadısında kimdir kılgay ol can birle bahs **(Ga).**

BAIŞTIYAK (Far.-Ar. ba:iştiya:k): İstekli, hevesli; istekle, hevesle.

Bir derem üçin ant içerge barçası baıştıyak **(Ş).**

BAKA (Ar. baka:): **1.** Devamlılık, kalıcılık, bakilik. **2.** Kıyamet, ahiret.

Baka yokdur söhbetine, sazına **(MG).**

BAKASIZ (Ar.-T. baka:sız): Devamı olmayan, gelip geçici, fâni.

Dün'ye bakasızdır, ayan görüner **(MG).**

BAKEMAL (Far.-Ar. ba:kema:l): Mükemmel; ahlâklı, edepli; bilgili, düşünceli.

...Bakemal gitmegil **(T).**

BAKEREM (Far.-Ar. ba:kerem): Kerem sahibi, cömert, eli açık.

Bir mugallım sen éger sen şëhr içinde bakerem **(ŞG).**

Hem şehi-şazadalar çün niçe halı bakerem **(C).**

BAKESAPAT (Far.-Ar. ba:kesa:fet): Kirli, pis.

Bakesapat gul menem, barça yamanlardan yaman **(Ş).**

BAKGAL (Ar. bakka:l): Yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaç maddelerini perakende satan esnaf, bakkal.

Pelek bir bakgaldır, sövda éder sen **(MG).**

Boş galıpdır Émin şanıñ şëheri,

Bakgalıñ her nıgmat satan günleri **(LM).**

BAKI (Ar. ba:kı:): **1.** Daimî, kalıcı, ebedî. **2.** Geri kalan, fazla, artık. **3.** Bundan başka.

Ki bakı karyalarnı bara-bara **(C).**

Bakısı vallahı aglam bis-sevap **(A).**

Ol ne kimdir bakıda mübtela galan **(MG).**

BAKIRGAN (Ba:kırgan): Hoca Ahmet Yasavı'nın talebesi Gul Süleyman'ın mahlası. Hekim Ata adıyla da bilinmektedir. 1186'da Horezm (Harezm)'in Bakırgan şehrinde vefat etti. Türbesi bu şehirdedir. Bakırgan (ya da Bakırganı) Ahmet Yasavı'nın yolundan giderek dinî ve tasavvufî şiirler yazdı. Eserleri, "Bakırgan Kitabı" adı ile ilk defa Gazan (Kazan)'da 1877 yılında neşredildi. Bu kitap daha sonra aynı yerde iki defa daha yayınlandı. Gul Süleyman'ın "Ahırzaman Kitabı, Bibi Mer'yem Kitabı" adlı iki dinî destanı daha vardır.

Bardık sayı Bakırgan

Şol Türküstana sarı **(MG).**

Soltan Veyis pëlvanı, Hekim Ata Süleymanı **(MG).**

BAL (Far. ba:l): Kanat.

Balı-per: Kanat ve tüy; **mec.** kol ve kanat.

Uçup gitsem balı-perim bolmasa **(ŞG).**

BALA (Far. ba:la:): **1.** Boy, kamet, endam. **2.** Yukarı, yüksek, üst.

Bu ne husn-u, bu ne hatt-u, bu ne kadd-u, ne baladır **(B).**

Akar deryası baladan, govı bil **(C).**

BALH: Ovganıstan (Afganistan)'ın kuzeyinde tarihî bir şehrin adı. Eski adı Bahtar'dır. Horasan'ın büyük şehirlerinden biridir. Moğol istilâsından önce buraya Kubbatul-ıslam denilmekteydi.

Balhı bogaz derdi, Nişapurı daş,

Amman şëhrin derya, Basranı ataş **(MG).**

Arif aydar Balh şëhriniñ patışası,

Atlaz donı alış étdi şal bile **(Ar).**

BALIG (Ar. ba:lıg): **1.** Yetişen, ergin hâle gelen. **2.** Ulaşan, vasıl olan. **3.** Yaklaşık olarak, tahminen.

Ne kıldı vepa dëhr pıgamberge-nebige,

Rehm étmedi ol akıl balıgga, sebige **(An).**

BALIN (Far. ba:li:n): Yatak, döşek; yastık; yatılan yerde başın konulduğu yön, baş ucu.

Balınım üzre geldi tebip, yandı ah ile **(An).**

BAMDAT (Far. ba:mda:d): Sabah, sabahleyin.

Namazı-bamdat: Sabah namazı.

Érse patışa bu sözni éşidip, namazı-bamdatnı okap...

Garşıdakı gara daga tarap rovana boldı. **(GB).**

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

BAMIYAN (Far.): Ovganıstan (Afganistan)'ın tarihî şehirlerinden biri. Bu şehrin harabeleri hâlen Këbil (Kâbil)'in kuzeybatısındadır.

Gayrası horram Hıtay, Gıpcak, Pereññi, Bamıyan **(MG).**

BAP (Ar. ba:b, ç. ébva:b): **1.** Kapı, giriş yeri. **2.** Bir kitabın bölümlerinden her biri. **3.** İlişkili, uygun.

Bap gelmek: Denk gelmek, uygun düşmek.

Rahmat babı: Rahmet kapısı.

Beyt haysı, hem bap kaysı, bilmedim **(MG).**

Gayıbı, dövran helëk éylërge men dilhastanı,
Kim bela étrafdan açmış durur ébvaplar **(Ga).**

Letafat babıda çün şahı-taban **(LM).**

Sahavat babıda alı hümmetli **(AB).**

Açgıl ihsan ile rahmet babını **(A).**

BAR 1 (Far. ba:r): Yük.

Barı-dil: Gönül yükü; tasa, kaygı, elem.

Barı-geran: Ağır yük; eziyet, zorluk.

Barı-ışk: Aşk yükü.

Barı-mëhnet: Eziyet, elem yükü.

Bir imes-u iki imes mëhneti-hicran-u barı-dil **(BH).**

Veliken ol guluñ barı gerandır **(B).**

Guş ola köñül çün göterer barı-ışk **(B).**

Barı-mëhnetge barıp érdim **(LM).**

BAR 2 (Far. ba:r): Meyve, yemiş.

Pür-bar: Üzerinde yemişi çok olan, meyvelerle dolu.

Bar almadıñ bagından **(MG).**

Tamam pudak semerden şeyle pürbar **(A).**

BAR 3 (Far. ba:r): Defa, kere, sefer.

Sed bar: Yüz defa.

Éyle bil, sed bar tovafı-haç kıla **(A).**

BARA (Far. ba:re): Hakkında, üzerine, ilgili olarak.

Baramda: Benim hakkımda, benimle ilgili olarak.

Baramda barı-hatır imes gayrı tagnası (BH).

BARABAR (Far. bera:ber): Bir hizada, farksız; birlikte bulunan, bir arada.

Bir yaramaz nëkes sözi,
Barabardır nar bilëni **(MG).**

BARAHMAN: Hindistan'ın resmî dini Hinduizm'in rahiplerine verilen unvan.

Gopup buthanadan, rahıbı-barahman çalmadı nagus **(An).**

BARAN (Far. ba:ra:n): Yağmur, yağış.

Yogsa sönmes baran bile, buz bile **(MG).**

Akar yaşım badı-baran, Seydi **(Z).**

BARÇA: Hep, bütün, herkes, hepsi.

Maña duşman, bu ışk barçaga duşar **(ŞG).**

BARGËH (Far. ba:rga:h): Saray, yüksek divan, padişah sarayı veya çadırı.

Ki munça tagt, bagtu-bargëhi **(C).**

Süleyman dek adıl şahı,
Tört yüz gurlan barıgëhi **(MG).**

BARI (Ar. ba:ri:): Yaratan, yaratıcı; Allah.

Éy Azadı, bol tecerrit, barıdan maksat dile,
Hiç tapan tapgan imesdir yogsa kılı-kal ile **(A).**

BARI-DİL (Far. ba:r-e dil): Bak. **bar 1.**

BARIGAH (Far. ba:rga:h): Bak. **bargëh.**

BARI-GERAN (Far. ba:r-e gera:n): Bak. **bar 1.**

BARI-IŞK (Far.-Ar. ba:r-e ışk): Bak. **bar 1.**

BARI-MËHNET (Far. ba:r-e mehnet): Bak. **bar 1.**

BARK (Ar.): Yıldırım, şimşek.

Barkı-sema: Göğün yıldırımı.

Bark urmak: Parlamak, parıldamak, şimşek çakmak.

At saların, göyë, barkı-sema dek **(G).**

BARKEŞ (Far. ba:rkeş): Yük taşıyan.

Kergedenim, barkeş messana pilim **(Misg).**

BARUT (Far. ba:ru:t): Barut.

Peth bolmakga yetişmişdi bu şëher lovlap,
Tükenip tuşası hem surbı bile barudı **(S).**

BASAR (Ar.): Göz; görme.

Nurı-basar: Göz nuru, göz ışığı, görme kabiliyeti.

Acızga bermiş sen hüner, agmaga bermiş sen basar **(An).**

Kim besaratdan basarıñ balmasa éy Gayabı **(Ga).**

Hem rahatı-canım, yene nurı-basarım sen **(Ga).**

BASIR (Ar. ba:sir): Gören, görücü.

Gulaksız samıg sen, aynsız basır **(Misg).**

BASIRAT (Ar. basi:rat): Görme, görüp iç yüzünü ve gerçeğini kavrama; anlayış, kavrayış.

Bibasırat: Basiretsiz, anlayışsız, kalp gözü kapalı.

Gürüvhidir bular kim bibasırat **(C).**

BASIRI (Ar. Basi:ri:): Horasanlı meşhur şairlerden biri. 16. asrın başlarında yaşadı. Devrin tanınmış şairleri Novayı ve Camı ile tanıştığı bilinmektedir. Basırı, onların da isteği üzerine Türk sultanı 2. Bayezit'in huzuruna çıktı. 2. Bayezit tarafından kendisine aylık bağlandı. Basırı neşeli, eğlenceyi seven, şakacı bir insandı. Kiçi Aziya (Anadolu)'ya gittiğinde Muayyıtzada adlı bir âlimden iş istedi. O da, "Şefaat bir hastalıktır, biz henüz o hastalığı duçar olamadık." deyince Basırı, şu beyti söyledi:

Mansap vaslın darıg éylër bu beni-uftadan,
Dilberim birehimrëk olmuş Muayyıtzadadan.

Basırı, H. 941 (1534-1535)'de vefat etti.

BASRA (Ar.): Irak'ta Tigir (Dicle) ve Yevfrat (Fırat)'ın birleştiği yerde bulunan şehir.

Umman şëhrin derya, Basranı ataş **(MG).**

BAT 1 (Far. ba:d): Rüzgâr, yel.

Bada bermek: Yele vermek; boşuna harcamak, ziyan etmek, sonunu düşünmeden sarf etmek.

Badı-baran: 1. Yağmur rüzgârı. **2. Mec.** Çok güçlü.

Badı-hazan: Sonbahar rüzgârı; soğuk rüzgâr; **mec.** kaygı, keder.

Badı-hëk: Rüzgâr ile toprak, hava ile toprak.

Badı-saba: 1. Gün doğusundan esen hafif, hoş rüzgâr. **2.** Tasavvufa öğretisine göre, Allah'ın kokusu.

Badı-sert: Soğuk rüzgâr.

Garşımızdan gelse, bir bat **(G).**

Akar yaşım badı-baran, Seydi **(Z).**

Östi badı-hazan maña **(ŞG).**

Ovval adam aslı érdi abı-ataş, badı-hëk **(Ş).**

Mısalı badı-saba barından burun barışın **(M).**

Gayıbı, herçent pelek cövründen östi badı-sert,
Sen oña kıldıñ tahammıl, ol seni titretmedi **(Ga).**

BAT 2 (Ar. batt): Ördek.

Gan deñizne köñül galmaga bat olmuşdır **(B).**

BAT 3 (Far. ba:d): Olsun.

Herçe bada-bat: Ne olursa olsun.

Purat éyleyelim yaşı, herçe bada-bat **(B).**

BATAL (Ar. ç. abta:l): **1.** Cesur, yiğit, kahraman. **2.** Bak. **nakıp.**

BATIL (Ar. ba:til, ç. ébta:l): **1.** Yanlış, yalan, hakikate uymayan. **2.** Boş, faydasız.

Batıl göz: Kapalı göz, kör göz.

Seniñ diniñ érer barçası batıl **(AB).**

Üç yüze ébtal bolmuşdır lakap **(A).**

BATIL GÖZ (Ar.-T. ba:til göz): Bak. **batıl.**

BATIN (Ar. ba:tin): **1.** İç, iç yüz; sır, görünmeyen şey. **2.** Gönül, kalp, ruh.

Batın gözi: Gönül gözü.

Açık éylër görmëge batın gözüñ **(A).**

BAVAR (Far. ba:ver): Güven, itimat, inanç, güvenme.

Bavar gelmek: İnanmak.

Bavar kılmak (étmek, éylemek): İnanmak, güvenmek.

Her perzende gelmez bavar **(T).**

Merdiñ sözün bavar kılmaz **(MG).**

BAYAV: Batı, garp.

Goç yigitler gazat üçin çıkarlar,
Serdarları bayav yola bakarlar **(Z).**

BAYEZİT BESTAMI: Tifur ibn İsa. Büyük velilerden biri. Éyran (İran)'ın Bestam şehrinde H. 776-777'li yıllarda doğdu. Vefatı 845-846 (bazı rivayetlere göre 874-875)'dır. Bayezit Bestamı büyük bir şairdir. Adam ve Alı adlı iki mutasavvıf kardeşi vardır. Aşağıdaki rubaî onundur:

Éy ışg-e to koşte arif-o a:mi ra,
Sövda-ye to kem kerde nekunami ra,
Şovg-e leb-e meygun-e to averde borun,
Éz sovme'é Bayezid-e Bestami ra.

(Senin aşkın âlimleri de garipleri de öldürdü,
Senin sevdana düşen adını sanını yitirdi,
Senin kırmızı dudağına olan heves
Bayezit Bestamı'yı ibadethaneden dışarı çıkardı.)

Bestamı'nın dedesi ateşperestti. Bayezit Bestamı, Bestamıye veya Tifurıye adı verilen tarikatın kurucusudur.

BAYIK: Açık, aşikâr, belli; emin, güvenilir.

Gamiñ girdabında galmışam bayık **(GS).**

BAYRAM HAN: 16. asrın meşhur şairlerinden biri olup Karakoyunlu Türkmenlerinin Baharlı uruğundandır. Badahşan (bak.)'da doğdu. Öğrenimini Balh (bak.)'ta yaptı. Humayun Şah'la birlikte Hindistan'a gitti. Ékber Şah zamanında şöhreti arttı ve Hanı-hanan (hanların hanı) unvanını aldı. Bayram Han, tahminen 1620'de doğdu. H. 968 (M. 1560-1561)'de hacca gitmek için Gücerat (Gucarat)'a vardığında Mübërek Lovhanı tarafından öldürüldü. Bayram Han, Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Onun her iki dilde yazdığı şiirleri ihtiva eden divanı, ilk defa 1910 yılında Kalkutta (Kalküta)'da İngiliz Denison Ross tarafından neşredilmiştir.

BAYZA (Ar.): Yumurta.

Pëhmiñ bolsa tutgun gündiz-giceden,
Niçe bayza çıkar her bir cüyceden **(Şab).**

Émr édip bir bayzayı-énvar éden, repbim celil **(MG).**

BAZ 1 (Far. ba:z): Tekrar; yine, yeniden.

Huday toba éylëp, dergëhiñe dönüp baz **(MG).**

Turup gitdi o yerden güm bolup baz **(C).**

BAZ 2 (Far. ba:z): Doğan.

Şuñkarım sen, laçınım sen, bazım sen **(Ş).**

BAZ 3 (Far. ba:z): Kelimelerin sonuna gelerek onlara "oynayan, oynatıcı, meşgul olan" manaları katar.

Ör.:

Işkbaz: Aşk ile meşgul olan, sevdakâr.

BAZ 4 (Far. ba:z): Açık.

BAZARGAN (Far. ba:zarga:n): Bak. **bezirgen.**

Tañ imes köñlüm seniñ aşıklara kayt olmagı,
Éyle kim Yusupnı talıgdan bazargan bagdadı **(Ga).**

BAZI (Far. ba:zi:): Oyun, eğlence.

Bazı bermek: Oyun etmek.

Bazı gurmak: Oynamak.

Bazı kılmak: Oynamak.

Aşıklarıñ adatı oyun bilen bazıdır **(M).**

Tilki kimin bazı berer her yana **(MG).**

Gızı bilen bazı gurduñ **(MG).**

Gözüñ şahını kılarsa köñül kebki ile bazı **(B).**

BAZIGĒR (Far. ba:zi:ger): **1.** Oyun oynayan, oyuncu; raks eden. **2. Mec.** Düzenbaz, hilekâr.

Bu dünyē bazıgērdir **(MG).**

Bir bazıgēr aldap, ayırmaz gözden **(Mag).**

Pelek bir bazıgēr, salar sövdügim **(D).**

BAZIL (Ar. bazl): Verme, razılık ile verme; bol bol verme, dağıtma, acımadan, düşüncesizce harcama.

BAZU (Far. ba:zu:): Kol.

Hemme sertibu-serheñ bazusını **(C).**

BE (Far.): Hareketin yönünü gösteren ek.

Behak: Allah'a.

Can behak teslim kıldı **(LM).**

BEAYNA (Ar. beayne): Tıpatıp, aynı; aslı, kendisi.

Gözlerimiñ çeşmesi alıda umman hicr éra,
Göz beayna éyledir kim çeşmi-ummat alıda **(An).**

BECA ÉYLEMEK (Far.-T.): Yerine ulaştırmak.

Meniñ bilen ēhdi beca éyledi **(GS).**

BECANPEYVENT (Far. bica:npeyvend): Cana bağlı, can ile beraber.

Éy perzendi-ércümendi-becanpeyvent **(GS).**

BECAY (Far. bica:y): Yerinde, yerine ulaştırma.

BECUZ (Far. becuz): -dan/-den başka.

Be cuz men: Benden başka.

Be cuz muvapıkat: Uygun olmaktan başka.

Maña muhalıfat ézharı kılma kim menden,
Be cuz muvapıkat ézhar bolmadı hergiz **(BH).**

BEÇCE (Far. beççe): Çocuk; oğlan.

Şir beççesi togsan tilkē atdırmaz **(MG).**

BEDAYET (Ar. beda:yet): Başlangıç.

Saña yokdur bedayet hem nahayet **(C).**

BEDAYIG (Ar. beday:yi'): Bak. **bedıg.**

BEDEL (Ar.): **1.** Bir şeyin yerini tutan veya tutabilen; değişme; eşit, denk. **2.** Karşılık.

Bedel kılmak: Karşılık göstermek.

Keltürür alım sözige uşbu alımlar bedel **(Ş).**

Allanıñ işine kılmasın bedel **(MG).**

BEDENAMIZ (Ar.-Far. bedena:mi:z): Beden ile karışık, bedeni içine alan, ten ile beraber.

Ruhı-bedenamız: Beden ile karışık ruh, bir bedene girmiş ruh.

Nēzik teniñi bilmezem canmı-bedenmi,
Éyle sanıram men onı ruhı-bedenamız **(B).**

BEDERGĒH (Far. bederga:h): Eşiğe, kapıya.

Bedergēhi-deri-gurbat: (Allah'a) Yakınlık kapısının eşiğinde, Allah'a en yakın yerde.

Bedergēhi-deri-gurbat érer ol hadıyı-vahdat **(MG).**

BEDERGĒHİ-DERİ-GURBAT (Far.-Ar.): Bak. **bedergēh.**

BEDEV (Far. bedev): Hızlı at.

Bedev atlı, demir donlı Göroglı.

BEDGAT (Ar. bid'at): **1.** Yenilik. **2.** Açış. **3.** Dine yenilikler sokma, reform; Hristiyan-Ortodoks mezhebinin kurallarına karşı çıkma.

Sünneti hem anlarıñ bedgat bolar **(A).**

Yıl-yıldan bedgatlar artsa gerekdir **(MG).**

Bedgat işin kılışga él bermegil **(Ga).**

Ahır vagtıñ bir nışanı,
Bedgat işler bisyar olar **(Ar).**

BEDIG (Ar. bedi:', ç. beda:yi'): **1.** Eşi ve benzeri olmayan, eşsiz; öncesinde olmayıp da yeni ortaya çıkan şey. **2.** Garip, şaşırtıcı, hayret uyandıran. **3.** Benzeri olmayan şeyleri meydana getiren. **4.** "Seypelmelek-Medhalcemal" (bak.) destanının kahramanı Medhalcemal'in asıl adı. İsmi aslında Bedıgulcemal olmalıdır.

Ilmı-bedıg: Söz estetiği, güzel söz söyleme ve yazma ilmi.

Seypelmelek yördi niçe yıl aglap,
Bedıgnıñ yanında bagrını daglap **(GS).**

Bedıgu-acayıbu-mafihanı **(C).**

BEDİ (Far. bedi:): Fenalık, yaramazlık, kötülük.

Bedi éylemek: Kötülük etmek.

Éylërmiz oña bedi **(MG).**

BEDİHE (Ar. bedi:he): **1.** Anîden ortaya çıkma. **2.** İçten geldiği gibi söylenen edebî söz. **2.** Hazırlıksız, düşünmeden, irticalen söylenen söz veya şiir.

BEDR 1 (Ar.): Dolunay, ayın on dördüncü gecesi.

Bedri-münir: Parlak dolunay, on dördüncü gecenin parlak ayı.

Salsa ol gövher içige her pakır,
Köñli bolgay şübhesiz bedri-münir **(A).**

BEDR 2: Medine'nin güneydoğusunda bulunan köy. Bedir'de 623 yılında Hz. Muhammet ile Mekge (Mekke)liler arasında olan savaşta Mekkeliler yenilmiştir.

Muhammet basıldı Bedriñ ceñinde **(MG).**

Bedriñ urşında daglar
Yedi aylap duman oldı **(MG).**

BEDREK (Far. bedreg): Aslı kötü, kötü soydan olan, soysuz.

BEDREKİ (Far.): Aslı kötü, kötü soydan olan, soysuz; isyancı, baş kaldıran.

Akılsız, sada, çagşan bedreki gul **(C).**

BEDRİ-MÜNİR (Ar. bedr-e muni:r): Bak. **bedr 1.**

BEDYAN (Far. bedya:n): Çöl otu.

Bedyan çöl: Dikenli, otlu çöl.

Ceren bedyan çölde gezer,
Bilbil aşık gul bilëni **(M).**

BEHAKI (Far.-Ar. behakkı): Hakkına, hakkı için.

Behakı zatı-pëkiñ derdimi bisyar kıl, ya reb **(LM).**

BEHANDAN (Far. behanda:n): Gülme ile; sevinçli, mutlu; gülünç.

Rucug éylëp uruşgëden behandan **(C).**

BEHEM (Far.): İle, birlikte, bir arada; bir defada.

Behem étmek: Kazanmak, elde etmek, sahip olmak; toplamak, yığmak.

Sepdigiñ yer behem éder **(MG).**

BEHİL (Ar.): Affetme, bağışlama; insanlar arasındaki düşmanlığı sona erdirme.

Behil kılmak: Affetmek, bağışlamak.

Tıgı-gamzañ birle dökseñ, men behil men ganıma **(ŞB).**

Kıl behil bizden yaña ıncıtsalar sözden seni **(MG).**

BEHİME (Ar. behi:me): Bak. **bahayım.**

BEHİŞT (Far.): Cennet.

Behişt asa: Cennet gibi, cennete benzer.

Behişt sa éken bul cay **(LM).**

BEHİŞT ASA (Far. behişta:sa:): Bak. **behişt.**

BEHİŞTNAMA (Far. behiştna:me): **1.** Cennet hakkında yazılan kitap. **2.** Dövletmëmmet-Azadı'nın dinî konuları için alan mesnevîsi. H. 1170 (M. 1756-757)'te tamamlandı. Bu hususta Azadı mesnevînin sonunda şöyle der:

Bıhamdılla tamam boldı bu takrır,
Ki müñ yüz yetmiş olmuş érdi tahrır,
"Behiştnama" goyupdı uş muña at,
Düzetmiş nazm anı misgini-Azat.

BEKDAŞ: Bak. **Bektaş.**

BEKENAR (Far. bekena:r): Kenarda, dışta.

Barça zatdan bekenar men **(MG).**

BEKEVÛL: 1. Hükümdar yemeden önce yemeklerin tadına bakan kimse; hükümdar sarayında yemek ve mutfak işleriyle ilgilenen kimse. **3.** Türkmenlerin Ërsarı boyunun bir tiresinin adı.

Ulı toyuñ bekevli, hëkimi,
Bölek-bölek mıhman çekenler kanı **(M).**

BEKTAŞ (HACI VELİ): Hacı Bektaş Veli ibn Soltan Ibrahım ibn Musa. H. 646 (M. 1248-1249)'da doğdu. Vefatı H. 697 (M. 1297-1298)'dir. Büyük mutasavvıf ve velilerden biriydi. Aslı Horasan'ın Nişapur (Nişabur) şehrindendir. Hacı Bektaş, Horasan'da Şıh Lukman Sarahsı (bak.)'dan dersler aldı. Daha sonra Kiçi Aziya (Anadolu)'ya göçtü. Burada Osmanlı padişahları tarafından hürmetle karşılandı. Hacı Bektaş, Bekdaşıya tarikatının kurucusudur. 15. asırdan sonra bu tarikat Anadolu'da oldukça çok yayılma imkânı buldu. Ardından Müsür (Mısır) ve Siriya (Suriye)'da yayıldı.

Hacı Bektaş, Abdılkadır,
Hoca Ahmet, Imam Rızadır **(MG).**

BEL (Ar.): Belki; tersine, böyle olsa da.

Diyme, nasır, bel, ol kim kasıretdin **(C).**

BELA (Ar. bela:): Bahtsızlık; gam, keder, musibet, azap.

Dört belanıñ birisinden aglarlar **(MG).**

BELAGAT (Ar. bela:gat): **1.** Büyüme, yetişkin hâle gelme, olgunlaşma. **2.** Kusursuz söz söyleme; sözün düzgün, kusursuz ve yerli yerinde kullanılması.

Belagatlı idi, kim bilgil anı **(C).**
Ulug bolup, belagatga yetişse **(Bah).**

BELAGERDAN (Ar.-Far. bela:gerda:n): Belâyı döndüren, belâyı zararsız hâle getiren; **mec.** beklenmedik bir kazaya uğramamak için verilen sadaka.

Bahavetdin-belagerdan **(AB).**

BELAKEŞ (Ar.-Far. bela:keş): Belâ çeken, eziyet ve sıkıntı çeken.

- Éy canım balam, éy nurı-didëm, görer gözüm men seniñ belakeş atañ tururmen **(LM).**

BELAKEŞLİK (Ar.-Far. bela:keşlik): Belâ çekme, eziyet ve sıkıntıya müptelâ olma.

Her kim Éyup tek belakeşlikde sabır bolmasa **(Ga).**

BELAYA (Ar. bela:ya:): Bak. **beliye, beliyet.**

BELENT (Far. bolend): **1.** Yüksek, yüce. **2.** Uzun.

Belent daglarıñ başında,
Bulut oynar sil bilëni **(MG).**

BELET (Ar. beled, ç. bila:d): Şehir; ülke, memleket.

BELİGÖY (Far. beli:gu:y): Evet diyen, kabul eden; dalkavuk.

Bazarda bir geday doga okasa, şomuñ yanında hem "beli-beli" diyip duran beligöyi bardır **(KO).**

BELİYE (Ar. beli:ye): Bak. **beliyet.**

BELİYET, BELİYE (Ar. beli:yet, t. bela:ya:): **1.** Felâket, tasa, keder, belâ. **2.** Ölüm; yas.

Beliyetdir bu canıma... okları gözünden **(B).**

BENAGÛVŞ (Far. bena:guv:ş): Kulağın arkasındaki çukur, kulak memesi.

İmesdir halkayı-zerrin benagüvşinde zib üçin **(Ga).**

BENDE (Far.): **1.** Kul, köle. **2.** Ben.

Bende-novaz: Halkı seven, halkı koruyan, halka merhametle davranan, liman şehri.

Bendevar: Köle gibi **(MM).**

Her tarapga oklagıl tiri-nıyaz,
Barça halka kıl özüñ bende-novaz **(A).**

BENDER (Ar. ç. bena:dir): Liman; deniz kıyısında yer alan şehir.

Üç yüz altmış derya, yedi benderi **(Misg).**

BENDİL (Far. bundur): **1.** İp, urgan, halat. **2.** Gemi çapasına takılan halat.

Keştisi kölekde bendil almayan **(MG).**

BENDİVAN (Far. bendiva:n): Bağlı olan; kul.

Bendivanı bolup galdım **(SH).**

BENEFŞE (Ar.): Bak. **melevşe.**

BENÊGÊ (Far. bena:ga:h): Bir anda, ansızın, anîden; rastlantı, umulmadık, beklenmedik bir şekilde.

Can güvşesine görmesem, benëgë, éy dost **(MG).**

BENİ (Ar. beni:): Bak. **ibn.**

BENİ ISRAYIL (Ar.): Dinî rivayetlere göre, Hz. Yakup'un nesli. Israyıl, eski Yahudi dilinde Yakup'un lâkabıdır. Çünkü ısra, "seçilen, seçilmiş, seçkin"; ıl ise, "Allah" anlamına gelir. Bazı sözlüklerde Israyıl, "Tanrı'nın kulu" şeklinde tercüme edilmiştir.

BENİCAN (Ar. beni:ca:n): Bak. **can 2.**

BENT (Far. bend): **1.** Bağlı, kapalı, engelli. **2.** Boğum, eklem, mafsal.

Bendi-zından: Mahkûm, hapsedilmiş.

Bent bolmak (olmak): Bağlı olmak, kapanmak..

Bent étmek: Bağlamak; önünü tutmak, engellemek.

Husnuña bent olar bir gezek gören **(K).**
Ikbalım işigin bagtım bent étmiş **(MG).**
Niçe yıl bendi-zından érdi ol ten **(C).**

BEÑÑİ (Far. bengi:): Benk tiryakisi, esrarkeş.

Günde görküñ görmesem, bolar men dëli-beññi **(M).**

BEOVNIL-MELEKİL-VAHHAP (Ar. beovn-ul-melek-ul-vahha:b): Cömert olan Allah'ın yardımıyla.

BEPAY (Far. bepa:y): Ayak ile.

Bepayı-ışk: Aşk ayağı ile.

Gerçe yörimez kişi hergiz bepayı-ışk **(B).**

BEPAYI-IŞK (Far.-Ar. bepa:ye ışk): Bak. **bepay.**

BER (Far.): -da /-de üstünde; üzerinde.

Ber rahı-Hicaz: Hicaz yolu üzerinde.

Hassa ki ola muhayyar ber rahı-Hicaz **(B).**

BERAÉT (Ar. bera:ét): **1.** Temizlik, saflık; günahsızlık; vicdanî temizlik. **2.** Özgürlük.

BERAR 1 (Far. bera:r): **1.** Üstünlük, benzerlerinden önde olma. **2.** Güç, kuvvet, takat.

Berarım yok, yar gelinçe **(T).**

BERAR 2 (Far. bera:r): Kardeş,

Rahat asayış bile yatgan ol ër,

Të ulug magşar bolyança, éy berar **(A).**

BERAT (Far. bera:t): Çek, para tahsili için verilen belge.

Beratı-husn: Güzellik fermanı.

Bag içre gül gızardı, algaç beratı-husnuñ **(An).**

BERATI-HUSN (Far.-Ar. bera:t-e husn): Bak. **berat.**

BERAYI (Far. bera:yi): İçin, maksadıyla.

Berayı-ışk: Aşk için.

Tedbiri-memleket hele galdı berayı-ışk **(B).**

BERAYI-IŞK (Far.-Ar. bera:yi ışk): Bak. **ışk.**

BERBAT (Far. berba:d): Dağıtma; yok etme, viran etme, harap etme; ziyan etme.

Berbat éylemek (étmek, kılmak): Harap etmek, bozmak; viran etmek.

Ovvalı gam-gaygı, ahırı berbat **(MG).**

Işk yeli her kimi éyledi berbat **(ŞG).**

BERCAY (Far. berca:y): Yerine ulaştırma, yerine getirme.

Bercay étmek (kılmak): Yerine ulaştırmak, yerine getirmek.

İndi hızmat bercay boldı **(CH).**

Êmr ol bolar, émrin bercay getirse **(MG).**

Ne émr étse, anı bercay kılıcılar **(Bah).**

BEREKET (Ar.): **1.** Bolluk. **2.** Saadet, mutluluk, rahatlık.

Hayırdan halk élin tartdı, zulum günden-güne artdı,

Bereket galmadı, gitdi, zıyan üzre zıyan geldi **(Ga).**

BER ÉKİS (Far.-Ar. ber ékis): Ters, tersine, aksine.

Yar vechin her cëhet vechinde ber ékis éyleban,

Yüz goyup sëhralara mecnun şıgar olmak gerek **(Ga).**

BERF (Far.): Kar.

Can gudaz, yürek sız,

Bu sebëpden berf, bız **(MG).**

BERG (Far.): Yaprak.

Bergi-semen: Yasemin yaprağı.

Hazan urp, bergin döken **(T).**

Yüzi güldür, nergis bedeni bergi-semenden ter **(B).**

BERGE (Far. berge): Yufka hamurundan kesilip pişirilen bir tür yemek, mantı.

Éy yaranlar, berge nëdir, şalıga bitgen yere,

Këşiri birle pıyazı kem bolsa armandır palav **(Körmolla).**

BERGİ-SEMEN (Far.): Bak. **berg.**

BERHAK (Far.-Ar.): Doğru, gerçek, hakikî, asıl.

Hudayı ki sen-sen magbudı berhak **(C).**

BERHEM (Far.): Karışık, dağınık.

Berhem bolmak: Karışmak, dağılmak, saçılmak.

Uşbu sövda ahırı berhem bolar **(A).**

BERHIZ (Far. berhı:z): Kalk, sıçra (berhasten "yerinden kalkmak, sıçramak, ayağa kalkmak" fiilinin emir kipi).

Berhız diymek: "Kalk." demek.

Diydi gebre: "Gebr sen", bermedi çiz,

İtap étdi hak aña diydi berhız **(A).**

BERİ (Ar.): Serbest, salim, kurtulmuş; boş; saf, temiz.

Bolgay ol kes cümle böhtandan beri **(Ar.).**

BERKAG (Ar. berka' ve burka'): Perde, örtü.

Éyle kim berkag alıp açdıñ yüzüñ énvarını,
Ol zamandan gözlerim husuñga hayrandır, netey **(Ga).**

BERKARAR (Far.-Ar. berkara:r): Devamlı, kalıcı, daimî, değişmeyen.

Berkarar dövlet islërin **(MG).**

BERKENAR (Far. berkena:r): Ayırma; boşaltma.

Berkenar étmek: Ayırmak, boşaltmak.

Kim çıkarıp hatırımdan berkenar étmiş meni **(Ga).**

BERKENDE (Far.): Yıkılan, bozulan, parçalanan.

Men-men diygen ërler ötdi,
Berkendeli vatan barmı **(Zm).**

BERPA (Far. berpa:): Bak. **berpay.**

BERPAY (Far. berpa:y): Ayak üstüne getirme, kaldırma; türetme, ortaya çıkarma.

Berpay étmek: Ayağa kaldırmak, doğrultmak.

Dövleti-nusrat ile éyledi berpay seni **(Ga).**

Émriñ biledir berpay **(MG).**

BERR (Ar.): Kara, toprak.

Berru-bahr: Kara ve deniz.

Sebze gül gadrın baharu, bahr gadrın berr biler **(Ş).**

BER RAHI-HİCAZ (Far.-Ar. ber ra:h-e Hica:z): Bak. **rah.**

BERRE (Far.): Kuzu.

Berre-guzular dogranda **(G).**

Nesip bolsa, garrı gurda yaş berre **(K).**

BERRU-BAHR (Ar.): Bak. **berr.**

BERSİSA (Ar. bersi:sa:): Bak. **Şıh Bersisa.**

BERTARAP (Far.-Ar. bertaraf): Bir tarafa ayırma, ayrılma.

Bertarap kılmak (étmek): Ayırmak.

Zikri-tesbihi seniñ ışkıñda kıldım bertarap **(Ga).**

BERUFTAT (Far. berufta:d): Yıkılmış, parçalanmış, ortadan kalkmış.

Beruftat kılmak (éylemek): Ayırmak.

Islam keşveride beruftat kılmadıñ **(BH).**

BERUHILLA (Ar. beru:hul-la:h): Allah'ın ruhu (Hz. İsa).

Ya reb, İsa, beruhılla hakı üçin **(MG).**

BES (Far.): Yeter, tamam, kâfi.

Ébubekirdir maña hemraz olan bes **(C).**

BESA (Far. besa:): **1.** Çok, hayli. **2.** Zaman zaman, kimi zaman. **3.** Çoğunlukla, genelde.

BESARAT (Ar. besa:ret): Görme; anlama, kavrama, sezme.

Besarat ëhli: Akıllı, anlayışlı kimseler.

Kim besaratdan basarıñ bolmasa, éy Gayıb,
Göz açılmas şöhle bermeklik bile énvardan **(Ga).**

Kim besarat ëhline gözletdi ol,
Canı-til bile her birin sözletdi ol **(A).**

BESAT (Ar. bisa:t): Yatak, döşek gibi üzerine yatılan ve oturulan şeylerin hepsi; sofra örtüsü, masa örtüsü.

Hem besatı-gurp üze bardıñ, oturdıñ fovkdan **(MG).**

Beyiklik besatı size yaraşar **(MG).**

Perdeyi-canımı payendaz édip, kılsam besat **(An).**

BESİ (Far. besi:): Çok, fazla.

Suzı-ışkında besi dagı nahanım bar meniñ **(Ga).**

Köñlüm besi veyranalık, çekdim pıgan derdana-lık **(An).**

BEST (Ar.): **1.** Genişletme, açma, büyütme **2.** Mutluluk, hoşnutluk, memnun olma. **3.** Beyan etme.

Best étmek: Genişletmek, açmak, büyütmek.

Meclis begi-u gayrga yüz bestu-nışat
Ne vech ile mir besti gamgın olgay **(BH).**

Cahanı best éylese, çıksın armanı **(MG).**

BESTAM: Éyran (İran)'ın kuzeyinde bir şehir.

Bestam şëherinde, Rum, İspıhanda **(Kët).**

BESTAMI (Far.): Bak. **Bayezit Bestamı.**

BESTE (Far.): Kapalı, üstü örtülü; bağlı, bağlanmış.

Beste dahan: Ağzı bağlı.

Kılarlar zıban peyda **(MG).**

Ki sen-sen cümle ëlem patışası,
Şikeste, beste men biçëre ası **(Ga).**

Tayak degen yeri beste boldumı **(Zın).**

Bu beste dahan guşlar,

BESTER (Far.): Serilen döşek, yorgan döşek, yatak.

Bir besteri-harıñ men **(LM).**

Pırkatıda besterin cuz haru-hara bolmasın **(An).**

BEŞARET (Ar. beşa:ret): Müjde verme.

Beşarat éylemek (aytmak): Müjde vermek.

Beşaratlar bolup, iymez alar gam **(A).**

Çoh beşaratlar tapar soltanıdan **(A).**

Bir beşarat éyledi bizden sarı **(A).**

BEŞER (Ar.): İnsan, insanoğlu.

Beşer şası: Padişah.

Murat aydar, ol kim acızdır beşer **(Mır).**

Beşersiñ, sen dahı anlar kibi tekrim ile şat ét **(H).**

Ne sözüñ bar beşer şası **(AN).**

BEŞİR (Ar. beşi:r): Müjde getiren, müjdeci.

Gözlerim murabası alıda derya çün gadır,
Biri Ceyhunı-beşirdir, biri Seyhunı-nezir **(An).**

BET 1 (Far. bed): Kötü, çirkin, işe yaramaz.

Bet ahtar: Kötü kader, talihsizlik, bahtsızlık.

Bet hıyal: Kötü düşünce.

Yazılan bet hata meñzër **(MG).**

Diydi, kim şa kıldı bu dem bet hıyal **(A).**

BET 2 (Ar.): Bak. **bat 2.**

Guş kimi girer hıyalıñ köñlüme zalar höves,
Hem çıkar yüz-u-gözüm deryasıda filmisli bet **(Ga).**

BETBERRE (Far. bed bidih): Borcunu vermeyen ya da çok geciktirip veren kimse; **mec.** kötü insan, güvenilmez insan.

Éy betberre, saña bolar vebalım **(T).**

BETGÜV (Far. bedgu:): Dedikoducu, gıybet eden.

Katgı-betgüvyiñ dilinde katg éderem men sözi **(B).**

Niçe betgüv sedayı-tagnasın éltey gulagımga,
Niçe zëhri-pırakıñ yetgirer men ayagımga **(An).**

BETHA 1 (Far. bedha:h): Kötülük isteyen; kötü yürekli.

Betha dostun duşman éder, şer getir **(Aş).**

BETHA 2 (Ar. Betha:'): **1.** Medine'nin eski adı. Alcir'de ve Basra (Irak)'da bu isimde birçok şehir vardır. **2.** Derenin çakıl taşlarıyla kaplı geçit yeri.

Hem arızı pur nur kılıp Mekge-u, Betha **(BH).**

BETHOY (Far. bedhu:y): Kötü huylu, haysiyetsiz.

Bet sıyaklı, bethoy bolan pis adam **(LM).**

BETKËR (Far. bedka:r): Kötü işler yapan, kötü huylu.

Lukmayı-başübhe iyp, betkër bolgan sopular **(Ş).**

BETN (Ar.): Karın.

Kim éne betnige iyngen katrayı-murdar sen **(Ş).**

BETNAM (Far. bedna:m): Rezil, maskara, adı kötüye çıkmış.

Mëreke éra meydanda belli betnam étseler **(M).**

BETNEBİS (Far.-Ar.): Kötü niyetli, kendi çıkarını, menfaatini düşünen.

BETNEMA (Far. bednema:): Kötü, her işin ve herkesin fenalığına isteyen, edepsiz, kötü görünüşlü.

Betnema hem merdümi-azar bolgan sopular **(Misg).**

Acap betnama başdan ayagiñ **(Ş).**

BETREK (Far. bedreg): Aslı kötü, soysuz, karaktersiz, kötü yürekli.

Biakıl ogrı, éy betrek,

Şul imesmi halıñ seniñ **(G).**

BETUL (Ar. betu:l): **1.** Dünyevî isteklerden elini çekmiş ve hiçkimseyle evlenmemiş kız, bakire. **2.** Dinî inanca göre, böyle bir sıfata sahip oldukları için Hz. Muhammet'in kızı Patma ile Hz. Mer'yem'e bu ad verilmiştir.

Hem arızı güli-çemen arayı-Murtaza,

Hem kamatı nahalı-rıyazı-betuldır **(BH).**

BEVACIBI (Far.-Ar. beva:cibi:): Gerektiğince, gerektiği kadar.

Lutfu-keremiñ bu novg kem bolmas idi,

Ger bilseñ idi bevacıbı halımnı **(Ah).**

BEYABAN (Far. beya:ba:n): Çöl, kır.

Bir guş idim, beyabanda tutuldım **(K).**

BEYAN (Ar. beya:n): Söyleme, açıklama, bildirme.

Beyan étmek: Söylemek, açıklamak.

Köñülüm içre, dostlar, şerhi-beyanım bar meniñ,

Ayta alman neyleyin, sırrı-nahanım bar meniñ **(Ga).**

BEYAT (Ar. ébya:t): Beyitler.

Vezin içinde mazbut olmuşdır beyat **(B).**

BEYAZ (Ar. beya:z): **1.** Ak. **2.** Şairlerin, yazarların eserlerinden seçilmiş metinlerin bir araya toplandığı eser, antoloji.

Beyazlıkda garran... **(SH).**

BEYEKBAR (Far. biyekba:r): Bir anda, ansızın, anîden; rastlantı sonucu; bak. **beyevbar.**

Éger ol beyekbar "sen bir yerden arka tapıp-sen" diyip, bir söz aytsa... **(SM).**

Men hem soray beyekbar **(MG).**

BEYEVBAR (Far. biyekba:r): Bir anda, ansızın, anîden; rastlantı sonucu, bak. **beyekbar.**

Magşukını beyevbar birev bazar getirse **(M).**

BEYG (Ar. bay'): Satın alma; satış, satma. (Daha çok bu anlamda kullanılır.)

Beygu-şera: Alım satım, alış veriş.

Saçıñ akdı étdi bu baygu-şeranı **(B).**

BEYGANA (Ar. bey'a:ne): İleride alacağına sayılmak üzere önceden verilen para, avans.

Bir nazarda kımalı şükranayı-vaslı üçin,

Can berip beygana çün sövda kılar vagtımda men **(Ga).**

Baş érur sövdageri zülpi birge şanası,

Her biri sövdasını yüz müñ hıret beyganası **(Şük).**

BEYGAT (Ar. bay'at): **1.** Vefa ve dostluk için ahdetme, birinin hakimiyetini kabul edip, onun emirlerine uyacağına ve onu koruyacağına söz verme. **2.** Boyun eğme, itaat etme.

Söz në diydiñiz başda biz anı kabul étdik,

Hem kılmak üçin beygat özgelere yol étdik **(S).**

BEYHUDA (Far. bi:hu:de): Boş, faydasız; boşuna, boş yere.

Beyhuda imesdir ömrüñ güzeşdi **(MG).**

BEYT 1 (Ar. ç. buyu:t): Ev, mesken; yaşanan yer.

Beytil-ahzan: 1. Hüzünler evi, gam ve keder yuvası. **2.** Hz. Yusup'u kaybeden Hz. Yakup'un matem içinde tek başına yaşadığı rivayet edilen ev.

Beytil-aksa: 1. En uzaktaki ev. **2.** Kâbe.

Beytil-haram: 1. Mukaddes ev; Kâbe; Allah'ın evi.

Beytil-hazan: Hüzünler evi, gam ve keder yuvası.

Beytil-lahm: Hz. Davut ve Hz. İsa'nın doğum yeri olduğu rivayet edilen şehrin adı.

Beytil-magmur: 1. İmar edilmiş, güzelleştirilmiş yer. **2.** Cennet.

Beytil-mal: 1. Dört halife devrinde İslâm hazinesine verilen ad. **2.** Eskiden yardım için toplanan para ve malların saklandığı yer.

Beytil-mukaddes: Mukaddes ev, İyerusalim (Kudüs).

Beyt kaysı, hem bap kaysı bilmedim **(MG).**

İlden ayrıldı mekanıñ, beytil-ahzandır, ogul **(DM).**

Sucudı-magfaratga beytil-aksada goyup yüzni **(Ga).**

Kagbayı-beytil-haram diyp ıgtıyar istër köñül **(Ga).**

Göiya, beytil-hazandır, şat gelen gamnëk ola **(MG).**

Ol beytil-magmurıñ niçedir deri **(Aş).**

Beytil-mukaddesde, Imran ilinde **(MG).**

BEYT 2 (Ar. ç. ébya:t): **1.** Doğu şiirinde, şiirin arka arkaya gelen iki mısraı. Beyti meydana getiren mısralar kendi aralarında kafiyeli olabileceği gibi kafiyesiz de olabilir. **2.** Türkmen destanlarında, bakşıların dilinde şiir, koşma, gazel anlamında kullanılmıştır.

Mecnunı yat édip, birniçe ébyat okadı **(LM).**

BEYTİL-AHZAN (Ar. beyt-ul-ahza:n): Bak. **beyt 1.**

BEYTİL-AKSA (Ar. beyt-ul-aksa:): Bak. **beyt 1.**

BEYTİL-HARAM (Ar. beyt-ul-hara:m): Bak. **beyt 1.**

BEYTİLLA (Ar. beyt-ul-la:h): **1.** Allah'ın evi. **2.** Mekke; Kâbe.

Beytillanıñ Sapa, Merve dagında **(MG).**

Köñli anıñ belki beytilla bola **(A).**

BEYTİL-LAHM (Ar. beyt-ul-lahm): Bak. **beyt 1.**

BEYTİL-MAGMUR (Ar. beyt-ul-ma'mur): Bak. **beyt 1.**

BEYTİL-MAL (Ar. beyt-ul-ma:l): Bak. **beyt 1.**

BEYTİL-MUKADDES (Ar. beyt-ul-mukaddes): Bak. **beyt 1.**

BEYYİNAT (Ar. beyyina:t, t. beyyina): Delil, kanıt; açık, aşikâr, belli.

Keşfi-sırrı-layezalım, beyyinatım, éy köñül **(Ga).**

BEYZA (Ar. beyza:): **1.** Daha ak, daha beyaz, bembeyaz. **2.** Güneş, güneş ışığı.

Ger yüzüñ beyzası dogsa, örtener canı-dilim,
Defg éderge haylı-énvarıñ anı örter geler **(Ga).**

BEYZE (Ar.): Yumurta.

BEZAGAT (Ar. beza:'at): Varlık, mal, mülk; sermaye, ticaretle kazanılan para.

Kıyamat gün meniñ halım niçik bolgusıdır, ya reb!
Ki yok menden saña layık bezagat hayr ile ihsan **(Ga).**

BEZİRGEN (Far. ba:zarga:n): Tacir, esnaf, satıcı.

Bezirgenem, sil apardı malımı **(Misg).**

BEZM (Far.): Toplantı, sohbet, sevgi ve dostluk meclisi; içkili, eğlenceli meclis.

Bezmara: Meclisi süsleyen.

Bezm éylemek (étmek): Keyiflenip zevk almak, eğlenmek.

Bolsaydı bezm içre bir yada salmak **(MG).**

Bezm éyleyip, al şeraplar içende **(SH).**

BEZMARA (Far. bezma:ra:): Bak. **bezm.**

BEZZAT (Far.-Ar. bedza:t): **1.** Aslı kötü, soyu bozuk olan, soysuz. **2.** Kendisine söylenenlere kulak asmayan.

BĒHBİT (Far. bihbu:d): Yarar, fayda, hayır; güzel, iyi; başarılı.

Hiç bolmadı bihbut işim **(LM).**

Dilēp, hiçbir kişi bolmadı bēhbit **(GS).**

BĒHEVETDİN (Ar. Baha:uddi:n): Bak. **Bahaveddin.**

BĒHİM: Peyda olma, ortaya çıkma, büyüme, belirme, gelişme, güç toplama.

Bēhim étmek: Peyda olmak, ortaya çıkmak, büyümek, belirmek, gelişmek.

Toprakdan zer bēhim éder **(MG).**

BĒHLUL, BUHLUL (Ar. Buhlu:l): Arap halifesi Harunerreşit devrinde yaşayan tanınmış sofulardan biri. Asıl adı Veheb ibn Èmr'dir. Kufe (Küfe)'de doğdu. Capar Sadık'ın talebelerindendi. Harunerreşit, Capar Sadık'ı dinden çıkmakla suçladı ve onu öldürmek için devrinin din adamlarından fetva istedi. Onlar da Sadık'ın öldürülmesi yolunda fetva verdiler. Bēhlul, bu adaletsizliğe olan tavrını göstermek için kendini deliliğe verdi. İşte, bundan sonra da ona "Divane Bēhlul" denilmeye başlandı.

Bolmuşam Bēhlul kibi divana, ışkıñdan seniñ **(Ga).**

BĒHMEN 1 (Far.): Bēhmen ya da Vehumen. Éyran (İran) destanlarında geçen, Keyan hükümdarlarından olan İsfendiyar'ın oğludur. Babası Guştasp'tan sonra tahta geçti. Bēhmen öldükten sonra doğan oğluna Dara adı verildi.

BĒHMEN 2 (Far.): **1.** Zerdüştlerde bir melek adı. "Bēhmen ayı" ve "Bēhmen günü" tabiri buradan gelmektedir. **2.** Her güneş ayının ikinci günü. **3.** Güneş takviminin on birinci ayı.

Bēhmen yerige urdibehişt oldı caygir,
Şükür huda ki boldı burudet makamı har **(Şük).**

BĒHR 1 (Far.): İçin, hakkı için; yoluna, uğruna.

Bahri-huda: Allah hakkı için.

Öldürmegiñniñ hubı yok,
Azat kılgıl, bēhri-huda **(LM).**

BĒHR 2 (Ar.): Bak. **bahr.**

BĒHRAM (Far. Bēhra:m): **1.** Mars, Arap dilindeki karşılığı Mırrıh'tır. **2.** Bir melek adı. **3.** Güneş yılında her ayın 20. günü. Buna Verehman, Vehram ve Verehran da denilmektedir.

Bēhram olarsa cadı gözüñ olmaya acap **(B).**

BĒHRAM GÜVR: Sasanidlerin on beşinci hükümdarı olan 5. Bēhram'ın lâkabı. 1. Yezdigert'in oğludur. Yezdigert, Bēhram'ı Éyran (İran) egemenliğindeki Arap memleketi Hayra'nın hükümdarı Nu'man'ın

yanına gönderdi. Bëhram orada yetişti. 421'de babası öldükten sonra Nu'man'ın da yardımıyla hükümdar oldu. Onun yiğitliği, adaleti ve cömertliği hakkında birçok rivayet vardır. Bëhram yabanî eşek avına çok meraklıydı. 439'da Şiraz ile İspıhan (İsfahan) arasında avlanırken bir bataklığa saplandı ve öldü. Firdövsi'nin "Şanama"sında ve Nızamı'nın "Hamsa"sında Bëhram hakkında birçok destan vardır. Bu tema, doğulu şairlerin çoğunda etkisini göstermiştir.

Şat étmediñ cahan şahı Bëhramı,
Haybatından tas yarıpdıñ zëhramı **(M).**

BËHRE (Far.): Fayda, hisse, nasip, pay.

Bëhre tapmak: Fayda görmek, fayda bulmak, nasibi olmak.

Gül yüzüñden ısgasam, bëhre tapar imanım **(M).**
Berip alayım bëhre **(MG).**

BËHREBER, BËHREVER (Far.): Faydalanan, payına düşeni alan, kâr sağlayan.

Ki boldı dünyësiden bëhreber ol,
Şecer érdi, veliken bisemer ol **(Bah).**

BËHREMENT (Far. bëhremend): Nasibi olan, nasiplenmiş, hissedar.

Dertliler derdige bolgay çërement,
Cümle ıllat izesi andan bëhrement **(A).**
Bir zaman hem bëhrement étgil cemalıñdan meni **(Ga).**

BËHRİ-HUDA (Far. bëhr-e huda:): Bak. **bëhr.**

BËK (Far. ba:k): Korku, kaygı.

Aşıkga ıgtıkat gerek, Bayram-a, ney bëk,
Ger fılmesel hakıkat érur ışk ya mecaz **(BH).**

BIG: Bıyık.

Pul diyip, her tarap sılar bıgını **(DM).**

BIGAYAT (Far.-Ar. bi:ga:yet): Çok, fazla, sayısız, sonsuz.

Bıgayat sahıpcemal érdi **(GS).**

BIHAK (Far.-Ar. behakk): Allah'a.

Can bıhak teslim kılmak: Ölmek, ruhunu Allah'a teslim etmek.

Can bıhak teslim kıldı **(GS).**

BIHAMDILLA (Ar. behamdılla:h): Allah'a şükür.

Bıhamdıllah, tamam boldı bu takrar,
Ki müñ yüz yetmiş olmuş érdi tahrır **(A).**

BILKIS (Ar. Bılkı:s): Dinî rivayetlere göre, Yemen'de Saba adı verilen yerin melikesi. Devrinde güzelliğiyle ün kazanmıştır. Peygamber Süleyman'ın gücünü ve ihtişamını kendi gözü ile görmek için Süleyman'ın başkenti Beytil-mukaddes'i ziyaret etmiştir. Bazı tarihçiler, Bılkıs'ın Süleyman peygamberin karısı olduğunu yazarlar.

Bag içinde Bılkısıñ saçın açıp gördügim **(MG).**
Bagda biten çihre sen, Bılkıs bakışlı **(MG).**

BIRADAR (Far. bera:der): Erkek kardeş, kardeş; dost, akraba.

Éy bıradırlar, hudadan lutfi-ıhsan isterem **(LM).**

BIRAG (Ar. bura:k): Dinî inanışa göre, katırdan küçük eşekten büyük, yüzü insan yüzüne, kuyruğu ve tırnağı sığır kuyruk ve tırnağına benzeyen bir atın adı; Hz. Muhammet'in göğe çıktığı atın ismi.

Geldi zıbanıma sözi bıragıñ **(MG).**

Bİ (Far. bi:): Yokluk bildiren ek (-sız, -siz, -süz, -süz).

Ör.:

Bigüman: Şüphesiz.

Bimisil: Eşsiz, eşi benzeri olmayan.

Bivepa: Vefasız.

Bimisildir sıpatıñ, éy şehi-hudray seni **(Ga).**

İki dilli bivepadan dön gövnüm **(SH).**

BİADAT (Far.-Ar. bi:aded): Sayısız; çok; bak. **adat 2.**

Biadat gullarnı çëlëk édipdir men kimin **(Ga).**

Ah-u-nalam biadat, her dem pıganım bihasap **(GS).**

BİAMAL (Far.-Ar.): Amelsiz, pratiği olmayan, tecrübesiz.

BİAP (Far. bi:a:b): Susuz.

BİBASAR (Far.-Ar. bi:basar): Gözsüz, kör; anlayışsız, bilgisiz.

Dëhr içre birev sen kibi alı nesep érmes,
Her bibasar ovsapını diymek édep érmes **(An).**

BİBASIRAT (Far.-Ar. bi:basi:rat): Bak. **basırat.**

BİBAT (Far. bi:ba:d): Harap, zayi, bozuk.

Bibat kılmak: Viran etmek.

Köñlümin bibat éyledi **(LM).**

Galañ yıkıp, bagıñ bibat kılalar **(MG).**

BİBËHRE (Far.): Faydasız, hayırsız, fayda vermeyen, fayda etmeyen; mahrum, yoksun, kısmetsiz.

Bolma yene bibëhre **(MG).**

BİBËK (Far. bi:ba:k): Kahraman, gözüpek, yiğit, cesur, korkusuz.

Bimaza, bibëk yördüm, diymedim dünyë, öter **(Ş).**

BİCA ÉYLEMEK (Far.-T.): Bak. **beca éylemek.**

BİCAN (Far. bi:ca:n): Ölü, cansız.

BİCAY (Far. ba:ca:y): Yersiz.

Bir yaman söz çıkdı bicay **(T).**

BİÇËRE (Far. bi:ça:re): **1.** Çaresiz, zavallı. **2.** Bahtsız, talihsiz.

BİDAHAN (Far. bi:dahan): Ağızsız.

Bidahanu-bizıban otlar, agaçlar agladı **(MG).**

BİDAMAG (Far. bi:dama:g): Keyfi yerinde olmayan, kaygılı, üzüntülü.

Bidamag bolup, müñ gam-gussa bilen bir sagat olturdılar **(GB).**

BİDAR (Far. bi:da:r): Uyanık, uyumayan; gözü açık, tedbirli.

Bidar bolmak: Uyanmak, uykudan kalkmak; uyanık davranmak, gözü açık olmak.

Bidar kılmak: Uyandırmak, kaldırmak.

Bolur hızmatda canı birle bidar **(A).**

Yüzige gülap suvnı urup bidar kıldılar **(GS).**

BİDAT (Far. bi:da:d): Adaletsizlik, zulüm, eziyet.

Sahıbı-bidat: Zalim, haksızlık eden.

Bidadını arz éyleyiban dat étserem (etsem manasında) **(B).**

Hëli bu hëkde çoh sahıbı-bidat gizlenmiş **(H).**

BİDEM (Far. bi:dem): Cansız, sessiz.

Yeriñ astında bidem **(MG).**

BİDEREÑ (Far. bi:dereng): Hemen, derhâl, çabuk, çok hızlı; yerinde duramayan.

İkisi hunriz idiler bidereñ,
Niçe lıbas içre, birisi yalan **(Şük).**

BİDERT (Far. bi:dert): Dertsiz, iyi, salim.

BİDİL 1 (Far. bi:dil): **1.** Kaygılı, kederli, üzgün; umutsuz **2.** Aşk yüzünden kötü hâllere düşen, âşık **3.** Yüreksiz, korkak. **4.** Acımasız.

Kim kovladı ol bidili **(AŞ).**

BİDİL 2 (Bi:dil): Abdılhalık'ın oğlu Mirza Abdılkadır Bidil. Hindistan'ın Fars dilinde şiirler yazan meşhur şairi. Aslı Çağatay

Türklerindendir. 1664'te Patna şehrinde doğdu. Ömrünün büyük bir kısmını Deli'de geçirdi. Yine burada 1720-1721'de vefat etti. Bidil, nazım ve nesir alanında birçok eser kaleme aldı. Eserleri, özellikle şiirleri Orta Aziya (Asya)'da oldukça fazla ilgi gördü.

BİDİR (Far. bider): Dışarı.

Bidir gitmek: Çıkıp gitmek, kaçıp gitmek.

Ol biçëre bidir gitdi **(LM).**

BİDOVA (Far.-Ar. bi:deva:): Dermansız, çaresi olmayan, ilâcı ve tedavisi olmayan.

Derdi-bidova: Çaresi olmayan, iyi olmayacak hastalık.

Derdi-bidovaga bolmañ giriftar **(K).**

BİÉCAZAT (Far.-Ar. bi:éca:zet): İzinsiz, habersiz.

Meniñ Gül gızımga biécazat goşulıp sen **(GB).**

BİGANA (Far. bi:ga:ne): Yabancı, el, yad.

Nefs ile bu hirsden bigana bolsañ vagtıdır **(Ş).**

Neçün bolduñ menden bigana gözel **(K).**

BİGIMAT (Far.-Ar. bi:gı:mat): Kıymetsiz, değersiz, ucuz.

Dürri-bigımat: Kıymetsiz inci.

Pis ëriñ yagşı hatını,

Dürri-bigımmata meñzër **(MG).**

BİGÜMAN (Far. bi:guma:n): Şüphesiz.

BİH (Far.): İyi, güzel.

Bihrëk: Daha iyi, daha güzel.

Murı-bagayrat ki bihdir gayratı yok şirden **(Ş).**

Ölgenim bihrëkdir bu hicr éra galgunça men **(Ga).**

BİHABAR (Far.-Ar. bi:habar): Habersiz; anîden, birden, ansızın.

Sen-sen arayışı-cahan hem can senden bihabar **(MG).**

BİHAL (Far.-Ar. bi:ha:l): **1.** Kuvvetsiz, güçsüz. **2.** Umutsuz. **3.** Mülâyim, yumuşak huylu. **4.** İnce, narin, zarif.

BİHALAL (Far.-Ar. bi:hala:l): Bak. **halal.**

BİHANA (Far. bi:ha:ne): Evsiz, mekânsız.

Bilbili-bihana men, bagı-gülüstan isterem **(LM).**

BİHANIMAN (Far. bi:ha:nıma:n): Evsiz, yersiz yurtsuz.

Şamu-sëherlerde zaru-giryanam,

Dünyëde biçëre, bihanımanam **(Ha).**

BİHAPLIK (Far.-T. bi:ha:blık): Uykusuzluk.

Bihaplık çekene meñzër,

Aslı han, seniñ gözleriñ **(AK).**

BİHAR (Far. bi:ha:r): Dikensiz.

Işk bagıda biten giya, her bir güli bihar olar **(Ş).**

BİHARI-ILIM (Ar. biha:r-e élm): Bak. **bahr.**

BİHASAP (Far.-Ar. bi:hasa:b): Sayısız, sınırsız.

Hasıl algay bihasabu-bişumar **(A).**

BİHBUT (Far. bihbu:d): Bak. **bëhbit.**

BİHECAP (Far.-Ar. bi:hıca:b): Perdesiz, örtüsüz; açık; utanmaz, hayâsız.

Éylegey tañrı katında bicenap **(A).**

BİHEMTA (Far.-Ar. bi:hemta:): Eşsiz, eşi benzeri olmayan.

BİHET (Far.-Ar. bi:hedd): Çok fazla, haddinden çok, pek çok, sınırsız.

Éger maña yene bihet-sıpahı **(C).**

BİHİL (Ar.): Bak. **behil.**

BİHRËK (Far.-T. bihrë:k): Bak. **bih.**

BİHTER (Far.): En iyi, pek iyi, en güzel.

Bihteran: En iyiler, en güzeller.

Mëhveşleriñ soltanı, hem bihteru-hem agla **(T).**

Dürri-yakut, "Yıldırım", "Yel" atnı berdi bihteran **(GB).**

BİHTERAN (Far. bihtera:n, t. bihter): Bak. **bihter.**

BİHUDAGÜV (Far. bi:hu:degu:): Boş yere konuşan, boş sözlü, geveze.

Bimagnı köp sözlër bihudagüvler,
Dervüşi-misgini melamat kılar **(Ar).**

BİHUŞ (Far. bi:hu:ş): Bilinçsiz, şaşkın, kendini kaybetmiş, aklı başından gitmiş.

Gicesi dirilir, gündizi bihuş **(MG).**

BİIGTIBAR (Far.-Ar. bi:i'tiba:r): İtibarsız, güvensiz, emniyetsiz; şerefsiz, haysiyetsiz.

Öyi meylishana bolar
Hatın biigtıbar bolsa **(T).**

BİIKRAR (Far.-Ar. bi:ıkra:r): Sözünde durmayan, verdiği sözü yerine getirmeyen.

Biıkrar sen, ıkrarında yalan bar **(SH).**

BİIZZAT (Far.-Ar. bi:ızzat): Değersiz, saygı duyulmayan, kıymeti olmayan, itibarsız.

Bimagnı köp geplën bolar biızzat **(Misg).**

BİİDRËK (Far.-Ar. bi:idra:k): Akılsız, anlayışsız; iyiyi ve kötüyü ayıramayan.

Ki mundag kovmı-biidrëki-ovdaş **(C).**

BİİMTİYAZ (Far.-Ar. bi:imtiya:z): Bak. **imtiyaz.**

BİKEM (Far. bi:kem): Eksiksiz, tamam.

Bikemi-kës: Kusursuz, eksiksiz, tamam.

Beriñ harcı-haracat bikemi-kës **(C).**

BİKEMAL (Far.-Ar. bi:kema:l): Olgun olmayan, başarısız, beceriksiz.

Men bikemal ol yerde **(MG).**
Deñ-duşlar yanında bir bikemalam **(MG).**

BİKEMİ-KËS (Far. bi:kem-u-ka:st): Bak. **bikem.**

BİKERAN (Far. bi:kera:n): Sınırsız, çok fazla, sonsuz.

Göründi leşgeri kim bikeran çün **(C).**

BİKES (Far. bi:kes): Kimsesiz, tek başına, yalnız.

BİKËM (Far. bi:ka:m): Umutsuz; yoksun, nasipsiz, kısmetsiz.

BİKËR (Far. bi:ka:r): İşsiz.

Bikër gezip, ömrüñ yele sovurma **(M).**

BİKR (Ar.): El değmemiş, kız oğlan kız; bozulmamış.

Bikr fikir: İlk olarak söylenen fikir, yeni fikir, daha önce söylenmemiş fikir.

Cumagı tëze kılsa günde her yar,
Bikr tapgay bu hüyr gızlarnı anlar **(A).**
Saçıñdır seniñ şol bikr pikri **(B).**

BİKÜLLİ (Ar. bekulli:): Büsbütün, bütün bütün.

Gitdi köñlümden gamı-mëhnet bikülli refg olup,
Şişeyi-sap olmuşam camı-musaffar kimi **(Ga).**

BİLA GAYAT (Ar. bila:ga:ya:t): Sonsuz, sınırsız, çok fazla.

Kim bila gayat ézelden bar idiñ hayyıl-kadım **(Ga).**

BİL-AHIR (Ar. bil-a:hir): En sonunda, daha sonra.

Bil-ahır kim düzetdiler ribatın **(C).**

BİLAL (Ar. bila:l): Hz. Muhammet'in müezzini. Aslı Èfiopiya (Habeşistan)'dandır. 641'de Damask (Dımeşk)'ta vefat etmiştir.

Mescit içre Bilal bar **(MG).**

BİLBİL-ŞİRAZ: Şiraz'ın bülbülü; Hafız.

BİLGİLİK: Bilgili, âlim.

Tamamı-kethudayu-bilgilikler **(C).**

BİLİK: Bilim, ilim.

Këtibi diyr, gülüp sözle,
Gülme, yagşı bilip sözle,

Duşmandan bilik sormagıl,
Dosta geñeş salıp sözle **(Kët).**

BİL-KASDAN (Ar. bil-kasdan): Bile bile, kasıtlı olarak, isteyerek.
Hemra bil-kasdan yarmaz boldı **(SH).**

BİL-KÜL (Ar. bil-küll): Bütünüyle, hepsiyle, tamamıyla.
Ötüp bil-kül özünden, gel, yola düş Gayıbı, cëht ét,
Yeter maksadına her kim munuñ tek kim tokuş étdi **(Ga).**

BİLKÜLLİ MECHUL (Ar. bil-kull-e mechu:l): Bak. **mechul.**

BİLLAH (Ar. billa:h): Allah için, Allah'a yemin olsun.
Meniñ bu derdime, billah, sapa gerekmezmi? **(B).**

BİLLET (Ar.): Çiğ; **mec.** gözyaşı.
Éliñ ur gözüme, gör ki ne billetdir, ne billetdir **(B).**

BİM (Far. bi:m): Korku, korkma.
Dilavarlar ki bim étmey topıdan **(C).**
Zar agdadım köñülge salıp ança bimni **(An).**

BİMAGNI (Far.-Ar. bi:ma'ni:): Manasız, boş.
Bir para bimagnı sözlerini aytsın... **(LM).**

BİMAHAL (Far. bi:mehel): **1.** Yersiz, yerinde ve uygun olmayan (söz veya davranış). **2.** Vakitsiz, geç.

BİMAR (Far. bi:ma:r): Hasta.
Bimar bolmak (olmak): Hastalanmak.
Kesalat tapdı, şeksiz, boldı bimar **(A).**

BİMEZHEP (Far.-Ar.): Dinsiz; yolsuz.
Bimezhebu-bigayrat, biar bolgan sopular **(Ş).**

BİMIRAT (Far.-Ar. bi:mura:d): Bak. **murat.**

BİMİSİL (Far.-Ar. bi:misl): Bak. **bi.**

BİMURAVVAT (Far.-Ar. bi:murevvet): İnsafsız, insaniyetsiz, zalim.
Bimuravvat gahba pelek élipden **(SH).**

BİN (Ar.): Bak. **ibn.**

BİNA 1 (Ar. bina:): Esas, asıl; ev, yapı.
Bina éylemek: Yapmak, inşa etmek, bir yapı meydana getirmek.
Guvanma kesekden bolan binaya **(MG).**
Telmurıp köñlüm bozulganda binayı-asman **(Ga).**
Bina éylër melayik köşkler anda **(A).**

BİNA 2 (Far. bi:na:): Görücü, gören; göz.
Gözi-gaşı binalınıñ **(SH).**
Ol gadar bar, kim şükür binalarıñ agmasıyam **(Ga).**

BİNAHAYAT (Far.-Ar. bi:neha:yat): Sonsuz, sınırı ölçüsü olmayan, çok fazla.
Mivesi bihasap, bakcalı baglar,
Anı binahayat ulı avlaglar **(Z).**

BİNEMEK (Far. bi:nemek): Tuzsuz.
Her tagamı binemek bolsa letapet isteme **(Ş).**

BİNEMUNA (Far. bi:nemu:ne): Güzel, iyi, hoş; benzersiz.
Hakdır hayatı-bakı, bimisli-binemuna **(Ş).**

BİNEZAKET (Far.-Ar. bi:neza:ket): Kabalık, terbiyesizlik; huzursuzluk, rahatsızlık.
Binezaket, bimaza menzilge éylëp ıgtıkat **(Ş).**

BENEZİR (Far.-Ar. bi:nezi:r): Eşsiz, eşi benzeri olmayan.
Ki dëhr içre zehn kim binezir sen **(C).**

BİNËGËH (Far. bi:na:ga:h): Birden, ansızın, birdenbire, anîden.
Binëgëh yetse kaza, ukba sarı yöreli **(LM).**

BİNIKAP (Far.-Ar. bi:nıka:b): Örtüsüz, perdesiz, yüzüne perde tutmayan.
Birniçesi royı-poşlı, birniçesi binıkap **(Ş).**

BİNOVA (Far. bi:neva:): Garip, bahtsız, zavallı, fakir.

Magtımgulı binova, biçĕre andalıbı **(MG).**

BİNT (Ar.): Kız, kız çocuğu.

Meclis gurup, göz salmazlar peşana,

Uhtum bile bintim gelen diymesin **(Sey).**

BİNYAT (Far. bunya:d): Esas, asıl, temel.

Binyat éylemek (étmek): Temel kurmak, inşa etmek.

Bozulgança bu binyadı-cahanda **(A).**

Kĕbe binyat éylegen mıgmarı gördüm şondadır **(MG).**

BİPAYAN (Far. bi:pa:ya:n): Sonsuz, tükenmez, sınırsız; uzun, uzak.

Diydi: "Şeyle bipayan" **(MN).**

BİPEDER (Far. bi:peder): Babasız.

Perzent édip sen bipeder, berdiñ kuyaş yanıda yer **(An).**

BİPERVA (Far. bi:perva:): Korkmayan, korkusuz; kaygısız, tasasız; çekinmeyen, sakınmayan; yiğit, cesur.

Gark éder, bolma biperva **(MG).**

Kĕtibi diyr, men biperva ,

Bolup men aşıkı servĕ **(Kĕt).**

BİPEYDA (Far.-Ar. bi:fa:yde): Faydasız, yararsız.

Bu sövda bipeyda boldı **(T).**

BİREHNE (Far.): Çıplak.

Birehneyi-ten kılmak: Soyunmak, elbiselerini çıkarmak.

Éy köñül, acu-birehne aşıkı-aşufta hal **(Ş).**

Birehneyi-ten kılıp, oyan-buyan itseler **(MG).**

BİREHNE PA (Far. birehne pa:): Yalın ayak.

Seri açık, birehneyi-pa érur,

Iz gopragı anıñ gotıya érur **(LM).**

BİRIYA (Far.-Ar. bi:riya:): İçtenlikle, samimiyetle, yalansız

Hayr-ıhsan éylemeklik birıya **(A).**

BİRİBAR: Allah.

Ĕlemde penahıñ biribar olsun **(GS).**

BİRYAN (Far. birya:n): **1.** Kebap, ateşe tutularak pişirilen et, kavurma. **2.** Ateşte pişmiş, kavrulmuş, kızartılmış.

Biryan étmek: Kebap yapmak, kavurmak.

Sol élinde tĕze biryan getirdi **(MG).**

BİSAGADAT (Far.-Ar. bi:sa'a:det): Bahtsız, talihsiz, mutsuz, şanssız.

BİSAHIP (Far.-Ar. bi:sa:hib): Sahipsiz, sahip çıkılmayan.

Aldı bisahıp bu mülku-saltanat **(A).**

BİSAMAN (Far. bi:sa:ma:n): Evsiz barksız, garip.

Mecnını biseru-saman görmüşem **(LM).**

BİSEBĔP (Far.-Ar. bi:sebeb): Sebepsiz.

BİSEMER (Far. bi:semer): **1.** Meyvesiz. **2.** Faydasız, işe yaramayan.

Lahat topragına başım urup, men bisemer yıglay **(LM).**

Goymagaylar bizeragat, bisemer **(A).**

BİSERU-SAMAN (Far. bi:ser-u sa:ma:n): Sefil, perişan, evsiz barksız, işsiz güçsüz; garip, yoksul.

Mecnını biseru-saman görmüşem **(LM).**

BİSMİL (Ar.): Öldürülen, kesilen, boğazlanan.

Bismil kılmak: Öldürmek, kurban etmek.

Gamzasından köñlüme salmış hıyalı ol senem,

Bismil oldum, öz ganıma bulandım **(ŞG).**

Işva tıgı birle her dem can guşun bismil kılar **(Ga).**

BİSMİLLA (Ar. bismilla:h): Allah'ın adı ile.

"Bismilla" diyip başladı, çagırdı ustadını **(MG).**

BİSÖVTİ-SEDA (Far.-Ar. bi:sövt-u seda:): Sessiz sedasız.

Bergimni hazan çaldı, bisövti-seda boldum **(MG).**

BİSÜTÜN (Far. bi:sutu:n): **1.** Sütunsuz. **2.** Éyran (İran)'ın batısında bulunan bir taşın adı. Bu taşın üstüne eski İran şahı 1. Dariya'nın çivi yazılı metinleri kazınmıştır.

Bisütün dagını köp gazdı Perhat **(ŞG).**

BİSYAR (Far. bisya:r): Çok, daha çok.

Günbe-günden derdim bisyar ét, ayırma ışkdan **(LM).**

Keremiñ güyçlüdir, günëhim bisyar **(MG).**

BİŞE (Far. bi:şe): Orman.

Bişeyi-Mazanderan: Mazanderan (Mazenderan) ormanı.

Ki şa permanıdır, kılmay taammul,
Senuber bir bişëniñ içinde barur érdi **(GS).**

Yetişsin bişeyi-Mazanderan bil **(C).**

BİŞERİK (Far.-Ar. bi:şeri:k): Eşi benzeri olmayan.

BİŞEYİ-MAZANDERAN (Far. bi:şe-ye Ma:zendera:n): Bak. **bişe.**

BİŞUMAR (Far. bi:şuma:r): Sayısız, pek çok, bitmez tükenmez.

Her kişi mundag belalar birle bolsa bişumar **(ŞG).**

Hasıl algay bihasabu-bişumar **(A).**

BİT (Far. bi:d): Söğüt ağacı.

Bidi-Mecnun: Salkım söğüt.

BİTAHAŞI (Far.-Ar. bi:taha:şi:): Bak. **tahaşı.**

BİTAKAT (Far. bi:ta:kat): Takatsiz, güçsüz, dermansız, dayanıksız.

Bitakat érmek: Gücü kuvveti kalmamak.

Görgecin bitakat érdim **(M).**

BİTAP (Far. bi:ta:b): Endişeli, kaygılı; bitkin, güçsüz.

Bitap bolmak: Kararsız olmak; çok yorulmak, bitkinleşmek.

Bir gün bitap bolup, gitse mecalı **(MN).**

BİTARIKAT (Far.-Ar. bi:tari:kat): **1.** Yolsuz; tasavvufun kaidelerine uymama. **2.** Tertipsizlik, disiplinsizlik, düzensizlik.

Bitarıkat magrıfetiñ gülleri **(A).**

BİTİK: Yazı, hat.

Kılmadıñ gaygı bitikde namayı-agmalını **(Ş).**

BİTİLMEK: Yazılmak.

Hat bitildi, gitdi ol ilden ile **(A).**

Kelemeyi-şahadat şonda bitildi **(Ga).**

BİVE (Far. bi:ve): Dul.

Yetimi-bivelerniñ hossarı **(C).**

BİVEÇ (Far.-Ar. bi:vech): Boş, işe yaramaz, elinden bir iş gelmeyen.

Oturdım biveçler bilen **(MG).**

Të ki mertlik étse adam biveci,
Her meclisde yüz yol dile getirmiş **(MG).**

BİVEHİM (Far.-Ar.): Korkusuz.

BİVEPA (Far.-Ar. bi:vepa:): **1.** Vefasız. **2. Mec.** Dünya.

Bivepa émtagına salma gözüñi **(A).**

İki dilli bivepadan dön gövnüm **(SH).**

BİZAR (Far. bi:za:r): Rahatsız, bıkmış, usanmış, tiksinmiş.

Halk yamanıñ bizarıdır **(MG).**

BİZERAGAT (Far.-Ar. bi:zira:at): Ekinsiz, ekilmemiş.

Goymasaylar bizegarat, bisemer **(A).**

BİZERURAT (Far-Ar. bi:zeru:ret): **1.** Gereksiz. **2.** Faydasız, yararsız.

Bilmegen aytur: ne nalış, bizerurat derdi yok **(T).**

BİZIBAN (Far. bi:zeba:n): **1.** Dilsiz. **2.** Hayvan.

Bidahanu-bizıban otlar, agaçlar agladı **(MG).**

BİZİZ: Biziz.

Bu cananıñ garbı-şarkı, çarhı-ovrakı biziz,

Hayrı-şerı hem garası birle agı biziz **(Ga).**

BİZOVAL (Far.-Ar. bi:zaval): Sonu olmayan, yok olmayan.

Yandım-u döndüm ya Zülcelal,

Éy halayık izisi mülki bizoval **(A).**

BORÇDAR (T.-Far. borçda:r): Borcu olan, borçlu.

Garıp düşüp, borçdar bolsa **(M).**

BOSTAN (Far. bu:sta:n): Bostan, bağ, bahçe.

Lèleler açıldı, sèhra bag-bostandır bu gün **(Ş).**

BOVL (Ar. bevl): **1.** Sidik, idrar. **2.** İşeme.

Bovl éylemek (étmek): İşemek.

Bezegi dür bile yakut durur ol,

Tezek salmaz takı hem éylemez bovl **(A).**

BOVUL: Etki, tesir; örnek; kişilik, huy, alışkanlık

Sen hem yagşılardan alaver bovul **(MG).**

BOY (Far. bu:, bu:y): Bak. **buy.**

BOYRA (Far. bu:rya:): İnce sazdan örülmüş, yere sermeye yarayan yaygı, hasır.

Boyra düşegimni aldı astımdan **(MG).**

BÖHTAN (Ar. bohta:n): Töhmet, iftira, haksız yere suçlama.

Böhtan baglamak: İftira etmek.

Böhtanı-gayr: Bir başkasını haksız yere suçlamak.

Baglayıp böhtan ile pakr èhline tagsırlar **(MG).**

Sözlemeklikdir yalan böhtanı-gayr **(A).**

BÖLEÑ: Alçak, çukur yer; dere, vadi; çimenlik, otluk yer.

Böleñli: İki dağ arası çukur yeri olan; çimenli, otlu.

Meşeleri şir-peleñli,

Gülgüzar, novça böleñli **(MG).**

BÖLEÑLİ: Bak. **böleñ.**

BÖRK: Başlık, takke.

Kumaç donum, başda börküm, aglanlar,

Börkümden ayrılıp, börksüz galıp men **(S).**

BUGT (Ar. bu'd): Uzaklık.

Her kim ki bugdu-kurp hicabını kıldı refg,

Gamgın-u şat bolmadı hicru-vısaldan **(BH).**

BUGZ (Ar. bugz): Düşmanlık, kıskançlık.

Bugzu-hasat: Kin ve kıskançlık.

Kaysı kanıp zalımıñ köñlünde bugzuñ bar ise,

Yer bilen yegsan oşol tebbet yedadır, ya resul **(B).**

Tutup bir-birge bugzu-hasatnı,

Tılar bir-birden artık kèri-betni **(A).**

BUHAR (Far. Buha:ra:): Özbegistan (Özbekistan)'ın başkenti. Orta Aziya (Asya)'nın en eski şehirlerinden birisidir. Buhara, 9. asırda Samanılar hanedanlığının başkentiydi. Burada hem Özbekler hem de Tacikler yaşıyordu. Buhara, eskiden ilmin ve medeniyetin merkezi durumundaydı. Çiñgiz Han tarafından yerle bir edildikten sonra, Teymur şehri yeniden inşa ettirdi. Buhara'da bir çok tarihî eser mevcuttur.

Buhar şèhrin nan gıtlıgı, türk basar **(MG).**

Gezdim Garaköl birle Miyankèli, Buharı **(S).**

BUHUR (Ar. buhu:r): Bak. **bahr.**

BUKRAT (Ar.): Gippokrat. Grek medeniyetinin en ünlü hekimi. Tabiat ilimleri hususunda uzmandır.

Kanı Bukratı-Éflatun,

Hekimanı-cahan gitdi **(Ah).**

BULACAP (Ar. bul-acab): Garip, şaşırtıcı, acayip, tuhaf.

Atasız bolmak, oglan, bulacapdır **(C).**

BULAK: Çeşme.

Bulaklar her tarapa akıp yatır **(SH).**

BULFUZUL (Ar. bul:fuzu:l): Akılsız, bilgisiz, cahil.

Mëhri kemalı-pazlı-ilahı durur, veli,
Ol pazl kayda kabılı her bulfuzuldır **(BH).**
Bu sahı ëhlin söver, ëy bulfuzul **(A).**

BULGAR: Volga ve Kama ırmaklarının kıyısında yaşayan halkın adı. 9-10. asırlarda feodal bir devletleri oldu. Bununla birlikte ekonomik durumları hızla gelişti. 13. asırda Moğollar, Bulgarların yurdunu işgal etti. Bu işgalden sonra; Tatar, Çuvaş gibi halklarla karıştılar.

Bulgarıñ şëhrini ol orus alar **(MG).**

BULHÖVES (Ar. bul-heves): Hevesli; boş şeylere heves eden, aklına geleni yapmak isteyen.

Biakıllıkdan érer ol kim goyup öz yarını,
Bulhöveslik kılıban köñlüni kim yada berer **(Ga).**
Uruşga zehi kim bulhövesdir **(C).**

BULMAK: Bulmak.

Cezbe içre magşugın bulgay tamam,
Vasılı-didar ola ma la kelam **(A).**

BULUG (Ar. bulu:g): Çocukluk çağından çıkıp, yetişkinlik yaşına erme, olgunluk.

Dördülenci-it bulug vagtıdır **(A).**

BUNCILAYIN: 1. Bu kadar, bu miktarda. **2.** Böyle, şöyle, şu hâlde, şu yol ile. (Bu kelime yakınlık bildirmek için kullanılır. Zıddı oncılayındır. Bugün bu kelimeler Türk cumhuriyetlerinde oldukça az kullanılmaktadır.)

Lutf kıl, ëy ëlemiñ şahı, bu gün,
Buncılayın köñlümi abat kıl **(Ha).**

BUNYAT (Far. bunya:d): Bak. **binyat.**

BURCI-GERDAN (Ar.-Far. burc-e gerda:n): Bak. **burç.**

BURÇ (Ar. burc, ç. buru:c): **1.** Minare, kule. **2.** On iki yıldız kümesinden her biri. **3.** Ay.

Burcı-gerdan: Dönen ay.

Burçgir: Kale alan, kaleyi fetheden.

Tut hasap haftadu haft burcı-gerdan kaysıdır? **(Şab).**
Pelekni dayıma gerdan kılıpdır,
On iki burcı sergerdan kılıpdır **(A).**
Mustahap édep ésakir burçgir **(A).**

BURÇGİR (Ar.-Far. burcgi:r): Bak. **burç.**

BURDA (Ar. burda:): Hz. Muhammet'in hırkası.

BURGUN: Girdap.

Ya girdapmıñ, ya burgunmıñ, nëme sen **(MG).**

BURHAN (Ar. burha:n, ç. bera:hi:n): Delil, kanıt, ispat.

Hüccetu-burhan: Tasdik belgesi, kanıt.

Hak kelamıdır aña çün hüccetu-burhanımız **(Ga).**
Sadkadır hakga yovuk soltan biliñ,
Sözi halka hüccetu-burhan biliñ **(A).**

BURHANEDDİN SİVASLI: 14. asır şairlerinden biri. Oğuz Türkmenlerinin Salır boyundandır. Ataları Orta Aziya (Asya)'dan Kiçi Aziya (Anadolu)'ya göç etmiştir. Sivaslı, 1344-1347'li yıllarda Kaysariye (Kayseri)'de dünyaya geldi. 1398-1399 yıllarda Gara Osman tarafından öldürüldü. Saltanat sahibi, âlim ve şair biriydi. Büyük bir divanı vardır.

BURNA (Far. burna:, berna:): Toy, genç, yeni yetme.

Burnalar içre serhoş, dana sen imdi hay-hay,
Gız-yaz gül dek açılgan, ragna sen imdi hay-hay **(LM).**

BURRA (Far. burra:): **1.** Bak. **burran. 2.** Keskin. **3.** Zeki, akıllı, yetenekli.

Ilım okısañ, beçelikde dilleri burra bolup **(Kët).**

BURRAN (Far. burra:n, burra:): Keskin, kesici.

Şemşiri-burran: Keskin kılıç.

Tıgı-burran: Keskin hançer.

Aşır beg dek tıgı burran amanmı **(AB).**

BURUDET (Ar. buru:det): Soğukluk, soğuk.

Bëhmen yerige urdibehişt oldı şaygir,
Şükür huda ki boldı burudet makamı har **(Şük).**

BURUN: Etrafı su ile çevrili kara parçası, delta.

Saglıgıñ gadrını bilgin, hasta bolmazdan burun **(MG).**

BURZ (Küvh): Éyran (İran)'ın kuzeyindeki Èlburz dağının ikinci adı.

Horasan, Pars Burz küvhde tamamdır **(MG).**

BUS (Far. bu:s, bu:se): Öpme, öpücük, öpüş.

Busı-kinar: Kucaklaşıp öpüşme.

BUSA (Far. bu:se): Bak. **posa.**

BUSI-KİNAR (Far. bu:s-e kina:r): Bak. **bus.**

BUSMAK: Gizlenmek, saklanmak; yere yatmak.

Élkassa, Bilbil, Sala ve Zelili üçüsi bir govakga özlerini gaşlap, busup galdılar **(GB).**

BUT 1 (Far. bu:d): Olma, olan; varlık, vücut, beden; hayat, yaşam.

But kılmak: Meydana getirmek, ortaya çıkarmak, yaratmak.

Pırakıñ şitdetinden herne kim budum bolup nabut **(Ş).**

Özüñ aşnaları but kılgıl **(C).**

BUT 2 (Far.): Put, insanların yapıp taptıkları cansız cisim. **2.** Güzel; sevgili.

BUTHANA (Far. butha:ne): **1.** Puthane, putların bulunduğu yer. **2.** Kilise.

BUTPARAZ (Far. butpereset): Puta tapan.

BUY (Far. bu:, bu:y): Koku.

Müşk buyı geler donından **(M).**

BUZA (Ar. bu:za): Arpa suyundan yapılan bir çeşit içecek.

BUZAHOR (Ar.-Far. bu:za ha:r): İçki içen.

Buzahor yagşını, yamanı nëbilsin **(MG).**

BUZURKVAR (Far. bozorgva:r): Bak. **büzürkvar.**

BÜCNÜRT (Far. Bucnu:rd): Éyran (İran)'da Horasan bölgesinin kuzeybatısında hem de Türkmensëhra (Türkmenistan)'nın güneyinde bulunan yörenin adı (Bocnurd). Burası Horasan bölgesine girmektedir.

Büchürdi, Gayın, Turşizu-Kazvın, Garabagı...
Havar bilen Farsda, Horasanda tapılmaz **(S).**

BÜRÜNÇ (Far. birinc): Pirinç.

Yagşı diyrler mëş-bürünci **(M).**

BÜZRÜKVAR (Far. bozorgva:r): Büyük, ulu, iri; saygıdeğer, sayın, muhterem.

Émma gadım éyyamda Seyit Nesimi diygen bir büzürkvar ötüpdir **(An).**

C

CA (Far. ca:): Yer, mekân.

Cabe-ca: Yer yer; kendi yerinde.

Asmanda hem melek, yerde halayık cabe-ca **(AB).**

CABDAK: Alet, araç gereç.

Kenizler Melike Zernigériñ tılla cabdaklı-atını getirip berdiler **(KO).**

CABE-CA (Far. ca:be ca:): Bak. **ca.**

CABIR (Ar. ca:bir): **1.** Zalim, eziyet eden. **2.** İnsan ismi.

Hasmını ol demde peyda kılarlar,
Hékimi cabırnı rısva kılarlar **(A).**

CABIR ÉNSAR (Ar. Ca:bir Énsa:r): **1.** Sahabeden biri. **2.** Selçuklular devri şair ve pirlerinden Abdılla Énsarı'nın oğlu.

Girip geldi bu demde Cabir Énsar,
Salam berdi resulga söygüli yar **(A).**

CADU (Far. ca:du:): Cadı.

Cadayı-sıyah: Siyah göz, insanı büyüleyen göz.

Bu caduyı-sıyah hudbin degilmi? **(B).**

CAF (Far. ca:f): Bir kimseye kanaat etmeyen, çabucak başka bir insanla evlenen kadın; iffetsiz, ahlâksız kadın.

Éy köñül, kov nefsini şitdetde galsın caf ile,
Yetmesin canıñga apat, bolma bınsap ile **(Ga).**

CAFAR (Ar. Ca'far): **1.** Bak. **Imam Cafar. 2.** Eşek.

CAFARGULI HAN: Gacar hükümdarı Nasretdin Şah'ın 1858'de Türkmen topraklarını almak için gönderdiği büyük ordunun komutanı. Ordusuyla Garrıgala'ya hücum etti. Fakat Teke ve Yomut boyları Gökleñ boyuna yardım etmediği için ordusu darmadağın edildi.

Alıp Cafargulı camı-şerabı,
Ki çekdi başıga lacurga anı **(C).**

CAFAR TAYYAR (Ar. Ca'fer Tayya:r): Abu Talıp'ın oğlu ve Hz. Alı'nın kardeşi. İslâm ordusunun komutanlarındandır. 627'de Vizantiyalılar (Bizanslılar) ile olan savaşta öldürüldü. Savaşta iki eli kesilip koparılsa da bayrağı düşürmediği için Tayyar (uçan) ve Zulcenaheyin (iki kanatlı) lâkaplarını almıştır.

Gözlerim olar Caparı-Tayyar bu gice **(B).**

CAFI (Ar. ca:fi:): Bak. **capı.**

CAGALNAHA RECÜMEN (Ar. ca'alnaha: recumen): Onları atılan taş ettik.

Cagalnaha recumen,
Lişayatın atıp bar **(Misg).**

CAGDI-GİSU (Ar.-Far. ca'd-e gi:su:): Bak. **gisu.**

CAGİR (Far. ca:gi:r, ca:ygi:r): Yerleşme.

Cagir üçin: Yerleşme için.

Caygir bolmak: Yerleşmek.

Musulmanı-hinduga bardır mıdam,

İşiginde cagir üçin bagtı̃ **(BH).**

Bēhmen yerige urdibehişt oldı caygir,

Şükür huda ki boldı burudet makamı har **(Şük).**

CAH (Far. ca:h): Mertebe, derece, makam.

Alı cah: Yüksek mertebeli, makam sahibi kimse.

Cahu-celal: Mertebe ve şöhret.

Alı cahıga alar kılgay doga **(A).**

Hişmeti-cahu-celal patışalık açılar **(Ga).**

Neyyiri-cahu-celalıñ bizoval **(BH).**

CAHALAT (Ar. caha:let): Cahillik, bilgisizlik.

Sıçrap müner cahalatıñ atını **(Kēt).**

Tapdı şöhrat halk içinde bu cahalatdan nışan **(MG).**

CAHAN (Far. caha:n): Dünya.

Cahanıñ gaygısın tartıp getirdim,

Dara düşdüm giñ cahanıñ barında **(K).**

CAHANABAT (Far. Caha:na:ba:d): Hindistan'ın başkenti olan Deli (Delhi)'nin diğer adı.

Andıcan, Cahanabat, Yemen, ermeni, kesri **(S).**

CAHANAPERİN (Far. caha:na:feri:n): Dünyayı yaratan, Allah.

Kadırı-gudrat sen, cahanaperin,

Yaradan asmanı, yedi gat zemin **(AK).**

CAHAN ARA (Far. caha:n a:ra:): Âlemi bezeyen, dünyaya parlaklık veren.

Topragı müşki-anbarmı?

Sözleri şēhdi-şekermi?

Rovanı abı-kövsermi?

Cahan ara éken bul cay **(LM).**

CAHANDAR (Far. caha:nda:r): Dünyanın sahibi, âlemi elinde tutan.

Éya şahı-cahandarım, meni vaslından ayırma,

Éya yarı-vepadarım, meni vaslından ayırma **(Ga).**

Gayıbana gamhoram, ol şahı-cahandarım **(GB).**

CAHANGİR (Far. caha:ngi:r): Dünyayı alan, dünyayı zapt eden.

Şahı-cahangir: Dünyayı alan şah.

Diydiler kim, "Éya şahı-cihangir" **(C).**

CAHANNEMA (Far. caha:n nema:): Dünyayı gösteren.

Yakupnıñ tilinde senası sen-sen,

Camı-Cemşit cahanneması sen-sen **(YUZ).**

CAHAN RA (Far. caha:n ra:): Dünyayı, âlemi.

Cemalıga cahan ra cümle arzuv **(Ş).**

CAHAT (Ar. ciha:d): **1.** Çalışma; elinden geleni yapma. **2.** Din uğrunda savaşma.

Cahat éylemek: Din uğrunda savaşmak.

Cahat éylēp gızılbaş ēhlini hem **(C).**

Cahat étgen yigitler gazvasından **(C),**

Ol barıp kılsa cahat kapırları **(A).**

Kē cahat étgil galıza yüz bilse,

Kē nesihat éyle, yumşak söz bile **(A).**

CAHAZ (Ar. caha:z): **1.** Çeyiz. **2.** Endam, beden. **3.** Bir iş için gerekli aletler.

Bir namardıñ mal-cahazı ösende,

Tanası yellenip, özün tanımaz **(Ş).**

CAHIL 1 (Ar. ca:hil, ç. cuhha:l, cuhu:l): **1.** Bilgisiz. **2.** Tecrübesiz.

Patışalar, kazılar cahıl bola **(A).**

Cuhhal tagsıbıdan, kibru-hasatdan **(A).**

Bu yaşıñ içinde cahıl yördüñmi? **(Zın).**

CAHIL 2 (ca:hi:l): Yiğit.

Mest olar sen, mahıllıkda coşar sen **(MG).**

Kırkından soñ cahıl bola adamzat **(MG).**

CAHILIYET (Ar. ca:hili:yet): Arapların İslâmiyet'ten önce yaşadıkları zaman; cahiliye devri.

CAHIM (Ar. cehi:m): Cehennem.

Bu cahım içre tutar möyler sagu-soluñ seniñ **(MG).**

CAHIT (Ar. ca:hid): Çalışan, çabalayan, gayret gösteren.

Cahıt olmak: Çalışmak, çabalamak.

Dörtlenci cahıt olgay ol veli **(A).**

Hak yola girdi olar, cahıt bolup **(A).**

Gatı cahıt bolup bu dag-çölde **(A).**

CAHL (Ar.): Bak. **cëhl.**

CAHU-CELAL (Far.-Ar. ca:h ve cela:l): Bak. **cah.**

CAMA (Far. ca:me): Giyecek, elbise.

Camayı-zir: İç çamaşırı.

Caması pëkize, zülpi sayhallı **(M).**

Camayı-ziri bola ziba meger **(A).**

CAMAYI-ZİR (Far. ca:me-ye zi:r): Bak. **cama.**

CAMI (Far. Ca:mi:): Nureddin Abdırahman Camı (1414-1492). Horasan'ın Cam şehrinin Harcert köyünde doğdu. Babası İspıhan (İsfahan)'ın Deşt köyünden Nızameddin Deşti'dir. Camı, küçük yaşta babası ile Hırat (Herat)'a ve Samarkant (Semerkant)'a giderek ilim tahsil etti. Nakşibendî tarikatına girdi ve sonraları Nakşibendî şeyhi oldu. Camı, Alı Şir Novayı'nın hocası ve dostudur. Fars edebiyatının en son büyük şairidir. Bundan dolayı kendisine Hatemü'ş-şuara (şairlerin sonuncusu) adı verilmiştir. Camı, Teymurılar hanedanlığından Sultan Husayın Baykara devrinde yaşadı. Otuz yedi tane eseri vardır. Bunların en meşhuru Nızamı'nın hamsesini örnek alarak yazdığı "Hëft Övreng" (Yedi Taht)dir. Bu hamsede, "Leyli-Mecnun, Yusup-Zuleyha, Salaman ve Ébsal, Silsiletiz-zehep, Sabhatıl-ébrar, Hırednamayı-İsgenderi, Töhfetil-ahrar" mesnevîleri vardır. Onun "Baharıstan" adlı eseri de meşhurdur. Kendisine halk arasında Mollayı-Camı da denilmektedir.

Mahmutnı köydürdi mehveş gulamı,
Hemdemiñ éfkarı mövlevi Camı **(GS).**

CAMI-CEM (Far. ca:m-e Cem): Éyran (İran)'ın eski mesnevîlerine göre, Cemşit (bak.) adındaki hükümdarın kadehi. Camı-cem'de dünyanın bir haritası varmış ve güya bütün âlem buradan görünürmüş. Bu kadehe, "Cam-e cahannema, Cam-e cahanbin, Cam-e Cemşit, Cam-e cahanara, Cam-e gitinema, Cam-e cahanbin, Cam-e Keyhusrov" da denilmektedir.

CAMIG (Ar. ca:mi'): Toplayan, toplayıcı.

Camıgı-Kur'an: Kur'anıkerim'i toplayan. Rivayete göre, Kur'anıkerim'i Hz. Muhammet'ten sonra Hz. Osman toplamıştır.

Üçüncüsi érer Osman kim oldur camıgı-Kur'an,
Ilım müşgilleri asan aña hak kıldı éşgëre **(Ga).**

CAN 1 (Far. ca:n): Can, ruh.

Canu-dil: Can ve gönül; yürekten, içten, hakikatli.

Canu-dil bilen yapışsa **(M).**

CAN 2 (Ar. ca:nn): Dinî inanışa göre, insanlar gibi dünyada yaşayıp yok olan, akıllı ve konuşabilen varlıklar, cin.

Benican: Cinin oğlu, cinin yakınları, akrabaları.

Adamdan ilergi benican ötdi **(Ga).**

Élli müñ yıl dövran süren benican **(MG).**

Dırnak bilen daglar gazan benican **(MG).**

CANAMAZ (Far. ca:namaz): Namazlık.

Élkıssa hezreti-Hızır canamazını düşlëp... **(GS).**

CANAN (Far. ca:na:n): Sevgili, dilber, maşuk; **mec.** Allah.

Habar tutan canandan **(MG).**

CANBAGŞ (Far. ca:nbahş): Can veren, dirilten; lezzet veren.

Canbahşlıgıñ hıp, katalıñ ne bela hıp **(An).**

Nutkı-canbagşı pesahat babıda tësingine **(An).**

CANDAR (Far. ca:nda:r): Canlı; hayvan.

Cümle candar éşider ol sayhanı **(A).**

CANEŞİN (Far. ca:nneşi:n): Birinin yerine oturan, birinin yerine geçen; vekil.

Caneşinim diyip ögüpdir anları **(A).**

CANFEZA (Far. can:néfza:, ca:nfeza:): Cana can katan; hayat suyu (bak. **abı-hayat**).

Éy nutka-canfeza lebi-laglı şeker şiken,
Husnuñ baharı seniñ güller açıpdır çemen **(An).**

CANI (Far. ca:ni:): Cinayet işleyen; insan öldüren.

Iganat bergicige hökmi-canı **(C).**

CANIP (Ar. ca:nib, ç. ceva:nib): Taraf, yön, yan.

Canıbı-hak: Allah yolu, Allah'ın yanı, Allah katı, Allah'tan taraf.

Canıbı-hakdan yetişgey bir nedi **(A).**

Canıbı-hakdan aña étgey salam **(A).**

CANNISAR (Far.-Ar. ca:n nisa:r): Canını feda eden.

CANPERVER (Far. ca:n perver): Gönle hoş gelen, gönül açan, kuvvet veren.

Lebi canperver, lehceyn-ruhefzahıña **(S).**

CAPAR (Ar. Ca'far): Bak. **Imam Cafar.**

CAPARI-TAYYAR (Ar. Ca'fer-e Tayya:r): Bak. **Cafar Tayyar.**

CAR (Ar. ca:r): Komşu.

Mü'müne derkar ovval soñra car **(A).**

CARI 1 (Ar. ca:ri:): **1.** Akan, akıcı. **2.** Belli; yayılmış.

Carı kılmak: 1. Akıtmak. **2.** Gelenek hâline getirmek, geçerli kılmak.

Dosmuhammet aydar halka carıyam **(DM).**

Gözüñ silaba carı **(LM).**

Bir hayrat érer, carı kalıngan **(A).**

CARI 2 ((Far. ca:ru:b): Süpürge.

CARIYE (Ar. ca:riye): **1.** Hizmetçi. **2.** Aslında savaşta esir edilen veya eski sahibi tarafından satılan kız; padişahın karısı veya kızına hizmet eden kız.

Yolukdı carıye ol hin, éy yar,
Tebessüm kıldı Cebrayılga yekbar **(A).**

CATDA (Ar. ca:dda): Yol, taşlı yol.

Agaç biter, catda yiter, yol galmaz **(MG).**

CAVIDAN (Far. ca:vida:n): Daimî, ebedî.

Berse mövlam, ömri-cavıdan istër köñül **(S).**

CAVIT (Far. ca:vi:d): Daimî, ebedî.

Dövleti-cavıt: Ebedî devlet.

Hakdan istër men tasarrıf bolsa canım élgide,
Dövleti-cavıt érer sarp olsa dildar élgiden **(Ga).**

CAYGİR (Far. ca:y gi:r): Bak. **cagir.**

CAYIZ (Ar. ca:yiz): Yapılması mümkün olan, yerine getirilebilen; yapılmasına izin verilen.

Canıñ berseñ cayızdır beyle sıpat mahbuba,
Hiç görmedim anıñ dey başı dogrı gövsi tay **(MG).**

CAZIM (Ar. ca:zim): Kesin olarak karar veren, maksat edinen.

Cazım éylemek: Karar vermek, maksat edinmek.

Uruşmakga özüni cazım éylëp **(C).**

CAZIP (Ar. ca:zib): Kendine çeken.

CEBEL (Ar. ç. ciba:l): Dağ, dağlık.

Düşemiş yerni, mıh étmiş cebeller,
Ki gögi cümle bostanu-asallar **(A).**

CEBERUT (Ar. ceberu:t): Ululuk, büyüklük, şan, şöhret (Allah'a mahsus bir sıfat).

Ceberut ëlemi: Ruhî âlem.

Ceberut ëleminde celil sırına,
Gel, özüñ küle gargın, diydiler **(MG).**

CEBİN (Ar. cebi:n): Alın.

Meh cebin: Ay yüzlü, yüzü ay gibi; güzel.

Dilberi, muşın lebi, simin teni, sengin dili,
Nëzenini, meh cebini, serv kadı, gülguzar **(BH).**

CEBİR (Ar. cebr): Zulüm, eziyet, sıkıntı.

Aşık bolmaz yarıñ cebrin çekmeyen **(LM).**
Cebir élin halk üstüne goyanlar **(MG).**

CEBRAYIL (Ar. Cebra:i:l): Dinî inanışa göre, Allah'ın sözlerini (Kur'anıkerim'in surelerini) Hz. Muhammet'e ulaştıran haberci melek.

Hakıñ dergësinde bolan Cebrayıl,
Dört perişde, biri anıñ Mikayıl **(GS).**

CED (Ar. cedde, ç. écda:d): Ata, uruk başı.

On bir oglı bilen ceddi bar ceddi **(SH).**

CEDEL (Ar. cida:l): **1.** Çekişme. **2.** Kavga. **3.** Savaş.

Cedel kılmak (étmek): Savaşmak; çekişmek.

Cedel kılıp aşsa belent daglardan **(AB).**

CEDİT (Ar. cedi:d): Yeni, modern.

CEDVEL (Ar. ç. ceda:vil): **1.** Çizgi, çizik. **2.** Kareli defter. **3.** Kanal, su arkı. **4.** Pergel.

Cedvel éylemek: Çızmek, çizgi çizmek.

Anıñ üçin éyledi cedvel pergëri-ışk **(B).**

CEHAT (Ar. ceha:t): Bak. **cëhet.**

CEHİM (Ar. cehi:m): Cehennem.

Narı-cehim: Cehennem ateşi.

Soñrasınça ol cehim içre asıñ **(A).**
Bu cehim içre tutar möyler sagu-soluñ seniñ **(MG).**
Ayn-aybımnı yapgıl, kılmagıl narı-cehim **(K).**

CEHUT (Ar. cehu:d): Yahudi.

Bes cehut, tersa segden,
Égsik érer terk éden **(A).**
Cöhitdir, tersadır, hebeşdir-mugdur **(Ar).**

CELA (Ar. cela:): **1.** Işık, parıltı, parlaklık. **2.** Tören, kutlama; güzellik, görkem. **3.** Gurbete gitme, vatanı bırakıp gitme, vatandan ayrı düşme.

Cela tapmak: **1.** Övülmek, yücelmek. **2.** Gurbete gitmek, vatanı bırakıp başka bir yere gitmek.

Görmese seniñ cemalıñ,
Didëmde cela dilber **(Kët).**
Veh, ki bir katıl gözi cellaya aşık bolmuşam **(Ga).**
Tapdı gün-günden cela... **(Ş).**

CELAL (Ar. cela:l): Büyüklük, yücelik; hışım.

İsterem, yarım celal ile meni yat éylese **(Ga).**
Çekdi köp cövri-cepalarnı celalıñ barıda **(Ga).**

CELALEDDİN RUMI: Bak. **Molla Rumı.**

CELALİYET (Ar. cela:liyet): Büyüklük; hışım.

Geh celaliyet otundan yanıban kül boluram **(Ga).**
Celaliyet bile Haydar ki müñse érdi Düldülge **(Ga).**

CELİL (Ar. celi:l): **1.** Büyük, ulu; mertebe bakımından yüksek. **2. Mec.** Allah.

Ceberut ëleminde celil sırına,

Gel, özüñ küle gargın, diydiler **(MG).**

Senayı-biadat şahı-celile,

Yaratdı bu cahanı gudrat ile **(A).**

CELİS (Ar. celi:s): Bir arada bulunan, beraber oturan, sohbet arkadaşı.

Celis bolmak: Bir arada bulunmak, beraber oturmak.

Üşbu guş her kim bile bolsa énis,

Kanda giderse, oña bolgay celis **(A).**

Hızr ile gëhi celis bolur érdi **(A).**

CELLA (Ar. cela:): Bak. **cela.**

CELLAT (Ar. cella:d): Cellât; eski edebiyatta sevgilinin gözü ve bakışı cellâda benzetilir.

Gözi cellat ol hunhorı gördüñmi **(GS).**

Cellat gözüñ canım alar **(K).**

CEM 1 (Far.): Bak. **Cemşit.**

CEM 2 (Ar. cem'): Topluluk, kitleler, kalabalık.

Neylesin otırga cem tapılmasa **(MG).**

CEMADAT (Ar. cema:da:t): Bak. **cemat.**

CEMAGAT (Ar. cema:'at): **1.** İnsan topluluğu, halk. **2.** Namaz kılmak için toplanmış halk.

CEMAL (Ar. cema:l): **1.** Güzellik. **2.** Yüz.

Sahıp cemal: Güzel, hoş.

Görsem yarıñ cemalın gözlerim gamaşanda **(K).**

Yusup kimin sahıp cemal **(ŞG).**

CEMALIYET (Ar. cema:li:yet): Güzellik.

Geh celaliyet otundan yanıban kül boluram,

Geh cemaliyet bile bagı-gülüstan bolmuşam **(Ga).**

CEMAT (Ar. cema:d, ç. cema:da:t): Cansız, hareketsiz şey.

Éridi, ab boldı cümle cematlar **(MG).**

Bu hayvan-u-nebatatu-cemadat **(A).**

CEM CAH (Far. Cem ca:h): Cemşit gibi ulu mertebeli.

Şahı Cem cah-u Sikender hışmat-u kaysar şükûvh **(BH).**

CEMG (Ar. cem'): **1.** Toplama, biriktirme, yığma. **2.** Bütün, hep.

Cemg étmek: Toplamak, biriktirmek.

Bu toy üçin halkı cemg étgen güni **(S).**

CEMIG (Ar. cemi:'): Bütün, hep, cümle.

Hurşıt şa cemıgı-umaralarını yıgnap rovana boldı **(GS).**

CEMİL (Ar. cemi:l): **1.** Güzel. **2.** Yüksek mertebeli.

Rebbım cemil: Büyük Allah'ım.

On sekiz müñ élem éhlin bar éden rebbim celil,

Dönderip dergahına hemvar éden rebbim cemil **(MG).**

CEMİLE (Ar. cemi:le): Güzel (kadınlar için).

CEMŞİT (Far. Cemşi:d): **1.** Tëhmurıs'ın oğlu. Firdövsi'nin "Şanama"sında rastlanan eski Pişdadılar sülâlesinin dördüncü padişahı. (Edebiyatta kısaltılıp Cem şeklinde de kullanılmaktadır.) Éyran (İran) mitolojisinin en eski ve esas kahramanlarından biridir. Tebaasına demirden savaş aletleri ve gemi yapımını öğretmiştir. Cemşit'in yaptırdığı bir tahta çıkıp oturduğu günü tebaası Novruz diye adlandırmış ve onun hatırasına bayram ilân etmiştir. Cemşit adaletli bir padişahtı. 300 yıl padişahlık yaptı. Sonunda dönemindeki büyük ilerlemenin verdiği gururla Tanrı olduğunu iddia etti. Halkın da zorlamasıyla Zahhak onu tahttan indirdi. Cemşit kaçtı ve 100 yıl gizlice yaşadı. Bir ara Hıtay Denizi'nin kenarında ortaya çıktı. Burada Zahhak hemen onu yakaladı ve

öldürdü. Mitolojiye göre, Cemşit'in garip bir kadehi varmış. Bu kadehin içinde bütün dünya görünürmüş. **2.** Ulu padişah.

Cemşitveş: Cemşit gibi.

İsgender, Cemşit saldıran,

Beyik binalar görüner **(MG).**

CENAN 1 (Ar. cina:n): Cennet.

Hüyri-cenan: Cennet hurisi.

Garamaz cennetu-hüyri-cenanı **(A).**

CENAN 2 (Ar. cena:n): Yürek, gönül.

CENAYAT (Ar. cena:yet, ç. cena:ya:t): Cinayet, cürüm, günah, suç.

Êhli-cenayat: Cinayet işleyen, zulmeden, günahkâr.

Işk içinde öldürip aşıklarıñ,

Vaslı-didarıñ cenayat éyledi **(Ga).**

Onun çün kim gacar ëhli-cenayat **(C).**

CENNAT (Ar. cenna:t): Bak. **cennet.**

CENNATUN-NAGIM (Ar. cenna:tun-na':m): Bak. **cennet.**

CENNET (Ar. ç, cenna:t): Uçmak, behişt, cennet.

Cennetil-më'va: Cennet evi, huzur cenneti; sekiz cennetten birinin adı.

Cennetun-nagım: Kaygısız, dertsiz cennet, mutlulukla dolu cennet; rahat cennet; sekiz cennetten birinin adı.

Rızı kıldı, verdi cennatı-aden **(A).**

Éyle kim cennetil-më'vaya düşdi gözlerim **(ŞB).**

Mü'müne kıldıñ bina firdövsi-cennetun-nagım **(Ş).**

CENNETİL-MË'VA (Ar. cennetil-më'va:): Bak. **cennet.**

CEÑ (Far. ceng): Savaş, cenk.

Ceñ éylemek: Savaşmak.

Ceññi-maglup: Mağlup olunan savaş.

Ceñ salahı: Savaş silâhı.

Bir iş turar, soñrasından ceñ éyler **(MG).**

Her söveşde, ceñde bar sen, Orazm **(K).**

Meydan éra ceññi-maglup gayrılsa **(M).**

CEÑDİDE (Far. ceng di:de): **1.** Savaş gören, savaşa katılan. **2.** Cesur, yiğit.

Hemme ceñdideyi-sahıpgıranlar **(C).**

CEÑNAMA (Far. ceng na:me): **1.** Savaş kitabı. **2.** 19. asırda yaşamış Türkmen şair Abdısetdar Kazı'nın mesnevî tarzında yazdığı eserin adı. Eserde, Türkmenlerin Garrıgala'da (1858) ve Marı'da (1861) Éyran (İran) işgal kuvvetleriyle olan mücadeleleri, gösterdikleri kahramanlıklar, ayrıca Teke ve Sarık boyu mücadeleleri anlatılmaktadır.

CEÑÑİ-MAGLUP (Far.-Ar. ceng-e maglu:b): Bak. **maglup** ve **ceñ.**

CEÑ SALAHI (Far.-Ar. ceng sala:hi:): Bak. **ceñ.**

CEPA AYİN (Ar.-Far. cefa:a:i:n): Cefa eden, zalim, işi zulüm etmek olan insan.

CEPA-CEBİR (Ar. cefa:cebr): Sitem etme, zorluk çektirme.

Magtımgulı, çekseñ cepa-cebir bil **(MG).**

CEPAHOR (Ar.-Far. cefa:ha:r): Cefa çeken, horlanan.

Cepahor bendeleriniñ canıdır ol **(C).**

CEPBAR (Ar. cebba:r): **1.** Zulmeden, zalim, azap veren. **2.** Güçlü, kuvvetli; Allah.

Gice-gündiz yat édiban, isteyip cepbarını **(ZT).**

CERAHAT (Ar. cera:het): Yara.

Cerehat bolmak: Yaralı olmak.

Işkiñ hancarından sınam cerahat **(ZT).**

Bedeni cerahat bolup, ganlar her yan akar érdi **(LM).**

CERAHATNĒK (Ar.-Far. cera:hetna:k): Yaralı.

Veli éndek cerahatnēk idi bes **(C).**

CERAYIM (Ar. cera:yim): Bak. **curm.**

CERAYIT (Ar. cara:yid): Bak. **ceride.**

CERES (Ar.): Çan; hayvanların boynuna takılan çan.

Ceresden kovlan har: Çandan kovulan eşek. Rivayete göre, Anuşirvan'ın sarayında bir çan varmış. İsteklerini belirtmeye gelenler bu çanı çalarak geldiklerini haber verirlermiş.

Gurt oglı diyr, andan arasın açan,

Ceresden kovlan har dek bolarmış,

Hasretinden yıglap, belki, éfganım ceres **(KO).**

CERHET (Ar. cera:het): Yara.

CERİDE (Ar. ceri:de, ç. cera:yid): **1.** Tek, yalnız. **2.** Gazete; defter. **3.** Dervişlerin asası.

Bakışıñ arızusı kıldı kaddım hamıda,

Halım kibi perişan boldı tenim ceride **(An).**

CERRAH (Ar. cerra:h): Operatör, cerrah.

Meniñ derdimge sen-sen, yar, cerrah,

Lebiñniñ curgasından bizge ber rah **(Ga).**

Yarıp al cisimni ölmezlikden éy cerrah, kim **(Ga).**

CERRAR (Ar. cerra:r): Çok fazla, çok sayıda; korkusuz, cesur, savaşçı.

Boluban hemmesi tayyaru-cerrar **(C).**

Bir topar cerrar hekimler üyşüryēr **(Şab).**

CESET (Ar. cesed): **1.** Ten, endam, beden, vücut. **2.** Cansız beden, ölü.

Cesedimden çıkdı canım **(SH).**

Canı çıkıp, ceset munda galıpdır **(ZT).**

Tagt üze düşdi ceset, boldı pıgan **(A).**

CESETHOR (Ar.-Far. cesedha:r, cesedhor): Ölü etini yiyen, ölmüş hayvanın etini yiyen.

Halayık barçası cesethor boldı **(MG).**

CEVANIP (Ar. ceva:nib): Bak. **canıp.**

CEVAR (Ar. civa:r): **1.** Etraf, yakın çevre, yakın yer. **2.** Yakın komşu.

Husnı-cevar: Güzel komşu, güzel yer; bak. **husn.**

Cevarından cıdalarga, köyünde can pıdalarga **(MG).**

Ol resulılla cevarın kıl nesip **(A).**

Lebleriñ arası tek husnı-cevar olmamış **(B).**

CEYHUN (Ceyhu:n): Amuderya'nın eski adı.

Ceyhun étmek: Ceyhun gibi (gözyaşı) akıtmak.

Ceyhun bilen Bagdat barıp **(ZT).**

Gözde yaşım ceyhun édip **(ŞG).**

CEYP (Ar. ceyb): **1.** Yaka; yaka açıklığı. **2.** Para konan cep, kese; Araplar yaka açıklığının göğüsle birleşen yerini para koymak için kullandıklarından kelime cep anlamını almıştır.

Lagl gamıda çēk bolup ceybi-Mesiha **(BH).**

Görmedim hergiz seniñ halı-hatıñda şekki-reyp,

Andalıb-a binova divana boldı çēki-ceyp **(An).**

CEYŞ (Ar.): Ordu, asker.

CEZA (Ar. ceza:): Ceza.

Cebir éylese, çekevergin cezasın **(MG).**

CEZAYIR (Ar. ceza:ir): Bak. **cezire.**

CEZBE (Ar. cezebe): Bak. **cezebe.**

CEZEBE (Ar. cezebe): Kendine doğru çekme; sofuların Allah'a taparken kendinden geçmeleri; kendinden geçme, vecit; heves, istek, meyil; heveslendirme, heves etme.

Zikr içinde bir zaman cezebe çeker **(A).**

Mest olup, meyharalar dek cezbe neda éylemek **(Ş).**

CEZİRE (Ar. cezi:re, ç. ceza:ir): Dört tarafı sularla çevrili kara parçası, ada.

Cezirede durar yiğit,

Dogrı gelgil, dogrı gelgil **(M).**

Yedi müñ cezire, yedi müñ derya **(MG).**

CEZVEL (Ar. cedvel): **1.** Pergel. **2.** Çizgi.

Zer varaklı, yüzi gızıl cezvelli **(S).**

Ak kagıza çekilendir göyë cezvel mısalı **(Ş).**

CËHİT (Ar. ç. ca:hid): Bak. **cahıt.**

CËHL (Ar.): Bilgisizlik, ahmaklık.

Ilım okıgıl, cëhl ile bolma karın,

Ilım ëhli birle bolgay hemneşin **(A).**

CËHR (Ar.): Aşikâr, açık, belli, malûm.

CËHRU-NAHAN (Ar.-Far. cëhr ve na:ha:n): Bak. **cëhr.**

CËHT (Ar. cëhd): Gayret, isteme, heves, çalışma, çaba gösterme, azim.

Cëhtden: Noktainazardan, taraftan.

Cëht étmek (kılmak): Çalışmak, çaba göstermek.

Gayıbı herniçe vaslıñ sarı cëht ile yörir **(Ga).**

Cëht éyleyip yetebilmen yanına **(GS).**

Olar kimden üçin köp cëht édipdir **(A).**

Cëht édip, gün-günden yagşı bolagör **(MG).**

CË'D (Ar. ca'd): Bak. **cagdı-gisu.**

CILAVDAR (Far. cılavda:r): Önden giden atlı, öncü, karavul.

CINS (Ar. ç. écna:s): **1.** Mal; zenginlik, servet. **2.** Tür, çeşit. **3.** Tabiat, yaratılış; ahlâk, huy, karakter. **4.** Soy, nesil.

Ins-cıns: İnsan ve cinler.

...Yedi düye başga cınslarıñ heddi-hasabı yok **(An).**

Kimleri pakr ëhli kılmış, kimni écnas içre bay,

Kimleri soltan kılıp, kimin tehi-nanga geday **(Mag).**

Ins-cınsıñ patışası ol gözel dildarımı **(An).**

CIZA: Süngü, mızrak.

Şemşiri, cızanı alsam élime **(G).**

Goç yigit münse üstüne,

Cızasın alsa destine **(D).**

CIZAK: Özbegistan (Özbekistan)'ın Samarkant (Semerkant) bölgesinde yer alan şehirlerden biri.

Cızak, Şëhrisebz yene Garşı-Guzarı **(S).**

CİBAL (Ar. ciba:l): Bak. **cebel.**

CİBİLLET (Ar.): Yaratılış, tabiat, huy.

Cunun çünki bu aklıma cibilletdir, cibilletdir **(B).**

CİDAL (Ar. cida:l): Bak. **cedel.**

CİDDİYET (Ar. ciddi:yet): Gayret, çaba, azim.

Hayatı-ömrüñi amada kıl, ciddiyete sarp ét **(H).**

CİFE (Ar. ci:fe): Leş, ceset.

Cifeyi-nefs ile galmış sen giriftar, éy köñül,

Kim hovayı nefs ile özüñni şehbaz étmegil **(Ga).**

CİGER (Far.): Bağır, yürek, iç.

Cesedım gamhana, cigerim biryan **(MG).**

Dovamat cigerim duzlar içinde **(K).**

CİGERBENT (Far. cigerbend): Çocuk, evlât.

Yokdur onuñ cigerbendi **(ŞB).**

CİGERGÜVŞE (Far. cigergu:şe): **1.** En çok sevilen kişi, en yakın kimse. **2.** Çocuk, evlât.

Cigergüvşën (ciger köşëñ) gelyër! – diyip habar berdiler **(LM).**

CİGERHUN (Far. cigerhu:n): Bağrı kanlı, üzüntülü, kederli.

Aşıkı-cigerhun: Kederli âşık, sevgilisine ulaşamadığı ıcın bağrı yanan âşık.

CİGER KÖŞE (Far. cigergu:şe): Bak. **cigergüvşe.**

CİGERPARA (Far. cigerpa:re): Çocuk, evlât; yürek parçası.

CİGERSUZ (Far. cigersu:z): **1.** Yürek yakan, azap veren. **2.** Yüreği yanan, üzülen,

CİHAT (Ar. ciha:d): Bak. **cahat.**

CİLT 1 (Ar. cild): **1.** Kitaba geçirilen kapak. **2.** Deri, ten.

Tılladan ciltli hepdegi göterip geler érdi **(ZT).**

CİLT 2 (Ar. celd): Çevik, atik; dayanıklı, sağlam.

CİLVE (Ar.): **1.** Işık, parlaklık; güzellik. **2.** Güzel görünüş. **3.** Görünme.

Cilve kılmak: 1. Işık saçmak. **2.** Görünmek.

Gözüme cilve berur bagları **(GS).**

Bir-birge cilve kılgan iki tavus mısalı **(MN).**

Éy sövdügim, sallanıp yüz müñ cilve bile gel **(K).**

CİLVEGER (Ar.-Far.): Kendini güzel ve parlak gösteren, kendini süsleyen.

Nuktayı-mişkin ki ol yüz üzre bolmuş cilveger,
Tē hasabın añlasın il yüz yaşur, éy simber **(Ga).**

CİLVENEMA (Ar.-Far. cilvenema:): Cilve gösteren, yüz gösteren, güzellik gösteren.

Cilvenema bolmak: Görünmek, güzellik ve ihtişamla görünmek.

Cilvenema étmek: Güzellikle görünmek; görünmek.

Aşıklarıñ magşugı,
Cilvenema éyleyir **(A).**

CİM (Ar. ci:m): Arap alfabesinin beşinci harfi; ebcet hesabında 3.

Cim-cemalıñ görgeli men aşıkı-zarıñ seniñ **(An).**

Kemine, yarıñ ismi-kēp bilen lama geldi,
Cim bilen mim okıdım, aynı ki lama geldi **(K).**

Cim cehennemge gider, kim munda pıskı kēn éder **(S).**

CİNDE (Far. cinde): Yırtık elbise, eski elbise.

Abdal cindesi: Derviş elbisesi.

Borç éyle, ésbabın düzet,
Gezme yırtık cinde bile **(T).**

Abdal cindesin geyip, git divana garış-da **(MG).**

CİRCİS (Ar. Circi:s): Dinî rivayetlere göre, peygamberlerden biri (Aziz Georgiy). Düşmanları tarafından birçok zorluklara itilerek defalarca öldürüldüğü hâlde her seferinde tekrar dirildiğine inanılır.

Ya tutup Circis kibi yüz para-para étseler **(GB).**

Circis kibi can yolunda çaglasam **(MG).**

Ya Circis dek kēpir kıldımı para **(SM).**

CİRE (Far. ci:re): **1.** Pay; armağan, hediye; geçinmek için gerekli olan şeyleri tedarik etme. **2.** Hak, aylık.

Tēhranıñ şahından köp aldıñ cire **(Gara Şahır).**

CİSİM (Ar. cism, ç. écsa:m): **1.** Madde. **2.** Gövde, beden, endam.

Éziz cismim kebap éylēp **(T).**

Kanda görseñ, yalbarıp cismim yakan canımga ayt **(ZT).**

Vücudı milleti mesmum éden éncama baş égme **(H).**

Suratı éncama girilmiş turur **(A).**

CİSTİ-CU (Far. custe-cu:): Bak. **cüsti-cuy.**

CİT (Ar. cidd): Çalışma, çabalama.

CİZYE (Ar.): Müslüman olmayanlardan alınan bir çeşit vergi.

COMART (Far. ceva:nmerd): Cömert, eli açık; mert.

Éger sataşsa comarda **(M).**

COŞ (Far. cu:ş): **1.** Kaynama, coşma. **2.** Kavga, gürültü, karşıtlık, dalgalanma, çalkalanma.

Coş urmak: Kaynamak; heyecanlanmak.

Vagt bolar ki, bir yel düşer serimge,
Hıyal hücüm éylĕp, coşı yandırar **(MG).**

COVAP (Ar. ceva:b): Cevap.

Der cogap: Cevapta, cevabında.

Diydi Hatam Tay arapdır der cogap **(A).**

COVFI (Ar. covfi:): **1.** İçteki, içindeki, ortadaki. **2.** Oyuktaki.

Gel, éy laf éyleyĕn ovfı degil sen,
Érur sen harıcı, covfı degil sen **(Ga).**

CÖHİT (Ar. cehu:d): Bak. **cehut.**

CÖV (Far. cov): **1.** Arpa. **2. Mec.** Çok az miktar.

Cövçe: Arpa gibi.

Nanı-cöv: Arpa ekmeği.

Dünyĕ, sud-u-ziyanıñ satmışam bir cövge kim **(Ga).**

Görünmes gözüme cövçe cahanıñ mülki-ésbabı **(Ga).**

Nanı-cövi bilgin gant bile nabat **(Ar).**

CÖVAHIR (Ar. ceva:hir): Bak. **cövher.**

CÖVELAN (Ar. cevla:n, cevela:n): **1.** Dönme, dolaşma. **2.** Başıboşluk. **3.** Beceriklilik, iş.

Cövelan kılmak (urmak): Dönüp durmak; başıboşluk etmek.

Can hem cövlan urar çıkmaga tenden **(MG).**

Munça cövlan kıldıgında bilmenem maksat ne bar **(T).**

CÖVHER (Ar. ç. ceva:hir): **1.** Kıymetli taş, gevher. **2.** Edebî söz, güzel söz. **3.** Gerçek, hakikat, esas.

Cövheri-can: Canın cevheri, canın esası.

Ten toprakdır églenmez, cövheri-can içinde **(MG).**

Gul Talıbı diyr cövahır **(T).**

CÖVHERDAR (Ar.-Far. cövherda:r): **1.** Gevherli, kıymetli taşlı. **2.** Tabiî bir zekâya sahip olan. **3.** Kıymetli taşlarla bezenen.

Niçe müñ tıgı-demgiri-cövherdar **(C).**

CÖVLAN (Ar. cevela:n): Bak. **cövelan.**

CÖVLANGEH (Ar.-Far. cevela:nga:h, cevela:ngeh): Dönülen yer, dolanılan yer, gezilen yer.

Hakdır hemişe ĕgehin, arş üzredir cövlangehiñ **(S).**

CÖVR (Ar.): Eziyet, sıkıntı, azap, cefa, zulüm, sitem.

Goyma meni beyle cövri-cepaya **(GS).**

Cövri-cepaları çekdiñ yat üçin **(LM).**

CÖVŞEN (Far.): Küçük demir halkalardan yapılmış örgü zırh.

Sen-sen canımıñ cövşeni **(GS).**

Cüpbe, cövşen, zülpükar, tiri-keman istĕr köñül **(Mag).**

CÖVZA (Ar. cevza:): İkiz; hicrî ve şemsî yılın üçüncü ayının Arapça adı.

Cövza ötüp, seretanlar yetendir,
Asıl meddiñ, gören babañ ötendir **(Sey).**

CU 1 (Far. cu:, cu:y): Dere; ark.

Cu-cu: 1. Ark ark. **2. Mec.** Çok, fazla.

Cuyı-ab: Su arkı.

Kenarı-cu: Irmak kenarı.

Durur köñlüm aña garşu, barur éşkim bolup cu-cu **(An).**

Üç yüz altmış cuyı-abu, iki rudhan kaysıdır **(Şab).**

Veh, ki gizlër sen kadıñ nahalın gözümden élmıdam,

Herniçe kim serve mesken kenarı-cum diysem **(Ga).**

CU 2 (Far. cu:, cu:y): Fars dilinde eklendiği kelimelere "isteyen, arayan" manalarını veren ek.

Rızacu: Razılık isteyen.

Senacu: 1. Övgü isteyen, övülen. **2.** Övüp arşa çıkaran.

Tevilul-yed, tamamul-kaddı-éyzen,

Teni bimuyter, sadık senacu **(Ş).**

CUDA (Far. cuda:): Ayrı, uzağa düşen.

Cuda düşmek: Ayrı düşmek.

Bilbil éfgan éylemez bolsa gülüstandan cuda,

Totı hem söz sözlemez bil şekkeristandan cuda **(Ga).**

CUDAYI (Far. cuda:i:): Ayrılık, ayrı düşme.

Meh lıkalar garşımızda gerçe kıldı cilve köp,

Köñlümiz hiç kılmadı senden cudayı ıhtıyar **(Ga).**

CUGT (Far. cugd): Baykuş.

Az éken ömri, mısalı cugt dek veyranadan **(Al).**

CUHHAL (Ar. cuhha:l): Bak. **cahıl 1.**

Aydı pıgamber bu sözi, éy ëhli-kal,

Diñlemese kim anı, oldur cuhhal **(A).**

CULİDESER (Far. cu:li:de ser): Saçı dağınık.

Bolay avarayı-bihanıman, culideser yıglay **(LM).**

CULUS (Ar. culu:s): **1.** Namaza kılarken diz üzerine çökme. **2.** Oturma; tahta çıkma.

Culus étmek: Tahta çıkmak.

CUMAG (Ar. cuma:'): Çiftleşme, birleşme.

Cumag étmek: Yaklaşmak, biraraya toplamak.

Cumagı tëze kılsa, günde her yar,

Bikr tapgay bu hüyr gızlarnı anlar **(A).**

CUNAMAK: 1. Gitmek, yola düşmek, yola çıkmak, bir tarafa yönelmek. **2.** Göndermek.

Bëş yüz mëhrem hemrahı-şazada çıkıp cunayberdi **(GS).**

CUNUN (Ar. cunu:n): Delilik, divanelik; delilik hastalığı (daha çok aşk yüzünden); deli.

Éy cunun Şeydayı, hergiz rahatı-can isteme **(Ş).**

Mecnunıñ cunnı barha zıyada bolar **(LM).**

CUNUP (Ar. cunu:b): Güney.

Maşrıku, magrıp nedir, bilmen cunup, kaysı şemal **(Misg).**

CURGA (Ar. cur'a): Bir yudum, damla (sulu şey, daha çok içki).

Curganuş: (İçki) İçen, içici.

Lacurga: Bir seferde yutma.

Bir curgadan kırk aşık gandırdıgım bilmezmiñ? **(MG).**

Ki çekdi başıga lacura onı **(C).**

Bolmuşam meyhana ëhli birle dayım curganoş **(Ga).**

CURM (Ar. ç. cera:yım): Günah.

İlde ney curm olsa, ançа men günëhim bardır **(Ş).**

CUŞAN (Far. cu:şa:n): Kaynayıp duran, coşan, kaynamış hâlde.

Bahrı-cuşan: Coşkun deniz.

CUŞU-HURUŞ (Far. cu:ş ve huru:ş): **1.** Coşma, kaynama. **2.** Kavga, gürültü, tantana, çekişme. **3.** Canlanma, hareketlenme.

Cuşu-huruş étmek: Coşmak, canlanmak,

CUT (Ar. cu:d): Cömertlik, eli açıklık, verim.

Desti-cut: Cömertlik eli.

Lutfi-cut: İyilik, cömertlik.

Yagnı hümmet desti-cudıga gona **(A).**

Lutfı-cuduñ gullara yar éylegil **(A).**

CUVAN (Far. ceva:n): Genç, yeniyetme.

Cuvanı: Gençlik, gençlik çağı.

İl içinde yagşı görlen cuvanlar,

Aşıgına yüz müñ nëzler getirmiş **(MG).**

CUVANI (Far. ceva:ni:): Bak. **cuvan.**

CUVANMERT (Far. ceva:nmerd): Cömert, eli açık.

At alurlar üşbu asmanda sahı,

İkilencide cuvanmert, éy ahı **(A).**

Cuvanmert goçaknıñ dövleti galıp **(Al).**

CUY (Far. cu:y): Bak. **cu 1, 2.**

CUYAN (Far. cu:ya:n): Arayan, gözleyen, isteyen.

Cuyanı-vısalıñ geliban servi-huraman,

Hayranı-cemalıñ boluban nerkesi-şehla **(BH).**

CUYBAR (Far. cu:yba:r): Ark, küçük kanal; çay, dere.

Cuybarı gam bolup aksın gözüm yaşı rovan **(LM).**

CUYENDE (Far. cu:yende): Arayan, araştıran, bulan; arayıcı, bulucu.

Cuyende bolmak: Arayıcı olmak, bulucu olmak.

Rıza cuyende: Rıza arayan.

Zıban senıñ küyüñde,

Mıdam olup cuyende **(MG).**

Be her halda rıza cuyende bolsa,

Rızasın istese, her kanda bolsa **(A).**

Cuyendeyi-ayşu-inbisatıñdır men **(BH).**

CUZV (Ar.): **1.** Bölüm, kısım; Kur'anıkerim'in ayrıldığı otuz bölümden her biri. **2.** Azıcık.

Kesbi-kër éylërge berdi anlara cuzv ıgtıyar **(Ş).**

CUZVIYAT (Ar. cuziy:ya:t): **1.** Değersiz, ufak tefek, az miktardakı şey. **2.** Ayrıntı, detay.

Cuzvıyatından anıñ kim külliyatem éy köñül **(Ga).**

CÜBTEK (Far. cuftek): Tepme, çifte atma, ayağı ya da elı ile çabuk hareket ettirme, hareketlendirme.

Cüptek urmak: Çifte atmak.

Hez éylesin ol canavar, ahuv dek urup cübtek **(LM).**

CÜMCÜME (Ar. comcome): **1.** Kafatası. **2.** Bak. **Soltan Cümcüme.**

CÜMLE (Ar. comle): **1.** Bütün, herkes, hep. **2.** Tümce.

Yüz yigrimi dört müñ cümle övlüyë **(GS).**

Ki gögi cümle bostanu-asallar **(A).**

CÜMRİ (Far. cemri:'): Hırsız; alçak.

Ogrınıñ-cümriniñ tutan élleri **(MG).**

CÜNBENDE (Far. cunbende, ç. cunbendega:n): Kımıldayan, hareket eden (hayvan).

Cünbendeler canı üçin **(MG).**

Tañrıdan bitgey neda üşbu zaman,

Tabşırıp goyunga bir cünbendeni **(A).**

Diyr ki sabr éylëñ, éya cünbendegan **(A).**

CÜNBENDEGAN (Far. cunbendega:n): Bak. **cünbende.**

CÜNBÜŞ (Far. cunbuş): Hakeket, kımıldama.

Cünbüş éylemek: Hareket etmek, kımıldamak.

Pëhimlëp kim gızılbaş cünbüşini **(C).**

Cünbüş éylëp, titreşip, yer-gök lerzana geldi **(Misg).**

Zemin cünbüş éylëp, oldı lerzana **(MG).**

CÜNEYİT 1 (Ar. Cuneyd): Abulkasım Cüneyit Bagdadı ibn Muhammet. 822-823'lü yıllarda Bagdat (Bağdat)'ta doğdu. Mutasavvıfların önderlerinden biridir. Ailesi aslen Nahavend (Nehavend)lidir. Mesleği cam ticaretiymiş.

Bagdadı, Zünnun'dan sonra tasavvufun usul ve esaslarını anlatan bir kitap yazmıştır. 909-910'lu yıllarda vefat etmiştir.

Murda gövrë tëze can bolgay pedit,
Igtıkatda bil Cüneydu-Beyezit **(A).**

CÜNEYİT 2 (Ar. Cuneyd): Şah Ismayıl Sefevi'nin dedesi, Sultan Haydar'ın babası. Karakoyunlu hükümdarı Cahan Şah, onu Érdebil (Ardebil)'e sürdü. Cüneyit, Diyarbekir (Diyarbakır)'e Hasan Bey'in yanına gitti ve onun kızı ile evlendi. Kavkaz (Kafkas)'a savaş için gittiğinde, Şirvan hükümdarı tarafından öldürüldü.

CÜNT (Ar. cund): Asker; ordu.

Cünt étmek: Asker etmek.

Düyege mündürip, çün cünt édiban **(C).**

CÜPBE (Ar. cubbe): Boyu uzun, yenleri geniş giyecek.

Sencap cüpbesi: Sincap derisinden yapılan kürk, palto.

Ussa Capar işi, sencap cüpbesi **(MG).**

CÜRCEN (Ar. Curca:n): Bak. **Şëhri-Cürcen.**

CÜRE: 1. Türlü. **2.** Tür, nitelik, çeşit. **3.** Çift.

Alma zenehdanlım cüre hal bile **(K).**

CÜRM (Ar. curm): Bak. **curm.**

CÜR'ÉT (Ar. cur'ét): Yüreklilik, yiğitlik, cesurluk, güç,

Dilden gelen bu cur'étli söz nedir **(MG).**

CÜSSE (Ar. cusse): Beden, gövde.

Urup çün nimte, dañ cüssesini,
Çıkıp canı, çıkarmayın sesini **(C).**

CÜSTEK (Far. custek, çustek): Çok hızlı, çabuk, sür'atli, tez, atik.

Turup cüstek yerinden ol zeberdest **(C).**

CÜSTİ-CUY (Far. custecu:y): Arama, araştırma.

Cüsti-cuy étmek: Aramak, araştırmak, soruşturmak.

Hemişe cüsti-cuyunda **(LM).**

CÜZV (Ar. cuzv): Bak. **cuzv.**

Ç

ÇA (Far. ça:h): Kuyu; çukur.

Éy sahıbı-mahlukat, galdım bir ça içinde **(ZT).**

Meger Yusup düşdi çaya **(MG).**

ÇABUKSEVAR (Far. ça:bukseva:r): Bak. **çapıksuvar.**

ÇAG 1 (ça:g): Vakit, mühlet, zaman.

Mundan gidip, geler çagda gelmeseñ **(ZT).**

ÇAG 2 (Far. ça:g): **1.** Sağ. **2.** Semiz, yağlı.

ÇAH (Far. ça:h): **1.** Kuyu, çukur. **2. Mec.** Zindan, hapishane.

Çahı-veyl: Cchennem kuyusu, cehennem zindanı.

Çahı-zanahdan: Çene çukuru; bak. **ça.**

Égmegey hayrın kabul dergahıda,

Ornı bolgay bes veyliñ çahıda **(A).**

Köñli çahı-zanahdanına düşmüş gördüm **(B).**

ÇAHAR (Far. çaha:r): Bak. **çar.**

ÇAHARDEHİM (Far. çaha:r dehum): On dördüncü.

Çahardehim aya meñzēr yüzleri,

Şuglası gark étmiş dagı-düzleri **(Kēt).**

ÇAHAR-ÉRKAN (Far.-Ar. çaha:r érka:n): Dört dayanak, dört esas, dört temel; Şam, Yemen, Irak minareleri ve Mekke'deki hacerü'l-esvet taşı. Bunlar Kâbe'nin dört erkânı kabul edilmektedir.

Leşgeri-gam oldı galıp, düşdi sövda başıma,

Taşlaram imdi yakın bil, éy çahar érkan seni **(Ga).**

ÇAHARUM (Far. çaha:rum): Dördüncü.

Çaharum cenneti ki hult érur at,

Kelam içre anı hem éylemiş yat **(A).**

ÇAHI-VEYL (Far.-Ar. ça:h-e veyl): Bak. **çah.**

ÇAHI-ZANAHDAN (Far. ça:h-e zanahda:n): Bak. **zanahdan.**

ÇALAK (Far. ça:la:k): Bak. **çēlēk.**

İşigiñde durmuşam gullar kibi çalaku-çust **(Ga).**

ÇAÑÑAL (Far. çenga:l): **1.** Pençe. **2.** Çatal. **3.** Çengel, kanca

Yene bir çaññal zer berdi **(SH).**

ÇAPAR: Haberci, ulak, atlı haberci.

İlata çapar atlı iberiñ... **(ZT).**

ÇAPAVUL (çapavul, çapa:vul): Yağma, talan, çapulculuk.

Andag gış ilgeri saldı hazan çapavulın,

Şecer ilinde goymadı hiç bergi-bar, hayp **(Ga).**

ÇAPIKSUVAR (Far. ça:bukseva:r): **1.** At koşturan, ata iyi binen. **2.** Çevik, canlı at.

Dostlar, çapıksuvarım azmı-meydan éylese,

Rozıdır men, aydıñız, katlımga ger gan éylese **(Ga).**

Éşitgenler münüp çapıksuvarın **(C).**

ÇAPRAZ (Far. çep ra:st): **1.** Sağa sola, ondan ona. **2.** Bir çeşit kadın takısı.

Tutdı sınam çapraz-çapraz daglar hey **(MG).**

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU

ÇAR (Far. çaha:r, ça:r): Dört.

Çahar énhar: Dört kanal.

Çar anasır: Dört unsur (toprak, ateş, su, rüzgâr).

Aka durgan çahar énharı gördüm **(A).**

Çar tarapını gözlëp duryardı **(SH).**

Çar anasır bazarında **(LM).**

ÇARAYNA (Far. ça:ra:i:ne): Savaşta ok geçmesini engellemek için dört parça demirden yapılan ve göğse takılan zırh, savaş elbisesi.

Çarayna baglanıp geymiş sovutlar **(MG).**

Tuvulga, çarayna, boz sovut bile.. **(K).**

ÇARBAG (Far. çaha:r ba:g): Büyük bahçe; park, dinlenmek için kullanılan yeşil alan.

Çarbagı üç-dört aylandı **(ŞG).**

ÇARH (Far.): **1.** Tekerlek. **2.** Döndürme, çevirme. **3.** Gök, gökyüzü; kader, yazgı; dünya.

Çarhı-gerden: Gökyüzü, felek; dünya.

Çarhı-keçröv: Doğru dönmeyen gökyüzü, insanların isteğini yerine getirmeyen gökyüzü; dünya.

Çarhı-nëşat: Mutlu olmayan gökyüzü; mutlu olmayan dünya.

Çarhı-pelek: Devrin dönüşü; dünya.

Çarh urmak: Dönmek, kendi ekseni etrafında dolanmak.

Çarhı-keçröv al édip, yolunda gurdı duzagı **(Z).**

Kime-payan berdi bu çarhı-nëşat,

Çem gelen dövranı süren yagşıdır **(K).**

Çarhı-pelek duzak gurmuş yolunda **(MG).**

Görgeci çara urar, dövr éder her yan **(MG).**

ÇARHI-GERDAN (Far. çarh-e gerda:n): Bak. **çarh.**

ÇARHI-KEÇRÖV (Far. çarh-e kecrev): Bak. **çarh.**

ÇARHI-NËŞAT (Far. çarh-e na:şa:d): Bak. **çarh.**

ÇARH URMAK (Far.-T.): Bak. **çarh.**

ÇARI AFZAL: 19. asırda yaşamış Türkmen şair. Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. En çok bilinen adlarından biri Akmolla'dır. Afzal ve Çarı mahlâslarıyla şiirler yazmıştır. Daha çok klâsiklere öykünmüştür.

ÇARIYAR (Far. çaha:rya:r): **1.** Dört dost. **2.** Dört halife; Abubekir (bak.), Omar (bak.), Osman (bak.), Alı (bak.).

Ol söyenşip duran dört çaryardır **(MG).**

ÇARMIH (Far. ça:r mı:h): **1.** Dört çivi. **2.** Çarmıh. **3.** Haç.

Pıragıñ çarmıh ile müsemmer **(B).**

ÇARPARA (Far. çaha:rpa:re): Dört kısım, dört parça.

Sıya zülpi çarparanıñ **(SH).**

ÇARPAYA (Far. ça:rpa:ye): **1.** Sandalye, tabure. **2.** Atın öndeki iki ayağını kaldırıp arka iki ayağı üstünde durması.

ÇARSUV (Far. çaha:r su:): **1.** Dört taraf. **2.** Sokak kavşağı.

ÇARUM (Far. çaha:rum): Dördüncü.

Çarum parz zekatdır boynuñızda **(A).**

ÇAV: 1. Ses. **2.** Duyum, söylenti, haber; şöhret.

Çavıñ düşer on sekiz müñ cahana **(ZT).**

Huda kazı bolsa tutarın davım,

Magrıpdan maşrıga düşüpdir çavım **(Sey).**

ÇAVURMAK: Dönmek.

Tofarı yedidir cennet daşında,

Çavurmışlar bu cennet degresinde **(A).**

ÇEÇEK: Çiçek.

Cerenler... çeçeklerden otlap yörer érdi **(LM).**

Yarım ki hıyal étmiş, başıga çeçek sancar,
Segretgeli meydanda at bilige étük sancar **(Ga).**

ÇEKİK (Far. çeku:k): Serçeye benzer bir kuş.

Çekik aydar: "Bilbil men" **(MG).**

ÇELEP (çeleb): Allah.

Leyk perman étdi gullarga çelep,
Émri-hakga vacıp olmuşdır talap **(A).**

ÇELİPA (Far. çeli:pa:): Haç.

Zülpi-çelipa: Dört örgülü saç.

Bilmen nëden rehim éylemez men zarı-şeydasıga kim,
Köñlüm guşun bent éylemiş zülpi-çelipa kim **(An).**

ÇEMENDER (Far.): Tembel, uyuşuk (at); çalışmayan mal (büyük baş hayvan).

Hemzıbanam barça çemender bile **(MG).**

ÇEMENPİRAYLIK (Far.-T. çemenpi:ra:ylık): Bağ budama, bağı güzelleştirme.

Çün tapılmas güli-bihar ëlem bagıda,
Bagbanlar të key étgeyler çemenpiraylık **(BH).**

ÇENBER (Far.): **1.** Halka, yuvarlak şey. **2.** Gökyüzü. **3.** İp, urgan.

Aydabilmen, ya çarhmı sen, çenbermiñ
Ya dürmüñ, ya mövçmi sen, lembermiñ **(MG).**

ÇENDAN (Far. çenda:n): **1.** Çok, fazla. **2.** Kimi, başkası, diğeri; az, yarım. **3.** Şöyle böyle, onun gibi, o kadar; bazen, kimi zaman.

"Tahır" diyip aglaşır yurt oglı çendan **(ZT).**
Talıbı diyr gezdim çendan cayları **(T).**
Züleyha hicrinde yıgladı çendan **(GS).**

ÇENDİN (Far. çendi:n): Birkaç.

...Lebi-mövzunından çendin posalar alıp, mıradıga yetdi **(GS).**

ÇENT (Far. çend): Ne kadar, kaç; birkaç; çok.

Gazaplar éyleyip, Şirzat aña çent,
Buyurdıp kim anı kıldırdı der bent **(Bah).**

ÇEÑG (Far.): **1.** Pençe; insan ya da yırtıcı hayvan pençesi. **2.** Bir çeşit saz.

Gayıbı yandıkça her lahza pırakıñ oduna,
Nalayı-dilsuzı-ud, çeñg sazım éritdi yar **(Ga).**
Gulgula düşdi gopuz hem cıñ-cıña düşdi çeñ **(MG).**
Çalıp şeypur ile çeñgu-rubabın **(C).**

ÇEÑÑEK (Far. çengek): Çengel, kanca, yaba; pençe.

Sen maña salcaksıñ çeññek **(G).**

ÇEÑÑEL (Far.): Bak. **çaññal.**

ÇEP (Far.): **1.** Sol; sol taraf. **2.** Ters, karşı.

Garıplar size çep bolar,
Çın töhmet siz ile, kazım **(K).**

ÇERA (Far. çera:): Mera, otlak.

Çera kılmak: Otlamak.

Azm kıldı çera kılmakga her sarı şitaban **(GS).**

ÇERİK (Hintçe çerig): Kiralık asker.

Pıyada çirikler üstlerige töküldiler **(GB).**

ÇERİMGËR (Far. çermger): Deri ustası.

Kasım şëhere girip, bir ullakan öküz aldı. Gassaba soydurdı, çerimgëre berdi **(KO).**

ÇERP (Far. çerb): Yağlı.

ÇERRENDE (Far. çerende): Otlayan, otlayan hayvan.

Her kim derrendë, çerreñdë, hayvanata kepil bolsa bolcagı şudur **(KO).**

ÇEŞM (Far.): Göz.

Çeşmi-dil: Gönül gözü.

Çeşmi-mest: Süzgün göz.

Çeşmiñe totuya kılgın gerdini **(MG).**
Çeşmi-dil dayım görüp didarı-yar **(A).**
Énçeme dessan éylerem yarıñ çeşmi-mestini **(K).**

ÇEŞMEVAR (Far. çeşmeva:r): Çeşme gibi, çeşmeye benzer.

Akdı guyı çeşmevar **(MG).**

ÇEŞMİ-DİL (Far. çeşm-e dil): Bak. **çeşm.**

ÇEŞMİ-MEST (Far. çeşm-e mest): Bak. **çeşm.**

ÇETEN: 1. Sınırları belli olan, etrafı çevrilen. **2.** Yurt, vatan.

Ne külfet galar, ne çeten **(MG).**

ÇETR (Far.): Çadır.

Dövlet çetrini saya étdi **(ZT).**

Érenler çetr alıp, başıñda daldar **(MG).**

ÇĔBİK (Far. ça:buk): Çabuk.

Gayıbı, at segredip meydanda çĕbik aldılar **(GS).**

ÇĔK (Far. ça:k): Yırtık, yarık.

Çĕk kılmak: Yırtmak.

Bilbiliñ surun görüp, çĕki-giriban kıldı gül **(ZT).**

ÇĔKİR (Far. ça:kir): Kul, köle.

Érermiz diyip, saña çĕkir diyerdi **(C).**

ÇĔLĔK (Far. ça:la:k): Çabuk, tez.

Ör.:

Çĕlĕku-çust: Hızlı, çabuk, tez.

Gayıbıyam, hızmatıñda durmuşam çĕlĕku-çust,

İşigiñde tĕ ébet men bendeyi-permanıñ bolay **(Ga).**

ÇĔLĔKU-ÇUST (Far. ça:la:k-u çust): Bak. **çĕlĕk.**

ÇĔREMENT (Far. ça:remend): Çare bulan, çıkış yolu bulan.

Dertliler derdige bolgay çĕrement,

Cümle ıllat izesi andan bĕhrement **(A).**

ÇĔRESAZ (Far. ça:resa:z): Çare bulan.

Érer biçĕrelerge çĕresaz **(C).**

Düşmüşem bir müşgile, sen-sen bu işe çĕresaz **(MG).**

ÇĔŞ (Far. ça:şt): Kahvaltı; kuşluk vakti.

Çarşenbe gün çĕş vagtı gondurdıgım bilmezmiñ **(MG).**

ÇIN: Çin.

Çın şĕhriniñ kethudası **(GS).**

ÇINAN (Far. çina:n): Bak. **çinan.**

ÇINARAN (Far. Çina:ra:n): Éyran (İran)'ın Horasan bölgesinde bulunan Maşat şehrinin sınırları içinde yer alan kent görünümünde bir yerleşim birimi. Goçan şehri civarında bulunmaktadır.

Turanda, Çınaranda, Hocant, Astrabatda **(S).**

ÇIN-MAÇIN: Orta Çağda doğuda birçok ülkenin geniş topraklarını anlatan kalıplaşmış söz grubu. Kimi zaman Hıtay ve Hindu-Hıtay [Güney-Güneydoğu Aziya (Asya)] manasında, kimi zaman da Uzak Doğu manasında kullanılmaktadır. Bazı kaynaklarda Maçın kelimesi Mancuriya'nın yanlış kullanılan şekli olarak gösterilmektedir.

Çın-Maçın şĕhrinde kovum-gardaşım **(GS).**

Ovazıñ Çın-Maçın, daglar aşası,

Seni görenleriñ aklı çaşası **(MG).**

ÇIRAG (Far. çira:g): Lâmba, kandil.

Övrülip çırag üstüne **(T).**

ÇIRAGAN (Far. çira:ga:n): Lâmbayla süsleme.

Çıragan étmek: Işıkla süslemek; bayramlarda, özel günlerde şehri ışıklandırmak.

...şĕhrini çıragan édiñ diyip höküm berdi **(ZT).**

ÇIRLAMAK: Çağırmak, misafirliğe çağırmak.

Semuberi kırk galandar çırlap aldılar **(GS).**

ÇİHRE (Far.): Yüz.

Gülçihre: Gül yüzlü, güzel.

Çihrĕñ kibi gül barça gülüstanda tapılmaz **(S).**

Kanı ol gülçihre, simin sakagıñ **(MG).**

ÇİL (Far. çihil): Kırk.

Arbagın kırk bolur arap lefzinde,
Çil yene kırk bolur parsı lefzinde **(Ar).**

ÇİLLE (Far. **çihil:** Kırk, **la:** Kat): **1.** Urgan, bükülmüş kalın ip. **2.** Kırk gün, ölünün kırkı, derviş ve sofuların bir yere kapanarak dışarı çıkmadan geçirdikleri kırk gün.

Gışıñ çillesi: 25 Aralıktan 5 Şubata kadar olan çok soğuk 40 gün.

Gışın kiçi çillesi: 5 Aralıktan 25 Aralığa kadar olan çok soğuk 20 gün.

Tomsuñ çillesi: 25 Hazirandan 5 Ağustosa kadar olan çok sıcak 40 gün.

Tomsuñ kiçi çillesi: 5 Hazirandan 25 Hazirana kadar olan çok sıcak 20 gün.

Çille mes nerlermiz barça ayılsın **(MG).**
Çillesiz gurulan yaya sataşdım **(MG).**

ÇİLTEN (Far.): **1.** Kırk insan. **2.** Sofuların düşüncesine göre, onların kırk kişiden ibaret olan abdal (bak.) ya da necip (bak.) denilen pirlerinin tamamı.

Çilten abdal diyrler gayıp galandar **(MG).**

ÇİN (Far. çi:n): Kıvrım, büklüm, buruşukluk; burgu.

Zülpi çin: Saçın kıvrımı.

Zülpi çin kĕkili aklımnı aldı,
Şemsu-kamar gül yüzüne gul oldı **(YUZ).**

ÇİNAN (Far. çina:n): Böyle, şöyle, bunun gibi, şunun gibi. Bu kelime aslında "çun" ve "an" kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur.

Ahbarı-çinan: Bunun gibi haberler.

Uruşga çinan pirasta boldı **(C).**
Diydi kim ravılar ahbarı-çinan **(C).**

ÇİNİ (Far. çi:ni:): Porselen; çini.

Kĕseyi-çini: Çin kâsesi; porselen kâse.

Kĕseyi-çiniden çeñdanı bardır **(S).**

ÇİNİN (Far. çini:n): Aslı "çun" ve "in" kelimeleri olup "bunun gibi, böyle" anlamlarına gelir.

Çün saña boldı miyesser bu sagadat kim çinin,
Éltdi gökge ol bıragıñ alıban ruhul-émin **(Ga).**

ÇİRKABI-CAHALAT (Far.-Ar. çirk-a:b-e caha:let): Bak. **çirkap.**

ÇİRKAP (Far. çirka:b): Kirli su, pis kokulu su.

Çirkabı-cahalet: Cehaletin kirli suyu.

Temiz ét köñlüñi telvisi-çirkabı-cahalatdan **(H).**

ÇİRKİN (Far. çirki:n): Pis, kirli.

Sözüñni binamaz çirkin... **(MG).**

ÇİSTAN (Far. çi:st an): **1.** O nedir? **2.** Bilmece. **3.** Edebî sanatlardan biri. Bu sanatta belli bir nesnenin özellikleri sıralanır ve "O nedir?" (çiştan) sorusu sorulur. Bu sorunun bulunması sanatın başlıca şartıdır. Bu özelliğiyle çistan, lügaz ve muammadan ayrılır. Çünkü lügaz ve muammada bu sorunun kesinlikle olması şartı yoktur. Necefgulı Mürze, "Dürre-ye Necefi" adlı eserinde lügaza Farsçada çistan denildiğini yazmaktadır. Bu hüküm doğru olmasa gerek. Çünkü lügaz daha farklı bir sanattır ve onda yukarıda da belirtildiği gibi böyle bir soru bulunması şartı yoktur. Çistana örnek olarak Magtumgulı'nın Durdı Şahır'a yönelttiği sorulu şiirleri gösterebiliriz:

O nĕmedir, yaşıl-gızıl övüsyĕn?
O nĕmedir, ayagı yok, tovusyan?
O nĕmedir, yedi derya bövüsyĕn?
Şahır bolsañ, şondan bize habar ber!

Türkmen klâsik edebiyatında çistan kelimesine Şeydayı'nın eserlerinde rastlanmaktadır.

Çistan bilen bir dilegi içerde,
Goyup yazsam, anda açılmaz perde.

ÇİZ (Far. çi:z): Şey, nesne.
Diydi gebre gebr sen, bermedi çiz,
İtap étdi hak aña diydi berhız **(A).**
Artıkdır her yeten çizi behişdiñ **(MG).**

ÇOH: Çok, fazla.
Bir gün aşık şovh oldı,
Gam-gussası çoh oldı **(MG).**

ÇOK: Çok, fazla; bak. **çoh.**
Gözi yok serçeyi köp aylanıp çok,
Düşerse cöven, érzenge acap yok **(A).**

ÇOLBAN (Ar. colba:n): Fasulye, nohut.
Akılsızlar iş ahırın garamaz,
Çolban çigidinden harnup döremez **(MG).**

ÇOLPAN (çolpa:n): Çoban yıldızı.
Dessan sözüm daşda galdı,
Çolpan gözüm yaşda galdı **(Sey).**
Asmandaki ayım, çolpanım, éncün **(Sey).**

ÇOPAN ATA (Far.-T.): Halk rivayetlerine göre, koyun çobanlarına yardım eden keramet sahibi evliya.
Hekim ata hakına, Çopan ata hakına **(Z).**

ÇOVDUR (Han): Magtımgulı devrinde yaşamış ve Gökleñ boyunun ordu komutanlığını yapmış han. Ahmet Şah Dürran'a yardım etmek için gittiğinde, 1754'te düşmanları tarafından öldürüldü.
Çeşmler bent boldı, daşlar gum boldı,
Göyë boldı diller Çovdurhan üçin **(MG).**

ÇOVGËN (Far. çovga:n): Cirit oyununda atlıların birbirlerine attıkları değnek.
Çovgëni-akılu, guyı-perasat anıñ durur,
Ëlemde yagşılık bile her kim çıkarsa at **(BH).**

ÇÖLEK: Kasırga, fırtına
Gelip kim köl éra düşgen çölekdir **(C).**

ÇUBİN (Far. çu:bi:n): Ağaçtan yapılan.
Onuñ atdıgı ok çubin degilmi **(B).**

ÇUKMAR: Ucu toparlak asa.
Keñizler Melikëniñ yaglıgını almaga baranlarında,
Kasım éline çukmar tayak alıp, oları kovalayar **(KO).**

ÇUNANÇI (Far. çunançe): Eğer, böyle, böyle ki.
Çunançi sabır étdi olar özleri,
"Bisabırdan dövlet gaçar" diydiler **(Al).**

ÇUNU-ÇERA (Far. çu:n-u çera:): Niçin, nasıl.
Éy hudavendim, seniñ hiç kimse bilmez sırrıñı,
Munça dürlük halk éra çunu-çeralar éyleдiñ **(Ga).**

ÇÜ (Far. ço, çu): **1.** Gibi. **2.** Çünkü.
Halk çü settarıl-uyupdır **(Ş).**

ÇÜN (Far. çun): **1.** Şunda, şu vakitte. **2.** Şöyle, böyle, bunun gibi; öteberi, ufak tefek.
Çüni-çinin: Şöyle böyle; ileri geri.
Çün murda: Ölü gibi, ölüye benzer.
Biriniñ gözleri çün ahuv-berre **(S).**
Geñeş éylëp, diyip çüni-çininler **(C).**
Galmaz, zinde bolmaz çün murda bolan köñlüm **(MG).**

ÇÜNİ-ÇİNİN (Far. çü:n-u çini:n): Bak. **çün.**

ÇÜST (Far. çust): Çabuk, hızlı, tez.
Çüsti-çëbik: Çabuk, hızlı, tez, aceleyle.
İki goçak bir-birinden çüst olar **(D).**
Mahım çüsti-çëbik yerinden gurup... **(ZT).**

ÇÜSTİ-ÇËBİK (Far. çust-u ça:buk): Bak. **çüst.**

D

DAD (Far. da:d): **1.** Adalet, doğruluk, doğrulukla davranma. **2.** Feryat, figan.

Şahbaz kanı, ol adl ile dad étdi hemişe,
Hatam idi kılgan özige hayırnı pişe **(An).**

DADGER (Far. dad:ger): Bak. **datger.**

DADHAH (Far. dad:ha:h): Adalet isteyen; adil.

Ummatıñ hakdan dilérmiş dadıhahımdır meniñ **(Misg).**

DADI-PERYAT (Far. da:d ve ferya:d): Feryat, eyvah.

Aşık yara yetmez dadı-peryatsız **(MG).**

DAFIG (Ar. da:fi'): Koruyan; ortadan kaldıran, yok eden, defeden, savuşturan.

Dafıgı-külli-bela: Her türlü belâyı yok eden.

DAG (Far. da:g): **1.** Yanık, yanık yarası. **2.** İz, nişan, damga, işaret, im; karalık, siyahlık. **3.** Üzüntü, kaygı, gam, keder.

Dag goymak: Yakmak; üzüntüye salmak.

Dagı-hasrat: Ayrılık yarası.

Éger bolmasa bardır dagı-hasrat **(A).**

DAGAL (Ar.): **1.** Necis; sahte; hilekâr. **2.** Hilekârlık.

Ne rovadır ki göre daglı-lebiñi her dagal **(B).**

Hileyi-mekru-dagallar éyleban tagıngine **(An).**

DAGDAGA (Ar.): **1.** Gürültü, yüksek ses. **2.** Şaşkınlık, endişe, telâş; korku. **3.** Gıdıklanma, gıdıklama.

Anı kamşap teñ étmek dagdasın **(C).**

DAGDAR (Far. da:gda:r): Damga basılan; yaralanan, üzüntülü, yüreği yaralı.

DAGI (Ar. da:i:): **1.** Dua eden; alkışlayan. **2.** Nasihat eden, öğüt veren.

Şıgırım ol işiginde érdi dagı.
Gëhi nagşı-ımarat, gëhi éşgar **(Şük).**

DAGISTAN (T.-Far. da:gista:n): Kavkaz (Kafkasya)'ın kuzeydoğusunda ve Kaspi (Hazar)'nin batı kıyısında yer alan yurdun adı (Dağıstan).

Ziri-pay étseñiz Irak-İspıhan,
Dagıstan haşamı-haylı siziñdir **(MG).**

DAGVAT (Ar. da'vat): Davet, çağırma, çağırış.

Dagvat éylemek (étmek): Davet etmek, çağırmak.

Diydi tañrıdan énemi istedim.
Kim direldi anı dagvat éyledim **(A).**

Dina dagvat éylegeç Pırgaunıñ artıp şirketi **(MG).**

DAGVI, DAGVA (Ar. da'vi:): Dava; yarış.

DAHAN (Far. daha:n, dehen): **1.** Ağız. **2.** Giriş, kapı.

Dahanı-gar: Mağara girişi.

Pisse dahan: Fındık gibi küçük ve güzel ağız.

Dahan içre beren dişi gerekmez **(Zın).**

Kim şahu-çınaru, tili-maru, dahanı-gar **(GS).**

Dişiñ misil mercendir, agzıñ pisse dahandır **(K).**

Pisse dahan bolsun, yuka dodaklı **(T).**

Şafi-yı ēhli-meriz, dafıgı-külli-bela **(Ga).**

DAHI (dahı:): Yine, yine de.

Yene yekşenbe asal içgey dahı,

Rızı-duşenbe içer süyt, éy ahı **(A).**

DAHIL 1 (Ar. dahl): Girme, karışma.

DAHIL 2 (Ar. da:hil): **1.** Giren, karışan. **2.** Başkasının işine karışan kişi.

Dahıl bolmak: Girmek.

Dahıl étmek: Başkasının işine karışmak.

Işk otıga bolsa dahıl her kişi bilhtıyar **(T).**

Yar, il hemdemligimde dem ura almay rakıp.

Yagnı kim dahıl étmedi, bu köñlümi agırtmadı **(Ga).**

DAK (Ar. dakk): Önemsiz.

Dak tutmak: Önemsememek, önem vermemek.

Can bilen tut émrin, tutma dak **(A).**

Ol şerigat sahıbın hem tutsa dak **(A).**

DAKAYIK (Ar. daka:yık): Bak. **dakıka.**

DAKIKA (Ar. dakı:ka, ç. daka:yık): **1.** Bir saatlik zamanın altmışta biri. **2.** Önemsiz; zariflik, incelik, naziklik.

Ortaya düşsün dakayıkdan mebahıs bihasap **(S).**

Salam, éy kēşifi-sırrı-dakayık **(LM).**

Kēşifi hallı-dakayık, carıyı-nurı-huda **(Ga).**

DAKYANUS (Ar. Dakya:nu:s): Rim (Roma)'de hüküm süren zalim bir hükümdarın adı. Dinî rivayetlere göre, İslâmiyet'ten önce birçok Hristiyan ondan korkup kaçmış, bir mağarada gizlenmiş ve 300 yıl burada uyuklamıştır. Bu kişiler, Ashâb-ı kehf (mağarada yaşayan arkadaşlar, dostlar) adıyla tanınmışlardır.

Dakyanus vagtında yedi kimerse,

Bir it bile hemra bolup galdılar **(MG).**

Gitdi sekgiz éshaplar Dakyanusıñ zorundan **(Yagmur).**

DAL 1 (Ar. da:l): **1.** Arap alfabesinin sekizinci harfi; ebcet hesabında 4. **2.** Bükük, bükülmüş, eğilmiş; bükülmüş bel.

Kaddı-dal: Kambur, beli bükülmüş.

Dal-derdim téze boldı sen yanımga bargalı **(An).**

Dal-dogrı bolsañızlar ızzat éylēr hasu-aam **(S).**

Işkında boldum kaddı-dal **(LM).**

DAL 2: Uzun, doğru, dik (boy).

Çemenler içinde boyun dal olsun **(SH).**

DAL 3: Sırt, arka, bedenin yanı, yan tarafı.

Mis küyzēni göterip sen dalıña **(SH).**

Hövesim dalına düşdi **(MG).**

DAL 4: Çıplak.

Dal bedev: Çıplak at.

Dal bedev yigidi yetir mırada **(S).**

DALK (Ar.): Yünden yapılan derviş elbisesi.

Boldı imdi şübhesiz makbulı-halk,

Érdi ovval tozda yatgan köne dalk **(A).**

DAM 1 (Far. da:m): Tuzak, kapan.

Dama düşmek: Tuzağa düşmek.

Damı-mēhnet guşlarıga dēne bolsañ vagtıdır **(Ş).**

Bilbil hile bile dama düşdi **(ŞG).**

DAM 2 (Far. da:m): Yırtıcı olmayan vahşî hayvan.

DAMAK (Far. dama:g): **1.** Burun. **2.** Beyin. **3.** Keyif, neşe.

Hoş damak: Keyfi yerinde.

Mecnunıñ damagıga Leyliniñ ısı geldi **(LM).**

Damagıdan çıkarsa kim damarı **(C).**

Münüban atları hoş damagı **(C).**

DAMAN 1 (Far. da:men): Etek.

Damanı yar desti-men: Yârin eteği benim elim; elim yârin eteğinde (yalvarıyorum manasında).

Aşıgam, ışk mesti-men,
Damanı-yar desti-men **(MG).**

DAMAN 2 (da:ma:n): Değer, kıymet bilen, hürmet eden, hizmet eden.

Bir sözüm bar, diysem şaga, soltana,
Dostlar meñgi bolup, daman galmadı **(MG).**

DAMANA (Far. da:mene): Etek, yamaç, eğim; iniş.

Onı bir dagıñ damanasında tapdı **(LM).**

DAMANGİR (Far. da:mengi:r): **1.** Etek tutan, birinin eteğinden tutup ondan yardım isteyen. **2.** Meyleden; tutulmuş, uğramış, yakalanmış.

DAMA ŞEBAGU MEN KANAG (Ar. da:me şebeu' men kana'): Kanaat eden insanın tokluğu devam eder (artar).

Bar, çıkar köñlüden ol hirsi-tamag,
Diñle yagşı dama şebagu men kanag **(A).**

DAMAT (Far. da:ma:d): Güvey, damat.

Atam érmiş Yemen soltan damadı **(SM).**
Damadı-pıgamber bir sakı kövser **(Ar).**

DAMGAN (Far. Da:mga:n): Éyran (İran)'ın kuzeyinde yer alan bir bölgenin ve bu bölgenin merkezî şehirlerinden birinin adı.

Yene Azerbaycanı-Damgan çün **(C).**

DANA (Far. da:na:): Bilgili, akıllı.

Dana bolmak: Öğrenmek, bilgili olmak.

Nadan dostdan dana duşman yagşıdır **(Z).**

DANISTA (Far. da:niste): İleri görüşlü, bilgin, aklı eren.

Danısta şul dervezeden salıp men,
Ya ızım çıkargın ya-da atımnı **(Mır).**

DANIŞ (Far. da:niş): İlim, bilim.

Êhli-danış: Âlim, bilgin.

Akal-danış azm éylëp çıkdı başımdan bëri **(Ga).**
Bu işlerge meniñ hem danışım yok **(A)**
Êhli-danış ışk bilen ëlemge destanıñ saçar **(MN).**

DANIŞCUV (Far. da:nişcu:): Öğrenci, ilim arayan.

DANIŞGAH (Far. da:nişga:h): Üniversite, ilim yeri.

DANIŞKEDE (Far. da:nişkede): Fakülte; enstitü.

DANIŞMAK: Konuşmak, sohbet etmek.

Görüşdiler, danışdılar soraşıp **(C).**

DANIŞMENT (Far. da:nişmend): Âlim, bilgin.

Danışmentlik: Âlimlik.

Sabır éylegen adam bolup danışment **(Al).**
Bir yigit danışment olur,
Éger sovadı-hatı bolsa **(D).**
Danışmentlik bolar bir yagşı hünër **(Ar).**

DANIŞMENTLİK (Far.-T. da:nişmendlik): Bak. **danışment.**

DANIŞYAR (Far. da:nişya:r): Doçent.

DAPBE (Ar. da:bbe): Bak. **dëpbe.**

DAR (Ar. da:r, ç. diya:r): **1.** Ev, yaşanan yer. **2.** Yurt, ülke; bölge, yer.

Darıl-aman: **1.** Eminlik evi. **2.** Ahiret, öte dünya.

Darıl-baka: **1.** Devamlı kalınan, yaşanılan yer. **2. Mec.** Ahiret, öte dünya.

Darıl-cehan: Dinî inanışa göre, cennet, sekiz cennetten birinin adı.

Darıl-mëhnet: Gam evi, dert evi.

Darıl-pena: **1.** Yokluk evi, fâni dünya, yeryüzü. **2.** Ölüm. **3.** Dünya.

Darıs-salam: 1. Salimlik evi; dinî inanışa göre, sekiz cennetten birinin adı. 2. Bagdat (Bağdat)'ın eski adı.

Bu vatanda menzilim yok, darım yok **(SM).**

Dün'ye mëhnethana, ol darıl-amanıñdır seniñ **(Ga).**

Kim biler ki neylër sen, darıl-bakada bizni **(MG).**

Birige at berur darıl-cehan ol **(A).**

Ömrüñi bada berme,

Sen bu darıl-mëhnetde **(MG).**

Hudayım saklasın darıl-penadan **(SH).**

İkinci cenneti darıs-salamdır **(A).**

DARA (Far. Da:ra:): Keyan hükümdarı Darap'ın oğlu. Babası ölünce, on iki yaşında hükümdar oldu.

Kanı İsgenderu-Dara,

Kanı sovlatı-rezmara **(Ah).**

DARAGT (Far. daraht): Ağaç.

Ilım bir daragtdır ıslam sayası,

Ser çekmiş asmana şahası beyle **(K).**

DARAHŞAN (Far. darahşa:n): Parlak, parlayan.

Bu gün bahrı-darahşana yetişdim **(GS).**

DARAP (Da:ra:b): "Şaname"de verilen malûmata göre, Bëhmen'in oğlu, Keyan sülâlesinin sekizinci hükümdarı. Doğduğu zaman annesi Huma, tacı ve tahtı vermemek için yanına kıymetli eşyalar da koyup onu bir sandıkla ırmağa bıraktı. Irmakta elbisesini yıkayan birisi Darap'ı buldu ve evine götürdü. Onu büyüttü, yetiştirdi. Adını da kendisi koydu. Darap, artık yiğit bir savaşçı olmuştu. Rim (Roma)lilerle yapılan savaşta yiğitliğini bir kez daha gösterdi. Bunu gören Éyran (İran) ordusunun komutanı, ona bir berat verip Huma'nın yanına gönderdi. Huma yıllardır görmediği oğlunu tanıdı. Darap'tan kendisini affetmesini istedi. Tacı ve tahtı da ona bıraktı.

DARGA (Moğ.-Far. da:ru:ga:): Emniyet amiri; vali; bey.

...Kırk müñi darga (G).

DARGANA: Darganat'ın eski ismi.

Dargana şëhrine gökden ses geler **(MG).**

DARIG (Far. darı:g): 1. Yazık, eyvah, ah. 2. Acıma, merhamet etme; esirgeme, koruma. **Darıg étmek (éylemek, kılmak):** Acımak; korumak.

İsteseñ étmen darıg canımnı gurban éylesem **(ŞB).**

DARIGA (Far. darı:ga:): Yazık, eyvah, ah, vah.

Darıga, gapıl bolup, aldanmagıl oglana **(DM).**

DARIL-AMAN (Ar. da:rul-ama:n): Bak. **dar.**

DARIL-BAKA (Ar. da:rul-baka:): Bak. **dar.**

DARIL-CEHAN (Ar. da:rul-ceha:n): Bak. **dar.**

DARIL-MËHNET (Ar. da:rul-mihnet): Bak. **dar.**

DARIL-PENA (Ar. da:rul-fena:): Bak. **dar.**

DARIS-SALAM (Ar. da:r-és-sala:m): Bak. **dar.**

DARU (Far. da:ru:): İlâç; deva, çare.

Gayıbıyam, bolmuşam bimar, kalmas sen veli,

Şerbeti-laglıñ bile kıl derdime daru diysem **(Ga).**

DAS (Far. da:s): Orak.

Diymegin asmanda dogan ol aydır,

Ömrüñi ormaga dasdır bu dünyë **(Ar).**

DASTAN (Far. da:sta:n): Destan; hikâye.

Émma ravıyanı-ahbar ve nakılanı-asar ve muhaddı-sanı-dastanı-bustanı-gülüstan... **(GS).**

Aşık bolan aşmez hetden,

Bir dessan diymişem zitden **(Ş).**

DAŞBAKGA: Kaplumbağa.

Bolmasa gurbakga, daşbakga ol nebsi yaman **(An).**

DATGER (Far. da:dger): Adil, adaletli.

Bir sagat adl ile olsa datger **(A).**

DAV (Far. da:v): **1.** Santranç, tavla gibi oyunlardaki sıra. **2.** Kavga, çekişme, dava, gürültü; sövme.

Huda kazı bolsa tutarın davım,
Magrıpdan maşrıga düşüpdör çavım **(Sey).**

DAVA (Ar. da'va:): **1.** Kavga, dövüş, savaş; tartışma, çekişme. **2.** İstek, talep, arzu; heves.

Dava tutmak: Kavga etmek, dövüşmek; tartışmak.

Peşe turup, dava tutar pil bile **(MG).**

DAVER (Far. da:ver): **1.** Hükümdar, melik, padişah. **2.** Hâkim, yargıç.

DAVUT (Ar. Da:vu:d): Hz. Süleyman'ın babası. Dinî rivayetlere göre, İsrailoğulları'nın hükümdarlarından ve peygamberlerinden biridir. 71 yaşında vefat etti.

Çocukluğu ve gençliği çobanlıkla geçti. Küçük bir cüsseye sahip olmasına karşın oldukça cesurdu. Hz. Davut, sesinin güzelliğiyle meşhurdur. Zebur'u okurken herkes susup onu dinlermiş. Hükümdar Şaul'un kızıyla evlendi. Beytü'l-mukaddes'i Kenganlılardan alıp Urşalım (İyerusalim) adını verdi ve kendine başkent yaptı. Davut, kırk yıl kadar hükümdarlık ve peygamberlik yaptı. Fakat Yahudiler onu kitaplı peygamber olarak kabul etmediler. Davut, zırh yapmayı da bilirmiş. Bunun için doğudaki rivayetlerde demir ustası olarak da zikredilmektedir. Türkmen klâsik edebiyatında da Davut'a rastlanır. Magtımgulı, Davut'un demir ustası olduğunu, ayrıca onun bir anda kırk oğlunun öldüğünü yazar.

Demirler golunda mum kimin bolgan,
Davut nëme gördi, éy dünyë, senden **(MG).**
Davudıñ ornında otuz bëşinde **(MG).**

DAYA (Far. da:ye): Çocuk bakıcısı, dadı.

Medhalcemal kırk dayası birle
Melikëni görgeli geldiler **(SM).**

DAYIM (Ar. da:im): Devamlı, sürekli, kesintisiz, aralıksız.

Dayımıl-vagt: Her zaman.

Bir gün uçar dayım payanı bolmaz **(MG).**
Çın aşıklar dayım derdi-belada **(LM).**
Dayımıl-vagt bu turur halat mañа **(A).**

DAYIMA (Ar. da:imen): Devamlı olarak, her zaman.

Dayıma zalımlarıñ içgenleri göyë ki gan **(Ş).**
Pelekni dayıma gerdan kılıpdır **(A)**
Dayıma söhbet tutup, ayşı-peragat éylesem **(S).**

DAYIMIL-VAGT (Ar. da:imul vakt): Bak. **dayım.**

DAYIRA (Ar. da:ira): Daire, çember.

Çarhı-pelek dövr kıldı dayırayı-madar (?) **(B).**

DEBİSTAN (Far. debista:n): Okul, mektep, ilkokul.

Debistanı-çemende tifl yañlıg Andalıbı-zar,
Ki bismilla okıban ilde hemradan kitap açdı **(An).**

DECLE (Ar.): Batı Aziya (Asya)'nın en büyük nehirlerinden biri. Boyu 2000 kilometredir Van Gölü çevresinde bulunan dağlardan doğar. Diyarbekir (Diyarbakır), Mosul

(Musul) ve Bagdat (Bağdat)'tan geçip, Yevfrat (Fırat) ile birleşir ve Şettil-arap (Şattülarap)'ı meydana getirir. Decle (Dicle), Fars Körfezi'ne dökülür. Bu ırmağa Fars dilinde Decle denmektedir. Arvend ve Érvend, Dicle'nin eski isimleridir.

DEÇCAL (Ar. decca:l): **1.** Dinî inanışa göre, ahir zaman yaklaştığında dünyaya gelecek olan mahlûk. Onun bir de eşeğinden söz edilir. **2.** Yalancı, sahtekâr. **3.** Abu Yezit'in lâkabı.

Deçcal dünyë inende **(MG).**

DEDANA (Far. deda:ne): Vahşîce, vahşî gibi, yabanîye yakışır tarzda; vahşî.

Yavrı laçın gapa dedana gerek **(B).**

DEFG (Ar. def'): Koruma, saklama; reddetme, savma.

Defg éylemek (étmek): Savmak, reddetmek; cevap vermek; savunmak, korumak.

Başımızdan éylese defgı-bela **(AB).**

Hak yoluda defg éylemën derdi-pürümni **(LM)**

DEFGA (Ar. def'a): Kere, kez, sefer.

Yüz gezek: Yüz kere.

Érkenim bihut gamı-hicrinde huv diyse,
Göz açar men sesgenip yüz defga diyr men can hov **(Ga).**

DEFIG (Ar. def'): Bak. **defg.**

DEFİNE (Ar. defi:ne): Hazine, gömülmüş veya saklanmış değerli eşya, mal, para.

DEFN (Ar.): Gömme, ölüyü toprağa gömme.

Defn kılmak: Gömmek, toprağa vermek.

Senuber Ziverniñ cınazasın okıp, onı defn kıldı **(GS).**

DEFTER (Ar.): Destanların, mesnevîlerin ve uzun şiirlerin her bir parçası.

DEGEL (Far. degel, dekel): **1.** Çok uzun, dik direk. **2.** Gemi direği; **mec.** çok büyük yer, çok yüksek yer.

Bürgüt guş dek ganat kakıp degelden **(MG).**

DEGRE: Taraf, çevre.

Degre-paş: Dört taraf.

Gızıl gülüñ degresinde har biter **(SH).**

Gözümden suv akar derge-daşıma **(LM).**

DEH (Far.): On (sayı).

Dehnama: **1.** On mektup, on kitap. **2.** Şah Ismayıl Hatayı'nın bir eserinin adı.

DEHEN (Far.): Bak. **dahan.**

DEHİSTAN (Far. Dehista:n): Kaspi (Hazar) Denizi'nin doğusunda, şimdiki Gızıletrek ve Ésengulı şehirlerinin çevresindeki tarihî bir bölgenin adı. Orta Çağ yazarları bu ülkenin Day yurdu olma ihtimali üzerinde durmuşlardır. Tarih âlimleri ise bu görüşe şüpheyle yaklaşmaktadırlar. Buranın yerleşik ve göçebe boyların serhaddi olduğu tahmin edilmektedir.

Dehistanıñ bayrında,
Badı-sabanı görsem **(MG).**

DEKEN (veya Dekhen): Hindistan yarımadasının üçgen şeklindeki güney bölgesi.

Ovaza düşüp Rumu-Yemene,
Müsür, Şam, Hindistan, Dekene **(MG).**

DELALAT (Ar. dela:let): **1.** Yol gösterme, rehberlik. **2.** Delil.

Delalet étmek: Yol göstermek, rehberlik etmek.

Pakıra, misgine delalat yagşı **(MG).**

Bularnıñ küfrüge kılsın delalat **(C).**

Dal-delalat diyiban Mustafanı éyledi **(MG).**

DELİL (Ar. deli:l): **1.** Kanıt, belge. **2.** Bahane, uydurma sebep. **3.** Kılavuz, rehber, yol gösteren.

Delil kılmak: Yakınlaşmak, yaklaşmak.

Maña delil kılma, canıña haypıñ gelsin **(LM).**

DELLAL (Ar. della:l): Sevda görüşmelerinde aracılık eden kimse.

Dellallar yıgılıp baha guydular **(MG).**

DEM (Far.): **1.** Vakit, zaman. **2.** Soluk, nefes. **3.** Göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman, an. **4.** Kılıcın veya bıçağın yüzeyi.

Demgir: Keskin.

Demi-ahır: Son zaman (ölümden önceki an).

Dem urmak: Konuşmak, övünmek, atıp tutmak.

Niçe müñ tıgı-demgiri-cövherdar **(C).**

Bes demi-ahırda iman birle can **(A).**

Bes dem urmak zikrsiz érmiş günë **(A).**

DEMADEM (Far. dema:dem): Her zaman, sık sık.

Yıgın leşger geler kim demadem **(C).**

Gel, ınsap éyle, éy perzendi-adam,
Öter ömründen ërë bol, demadem **(A).**

Her demadem talıbı-zikri-huda bolmaklıgım **(Ş).**

DEMAN (Far. dema:n): **1.** Çabuk, hızlı; kızgın, öfkeli. **2.** Üfleyen, soluk alan.

Pili-deman: Öfkelenen fil.

Göyë pili-deman... namı-men Gazanfar diydi **(MM).**

DEMAR (Ar. dama:r): Helâk, telef, ölüm.

Demar çıkarmak: Helâk etmek, öldürmek.

Çekdigidir kim seniñ nëzik damagıñdan demar **(An).**

Çıkarır kim bu leşgerden demarı **(C).**

DEMDEME (Far.): **1.** Hile, aldatma. **2.** Şan, şöhret, ün. **3.** Küfür, hakaret.

Söylener oldı içimde demdemeyi-ışk **(B).**

DEMGİR (Far. demgi:r): Bak. **dem.**

DEMSAZ (Far. demsa:z): Arkadaş, dost.

Demsaz olmak: Arkadaş olmak.

Alıp geldi anı demsaz üçin bes **(C).**

Oşol gar içre demsaz olan bes **(C).**

DEM URMAK (Far.-T.): Bak. **dem.**

DENDAN (Far. denda:n): Diş.

Dahan gider, dendan düşer, dil galmaz **(MG).**

DENİ (Ar. deni:): Alçak, rezil, soysuz; cimri, pinti.

Hem rutbada gadrıga deni payayı-édna **(BH).**

Uşbu asmanda bahıllar anı,
İkilencide leimandan deni **(A).**

DEP (Ar. def'): Bak. **defg.**

DEPG (Ar. def'): Bak. **defg.**

DEPİN (Ar. defn): Bak. **defn.**

DEPRENMEK: Çekilmek, hareket etmek, kımıldamak.

Deprenende, dövden demli çıkapdır **(MG).**

DER 1 (Far.): Kapı.

Der açmak: Kapı açmak; yol açmak.

Deri-gurbat: Yakınlık kapısı.

Çöl tarapın berk édip,
Der açar suva harçeñ **(MG).**

DER 2 (Far.): -da, -de.

Derbent: Hapishanede, tutsaklıkta.

Der hakıkat: Hakikatte, aslında.

Der lahat: Mezarda.

Der sagatı: Bir saatte (çabucak, tez).

Der zından: Zindanda.

Der hakıkat bilgen ilge aslı dihandır cıkır **(An).**

Buyurdıp kim anı kaldırdı derbent **(Bah).**

Netey kim bent édip galmış ceset mülkünde der zından **(Ga).**

Tabıdıñdan düşüriban der lahatda yatırıp **(Kēt).**

Ol ékin bolsa harap der sagatı **(A).**

DERAN (Far.): Onda; o anda.

Deran sagat: O zamanda.

Hem deran sagat bu pent berdi Şakık **(A).**

DERAN SAGAT (Far.-Ar. deran sa:'at): Bak. **deran.**

DERAZ (Far. dera:z): Uzun; uzak; çok, fazla.

Ömri-deraz: Uzun ömür.

Rahı-deraz: Uzak yol.

Bili sık, boyı deraz, sagrısı meydanlı bedev **(M).**

Köñlüm perişandır, sëhvüm derazdır **(MG).**

Başladı gisuları gapılayı-rahı-deraz **(B).**

Men Hıdır dek tapmışam bul gün acap ömri-deraz **(S).**

DER BAHAR (Far. derbaha:r): Bak. **bahar.**

DERBAN (Far. derba:n): Kapıcı, kapı bekçisi.

Dovzahıñ derbanı bardır **(Zın).**

DERBAZ (Far. da:rba:z): İpin üstünde tehlikeli denge oyunları yapan kimse, cambaz.

Segsen müñ derbazı oyun gurmaga **(T).**

DERBE-DER (Far.): **1.** Başıboş, avare, aylak; yoksul, fakir; derviş, **2.** Evsiz barksız.

Işkıñda boldum derbe-der **(LM).**

Ur, rıyazat tasın étgin derbe-der **(A).**

DERBENT (Far. derbend): **1.** Sınırlarda, dağlık yerlerdeki geçit, boğaz. **2.** Kale. **3.** Kapı, giriş yeri.

DER BENT (Far. derbend): Bak. **der 2.**

DERBEST (Far.): Parçalanmamış, ezilmemiş.

DER COGAP (Far.-Ar. derceva:b): Bak. **covap.**

DERÇ (Ar. derc): **1.** Yazma; sokma, katma, ekleme. **2.** Neşretme.

Derç étmek: 1. Yazmak, yerleştirmek. **2.** Neşretmek.

Ne düşekdir, oña basan yarımaz,

Ne keşdidir, derya batar yörimez **(MG).**

DERDESER (Far. derd-e ser): **1.** Baş ağrısı. **2.** Zorluk, zor durum, azap; engel, ayak bağı.

Serpilmedi serimden, deraz boldı derdeser **(M).**

Diydi: "Derdeserdir ya boyna vebal" **(MG).**

DERDİ-ÉLEM (Far.-Ar. dert ve élem): Bak. **dert.**

DERDİNĒK (Far. derdna:k): Bak. **dertnēk.**

DEREM (Ar. direm, dirhem): Para, gümüş para (ağırlığı 3,12 gram).

Ha tagam bolsun ol ıhsan, ha derem **(A).**

DERGAH (Far. derga:h): Bak. **dergēh.**

DERGAZAP (Far.-Ar. dergazab): Öfkeli, kızgın.

Dergazap bolmak: Öfkelenmek, kızmak.

Bolup kim dergazap çün ol şehi-dun **(C).**

DERGEH (Far. dergeh, derga:h): Bak. **dergēh.**

DERGĒH (Far. derga:h): **1.** Eşik, giriş, kapı. **2.** Köşk, köşk eşiği; Allah katı; padişah katı.

Tañrı dergēhinde sadık éylegey **(A).**

Şükür hakıñ dergahına **(SH).**

Dergēhinde galmışam, dilber, gara gayguda men **(Ga).**

DER HAKIKAT (Far.-Ar. derhakı:kat): Bak. **der 2.**

DERHAL (Far.-Ar. derha:l): Hemen, vakit kaybetmeden, o anda, şimdi, anîden, çabucak.

Derhal baz: Şimdi yeniden, tekrar.

Aldım derhal goluma **(MN).**

Senuber derhal baz adam suratıga geldi **(GS).**

DERHAST (Far. derha:st): İstek, dilek, talep.

Derhast éylemek: İstemek, dilemek.

Hakdan olgay herne derhast éylese **(A).**

DERHEM 1 (Far.): Karışık, karmakarışık.

DERHEM 2 (Ar. dirhem): Arapların eski gümüş parası; **mec.** az.

DERHOR (Far. derhor): Uygun, lâyık, münasip.

Derhor olmak: Lâyık olmak, uygun olmak.

Bu gara zülpi nigëriñ yüzünde derhor ola **(B).**

DERİ-GURBAT (Far.-Ar. der-e kurbet): Bak. **der 1.**

DERKAR (Far. derka:r): Gerekli, zarurî, lâzım; gerekli şey.

Çın adama her vagt adamlık derkar **(MG).**

Meydanda lap derkar imes **(AB).**

Muhayya kıl hemme derkarıñı bes **(C).**

DER LAHAT (Far.-Ar. derlahad): Bak. **der 2.**

DERMANDA (Far. derma:nde): Çaresiz, fakir, âciz, zavallı; başıboş, işsiz güçsüz.

Dermanda bolmak (galmak): Kötü duruma düşmek, çaresiz kalmak.

Kimsi pëhim étmez bu derdim, bolmuşam dermande men **(MG).**

DERMENDE (Far. derma:nde): Çaresiz, âciz, bak. **dermanda.**

Niçik zar étmesin kim bende bolsa,

Golundan gelmez iş dermende bolsa **(A).**

DERRENDE (Far.): Yırtıcı, vahşî.

Suratı adam turar mahluka-bet derrendeler **(Ş).**

Derrendeler galmazlar **(MG).**

DERS (Ar.): Ders.

Ders aytmak: Ders vermek, okutmak.

Kırk yıl kuvvatım bardır ders aydara Perhada **(MG).**

DER SAGATI (Far. dersa:'ati:): Bak. **der 2.**

DERT (Far. derd): **1.** Ağrı, hastalık. **2.** Gam, keder, acı, üzüntü, sıkıntı.

Derdi-dil: Gam, keder, tasa.

Derdi-élem: Gam, keder, tasa, üzüntü.

Derdi-dilini defig éder şükrü-sena **(A).**

DERTMENT (Far. derdmend): Dertli; kederli, üzüntülü; bîçare, fakir; derdi, acısı aynı olan.

Her kişi kim bende Şeydayıga bolsa dertment **(Ş).**

Dertmendem, derde yetmek isterem **(B).**

DERTNËK (Far. derdna:k): Kaygılı, kederli, acılı, üzüntülü; şiddetli ağrılı, sancılı, sızılı.

Bu ölümniñ zëhmetiden barça boldı dertnëk **(Ş)**

Otlug éfganım puzun, deryadı-ahım dertnëk **(LM).**

DERYA (Far. derya:): **1.** Deniz. **2.** Tabiî olarak devamlı akan su.

Ne düşekdir, oña basan yarımaz,

Ne keşdidir, derya batar yörimez **(MG).**

DER ZINDAN (Far. derzinda:n): Bak. **der 2.**

DERZİ (Far. derzi:): Terzi, elbise biçip diken kimse.

Éli çeper olsun, sözi uz gerek,

Şabende diyr, derzi donlar biçmëge **(Ş).**

DESMAYA (Far. destma:ye): Varlık, mal, mülk; sermaye.

Desmayalı, halal gassap islërin **(G).**

DESSAN (Far. da:sta:n): **1.** Yakın ve Orta Doğu'da, Güneybatı Aziya (Asya) halk edebiyatı ve kültüründe görülen epik şiir türü. Destanlar genellikle masal, tarihî hikâye ve efsanelerin edebî yönden tekrar ele alınarak işlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Genellikle, nazım ve nesrin karışımıyla,. Türkî dillerdeki edebiyatlarda ise nesir ile koşmanın karışımıyla yazılır. Destanlar 16-18. asırlarda

iyice yaygın bir hâle gelmiştir. **2.** Söylenti, rivayet, hikâye.

Her bir sözüñ bermen yüz-müñ dessana.

Yanar men, köyer men günde Akmeñli **(K).**

DESSANSERA (Far. da:sta:nsera:): Destan okuyan, destancı.

Çü tapsañ deyr éra mey. Andalıb-a, can berip, algıl,

Bolup dessansera bir cam içgil, gül-gül açılgıl **(An).**

DESSEMBİL (Far. destenbu:y): Bak. **dessemil.**

DESSEMİL (Far. destenbu:y): **1.** Güzel kokulu meyveler. **2.** Güzel kokulu bir tür kavun; **mec.** göğüs.

Güli, dessemili ısgap doyunmaz **(MG).**

Gözüm gitmez goşa dessemiliñden **(D).**

DEST (Far.): **1.** El. **2.** Defa, kere, kez. **3. Mec.** Yardım. **4.** Mevki, mertebe.

Bir dest şahana lıbas: Şahlara lâyık bir kat elbise.

Dest bermek: Yardım etmek; el vermek.

Desti-acal: Ölümün eli.

Desti-hayrat: Hayret eli.

Desti-nusrat: Üstünlük eli.

Dest tutmak: El tutmak; yardım etmek.

Ganım aglar destimizden **(SH).**

Omuñ toyı üçin atlı yüz tümen bile giyeve bir dest şahana lıbas iberdi **(ZT).**

Éger Huday bizge dest berse **(GB).**

Bihabar bolma, giribanıñdadır desti-acal **(Ş).**

Desti-hayrat başımga urup... **(LM).**

Çokdur keremi, dest tutar, gapıl oturma **(Ga).**

DESTAN (Far. da:sta:n): Bak. **dastan, dessan.**

DESTAR (Far. desta:r): Sarık, uzun ve geniş kumaştan hazırlanıp sarılan başlık.

Özüñe hayran éderge cümle ëlem ëhlini,

Zib ile, gör, kim çalınmış başga destar özgeçe **(Ga).**

DEST BERMEK (Far.-T.): Bak. **dest.**

DESTE (Far.): **1.** Sap, kabza, tutulacak yer. **2.** Demet, tutam.

DESTENBU (Far. destenbu:y): Bak. **dessemil.**

DESTERHAN (Far. desterha:n): Sofra örtüsü, masa örtüsü.

Ahır desterhanlı, nanı-aşları **(SH).**

DESTGİR (Far. destgi:r): **1.** Yardım eden, yardımcı, destekçi. **2.** Tutma, ele geçirme.

Destgir bolmak: Yardım etmek.

Destgir bolmak turar dermandaga **(A).**

Şahımerdan bolsun destgir **(ŞB).**

DESTİ-ACAL (Far.-Ar. dest-e acal): Bak. **dest.**

DESTİ-CUT (Far.-Ar. dest-e cu:d): Bak. **cut.**

DESTİ-HAYRET (Far.-Ar. dest-e hayret): Bak. **dest.**

DESTİ-NUSRAT (Far.-Ar. dest-e nusret): Bak. **dest.**

DESTLAP (Far.-Ar. destla:f < dest+fa:l): **1.** İlk alış veriş, siftah, alış verişe başlama. **2.** Birinci, birinci sırada, ilk başta.

Ovval destlap barıp Haybar şëhrine **(MG).**

DESTNAMAZ (Far. destnema:z): Abdest, taharet.

Destnamaz almak: Taharet almak.

Gan ile destnamaz alaram **(B).**

DESTRES (Far.): Ele geçirilen, eldeki, erişilen; mümkün.

DESTUR (Far. destu:r): **1.** Kanun, töre. **2.** İzin, müsaade, ruhsat. **3.** Vezir. **4.** Zerdüşt dininin ruhanî önderi.

Desturı-zamana: Devrin töresi.

Desturı-zamana budur, mazlumlara rehim étgin **(MG).**

Söyüşmeklik-bu desturı-zamandır **(MG).**

DEST TUTMAK (Far.-T.): Bak. **dest.**

DEŞT (Far.): Çöl.

Deşti-Kerbala: Kerbala (bak.) çölü; **mec.** susuz çöl.

İli-halkıñ boldular bu deşt éra veyran seniñ **(Z).**

Gezdirip cahan deştini **(ŞG).**

Ki deşti-Kerbalada énçe tugyan **(C).**

DEŞTİ-KERBELA (Far.-Ar. deşt-e Kerbala:): Bak. **deşt, Kerbala.**

DET (Far. ded): Vahşî.

DEVAP (Ar. deva:b): Bak. **dovap.**

DEVAT (Far. deva:d): Divit.

Éşcar-hama, bahr-medadu pelek-devat **(BH).**

DEYN (Ar.): Borç.

Anlarıñ hakı érer boynuña deyn,
Bes ata birle énedir nurı-ayn **(A).**

DEYR (Ar.): **1.** Manastır, kilise. **2.** Meyhane, içki içilen yer. **3.** Dünya.

Deyri-magak: Çukur meyhane.

Deyri-mugan: **1.** Ateşe tapanların meyhanesi. **2.** Evliyaların, sofuların meclisi.

Hemdemim meyhara olmuşdır, yerim deyri-magak **(Ga).**

Galmışam deyri-pena içre giriftarı-bela **(GS).**

Kapırı-ışkam, mekanımdır menim deyri-mugan **(Ga).**

DEYRİ-MAGAK (Ar.-Far. deyr-e maga:k): Bak. **deyr.**

DEYRİ-MUGAN (Ar.-Far. deyr-e muga:n): Bak. **deyr.**

DEYRİ-PENA (Ar. deyr-e fena:): Bak. **deyr.**

DEYYAR (Ar. deyya:r): **1.** Meyhaneci, meyhaneyi mesken tutan. **2.** Biri, bir kimse, bir fert.

Dilemerem ki dahı deyyar ola **(B).**

DĒHR (Ar., ç. duhu:r): Dünya, âlem; zaman, devir.

Dēhri-dun: Alçak dünya.

Maylı-dēhr olma, éy dil, ötdi, dövranlar kanı? **(Ş).**

Seniñ husnuñ bu dēhri-dun içinde mahıtap érmiş **(S).**

DĒHRİ-DUN (Ar. dēhr-e du:n): Bak. **dēhr, dun.**

DĒPBE (Ar. da:bbe, ç. deva:b): Dört ayaklı hayvan.

Dēpbetil-arz: Yer hayvanı. (Dinî inanışa göre, kıyamete yakın bir zamanda Deççal ile gelecek olan, bir elinde Hz. Musa'nın asası diğer elinde ise Hz. Süleyman'ın mührü bulunacak olan ve bu mührü dinsizlerin alnına basacak olan hayvan.)

Dēpbetil-arz diyrler, tēsin zat bolar **(Zın).**

Dēpbetil-arz atlı Deççal soñundan **(MG).**

DĒPBETİL-ARZ (Ar. da:bbetul-arz): Bak. **dēpbe.**

DĒRİ (Far. da:ru:): Derman, ilâç.

Aydan sözün hassa cana dēridir **(Misg).**

DIMŞIK: Dımeşk (Şam), Siriya (Suriye)'nın başkenti.

Şam, Necepde, Mekge, Dımışk ilinde **(MG).**

Dımışk bilen Şamda, Gumu-Kēmanda **(Kēt).**

DİBA (Far. di:ba:): Renkli dokuma motiflerle süslü lüks bir çeşit kumaş.

DİBAÇ (Ar. di:ba:c): Diba'nın Arapçası. Dibah şekli de vardır.

Bagzılarnıñ ferşi dibacı-harır **(A).**

DİBAÇA (Far. di:ba:çe): **1.** Giriş, ön söz, söz başı. **2.** Kitabın nakışlarla süslü ve altın yaldızla bezenmiş ilk sayfaları.

DİDAR (Far. di:da:r): **1.** Yüz, çehre. **2.** Görüş, görünme, görme.

Didarı-yar: Sevgilinin yüzü.

Bilmedim, isledim dilberden didar **(MG).**

Çeşmi-dil dayım görüp didarı-yar **(A).**

DİDE (Far. di:de): Göz.

Dide giryan: Gözü yaşlı; ağlayarak.

Dide nemnēk: Yaşlı göz; gözü yaşlı.

Dideyi-zar: Yaşlı göz.

Mecnun dide giryan, sına biryan barar érdi **(LM).**

Didesi giryanam garıp yerlerde **(GS).**

Açar can gözlerini dide nemnēk **(A).**

Geldiñ arzuv bilen çoh diydeyi-zar **(T).**

DİDEBAN (Far. di:deba:n): Gözcü, gözleyici, bekçi, nöbetçi.

İberip dideban duşman sarıga **(C).**

DİDE GİRYAN (Far. di:degirya:n): Bak. **dide.**

DİDE NEMNĒK (Far. di:denemna:k): Bak. **dide.**

DİDEYİ-ZAR (Far. di:dey-e za:r): Bak. **dide.**

DİGER (Far. di:ger, diger): Başka, öbür, öteki.

Ovzagımnı il bilmez, ahvalı diger boldum **(LM).**

Anlarıñ ılmı turur ılmı-diger **(A).**

DİGERGÜVN (Far. di:gergu:n): Karışık, bozuk, değişmiş.

Diger-güvn bolmak: Karışmak, bozulmak; kötüleşmek, fenalaşmak.

Mey içip, halatım boldı digergüvn **(GS).**

DİHGAN (Far. dihga:n): Çiftçi, ekinci, köylü.

Ki bu pani cahan içre biradar kim ki dihgandır,
Ki bişek dovzah otıdan teni azadı-tarhandır **(Abdülhalık).**

DİL (Far.): Gönül, yürek.

Dilden: Gönülden, yürekten.

Dil gussası: Gönül sıkıntısı.

Başda huşum galmadı, dilde sabrı-kararım **(T).**

Sızdırıp diyer men dilden Övezim **(G).**

Camu-dilden gül yüzüñe aşıkam **(ŞB).**

Beyan éylēp bular dil gussasıdan **(C).**

DİLARAM (Far. dila:ra:m): Sevgili; gönle rahatlık veren, gönlü dinlendiren.

Dert nedir éy dertment, dermanı-dilaram nedir **(Ş).**

DİLAVAR (Far. dila:ver): Yiğit, yürekli, cesur; kahraman.

Dilavarlar kim bim étmey topıdan **(C).**

DİLAVIZ (Far. dila:vi:z): Gönül çeken, cazip, güzel.

Şıgrı-dilavız: Gönül çeken şiir, güzel şiir; edebî şiir.

Kişide bolmasa tebgı-gövherriz,
Kaçan andan gelur şıgrı-dilavız **(A).**

DİLAZAR (Far. dila:za:r): Gönül inciten, kalp kıran.

Sözlēnde agzına muşt bilen ursa,
Şonda biveçligin biler dilazar **(Zın).**

DİLBENT (Far. dilbend): Gönül arzusu, sevgili, gönlü bağlayan.

Saylayır sen dilbendiñ,
Yognalar biliñ bendiñ **(MG).**

Ki Mer'yemniñ dahı dilbendidir men **(C).**

DİLBER (Far.): **1.** Gönlü alıp götüren. **2.** Sevgili.

İki dilber köñül guşlarını... **(LM).**

DİLCEMG (Far.-Ar. dilcem'): Emin, güvenli, emniyetli.

Barıp Mëmmet hanı dilcemg éder men **(SH).**

DİLCU (Far. dilcu:): Gönlün istediği, arzu edilen, sevilen; güzel.

Uluglıkda acap ziba mehi-ru,

Görerse göz alarnı canı-dilcu **(A).**

DİLDAR (Far. dilda:r): Sevgili, yâr.

Yüz kereşme şiveli dildar gördüm, şondadır **(MG).**

DİLÉFGAR (Far. diléfga:r): Gönlü yaralı, kaygılı, kederli, üzüntülü.

Éy Mecnını-dilefgar balam **(LM).**

DİLGİR (Far. dilgi:r): Üzgün, kederli, kaygılı.

Diydiler sövdügiñ dilgir bolupdır **(SH).**

DİLGÜŞA (Far. dilgüşa:): Gönül açan, iç açan, gönle rahatlık veren.

Garıp canıñ yüz hıyalı bar éken,

Senem atlı dilgüşayı bar éken **(HG).**

DİLHA (Far. dilha:h): Gönlü isteyen, çok seven, beğenen; sevilen, istenen.

Çün salamat étdi hak agzaların,

Tapdı gullar uşbu dem dilhaların **(A).**

Ol hakıkat içre çün aşıklarıñ dilhahı sen **(Şab).**

DİLHARAŞ (Far. dilhara:ş): **1.** Yürek parçalayan. **2.** Kötü duruma düşen.

Yokdur yüzüñ nazarda, gözüm doldı yaşga,

Zulmuñ zıyada boldı meni-dilharaşga **(An).**

DİLHUN (Far. dilhu:n): Yüreği kanlı; içi kan ağlayan, içi ateşli; üzüntüsü çok olan.

Işk derdinden mecruhu-dilhun kıl meni **(LM).**

DİLİR (Far. dili:r): Yiğit, cesur, yürekli.

Hicr şamı dınmay otlug ahlar çekdim dilir,

Örtenip kul boldı anıñ tabıdan mahı-münir **(An).**

DİLKEŞ (Far.): Kendine çeken, cezbeden; gönle hoş gelen.

Görürge sıpa men, tanırga-dilkeş,

Divana hemdemem galandar bile **(MG).**

DİLNOVAZ (Far. dilneva:z): **1.** Gönül okşayan; şefkatli, gönle teselli veren. **2.** Sevgili.

Dilnovazım habar sorayın senden **(Zın).**

Salam, éy dilnovazım, nëzeninim **(LM).**

DİLREMİDE (Far. dilremi:de): Gönlü korkmuş.

Mecnun dilremide köñlüde aytdı **(LM).**

DİLRİŞ (Far. dilri:ş): Gönlü kalan; yüreği yaralı; kaygılı, kederli.

Guş bolup gaçaver bet işi görseñ,

Köñlüni avlagın dilrişi görseñ **(Ar).**

Bul fakırı-muhakkarı-dilriş,

İbni-Artık begi-şecagatkiş **(Şük).**

DİLRUBA (Far. dilruba:): **1.** Gönül kapan; güzel, hoş. **2.** Sevgili.

Kays ol dilrubanıñ işkından bikarar boldı **(LM).**

DİLSİTAN (Far. dilsita:n): **1.** Gönül alan, gönlü kendine çeken. **2.** Sevgili, yâr.

Nurı-çeşmim, dilsitanım, yagşı bol **(LM).**

DİLSUZ (Far. dilsu:z): Yüreği acıyan; şefkatli, merhametli.

Dilsuz bolmak: Yüreği yanmak, acıları paylaşmak, aynı duyguları yaşamak.

Maña dilsuz olup yalñız **(LM).**

DİLŞAT (Far. dilşa:d): Gönlü sevindiren, mutlu eden; gönlü hoş, memnun.

Dilşat kılmak: Gönlü hoş etmek, memnun etmek.

Magşuklarıñ dilşadı men **(T).**

Égerçe vagdayı-vaslıñ meni kılar dilşat **(B).**

DİLTEÑ (Far. dilteng): Kaygılı, kederli, sıkıntılı.

Açılmaz şat olup köñlüm, bolup bu aytdan dilteñ **(Ga).**

DİNAR (Ar. di:na:r): Bir nevi altın para.

DİREM (Ar.): Bak. **derem.**

DİRİNE (Far. di:ri:ne): Eski.

Kanı şahanı-dirine,

Başıda tēci-zerrine **(AH).**

DİŞİ (dişi, tişi): Dişi (hayvan).

Sagı érkek, solı dişi **(MG).**

Ne érkekdir, ne dişi,

İymek-içmek yok goşı **(Misg).**

DİV (Far. di:v): Dev; cin; şeytan.

Div sıpat: Dev görünüşlü, dev gibi; cin gibi; zalim, kötü, merhametsiz.

Yılan kibi çakıp yüp dek hemişe tilleriden,

Rakıbı-div sıpatdan gezan durur köñlüm **(BH).**

DİVAL (Far. di:va:r): Duvar.

Dogan-dogana galadır.

Ër ogul dival daşıdır **(G).**

DİVAN (Ar. di:va:n): **1.** Kitap; şairlerin şiirlerini belli bir sisteme göre topladıkları eser. **2.** Devlet gelir ve giderlerinin yazıldığı defter. **3.** Defter, kayıt defteri. **4.** Devlet adamlarının oluşturduğu büyük meclis; devlet işlerinin görüşüldüğü toplantı.

DİVANA (Far. di:va:ne): Deli, aklını kaybetmiş; derviş.

Ne hözirli günmüşdik, bolup gitsek divana **(MG).**

DİVANAVAR (Far. di:va:neva:r): Deli gibi, çılgın gibi.

Gëh kesret vahşatı-éfratıdan divanavar **(BH).**

DİV SIPAT (Far. di:vsıfat): Bak. **div.**

DİYANAT (Ar. diya:net): Dine uyma, dinin emirlerini yerine getirme, dindarlık.

Ba diyanat: Dine uyan, dinin emirlerini yerine getiren.

Yigitler bardır anda ba diyanet **(C).**

Lukmayı-başubheçe görmez diyanat lezzetin **(Ş).**

DİYAR (Ar. diya:r, t. da:r): Yurt, ülke, memleket.

Huruç étsem éger her bir diyara **(C).**

Bizara gelip men beyle diyardan **(MG).**

DİYE (Ar. diye, diyet): Öldürme veya yaralamalarda suçlunun ödemeye mecbur olduğu bedel.

Tañrınıñ özi diyet boldı oña,

Gudrat ile özüni saldı aña **(A).**

DİYET (Ar.): Bak. **diye.**

DOGAGÖY (Ar.-Far. do'a:gu:y): Dua okuyan, dua eden; iyilik ve güzellik isteyen.

Men bir dogagöy men Müsür ilinde **(AB).**

DOHTAR (Far. dohter): Kız.

Şa dohtarı, gözelleriñ töresi **(Kët).**

Bir gülşende üç dohtar **(T).**

DOSMËMMET: 19. asırda yaşamış Türkmen şair (1815-1865). Gurbanı adlı şairin ailesinde dünyaya geldi. Ënev köyünde yaşadı. Birçok lirik şiir yazdı.

DOST (Far. du:st): İyi görüşülen, güvenilen kimse, arkadaş.

Dostı-canı: Candan bile değerli dost.

Dostı-men: Benim dostum.

Ki kıldıñ kim habıbıñ dostı-canı **(C).**

Magtımgulı, dostı-men, görmedim mëhri gana **(MG).**

DOSTGER (Far. du:stger): En yakın dost.

Pikir éylëñ kim bardır, éyeden bize dostger **(MG).**

DOSTI-CANI (Far. du:st-e ca:ni:): Bak. **dost.**

DOSTI-MEN (Far. du:st-e men): Bak. **dost.**

DOVA (Ar. deva:): Çare, derman; ilâç.

Dovayı-ışk: Sevgi ilâcı.

Dovadır gadamıñ tozı **(MN).**

Her bir sözüñ dovadır meniñ dertli canıma **(T).**

Meñzer bu derde ki gerek olur dovayı-ışk **(B).**

DOVAMAT (Ar. deva:met): Devamlı, sürekli; birbiri ardınca devam eden.

Dovamat cigerim duzlar içinde **(K).**

DOVAP (Ar. deva:b): Yük ve binek hayvanları.

DOVAYI-IŞK (Ar. deva:ye ışk): Bak. **dova.**

DOVVAR (Ar. devva:r): Dönen, devreden.

Dovvar éylemek: Döndürmek.

Günbedi-dovvar: Gökyüzü; **mec.** çarkıfelek.

Yerge berdi meskenet, asmanı dovvar éyledi **(MG).**

Giceler peryat édip ger nalalar kılsam éger,
Kim öter ahım yetip ol günbedi-dovvardan **(Ga).**

Çün kūvh teni-başı anıñ günbedi-dovvar **(GS).**

DOVZAHI (Far. du:zahı:): Cehenneme ait, cehenneme mensup.

Diymek olmaz hergiz oña dovzahı **(?).**

DÖVAN (Far. deva:n): Koşma; koşarak, hızla; koşan.

Dövan kılmak: Koşturmak.

Tañrı yolunda anı sürgün rovan,
Kë yörişe sal anı, kë kıl dövan **(A).**

DÖVBENT (Far. di:vbend): **1.** Dev tutan; masallarda cinleri yakalayan. **2.** Çok güçlü.

DÖVET (Ar. deva:t): Divit.

Mecnun eline dövet-galam alıp... **(LM).**

DÖVET-GALAM (Ar.): Bak. **galam.**

DÖVLET (Ar.): **1.** Mal mülk zenginliği, servet, makam, mevki. **2.** Başka bir ülkeye bağlı olmadan kendi başına yönetilen hükûmet ve ülkesi.

Dövlete dayanmak hiçdir yaranlar **(MG).**

Bir dövlete gulluk étcek bëşimiz **(MG).**

DÖVLETHA (Ar.-Far. dövletha:h): Mal mülk isteyen, zenginlik isteyen.

Aşıkı-dünyë bolup, iblisi-dövlethamı sen **(Ş).**

DÖVLETMËMMET: Bak. **Azadı.**

DÖVLETMENT (Ar.-Far. dövletmend): Zengin, mal mülk sahibi.

Kimseler dövletment, kimseler garıp **(MG).**

DÖVLETYAR: 18. asırda yaşamış Türkmen şair Magrupı'nın yazdığı destan. Daha yeni bulunan Mañgışlak nüshasında Dövletyar, bu destana şair ve yazar olarak bizzat katılmıştır.

DÖVRAN (Ar. devra:n): **1.** Dolaşma, dönme, gezme. **2.** Hayat, yaşam.

Dövranı-alı: Güzel ve rahat yaşam.

Dövrandadır, dövranda **(MG).**

Yene bu dövranı-alı siziñdir **(MG).**

DÖVRANI-ALI (Ar. devra:n-e a:li:): Bak. **dövran.**

DÖVÜR (Ar. dövr, ç. édva:r): **1.** Devir, zaman, zaman parçası; çağ **2.** Çark; dönme, dönüş. **3.** Çember, daire.

Dövür étmek: Yinelemek, tekrarlamak; bir kitabı tekrar, baştan sona kadar okumak.

Dövür gurmak: Halka olmak, daire çizmek.

Derdim bardır diyarımdan, dövrümden **(MG).**

Durnalar Aşık Ahmediñ üstünden dövür urup, aylanıberdiler **(SH).**

Lebiñ dövründe sebiz olgan nedir diyse birev ol şeh **(S).**

Ihlas bilen ılmı-Kur'an dövr étse **(M).**

Dövür guran begler, şerap içeyliñ **(G).**

DÖVVAR (Ar. devva:r): Bak. **dovvar.**

DÖVVÜR (Ar. devvir): Dönen, dolaşan.

Dövvüri-gerdun: Dönen çark, çarkıfelek.

Şah-a saña yar hayyı-biçün bolsun,

Émriñge mutıg dövvüri-gerdun bolsun **(BH).**

DÖVVÜRİ-GERDUN (Ar.-Far. devvir-e gerdu:n): Bak. **dövvür.**

DUBARA (Far. duvba:re): İkinci defa, yeniden, tekrar; iki defa.

Gelip özüñ bir görkez yenem dubara, Bibi **(DM).**

Diydim gördüm, beli, istegim men,

Diydi kılgıl nazar dubara hem sen **(A).**

DUÇAR (Far. duça:r): Rastlama, karşılaşma.

Duçar bolmak: Karşılaşmak, rastlamak.

DUHTAR (Far. dohter): Bak. **dohtar.**

DUHUL 1 (Far. dohol): Davul.

DUHUL 2 (Ar. duhu:l): İçeri girme, dâhil olma.

DULAP (Far. du:la:b): Çıkrık, kuyudan su çıkaran çark.

Gözden égerçe köñle dulabı yokdur **(B).**

DUM (Far.): Kuyruk.

Bëş müñ yigit gerek tiri-kemanlı,

Bëş müñ atlı dum hınalı gerekdir **(KO).**

DUMLI (Far.-T. dumlı): Kuyruklu.

Goç dumlı, guş dilli galkan gulagı **(MG).**

DUMMUY (Far. dummu:y): Kılkuyruk.

Dummuy çıkıp seyrana,

Gezer meydan içinde **(MG).**

DUN (Ar. du:n): Aşağı, aşağılık.

Dëhri-dun: Aşağılık dünya.

Şahı-dun: Aşağılık padişah, kötü yaratılışlı padişah.

Zadayı-tebgım ogurlap, ilge "öz zalım" diymiş.

Bihaya, kezzabı-rısva, dumı-gaddar ogrusı **(Şük).**

Seniñ husnuñ bu dëhri-dun içinde mahıtap érmiş **(S).**

Çıkıp ol tagtı üze kim şahı-dun **(C).**

DUNB (Far.): Kuyruk; sırt, arka taraf.

Diyr ki küvdekler bitirmedi bir iş,

Urgay anlar dunbuna çoh ısa çiş **(A).**

DUR (Far. du:r): Uzak.

Dur éylemek: Uzaklaştırmak.

Yaman işden, yamandan éylegil dur,

İki ëlemde kıl pazl ile magmur **(A).**

DURBİN (Far. du:rbi:n): Uzağı gören; dürbün.

Nerkesi mestanam, gaşım, gabagım,

Durbin bolan gözüm saña tabşırdım **(Mır).**

DURÇ (Ar. durc): Bak. **dürç.**

DURDI ŞAHIR: Magtımgulı ile aynı devirde yaşayan şairlerden biri.

Durdı şahır senden habar alayan **(MG).**

DURT (Far. dord): **1.** Tortu, çöküntü. **2.** İçkinin tortusu. doğu edebiyatında bu çeşit içki, en güçlü ve lezzetli içki olarak kabul edilmektedir.

Pıyalanı tutup saldılar durda **(MG).**

DURUD (Far. duru:d): Dua, selâm; hayırdua.

Dal-durudı-noşı-canı Mustapanı isterem **(C).**

DURUGGÜVY (Far. duru:ggu:y): Yalancı.

Éy duruggüvy, toba éylëp, dost émrin tutmadıñ **(Ş).**

DUŞNAM (Far. duşna:m): Sövme.

Ger diysem duşnamına, alman baha canıñ seniñ,

Kılma sövda neyge mugayyan bolmadı **(Ga).**

DUŞVAR (Far. duşva:r): Güç, zor.

Duşvarlık: Güçlük, zorluk.

Asılarga iş duşvardır **(Misg).**

Halatım duşvarlıgın her niçe kim arz éyledim **(Ga).**

DUŞVARLIK (Far.-T.): Bak. **duşvar.**

DUTA (Far. du:ta:): Bükük, bükülen, iki büklüm.

Ah, kim kaddım duta kıldı ol iki égme gaş **(An).**

DUTMAN (Far. du:dma:n): Hanedan; aile, ocak; soy.

DUV (Far. du:): İki.

Duv cahan: İki âlem, iki dünya.

Duv gaç: İki bölüm, iki kısım.

Duv mertebe: İki defa.

Duv pay: İki ayak.

Her duv ëlem bola sen bagtıyar **(A).**

Yar vaslı cemalıdan her duv cahan këmyap **(MG).**

Tarıkatıñ ras yoluna girende,

Yolun şeytan urup duv gaç étmesin **(MG).**

Bu cismi-amanatımga duv mertebe can bermez **(Misg).**

Hemra diyer ayagında duv payı **(SH).**

DUV CAHAN (Far. du caha:n). Bak. **duv.**

DUV KEF (Far.-Ar. du kef): Bak. **kef.**

DUV MERTEBE (Far.-Ar.): Bak. **duv.**

DUV PA (PAY) (Far. du pa:y): Bak. **duv.**

DUZT (Far. duzd): Hırsız.

Çün duzt: Hırsız gibi.

Çün duzt gelip acal nahanı,

Ogrular idi matagı-canı **(H).**

DÜLDÜL (Ar. duldul): Efsanevî bir katırın adı. Düldül'ü Müsür (Mısır)'ün Aleksandriye şehrinin hükümdarı, Hz. Muhammet'e hediye olarak göndermiş, Hz. Muhammet de onu damadı Alı'ya vermiştir.

Murtezanıñ merkebi-düldül mısalı bedev **(M).**

DÜNYËDAR (Ar.-Far. dunya:da:r): Zengin, varlıklı.

Hem pakırı-mustahak men, hemçu dünyëdar men **(Ş).**

DÜNYËPEREST (Ar.-Far. dunya:perest). Nefsinin esiri olan, dünya malını seven, doymaz.

Her kişi dünyëperest bolsa, hudadan bihabar **(Ş).**

DÜR (Ar. durr, ç. durar): **1.** Bir tür kıymetli taş, gevher, inci. **2. Mec.** Söz, manalı söz.

Dürri-bigımat: 1. Değersiz dür. **2.** Değerine ulaşılamayacak.

Dürri-galtan: Yuvarlak dür; kıymetli dür.

Dürri-hoşap: Mec. Güzel söz, tatlı söz.

Dürri-manzum: Şiir hâline getirilen manalı sözler.

Dürri-meknun: 1. Gizli dür, açılmamış. **2.** Tatlı söz, manalı söz.

Dürri-nayap: Bulunmayan dür, az rastlanan dür.

Dürri-şebçırag: Geceyi aydınlatan dür, gece parlayan dür.

Dürri-şehvar: Mec. 1. Yağış. **2.** Gözyaşı.

Dürri-yegane: Bir tek dür, eşi olmayan dür.

Dür saçmak: Manalı sözler söylemek, güzel konuşmak.

Pis ériñ yagşı hatını,

Dürri-bigımata meñzër **(MG).**

Her kimge él bermez dürri-galtanı **(MG).**

Tekellüm boşladı her lefzini dürri-hoşap éylëp **(An).**

Dessegül hem Helalay periniñ yanına gelip, şirin leblerinden dürri-meknun saçıp bir gazal aydı **(HG).**

Dürri-manzum éder şıgrım, lebinden söylër olursam **(B).**

Dürri-nayabım, şeker gandım, nigërim sen idiñ **(GS).**

Gök dagı hak émriden perman tapıp kıldı nısar,
Katra-katra gözlerinden dürri şehvarın yene **(Ga).**

Këşki, soran bolsa saçadım dürler **(MG).**

DÜRÇ (Ar. durc): **1.** Sandık; kutu; mücevher kutusu. **2. Mec.** Sevgilinin ağzı.

Akık asa lebiñ dürcide pınhan sırrı-gayp **(An).**

Dişleri dürcige manent dökdi gözler yaşlarım **(Ga).**

DÜRRİ-BİGIMMAT (Ar. durr-e bi:gı:mat): Bak. **dür.**

DÜRRİ-GALTAN (Ar.-Far. durr-e galta:n): Bak. **dür.**

DÜRRİ-HOŞAP (Ar.-Far. durr-e hoşa:b): Bak. **dür.**

DÜRRİ-MANZUM (Ar. durr-e manzu:m): Bak. **dür.**

DÜRRİ-MEKNUN (Ar. durr-e meknu:n) Bak. **dür.**

DÜRRİ-NAYAP (Ar.-Far. durr-e na:ya:b): Bak. **dür.**

DÜRRİ-ŞEBÇIRAG (Ar.-Far. durr-e şebçıra:g): Bak. **dür.**

DÜRRİ-ŞEHVAR (Ar.-Far. durr-e şehva:r). Bak. **dür.**

DÜRRİ-YEGANA (Ar.-Far. durr-e yega:ne): Bak. **dür.**

DÜRÜŞTİ (Far. duruşti:): **1.** Kabalık, sertlik. **2.** İrilik, büyüklük.

Rakıb-a hatırım azurdadır hicran haraşıdan,
Dürüşti édip meni agırtma, nëhemvarlık kılma **(BH).**

DÜVLEK: Olgunlaşmamış küçük kavun.

Başım goyup ak gövsüniñ üstünde,
Goşa düvlek yıparımga yetişdim **(GB).**

DÜVÜNBİL: Beli düğümlü, ortası düğümlü.

Atdırıp düvünbil sarı yay bile **(MG).**

DÜYT (Far. du:d). **1.** Duman. **2.** Toz.

Çıkıp küvsarıdan kim düyt ile çañ **(C).**

E

(Kelime başında ye)

YED (Ar. ç. éya:di:): **1.** El. **2.** Yardım. **3. Mec.** Güç, kuvvet.

Tevilil-yed: Uzun elli.

Yedi-beyza: 1. Ak el (Rivayetlere göre, Hz. Musa'nın kudret gösteren ak eli). **2. Mec.** Becerikli el, hünerli el.

Tevilil-yed, tamamıl-kaddı ayzen **(Ş).**

YEDİ-BEYZA (Ar. yed-e beyza:): Bak. **yed, Musa.**

YEG: Güzel, iyi, hoş.

Yalançıda yegdir galsa yagşı at **(MG).**

Keremsiz baylardan yegdir,

Daglara bar, daglara bar **(G).**

YEGAN (Far. yega:ne): Tek, yalnız, benzersiz, eşi olmayan.

Yok dövletden yagşı diyrler bir hünĕr,

Her hünĕrden, dostum, yegan bolaydı **(Aş).**

YEGANA (Far. yega:ne): Tek, yalnız.

Dürri-yegana: Tek dür, az bulunan, çok kıymetli dür.

Yeganayı-dövran: Kendi devrinin en meşhuru, en iyisi, benzeri bulunmayan adam.

Ol yegana batır érdi **(LM).**

Surahı gerdenli, dürri-yegana **(GS).**

YEGREÑK (Far, yek reng): Tek renkli, değişmeyen; kalıcı; aynı, eş.

Sözi yegreñk, özi sahıp şecagat **(C).**

YEGSAN (Far, yeksa:n): Denk, aynı seviyede, eşit.

Pi-panı dünyĕde bir gün yer bilen yegsan éder **(K).**

Yegsan bolar yer bilĕni **(MN).**

YEK 1 (Far.): Bir.

Yek hezar: Bin.

Yekme-yek: Bire bir, baş başa.

Zemini-Yunan hem bolar yek hezar **(MG).**

Uruş kıldılar yekme-yek **(G).**

YEK 2: Kötü, iğrenç.

Yek görmek: Birinden, bir şeyden pek hoşlanmamak, iğrenmek, tiksinmek, nefret etmek.

YEKBAR (Far. yekba:r): Bir defa; birden, tesüdüfen, rastlantıyla.

Yoklukdı cariye ol hin, éy yar,

Tebessüm kıldı Cebrayılga yekbar **(A).**

YEKBARA (Far. yekba:re): Birden, tesadüfen, rastlantıyla.

Uruşga kalıp yekbara éññiz **(C).**

YEK HEZAR (Far. yek heza:r): Bak **yek 1.**

YEKREÑK (Far.): Bak. **yegreñk.**

YEKSAN (Far. yeksa:n): Bak. **yegsan.**

YEKSER (Far.): Baştan başa, bütün; aynı; tek başına.

Ol vagşı sıpatın kalayın ĕleme yekser **(GS).**

YEKTA (Far. yekta:, yekta:y): Tek, eşsiz.

Külli-cahan içinde belli yekta idiñ **(DM).**

YEKTAY (Far. yekta:y): Bak. **yekta.**

YEKTEN (Far.): Dostluk, uyumlu olma, aynı amaca hizmet etme; bir ten, bir can.

Heme yekten bolup, hemnamısu-neñ **(C).**

YELDA (Far. yelda:): Yılın en uzun gecesi (22 Aralık). Edebiyatta sevgilinin saçı yeldaya benzetilmiştir.

Özi gayıp, zülpleri yeldaya aşık bolmuşam **(MG).**

YELMEK: Koşmak; işsiz güçsüz dolanmak.

Dünyë gamı daşında, göyë yörip yeler sen **(MG).**

Halal-haram diymën yeldiñ-yüvürdiñ **(Aş).**

Avaralık éylëp yelmek yaraşmaz **(MG).**

YEM (Ar. yemm, ç. yomu:m): Okyanus, büyük deniz.

Umıt tutgul sovabıdan munuñ hem,
Niçik katra dama-dama bolup yem **(A).**

YEMEN: Arabıstan (Arabistan) yarımadasının güneybatısında, Güney Yemen Halk Cumhuriyeti ile Arabistan arasında bulunan ülke. Başkenti Sanga'dır. Eskiden Yemen, Saba adlı tarihî ülkenin bir bölümünü teşkil ediyordu ve dünyanın en mühim ticaret merkezlerinden biriydi. Yemen, önceden monarşik bir devletti. Daha sonra cumhuriyet ile yönetilmeye başlandı. 1947'de Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edildi. Yemen'de petrol yatakları oldukça fazladır. Ayrıca Yemen çok kıymetli incileri ile de tanınmıştır. Bu özelliğiyle doğu edebiyatında Yemen dürrü (dürri-Yemen) şeklinde kullanılmaktadır.

Laglı-gövher dakınıp, dürri-Yemen isteseñ **(K).**

YEMİN (Ar. yemi:n): Sağ, sağ taraf.

Gam okları yeminu-yesarımga saycılıp,
İlden uçup çıkarga tapıp men acap ganat **(BH).**

Ayırmaz yüzüni ışkıñ yolundan Gayıbı hergiz,
Éger yagsa bela hem yemini hem şemalıñdan **(Ga).**

YESAR (Ar. yesa:r): Sol, sol taraf.

Gam okları yeminu-yesarımga sancılıp,
İlden uçup çıkarga tapıp men acap ganat **(BH).**

YESİR (Ar. ési:r): **1.** Tutsak, esir. **2.** Kadın.

Zulm éylëp, biri-birin kılsa yesir **(MG).**

YESSİR LENA HİSABEN (Ar. yessir lena: hisa: ben): Bizim hesabımızı hafiflet (bizim günahımızı hafiflet anlamında).

Sorag bolsa şol yerde,
Yessir lena hisaben **(MG).**

YEŞMEK: Çözmek.

Égildim şiddesin yeşdim **(SH).**

YETİMPERVER (Ar.-Far. yeti:m perver): Yetime yardım eden, yetimi koruyan, yetiştiren, terbiye eden.

Zeyt halıpa özi garıp ve yetimperver idi **(LM).**

YEZDAN (Far. yezda:n): Allah..

Şiri-yezdan: Allah'ın arslanı (Hz. Alı'nın lâkabı).

Zor éyleyip aldı bu şiri-yezdan **(SM).**

YEZİT (Ar. Yezi:d): **1.** Yezit ibn Muaviya ibn Ébi Sufyan. Arap emirlerinden biri. Babası öldükten sonra halife oldu. Kerbela'da İmam Husayın, onun emriyle öldürüldü. Yezit, Kerbela Vak'ası'ndan sonra on bir bine yakın göçmeni Medine'de öldürdü. Kâbe'yi viran etti. Bundan dolayı Müslümanlar arasında kötü bir ad bıraktı. Edebiyatta ve halk arasında zalim karşılığı bu isim kullanılmıştır. **2.** Dehistan ile Gürgen şehirlerinin ahalisine

zulmedip, bunların birçoğunu öldüren Arap komutan.

Şimr ile ol Yezit berdi cepanı **(MG).**

Keseyliñ Yezidiñ başın **(G).**

YEZT (Far. Yezd): Éyran (İran)'ın merkezinde bulunan bir şehir. Şehri, Sasanid hükümdarı Yezdigerd inşa ettirmiştir. Şehre bundan dolayı Yezt adının verildiğini söyleyenler de vardır. Buranın eski adı Ket ya da Kete'dir. Yezt, İran'ın tarihî şehirlerinden biridir. Aleksandr Makedonskiy burada bir hapishane yaptırdı. Bunun için sonraları bu şehre "İsgender'in hapishanesi" şeklinde bir ad verildi.

Kazadır, kısmatdır Yezdu-Kirmanda,

Meger ganlar tartdı Çovdur han üçin **(MG).**

É

ÉB (Ar. ç. a:ba:): Ata, baba.

Bu Zelili derdi-halın dergēhiñe ara éder,
Samıg ol çeşmi-çıragım éy ébim, Azat hey **(Z).**

ÉBABIL (Ar. éba:bil, tekilsiz çoğul): **1.** Kırlangıçlar. **2.** Bölükler, sürüler.

Ébabıl éshabıl-file govuşdı **(MG).**

ÉBCET (Ar. ébced): **1.** Arap elifbasındaki tüm harflerin yeniden düzenlenmesiyle meydana getirilen sekiz sözcüğün ilki. Diğer sözcükler ise "hüvvez, huttî, kelemen, sa'fes, karaşet, sehaz, zazag" şeklinde sıralanır. **2.** Bir çeşit aritmetik hesabı. Ebcet hesabında her harf bir sayıyı anlatır:

(elif) 1, (be) 2, (cim) 3, (dal) 4, (he) 5, (vav) 6, (ze) 7, (ha) 8, (tı) 9, (ye) 10, (kef) 20, (lam) 30, (mim) 40, (nun) 50, (sin) 60, (ayın) 70, (fe) 80, (sad) 90, (kaf) 100, (re) 200, (şın) 300, (te) 400, (se) 500, (zel) 700, (dad) 800, (zı) 900, (gayn) 1000.

Ebcet hesabına bir örnek:

Bir guş gördüm bu gice, kaysı yerde gülşeni,
Hiçbir şeyge ogşamaz, şundag acap rövşeni,
Başı üçdür, teni du sad, golı birdir, payı müñ,
Çın hakikat dostı rugan batdır anıñ duşmanı.

ÉBDAN (Ar. ébda:n, t. beden): Bedenler.

Ber habar arif olsan, sırrı-pınhan kaysıdır,
On iki dervezeli ol şēhri-ébdan kaysıdır **(Şab).**

ÉBES (Ar. abas): Bak. **hebes.**

ÉBET (Ar. ébed): **1.** Sonsuz, devamlı, daimî. **2.** Hiçbir zaman.

Dövlet içre tē ébet tagt üzre soltan galmadı **(Ş).**

ÉBİR (Far. ebr): Bulut.

Ébri-neysan: Yaz bulutu; yaz yağmuru.

Ébri-novbahar: İlkbahar bulutu.

Élemi göterse ébriñ ovazı **(MG).**

Çün ébri-novbahar yıglap **(ZT).**

ÉBLE (Ar. ébleh): Ahmak, bilgisiz, cahil, akılsız.

Her ébleh adamdan édermi sını **(Ş).**

Her nēkes éblēniñ sütem işleri **(Aş).**

ÉBLEH (Ar.): Bak. **éble.**

ÉBRAR (Ar. abra:r, t. barr): İnsanlara iyilik edenler, başkalarına yardım edenler.

Gezdim dagında ébrarıñ **(MG).**

ÉBRİ-NEYSAN (Ar.-Far. ébr-e neysa:n): Bak. **ébir.**

ÉBRİ-NOVBAHAR (Far. ébr-e nav baha:r): bak. **ébir.**

ÉBRİŞEM (Far. ébri:şem): İpek; ipek kumaş.

Ébrişem nikabın alıñ yüzünden **(SH).**

ÉBRU (Far. ébru:): Kaş.

Peyveste ébru: Birleşik kaş.

Refigıl-émn érer peyveste ébru **(Ş).**

ÉBRU HELAL (Far.-Ar. ébru: hela:l): **1.** Kaşı keman, kaşı yeni doğan ay gibi. **2.** Güzel.

Pırkat içre kim yañı ay oldı kaddım ham bolup,

Ol kadı servi çemen ébru helal arzuvsıda **(Ga).**

ÉBŞAR (Ar. ébşa:r, t. beşer): Yüz.

Lutf éylegil men zarıña, men bidili-bimarıña,
Éy şeh, seniñ ébşarıña ëlem geda, men hem geda **(Ga).**

ÉBTAL (Ar. ébta:l): Bak. **batıl.**

ÉBTER (Ar.): **1.** Bîçare; düşkün, zavallı; bahtsız. **2.** Zürriyetsiz. **3.** Kuyruğu kesik. **4.** Kullanılmış, faydasız şey.

Guluñdır seniñ kemter, perişan olmuşam ébter,
Kemine Gayıbı istër medet senden, medet senden **(Ga).**

Bir cadı élinde bolup men ébter **(GS).**

ÉBU (Ar. (Ar. ébu:): Ata, baba. (Özel isimlerin başına getirilerek unvan şeklinde kullanılır.)

Kim ébu-Kays adım érdi ışk bilen Mecnun bolup **(LM).**

ÉBUBEKİR (Ar. Ébu:bekr): Abdlla ibn Kahafa. Asıl adı Abdıl-Uzza veya Abdıl-Lat olup Müslümanlığı kabul ettikten sonra Abdılla ismini almıştır. Ébubekir'in lâkapları şunlardır: Atık, Sıddık, Zülhılal, Şeyhıl-hulafa. Kızı Ëşe (Ayşa), Hz. Muhammet'in hanımlarından biridir. Ébubekir, 632-634 yılları arasında halifelik yaptı. Irak ve Siriya (Suriye)'nın bir bölümünü alarak topraklarına kattı. İki yıl üç ay halifelik yaptıktan sonra vefat etti.

Ébubekir Sıddık-halkıñ yarını **(MG).**

ÉBUCËHL (Ar. Ébu:cëhl): Émr ibn Hişam ibn Mugayra. Mahzumıkurayış kabilesinin reislerinden biridir. Asıl adı Ébuhikem'dir. İslâm'a karşı ve İslâm'ın düşmanı olduğu için, peygamberimiz ona Ébucëhl (cehaletin babası) adını vermiştir. Bedir Savaşı'nda (623) sahabeden Émr ile İbn-Afra tarafından öldürüldü. Abdılla ibn Mesgut da kellesini kesti. Öldüğünde 70 yaşındaymış.

Ébucëhli-lagın: Lânetlenen Ébucëhl.

Gelmedi ıkrar édip saña Ébucëhli-lagın,
Të ébet yedi tamug aña sezadır, ya resul **(Ga).**

Ébucëhl din dalaşdı yaranlar **(M).**

ÉBUCËHLİ-LAGIN (Ar. Ébu:cëhl-e la'ı:n): Bak. **Ébucëhl.**

ÉBUHURAYRA (Ar. Ébu:hurayra): Sahabeden biri.

ÉBU MUSA ÉŞGARI (Ar. Ébu: Mu:sa: Éş'ari:): Kays'ın oğlu Abdılla Ébu Musa Éşgarı. Sahabeden biridir. 657'de vefat etmiştir.

Musa Éşgarı hakına bagş éyle günëhimni **(Z).**

ÉBU SAGIT (Ar. Ébu: Sa'ı:d): Bak. **Şıh Sagıt.**

EBU YAKUP HEMEDANI: Ébu Yakup Yusup ibn Hemedanı (1048-1140). Nakşibendî tarikatının temsilcisidir. Daha çok Marı'da yaşadı ve diğer mutasavvıflar arasında saygın bir yer edindi. Kabri, tarihî Marı şehrindedir. Kabrinde bir de mescit bulunmaktadır. Yerli halk ona Hoca Yusup demektedir.

ÉBUZER (Ar. Ébu:zer): Sahabeden biri. Rivayetlere göre, Hz. Muhammet'e inananların beşincisiymiş. Devamlı Hz. Muhammet'in yanında bulunurmuş. Dindarlığıyla tanınmıştır.

Ol sahaba kim Ébuzerdir adı,
Kimse sordı mende bardır niyeti **(A).**

ÉBVAP (Ar. ébva:b): Bak. **bap.**

ÉBYAT (Ar. ébya:t, t. beyt): Bak. **beyt.**

ÉCABAT (Ar. ica:bet): Kabul, kabul ediş.

Écabat bolmak: Kabul olmak.

Écabat bagın istëp zarı-gamgın **(LM).**

Ol sebëpden hiç bolmaz dogaları écabat **(Misg).**

ÉCAZAT (Ar. éca:ze, éca:zet): İzin, ruhsat.

Écazat bermek: İzin vermek.

Écazat bolsa gitsek menzilige **(C).**

"İç" diyip, écazat berseñ, hoş bolar subhu-şamıñ **(T).**

ÉCDAT (Ar. écda:d, t. cedd): Bak. **ced.**

ÉCİZ (Ar. a:ciz): Güçsüz, bîçare; düşkün, zavallı.

ÉCNAS (Ar. écna:s): Bak. **cıns.**

ÉCVEP (Ar. écvaf): İçi boş, içi oyuk.

Govrup-doldurıp écvepini **(C).**

ÉDA (T. ada:, Ar. éda:): 1. Ödeme, verme. 2. Helâk etme; mânia, engel. 3. Beyan. 4. Birinin hareketlerine özenme.

Éda bolmak: Helâk olmak, yok olmak; yerine getirilmek; hayran olmak, şaşırmak.

Éda kılmak (étmek): Şaşırtmak, hayran bırakmak; helâk etmek.

Nëzik éda: Nazik hareketli.

Éda bolmas, bil, éy sahıp besaret **(C).**

Akıp éda boldı bagrımıñ ganı **(K).**

Seniñ özüñ éda bolmaz **(ŞG).**

Aklımnı éda kılgan bir apatı-can sen-sen **(MN).**

Demi kim nëz ile iki lebi vaspın éra kılgay,
Mesiha bolsa hem can bergey ol nëzik édalarga **(BH).**

ÉDEM (Ar.): Bak. **adem.**

ÉDEP (Ar. édeb, ç. a:da:b): 1. Terbiye, güzel ahlâk. 2. Utanma, hayâ. 3. Âdet, gelenek; edebiyat ilmi.

Ba édep: Edepli, terbiyeli.

Bi édep: Edepsiz, terbiyesiz.

Édep bermek: Terbiye etmek; ceza vermek.

Hırıdar bolsañız gız-geline,
Édebin, ékramın, oturşın görüñ **(MG).**

Pasıku-pacırlara bergil édep **(A).**

Her bir iş içre édep bolsa ayan,
Gel, namaz adabına éyle vepa **(V).**

ÉDHEM (Ar.): 1. Has at. 2. Karayağız at; bak. **Ibrayım Édhem.**

ÉDİP (Ar. édi:b, ç. udaba:): 1. Edebiyatçı; yazıcı, edebî eser veren kimse. 2. Terbiyeci. 3. Terbiyeli, tahsilli.

ÉDNALIK (Ar.-T. édna:lık): Alçak gönüllülük; küçüklük, azlık.

Akıl olgan tapdı aglalıkını édnalık bile **(Ş).**

ÉDRAK (Ar. idra:k): Bak. **idrëk.**

ÉDRAR (Ar. édra:r): 1. İdrar. 2. Aylık, bir vazife, bir iş karşılığı, her ay verilen ücret. 3. Sürekli bağışlama.

Édrarı ışk: Aşkın bağışlaması.

Carıdır anıñ üçin gözüme édrarı-ışk **(B).**

ÉFGAL (Ar. éf'a:l, t. fi'l): Bak. **pıgıl.**

Bu yaman éfgal çeker dovzah sarı,
Taşlayur dovzah yaman kılganları **(A).**

ÉFGAN (Far. éfga:n, t. afa:gane): 1. Feryat etme, inleme, ağlama. 2. Afganistanlı, Afgan.

Giceler nalışım köp, gulak sal éfganıma **(T).**

Oyanmadıñ bu éfgana, Zöhre can **(ZT).**

ÉFGAR (Far. éfga:r): Bak. **éfgër.**

ÉFGËR (Far. éfga:r, figa:r). 1. Yaralı, bîçare. 2. Bitkin, yorgun; kaygılı; kızgın, öfkeli, kahırlı.

Boluban Mecnun kibi éfgër gaddım telmirip **(Ş).**

Saña pida bolsun cam-épgëri **(GS).**

"Yar-yar" diydim, dagı sınamda éfgĕr éyledim **(ŞG).**

Öyüm-de veyran boldı,

Şunça bolup men éfgĕr **(MG).**

ÉFGI (Ar. af':): Zehirli yılan.

Éfgı yılan sınlı saçıñ **(M).**

ÉFKAR (Ar. éfka:r, t. fikr): Bak. **pikir.**

ÉFKENDE (Far.): **1.** Yıkılmış, yıkık. **2. Mec.** Alçak gönüllü.

Éfkende bolmak: Alçak gönüllü olmak.

Hĕki-payın sürt gözüñe, bende bol,

Saya yañlıg yoluda éfkende bol **(A).**

ÉFLAK (Ar. éfla:k, t. felek): Bak. **pelek.**

ÉFLATUN (Ar. Éla:tu:n): Meşhur İlk Çağ Yunan filozofu Platon. Sokrat'ın talebesi ve Aristotel'in hocasıdır. Éflatun, Afina (Aegiya, Atina)'nın aristokrat bir ailesinde dünyaya geldi. Birçok eseri vardır. Bu eserlerin en meşhurlarından biri "Dövlet" (Gosudarstvo) adlı kitaptır. Éflatun, kölelik sistemini devam ettiren aristokrat sınıfın ideoloğudur. Onun felsefî düşüncesi objektif idealizm olup materyalizme karşıdır.

Özüni misli bir Éflatun biler **(Ar).**

Éflatun berdi salamı **(ŞB).**

ÉFRAH (Ar. éfra:h, t. farah): Sevinmeler.

Sovlat éylĕp, olturıp mir tebgı-éfrahı bilen,

Açdılar gencineniñ babını miftahı bilen **(Al).**

ÉFRASİYAP (Far. Éfra:siya:b): Rivayetlere göre, eski Turan'ın Türk hükümdarlarından ve destan kahramanlarından biri. Mahmıt Kaşgarı ve Yusup Has Hacıp'ın verdiği bilgiye göre, bir Türk hükümdar olup, Éyran (İran)'da Éfrasiyap, Türk halkları arasında ise Tunga Alp Ĕr adı ile meşhurdur. Éfrasiyap'ın babası Peşeñg, Turan'ın meşhur padişahlarından biridir. Turan'da Éfrasiyap hükümdar olduğu zaman İran şahı olan Keykavus'un oğlu Sıyavuş babasına darılarak onun sarayına gider. Éfrasiyap, onu hürmetle karşılar ve kızı Ferengis'i ona nikâhlar. Fakat en küçük kardeşi Gersivez'in çıkardığı bir dedikodu sebebiyle Sıyavuş'a düşman olur ve onu öldürür. Bu vak'a İran ile Turan arasındaki birçok savaşın sebebi olmuştur. Firdövsi'nin "Şanama"sında Éfrasiyap, Turan'ın en büyük kahramanlarından biri olarak anılır. İran hükümdarlarıyla savaşır, fakat Rüstem'e yenilir.

ÉFRAT (Far. éfra:d, t. ferd): Bak. **fert.**

ÉFSANA (Far. éfsane:): **1.** Efsane. Halk edebiyatının en eski nesir türlerinden biridir. Efsaneler klâsik edebiyat için malzeme teşkil eder. **2. Mec.** Gerçek olmayan, asılsız söz, hikâye vb.

Gayıbı, herniçe can çekdim miyesser bolmadı,

Hicr éra barça işim éfsana boldı akıbet **(Ga).**

Semgıma sıgmas anıñ barı maña éfsanadır **(Ga).**

Élemiñ keşt éylĕp, bir gözel gördüm,

Hekayatlı, éfsanalı, hişmetli **(Misg).**

ÉFSER (Far.): Taç; subay, zabit.

Govgası tüşüp, başımga éfser tilemey men **(LM).**

ÉFSUN (Far. éfsu:n): Sihir, büyü; hile, düzen.

Éfsun urmak (éylemek): Büyü yapmak.

Éfsun urır, hüthütni inderdigim bilmezmiñ? **(MG).**

ÉFSUNGER (Far. éfsu:nger): Büyücü.

ÉFSURDA (Far. éfsurde): **1.** Üzgün, kederli, gamlı. **2.** Solgun, rengi uçmuş.

Men éfsurda galdım, zar olup yüz müñ nova birle **(S).**

ÉFSUS (Far. éfsu:s): **1.** Ah, yazık, eyvah. **2.** Çok yazık.

Yüz écz ve niyaz bilen éfsus tartıp... **(LM).**

ÉFŞA (Ar. ifşa:): Aşikâr etme, açığa vurma, açıklama, bildirme.

Éfşa étmek: Aşikâr etmek, açıklamak.

Men ol gül ışkıdan ganlar yuvtup razımnı paş étmen,

Sen, éy göz, dembe-dem éfşa üçin hunbarlık kılma **(BH).**

ÉFŞAN (Far. éfşa:n): Sepen, saçan; koku veren.

Anbar éfşan zülpüñ yüze döker sen **(ZT).**

ÉFVAÇ (Ar. éfva:c, t. favc): Bak. **pövç.**

ÉFYUN (Ar. éfyu:n): Afyon.

ÉFZUN (Far. éfzu:n): Bak. **fuzun.**

ÉFZUNTER (Far. éfzu:nter): Daha fazla, daha çok.

Huda-ya, aklımnı éfzunter étgil,

Tilim zikriñ bilen dayım tebretgil **(A).**

ÉGE: Sahip.

Bagıñ égesiyem, bagban degilem **(SH).**

ÉGREMÇE: Yüzük.

Öter égremçeden bili gürciniñ **(SH).**

ÉGSER (Ar. ékser): En çok, en fazla; ekseriya.

Onıñ ıhlasına köyermen égser **(ZT).**

ÉGSİK: Eksik.

Magtımgulı, galmaz égsigi, kemi **(MG).**

ÉHSAN-ALLA (Ar. ahsan alla:h): Allah'ın ihsanı.

Külli-émrin hal içinde éhsan-alla sen mağa **(Ga).**

ÉİMME (Ar. t. ima:m): Bak. **ımam.**

ÉKBER (Ar.): En büyük, en ulu.

Élemni yaratgan allahı-ékber **(GS).**

ÉKİS (Ar. aks): Bak. **éks 1.**

ÉKNUN (Far. éknu:n): Şimdi, hâlâ.

Veliken ıhtiyat birle niçe gün,

Tovakguf éylegëli munda éknun **(C).**

ÉKS 1 (Ar. aks): **1.** Bir şeyin parlak bir yerde beliren hayali. **2.** Yansıma.

Éks étmek: Yansımak.

Éksi-énvar: Nurların yansıması; ışık, parıltı.

Behişdiñ éksini salmış cahanıñ zeñgine göyë,

Açılmış her tarapları saçılmış ébri-neysanıñ **(Ga).**

Bir éşyadan yar cemalı éks étdi **(MG).**

Kamatı ziba tevilen éksi-énvarım, oyan! **(ZT).**

ÉKS 2 (Ar. éks): Edebî sanatlardan biri. Bu sanatta her beytin birinci mısraı iki eşit parçaya bölünür ve bu parçalarla ikinci mısra oluşturulur. Buna tebdil de denilmektedir. Éks sanatının kullanılmasındaki amaç şiirin tesirini güçlendirmektedir.

Ör.:

Kelamı-kibar – kibarı-kelam ëst.

(Ulu'ların sözü, sözlerin ulusudur.)

Ne mera hemdem, ne mera munus,

Ne mera menus, ne mera hemdem.

(Ne arkadaşım var, ne dostum,

Ne dostum var, ne arkadaşım.)

Yüziden éks salgaç boldı ol veyran acap gülşen,

Kuyaş dek çihre birle tire külbëm éylegeç rövşen **(An).**

ÉKSER (Ar.): En fazla, en çok.

Özgeler mëhrem bolup, men telbe olganım nedir,

Bu bolupdır ékseri köñlümde gaygu giceler **(Ga).**

ÉKSİR (Ar. iksi:r, Grekçeden alınma bir kelime olduğu sanılmaktadır.): **1.** Çeşitli metalleri altına çeviren madde. **2.** Çeşitli

ilâçlar ve şeker konularak yapılan şerbet. **3. Mec.** Bir şeyin oluşmasını sağlayan esas madde.

Bu kimyanı gör, ki bu éksir içindedir **(B).**

ÉLA (Ar. éla:): Ey, hey.

Éla éy sakıyı-cana, meni gandır şerabıñdan,
Şerabıñ içgirip kılgıl meni mesti-harabıñdan **(Ga).**

ÉLBESE (Ar. t. liba:s). Bak. **libas.**

ÉLBURZ (Far. Élborz): Bak. **Burz.**

ÉLCUG (Ar. él-cu:'): Açlık.

Deryalarıñ suvı gurar, halayıklar élcug-élcug diyip can bergeyler **(YUZ).**

ÉLEM (Ar. ç. a:la:m): Acı, sızı, ağrı; keder, dert, üzüntü, kaygı.

Günde müñ gussam bar yüz élem bilen **(K).**

Cümle mahluk canına düşdi élem **(A).**

ÉLEMKEŞİDE (Ar.-Far. élemkeşi:de): Gam çeken, azap gören, horlanan.

Senuberi-élemkeşide yarınıñ vaslıga yetdi **(GS).**

ÉLEMNÉK (Ar.-Far. élemna:k): Dertli; kaygılı, gamlı, kederli.

Hudanıñ gahrından bolmay élemnék **(C).**

ÉLESTU-BİREBBİKUM (Ar.): **1.** Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Kur'anıkerim'in 7. suresinin 171. ayetinde yer alan bir ibare.) **2.** Şiirde ezel günü; başlangıcı belli olmayan devir.

Élestu-birebbikum,
Ol demde guluñ boldum **(MG).**

Élestu-birebbikum rahmanı gördüm **(MN).**

ÉLFAZ (Ar. élfa:z, t. lafz): Bak. **lâbız.**

ÉLFETA (Ar. él-feta:): **1.** Genç yiğit. **2.** Cesur, bahadır, soylu.

Élfeta merguplar birlen barıp meyhanadan **(Al).**

ÉLGARAZ (Ar.): Sözün kısası, bir kelimeyle anlatmak gerekirse.

Élgaraz, Hemra sözüni tama édip... **(SH).**

ÉLHAL (Ar. él-ha:l): Şimdi; tez; hemen, derhal.

Mahım élhal hazına girip... **(ZT).**

ÉLHAN (Ar. élha:n, t. lahn): Bak. **lahn.**

ÉLHEZER (Ar. él-hazar): Çekin, kork, sakın; bak. **hezer, heder.**

Hezer étmek: Sakınmak, çekinmek.

Ugradı nefsi belayu-harsıdünyé élhezer **(Ş).**

ÉLHÖKMİ-LİLLAH (Ar. él-hokm-e lilla:h): Emir Allah'ındır; hüküm Allah'a aittir.

Magtımgulı aydar, élhökmi-lillah **(MG).**

ÉLİP (Ar. alef): **1.** Arap alfabesinin birinci harfi; fetha; ebcet hesabında 1. **2. Mec.** Dik, uzun. Edebiyatta dikliği, uzunluğu, düzgünlüğü göstermek için karşılaştırma unsuru olarak kullanılır.

Élip kat: Dik boy, uzun boy.

Élip boylı mehveşim, aymıdı ruhsarıñ seniñ **(An).**

Harp içinde katdıñ meñzér elibe **(T).**

Élip katdım boldı yaylar **(Z).**

ÉLİP KAT (Ar. alef kadd): Bak. **élip.**

ÉLKAP (Ar. élka:b): Bak. **lakap.**

ÉLKEN (Ar.): Peltek.

Ésim vale, tilim élken, sözüm bolgaymu mustahsan **(An).**

ÉLPAKRI-FAHRI (Ar. él-fakru fahri:): Fakirlik benim gururumdur (hadis).

Kaysı pıgamber imiş "élpakrı-pahrı" bir hadıs,
Igtıkat kılgan bu sözge ummatı-agla bolar **(Nıyazı).**

Çünki pıgamber diymiş "élpakrı-fahrı" bir hadıs,
Kim sagadatdır saña bu binovalık kılganıñ **(Ga).**

ÉLTAP (Ar. élta:f, t. lutf): Bak. **lutp.**

ÉLVAH (Ar. élva:h, t. lavh). Bak. **lovh.**

ÉLVAN (Ar. élva:n, t. lavn): Bak. **lovn.**

Altmış élvan, yetmiş dürli iymişler **(MG).**

ÉLVEDAG (Ar. élveda:'): Allah'a ısmarladık, esen kalın.

...Aramı-canım élvedag **(LM).**

ÉLZAM (Ar. ilza:m): Bak. **ilzam.**

ÉL'AN (Ar. él-a:n): Şimdi, hâlâ, henüz, şu anda, bu ana kadar.

Éşidip bu sözni Fars él'an,
Acayıp hatırı boldı perişan **(Bah).**

ÉM (Ar.): Ağa (hakan kardeşi).

Apbas Alıga érdi ém **(AB).**

ÉMEKDEŞ: Kardeş.

ÉMEL 1 (Ar. ç. a'ma:l): Bak. **amal.**

ÉMEL 2 (Ar. ç. a:ma:l): Arzu, ümit, istek.

Tulı-émel: Uzun arzu.

Alım iseñ ulmığa kılgıl amal,
Yagşı imiş akıla tulı-émel **(Ga).**

Hamıyetperver ol, amalıñı hurrıyete sarp ét **(H).**

ÉMİ (Ar. amu:): Ağa (hakan kardeşi); konuşurken tanınmayan birine "dayı" manasında söylenen söz.

Beyin gaynar kelle içre, éy émi **(A).**

ÉMİN 1 (Ar. émi:n): **1.** İnanılır, güvenilir. **2.** Korkusuz. **3.** Şüphe etmeyen, tam bir doğrulukla bilen.

Hak émini: 1. Allah'ın güvenilir kulu. **2.** Hz. Muhammet.

Gezerdi seyr édip, ol hak émini,
Görerdi, diñleyërdi zibu-zini **(A).**

"Kanı ummat" diyip sorar éminden **(MG).**

ÉMİN 2 (Ar. émn): Huzur, rahatlık, dinlenme, güvenlik, sakinlik.

Émin olmak: Huzur içinde olmak, rahat olmak, sakin olmak.

Cümle mü'mün şeriden émn ola **(A).**

ÉMİR 1 (Ar. émr, ç. éva:mir): Buyruk, hüküm.

Émri-magrup: Dinde, insanları doğru yola çağırma, güzel işler yapmaya çağırma.

Émir kılmak (étmek, éylemek): Buyurmak, emretmek.

Magtımgulı, boyun goygun bu émre **(MG).**

Émri-magrup, nëhiy-müñker sözlegey **(A).**

Ne hızmat bolsa émr kılıñ **(LM).**

Kenizlerine émir étdi **(ZT).**

ÉMİR 2 (Ar. émr, ç. umu:r): İş, vak'a.

Émri-hak: Hak iş, doğru iş.

Émri-mahl: Mümkün olmayan iş, olmayacak iş; ağır, güç, zor iş.

Émri-hak tut, ragıp olgul sünnete **(A).**

İltipatıñ indi kıl, émri-mahalı neylerem **(MG).**

Umurı-ahıretden añlamazlar **(A).**

ÉMİR 3 (Ar. émir, ç. umara:, kısaltılmış şekli mi:r): Sultan, melik.

Birniçe umara ve şazadalarını çagırdı **(LM).**

Bildi ol mir bereketi-élem heman **(A).**

ÉMİRİL-MÜ'MÜNİN (Ar. émi:rul-mu'mini:n): Müminlerin emiri (halifelerin unvanı).

ÉMİRİL-UMARA (Ar. émi:rul-umara:): Emirlerin emiri, halifelerin ordu komutanı.

ÉMİR MAZI (Ar. Émi:r Ma:zi:): Samanidler padişahı Nasr Samanı'nın yerine geçenlerden biri. Ahmet'in oğlu Ismayıl (bak.)'ın lâkabı. Ahmet ise Nasr'ın kardeşidir.

ÉMKAN (Ar. imka:n): Mümkün olma, olabilirlik.

Baransoñ gelmëge yokdur émkanı **(MG).**

ÉMLĒK (Ar. émla:k, t. mulk): Bak. **mülk.**

ÉMR (Ar. ç. umu:r): Bak. **émir 2.**

ÉMRİ-HAK (Ar. émr-e hakk): Bak. **émir 2.**

ÉMRİ-MAGRUP (Ar. émr-e ma'ru:f): Bak. **émir 1.**

ÉMRİ-MAHAL (Ar. émr-e maha:l): Bak. **mahal 2.**

ÉMRUZ (Far. émru:z): Bugün.

Goydum uş émruzı men, perdaya aşık bolmuşam **(Ga).**

ÉMTAGA (Ar. émta'a, t. mata:'): Bak. **mata.**

ÉMVAÇ (Ar. émva:c, t. mavc): Bak. **mövç.**

ÉMVAL (Ar. émva:l, t. ma:l): Bak. **mal.**

ÉNAM (Ar. éna:m): İnsanlar.

Zahırında teşne lebdir, éy énam,
Batınıdır suvlarıñ deryayı-a:m **(A).**

ÉNAR (Far. éna:r): Nar.

Ölsem ki yañakından, ter alma, énardır diyp **(ZT).**

ÉNAYAT (Ar. ana:yet): Bak. **anayat.**

ÉNBAZ (Far. anba:z): Ortak.

Dertleri dervüşleriñ halvatda halk énbazıdır **(MG).**

ÉNBİYA (Ar. énbiya:, t. nebi:): Bak. **nebi.**

ÉNBŪR (Far. énbur): Kıskaç; maşa.

Çekdi Keremniñ dişini,
Énbūr gırmızı geyinipdir **(AK).**

ÉNCAM (Far. énca:m): **1.** İşin sonu. **2.** Araç, vasıta, çare; hazırlık.

Éncama getirmek: Bitirmek, sona erdirmek.

Yene niçe günden soñ İbni-Salamıñ toy éncamın tutup geldiler **(LM).**

Hakıñ özi getirmese éncama **(MG).**

ÉNCİMEN (Far. éncumen): Bak. **éncümen.**

ÉNCŪM (Ar. éncum): Bak. **necim.**

ÉNCŪM LEŞGERİ (Ar.-Far.): Bak. **leşger.**

ÉNCÜMEN (Far. éncumen): Cemiyet, meclis; dernek.

Acayıp meylisin gördüm éncümen **(MG).**
Hızmatında yagşı-yaman éncümen,
Gol govşurıp, ahı-zara yetirsem **(YUZ).**

ÉNDAZA (Far. énda:ze): Ölçek, derece.

Hak diydi perverde kıl nefsiñni éndaze bile,
Diymedi kim iyp-içip hayvan kimi israp kıl **(Ga).**

ÉNDEK (Far.): Az, azıcık.

Éndeki: Birazcık.

Anda bolgan dert, bolgay mende diken derdi-ışk,
Éndeki yarı-cepakērimde bolgay kēşki **(BH).**

ÉNDER (Far.): **1.** -da,-de. **2.** İçinde.

Énder an: Onda, onun içinde.

Énder bela: Belâda.

Énder-hata: Hatada, yanlışlıkta.

Énder miyan: 1. Arasında, ortasında; arada, ortada. **2.** Ortasından, arasından.

Énder sarayı-ışk: Aşk köşkünde.

Énder zaman: Şu zamanda, şu vakitte.

Niçe serheñ, sertip énder an **(C).**
Kılma, özüñ taşlama énder bela **(A).**
Ömür ötürse dünyēde énder hata **(A).**
İki döv iberdi ol şahı-cahan,
İki bölüñler anı énder miyan **(A).**
Mahrum olmaya kişi énder sarayı-ışk **(B).**
Canın aldı niçēniñ énder zaman **(A).**

ÉNDER AN (Far.): Bak. **énder.**

ÉNDER BELA (Far.-Ar. énder bela:): Bak. **énder.**

ÉNDER HATA (Far.-Ar. énder hata:): Bak. **énder.**

ÉNDER MİYAN (Far. énder miya:n): Bak. **énder.**

ÉNDER SARAYI-IŞK (Far. énder sara:y-e ışk): Bak. **énder.**

ÉNDER ZAMAN (Far.-Ar. énder zama:n): Bak. **énder.**

ÉNDİŞE (Far. éndi:şe): **1.** Düşünce, fikir. **2.** Keder, gam, üzüntü, kaygı.

Éndişe çekmek: Endişelenmek.

Tövekgel ner bolar, éndişe-maya **(MG).**

Patışa perzendi yoklugından... köp éndişe çeker érdi **(HH).**

ÉNDUH (Far. éndu:h): Kaygı, keder, üzüntü.

Éduhı-gam: Kaygı ve keder.

Énduhu-melamat: Üzüntü ve sitem.

Pırkatı-énduh ile yanmakdır işim élmıdam **(Ga).**

Yüz açıp énduhı-gamdan éyle kim kıldı halas **(Ga).**

Énduhı-gamdır yoldaşı **(ZT).**

Niçe énduhu-melamat öyün abat kılay **(BH).**

ÉNDUHGİN (Far. éndu:hgi:n). Kaygılı, kederli, üzüntülü.

Haç sogabı horram olmaz, bir dili énduhgin **(Ş).**

ÉNDUHI-GAM (Far.-Ar. éndu:h-u gam): Bak. **énduh.**

ÉNDUHU-MELAMAT (Far.-Ar. éndu:h-u mela:met): Bak. **énduh.**

ÉNEL-HAK (Ar. anal-hak): Bak. **anal-hak.**

ÉNFAS (Ar. énfa:s, t. nefes): Bak. **nepes.**

ÉNGAM (Ar. in'a:m): Giyecek, hediye olarak verilen elbise, kaftan; armağan, hediye; çay parası.

Ondan soñ éngamım ıgtıyar saña **(K).**

Berer men kim yene éngamu-ihsan **(C).**

Kadır mövlam étse bize éngamı **(G).**

ÉNGEBİN (Far. éngebi:n): Bal.

Noş édip gandu-nabat hem éngebini çag bilen **(Al).**

Barçaları érdi maña hemneşin,

Yüzleri gül, sözleridir éngebin **(YUZ).**

ÉNGİZ (Far. éngi:z): Bak. **éñüz.**

Gerdenge golum saldım, maksatga kılıp éñgiz **(MN).**

ÉNGÜŞT (Far. énguşt): Bak. **éñüşt.**

ÉNHAR (Ar. énha:r, t. nahr): Bak. **nehr.**

ÉNİS (Ar. éni:s): Arkadaş, dost, yoldaş.

Énis bolmak: Arkadaş olmak, dost olmak.

Üşbu guş her kim bile bolsa énis,

Kanda giderse aña bolgay celis **(A).**

Énisi-hatırı-éfgar bolmadı hergiz **(BH).**

ÉNNAP (Ar. unna:b). Bak. **unnap.**

ÉNSARI (Ar. Énsa:ri:): Bak. **Abdılla Énsarı, Cabır Énsarı.**

ÉNŞA-ALLA (Ar. énşa:alla:h): Allah isterse; Allah'ın hoşuna giderse.

Énşa-alla, sag men, bolma külpetde **(ŞG).**

ÉNTE (Ar.): Sen.

Énte al-lamıl-guyup: Sen gözle görünmeyenleri (gaibi) bilirsin.

Énte subhan: **1.** Sen Allah'sın. **2.** Kur'anıkerim'de yer alan bir ayetin adı.

Tañla magşar ruzı kılsa, énte allamıl-guyup **(LM).**

Yunus balıgıñ garnında,

"Énte subhan" okıp geçdi **(MG).**

ÉNTE ALLAMIL-GUYUP (Ar. énte alla:mul-guyu:b): Bak. **énte.**

ÉNTE SUBHAN (Ar. énte subha:n). Bak. **énte.**

ÉNVAR (Ar. énva:r, t. nu:r): Bak. **nur.**

ÉNVER (Ar.): En nurlu, en ışıklı, en parlak.

Asmanıñ yüzi énverdir **(MG).**

ÉÑGUR (Far. éngu:r): Bak. **éñüur.**

GÜ Türkoloji Tarihi Sözlüğü Projesi Çalışmaları Merkezi

ÉÑÑİZ (Far. éngi:z). **1.** Endişe, kaygı veren, üzen, tedirgin eden. **2.** Niyet, meyil, sebep. **3.** Kelime türeten ek olarak da kullanılır.

Éññiz kılmak: Niyet etmek, meyletmek; çekmek, kaldırmak.

Öldürmek üçin her dem hancar kıla sen éññiz **(LM).**

Uruşga kılıp yekebara éññiz **(C).**

Gamzayı-nëzi-kirişmëñ pitneler éññiz édip **(Ga).**

ÉÑÑUR (Far. éngu:r): Üzüm.

Éññurlı, incirli bagdan ayrıldım **(ZT).**

ÉÑÑÜŞT (Far. énguşt): El parmağı.

Hılalı éññüşti-énvaraş zi sına **(Ş).**

ÉPGËR (Far. éfga:r): Bak. **éfgër.**

ÉRA (éra:): İçinde, -da, -de.

Meydan éra: Meydan içinde, meydanda.

Meydan éra ceññi-maglup gayrılsa **(M).**

ÉRADA (Ar. ira:de): Maksat, niyet, istek, dileme.

Érada éylemek: Niyet etmek, istemek, meyletmek.

Men çıkmışam Këbe édip érada **(G).**

Magtımgulı, ışkıñ éylër érada **(MG).**

ÉRADAT (Ar. ira:det): **1.** Dostluk, arkadaşlık. **2.** Arzu, istek.

Éradat gözlerini ilçi kılıp, mëhri-muhapbetden dem urup, şu rövüşde köñül guşlarını pervaz kılar érdiler **(LM).**

ÉRAZİ (Ar. éra:zi:): Bak. **érz.**

ÉRBAGIN (Ar. érba'ı:n): Kırk, kırkıncı, ölünün, özellikle Hz. Alı'nın oğlu Husayn'ın kırkı.

Érbagın diydikleri dört andadır,

Üşbu dört hem érbagın sanındadır **(A).**

ÉRCASP (Far. érca:sb): "Şanama"daki rivayetlere göre, Turan padişahı Éfrasiyap'ın torun çocuğudur. Ruindec denen kalede Güştasp'ın kızını tutsak etmiştir. İspendiyar bu kaleyi alıp kız kardeşini özgürlüğüne kavuşturmuş, Ércasp'ı da öldürmüştür.

ÉRCÜMENT (Far. ércumend): Aziz, soylu, şerefli, yüksek mertebeli.

Éy perzendi-ércüment! **(GS).**

Birin hor éyledi, birin ércüment **(MG).**

Hemme cennet içinde ércümendi **(A).**

ÉREM (Ar. irem): Cennet anlamında kullanılmaktadır. Dinî rivayetlere göre Érem (İrem), aslında Siriya (Suriye) ya da Yemen'de bulunan bir bahçenin adıdır. Şeddat adlı padişah tarafından yaptırılmıştır. Şeddat, Hut peygambere karşı çıktığı için helâk edilmiş, İrem bağı da yerin dibine gömülmüştür. Bu kelime aynı zamanda güzel bahçe manasında da kullanılmaktadır.

Érem bagı içre gamsız galdım tut **(MG).**

Éremniñ bagında kamatı şemşat **(GS).**

ÉREN (Ar. ç. érenler): (Aslı ermek'ten gelmektedir.) Yetişen, koşan; giren. Daha çok çoğul ifade eder, ama tekil ifade ettiği yerler de vardır. Tasavvuf öğretisine göre éren, Allah'a yaklaşan(lar) ve velilik derecesine ulaşan(lar)dır.

Érenler seyrine yetenden medet **(SH).**

Érenler ötdi ogulsız **(HH).**

ÉRİSMEK: Kalkınmak, güçlenmek; önceki durumundan daha farklı bir duruma gelmek.

Gurt érser, şagal yaylar **(T).**

ÉRİŞMEK: Yetişmek, kavuşmak.

Her kime pazlıñ érişdi éyledi tovfık, yar,

Köñlüne geltirmediñ zerre hıyalı-maseva **(Ga).**

ÉRK (Far.): **1.** Köşk, devlet idaresinin yerleştiği yer. **2.** Kale.

Şahu-geda barabardır ölmekde,

Acal yetse şalar oturmaz érkde **(A).**

ÉRKAN (Ar. érka:n, t. rukn): Bak. **rukn.**

ÉRKİ (Far. ér ke): Eğer ki.

Hak çü setdarıl-uyupdır, érki rahman olsa hem **(Ş).**

ÉRRE (Far.): Bıçkı, testere.

Depesinden érre düşen Zekeriya **(SM).**

Bes düşer başımga érre ol zaman **(A).**

ÉRSAL (Ar. irsa:l): Bak. **irsal.**

ÉRŞAT (Ar. irşa:d): Bak. **irşat.**

ÉRZ 1 (Ar.): Bak. **arz 1.**

ÉRZ 2 (Ar. ç. éra:zi:): Yer, toprak.

Érzi-şerip: Mukaddes yer, İyerusalim (Jerusalem, Kudüs).

Érzu-sema ma fiha: Yer ve gökte bulunan her şey.

On yedi müñ agaç érdi érzi-Rumustan **(MG).**

Bırag mündüñ, çıkdıñ érzi-şeripden **(MG).**

Émrine yokdur manıg,

Érzu-sema ma fiha **(MG).**

ÉRZEN (Far.): Darı.

Gözi yok serçeyi köp aylanıp çok,

Düşerse cöven, érzenge acap yok **(A).**

ÉRZENDE (Far.): Değeri çok olan, değerli.

Yigitlik mövsümi sözünde érdi,

Niçe vasp éylesem érzende érdi **(Bah).**

ÉS: 1. Akıl. **2.** Duygu. **3.** Sağlık.

Pelek sakfın kılıp rovzan, gazam énduh, yerim gülhan,

Ésim vale, tilim élken, sözüm bolgaymu mustahsan **(An).**

ÉSATIR (Ar. ésa:ti:r, t. ustu:re): Mitoloji. Ésatirde dinî âdetler, tarihî şahsiyetlerin dünya ve onun oluşması hakkındaki görüşleri, tabiat ve masal kahramanları hakkında rivayetler anlatılır. Ésatir, edebiyat için kaynak teşkil etmektedir.

ÉSB (Far.): At.

Ésbi-rahş: Rüstem'in efsanevî atı.

Ésbi-tazı: Arap atı.

Zal oglı Rüstem münen ésbi-rahş sınlı bedev **(M).**

Ol ér kim sürdi ésbi-tazısını **(C).**

ÉSDAK (Ar. asdak): En doğru, en doğru sözlü.

Inanıñ bu söze, ésdak érer men **(C).**

ÉSEDİLLA (Ar. Asadul-la:h): Bak. **Alı.**

ÉSER (Ar. ç. a:sa:r): **1.** İz, belirti, nişan, alâmet, vak'a. **2.** Güç, tesir. **3.** Kitap.

Éser étmek (kılmak): Tesir etmek.

Gız-cuvanda yokdır haydan éser **(MG).**

Étmegey halka onıñ vagzı éser **(A).**

Açsa yolum, yetsem dost éserine **(MG).**

Özünden soñra galsın, menfagat asarıñ icat ét **(H).**

Gayıbı, bilgil bu sözler her kime kılmaz éser **(Ga).**

ÉSET (Ar. ésed): Arslan.

Çün yigrimi yaşda şirim diydi alla ahat,

Hem arap lefzi bilen diymek bolur sizni éset **(Ar).**

ÉSFEL (Ar.): En aşağıdaki.

Dereki-ésfel: En aşağıdaki cehennem, en korkunç cehennem.

Menzili-ésfel: En aşağıdaki yer.

Hem cilvede rahşıga pelek menzili-éslef **(BH).**

ÉSGER (Ar. ésker, ç. ésa:kir): **1.** Asker. **2.** İmamlardan birinin adı.

Parzı şahdır, vacıbu-sünnet vezir,

Mustahap édep ésakir burçgir **(A).**

Ya ımam Ésgere bagışla bizni **(MG).**

ÉSHABIL-KĒHF (Ar. ésha:bil-kahf): Dinî düşüncelere göre, İslâm'dan önce zalim hükümdar Dakyanus'un zulmünden kaçarak, bir köpekle birlikte üç yüz yıl mağarada uyuyan yedi Hristiyan; bak. **sahıp.**

İsa gelinçe ol dayım,
Éshabıl-kēhf yatar gayım **(MG).**

ÉSHAM (Ar. ésha:m, t. sahm): Bak. **sahm.**

ÉSHAP (Ar. ésha:b, t. sa:hib): Bak. **sahıp.**

ÉSİM (Ar. ési:m): Günahkâr.

Gayıbı biçēredir gerçi günēkēri-ésim **(Ga).**

ÉSİR (Ar. ési:r): Esir, tutsak.

Ésir éylemek: Esir etmek.

Tē ésiri-kēpiri bet mēhri-tersa bolmuşam **(GS).**

Ésir éylēp, basıp-yencip satıban **(C).**

ÉSLAF (Ar. ésla:f, t. selef): Bak. **selef.**

ÉSLEHE (Ar. t. sila:h): Bak. **salah.**

ÉSLİM HOCA (Ar.-Far. Éslem ha:ce): Bak. **Muhammet Éslem Tusı.**

Ol Éslim hocadır, Baba Züryat **(MG).**

ÉSMAR (Ar. ésma:r, t. semer): Bak. **semer.**

ÉSMERLEMEK: 1. Buyurmak, emretmek, **2.** Veda etmek; bak. **ısmarlamak.**

Yaman yoldan, yaman yoldaşdan éy hak,
Saña ésmerledim işimni mutlak **(A).**

ÉSNA (Ar. ésna:): **1.** Ara; bir işin bir hareketin yapıldığı an, sıra. **2.** Vakit, zaman.

Ésnayı-tövellit: Doğum vakti.

Oşol ésnada Ziver çöl-beyevandan hēzir boldı **(GS).**

Ésnayı-tövellitde mey birle serişt olgan **(S).**

ÉSNAMAK: Esnemek.

Ésnap-ésnap: Esneye esneye.

Deryadan ésnap-ésnap, bir ökūz peyda boldı **(GS).**

ÉSNAN (Ar. ésna:n, t. sinn): Dişler.

Ésnanı-éfleç: Dişi seyrek. (Dinî kitapların bildirdiğine göre, Hz. Muhammet'in dişi seyrekmiş.)

Mübērēk gövheri, ésnanı-éfleç **(Ş).**

ÉSNAT (Ar. ésna:d, t. sened): Bak. **senet.**

ÉSNAYI-TÖVELLİT (Ar. ésna-ye tövellit): Bak. **ésna.**

ÉSNEMEK: Bak. **ésnamak.**

ÉSRAR (Ar. ésra:r, t. sirr): Bak. **sır.**

ÉSREMEK: Sarhoş olmak.

Veh-veh, bu ne sözdür ki köñül ésremek içre,
Husn ēhli éra sen kibi dildar tapılmas **(Ga).**

ÉSRU (ésru:): Çok, fazla.

Érer andak bahadır ésru nadır **(C).**

Geldi köñlümge yene ésru acayıp şovkı-hal **(Ga).**

ÉSSALATU-CINAZA (Ar. és-sala:tu cına:ze): Cenaze duası; bir Müslüman öldükten sonra onu gömmeye götürülmeden önce İslâm dini kaidelerine göre edilen dua.

Éssalatu-cınaza, kovmuñ azana geler **(K).**

ÉSSE (Ar. hisse): Hisse, pay.

Üç ésseni dēli derya,
Bir ésse yerde müñ govga **(MG).**

ÉSTAGPIRILLA (Ar. éstagfirulla:h): Allah'tan af ve bağışlama dilerim.

Gullukgıñda kim görüp-bilip hata kıldım besi,
Toba-toba bilmedim éstagpırılla ah-ah **(Ga).**

ÉSVAT (Ar. ésva:t, t. savt): Bak. **sovt.**

ÉSVETİL-AYN (Ar. ésvadul-ayn): Kara göz.

Ésvetil-ayn, sepit beden, ak damak,
Golları hünērli dürli hiş olsun **(M).**

ÉŞBEH (Ar.): Çok benzeyen, benzer.

Vahdanıyet cövlangehiñ, birlikde yokdur éşbehiñ **(An).**

ÉŞCAR (Ar. éşca:r, t. şecer): Bak. **şecer.**

ÉŞGAR (Ar. éş'ar, t. şi'r): Bak. **şıgır.**

ÉŞHEP (Ar. éşheb): Gri, kül rengi (at hakkında).

"Seyri-bag éyledi ol mah münüp éşbehine,
Bakmadı çarh ol çarhıniñ ayı-kuyaş, kövkebine" **(An).**

ÉŞK (Far.): Gözyaşı.

Éşki-galtan: Yuvarlanan gözyaşı.

Éşk abın coşdurıp, bu dagu-daşlar agladı **(MG).**

Pelekden ahı-suzanım, gözümde éşki-galtanım **(An).**

ÉŞRAF (Ar. éşra:f, t. şeri:f): **1.** Şeref ve itibar sahibi kimseler. **2.** Soyluluk, asillik.

Ki éşraf şëherniñ hası-aamı,
Yıgılıp geldiler barça-tamamı **(Bah).**

ÉŞRAR (Ar. éşra:r, t. şeri:r): Bak. **şerir.**

ÉŞREPİ (Ar.-Far. éşrefi:): Éyran (İran)'da kullanılan altın para; altın para.

Éşrefi, gövher çıragı, laglı-mercen satsalar **(Mag).**

Olarıñ üstünde yüki éşrepi ya zer bolmasa **(M).**

ÉŞRET (Ar. aşrat): Bak. **aşrat.**

ÉŞYA (Ar. éşya:, t. şay): Bak. **şay 1.**

ÉTAGAT (Ar. ita:'at): Bak. **itagat.**

ÉTKIYA (Ar. étkıya:, t. takı:): Bak. **takı.**

ÉTRAP (Ar. étra:f, t. taraf): Bak. **tarap.**

ÉTREK: 1. Sarı benizli insan (Mahmut Kaşgarı T. 1, 93. s.). **2.** Türkmenistan'da bir yerin ve ırmağın adı.

Bilmeyen soranlara aydıñ bu garıp adımız,
Aslı-gerkez, yurdı-Étrek adı Magtımguludır.

ÉTTAHAYYAT (Ar. ét-tahıyya:t): İsteme, dileme, dua.

Bildigim éttahayyatdır,
Soñrasından salavatdır **(Gılıç Şahır).**

ÉTÜK: Çizme.

Segretgeli meydanda at bilige étük sancar **(Ga).**

ÉTVAR (Ar. étva:r, t. tavr): Bak. **tovr.**

ÉYA, YA (Ar. éya, ya:): Ey.

Éya Baba Dargan, ya Şeyhi-kebir **(SH).**

ÉYRAN (Far. İ:ra:n): İran.

Beyiklik zinesin gal paya-paya,
Éyrana gılıç ur, yöret sıpahı **(MG).**

Émriñe mutıg ét Éyran zemini **(MG).**

ÉYVAN (Far. éyva:n): **1.** Salon, balkon; çardak. **2.** Köşk.

Ol éyvanı görseñ, mundan geçer sen **(MG).**

ÉYYAM (Ar. éyya:m, t. yovm): Bak. **yovm.**

ÉYYAMUL-KADIM (Ar. éyya:mul-kadi:m): Bak. **yovm.**

ÉYYİHANNAS (Ar. éyyuhanna:s): Ey insanlar.

Geliñ, bir tedbir éylëñ bu derde, éyyihannas! **(MG).**

ÉYYUHANNAS (Ar. éyyuhanna:s): Ey yaratılmışlar, ey insanlar; bak. **éyyihannas.**

Aña hem söylenmişdir ibni Abbas,
Resuldan ol éşitmiş éyyuhannas **(A).**

ÉYYUP (Ar. Éyyu:b): Dinî rivayetlere göre, Hz. Yakup'un neslinden olan İsrailoğulları'nın peygamberlerinden biri. Sabrı ve dayanıklılığı ile meşhurdur. Allah, onu denemek için birçok hastalığa ve birçok meşakkate maruz bırakmıştır. (Çeşitli rivayetlere göre, yerinden kalkamayan bir hastaya yardım etmediği için bu duruma

düşürülmüştür.) Éyyup, bütün güçlükleri sabrıyla yenmiştir. Vücuduna kurt düşmüş, yine de o tahammül etmiştir. Sonunda Allah onu affetmiş ve hemen önünde bir çeşme meydana getirmiştir. Éyyup, bu çeşmede yıkanarak hastalığından kurtulmuştur. O, edebiyatta, sabrın sembolü olarak kullanılmaktadır.

Sabırlı bol Éyyup dek **(MG).**

Seniñ derdiñni canga hoş tutar men,

Ki derdiñ bolsa misli derdi-Éyyup **(Ga).**

ÉYZEN (Ar. ayzan): Şöyle ki, yine de, bunun gibi de.

Tevlil-yed; tamamıl-kaddı éyzen **(Ş).**

ÉZ (Far.): -dan, -den.

Éz berayı: ...için.

Éz berayı-ışk: Aşk için, aşk yolunda.

Éz can behanı: İçtenlikle, yürekten okusan.

Éz "lovla": "Eğer sen olmasaydın." (Kur'anıkerim'de yer alan bir ibare.)

Éz ruyı-tahkık: İnceleme yüzünden, açıklama cihetinden.

Éz tehi-dil: Yürekten, gönülden.

Tē bir dükana rayat kılam éz berayı-ışk.

Éz berayı-nefs üçin söyme höziri-dün'yeni **(Ş).**

Ovvalkı işik üzre yazmış anı,

Kelemeyi-tayyıba éz can behanı **(A).**

Muhapbetiñ makamında anıñ vaspı éz "lovladır" **(MG).**

Muhammet kim diydi é ruyı-tahkık **(C).**

Dogaga boldı meşgul éz tehi-dil **(C).**

ÉZ BERAYI (Far. éz bera:ye): Bak. **éz.**

ÉZ CAN BEHANI (Far. éz ca:n beha:ni:): Bak. **éz.**

ÉZ LOVLA (Far.-Ar. éz lovla:): Bak. **éz.**

ÉZ RUYI-TAHKIK (Far.-Ar. éz ru:ye tahkı:k): Bak. **éz.**

ÉZ TEHİ-DİL (Far. éz teh-e dil): Bak. **éz.**

ÉZBER (Far.): Zihinde tutabilme, hafızaya yerleştirme; **mec.** bir işi çok iyi yapan, usta.

Ézberlemek: Ezberlemek; **mec.** usta olmak, becerisini, bilgisi artırmak, iyice öğrenmek.

Otur, şarkı oka, ézberle dersin, gitmesin bada **(H).**

İllere pent étgeli hem nasıhı-ézber gerek **(S).**

ÉZBERLEMEK (Far.-T.): Bak. **ézber.**

ÉZEL (Ar.): Başlangıcı belli olmayan geçmiş zaman, en eski devir; dinî inanışa göre, insanın yaratılmasından önceki zaman.

Rozı-ézel: En eski zaman (dinî inanışa göre, dünyanın yaratıldığı devir).

Ézelden kısmatım éken **(T).**

Ézelden geldi neylēyin **(GS).**

Kısmat étmiş her kime rozı-ézel **(A).**

ÉZELİ (Ar. ézeli:): Ezele ait, ezelle ilgili; önceden alna yazılan; kaderde olan.

Meniñ saña aşıklıgım ézelidir **(ZT).**

ÉZFER (Ar.): **1.** Yiti kokulu, güçlü kokulu (şey). **2.** Güzel kokulu.

Müşki-ézfer: Güzel kokulu saf misk.

Suvagıdır tamaman müşki-ézfer,

Ki hēki-zagpıran birlēni anbar **(A).**

ÉZRAYIL (Ar. Azra:i:l). Can alan melek; bak. **melekul-mövt**

Harıdın almak üçin Ézrayıl cana geler **(K).**

ÉZVAÇ (Ar. ézva:c, t. zavc): Bak. **zevç.**

Ë

ËGË (Far. a:ga:h): Haberli; belli, malûm; aşikâr.

Ëgë bolmak: Haberli olmak, haberdar olmak.

Ëgëhsiz: Habersiz; belli olmayan.

Halk ondan bolup ëgë **(MG).**

Her demde ëgë bol, gaflat getirme **(MG).**

Gaflat içre galmışam men nëtuvan ëgëhsiz **(Ga).**

ËGËH (Far. a:ga:h): Bak. **ëgë.**

İki ëlemde sen şah,

Barça sır saña ëgëh **(Misg).**

ËGËHSİZ (Far.-T. a:ga:hsız): Bak. **ëgë.**

ËHALI (Ar. ëha:li:): Bak. **ëhl.**

ËHEÑ (Far. a:heng): Ses, melodi, nağme.

"Guş gonsun" diyip başıma bilbil heñin gurdugım **(MG).**

ËHKAM (Ar. ahka:m): Bak. **hökům.**

ËHL (Ar. ç. ëha:li:): **1.** Bir işe ya da yere mensup olan. **2.** Aile, karı ve koca. **3.** Bir iş veya hüner sahibi.

Dovzah ëhli: Cehennemlik.

Ëhli-basarat: Anlayışlı, akıllı, ferasetli.

Ëhli-beyt: Aile üyeleri; Hz. Muhammet'in aile efradı.

Ëhli-bilik: Bilgili, âlim.

Ëhli-cepa: Cefa eden, zalim.

Ëhli-danış: Bilgi sahibi; âlim; bak. **danış.**

Ëhli-dert: Dertli, hasta; istekli, arzulu.

Ëhli-dervüş: Garip, muhtaç.

Ëhli-destar: Sarıklı, molla, din adamı, sofu.

Ëhli-dil: Tasavvuf felsefesini benimseyen, sofu, canıyla sofuluğa yapışan.

Ëhli-dövlet: Zengin, müreffeh.

Ëhli-dünyë: Dünya malını seven; dünya işlerine dalmış.

Ëhli-fisk: Ara bozuculuk eden.

Ëhli-hal: Sofu.

Ëhli-harabat: Bak. **harabat ëhli.**

Ëhli-has: Seçkin insan, âlim; akıllı, zeki.

Ëhli-iman: Müslüman, Allah'a inanan, imanlı, inanç sahibi.

Ëhli-kal: Hz. Muhammet'in hadisleri ışığında hareket eden din adamı.

Ëhli-këmil: Akıllı, ferasetli, sofulukta kâmilleşen pir.

Ëhli-makul: Anlayışlılar, akıllılar; sofular, edepliler.

Ëhli-nasıh: Nasihat edenler, öğüt verenler.

Ëhli-natık: Konuşanlar, söyleyenler.

Ëhli-nazır: Nazar edenler, görenler, bakanlar; düşünce ve fikir sahibi.

Ëhli-nesep: Nesli yüksek tabakadan olanlar.

Ëhli-ovbaş: Eğitimsizler, tahsilsizler, bilgisizler; kötüler, ahlâksızlar.

Ëhli-raz: Sır saklayanlar.

Ëhli-sabır: Sabırlılar.

Ëhli-saha: Cömertler.

Ëhli-salah: Temiz kalpliler, iyilik edenler.

Ëhli-şarak: Üzüntülü, gamlı, kederli.

Ëhli-tagat: Sofu, dindar, ibadet eden.

Ëhli-zaman: Aynı devirde yaşayan kimse.

Ëhli-zimme: İftiracılar; sorumlular; borçlular.

Ëhli-zulum: Zalim.

Tañrı ëhli: Allah'ı seven, Allah'a hakkıyla kulluk eden.

Kim basarat ëhlidir onı görer **(A).**

Andan ötri diymiş ol ëhli-bilik **(A).**

Onuñ üçin kim gacar ëhli-cepakër **(C).**

Salam menden yetişsin ëhli-derde **(A).**

Ki dervüş ëhli boldı ëhli-dövlet **(C).**

Ne dervüş men, ne molla, ne sopı ëhli-destar **(MG).**

Ëhli-dil dünyëden özün gutardı **(MG).**

Ki dervüş ëhli boldı ëhli-dövlet **(C).**

Batın içre bolsa dost fisk ëhline **(A).**

Sordı andan düyş éra bir ëhli-hal **(A).**

Hak meni ëhli-harabat éyledi **(Ga).**

Parz ile sünnetni tutgay ëhli-has **(A).**

Bu yandan hem tamamı-ëhli-iman **(C).**

Kim habıs diyrler bu malı ëhli-kal **(A).**

Ëhli-këmil söhbetinden al habar **(A).**

Bu sözden manı añla, ëhli-makul **(A).**

Ëhli-nasıh sözüni ret kılmadım **(A).**

Kim niçik gurtuldıñ, éy ëhli-nesep **(A).**

Diymesin bizlere: "ëhli-ovbaş" **(C).**

Yagşılar içre otursa, göyë, ëhli-razdır **(DM).**

Vaspı-halın, gel, éşit, éy ëhli-raz **(A).**

Ger pakır sen, ëhli-sabır ét özüñi **(A).**

Ger doyursa açları ëhli-saha **(A).**

Ak sakal gullarga, éy ëhli-salah **(A).**

Gullarıñnı kılmagıl ëhli-şarak **(A).**

Hoş sıpatın aydalar ëhli-zaman **(A).**

Diydim: "Ëhli-zulum ne taypadır" **(MG).**

ËHLEN VE SËHLEN (Ar.): Hoş geldiniz.

Dilber-a, koynuñ seniñ ëhlen ve sëhlen merheba **(MN).**

ËHLİ-BASARAT (Ar. ëhl-e basa:rat): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-BASIP (Ar. ëhl-e va:sf): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-BEYT (Ar.): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-BİLİK (Ar.-T.): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-DANIŞ (Ar.-Far. ëhl-e da:niş): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-DİL (Ar.-Far. ëhl-e dil): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-DÜNYË (Ar. ëhl-e dunya:): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-FISK (Ar. ëhl-e fisk): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-HAL (Ar. ëhl-e ha:l): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-HAS (Ar. ëhl-e ha:s): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-KAL (Ar. ëhl-e ka:l): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-KËMİL (Ar. ëhl-e ka:mil): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-MAKUL (Ar. ëhl-e mak'ku:l): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-NASIH (Ar. ëhl-e na:sih): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-NAZIR (Ar. ëhl-e na:zir): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-NESEP (Ar. ëhl-e neseb): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-OVBAŞ (Ar. ëhl-e avba:ş): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-RAZ (Ar. ëhl-e ra:z): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-SABIR (Ar. ëhl-e sabr): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-TEŞRİF (Ar. ëhl-e teşri:f): Bak. **teşrif.**

ËHLİ-TEŞRİP (Ar. ëhl-e teşri:f): Bak. **teşrif ve teşrip.**

ËHLİ-ZAMAN (Ar. ëhl-e zama:n): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-ZİMME (Ar.): Bak. **ëhl.**

ËHLİ-ZULUM (Ar. ëhl-e zulm): Bak. **ëhl.**

ËHT (Ar. akd): Vade, karar, şart, söz.

Bet ëht: Vefasız, sözünü yerine getirmeyen.

Ëht étmek: Karar vermek, söz vermek, yemin etmek.

Üç yüz yıl ëht édip, berdi nışana **(GS).**

Biziñ bilen ëhdi-peyman éyledi **(ZT).**

ËHTİMAL (Ar. ihtima:l): Mümkün olma, olabilirlik.

Pırakıñ odı yegdir, vısalıñ ëhtimalından **(B).**

ËHTNAMA (Ar.-Far. ahd na:me): Şartname, anlaşma, mukavele.

Men haçan beyle ëhtnama yazıpdırın **(ZT).**

ËHYA (Ar. éhya:): Bak. **hay.**

ËHYANAN (Ar. ëhya:nen): Tesadüfen, rastlantıyla, kimi zaman.

ËKS (Ar. aks): Bak. **éks.**

ËMENNA-SADDAKNA (Ar. a:menna: saddakna:): İnanıyoruz, tasdik ediyoruz. (Kur'anıkerim'de yer alan bir ibare.)

Ëmenna-saddakna, magşar günleri
Bir gün alnımızdan gelse gerekdir **(MG).**

ËMENTU-BİLLA (Ar. ëmentu bil-la:h): İman getirdim Allah'a, Allah'a inanıyorum.

Ëmentu-billa söylenip yazdım saña **(Misg).**

ËMİN (Ar. a:mi:n): Bak. **omın.**

ËPET (Ar. a:fet): Bak. **apat.**

Men bu gice seyranda,
Üç ëpeti-can gördüm **(T).**

ËTİBAR (Ar. i'tiba:r): Hürmet etme, saygı duyma, haysiyet, şeref; bak. **ıgtıbar.**

Ëtibarıñ yokdur, sözüñ yalandır **(MG).**

F

FACIR (Ar. fa:cir): Bak. **pacır.**

FAGAFUR, FAGPUR (Far. fagfu:r): Putun oğlu; Çin imparatorlarına Éyran (İran)lılar tarafından verilen lâkap.

FAGFURLENA (Ar. fagfur lena:): Bizi bağışla, günahlarımızı affet.

Zay-zulumda, repbena fagfurlena dana kerim **(K).**

FAGIL (Ar. fa:il): Bak. **pagıl.**

FAHR (Ar.): **1.** Gurur, kibir; bak. **pahr. 2.** Kendini övme. **3.** İslâm'dan önce yazılan Arap kasidelerindeki şairin kendini övdüğü bölüm. Fahrda şair kendinin ve kabilesinin kahramanlığını, yiğitliğini, gücünü, kuvvetini, cömertliğini, şöhretini vb. anlatır. Fahr, resa (bak.)da olduğu gibi, belli bir kahramanlık şiirinin giriş kısmıdır. Bu tarz şiirler okuyanda kabilecilik, yurtseverlik duygularını coşturur.

FAKIH 1 (Ar. fakı:h): Fıkıh bilgini, İslâm hukukçusu.

Salıhnı görüñ fakıhnı daşdan beder étgen **(An).**

FAKIH 2 (Ar. fa:kıh): Muhtaçlık, yoksulluk.

FAKIR (Ar. fakı:r): Bak. **pakır.**

FAKİHE (Ar. fa:kihe). Meyve.

Adalat gülşeniniñ fakihesin **(C).**

FAKR (Ar.): **1.** Yoksulluk, muhtaçlık. **2.** Tasavvufta birinci merhalenin dördüncü derecesi. Bu derecede fakrın birçok manası vardır:

1. Yoksulluk manasından ziyade, yaşamda bir nev'i sadelik.

2. Allah için bazı isteklerden feragat etme.

3. Paraya, mala, zenginliğe değil de Allah'a olan muhtaçlık. Hz. Muhammet'in "El-fakr u fahri" (Fakr benim gururumdur.) hadisinde dediği gibi.

"Fakr fahrımdır" diydi şahı-cahan,
Hurmatın bercay kılsañ cëhru-nahan **(A).**

FAM (Far. fa:m): Renk.

Lële fam: Lâle renginde, kızıl.

Novgüli-bag lële fam **(LM).**

FARAH: Ovganıstan (Afganistan)'ın güneybatısında bulunan şehirlerden biri.

Këbilde, Farah, Gandaharu-şëhri-Hıratda **(S).**

FARIÇ (Ar. fa:ric): Mutlu, sevinçli, mutluluk verici.

Köñülde pikir ya këşif tilide zikirli farıç **(An).**

FARIK (Ar. farı:k): Topluluk, grup.

Farıkı duşman boldı Alıga **(C).**

FARK (Ar. fark): Başın en üst kısmı.

Farkı-ser: Başın en üst kısmı.

Salıp tıgın anıñ farkı-serine **(C).**

FARS (Far. Fars): Bak. **pars.**

Hazar bilen Farsda, Horasanda tapılmaz **(S).**

FARUK (Ar. fa:ru:k): **1.** Haklıyı haksızdan ayırt edebilen; adaletli. **2.** Hz. Omar'ın lâkabı.

Alıp içinde gılnı iki yaran ol Farukdır,
Het urup oglını takık öldüren Farukdır **(Ga).**

FATHALI (Ar. Fath ali:): Bak. **fetalı.**

FAYIZ (Ar. fa:iz): Bak. **payız.**

FAYYAZ (Ar. fayya:z): Çok cömert, eli açık (kimse); suyu bol çeşme.

FAZIL (Ar. fazl): Bak. **pazıl.**

FAZLULLA ÉL-HURUFI: Abu Muhammet Tebrizi'nin oğlu. Teymur'un hükümdarlık yaptığı yıllarda Hurufilik mezhebini kurmuş ve Teymur'u bu mezhebe davet etmiştir. Teymur ise, bu daveti kabul etmediği gibi Fazlulla'nın öldürülmesini emretti. Bunun üzerine Fazlulla, Tebriz'e kaçtı. Teymur'un oğlu Miran Şah'ın yanına geldi. Fakat Miran Şah, ona babası tarafından ölüm cezası verildiğini öğrenince 1401-1402'li yıllarda Fazlulla'nın ayağına halat bağlanarak sokaklarda süründükten sonra kafasının kesilmesini emretti. Teymur, Fazlulla'nın öldüreleceğini duyunca cesedinin yakılmasını istedi. Fazlulla, "Cavidan-nama" adlı eserinde Hurufilik hakkında bilgiler vermiştir.

FECİR (Ar. fecr): **1.** Sabah, tan vakti. **2.** Tan kızıllığı. **3.** Kur'anıkerim'de bulunan bir sure. **4.** Sabah namazı.

Bēş namazını bēş pıgamber kıldı binyat, éy hekim,
Feciri Adam, asrı Yunus, zuhrı kıldı Ibrahım **(GB).**

FEDAK (Ar. feda:k): Sana feda olsun.

Yaşagan Lukman yaşın sen bu kemalı-husn ile,
Canıña bolsun, nigērim, cism ile canım fedak **(Ga).**

FEGAR (Far. fega:r, éfga:r): **1.** Yaralı, sakat. **2.** Çok yorulan, bitkin; acı çeken; güçsüz.

Hiç kimse bolmasın men deyin éfgar **(GS).**

FEKAR (Far. fega:r): Bak. **fegar.**

FELAH (Ar. fela:h): Kurtulma, kurtuluş.

Felah bermek: Kurtarmak.

Yar canımnı pida kılmak saña gördüm salah,
Bu salahımdan hudavendim maña bergey felah **(Ga).**

FELAKET (Ar. fela:ket): Çaresizlik, bedbahtlık, kötü durum, felâket.

Hemdemim mēhnet musahıp-gam, felaket-leşgerim **(GS).**

FEM (Ar.): Ağız.

Teşne leb galdım bu çölde hem dahan gurıdı fem **(Misg).**

FEN (Ar. fenn). Bak. **pen.**

FENA (Ar. fena:): Bak. **pena.**

FERAG (Ar. fera:g): Bak. **perag.**

Mümkin érmes bu sugubatlar bile tapmak ferag **(An).**

FERAMERZ (Far. Fera:merz): Firdövsi'nin "Şanama" adlı eserinin baş kahramanı olan Rüstem'in oğlu.

FERAMUŞ (Far. fera:mu:ş): Bak. **peramuş.**

Feramuş étmek: Unutmak, akıldan çıkarmak.

...Kerem Aslını yadından feramuş étsin-diydi **(AK).**

FERAR (Far. fera:r): Bak. **perar.**

Ferar éylemek (étmek): Kaçmak, kaçıp gitmek.

"Niçe gam deşti içre bir peri mēhride sayamnı,

Cunundan her zaman yuvlap, gehi andan ferar éylëp" **(An).**

FERÇ (Ar. ferc): Kadınlık organı.

Dogmamış bir nëzenin bu terze ınsan ferciden **(GB).**

FEREH (Ar.): Bak. **pereh.**

FEREHNËK (Ar.-Far. ferehna:k): Mutlu, sevinçli.

Gitse senden dahı gamnëk olmaya **(A).**

Kıl ferehnëk külli hal-ahvalını **(A).**

FERG (Ar. fer', ç. furu:'): Dal, bölüm, kısım, kol; esas olmayan.

Patışalar patışası şerg érer,

Asıl şergdir, patışa ferg érer **(A).**

FERHEÑ (Far. ferheng): **1.** İlim, bilim. **2.** Sözlük. **3.** Medeniyet, kültür; maarif, eğitim ve öğretim sistemi.

Pitretge ibtidadır, ferheñge muktadadır **(Şük).**

FERİDUN (Far.): Bak. **Peridun.**

FERİP (Far. feri:b): Hile, kurnazlık.

Aldanma, cahan mekru-feribige, hazar kıl **(An).**

FERMAYIŞ (Far. ferma:yiş): Buyruk, emir.

Lutfi-hakdan Kerkige hup zahır oldı pethı-bap,

Boldı gorgan salmagı fermayışı-alı cenap **(Al).**

FERRAŞ (Ar. ferra:ş): Evin temizliğiyle meşgul olan kimse; hizmetçi.

FERRUH (Far.): Güzel; debdebeli, tantanalı, şatafatlı; parlak, aydınlık.

Ferruh köñlüm bu halatda kaldı gam **(A).**

FERSUDA (Far. fersu:de): Zayıf düşmüş, bitkin, hâlsiz, yorgun.

Fersuda cisim: Bedenin zayıflığı, bitkin beden.

Ol Andılıbı-hasta meni-zara ogşadı,

Fersuda cisim gam yüki astıda tovşadı **(An).**

FERŞ (Ar.): Bak. **perş.**

FERT 1 (Ar. ferd, ç. éfra:d): Tek, bir; yalnız; yalnız insan.

Fert olmak: Tek olmak, yalnız kalmak.

Hicran bilen cismi-canım fert éden **(LM).**

Peridunıñ pert ıkbalı ciziñdir **(MG).**

Hanımanımnı anıñ ışkında berbat éyleban,

Işk ile düşdüm bu yolga fert olup hemrahsız **(Ga).**

FERT 2 (Ar. ferd): Gazelden, kasideden, kıt'adan vb. alınan kafiyesiz, müstakil beyit. Ör.:

Cahanda yarı-yaranlar maña kim hemdem érdiler,

Garañkı görüñ içinde bëri gelmez bu gaşımga **(Ga).**

FERZANA (Far. ferza:ne): Bak. **perzana.**

Ki bëşinci dür, altıncı zebercet,

Yedinci nurdur, éy ferzana ferzent **(A).**

FESAHAT (Ar. fesa:hat): Bak. **pesahat.**

FESAT (Ar. fesa:d): Kötülük, nifak, fitne, ara bozuculuk.

Övlüyëden halı érmesdir, cahan,

Gerçe kem bolsa fesat ahırzaman **(A).**

FETA (Ar. feta:): Yiğit, cesur, kahraman; cömert.

Bu sıpatlıg dervüşi, sen éy feta **(A).**

Özüñ bildir, éy feta! **(MG).**

FETALI (Ar. fath ali:): Fetalı Han Gacar, Éyran (İran)'da hükümdarlık yapan Gacar hanedanlığının liderlerinden biri. Muhammet Hasan Han Gacar'ın babası, Ağa Muhammet Şah'ın dedesidir. Fetalı Han, 1685-1686'lı yıllarda doğmuş, 1726-1727'li yıllarda Nedir Şah'ın emriyle öldürülmüştür. Kabri Maşat'tadır.

Sür Fetalı serdar oglı, geldi vagt,

Yene bu dövranlar alı siziñdir **(MG).**

FETH (Ar.): **1.** Açma. **2.** Yenme, galip gelme.

Feth éylemek: 1. Açmak. **2.** Yenmek.

Aşnalık babını feth éyleban zalımlara **(Kët).**

FETHNAMA (Ar.-Far. fethna:me): Bir yerin işgali münasebetiyle neşredilen fetih fermanı. **2.** Galibiyet üzerine yazılan kaside, destan. Buna örnek olarak, Bayram Han'ın Kandahar'ın fethi dolayısıyla yazdığı eseri (bak. Bayram Han'ıñ Divanı, Ye. Denison Ross'un redaksiyonuyla, Kal'kutta, 1910, 90. s.). ve Magtımgulı'nın "Sür, Pethalı serdar oglı, geldi vagt" satırıyla başlayan şiirini gösterebiliriz.

FETTAN (Ar. fetta:n): Bak. **pettan.**

Vëh, ne apatdır ki ol geh yıgladar, geh güldürer,
Nutkudan can berse, fettan gözleriden öldürer **(AN).**

FEZA (Ar. feza:): **1.** Genişlik, boşluk, geniş meydan. **2.** Gök cisimleri arasındaki boşluk.

FEZGAN (Ar. fez'a:n): Korkan, korkmuş, korkak.

Bolur para oşol gün yedi asman,
Ki cümle ëhli-mahşar onda fezgan **(A).**

FEZİHET (Ar. feza:het): Bak. **pezihet.**

FISK (Ar.): Bak. **pısk.**

FISKU-FUCUR (Ar. fisk-u fucu:r): Bozgunculuk, ara bozuculuk, kötülük.

Ger şakavat ëhli bolsa ol kişi,
Dünyëde fisku-fucur bolsa işi **(A).**

Fİ 1 (Ar. fi:): -da, -de (bulunma hâli fonksiyonunda bir ek).

Fi rızayıl-valıdeyn: Ana babanın razılığında.

Fi rızayıl-valıdeyndir, yok güman **(A).**

Fİ 2 (Ar. fa:): Bak. **pi.**

FİDDAR (Ar. fidda:r): Evde.

FİLMESEL (Ar.): **1.** Gibi, benzer. **2.** Meselâ.

Ol şapak gün hılgat içre filmesel hurşıt érer,
Zerre tek pertevide serkeşte aşık canıdır **(Ga).**
Éy senem, laglıñ hıyalı canga şekker tek geler,
Sagınır men filmesel köñlümge dilber tek geler **(Ga).**

FİRDÖVS (Ar. firdevs, ç. fera:di:s). Bak. **pirdövs.**

Husnı-hüyri, laglı-firdövsin şerabı-kövseri **(ZT).**
Barından yukarı firdövsi-agla **(A).**

FİRDÖVSİ (Ar. Firdevsi:): Abulkasım Hasan ibn İshak. Fars-Tacik şiirinin en ünlü temsilcisi olup dünya edebiyatının da en büyük şairleri arasında yer alır. H. 329-330'lu yıllarda (M. 929-930) Horasan'ın Tus vilâyetinin Taberan bölgesinin Baz ya da Bac adlı köyünde doğdu. Firdövsi, buranın en eski çiftçi ailelerinden birine mensuptu. Ömrünün tamamını köyünde geçirdi. 35-40 yaşlarında iken kendinden önce yaşamış şair ve yazarların (Dakıkı, Mesgut Mervezi vb.) başlayıp da bitiremedikleri eser olan "Şanama"yı tamamlamak için uğraştı. Eser üzerinde yirmi yıl çalıştıktan sonra Gaznelilerin başkenti Gazne şehrine gitti. Burada eser üzerinde çalışmaya devam etti. Otuz beş yılın sonunda "Şanama"yı bitirdi ve Sultan Mahmıt'a sundu. Fakat sultan, söz verdiği 60.000 dinarlık hediyeyi Firdövsi'ye vermedi ve onun yerine aynı değerde gümüş verebileceğini söyledi. Firdövsi bunu kabul etmeyerek köyüne döndü. Sultan Mahmıt'ın gazabından korktuğu için altı ay Şair

Azrakı'nın babası Ismayıl Varrak'ın evinde kaldı. Oradan Teberistan'a geçti. Buranın hükümdarı Şêhriyar'ın huzuruna çıktı. Sultan Mahmıt'ı yeren bir şiir söyledi. Uzun zaman sonra doğup büyüdüğü köyüne geri döndü. Köyünde, H. 416 (M. 1025-1026)'da vefat etti. Firdövsi'nin "Şanama"sı 120.000 mısradan oluşmaktadır. Onun Farsça bir "Yusup-Züleyha"sının da olduğu sanılmaktadır. Fakat son zamanlarda Éyran (İran)lı araştırmacılar bu eserin Firdövsi'nin olmadığına kanaat getirmişlerdir.

FİR-RAKAM (Ar.): Sayıda, adette.

Sorgay ol Cebrayıl anlardan bu dem,
Atların meñzetmegeyler fir-rakam **(A).**

FİTRÊK (Far. fitra:k). At semeri, semer kayışı.

Avçı tek yüz men kimi aşıklarıñ başın kesip,
Sayt édip anlarnı, bak fitrêk édipdir men kimi **(Ga).**

FİTRET 1 (Ar.): Tabiat, yaratılış, huy, kişilik, asıl.

Beşer fitretde ruhanı melayikden mükerremdir **(H).**

FİTRET 2 (Ar.): **1.** Devrin dönmesi, zaman aralığı. **2.** Bir idarenin, bir hükûmetin sona ermesiyle yeni bir idarenin, hükûmetin kurulması arasında geçin idarî boşluk. **3.** Durgunluk, hareketsizlik.

FOVK (Ar. favk): Yukarı, üst.

Hem besatı-gurp üze bardıñ, oturdıñ fovkdan **(MG).**

FÖVT (Ar. favt): Ölüm, ölme.

Fövt olmak: Ölmek.

Fövt olan çag kim cesetden can çıkar,
Yedi yerde ruhlar menzil tutar **(A).**

FÖVZ (Ar. fevz): Bak. **pövz.**

FURAT (Ar. fura:t): Bak. **Purat.**

FURKAN (Ar. furkan): **1.** Mukaddes kitap. **2.** Kur'anıkerim, Tevrat.

Furkan inen hak resulı-Mustapa **(Kêt).**

FURUG 1 (Far. furu:g): Işık, nur, parlaklık.

Furug olmak: El çekmek, vazgeçmek, terk etmek.

Azadı, bu kelimeyi yine Arapça bir kelime olan farıg (boş; el çeken, vazgeçen; terk eden; özgür, serbest; sakin, sessiz) ile aynı anlamda kullanmıştır.

Dayıma pısk işlere kıldım rucug,
Bir dem olmay nefsi-dünyêden furug **(A).**

FURUG 2 (Ar. furu:'): Bak. **ferg.**

FUSHAT (Ar. fushat): Genişlik, boşluk.

FUSUN (Far. fusu:n): Büyü, sihir.

Bu çarhı-keçniñ mivesi, mekru-fusundır lugbası **(An).**

FUTADA (Far. futa:de): **1.** Düşen, düşmüş, düşkün; düşüp, düşerek. **2.** Alçak gönüllü; bak. **uftada.**

Diyme Şabendêçiñ sözi hatada,
Söz agızdan çıksa galar uftada **(Şab).**

FUTUH (Ar. futu:h, t. fath): Yenmeler, üstün gelmeler, fetihler.

Payzı-futuh: Fetihlerin nimeti.

Suratı adam, veli sıratda ruh,
Açılar anlar sarı payzı-futuh **(A).**

FUZALA (Ar. fuzala:): Bak. **pazıl.**

FUZUN (Far. fuzu:n): Bak. **puzun.**

G

GABA (Ar. kaba:): Bak. **kaba.**

GABAHAT (Ar. kaba:het): Kötülük, fenalık; kusur; uygunsuz iş veya davranış.

Bu işiñ patışalıkda gatı gabahat işdir **(CH).**

GABAK: Ön, ön taraf, karşı.

Gabaga gaydışıp çün cümle birlen **(C).**

GABGAP (Far. gabgab): İki kat gerdan.

Canım bu vech birle barıp, galdı galıbım,
Yokdur gözümniñ alnında ol sim gabgabım **(An).**

GABIH (Ar. kabı:h): Bak. **kabıh.**

GABIL (Ar. ka:bil): Bak. **kabıl 2.**

GABIR (Ar. kabr; ç. kubu:r): Ölünün gömüldüğü yer, mezar.

Ol gubur ëhli gopup diyr ol zaman,
"Dün'ye içre bihabardır bu cuvan" **(A).**

GABRA (Ar. gabra:): Yer, yeryüzü; toprak.

Kimge rızk étmiş gadar gabradan olgan güvş nedir **(Ş).**

GABRISTAN (Ar.-Far. kabrısta:n): Mezarlık.

Leyliniñ énesi gabrıstana bardı **(LM).**

GABZ (Ar. kabz): Bak. **kabz.**

GADAH (Ar. kadah): Bak. **kadah.**

GADAM (Ar. kadam): Adım.

Gadam rence (rencide) kılmak: Sıkıntılara katlanarak gelmek, zahmet edip gelmek (nezaket gösterip gelmek).

Bir gadam rencide kıl, tañrıñ üçin halım sora **(Ga).**

GADAR (Ar. kadar): **1.** Güç, kuvvet. **2.** Yazgı, kader, alın yazısı. **3.** Gibi, yaklaşık olarak, aşağı yukarı, hemen hemen.

Kimge rızk étmiş gadar gabradan olgan güvş nehir **(Ş).**

GADDAR (Ar. gadda:r): **1.** Hain, dönek. **2.** Zalim, merhametsiz, insafsız. **3.** Çok pahalı mal satan, hilekâr.

Çarhı-gaddar: Zalim felek, zalim dünya, hilekâr dünya.

Andalıp diyr, dünyë öter, églenmes,
Uşbu gaddar kimge vapa éyledi **(An).**
Zadayı-tebgım ogurlap, ilge "öz zalım" diymiş,
Bihaya, kezzabı-rısva, dunu-gaddar ogrısı **(Şük).**

GADIMAN (Ar. kadi:men): Eskiden beri; önceden, eski zamanda.

Gadıman şëhrhayı-abadanlar **(C).**

GADIR 1 (Ar. kadr): **1.** Değer, itibar **2.** Onur, şeref, haysiyet; derece.

Gadır gicesi: Ramazan ayının 27. gecesi.

Yagşa gadır bolmayıp, döndi dövür yamana **(MG).**
Dervüşler gadır gicesin
Söven dek sövmüşem seni **(MG).**

GADIR 2 (Ar. gadi:r): Göl.

Gözlerim şurabası alıda derya çün gadır,
Biri Ceyhunı-beşirdir, biri Ceyhunı-nezir **(An).**

GADIR 3 (Ar. kadi:r): Bak. **kadır 2.**

GAFIR (Ar. ga:fir): Bak. **gapır.**

GAFLAT (Ar.): Gafillik, dalgınlık, dikkatsizlik; bilgisizlik.

Gaflatda galmak: Dalgın, dikkatsiz, uyuşuk bir hâle girmek.

Gaflat içre galıp yatma, turaver **(MG).**

GAFUR (Ar. gafu:r): Bağışlayan, merhameti çok olan (Allah).

Sen gafur sen, yarlıka, ger mendedir cürmi-günë **(Ga).**

Hassa men cürmi-günëhim birle bihet, éy gafur **(Ga).**

GAHBA (Ar. kahba): Namussuz kadın, fahişe.

Gahba pelek: Vefasız, dönek dünya; kötü talih.

Hormat bilen oynadarlar gahbanı **(MG).**

Gahba pelek avı gatdı aşıma **(SH).**

Gahba pelek oyun salar **(MG).**

GAHR (Ar. kahr): Nefret, kızgınlık, öfke, hiddet.

Gahrıñ harap éyleyir, salsam demir galanı **(M).**

GAL (Ar. gıll): **1.** Öfke, kızgınlık. **2.** Kin, düşmanlık; aldatma, hile; hainlik, ihanet. **Gallu-gaş:** Sahtekârlık, hile.

Gallu-gaşdan hem rıyazat söymeden **(A).**

Halı kılgay gallu-gaşdan sınasın,

Hem arıg kılgay köñüler kinesin **(A).**

GALA 1 (Ar. kal'a, ç. kıla:'): **1.** Savunmayı ve güvenliği sağlamak için inşa edilen yapı, kale. **2.** Şehir, kent.

Gala-gala şëher-şëher,

Sökem Yusup diye-diye. **(MG).**

GALA 2 (Far. gala): Dert, keder, sıkıntı.

Kesmişem köñlümni dünyë galasından halı men **(Ga).**

GALABA (Ar. ga:liben): Çoğunluk, çoğu, çoğunlukla.

Nadan orup tapsa, azar galaba **(K).**

GALAM (Ar. kalam, ç. akla:m): Kalem.

Dövet-galam: Mürekkep şişesi ve kalem.

Galam kılmak: Kesmek, bir vuruşta başını kesmek.

Muzur ovrak tahrır éyleyen aglama baş égme **(H).**

Yarıñ vaspın yazalı, dövet-galam ala gel **(K).**

Alamdarnı galam kıldı **(LM).**

GALAMAK: Kapamak, ...'ın etrafını bir şeyle örtmek; kuşatmak.

Duşman galap gelse degre-daşıma **(GB).**

GALANDAR (Far. galander): Derviş; fakir, yoksul.

Divana hemdemem galandar bile **(MG).**

GALAP (Ar. gala:f): Kın, bıçak, kılıç gibi kesici aletlerin kılıfı.

Muhallal desteli, tılla galaplı **(C).**

GALAV (ga:lav): Bir şeyin etrafına başka bir şeyi sarma, toparlama.

Atar sen ok keman ébru, kılar men canımı galav **(An).**

GALIBIL-VAGT (Ar. ga:libul-vakt): Bak. **galıp 2.**

GALIP 1 (Ar. ga:lib): Yenen, üstün gelen.

Galıp bolmak: Yenmek, üstün gelmek; bir yere yerleşmek.

Galıp kılmak: Yendirmek.

Işkım galıp bolup, aklım umıtdım **(LM).**

Gövnüme güman has galıp boldı **(SH).**

Huda kıldı seni duşmana galıp **(C).**

GALIP 2 (Ar. ga:lib): Çok; çoğunlukla.

Galıbıl-vagt: Çoğunlukla, çoğu zaman.

Galıbıl-vagt secdede bolgay başı **(A).**

GALIYA (Ar. ga:liye): Misk ve amberden yapılmış kaşa veya saça sürülen siyah madde; **mec.** siyah renk.

Galıyanıñ yüzüni gara kıla **(B).**

GALIZ (Ar. gali:z): Bak. **galıza.**

GALIZA (Ar. gali:ze): **1.** Koyu, sık, yoğun. **2.** Kaba, saygısız. **3.** Kabaran, coşan; dağınık; geniş, yaygın

Kë cëht étgil galıza yüz bile **(A).**

GALLA (Ar. ç. galla:t): Zahire; yiyecek; mahsul, ekin.

Yıl başında galla sorap, işi gapı kakmak bolar **(K).**

GALLAÇ (Ga:l ve a:ç kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir.): Garip, yoksul, muhtaç.

Kimni ganı kıldı, kimlerni gallaç **(MG).**

Her yigit gallaç bolmasın **(M).**

Goç yigit kem görner guldan-gırnakdan,
Gallaç bolup, maldan, başdan ayrılsa **(Aş).**

GALLAŞ (Ar. kalla:ş): Hovarda, başıboş, aylak, avare; hilekâr; edepsiz.

Menem bir Gayıbı-zatı, tilimde medhi-isbatı,
Bolup ëhli-habaratı görüñ bir rindi-gallaşam **(Ga).**

Bir periveş kim gamı men zarı-gallaşındadır,
Canfezalıklar lebi-laglı-güherpaşındadır **(An).**

GALLAT (Ar.): Yanlış, doğru olmayan.

Bir galat söz diydim, dilim lal olsun **(SH).**

GALLU-GAŞ (Ar. gıll ve gaş): Bak. **gal.**

GALTAN (Far. galta:n): Yuvarlanan; yuvarlak, yuvarlanıp duran.

Dürri-galtan: Yuvarlak inci.

Éşki-galtan: Damla damla gözyaşı.

Kim goydı yer uzre çıkarıp, bir dürri-galtan,
Ol lahza garañkı gicëyi éyledi taban **(GS).**

Çıkıp ol nëmusulmanım, kılarga kasdı-imanım,
Pelekde ahı-suzanım gözümde éşki-galtanım **(An).**

GAMGEŞDE (Ar.-Far. gamgeşte): Gamlı, kederli, üzüntülü.

Yogsa galar sen tenha, sergeşdey-gamgeşde **(MG).**

GAMGIN (Ar.-Far. gamgi:n): Gamlı, kederli, üzüntülü.

Gamgını görende, yagşı söz bergin **(MG).**

GAMGUSAR (Ar.-Far. gamgusa:r): Gamı, kederi, tasayı kovan, teselli veren, dert ortağı.

Senden özge gamgusarım yok meniñ **(ŞG).**

Garıbu-binovalar gamgusarı **(C).**

GAMHANA (Ar.-Far. gamha:ne): Gam evi; çok kederli, kaygılı.

Cesedim gamhana, cigerim biryan **(MG).**

Köñli gamhana bolan gamgınlarıñ **(A).**

GAMHOR (Ar.-Far. gamha:r): **1.** Gam yiyen; tasalanan, kederlenen; teselli veren. **2.** Sevgili.

Gam-defgı-gamhorım geldi **(ZT).**

GAMKEŞ (Ar.-Far.): Kaygı çeken, üzüntülü, kederli.

Çekdigim naladır, yüregim gamkeş **(MG).**

Bilmen niçik mehveşdir,
Mıdam köñül gamkeşdir **(Misg).**

GAMMAZ, GAMMAZA (Ar. gamma:ze): İftiracı, dedikoducu, söz taşıyıcı.

Gammazları misli çör-çöpdür **(GB).**

Tañrı dagnat éylemiş, bilgil anı gammazdır **(Ga).**

Kaysı gammazın sözünden derdim éfzun éyleyen **(Ga).**

Pëki gördüm çeşmi-fettanındadır gammazlar **(An).**

GAMMAZA (Ar. gamma:ze): Bak. **gammaz.**

GAMNĒK (Ar.-Far. gamna:k): Gamlı, kaygılı, kederli, üzüntülü.

Gitmesinden dahı gamnēk olmaya **(A).**

Éyledi Mecnun kimi men hastanı gamnēk ışk **(Ga).**

Dilber-a, yıglatma köp hicriñde men gamnēkni **(Ga).**

GAMZA (Ar.): Naz; nazlı bakış, göz kırpma, göz ve kaş ile işaret etme.

Tıgı-gamza: Keskin, yaralayıcı bakış.

Gamza bilen süzüp gözün **(GS).**

Tıgı-gamzañ birle dökseñ, men behil men ganıma **(ŞB).**

GAMZEDE (Ar.): Kaygılı, kederli, gamlı, üzüntülü.

Rindana kadın cilvesiden pitnede Vamık,

Mestana gözün ışvasıdan gamzede Uzra **(BH).**

Magtımgulı bir gamzede,

Men garıbı-gamzedeni goyma bu gün tenhayı **(An).**

GAMZİDA (Far. gamzida:): Gamı kaldıran, üzüntüyü yok eden.

"Novayı-ya, gamım öldürdi, gamzida mey ber" **(An).**

GANAYIM (Ar. gana:yim): Bak. **ganımat.**

GANBAR (Ar. kanbar): Hz. Alı'nın kölesi.

Ol şahı-düldülsuvar,

Neda kıldı Ganbarı **(MG).**

GANI (Ar. gani:, ç. agniya:): **1.** Zengin, servet sahibi, mal mülk sahibi. **2.** Muhtaç olmayan, hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan.

Rebbi-ganı: Hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan Allah.

Ganı sen, sañа yok hiç nërse hacat **(C).**

Yarı berse, vasp éder rebbi-ganı **(A).**

Diymiş kim agnıyalarga bir nik pend **(A).**

GANIM (Ar. gani:m): Düşman, hasım, yağı; taraf, aralarında anlaşmazlık bulunan iki kişiden veya topluluktan her biri.

Ganım gelse, yüz döndermën duralı **(SH).**

GANIMAT (Ar. gani:met, ç. gana:yim): **1.** Bir tesadüf neticesi ele geçen beklenmedik fırsat veya kazanç. **2.** Savaşta düşmandan alınan mal, para vb.

Bu dem ganımatdır, ne üçin bilmer sen **(MG).**

GANNAT (Ar. kanna:d): Şeker satan, şekerci.

Peri talgat, semen nikhet, lebi gant, özi gannadı **(An).**

GAPBAR (Ar. gaffa:r): Merhametli, bağışlayıcı, mağfireti çok, günahları affeden (Allah).

Magtımgulı aydar, keremli gapbar **(MG).**

Bir adıña diyerler seniñ ya gapbar **(Ga).**

GAPIL (Ar. ga:fil): Gerçekleri göremeyen, çevresinde olanlardan habersiz, dalgın; hazırlıksız.

Gapıl bolmak: Olup bitenleri fark etmemek, dikkatsiz ve dalgın davranmak, işin veya durumun önemini kavrayamamak.

Men neylëyin, gapıllıkda tutuldım **(SH).**

GAPILA (Ar. ka:file): Kervan, aynı yöne giden, vasıta veya yolcu topluluğu.

Gapıla saları-ışk: Aşkın kafile başkanı.

Agır gapılalar uzak yollarda **(SH).**

Yene göterdi alam, göterdi gapıla saları-ışk **(B).**

GAPILA SALARI-IŞK (Ar.-Far.-Ar. ka:file-ye sa:la:r-e ışk): Bak. **gapıla.**

GAPILA-YI-RAHI-DERAZ (Ar.-Far. ka:file-ye ra:h-e dera:z): Bak. **rah.**

GAPIR (Ar. ga:fir): Merhamet eden, bağışlayıcı, affeden, duaları kabul eden.

Bendesi asıdır, özi gapırdır **(K).**

GAR (Ar. ga:r): Mağara.

Éltip, ol görde goyarlar bir garañkı gardır **(Misg).**

Oşol gar içre demsiz olan bes **(C).**

GARAKÇI: Çapulcu, yağmacı, eşkıya.

Seniñ üstüñe garakçılar dökülip **(SH).**

Garakçılar kerven görse, guvanar **(MG).**

GARAKEYİK: Domuz.

Garakeyik keyik bolmaz,

Meger girse çöle, kazım **(K).**

GARAKÖL: Özbegistan (Özbekistan)'ın Buhara bölgesinin endüstriyel merkezi.

Gezdim Garaköli birle Miyankëli, Buharı **(S).**

GARAMAT (Ar. gara:met): Günah, töhmet, ayıp.

Gitmez garamatı iki gün üçin **(MG).**

GARARMAK: Kararmak.

Bıhamdılla meni uşşak haylıdan hasap éylëp,

Garargan rozgërimni yüziden apıtap éylëp **(An).**

GARAT (Ar. ga:ret): Çapulculuk, yağma.

Garat étmek (kılmak): Yağmalamak, talan etmek.

Apatı-can, garatı-can dilsitanıñ élgiden **(Ga).**

Kılar kirpikleri canımı garat **(B).**

Takatımnı garat éylër dişleriñ dürdënesi **(Ga).**

Garat éylër canımı her dembe-dem ahu gözi **(Ga).**

GARATGER (Ar.-Far. ga:retger): Çapulcu, yağmacı.

GARAYIP (Ar. gara:ib, t. gari:b): Garip, tuhaf, şaşılacak şeyler; görülmedik, alışılmadık, az bulunan şeyler.

Acayıp-garayıp: Garip ve şaşırtıcı şeyler.

Köp acayıp-garayıp gören yalı bolarsın **(SH).**

GARAZGÜV (Ar.-Far. garazgu:): **1.** Birine kötülük yapmak için konuşan. **2.** Dedikoducu, iftiracı.

Her söz ki garazgüv diyse, éy yar, ınanma,

Arbabı-garaz sözige zınhar, ınanma **(BH).**

GARBALA (Far. garba:l): İri delikli elek, kalbur; seyrek dokunmuş kumaş.

Tayıbıyam, éy senem, her dem degilmeklik bile,

Éylemiş cismimni hicran okları garbala tek **(Ga).**

GARI: 1. El, kol, kolun dirsekten aşağı kısmı. **2.** 90. cm civarında uzunluk ölçeği.

Galar garısına pul sesin añsa **(MN).**

Alıp gider altı garı biz bile **(Z).**

GARIBA (Ar. gari:be, ç. gara:ib): Çok seyrek rastlanan, garipsenecek şey; şaşılacak vak'a.

Köp acayıp-garayıp gören yalı bolarsıñ **(SH).**

GARIK (Ar. garı:k): Gark olmuş, suda boğulmuş.

Bahrı-rehmetge garık étseñ meni **(A).**

Bahr éra bolmak gerek bişek garık **(A).**

GARIM (Ar. gari:m, ç. gurama:): Alacaklı, borç veren.

Yarıñı anda bile sen ne durur,

Ger garıma garşı sen yasana sen **(B).**

GARIN (Ar. karn, ç. kuru:n): **1.** Boynuz. **2.** Yüz yıllık zaman, tarihin her yüz yılı. **3.** Zaman, asır, devir.

GARIP 1 (Ar. gari:b, ç. guruba:): **1.** Bilinmeyen yerden gelen, yolcu, yalnız, yabancı, hiç kimsesi olmayan. **2.** Malsız, mülksüz.

Garıp galmak: Yalnız kalmak, yurdundan ayrı düşmek.

Belki, gelen hemme garıp-guraba **(S).**

Mert gerekdir almaga, bu garıp galan köñlümi **(MG).**

GARIP 2 (Ar.): "Şasenem-Garıp" mesnevîsinın esas kahramanlarından biri.

Aşık Garıp Şasenemi,

Söven dek sövmüşem seni **(MG).**

GARIV (Far. gari:v): Bağırma, feryat, şamata; gıcırtı.

Yetişdiler gırıp çün ol rüruhnı,

Çıkardılar rovapızdan garıvı **(C).**

GARK (Ar.): Suya batma, suda boğulma.

Gark étmek: Suya batırmak.

Garkı-hun: Kana batan, kana düşen, kana bulanan.

Gark éder, bolma biperva **(MG).**

Lebiñ üçin dar köñlüm garkı-hundur **(B).**

GARKAP (Ar.-Far.): **1.** Suyu batan. **2.** Girdap.

Garkap étmek: Suya batırmak, gark etmek.

Öz derdine garkap bolsa gerekdir **(Ar).**

Men garıbı garkap étdi **(LM).**

GARP (Ar. garb): Batı.

Zemin, asman, garbu-şark bir tüynde gerdandır **(MG).**

GARRA 1 (Ar. gırra): Bencil, gururlu, kibirli, kendini beğenmiş.

Garra bolmak: Bencillik etmek, kibirlenmek, kendini beğenmek.

Garra bolma iki günlük iygu-içru malıña **(MG).**

GARRA 2 (Ar.): Her kamerî ayın birinci günü, başlangıcı.

GARRA 3 (Ar. garra:): Parlak, gösterişli, özenilen.

Karıyı-garra: Belâgatli söz söyleyen.

Mescidiñ molla ımamı karıyı-garra gerek **(Ga).**

GARSANMAK: 1. Suda yüzmek, suyun içinde eli hareket ettirmek. **2.** Eli hareket ettirmek, kımıldatmak.

Gulzumı garsanıp, kırk yol geçer men **(MG).**

GARŞI: Özbegistan (Özbekistan)'ın Kaşgaderya bölgesinin merkezî şehri.

Cızak, Şehrisebz yene Garşı-Guzarı **(S).**

GASIM (Ar. ka:sim): Bak. **kasım.**

GASIP (Ar. ga:sib): Bir malı birisinden zorla, habersizce veya aldatarak alan kimse, zorba, yağmacı, çapulcu.

GASIR (Ar. ka:sir): Bak. **kasır.**

GASSAL (Ar. gassa:l): Ölü yıkayan.

Şol zaman gassal gelip, yuvmak üçin hëzir bolar **(Misg).**

Can çıkandan soñ yene, gassal gusluñnı berip **(Ga).**

GAVI-DİL (Ar.-Far. kavı:dil): Bak. **kavı.**

GAVI-HEYKEL (Ar. kavı:heykel): Bak. **kavı.**

GAYET (Ar. ga:yet): Son, çok fazla, son derece.

Ki yokdur vaspına çün hetdu-gayet **(C).**

Ovvalıña yok gayet **(MG).**

GAYIBANA (Ar.-Far. ga:iba:ne): Gizliden, habersiz bir şekilde; görülmeden.

Men bu şëhre gayıbana gelmişem **(ŞG).**

GAYIBI (Ar. Ga:yibi:): 18. asırda yaşamış Türkmen şairlerden biri (1734/5-1810). Asıl adı Mahmıt'tır. Gazellerini bir divanda toplamıştır. "Otuz İki Tohum Kıssası" adlı eserin de sahibidir. Gayıpnazar-Gayıbı adında başka bir şair daha vardır, fakat bu şair fazla tanınmamıştır.

GAYIM (Ar. ka:im): **1.** Dik, doğru, dik duran, ayakta duran. **2.** Sağlam, muhkem, katı. **3.** Uyanık, uyumayan.

Gayım bolmak: Dik durmak.

Gayım kılmak (éylemek): Doğrultmak;

devam ettirmek, kesmemek, sağlam tutmak.

Gayım-makam: Yardımcı.

Abıdam, kim gayımı-savmı-salatam, éy köñül **(Ga).**

Gayım olsañ, islemez, gitsem, ovaz éyleyir **(MG).**

Dilimni sözlemekge éyle gayım **(C).**

Mülküni gayım kılan munlar turar **(A).**

GAYIM-MAKAM (Ar. ka:immaka:m): Bak. **gayım.**

GAYIN (Far. Ga:yın): Éyran (İran)'ın Horasan bölgesinde Bircent'in kuzeyinde bir şehir. Burada safran üretimi oldukça fazladır.

Bücnürdi, Gayın, Turşizu-Gazvın, Garabagı **(S).**

GAYIP 1 (Ar. gayb, ç. guyu:b): Göz önünde olmama, gizli olma.

Ilmı-gayıp: Gözle görünmeyen şeyleri araştıran ilim.

Tañla magşar rozı kılsa, énte allamıl-guyup **(LM).**

GAYIP 2 (Ar. ga:ib): Göz önünde bulunmayan, kayıp, nerede olduğu bilinmeyen.

Gayıp bolmak: Gözden kaybolmak, yok olmak.

Gözünden gayıp boldı **(ZT).**

Yar gayıp bolgalı gözden bu dünyë mülküde,
Hassa canıñ éyle bil hiç muddagası galmamış **(LM).**

GAYN (Ar.): Arap alfabesinin on dokuzuncu harfi; ebcet hesabında 1000.

Gayn-gamıñ tildi ki bagrım, gel, özüñ kıl merhemi **(An).**

Gayn-gussadan çıkıp, geçsem sıratı-mustakım **(S).**

Gayn-gapıl yörme, her dem zarı kıl cepbarıña **(S).**

GAYR (Ar. ç. agya:r): **1.** Başka, başkası, yabancı. **2.** Rakip.

Matlubı-köñül sen-sen, gayrıga nazarım yok **(MN).**

Öy-öye yagı-duşman, adam-adama agyar **(Misg).**

Niçelerni agyar kıldıñ **(C).**

GAYRAT (Ar.): Güç; yiğitlik, kahramanlık, cesurluk, mertlik, gözü peklik; kararlılık.

Gayratı-tiz: Bir işin üstesinden gelebilme kabiliyeti.

Yigidiñ bolmasa yaragı, atı,
Şonı belli biliñ yokdur gayratı **(MG).**

Beriban bir-birige gayratı-tiz **(C).**

GAYRATI-TİZ (Ar.-Far. gayrat-e ti:z): Bak. **gayrat.**

GAYR ÉZ (Ar.-Far.): -den başka, bundan başka.

Gayr éz belası: Belâsından başka.

Rehim kılmaklık çü gelmes hatırımga, anlarıñ
Yokturur aşıklara gayr éz balası huplarıñ **(Ga).**

GAYRI (Ar. gayri:): Başka, özge, diğer.

Hakdan sayrı hiç yerde penahım yok, puştum yok **(MG).**

GAYRI MÜKERRER (Ar. gayr-e mükerrer): Bak. **mükerrer.**

GAZA 1 (Far. ga:ze): Yüze sürülen allık.

Barçalar yüzüñe sürtüpdir gaza **(GS).**

Yüzüne gaza goyup, tavus dek silkinip **(SH).**

Éşk këciden yüzige urdı mehveş gazalar **(An).**

GAZA 2 (Ar. gaza:): Yemek, aş; çayla yenen yemek; ekmek.

Pelek sakfın kılıp rovzan, gazam énduh, yerim gülhan **(An).**

GAZAL 1 (Ar. gaza:l): **1.** Ceylân, geyik. **2. Mec.** Güzel, sevgili.

Müşgin gazal: Misk alınan ceylân, Tibet ceylânı.

Gözleri sen kibi gazala düşdi **(SH).**

Besi ahuvı-Çın, düşdüm cıda müşgin gazalımdan **(S).**

GAZAL 2 (Ar.): **1.** Kadınlarla sevgi üzerine konuşma. **2.** Şiir. **3.** Lirik şiirin, doğu edebiyatında en çok kullanılan nazım şekli. Arap edebiyatında doğmuştur. Gazal (gazel)da beyit sayısı genellikle 6-11 beyit arasında değişir. Gazelin ilk beyti (matla) kendi arasında kafiyelidir. Daha sonraki beyitlerin ilk dizesi serbest, ikinci dizeler ilk beyit ile kafiyelidir (aa, ba, ca, da, ea gibi).

GAZALI-MUTASSAG (Ar.): Bak. **gazal 2.**

GAZANFER (Ar.): Bak. **gazanfer.**

GAZANPER (Ar. gazanfer): **1.** Arslan. **2. Mec.** Cesur, yiğit, kahraman.

Élkıssa; Bilbil alnından çıkgan gazanferlerge nazar kılmay, Gülniñ suratı çekilgen ımarata yetdi **(GB).**

GAZAT (Ar. gaza:t): Din uğruna savaşma.

Ömrüni gazat birlen ötgerse dayım **(AB).**

GAZI (Ar. ga:zi:, ç. guza:t): **1.** Din uğruna savaşan. **2.** Kahraman, yiğit.

Boldular gazı-şehit, ol şiru-arslanlar kanı? **(Ş).**

Bu yedinci babı gazılarga berdi **(A).**

Kim ki şehidiñ olarsa ola gazı **(B).**

GAZMIN (Far. Kazvi:n): Bak. **Gazbın.**

GAZVA (Ar.): Din uğruna yapılan savaş.

Cahat étgen yigitler gazvasıdan **(C).**

GAZVIN (Far. Kazvi:n): Éyran (İran)'ın merkezî şehirlerinden biri. Moğolların hücumuyla bu eski şehir harap oldu. Şah Tëhmasp, 1537-1538'de payitahtını Tebriz'den bu şehre getirdi. Şah Apbas dönemindeyse payitaht İspıhan (İsfahan) oldu.

Bücnürdi, Gayın, Turşizu-Gazvın, Garabagı **(S).**

Sürer men Gazvını-Tëhran birlen **(C).**

GEBR (Far.): Ateşperest, ateşe tapan; İslâm dinini kabul etmemiş Éyran (İran)lılar.

Ney alacım bar idi, bir gebri-tersa éyleseñ **(Ş).**

Diydi gebre, gebr sen, bermedi çiz **(A).**

GEDA (Far.): Geçimini el açarak ya da kapı kapı gezip bir şeyler toplayarak sağlayan garip kişi.

İl gezdikçe, gözi doymaz gedayıñ **(MG).**

GEDİ: Bak. **gidi.**

GELE (Ar. gelle): Bak. **gële.**

GELEBAN (Ar.-Far. gelleba:n): Bak. **gëleban.**

GENCİ (Far. genci:): Bir hazine, bir define.

Misli gencidir, ki hayrat olmaz **(A).**

GENCİ-AZIM (Far.-Ar. genc-e azi:m): Bak. **genç.**

GENCİ-BADAVERT (Far.genc-e ba:da:verd): Rüzgâr tarafından getirilmiş (kolay elde edilmiş) zenginlik, Éyran (İran) hükümdarlarından Husrov Perviz'in sekiz hazinesinden ikincisi. Rivayetlere göre; Rum hükümdarı, Husrov Perviz'in hücumundan korkarak hazinelerini bir gemiye yükletip sarp adalara göndermişti. Fakat rüzgâr, gemileri Husrov'un sahillerine götürdü. Hazineler, Husrov tarafından zapt olundu ve adına rüzgâr tarafından getirilen hazine manasına gelen genc-i bâd-âverd denildi.

GENCİ-NAHAN (Far. genc-e naha:n): Bak. **genç.**

GENCİNE (Far. genci:ne): **1.** Hazine; gömülmüş define. **2.** Medrese öğrencilerinin ders gördükleri ve yaşadıkları tepesi kubbe

görünüşlü yer, hücre.

Gencineyi-husn: Güzellik hazinesi.

Gencineyi-husnun pınhan édeli dilde **(B).**

GENCİNEYİ-HUSN (Far.-Ar. genci:ne-ye husn): Bak. **gencine.**

GENCİ-PINHAN (Far. genc-e penha:n): Bak. **genç.**

GENÇ (Far. genc): Para, zenginlik, hazine, mal.

Genci-azım: Büyük hazine, büyük zenginlik.

Genci-nahan, genci-pınhan: Gizli hazine.

Bar idi tam astıda genci-azım **(A).**

Goluñdan bermegil genci-pınhanı **(GS).**

GENDE (Far.): Kötü, fena; pis, kirli.

Yat illerde gende boldum **(T).**

Gel, köñlüm, nesihat berem,

Aşna bolma gende bile **(T).**

GENDÜM (Far. gendum): Buğday.

Acap érmez gezerken murı çöli,

Ki gendüm harmanıga düşse yolı **(A).**

GENDÜMGÜVN (Far. gendumgu:n): Buğday renkli.

Melihil-vech, gendümgüvn érur bu **(Ş).**

GER 1 (Far.): "Eğer" kelimesinin kısaltılmış şekli.

Ger bularnıñ söhbetin étse kabul **(A).**

GER 2 (Far.): "Eden, meşgul olan, yapan" anlamlarında kelimeler türeten bir ek. Bu ek Türkmen dilinde "gër" şeklinde kullanılmaktadır.

Ör.:

Igva-gër: Azdırmakla meşgul olan, yoldan çıkaran.

Sövdager: Satıcı, alışveriş yapan.

Igvagerlik yollarına gitmegil **(Misg).**

GERAN 1 (Far. gera:n): **1.** Değerli, kıymetli. **2.** Fazla, çok, artık.

Gımmatı, gadrı geran gövheri-cövher nëmedir **(Ş).**

GERAN 2 (Far. gera:n): Ağır.

Pürhatar ol yol ırak, ışkıñ geran, kuvvatım az **(MG).**

Ki gün-günden beter boldı, ki yıl-yıldan geran geldi **(Ga).**

GERANMAYA (Far. gera:nma:ye): **1.** Ehemmiyetli, mühim. **2.** Kıymetli, değerli, pahası ağır. **3.** İyi, güzel; keskin zekâlı, sağduyulu, güçlü sezgi sahibi.

Ol dürri-geranmaya ki Veysil-Karen érdi,

Ahmet Yasavı kayıd ki kutbul-éren érdi **(An).**

GERÇE (Far.): Her ne kadar ..., ise de, olsa da.

Magtımgulı, gerçe bagtıñ şor balor **(MG).**

GERÇEK: 1. Doğru, gerçek, hakikî; cesur, yiğit. **2.** Mutasavvıfların başlığı.

Gerçeklere duş bolsam **(MG).**

GERDAN (Far. gerda:n): Dönen, dolaşan; dönüş.

Gerdana gelmek: Dönmek, dolaşmak, dönmeye başlamak.

Gerdan kılmak: Dönüp durmak.

Köñlüm coşa geldi, başım gerdana **(MG).**

Gerdana gelip gerdun **(MG).**

Pelekni dayıma gerdan kılıpdır **(A).**

GERDEN (Far.): Boyun.

GERDENDE (Far.): Dönen, dolaşan.

GERDİŞ (Far.): Gezme, geziş; dönüş, hareket, dolanma.

Panı dünyëniñ gerdişi,

Bir düypsüz yalana meñzer **(Z).**

GERDUN (Far. gerdu:n): **1.** Felek, dünya,

sema. **2.** Alın yazısı, kader, talih, takdir. **3.** Dönen, dönücü, devreden, çark.

Gerdun pelek: Dönen, devreden gök.

Reftagı-gerdun: Göğün yüksekliği.

Gerdun işine vale, hayrana boldum imdi **(Misg).**

Ötürey başını gerdun pelekden **(C).**

Ayagım goygalı bu refgatı-gerdını pest éylëp **(LM).**

GERDUN PELEK (Far.-Ar. gerdu:n felek): Bak. **gerdun.**

GERİBAN (Far. giri:ba:n): Bak. **giriban.**

GERKEZ: Göklefi boyunun bir oymağı.

Aslı-Gerkez, yurdı-Étrek, adı Magtımguludır **(MG).**

GERM (Far.): **1.** Kızgın, sıcak. **2.** Açık yüzlü.

Germ éylemek: Kızdırmak, ısıtmak.

Germ éyleyip pelek seniñ bazarıñ **(MG).**

GERT 1 (Far. gerd): Toz, toprak.

Gerdi-pa: Ayak tozu.

Gerdu-gubar: Toz.

Hëki-gert: Toz, toprak.

Didëme goysun gerdi-pa **(LM).**

Gerdi-gubar basıp gul dek yüzüni **(AB).**

Horasanıñ hëki-gerdi bilinmez **(MG).**

GERT 2 (Far. gerd): Kelimelere gelerek "dönen, gezen" manasını veren ek.

Ör.:

Cahangert: Dünyayı gezen, seyyah.

Şebgert: 1. Geceleri gezen; gece bekçisi. **2.** Ay.

GEVAH (Ar. geva:h): Şahit, tanık, kefil.

Diydi kim érdim azap içre ah,
Ötdi menden uşbu hal, tafırı gevah **(A).**

GEVAHI (Far. geva:hi:): Şahitlik, tanıklık.

Ne kim yagşı-yaman kıldım cahanda,
Durup sen canım üstünde gevahı **(Ga).**

GEZ 1: Kez, sefer, defa, kere.

Şu gez ibermeseñ, köñlüm hoş olmaz **(MG).**

Diyseñ Gayıbıga bir gez ve bolgay şah bendëm sen **(Ga).**

GEZ 2 (Ar.): Uzunluk ölçüsü birimi. (Yaklaşık üç fite denktir.)

İycek nanıñ ölçëp bişir gez bile **(T).**

GEZAP (Far. geza:f): **1.** Sayısız, çok, fazla. **2.** Lâf, faydasız söz.

Gezapı-möveddet: Dostluk sözü.

Gezap urmak: Lâf vurmak.

Urup İsaga gezapı-möveddet **(C).**

GEZAPI-MÖVEDDET (Far.-Ar. geza:f-e moveddet): Bak. **gezap.**

GEZENT (Far. gezend): Zarar, ziyan.

Ol şuh derdi bagısı kıldıñ gezendini **(BH).**

GËCDİM (Far. kecdom): Bak. **kecdum.**

GËH (Far. ga:h): Zaman zaman, kimi zaman, bazen.

Gëh bir köñül oygandır **(Ş).**

Gëhi gaşıñı çıtıp, her tarapa tolguna sen **(ZT).**

GËHİ (Far. ga:hi:): Bak. **gëh.**

GËHİ-GËHİ (Far. ga:h ga:hi:): Zaman zaman, kimi zaman, bazen.

Gëhi-gëhi dëri-derman sepilse **(M).**

Gëhin-gëhin bërsin bakdı-da gitdi **(K).**

GËHİN-GËHİN (Far.-T.): Bak. **gëhi-gëhi.**

GËHREBE (Far. ka:hruba:): **1.** Kehribar (kolye), bir çeşit kıymetli taş. **2. Mec.** Sarı.

Gëhrebe dek ruhsarımız zert oldı **(ŞG).**

GËLE (Far. gelle): Sürü.

Gële-gële: Sürü sürü.

Çoh gezer siz gële-gële **(LM).**

GËLEBAN (Far. gelleba:n): Çoban.

Gëleban arbapga dönüp, bolmuş arbaplar émir **(MG).**

GËM (Far. ga:m): Adım.

Yörëp, assa-assa gëm birlen **(C).**

GËV (Far. ga:v): Sığır.

Argalı gav bolar malı Gürgeniñ **(MG).**

GËVBAN (Far. ga:vba:n): Sığır çobanı.

Gëvban oglı doñuz bile it oynar,

Beg balası sadranç oynar nert bile **(MG).**

GËVDAR (Far. ga:vda:r): Éyran (İran)'ın kuzeyinde pirinçle geçinen ve sazla, türküyle meşgul olan kabile. Müslüman olmadıkları için domuz eti yerler. Gelenek ve görenekleri diğer İranlılardan farklıdır.

Gezegen heleyden, uyatsız gızdan,

Gëvdarıñ tulası-iti yagşıdır **(Şab).**

GIBAT (Ar. gaybet): **1.** Bir kimsenin arkasından söz söyleme, çekiştirme. **2.** Mümkün olmama.

Gıbatkeş: Gıybet eden, çekiştiren.

Til gıbatda, gulak-tamda **(K).**

Agırtmagıl iliñ-günüñ gıbatkeş **(MG).**

GILMAN (Ar. t. gulma:n): **1.** Delikanlılar, gençler, yiğitler. **2.** Hizmetkârlar. **3.** Dinî inanışa göre, cennetteki hizmetkârlar.

Göyë, bir cennetdir hüyr ile gılman **(GS).**

Sagınıp gulman kibi her bakışı canım alar **(ZT).**

GINA (Ar. gına:): **1.** Zenginlik, bolluk. **2.** Şarkı, türkü; türkü söyleme.

Ëhli-gına: Zenginler, varlıklılar.

Fakr ëhli istëp kurbatın, ëhli-gına hem tagatıñ,

Yetgende dagı-pırkatıñ ne fakr nafıg, ne gına **(An).**

GIRGAVUL: Sülün.

Gara dagıñ gayasında gırgavul yollı bedev **(M).**

GIRMIZ (Far.): Al, kırmızı, kızıl.

Gızıl gandan gırmızı bolupdır dişiñ **(MG).**

GIRRA 1 (Ar.): Bak. **garra 1.**

GIRTAS (Ar. kırta:s): Kâğıt.

Galam-gırtası uduñ bil, dövediñ cam ile bada **(H).**

GITMIR (Ar. kıtmi:r): Bak. **kıtmır.**

GIYAR (Ar. giya:r): Müslüman olmayanların elbisesinde yer alan alâmet.

GIZILBAŞ: 1. Şah Ismayıl Sefevi ordusunun bir kısmına verilen ad. Gızılbaşlar (Kızılbaşlar) Şiî mezhebinden olup, Sefevi'yi desteklerler. On iki dilimli kızıl kalpak giydikleri için kendilerine Kızılbaş denilmiştir. Tarih yazarlarına göre, kızıl kalpak ilk defa Şah Ismayıl'ın babası Sultan Haydar tarafından kullanılmıştır. Sultan Haydar, devrinde revaç bulan Türkmen kalpağı üzerine kırmızı renkte küçük bir sarık giyilmesini emretmiş; işte bundan sonra da Sefevi taraftarlarına Kızılbaşlar denilmiştir. **2.** Éyran (İran) ordusunun askeri; İranlı.

Hovatırdan gaçıp gitdi gızılbaş **(C).**

Bulardır herzegöy, adı gızılbaş **(C).**

Gılıç urup gızılbaşa,

Dolar sen Éyrana gökleñ **(MG).**

GIZILBAYIR: Gızıletrek bölgesinde bir yerin adı.

Kesgin-kesgin yoluñ geçer,

Gızılbayır gövün açar **(MG).**

GİDİ: 1. Çapulcu, yağmacı, eşkıya. **2.** Boş, gereksiz, önemsiz.

Gidi namart nogsan éder dostuna,

Akmaklar ınanmaz dünyë mestine **(S).**

GİL: (Far.): Balçık, kil; toprak, kum.

Abu-gil: Su ve balçık.

Gilalut: Pislik, balçık karışan.

Ém̈r bilen abu-gilden gayrılan **(M).**

GİLALUT (Far. gila:lu:d): Bak. **gil.**

GİLE (Far.): Şikâyet, memnuniyetsizlik; sitem, gücenme, darılma.

Gile kılmak: Şikâyet etmek; sitem etmek, gücenmek.

Adamzat ëhline étmëver gile **(MG).**

Pelekniñ gerdişinden gile kılıp, bir söz diydi **(GS).**

GİR (Far. gi:r): Kelimelere eklenerek "alıcı, alan, tutucu, tutan, çekici, çeken" manalarını verir.

Ör.:

Ataşgir: Ateş tutan.

GİRDAP (Far. girda:b): Suyun döndüğü ve çukurlaştığı yer.

Gëmide hüşgër oturgın, girdaba gelmezden burun **(MG).**

GİREH (Far.): Düğüm; bukleli, kıvırcık.

Saçıñ girehlerine men dalaşmınım çohdur **(B).**

GİRİBAN (Far. giri:ba:n): Yaka.

Giriban çëk étmek: Yaka yırtmak; ah etmek.

Bihabar bolma, giribanıñdadır desti-acal **(Ş).**

Çëki-giribanam garıp yerlerde **(GS).**

GİRİBAN ÇËK ÉTMEK: Bak. **giriban.**

GİRİFTAR (Far. girifta:r): **1.** Tutulma, ele düşme, yakalanma. **2.** Uğrama, rastlama, başına gelme; bağlı, bağımlı.

Giriftar bolmak: Tutulmak, yakalanmak; karşılaşmak, rastlamak.

Yagşı-yaman barça adam,

Amalınıñ giriftarıdır **(MG).**

Zalımlar golunda giriftar oldum **(SH).**

Giriftar bolmagıl duşman golıga **(AB).**

GİRT (Far. gird): **1.** Yuvarlak. **2.** Çevre, etraf.

Girdinde otursak manendi-setare **(S).**

GİRYAN (Far. girya:n): Ağlayan; ağlayarak; ağlamaklı, gözü yaşlı.

Sinesi biryanım, didesi giryan **(GS).**

Mömün bolan bolar bu işe giryan **(Z).**

GİR'YE (Far.): Ağlama, ağlayış; gözyaşı.

Gir'ye étmek: Ağlamak, gözyaşı dökmek.

Olsun ëhli-ışk éra çoh gir'yeyi-suzu-güdaz **(S).**

Gözleri gir'ye bidar ola **(A).**

GİSU (Far. gi:su:): Saç, zülf; kadın ve kızların saçı.

Cagdı-gisu: Saçın buklesi.

Misalı-halkayı-gisu bile oynar **(S).**

Üçden örülen benagüvşünde iki gisu hub **(An).**

Rozgërim tire kılan cagdı-gisu gelmedi **(An).**

GİTİ (Far. gi:ti:): Dünya, âlem, cihan.

GİYA (Far. giya:h): Bitki, ot.

Işk bagıda bitgen giya, her bir güli-bahar olar **(Ş).**

GOÇAN (Far. Ku:çan): Bak. **Kuçan.**

GOÑRAT: Garagalpagıstan (Karakalpakistan)'da şehir büyüklüğünde bir ilçe.

Goñrat ilini, Demupeş, Hurdı, Hısarı **(S).**

GORGAN: Bak. **Astrabat ve Gürgen.**

GOŞA PUDAGIM: 19. asırda yaşamış Tükmen şair Seydi Hoca'nın Mirhesen ve Mirhaydar adlı oğullarının ölümleri üzerine yazdığı destan.

GOVGA (Ar. gavga:): Dövüş, savaş; gürültü, patırtı, tartışma, rezalet.

Başıñ bilmez geçer govgada belli **(MG).**

Bir govgaya galdı başım **(M).**

GOVS 1 (Ar. gavs): **1.** Yardım. **2.** En büyük mutasavvıflardan birisi olan kutbul-aktabı (bak.) çağrıştıran bir kelime.

Govsı-agzam: Abdılkadır Gilanı'nın lâkabı.

Govsı-magrıpet: İlmin yardımı; bu kelime bazen "hovus" şeklinde kullanılmaktadır.

Kovus kimin daglarda,

Yagşı-yamanı görsem **(MG).**

Üçüsi aktap érur, bilgil yagın,

Biri Govsı-agzamı-ruyı-zemin **(A).**

Işk bahrı içre govsı-magrıpetden dür çıkar **(Ga).**

GOVS 2 (Ar.): Çimme, suya girme.

Govs kılmak: Çimmek, suda yüzmek.

GOVVAS (Ar. gavva:s): Bak. **guvvas.**

GOYUN: Koltuk, koltuk altı.

Kalbıña yoldaş ét, goygun goymına **(SH).**

GÖKCEK: Güzel, sevimli, hoş.

Gör, ne gökcek yüz görüner üşbu gözgiden saña **(Ga).**

GÖKLEÑ: Türkmen boylarından biri.

Çöle çıkar bolsa meñzër,

Keyige, gulana gökleñ **(MG).**

GÖLÜK: Eşek; ulak, ulaşım için kullanılan eşek, at vb.

Gölügi yok yüklenmëge, göçmëge,

Ganatı yok, güyrugı yok uçmaga **(Sey).**

GÖRGEÇ: Görünce, görüp.

Yüzüñ görgeç, gövnüm şadı kën boldı **(SH).**

GÖROGLI: Yakın Doğu'da ve Orta Aziya (Asya)'da geniş bir coğrafyaya yayılmış olan epik folklor ürünü. Destanın birçok varyantlarında baş kahraman, Teke-Yomut boyundan bir Türkmendir. Bu kahraman halkın namusu için birçok savaşlar yapar.

GÖRÜSTAN: (Far. gu:rista:n): Mezarlık, kabristan.

Panıda ne cayıñ bar, bakı öyüñ gabırdır,

Magşargaça yatar sen ëhli görüstan bile **(Mag).**

Görüstanı görseñ otur-da oylan,

Men diyen adamlar yatır lëş bolup **(Ar).**

GÖŞT (Far. gu:şt): Et.

Oşol keyiklerniñ göştüni bişirip al **(GS).**

GÖVHER (Far.): **1.** Gevher, kıymetli taş, pırlanta. **2.** Bir şeyin özü, aslı, esası. **3.** Derin manalar taşıyan söz.

Gövherbar: Gevher saçan, gevher döken.

Gövher-efşan: Gevher saçan; derin manalı sözler söyleyen.

Gövheri-abdar: Parlak gevher, saf gevher.

Gövheri-şebçırag: 1. Gece parlayan gevher. **2.** Karanlıkta yol gösteren.

Gün gözgüsiden rövşen, bir gövheri-kën sen-sen **(ZT).**

İstedim laglu-gövheri **(T).**

Gulak ber, éy ézizim, nasıhı-gövherbarı-ustada **(H).**

GÖVHERANA (Far. gövherha:ne): Gevher saklanan yer, gevher saklanan ev.

GÖVHERBAR (Far. gövherba:r): Bak. **gövher.**

GÖVHER-ÉFŞAN (Far. gövheréfşa:n): Bak. **gövher.**

GÖVHERİ-ABDAR (Far. gövher-e a:bda:r): Bak. **gövher.**

GÖVHERİ-ŞEBÇIRAG (Far. gövher-e şebçırag): Bak. **gövher.**

GÖVHERŞİNAS (Far. gövherşena:s): Gevheri tanıyan, gevherden anlayan.

Gövherşinas bolsañ, gövheri tanı **(ŞG).**

GÖYË (Far. gu:ya:): **1.** Konuşan, söyleyen. **2.** Sanki, sözde, sözüm ona, diyelim ki, gibi.

Göyë bolmak: Konuşmak, söylemek.

Diydiñ, göyë, maña kıldı itagat **(C).**

Göyë boldı diller Çovdur han üçin **(MG).**

GÖZGİ: Ayna.

Bir gün gülli desmal, gözgi içinde **(S).**

Gül gözgüsinden rövşen bir gövheri-kën sen-sen **(MN).**

GUBA: 1. Beyaz renkli dişi deve. **2. Mec.** Ak, beyaz; güzel.

GUBAR (Ar. guba:r): **1.** Toz, toprak, kum. **2. Mec.** Kaygı, keder, üzüntü, dert; zarar. **3.** Kırgınlık, dargınlık.

Gubar inmek: Güçsüzleşmek; gözü kararmak.

Yol görki gubar görner **(Ş).**

Ser dilëñde gam basar, köñlüñ dolar gubardan **(MN).**

Köñlümden gitsin gubarı **(ZT).**

Segsenimde gubar indi gözüme **(MD).**

GUBUR (Ar. kubu:r): Bak. **gabır.**

GUDRAT (Ar. kudret): Güç, kuvvet; kabiliyet, beceri.

Ya yaradan kadır, gudratıñ këndir **(MG).**

Bu ne gudrat işdir suvdan ot çıkar **(MG).**

Kerem éylese, ya reb, gudratlı cepbar **(MG).**

GUDRATNEMA (Ar.-Far. gudretnema:): Bak. **nema 2.**

GUFRAN (Ar. gufra:n): Bağışlama, merhamet, af.

Bahrı-gufran: Merhamet denizi.

Yarlıkagıl, éy hudavend-a bizi,

Çün açıkdır bahrı-gufranıñ gözi **(A)**

GULAMBEÇE (Ar.-Far. gula:mbeççe): Hizmetkâr çocuk.

GULGUL, GULGULA (Far.): **1.** Gürültü patırtı, şamata; su lâkırdısı; telâş, tedirginlik, heyecan. **2.** Ses; yaygara. **3.** Tantana, şatafat.

Gulgula düşmek: Ses çıkarmak, türkü söylemek.

Gulgul éylemek (étmek): Gürültü yapmak; feryat etmek, bağırıp çağırmak.

Husnı-hubuñ keşveri can içre salmış gulgula **(S).**

Şunça zenzele, gulgula birle Leyliniñ üstüne rovana boldular **(LM).**

Gulgula düşdi gopuz hem cıñcıña düşdi çeñ **(MG).**

Gulgul éylëp her sëher ol agzıdan otlar saçar **(MG).**

GULLA (Ar.): **1.** Dağın en yüksek tepesi. **2.** Büyük bina, büyük yer. **3.** Kimi yerlerin üst kısmında bulunan yüksek ve manzaralı çıkıntı, kule.

Ol nedir ki bedergëh halal olur,

Kë yörir gullaya, kë cebal olur **(Şab).**

GULLAP (Ar. gulla:b): Bir şey asmaya veya bir yere takılmaya yarayan ucu eğri demir, kanca, çengel; kadınların baş örtülerine taktıkları çengelli iğne.

Yagnı kılmış köñlümi tartarga ol gullaplar **(Ga).**

Geldi canım çıkgalı, şah-a, hıyalıñ şovkudan,

Çek anı gullabı-pazlıñ birle kılma harı-zar **(Ga).**

GULMAN (Ar. gılma:n): Bak. **gılman.**

GUL SULEYMAN: Bak. **Bakırgan.**

GULU (Ar. guluvv): Çok fazla, aşırı; haddinden fazla büyütme.

Gulu kılmak: Haddini aşmak; bir şeyi olduğundan büyük göstermek.

Giriban deyr içige diydi ki, éy ëhli-vepa,

Ne érur hal, olara dat édiban kıldı gulu **(Şük).**

Gulu tapıp, ki andan ëhli-iman **(C).**

Leşgeri-ışkıñ kılıp her dem başım üzre gulu,

Söydüriban öldür höves birle hıyalıñga meni **(Ga).**

GULZUM (Ar.): Aslı Grekçe bir kelimedir. Gızıldeniz (Kızıldeniz) için kullanılır. Gulzum (Kulzüm) esasen, Kızıldeniz kenarında yer alan Müsür (Mısır)'de Nil'in kıyısında bulunan bir şehrin adıydı. Burası, Hz. Omar zamanında viran edildi. Bu şehirle bağlantılı olarak Kızıldeniz'e Kulzüm adı verildi. **2.** Kaspi (Hazar) Denizi'nin eski adlarından biri.

Gurudar Gulzumı, deryayı-Nili **(MG).**

Niçe kılgum gözümniñ yaşını deryayı-Gulzum dek **(An).**

Gulzum dek günëhiñ teriñ derdini **(MG).**

GUM (Far. Gom): Éyran (İran)'ın başkenti Tëhran (Tahran)'ın 147 km güneyinde yer alan bir şehrin adı. İmam Rıza'nın kız kardeşi Magsuma'nın mezarı Gum (Kum)'da olduğu için burası Şiîlerin esas ziyaretgâhlarından birisi olmuştur.

Keşmiri, Kaşan-Gumı, Şirvan-Şamahı **(S).**

GUMAŞ (Ar. kuma:ş): Bak. **kumaş.**

GUMGUMA (Ar. kumkuma): Boğazı dar camdan sürahi, testi, matara.

Gumgumayı-ışk: Aşk testisi.

Dökdi gözüm camına bu gumgumayı-ışk **(C).**

GUMRAK (?): Havan topu.

Zambırak, gumrak barlarını **(C).**

GUMRI (Ar.-Far.): Güvercine benzer bir kuş, kumru.

Gumrular dem tartıp... **(SH).**

Gumrımı sen, bilbilmi sen, nëme sen? **(MG).**

GUNÇA (Far.): Henüz açılmamış çiçek.

Bilbil payında arzuvlar,

Tëze gunça, gül-de seni **(MG).**

GUNDUZ: Postu çok değerli bir hayvan, kunduz.

GUPBETİL-ISLAM (Ar. kubbatul-ısla:m): **1.** İslâm'ın kubbesi. **2.** Buhara, Balh (Belh) ve Basra şehirlerine verilen ad.

Gupbetil-ıslamda, Mecnun bahrında

Meniñ sahıpcemalımnı gördüñmi **(MG).**

GURABA (Ar. guraba:): Bak. **garıp.**

GURAP (Ar. gura:b): Karga; **mec.** geveze, kendi kendini öven.

GURBAT 1 (Ar. kurbet): Yakınlık.

Deri-gurbat: Yakınlık kapısı (ulu bir makama ulaşmak için takip edilen yol, usul manasında); bak. **kurbat.**

Goydı diş barmakga munlar, gurbatıñ görgeç, resul **(MG).**

Bedergëhi-deri-gurbat érer ol hadıyı-vahdat **(MG).**

GURBAT 2 (Ar. gurbet): Ayrılık, ayrı düşme, memleketinden başka bir yerde bulunma ve yaşama; gariplik, yalnızlık, kimsesizlik, yabancılık.

Ayrılıp nëzliden, galdım gurbatda **(MG).**

Gurbat içre galıp başım **(LM).**

GURHAN (Ar. Kur'a:n): Bak. **Kur'an.**

GURIŞ: Tepe kısmı bütününden farklı bir renkte olan kuzu derisinden veya sadece deriden yapılan şapka.

Reşit sopı, bilme sözümni acı,

Gadırdan gurışı sen nirde goyduñ?

Niçe yıllap boldı başıñnıñ tëci,

Gadırdan gurışı sen nirde goyduñ? **(Zın).**

GURP (Ar. kurb): **1.** Yakınlık; yakın olma. **2.** Zenginlik; güç, kuvvet.

Gurplı vagtıñda dönever **(MG).**

GURRA 1 (Ar. kur'a): Kur'a, talih; fal.

Yaşımıñ soñında taşladım gurra (K).

Gurralar güñ boldı Çovdur han üçin (MG).

GURRA 2 (Ar. gurra:): Parlak, parıltılı; yaygın şöhretli, yüksek dereceli, asabî, heybetli, gösterişli.

Matlagı-gurra: Parlak matla; şiirde süslü ve gösterişli giriş; parlak doğuş.

Yarutdı gözümni yene bir matlagı-gurra,

Köñlüm dagı bile ol nergesi-şehla (BH).

GURRAÇI (Ar.-T. kur'açı): Kur'acı, kur'a çeken; falcı.

Diydi gurraçısı nëhsdir bu sagat (C).

GURRAN (Far. gurra:n): **1.** Korkunç bir sesle bağıran, haykıran. **2.** Neşeli; varlıklı; şişman, semiz.

Meniñ şirim bolup gurran (LM).

GURRANDAZ (Ar.-Far. kur'aénda:z): Kur'a çeken, kur'acı; falcı.

Gurrandazları cem kaldı (GS).

GURRUŞ (Far.): Yüksek ses, gürültü.

GURUP (Ar. guru:b): Güneşin batması.

GURUR (Ar. guru:r): Büyüklenme, kendini beğenme, kibir; övünme.

Gurur bolmak: Kendini beğenmek.

Ziyada gurur bolmasa (Ş).

Bu gurur ile özüñ her dem serefraz étmegil (Ga).

GUSL (Ar.): Yıkanma, temizlenme.

Gusl étmek: Yıkanmak, temizlenmek.

GUSSA AŞAM (Far. gussaa:şa:m): Kaygılanma; kaygı içen, kaygılı, kederli.

Pena mülkünde bolmuşdır nesibim gussa aşamı,

Kim içmekdir bu şerbetni, hemişe bilgil émkanım (Ga).

GUTA (Ar. gu:te): Suya dalma.

Guta éylemek: Suya dalmak, suya girmek.

Guta éylëp ilge girmes bahrı-ışkıñ kagrına,

Herniçe can oynaban ol gövheriñ yek deñesi (Ga).

GUVVAS (Ar. gavva:s): Suyun dibine dalan, suya giren, dalgıç.

Guvvasger: Dalıcı, dalgıç.

Bahrı-rehmetni yüzer guvvas olup (A).

Ibrat éyle, éy köñül guvvasgerleri görüp (Ş).

GUVVASGER (Ar.-Far. gavva:sger): Bak. **guvvas.**

GUYUP (Ar. guyu:b): Bak. **gayıp.**

GÜDAHTA (Far. guda:hta): Ateşte eritilen metal; yakılan, eritilen.

GÜDAZ (Far. güda:z): Erimiş, eriten; yanık, yakan.

Güdaz éylemek: Eritmek, yakmak.

Görnüşiñ aşratnema, görküñ üçin köñlüm güdaz (MG).

Yanaram kim köñlüm otıdan saña yokdur güdaz (Ga).

Ol güdaza canım érëp yanalı,

Abat kaysı, harap kaysı bilmedim (MG).

GÜFTAR (Far. gofta:r): Söz. Destanın her bir bölümüne de güftar denildiği olur.

Hoş güftar: Güzel konuşan.

Şeker güftar: Şirin sözlü.

İle-ulusa hoş gelen,

Aş, gılıç ër güftarıdır (MG).

Hoş güftara giriftar, dürdëne Ogulbike (K).

GÜFTE (Far. gofte): Güfte, söz.

Nëgüfte agzından çün güfte deiilmidir (B).

GÜFTÜGÖY (Far. goftugu:y): Konuşma, sohbet, sohbet etme.

Halkıñ tilinde érmiş ne yagşı güftügöyler (S).

GÜFTÜ-ŞENUT (Far. goft-o şenu:d): Söyleme ve işitme; konuşma, sohbet etme.

Işk govgası goymaz, kim kıla men güftu-şenut,
Yok éşitmekde gulak sorgalı cahan habarın **(Ga).**

GÜHERPAŞ (Far. goherpa:ş): Gevher saçan.
Bir periveş kim gamı men zarı-gallaşındadır,
Canfezalıklar lebi-laglı güherpaşındadır **(An).**

GÜL (Far. Gol): "Gül ve Novruz (bak.), Gül-Bilbil (bak.), Gül-Senuber (bak.)" mesnevîlerinin kahramanı, Bilbil, Senuber ve Novruz'un sevgilisi.
Dersimiz yetişdi Gül depderine,
Tëze ter bakcalı barım kaydadır **(GB).**
Şah farruh gızıyam, adımız Güldür **(GS).**

GÜLAP (Far. gola:b): **1.** Gül suyu. **2.** Gülden çıkarılan içecek.
Simu-zerden bezenip, gül yüzüne çalsañ gülap **(K).**
Gülap suvun berip, yüzüñ pëklër men **(SH).**

GÜLBAHAR (Far. Golbaha:r): "Gül ve Novruz" mesnevîsinin kahramanı, Novruz'un sevgilisi.
Aşık Novruz Gülbaharı
Söven dek sövmüşem seni **(MG).**

GÜLBAR (Far. golba:r): Gül yağdıran, gül döken; gül gibi açılan.

GÜLBERG (Far.): Gül yaprağı, açmış gülün kat kat olan yaprakları.
Gülşeni-ömrümde gülbergi-baharım sen idiñ **(GS).**

GÜL-BİLBİL: Doğuda meşhur mesnevî konularından biri. İlk defa Bedıgıddin Menuçihr Tëciri tarafından Farsça olarak kaleme alındı. Tëciri'nin "Dilsuznama" adlı bir eseri daha vardır. "Gül-Bilbil" teması sonraları birçok yazar tarafından yeniden işlendi. Bunlardan biri, 1847'de Vefa adlı şair tarafından yazılan mesnevîdir.

18. asır Türkmen şairlerinden Şabende de Türkmence "Gül-Bilbil" adlı bir mesnevî yazdı. Şair, eserini 1799-1800'lü yıllarda kaleme aldı. Şabende, bu konuda şöyle der:
Görüp bilgen barmı Şamda, Irakda,
Görüp, nusga aldım parsı barakda,
Müñ iki yüz on dört boldı tarıhda,
Bicin yılı düzdüm kıssanı begler.

Men Bilbilem, ayra düşdüm Gülümden,
Derdim bilen tamgusarım kaydadır **(GB).**

GÜLBUN (Far. golbon): Gonca, kırmızı gül ağacı.

GÜLCEBİN (Far.-Ar. golcebi:n): **1.** Gül alınlı. **2.** Gül yüzlü; benzeri görülmemiş, güzel.
Niçe bir gülcebin haru-gamıdan gartayın mëhnet **(An).**

GÜLÇİHRE (Far. golçihre): Bak. **çihre.**

GÜLÇİN (Far. golçi:n): **1.** Gül toplayan. **2.** Seçilip alınan, seçilmiş, seçme. **3.** Bahçıvan.
Hinduyı-gülçin: Hindistanlı bahçıvan; **mec.** gül toplayan güzel, sevgili.
Hinduyı-gülçin érer, aya, Érem bagındadır **(Ga).**
Ne diyeyin, ki ne çekdi köñül hinduyı-gülçinden **(B).**

GÜLGÜVN (Far. golgu:n): Gül renkli; gül yüzlü; kızıl, kırmızı.
Gülgüvn kaba (libas): Kırmızı giyecek (erkeklerin giydiği bir çeşit uzun elbise).
Sag élinde gülgüvn bada şerabı **(MG).**
Yarım girmiş gülgüvn kabaya beyle **(SH).**

GÜLGÜVN KABA (Far.-Ar. golgu:n kaba:): Bak. **gülgüvn.**

GÜLHAN (Far. golhan): Ateş yakılan yer, hamam ocağı (**gol:** ateş; **han:** yer altı evi).

Saña başdan berip künci-gülhanı **(GS).**

GÜLLE (Far. gulu:de): Top ile atılan ve metalden yapılan mermi.

Acal otdur, ten mıltıkdır, can gülle **(MG).**

GÜLNAR (Far. gülna:r): **1.** Nar ağacının gülü. **2. Mec.** Kızıl, al, kırmızı.

Gözüm yaşın ciger gamı birle gülnar kıl, ya reb **(LM).**

GÜLPAM (Far. golfa:m): Gül renkli; gül gibi.

Sünbül diysem zülpüñni ya hut yüzüñni gülpam **(S).**

GÜLRİZ (Far. golri:z): Gül döken, gül saçan, gül serpen.

GÜLRUH (Far. golroh, ç. golroha:n): **1.** Gül yüzlü, gül yanaklı. **2.** Sevgili.

Bolsa ger sakısı gülruh... **(S).**

Alar bir-bir dünyē,

Tamamı-gülruhan gitdi **(Ah).**

GÜLRUHAN (Far. golroha:n): Bak. **gülruh.**

GÜLRUHSAR (Far. golrohsa:r): Gül yanaklı, güzel.

Keşti-novruz éylemişler uşbu gülruhsarlar **(Ş).**

GÜL-SENUBER: 18. asırda yaşamış Türkmen şair Şeydayı'nın halk şiiri tarzında yazdığı eser. Bu eserin konusu Fars ve Hint dillerinde de işlenmiştir. "Gül-Senuber"in bir kaynağı da Bin Bir Gece Masalları'dır.

Yalançıda Gül-Senuber,

Yarına yetdi dünyēde **(Ş).**

GÜLŞA (Far. Golşa:h): "Varka-Gülşa" mesnevîsinin baş kahramanlarından biri, Varka'nın sevgilisi.

Varka kimin Gülşadan ölüp umıt üzdügim **(MG).**

Yemende Varka Gülşanı söven dek sövmüşem seni **(MG).**

GÜLŞEN (Far. golşen): Gül bahçesi, gül biten yer, güzel kokulu güller ekilen yer.

Garıp bilbil gonabilmez gülşene **(SH).**

GÜL VE NOVRUZ: 1280-1281'li yıllarda dünyaya gelmiş Éyran (İran)lı şair Hacı Kirmanı'nın hamsesine giren mesnevîlerden biri. Bu romantik mesnevîde Horasanlı Şah Piruz'un oğlu Şehzade Novruz'un, Rum kayserinin Gül adlı kızına olan sevgisi, yaptığı seyahatler ve mücadeleler anlatılmıştır. Mesnevîde iki âşık birçok meşakkatlere karşı koyarak sonunda birbirlerine kavuşmuşlardır. Hacı Kirmanı'nın hamsesinin en mühim mesnevîsi "Humay ve Humayun"dur. Bu mesnevîyi şair, Abu Sagıt Bahadur Han İlhanı'nın hükümdarlık yaptığı devirde, Bagdat (Bağdat)'ta, 1332'de Abulfath Mecdiddin adlı kadının teşvikleri neticesinde yazmıştır. (Bak. H. Éte. Pars édebiyatınıñ tarıhı, Tēhran, 1958, 86-87 s.)

14-15. asırlarda yaşayan Özbek şair Lutfi (1366-1465) de "Gül ve Novruz" adlı mesnevîyi ana dilinde yazmıştır.

Aşık Novruz Gülbaharı,

Söven dek sövmüşem seni **(MG).**

GÜLZAR (Far. golza:r): Çimenlik, gül bahçesi, gülle dolu yer.

Gülşenim, gülzarım galdı **(SH).**

GÜL'UZAR (Far.-Ar. goluza:r): Bak. **gülguzar.**

GÜM (Far. gom): Yitme, yitirilme; yitirilen.

Güm bolmak: Yitmek, kaybolmak.

GÜMANGER (Far. goma:nger): Şüpheci, münkir.

Golay hemsayañ-da gümanger bolar **(Ga).**

GÜMMEZ (Far. gonbed): Kubbe; damı kubbe şeklinde olan yapı.

Gümmezi-ahzar: Mavi kubbe; **mec.** gökyüzü.

Gümmezi-gerdan (dovvar): 1. Dönen kubbe. **2.** Gökyüzü. **3.** Talih, alın yazısı, kader.

Işkıñ ot saldı meniñ canıma, bagrım yanadır,
Ne ola çü verziş kılar gümmezi-dovvarı ışk.

Gümmezi-ahzarı barıp seyran éden oglanlarım **(S).**

Çeksem, ahım yetip, ol gümmezi-gerdana deger **(Ga).**

GÜMMEZİ-AHZAR (Far.-Ar. gonbed-e ahzer): Bak. **gümmez.**

GÜMMEZİ-DOVVAR (Far.-Ar. gonbed-e davva:r): Bak. **gümmez.**

GÜMMEZİ-GERDAN (Far. gonbed-e gerda:n): Bak. **gümmez.**

GÜMRA (Far. gomra:h): Yolunu kaybeden, doğru yoldan çıkan.

Asıyı-gümra: Doğru yoldan çıkmış, günahkâr.

Gümra bolmak: Yolunu kaybetmek, doğru yoldan çıkmak; bir işle meşgul olup başka bir işi bilmemek.

Hak yolun tut, azdıran gümrahı goy **(A).**

Éy hudavend-a, égerçi asıyı-gümrah men **(Ga).**

GÜMRAH (Far. gomra:h): Bak. **gümra.**

GÜNBEDİ-DOVVAR (Far.-Ar. gonbed-e davva:r): Bak. **dovvar.**

GÜNBEZ (Far. gonbed): Bak. **gümmez.**

GÜNEHKAR (Far. günehka:r): Günahkâr, günah işleyen, suçlu, günahlı.

Şafkatıñdan bar umıdım ruzı-mahşar, éy habıp,
Herinçe kim men günehkar ëhliniñ aglasıyam **(Ga).**

GÜNË (Far. gona:h): Günah, suç, kabahat.

Günde yüz gez arta durgan bu günëhimdir meniñ **(Ş).**

Günëhiñ agramı basar üstüñden **(MG).**

GÜRBE (Far. gorbe): Kedi.

Gaplañ güyçden galar, döner gurt gürbë **(MG).**

GÜRGEN (Far. Gorga:n): **1.** Étrek ırmağının güneyinde Tükmensëhra (Türkmenistan)'da bir ırmağın adı. **2.** Kaspi (Hazar)'nin güneydoğu ucunda yer alan bir şehir. Yaşlılar, Gürgen ile Dehistan'ın ikisine birden Astrabat (Gorgan) demektedirler. Éyran (İran) Türkmenlerinin çoğu Gürgen'de yaşamaktadır.

Öñünde belent dag, serinde duman,
Deñizden övüser yeli Gürgeniñ **(MG).**

GÜRİZAN (Far. gori:za:n): Kaçan, kaçıcı; bıkmış, usanmış; kaçar hâlde.

Kim haybatından şiru-peleñ oldı gürizan **(GS).**

Rakıbı-div sıpatdan gürizan durur köñlüm **(BH).**

GÜRK (Far. gork): Kurt.

Diydim: "Ëhli-zalım ne taypadandır?"
Diydi: "Gürk, itu-éşekdir, şagal" **(MG).**

GÜRUH (Far. guru:h): Grup, sürü, topluluk, bölük, takım.

Ne güruhdır can berer, émma ölmez të ébet **(Ş).**

Köp güruhlar geçirmişdir bu yurtlar **(MG).**

Güruh-güruh bolup, öñüge düşse,
Nëzenin gözeller zülpüni açsa **(Kët).**

GÜRÜSNE (Far. gorosne): Aç, acıkan.

Éy biradar, ayma yalan,
Ondan yegdir gürüsne ölen **(M).**

GÜRZ (Far. gorz): Eski savaş aletlerinden biri (uzun saplı, büyük demir topuz).

Özüne gürz uran kişi nedendir **(MG).**

GÜSBENT (Far. gu:sfend): Koyun.

Boz güsbent, gır yılkı, gara gevmişli **(MG).**

GÜSTAH (Far. gusta:h): Kaba, saygısız, utanmaz, edepsiz, arsız; pervasız, sıkılmaz, çekinmez.

Resmi-güstahı bilen: Pervasızca, edepsizlikle.

Maşk édipdir iki keleme resmi-güstahı bilen,
Şerhi-ahval étmege Allahıga yok zerre tap **(Al).**

GÜSTAHVAR (Far. gusta:hva:r): Edepsizler gibi, utanmazlar gibi.

Vale guldur, sözleyur güstahvar **(A).**
Birisige güstahvar söz diymegil **(A).**

GÜŞADA (Far. goşa:de): **1.** Açık; mutlu, sevinçli. **2.** Açılan, açılmış.

Güşada bolmak: Mutlu olmak, sevinmek.

Müşgili güşada döndi **(S).**
Düşmanlar güşada boldı **(S).**

GÜŞAT (Far. goşa:d): Açık, açılan; kolay.

Aŋsat étmek: Kolaylaştırmak.

Güşat éylemek: Açmak.

Müşgil güşa: Zorlukları açan, zorlukları ortadan kaldıran.

Tutgun olar dayıma, bolmaz güşat ıkbalımıñ **(MG).**
Kim dükanı şükr ile éylér güşat **(A)**
Hak tagala éylegey her kéri-müşgilni güşat **(Ş).**
Dayıma müşgil güşadır **(M)**

GÜŞAYIŞ (Far. goşa:yiş): Açılış, açılma.

Her müşgil işime sen-sen güşayış **(MG).**

GÜŞTASP (Far. geştasb): Éyran (İran)'ın efsanevî Keyanı hanedanlığının beşinci hükümdarı.

Güştasp oglı: İspendiyar.

Zal oglınıñ almaz peykam tiri sen,
Güştasp oglı dek belli belaya **(MG).**

GÜTMEK: Belirlemek, tespit etmek, tayin etmek.

Soltanmıyaz begiñ toyuna indi,
Müneççimler sagat gütse gerekdir **(S).**

GÜVÉ (Far. geva:h): Tanık, şahit.

Gözlerim-iki güvéhim **(ZT).**
Mecnunam, Leylime hakdır güvéhim **(LM).**

GÜVİYA (Far. gu:iya:): Güya, sanki, gibi.

Bagzı adam bir-birini iygi dekdir güviya **(Ş).**

GÜVNÉ-GÜVN (Far. gu:na:gu:n): Türlü türlü, rengârenk.

Açılar her subh güvné-güvn ol bahar éyyamı gül **(S).**
Sungatım érdi seraçsazanda,
Güvné-güvn nukuş terazende **(Şük).**

GÜVR (Far. gu:r): Yaban eşeği.

GÜVŞ (Far. gu:ş): Kulak.

Hemra bolup, nesihata tut güvşüñ **(Misg).**

GÜVŞE (Far. gu:şe): Kenar, kıyı, köşe, bir şeyin kenarı.

Çar güvşe: Dört köşe; dört taraf.

Güvşeyi-halvat: Kuytu yer, ıssız yer, herkesten uzak yer.

Oña bir güvşeyi-halvat berermi **(Ş).**
Él uzadıp çar güvşesine dünyéniñ **(MG).**

GÜVŞMAL (Far. gu:şma:l): Ceza; ceza olarak kulağını tutup bükme.

Diydi: "Pir olan ile güvşmal" **(MG).**

GÜVY (Far. gu:y): **1.** Oyun topu, çelik. **2.** Yuvarlak şey.

Oynasa, güvy étgu men başımı galtan alıda,

Paymal olmak gerek bu şuhı-cövlan alıda **(An).**

GÜVYA (Far. gu:ya:): Söyleyen, konuşan.

Bilbili-güvya: Konuşan, bülbül, hoş ötüşlü bülbül.

Şükür alla, gaytmadan ëlemde güvya bolmuşam **(GS).**

GÜV'YENDE (Far. gu:yende): **1.** Söyleyen, söyleyici; diktatör. **2.** Yazar.

Mıdam olup güv'yende **(MG).**

Éger sen bolsañ güv'yende **(Ar).**

GÜYENDE (Far. gu:yende):Bak. **güv'yende.**

Gëh gahr ile güdahtayı-pëki-ışk men,

Gëh lutf novahtayı-ışkı-pëk men **(BH).**

GÜZAR (Far. guza:r): Bak. **güzer.**

GÜZER (Far. guzer, guza:r): **1.** Geçit. **2.** Geçme, geçiş; geç (emir kipi).

Güzer étmek (éylemek, kılmak): **1.** Geçmek, geçip gitmek. **2.** Yaşamak, ömür sürmek.

Muhapbet yolundan güzer étmediñ **(SH).**

Ahuv birle éylëp ovkatım güzer **(A).**

GÜZER ÉTMEK (Far.-T.): Bak. **güzer.**

GÜZER ÉYLEMEK (Far.-T.): Bak. **güzer.**

GÜZERGËH (Far. guzerga:h): Geçilen yer, geçit.

Güzergëhin tutup durmuş bu yeriñ **(MG).**

GÜZER KILMAK (Far.-T.): Bak. **güzer.**

GÜZEŞT (Far. guzeşt): Geçme, geçiş.

Güzeşt éylemek: Geçmek; bağışlamak, affetmek.

Bihıda imesdir ömrüñ güzeşti **(MG).**

Batıldan güzeşt ét laglı-cemala **(DM).**

GÜZİDE (Far. guzi:de): Bak. **güzin 1.**

GÜZİN 1 (Far. guzi:n): **1.** Seçilen, seçilmiş, seçkin. **2.** Seç (emir kipi).

Ëhli güzin: Seçkinlere (Allah, padişah...) yakın kimse.

Nisfimi magrıpga bilgil, éy güzin **(A).**

Dünyëniñ işi budur ëhli-güzin **(A).**

GÜZİN 2 (Far. guzi:n): Farsçada "güzîden" (seçmek) fiilinden emir, seç.

Hılvat güzin: **1.** Tenhalığı seç, gizli ol. **2.** Tenhayı seçen, gizliliği seçen.

Öz-özüñ yırt perdeni, hılvat güzin,

Hiç şeki yokdur, görer sen dost yüzün **(A).**

H

HABAR (Ar. ç. ahba:r): Haber.

Habar-hatır: Haber alma ve hatır sorma, sohbet.

Habar bergil, aşık Mırat! **(Ş).**

Diydiler ravılar ahbarı-çınanı **(C).**

Öli, diri halından habar-hatır bilen yok **(MG).**

HABAŞ: Bak. **hebeş.**

Yarım hūyri-periveşdir, iki gözleri serhoşdur,

Dēne halları habaşdır, yañakları argavandır **(Ga).**

HABGAH (Far. ha:bga:h): Yatak odası, yatakhane.

Meniñ bu habgahım kiş ile yorgandan artıkdır **(Ah).**

HABIBILLA (Ar. habi:b-ul-la:h): Bak. **hayıp.**

HABI-GAFLAT (Far.-Ar. ha:b-e gaflat): Bak. **hap.**

HABIL 1 (Ar. Ha:bil): Dinî mitolojiye göre, Hz. Adam'ın ikinci oğlu. Kardeşi Kabıl tarafından öldürüldü. Onlar hakkında Kur'anıkerim ve Tevrat'ta malûmat vardır. Dinî rivayetlere göre, Habıl bir çobandı. Kabıl ise hayvancılıkla uğraşırdı. İki kardeş Allah'a bir kurban adarlar. Habıl'ın kurbanı kabul olunur, fakat kendi hayvanlarından birini kurban ettiği için Kabıl'ın kurbanı kabul olunmaz. Bunun üzerine Kabıl, Habıl'ı kıskanır ve taşla kafasına vurarak öldürür. Bu kan yeryüzünde dökülen ilk kandır.

Habılı uran daş bilen,

Kabıl hem ötdi ogulsız **(HH).**

HABIL 2 (Ar. habl): İp, halat, urgan.

Hablıl-metin: Sağlam ip, sağlam halat; **mec.** Kur'anıkerim.

Tutmuşam umıdı-pazlıñdan hemin,

Asılarga çün budur hablıl-metin **(A).**

HABIP (Ar. habi:b, ç. ahba:b): Yakın arkadaş, dost, sevgili; peygamber.

Habıbıllah: Allah'ın dostu; Hz. Muhammet'in lâkabı.

Dert ile halımnı ızhar éylesem men, éy habıp **(LM).**

Kanı hak habıbı ol pahrı-cahan? **(MG).**

Bizden olsun yadıgēr ahbap üze **(A).**

Hoş muazzam tañrının dostı habıbıllah sen **(Ga).**

HABI-RAHAT (Far.-Ar. ha:b-e ra:hat): Bak. **hap.**

HABIS 1 (Ar. habi:s, habi:se): Kirli, pis, tiksindirici, iğrenç, kötü.

Kim habıs diyrler bu malı ēhli-kal **(A).**

HABIS 2 (Ar. habs): Bir yere kapama, hapis; bırakmama, alıkoyma; tutuk evi.

Habıs étmek: Hapsetmek.

Öldüreli, habsı-zından édeliñ **(ZT).**

HABISA (Ar. habi:se): Bak. **habıs 1.**

HABLIL-METİN (Ar. hablil-meti:n): Bak. **habıl 2.**

HABLIL-VERİT (Ar. hablul-veri:d): Boyun damarı.

Üç yüz altmış damar hablıl-verit **(Şab).**

HACAR 1 (Ar. hacer): Taş.

Bilinden aşagı bolmuş hacardan **(MG).**

HACAR 2 (Ar. Ha:cer): Dinî düşüncelere göre, Nemrut'un memleketinde hükümdarlık yapan Zül'arş'ın hizmetkârı. Daha sonra Hz. Ibrayım'la evlendi. Hz. Ismayıl'ın annesidir. Dinî rivayetlere göre, Hz. Ibrayım'ın ilk hanımı Sara'dan çoçuğu olmamıştı. Sara, Ibrayım'ın bu durumdan mustarip olduğunu görünce, Hacar'la evlenmesine izin verdi. Seksen yaşında olan Hz. Ibrayım'ın Hacar'dan bir oğlu oldu. Çocuğa Ismayıl adı verildi. Bir müddet sonra Sara, Hacar'la oğlunu kıskanmaya başladı. Bunun üzerine Hz. Ibrayım onları Mekge (Mekke)'ye götürdü. Hacar, belki birkaç insanın kendisine yardım edebileceğini düşünerek Safa ile Merve arasında gidip geldi. Daha sonraları bu hareket haccın bir farizası hâlini aldı.

HACARIL-ÉSVET (Ar. hacarul-ésved): Kâbe'nin güneydoğu yönündeki duvarına, bir insan boyu yüksekliğe asılmış, yuvarlak ve kara taş. Uzunluğu sekiz parmak ve eni altı parmak civarındadır. Kerametli bir taş olduğuna inanıldığından Müslümanlar onu okşarlar ve ona yüzlerini sürerler. Din adamlarından bazıları taşın havada muallakta durduğunu söyleyerek bazı Müslümanları aldatmaktadırlar. 683'te, Müslüman bir padişah olan Abdılmelik'in ordu komutanı, Mekge (Mekke)'yi kuşatarak yakmıştır. Kâbe yanınca duvardaki taş da yanarak kararmıştır. 929'da ise Mekke'yi talan edenler taşı götürmüşlerdir. Bu olaydan yirmi yıl sonra taşı geri vermişlerdir.

HACAT 1 (Ar. ha:cet, ç. ha:ca:t, hava:ic): Gerekli olan şey, zarurî olan şey; gerekli; muhtaçlık; istek, arzu, talep.

Ne hacat istese beresiñ geler **(MG).**

Ne hacat bu derdim, men özüm diyem **(SH).**

HACAT 2 (Ar. ha:ca:t): Bak. **hacat 1.**

HACATHAH (Ar.-Far. ha:cet ha:h): Hacetini isteyen, dileğini isteyen, dilenci.

Éy hudavend-a, égerçi asıyı-gümrah men,
Tutmuşam umıdını pazlıñga hacathah men **(Ga).**

HACATMENT (Ar.-Far. ha:cetmend): Muhtaç; muhtaçlık; dilek, istek.

Gayıbınıñ maksudı dilber-a, vısalıñdır seniñ,
Gice-gündiz oldurar hakdan bu hacatmendimiz **(Ga).**

HACCAÇ (Ar. hacca:c): Haccaç ibn Yusup. 7-8. asırlarda yaşamış Arap emirlerinden biri. Éyran (İran)'la Irak'a egemen olduğu zamanlar insanlara zulüm ederek haddinden fazla kan dökmüştür.

Üç keramat bile galdı Haccaçdan **(MG).**

HACI BEKDAŞ: Bak. **Bektaş.**

HACI-MAKBUL (Ar. hacc-e makbu:l): Bak. **haç.**

HACIP 1 (Ar. ha:cib): Kafiyeden önce tekrar edilen kelime ve çift kafiyeli şiirde iki kafiyeli kelimenin arasında tekrarlanan

kelime. Aşağıdaki bentte "özge" kelimesinde bu durum söz konusudur.

Hup açılmış gülleriñ güllerden özge bolsun,
Sözle, şirin tilleriñ tillerden özge bolsun,
Guçam nëzik billeriñ billerden özge bolsun,
Biziñ tutan işimiz illerden özge bolsun **(K).**

HACIP 2 (Ar. ha:cib): **1.** Kapıcı, bekçi. **2.** Eski Müslüman ülkelerinde veziriazamın görevlerini yerine getiren kişi. **3.** Kaş.

HACU KİRMANI (Far. Ha:cu: Kirma:ni:): Bak. **Gül ve Novruz.**

HAÇ (Ar. hacc): Mekge (Mekke)'yi ziyaret etme.

Hacı-makbul: Kabul olunan hac.

Haççı-ékber: Dini düşünceye göre, en ulu, en güzel hac.

Bir acı doyurmak haçdır, yaranlar **(MG).**
Hacı-makbulıñ sogabın der zaman **(A).**
Işkıda tartıp saparlar haççı-ékber kılmışam **(Ga).**

HAÇCI-ÉKBER (Ar. hacc-e ékber): Bak. **haç.**

HADAÑ (Far. hadang): Kayın ağacı; ok.

Tiri-hadañ: Kayın ağacından yapılan ok.

Urdı ol dem yaralı bagrımga yüz tiri-hadañ **(GS).**

HADI (Ar. ha:di:): Doğru yolu gösteren.

Hadıyı-sübül: Yolları gösteren.

Hadıyı-vahdat: Birliğin yolunu gösteren, Allah'a ulaştıran yolu gösteren.

Bolup ruhul-émin aldıñda hadı hem saña më'nus **(An).**
Bolupdır bir sözi hadıyı-sübülden **(C).**
Bedergahı-deri-vahdat érer ol hadıyı-vahdat **(MG).**

HADI LENA (Ar. ha:di:lena:): Bize doğru yolu göster; bizi doğru yoldan götür.

Éy patışahı-dem yezel, lutfuñnı kıl hadı lena **(An).**

HADİM (Ar. ha:dim): Kul, kulluk eden, hizmetçi, hizmet eden.

Ëhli-cennet hadımı kimler bolur **(A).**

HADIS (Ar. hadi:s): **1.** Söz. **2.** Hz. Muhammet'in sözü. **3.** Taze, yeni.

Hadıs étmek: Konuşmak, söylemek.

Hadısı-mutlak: Sahih hadis, gerçek hadis.

Çün hadısdır, tutma bu sözge güman **(A).**
Ne ola agız-agız seniñ ile hadıs édem **(B).**
Hakdır hadısı-mutlak, hergiz yalanı bolmaz **(Ş).**

HAF (Ar. Ha:f): Horasan'ın şehirlerinden biri. Cam şehrinin güneybatısında yer almaktadır.

Bu yanı Haf ile kim Tunu-Tebesdir **(C).**

HAFFAŞ (Ar. haffa:ş): Yarasa.

Bul acaplıklar bu éski deyri-huffaşındadır **(An).**

HAFIZ (Ar. Ha:fiz): Şemsiddin Muhammet Hafız. Éyran (İran) edebiyatının lirik şiirler yazmış en büyük şairlerinden biri. Tahminen H. 726 (M. 1325-1326)'da Şiraz'da doğdu ve H. 791 (M. 1388-1389)'de vefat etti. Muhteşem denilebilecek çok sayıda gazelin sahibidir. Kur'anıkerim'i ezbere bildiği için kendisine "hafız" lâkabı verilmiştir. Türkmen klâsik edebiyatında Hafız'ın tesiri görülmektedir. Ayrıca Hafız, bir veli olarak da kabul edilir.

Agzıma tüykürdi, begler, hocayı-Hafız veli,
Bilbilem, bir ter güli-ragnaya aşık bolmuşam **(GB).**

HAFTADU HAFT (Far. haftad-u haft): Yetmiş yedi.

Tut hasap haftad-u haft burcı-gerdan kaysıdır?
Üç yüz altmış cıyı-abu, iki rudhan kaysıdır? **(Şab).**

HAH (Far. ha:h): İste (kök); istek, dilek.

Hahı: İstesen.

Köñülhah: Gönül isteği.

Hahı érkek, hahı naçar,

Yüzünde bir haya gerek **(Mag).**

Meniñ bilen ölmek köñülhahıdır **(LM).**

HAHAN (Far. ha:ha:n): İsteyici, isteyen.

Hahanı-peraget: Sessizlik isteyen, rahatlık isteyen.

Cuyendeyi-ayşu-inbisatıñdır men,

Hahanı-peragatu-nışatıñdır men **(Bh).**

HAHI (Far. haha:): Bak. **hah.**

HA HUNA (Ar. ha:huna:): Burada; şu anda.

Yüz geltirip men afuña usyanlarımdan ha huna **(An).**

HAHU-NAHAH (Far. ha:h-u na:ha:h): İster istemez.

Éger geltürmesem émrini bercay,

Meni öltürgey ol şah hahu-nahah **(Bah).**

HAK (Ar.): Doğru, gerçek; Allah.

Dostı-hak: Allah'ın dostu.

Dostı-hak ya nurı-mutlak bolmasa **(A).**

Hakı hëzir bil, ıbadat éylegil **(A).**

HAKAN (Moğ. ha:ka:n, ç. hava:kın): Önceleri, eski Türk hükümdarlarına verilen unvan.

Galdımı biri ëlem éra hanu-havakın,

Hasrat bile ötdi hemme soltanı-salatın **(An).**

Égridir başdan ayagı gövher,

Boldı havakın ilige tëci-zer **(Şük).**

HAKAYIK (Ar. haka:yık, t. hakı:kat): Bak. **hakıkat.**

HAKGÜZAR (Ar.-Far. hak goza:r): Sağ olsun diyen, kadir kıymet bilen, şükreden.

Hakgüzar bolmak: Minnettar olmak; şükretmek.

Hakgüzarlık: Şükretme.

Ëhli-arapga bolsa ër,

Këbëm énem, bol hakgüzar **(LM).**

HAKIK (Ar.): Bak. **akık.**

Tillerin çeynëp geler ol bir parık,

Gol-ayagın bil kesilmiş misli-hakık **(A).**

HAKIKAT (Ar. hakı:kat, ç. haka:yık): **1.** Her şeyin gerçeği, aslı; doğru, asıl, esas. **2.** Tasavvufta nefsi ıslah etme, olgunlaşma merhalelerinin üçüncüsü.

Hakıkatıñ yolların rehbersiz gezmek olmaz **(MG).**

Hakayık ëhli söz bazarın açdı **(A).**

HAKIKI (Ar. hakı:kı:): Gerçek, doğru; esas; asıl.

HAKIR (Ar. hakı:r): **1.** Küçük, zayıf, hor görülen, çaresiz. **2.** Alçak gönüllülük; alçak gönüllülüğü ifade etmek için "ben" yerine kullanılan bir kelime; âciz.

Ugraşursa ger saña bir aç pakır,

Ber goluñda bolsa nan, görme hakır **(A).**

HAKISAR (Far. ha:kisa:r): Bak. **hëkisar.**

HAKİSTER (Far. ha:kister): Kül.

Köydürip hicr ataşı sovurdı bul hakisterim **(GS).**

Hakisterim aşık boldı gövhere **(ZT).**

HAL 1 (Ar. ha:l, ç. ahva:l): **1.** Durum, vaziyet. **2.** Rüya, düş. **3.** Tasavvufta, çabuk meydana gelen ve yine çabuk yok olan Allah'ın merhameti.

Ahval görmek: Rüya görmek.

Halı-dil: Gönül hâli.

Dag hem gelse, aglap geçer halıma **(MG).**

Şasenem diyr, yatsam, bir ahval görsem **(ŞG).**

Éy ganımlar, bu turar ahvalımız **(A).**

Halı-dil ile haka zarın söyledi **(A).**

HAL 2 (Ar. ha:l): Vücuttaki ben.

Halı-hindu: Simsiyah ben.

Hal tapmak: Kirlenmek; çürümek.

Halları bardır lebinde **(ŞG).**

Halı-hindularıñ yadıma düşdi **(GS).**

Agaca gurt düşse, gavun hal tapsa **(MG).**

HAL 3 (Ar. hall): Bak. **hel.**

HALA 1 (Ar. ha:le): Ayın çevresinde görülen parlak daire.

Daglar, kim dilberim köksümge goymuş lële dek,

Her biri bir ay bolmuşlar garası hala dek **(Ga).**

HALA 2 (Ar. ha:la:): Şimdi, şu anda, hâlâ.

Yokarı bir-birinden, diñle hala,

Barından yokarı firdövsi-agla **(A).**

HALA 3 (Ar. ha:le): Annenin kız kardeşi, teyze.

Mëhriban halam, gel habar bergil **(Z).**

HALAL (Ar. ç. hıla:l): **1.** Ziyan, zarar, noksanlık, eksiklik; bozukluk. **2.** Boşluk, açıklık, çatlak, yarık.

Bihalal: Zararsız.

Dovzah otıdan gutargay ol amal,

Dahıl étgey cenne içre bihalal **(A).**

HALAP (Ar. Halab): Aleppo, Suriye (Suriye)'da yer alan bir şehir (Halep).

Magtımgulı gezende,

Halap, Kaysar düzünde **(MG).**

Halapda galdı vatanım **(ŞG).**

HALAS (Ar. hala:s): Kurtulma, kurtuluş.

Halas bolmak: Kurtulmak.

Rozı-magşar gordan bolgay halas **(A).**

Bolsa gamdan halasım **(MG).**

HALAT (Ar. hal'at): Bak. **halgat.**

HALATNEBİ (Ar. Ha:lid nebi:): Türkmenistan'da, Kümmethovuz'un kuzeydoğusunda Étrek ve Gürgen ırmakları arasında bulunan, orta yükseklikte bir dağın ve mukaddes bilinen bir mezarlığın adı.

Gara Alım ata, ya Halatnebi,

Gözli ata, baba Selman, şıpa ber! **(MG).**

HALAVAT (Ar. hala:vat): **1.** Tatlılık, güzellik, şirinlik. **2.** Lezzet, tat; zevk.

Kaysıñ halavatı ayan **(LM).**

HALAYIK (Ar. hala:yık): Bak. **halk 1.**

HALGAT (Ar. hal'at): Hediye olarak verilen elbise; elbise, kaftan.

Sebze halat: Yeşil elbise.

Halgatı-şahana geymiş sen, tamamı zernigar **(Ş).**

Dok talaşar sebze halat geymëge **(MG).**

HALI 1 (Ar. ha:li:): Boş, tenha.

Halı bolmak: Boş olmak.

Bu görenim meniñ halı düyş degil **(LM).**

Halı boldum dolmadım, imdi puşeyman éylerem **(Ş).**

Halı galma bu nalışlı dogadan **(MG).**

HALI 2 (Far. ha:li:): Anlama, kavrama.

Halı éylemek: Anlamak.

Gizli derdim saña éylesem halı **(S).**

HALIK (Ar. ha:lık): Yaratan, yaratıcı, yoktan var eden; Allah.

Halıkı-cepbar: Kudret ve kuvvet sahibi yaratıcı.

Halıkı-éşya: Her şeyi yaratan; Allah.

Halıkı-kül: Her şeyin yaratanı, yer ve göğün sahibi; Allah.

Lutfi-repbanıga yüzlen halıkı-cepbara bak **(Ga).**

Kırk yıldan soñ yene halıkı-éşya **(MG).**

Alarga yarı bersin halıkı-kül **(C).**

HALIKI-CEPBAR (Ar. ha:lık-e cebba:r): Bak. **halık.**

HALIKI-ÉŞYA (Ar. ha:lık-e éşya:): Bak. **halık.**

HALIKI-KÜL (Ar. ha:lık-e kol): Bak. **halık.**

HALIL (Ar. hali:l): **1.** Dost. **2.** Bak. **Ibrayım.**

Yakma Halılıñ dilinde ataşı-Nemrut **(B).**

HALILASA (Ar.-Far. Hali:l a:sa:): Halil'a benzer, Halil gibi.

HALILILLA (Ar. Hali:lilla:h): Allah'ın dostu; Hz. Ibrayım'ın lâkabı.

Ya, Ibrayım, Halılılla hakı üçin **(MG).**

Yüzüñi, dilber, ol aynıñ odı nedir,
Halılılla üçin boldı gülüstan **(Ga).**

HALIPA (Ar. hali:fe, ç. hulafa:): **1.** Vekil; eskiden mektepte molla yokken onun yerine ders veren en kıdemli öğrenci. **2.** Hz. Muhammet'in vekili olup Müslümanlara yardım eden ve onların önderi olan kimse.

Sen bolsañ halıpa, men bolsam talıp **(SH).**

HALIS (Ar. ha:lis): Pak, temiz, saf, hilesiz.

Halıs kelam: Temiz söz.

Ki halıslık bile diyse bu sözi **(A).**

Tañrıga halıs ıbadat éylegey **(A).**

Seyde gul aydar halıs kelamı **(S).**

HALISAN (Ar. ha:lisen): Yürekten, içtenlikle, temiz kalplilikle.

Halısan lil-la: Temiz kalplilikle Allah için.

Niyetiñi halısan hak sarı kıl **(A).**

Halısan dil-la niyet ger bolmasa **(A).**

HALISAN LİL-LA (Ar. ha:lisen lilla:h): Bak. **halısan.**

HALIYA (Ar. ha:li:ye): Şimdi, şu anda; şimdiki zaman.

Ger meniñ gabrım üze gelseñ ımarat kılmaga,
Halıya gel kim tenim hak ile yegsandır meniñ **(Ga).**

HALK 1 (Ar. hala:yık): Bir milleti meydana getiren kişiler; insanlar, insan topluluğu.

Halkı-ëlem: Âlemdeki insanlar.

Halkı-ëlem birle bolmaz ülpeti **(A).**

Halayık ol meyden içer **(MG).**

HALK 2 (Ar.): Yaratma, yoktan var etme.

Seni, meni halk éylegen bir alla **(G).**

Diydi halk étdi hak hüyr gızlarını **(A).**

HALK 3 (Ar.): Boğaz.

Can halgıma yetipdir, ölümge yetip galdım **(LM).**

HALKA (Ar.): **1.** İpten veya metalden yapılan ortası boş çember. **2.** Toplantı, meclis, dernek.

Halka gurmak: Toplanmak; halka olmak.

Halkayı-has: Seçkin insanların toplantısı.

Meclisler düzdüler, halk gurdular **(MG).**

Halkayı-has içre bir salgıl anı **(A).**

Niçe-niçe gapıdan daşara halkayı-der ola **(B).**

HALLAK (Ar. halla:k): Yaratan, yaratıcı, yoktan var eden.

Hallakı-ëlem (cahan): Allah.

Kılıp men tek'e ol hallak adıña **(Bah).**

Diydi hallakı-ëlem **(Misg).**

İl yagşı diyse, diyrmiş hallakı-cahan yagşı **(Şük).**

HAM 1 (Far.): Kambur; eğri, bükülmüş.

Ham bolmak: Bükülmek, eğrilmek.

Kaddımıñ hamlıgın servi-huramanımga ayt **(ZT).**

Kaddım ham-ham bolup, yar seni gözlër **(SH).**

HAM 2 (Far. ha:m): Çiğ, pişmemiş; boş, nafile.

Ham hıyal: Boş hayal.

Hak üçin ger tapsañ hurmayı-ham **(A).**

Düşmegil ham hıyala **(MG).**

Hemişe beyle bolmaz, uymagıl ham hıyala **(K).**

HAM 3 (Far. ha:m): Tabaklanmamış deri.

Giderem sen sarı süyrenip hamım **(MG).**

HAMA (Far. ha:me): **1.** İpek kozası. **2.** Sütün yağlı kısmı, çiğ, kaymak. **3.** Kamış kalem.

Hamdıñ tükenmegey bibitan bolsa tê ébet,
Éşcar-hama, bahr-medadu-pelek devat **(BH).**

HAMAL (Ar.): **1.** Kuzu. **2.** Şemsî yılın birinci ayı.

Abı neysandır hamalıñ yagmırı,
Bil hamal ayı otuz bir gün barı **(A).**

HAMAM (Ar. hama:m, hama:me, ç. hama:im): Güvercin, kumru.

Ki daglarda égilerler hamayım **(B).**

HAMAN (Ar. Ha:ma:n): **1.** Dinî rivayetlere göre, Hz. Ibrayım'ın kardeşi. **2.** Hz. Musa zamanında yaşamış Pırgaun'un veziri.

Pırgaun, Haman, Şeddat, niçe kapırlar **(MG).**

HAMDI-SENA (Ar. hamd-o sena:): Bak. **hamt.**

HAM HIYAL (Far.-Ar. ha:m hıya:l): Bak. **ham 2.**

HAMIDA 1 (Ar. hami:de): Güzel, iyi, hoş.

Kişige munça ovsapı-hamıda **(C).**

HAMIDA 2 (Far. hami:de): Eğrilmiş, bükülmüş, bükük.

Bakışıñ arızuvsı kıldı kaddım hamıda,
Halım kibi perişan boldı tenim ceride **(An).**

HAMILA (Ar. ha:mile): Hamile, gebe.

Hamıla peyda bolmak: Hamile olmak.

...Zagıpasıga hamıla peyda boldı **(LM).**

HAMILADAR (Ar.-Far. ha:mileda:r): Hamile.

Hamıladar bolmak: Hamile olmak.

Günlerde bir gün Şahıcahan hamıladar boldı **(ZT).**

HAMIYET (Ar. hami:yet): İnsanın kendi vatanını, ailesini yabancılardan koruma gayreti; ar namus, cesaret; yiğitlik.

Hamıyetperver: Yiğitlik ve cesaret aşılayan.

Mülki-ésbap bu ragıyetdir saña,
Bes yaman günde hamıyetdir maña **(A).**
Hamıyetperver ol, amalıñı hurrıyete sarp ét **(H).**

HAMR (Ar.): Alkollü içki, votka, şarap.

Arıgınıñ biri süytdür, biri bal,
Biri hamru, biri suvdur hoş zulal **(A).**

HAMRA (Ar. hamra:): Kırmızı, kızıl.

Güli-hamra: Kırmızı gül.

Servi-nëzim érdi lële birle hamradan pızun **(LM).**
Melek sima, kaddı ziba,
Gözi ahu, yüzi hamra **(YUZ).**
Éy Andalıbı-şeyda, açıldı güli-hamra **(An).**

HAMSA (Ar.): **1.** Beş. **2.** Beş mesnevîden oluşan mecmua. Doğu edebiyatında ilk hamsa yazarı Nızamı Gencevi'dir.

HAMT (Ar. hamd): Övme, övgü.

Hamdı-bisyar: Çok övgü, çok dua.

Hamdı-sena: Övgü ve dua.

Hamdıñ okan sözler üçin **(MG).**
Her biri bir tilde zikri-hamdı-bisyar éyledi **(Ga).**
Melayikler hamdı-sena éyledi **(GS).**

HAM TAMAG (Far.-Ar. ha:m tama'): Bak. **hantama, tamag.**

Ham tamaglık birle, éy dilber, cemalıñ arzuvlap **(Ga).**

HAMUŞ (Far. ha:mu:ş, ç. ha:mu:şa:n): **1.** Sönük, sönen. **2.** Sessiz, susup durma.

Hamuş bolmak: Susmak, sesini çıkarmamak.

Énekesi: -Éy nurı-didëm, hamuş bolgul, şayet munda bir hikmet bolgay, sen sabır kılgıl- diyip nesihat éylër **(YUZ).**

HAMUŞAN (Far. ha:mu:şa:n): Sessizler, suskunlar; **mec.** ölüler.

Hamuşan şëheri: Ölüler şehri, mezarlık, bak. **hamuş.**

Hamuşan şëhrinde, hicran çölünde,
Köñül hoşuñ, dilaramñ andadır **(Kët).**

HAN (Far. ha:n): Sofra.

Hanı-nıgmat: Nimet sofrası.

Yagşı han, pëkize çanaklar bile **(A).**
Üşbu ëlemni barabar han édip **(A).**
Kılıpdır bu cahanı hanı-nıgmat **(A).**

HANA (Far. ha:ne): Ev, mesken; bölüm, kısım.

Bëş hanadan başıñ düzüp **(M).**

HANADAN (Far. ha:neda:n): Büyük sülâle, büyük aile.

Kılarlar hanadanga köp cepanı **(C).**

HANANDA (Far. ha:nende): Okuyucu; şarkıcı.

...Hususan hananda, şenevende ve nevisendeni **(GS).**

HANAVAR (Far. ha:neva:r): Aile.

Gul bilen gırnak-da bolsa hanavar istër köñül **(Ga).**

HANAZAT (Far. ha:neza:d): **1.** Evde doğan, evde yetişen. **2.** Kul, köle.

Bir bedev hanazat bozar sıyaksız **(MG).**

HANCARI-ABDAR (Ar.-Far. hancar-e a:bda:r): Bak. **abdar.**

HANDA (Far. hande): Gülme, gülüş.

Ëhli-handa: Gülenler, insanların hatalarını yüzlerine vuranlar, alay edenler.

Handa kılmak: Gülmek.

Akmakdır dünyëde ëhli-handalar **(Misg).**
Tiken deryadına gül handa kılmış bivepalıkdan **(Ga).**

HANDAK (Ar.): Hendek, eskiden şehir veya kalelerin çevresine kazılan büyük çukur. (Savaş zamanı düşmandan korunmak için bu çukura su doldurulurmuş.)

Gazıp étrapıga kim handagı çün **(C).**

HANDAN (Far. handa:n): Devamlı gülen, mutlu; güler yüzlü.

Handan kılmak: Güldürmek; mutlu etmek.

Hemra diyer, yar hemişe handandır,
Gül gülüp, sözlëp özi hem bizni handan kıldı gül **(MN).**
Maña bir gunçayı-handan göründi **(GS).**
Gışa yetseñ güli-handan tapılmaz **(Aş).**

HANIKAH (Far. ha:nika:h): Sofuların, dervişlerin toplanıp ibadet ettikleri yer. İlk hanıkah, Şam'ın Rimle adı verilen bölgesinde kurulmuştur.

Ribat, hanıkah, hovuz, köprülerdir,
Vakıf bolgan guduk, akgan suvlardar **(A).**

HANIMAN (Far. ha:nima:n): Ev, ev bark, yaşanan yer, ev eşyası, mal mülk.

Ayrılar hanımandan **(MG).**
Aşık bolan geçer hanımanından **(LM).**
Terk éyledim hanımanı **(ZT).**

HANIMANSUZ (Far. ha:nima:nsu:z): Varı yoğu yakan, her şeyi yok eden; büyük zarar veren.

HANNAN (Ar. hanna:n): Çok merhametli, çok şefaatli; en cömert, rahmeti bol (Allah).

Kagbanıñ sütüni hannanı-mennan **(GS).**
Leglek okar "Kulhuvalla"
Hannan-mennan içinde **(MG).**

HANNAT (Ar. hannat): Buğday satan.

Insap gidipdir hannatdan **(S).**

HANTAMA (Far.-Ar. ha:m tama'): (**ham:** Çiğ. **tama':** Kıskançlık, aç gözlülük) Bekleme, umma, isteme, dileme.

Hamtamaglık berle éy dilber, cemalıñ arzuvlap,
Derbe-derlik köyüne düşdüm bolup abdallar **(Ga).**

HAP (Far. ha:b.): Uyku, rüya.

Habı-rahat: Rahat uyku.

Bilmedim dogrumı, ya habı-şeytan **(G).**
Oyan habı-gaflatdan, acalsız ölen köñlüm **(MG).**
Mende habı-rahat galmadı **(ZT).**

HAPIZ (Ar. ha:fiz): Koruyan, saklayan, koruyup saklayan; aklında tutan, ezberleyen; Kur'anıkerim'i ezbere bilen kişi; saz şairi, ozan, bakşı.

Yüz müñ hapız gerek, yüz müñ divana **(T).**
Dilëp hapızı huday,
Düşmüş bu ile dilber **(Kët).**
Mugtasıl hapızlık étsin bir cuvanı-hoşovaz **(S).**

HAR 1 (Far.): Eşek.

Harıñ işi hardır dostlar **(MG).**
Yagşılarıñ segi, harı yagşıdır **(A).**
Magarıpsız, kemalsız olsa hardır, sanma adamdır **(H).**

HAR 2 (Far. ha:r): Diken.

Reñme-reñ güller açılmış, harı gördüm, şondadır **(H).**

HAR 3 (Far. ha:r): Güçsüz, kuvvetsiz; önemsiz, ehemmiyetsiz; zayıf, hor, hakir, aşağı.

Gövher külde galıp bolmaz har indi **(ZT).**
Bir tëze gül idim, soldum, har oldum **(SH).**

HAR 4 (Ar. harr): Sıcak, kızgın; sıcaklık, kızgınlık; bak. **hararat.**

Bëhmen yerige urdibehişt oldı caygir,
Şükür huda ki boldı burudet makamı har **(Şük).**

HARA 1 (ha:ra): Kötü, fena.

Gözeliñ bolmaz harası **(K).**

HARA 2 (Far. ha:ra:): Sert taş, mermer.

Haru-hara: Diken ve sert taş.

Laglı-hicranıda daşımdan içim gan görnedir,
Éyle hara daşıdan laglı-Badaşan gör, nedir? **(Şük).**
Pırkatıda besteriñ yüz haru-hara bolmasın,
Bu ki yaşım diyseñ kim ëşgëre bolmasın **(An).**

HARABAT (Ar. hara:ba:t): **1.** Meyhane. **2.** Tasavvufta, insaniyet sıfatının bozulması; insan bedeninin fâni olması.

Harabat ëhli: Meyhaneye çok gidenler, çok içenler.

Harabatı: Kâmillik derecesine ulaşan, olgunlaşan, Allah yolunda olan.

Harabatu-münacat ëhliniñ matlubı sendir sen **(Ş).**

HARAM (Ar. hara:m): Yapılması ve edilmesi dinî hükümlere aykırı olan; dokunulması yasaklanmış olan.

Haram söz: Dinî hükümlere göre, ağza alınması yasak edilen söz.

Köñül dünyë gamında, haram sözler dillerde **(MG).**

HARAP (Far. hara:b): Bozulan, yıkılan, viran edilen; dağıtılan.

Harap düşmek: Viran olmak, bozulmak.

Harap éylemek: Bozmak, dağıtmak, viran etmek.

Gahrıñ harap éyleyir, salsam demir galanı **(M).**
Halı harap düşer köpi bolmasa **(MG).**

HARARAT (Ar. hara:ret): Sıcaklık, kızgınlık.

Düşedir canga hararat tutaşıp, hoş yana biz,
Ya reb, ol gün bolamı laglı-lebiden gana biz **(Ga).**
Yüregimden hararatlar besi boldı yaman peyda **(Ga).**

HARAŞ (Far. hara:ş): **1.** Soyuk, pençe izi. **2. Mec.** Yara, şiddetli ağrı

Gövni haraş: Yüreği yaralı, yüreği incinmiş.

Peryada geldiler hemme nalam haraşıdan **(An).**

Gam gıgıdan bagrıñ haraş, sınañda hasret adı çaş **(LM).**

Derdi-ışkı sına çëk men, yene gövni haraş **(KO).**

HARBA (Ar. harbe): **1.** Silâh. **2.** Savaş.

Harba kılmak: Savaşmak.

Bilerdi harba kërini ol ziberdest **(C).**

At üstünden harba kılıp tutuşıp **(AB).**

HARBUZA (Far. harboze): Kavun.

Her dikgan ékse harbuza,

Maşhar güni soltan bolur **(Ar).**

HARÇ (Ar. harc): **1.** Para harcama, sarf etme. **2.** Harçlık, harcanacak para, sarf edilecek para, gider. **3.** Vergi.

Bu inek süydün köp érken diyp bu hal,

Harç salay diyp kıldı ol şah bet hıyal **(A).**

HARÇEÑ (Far. harçeng): Yengeç.

Tovşan derya bolmaz, şor suva-harçeñ **(MG).**

HAREM (Ar.): **1.** Her insanın giremeyeceği yer; eskiden, evin kesinlikle yabancı kişilerin giremediği sadece bayanlara ayrılmış olan kısmı; çok kadın bulunan yer. **2.** Eş, karı.

Kırk haremden bir perzendi **(ŞB).**

HAREMHANA (Ar.-Far. haremha:ne): Bak. **harem, haremsaray.**

HAREMSARAY (Ar.-Far. haremsara:y): Kadınların yaşadığı, bulunduğu yer.

Ol haremsarayına girdi **(ZT).**

HARGEH (Far. harga:h, hargeh): Bak. **hargëh.**

HARGËH (Far. harga:h): Çadır.

Hargëh tikmek: Çadır dikmek.

Hargëh urmak: Çadır dikmek, çadır kurmak.

Men çöllerde tikip hargëh **(LM).**

Urup hargëhu-hıma çadırını **(C).**

HARGÜVŞ (Far. har gu:ş): Tavşan.

...Bahr içre hargüvş **(Z).**

HARICI (Ar. ha:rici:, ç. hava:ric): **1.** Dışarıdaki. **2.** Yabancı. **3.** Bak. **havarıç.**

Gel, éy laf éyleyën, ovfı degil sen,

Érur sen harıcı, covfı degil sen **(Ga).**

Diydiler ol fakıra kim havarıç **(C).**

HARIÇ (Ar. ha:ric): Çıkma, dışarı çıkma.

Harıç bolmak: Çıkmak, dışarı çıkmak, ayrılmak.

Tarıkı-Mustapadan boldı harıç **(C).**

HARI-HAS (Far. ha:r-u has): Çer çöp.

Nagdı-ömrün sarp éder il, gımmat olsa harı-has **(Ş).**

HARIP (Ar. hari:f): Rakip; birbirinin ardı sıra gelen; yaşıt.

Ki tapmay sen harıpıñı bu sagat **(C).**

HARIR (Ar. hari:r): İpek, ipek kumaş.

Yassıgu-ziba düşekler hem harır,

Bir-bir üste heddi-beyanden kesir **(A).**

Acap, bu bagrı daşıñ gövdesi harır olamı **(B).**

HARIS (Ar. hari:s): Cimri, pinti; mala, mülke düşkün; kötü, fena.

Dünyë bir bezenip duran ayaldır,

Harıslar gözüne salıp cemaldır **(Ar).**

Nefsi-harısnı basıp, din pëlvanı bolaver **(Ga).**

HARIŞ (Ar. hari:ş): Bir çeşit yılan.

Bëş kişiniñ harış atlı,

Öñünden yılan gitmezmiş **(MG).**

HARI-ZAR (Far. ha:r-u za:r): Çaresiz, zavallı, kaygılı, gamlı, üzüntülü.

HARİM (Ar. hari:m): Yabancı kişilerin girmesi yasak olan yer.

Tutdum özümge deyr işiginde harimni,

İtler bile sufalıdan içdim nagımnı **(An).**

HARMAK: Yorulmak, bitkin düşmek.

HARNUP (Ar. harnu:b): Keçiboynuzu.

Çolbañ çigidinden harnup döremez **(MG).**

HARP (Ar. harb): Savaş.

Celaliyet bile Haydar münse érdi Düldülge,
Bolurdı harbıdan gorkup, yüregi dövleriñ para **(Ga).**

HARPDİDE (Ar.-Far. harb di:de): Savaş gören; savaşçı, yiğit, kahraman, cesur.

Heme harpdideyi-serdar idiler **(C).**

HARRAT (Ar. harra:t): Çıkrıkçı, doğramacı.

Bilbil buyurdı kim harratlarıga **(GB).**

HARSIDÜNYÊ (Ar. ha:ris-e dünya:): Dünya malı peşinde olan, nefsinin esiri olan.

Ugradı nefsi belayu-harsıdünyê élhezer **(Ş).**

HARUN 1 (Ar. Ha:ru:n): Imran'ın oğlu Harun. Hz. Musa'nın kardeşidir. Rivayetlere göre, çok cesur fakat iradesiz bir insanmış. Hz. Musa'nın tersine, belâgatte ustaymış. Yüz üç yıl yaşamış. Harun'a, Harun Lavı ve Kudsur-reb de denilmektedir.

Humayun gorganın saldıran Harun,
Kanı dünyêni dört bölen Peridun **(MG).**

HARUN 2 (Ar. Ha:ru:n): Harun-ér-Reşit Mihdi'nin ikinci oğlu. Abbasîlerin en büyük halifelerinden biridir. Kardeşinden sonra halife oldu. Devlet işlerini Yahya ibn Halıt Bermeke'ye ve onun oğullarına teslim etti. 793'te Azerbaycan'ın, Érmenistan'ın ve Horasan'ın yönetimini Fazl'a verdi. 794-795 yıllarında Yahya'yı kendine vezir yaptı ve kız kardeşi Abbasa'yı Yahya'nın oğlu Cafar'la evlendirdi. Harun, 803-804'lü yıllarda vefat etti.

Ol bir ér vagtında Horasan tagtına,
Érdi Harun patışa, diñlesene **(A).**

HARUT VE MARUT: Dinî rivayetlere göre, iki meleğin adı. Bütün melekler, Allah'a insanların yeryüzünde günah işlediklerini söylediler ve Allah'ın emriyle aralarından Harut ve Marut'u seçerek kadılık yapmak için dünyaya gönderdiler. Harut ve Marut, ilk önceleri açık yüreklilikle görevlerini yaptılar. Birgün yanlarına Zöhre adında güzel bir kadın geldi ve kocasından şikâyetçi oldu. Harut ve Marut, bu güzel kadına âşık oldular ve ondan kâm almak istediler. Fakat Zöhre birden kayboldu. Allah, bu iki meleği cezalandırıp Vavilon (Babil)'da bir kuyunun içine baş aşağı astı. Onlar, bu kuyunun içinde insanlara sihir ve büyü öğretirmiş. Zöhre ise, dürüstlüğü ve temiz ahlâkından dolayı, Allah'ın emriyle Zöhre (Venera) yıldızı yapılarak gökyüzüne çıkarıldı. Zöhre, güzelliğin ve iyiliğin dostu, koruyucusu olarak düşünülür.

Harut ve Marut, klâsik doğu edebiyatında sihir ve büyünün sembolü olarak kullanılır.

Bir-birge goşulsın Harut ile Marut dek **(LM).**

HARVAR (Far. harva:r): Ağırlık ölçeği (Tövriz'de 300 kg, başka birçok yerde 407,5 kg olarak bilinmektedir.); eşek yükü.

Harvar-harvar: Çok.

"Her kim şazadanı gepletse, bir harvar zer berer men" diydi **(GS).**

Zer dökseñ harvar-harvar **(MG).**

HAS 1 (Far. has): **1.** Fesatçı, fitneci, karıştırıcı. **2.** Çer çöp.

Leşgeriñiz misli hasdır **(AB).**

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

HAS 2 (Ar. ha:ss): Mahsus, özel; yukarı katman.

Hası-aam: Hem özel haklara sahip hem de hükümdara yakın olan insanlar ve halk; herkes.

Dil dogrı bolsañızlar, ızzat éylër hasım-aam **(K).**

Hası-aam barça öler, ölmezligiñ yok çëresi **(Ş).**

HASA (Ar. asa:): Asa; bak. **asa.**

Hasasın süyreyip gelmiş Buhardan **(MG).**

HASAN (Ar.): Bak. **İmam Hasan.**

HASAN BASRI (Ar.): Büyük pirlerden ve âlimlerden biri. Hz. Omar'ın halifeliği sırasında, 641-642 yıllarında Medine'de doğdu. Çok dindar bir insandı. Basra'da dersler verdi, sohbetlerde bulundu. 730-731'li yıllarda vefat etti.

Hasan isminde daha birçok tanınmış kişi vardır: Hasan ibn Sëhl, Hasan Utruş, Hasan ibn Zeyd, Hasan ibn Alı, Hasan Celayır, Hasan ibn Sabbah vb.

Ol mürşidi-hayır kanı, ki adı Hasan érdi,
Ol dürri-gerannaya ki Veysil-Karan érdi **(An).**

HASAN KËŞİ: Safevîlerin Sultan Muhammet Hudabende adlı hükümdarlarının zamanında, yani 1577-1585 yılları arasında Sünnîlerle Şiîler arasındaki çekişmeye katılan Éyran (İran)lı bir Şiî din adamı ve âlim.

Ki andan soñ diydi: bolsun huda yar,
Hasan Këşi saña bolsun medetkër **(C).**

HASAPGËH (Ar.-Far. hasa:bga:h): Hesap yeri; kıyamet.

Hasapgëhde bolup gün ki turupdır,
Tozan, toprak, muşakgatlar görüpdir **(A).**

HASAT (Ar. hased): Kıskanma, kıskançlık, cimrilik.

Hasat kılmak: Kıskanmak.

Kılmagaylar bir-biri birle hasat,
Ayat içre bir dogan diymiş ahat **(A).**

HASBI-HAL (Ar. hasb-e ha:l): Kendi durumunu anlatma, beyan etme.

Hasbı-hal açmak: Kendi durumunu anlatmak.

Bagtımı gördüm gara, her yerde açdım hasbı-hal **(ŞG).**

HASIL (Ar. ha:sil): Ürün.

Hasıl olmak (bolmak): Yetişmek, ortaya çıkmak, yerine gelmek, gerçekleşmek.

Hasıl olmay hiç biriniñ matlabı **(MG).**

HASIL BOLMAK (Ar.-T.): Ortaya çıkma, yerine gelme, meydana gelme, türeme.

Mırat hasıl bolmadı, ötdi arman içinde **(ZT).**

HASIL KELAM (Ar. ha:sil kela:m): Sözün kısası, netice, sonuç.

Kim gönelse tapdı menzil-makam,
Ëgri yetmez menzile hasıl kelam **(A).**

HASIM (Ar. hasm): Bak. **hasm.**

Tutsalar munda husumat kılgan ol hasımlarıñ,
Bir garañku gör içinde nëtge sen hayran olup **(Ga).**

HASIR (Ar. ha:sir, ç. ha:siri:n): Zarara uğramış, kaygılı, gamlı, dertli, kederli.

Zalımu-cahıl ile étme karın,
Kılmagıl yovmul-cezada hasırın **(A).**

Menfagatlar görsetip nefsiñge hacır bolma kim,
Düşmegil nefsiñ ızına, beyle nafig bolma sen **(Ga).**

HASIRIN (Ar. ha:siri:n): Bak. **hasır.**

HASIS (Ar. hasi:s): **1.** Cimri, pinti. **2.** Alçak, adî.

Hasıs bay, müflis gallaçlar,
Bir av üçin govga éder **(Ar).**

HASIT (Ar. ha:sid): Cimri; kıskanç.

Ahım yelidir sarsar, dildarım érer hüvdi,
Ol hasıdı-agyarım hem adı-semudı **(Ga).**

HASM (Ar.): Düşman.

Hasmı-maderzat: Ömür boyu düşman olan.

Hasmıñı ol demde peyda kılarlar,
Hékimi-cabırnı rısva kılarlar **(A).**

Seni élzam üçin çoh hasmı-maderzat gizlenmiş **(H).**

HASMI-MADERZAT (Ar.-Far. hasm-e ma:derza:d): Bak. **hasm.**

HASRAT (Ar. hasret): Kaygı, gam, keder, üzüntü.

Hasrat çekmek: Kaygılanmak.

Hasratlı ömür sürenden **(MG).**

Hoş günüñi hasrat bilen ötürme **(ZT).**

Hasratı bagrım yakıp, bir bize dönmez gelin **(K).**

HASRET (Ar.): Bak. **hasrat.**

HASSE (Ar. ha:sse): Özel, hususî; özellikle, hususen.

Hasse ki ola muhayyer ber rahı-Hicaz **(B).**

HAST (Far. ha:st): İstek.

Hastı-huda: Allah'ın isteği.

Hoş gör mövlamnıñ hastını **(S).**

HAS-U HAŞAK (Far. has-u ha:şa:k): Çer çöp.

HAŞAK (Far. ha:şa:k): Çöp, süprüntü.

Gayıbı gün tek özün yarım nemayan éyleban,
Niçeni ışk otıga haşak édipdir men kimi **(Ga).**

HAŞAM (Ar.): **1.** Hükümdarın, hanın yanında bulunan insanlar; dost, arkadaş. **2.** Debdebe, şatafat. **3.** Sığır ve koyun sürüsü.

Vagşı ëhli cemg olup, zikrimde bolmuşlar haşam **(Ga).**

Dagıstan haşamı-haylı siziñdir **(MG).**

Kim sagadat birle atlangaç melayık cemg olup,
Garşı geldi barısı, boldı saña haylı-haşam **(Ga).**

HAŞHAŞ (Far. haşha:ş): Haşhaş.

Haşhaşıñ samanı başı sındırar **(MG).**

HAŞIG (Ar. ha:şi'): Kibirsiz; alçak gönüllü.

Günëhim çoh durur, şaha, kıyamat hovludan billa,
Ne bolgay diyp meniñ halım düşüpdir köñlüme haşıg **(Ga).**

HAŞIM (Ar. Ha:şim): Hz. Muhammet'in dedesinin babası.

Nesebi haşımı, aslı arapdır,
Hudanıñ arslanı, şiri Alıdır **(Ar).**

HAŞIYA (Ar. ha:şiye, ç. hava:şi:): **1.** Kenar, kıyı; bir çeşit dikiş şekli, nakış; kitap kenarı. **2.** Kitap kenarına yazılan açıklama, derkenar.

Haşıyayı-gülgün gara tëcinde laglı-abdar,
Şemg birle şugla hemdem, düyt ile hemreh şerar **(BH).**

HAŞM (Far. hışm): Kızgınlık, öfke, gazap.

Allanıñ haşmından gurıp, helëk bolup **(Kët).**

HAŞMAT (Ar.): Heybet, debdebe, büyüklük.

Haşmatlı: Debdebeli, heybetli.

Gel, ınanma, haşmatı-cah ile mülki-malıña,
Kim sagın ıbrat yene şahı-Suleymandan göter **(Ga).**

HAŞR (Ar.): Toplama, biriktirme; bütün insanların bir yerde toplanması; kıyamet.

Rozı-haşr: Kıyamet günü.

Anlarıñla haşrıda ayş éylegey **(A).**

Haşrda sansız hezar armanı bar **(A).**

Lutf édip söygen habıbıñ hormatı çün rozı-haşar **(Ga).**

HAŞV (Ar.): **1.** Dolma, doldurma. **2.** Doldurulan şey. **3.** Kırılacak eşyaların aralarına konulan pamuk, saman gibi maddeler. **4. Mec.** Konuşma sırasında söylenen manasız sözler. **5.** Şiirde bir veya daha çok sözcüğün gereksiz olarak kullanılması. Bu fazlalık kelimelere şiirde gerek duyulmasa da bunlar şiirin manasını ve tesirini derinleştirir. Bu sebeple haşv, şiirde bir güzellik kabul edilir. Haşve ıgtızar da denilmektedir.

Haşv üçe ayrılır:

1. Haşvı-melih: Güzel haşv. Haşvı-melihte, şiirin aslında doldurma sözlere ihtiyacı yoktur fakat kullanılan bu sözler anlama güzellik kazandırır, anlamı derinleştirir. Bu yüzden şiirde haşvı-melihe iyi gözle bakılır.

2. Haşvı-mütevessit: Vasıta olan haşv. Şiirin manasını ne kuvvetlendiren ne de azaltan gereksiz sözlerdir.

3. Haşvı-kabıh: Yersiz haşv. Şiirde kullanılması zorunlu olmayan fazlalıklar. Şair, bu sözleri yalnız kafiye için kullanır. Bunlar ifadeye bir çirkinlik katar, şiirin manasına zarar verir.

HAT (Ar. hatt): **1.** Yazı; çizgi, çizik. **2.** Yeni çıkan sakal; yüzde çıkan tüyler.

Ser hat: Ön söz; yazgı, kader.

Ne hallar, ne hatlar nagışlı-nigër **(ŞG).**

Galam yazanda ser hatı **(MG).**

HATA (Ar. hata:): Yanlış, hata.

Hatayı-ışk: Aşk hatası.

İsmi gül, ruhsarı gül, diysem hatadır ol güle **(MN).**

Olmadı menden özgeye hergiz hatayı-ışk **(B).**

HATAM ŞAHIR: 18-19. yüzyıllarda yaşamış (1740-1824) Türkmen şair. Mañgışlak'ta yaşadı. Seyit, Seydi ve Nıyaz mahlaslarını kullandı. Fakat daha çok Seyit mahlasıyla şiirler yazdı. Çeşitli temalarda elliye yakın şiiri vardır.

HATAM TAY (Ar. Ha:tem Tay): Hatam ibn Abdılla ibn Sa'd Tayi. Arapların Tay kabilesinden olup İslâmiyet'ten daha önce yaşadı. Cömertliğiyle meşhurdur. Bunun yanında nüktedanlığı ve şairliğiyle de bilinir. 605 yılında vefat etti. Edebî ve tarihî bir çok kitapta onun hakkında rivayetler, efsaneler mevcuttur.

Goç yigitler sahılıgıñ babında,
Himmetleri misli Hatam gerekdir **(Ar).**

Varıs oldı, gör, munı Hatam kılan ıhsanına **(MN).**

Özi Hatam bolup, yene bay bolsa **(MG).**

HATAMUŞ-ŞUARA (Ar. ha:tamuş-şu'ara:): Bak. **camı.**

HATAP (Ar. hatab): Odun.

Köydüler ışk ëhli bu ışkında yarıñ, bardılar,
Men galıpdır men miras ol otga yanmakga hatap **(Ga).**

HATAR (Ar. ç. hava:ti:r): Tehlike, korku.

Bilmenem, bu yol mañа kim ya hatardır, ya zapar **(AB).**

Hovatırdan gaçıp gitdi gızılbaş **(C).**

HATIF (Ar. ha:tif): Haberci, seslenen, bağıran; dinî düşünceye göre, gökten gelen ses; sesi duyulan ama kendi görülmeyen.

Bende sen, hatıfnıñ émrine köygün **(MG).**

Hatıfdan yetdi ovaz ol zaman **(A).**

HATIM (Ar. ha:tim): **1.** Mühür. **2.** Son, uç, bitim; sondaki.

Hatımin-nebiyiñ: Peygamberlerin mührü (peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammet).

Kimdir hatım islēn görüp "Tövratda" **(MG).**

HATIMA (Ar. ha:time): Son, sona erme.

Hatımayı-kelam: Sözün sonu; **mec.** Kur'anıkerim.

Hatımayı-kitap: Kitabın sonu.

İlahı, behakkı-hatımayı-kelam **(MG).**

HATIP (Ar. hati:b): **1.** Güzel konuşan. **2.** Hutbe okuyan. **3.** Camide cuma ve bayram namazlarında hutbe okuyan, hatiplik görevi yapan kişi.

Hatıp olturgan minberler **(ŞG).**

HATIR (Ar. ha:tir, ha:tira): Düşünce, akıl, fikir; gönül; hürmet, saygı.

Hatır hazın: Gönlü üzüntülü, üzgün.

Hatır perişan: Aklı kendinde olmayan, aklını yitiren.

Serferaz étgil gulufnı hatırım şat éyleban,

Azmı-meydan éylegil bu köy éra seyran édip **(Ga).**

Gaçar ara-iniñ bolmaz hatıran **(MG).**

Gurbat içre dil gamgın, hatır hazın biçēreler **(Kēt).**

Ol... hatır perişan ve cınlı érmiş **(LM).**

HATI-REYHAN (Ar. hatt-e reyha:n): Arap hattının belli bir çeşidi. Bu hatla daha çok ön sözler yazılır.

Ovrakı-cemalıñda yazılmış hatı-reyhan,

Her nun başının semeresi bir ayatı-kur'an **(An).**

HATIR HAZIN (Ar. ha:tir hazi:n): Bak. **hatır.**

HATIRI-NĒŞAT (Ar.-Far. ha:tir-e na:şa:t): Üzüntülü gönül, kederli gönül.

Tutmadıñ "biçēre Mecnun!" diyp barar gün adımı,

Gaytadan bozduñ bu veyran hatırı-nēşadımı **(LM).**

HATM (Ar.): Bitirme, sona erdirme.

Hatm étmek (éylemek, kılmak): Bitirmek; Kur'anıkerim'i baştan sona okumak.

Hatmı-tekbir: Kur'anıkerim'i baştan sona okuyarak tekbir almak.

Zahırın düzedip, mekrin hatm édip,

Perişan halını ilden ketm édip... **(K).**

Ger meni köyüñde ölsem, hayr ile yat éylegil,

Murda ruhı şat olup ger hatmı-tekbir olsalar **(Ga).**

HATMI-TEKBİR (Ar. hatm-e tekbi:r): Bak. **hatm.**

HATNA (Ar.): Sünnet.

Hatna kılmak: Sünnet etmek.

Kim haçandır hatna kılmak mütdeti **(A).**

HAVA (éne) (Ar. havva:): Dinî düşünceye göre, ilk yaratılan kadın; Hz. Adam'ın hanımı.

Oña cübt éyledi Hava érēni **(MG).**

HAVAKIN (Ar. hava:kı:n): Bak. **hakan.**

HAVAR (Far. ha:ver): **1.** Doğu. **2.** Doğu ülkesi.

Havar bilen Farsda, Horasanda tapılmaz **(S).**

Gördüm yüzüniñ şöhlesidir hurşıdı-havar **(YUZ).**

HAVARİÇ (Ar. hava:ric): **1.** Siffeyn denen yerde meydana gelen bir vak'adan sonra Hz. Alı'nın ordusundan ayrılanlar. İsyan çıkardıkları için Alı, çaresiz kalmış onlarla savaşıp, 659-660 yıllarında Nēhrevan denen yerde onları bozguna uğratmıştır. Fakat

bunlar yine isyan çıkarıp kendilerine bir komutan bularak çeşitli gruplara ayrılmışlardır. **2.** Çıkanlar, bölünenler, isyan edenler.

Diydiler ol parıka havarıç,
Tarıkı-Mustapadan boldı harıç **(C).**

HAVAS (Ar. hava:s, t. ha:ssa): Bak. **avam.**

HAVATIN (hava:ti:n, t. ha:tın): Hatunlar, kadınlar, eşler.

Destgir imes mal iel övlat, havatın **(An).**

HAVAYIÇ (Ar. hava:ic): Bak. **hacat.**

HAY (Ar. hayy, ç. éhya:): Diri, canlı.

Hay kılmak: Diriltmek.

Hayyıl-kadım: Çok eskiden beri diri olan; Allah.

Hayyıl-kerim: Allah.

Bizden ötri boldı peyda külli-şey,
Bizni hak özünden üçin kıldı hay **(A).**
Éger ol saka tutsa mey, ölüklerni kılar ol hay **(Ga).**
Éy édemden yerni, gökin halk éden, hayyıl-kadım **(Misg).**
Saldı ot husnuñ kemalıdan bile hayyıl-kerim **(ŞB).**

HAYA (Ar. haya:): Utanma.

Nurı-haya: Utanma nuru.

Mundan zıyat aytsam, haya-şerim bar **(SH).**
Gözlerinde bolgay ol nurı-haya **(A).**

HAYAT 1 (Ar. haya:t): Yaşayış, ömür; dirilik.

Hayatı-cavıdan: Daimî hayat.

Lebleriñ şerbetin datgan tapar dayım hayat **(ZT).**
"Hi" hayatı-cavıdan içre düzetgil cayımı **(Ga).**

HAYAT 2 (Ar. haya:t): Avlu.

HAYBAR (Ar.): **1.** Medine'yle Damask (Dımeşk) arasındaki bir kalenin adı. **2.** Ovganıstan (Afganistan)'tan Pakıstan (Pakistan)'a giden bir yolun adı.

Acdarha lebinden, dag bucagından,
Dervezesin çekip Haybar dagından **(MG).**
Kesip Hocambaz, galayı-Haybarı birle **(S).**

HAYBAT (Ar. haybet): Korkutma, ürkütme; korku verme, güç gösterisinde bulunma.

Lerzana getirse gökni haybatıñ **(MG).**

HAYDAR (Ar.): Arslan (Hz. Alı'nın lâkabı); cesur, yiğit.

Haydardan soradım barça atba-at **(MG).**

HAYHAT (Ar. hayha:t): Vah, ah; bağırma, çığlık.

Hayhat güni: Kıyamet günü, ahiret.

Magtımgulı çeker peryat,
Meniñ ahvalıma hayhat **(MG).**
Magtımgulı diyr, hayhat! **(MG).**

HAYHAT GÜNİ (Ar.-T. hayha:t güni) Bak. **hayhat.**

HAYIL 1 (Ar. ha:il): **1.** Engel. **2.** Korkunç.

Bu zaman kim açdı yüz pervana tek yan, éy köñül,
Ol güneş yüzge nıkabın hayıl étmesden burun **(Ga).**
Hezretinde arzı-halım söylegen érdim tamam,
Ger rakıplar sap çekip, garşımda hayıl bolmasa **(Ga).**

HAYIL 2 (Ar. hayl): Bak. **hayl.**

HAYIR (Ar. hayr, ç. hayra:t ve hayri:ya:t): **1.** Güzel, iyi, hoş. **2.** Yarar, fayda, kazanç. **3.** İyilik, cömertlik.

Hayrat kılmak: Bağışlamak, vermek, iyilik etmek.

Hayren-şerren: İyilik ve kötülük için.

Hayrı-ihsan: İyilik, güzellik, cömertlik.

Hayrıl-beşer: İnsanların en hayırlısı (Hz. Muhammet).

Hayrıl-ceza: Hayırlı ceza.

Hayrıl-mursalın: Peygamberlerin hayırlısı (Hz. Muhammet).

Hayrın-nısa: Hayırlı kadın, güzel tabiatlı kadın (Hz. Muhammet'in kızı Hz. Patma).

Hayrıyat étmek: İyilik etmek, bağışlamak.

Hayrul-umur: İşin hayırlısı, işlerin güzeli, en güzel iş.

Baylarda galmadı hayrı-sahavat,
Gezerler dünyëde bolman parahat **(MG).**

Köp mallar hayrat éylëp **(ZT).**

Ol piri-zal... bu körlere birneme hayrat kılıñlar diyip yörür érdi **(LM).**

Hayrat gerekdir yigide **(Mag).**

Hayren-şerren azm kılışmak bardır **(MG).**

Hayır-ıhsan éylemeklikbirıya **(A).**

Rozı kılgıl şefkatı, hayrıl-beşer **(A).**

Huda bersin size hayrıl-cezanı **(C).**

Göz açıp yumdı hayrıl-mursalın **(K).**

...Hemhanayı-hayrın-nısa tapsa **(Ş).**

Hayrıyat étmedi barça, yar-yoldaşı bile **(S).**

Sıdk ol hayrul-umur diymiş nebi-ulla veset **(Ga).**

HAYIR-IHSAN (Ar. hayr ihsa:n): Bak. **hayır.**

HAYL (Ar. ç. ahya:l, huyu:l): **1.** At, at sürüsü. **2.** Grup; halk; boy, kabile. **3.** Atlılar.

Haylı-arap: Arap kabilesi.

Dagıstan haşamı-haylı siziñdir **(MG).**

Görseler ahuv bile deşt içre her dem ogşadıp,
Direlipdir diyrler ol Mecnun görüp, haylı-arap **(Ga).**

HAYLI (Far. hayli:): Çok, fazla.

Ol haylı hoşhal boldı **(AK).**

HAYLI-HIŞ (Ar.-Far. hayl ve hı:ş): Kabile ve akraba; dost.

Şaapbas bozdumı köñül hoşuñı,
Ya istëp çıkdıñmı haylı-hışıñı **(HG).**

HAYMA (Ar. hayme): Bak. **hıma.**

Her tarap yeldi-yügürdi ol şehi,
Tapdı ol dem bir tikilmiş haymayı **(A).**

HAYRAN (Ar. hayra:n): Şaşırma, hayret etme.

Hayran kalmak: Şaşırmak, hayran olmak.

Hayran salmak: Şaşırtmak, hayrete düşürmek.

Biz islërdik olak yaran,
Nesip bizi saldı hayran **(MG).**

HAYRAT (Ar. hayra:t): Bak. **hayır.**

HAYREN-ŞERREN (Ar.): Bak. **hayır.**

HAYRET (Ar.): Şaşırma, hayran olma.

Desti-hayret: Hayret eli.

Hayret içre galmışam acız boluban halda men **(MG).**

Desti-hayret başıga urup... **(LM).**

HAYRIL-BEŞER (Ar. hayrul-beşer): Bak. **hayır.**

HAYRIL-MURSALIN (Ar. hayrul-mursali:n): Bak. **hayır.**

HAYRIL-UMUR (Ar. hayrul-umu:r): Bak. **hayır.**

HAYRIN-NISA (Ar. hayrun-nisa:): Bak. **hayır.**

HAYRIYAT ÉTMEK (Ar.-T. hayri:ya:t étmek): Bak. **hayır.**

HAYRIYET (Ar. hayri:yet): İyilik.

Talıbı diyr, hayrıyetin,
İşigine barma her itiñ **(T).**

HAYULA (Ar. hayu:la:): **1.** Her şeyin aslı, asıl maddesi. **2.** Çeşit, tür, şekil; suret. **3.** Önemsiz, âciz kişi veya şey. **4.** Korkunç.

Çu nagş éyledi ol halıñ bu suratda hayulasın **(B).**

HAYYAT (Ar. hayya:t): Terzi.

Günde kepeç biçer bu acal hayyat **(MG).**

Acal misli bir hayyatdır **(Ar).**

HAYYIL-ÉBET (Ar. hayyıl-ébed): Devamlı diri, devamlı canlı.

Patışa sen, kadırı-kayyum, hayyıl-ébet **(Ga).**

HAYYIL-KADIM (Ar. hayyul-kadi:m): Bak. **hay.**

HAYYIL-KERİM (Ar. hayyul-keri:m): Bak. **hay.**

HAZAN (Far. haza:n): **1.** Sonbahar. **2.** Ağacın sonbaharda sararıp dökülen yaprağı. **3.** Tufan.

Hazan urmak: Soğuk değip yaprağı soldurmak; yok olup gitmek.

Hazana giriftaram, gırmızı gülem **(SH).**

Hazan urar, yaprak solar, gül galmaz **(MG).**

HAZAR 2 (Ar.): Evde olma; başka yere gitmeme (safar'ın zıddı).

HAZAR HEZER 1 (Ar.): Bak. **heder.**

Meniñ gazabımdan hazar étmediñ **(SH).**

Éylëñ belasından heder **(Ş).**

HAZIK (Ar. ha:zik): Usta; tecrübeli.

Tebibi-hazık: Tecrübeli doktor.

Üçülenci bolgay al hazık tebip,
Derde perman bermedi bir andalıp **(A).**

Derdime kılmay dova gitdiñ tebibi-hazıgım **(Ah).**

HAZIN (Ar. hazi:n): Üzüntülü, kaygılı, kederli, gamlı.

Hazın bolmak: Kaygılanmak, üzülmek.

Ataşıñ ruhsarını görgeç hazın köñlüm meniñ **(S).**

Dolmadı üşbu kadah, boldum hazın **(A).**

HAZINA (Ar. hazi:ne): Para veya kıymetli şeyler konulan ve saklanan yer; para ve kıymetli şeyler; zenginlik.

Döküp hazınanıñ zerin bermeli **(MG).**

HAZIRAN (Ar. ha:ziren): Şimdi, şu anda.

Hazıran piri-Buhara, pişvayı-mü'münin **(Ş).**

HAZRA (Ar. hazra:): Yeşil.

HAZRAPUŞ (Ar.-Far. hazra:pu:ş): Yeşil giyen; yemyeşil olan; yeşil otla örtülen.

Zemin hazrapuş bolup, gül bitirmiş reñbe-reñ **(MG).**

HAZRAT (Ar.): Bak. **hezret.**

HAZRET (Ar.): Bak. **hezret.**

HEBA (Ar. heba:, ç. ahba): **1.** Toz. **2.** Faydasız, boş, beyhude. **3.** Cahil, bilgisiz. **4.** Yok olma, boşu boşuna harcanma.

İşim ruyı-rıya bolsa, ne kılgay men heba bolsa,
Tenim otga seza bolsa medet senden, medet senden **(Ga).**

HEBES (Ar. abas): Boş, faydasız, nafile, kötü, fena.

Këri-ébes: Boş iş.

Bivepaga can çekmeklik hebesdir **(ZT).**

Panı içre ömrün ötgermiş abas **(A).**

Dahı istër ol hova birle höves,
İşlemek dünyë éra këri-ébes **(A).**

HEBEŞ (Ar.): **1.** Éfiopiya, Habeşistan. **2.** Habeşî. **3.** Kara yağız köle.

Rum şëhrinde, Çın-Maçında, Hebeşde,
Bolan, bolmuş hünërleri bildim tut **(MG).**

Gul-hebeşni tañ imes marzayı-ziba éyleseñ **(Ş).**

HECV (Ar. hecv, ç. hecvi:ya:t): Bak. **hëcv.**

HEDAYAT (Ar. hida:yet): Doğru yolu gösterme; bir tarafa yöneltme.

Nurı-hedayat: Yol gösteren nur.

Piri-hedayat: Yol gösteren pir.

Senden tapdık hedayat **(MG).**

Maksada yetmez kişi andan hedayat bolmasa **(YUZ).**

Vav-velayat, ha-hedayat, ëhli ummat dil hoşı **(K).**

Bu sıpat ömrümni ötürdim darıg,
Nurı-hedayatnı, netey, tutdı mıyg **(An).**

Islamda az bolar piri-hedayat **(Kët).**

HEDEP (Ar. hedef): **1.** Nişan. **2.** İstek, gaye, amaç, maksat.

Atdıgıñça nëvekiñ oklarını sınam üze,
Dembe-dem rast gelip hoş degiler bu hedebe **(Ga).**

HEDER (Ar. hezer, hazar): İhtiyat, çekinme, korunma; korkma.

Heder étmek: Çekinmek, korkmak, ihtiyatlı davranmak.

Duşmanıma heder yokdur **(MG).**

Canım heder éder ala gözüñden **(M).**

HED'YE (Ar. hedi:ye, ç. heda:ya:): Hediye.

Bu canım vagt getirdim saña hed'ye bermëge **(T).**

HEFT (Far. haft, hëft): Bak. **hëft.**

HEFTEN (Far. haft ten): Bak. **hëften.**

HEFTHAN (Far. haft ha:n): Bak. **hëft han.**

HEKAT (Ar. heka:yet): Hikâye.

Gel, éşit nedir gulagıñdan zekat,
Bar, éşitme gıbatı dolgu hekat **(A).**

HEKGAK (Ar. hekka:k): Taşı, metali, ağacı oyup veya kabartıp nakış yapan.

Köñül gözgüsine yarıñ adını,
Hekgak dek éyleyip gazmalı boldum **(MG).**

HEKİM (Ar. heki:m, ç. hukama:): **1.** Çok akıllı ve mantıklı insan. **2.** Filozof. **3.** Âlim; tabip.

İdris idi ëlemde beşeriñ ulaması,
Lukman hekim érdi ulusıñ hükaması **(An).**

HEKİM ATA: Bak. **bakırgan.**

HEL (Ar. hall): Çözme, açma, karışık bir meselenin içinden çıkma.

Hel bolmak: Çözülmek.

Hel éylemek (étmek): Çözmek, açmak, bilmek.

Müşgil işler hel bolup, kim boldı asanlar bu gün **(C).**

Tamam agzasında katra ganı yok,
Hel éylëñ müşgilni bu sıpat nedir? **(Ar).**

HELAHIL (Ar. hela:hil): **1.** Akonit (bir bitki adı). **2.** Öldürücü zehir. **3.** Mitolojide çok güçlü zehri olan bir hayvan.

Helahıl şerbetin içdi, yaranlar **(M).**

HELAKET (Ar. hela:ket): Yok olma, büyük zorluklarla karşılaşma; ölme.

Şazadanıñ köp kişisi helaketge yetdiler **(GS).**

Yetipdir leşgerige köp helaket **(C).**

HELAL (Ar. hila:l, ç. hila:la:n): **1.** Yeni ay; güzel, hoş. **2. Mec.** Sevgili. **3. Mec.** Güzel kaş.

İki gaşıñ tarhı helala düşmüş **(SH).**

Gördi iki helalan **(MG).**

Gül yüzünde cemg olmuş iki gaşı helalan **(MN).**

HELALAN (Ar.-Far. hila:la:n): Bak. **helal.**

HELALAY-GARIP: "Şasenem-Garıp" destanı benzeri Türkmen halk destanı.

HELALI-AHMAR (Ar. hela:l-e ahmer): Bak. **helal.**

HEMAGUŞ (Far. dema:gu:ş): Bak. **aguş.**

Bu çarhı-pelek mëhnetige bolduñ hemaguş,
Sen kaysı zamandan **(LM).**

HEMAN (Far. hema:n): Şu; o, kendi.

Heman dem: Şu zaman, şu vakitte, hemen.

Gelmedi dünyëge, göyë gelgeni boldı heman **(Ş).**

Çıkar suv arıgın gördüm heman dem **(A).**

HEMANA (Far. hema:na:): Gibi, sanki, güya; tıpatıp, aynen, tıpkı, tam.

Muhapbet camını men telbege dilber dolı guydı,
Hemana, köñlümiñ gözgüsige cövher dolı guydı **(An).**

HEMAYAT (Ar. hema:yet): Yardım, kollama, koruma, destek, akrabalık.

Hemayat éylemek (étmek, kılmak): Kollamak.

Dövlet gonsa bolacagıñ başında,
Hemayatlı ili gerek daşında **(MG).**

Halıma rehm kıl, hemayat éyle **(ZT).**

HEMAYIL (Ar. hema:yıl): Altın madalya kurdelesi; muska; boyna asılan herhangi bir şey.

Hemayıl antı: Boyna asılan muskanın yemini.

Hemayıl tıgı-burran, nayza aguş **(C).**

Otga yaksın, gör köñül ol yüzge mayıl bolmasa,
Kim gurısın gol hem ol kadga hemayıl bolmasa **(Ga).**

Hemayıl antını geçdim ki bilini kuçam **(B).**

HEMÇİNAN (Far. hemçuna:n): Şöyle, şunun gibi.

Köydürip balı-perimni, hemçinan kılgıl meni **(LM).**

HEMÇÜ (Far. hemçu): Gibi.

Hemçu it: Köpek gibi.

Kim şerigat ëhli bolsa hemçu it hor bildiler **(MG).**

HEMÇÜN (Far. hemçun): Gibi (Farsçada karşılaştırma edatı).

Ör.:

Hemçün mah: Ay gibi.

Talıbı-ılm ëhliniñ hemçün kövüşberdarı bol **(Ş).**

HEMDEM (Far.): **1.** Gerçek dost, gönülden dost. **2.** Camı'nın sevdiği insan, "Hekayatı-Mürze Hemdem" adlı kitabın kahramanı.

Hemdem bolup, içgin-içgin sormayan,
Nëbilsin bir görüp gitse daşımdan **(MG).**

Sen ki kim sen tobasız ötgey demin,
Bolsa dünyë rehberiñ hem hemdemiñ **(A).**

HEMDEST (Far.): Arkadaş, dost, yoldaş; el ele veren.

Anıñ dostı bile hemdest bolsa **(C).**

HEMDUNA (Ar. hemdu:ne): Maymun.

Şor aba-hemduna, bahr içre hargüvş,
Nëheñ oynap çıksa, gıra yaraşmaz **(Z).**

HEMEDAN (Far. Hemeda:n): Élvent Dağı'nın eteğinde bulunan tarihî Éyran (İran) şehri. Geçmişte Mediy ve Ahamenid hükümdarlarına başkentlik yapmıştır. Eski isimleri Hikmetana ve İkbatan'dır. Hemedan'da birçok tarihî eser bulunmaktadır.

Hemedan birle kim Mazanderan çün **(C).**

HEMHANA (Far. hemha:ne): Bir evde yaşayan, oturan; arkadaş.

Hemhana bolmak: Bir evde oturmak, arkadaş olmak.

Dünyëde hemhana bolan gam bile **(MG).**

Sabra, kanagata hemhana bol **(T).**

HEMİ (Far. hemi:): Fiilden önce ya da sonra gelerek hareketin devamlılığını gösteren bir kelime.

Köp tovazıg éyledi ol şa hemi **(A).**

HEMİN (Far. hemi:n): Tıpkı bu; yalnız, ancak.

Hemin zaman: Bu zaman, gerçekten bu zaman.

Üşbu nobat on énar sıkdım hemin **(C).**

Gider husnuñ hemin zaman églenmez **(Kët).**

Kişi geler hemin zaman **(ŞG).**

HEMNAMIS (Far.-Ar. hem na:mu:s): Namusları aynı olan.

Heme yekten bolup, hemnamısu-neñ **(C).**

HEMNEŞİN (Far. hemneşi:n): Sohbet arkadaşı, beraber oturup kalkan.

Hemneşin bolmak: Sohbet arkadaşı olmak, beraber oturmak.

Munda hem yarıñ turur iblis lagın,
Bolgul imdi anıñ ile hemneşin **(A).**

HEMRA (Far. hemra:h): Yoldaş, yol arkadaşı.

Hemra bolsañ yör bilëni **(MG).**

HEMRAZ (Far. hemra:z): Sırdaş, yakın ve samimî arkadaş.

Hemrazım yok, barıp sırım açarga **(MG).**
Êhli-nadanga berip sırıñ belaga düşmegil,
Kim bela içindedir nadana kim hemrazdır **(Ga).**

HEMREH (Far. hemra:h): Bak. **hemra.**

Şemg birle şugla hemdem, düyt ile hemreh şerar **(Bh).**

HEMROZ (Far. hemru:z): Aynı devirde yaşayan.

Leyli bilen hemrozlıkdan **(LM).**

HEMSAYA (Far. hemsa:ye): Komşu.

Bir adam bolmasın hemsayamızdan özge candar éy **(LM).**
Söyseñ baharı ömrüñni hemsaya bol huplar bile **(Ş).**

HEMSAZ (Far. hemsa:z): Yakın dost, arkadaş.

Suratı-huplarga hüyi-bet meger yagşı imes,
Kimde manı bolsa ol yagşılıga hemsazdır **(Ga).**

HEMSÖHBET (Far.-Ar. hemsuhbet): Birlikte sohbet eden, görüşen.

Boldı Mecnun bu gice dildarına hemsuhbeti **(LM).**
Hemsöhbet bol pir bilëni **(M).**

HEMSUHBET (Far.-Ar. hemsuhbet): Bak. **hemsöhbet.**

HEMŞİRE (Far. hemşi:re): Kız kardeş.

Gonak birle bürünç hemşire boldı **(Ga).**

HEMTA (Far. hemta:): Denk, uygun, lâyık; benzer.

Husn içre alarnıñ hem yokdur saña hemtayı **(Ga).**

HEMVAR (Far. hemva:r): Düz, düzgün.

Bir müñi hemvardır, müñi inişden **(MG).**

HEMYAR (Far. hemya:r): Dost, yardım eden, yardımcı.

Kimde men dek derdi-gamdan dagı-hicran bardır,
Kaysı işimge pelek kılmış medet hemyardır **(Ga).**

HEMZAT (Far. hemza:d): Yaşıt.

Garındaşlık dahı hemzat üçin bes **(C).**

HEMZIBAN (Far. hemzeba:n): Dilleri bir; ağzı bir olan; sözleşmiş, aynı şeyleri söyleyen.

Hemzıbanam barça çemender bile **(MG).**

HEÑ (Far.): Bak. **ëheñ.**

HEÑÑËM (Far. henga:m): **1.** Vakit, zaman. **2.** Kavga; gürültü; insan topluluğu, güruh, kalabalık. **3.** Bak. **heññëme.**

Heññëm gurmak: Kavga etmek, gürültü etmek.

Yetirdi özüni heññëm éra çün **(C).**
Biakıllar heññëm gurar **(MG).**

HEÑÑËME (Far. henga:me): İnsan topluluğu, grup; kavga, gürültü; savaş, harp.

Ki bardır bildiler heññëmeyi-şah **(C).**

HEPBEZA (Ar. habbeza:): Çok güzel, çok hoş, çok iyi.

Hepbeza, bilbili-letip nova! **(B).**

HERASAN (Far. hera:sa:n): Korkup, korkarak, çekinip, çekinerek; korkan, çekinen.

Kast éder almak üçin canımnı cadu gözleriñ.
Veh, ki celladıñ celalından herasandır köñül **(Ga).**

HERCAYI (Far. her ca:ı:): Her yerde olan, her yerde görülen; boş, boşuna, beyhude.

Gurdugıñ pitnedir, sözüñ hercayı **(Zın).**

HERÇE (Far.): Ne.

Herçe bada-bat: Ne olursa olsun.

Purat éyleyelim yaşı, herçe bada-bat **(B).**

HERÇE BADA-BAT (Far. herçe ba:da: ba:d): Bak. **bat 3, herçe.**

HERÇEN (Far. herçend): Her ne kadar, her nasıl.

Gılıklı-da bolsa herçen,

Gözele summat yagşıdır **(Mag).**

HERÇENT (Far. her çend): Ne kadar; her ne kadar.

Her çent tövella étseler-de bolmadı **(ZT).**

HERGĒH (Far. her ga:h): Eğer; her zaman.

Hergēh garıbıñ şahı sen **(LM).**

HERGİZ (Far. hergi:z): Asla, hiçbir zaman.

Magtımgulı hergiz tapmadı aman **(MG).**

Yaban canavarıñ hergiz görmenem **(SH).**

HERİ (Far. Heri:): Eski Horasan'da Hırat (Herat) şehrinin diğer adı.

Sistan tē Heri kim maña besdir **(C).**

HERKİ (Far. herke): Her kim.

Herki mü'mündir, bu sözni haklayır **(A).**

HERKİ SUHANRA BE SUHAN ZEMM KÜNED (Far.-Ar. herke suhan ra be suhan zamm koned): Her kim bir sözle bağlantılı başka bir söz söylerse, her kim sözü sözle bağlarsa **(GS).**

HERZE (Far.): Boş, boşuna, saçma, yersiz şey; kaba, saygısız; terbiyesiz.

Herze-herze danışsam, hiç günēhim ötülmez **(M).**

Diydiler Mer'yeme herze sözüden **(C).**

HERZEGÖY (Far. herzegu:): Saçma söz söyleyen, kaba söz söyleyen, geveze.

Bulardır herzegöy adı gızılbaş **(C).**

HESEB (Ar.): Şöhret, ün, otorite, saygı; asıl, soy.

Hem éz royı-hesep pıgamber alı **(A).**

HESEL (Ar. 'asal): Bal; bak. **asal.**

İstemen gandu-hesel, şirin dodagıñ bolmasa **(ZT).**

HESERDEŞ (Ar.-T. éserdeş): Dert arkadaşı.

Yoldaşı gam-gussadır, heserdeşi külpetdir **(LM).**

HESİP (Far. hesi:b): **1.** Hesap, sayı. **2.** Başkalarından fazlalığı olan kişi, kıymetli şahıs.

Hesip étmek: Hesap etmek, saymak.

Huda-ya, üşbu hüyrlerden hesip ét,

Bizi mü'mün müvehhitden hesip ét **(A).**

HESRET (Ar. hasret): Bak. **hasrat.**

HESSE (Ar. hısse): Bak. **ésse.**

Üç hessesi dolı derya,

Bir hesse yerde müñ govga **(MG).**

Bilbilniñ leşgeri bir dek érdi. Alarıñ iki hessesini Mollagalandarıñ yanıda goydı **(GB).**

HET (Ar. hedd): Sınır, uç.

Hetdini bilmek: Kendi kabiliyetinin, gücünün derecesini iyi bilmek.

Ki yokdur vaspıña çün hetdı-gayet **(C).**

Hetdiñ bilmey aşa-aşa düşüp sen **(MG).**

Tecen hetdide kim sahıpkıranı **(C).**

HETDİ-GAYET (Ar. hedd-u ga:yet): Bak. **gayet.**

HEYAT (Ar. haya:t): Bak. **hayat.**

HEYHAT (Ar. heyha:t): Bak. **hayhat.**

Hayhat, kim birev gamıdan zar men yene,

Peryat, kim belaga giriftar men yene **(An).**

HEYKEL 1 (Ar. heykel, ç. heya:kil): Muska; suret, şekil, biçim

Dakınıpdır heykel-tumar **(SH).**

HEYKEL 2 (Ar.): Beden, vücut, endam.

Kavı heykel: Güçlü beden.

Kavı heykel, ziberdest bir tëhëmten,
Talap kılıp mubarız, bilgil éy ten **(C).**

HEYYE (Ar. hayya:): Yılan.

Bu ne zëhri-heyyedir... **(Ş).**

HEZ (Ar. hezz): Memnunluk, keyif, zevk.

Hez éylemek: Zevk almak.

Dostlar, şovkı-mühapbetden yetişdi canga hez,
Şükür kim, berdi hudavendim dili-veyranaga hez **(Ga).**

Hez éylesin ol canavar, ahuv dek urup cüftek **(LM).**

HEZAR 1 (Far. heza:r): Bin.

Yek hezar: Bin.

Hezar mukamlı bilbil **(MG).**

Zemini-Yunan hem bolar yek hezar **(MG).**

HEZAR 2 (Far. heza:r): Bülbül.

Meges aydar: men hezaram, ölmenem **(G).**

HEZARASP (Far. Heza:r ësb): Horezm (Harezm)'in tarihî şehirlerinden biri.

Ürgençde, Hezaraspda, Hıva, Şabatda **(S).**

HEZER (Ar.): Bak. **heder.**

HEZİL (Ar. hezl): Şaka; keyif, zevk; alay.

Hezil étmek (éylemek): Şaka yapmak.

Tahır can hezil étme mañа,
Hezil éyle Zöhre can bilen **(ZT).**

HEZİMET (Ar. hezi:met): Darmadağın olma; yenilme; kaçış.

Hezimet kılmak: Dağılmak, kaçmak.

Bil ahır, küpr kıldı hezimet **(C).**

HEZİN (Ar. hezi:n): Bak. **hazın.**

HEZRET (Ar. hazrat): Hazret.

Görüp geldiñizmi oh han hezreti? **(S).**

HËBSİYAT (Ar. hebsi:ya:t): Bak. **hëbsiye.**

HËBSİYE (Ar. hebsi:ye, ç. hebsi:ya:t): Şairin hapishanede yazdığı şiir. Bu tarz şiirde şair, hapishanedeki hayatından, durumundan, yalnızlığından dert yanar. On yedi yıl hapishanede yatan Mesgut Sagd Selman'ın (11-12. asır) hëbsiyeleri meşhurdur.

HËCV (Ar. hecv): **1.** Yergi; gülünç, komik; alay. **2.** Satirik eser. Hëcv (hiciv)de bazı toplumsal olayların ve aile yaşantısının olumsuz tarafları yerilir ve bunlarla inceden alay edilir ama Hiciv, sadece basit bir alay ve gülmece değildir; aynı zamanda şairin yanlış fikirlere ve olumsuz işlere olan öfkesidir. Hicvin tesirini güçlendirmede mübalağadan da faydalanılır ki, bu şekilde de hiciv yapılmış olunur. Türkmen klâsik edebiyatında Keminë'nin hicivleri (Kazım, Bir tüysli vb.) meşhurdur.

Hëcve tutma hak tagala ayatın **(A).**

HËFT (Far. haft): Yedi.

Asmanıñ hëfti: Göğün yedinci katı.

Hëft ıklım: Yerkürenin yedi bölgesi, yedi ülke.

Asmanıñ hëftine yetsin peryadıñ **(DM).**

HËFTEN (Far. haft ten): **1.** Yedi kişi. **2.** Mutasavvıfların düşüncesine göre, dünyada bulunması gereken yedi pirin tamamına verilen isim; bak. **sayih 2.**

Hëften, siten, çilten barça cem boldı **(MN).**

HËFT HAN (Far. haft ha:n): Firdövsi'nin "Şanama"sındaki menkıbelere göre, Éyran (İran)'ın eski hükümdarlarından biri olan Keykavus, Mazanderan (Mazenderan)'da düşmanlara esir olur. Rüstem onu tutsaklıktan

kurtamaya gittiğinde, yedi engeli geçer. (Örneğin, kaplan ve ejderin saldırısı, cadı ve devle karşılaşması vs.) Bu engellere hëft han (yedi engel) denilir. Böyle bir olay İspendiyar (bak.)'ın başından da geçmiştir.

HËK (Far. ha:k): Toprak; yer; toz.

Hëki-der: 1. Kapı toprağı, kapı tozu. 2. **Mec.** Kısa, alçak; bîçare, yoksul, fakir.

Hëki-pay: Ayak tozu.

Hëki-rah: Yolun tozu.

Otdan, suvdan, hëkden, toprakdan **(ZT).**

Hëki-derini yassanıp, halu-hatıga güymenip **(An).**

Canım pida bolsun hëki-payıña **(ZT).**

Totıyadır hëki-payıñ **(ŞB).**

Göze sürme hëki-rahı **(LM).**

HËKALUT (Far. ha:ka:lu:d): Toprağa karışan

Zineti-dünyë bile, gel, imdi magrur olmagıl,
Işk ili dergëhde acz ile hëkalut olur **(Ga).**

HËKİ (Far. ha:ki:): Toprakla ilgili, toprağa ait, topraktan yapılan.

Adamı-hëki: Topraktan yaratılan insan.

Adamı-hëki kendilerine mescut **(B).**

HËKİ-DER (Far. ha:k-e der): Bak. **hëk.**

HËKİM (Ar. ha:kim, ç. hukka:m): Hükmeden, emreden, hükümdar, emir.

Hëkimi-cabır: Zulmeden hâkim.

Depderi-hukkamıdan adıñnı goy **(Ga).**

HËKİMİ-CABIR (Ar. ha:kim-e ca:bir): Bak. **hëkim.**

HËKİ-PAY (Far. ha:k-e pa:y): Bak. **hëk.**

HËKİ-RAH (Far. ha:k-e ra:h): Bak. **hëk.**

HËKİSAR 1 (Far. ha:kisa:r): Toprak gibi, hor, hakir, bîçare, fakir, güçsüz, kuvvetsiz; alçak gönüllü. Çoğunlukla alçak gönüllülük duygusunu bildirmek istenildiğinde kullanılır.

Berdi Hıvada cogap Şeydayı misgin hëkisar **(Ş).**

Ot salar canımga andag hëkisar étmiş meni **(Ga).**

Bolsa dervüş hëkisar ol kimseler **(A).**

HËKİSAR 2 (Far. ha:ksa:r): 19. asırda yaşamış Türkmen şair. Adı Mövlamberdi'dir. Sakar bölgesinde dünyaya geldi. Tahminen 19. asrın 70-80. yıllarında vefat etti. Eserlerinden çok azı günümüze ulaşmıştır.

HËKİSTER (Far. ha:kister): Bak. **hëkister.**

HËZË (Ar. hë:zë): Şu, bu.

Hëzë sıratıl-mustakım: Bu doğru yoldur.

Çünki gelmişdir delil hëzë sıratıl-mustakım **(Misg).**

HËZİR (Ar. ha:zir): Hazır.

Hëzir bolmak: Hazır olmak.

Adam oglı zınhar, hëzir bolaver **(MG).**

HI (Ar. ha:): Arap alfabesinin yedinci harfi; ebcet hesabında 600.

Hı-hıyalım galmadı vaslı-lebiñni sorgalı **(An).**

Hı-habarsız yörme, hakga kıl tazarrug subhu-şam **(S).**

Hı-halayık zatıñ istër, kul huallanı görüp **(K).**

HICALAT (Ar. hica:let): Utanma duygusu, hayâ.

Hıcalata goymagın yagşı-yaman içinde **(MG).**

HICALATMENT (Ar.-Far. hica:letmend): Utangaç, hayâlı, edepli.

Cennetde hüyri-gulman hıcalatment yüzünden **(S).**

HICAP (Ar. hica:b): Perde, yaşmak.

Bu hıcaplardan özüñ üz, éy habıp **(A).**

Refg édip görset yüzüñ zulmat hıcabıñdan maña **(Ga).**

HICIL (Ar.): Utangaç, sıkılgan; utanma, hayâ.

Hıcıl bolmak: Utanmak.

Érem bagında güller kim hıcıldır gül yañagından **(Ga).**

Kẽşki, ilden maña hıcıl bolmasa **(GS).**

Hıcıl bolmuşam gızarıp gül yüzüniñ lẽlesine,

Heder ét, göz salma ol gözleriniñ alasına **(Ga).**

HICLAT (Ar. hica:let): Utanma, hayâ.

Görgeç hereminden ölük ışk ẽhli necatın,

Aluda kılıp hıclat ile şermu-uyatın **(An).**

HIDIR (Ar. Hızr): Dinî rivayetlere göre, peygamberlerden biridir. Musa peygamberle görüşmüş, İsgender'le karanlıklar ülkesine gitmiş, abıhayattan içmiş ve ölümsüzlüğe kavuşmuştur.

"Hıdır" diyip, éy urdugım hırs çıkar **(MG).**

HIKARAT (Ar. hika:ret): Aşağılama, küçültme; serzeniş, sitem.

Yetişdi arpadan bizge hıkarat **(Ga).**

Éy hıkarat bilen bakan, bize **(MG).**

HILAL (Ar. hila:l): Ara, aralık; açıklık, boşluk.

Hılalı-énguştı-énvaraş zi sine **(Ş).**

HILAP (Ar. hila:f): Karşı, ters, zıt; eksiklik, kusur, noksan.

Ser salıp, çoh aylanıp, hiç tapmadım senden hılap **(K).**

"Bu sözümiñ yokdur hılapı" diyip,

Magrupı şahırlık işini şaylar **(Mag).**

HILGAT (Ar. hıl'at): Kaftan, elbise, giyecek.

Sebze hılgat: Yeşil kaftan, yeşil elbise.

Han peri diyr, maña hılgat biçildi **(SH).**

Tok talaşar sebze hılgat geymẽge **(MG).**

HILM (Ar. hilm): İnsan tabiatında olan yavaşlık, yumuşaklık, mülâyimlik; sabır, tahammül.

Alımlar nep tapar okan ılmından,

Kapır dine girdi resul hılmından **(Ar).**

HILVAT (Ar. halvat): Gizlilik, yalnızlık.

Hılvat-güzin: 1. Yalnız kal, yalnız ol. 2. Yalnızlığı seven, yalnızlığı tercih eden.

Rakıp duyar, hılvat yere yetmeseñ **(K).**

Öz-özüñ yırt perdẽni, hılvatgüzin **(A).**

HILVATGÜZİN (Ar.-Far. hılvatguzi:n): Bak. **hılvat.**

HIMA (Ar. hayme): Çadır.

Émma Leyli hem hımadan çıkıp... **(LM).**

HIMAR (Ar. hima:r): Eşek.

Yedilenci mesele sarı-hımar,

Kim halalu-hormatında söz ne bar **(A).**

HIMAYI (Ar.-Far. haymai:): Bir çadır.

Tapdı ol dem bir tikilmiş hımayı **(A).**

HINA (Ar. hana:): Kına.

On barmagı bogun-bogun kınalı **(ŞG).**

HINZIR (Ar. hinzi:r, ç. hana:zi:r): Domuz.

Hanazırlar vatan salar **(M).**

HIRA (Far. hi:re): 1. Kamaşan. 2. İnatçı, dik başlı; utanmaz, hayâsız. 3. Hayran kalan, şaşıran. 4. Cesur, yiğit.

Hıra bolmak: Şaşırmak, utanmaz olmak; kamaşmak.

Gül hıradır görkünden, hıcalatda dolan éy **(MG).**

Gapıñlar kim zeberdest, hıra merdi **(C).**

Namart guran öy içinde,

Barsañ, hıra-hıra döner **(MG).**

Bu sözde künci andag hıra boldı **(Ga).**

HIRAÇ (Ar. hıra:c): Vergi.

Hıracıñı salgıdıñı kẽn berip **(S).**

HIRAM (Far. hıra:m, hura:m): Bak. **huram.**

HIRASER (Far. hi:reser): Utanmaz; inatçı; korkusuz; ahmak, akılsız.

HIRAT: Ovganıstan (Afganistan)'ın kuzeybatısında bulunan bir şehrin adı.

Hırat, Kandaharı mar harap éylër **(MG).**

HIRATMENT (Far. hıredmend): Bilgili, ilim sahibi, akıllı.

Hudaga bendelik kıl, éy hıratment,
Zikirden lezzet al misli şeker, kant **(A).**

HIRET (Far. hıred): İlim, bilim.

Aklımnı tamam almış pëhm ile hıret-huşum **(Ga).**
Ëhli dana çarh dek nadanları aylandurur,
Veh, ki yokdur aklı düz, gelmez hıret meydanıda **(Ga).**

HIRIDIR (Far. hırı:da:r): Satın alan, müşteri; hevesli; tatlı, sevimli.

Yene hem birisi bardır,
Cahıl görse hırıdardır **(K).**
Hırıdar bolsañız gıza-geline **(MG).**

HIRKA (Ar.): Eski püskü giyim eşyası, pılıpırtı; dervişlerin giyeceği.

Üç yüz altmış hırka, kırk tört akıklı mercen sende bar **(Ş).**

HIRKAPUŞ (Ar. hırka pu:ş): Yırtık pırtık elbise giyen, derviş elbisesi giyen.

Novayı ciñdeli, égin hırkapuş **(MG).**

HIRS (Far.): Ayı.

Sugun, hırs ceññeli söyer **(Z).**
Dilëp iydiñ, göyë, hırsıñ étini **(Zın).**
"Hıdır" diyp él urdugım hırs çıkar **(MG).**

HIRSIZ (hı:rsız): Hırsız; zalim, gaddar, merhametsiz; korkunç, sert, şiddetli.

Gardaş olma hırsız-haramı, pitne-rısvalık bile **(MG).**

HIRUÇ (Ar. huru:c): Bak. **huruç.**

HISAL (Ar. hısa:l): Bak. **hıslat.**

HISAR (Ar. hisa:r): Kale, duvar, bent.

Kanı şasuvarıñ, zerrin hısarıñ **(MG).**
Patışah-a, kim hısar étmiş özüñe Gayıbı **(Ga).**
İndi mañа sen kanda,
Neyley bu hısarıñ men **(LM).**

HISLAT (Ar. hıslet, ç. hasa:il, hısa:l): Kişilik, tabiat, mizaç, alışkanlık, huy, âdet.

Hoş hısal: Güzel alışkanlıklar.

Bergey üç hıslat bu dünyë içre bil,
Üçüsidir ol ölen halatda bil **(A).**
Hak berur ol bendege on bëş hısal **(A).**
Uşşakı sayt éder, hoş hulkı-hoş hısalıñ **(S).**

HISSA (Ar.): Hisse, pay; bak. **ésse, hesse.**

Yedi asman birle arş arasıda,
Dünyëde kırk hıssa bolgay, éy dede **(A).**

HIŞ (Far. hı:ş): Akrabalar, yakınlar.

Kovum nedir, gardaş nedir, hış nedir **(SH).**

HIŞMAT (Ar.): Bak. **haşmat.**

HIŞT (Far.): Kerpiç.

Ah tartıp, gan yüreklerme urar men hışdı-señ **(ZT).**

HITAP (Ar. hıta:b): Hitap.

Hıtap kılmak (éylemek): Hitap etmek.

Huda Musaga kılmış bu hıtabı **(A).**
Ibrayım Halılga éyledíñ hıtap **(GS).**

HITAY: Kuzey Kore.

Çavı düşüp Hıtay bilen Hotana **(MG).**

HIYAL (Ar. hıya:l, ç. hıya:la:t): Düşünce yoluyla göz önüne getirme (hayal).

Hıyalı-ham: Boş hayal.

Magtımgulı, hıyal düşüp özüme **(MG).**
Husnuñ hıyalatı élemni aldar **(MG).**
Batınım magmur olur her dem hıyalatıñ bile **(Ga).**
Çalış, adap-ılım övren, hıyalı hama baş égme **(H).**

HIYALAT (Ar. hıya:la:t): Bak. **hıyal.**

HIYANAT (Ar. hıya:net): Döneklik, hainlik.

Hıyanat étmek (éylemek, kılmak): Döneklik etmek.

Bendëge étme hıyanat **(MG).**

HIZ (Far. hı:z): **1.** Atlama, sıçrama, hoplama. **2.** Atla, sıçra, hopla. **3.** Hırsız, yol kesen.

Hız urmak: Atlamak, sıçramak, hoplamak.

Garakçıdır yollar, hızdır, haramdır **(MG).**

HIZAP (Ar. hıza:b): Boya.

Hızap étmek: Boyamak; kına yakmak.

Keremiñ başına sapa berip, hızap étdiler **(AK).**

HIZIR SUVI (Far. a:b-e Hızr): **Mec.** Hayat suyu. Dinî rivayetlere göre Hızır, Musa peygamberle görüşmüş ve İsgender (bak.)'le karanlıklar ülkesine giderek, hayat suyunu içmiş ve ebedî bir hayat kazanmıştır.

HIZMAT (Ar. hıdmet): Kulluk.

Anıñ hızmatından gaçasın geler **(MG).**

HIZR (Ar.): Bak. **hıdır.**

HIZUM (Far. hi:zom): Odun.

Misli hızum sen-de hayrat éy kişi,
Düşse ot oña, niçik bolgay işi **(A).**

Hİ 1 (Ar. ha:): Arap alfabesinin altıncı harfi; ebcet hesabında 8.

Hi-hövvez-gelmezmi rehmiñ gözden akgan yaşıma **(An).**

Hi-halal sakla özüñni, söymegil hergiz haram **(S).**

Hi-hasıl kılmışam alhamdı-lillam görüp **(K).**

Hİ 2 (Ar. ha:): Arap alfabesinin yirmi altıncı harfi; ebcet hesabında 5.

Hi-hövvez-gelmezmi rehmiñ gözden akgan yaşıma **(An).**

Hi-hemişe salavat aygıl Muhammet Mustapa **(S).**

Vav-velayat, hi-hedayat, ëhli-ummat dilhoşı **(K).**

HİCA (Ar. hica:): **1.** Şiirle yerme, hicvetme. **2.** Gülme, gülüş; gülünç. **3.** İslâm'dan önce, Arap edebiyatında kullanılan bir nazım şekli. Bu tarz şiirde, şairin veya kabilenin düşmanları yerilir. Beduin kabileleri devamlı kendi aralarında çekiştikleri için bu nazım şekli İslâm'dan önceki Arap edebiyatında oldukça fazla kullanılmıştır.

HİCAP (Ar. hica:b): Bak. **hıcap.**

HİCAZ (Ar. Hica:z): Günümüzde Saud Arabıstan (Suudî Arabistan) topraklarına dahil olan ve Mekge (Mekke) ile Medine'yi de içine alan bölge. Hicaz, Arabistan yarımadasının batı bölgesini içine alarak, Gızıldeniz (Kızıldeniz)'in kenarına kadar uzanmaktadır. Burası, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetindey-di.

Azmı-Hicaz: Hicaz'a uğrama, Hicaz'a gitme.

Ber rahı-Hicaz: Hicaz yolunda.

Bivepalar köydüren yokdur kişige payıda,
İmdi vacıpdır saña, éy Gayıbı, azmı-Hicaz **(Ga).**

Hisse ki ola muhayyer ber rahı-Hicaz **(B).**

HİCR (Ar.): Ayrı düşme, ayrılık.

Hicr vadısı: Ayrılık çölü.

Hicrinde göz yaşım döñdi bulaga **(LM).**

HİCRAN (Ar. hicra:n): Ayrılık, ayrı düşme

Hicran çekmek: Ayrı düşmek, ayrılığa duçar olmak.

Hicran narı: Ayrılık ateşi.

Hicran odı: Ayrılık ateşi.

Hicran çeken gönüm bu gün şat oldı **(SH).**

Vısal kaysı, hicran kaysı, bilmedim **(MG).**

Tutaşdırdım hicran narın **(T).**

Hicran odı bilen bagrım daglaram **(SH).**

HİCRET (Ar.): Göçme; çeşitli sebeplerden dolayı kendi vatanını terk etme; Hz. Muhammet'in Mekge (Mekke)'den Medine'ye gitmesi. (Bu hadise Hicrî takvimin

başlangıcı sayılmıştır. Miladî takvimin 622-623. yıllarına denk gelmektedir.)

Müñ iki yüz yetmiş yedi bu hicretden adat,
Tarıhı ger nagız diysem dogrı bolgaymu hasap **(An).**

HİCR VADISI (Ar.-T. hicr va:di:si:): Bak. **hicr, vadı.**

HİÇKĒRE (Far. hi:ç ka:re): Hiçbir işle meşgul olmayan, işi olmayan, boş insan.

Bu köñüldir, ki hiçkēre degildir **(B).**

HİDAYAT (Ar. hida:yet): Bak. **hedayat.**

HİFZ (Ar.): Koruma, saklama, koruyuş, saklayış.

Hifz éylemek (étmek): Korumak, saklamak.

Halk arasında dagı hifz éyle til **(A).**
Hifz éder tañrı belasını özi **(A).**

HİKMET 1 (Ar.): Bilgelik, bilge olan kimsenin hâli; felsefe; veciz söz; slogan, döviz, şiar.

Hikmetşinas: Filozof.

Ilmı-hikmet: Hikmet ilmi.

Kētibi köñlünde bir hikmet çaglar **(Kēt).**
Ten bile hikmetşinas ol, pendi Lukmandan göter **(Ga).**
Ilmı-hikmet işigin sagy ile aç **(A).**

HİKMET 2 (Ar.): Derin manalı ve örnek alınır bir mazmuna sahip olan ayrı ayrı beyitler. Hikmet, hayat tecrübesi neticesinde meydana gelen ahlâkî, filozofik fikirleri ve öğütleri içine alır. Hikmetler genellikle büyük âlimler, şairler tarafından söylenerek atasözü gibi halk arasında yayılmıştır.

Ör.:

Çagırlan yere bar, otur-da turma,
Çagırılmadık yere barma, görünme **(MG).**

HİKMETŞİNAS (Ar.-Far. hikmet şena:s): Bak. **hikmet 1.**

HİLAL 1 (Ar. hıla:l): **1.** Yeni ay. **2.** Güzel, hoş; **mec.** güzel kaş, bak. **helal.**

Bu ayu-kuyaş üzre hilalıñ ne bela hup **(An).**

HİLAL 2 (Ar. hila:l): Diş, kulak karıştıracak alet.

HİLE (Ar. hi:le): Oyun, aldatma.

Dostuña dogrı dur, duşmana hile **(MG).**

HİLM (Ar.): Bak. **hılm.**

Bolmadı dañ kimse bu hilmi-haya içre aña,
Bu iki novg üzre, gör, didarı zinmureyndir **(Ga).**

HİN (Ar. hi:n): Vakit, zaman, an.

Gördi oglanıñ énesi üşbu hin **(A).**

HİNDİ (Far. hindu:): Hindistanlı; siyah renkli.

Halı hindi: Siyah ben.

Hindi göz: Siyah göz.

Hindu saç: Siyah saç.

Ak yüzünde hallar hindidir-hindi **(SH).**
Çun hindi gözüñ aldı éle hancarı-hunriz **(B).**
Gülşeni-husnuñnı hindu saçlarıñ kılmış nahan,
Tañrı çün tartıp éliñ nēz ile imdi sil yüzüñ **(Ga).**

HİNDİ GÖZ (Far.-T. hindu:göz): Bak. **hindi.**

HİNDİSTAN: Aziya (Asya) kıt'asının güneyinde bulunan bir ülkenin adı. Bundan yaklaşık beş bin yıl önce burada bir medeniyet kurulmuştur. Hindistan, iki yüz yıl boyunca Angliya (İngiltere)'nın kolonisi olmuştur. 1947'de iki devlete [Hindistan Cumhuriyeti ve Pakıstan (Pakistan) Cumhuriyeti] ayrıldı. Daha sonra bu iki devlet bağımsızlıklarını ilân ettiler. 1971'de ise Pakistan'ın doğusunda yaşayan Bengal halkı, askerî düzenin zulmüne dayanamayarak Bangledeş Cumhuriyetini

kurdu. Pakistan da böylece ikiye bölündü. Türkmen klâsik edebiyatında bahsedilen Hindistan bugün üç devlete ayrılmıştır.

Hindistanda şeker, Bulgarda bal sen **(MG).**

Magtımgulı zemistana,

Çaldı gılıç Hindistana **(MG).**

HİNDU (Far. hindu:): **1.** Hindistan'ın Müslüman olmayan halkı, Budist halk. **2.** Kara yağız insan. **3. Mec.** Ben.

Musulmanu-hinduga bardır mıdam,

İşiginde cagir üçin bagıñ **(BH).**

HİNDUYI-GÜLÇİN (Far. hindu-ye golçi:n): Bak. **gülçin.**

HİNT (Far. Hind): Hindistan; Hindistanlı.

Hint halkı dek égin-örtüñ bolmasa **(MG).**

HİRS (Ar.): Menfaatperestlik, aç gözlülük; cimrilik, pintilik.

Hirsi-tamag: Aç gözlülük.

Hirsi-hövesimden yetdi bu azar **(ŞB).**

Bar, çıkar köñlüñden ol hirsi-tamag **(A).**

HİSSE (Ar. hısse): Bak. **ésse, hesse.**

HİŞMET (Ar.): Bak. **haşmat.**

HOCA (Far. ha:ce, ç. ha:cega:n): **1.** Bir şeyin sahibi, ağa, efendi, yaşlı ve hürmete lâyık kişilere verilen unvan. **2.** Muallim, üstat. **3.** Hanlık döneminde hakim sınıftan olanlara verilen unvan. "Hoca" ve "haca" aynı kelimelerdir. Arapların, Éyran (İran)'ı ve Orta Aziya (Asya)'yı işgalleri döneminde (8. asır) bu kelime "hozayna" şeklinde kullanılmış, sonradan "hoca" ve "haca" şekline geçmiştir. Feodalizm devrinde hocalar kendilerini İslâm'ın aristokrat sınıfına yani Hz. Muhammet'in sahabelerine dayandırmışlar ve hocalık unvanını, devrin hükümdarlarından mühürlü bir vesika alarak kullanmışlardır. Hocaların büyük bir kısmı vergiden muaf tutulmuş, bir kısmı da sadece öşür vergisi ödemiştir. Hocalar, ayrı hukuka sahip aristokratlar oldukları için sıradan insanlar, hoca kızlarıyla evlenememiştir. 15. asırdan başlayarak Orta Aziya (Asya)'da hocalar hakimiyetin ele geçirilmesinde önemli rol oynamışlardır (Ör. Hoca Ahrar). Hoca adı nesilden nesle geçmiş ve hocalar kendilerini devamlı mukaddes insanlar olarak göstermişlerdir. Onların bu adın altına saklanarak bozgunculuk ettiklerini ve kendilerini üstün insan göstermelerini önde gelen şairlerden bir kısmı dile getirmiştir.

Ol hocañdır, istese satsın seni **(A).**

Hocalar parh éder aslı-zatını...

Pılan kes hoca diyp hem övladını **(MG).**

Hocası bar, belki, guluna degmez.

HOCA AHMET YASAVI: 12. asırda Orta Aziya (Asya)'da yaşamış meşhur mutasavvıf ve şair. 1105'te şimdiki Türkistan'ın Yasa (Yassı) adı verilen köyünde, Şeyh Ibrayım adındaki bir din adamının oğlu olarak dünyaya geldi. 1166'da da vefat etti. Küçük yaşta yetim kalan Ahmet Yasavı, Arslan Baba adındaki imamın yanında yetişti. Ünlü mutasavvıf Hoca Yusup Hemedanı'dan dersler aldı ve Orta Asya'da herkesin tanıdığı bir mutasavvıf oldu. Yasavı, dinî ve mistik özellikler taşıyan şiirlerine "hikmet" adını verdi. Onun birçok talebesi vardır. Yasavı, asırlar boyunca kerametli bir evliya ve pir

kabul edilmiştir. Hakkında birçok rivayet vardır. "Medine'de Muhammet, Türkistan'da Hoca Ahmet" şeklinde ifadeler halk arasında yayılmıştır. Mezarı Yasa (Yassı)'dadır. 1395-1397'li yıllarda Teymur, Hoca Ahmet'in mezarının üzerine kubbeli büyük bir anıt mezar yaptırmıştır.

Hırka geyen hoca Ahmet,
Sayramdadır, Sayramda **(MG).**
Hoca Ahmet Yasavı yüz sopı bile **(MG).**

HOCA AHRAR: Nasreddin Ubaydılla Ahrar. Meşhur mutasavvıflardan biridir. Novayı, kendisine oldukça çok hürmet göstermiştir. Abdırahman Camı da ondan dersler almıştır. Hoca Ahrar 1490'da vefat etti. Kabri Samarkant (Semerkant)'tadır.

Terk étdi cahan mülküni ol Hoca Ahrar,
Soltanı-tarıkat kanı, ol Kasımı-Énvar **(An).**

HOCA HEKİM TERMEZİ: Abu Abdılla Muhammet ibn Alı Hekim Termezi. 9. asırda yaşamış şairlerden biridir. Kabri Termez'de bulunmaktadır. H. 255 (M. 868-869)'te vefat etmiştir.

Tercime kılgan munı hoca Hekim Termezi,
Ki kim deryayı-Amudan ötse ol bolgay aman **(?).**

HOCANT (Far. Hocend): Tëcigistan (Tacikistan)'ın Leninabat şehrinin eski adı.

Agtarsam Samarkandı, Hocant, Kaşgarı birle **(S).**

HOCA YUSUP HEMEDANI: Bak. **Abu Yakup Hemedanı.**

HOKGA (Ar. hokka): **1.** Kutu, sandık. **2.** Mürekkep şişesi. **3.** Çöp kutusu. **4. Mec.** Ağız. **5. Mec.** Hile.

Hokgabaz: Hilebaz.

Hokgayı-laglıda hünci düzümini gördüm **(B).**

HORASAN (Far. Hora:sa:n): **1.** Şimdiki Éyran (İran)'ın kuzeydoğusunda bulunan bölgenin adı. Merkezi Maşat (bak.) şehridir. Horasan, kuzeyde Türkmenistan ve doğuda Ovganıstan (Afganistan)'la sınır komşusudur. **2.** Eskiden, İran'ın şimdiki Horasan bölgesini, Türkmenistan'ın güneyinde birçok yeri ve Afganistan'ın kuzeybatısını içine alan ülkenin adı.

At deminden doldı zemin hem asman,
Horasanıñ gerdi-hëki bilinmez **(MG).**

HORDADAN (Far. hurdada:n): Akıllı, anlayışlı, bilgili, dikkatli.

Akıllı, kemallı, hordadan gitdi **(DM).**

HOREZM (Far. ha:rezm): Amıderya (Ceyhun)'nın aşağı kesiminde yer alan eski bir medeniyet merkezi. Çevre olarak Özbegistan (Özbekistan)'ın Horezm (Harezm) bölgesini, Garagalpagıstan (Karakalpakistan)'ı, Türkmenistan'ın Daşhovuz (Dışoğuz) bölgesini içine alır. Yakut Hamavı, "Mugcemul-buldan" adlı eserinin ikinci cildinde (480. s.), en büyük şehri Cürcaniye olan büyük bir bölgenin (uzunluğu 117 derece ve 30 dakika, genişliği 45 derece) adının Horezm olduğunu, yerli halkın buraya Gürgenç dediğini yazmaktadır.

Horezm, "har" (et) ve "rezm" (odun) kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Horezm'e bu ismin verilmesi şu şekilde izah edilmiştir: Çok eski devirlerde bir hükümdar, öfkelendiği dört yüz seçkin adamını sürgün eder. Yiyecek bir şey bulamayan bu kişiler,

ırmaktan tuttukları balıkları ateşte kızartıp yiyerek yaşamlarını devam ettirirler. Uzun bir zamandan sonra hükümdarın öfkesi diner ve gazabına uğrayanların bulunup getirilmesini emreder. Gidip bakarlar ki bu kişiler ırmaktan tuttukları balıkları ateşte kızartıp yiyerek yaşamaktadırlar. Bu sebepten dolayı ülkeye Horezm (balık eti + odun) adı verilmiştir.

Abı-Ceyhun harap éylēr Horezmi **(MG).**

HORRAM (Far. hurram): Mutlu, sevinçli.

Şat-horram oynap güldügi bardır **(S).**

HORRAMVAR (Far. hurramva:r): Mutlu gibi, sevinçli olarak.

Sayıl kem tutup yolını,
Gitdi hoşı-horramvar **(MG).**

HOŞ (Far.): Güzel, iyi, hoş; mutlu, sevinçli.

Hoş tagam: Güzel yiyecek.

Ma hazardan geltirdi ol hoş tagam **(A).**

HOŞAÇİNAN (Far. hu:şeçi:na:n): Harman sonu tarlada kalan döküntü başakları toplayanlar.

Hoşaçinan-harmanı-suhan: Söz harmanındaki başakları toplayanlar, yazarlar, şairler. **(GS).**

HOŞAMAT (Far. hoşa:med): Övgü; dalkavukluk, yaltakçılık.

Kētibiniñ gören düyşi,
Öz köñlüne hoşamatdır **(Kēt).**

HOŞAYANDA (Far. hoşa:yende): Hoşa giden, beğenilen, güzel, yararlı, terbiyeli, düzenli.

Ki bu dövür içinde hoşayandasıñ **(B).**

HOŞBU (Far. hoşbu:): Itır kokusu veren, hoş kokulu.

Lehye-yimişgini-hoşbu: Güzel kokulu bir bitki (gara sakal).

Ki lehye muçtamıg mişgini-hoşbu **(Ş).**

HOŞGĒH (Far. hoş ga:h): Hoş vakit.

Köñlümiñ şadıyan hoşgēhi sende **(G).**

HOŞ GÜFTAR (Far. hoş gufta:r): Bak. **güftar.**

HOŞHAL (Far.-Ar. hoşha:l): Sevinçli, mutlu, memnun.

Hoşhal bolmak: Sevinmek, memnun olmak.

Bir hoşhal bolup gülmedim **(T).**

HOŞHAN (Far. hoşha:n): Güzel okuyan, güzel türkü söyleyen.

HOŞ HAT (Far.-Ar. hoş hatt): **1.** Güzel hat. **2.** Hattı güzel kâtip.

Bedev at gerekdir münüp gezmēge,
Munşılık gerekdir hoş hat yazmaga **(Ar).**

HOŞHŪY (Far. hoşhu:): Güzel ahlâk, güzel ahlâklı.

Halayık serveri soltanı-hoşhuy **(Ş).**
Ganırak bahrıdan gel, sözle hoşhu **(A).**

HOŞLAKA (Far.-Ar. hoş lika:): Güzel yüzlü.

Barça hupların içinde hoşlaka, sahıp temiz **(ZT).**

HOŞMANZAR (Far.-Ar.): Güzel görünüşlü, endamı ve yüzü güzel olan.

Suna ayıg alına magşukayı-hoşmanzarı **(B).**

HOŞNEMA (Far. hoşnema:): Güzel görünüşlü; endamı ve yüzü güzel olan, bak. **hoşmanzar.**

Cesedim hoşnema, cigerim biryan **(MG).**

HOŞNİGĒH (Far. hoş niga:h): Güzel bakışlı.

Salam éy, nurı-çeşmi-hoşnigēhi,
Salam éy, tēci-serim padışahı **(LM).**

HOŞNUT (Far. hoşnu:d): Mutlu, sevinçli, şen; razı, memnun.

Hoşnut bolmak: Mutlu olmak.

Hoşnut éylemek: Mutlu etmek.

Niyetiñ arvahı-an hezretni hoşnut éylemek **(Ş).**

Hoşnut édin goyber Şahıhubanı **(ZT).**

HOŞREFTAR (Far. hoşrefta:r): Güzel huylu, güzel özelliklere sahip.

Bu hoşreftar gız kimniñ gızı? **(LM).**

HOŞROY (Far. hoşru:y): Güzel, güzel yüzlü; cesur, yiğit.

Hëzirbeycan yurdudan bir hoşroy oglan gelipdir **(SH).**

HOŞSURAT (Far.-Ar. hoşsu:ret): Güzel yüzlü.

Uzın boylı, giñ gucaklı, hoşsurat **(K).**

HOŞTER (Far.): Daha güzel, çok güzel.

...dahı hoşter ola **(B).**

HOŞVAGT (Far.-Ar. hoşvakt): Mutlu, sevinçli, şen; razı, memnun.

Hoşvagt bolmak: Mutlu olmak.

Hoşvagt éylemek: Mutlu etmek.

Hoşvagt éylëp gezdirdiñ darıl-penada bizni **(MG).**

HOTAN (Far.): Hıtay Türkistanı'nda, Kaşgar'ın güneyinde bulunan bölgenin adı. Misk çıkarılan geyikleriyle meşhurdur.

On Çın, Hotan mülküni, ol şëhri-Zeri birle **(S).**

HOVA (Ar. hava:): **1.** Meyil, heves, istek, zevkusefa. **2.** Haram zevk.

Hova üzre nebsim şum **(MG).**

HOVALA (Ar. hava:le): Buyurma, emretme; gönderme, bırakma, devretme; para gönderme.

Hovala étmek (bolmak): Sevk etmek, göndermek; devretmek, ısmarlamak; yönelmek.

Hovala kılmak: Devretmek, ısmarlamak; yönelmek.

Rum pëlvanına nayza hovala étdi **(LM).**

Tükenmez gaygılar boldı hovala **(Zın).**

Dodagı posa diydiyu, hovala kıldı yüze **(B).**

HOVALAT (Ar. hova:let): Emir, buyruk, istek; endişe, telâş, korku.

Hovalat salmak: Korku salmak.

Hovalat salmagıl bu cana köñlüm **(ZT).**

HOVANDAR (Ar.-Far. hava:da:r): Yâr, dost, yakın, arkadaş.

Senden özge hovandarım yok meniñ **(ŞG).**

HOVATIR (Ar. hava:tir): Korku; bak. **hatar.**

Ol daglar köp hovatırlı daglardı **(SH).**

HOVP (Ar. hovf): **1.** Korku. **2.** Tasavvufta, insanın Allah karşısında borcunu yerine getiremediği için günahkârlığını anlaması.

Hovpnëk: Korkulu, korkunç.

Tañrı hovpundan içi bolgay dolı **(A).**

Gayr ile hovpı-reca arasıda tut özüñi **(Ga).**

HOVPNËK (Ar.-Far. hovfna:k): Bak. **hovp.**

HOVUL (Ar. havl): Korku.

Hovl éder yürekler, gözdedir yaşlar **(S).**

HOVULNËK (Ar.-Far. havlna:k): Korkulu, korkunç.

Hüñkër serasına ve hovulnëk bolup, darıñ yanına gelip gördi **(AK).**

HOVUZ (Ar. havz): Havuz.

Hovzı-kövser: Dinî düşünceye göre, cennette bulunan ve çok tatlı suyu olan havuz.

Hovzı-kövserden leziz şerbet içer **(A).**

HOY (Far.): Bak. **hüy.**

HÖKÜM (Ar. hokm, ç. ahka:m): Buyruk, emir, ferman.

Suva, yele hökmi yeten Süleyman **(MG).**

Magnısı-kıldıñ amal ëhkamı-şergı-Mustapa **(Ş).**

Budur aslı-suhan batıl olan ëhkama baş égme **(H).**

HÖREK (Far. hura:k): Yiyecek, yemek.

Höregim ataşdır semender bile... **(MG).**

HÖŞK (Far. hoşk): Kuru.

Höşk leb: Kuru dudak.

Höşku-ter: Kuru ve yaş.

Niçeler hesretde tapıp höşk nanı **(MG).**

Ol gara zülpüñmidir, her dem bulut yañlıg tutup,
Vechiñ épvarına mundag yogsa höşku-ter geler **(Ga).**

HÖŞKBENT (Far. hoşk bend): Kuru sargı.

Höşbent kılmak: Kuru sargıyla bağlamak.

Zahmını höşbent kıldı (MM): Yarasını kuru sargıyla bağladı.

HÖŞKU-TER (Far. hoşk ve ter): Bak. **höşk.**

HÖVES (Ar. heves): Meyil, istek, arzu.

Hövesi-bul-höves: Boş şeylere heveslenenin arzusu.

Hövesi-bul-höves diydiler adıma **(T).**

HUB (Ar. hubb): Bak. **hup 2.**

HUBAN (Far. hu:ba:n): Bak. **hup 1.**

HUBAP (Ar. huba:b): Kabarcık; abajur.

İki gün olturıp bir suv uze, yagnı hubap içre **(S).**

HUBS (Ar. hubs): Kötülük, fenalık.

Gıllu-gışdan, kibru-hubsdan köñlüni **(A).**

HUCESTE (Far. huceste): Hayırlı, iyi, uğurlu; barış, sükûnet.

Bu husnı-lutfun ile ragna huceste boyuñ **(S).**

HUCP (Ar. hucb): Kendinden büyüklere saygı göstermek amacıyla yaşmakla ağzını kapama, örtünme.

Hucplanmak: Yüzünü kapamak, örtmek.

Hucplanmış pelek yüzüñ uyadından yakıp çarhı,
Dilër ahım odı yetgeç çıkarmaklık hicabından **(Ga).**

HUÇCAT (Ar. huccet): Delil, senet.

Üşbu sözden özüne hüçcat éder **(A).**

HUDADAT (Far. huda:da:d): Allah vergisi; doğal, tabiî.

Husnı-hudadadı: Allah vergisi güzellik, tabiî güzellik.

Zehi këkil, zehi kamat, zehi bir ışva cadu göz,
Zehi halı, zehi gapgap, zehi husnı-hudadı **(An).**

HUDA HAFIZ ÉTMEK (Far.-Ar.-T. huda: ha:fiz étmek): Bak. **hafız.**

HUDAVENDİGËR (Far. huda:vendiga:r): Allah; amir, hükümdar.

HUDAYI (Far. huda:i:): Tek Tanrı.

Hudayı ki sen-sen magbudı-berhak **(C).**

HUDBİN (Far. hud bi:n): Kendini beğenmiş, kibirli, mağrur.

Ayıp kalmañ Gayıbını görseñiz meyhanada,
Hamdı-lilla zahıdı-hudbin adın gazanmadı **(Ga).**

HUDKËM (Far. hudka:m): **1.** Kendine has fikirleri olan; maksadına ulaşan. **2.** Kendi düşüncelerini gerçekleştirmek için çalışan, gayret gösteren.

İbni-Babaş atalıgı-hudkëm,
Ruzı-meydan gılıcı barkı-huram **(Şük).**

HUDNEMA (Far. hudnema:): Kendini gösteren; kibirli, mağrur.

Vamıku, Perhadu, Mecnun kaldı rısva özlerin,
Sırrı-pınhanım diymëñ ol hudnemalardan meni **(Ga).**

HUDRAY (Far. hudrë'y): Kararlı, metanetli, kendine güvenen; inatçı, dik başlı, kendi bildiğini yapan, hiç kimseye kulak asmayan, kendi dediğini yapan.

Goymas ahvalımga, diyr divanayı-hudray érur,
Her ne istër bolsa öz başıga soltandır köñül **(Ga).**

HUDUG (Ar. hudu'): Bak. **hutga.**

HUFTA (Far. hufte): Yatmış, uyumuş.

Pitne gözüñ ésrikdir, hiç hufta degilmidir **(C).**

HUFTAN (Far. huften): Yatmak, uyumak.

Huftan vagtı: Yatma zamanı, uyuma zamanı.

Ol huftan vagıt oni iki kişi bolar,
Yarı gice kırk kişi bolar **(G).**

HUFYA (Ar. hufye): Gizli, gizlice.

İşimizi birneme hufya éylemek gerek... **(ZT).**

İşler gördi hufyada **(MG).**

HUK (Far. hu:k): Domuz.

Gıbatkeş suratı mısalı hukdur **(MG).**

HUKAMA (Ar. hukama:, t. heki:m): Bak. **hekim.**

HUKKAM (Ar. hukka:m): Bak. **hëkim.**

HULASA (Ar. hula:se): **1.** Kısaca, sözün kısası. **2.** Özet.

Hulasa, patışa vezir nesihatnı kabul kılıp, cemıg memleketni terk édip, hazınanıñ ıgtıyarını vezirge berdi **(AK).**

HULK (Ar. hulk, ç. ahla:k): Yaratılıştan gelen huy, tabiat.

Hulkı-hoş: Güzel huy.

Gurban bolgun beyle hulkı-hoşuma **(ŞG).**

HULKI-HOŞ (Ar.-Far. hulk-e hoş): Bak. **hulk.**

HULKUM (Ar. hulku:m, ç. hala:kım): Boğaz.

Ol zaman kim can geler hulkumına,
Munda hem şeytan bolar hëzir yene **(A).**

HULT (Ar. huld): Cennet, sekiz cennetten biri.

Çaharum cenneti ki hult érur at,
Kelam içre anı hem éylemiş yat **(A).**

HUMA, HUMAY (Far. huma:, huma:y): Efsanevî bir kuşun adı. (Bu kuşun gölgesinin üzerine düştüğü kişi saadete kavuşurmuş.)

Ogşatdım gözleriñ humaya beyle **(SH).**

Humay bagtım öz pëlimden garadır **(ZT).**

HUMAR 1 (Ar. huma:r): Sarhoş; süzülen.

Humar göz: Sarhoşluktan dolayı süzülen göz.

Humarı-işk: Aşk sarhoşu.

Aşıga humardır ogrın garaşma **(MG).**

Şükür aña, ki gözlerin éyledi humarı-işk **(B).**

HUMAR 2 (Ar. kıma:r): Kumar.

Işka düşüp, kumar oynap **(T).**

HUMARBAZ (Ar.-Far. kıma:rba:z): Kumarbaz; oyuncu, oynayan.

Cahan bazarında pelek humarbaz **(MG).**

HUMARI-IŞK (Ar. huma:r-e ışk): Bak. **humar.**

HUMAYUN (Far. huma:yu:n): Mübarek, uğurlu, saadetli.

Ilahı dövleti-humayunıñız... **(ZT).**

Humayun gorganın saldıran Harun **(MG).**

Laçın dek bakışlı, humayun gözli **(HA).**

HUMPARA (Far. hompa:re): Bomba.

Yüz müñ humparalı, yüz müñ topsaz,
Yüz müñ bargëh, yüz müñ-de serbaz **(Aş).**

HUMS (Ar. Hims): Siriya (Suriye)'da Nëhril-Asi (Asi) kıyısında bulunan bir şehrin adı.

Humsuñ ülkesine dolmak yaraşmaz **(MG).**

HUMSA (Ar.): Ahmak, aptal, budala.

Birniçe humsanıñ agzına garap **(S).**

HUN (Far. hu:n): Kan.

Hun-éfşan: Kan döken; kan ağlayan.

Hunı-ciger: Gönül kanı.

Yüregim gan, cigerim hun **(ZT).**

Aglap iki çeşmi hun-éfşandı **(S).**

Lebleriñ yadına hunı-ciger **(B).**

HUNABA (Far. hu:na:be): Kanlı su, kanlı gözyaşı; kan.

Hunaba yuvutmak: Kan yutmak; azap çekmek; sıkıntı çekmek; üzülmek.

Varka-Gülşadan beter hunabalar içdim bu gün **(K).**

Gözden akan hunabamı **(LM).**

Aşık olmaz köp hunaba yuvutmasa **(ŞG).**

HUNALUT (Far. hu:na:lu:d): Kana bulaşan.

Éndamı hunalut boldı **(MM).**

HUNAŞAM (Far. hu:na:şa:m): Kan içen, kan içici.

Göçer boldı boluban çün hunaşam **(C).**

HUNBAHA (Far. hu:nbaha:): Kan pahası, diyet.

Hunbahayı-ışk: Aşk yüzünden ölen insanın kanı.

Zülpleriñ her bir tarı müñ hunbahalı dilber **(T).**

Arz éder özüni, ki menem hunbahayı-ışk **(B).**

HUNBAHAYI-IŞK (Far.-Ar. hu:nbaha:ye ışk): Bak. **hunbaha.**

HUNBAR (Far. hu:nba:r): Kan döken, kan dökücü, kan akıtan, gaddar, cani.

Muntazırdır dayım iki çeşmi-hunbarım meniñ **(S).**

Yıglamakdan boluban hunbar galdım telmirip **(Ş).**

HUNEK (Far.): Ilık, hoş (hava, su için).

Mescidi-mëhraplar, hovzı-hunek, hoş aplar **(Ş).**

HUN-ÉFŞAN (Far. hu:n éfşa:n): Bak. **hun.**

HUNHOR (Far. hu:nha:r): Kan içen, kan içici; zalim.

Nëgëh girdabı-hunhorga düşdüler **(GS).**

Gözleri hunhorım geldi **(ZT).**

HUNI-CİGER (Far. hu:n-e ciger): Bak. **hun.**

HUNPALAYLIK (Far.-T. hu:npa:la:y): Kan akması.

Gam güni gan yıglarımnıñ mëhnetin köñlüm bilur,
Gerçe gözümge görünmes munça hunpalaylık **(BH).**

HUNRİZ (Far. hu:nri:z): Kan dökücü; zalim.

Kelamda bitilmişdir usyan ulugı hunriz **(LM).**

İkisi hunriz idiler bidereñ,
Niçe libas içre, birisi yalañ **(Şük).**

HUÑKAR (Far. huda:vendiga:r): **1.** Hükümdar, hâkim, amir (Osmanlı padişahlarının lâkabı). **2.** Yâr, sevgili.

Özi hüñkër, agaları beg idi **(SH).**

Şa yanında huñkarım bar, balım bar **(SH).**

Huñkar topun bize garap atıpdır **(G).**

HUP 1 (Far. hu:b, ç. hu:ba:n): **1.** Hoş, güzel, iyi. **2.** Yâr, sevgili.

Hubanı-ëlem: Yeryüzünün güzelleri.

Gözeller içinde hubı, mahbubı **(SH).**

Aşık diyr, bakmanam imdi ol huba **(MG).**

HUP 2 (Ar. hubb): Sevgi, sevme.

Hupbı-dünyë: Dünya sevgisi.

Hupbul-vatan: Vatan sevgisi. (Hz. Muhammet'in sözünden alınmış bir bölümdür.)

Hupbı-dünyë köñlüden bolgay ırak **(A).**

Baylar-a bëhbidin arar, pukara hupbul-vatan **(K).**

HUPBI-DÜNYË (Ar. hubbe-e dunya:): Bak. **hup 2.**

HUPBUL-VATAN (Ar. hubbul-vatan): Bak. **hup 2.**

HUPKËR (Far. hu:b ka:r): Hayırlı iş, güzel işlerle meşgul olma.

Şerg işin bet añlayıp, bet işin hupkër bildiler **(MG).**

HUPLUK (Far.-T. hu:bluk): İyilik, güzellik.

Hupluk senden gider, yigitlik menden **(Kët).**

HUPROY (Far. hu:bru:y): Güzel yüzlü, çok güzel.

Şiveyi-nëz bile geler huproylar **(T).**

HUPYA (Ar. hufye): Bak. **hufya.**

HUR (Ar. hurr): Hür.

HURAFAT (Ar. hura:fa:t, t. hura:fe): Asılsız, boş inanç; inanılmaz, uydurma, yalan hikâye.

Bizden salam olsun şahır oglana,
Ol ne hurapatdır, Hesen, andan habar ber **(Sey).**

HURAM (Far. hura:m): Sallanarak yürüme; naz ve edayla yürüme.

Huram éylemek: Sallanarak yürümek, gezmek.

Gül güle servi-huraman gül bilen éylëp huram **(ZT).**

Barıp haçan ol gülruh bag içre huram éylër (Misg).

HURAMAN (Far. hura:ma:n): Sallanarak yürüyen, nazla ve edayla sallana sallana yürüyen.

Ol servi-huramanım bir şuhı-şemayıldır **(GS).**

HURDABİN (Far.-T. hurdebi:n): **1.** Titiz, dikkatli, inceden inceye araştıran. **2.** Ayıp ve hatayı gizleyen, açığa vurmayan.

Bayram ki hurdabinlik éra muşikaf érur,
Agzı bile bili sözüde kılu-kalı bar **(BH).**

HURDADANLIK (Far.-T. hurdeda:nlık): İnceden inceye araştırma, kılı kırk yarma.

Nazmı-şerhiñ öte almay saldılar hayran olup,
Hurdadanlık éylegen vakıp ulul-élvaplar **(Ga).**

HURMA (Far. hurma:): Hurma.

Hurmayı-ham: Ham hurma, olgunlaşmamış hurma.

Hak üçin ger taşlasañ hurmayı-ham **(A).**

HURRIYET (Ar. hurri:yet): Hürriyet.

Yaşa hurrıyetiñ zilinde, has ol, aama baş égme **(H).**

HURSANT (Far. hursand): Mutlu, sevinçli, hâlinden memnun, razı.

Hursant kılmak: Sevindirmek, memnun etmek, razı etmek.

Görgeñ zaman hursant bolup oturdım **(GS).**

Hemme hursant bolup gitse gerekdir **(S).**

HURŞIDI-HAVAR (Far. hurşi:d-e ha:ver): Bak. **hurşıt.**

HURŞIDI-TABAN (Far. hurşi:d-e ta:ba:n): Bak. **hurşıt.**

HURŞIT (Far. hurşi:d): Güneş; güzel, hoş.

Hurşıda-taban: Parlak güneş.

Hurşıdı-havar: Doğunun güneşi.

Huraman kaddına, hurşıt yüzüne **(Ş).**

Ayı-ruhsarım bile hurşıdı-didarım gerek **(ZT).**

Yüzleri nurana, hurşıdı-taban **(Z).**

Asmanıñ ayı sen, hurşıdı-havar **(Misg).**

HURT (Far. hurd): Küçük, ufak.

Hurdı-kelan: Büyük ve küçük.

Hurdu-buzork: Büyük ve küçük.

Başdan-ayak yıgıp hurdu-kelanı **(S).**

Kem görme özüñden hurdı-kelanı **(Misg).**

Hurdu-buzork ötdüler ıbrat göter **(A).**

HURUÇ (Ar. huru:c): Çıkış, çıkma, dışarı çıkma; coşkunluk; isyan, ayaklanma.

Huruç étmek: Çıkmak, isyan etmek.

Günbe-günden huruç édip özünden,
Ganım sarı atlanar sen, Orazım **(K).**

Huruç édip öyden yörse **(M).**

HURUP (Ar. huru:f, t. harf): Harfler.

Adam bilmez on bir hurup atlarıñ,
Tarıplarıñ, sıpatlarıñ, zatlarıñ **(Ş).**

HURUS (Far. huru:s): Horoz.

Anıñ tëci hurus tëci tek olgay,
Bilenler bu nışana birle bilgey **(A).**

HURUŞ (Far. huru:ş): Coşma, gürültü, patırtı; ses.

Huruş étmek: Coşmak; hoş ötmek.

Huruşa gelip ëlem,

Kılarlar pıgan peyda **(MG).**

Görüñ köñlüm hıyalatı yene coşdı, huruş étdi **(Ga).**

Bilbil huruş édip, geler hıyala **(K).**

HURUŞAN (Far. huru:şa:n): Coşarak, coşup; coşan.

HUSAYIN BAYKARA: Abulgazı Sultan Husayın Mürze Baykara (1438-1505). Teymur'un oğlu olan Miran Şah'ın torununun çocuğudur. Baykara, şairlikle uğraşarak ilim ve hünerin gelişmesine önayak olmuştur. Meşhur Alı Şir Novayı, Baykara'nın vezirliğini yapmıştır.

Görüñ Husayn Mürzëni,

Haka yazar arzanı **(MG).**

HUSIT (Ar. hasu:d): Cimri, pinti; kıskanç.

Ganılarnıñ husıdını görmegey **(LM).**

HUSITHOR (Ar.-Far. hasu:dhor): Cimri, pinti.

Baylar zekat bermez, bolupdır süythor,

İl içinde köpelipdir husıthor **(MG).**

HUSN (Ar.): Güzellik.

Husnı-cövar: Güzel komşu; hayırlı komşu.

Husnı-mecaz: Gerçek olmayan güzellik, yapma güzellik.

Bu husnuña mayıl bolup durmuşam **(SH).**

Husnuña höves bolup, golay-golayna süyşülen **(M).**

Lebleriñ arası dek husnı-cövar olmamış **(B).**

Sungı-hakdan éyle kim nurana husnuñ bardır,

Diyse bolmaz kim hakıkatda saña husnı-mecaz **(Ga).**

HUSNI-CÖVAR (Ar. husn-e ceva:r): Bak. **husn.**

HUSNI-HUDADADI (Ar.-Far. husn-e huda:da:dı:): Bak. **hudadat.**

HUSNI-MAKTAG (Ar. husn-e makta'): Gazelin, kasidenin ve genel olarak şiirin en güzel mazmun ve en güzel beyit ile sona ermesidir.

HUSNI-MATLAG (Ar. husn-e matla'): Gazelin, kasidenin veya genel olarak şiirin mazmun ve şekil bakımından en güzel beyit ile başlaması ve okuyucunun dikkatini böylece şiirin bentlerine çekmesidir.

Niçe şahırlar yüzüñe husnı-matlag görseler **(B).**

HUSNI-MECAZ (Ar. husn-e meca:z): Bak. **husn.**

HUSNI-MERGUP (Ar. husn-e mergu:b): Bak. **mergup.**

HUSNI-TAGLIL (Ar. husn-e ta'li:l): Edebî sanatlardan biri. Bir olayın meydana gelişini hayalî ve güzel bir sebebe bağlamaya denir.

HUSNI-TAHALLUS (Ar. husn-e tahallus): Klâsik edebiyatta kullanılan söz sanatlarından biri. Bu sanatta şair nesip veya teşbipte övgüye geçerken, gönle hoş gelen güzel bir beyit söylemelidir. Bu beyit mantık ve mazmun bakımından konuya uygun düşmelidir.

HUSRAN (Ar. husra:n): Zarar, ziyan.

Ata-énesi idi salih kişi,

Anlara husran id oglan işi **(A).**

HUSROV (Far. Husrov): **1.** Éyran (İran)'ın eski hükümdarlarından ikisinin adı. Bunlardan birisi Husrov Anuşirvan (bak.) adıyla, diğeri Husrov Perviz, 2. Husrov adlarıyla bilinmektedir. Husrov Perviz, babası

4. Hurmuz'dan sonra hükümdar oldu. Devrinde, Bëhram Çubin bir ayaklanma başlattı. Husrov Perviz onunla savaştı. Fakat yenilerek Rum'a kaçtı. Rum imparatorunun yardımıyla Bëhram'ı yenerek tekrar hükümdar oldu. Rum İmparatoru Moris öldükten sonra Éyran (İran) ile Rum'un arası açıldı. İki ülke birçok defa savaştı. Son savaşta Husrov Perviz, savaş meydanından yine kaçtı. Bunun üzerine halk Husrov'dan yüz çevirdi ve onu tahttan indirip esir etti. Husrov, 628'de öldürülmüştür. Husrov Perviz'in sarayında bulunan değerli eşyaları ve hazinesi meşhurdur. **2.** Padişah, hükümdar.

Birevge geydirip tëci-husrovı **(GS).**

HUSUL (Ar. husu:l): Çıkma, meydana gelme, olma.

Husul étmek: Çkmak, meydana gelmek, olmak.

İki nëzenin ışk husulıga nepes urar érdiler **(LM).**

Magrıpet bişübhe étmişdir husul **(A).**

HUSUMAT (Ar. husu:met): Düşmanlık.

Tutsalar munda husumat kılgan ol hasımlarıñ,

Bir garañku gör içinde nëtge sen hayran olup **(Ga).**

HUSUS (Ar. husu:s): Özellikle.

Heme övladı-ézvaç barı birle,

Kamug yaran husus dört yarı birle **(A).**

HUSUSAN (Ar. husu:sen): Özellikle, bilhassa.

Ol hususan aşıkı-magşuka dövrandır bu gün **(Ş).**

HUŞMENTLİK (Far.-T. hu:şmendlik): Akıllılık, ferasetlilik.

Gel, éy saki; başıñ çün huşmentlik şerbetni éz **(S).**

HUŞUG (Ar. huşu:'): Alçak gönüllülük.

Hem taharat barça érkanu-rukug,

Geltirer her ca huşug hem huzug **(A).**

HUŞYAR (Far. hoşya:r, hu:şya:r): Bak. **hüşgër.**

HUT (Ar. hu:t): Bak. **huvt.**

Aslına yetişgin yalanda-çında,

Söz gısgadır, magnı çohdur içinde,

Bilermu sen kaysı derya içinde,

Adamzat cigerli yatan hut nedir? **(MG).**

HUTAM (Ar. huta:m): Küçük, ufak, kırıntı.

Hutamı-dünyë: Fâni dünya; dünyanın geçici nimetleri.

Ilmı-hikmet işigin sagy ile aç,

Bu hutamı-dünyëni her yana saç **(A).**

HUTBA (Ar. hutbe): **1.** Cuma ve bayram namazlarında hatiplerin minberden müminlere okudukları dua ve dinî nasihatlar. **2.** Kitap ve makalenin başında bulunan süslü ön yazı. **3.** Öğüt, nasihat.

Hem hutba zıbanıña mugayyan bolsun,

Hem sikge adıñ bilen müzeyyen bolsun **(BH).**

HUTGA (Ar. hud'a, ç. hudu'): Hile, düzen, oyun, aldatma.

Ilım okıp artdırsa zuhdu-varag,

Tañrısıga misli étgendir hudug **(A).**

HUTRAY (Far.-Ar. hud ra:y): Bak. **hudray.**

Gör, bu gün kapırı-hutraya düşdi gözlerim **(ŞB).**

HUTUR (Ar. hutu:r): Hatırlama, akla gelme.

Hutur étmek: Hatırlamak.

Lik mü'mün kim sagadatlık érur,

Köñlüne şeytan sözi salmaz hutur **(A).**

HUVT (Ar. hu:t): Balık; Éyran (İran) şemsî aylarının en sonuncusu; şemsî yılın on ikinci ayı.

Adamzat cigerli yatan huvt nedir **(MG).**

Bilermi sen beyle ulug huvt nedir **(Ar).**

HUZN (Ar. huzun, ç. ahza:n): Üzüntü, kaygı, keder, gam, hüzün.

Külbeyi-ahzan: Hüzünler evi.

Şazada külbeyi-ahzan içre sınasın yere berip yatdı **(GS).**

Vasl éger makul olursa hızn olur afak añа **(Ga).**

HUZUG (Ar. huzu:'): Alçak gönüllülük.

Hem taharat barça érkanu-rukug,

Geltirer her ca huşug hem huzug **(A).**

HUZUR (Ar. huzu:r): Ön, yan, karşı; hazır bulunma.

Adıl şanıñ huzurına alıp bardı **(ZT).**

Kim ki akmakdır bu dünyëniñ huzurın istedi **(Ş).**

HUZURAN (Ar. huzu:ren): Huzurunda olup, yanında bulunup, karşısında durup.

Huzuran hakga éylër takatı **(A).**

HŪ (Far. hu:): Bak. **hüy.**

Hu kılıpdır men pırakıñ otuga yanmakga can,

Dert çekmekdir hemişe pırkatıñda verzişim **(Ga).**

HÜCCAÇ (Ar. hucca:c): Bak. **hüçcaç.**

HÜCRE (Ar. hucre): Oda; daire; eski medreselerde talebelerin yaşadığı yer.

Aşık Ahmedi düşürip, hücrë éltdiler **(SH).**

HÜCÜM (Ar. hücu:m): Saldırma, üstüne yürüme, atılma.

Hücüm éylemek (étmek): Saldırmak.

Bilbil hücüm éden hovalı baglar **(MG).**

Hıyal hücüm éylëp, coşı yandırar **(MG).**

HÜÇCAÇ (Ar. Hucca:c): Bak. **Haccaç.**

Hüçcaç seyit övladın kovdı saldı derbe-der,

Girdi Bagdat Nesim, boldı abdal galandar **(Yagmur Şahır).**

HÜÇCET (Ar. huccet): Bak. **huçcet.**

Sıdkı-dovzahga yovuk soltan biliñ,

Sözni halka hüçcetu-burhan biliñ **(A).**

HÜÇCETU-BURHAN (Ar. huccat-u burha:n): Bak. **burhan.**

HÜDA (Far. hoda:): Doğru yolu gösterme.

Nurı-huda: Doğru yolu gösteren nur.

Këşifi-helli-dakıyık Cafarı nurı-huda **(Ga).**

HÜKAMA (Ar. hukama:): Bak. **hekim.**

HÜLLE (Ar. hulle): Düğün elbisesi, güzel kumaştan yapılan elbise, ipek kumaştan yapılan elbise.

Hülle bolar, bir garıba don berseñ **(MG).**

Ki yetmiş hülle geymiş her birisi **(A).**

HÜMMET (Ar. himmet): Gayret, çalışma; güç; mertlik, ahlâk; irade, kararlılık; yardım, ihsan, kerem, iyilik.

Hümmet bermek: Yardım etmek.

Her kimiñ hümmedi, hayrı bolmasa **(MG).**

Bize hümmet bersin ol ulı pirler **(SH).**

HÜNËRPİŞE (Far. hunerpi:şe): **1.** Usta, üstat. **2.** Artist. **3.** Eli hünerli, hüner sahibi.

Ékser hünërment ve hünërpişeler ol astanı-pelek élvanda... érdiler **(Şük).**

HÜÑKAR (Far. huda:vendiga:r): Bak. **huñkar.**

Hüñkar topun bize tarap atıpdır **(G).**

HÜSAYIN (Ar. Husayn): Bak. **Imam Husayın.**

HÜŞGËR (Ar. hu:şya:r): Uyanık, dikkatli, ihtiyatlı; aklı yerinde.

Gëmide hüşgër otur, girdaba gelmezden burun **(MG).**

Mest éylegen menu huşyar kaydadır **(An).**

Köñli zovk-şovk ile huşyar ola,

Gözleri kibriye bile bidar ola **(A).**

HÜŞÜR (Ar. uşr): Toprak ürünlerinden alınan onda bir nispetinde alınan dinî vergi.

Dovzahı diyer sen dutar çalanı,

Behişti éylër sen hüşür alanı... **(K).**

HÜTHÜT (Ar. hudhud): Hüthüt. Rivayete göre, bu kuş Hz. Süleyman'ın isteklerini Saba şehrinin kadın padişahı Bılkıs'a ulaştırmıştır. Bunun için, Magtımgulı-Pıragı bu kuşu Süleyman'ın dünürü olarak vasıflandırır.

Anka aydar: yolçıyam,
Hüthüt aydar: ilçiyem,
Süleymana savçıyam,
Yalan cahan içinde.

Doğu edebiyatında âşıkların isteklerini maşuka ulaştıran badısaba kimi zaman hüthüde benzetilir.

Galam alıp, namanı gönderdigim bilmezmiñ? **(MG).**

Éfsun urup, hüthütni inderdigim bilmezmiñ? **(MG).**

HÜV (Ar. huva): O (şahıs zamiri, burada Allah anlamında).

Bölek-bölek kepderler,
"Hüv" diyr harman içinde **(MG).**

HÜVEYDA (Ar. huveyda:): Belli, açık, aşikâr, malûm.

Hüveyda bolmak: Görünmek, aşikâr olmak.

Guiya bir bark urup, yokdan hüveyda bolmuşam **(GS).**

Oşol gert arası boldı hüveyda **(C).**

HÜVHAK (Ar. huva hakk): O haktır. (Allah hakkında.)

"Hüvhak" diyip çıkdı iki merdana **(MG).**

HÜY (Far. hu:y): Yaratılış, tabiat, karakter, ahlâk, huy.

Men aşıgam gılıgına, yüzüne **(T).**

Yagşı melahatlı, melayik yandırar **(GS).**

HÜYR (Ar. hu:r): Cennet kızı, huri.

Milleti aldayar işan-mollalar,
Éçilenne berer hüyr-gız, hülleler **(K).**

HÜYRLUKGA-HEMRA: Türkmen halk masalları ve yazılı edebiyat tesirinde oluşan, romantik masal özellikli destan. Birçok âlime göre, bu destan 16-18. asırlar arasında ortaya çıkmıştır.

I

IBADAT (Ar. iba:det): Allah'a kulluk etme, dua etme, namaz kılma.

Ibadat éylemek: Allah'a kulluk etmek, dua etmek, namaz kılmak.

Sopulık şerti-şerigat tagat, ıbadat éylemek **(Ş).**

Hem ibadat éylesem takvayı-tagatlar bilen **(S).**

IBRAHIM (Ar. İbra:hi:m): Bak. **Ibrayım.**

IBRAT (Ar. ibret): **1.** Kötü hadiseden alınan ders, öğüt, nasihat. **2.** Şaşırma, hayret etme.

Ibrat almak: Ders almak.

Bolma zalım, ıbrat algıl, zınhar **(A).**

Ibrat gözüñni açıp, cahana nazar éyle **(MG).**

IBRAYIM (Ar. İbra:hi:m). Dinî rivayetlere göre, Yahudilerin ulu atası ve peygamberlerinden biri. Babıl (Babil) ülkesinin hükümdarı Nemrut ona iman etmemiş ve onu ateşe attırmıştır. Fakat ateş, Hz. Ibrayım'a tesir etmemiştir. Rivayetlere göre Ibrayım, 170 yıl yaşamıştır. (Sara'dan) Ishak ve (Hacar'dan) Ismayıl adlı iki oğlu vardır.

Munça yıgdı Ibrayım,

Hanı, nëme aldı gitdi **(MG).**

Këbe bunyat étgen Ibrayım Halılılla kanı? **(Mag).**

IBRAYIM ÉDHEM: Abu Ishak Ibrayım ibn Édhem. 8. asırda yaşamış meşhur mutasavvıflardan biridir. Dindar bir kişiydi. Balh (Belh) şehrinde yaşadı. Büyük bir din âlimi oldu. Daha sonra Şam'a gitti. Bilgi ve hüneri sayesinde burada rahat içinde yaşadı. 776-777. yıllarda Müslümanlar ile Vizantiya İmparatorluğu (Bizanslılar) arasında olan savaşta vefat etmiştir. Rivayete göre, padişah veya şehzadeymiş. Sonraları taç ve tahttan el çekip, inzivaya çekilmiş, ibadetle meşgul olmuştur. Éyran (İran)'da tasavvufun yayılmasını sağlayanların önde gelenlerindendir.

ICAT (Ar. i:ca:d): Bak. **icat.**

IFFAT (Ar.): Soyu temizlik, paklık; namus, ırz.

Iffatmaap: Namuslu, temiz (güzel ahlâklı kadın ve kızlara verilen sıfat).

Iffatpezir: Soylu, necip.

Ésiri-katdı namart olma, can-a, geçme ıffatdan **(H).**

Zehi ıffatpezirdir zatı amñ **(C).**

IFFATMAAP (Ar. ıffatmaa:b): Bak. **ıffat.**

IFFATNEZİR (Ar.-Far. ıffatnezi:r): Bak. **ıffat.**

IFRIT (Ar. ıfri:t): Bak. **ifrit.**

IGANAT (Ar. i'a:net, ç. i'ana:t): **1.** Yardım. **2.** Yardım veya başka bir hayırlı iş için toplanan para, meta.

Iganat tapmak: Yardım almak.

Kişi ger kılsa canıga ıganat **(C).**

Nebsi-mübërek hësiyetinden ıganat tapıp, divan cemgına küvşiş kıldım **(Şük).**

IGCAZ (Ar. i'ca:z): Garip, şaşırtıcı, ilginç, acayip.

Görkezdi iki lebi-laglı Mesiha kibi ıgcaz **(An).**

IGDAM (Ar. i'da:m): Öldürme, yok etme, asma.

Igdam étmek: Öldürmek, asmak.

IGLAM (Ar. i'la:m): Bildirme, haber verme, aşikâr etme.

Iglam éylemek: Aşikâr etmek, bildirmek.

Iglamı talh: Acı haber.

Gamhorlık édip sorsañ, éger asıl gamını,
Éyley saña ıglam **(S).**

Gayıbı, herniçe kim diydim mañа lutf éylegil,
Geldi her sagat mañа senden cepa ıglamı-talh **(Ga).**

IGLAMI-TALH (Ar.-Far. i'la:m-e talh): Bak. **ıglam.**

IGLAN (Ar. i'la:n): Meydana çıkarma, belli etme, açıklama.

Iglan étmek: Bildirmek, haber vermek.

Uruş ıglan édildi **(LM).**

IGRAK (Ar. ıgra:k): **1.** Boğma, gark etme. **2.** Büyütme, abartma; bak. **mubalıga.**

IGRAZ (Ar. a'ra:z): Yüz çevirme.

Igraz kılmak: Yüz çevirmek.

Yüzüni ıgraz kıldı hem hezini-zardan **(Ş).**

IGTIBAR (Ar. i 'tiba:r): Güvenme, inanma, itimat etme; değer verme.

Her kim sülüv men diyr, ıgtıbar olmaz **(MG).**

IGTIDAL (Ar. i'tida:l). **1.** Soğukkanlılık, mülâyimlik. **2.** Orta hâlde olma, ölçülü olma.

Servi ki lutf bagıda nëzik nahalı bar,
Nëzik nahalınıñ ne bela ıgtıdalı bar **(BH).**

IGTIKAT (Ar. i'tika:d): İnanma, inanç; bir dine yürekten inanma ve bağlanma.

Igtıkat étmek: Uymak, bir şeye inanmak, bel bağlamak.

Akıl oldur kılmagay hakdan digerge ıgtıkat **(YUZ).**

Igtıkadım bil, başıña döneyin **(DM).**

IGTIMAT (Ar. i'tima:d): Güvenme, inanma, bel bağlama; iman.

Igtımat étmek: İnanmak.

Göz yumup açgunça yokdur zindelikde ıgtımat **(Ş).**

Zerre ıgtımadım galmadı canda **(ŞG).**

IGTIRAZ (Ar. i'tira:z). **1.** Karşı çıkma, bir şeyi doğru ve haklı bulmadığını söyleme. **2.** Bak. **haşv.**

IGTIYAR (Ar. ihtiya:r): **1.** İstem, irade; hak, hukuk; sebat, metanet; ruhsat, izin. **2.** Alma, kabul etme.

Igtıyar étmek: 1. Ruhsat vermek. **2.** Almak, kabul etmek.

Ne iş étsem, ki yetgey ıgtıyarım **(C).**

Köñlümiz hiç kılmadı senden cudayı ıgtıyar **(Ga).**

Igtıyar étmiş hem sahıp ukul **(A).**

Bir özge yerni arıya kıldım ıgtıyar **(Şük).**

IGVA (Ar. igva:): Azdırma, yoldan çıkarma, aldatma, baştan çıkarma.

IGVAGER (Ar.-Far. igva:ger): Azdırıcı, aldatıcı, yoldan çıkarıcı.

Éy Hudayberen, sañа bir nesihat,
Igvagerlik yollarına gitmegil **(Misg).**

IGZAZ (Ar. i'za:z): Ağırlama, hürmet etme, saygı gösterme.

Igzazı-ikram: Hürmet etme, saygı gösterme.

Salam éylëp o hem ıgzaz birlen **(C).**

Cahılı-merdut ile hemsöhbet olma bir zaman,
Çünki pasık aslıda ıgzazı-ikram yok turur **(Ga).**

IGZAZI-İKRAM (Ar. i'za:z-u ikra:m): Bak. **ıgzaz.**

IHLAS (Ar. ıhla:s): Samimî ve gerçek sevgi, kalp temizliği; vefa.

Sahıp ıhlas: Samimî, içten; vefalı.

Dostuñ ıhlas bilen mirehet étmez **(MG).**

Hem dagı ol sahıbı-ıhlas ola **(A).**

IHRAÇ (Ar. ihra:c): Çıkarma, kovma.

Ihraç étmek: Çıkarmak, kovmak.

Lamekan şëhrinden ıhraç étseler **(Kët).**

IHSAN (Ar. ihsa:n): **1.** İyilik, hayır; verilen, bağışlanan şey. **2.** Kötülüğe iyilikle yaklaşma.

Ihsan étmek: Bağışta bulunmak, kerem etmek, iyilik etmek.

Hiç unutmaz il-ulus ol étdigiñ ıhsan seniñ **(Z).**

Éyleyip ıhsan, sogap algıl ucız **(A).**

IHSAS (Ar. ihsa:s): Bak. **ihsas.**

IHTILA (Ar. ihtila:): Ot biçme.

Ol yigrimi gice-gündiz suv yüzüde daşgarı,

Olturıpdır ıhtılada, geldi köp-köpden çiri **(GB).**

IHTILAT (Ar. ıhtıla:t): Karışma, kaynaşma; görüşüp kaynaşma.

Sen muhtalıt olmadıñ, yok érse meni-zar,

Billa ki harabı-ıhtılatıñdur men **(BH).**

IHTIMAL (Ar. ihtima:l): **1.** Mümkün, mümkün olma, olabilirlik. **2.** Güç, kudret.

Vasl ıhtımal bolmagından tapar idim,

Her lahza hatırımda ölüm ıhtımalını **(BH).**

Diydim ki bizge bakmagınıñ ıhtımalı yok **(BH).**

IHTIRAM (Ar. ihtira:m): Hürmet, saygı, ağırlama.

Ihtıram kılmak (étmek): Hürmet etmek, saygı göstermek.

Égnine sal poşaşı, kıl ıhtıram **(A).**

IHTIRAZ (Ar. ihtira:z): Koruma, kendini koruma; sakınma, çekinme.

Ihtıraz étmek (éylemek): Çekinmek, korkmak.

Gözleriñ mücgënlerinden ıhtıraz éylëp yene,

Goydum iki dag çün sınamdadır kılgan iki **(Ga).**

Në cıns il musahıbatıdan kıl ıhtıraz **(BH).**

IHTISAP (Ar. ihtisa:b): **1.** Hesap sorma. **2.** Razı olma, kanaat etme. **3.** Sabırlılık. **4.** Tertip etme, düzenleme.

Ihtısap étmek (kılmak): Sıraya sokmak, düzene sokmak.

Ihtısap ile bu sözni yazdılar,

Öñki sözni bagzı tercih étdiler **(A).**

Özüñe bir hasap añlap hakıkat ıhtısabından **(Ga).**

Binamaz-beññilerni ıhtısap kılsa reyis **(Ga).**

IHTISAR (Ar. ıhtısa:r): Kısa, kısaltma.

Ihtısar kılmak: Kısaltmak.

Bayram-a, tebgı-latıfıga melalı bolmasın,

Söz uzatma, kıl dogayı-dövletige ıhtısar **(BH).**

IHTIYAR (Ar. ıhtıya:r): **1.** Seçip alma. **2.** Kabul etme, razı olma. **3.** İstem, irade; hak, hukuk; ruhsat, izin. **4.** Yaşlı.

Ihtıyar étmek: Kabul etmek, razı olmak.

Serveri-ëlem anı étmiş kabul,

Ihtıyar hemme sahıp ukul **(A).**

IHTIYAT (Ar. ihtiya:t): Ölçülü olma, sakınma, çekinme; haberdar olma.

İhtıyat étmek: Ölçülü olmak, sakınmak, çekinmek.

Yogsa namıs étdi kılmak men gedaga irtibat,

Arızı dek aydan érkende ger étdi ıhtıyat **(An).**

Ihtıyat birle taharat éylegey,

Tañrıga halıs ıbadat éylegey **(A).**

IKBAL (Ar. ikba:l): Baht, kader, yazgı.

Keç ıkbal: Bedbaht.

Görünse yagşı ıkbalı **(MG).**

IKDAM (Ar. ıkda:m): Girişme, başlama; çare, çıkış, yol.

Ikdam kılmak: Bir işe başlamak.

Mulahaza bile ıkdam kıldım **(C).**

IKLIM (Ar. ıkli:m): (Bu kelime Grekçe "klima, klimatos"tan gelmektedir.) **1.** Memleket, ülke; dünya, âlem; eski düşünceye göre, yerin yedi bölgesinden biri. **2.** İklim (hava şartları).

Husn ıklımı: Güzellik dünyası, güzellik âlemi.

Yedi ıklım: (Eski düşünceye göre) dünyanın yedi bölgesi.

İş bitiren adıñız yedi ıklıma yayrandır **(M).**

Sen érer sen huplar içre husn ıklımında şah **(S).**

IKRAR (Ar. ıkra:r): **1.** Doğrulama, kabul etme, tasdikleme; dine bağlılığını dil ile beyan etme. **2.** Söz; karar; vefa; vaatte bulunma.

Uyatsız, ıkrarsız érden **(MG).**

Magşuk bolman, bir ıkrarda bitmeseñ **(K).**

IKTIBAS (Ar. ıktıba:s): **1.** Işık alma. **2.** Başkasına ait bir sözü kendi sözünde kullanma. **3.** Bir yazarın fikirlerini açıklamak veya ispatlamak için başkasının sözünü değiştirmeden aktarması. Alınan kısım tırnak içerisinde yazılmalıdır. İktibasa günümüzde "tsitata" denilmektedir.

IKTIDA (Ar. ıktida:): Tâbi olma, uyma.

Mü'münleriñ ıktıdası **(GS).**

Aşıklarıñ ıktıdası **(ZT).**

IKTIDAR (Ar. ıktida:r): Bir işi yapabilme gücü, kudreti.

Ki bardır munça ıktıdarım **(C).**

IKTISAR (Ar. ıktisa:r): Kısaltma; bak. **ıhtısar.**

IKTIZAP (Ar. ıktiza:b): **1.** Kesme. **2.** Bak. **iştıkak.**

ILAL (Ar.): Bak. **illat.**

ILGAR (ılga:r): Öndeki, önde giden asker; hücum eden.

Ilgar gün duşman yoluksa **(T).**

ILHAM (Ar. ilha:m): **1.** Dinî düşünceye göre, Allah tarafından birinin kalbine indirilen duygu ve düşünce. **2.** İnsanı bir şey meydana getirmeye, bir şey yapmaya sevk eden güç, heyecan.

Ilham éylemek: İçe, gönle doğmasına sebep olmak.

"Gal!" diyp hakdan ılham bolsa gerekdir **(MG).**

Kim cepa kılmaga yarım éylese ılhamı-talh **(Ga).**

Bu gullarga kılıp sen türpe éngam,
Sebëp nëdir bize bir éyle ılham **(A).**

ILIK (Ar. la:yık). Uygun, münasip.

Hem dahı bolgay anıñ köñli sınık,
Ger sınık bolsañ saña rahmat ılık **(A).**

ILIM (Ar. ilm, ç. ulu:m): İlim.

Ilmı-din: Din ilmi, dini öğreten ilim.

Ilmı-hal: Allah ile kul arasındaki ilişkinin bilinmeyen yönlerini öğrenme ilmi, aşk ilmi. Ilmı-kal ile ılmı-hal arasında önemli bir fark vardır. Ilmı-hal, Allah'ı tanımanın ve ona kavuşmanın dil yordamıyla değil de sadece güçlü bir arzu ve temiz kalplilikle mümkün olabileceğini esas alır. Ilmı-kalde ise, Allah'ı tanımak ancak akıl yoluyla mümkündür. Bunun neticesinde Allah'ı görmek, onunla konuşmak da mümkün olur.

Rivayetlere göre, bir gün Abu Sagıt, Abul-Hayr Abu-Alı-Sina (Avitsiyenna) ile karşılaşır. Uzun müddet sohbet ederler. Abu Alı gidince oturanlar Abu Sagıt'a: "Abu Alı'yı nasıl buldunuz?" diye sorarlar. Abu Sagıt da: "Bizim gördüğümüzü o biliyor ve onun bildiğini biz görüyoruz, yani bizim yüreğimiz ve aşk ile ulaştığımıza o akıl yoluyla ulaşmıştır." şeklinde cevap vermiştir. Sofular ılmı-halın temsilcileridir.

Ilmı-kal: Din, şeriat ve akılla idrak edilebilen şeyler hakkındaki ilim.

Ilmıl-la: Allah ilmi, Allah'ı tanıma ilmi.

Ilmı-mantık: Mantık ilmi.

Ilmı-nahuv: Söz dizimi.

Ilmı-napıg: Faydalı ilim.

Ilmı-sıpahılık: Harbî ilim, askerlik ilmi.

Okır bolsa ılmıl-ladan açıglı **(MG).**

Sorsa bilmezler nedir kim ılmı-kalu, ılmı-hal **(Ş).**

Ilmı-mantık pikri birlen rozugërim boldı mëhuv **(Şab).**

Sarp-kıldım ömrümni gün-gün okıban ılmı-nahun **(Şab).**

ILLAT (Ar. ıllet, ç. ılal): **1.** Dert, hastalık, yara; bozukluk, sakatlık. **2.** Sebep, delil.

Illatlı: Hastalıklı, özürlü, yaralı.

Ya-iymek, içmek bilen hiç ıllata bolmaz şipa **(K).**

Magtımgulı, ıllatlı göz... **(MG).**

ILMI-BEDIG (Ar. ilm-e bedi:'): **1.** Güzel ilim. **2.** Klâsik edebiyatta sözü derin manalı ve sanatlı kullanmanın yollarını öğreten ilim. Bu ilim hakkında yazılan eserlere, Muhammet Radyanı'nın "Tercumanul-Belaga"sını, Reşit Vatvat'ın "Hadayıkus-Sıhr"ını ve Kayıs Razı'nın "Al-mu'camı"sını, Aga Serdar'ın "Dürre-ye Necefi"sini gösterebiliriz.

ILMI-BEYAN (Ar. ilm-e beya:n): **1.** Beyan ilmi. **2.** Klâsik edebiyatta anlatımın bir biçimi. Manayı türlü sözler ve cümlelerle anlatmayı öğretir.

ILMI-HAL (Ar. ilm-e ha:l): Bak. **ılım.**

ILMI-KAL (Ar. ilm-e ka:l): Bak. **ılım.**

ILMI-LEDONI (Ar. ilm-e ledoni:): Tasavvuf prensiplerine göre, kulun melek ve peygamber vasıtasıyla değil de Allah'ın bizzat kendisinden öğrendiği ilim. Ilmı-yagından farkı şudur: Ilmı-yagın, Allah'ın varlığının nurunu ve Allah'ın sıfatlarını öğretir. Ilmı-ledonı ise, Allah'ın sözlerini ve bu sözlerin manalarını insana bağlı olmayan vasıtalar aracılığıyla anlatır. Bu üç şekilde olur: Vahiy, ilham ve feraset. Ilmı-yagında Allah'ın varlığı, nuru akıl veya delile dayanarak değil de çile çekme ve riyazet gibi unsurların yardımıyla anlaşılır.

ILMIL-LA (Ar. ilmul-la:h): Bak. **ılım.**

ILMI-MANTIK (Ar. ilm-e mantik): Bak. **ılım.**

ILMI-NAPIG (Ar. ilm-e na:fi): Bak. **ılım.**

ILMI-SIPAHILIK (Ar.-Far.-T. ilm-e sipa:hı:lık): Bak. **ılım.**

ILMI-YAGIN (Ar. ilm-e yakı:n): Bak. **ılım.**

ILMI-ZIBANI (Ar.-Far. ilm-e zeba:ni:): Bakı. **zıbanı.**

ILTIMAS (Ar. iltima:s): Bak. **iltimas.**

ILUV (Ar. iluvv): Ululuk, büyüklük, yücelik.

Iluv hümmet: Çok gayretli, çok cömert.

Gulluk éder ëlem-cahan,

Özi adıl, hökmi rovan,

Iluv hümmet, müşgil-asan,
Sözlese şirin kelamı **(ŞB).**

ILUV HÜMMET (Ar. iluvv himmet): Bak. **iluv.**

ILYAS (Ar. Élya:s): Rivayetlere göre, Yahudilerin peygamberlerinden biri. Sam ibn Nuh'un torunudur. Milâttan yaklaşık dokuz asır önce yaşamıştır. Putperestlikten vazgeçtiği için, çöllerde ve mağaralarda yaşamaya mecbur olmuştur. Dinî rivayetlere göre, Milâttan 880 yıl önce gökyüzüne çekilmiştir.

Ilyas kimin ébir çöken suvlarda **(MG).**

IMAM (Ar. ima:m, ç. éimme): **1.** Dine önderlik eden kimse; Hz. Alı ve onun soyundan olan 11 kişinin her biri. **2.** Cemaate namaz kıldıran.

Ol iki ımam goluñızdan daldarlar **(MG).**
Hem pisent étmez éimme hem resul **(A).**

IMAM AGZAM (Ar. ima:m a'zam): Abu Hanıfa Nugman ibn Sabıt'ın lâkabı. 699-700'lü yıllarda Kufe (Küfe)'de doğdu. Aslı Ovganıstan (Afganistan)'ın Këbil (Kâbil) şehrindendir. Abu Hanıfa, ilk önce felsefe ilmini ve din ilimlerini öğrendi. Dört büyük mezhepten biri olan Hanafı (Hanefî) mezhebinin kurucusudur. Imam Agzam, Hz. Muhammet'e ait binlerce hadisten ancak on yedi tanesinin doğru olduğunu söyleyip diğerlerini inkâr etti. Birçok eseri vardır. (Fıkhil-Ékber, Élmesned ve Maksud.) Bazı malûmata göre, Mansur Dovanıkı ona vezirlik önerdi, fakat Abu Hanıfa bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Mansur, Abu Hanıfa'yı tutsak etti ve kamçılanmasını emretti. Imam Agzam, esirken 767-770'li yıllarda Bagdat (Bağdat)'ta vefat etti.

Alım misli ımam Agzam gerekdir **(Ar).**
Hususan hezreti-Nugman bu yolda,
Gatı cahıt bolup bu dagu-çölde **(A).**
Akıl sen, ımamı-Agzamı-Kufige nazar kıl **(An).**

IMAMAN (Ar. ima:ma:n): **1.** İki imam. **2.** Mutasavvıfların düşüncesine göre, kutbıl-aktab (bak.)ın ve govs (bak.)un yardımcısı olan iki ulu pir.

IMAMAYN (Ar. İma:mayn): İki imam.

Du ten sag-solunda imamayn diyrler,
Sagındakı göge éylër tedbirler **(MG).**

IMAM CAFAR (Ar. ima:m Ca'far): Abu Abdılla Cafar ibn Muhammet. Şiîlerin altıncı imamıdır. Lâkabı Sadık'tır. 669-700'lü yıllarda Medine'de doğdu ve 765-766'lı yıllarda vefat etti. Şiîliğin kurucusudur. Bundan dolayı bu mezhebe, Cafarı (Caferî) mezhebi adı verilmiştir. Devrinde birçok ilim kolu gelişmiş, dört bin kişi ilmî sahalarda çalışmıştır. Ayrıca, Imam Cafar, döneminin simyacılarından biridir.

Ya ımam Cafara bagışla bizni **(MG).**
Cafarı-Sadık veli-alla idi **(A).**

IMAM CAPAR (Ar. ima:m Ca'far): Bak. **ımam Cafar.**

IMAM ÉSGER (Ar. ima:m Ésger): Abu Muhammet Hasan (846-873). Şiîlerin on birinci imamıdır. Ésger, onun lâkabıdır.

Ya ımam Égere bagışla bizni **(MG).**

IMAM HASAN (Ar. ima:m Hasan): Hz. Alı'nın büyük oğlu. 624-625'li yıllarda Medine'de doğdu. Annesi, Hz. Muhammet'in

kızı Patma'dır. İmam Hasan ve kardeşi Husayn, gençlik yıllarında Hz. Muhammet'ten eğitim aldılar. Daha sonra onları, Hz. Alı eğitti. 660-661'li yıllarda Hz. Alı'nın öldürülmesinden sonra Hasan babasının yerine halife oldu. Fakat Muavıya'nın karşı çıkması ve Kufe (Küfe) tarafına sefer düzenlemesi yüzünden halifelikten vazgeçti. Muavıya'nın kurduğu tuzakla, eşlerinden biri tarafından zehirlenerek öldürüldü. Bu vak'a 669-670'li yıllarda oldu.

Çeşmi-çıragımdır, nurı-ayımdır,
Ya ımam Hasan bagışla bizni **(MG).**

IMAM HUSAYN (Ar. ima:m Husayn): Hz. Alı'nın ikinci oğlu. 625-626'lı yıllarda Medine'de doğdu. Yezit halife olduğu zaman ona biat etmedi ve Mekke'ye göçtü. Husayn'a burada Yezit taraftarları eziyet etti. Sonunda Husayn'ın askerleriyle Yezit'in askerleri Kerbala Çölü'nde savaştı. Savaşta Husayn şehit edildi. Bu vak'a 680-681'li yıllarda olmuştur.

Bir allanıñ şiri hezret Alıdır,
Hasan-Husayın ol cennetiñ gülüdür **(Ar).**

IMAM MUHAMMETBAGIR (Ar. ima:m Muhammed Ba:kır): İmam Zeynelabıdın'ın oğlu Bagır (676-733). Şiîlerin beşinci imamıdır.

Humayun dagıdır ahır binası,
Muhammetbagıra bagışla bizni **(MG).**

IMAM MUHAMMETTAGI (Ar. ima:m Muhammed Takı:): İmam Rıza'nın oğlu Muhammettagı (811-835). Şiîlerin dokuzuncu imamıdır.

Muhammettagıya bagışla bizni **(MG).**

IMAM MUSA KËZİM (Ar. ima:m Ka:zim): İmam Cafar'ın oğlu İmam Musa. Şiîlerin yedinci imamıdır.

Musa Këzime bagışla bizni **(MG).**

IMAM NAKI (Ar. ima:m Nakı:): Abdulhasan Alı'nın oğlu Muhammetnakı (829-965). Şiîlerin onuncu imamıdır.

Ol ımam Nakıya bagışla bizni **(MG).**

IMAM RIZA: Musa Këzim'in oğlu Abulhasan Alı. Şiîlerin sekizinci imamıdır. 770'te Medine'de doğdu. Abbasî halifesi Mëmun büyük bir törenle onu Marı'ya çağırarak taç ve tahtının vekili yaptı. Rıza bunu istemese de kabul etmek zorunda kaldı. Rıza, 1817-1818'li yıllarda Marı'dan Bagdat (Bağdat)'a gidince Mëmun yaptığına pişman oldu ve Rıza'yı zehirleyerek öldürmeyi düşündü. Böylece sekizinci imam üzüme konulan zehirle öldürüldü. Alı ibn Musa, Tus civarında bulunan Senavat (bugün Maşat) adı verilen yere defnedildi. İşte bundan dolayı buraya mukaddes şehir gözüyle bakılır. Alı ibn Musa'nın lâkabı Rıza'dır. İmam Rıza ya da Alı ibn Musa-r-Rıza isimleriyle bilinir.

Ya ımam Rızaya bagışla bizni **(MG).**

IMAMIL-MURSALIN (Ar. ima:mul mursali:n): Peygamberlerin imamı, Hz. Muhammet.

Dayıma destgiriñ olgay hem ımamıl-mursalın **(Ş).**

IMAMI-UMAM (Ar. ima:m-e omem): Ümmetlerin imamı, halkın imamı.

Sibteyin-nebi kanı, imamı-umam érdi **(An).**

IMARAT 1 (Ar. ima:ret): **1.** Bir yeri bayındır hâle getirme. **2.** Bayındır yer, ev, bina.

Imarat éylemek (kılmak): Bayındır hâle getirmek, onarmak.

Söhbet üçin bina bolgan imarat **(S).**

Şazadalar salamat,

Köñülleri ımarat **(MG).**

Bozulgan şëhrimiñ ımarat éyle **(ZT).**

IMARAT 2 (Ar. ima:ret ve éma:ret): **1.** Emirlik, beylik; emirlik etme. **2.** Emirin, beyin ya da hanın elinde bulunan yer, yurt.

Imarat kılmak: Emirlik etmek, hükümdarlık yapmak.

Ki kıldı husnı köñülde ımarat **(B)**

IMLA (Ar. imla:): Bir dildeki kelimeleri doğru yazma şekli, bilgisi.

IMRAN (Ar. Imra:n): Hz. Musa'nın babasının adı.

Imran ili: 1. Yahudi halk. **2.** Eminlik, güvenlilik.

Beytilmukaddesde, Imran ilinde,

Atasız bar bolan éne bilinde **(MG).**

Müñ mesayıl verdi Imran ogluna,

Üşbu türlük diyr idim bir-bir saña **(A).**

IMRILKAYIS (Ar. İmra'ulkays): İslâmiyet'ten önceki Arap şairlerinin en meşhuru ve Kende hanedanlığının en son padişahı. Bir divanı vardır. 560-566'lı yıllarda arasında vefat etmiştir. Kabri Ankara'dadır.

IMTIHAN (Ar. imtiha:n): Bak. **imtihan.**

INA (Ar. ana:): Yorgunluk; ağır zahmet, meşakkat.

Sensiz maña matlup érur tende élem, canda ına **(An).**

INAK: Danışılan, inanılan; hanların, beylerin beraber oturduğu adamları, dostları, yoldaşları.

INAP (Ar. ınab): Üzüm.

Mes gelmiş senemim, noş kılmış bagda ınap **(KO).**

INDALIP (Ar. andali:b): Bak. **andalıp.**

INDALLA (Ar. ındalla:h): Allah'ın yanında, Allah'ın huzurunda.

Indallada sen: Allah'ın yanında sen, Allah'ın huzurunda sen.

Pelek diydi neyge girmediñ éy can,

Ki ındallada sen hurmatlı mıhman **(A).**

INDALLAHI ATKAKUM (Ar. ındalla:hı atka:kum): Allah'ın huzurunda günahlardan kaçanlarınızdır. (Kur'anıkerim'in 49. suresinin 13. ayetinde yer alan bir ibare.)

Kovluhu tagala éyermek, ındallahı atkakum ayata **(A).**

INDI (Ar. ındi:): Benimki, benim yanımda.

Yene aydı, ki salıs bolsa ındı **(C).**

INPIGAL (Ar. infi'a:l): **1.** Gücenme, kırılma, içerleme. **2.** Üzüntü, kaygı, keder, gam.

Gülüñ ki yüz tecemmulı bar husn bagıda,

Ol gülni görgeli yüzden ınpıgalı bar **(BH).**

INS (Ar. ins): İnsan.

Şalık éden ınsa-cına Süleyman **(MG).**

INSAP (Ar. énsa:f): Adaletli davranma; vicdana uygun, ölçülü hareket etme.

Insap éylemek: Adaletli bir şekilde davranmak.

Zemin ınsap éylemezmi, dolmazmı **(MG).**

INŞA (Ar. inşa:): Yazma; yapma, kurma, türetme.

İnşa kılmak: Kurmak, yapmak; yazmak.

Halı-zarım kıssasın inşa kılarda safhaga,

Yazmışam takrır édip birnéçe tugrasına men **(Ga).**

INŞALLA (Ar. inşa:alla:h): Allah isterse, Allah nasip ettiyse.

İnşalla başım sag bolsa **(SH).**

INTIHAP (Ar. intiha:b): Bak. **intıhap.**

INTIHAR (Ar. intiha:r): Bak. **intıhar.**

INTIKAL (Ar. intıka:l): **1.** Göçüş, göçürme; bir yerden bir yere geçme. **2.** Ölme, yok olma.

Intıkal étmek: 1. Göçürmek, bir yerden başka bir yere geçirmek. **2.** Ölmek.

Intıkal kılmak: Göçmek, gitmek.

Bil, ahır kim o yerden ıntıkalı,

Kılıp yördi Mervi-şahı-cahanı **(C).**

Tapmasın ızzu-kemalın ıntıkal **(BH).**

Dürri-gövher kéni kimdir binova, bıntıkal **(Şab).**

Éşidenler ıntıkal étgen imiş Şeydayı diyp **(Ş).**

INTIKAM (Ar. intika:m): Öç, acısını çıkarma; öç alma.

Intıkam almak: Öç almak.

Vasıla kim bolganımnı bilmesin şeytan rakıp,

Yoluñızını urmasın dartıp köñül ıntıkam **(Ga).**

Bulardan almasam té ıntıkamı **(C).**

INTIKAT (Ar. intika:d): Tenkit etme; edebî veya ilmî bir eseri inceleme, değerlendirme.

INTIZAM (Ar. intiza:m): Tertip, düzen.

Intızam tapmak: Tertip edilmek, düzene sokulmak.

INTIZAR (Ar. intiza:r): Bak. **intizar.**

IRAK 1 (ıra:k): Uzak; bak. **yırak.**

IRAK 2 (Ar. Ira:k): Orta Doğu ülkelerinden biri. Başkenti Bagdat (Bağdat)'tır. Irak, geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içindeydi. Ve yine eskiden medeniyet merkezlerinden biriydi.

Irak zemin: Irak ülkesi.

Irak zemin Kerbelaya,

Bakam Yusup diye-diye **(MG).**

IRFAN (Ar. ırfa:n): **1.** Bilme, anlayış, iç yüzüne bilme. **2.** Allah'ı tanıma, ilâhî sırlara ve hakikatlere ulaşma; sofizm.

Seniñ zatıñ nahayatıñ kişi élemde bilmeydir,

Ki çoh ırfanda arıflar ki pikir éyley kemalıñdan **(Ga).**

IRMAK: Irmak; çeşme.

Suvsadım, éy yar, laglıñnı tilér men sormagın,

Ölgeli diydim "Tilér men abı-hayvan ırmagın" **(Ga).**

ISLAM (Ar. isla:m): **1.** Boyun eğme. **2.** Hz. Muhammet'in tebliğ ettiği din.

Amalsız mollalar, hökümsiz hatlar,

Islamıñ yoluna salıp siz otlar **(K).**

ISMARLAMAK: Bak. **ésmerlemek, asmarlamak.**

ISMAT (Ar.): Kötü iş ve günahlardan kaçınma; namuz, ar.

Patışah-a, kim hısar étmiş özüñe Gayıbı,

Dergehiñde yalbarıp her demde pazlıñ ısmatın **(Ga).**

ISMAYIL (Ar. İsma:i:l): Dinî rivayetlere göre, Hz. Ibrayım'ın oğlu. Annesi Hacar'dır. Müslümanlar onun Hz. Ibrayım tarafından, Allah yolunda kurban edilmek istendiğine; Yahudiler ise, Hz. Ibrayım'ın diğer eşi Sara'dan olan Ishak'ın kurban edilmek istendiğine inanmaktadırlar. Babası, Ismayıl'ı Arabıstan (Arabistan)'a götürdü. Burada

Ismayıl'ın neslinden bir kabile türedi. Onlara Ismayılıye Arapları denilmektedir.

Halıl oglı Ismayıl,
Gurbandadır, gurbanda **(MG).**
Ismayıl gurbanıñ boldı Menada **(MG).**

ISMAYIL SAMANI (Ar.-Far. İsma:i:l Sa:ma:ni:): Ismayıl ibn Ahmat. Samanitler hanedanlığının kurucusudur. Kardeşi Nasr ibn Ahmat'tır. Ismayıl, Buhara'nın; kardeşi Nasr, Maverannahr (Maveraünnehir)'ın emirliğini yapmıştır. Aralarında iki defa savaş oldu. Ismayıl, Nasr'ı esir aldı. Nasr, 892-893'lü yıllarda vefat etti. Ismayıl, halife tarafından Nasr'ın yerine Maveraünnehir'in emiri yapıldı. Birçok yeri sınırları içine kattı. Ganimetler topladı. Sekiz yıl emirlikten sonra yine halife tarafından bu görevden alındı ve yerine Émr ibn Leys verildi. Fakat Ismayıl onunla savaştı ve onu yendi. Bağımsız Sasanidler Devleti'ni kurdu. Yeni sekiz yıl hükümdarlık yaptı. 907-908'li yıllarda vefat etti. Yerine oğlu Ahmet padişah oldu. Ismayıl, çok zeki bir insandır.

Bir éziz şahı Horasanı idi,
Adı Ismayıl Samanı idi **(A).**

ISRAFIL (Ar. İsra:fi:l): Rüzgâr meleği, dinî rivayetlerde bahsedilen dört melekten biri. Sûr adında bir düdüğü vardır. Sûr'u ilk üfürüşünde bütün canlılar ölecek, ikinci üfürüşünde ise hesap için dirileceklerdir.

Israfil surını çalsa gerekdir **(MG).**
Mikayıl, Israfil, Ézrayıl bile **(MG).**

ISRAMAK (Çağatayca-Tatarca): Korumak; terbiye etmek, yetiştirmek, bakmak.

Kılıp kalbım éra zikriñni mahfi,
Ki bir genç ısragan veyrana bolsam **(Ş).**

ISRAP (Ar. isra:f): Boş yere harcama, israf etme.

Israp kılmak: Boş yere harcamak, israf etmek.

Diymedi kim iyp-içip hayvan kimin ısrap kıl **(Ga).**

ISSIG, ÉSSIG: 1. Fayda, yarar. **2.** Yükseltilen. **3.** Sıcak, kızgın.

Bayram-a, zülpi-yılanıga fusundan ne ıssıg,
Çünki möhlügrék bolur, her niçe édsun éylediñ **(BH).**

ISTIGANAT (Ar. isti'a:net): Yardım.

Istıganat éylemek: Yardım etmek, desteklemek.

ISTIGNA (Ar. istigna:): **1.** Var olanla yetinme, kanaat etme. **2.** Naz. **3.** Kibir. **4.** Yüz çevirip bakmama.

Éger ol şahı-huban lutf ile olsa hırıdarım,
Gedayı men, ki ıstıgna satar men patışalarga **(BH).**

IŞA (Ar. ışa:): **1.** Akşam. **2.** Akşam ve yatsı namazı.

Magrıbı İsam pıgamber kıldı ovval şovk ile,
Bagd éz an ışa namazın kıldı Musayı-Kelim **(GB).**

IŞARAT (Ar. işa:ret): Parmakla vb. ile gösterme.

Işarat kılmak: Bir şeyi göstermek.

Bir ışarat kıldı aña düşmedim **(MG).**
Tagt üstünde maña kıldı ışarat **(MG).**

IŞK VADISI (Ar.-T. ışk va:di:si): Bak. **vadı.**

IŞŞAK (Ar. uşşa:k): Bak. **aşık.**

IŞTIYAK (Ar. iştiya:k): Heveslenme, meyletme.

IŞVA (Ar.): Naz, cilve.

Işva-naz éylëp bakan nerkes gözüñden örgüley,
Hem yüzünden, hem gözüñden, hem özüñden örgüley **(An).**

ITAGAT (Ar. ita:'at): Bak. **itagat.**

IZ (Ar. ı'zz): Değer, kıymet, hürmet; şan, şöhret; yüksek mertebelilik.

Izzu-cah: Değer ve mertebe.

Münküre bermiş cahanda malı-mülki, ızzı-cah,
Aşıga derdi-bela kılmış cahanda kısmatın **(Ga).**
Andalıp, ahu-vah ile, yok işi ızzu-cah ile,
Galdı tümen günëh ile, öldi nëhak güvëh ile **(An).**

IZHAR (Ar. izha:r): Gösterme, meydana çıkarma, belirtme; bildirme, haber verme.

Izhar éylemek (étmek, kılmak): Meydana çıkarmak, açığa vurmak, belirtmek.

Izhar éyleyin dadımı **(ŞG).**
Mëhrem énem, saña ızhar éyledim **(ZT).**

IZMIKŞİR: Horezm'in (şimdiki Tagta bölgesinin) Zamahşar adlı yerinin kısaltılmış adı. Meşhur âlim Abulkasım Mahmut ibn Omar ibn Muhammet Horezmi Zamahşarı, 1074-1075'li yıllarda burada doğdu. Devrinde yaşayan âlimlerin en büyüğü ve en çok hürmet edilenidir. Fahrı-Horezm (Harezm'in övüncü) lâkabıyla da tanınmıştır. Soğuk yüzünden kaybettiği bir ayağı tahtadandır. Zamahşarı, birçok eser yazmıştır. (Ésasıl-belaga, Él-keşşaf vs.) 1143-1144'lü yıllarda Horezm'de vefat etmiştir.

IZZAT (Ar. izzet): Değer, itibar, şeref, hürmet, saygı, yücelik; şan, şöhret.

Izzat éylemek: Hürmet etmek, saygı göstermek, değer vermek.

Her ince kömüri éyleseñ ızzat **(MG).**

IZZI-CAH (Ar.-Far. ızz-u ca:h): Bak. **ız.**

İ

İBA (Ar. iba:): Sakınma, çekinme; inkâr etme, yüz çevirme, kabul etmeme.

İba kılmak (étmek): Çekinmek; yüz çevirmek.

Uyalıp yerge bakıp bizden ki iba kıla sen **(MN).**

Hasta canım gorkup iba éyledi **(GS).**

İBAGĒR (Ar.-Far. iba:ger): Bir işi yapmaktan kaçınan, yüz çeviren.

Her bir ibagērler meñzedi pile **(Zın).**

İBAT (Ar. iba:d): Bak. **abt.**

İBDAG (Ar. ibda:'): Yaratma, yoktan var etme.

İBGA (Ar. ibka:): Bırakma; sürekli kılma, kendi yerinde ve işinde bırakma.

İBHAM (Ar. ibha:m): Kesin ve açık olmama, gizli olma, belirsizlik, kapalılık, şüphe.

İBLA (Ar. ēbleh): Akılsız, ahmak.

Her nēkes iblanıñ sütem işleri,
Cana barabardır zēhri-mar bile **(Aş).**

İBLAG (Ar. ibla:g): Haber verme, bildirme, ulaştırma.

İblag étmek: Haber vermek, bildirmek.

İBLİS (Ar. ibli:s): Şeytan.

İblisi-lagın: Lânetlenen şeytan.

Aşıkı-dünyē bolup, iblise dövlethamı sen **(Ş).**

Ol iblisiñ sınasınıñ odı yok **(D).**

Garşıñızda durmuş iblisi-lagın **(A).**

İBLİSİ-LAGIN (Ar. ibli:s-e la'ı:n): Bak. **iblis.**

İBN (Ar. ç. ibna:, benu:, benu:n): Oğul.

Ya ibni-adam: Ey âdemoğlu.

İbni-adamıñ bedu-parhı amaldır ıgtıbar **(Ş).**

Nesihatım budur, ya ibni-adam **(Kēt).**

İBNİ-ADAM (Ar. ibn-e a:dam): Bak. **ibn.**

İBNİ-APBAS (Ar. İbn Abba:s): Abdılla ibn Apbas ibn Abdılmuttalıp ibn Haşım. Sahabeden biridir. 620 yılında Mekge (Mekke)'de doğdu. 687-688'li yıllarda vefat etti. Hz. Alı halifeyken onunla beraber Irak'a gitti. Siffeyn şehrinin valiliğine atandı. Apbas, devrinin tanınmış âlimlerinden olup ilk defa Kur'anıkerim'in tefsirini yapanlardan biridir.

İBNİS-SEBİL (Ar. ibn-és-se-bi:l): **1.** Önder; münasip, uygun. **2.** Garip, fakir, eli boş.

Gēh harabat éylegey, gēhi mınacat éylegey,
Gayıbını éyledíñ ibnis-sebil, éy köñül **(Ga).**

İBNİ-TALIP (Ar. ibn-e Ta:lib): **1.** Talıp'ın oğlu. **2.** Hz. Muhammet'in damadı Hz. Alı'nın lâkabı.

Hababılla diydi, éy İbni-Talıp,
Huda kaldı seni duşmanga galıp **(C).**

İBRAZ (Ar. ibra:z): Ortaya koyma, aşikâr etme, bildirme.

İbraz étmek: Bildirmek, ortaya koymak.

İBRIK (Ar. ibri:k): Sürahi, şarap kabı.

Kimi seçcadasın satar, girev goyar kimi ibrıkı **(B).**

İBTİDA (Ar. ibtida:): Evvel, ilk önce, başlangıç, baş, ön.

İbtida éylemek (kılmak): Başlamak.

İbtida öz gudratndan ne yaratmışdır samat **(Ş).**

İBTİDAG (Ar. ibtida:'): Örneksiz olarak bir şey meydana getirme, yenilik yapma.

İBTİHAÇ (Ar. ibtiha:c): Mutluluk, sevinç.

İCAT (Ar. i:ca:t): Türetme, yaratma, bir şey meydana getirme.

Bagısı-icat: Türemeye sebep.

İcat étmek: Bir şey meydana getirmek.

Senden tapıp sagadatı-kövneyn ulug-kiçik,
Éy lutf birle bagısı-icadı-kövneyn **(BH).**

Gaçmayın şer haramıdan, iyip-içip éşret kılıp,
Cürmi-usyanlarga çoh icat bolgan mollalar **(Kēt).**

İCLAS (Ar. icla:s): Meclis, eğlence, cümbüş; oturtma, oturtulma.

İCTİHAT (Ar. ictiha:d): Uğraşma, çabalama, gayret; dinî meseleler hakkında müstakil bir fikre varma.

Gamçılar men ışk atın éylēp vısalıñı tamag,
Vaslıña yetmek üçin her dem kılar men ictihat **(Ga).**

İCTİMAG (Ar. ictima:'): Toplanma, bir yere birikme; topluluk.

Güneş ile gicēniñ ictimagı yok ya ne üçin **(B).**

İÇTİMAG (Ar. ictima:'): Toplanma, bir araya gelme.

İçtimag étmek: Toplanmak, bir araya gelmek.

İÇTİNAP (Ar. ictina:b): Çekinme, sakınma, dışta olma; perhiz.

İçtinap étmek: Çekinmek, sakınmak, geri durmak.

Muttakı ēhli mubahlan içtinap étmek édep **(Ş).**

İçtınap étse günēden bicedel **(A).**

İDBAR (Ar. idba:r): **1.** Bahtsızlık, talihsizlik, işlerin ters gitmesi, başarısızlık, uğursuzluk. **2.** Kirlilik; kabalık.

Ötüp çün nobatımız kaldı idbar **(C).**

İDDİHAR (Ar. iddiha:r): Biriktirme, toplama, yığma.

İddihar kılmak: Biriktirmek, toplamak.

Özlerini alıban kıldı iddihar **(C).**

İDRĒK (Ar. idra:k): Düşünce, akıl; akıl erdirme, anlama.

İdrēk étmek (kılmak): Düşünmek, anlamak.

Ne huş galdı, ne aklu, ne idrēk **(C).**

Seniñ pēhmu-idrakiñe kayıl men **(ZT).**

Bir şehi-hudraydır kılmas, netey, idrēk ışk **(Ga).**

Derdi-ışkıñ, yar, kim idrēk édipdir men kimi **(Ga).**

İDRİS (Ar. İdri:s): Dinî rivayetlere göre, eski peygamberlerden biri. Hermes, Érmis, Ahnuh gibi isimleri de vardır. Müsür (Mısır)'ün Menef şehrinde doğdu. Daha çok hayatını seyahat ile geçirdi. Seksen yaşında kendisine peygamberlik verildi. Adam Ata'dan iki yüz yıl sonra yaşamıştır. Adı Kur'anıkerim'de iki yerde geçmektedir. Fakat onun peygamber olduğu kesin değildir. Magtımgulı'nın verdiği bilgiye göre, İdris terziymiş ve onun yedi adet sanatı varmış.

İdris köynek tikip geçdi **(MG).**

İdris idi ēlemde beşeriñ ulaması **(An).**

İdris şindi nirde gurar söhbeti **(MG).**

İFLAS (Ar. ifla:s): Muhtaçlık, gariplik, parasızlık.

Éy nebi, halın bile ruhlarıñ şeydasıyam,
Mēhneti-hicran çekip, derdi-gamın iflasıyam **(Ga).**

İFRAT (Ar. éfra:t): **1.** Fazla, daha fazla. **2.** Fazlalık; haddinden fazlalık; ölçüyü aşma, aşırılık.

Gëh Mecnun dek cunun ifratıdan bihut bolup,
Hatırıga yetmegen agaz ile éncam il **(BH).**

İFRİT (Ar. ıfri:t): **1.** Cin; şeytan; dev. **2.** Hilekâr, kurnaz.

Du ifrit aydı bu dem men baralı,
Sen yerinden turmayın geltireli **(A).**

İFSAT (Ar. ifsa:d): Fesatlık, kötü iş, kötü davranış.

İFŞA (Ar. ifşa:): Gizli olan bir şeyi açığa çıkarma, ortaya dökme; rezil etme.

İFTİHAR (Ar. iftiha:r): **1.** Kendine güvenme, övünme, gururlanma, kıvanç duyma. **2.** Övünmeye sebep olan şey.

İftihar éylemek (étmek): Övünmek, kıvanç duymak.

Arızın görmek érur iki gözümge iftihar **(An).**
Husrovı-adıl Humayun ol şehi-adıl ki dëhr,
Barça ëlemden anıñ adıga éylër iftihar **(BH).**

İFTİRAK (Ar. iftira:k): **1.** Ayrılma, ayrı düşme, ayrılık. **2.** Dağılma, saçılma, perişan olma.

Bu acal sayat érur, kim yoluda gurmuş duzak,
Çünki ömür üç harp érur ébcetden étsem iftirak **(Şab).**

İHAM (Ar. i:ha:m): **1.** Şüphe ve tereddüte düşürme. **2.** Mana sanatlarından biri. İhamda şair birden çok manası olan bir kelime ya da kelime grubunu dizesinde veya beytinde kullanır. Kelimenin ilk anlamı çok açık ve bulunması kolaydır. Diğeri anlamı ise gizli ve bulunması zordur. Bunu anlaması için okuyucunun çok düşünmesi gerekmektedir. Şairler eserlerinde daha çok bu bulunması zor manayı el üstünde tutarlar. Bu sanata Fars-Tacik edebiyatında oldukça sık rastlanmaktadır.

Goftem: "Deva-ye derd-e dilemra hati nevis,
Gofta: "Devat çun benevisem, devat nist" **(K. Hocendi).**

Bu beytin birinci satırının manası şudur: "Dedim: Gönül derdime bir hat yazıp ver." Fakat ikinci satır iki anlam ifade etmektedir:

1. Dedi: Dermanını nasıl yazayım? Senin derdine derman yok.
2. Dedi: Dermanını nasıl yazayım? Çünkü divit yok.

Başka bir örnek:

Diyseler "Atlan-ha, atlan!"
Mert yigit ot çeynër sırtlan **(MG).**

Bu beytin ikinci satırındaki "sırtlan" kelimesinin iki anlamı vardır. Birinci ve açık anlamı "yırtıcı hayvan"dır. İkinci ve şairin esas belirtmeye çalıştığı anlamı ise "çabukça, tezce"dir.

İHMAL (Ar. ihma:l): Dikkatsizlik, önem vermeme, tembellik; görevi yerine getirmeme, savsaklama.

Bes beyikler işin ihmal étmeye,
Ékin ékdirgey peragat yatmaya **(A).**

İHSAS (Ar. ihsa:s): Hissetme, duyma, sezme, bilme.

İhsas étmek: Hissetmek.

İHTİMAM (Ar. ihtima:m): Elinden geleni yapma, çalışma, uğraşma, çabalama, çok dikkatli çalışma.

İhtimam éylemek (étmek): Elinden geleni yapmak, çok dikkatli çalışmak.

Hed'yeler ibergey bulara ihtimam **(A).**

Yöredip ataşkedesin énçe éylëp ihtimam **(C).**

İHTİRAZ (Ar. ihtira:z): Bak. **ıhtıraz.**

İHTİSAP (Ar. ihtisa:b): Bak. **ıhtısap.**

İHTİYAÇ (Ar. ihtiya:c): Muhtaçlık, yoksulluk.

Cahanda, Gayıbı, yarıñ saña köp ihtiyacı bar,
Seniñ tek yüz tümen Mecnun anıñ yarı-gedasıdır **(Ga).**

İHTİYAT (Ar. ihtiya:t): Bak. **ihtıyat.**

Halka beryën ihtiyat birle cogap **(A).**

İHYA (Ar. ihya:): Diriltme, canlandırma; büyük ölçüde geliştirme, imar etme.

İhya bolmak: Diriltmek, canlandırmak.

Adl rayından cahan ihya bola **(A).**

İKRAH (Ar. ikra:h): İğrenme, tiksinme; bıkma, usanma; gönlü razı olmama, istememe.

Kineden kılma kuduret köñlüni sen kibr ile,
Kim yaman birle bolan bolmas imiş ikrahsız **(Ga).**

İKRAM (Ar. ikra:m): Hürmet etme, saygı gösterme, ağırlama.

İkram étmek: Hürmet etmek, saygı göstermek.

Görse ikram éder cennetiñ hüyri **(K).**

Édebinde ikramında bellidir **(MG).**

İkram éder cümle melek **(A).**

İKTİHAL (Ar. iktiha:l): Göze sürme çekme; sürme.

Paygerdin sen anıñ kıldıñ gözüñe iktihal **(Misg).**

İLEL (Ar.): Bak. **ıllat.**

İLËH (Ar. ila:h): Allah.

Ol sebëp émrin tutuñ diymiş ilëh **(A).**

İLGA (Ar. ilga:): Bozma, iptal etme, yürürlükten kaldırma.

İLHAK (Ar. ilha:k): Katma, katılma; kavuşma.

İLLALLA (Ar. illalla:h): Allah'tan başka (ilâh yoktur).

Aşık aydar: "İllalla" **(MG).**

İLLET (Ar.): Bak. **ıllat.**

İLTİCA (Ar. iltica:): Sığınma, barınma.

İltica étmek: Sığınmak.

Goymuşam yüz anlara sarı, tutup men iltica **(Ga).**

İLTİMAS (Ar. iltima:s): İstek, dilek, rica, yalvarma.

İltimas éylemek: İstemek, dilemek.

Éy sütemkër iltimasım diñlegil **(A).**

İltimas éylemes gül yüzli yarım **(G).**

İLTİPAT 1 (Ar. iltifa:t): İyilik, güleryüzlülük, destek, yardım, dikkat, merhamet.

İltipat étmey meni hayran kıldı ol peri **(Ş).**

İltipat étmediñ hergiz sen maña **(MG).**

İLTİPAT 2 (Ar. iltifa:t): **1.** Göz ucuyla bakma. **2.** Edebî sanatlardan biri. Bu sanatta şair bir vak'adan söz açıp daha sonra başka bir olaya geçer. Böylelikle konuyu anlatırken daha fazla bir etki sağlamış olur.

Ör.:

Gayıbı galdı anıñ vaslından ayrı harı-zar,
Ya ilaha, bolmasın hiç bende soltandan cıda **(Ga).**

İLTİYAM (Ar. iltiya:m): Yaranın kapanması.

İLTİZAM (Ar. iltiza:m, ç. iltiza:ma:t): **1.** Kendini zorlama, kendini mecbur etme. **2.** Birinin tarafını tutma. **3.** Edebî sanatlardan biri. İltizamda şair bir kelimeyi her dizede veya bir beyitte tekrar eder. Mollanepes'in

"Gül" redifli gazeli bu sanata örnek olarak gösterilebilir.

İLZAM (Ar. ilza:m): **1.** Mecbur etme, borçlu duruma getirme, haksız duruma düşürme. **2.** Tartışmada uygun deliller ve belgelerle karşı tarafa üstün gelme ve böylece karşıdakinin susmasını sağlama.

Netey ilzam zerurlıkdan bu sözni,
Diydik, tagna okuna goyduk özni **(A).**

İMA (Ar. i:ma:): İşaret, iz; işaretle anlatma, dolaylı yollardan bildirme

İma-işaratlar bilen Tahırı çagırdı **(ZT).**

İMAN (Ar. i:ma:n): İnanma; inanç.

İman arza kılmak: İnandığını göstermek, inanmak.

Gullar iman arza kıldı, yaranlar **(MG).**

İMDAT (Ar. imda:d): Yardım.

İmdada yetmek: Yardıma koşmak.

İmdat éylemek: Yardım etmek.

Mert bolsañ yakına, yada,
Barabar bol, yet imdada **(Z).**

Bar gullara özi imdat éyleban **(SM).**

İMKAN (Ar. imka:n): Mümkün olma, olabilirlik.

Galmay imkanım ölüm sövdası düşmüş başıma,
Derdiden ömrüm tanabımıñ rahası galmamış **(Ga).**

İMLA (Ar. imla:): **1.** Doldurma. **2.** Doğru yazma; yazı.

İmla kılmak: Yazmak.

Ya özi éyledi bir imla bilen **(SH).**

Gayıbı şamıl degilmi husnı-kémilge bu söz,
Düşmeyinmi sözledim bu sözni imlasına men **(Ga).**

İMTIYAZ (Ar. imtiya:z): Daha fazla hak sahibi olma; diğerlerinden farklı olma

Biimtıyaz: Diğerlerinden daha fazla hakkı, hukuku olmayan, diğerlerinden farkı olmayan.

İmtiyazından üzülgen rızkı-zünnarın nedir **(AI).**

Gelmesin négéh yene bir merdimi biimtıyaz **(S).**

İMTİDAT (Ar. imtida:d): Uzatma, çekme, devam ettirme; uzunluk, devam.

İMTİHAN (Ar. imtiha:n): Deneme, sınama, sınav, yoklama.

İmtihan üçin aña kirmi-kelanlar beklenen **(MG).**

Bir hüyrni zibu-zınat berip, Mecnunıñ aldıga imtihan üçin iberdi **(LM).**

İMTİNAG (Ar. imtina:'): Yasaklama, menetme; kaçınma, çekinme, kabul etmeme.

İNABET (Ar. ina:bet): **1.** Tövbe etme. **2.** Bir pire bağlanıp sofu olma.

Fakr dagvısı bile terki-inabet hem kılıp,
Gulluga boyun sunup imana gelmişlerdeniz **(Ga).**

İNBİSAT (Ar. inbisa:t): Açılma, yayılma.

Cuyendeyi-ayşu-inbasatıñdır men,
Hahanı-peragatu-nışatıñdur men **(BH).**

İNCİL (Ar. inci:l, ç. éna:ci:l): Bu kelimenin aslı Grekçedir. Dinî düşüncelere göre, İsa'ya gökten inen dinî kitap.

"İncil" vaspın İsa éyledi isbat **(MG).**

"Zeburnı" Davuda, "İncilni" İsa,
"Tövratnı" Musaga ayan getirdi **(Mag).**

İNFIGAL (Ar. infi'a:l): **1.** Utanmazlık, utançlı, ayıplı olma. **2.** Bir şeyin tesiri altında kalma, gönül bağlama. **3.** Kaygılanma, üzülme.

Men hiç bilmedim sebébi-infigalını **(BH).**

Utanmış gün görüp yarıñ cemalı halı-balıdan,

Özün pınhan éder her şam anıñ çün inpıgalından **(Ga).**

İNFİCAR (Ar. infica:r): Patlama, yarılma.

İNHİRAP (Ar. inhira:f): Eğrilme, doğru yoldan çıkma, dönme, sapma.

İnhirap gapmak: Eğrilmek, doğru yoldan çıkmak.

İNHİTAT (Ar. intita:t): Güçten, kuvvetten düşme; alçalma, aşağı inme.

İNHİZAM (Ar. inhiza:m): Kaçma; yenilme; savaşta yenilip kaçma.

İNKĔR (Ar. inka:r): İnançsız olma, reddetme, kabul etmeme, dönme.

İnkĕr étmek: Reddetmek, gerçeği kabul etmemek.

İNKIYAT (Ar. inkıya:d): Bağlı, boyun eğmiş.

İnkıyat bolmak: Boyun eğmek, bağlı olmak.

Müşkboyuñ çün geler, dilber, sĕherden össe bat,
Şol muatter zülpüñe köñlüm bolupdır inkıyat **(Ga).**

İNKİSAR (Ar. inkisa:r): Kırma; kırılma, kırılmış olma.

İNNĔ FATAHNA CAÉNA (Kur'anıkerim'den; inna: fatahna: 48. sure, 1. ayet; caéna: 67. sure, 9. ayet): Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik... Bize geldi.

Ayatı-lutfundan nışan-diñĕ fatahna, caéna **(An).**

İNTIZAM (Ar. intiza:m): Bak. **ıntızam.**

İNTİBAH (Ar. intiba:h): İhtiyat, uyanıklık, haberdar olma; cezalandırma.

İntibah étmek: Haberdar etmek; cezalandırmak.

İNTİFA 1 (Ar. intifa:'): Bak. **intifag.**

İNTİFA 2 (Ar. intifa:): Kesilme, susma; sönme, sönüş.

İntifa tapmak: Sönmek; kesilmek.

İNTİFAG (Ar. intifa:'): Faydalanma, yararlanma.

Bolmagay yagşı bolan yerde nizag,
Yagşılar sözünde köpdür intifag **(A).**

Mundan saña zerre yokdur intifa **(Kĕt).**

Bütin tesviri-pikriñ intifagı-millete sarp ét **(H).**

İNTİHA (Ar. intiha:): Son, ahir, son bulma, sona erme.

Bu işde yokdur intiha **(T).**

Mundan intiha bolarmı? **(Ş).**

Hem ébet yokdur saña, bakı galur sen intiha **(Ga).**

İNTİHAP (Ar. intiha:b): Seçme.

İntihap étmek: Seçmek.

İNTİHAR (Ar. intiha:r): Kendini öldürme.

İNTİKAL (Ar. intika:l): Bak. **ıntıkal.**

İNTİKAM (Ar. intika:m): Bak. **ıntıkam.**

İNTİKAT (Ar. intika:d): Bak. **ıntıkat.**

İNTİŞAR (Ar. intişa:r): Yayma, yayılma, neşretme.

İntişar étmek: Yaymak, neşretmek.

İNTİZAR (Ar. intiza:r): Birini, bir şeyi bekleme; gözleme; gözleyen, bekleyen.

İntizar bolmak: Beklemek; gözlemek.

Yarımız mekdepde yıglar, biz bu yerde intizar **(ŞG).**

Şeydayı olarnıñ intizarıdır **(Ş).**

İRADA (Ar. ira:de): İsteme, dileme; istek.

Kim irada éyledip subhanını,
Berse malından zekat her bir ganı **(A).**

İRADAT (Ar. ira:det): Gönülden bağlı olma, vefakârlık, dostluk; verilme.

Gĕh vahdat badasın tartıp iradat camıdan,

Yüz tümen Cemşitge cam éylegen éngam il **(BH).**

İRAT (Ar. i:ra:d, ç. i:ra:da:t): **1.** Beyan etme, söyleme. **2.** Kıymeti belirli; karşılık. **3.** Getirme, bir şeyi, birini şahit gösterme.

İrat étmek: Beyan etmek, söylemek.

İRCAG (Ar. irca:'): **1.** Geri döndürme. **2.** Taraf, yön.

İREÇ (Far. İ:rec): Éyran (İran) mitolojisindeki Feridun'un üçüncü oğlu. Feridun'un İreç, Selm ve Tur adında üç oğlu vardı. Yaşlandığında hâkimiyeti altında yer alan toprakları oğullarına pay etti. İran'ı İreç'e, Turan'ı Tur'a, Rum'u Selm'e verdi. Selm ile Tur, kardeşlerinin merkezde kalmasını çekemeyerek onu öldürdüler. Hatta İreç'in oğullarını bile helâk ettiler. İreç'in kızlarından birisinin Menuçihr adında bir oğlu oldu. İreç'in öcünü alıp Selm ile Tur'u öldürdü. İran ile Turan arasındaki uzun süren savaşlar bu yüzden çıkmıştır.

İRFAN (Ar. irfa:n): İlâhî sırlara ve hakikatlere ulaşma; ilim, bilim.

Éy köñül, aygıl nesihat arıfı-irfan geler **(Misg).**

İRSAL (Ar. irsa:l): Gönderme, yollama.

İrsal étmek (éylemek): Göndermek.

Dembe-dem gam ilçisin köñlümge irsal éyleban,
Kasdı-canım kılmak üçin leşgeri-hicran gelür **(Ga).**

İRSALUL-MESEL (Ar. irsa:l-ul-mesel): Şiirde sözü doğrulamak ve kuvvetlendirmek için bir atasözü veya tanınmış bir sözü söyleme sanatı. Eğer bir beyitte iki nakil olursa buna irsalul-meseleyn adı verilir.

Bay halkı yañra bolar, garrı övünceñ **(MG).**

Gören göz cort atar éşiden gulaga **(MG).**

"Utanmas barını bergen" diymişler **(A).**

İRŞAT (Ar. irşa:d): Doğru yolu gösterme, önderlik etme.

İrşat étmek: Doğru yolu göstermek.

Hamdı-lilla köñlüme her dürli iş irşat érur **(Ga).**

Bir amal éyesi bolsa,
İrşat gerekdir iygide **(Mag).**

Zikr éder hem anlarıñ irşadını **(A).**

İRTİBAT (Ar. irtiba:t): Bağlanma, ilgi, alâka.

Yogsa namıs étdi kılmak men gedaga irtibat,
Arızı dek aydan érkende ger étdi ihtıyat **(An).**

İRTİCAG (Ar. irtica:'): Geriye dönme.

İRTİKĒP (Ar. irtika:b): **1.** Bir işi yapma, etme. **2.** Kötü bir iş yapma; günahkâr olma, kanunlara karşı gelme.

İrtikēp étmek: Bir işi (daha çok, kötü bir işi) yapmak

Yalanı irtikēp étme, kesil sen dogrusın söyle **(H).**

İRTİZA (Ar. irtiza:): Razı etme; razı olma, razılık verme; gönlünü alma.

İSA (İİSUS): Hz. Muhammet'ten önceki peygamberlerden biri. Dinî rivayetlere göre, Palestina (Filistin)'nın Beytullahm adlı köyünde, bir mucize sonucu Mer'yem'den babasız olarak doğdu. İsa kendinin peygamber olduğunu ilân edince Yahudiler "Sen Musa'nın kanunlarını bozuyorsun." diyerek onu çarmıha gerdiler. Hristiyanlara ve Müslümanlara göre Hz. İsa ölmemiş gökyüzüne çekilmiştir. İsa, devrinde nefesi ile ölüleri diriltirmiş ve devamlı eşek üzerinde seyahat edermiş. Kendisine indirilen kitap İncil'dir.

Gudratıñ meşhurdır Mer'yem oglunda,

Ya reb, İsa beruhulla haka üçin **(MG).**

İSAR (Ar. i:sa:r): İkram, bağışlama; kurban etme, feda etme.

Lutf éylegil men zarıña, meni-bidil bimarıña,
Éy şa seniñ isarıña ēlem geda, men hem geda **(Ga).**

İSBAT (Ar. isba:t): Delil ve şahit göstererek doğrululuğunu ortaya çıkarma.

İsbat bolmak: Kanıtlanmak.

İsbat étmek: Kanıtlamak.

Hadıs birle barça bolupdır isbat **(A).**

Kelamılla içinde bolmuş isbat **(A).**

İSGENDER (Aleksandr Makedonskiy): Doğuda İsgender Zulkarneyn adıyla tanınan, Makedoniya hükümdarı 2. Filip'in oğludur. İsgender, eski dünyanın en meşhur kahramanlarından biri olup Milâttan 336 yıl önce hükümdarlık yapmıştır. Éyran (İran), Hindistan, Arabıstan (Arabistan) gibi birçok ülkeye seferler düzenlemiş ve buraları toprakları içerisine katmıştır. Doğu halklarının birçoğunun edebiyatında olduğu gibi Türkmen edebiyatında da İsgender'den bahseden eserlere ve rivayetlere rastlanmaktadır. İsgender 32 yaşında ölmüştür.

Hanı ol İsgender, Rüstem pëlvan,
Sen dünyëni tutcak sen, kim bolup **(MG).**

İSLAH (Ar. isla:h): Düzeltme, düzeltiş.

İslah étmek: Düzeltmek.

Kemine Gayıbı ışk içre risva,
Bolupdır ger aña bir dürli islah **(Ga).**

İSM (Ar. ç. ésma:, ésa:mi:): **1.** Ad. **2.** Ün, şöhret.

İsmi-agzam: Büyük ad, Allah'ın adı; ism-i azam duası.

İsmi-mukarrap: Allah'a yakınlık ifade eden isimler.

İsmi Gül, ruhsarı gül diysem, hatadır ol güle **(ZT).**

İsmim yörër gitsem ölüp **(MN).**

İsmagzam dogasın yazıp **(ŞG).**

Boldı kapır zıt saña, ismi-mukarrabıñ mü'münun **(MG).**

İSMAGZAM (Ar. ism-e a'zam): Bak. **ism.**

İSPENDİYAR (Far. İsfendiya:r): Éyran (İran) mitolojisine göre, İran ve Turan'da Rüstem'den sonra en meşhur kahraman. Güştasp'ın oğludur. Güştasp zamanında, ateşe tapanların bir peygamberi ortaya çıktı. Zürdüşt dinini bu peygamber çıkardı. İspendiyar bu dini yaymaya, dinin propagandasını yapmaya başladı. Güştasp bu dini yaymakta başarı kazandıktan sonra, kendi yerine İspendiyar'ı hükümdar yapacağına söz verdi. Fakat daha sonraları bu sözünden pişmanlık duydu ve İspendiyar'ın hükümdar olmasına engel olmak için Rüstem'i de tutup getirmesini emretti. İspendiyar, Rüstem'in yanına gitti, kendisine teslim olmasını söyledi. Rüstem bunu kabul etmedi. Neticede iyi yiğit arasında bir savaş başladı. İspendiyar'ın gözünden başka hiçbir yerine ok işlemezmiş. Bunun için Rüstem Simurg'dan da yardım alarak ve Sımurg'un da isteğiyle bir ok yapıp İspendiyar'ı gözünden vurdu ve öldürdü.

İspendiyar-Ruinten, Rüstem, Zalında **(MG).**

İSPIHAN (Far. İsfiha:n): Éyran (İran)'ın merkezî şehirlerinden biri. Buranın eski adı Gaba ya da Gi imiş. Bu şehir binlerce yıl önce inşa edilmiştir. Yine binlerce yıl başkentlik yapmıştır. İspıhan, Şah Apbas devrinde bayındır hâle getirildi. Bundan dolayı şehre nısf-ı cihan (dünyanın yarısı) adı verilmiştir. İspıhan, Selçuklular ile Sefevilere başkentlik yapmıştır. Burada birçok tarihî eser vardır.

Ziri-pay étseñiz Irak-İspıhan,
Dagıstan haşamı-haylı siziñdir **(MG).**
İspıhanı bir sahıbı-kër harap éyler **(MG).**

İSRAP (Ar. isra:f): Parayı, malı uygun olmayan şekilde, boşuna harcama, gereğinden çok harcama.

İsrap kılmak (étmek): Boşuna harcamak, gereğinden çok harcamak.

Halk diydi: "Perverde kıl nefsiñni éndaza bile",
Diymedi kim iyip-içip hayvan kimi israp kıl **(Ga).**

İSTABRAK (Ar.): Bir çeşit ipek kumaş.

Külli-penayı mutlakam, bahr içre hoş mustagrakam,
Hoş hüllepoş istabrakam, hoşhal men, hoşhal men **(Ga).**

İSTIGDAT (Ar. isti'da:d): Yetenek, kabiliyet; anlayışlılık.

İSTIGFA (Ar. isti'fa:): Vazifeyi bırakma, vazifeden ayrılma.

İSTIGFAR (Ar. istigfa:r): Bak. **istıgpar.**

İSTIGMAL (Ar. isti'ma:l): Kullanma, kullanış.

İSTIGNA (Ar. istıgna:): Muhtaçsızlık, kimseye muhtaç olmama.

Éger ol şahı-huban lutf ile bolsa hırdarım,
Gedayı men ki istıgna satar men patışalarga **(BH).**

İSTIGPAR (Ar. istigfa:r): Günahların af ve bağışlanmasını isteme, tövbe etme, pişmanlığını gösterme.

İstıgpar kılmak (étmek): Tövbe etmek, af dilemek.

İl gelsin diyp istıgpara **(S).**
Abı-istıgparı ol ot üzre urur **(A).**
Mınapıpga peyda étmez istıgpar **(Aş).**

İSTIGRAK (Ar. istıgra:k): **1.** Bir işle aşırı derecede ilgilenme, meşgul olma. **2.** Suya gark olma, gömülme.

Géh oltursam cemalıñga bakıp,
Aynı istıgrak birle gümı-lal **(BH).**

İSTIHLAP (Ar. istihla:f): Karşı çıkma.

İstıhlap kılmak: Karşı çıkmak.

Işk ile can ber haka, nefsiñe istıhlap kıl **(Ga).**

İSTIHRAÇ (Ar. istihra:c): Çıkarma; dışarı alıp çıkma.

İSTIKAMAT (Ar. istika:met): **1.** Sabırlılık, dayanıklılık. **2.** Doğruluk (eğri ve eğriliğin tersine).

Kerim-a, kıl kerem gulga keramat,
Kılan permanıña ver istikamat **(A).**

İSTIKBAL (Ar. istıkba:l): Karşılama; kabul etme; rastlama.

Düşün ahvalı-istıkbalnı, tahsıla sagy éyle **(H).**

İSTIKLAL (Ar. istikla:l): Kimseye bağlı olmama, bağımsızlık.

İSTİBRA (Ar. istibra:): **1.** Temizlik, pak olma; perhizkârlık. **2.** Kadına yaklaşmama, kadından uzak durma.

Dahı istibrada özüñ éyle pék,
Kılmasın hak bu azap içre helék **(A).**

İSTİDGA (Ar. istid'a): İsteme, yalvarma.

İstidga kılmak: İstemek, yalvarmak.

İSTİDRAÇ (Ar. istidra:c): Derece derece ilerleme.

Zahır étse beyle iş kapır kişi,
Bilgil istidraç diyr bu işi **(A).**

İSTİDRAK (Ar. istidra:k): **1.** Yanlışı, eksiği düzeltme. **2.** Klâsik edebiyatta görülen edebî sanatlardan biri. İstidraka daha çok kasidelerde rastlanır. Şair birinci mısra veya beyitte yerer gibi görünür, ikinci mısra veya beyitte ise bu yerginin nasıl olduğunu yani gerçekten bir yergi mi yoksa övgü mü olduğunu ortaya koyar; demek ki şair böylelikle yanlışını düzeltmiş gibi olur.

Ör.:

Yad dari ki ze şeb ta be sëher mikerdemt,
Sad doa éz dil-e mecruh-e perişan ahval.
(Aklında mı, akşamdan ta sabaha kadar ederdim,
Yüz dua yaralı ve perişan hâlim ile.)

Görüldüğü gibi, birinci mısranın manası ancak ikinci mısra okunduktan sonra anlaşılmaktadır.

İSTİGANAT (Ar. isti'a:net): Yardım, yardım etme.

İstiganat istemek: Yardım istemek.

İstıganat isterem hëki-şerifiñni günëp,
Ol hezretden yetgey hup istiganat **(Ş).**

İSTİGARA (Ar. isti'a:re): **1.** Emanet alma. **2.** Edebî sanatların başlıcalarından biri ve mecazın bir çeşidi. Bu sanatta mecaz (bak.) gibi kelime asıl manasından daha farklı bir manada kullanılır. Ama bunlar arasında anlam ve nitelik bakımından bir ilgi olmalıdır. Örneğin, cesur, yiğit, kahraman bir insana arslan denir, çünkü cesurluk bunların her ikisinde de vardır. Bilgisize, cahile eşek denir, çünkü ahmaklık bunların her ikisinin de özelliğidir.

Ör.:

Mövlam, yetir mesgenime, yurduma,
Gözüm düşsün arslanıma, gurduma **(MG).**

Aslında istigara (istiare) teşbih (bak.)in geliştirilmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Eğer benzetilen söylenmeden sadece benzeyen söylenirse teşbih istiareye çevrilmiş olur. Örneğin, "Perzent göz göreci (nurı-çeşm) yalı ézizdir." [Evlât, göz nuru (nur-ı çeşm) gibi azizdir.] denilirse, evlât göz nuruna benzetilmiş olur. Bu teşbih (benzetme)tir. Fakat "Nurı-çeşmimden ayrıldım." dersek, nurı-çeşm ile evlâdımızı anlatmış olur, istiare yaparız. Nurı-çeşm "istiare olan" ve evlât ise "istiarenin sahibi" olarak adlandırılır. İstiarenin sahibi söylenmemişse buna istigarayı-rövşen denir. Bu çeşit istigaraya klâsik edebiyatta istigarayı-bittesrih de denilmektedir.

İstiarenin bir çeşidi de istigarayı-puşıdadır. Bu çeşit istiarede istiare olan kullanılmaz, belki onun niteliği ve alâmeti izafe yoluyla istiarenin sahibine bağlanır. Örneğin, "Onun gazabı coştu." denilince "Onun gazabı çoğaldı, onun gazabı arttı." şeklinde bir anlam göz önünde tutulmuştur.

İSTİGARAYI-PUŞIDA (Ar.-Far. isti'a:re-ye pu:şi:de): Bak. **istigara.**

İSTİGARAYI-RÖVŞEN (Ar. isti'a:re-ye revşen): Bak. **istigara.**

İSTİHAN (Far. ustuha:n): Kemik.

Yanıp-köyüp istihanım kül bolsu **(ŞG).**

Cesedimde canım hem istihanım **(SH).**

İSTİMAG (Ar. istima:'): İşitme; kulak verme, dinleme.

İstimag étmek: İşitmek; kulak vermek, dinlemek.

Geh lebiñ ruhı-ilahıdan her nefes

İstimag étsem kelamı-berkemal **(BH).**

İSTİMALAT (Ar. istima:let): Meylettirme, gönül alma, kendine çekme, zamanla kendine bağlama.

Mey imiş derdime derman, ne şirin istimalatdır **(B).**

İSTİMRAR (Ar. istimra:r): Devamlılık.

İSTİPADA (Ar. istifa:de): Fayda, yarar, kâr.

İstifada étmek: Faydalanmak, yararlanmak.

İSTİRAHAT (Ar. istira:het): Dinçlik, rahatlık, rahatlama, dinlenme.

Demin rastlap, tapıp çün istirahat **(C).**

İSTİVA (Ar. istiva:): **1.** Denk, beraber, eş, denk olma. **2.** Düz olma, düzlük. **3.** Orta hâlde olma.

Saçıñ vel-leyli, yüzüñ vazzıhadır diydi hak,

Hatı-halıñ şanına arş istivadır, ya resul **(Ga).**

İSTİVAR (Far. ustuva:r): **1.** Sağlam, dayanıklı, muhkem. **2.** Dikkatli.

Çün istivardan ayrıldım **(T).**

İŞBAH (Ar. işba:h): Şüphe, şüphelenme.

Gayıbı, özüñni isteseñ éger ol yar üçin,

Gullugında bolmas anıñ bişeku-işbahsız **(Ga).**

İŞİK KİLİDİ (T.-Far. i:şik kili:di): Bak. **kilit.**

İŞTİBAH (Ar. iştiba:h): **1.** Yanlış, hata. **2.** Şüphe.

İştibah étmek: Yanlış yapmak, yanılmak.

İŞTİKAK (Ar. iştika:k): **1.** Aynı kökten başka kelimeler türetme. **2.** Şiirde kullanılan sanatlardan biri. İştikakta şair bir mısrada, bir veya birden çok beyitte aynı kökten kelimeleri ya da şekil olarak birbirine benzer fakat anlamı farklı kelimeleri kullanır. Bu sanata ıktızap ve muktazap da denilir.

Ör.:

Zalımlar mazluma sırtın gabardıp,

Gamçısından ganlar dama başladı **(MG).**

Ne hasap, ne hesip, ne belli san bar **(MG).**

İŞTİYAK (Ar. iştiya:k): Meyil, istek, arzu, şevk; heves.

İştiyak bolmak: Meyilli olmak.

Yandırdı canım, çoh iştiyagı **(An).**

Gidipdir sabrı-aramım nigërim iştiyakından **(Ga).**

Huplarga mëhr ile her kim ki boldı iştiyak **(Ga).**

İŞVE (Ar.): Bak. **ışva.**

İTAGAT (Ar. ita:'at): Söz dinleme, boyun eğme.

İtagat kılmak (éylemek): Boyun eğmek.

Bir musulman patışaga itagat éylemek **(Ş).**

Diydiñ, göyë, maña kıldı itagat **(C).**

İTAP (Ar. ita:b): Bak. **atap.**

İTMAM (Ar. itma:m): Bitirme, tamamlama, sona erdirme; son, ahir.

İtmam étmek: Bitirmek, tamamlamak.

Yigit, seni itmam éder men **(M).**

İTMİNAN (Ar. itmi:na:n): Emin olma; birine inanma.

İTTİFAK (Ar. ittifa:k): Bak. **ittipak.**

İTTİHAT (Ar. ittiha:d): Birleşme, bir olma.

İttihat olmak: Birleşmek.

Bu arada çünki oldı ittihat **(B).**

İTTİPAK (Ar. ittifa:k): Birleşme, uyuşma; bir fikir üzerinde anlaşma. **2.** Vak'a, olay.

İliñ ittipakı birle oglana Kays at goydular **(LM).**

İttifak ile birev bolmak gerekdir piri-deyr **(S).**

İTTİPAKA (Ar. ittifa:ka:n): Tesadüfen, rastlantıyla, birden, anîden.

İttipaka diydiler bu kim turur **(A).**

İTTİPAKAN (Ar. ittfa:ka:n): Bak. **ittipaka.**

İTTİSAL (Ar. ittisa:l): Bağ, ilgi, ilişki; bitişme, kavuşma.

Çoh pitne zahır éylēr abrayı-ittisalıñ **(S).**

Guvandır bēhrement éylēp ki vaslı-ittisalıñdan **(Ga).**

Bezmi-vaslıñ birle tapsam ittisal **(BH).**

İYYĒKE NAGBUDU (Ar. iyyē:ke na'budu): Sana tapınırız. (Kur'anıkerim'in birinci suresinin üçüncü ayetinde yer alan bir ibare.)

Kim diydim iyyēke nagbudu hem sıratıl-mustakım **(Ga).**

İZA ZŪLZŪLE (Ar. iza:zulzule): Yer titrediğinde. (Kur'anıkerim'in 98. suresinin birinci ayetinin başı. Burada surenin adı göz önünde tutulmuştur.)

Lik okısın üç iza zülzülēni bir **(A).**

İZDİVAÇ (Ar. izdiva:c): Evlenme, birbirine eş olma.

İZDİYAT (Ar. izdiya:d): Çoğalma, artma; çoğaltma.

İZET (Far. i:zed): Allah.

Barçası izet tagala sungı-nakgaşındadır **(An).**

İZĒCĒ (Ar. izē:ca:é): Geldiğinde, geldiği zaman.

İZHAR (Ar. izha:r): **1.** Belli, açık, aşikâr; görünme. **2.** Söyleme, beyan etme.

İzhar kılmak (étmek): Açıklamak, aşikâr etmek, söylemek, beyan etmek.

Bizim bilgen nesihat pent, éy yar,

Bu türki yarımızga kıldık izhar **(A).**

İZİ (izi:): **1.** Sahip. **2.** Allah.

Yandım-u döndüm saña ya zülcelal,

Éy halayık izisi mülki bizoval **(A).**

Émriñi tutmay habıs étdi bizi,

Algıl andan, özgeye ber, ya izi! **(A).**

İZİN (Ar. izn): İzin; cevap.

İzni-hak: Allah'ın izni.

Huda izni bile biryan bolurlar **(A).**

İzni-hak birle azap étgey bular,

Can ile bagrın kebap étgey bular **(A).**

İZTİRAP (Ar. iztira:b): **1.** Şaşkınlık, kendini kaybetme. **2.** Eziyet, azap, sıkıntı, zulüm.

İztirap étmek: Eziyet çekmek.

Mecnuniñ ışkı zor kılıp, iztirapga düşdi **(LM).**

Tē çent gamıñda iztirap étgey men **(BH).**

Maña titreme düşdi zerre yanlıg iztirap éylēp **(An).**

J

J: Türkmen alfabesinin sekizinci harfi; ebcet hesabında ze harfi gibi 7'nin karşılığıdır.

JALA (Far. ja:le): **1.** Çiğ, çiğ damlası. **2.** Dolu, sağanak; **mec.** gözyaşı.

Görmese seniñ cemalıñ,
Didëmde jala, dilber **(Kët).**

Katra-katra kirpigim içinde durgan yaşını,
Bagladı çün ile sert ahım yetişgeç jala tek **(Ga).**

Tovakgıf éylegil, éyleme nala,
Gözde yaşıñ kılma mısalı jala **(LM).**

JIYAN (Far. jıya:n): Coşan, kükreyen, kızan.

Şiri-jıyan: Kükreyen arslan.

Girip gurruşıga şiri-jıyanı **(C).**

JİNDE (Far.): Bak. **cinde.**

JULIDA (Far. ju:li:de): Karışık, dağınık, taranmamış.

Julıda mu: Taranmamış saç; saçı taranmamış kimse.

JULIDA MU (Far. cu:li:de mu:y): Bak. **julıda.**

K

KABA (Ar. kaba:): Elbise, uzun elbise, kaftan.

Éy atı yüvrük yigit, özi goçak gülgün kaba **(MG).**

KABIH (Ar. kabı:h): Kabahat, suç; kötü şey, yaramaz iş.

Éyleme tagna-melamat, zahıd-a, görme kabıh **(An).**

Bolsa her iş kim kabıh, kılmak seniñ şanındadır **(Ş).**

KABI-KOVSEYN (Ar.): Bak. **kap.**

KABIL 1 (Ar. Ka:bil): Bak. **Habıl.**

KABIL 2 (Ar. ka:bil): Uygun, yararlı, elverişli, münasip,

Kabılı-makbul: Kabul etmeye uygun.

Kabılı-zeragat: Ekip biçmeye uygun (yer).

Yarı-kabıl: Uygun dost.

Bolsa gul hızmat ile kabılı-makbulı-huda **(Ga).**

Yeri bihet érer, kabılı-zeragat,

Yarı-kabıl tapsamu, sarpéylesem yüz müñ tümen **(Ga).**

KABIL 3 (Far. Ka:bol): Bak. **Këbil.**

KABILI-MAKBUL (Ar. ka:bil-e makbu:l): Bak. **kabıl 2.**

KABILIYET (Ar. ka:bili:yet): Lâyık olma, münasiplik, uygunluk; beceri, yetenek.

Sen kabılıyet bile sakla rıyalıkdan meni,

Kılmagay sen bisalahımdan salahımnı tebah **(Ga).**

KABILI-ZERAGAT (Ar. ka:bil-e zira:'at): Bak. **kabıl 2.**

KABIZ (Ar. ka:biz): Alan, alıcı.

Kabızıl-arvah: Can alan (Azrail).

Kabızıl-arvah anı alsa gerek **(A).**

KABIZIL-ARVAH (Ar. ka:bizul arva:h): Bak. **kabız.**

KABU: Kapı.

Kılar men canımı kabu **(An).**

KABUL (Far. Ka:bol): Bak. **Këbil.**

KABZ (Ar.): **1.** Alma; alış. **2.** Makbuz, alındı.

Kabz étmek (éylemek): Almak.

Canım kabz éylesin, görmesin gözüm **(ZT).**

Kabz éder ölüm perişdesi heman **(A).**

KAÇ (ka:c): Ne kadar, kaç.

Gün ahırında sır paş éyledim,

Nesihatdan bir kaç bu söz sözledim **(Ga).**

KADAH (Ar. ç. akda:h): Kadeh, kâse, kap, tabak.

Dolmadı üşbu kadah boldum hazın **(A).**

Sakı-ya, geltir kadah camı-ilahıdan bize **(Ga).**

KADDI-BALA (Ar.-Far. kadd-e ba:la:): Uzun boy.

Seyr éderge çıkgaç ol pervaz éder köñlüm guşı,

Bardı canım cilve kılgaç kaddı-balası bile **(Ga).**

KADIR 1 (Ar. ka:dir): **1.** Güçlü, kudretli. **2.** Allah.

Kadır bolmak: Güçlü olmak, gücü yetmek.

Ya yaradan kadır, gudratiñ këndir **(MG).**

Gice-gündiz yıglap kadır hudaya **(GS).**

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Seniñ dek kadırdan dileg dilërin (MG).

KADIR 2 (Ar. kadi:r): **1.** Güçlü, kudretli. (Allah'ın sıfatı olarak yalnız onun için kullanılır.) **2.** Allah.

Bu mınacat éyledi ol dem émir,
Diydi: "gudrat éyesi, ya kadır!" (A).

KADIR-A (Ar.-Far. ka:dira:): Ey Allah'ım, ey kuvvet ve kudret sahibi.

Kadır-a, kıl rozı mü'mün şatlıgın (A).

KAGBIL-AHBAR (Ar. ka'bul-ahba:r): Bak. **kagbul-ahbar.**

KAGBUL-AHBAR (Ar. ka'bul-ahba:r): **1.** Yenilikleri yayan. **2.** Ishak Kagb ibn Matıg. Meşhur âlimlerden ve hadis nakledenlerden biri. Yemen Yahudilerinden olup Hz. Ébubekir'in halifeliği sırasında Müslüman oldu. Tevrat'ı çok iyi bildiği için kendisine Kagbul-ahbar lâkabı verildi. Ébu Ishak, 652'de Hums'ta vefat etti.

Kagbul-ahbar hakına bagış éyle günëhimni (Z).
Soval étdi resuldan Këbil-ahbar,
Niçik érken bu cennet içre éşcar (A).

KAGIR (Ar. ka'r): Dip.

Kagrı-bahr: Denizin dibi.

Kagrı-çah: Kuyunun dibi.

Kagrı-bahra iberip pikrim guşun (A).
Set hezaran Yusubı-Müsri bolup ışkında zar,
Éy éziim, gullugında bendi-kagrı-çahdır (Ga).

KAH (Far. ga:h): Bak. **gëh.**

KAHHAL (Ar. kahhal): Bak. **kehhal.**

KAHHAR (Ar. kahha:r): En güçlü, galip gelen; öç alıcı, kahredici (Allah'ın sıfatı).

Lutfunnı medet ile maña éy halıkı-cepbar,
Adlıñnı kıl, éylemegil zulum ya vahıdı-kahhar (Ga).

KAKNUS (Grekçe kaknu:s): Bir kuşun adı. Güya bu kuşun sesi sazın bulunmasına sebep olmuş. Kaknus, bin yıl yaşarmış ve bir benzeri de yokmuş. Yaşlandığında kendini ateşte yakarak yok edermiş. Geride kalan küllerinden bir yumurta oluşur ve bu yumurtadan yeni bir yavru çıkarmış.

Kaknus kibi ışk oduna örtenip (GS).
Kaknus kimin otga köyüp (ŞG).
Kaknus guş müñ saz bilen
Şol Hindistan içinde (MG).

KAL (Ar. ka:l): **1.** Söz. **2.** Gürültü, çekişme, kavga.

Kal kılmak: Sohbet etmek, konuşmak; gürültü koparmak, gürültü patırtı çıkarmak.

Kemine diyr, şu éyyamda,
Sogap ornuna kal gezer (K).
Pişvayı-şergdan bil, kılma kal (A).

KALAV: Bak. **galav.**

KALBI (Ar. kalbi:): Kalp ile ilgili; gönülde, kalpte beslenen hayalle ilgili.

Ilmı-kalbı: Kalpteki ilim; kalp ile ilgili ilim.

Ilmı-kalbı-ılmı-napıgdır-diydi (A).

KALBI-BAGZ (Ar. kalb-e ba'z): Bak. **kalp.**

KALBI-KÛL (Ar. kalb-e kul): Bak. **kalp.**

KALIL (Ar. kali:l): Az.

Kalıl érdik, kesir étdiñ bizi sen,
Sagır érdik, kebir étdiñ bizi sen (A).

KALLAÇ (Ar. kalla:c): Bak. **gallaç.**

KALLAŞ (Ar. kalla:c): Bak. **gallaç.**

KALP 1 (Ar. ç. kulu:b): Yürek; gönül.

Kalbı gazan dek garadır, başlarında selle ak (Ş).
Suratın kalbımda mıhman éyledi (ZT).

KALP 2 (Ar. kalb): **1.** Değiştirme. **2.** Doğru olmayan, yanlış. **3.** Şiirde bir kelimedeki harflerin yerlerini değiştirme.

Ör.:

Şad-daş, merg-germ vb.

Bu çeşit kalbe kalbı-küll (dolu kalp) adı verilir.

Şadu-handan oldı ol servi-rovanım yene-de,
Daş düşen dövrüñ unut, aramı-canım yene-de.

Kalbin ikinci çeşidine kalbı-bagz adı verilir. Bunda kelimelerdeki harflerin yeri düzenli olarak değişmez.

Ör.:

Şeker-kiriş vb.

KALU BELA (Ar. ka:lu:bela:): Evet dediler. (Kur'anıkerim'de yer alan bir ibare.)

Gayıbı canlarga hak kıldı cepa sözün hatap,
Işk ili bu işde ëht étdiñ bizi sen **(A).**

KAMAR (Ar. ç. akma:r): Ay.

Ya pelek hurşıdı sen, ya kamar, ya müşderi **(ZT).**
Şemsi-kamar yüzlim, zülpi anbarım **(GS).**

KAMAT (Ar. ka:met): Boy.

Kamatı servi dek nëzik bedenler **(MG).**
Bir acayıp hoş sıpat ol kamatı şemşat dek **(Z).**

KAMIS (Ar. kami:s): **1.** Pamuktan yapılan beyaz kumaş. **2.** Gömlek.

Leyli şehit oldı, gandır kamısı,
Leyli bolsa, dagı-derdi bolmazmı? **(LM).**

KAMŞAMAK: Kımıldamak, hareket etmek, bir taraftan başka bir tarafa yavaşça hareket etmek.

Onı kamşap teñ étmek dagdagasın **(C).**

KAMU: Bak. **kamug.**

KAMUG: Bütün, hep.

Her tarapdan getirip, iyrler kamug dama étin **(Ş).**

KANAGAT (Ar. kana:'at): Gözü tokluk; aza razı olma, bir şeyi yeterli bulup fazlasını istememe.

Kanagat étmek: Verilene razı olmak, sabretmek.

Köñlümde hiç kanagat yok **(T).**
Sen bir mütdet kanagat ét **(ZT).**

KANBAL: Sıranın başında duran, önder, öncü, lider.

Gül yüzüñden dilber-a, sallandı sünbüller yene,
Leşgeri-Çından meger dagıldı kanballar yene **(Ga).**

KANDIHAR (Far. Kandıha:r): Ovganıstan (Afganistan)'da Argandap nehrinin kenarında bulunan şehir. Nedir Şah'ın hükümdarlığı zamanında Éyran (İran) ordusu tarafından inşa edildi ve Nedirabat adı verildi.

Medinëni açdık, Mekgëni hebeş,
Hırat, Kandıharı mar harap éylër **(MG).**

KANDIL (Ar. kandi:l, ç. kana:di:l): Kandil.

Tahırıñ gabrınıñ yanında bir gümmez saldırıp, içine kandıllar asdırıp... **(ZT).**

KANGI: Hangi.

Kangı dindedir rova bu hal ki **(B).**

KANIG (Ar. ka:ni'): Kanaat sahibi, kanaat eden, payına düşene razı olan.

Êhli-kanıg: Aza razı olan, kanaat sahibi, gözü tok.

Kanıg bolmak: Var olana razı olmak.

Kanıg étmek: İnandırmak, kanaat getirtmek.

Êhli-kanıg meñzer bahri-ummana **(MG).**
Talıga éylëp tovap, kanıgları zar bildiler **(MG).**
Hudayı herne berse, kanıg olsun **(A).**

KANIK: Ruhî yönden doyan, lezzetten kanan, doyan.

Ger dileseñ şuglayı-mezanı kanık,
Ilmı-amaldan getir iki tanuk **(Ga).**

KANTARA (Ar. ç. kana:tir): Köprü, taşköprü.

KANTARAT (Ar. kınta:ra:t, t. kınta:r): **1.** Ağırlık ölçen alet, kantar. **2.** Ağırlık ölçeği.

Ol cëhennem üzre çekmişler sırat,
Goymuş anıñ üzre idi kantarat **(A).**

KANUN (Far. ka:nu:n): **1.** Bir çeşit çalgı aleti. Kanunu, Farabı (9. asır) icat etmiştir. **2.** Merkez. **3.** Kulüp, topluluk; ev. **4. Mec.** Ocak.

Geldi yarım gice, élgide surahı birle mey,
Yanıda mutrup çalıp, tanbur, kanun birle nay **(An).**

KAP 1 (Ar. ka:f): Arap alfabesinin yirmi birinci harfi; ebcet hesabında 100.

Kap-kamardır ya gızıl gül, éy periveş gül yüzün **(An).**
Kap-karabetge ulaşsam, kurbatı-dergë bolup **(K).**
Kap-kıyamatnıñ gününde ne ola ahvalımız **(S).**

KAP 2 (Ar. Ka:p dağı): Mitolojik bir dağın adı. Masallarda bu dağın dünyanın etrafını çevrelediğinden bahsedilir.

Kapdan-kaba: Dünyanın bir ucundan diğer ucuna kadar.

Küvhi-Kap dagında éylemiş mekan **(GS).**
Onuñ husnunıñ ovazası Kapdan-kaba... doldı **(ZT).**

KAP 3 (Ar. ka:b): **1.** Yayın ortasından her bir ucuna kadar olan aralık, mesafe. **2.** Miktar, hacim.

Kabı-kövseyn: İki yayın uzunluğu; **mec.** yakınlık (akrabalık yönünden).

Kabı-kövseyn barıp haka govuşdı **(MG).**

KAPA (Ar. kafa:): Ense; arka; geri taraf, son.

Meniñ bu hicrime, billah, kapa gerekmezmi? **(B).**

KAPAS (Ar. kafas): Kafes.

Ceset bir menzildir, ten bir kapasdır **(MG).**
Men dek kapasga düşdüñmi? **(LM).**

KAPILA (Ar. ka:file): Kervan; seyahate giden veya seyahatten gelen topluluk; bak. **gapıla.**

Gayıbı kim goydı baş bu yolda azıp bir zaman,
Galdı gaflatda oyangaç gördi göçmüş kapıla **(Ga).**

KAPIR (Ar. ka:fir, ç. kuffa:r): **1.** Dine inanmayan. **2.** Tanımayan, bilmeyen.

Inanmayan kapır bolar, yaranlar **(MG).**
Rastmıdır, aydıñ, éya küffar bolgan sopular **(Ş).**
Küffar ëhli bilmez otga köyerin **(Mag).**

KARABET (Ar. kara:bet): Yakınlık; akrabalık.

Kap karabetge ulaşsa, gurbatı-derga bolup **(K).**

KARANFİL (Ar. karanful): **1.** Karanfil. **2.** Tropik bölgelerde yetişen bir tür ağacın tomurcuğundan çıkarılan hoş kokulu yağ.

Saçı hüyrniñ karanfilden, ayayın,
Bu hem hoş ıslı ferddir, men ayayın **(A).**

KARAR (Ar. kara:r): **1.** Dinlenme, huzur, istirahat. **2.** Bir yerde durma; düşünülerek veya birlikte tartışılarak verilen hüküm.

Sabırsız, kararsız ërden **(MG).**

KARG (Ar. kar'): Kimyasal işlerde kullanlan uzun ve ince cam kap, tüp.

Acayıp kërhanadır nëderler kargu-anbıkı **(B).**

KARI (Ar. ka:ri:): **1.** Okuyucu. **2.** Kur'anıkerim okuyan, Kur'anıkerim'i ezberden okuyan.

Mescidiñ molla imamı karıyı-garra gerek **(Ga).**

KARIN (Ar. kari:n): Bağlı, ilgili; yakın.

Karın bolmak: Yakınlaşmak.

Yumnı-dövlet anlara bolsun karın **(A).**

Ilım okıgıl, cëhl ile bolma karın **(A).**

KARIP (Ar. kari:b): Yakın.

Karıp érmek (bolmak): Yakın olmak.

Tañrı sövgen gullara éylër nesip,

Éylegen ıhlas ile bolgay karıp **(A).**

Barı mëhnetge karıp érdim men... **(LM).**

KARIR (Ar. kari:r): Taze, yeni; mutlu, sevinçli, memnun.

Karır olmak: Taze ve yeni olmak.

Acap vısalıñ ile gözlerim karır olamı? **(B).**

KARKAF (Ar.): Şarap.

Girip mestana yolga, camı-vahdatdan içip karkaf **(An).**

KARKARA (Moğ.): **1.** Turnaya benzer, boynunun alt tarafı siyah renkte olan bir tür kuş. **2.** Bu kuşun başlıkların üstüne takılan yelesi.

Karkaralı gızlar bilen **(Ş).**

Sıya karkasalı teller başında **(ZT).**

Karkarası begler içre şahana **(MG).**

Saz éyleyir karkarañ, seyle çıksañ bezenip **(MN).**

KARS: Türkiye'nin doğusunda bulunan bir şehrin adı.

Izı Hintde bolar, öñi Kars çıkar **(MG).**

KARUN (Ar. Ka:ru:n): Tevrat'ta adı geçen çok zengin ve cimri bir kişi.

Genci-Karun: Çok zenginlik.

Kimleri Karun kibi yıgmışdı, hayır-ıhsanı yok **(MG).**

Karun hazınasın éle aldım tut **(MG).**

Bolsa ger dünyëde yüz müñ genci-Karun harmanıñ **(Kët).**

KARYA (Ar. karye): Köy.

Ki bakı karyalarnı bara-bara **(C).**

KASAM (Ar.): Ant.

Kasam étmek: Ant içmek.

Sözünden tënmezlige kasam étdi **(ZT).**

KASAP (Ar. kasab): **1.** Kamış. **2.** Altın ve gümüş katılmış metal ipten dokunan kumaş.

Kasap puşeş: Altın ve gümüş katılmış metal ipten dokunan kumaştan yapılan elbise.

Senemleri kasap puşeş geyerler,

Höreklerne şëhdi-şeker iyerler **(Z).**

KASAP PUŞEŞ (Ar.-Far. kasab pu:şeş): Bak. **kasap.**

KASAS (Ar. kısa:s): Bak. **kısas.**

KASASIL-ÉNBİYA 1 (Ar. kısas-ul-énbiya:): **1.** Peygamberler hakkındaki hikâyeler. **2.** Nasıreddin Rabguzı'nın (13-14. asır) peygamberler hakkında yazdığı kitabın adı. Eser 1311'de tamamlandı. Kitaptaki kıssaların hepsi dinî mahiyette olup, müellif bu kıssaları Kur'anıkerim ve başka din kitaplarındaki dinî-fantastik olaylardan almıştır.

Depderler içinde bir kitap gördüm

"Kasasıl-énbiya" atlı, yaranlar **(MG).**

KASASIL-ÉNBİYA 2 (Ar. Kısas-ul-énbiya:): Kur'ankerim'de yer alan kıssalar hakkında, Kelbi'nin rivayetlerine dayanarak Abu Ishak Ibrayım ibn Mansur ibn Halaf Nişaburı'nın 16. asırda Farsça olarak yazdığı kitabın adı. Abdılmelik ibn Abulkasım da bin beş yüz sayfadan oluşan "Kasasıl-énbiya" adlı eseri yazmıştır. Onun bundan başka daha otuz civarında eseri vardır.

KASID-A 1 (Ar.-Far. ka:sid-a:): Ey haberci, ey ulak.

Kasıd-a, bergil habar, gözyaşı giryandır diyip **(ZT).**

KASIDA 2 (Ar. kasi:de, ç. kasa:yid): Bir tür nazım şekli. Kasıda (kaside)da her beyit iki mısradan oluşur. Birinci beyit kendi arasında ve sonraki beyitlerin ikinci dizeleri de birinci beyitle kafiyeli olur. Kasidede beyit sayısı 15'ten az olamaz. Kaside, doğu halklarının edebiyatlarında rastlanan en eski nazım şekillerinden biridir. İlk defa İslâmiyet'ten önceki Arap edebiyatında ortaya çıkmış, buradan Türk ve Fars edebiyatlarına geçmiştir. Kasidede kafiye şeması şöyledir: aa, ba, ca, da... Kasideler daha çok övgü, öğüt, yergi, siyaset ve din konularında yazılır. Kaside gelenek olarak üç bölümden oluşur. Birinci bölüme tagazzül, nesip, teşbip denilir. İkinci bölümde övülenin özellikleri üzerinde durulur. Üçüncü yani kasidenin son bölümü ise dua adını alır. Kaside şekil olarak gazele benzer, fakat beyit sayısı ondan çok daha fazladır.

Türkmen klâsik edebiyatında kaside nazım şekliyle yazılan eser yok gibidir. Selçuklular devri edebiyatında Farsça şiir yazan Émir Muizzi ve Enveri ile kaside nazım şekli edebiyatımızda görülmeye başlar. Nesibi, teşbibi ya da tagazzulı olmayan kaside mahdut adını alır. Magtımgulı'nın "sizifidir" ve "arşı-aglaya" redifli şiirlerini mahdut kasideye örnek olarak verebiliriz.

KASIM (Ar. ka:sim): Bölücü, bölen, pay eden; adaletli (Allah'ın sıfatı).

Kasım kılmış kısmatında kem maksum **(Misg).**

Gullarıga kısmat étgen kasım ol **(A).**

KASIM ÉNVAR (Ar. Ka:sim Énva:r): Seyit Alı ibn Nasr. Lâkabı Mugıneddin, mahlası Énvar'dır. Fakat Kasım Énvar, Kasımı ve Şah Kasım adlarıyla tanınmıştır. Éyran (İran)'ın mutasavvıf şairlerinden biridir. 1356'da Azerbaycan'ın Serap adı verilen yerinde doğdu. Uzun bir süre Şıh Sadreddin Érdebili ve Şıh Sadriddin Yemeni'nin yanında ilim tahsil etti. Uzun yıllar Gilan'da yaşadı. Daha sonra Horasan'a giderek Hırat (Herat)'a yerleşti. Herat'ta birçok müridi ve şakirdi oldu.

1426-1427'li yıllarda Hükümdar Şahruh, Herat'ta cuma namazında Ahmet Lor tarafından bıçaklanınca Kasım Énvar'dan şüphelendiler. Onu, Şahruh'u yaralayanı gizlemekle suçladılar. Bu olay üzerine Kasım Énvar zorunlu olarak Samarkant (Semerkant)'a gidip Ulug Bey'e hizmet etmeye başladı. Uzun bir müddet burada kaldıktan sonra Horasan'a dönüp Cam şehrinin Harcert adlı yöresine yerleşti. 1433-1434'lü yıllarda burada vefat etti. Mezarı Cam'ın Lefiger köyündedir. Alı Şir Novayı kendisine bir türbe yaptırmıştır. Divanının yanında "Énisil-aşıkın, Makamatıl-arıfin" adlı eserleri vardır. Divanı, 1958'de Tëhran (Tahran)'da Sagıt Nefisi tarafından neşredilmiştir.

Terk étdi cahan mülküni ol hoca Ahrar,
Soltanı-tarıkat kanı-ol Kasımı-Énvar **(An).**

KASIM OGLAN: Aşk konulu Türkmen halk destanı. Tema olarak "Gül-Bilbil"e, "Gül-Senuber"e ve "Seypelmelek-Medhalcemal"e benzemektedir.

KASIR (Ar. ka:sir): **1.** Kısaltan. **2.** Kusurlu; güçsüz, kısa; âciz.

Kasıret-din: Dine zarar veren, dine zarar getiren.

Diyme nasır, bel, ol kim kasıret-din **(C).**

KASIT (Ar. ka:sid): **1.** Haberci; atlı haberci, ulak. **2.** Kasdeden, tasarlayan.

Kasıt gerek bu yollarda yörmege **(SH).**

KASR 1 (Ar. ç. kusu:r): Kısa; kusurlu.

Hamdına diller kusurdır arşı-perşler agladı **(MG).**

KASR 2 (Ar. ç. kusu:r): Köşk.

Şişe-gümmez zernigarı, kasrı-éyvan mundadır **(Ş).**

KASRI-MENİG (Ar. kasr-e meni:'): Bak. **menig.**

KAST (Ar. kasd): Maksat, niyet, istek, meyil.

Kast étmek: Maksat edinmek, meyletmek, istemek.

Ahıret öyi boldı kasdı atamıñ **(MG).**

KAŞ: 1. Ters, geçimsiz, uyumsuz, kavgalı olan, araları açık olan. **2.** Düşman. **3.** Başarısız.

Atım yok, işim kaş oldı **(G).**

Muhannesler bilen dayım kaş özüm **(S).**

KAŞAMŞAM (?): "Baba Rövşen" destanında yer alan bir padişahın adı.

Ol gévi-şebeññiz bilen gévi-Kaşamşam **(GS).**

KAŞAN (Far. Ka:şa:n): Éyran (İran)'ın merkezinde bir vilâyet ve bu vilâyetin merkezî şehrinin adı.

Durnam, sen gider Kaşana,
Garlı daglardan aşana **(AK).**

KAŞGAR: 1. Hıtay (Çin)'ın Sintszyan bölgesinde bir şehrin adı. **2.** Hıtay (Çin)'ın Sintszyan bölgesinde bir nehrin adı.

Kaşgar, Hutan, kapır Hindistan éger **(MG).**

Agtarsam Samarkandı, Hocant, Kaşgarı birle **(S).**

KAŞIK: Kaşık.

Bir kaşık ganım geçip... **(ZT).**

KAŞŞAK (kaşşa:k): Garip, fakir, yoksul, muhtaç, bîçare.

KAT 1: Taraf; ön; yan; karşı.

Hak katında: Allah'ın önünde, Allah'ın huzurunda.

Zerre olsa, hak katında gadrı bar **(A).**

Hak katında şah ile yokdur gedanıñ parhı hiç **(Ga).**

KAT 2 (Ar. kadd): Boy.

Katdı şemşat érer, zülpi huraman **(Z).**

Bëh ne katdı-kamatıñ zulalı boyda, başda **(K).**

KATG (Ar. kat'): Kesme.

Katg bolmak: Kesilmek, bölünmek.

Katg étmek (éylemek): 1. Kesmek. **2.** Geçmek, yol kesmek.

Katgı-menazıl kılmak: Yol almak, ilerlemek.

Katgı-tagallukat éylemek: Kendine ait, kendisiyle ilgili şeylerden el çekmek.

Katgı-tarık étmek: Yol kesmek, eşkıyalık etmek.

Halayıklar gidip şafkat, muhapbet katg olmuşdır **(Ga).**

Gayıbı, köñlümni katg étdi cahanda külli-ışk **(Ga).**

Kılıp katgı-menazıl ol bahadur **(C).**

Çün éylemes vepa kişige dëhri-bisubat,

Hoş rehrevi ki éyledi katgı-tagallukat **(BH).**

Katgı-tarık-rehzen **(ZT).**

KATGA (Ar. kıt'a): Bak. **kıtga.**

KATGI-MERAHIL (Ar. kat' mera:hil): Bak. **katg.**

KATGI-TAGALLUKAT (Ar. kat'é ta'alluka:t): Bak. **katg.**

KATGI-TARIK (Ar. kat'é tarı:k): Bak. **katg.**

KATIG 1: Katı, sert.

Katıg aldım sözleriñni, dertge melhem kılmadım **(LM).**

Çalar çarhı-maanı dınmayın katıg güyci birle **(An).**

KATIG 2 (Ar. ka:ti'): **1.** Kesici, keskin; kesen; kesilen. **2.** Kesin, son ve değişmeyen, belli.

Katıgı-kovmı Yezit étdi uruş tıgı-cefa **(Ga).**

KATIL (Ar. ka:til): Öldürücü; insan öldüren.

Zëhri-katıl: Öldürücü zehir.

İygenmidir zëhri-katıl, içgenim göyë ki gan **(Ş).**

KATL (Ar.): **1.** Öldürme. **2.** Ölüm.

Katlı-aam kılmak: Hepsini yok etmek, öldürmek.

Katl olmak: Öldürülmek.

Diyerdi yar, aşıgım öz élim ile katl édem **(MG).**

Hemmëñizi katlı-aam kılur men diyip car çekdirdi **(GB).**

Tahırım katl olmuş tatar ilinde **(ZT).**

KATLA: Kez, defa, sefer.

Armanda oldum ah ne bolgay idi éger,
Bir katla görsem érdi mübërek cemalıñı **(BH).**

Yañı can bergil cemal açıp maña bir katla yar,
Veh, ki kıldıñ katl yüz kerret celalından meni **(Ga).**

KATRA (Ar.): Damla.

Yüzüñi meñzetdim bir katra suva **(SH).**

KATRAİ (Ar.-Far. katrai:): Bir damla.

Ya mısal ét, bahra düşdi katrai **(A).**

KATRAN (Ar. katra:n): Katran.

Gelgey ol pırka katran don geyip **(A).**

KATTAL (Ar. katta:l): Öldürücü, can alıcı.

Nerkesi-kattal: Öldürücü göz, can alıcı bakış.

Bardı canım éyle kim ol çeşmi-kattal uçradı **(Ga).**

Gamzalar kim ol kılur hoş nerkesi-kattalı bar **(Ga).**

KAVI (Ar. kavi:): Güçlü, dayanıklı, zorlu.

Kavı-dil: Yürekli, cesur, gözüpek, batur; keyifli, mutlu.

Kavı-heykel: İri, büyük.

Mü'mün iseñ, dünyëni kavıdan tile **(Ga).**

KAVI-DİL (Ar.-Far. kavi:dil): Bak. **kavı.**

KAVI-HEYKEL (Ar. kavi:heykel): Bak. **kavı.**

KAVUS (Far. Ka:vu:s): Firdövsi'nin "Şanama"sında verilen bilgiye göre, Éyran (İran)'da hüküm süren Keyan hanedanlığının ikinci padişahı. Kavus, Keygubat'ın oğludur.

Kanı Kavusı-hakanı,
Kanı ol şahı-soltanı? **(Ah).**

KAYIL (Ar. ka:il): Razı olan, boyun eğen, kabul eden.

Goca kişi, günëhiñe kayıl sen **(SH).**

Men kayılam seniñ éden işiñe **(G).**

KAYIM (Ar. ka:im, ka:yim): **1.** Dik, dik duran, ayak üstünde duran. **2.** Sağlam, devamlı. **3.** Uyanık, uyumayan.

Kayım kılmak (étmek): Doğrultmak, karar kılmak; ayağa kaldırmak.

Kayım makam: Vekil, yardımcı.

Yer dahı kayım durupdır kim sücut éylëp saña **(Ga).**

Cümle uzvı hızmatında kayım ol **(A).**

Kayım ét anlarnı sünnet yoluna **(A).**

KAYIT (Ar. ka:id): Komutan, önder.

Ahmet Yasavı kayıt ki kutbul-éren érdi **(An).**

KAYSAR (Grekçe): **1.** Rum padişahlarının lâkabı. **2.** Türkiye'de yer alan bir şehrin adı, Kayseri.

Magtımgulı gezende,
Halap, Kaysar düzünde,
Gözel yarıñ ızında,
Ömrümiz zaya döndi **(MG).**

Bir huda berse maña kaysarı-hakan dövletin **(AB).**

KAYT (Ar. kayd): **1.** Bağ, ilgi, ilişki; bağlama; bağlılık; sınırlama, etrafını alma, kuşatma, çevirme. **2.** Sarma; listeye yazma, ekleme.

Kayt étmek: Zincir veya urgan ile sarmak; yazmak, listeye eklemek; hatırda tutmak, bellemek; sınırlamak.

Damı-zülpüñ kaydına özümni, zından isterem **(MG).**

Ésiri-kaydı-namart olma, can-a, geçme ıffatdan **(H).**

Munuñ birle bularnı éylerem kayt **(A).**

Meni kayt éyledi kim hova-u harsı-dünyé çün **(Ga).**

KAYUM (Ar. kayyu:m): Devamlı diri olan, ölmeyen, ezelî.

Kadırı-kayyum: Ezelî olan kudret sahibi Allah.

Patışa sen, kadırı-kayyum sen, hayyıl-ébet **(Ga).**

KAYYUM (Ar. kayyu:m): **1.** Devamlı dik duran, devamlı var olan. **2.** Allah.

Kadırı-kayyum sen, ya hayyı-mennan,
Dergéhinde éziz hem şiri-yezdan **(AK).**

KAZA (Ar. kaza:): **1.** Kadılık. **2.** Kader, alın yazısı, takdir. **3.** Yerine getirme, yapma. **4.** Tesadüfen, rastlantıyla. **5.** Vaktinde yerine getirilmeyen dinî bir işi daha sonra yapma.

Kaza étmek: Ölmek.

Kaza éylemek: Yerine getirmek, yapmak.

Kaza gılıç çekip durmuş gezenip **(MG).**

Kazanıñ élinden acalıñ okı **(SH).**

Binégéh yetse kaza, ukba sarı yöreli **(LM).**

Ahır hesret bile kaza éyledi **(GS).**

KAZI (Ar. ka:zi:): **1.** Yerine getiren, yapan; kanaat ettiren. **2.** Şeriat hâkimi.

Kazıyıl-hacat: İhtiyaçları veren (Allah'ın sıfatı).

Diysem kazılar kérini,
Aydıp bolmaz-da yarını **(A).**

Barçanı yaratgan kazıyıl-hacat **(T).**

Kazısı añlamaz, begi pis ülké,
Yagın yagmay, yerler permana gelgey **(MG).**

Éya kazıyıl-hacat,
Barça işler kın déldir **(MG).**

KAZVIN (Far. Gazvi:n): Bak. **Gazvin.**

KEBAP (Far. keba:b): Ateşte pişirilen et.

Barıñı kebap étmek: Zorluk çekmek, acılara duçar olmak; yâr uğrunda cefa çekmek, eziyet çekmek.

Magşuk olmaz, bagrın kebap étmese **(ŞG).**

Ki nar kaysı, kebap kaysı bilmedim **(MG).**

KEBİK (Far. kebk): Keklik.

Kebki-huraman: **1.** Sallana sallana yürüyen keklik. **2.** Nazlı nazlı yürüyen sevgili, güzel.

Görüñ şahını, kılarsa köñül kebki ile bazı **(B).**

Mestana basıp gelmiş bul kebki-huramanı **(MN).**

KEBİR (Ar. kebi:r, ç. kiba:r): Ulu, büyük.

Kebir étmek: Büyütmek.

Hem sagıru hem kebir oldı dogagöyüñ seniñ (Ş).

Hoş gılık-hak rehmetiden, éy kibar (A).

Sagır érdik, kebir étdiñ bizi sen (A).

KEBİRE (Ar. kibe:re): En büyük; en büyük günah; ölüm cezası gerektiren suç.

KEBKİ-HURAMAN (Far. kebk-e hura:ma:n): Bak. **kebik.**

KEBUTER (Far. kebu:ter): Güvercin.

Ger saña yoldaş meger laçın, kebuter bolmasa (M).

KECDUM (Far. kecdom): Akrep.

Térik cay teñlik éder, kecdumları mardan beter (Ş).

Mar-kecdumdan niçik garındaş bolur (MN).

KEÇ (Far. kec): Eğri; ters.

Ikbalı-keç: Bahtı kara, talihi ters.

Meniñ işim keçdir, şovuna düşmez (K).

Ikbalı keç bolsa her bir ınsana (Kēt).

KEF (Ar.): **1.** Avucun içi, ayağın tabanı. **2.** Döşeme, taban (evin döşemesi).

Duv kef: İki avuç, iki elin avuç içi.

Kefi-desterhan: Sofra örtüsünün içi, yüzü.

Ayta alman nédeyin canım alıp men duv kefe (Ga).

Mıhman gelse toplanıp, kefi-desterhana geler (K).

KEHEL (Ar. kehl): **1.** Tembel. **2.** Olgunluk çağı.

Bir budur kim bilur liken amal,

Kılmas, ol şeytan anı éylér kehel (A).

KEHHAL (Ar. kahha:l): Göz hekimi.

Ayagıñdan topragı bu gözüme kehhal (B).

KELAM (Ar. kela:m): **1.** Söz. **2.** Kur'anıkerim.

Seydi gul aydar, halıs kelamı (S).

Kelamdan şirin sözleriñ (GS).

Kelamda bar iş beyandır (MG).

İberdiñ Cebrayıldan hem kelamıñ (MG).

KELAN (Far. kela:n): Büyük, ulu, iri.

Başdan ayak yıgıp hurdı-kelanı (S).

KELAT (Far. Kela:t): Éyran (İran)'ın Horasan bölgesinin Deregez şehrinde bir köyün ve kalenin adı. Nedirşa, buraya çok önem vermiş ve burada bir kale yaptırmıştır.

Küvhi-Kelat: Kelat'ın etrafında bulunan dağ.

Cam cilvesi Turbatda, küvhi-Kelatda (S).

KELEK (Far.): Kavga, gürültü; hile.

Bir-biri ile éyledi dava-kelek (A).

KELEME (Ar. kelime, ç. kelima:t): Söz.

Kelemeyi-şahadat: Allah'a ve peygambere olan bağlılığı belirtmek için söylenen sözler.

Kelemeyi-tayyıba: Gönle hoş gelen söz, gönül alan söz.

Kelemeyi-temcit: Övgü sözü.

Bir keleme sözlese, "Gepiñ goy" diyrler (T).

Kelemeyi-şahadat okap (ZT).

Kelemeyi-tayyıba éz can behanı (A).

Malsız bolmak ganı bil kim budur,

Bir pakırı kelemeyi-temcit okır (A).

KELEMEYİ-ŞAHADAT (Ar. kelime-ye şaha:det): Bak. **keleme.**

KELEMEYİ-TAYYIBA (Ar. kelime-ye tayyıba): Bak. **keleme.**

KELEMEYİ-TEMCİT (Ar. kelime-ye temci:d): Bak. **keleme.**

KELENDER (Far.): **1.** İri ve güçlü adam. **2.** Yontulmamış büyük ve kalın ağaç, pranga, kelepçe.

Daşın demir, için kelender bile (MG).

KELEV (Far. ku:la:k, kula:k): **1.** Şiddetli rüzgâr, fırtına, büyük dalga. **2.** Küçük gemi.

Ya kelevge ogşayır umman éra (A).

Kelev durmaz, duman başdan serpilmez (MG).

KELHEMEÇ (T.-Ar. kel hemec): Sivrisinek, tatarcık.

Kelhemeç hem "öz aglanım gözel" diyr **(MG).**

Mısalı kelhemeç dünyëni yıgar **(Ar).**

KELİM (Ar. keli:m): **1.** Söyleşilen, konuşulan, sohbet edilen. **2.** Dinî rivayete göre, Musa peygamber Tur dağında Allah ile konuşmuş, bu olaydan sonra Musa'ya Kelimulla, Kelim (Allah ile konuşan) unvanları verilmiştir.

Bardı Turuñ dagına, hak birle boldı ol kelim,

Ne abasdır, ne hata, bakdı goyun Musa Kelim **(MG).**

Turı-Musa Kelimulla hakı üçin **(MG).**

KELİMULLA (Ar. keli:m-ul-la:h): Bak. **kelim, Musa.**

KELLEPOŞ (Far. kellepu:ş): Kalpak, takke, kadınların başlığı.

Hemranıñ başından kelleposını aldı **(SH).**

KELP (Ar. kelb, ç. kila:b): Köpek.

Kelpler gassap gaşında gan yalap yatgan kibi **(Ş).**

KELPESE (Far.): Bak. **kelpeze.**

KELPEZE (Far. çelpa:sa, kelba:sa, kelba:su, kelpa:sa, kerba:sa): Kertenkele.

Güne gargış éden sarı kelpese,

Dem çekedir acdarhanı yuvtmaga **(MG).**

Öli yılan kırk kelpesë aldırmaz **(MG).**

Kelpezeden gaçmak mara yaraşmaz **(Z).**

KEMAL (Ar. kema:l, ç. kema:la:t): Olgunluk, yetişkinlik; doluluk, en yüksek değerde olma.

Kemal tapmak: Yetişmek.

Kemalatlı aklı-huşı bolmasa **(Aş).**

Kemalat içre ol dilber ganıdır husn mülkünde **(Ga).**

Kemal tapmış alma-nar **(ZT).**

KEMALAT (Ar. kema:la:t): Bak. **kemal.**

KEMAN (Far. kema:n): Yay.

Kirpikleri okdur, gaşı kemandır **(M).**

KEMDEST (Far): Güçsüz, kuvvetsiz, eli zayıf.

Kemdest bolduk niçe başıñ içinde **(Z).**

KEMENT (Far. kemend): **1.** Bazı hayvanları yakalamak için kullanılan ucu ilmekli uzun ip. **2. Mec.** Sevgilinin saçı.

Dövletim boynuna gıl kement atmış **(MG).**

Dal gerdene kement olsun **(GS).**

Halka-halka zülpleriñ kemendi-dara ogşar **(K).**

KEMER (Far.): **1.** Bel; bele takılan kuşak. **2.** Dağın eteği.

Zerrin kemer... **(MN).**

Cülgesinde, kemerinde **(ZT).**

KEMİN (Far. kemi:n): Pusu, gizli yer.

Boynuga salgalı kement dürre acaldır kemin **(LM).**

Acal yatır keminde, okun, yayın gezenip **(MG).**

KEMİNE 1 (Far. kemi:ne): Âciz, bîçare; en küçük kimse (yer, makam bakımından); alçak gönüllü; aşağılanan, hakir.

Men bir éciz bende men, kemine men gullarda **(MG).**

Bu gün cıda düşdüm, köñlüm kemine **(ZT).**

KEMİNE 2 (Far. Kemi:ne): 19. asırda yaşamış Türkmen şairlerden biri (1770-1840). Satirik şiirleri (Kazım, Beyle vb.) ile meşhurdur. Hakkında halk tarafından birçok rivayet türetilmiştir.

KEMTERİN (Far. kemteri:n): En az; en küçük; en kısa.

Bazarı-ışga girgen bir kemterin guluñ men **(An).**

KENDİ: Özü, öz.

Yıglayıp köp, kendi égsigin bilip **(A).**

Éy muhub, magdanı-hak kendi lutfudan seni,

Hup yaratmış, huplar içre bir mehi-taban édip **(Ga).**

KENGAN (Ar. Ken'a:n): Rivayetlere göre, Nuh peygamberın üçüncü oğlu Ham'ın oğlu. Kengan'ın akrabaları Palestina (Filistin)'ya yerleşmişlerdir. Bundan dolayı yaşadıkları yer sonradan Kengan adını almıştır.

Ayrıldıñ atandan, Kengan atlı yurduñdan **(MG).**

Kirmanı, Kenganı, Gazmın, Tëhranda tapılmaz **(S).**

KENİZ (Far. keni:z): Hizmetçi kadın; cariye, halayık.

Bir akıllı keniz aytdı **(SH).**

KENNUCUM (Ar. kan-nucu:m): Yıldızlar gibi. (Kur'anıkerim'de geçen "Kayan yıldızlar şeytana atılan taşlardır." ayetinden alınan bir ibare.)

Sunup alatı-harba kennucumı **(C).**

KENT (Far. kend): Şehir.

Veyran étdim yarıñ abat kendini **(LM).**

Yer ayak astında oba-kent **(Ş).**

KEPARA (Ar. keffa:ra, keffa:rat): Dinî düşüncelere göre, işlenen bir günahı bağışlatmak için yapılması gereken iş, günah işleyen kimsenin daha fazla namaz kılması, sadaka vermesi gibi işler.

Günëhe günëh olar kepara **(B).**

Salarsa boynuma golun, keparat olaydı **(B).**

Kim bir huda oglun keparat étdi **(MG).**

KEPARAT (Ar. keffa:rat): Bak. **kepara.**

KEPEN (Ar. kefen): Kefen.

Günde kepen biçer bu acal hayyat **(MG).**

KEPİL (Ar. kefi:l): **1.** Yükümlülüğünü yerine getirmediği takdirde, birinin sorumluluğunu üstlenme. **2.** Bir borçlunun borcunu ödemediği yahut verdiği sözü yerine getirmediğinde bütün sorumluluğu üzere alan.

Rızkına kepildir alla mugteber **(MG).**

KEPİLDAR (Ar.-Far.): İnandırıcı, kefil olan kimse.

Razzak özüni rızka kepildar kılıp sen **(Ş).**

KERAHIYET (Ar. kera:hi:yet): **1.** İğrenç, tiksindirici; iğrenme. **2.** Dinde harama yakın olan günah.

Këp kerahıyet bilen çün ötdi mahu-salımız **(K).**

KERAMAT (Ar. kera:met, ç. kera:ma:t): **1.** Cömertlik, eli açıklık. **2.** Evliyaların lüzumu anında gösterdikleri, olağanüstü hâl;

Garavullar bu keramatı görüp... **(SH).**

KERAMIL-KĒTİBEYN (Ar. kera:mul ka:tibeyn): Dinî düşünceye göre, insanların iki yanında bulunan ve sevapları, günahları yazan iki melek.

Keramıl-kētibeyn sagı-solunda **(MG).**

Girgey andan soñ keramıl-kētibeyn **(A).**

KERAYIM (Ar. kera:yım, t. kerem): Bak. **kerem.**

KERBAS (Ar.-Far. kerba:s): Bez.

KERBELA (Ar. Kerbela:): Irak'ta Yevfrat (Fırat)'ın kenarında bulunan şehirlerden biri. Kerbela'da İmam Husayın ve başka öneme haiz kişilerin mezarları bulunduğu için Şiîler burayı kutsal kabul ederler.

Deşti-Kerbela: 1. Kerbela çölü. **2. Mec.** Sıkıntı ve susuzluk çölü; azap yeri, zorluk çölü.

Cemalıñ diyp bakam aya,
Irak zemin Kerbalaya **(MG).**

Kılurlar bu akıda birle éy can,
Keçdir bagtım Kerbalada satıldım **(SH).**

Ki deşti-Kerbalada énçe tugyan **(C).**

KERDE (Far.): **1.** İş, yapılmış, edilmiş, yapılmış iş. **2.** Yapan, eden; edip, ederek.

Nëkerde: Yapılmamış, edilmemiş.

Kılar sen köp yagşı kerde,

Sen okıp yörseñ parayız **(KB).**

Nëkerde éltapın kerde sayaram **(B).**

KEREM (Ar. ç. kera:yım): Lütuf olarak verme, bağış; eli açıklık.

Kerem deryası coşup, yetirgeymi mırada **(MG).**

Ki saklamış köñülde kerayım **(B).**

KEREP (Ar. kereb): Kaygı, keder, gam.

Illa kerep: Kaygıdan başka (hiçbir şey).

Tañrıdan yetgey añа bugzu-gazap,

Bolmaz asayış añа ılla kerep **(A).**

KEREŞME (Far.): Göz süzme, naz ile bakma; naziklik.

Kereşmedir aşıklarıñ hünëri **(M).**

KERET (Ar. kerret): Defa, kez, kere.

Yigrimi atlı keret yüz müñ ër bile **(MG).**

Tüykürse bir keret dünyëge ol hüyr **(A).**

KERGEDEN (Far.): Gergedan. Bu kelimeye klâsik edebiyatta kerkgerdan ve kerk şeklinde de rastlanılmaktadır.

Pilden, kergedenden, dövden, periden,

Taypar çekip yan bermez sen, Orazım **(K).**

Kerki çokan, pili sokan acdarha **(MG).**

Aydyar Zelili, hassa hoyroyluk,

Kerke uzak yaşamak, pile garrılık. **(Z).**

KERİM (Ar. keri:m, ç. kira:m): Kerem sahibi, cömert, eli açık (Allah'ın sıfatı).

Kerim-a: Ey kerem sahibi, ey Allah.

Éy kerimi-kërsaz, günëhim güzeşt éyle **(MG).**

Sal öyüñe, éylegil zayfı-kiram **(A).**

Kerim-a, gün-günden kemelip hovpum **(MG).**

KERK (Far.): Bak. **kergeden.**

KERNAY (Far. kerna:y): Üflenerek çalınan bir çeşit müzik aleti (zurna, ney vb.).

Bëş yüz surnay, üç yüz kernay çekildi **(G).**

KERRAR (Ar. kerra:r): Hücum eden; savaşta geri çekilip daha sonra tekrar bir çok defa hücum eden. (Hz. Alı'nın lâkabı, Haydarı-kerrar)

Bıhakgı Fatıma, Haydarı-kerrar **(GS).**

KERRET (Ar.): Defa, kez, kere.

Yañı can bergil cemal açıp mañа bir katla yar,

Veh, ki kıldıñ katl yüz kerret celalıñdan meni **(Ga).**

KERRİ-PER (Ar. kerr-u ferr): Savaşta düşman saldırısından sonra kaçarak düşmanı aldatma.

Oşol vagt boldı asarı kerri-per **(C).**

KESALAT (Ar. kesa:let): **1.** Tembellik, uyuşukluk, yorgunluk, bitkinlik. **2.** Hastalık.

Éger doldursa garnın merdi-hoşyar,

Kesalat tapdı, şeksiz, boldı bimar **(A).**

KESAPAT (Ar. kesa:fet): **1.** Yoğunluk. **2.** Kir, pislik.

Yokar andan dürli-dürli kesapat **(MG).**

KESAT (Ar. kesa:d): Alış verişte durgunluk, kıtlık.

Metagı rahtı kesat, ésgi dükan istemenem **(Ş).**

KESEARKAÇ: Köpetdağ'ın eteğindeki ova, yani Gızılarbat ile Duşak arası.

Kesearkaç, Mazanderan,

Gelerler permana, gökleñ! **(MG).**

KESİR (Ar. kesi:r): Çok, fazla, bol.

Rahatım kalıldır, mëhnetim kesir **(Misg).**

Bir-bir üste heddi-beyandan kesir **(A).**

KESP (Ar. kesb): **1.** Kazanç edinme, kazanma. **2.** İş.

Kesp étmek: Kazanmak; çalışmak.

Öñki batırlarıñ kesbin yörüden,

Algırlıgıñ zıyat érer börüden **(K).**

Köp hılap işlerni kesp étgen kişi bolgay necis **(Ş).**

KESRET (Ar.): Çokluk, bolluk; sayı, sınır, derece, hat.

Kesretulayıp: Çok günah, çok ayıp; günahı çok olan, ayıbı çok olan.

Gadırı yok, gımmatı yok başımıñ,

Kesreti yok gözden akan yaşımıñ **(Sey).**

Gëh kesret vahşatı éfratından divanavar **(BH).**

KESRETUL-AYIP (Ar. kesret-ul-ayb): Bak. **kesret.**

KEST (Far. ka:st): **1.** Azalma. **2.** Zarar, ziyan.

Kest éylemek: Zarar getirmek, zarar vermek.

İki dünyë öz işini kest éyler **(MG).**

KEŞ: 1. Cürcen'in altı kilometre ötesinde bulunan tarihî bir köy. **2.** Özbegistan (Özbekistan)'ın Şëhrisebz adlı şehrinin eski adı. Émir Teymur burada dünyaya gelmiştir.

Termeze tagun düşer, renç şëhri-Keşe **(MG).**

KEŞAN (Far. keşa:n): Çekip, sürükleyip; çeken, sürükleyen; çekilir hâlde, sürüklenir hâlde.

Keşan-keşan: Çekerek, sürükleye sürükleye.

Keremi yasavullar keşan-keşan Hüñkëriñ huzurına alıp bardılar **(AK).**

KEŞDİ (Far. keşti:): Gemi.

Ne keşdidir, derya batar, yörimez **(MG).**

KEŞF (Ar.): **1.** Açış; açılış. **2.** Gizli tutulan bir şey hakkında geniş bilgi edinme, anlama.

Keşf étmek: Açmak, bulmak, ortaya çıkarmak.

Keşfi-kemal: Kemale ulaşma.

Keşf olmak: Açılmak.

Gayp mülkün keşf édip, yüz şovk ile govga salur **(Ga).**

Hakdan açılgay aña keşfi-kemal **(A).**

Babı-hakdan keşf olmuşdır bu ésrar **(MG).**

KEŞİK: Bekçi.

Bilbil aydar: "Keşikem,

Bahara gözleşikem" **(MG).**

KEŞKÜL (Far. keşku:l): Topladıkları şeyleri koymak için dervişlerin su kabağından yapıp sırtlarına astıkları kap.

Golunda këses, başda keşküli **(MG).**

KEŞMİR (Far. Keşmi:r): Hindistan'ın kuzeybatısında bulanan ve kendine has bir hükûmeti olan ülke.

Keşmiri, Kaşan, Gumı, Şirvan, Şamahı **(S).**

KEŞT (Far. geşt): Gezinti, gezme; seyahat.

Keşt étmek: Gezmek, seyahat etmek.

Gök cama geynip, keşt éder düzi **(SH).**

Keşt édip gezer men ilden-illere,

Dëli köñlüm talvas éder güllere **(K).**

Keşt édip gezermiş ëlem-cahanı **(MG).**

KEŞTİ (Far. keşti:): Bak. **keşdi.**

KEŞVER (Far.): Yurt, vatan, ülke, memleket.

Keşveri-husn: Güzellik dünyası, güzellik ülkesi.

Begleri keşveriñ şahı **(GS).**

Dilberim keşveri-husn içre érur şahı-azım **(Ga).**

KETHUDA (Far. kethuda:): **1.** Ev sahibi. **2.** Er, adam. **3.** Zenginlerin ve devlet adamlarının işlerini gören kimse; yaşlı, ihtiyar.

Ogul atadan kethudadır, gız éneden keyvanı **(Ş).**

KETM (Ar.): Gizleme, saklama.

Zahırın düzedip, mekrin hatm édip,

Perişan halını ilden ketm édip... **(K).**

KEVAKİP (Ar. keva:kib): Bak. **kövkep.**

KEYFİYET (Ar. keyfi:yyet): **1.** Nitelik, özellik. **2.** Durum, hâl, vaziyet.

Keyfiyet sordı ol dem, éy éne,
Ne sebëpden zarı kıldıñ diysene **(A).**

Bildiler aşıklıgım keyfiyetin ëhli-rakıp **(Ga).**

KEYKËVUS (Far. keyka:vu:s): Tarihî rivayetlere göre, Éyran (İran)'ın Keyan sülâlesinin ilk hükümdarı. Babası Keygubat'tan sonra tahta çıktı. Mazanderan (Mazenderan)'a gittiğinde Ak Dev tarafından esir edildi. Bu haberi Rüstem duyunca gidip Ak Dev'i öldürdü, Keykëvus ve arkadaşlarını kurtardı. Sonra Keykëvus, Hamaveran ülkesinin padişahının kızı Sudaba'yı istemeye gitti. Padişah, Keykëvus'u esir aldı. Rüstem onu yeniden kurtardı. Uzun bir müddet sonra Rüstem'in oğlu Suhrap, İran'a saldırdı. Babası kendisini tanımadığından Suhrap'ı öldürdü. Bu olaydan sonra çok büyük dertlere tutulan Rüstem, Keykëvus'un oğlu Sıyavuş'u yetiştirmeye başladı. Sıyavuş, Sudaba'nın bir oyunuyla İran'dan Turan'a gitti ve Éfrasiyap tarafından öldürüldü. Rüstem, Sıyavuş'un öcünü almak için birçok savaşlar yaptı. Sudaba'yı öldürdü. İran ile Turan arasındakı savaşlar sona erdikten sonra Sıyavuş'un oğlu Keyhusrov İran'a geldi. Keykëvus da hükümdarlığı ona devretti.

KEYT (Ar. keyd): Hile, oyun.

Dünyë hem ardında keyt éylër hezar **(A).**

Keyt éder ol kasdı-imanıñdadır **(A).**

KEYUMERS (Far. Keyu:mers): Éyran (İran)'ın meşhur Pişdadılar sülâlesinin birinci hükümdarı. Keyumers devlerle savaştı, bu savaşların birinde oğlu Siyamek öldü. Keyumers otuz yıl hükümdarlık yaptı. Ondan sonra Siyamek'in oğlu Huşang hükümdar oldu.

Şeys bile Keyumers geyen cindëni,
Rustem-Zal geyiban, galandar geçdi **(MG).**

KEYVAN (Far. keyva:n): Zühal, Satürn gezegeni.

Yedi keyvan: Yedi kat gök.

Lovh-galam lerzan urup, arş ile keyvanıñ köyer **(Misg).**

Sëher vagtı dogan keyvan **(Şab).**

KEYVANI (Far. kdba:nu:): İlk hanım, ilk eş.

Ogul atadan kethudadır, gız éneden keyvanı **(Ş).**

KEZZAP (Ar. kezza:b): Yalancı, aldatıcı, hileci.

Tañrı bizar yalançınıñ yüzünden,
Kezzap adam gara yer bolsa yagşı **(Ar).**

KËBE (Ar. ka'be): Kâbe. Bir tarafında hacerü'l-esved taşı vardır. Kâbe'ye karşı namaz kılınır. Hac için gidildiğinde onun çevresinde tavaf edilir. Dinî rivayetlere göre, Kâbe'yi Hz. Ibrayım yapmıştır. Dört burçtan meydana geldiği için buraya Kâbe denmiştir. İslâm'dan önce de Kâbe kutsal kabul edilmiş, Arapların putları burada saklanmıştır.

Halılılla hakıñ këbeteraşı,
Kim ondan son këbe ımarat étdi **(MG).**

KËBETARAŞ (Ar.-Far. ka'be tera:ş): Küp şekilli yer (Kâbe) yapan kimse. (Bu kişi Hz. Ibrayım'dır.)

Halılılla hakıñ këbeteraşı **(MG).**

KËBİL (Far. Ka:bul): Ovganıstan (Afganistan)'ın en mühim şehri ve başkenti.

Burada ülkenin tek üniversitesi bulunmaktadır.

Këbilde, Farah, Gandaharu-şëhri-Hıratda...

Maññışlakda, Balkanda, İspıhanda tapılmaz **(S).**

Lekëhruda, Sekven, Këbil şëhrinde **(MG).**

KËBUL-AHBAR (Ar. Ka'bul-ahba:r): Bak. **Kagbul-ahbar.**

KËÇ (Far. ka:c): **1.** Sille, tokat. **2.** Yumruk. **3.** Durum, hâl. **4.** Bir çeşit ağaç.

Këci-hicran: Ayrılığın sillesi.

Këç urmak: Sille vurmak.

Këci-hicran, çarhı-keçrev güvşmalı birle men **(Ga).**

Pent édipdir këç urup, ışkıñ gulagımnı burup **(Ga).**

KËDUV (Far. kedu:): Kabak.

Baş kesilse düvme-düvme, kesseler misli këduv **(GB).**

KËFİ (Ar. ka:fi): **1.** Yeterli, yeten, yetişen. **2.** Güvenilir, emin,

Hem zıyada lutfuna këfi ola **(A).**

KËFUR (Ar. ka:fu:r): **1.** Hindistan'da yetişen küçük bir ağaçtan alınan hoş kokulu ve beyaz madde. **2. Mec.** Beyaz şey.

Ortada mecmer ile këfurı-hoşbu istelim **(S).**

Bu cennet topragıdır müşki-anbar,

Dahı këfur, këfurı-hoşboy ile ézfer **(A).**

KËH (Far. ka:h): Saman. Klâsik edebiyatta sararan yüz samana benzetilir.

Derdi-ışkıñ reññi-royumnı meniñ këh éylemiş **(Ga).**

KËHİ (Far. ga:hi:): Bazen, ara sıra.

Otursam yüzbe-yüz bolup,

Kë açılıp, këhi solup,

Duzlap ciger-bagrım dilip,

Düşürmez yollarıñ mañña **(Dövletmëmmet).**

KËHİL (Ar. ka:hil): Tembel.

Këhil bolmak: Tembellik etmek.

Özüm dek sıdkı kem, këhil gulı-betkër tapmaz men **(Ş).**

Hak işine këhil bolsa adamzat **(MG).**

Hak émrine këhil bolma **(Ar).**

Akıl bende aglar, gülmez, hak yolında këhil bolmaz **(T).**

KËHİŞ (Far. ka:hiş): Azalma; küçülme.

Barmasañ, köp bolar munda këhişiñ **(ŞG).**

KËHKEŞAN (Far. kehkeşa:n): Samanyolu.

Asmanıñ yüzünden këhkeşan uçdı **(MG).**

KËM (Far. ka:m): **1.** Ağız. **2.** El ayası, avuç içi. **3.** Meyil, istek, arzu, emel.

Këmi şirin: Mutluluk, memnuniyet.

Küvhi-Kapda acdarhalar këminde **(Kët).**

Kimseleriñ şirin këmi talh olar **(M).**

KËMBAHŞ (Far. ka:mbahş): İsteği yerine getiren, maksada ulaştıran.

Şëhriyarı-këmbahşı këmyabu-këmgër **(BH).**

KËMGËR (Far. ka:mga:r): Bak. **këmkër.**

Şëhriyarı-këmbahşı këmyabu-këmgër **(BH).**

Cepalar kim kılur munça ne bolgay rehim édip berhem,

Vısalı birle şat éylën meni ol këmgër étgey **(Ga).**

KËMİL (Ar. ka:mil): Kemale ermiş, olgun; dolu; pir.

Ata can, sen özüñ bir aklı-këmil **(LM).**

Küyüm këmildedir, gözüm mertdedir **(MG).**

KËMİRAN (Far. ka:mira:n): İsteğine ulaşan, muradına kavuşan, arzusu yerine gelen.

Soñrasından bagş édiban Aysuluv dek këmiran **(GB).**

KËMİYAP (Far. ka:mya:b): **1.** Bahtlı, talihli, mutlu. **2.** İsteğine ulaşan. **3.** 19. asırda yaşamış Türkmen şairlerden biri.

Gice-gündiz sagatın éy këmiyap,

Men beyan éyley saña bolsun sovap **(Afzalı).**

KËMKËR (Far. ka:mka:r): Bahtlı, talihli, isteğine kavuşan.

Adalat tıgı birle këmkër ol **(C).**

KËMRAN (Far. ka:mra:n): Bak. **këmiran.**

KËMYAP (Far. ka:mya:b): Bak. **këmiyap.**

Yar vaslı-cemalıdan her duv cahan këmyap **(MG).**

KËN (Far. ka:n): Maden ocağı, hazine.

Këni-édep: Çok edepli.

Dünyëniñ gövheri-këni-Ogulbeg **(K).**

Hem dagı bolgay olar këni-édep **(A).**

KËP (Ar. ka:f): Arap alfabesinin yirmi ikinci harfi; ebcet hesabında 20.

Këp-këpir canıma kast éylemiş cadu gözüñ **(An).**

Këp-kelamıllanı bilsem, övlüyë lilla bolup **(K).**

Këp-kerahıyet çün ötdi mahu-salımız **(S).**

KËR (Far. ka:r): İş, amel.

Këri-bica: Boş iş; faydasız iş, yerinde ve uygun olmayan iş.

Këri-geran: Ağır iş, zor iş.

Diysem kazılar kërini,

Aydıp bolmaz-da yarını **(K).**

İki vezir çoh gulamga buyurdır këri-geran **(Şab).**

KËRİ-BAR (Far. ka:r-u-ba:r): İş güç, meşguliyet.

Ogul gerek këri-bara **(Aş).**

Zınatı-zovkı sapalar këri-bar istër köñül **(Ga).**

Seraser ayt salamım, hasbu-halım, këri-barımdan **(LM).**

KËRİ-BİCA (Far. ka:r-e bi:ca:): Bak. **kër.**

KËRİ-GERAN (Far. ka:r-e gera:n): Bak. **kër.**

KËRSAZ (Far. ka:rsa:z): Çare bulan.

Kerimi-kërsaz: Keremiyle çare kılan (Allah).

Bende asıga kerem kıl; ya kerimi-kërsaz **(Ş).**

KËRZAR (Far. ka:rza:r): Savaş.

Kılalı sünni birle kërzar **(C).**

KËSEYİ-ÇİNİ (Ar.-Far. ka:sey-e çi:ni:): Bak. **çın.**

KËSİP (Ar. ka:sib): Çalışan, bir iş ile meşgul olan.

Bir kësip hünërin alsam goluma **(ŞG).**

Kësip étdi tayyar dügënesini **(Ar).**

KËST (Far. ka:st): Bak. **kest.**

KËSTE (Far. ka:ste): Az, yeterli değil; azaltıp, azaltarak.

Bul hakıkat saña këste boldumı? **(Zın).**

KËŞAN (Far. Ka:şa:n): İspıhan (İsfahan)'ın kuzeyinde ve Gum (Kum)'un güneyinde bulunan Éyran (İran) şehirlerinden biri. Këşan uzun yıllar önce kurulmuştur. Şehirde birçok tarihî eser vardır.

Yene Şirazu-Këşan birle, éy can **(C).**

KËŞİ (Far. ka:şi:): Sırçalı kap, tabak.

Dar meclisde dolı berseñ këşini,

Aşın içebilmez, këşi sındırar **(MG).**

KËŞİF (Ar. ka:şif): Açan, bulan, bilen, düşünüp bulan.

Këşifi-ésrar: Sırları açan.

Këşifi-hallı-dakayık: İnce manaları çözmenin kâşifi.

Kanı ol këşifi-ésrar? **(Ah).**

Salam, éy alım-u, ılmı-hakayık,

Salam, éy këşifi-sırrı-dakayık **(LM).**

KĒŞİFİ-ÉSRAR (Ar. ka:şif-e ésra:r): Bak. **kēşif.**

KĒŞKİ (Far. ka:şki:): Eğer; olsaydı; iyi olurdu, güzel olurdu.

Kēşki görmegeydim sizi **(SH).**

Görmegey érdim kēşki **(ZT).**

KĒTİBİ (Ar. Ka:tibi:): 19. asırda yaşamış Türkmen şair (1830-1881). Asıl adı Öveztagan'dır. Onlarca lirik şiiri vardır. Bunun yanında Gökdepe Savaşı ve Nurberdi Han hakkında tarihî şiirleri vardır.

KĒTİP (Ar. ka:tib): Yazan, yazıcı; sekreter.

Bu dertlerin oval yazdı kētibi **(Mag).**

Men kētip imes men, şikeste hatım **(A).**

KĒVE (Far. Ka:ve): Éyran (İran)'ın eski destanlarında rastlanan bir demircinin adı. Zahhak'ın devrinde yaşadı. İki oğlunu da Zahhak öldürdüğü için, Kēve deri önlüğünü bir değneğin ucuna bayrak gibi asmış ve Zahhak'a meydan okumuştur. Birçok insan da Kēve'nin yanında olmuş ve bu kişiler Zahhak'ın yerine Peridun'u hükümdar yapmışlardır. Sonraları İranlılar Kēve'nin önlüğünü çeşitli kıymetli taşlarla süsleyip, savaşlarda ordunun önünde taşımışlar ve ona Derefşi-Kavıyan (Kēve'nin bayrağı) adını vermişlerdir.

Firdövsi'nin meşhur "Şanama"sında Kēve ve onun Zahhak'a olan isyanı hakkında geniş malûmat verilmiş ve bir kahraman olarak tasviri yapılarak Kēve yüceltilmiştir.

Kēveyi-ahenger: Demirci Kēve.

Tutma ırak, gündizinde Kēveyi-ahengeri **(B).**

KĒVEYİ-AHENGER (Far. Ka:ve-ye a:henger): Bak. **Kēve.**

KĒVUS (Far. Ka:vu:s): Bak. **Keykēvus.**

KĒYİNAT (Ar. ka:ina:t): Dünya, âlem; dünyada yer alan her şey.

Kim ne kēyinatı-sema şerabın içgen **(AŞ).**

KĒZİP (Ar. ka:zib): Yalancı.

Işk ēhli éşitgende okırlar meni kēzip **(S).**

KIBLAGĒH (Ar.-Far. kıblega:h): **1.** Kıble tarafı. **2.** Baba, ata.

Kıblagēhim bendi bolup,

Ptyada yörgen yerleri **(AB).**

KILU-KAL (Ar. kı:l-u-ka:l): Kavga, gürültü, patırtı, bağırtı.

Dünyēde ugradım yüz kılu-kala **(Z).**

KINDIL (Ar. kındi:l): Kandil.

Éltip kındıla gondurdı **(MG).**

KIRAN (Ar. kıra:n): **1.** Birleşme, yakınlaşma. **2.** İki gök cisminin yakınlaşması.

Kıran étmek: Yakınlaşmak, iki yıldızın yakınlaşması.

KISAS 1 (Ar. kısa:s): **1.** İnsan öldüren bir kimseye dinin emirleri gereği verilen ceza. **2.** Ceza; öç, intikam.

Tē ki kim aydılar, ol cümle ēlem,

Kısas bile ölümdir muña lazım **(Bah).**

Gurt érinlik nēzik bolsa dal bedev,

Kısas édip din ıslamı açmaga **(Şab).**

KISAS 2 (Ar. t. kıssa): Bak. **kıssa.**

KISASIL-ÉNBİYA (Ar. kısas-ul-énbiya:): Bak. **kasasıl-énbiya 1, 2.**

KISIM (Ar. kısm, ç. aksa:m): **1.** Bölüm, parça. **2.** Cins, çeşit, tür.

Aksamı-éşgar: Şiir türleri.

Kişide bolmasa kuvvat ze güftar,

Aña yetmes diygey aksamı-éşgar **(A).**

KISMAT (Ar.): **1.** Bölüm; pay, nasip. **2.** Yazgı, kader, talih.

Kısmat étmek: Bölmek, paylaştırmak.

Cëht kısmatdan getirmez **(MG).**

Gullarıga kısmat étgen kasım ol **(A).**

KISSA (Ar. ç. kısas): Masal, rivayet; hikâye.

Kasasıl-énbiya: Peygamberler hakkındaki hikâyeler, rivayetler; bak. **kısasıl-énbiya.**

Hezreti-Yusupnı beyan éylëyin,

Kıssası şekerden datlı, yaranlar **(MG).**

KIŞAK: Mavi gözlü.

Bul kör turur, men hem kışak turur men **(LM).**

KITAL (Ar. kıta:l): **1.** Savaş, savaşma. **2.** Kavga, dava, çekişme, savaşıp birbirini öldürme.

Kıtal éylemek: Savaşmak, savaşıp birbirini öldürmek.

Kıtal éylëp bular kim ovvaldan **(C).**

KITGA (Ar. kıt'a): **1.** Her bir şeyin bir parçası, bölük. **2.** 2-3 ya da 4-10 veya 20 beyitten oluşan şiir. Bazı âlimlere göre, kıtga (kıt'a)da beyit sayısı 12'den fazla olmamalı ve şair mümkün olduğu kadar bu 12 beyitte meramını anlatmalıdır. Kıt'ada bütün satırların kafiyesi ve ölçüsü aynı olmalıdır. Birinci mısra genellikle kafiyesiz olduğu gibi kimi zaman kafiyeli de olabilir. Kıt'a iki şekilde oluşturulur. Kimi zaman kasidenin veya lirik bir şiirin bir kısmı kıt'a şeklinde alınabilir. Kimi zamanda şair ahlâkî, felsefî, tarihî bir konuda veya övgü, yergi amacıyla özel bir kıt'a yazabilir. Kıt'a İslâmiyet'ten önceki Arap şiirinde ortaya çıkmıştır.

Yagnı mezruglar içinde kıtga yer,

Goymagaylar bizeragat, bisemer **(A).**

KITMIR (Ar. kıtmi:r): **1.** Hurma tanesinin üst kısmındaki ince zar. **2. Mec.** En küçük şey; en önemsiz şey. **3.** Dakyanus'un zulmünden kaçarken Ashâb-ı kehf'in yanında bulunan köpeğin adı.

Meni kıtmır édip, salgın goymuña **(SH).**

Éshabı-Këhf Dakyunusıñ zulmundan,

Gaçıp gitdi kıtmır atlı it bile **(Ar).**

KIYAFA (Ar. kıya:fet): Bak. **kıyafat.**

KIYAFAT (Ar. kıya:fet): Bir şeyin dış görünüşü, kılık.

Kıyafatdan biler ol niçe işi **(C).**

KIYAM (Ar. kıya:m): **1.** Ayakta durma, kalkma, ayağa kalkma. **2.** Ayaklanma, isyan.

Çünki bu dört birledir dünyë kıyam **(A).**

KIYAMAT (Ar. kıya:met): **1.** Kalkma; yukarı kalkma, yükselme, yerden kalkma.

Kıyamat gün gerekdir köp nedamat **(C).**

KIYAS (Ar. kıya:s): **1.** Ölçme; karşılaştırma, mukayese. **2.** Dinde hakkında açıkça ayet ve hadis hükmü olmayan konuların ayet ve hadise dayanan benzerleri ile bağdaştırılması.

Kıyas étmek: Karşılaştırmak, mukayese etmek.

Kıyas édiñ gız-gelinden **(MG).**

Kıyas éylëp, oña nazar ét yagşı **(G).**

KİBAR (Ar. kiba:r, t. kebi:r): Bak. **kebir.**

Hiç tarahhım kılmadıñ kim bardılar canlar bile,

Men kimi derdiñ çekip ëlemde éy şahı-kibar **(Ga).**

KİBR (Ar.): Kendini üstün sayma, büyüklenme.

Kibru-nhvat sınasında galmagay,

Yagnı anlarda tekepbir bolmagay **(A).**

KİBRİYA (Ar. kibriya:): Büyüklük, ululuk; dinî düşüncede Allah'ın büyüklüğü.

Hem sapalık şovka birle kibriyalık açılar **(Ga).**

KİFAYA (Ar. kifa:ya): Bak. **kipayat.**

KİLİT (Far. kili:d): Anahtar.

Hem kilitdir mustamıglar semgına,
Rast zıbandır ëhli nëhak cemgına **(A).**

KİLK (Far.): **1.** Kalem. **2.** Yazı.

Kilki-sung: Yaratış kalemi.

Kilki-tahayyul: Hayal kalemi.

Can alar kim arızıñ şeklin yazarda kilki-sung **(Ga).**

Niçe gül dek uzarı yarını men harhar éyley,
Niçe kilki-tahayyul birle yüz surat nigër éyley **(An).**

KİLKİ-SUNG (Far.-Ar. kilk-e sun'): Bak. **kilk.**

KİLKİ-TAHAYYUL (Far.-Ar. kilk-e tahayyul): Bak. **kilk.**

KİMİYA (Ar. ki:miya:): **1.** (Aslı Grekçe bir kelimedir.) Kimya. **2.** Mucizevî ot.

Kimiyayı-ışk: Aşkın tesiri, aşk kimyası.

Nazarım kimiyadır, mis altın bolar **(MG).**

Kimiyanı topraga seçseñ **(MG).**

Miñzim kümüşin altın éder kimiyayı-ışk **(B).**

KİN (Far. ki:n): Düşmanlık; intikam.

Tıgı-kin: İntikam kılıcı.

Yarı bergil, tutma kin andan yana **(A).**

Katlımga baglap tıgı-kin zaru-nezar öltürgisi **(An).**

KİNAR (Far. kina:r ve kena:r): Kucak; kucaklaşma.

Rehim édip vaslıga hemdem kılsa hem bossan éra,
Ter çemen, abı-rovan busı-kinar öltürgisi **(Ga).**

KİNAYAT (Ar. kina:ya): **1.** Üstü örtülü söz. **2.** Üstü örtülü cümle. Nesirde, nazımda ve konuşmada kullanılan edebî sanatlardan biri. Bu sanatta şair veya nasir gerçek ve mecazî anlamları olan bir sözün mecazî anlamını kastederek kullanır. Satirik eserlerde dıştan övgü gibi görünen sözler aslında kahramanın üstünden gülmeyi, alay etmeyi ifade eder.

Hasratlı ömür sürenden,
Yatmak yegdir gör bilëni **(MG).**

Murtun tovlap, her yan tartar,
Haybatı pelenden artar,
Gök dek ürlëp, damak yırtar,
Tayyar bolan aş üstünde **(MG).**

Husnuñı vaspa getirmez ne kinayat, ne zamır **(B).**

KİNE (Far. ki:ne): **1.** Düşmanlık. **2.** İntikam, öç. **3.** Nefret, tiksinti.

Kine tutmak: İğrenmek; kıskanmak, yürekte düşmanlık beslemek.

Pelek kine çekmiş, éyyam ant içmiş **(MG).**

Anlara kine-küduret tutmasın **(A).**

KİPARAT (Ar. keffa:ra): **1.** Örten; yok eden. **2.** Günahı affettirmek için verilen sadaka, tutulan oruç vb.; günahtan arınma; bak. **kepara.**

Kim köñüllerni ımarat étdi ol,
Öz günëhige kiparat étdi ol **(A).**

KİPAYA (Ar. kifa:ya): Bak. **kipayat.**

KİPAYAT (Ar. kifa:yet, kifa:ya): **1.** Yeterli, yeterli miktarda; yeteneklilik, kabiliyet, beceri. **2.** Yardım, iyilik, hayır.

Garıplar baylardan görmez kipayat **(MG).**

Akıllarda şayat bolar kipayat **(MG).**

Pëli-bet baydan pakırlarga kipayat galmadı **(Ş).**

Kifaya kıl kişi işin,

Bir gün düşer yoluñ seniñ **(Kët).**

KİRDAR (Far. kirda:r): İş; hareket, davranış, tavır.

Kirdarıñ bozukdır, zınata gözüñ **(Zın).**

KİRDİGĒR (Far. kirdiga:r): Yaratan, yaratıcı, Allah.

Ruza tutmakdadır sovabı-bişumar,
Kim habar berdi resulı-kirdigër **(A).**

KİREVKE: Savaş elbisesi.

Ak kirevke, kesgir gılıç-zülpükar **(D).**
Kirevke égninde, tuvulga serde **(S).**

KİRM (Far. ç. kirma:n): **1.** Kurt. **2.** Haşarat.

İmtihan üçin aña kirmi-kelanlar beklenen **(MG).**

KİRMAN 1 (Far. kirma:n): Bak. **kirm.**

KİRMAN 2 (Far. Kirma:n): Éyran (İran)'ın güneydoğusunda bir bölgenin hem de bu bölgenin merkezî şehrinin adı. Kirman'ın eski adı Gevaşir'dir. İklimi kötüdür. Gacarların İran'da hüküm sürdüğü ilk yıllarda şehrin halkı Lutfalı Han Zendi'ye sığındıkları için Agamuhammet Han'ın gazabına uğramışlardır. Agamuhammet Han şehrin bütün halkını kör etmiştir. Kirman'da birçok tarihî eser vardır. Bu eserlerin bir kısmı harap olmuştur. Şah Nıgmatılla Veli'nin mezarı Kirman'ın Mahan adlı köyündedir.

Kazadır, kısmatdır Yezdu-Kirmanda,
Meger ganlar tartdı Çovdur han üçin **(MG).**

KİSVET (Ar.): Giysi, elbise; Kâbe'nin üstündeki siyah örtü.

Kimse berse ya aña bir kisveti,
Ya hak üçin berse, mündürse atı **(A).**

KİŞ: Samur; samurun derisi.

Niçe këtmen urup, arıp, gara yer yassanıp yatsam,
Meniñ bu habgëhim kiş ile yorgandan artıkdır **(Ah).**

KİŞDİ (Far. keşti:): Bak. **keşdi.**

KİŞDİGĒR (Far. keşt-u ka:r): Ekin; çiftçilik, tarım.

Dünyë ahıretiñ kişdikëridir **(MG).**

KİŞEN: Zincir, köstek, ayağa takılan zincir, pranga.

Kişen urup ayagıma,
Örtenip derdi-dagıma,
Seni alıp gucagıma,
Şasenemden geçermenmu? **(ŞG).**

KİŞT (Far.): Ekin, tarım.

Kişdi-ziragat: Ekin, tarım.

Miyesser éyle, ya reb, dëneyi-maksadu-kişdimni **(LM).**
Kılıp dayhanları kişdi-zıragat **(C).**

KİTABET (Ar. kita:bet): Yazı, yazış.

Érenlerden kim tilëp istıganat,
Bitildi türki tilge bu kitabet **(Bah).**

KİYASAT (Ar. kiya:set): Akıllılık, anlayışlılık.

Sahıp kiyasat: Akıllı, anlayışlı.

Ol ër érdi zehi sahıp kiyasat **(C).**

KİZ (ki:z): Keçe.

Yene-yargak, ayaza-kiz **(MG).**
Adam bardır şal, kiz yanına degmez **(MG).**

KİZP (Ar. kizb): Yalan söyleme, yalancılık.

Diymiş resulı berhak, kizp ëhli ummatım yok **(Ş).**

KİZPGER (Ar.-Far.): Yalancı.

Kizpgerlik kesbi kim kılsa bolar hakga aduv **(Ş).**

KOVLUHU TAGALA (Ar. kovluha:ta'a:la:): O ulunun (Allah'ın) sözüdür.

Kovluhu tagala éyermek, ındallaha atkakum ayata **(A).**

KOVSI-KAZAH (Ar.): Gökkuşağı.

Éyledi bu gaşları kovsı-kazah huşuñını mëhv

Ol mussafa gabgabı halı menah huşuñnı mëhv **(An).**

KOVUL (Ar. kavl, ç. akva:l): Söz; sözleşme.

Vadası, vepası, kovlı bir gerek **(ŞG).**

Novful pıglı, kovlı bet **(LM).**

Üşbu söz kim yagşılar akvalıdır **(A).**

Alıdan fethi-bap oldı bu akval **(A).**

KOVUM (Ar. kavm): Aralarında dil, kültür ve töre ortaklığı bulunan insan topluluğu; yakın kımse.

Kovum-hış: Akrabalar, yakınlar.

Kimseleri kovum-hışdan ayrıldı **(M).**

KOVUS 1 (Ar. kovs): **1.** Yay. **2.** Eğri. **3.** Yıldız adı; Éyran (İran)lıların şemsî aylarının dokuzuncusu.

On iki yıldız bardır mizan diyerler... kovus diyerler **(ZT).**

KOVUS 2 (Ar.): Bak. **govs.**

KOY: Koyun.

Yörse sëhralarda müñ şütür dagı sansız koy ile **(S).**

KÖHNE (Far.): Eskimiş, yıpranmış.

Nazar kıl dünyëge her nesne geldi,

Yanı érken ki gün-gün köhne boldı **(A).**

KÖLEK (Far. ku:la:k): Kuvvetli rüzgâr, fırtına; tufan.

Keştisi kölekde bendil almayan **(MG).**

Éşkim érmesdir akan her dem yüzüm sëhrasıdan,

Işk bahrı mövcüdir gezek urar her dem kölek **(Ga).**

KÖÑLEK: Gömlek.

Köñlegiñ her tarı bir can rişdesidir güviya,

Kim yaraşmış éyle kim kaddiñga, éy nëzik beden **(Ga).**

KÖTË (Far. ku:ta:h): Kısa.

Kötë akıl: Aklı kısa.

Uluglıkda bu hovzuñ heddi bolmaz,

Kötë aklım diyr isem anı bolmaz **(A).**

KÖVKEP (Ar. kevkeb, ç. keva:kib): Yıldız; talih, kader.

Bagtımıñ kövkebi yandı, saçıldı **(GS).**

Aynımız aynıñ seniñ kövkebi yanlıg pelegiñ **(M).**

Giceler yat édip, yarıñ pırakından kövkepler **(Ga).**

KÖVN (Ar. kavn): Var olma, varlık; dünya, âlem.

Kövneyn: İki dünya. (Dinî düşünceye göre, bu dünya ve ahiret)

Kövnu-mekan: Dünya.

Şahı-kövneyn: İki dünyanın şahı.

Özün özlügiden kövneyn mülküden kılıp harıç **(An).**

Diydi: "Éy halıkı-kövnu-mekanı" **(C).**

Gayıbı, bu dünyëde kim aşık tahkık éylese,

Éy bil, bu ëlemiñ kövnu-mekanından geçer **(Ga).**

Alı aydı diydi, ol şahı-kövneyn **(C).**

KÖVNEYN (Ar. kavnayn): Bak. **kövn.**

KÖVNU-MEKAN (Ar. kavn-u meka:n): Bak. **kövn.**

KÖVRE (Far. kevre): Selin oyuk açıp aktığı yer.

Ol kövre, güzere nişe düşüp sen **(MG).**

KÖVSER (Ar.): **1.** Cennette bulunan bir çeşme, havuz. **2. Mec.** Çok tatlı şey.

Hovzı-kövserden leziz şerbet içer **(A).**

Lebi-kövser, pisse dahan, şirin dil **(K).**

KÖVÜŞBERDAR (Far. kefşberda:r): Ayakkabıyı taşıyan, ayakkabıya gözcülük eden.

Talıbı-ılm ëhliniñ hemçün kövüşberdarı bol **(Ş).**

KÖY (Far. ku:, ku:y): **1.** Sokak, semt, mahalle. **2.** Çevre, etraf.

Köyünde köyüp bimardır **(M).**

Köyünde kuyuñ dek men, gam deştide sergezdan **(ZT).**

KU, KUY (Far. ku:y): Sokak.

KUBA: Bak. **guba.**

Yazı-yabanlar kubası,

Kabuldır kılan tobası **(LM).**

KUBAT (Far. Guba:d): Éyran (İran)'ın Sasanidler sülâlesinin hükümdarlarından biri. Firuz'un oğlu, Anuşirvan'ın babası. Kubat devrinde çıkan mezdekilerin (bak.) isyanını oğlunun da yardımıyla bastırmıştır. 531'de de ölmüştür.

Diydiler şahı-Kubat ötgen zaman,

Leşgeriden arı düşdi bigüman **(A).**

KUBAYS (Ar.): **1.** Mekge (Mekke)'nin doğusunda bulunan bir dağın adı. **2.** Bir tür kuşun adı. Bu kuşa Abulkubays da denilmektedir.

Kubays dagınıñ burnında,

Oglun tapmadı ormında **(MG).**

KUBBATIL-ISLAM (Ar. kubbatul-isla:m): Bak. **gubbatul-ıslam.**

KUBE-KU (Far. ku:be ku:): Sokak sokak.

Tapmadım hergiz nışanın kube-ku éylëp sorag,

Mümkin érmes bu sugubetler bile tapmak ferag **(An).**

KUBLATEYN (Ar. t. kubla): İki defa öpme; büyücünün birini, başka birisinin herhangi bir şeyine heveslendirmesi veya birisiyle sevgi bağı kurması.

Bir söz aytur men saña canımın alıp duv kefe,

Kılgalı beyganasını kublateyni duv şefe **(Ga).**

KUÇAN (Far. Ku:ça:n): Éyran (İran)'ın Horasan bölgesinde yer alan şehir ve bölge. Nişapur (Nişabur)'un kuzeyindedir. Bu bölgedeki diğer bir yerleşim merkezi ise Aşgabat (Aşkabat)'ın güneyindeki Bacıgiran'dır.

Sapar édip barsak Goçan şëhrine **(MG).**

Şekvan, Hebeş, Şadı, Kuçan, Zirabatda,

Mañhışlakda, Balkanda, İspıhanda tapılmaz **(S).**

KUDAMA (Ar. kudama:, t. kadi:m): Eski adamlar, en eskiler.

Circis ile Şiş érdi nebiler kudaması,

İdris idi ëlemde beşeriñ ulaması **(An).**

KUDDUS (Ar. kuddu:s): En mukaddes, en aziz ve mübarek (Allah'a verilen sıfat).

KUDSI (Ar. kudsi:): **1.** Mukaddes. **2.** Melekler.

Gayıbı, aşık bolup sermesti-hak bolsañ éger,

Saña kudsılar gelibën merhabadan laf urar **(Ga).**

KUFE (Ar. Ku:fe): Éyran (İran)'ın bir şehri. Bu şehrin halkı Hz. Alı öldükten sonra Hasan ile Husayın'ın yanında olup onların halife olmalarına yardımcı olmuşlardır.

Kufëni türk bozar, Bagdat şëhrin ab **(MG).**

Ol şëhri-Serendibi, Pereñ, Kufe, Basrı **(S).**

KUGUT (Ar. ku'u:d): Oturma, oturuş; (namazda) oturma.

Hem dürüst kılsa vuzu birle sücut,

Hem rukug hem kıyam ahır kugut **(A).**

KUL KEFA (Ar. kul kefa:): Söyle: "Yeterlidir."

Kul kefa ayatınıñ manısını pëhm édip,

Barça iş içre bil hakını vekil, éy köñül **(Ga).**

KULHUVALLA (Ar. kul huval-la:hi): Kur'anıkerim'de bir surenin adı, başlangıcı.

Kulhuval-lahı ahat: "Allah birdir." de.

Okıñ siz kulhuval-lam **(Ş).**

KULLA (Ar. ç. kulal): Bak. **gulla.**

KUMAÇ (Ar. kuma:ş): Bak. **kumaş.**

KUMAŞ (Ar. kuma:ş, ç. akma:ş, akmaşa): Kumaş; gevher.

Lacerem artar bahası niçe hem bolsa kumaç **(Ga).**

Altın-kümüş, kumaşım, sahıpkıran, gözelim **(Şab).**

Yene zer birle akmaş, émtagasın **(C).**

Tamam nëzik yüpekden, hoş kumaşdan **(A).**

KUNBUL (Ar. kunbula): **1.** İnsan topluluğu. **2.** At sürüsü, at. **3.** Kurşun.

Gül yüzüñden dilber-a, sallandı sünbüller yene,
Leşgeri-Çinden meger dagıldı kunbullar yene **(Ga).**

KUNUT (Ar. kunu:t): **1.** Ümitsizlik. **2.** Boyun eğme, bağımlı olma; Allah'a boyun eğme.

Razı bolar senden kunut perişde **(MG).**

KURAYIŞ (Ar. kuryaş): Arapların en büyük kabilelerinden biri. Hz. Muhammet bu kabiledendir.

Resulılla ol kurayşdan **(MG).**

KURBAT (Ar.): Yakınlık, yakın olma, komşu olma; bak. **gurbat 1.**

"Fakr ëhli istëp kurbatıñ, ëhli-gına hem tagatıñ" **(An).**

KURGAN (T. kurmak kökünden): Kale.

Kurganlı: Kaleli,

Degresi derya, kurgan **(MG).**

Kurganlı daglar göründi **(MG).**

KURGANLI: Bak. **kurgan.**

KURP (Ar. kurb): **1.** Yakınlık; bak. **gurp. 2.** Tasavvufta kişinin kendini Allah'a en yakın hâlde hissetmesi.

Her kim ki bugdu-kurp hicabını kıldı refg,
Gamgınu-şat bolmadı hicru-vısaldan **(BH).**

KURRA (Ar. kurra:, t. ka:ri:): Kur'anıkerim'i ezbere okuyanlar.

KUR'AN (Ar. kur'a:n): **1.** Arapça kıraat (okumak) kelimesinden "okunan" manasına gelir. **2.** Dinî düşünceye göre, Hz. Muhammet'e gökten indirilen dinî kitap.

Zer varaklı, yüzi gızıl cezveli,
Okıdıgım kitap-kur'an, gal imdi **(S).**

KUSTANTANİYE: Osmanlı Devleti'nin başkenti Istanbul (İstanbul)'un eski adı. İstanbul, Türkiye'nin büyük ve tarihî şehirlerinden biridir. Şehrin eski adı, Konstantin adlı kişiye dayanmaktadır.

KUSUR (Ar. kusu:r): **1.** Eksiklik, noksan, ayıp. **2.** Bir işi yapmaktan kaçınma. **3.** Artan, kalan, kalıntı. **4.** Kısa.

Kusurlı: Ayıpsız.

Kusursız: Ayıpsız, noksansız, eksiksiz.

Hamdıña diller kusurdır, arşı-perşler agladı **(MG).**

Ne çorusıñ kusurıñ yok, nigër-ë! **(B).**

KUT (Ar. ku:t, ç. avka:t): Azık, yiyecek; rızık, pay.

Kutıla yemut: Ölmemek için gerekli gıda.

İygen-içgen kutı zëhri-mar bolgan sopular **(Ş).**

Éy balam, ayalment turur men, mını beççelerimge kut kılur men **(MD).**

Niçe diysem ber lebiñden kutı la yemut **(Ga).**

KUTBI-DÖVRAN (Ar. kutb-e devra:n): Bak. **kutp.**

KUTBI-ZAMAN (Ar. kutb-e zama:n): Bak. **kutp.**

KUTBUL-AKTAP (Ar. kutbu-ul-akta:b): Bak. **kutp.**

KUTBUL-ÉREN: Erenlerin piri, Ahmet Yasavı'nın lâkabı.

Ahmet Yasavı kayda, ki kutbul-éren érdi **(An).**

KUTI-LA YEMUT (Ar. ku:t-e la:yemu:t): Bak. **kut, la.**

KUTP (Ar. kutb, ç. akta:b): **1.** Pir, veli; mutasavvıfların her bir bölüğünün önderi. Tasavvufta kutp, varlık dünyasında bedendeki ruh olarak kabul edilir ve her devirde Allah'ın nazar ettiği kişi olarak görülür. **2.** Orta, merkez. **3.** Her şeyin ortasından geçen okun iki ucu.

Kutbı-dövran (zaman): Devrin piri, zamanın velisi; yurdu ruhî yönden döndüren pir.

Kutbul-aktap: Pirlerin piri; mutasavvıfların düşüncesine göre, tasavvufun bütün işlerini idare eden en ulu pir.

Igtıkat étme éger kutp olsa aamı ëhlige **(Ş).**

Üçüsi aktap érur, bilgil yagın **(A).**

Kutbı-dövranım, gel imdi **(GS).**

Halk éra kutbı-zaman bolgay zuhur **(A).**

Kutbul-aktap atlı betnamı gördüm **(MG).**

KUYAŞ: Güneş; güneş ışığı.

Yüzüñni meñzettim aya-kuyaşa **(SH).**

KUYUN: 1. Kasırga. **2.** Tavşan.

Köyüñde kuyun dek avara bolsam **(ZT).**

KÜCA (Far. koca:): Nerede, nere.

Can tapar yüz Mesih laglıñdan,
Lebi-laglıñ kūca, Mesih kūca? **(BH).**

KÜDURET (Ar. kudu:ret): **1.** Suçluluk. **2.** Kaygı, keder, üzüntü; gerginlik, huysuzluk.

Kineden kılma küduret köñlüni sen kibr ile **(Ga).**

Anlara kine-küduret tutmasın **(A).**

KÜFFAR (Ar. kuffa:r, t. ka:fir): Bak. **kapır.**

KÜFR (Ar. kufr): Kâfirlik, dinsizlik.

Küfr bolmak: Kâfir olmak.

Bilmegey ol küfr ne, iman nedir **(A).**

Ger diyseler küfr olar, éşya senden halıdır **(MG).**

KÜHEN (Far. kuhen): **1.** Köhne, eski. **2.** İhtiyar, yaşlı.

Gülüstanı kühen **(GS).**

KÜLA (Far. kula:h): Bak. **külah.**

KÜLAH (Far. kula:h): Ucu sivri başlık.

Cövher kula: Demir külâh.

Göter külahıñı, görem gulpagıñ **(K).**

Cövher küla, demir donı gerekdir **(M).**

KÜLBE (Far. kolbe): Kulübe.

Külbeyi-ahzan: Hüzünler kulübesi.

Tire külbe: Karanlık kulübe.

Bolgalı mıhman éger alım yetişse külbëñe **(Ş).**

KÜLENDER (Far.): Bak. **kelender.**

KÜLËPOŞ (Far. kula:hpu:ş): Külâh giyen.

Nakışbent veli kanı, idi şahı-külëpoş **(An).**

KÜLLİ (Ar. kull): Hep, bütün, herkes; hepsi, tamamı.

Külli-cahan: Bütün dünya.

Külli-émrin: Bütün iş.

Külli-éşya: Bütün şeyler.

Külli-şey: Her şey.

Külli farıg kıldı özge dilrubalardan meni **(Ga).**

Seni bermenem külli-cahana, éy yigit **(T).**

Külli-émrin hal içinde ıhsanı-alla sen mañа **(Ga).**

Külli-éşya olup mecnun **(MG).**

Çün pena bolgay ne kim ëlemde bolgan külli-şey **(Ga).**

KÜLLİ-ÉMRİN (Ar. kull-e émrin): Bak. **külli.**

KÜLLİ-ÉŞYA (Ar. kull-e éşya:): Bak. **külli.**

KÜLLİ-ŞEY (Ar. kull-e şey'): Bak. **külli.**

KÜLLİYAT (Ar. kulli:ya:t): **1.** Bir şeyin bütünü, hepsi. **2.** Yazarın eserlerinin hepsi, tamamı, bütün eserleri.

Zerre-zerre émr ili tafrık olanda çar idim,

Cozvıyatından anıñ kim külliyatam, éy köñül (Ga).

KÜLPET (Ar. kulfet): 1. Zorluk, zahmet, sıkıntı, güçlük. 2. Hizmetçi kadın.

Yoldaşı gam-gussadır, heserdeşi külpetdir (LM).

KÜN (Ar. kun): Ol. (Emir) Dinî düşünceye göre, Allah "Kün" (ol) deyince, bütün dünya yaratılmıştır.

Hak "kun" dıydı, şol gün bina édildi (Ga).

KÜNÇ (Far. kunc): Köşe, kenar, kıyı.

Çar künç: Dört köşe.

Dünyëniñ dört küncün çekip oturmış (MG):

"Men ölüp, ol künci-veyranda ki pınhan galmasın" (An).

Dünyë görmey, tutgun galsañ bir künçde (MG).

Éy yaranlar, keşt éderdim dünyëniñ çar küncüni (T).

KÜN-PEYEKUN (Ar. kun feyeku:n): 1. Ol, ondan oldu; "Ol." dediğinde oldu. 2. Dağılma, saçılma, darmadağın olma.

"Lam-élipla"-la baka dünyë soñı kün-peyekun (Misg).

KÜNTU KENZEN MAHFİYEN (Ar.): Ben gizli hazineydim.

Küntu kenzen mehfiyenden habar ber (Ga).

KÜN'YE (Ar. kun'ye, kun'yet): Bak. **kun'yet.**

KÜN'YET (Ar. kun'yet): Lâkap, Araplarda "éb, ébu" veya "ibn, um, bint" kelimelerini başka kelimelerin önünde kullanarak oluşturulan lâkap, takma ad.

Kün'yeti-adı bile at tutmagıl,

Dahı aña gatı söz aytmagıl (A).

KÜÑÑÜRE (Far. kungure): 1. Yüksek duvarların üstüne tuğladan yapılan diş diş nakışlar. 2. Kubbenin tepesi. 3. Kale surlarının üzerine korunmak için yapılan kesik çıkıntılar.

Künñüreli hovla gelen mıhmanlar (S).

KÜPE: Küpe.

Yüzüñ ayu, küpëñ Pervin degilmi? (B).

KÜRE (Far. ku:re): 1. Ocak, soba. 2. Tuğla pişirilen, demir vb. metaller eritilen yer.

Küreyi-şovk içre cismim aksa ahendek érip (LM).

KÜRK: Manto, kışlık palto, kürk; keçi yünü.

Hasası, hırkası, kürki kimdedir (MG).

KÜRS (Ar.): Bak. **kürsi.**

KÜRSİ (Ar. kursi:): 1. Sandalye, iskemle. 2. Camilerde vaizin vaaz verdiği yüksekçe yer. 3. Taht. 4. Vazife, makam. 5. Gökyüzünün bir tabakası. 6. Merkez, payitaht.

Pelle-pelle sedre bilen kürs çıkar (MG).

KÜŞADA (Far. guşa:de): Bak. **güşada.**

KÜŞAT (Far. guşa:d): Bak. **güşat.**

Tutgun olur dayıma, bolmaz küşat ıkbalımız (MG).

Seniñ işiñ küşat boldı (G).

KÜŞENDE (Far. kuşende): Öldüren, can alan.

Ol Ézrayıl küşendedir (Ar).

Cümle ëleminñ zindesi,

Ézrayıldır küşendesi (Ar).

KÜŞNE (Far. gurusne): Tok olmayan, aç.

Hocahmetdir ölülere can beren,

Hocahmetdir küşnelere nan beren (Sey).

KÜŞTE (Far. kuşte): Ölü, ölen, öldürülen.

Bu cahan bir puştadır,

Kim zinde, kim küştedir (MG).

KÜTÜP (Ar. kutub, t. kita:b): Kitaplar.

Kılıp cemg kütüp ılmına hasıl,

Bilip cemg hünërni boldı këmil (Bah).

Këtibi diyr, üsti kütüp mesgeni (Kët).

KÜVDEK (Far. ku:dek): Çocuk.

Diyr ki kuvdekler bitirmedi bir işi,

Urgay anlar donbuna çoh ıssı çiş **(A).**

KÜVH (Far. ku:h): **1.** Dağ; yüksek yer. **2. Mec.** Göğüs.

Gövsüñ küvhi-Bulgarıñ, gümanım, garı, dilber **(M).**

Bu daga küvhi-Salar diyerler **(GB).**

KÜVHİ-KAP (Far.-Ar. ku:h-e ka:f): Bak. **kap.**

KÜVHSAR (Far. ku:hsa:r): Dağlık; dağın tepesi.

Küvhsar içre köşede **(MG).**

Çıkıp küvhsarıdan kim dut ile çañ **(C).**

KÜVLAK (Far. ku:la:k): Bak. **kölek.**

KÜVS (Far. ku:s): **1.** Bir darbe; vurma, çarpma. **2.** Kös, büyük davul.

Vezir hem küvsiy-kernay kakdırıban **(C).**

KÜVŞEŞ (Far. ku:şiş): Bak. **küvşiş.**

KÜVŞİŞ (Far. ku:şiş): Uğraş, çaba, gayret; hareket.

Seniñ üçin köp küvşişler kıldık **(LM).**

Ilım cemg étmekge kılma küvşiş **(A).**

KÜVTAH (Far. ku:ta:h): Bak. **köte.**

KÜVTEHNAZAR (Far.-Ar. ku:tehnazar): **1.** Uzağı görmeyen; aklı kısa; ufku dar, geniş düşünmeyen. **2.** Cimri, hasis.

"Hamdıñga her kuvtehnazar hem güñgu-lal olgay meger" **(An).**

L

LA (Ar. la:): Yok; isim ve fiilin önünde bulunarak yokluk manası veren ön takı; -sız, -siz, -suz, süz ekleriyle aynı anlamdadır.

Kutı-la-yemut: Ölmeyecek kadar yenen yemek.

La akıl: Akılsız.

La feta illa: Bundan başka cömert yoktur.

La kılmak (éylemek): Yok etmek.

La kelam: Söz yok; sözsüz, tartışmasız.

La mekan: Mekânsız, yersiz.

La mezhep: Dinsiz, ateist.

La taktau: Kesme.

La yezal: Ebedî, devamlı, hiçbir zaman yok olmayan.

Patışa lapı keç ve la akıl bolup, öyüne yetişdi **(HH).**

La feta illa Alı, la seyfi alla zülpükar **(Bah).**

Mahlukı la kılar, bir özi panı bolmaz **(Ş).**

Vasılı-dildar ola ma la kelam **(A).**

Barçanıñ perverdigëri patışahı-la mekan **(Ş).**

Kıl umıt, "la taktau" diymiş kur'anda zülcelal **(Misg).**

Éy kerimu-la yezal, éy halıka érzu-sema **(Ga).**

LA AKIL (Ar. la:akl): Bak. **la.**

LABA (Far. la:be): Yalvarma, kendine acındırarak isteme, iki dizinin üstünde durup yalvarma.

Éy Andalıbı-şeyda, kem éyleme labaïnı,
Işk odı maña günde yüz dert ile minnetdar **(An).**

LABIZ (Ar. lefz, ç. élfa:z): Söz; anlatma, söyleniş.

Labzı şeker: Şirin sözlü.

Ovazı hoş élfazıñ yegdir maña bilbilden **(ZT).**

Yamandır ayralık, "Éy vay" arap labzında "vayladır" **(MG).**

Labzı şeker, hoş güftarım amanmı? **(Z).**

LACEREM (Ar. la:cerem): Şüphesiz, kuşkusuz; zorunlu, mecbur, ister istemez.

Men bu işden, belki, beter gorkaram,
Para kılgay ol tasadduk lacerem **(A).**

Lacerem bolsa yıkılar mülk éra soltan iki **(Ga).**

Kerim-a, zatı-pëkiñden,
Gulunnı lacerem kılma **(YUZ).**

LACIVERDÎ (Far. la:cverdi:): Koyu mavi renkli.

LACIVERT (Far. la:cverd, Ar. la:zeverd): **1.** Koyu mavi renkli kıymetli bir taş. **2.** Koyu mavi.

Lacıvert, gülgün lıbaslarını geyip... vagtlarını hoşlap yörer érdi **(ZT).**

LA CURGA (Ar. la:cur'a): Bak. **curga.**

LAD (Far. la:d): **1.** İpek kumaş. **2.** İpek kumaştan yapılan giysi. Bu kelime, Mëtëci'nin örnekler alınan eserlerinde "lar" şeklinde yanlış verilmiştir.

Ata çıkıp, alsa avı,

Çar tarapa düşer çavı,
Bolsa bilinde pištevi,
Égninde ladı yigidiñ **(M).**

LA ÉDRİ (Ar. la:édri:): Bilmem, bilmiyorum; bilinmeyen. (Müstensihin yazarını bilmediği şiiri bir yere yazdığında şiirin üst tarafına koyduğu ifade.)

Bu halıfa kim ımam agzam idi,
Bu sözi sormuşda "la édri" diydi **(A).**

LAF (Far. la:f): Bak. **lap.**

Laf kılma söz düzüp, gel, aşıkı-pëkize bol **(Ga).**

LA FETA İLLA (Ar. la:feta:illa:): Bak. **la.**

LA FETA İLLA ALI LA SEYFE İLLA ZÜLFEKAR (Ar. la:feta:illa: Alı: la: seyfe illa: zulfeka:r): Alı'dan başka yiğit, cömert; Zülpükar'dan başka keskin kılıç yoktur.

LAFIF (Ar. lafi:f): Birşeye dolaşan, dışına birşey sarılan.

Gayıbı sövdayı bolmuş köyi-ışkından seniñ,
Aklı gitmiş éyle kim bihuş olmuşdır lafif **(Ga).**

LAGAR (Far. la:gar): Zayıf, cılız, semiz olmayan.

Lagar çöküp, yüki galsa meydanda **(MG).**

LAGIN (Ar. la'ı:n): **1.** Lânetlenen. **2.** Şeytan.

İblisi-lagın: Lânetlenen şeytan.

Garat étgey hem lagın imanıñı **(A).**
Kast ile iblis lagına uymaz ol **(A).**
Garşıñızda durmuş iblisi-lagın **(A).**

LAGIP (Ar. la'b): Oyun.

Her tarapı kim aylanıp, özüçe lagıp görsetip **(An).**

LAGL (Ar. la'l): **1.** Kırmızı renkli ve değerli bir tür süs taşı. **2. Mec.** Kıpkırmızı dudak. **3.** Kırmızı mürekkep ile yazılan yazı.

Laglı ahmar: 1. Kızıl lâl. **2. Mec.** Kırmızı şarap.

Laglı-Badahşan: Badahşan (Bedahşan)'dan çıkan lâl. Doğu edebiyatında laglı-Badahşan (lâl-i Bedahşan) tamlaması çok kullanılır.

Laglı-şekerbar: Şeker saçan dudak.

Laglıñ meyinden gansam **(MN).**
Laglı-cövahırdan ança oydular **(MG).**
Şükür, laglı-Badahşana yetişdim **(GS).**
Işk tugyanı bile kakmış yanmak başladı,
Totı hem hoşhal boldı laglı-şekerbara bak **(Ga).**

LAGLFAM (Ar.-Far. la'lfa:m): Lâl renkli; kırmızı.

LAGLI-ABDAR (Ar.-Far. la'l-e a:bda:r): Bak. **abdar.**

LAGLI-AHMAR (Ar. la'l-e ahmar): Bak. **lagl.**

LAGLI-BADAHŞAN (Ar.-Far. la'l-e Badahşa:n): Bak. **lagl.**

LAGNAT (Ar. la'nat): Beddua, ilenme; kovma, reddetme, azarlama.

Halk maña lagnat aydar **(LM).**
Lënet goyma riş üstünde **(MG).**

LAGNATKERDE (Ar.-Far. la'netkerde): Lânetlenen.

Lagnatkerde ogul boldı, bolmadı **(MG).**

LAHAP (Ar. liha:f): Yorgan.

LAHAT (Ar. lahad): Mezar, kabir.

Sen bile lahada bile,
Girerin, senden ayrılman **(G).**
Lahat atlı dar, düşeksiz öy bardır **(MG).**

LAHM (Ar.): Et.

Lahmüke lahmi: Senin etin benim etim.

"lahmüke lahmi" diydiñ, ganıñga ganım hem yene **(Ga).**

LAHMÜKE LAHMİ (Ar. lahmuka lahmi:): Bak. **lahm.**

LAHN (Ar. lahn, ç. élha:n): **1.** Güzel ses, nağme, ezgi, ahenk. **2.** Melodi, müzik,

Hoş élhan: Hoş ses, güzel nağme.

Düzüp bilbil kimi élhan pıganım set hezar éyle **(Ga).**

Éylerem canımı gurban,

Şol totıyı-hoş élhana **(GS).**

LA HOVLA (Ar. la:hovla): Güç yoktur. (Bir duanın başı)

Bu zaman la hovla okısa bu kişi,

Bil bu şeytan tıgsız öldürmişi **(A).**

LAHOVLA İLLA BİLLA (Ar. la: hovla illa: billa:h): Allah'tan başka güç yoktur. (Bir duada yer alan ibare)

La hovla-billanı okan gideliñ **(S).**

LAHUR: Pakıstan (Pakistan)'da yer alan bir şehrin adı.

Aden şahı étgeç Lahura azmı **(MG).**

LAHUT (Ar. la:hu:t): Dinî düşünceye göre, ulûhiyet âlemi.

Kē uçup canım guşı pervazı-lahut éylerem,

Kē barıp, bihut özümden mesti-seyran olmuşam **(Ga).**

LAHZA (Ar.): **1.** Göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman, an. **2.** Bakış, nazar.

Yuvdar bir lahzada hanı, soltanı **(ZT).**

LA-İLAHA-İLLAL-LA (Ar. la:ila:ha:illalla:h): Allah'tan başka ilâh yoktur.

LAKAP (Ar. lakab, ç. élka:b): Takma ad.

Üşbu yalgan söz besi senden acap,

Tañrı goymuş çün saña mü'mün lakap **(A).**

Ney acap ışkıñda ger divana diyrlerse maña,

Kaysı Leyli ışkı mecnun éyledi élkaplar **(Ga).**

LA KELAM (Ar. la:kela:m): Bak. **la.**

LAKEN (Ar. la:ken): Ama, böyle de olsa.

LAM (Ar. la:m): Arap alfabesinin yirmi üçüncü harfi; ebcet hesabında 30.

Lam-lebiñniñ lezzeti şēht ile şekerdir sözüñ **(An).**

Lam-lutfuñdan umıdım halisen lilla bolup **(K).**

Lam-lahatda gelgisidir namayı-agmalımız **(S).**

LA MEKAN (Ar. la:meka:n): Bak. **la.**

LA MEZHEP (Ar. la:mezheb): Bak. **la.**

LAM-ÉLİPLA (Ar. la:m élif): **1.** Arap alfabesinde lâm ve elif harflerinin bir arada yazılmış şekli. **2.** Makas. **3. Mec.** Göğüs üzerinde elleri üst üste koyma.

Lam-élipla-zarı kal, islēr iseñ tañla lıka **(S).**

La-élipla-magnısı-yokdur hudanıñ meñzeşi **(K).**

LAMIG (Ar. la:mi'): Parlayan, parlak.

Gel imdi éylegil, şah-a, yüzünden perdeni rafig,

Münevver éyleban kılgıl cemalıñ damgasın lamıg **(Ga).**

LA MUNKATIG (Ar. la:munkati'): Bak. **munkatıg.**

LANA (Far. la:ne): Kuş yuvası.

LAP (Far. la:f): Haddinden fazla övünme.

Lap urmak (diymek): Haddinden fazla övünmek.

Şirinrēkdir asaldan, diymenem lap **(A).**

Aşık érmesdir cahanda kim urarsa gurı lap **(Ga).**

Men saña aşıklık lapını urdum **(GS).**

LARAYP (Ar. la:rayb): Şüphesiz, şüphe yoktur. (Kur'anıkerim'de yer alan bir ibare)

Sunguñla boldı larayp **(MG).**

LAŞERİK (Ar. la:şeri:k): Benzersiz, denksiz.

"Ti" tagala ēlem içre laşerik soltan érer **(Misg).**

LA ŞERİKE VAHDAHU (Ar. la:şeri:k-e vahdahu): Birliğine şerik yoktur.

La ilaha illalla diyp, arpa, bugday baş urar,

Laşerike vahdahu diyp, cugarı hem çëş bolur **(An).**

LA TAKNATU (Ar. la:taknatu'): Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. (Kur'anıkerim'ın 39. suresinin 54. ayetinde yer alan bir ibare)

Ayatı la taknatını gördüm ah,
İşigiñge gara yüz geltirdim ah **(A).**

LA TAKTAU (Ar. la:taktau'): Bak. **la.**

LATIF (Ar. lati:f): **1.** Mülâyim, yumuşak huylu. **2.** Güzel, hoş, nazik,

Tebgı-latıf: Yumuşak huylu.

Latıfım, nëzigim, hüyrüm, habıbım, türpe mahbubım **(S).**

Bayram-a, tebgı-latıfıga melalı bolmasın,
Söz uzatma, kıl dogayı-dövletige ıhtısar **(BH).**

LATIFA (Ar. lati:fe, ç. leta:yif): Yergi ve mizah özellikleri taşıyan kısa hikâyeler. Lâtifelerin yazarı belli değildir.

LAT-MENAT (Ar. la:t mena:t): İslâmiyet'ten önce Arapların taptıkları putlardan ikincisinin adı.

Uşadıp sen lat-menatnı, butlarıñ **(AB).**

LAUBALI (Ar. la:uba:li:): **1.** Korkusuz **2.** İlgisiz; kaygısız.

Gayıbı, men özge sarı éylemen hergiz rucug,
Bolmuşam divana ışkı-laubalı birle men **(Ga).**

LA UHSA (Ar. la:uhsa:): Pek çok, sayısız, haddinden fazla, aşırı.

"Çün kim diymiş hayrul-beşer ol yerde "la uhsa sena" **(An).**

LA YEMUT (Ar. la:yemu:t): Bak. **la.**

LA YEZAL (Ar. la:yeza:l): Bak. **la.**

LAYA'KAL (Ar. la:ya'kal): Aklını yitiren; sarhoş, mest.

Bir garıbı natuvanım mesti-laya'kal heman **(Misg).**

LAYECAZ (Ar. la:yeca:z): Mümkün olmayan, ruhsatsız.

Çünki ışkı-şerg éra bineş'é gezmek layecaz **(S).**

LAYIK (Ar. la:yık): Yakışan, yakışır; uygun, münasip.

Her kimiñ özüne layık at galdı **(ŞG).**

Manısını bilip, layık iş étgil **(K).**

LA YUTAK (Ar. la:yuta:k): Tahammül edilmez, dayanılmaz.

Pırakıñ birle bakı men, ki ışkıñ la yutakı men,
Vısalıñ iştiyakı men, meni vaslıñdan ayırma **(Ga).**

LAZIM (Ar. la:zim): **1.** Gerek, gerekli, zarurî. **2.** Şeriata göre yapılması mecbur olan iş.

Menden bir aytmak lazım, Selbinyaz **(K).**

Lazım oldı panı öyden çıkmaga,
Aşıklara dünyë zından yıglayın **(LM).**

LEB (Far. ç. leba:n): **1.** Dudak. **2.** Kenar, kıyı.

Lebanı-lagl: Kırmızı dudaklar.

Lebi-derya: Deniz kenarı.

Bir şirin tillidir, lebleri şeker **(GS).**

Ki şol lebanı-lagl arasında ganmışam **(B).**

LEBA-LEB (Far. leba:leb): Dopdolu, ağzına kadar dolu.

Doldurıp camın leba-leb turdı ayak üstüne,
Lëleni gör, kim garardıpdır çeşmi-humarın yene **(Ga).**

LEBBEYİK (Ar.): Evet, ben hazırım, ben varım; emrinize amadeyim. (Biri adı ile çağrıldığı zaman söylenir.)

Mecnun bu sözi éşidip, "lebbeyik" diydi **(LM).**

"Lebbeyik" diyip turar, geler yerinden **(MG).**

LEBHANT (Far. lebhand): Gülümseme, gülümseyiş; bak. **tebessüm.**

LEBİZ (Ar. lefz): Bak. **labız.**

Aşıga ar getir lebzinden dönme **(K).**

LEBRİZ (Far. lebri:z): Dopdolu, ağzına kadar dolu.

LECAÇ (Ar. leca:c): İnatçılık; terslik; razı olmama; nefret, kızgınlık, öfke.

Hak rızası üçin doygursa aç,

Vacıp olgay cennet aña yok lecaç **(A).**

LEÇEK (Far.): Şal; yün eşarp.

Élvan leçek: Rengârenk şal.

Leçek buymızları dür birle, éy can **(A).**

Başıñızda élvan leçek **(G).**

LEDUN (Ar. ledun): **1.** Dinle ilgili, mistisizm ile ilgili. **2.** Bir işin gizli tarafları.

Ilmı-ledun: Dinle ilgili ilim, mistisizm ile ilgili ilim.

Okır bolsa, ılmı-ledun açıglı **(MG).**

Bes ledun ılmın beripdir anlara **(A).**

LEFFU-NEŞİR (Ar. leff-u neşr): **1.** Yaklaştırma, çabuklaştırma ve yayma, dağıtma. **2.** Doğu şiirinde kullanılan edebî sanatlardan biri. Leffu-neşir (leffüneşir), şiirin bir mısraında yer alan kelime veya kelime gruplarıyla anlam birliği bulunan ya da onların çağrıştırdığı kelimeleri sonraki mısrada sıralama sanatıdır. Bazı hâllerde birinci mısradaki leffüneşri oluşturan kelimeler ikinci mısradaki kelimelere benzerlik yönüyle bağlanır. Bu sanatın en son ve en basit şekli ise mısrada yer alan bir kelimenin peşinden bu kelimeye uygun, bu kelimeyle ilgili, karşılık hükmünde bir başka kelime kullanılmasıdır.

Ör.:

Duzladıñ-söz bile, dildiñ-dil bile **(K).**

Leffüneşir ikiye ayrılmaktadır:

Leffu-neşri-munazzam:(Tertipli leffüneşir) Birinci mısrada söylenenlere karşılık, ikinci mısrada söylenenler de bir sıra yani tertip varsa leffu-neşri-munazzam olur.

Kaddu, hatıñ bile gözu, yüzüñ, éy simin ten,

Biri serv, biri rayhan, biri nerges, biri gülşen **(Babur).**

Bu beytin birinci mısraında yer alan "kad, hat, göz, yüz" kelimeleriyle ilgili olarak, ikinci mısrada "serv, rayhan, nerges, gülşen" kelimeleri kullanılmış, aynı zamanda ilk gruptaki kelimeler ikinci gruptaki kelimelere benzetilmiştir.

Leffu-neşri-müşevveş: (Dağınık leffüneşir) Birinci mısrada söylenenlere karşılık, ikinci mısrada söylenenler de bir sıra yani tertip yoksa leffu-neşri-müşevveş olur.

Agzı-u, zülpi, kadı bolmasa maña,

Rayhanu, serv, gunça görerden melalıdır **(Babur).**

Görüldüğü gibi burada leffu-neşri-munazzamın tersine, "agız, zülp, kad" kelimeleriyle ilgili olarak kullanılan ve bu kelimelere benzetilen "rayhan, serv, gunça" kelimeleri tertipli bir sıra takip etmemektedir.

Leffüneşrin en güzel örneklerine Fars-Tacik edebiyatında rastlanmaktadır. Örnek olarak

"Şanama" (Firdövsi)'nın "Rüstem'in Éşkbus ile Savaşı" adlı bölümünden bir parçayı gösterelim. Şair, Rüstem'in kahramanlığını şu şekilde anlatır:

Be ruz-e nebred an yel-e ércmend,
Be şemşir-o hancar, be gorz-o kemend,
Borid-o derid-o şikest-o bebest,
Yelan ra ser-o sine-o pa-o dest,
(Savaş gününde o kahraman pehlivan,
Kılıç, hançer, gürz ve mızrak ile
Kesti, parçaladı, dövdü, bağladı.
Baturların kellesini, göğsünü, ayağını ve elini.)

Bu örnekte, ikinci satırda yer alan "kılıç, hançer, gürz, mızrak" kelimeleriyle ilgili olarak üçüncü ve dördüncü mısralarda "kelle, göğüs, ayak, el" kelimeleri tertipli bir sıra takip ederek kullanıldığı için leffu-neşri-munazzamdır.

LEFİF (Ar. lefi:f): Bak. **lafif.**

LEGZAN (Far. lerza:n): Bak. **lerzan.**

Süyeklerim legzan urar sözünden **(M).**

LEHEÑ (Far. leheng): Bak. **nëheñ.**

LEHZE (Ar.): Bak. **lahza.**

Bir lehze hemdemiñ bolabilmenem **(DM).**

LEİM (Ar. lei:m): Kötü huylu, alçak, cimri, kıskanç.

Kimseler leimdir, kimseler bahıl,
Kimseler sahıdır, saçın baradır **(Misg).**
Cayıdır narı-cëhennem her kişi bolsa leim **(Ar).**

LEK (Hintçe): Yüz bin.

Élgaraz, yedi lek leşger cem boldı **(SH).**

LEMGA (Ar. lem'a): Parıltı, ışık.

Bir demgayı-yüzüñ perteviden lëleyi-hamra **(BH).**
Ya reb, ol didarını verseñ maña,
Lemgayı-yüzüñ rova görseñ maña **(A).**

LEMGAT (Ar. lam'at): Parıltı, parlaklık, aydınlık, ışık.

Sernegüvn oldı senemler lamgatın görgeç, resul **(MG).**

LEM YEZEL (Ar.): Ebedî, devamlı, kalıcı, ölmez.

Éy kerimi-lem yezel, éy halıkı-érzu-sema,
Tapdı senden cümle ëlem yer yüzi nuşvu-nema **(Ga).**

LEN TENALUL-BİRRİ HATTA TUNFUKU (Ar. len tena:lul birr-e hatta: tunfuku:): ...vermezseniz, güzel maksatlara erişemezsiniz. (Kur'anıkerim'in 3. suresinin 86. ayetinden alınan bir ibare)

Tañrı diymiş üşbu sözni, gel okı,
Len tenalul-birri hatta tunfuku **(A).**

LEN TERANI (Ar. len tera:ni:): Beni hiçbir zaman göremezsin. (Kur'anıkerim'in 7. suresinin 139. ayeti)

"Len terani" geldi ayat, kim açılmış pal men **(Ga).**
Hatabı "len terani" gör, cogap oldı makalıñdan **(Ga).**

LEÑ (Far. leng): Aksak.

Biliñ buruk, ayagıñ leñ **(Zın).**

LEÑÑER (Far. leñger): Gemi demiri.

Yedi gat yeriñ leññeri **(ZT).**

LEP (Far. leb): Bak. **leb.**

LEPBEYİK (Ar.): Bak. **lebbeyik.**

LERZAN (Far. lerza:n): Titreyen; titreme.

Lerzan bermek: Titretmek.

Lerzan urmak: Titremek.

Sesiñ lerzan berer gola **(LM).**
Asmanlar urup lerzan **(MG).**

LERZANA (Far. lerza:ne): Bak. **lerzan.**

Yapraklarıñ lerzanadır **(M).**

LERZE (Far.): Titreme, titreyiş.

Lerze kılmak: Titremek.

Tahır begiñ éndamına lerze düşüp **(ZT).**

Ki lerze kıldı bir kim tē semekge **(C).**

LEŞGER (Far.): Asker.

Éncüm leşgeri: 1. Yıldızların askeri. **2. Mec.** Çok fazla.

Yüzi on törđi ay kibi, kirpigi éncüm leşgeri **(ZT).**

LEŞGERKEŞİ (Far. leşgerkeşi:): Asker çekme, asker idare etme.

LET (Ar.): Gevezelik etme, boş yere konuşma, boş söz.

Lam-let gurmazlar saña,

Sen çıkıp gitseñ her yaña **(KB).**

LETAFET (Ar. leta:fet): Bak. **letapet.**

LETAPET (Ar. leta:fet): **1.** Naziklik, incelik. **2.** Tatlılık; mülâyimlik, yumuşak huyluluk; güzellik.

Her tagamı binemek bolsa, letapet isteme **(Ş).**

Letapet babıda çün mahı-taban **(LM).**

LETDE (Far. lette): Eski.

Her letdēni şal bahasına alarmı? **(Al).**

LETİP (Ar. lati:f): Bak. **latıf.**

LETİPE (Ar. lati:fe): Bak. **latıfa.**

LEVA (Ar. liva:): Bayrak, tuğ.

LEVENT (Far. levend): **1.** Çevik, metanetli. **2.** Azgın; aylak, boş gezen, devamlı sefa sürmekten hoşlanan. **3.** Çok hızlı, çabuk, sür'atli, çevik, atik.

Bayram, kemalı-meşrep érur, terki-toba kıl!

Tapsañ herif birniçe yarı-leventni **(BH).**

LEYK (Ar.): Bak. **lik.**

LEYKEN (Ar. li:ken): Bak. **liken.**

LEYL (Ar.): Gece.

Leylu-nahar: Gece ve gündüz.

Ada ile hökm éylegey leylu-nahar **(A).**

LEYLETİL-GADIR (Ar. leyletil-kadr): Kadir Gecesi, Ramazan ayının 27. gecesi.

Leyletil-gadırnı bu ay içre pınhan éyledi,

İnderer hak rahmetin bu ramazan ayları **(Aş).**

LEYLETİL-MAGRAÇ (Ar. leyletil-ma'ra:c): Miraç Gecesi, bak. **magraç.**

Vısalıñ halvatıda bir şebistan leyletil-magraç **(An).**

LEYLİ (Ar. Leyla:): Arap kızının adı. Mēhd ibn Sagd Amırı'nın kızıdır. Kays ona âşık oldu. Fakat Leyli'nin annesi kızının Kays'la evlenmesine karşı çıktı ve onu İbni-Salam adında biriyle evlendirdi. Kays, Leyli'nin aşkıyla deli oldu, çöllere düştü ve Mecnun adını aldı. Leyli, sevgilisinden ayrı düştüğü için hastalanıp öldü. Mecnun, Leyli'nin ölümünden sonra, mezarı başında ağlayarak can verdi (669-700). Mecnun'un aşkı en meşhur mesnevî konularından biri olup birçok şair tarafından işlenmiştir. Nızamı ilk defa bu konuyu ele alan şairlerden biridir.

Nect dagında gezen Mecnun ışkında,

Yanar otlı Leyli bolup galıp men **(MG).**

LEYLİ-MECNUN: Eski orta ve güneydoğu halklarının yazılı ve folklorik eserlerinden biri. "Leyli-Mecnun"un esasını eski Arap efsaneleri teşkil eder. Nızamı, bu efsanelerden hareketle ilk defa bir "Leyli-Mecnun" mesnevîsi yazdı. Daha sonra birçok şair, Nızamı'yı takip ederek Fars ve Türk dillerinde "Leyli-Mecnun" yazdılar. (Husrov

Dilhevi, Abdırahman Camı, Alışir Novayı, Fuzulı vb.) Nurmuhammet-Andalıp, Fuzulı' nın mesnevîsini esas alarak özgün bir "Leyli-Mecnun" vücuda getirmiştir.

LEYLU-NAHAR (Ar. leyl ve naha:r): Bak. **Leyl.**

LEZİZ (Ar. lezi:z): Lezzetli, tadı güzel.

Tagamı-leziz: Tadı güzel yiyecek.

Bu në zëhri-mar érer, kim habı-gaflatdan leziz **(Ş).**

Goy öñünde, bolsa tagamı-leziz **(A).**

LEZZET (Ar.): Tat.

Oyunıñ lezzetin bilmeyen adam,

Hünërli yigidiñ sazına degmez **(MG).**

LËHCE (Ar.): **1.** Söz, şive, diyalekt, konuşma tarzı. **2.** Aksan.

Lëhceyi-ruhefza: Cana can katan söz.

Lebi-canperveriñge lëhceyi-ruhefzayıña **(S).**

LËHCEYİ-RUHEFZA (Ar.-Far. lehce-ye ru:h éfza:): Bak. **lëhce.**

LËHV (Ar.): Vaktini boşa geçirme, oyun.

Lëhvu-tarap: Oyun ve eğlence.

Éyle bolduñ dün'yeniñ ayşı-sururıga gorur,

Zineti lëhvu-tarap bagı-cenanındır seniñ **(Ga).**

LËLE (Far. la:le): Lâle.

Yañagıñ yaz güni açılan lële **(M).**

LËLE FAM (Far. la:lefa:m): Lâle renkli; kırmızı renkli.

LËLEGÜVN (Far. la:legu:n): Lâle renginde; kırmızı renkte.

Uzarı-lëlegüvn: Kıpkırmızı yanak; kıpkırmızı yüz.

Birevne içirdi lëlegüvn şerap **(GS).**

Açdı uzarı-lëlegüvn, dökdi gözümge éşgi-hun **(An).**

LËLERUH (Far. la:leroh): Lâle yüzlü, al yanaklı.

Lıbasın étdi yaşıl servi-lële ruhsarım **(BH).**

LËLE RUY (Far. la:leru:y): Kırmızı yüzlü.

LËLEZAR (Far. la:leza:r, ç. la:leza:ra:n): Lâle yetişen yer, lâle bahçesi.

Bahar bolsa lëlezarını gördüñ **(SH).**

Gış Hindistan göçer men lëlezaran içinde **(MG).**

LËNET (Ar. la'nat): Bak. **lagnat.**

LËŞ (Far. la:ş, la:şe): Leş, ceset, ölü.

Magtımgulı, can mıhmandır, gövre-lëş **(MG).**

LIBAS (Ar. liba:s, ç. élbese): Giysi, elbise.

Yeñ-yakasız lıbas: Kefen.

Geyipdir zerrin-lıbasın **(ŞB).**

Yeñ-yakasız bir lıbası geyipdir **(Zm).**

LIKA (Ar. lıka:): **1.** Yüz, çehre. **2.** Kavuşma, karşılaşma, kavuşma.

Lam-ëlipla zarı kıl islër iseñ tañla lıka **(K).**

LİK (Ar. li:k): Lâkin.

Lik perman étdi gullarga çelep,

Émri-hakga vacıp olmuşdır talap **(A).**

LİKEN (Ar. li:ken): Lâkin.

Liken éşitdirmez **(LM).**

Liken can içre dostı pınhandır **(MG).**

LİLALEMİN (Ar. lila:lemi:n): Âlemler için, dünyalar için.

Hem tufeyldir barça asmanu-zemin,

Vaspıdır çün rahmatı lilalemin **(A).**

LİLLA (Ar. lilla:h): Allah için.

Halısan lilla: Canıgönülden Allah için.

Halısan lilla niyet ger bolmasa **(A).**

LİSAN (Ar. lisa:n, ç. élsene): Herhangi bir milletin konuştuğu dil.

Lisanet-tayr: Kuş dili; Novayı'nın bir eserinin adı.

LİSANET-TAYR (Ar. lisa:n-ét-tayr): Bak. **lisan.**

LİŞŞAYATIN (Ar. lişşaya:ti:n): Şeytanlar için, şeytanlara.

Cagalnaha recümen,
Lişşayatın atıp bar **(Misg).**

LOGAZ (Ar.): **1.** Çöl faresinin yuvası demektir. Çok dolambaçlı ve çıkış deliğinin bulunması zor bir yuva olduğu için, anlaşılmasında ve çözümünde güçlük olan manzum bilmecelere logaz denir. Logazda bir nesnenin, düşüncenin özellikleri söylenir fakat vasıfları belirtilen bu şeyin ne olduğu söylenmez. Logaz, muammanın tersidir. Çünkü logazda özellikleri sıralanan varlığın ne olduğu istenir. Muamma ise, verilen harflerden cevap kelimenin çıkarılması esasına dayanır. (Bak. muamma) Logaza Horasan'da çistan (O nedir?) da denilmektedir. Logazda devamlı çistan şeklinde sorulması kesin bir kural değildir. Logaz, 11-12. asır Orta Aziya (Asya), Éyran (İran) edebiyatlarında oldukça çok kullanılmıştır. Rudeki'nin kalem hakkındaki ve Menuçihr'in şem hakkındaki logazları bu türün ilk devirlerde de var olduğunu göstermektedir.

Tacir Bedıg Tebrizi adı ile şöhret kazanan Menuçihr, logazla ilgili ilk eseri yazmıştır (14. asır). Ondan sonra Şerafuddin Alı Yezdi (vefatı 1454) bu konuda bir kitap yazdı. Bunların dışında daha birçok yazar logaz ve muamma ile ilgili eserler kaleme almıştır.

Logaz, kendine has özellikler taşıyan şairane bir bilmece türüdür.

Mıdam seyre gezer ol dört deñi-duş,
Bolar andan cümle ëlem yüzi hoş,
Ol tördüñ biri bar, mıdam sebzepoş,
Kellesi buzdandır, ayagı otdan **(MG).**

Burada dört mevsim (ilkbahar, yaz, sonbahar, kış) anlatılmak istenmiştir.

Leng revende ëst guvş ney-o sohanyab,
Gong fesih ëst çeşm ney-o cahanbin,
Tizi-ye şemşir dared reveş-e mar,
Kalbod-e aşıgan-o guvne-ye gamgin **(Rudeki).**
(Aksayarak yürür, kulağı yok, kelime bulur,
Dilsiz, güzel sözlü; gözü yok, dünyayı görür,
Kılıç gibi keskin, yılan kılıklı,
Âşıkların teni gibi, üzüntülünün yüzü gibi).

Burada kalem anlatılmak istenmiştir.

LOVH (Ar. ç. élva:h): **1.** Tahta, taş; eskiden mekteplerde üzerine yazı yazmak için kullanılan küçük tahta. **2.** Işık, parlaklık; mutluluk; ilham sahibi olma.

Arş ile kürsüsi, lovh ile galam **(GS).**

LOVHA (Ar.): Üstü yazılı tahta; üstünde büyük harflerle yazı bulunan ve duvara asılan kâğıt, tahta veya taş.

LOVHULMAHFUZ (Ar. lovhul-mahmu:z): Göğün en yüksek katında olan ve üstünde hayatın sırları, insanların kaderi yazılı olan manevî levha.

Şol lovhulmahfuzdan gaçan kitabım **(M).**

LOVLAK (Ar. lavla:ka): Eğer sen olmasaydın (yeri göğü yaratmazdım).

Galdılar hasratda "lovlak" hılkatiñ görgeç, resul **(MG).**

Beripdir hak tagala tëci-lovlëk,

Bolupdır hëki-payı yedi éflak **(Ar).**

LOVN (Ar. ç. élva:n): Renk.

Élvan-élvan: Türlü renk, türlü türlü.

Élvan nıgmat iyip, al-yaşıl geyip,

Élvan berip, perde göter yüzünden **(SH).**

Élvan-élvan bezenip, geyyëñ gırmızı ala **(K).**

LOVVADA (Ar. lovva:teh): Oğlancı.

Gün-günden köpeldi süythor, lovvada **(Zın).**

LÖVN (Ar.): Bak. **lovn.**

LUBAP (Ar. luba:b): **1.** Seçilen, ayrılan; en güzel bölüm. **2.** Çekirdek, iç, öz.

LUCAÇ (Ar. luca:c, t. luc): **1.** Kılıç. **2.** Derin ve çok su.

Zehi, ol tün kerem bahrı nesimi-payzıdan mövvaç,

Gülap asa yüzünde katra hunlar her sarı lucaç **(An).**

LUGAT (Ar.): Sözlük; söz, kelime; bir milletin konuştuğu dil.

Bizden ılım yeter hem diysem lugat,

Ne ahır, ne zahır mimden habar ber **(Sey).**

LUGBA (Ar. lu'ba): Oyun; oyuncak.

Bu çarhı-keçniñ şivesi, mekru-fusundır lugbası,

Tezvir érur pişi-pesi, aldarga köpdür hilesi **(An).**

LUKMA (Ar.): Dilim, küçük parça, ağza bir defada alınan yiyecek parçası.

Lukmayı-başübhe: Haram lokma, haram yiyecek, şüpheli lokma.

Lukmayı-başübhe iyp, betkër bolgan sopular **(Ş).**

LUKMAN (Ar.): Aslı ve yaşadığı devir bilinmeyen meşhur efsanevî hekim. Doğu halklarının edebiyatında ve halk arasında her türlü hastalığı tedavi eden hekim olarak bilinir. Rivayetlere göre, 4400 yıl yaşamıştır.

Dört müñ dört yüz yaşan Lukman hekimiñ,

Acal yakasından tutdı, yaranlar **(MG).**

"Kısasul-énbiya"da verilen malûmata göre Éfiopiya (Habeşistan)lı bir marangozun oğlu olup Hz. Davut zamanında yaşamıştır. Eski Arap edebiyatında Lukman, efsanevî bir âlim, birçok vecize ve fablin yazarı (söyleyeni) olarak gösterilir.

LUKMAN SARAHSI: Bak. **Şıh Lukman Sarahsı.**

LUT (Ar. Lu:t): Ibrayım peygamberin kardeşinin oğlunun adı. Dinî rivayetlere göre, Lut'un gönderildiği kavmin şehirleri Allah tarafından viran edilmiştir.

Ol lut kanı, ummatı hunı-ciger étgen **(An).**

Bibat olup dönsün Lutuñ şëhrine,

Her yurduñ hëkim ëri bolmasa **(MG).**

LUTF (Ar. lutf): Bak. **lutp.**

LUTFI (Ar. Lutfi:): 14-15. asırlarda yaşamış Özbek şair. 1366'da doğdu. Birçok gazelin, rubaînin, tuyuğun ve "Gül ve Novruz" adlı bir mesnevînin de müellifidir. Lutfi, meşhur âlim Şahabiddin Hıyabanı'dan dersler aldı. İlk önce aynı devirde yaşadığı Atayı, Sekkaki ve Gedayı gibi lirik şiirler yazdı. Onun aşk ve tarih ile ilgili, aynı zamanda didaktik mahiyeti olan destanları da vardır. Lutfi, "Gül ve Novruz"u 1411'de yazdı. 1425'te Şerefeddin Alı Yezdi'nin "Zafarnama"sını tercüme etti. Onun bir de şiirlerinin yer aldığı divanı vardır. Lutfi, 1465'te vefat etti.

LUTP (Ar. lutf, ç. élta:f): İyilik ve yumuşaklıkla davranma; iyilik, hoşluk, güzellik, yardım, bağış.

Lutp étmek: İyilik etmek.

Sayayı-lutfuñnı sal hemdemlere **(A).**

Köñlüne zalım atamnıñ lutp salgıl ol zaman **(GB).**

Éltapı bizden arıdır **(ZT).**

Niçe éltap ile anı hoş éylēp **(C).**

Lutp éyleyip, boynum üzse yeg idi **(SH).**

LÜ'LÜ' (Ar. lu'lu'): İnci, kıymetli taş.

Ki yakutu-zümerret, lu'lu'-mercen **(C).**

Ki yakut birle lü'lü' onda bihte **(C).**

Tamam ol lü'lü'-u cövherden éy yar **(A).**

M

MA 1 (Ar. ma:): **1.** Nedir. **2.** Var olan şey; nesne. **3.** Ne zaman, hangi zamanda; şurada; nerede. **4.** Arap dilinde inkâr etmeyi, yokluğu anlatan ek. **5.** Yok, değil. **6.** Herhangi bir şey.

Ma hazar: Hazır şey, hazır bulunan şey.

Ma la kelam: O şey hakkında söylenecek yoktur.

Ma hazardan geltirdi ol hoş tagam **(A).**

Ma hazar geltirdi, hoş söz söyledi **(A).**

Vasılı-didar ola ma la kelam **(A).**

MA 2 (Far. ma:): Biz.

MAAFA (Ar. mihaffa): Deve üstüne konulan, oturmaya mahsus, üstü kumaşlarla örtülü, oda gibi kafesli sepet, mahfe.

Alıp şa ordasın anda rovanı,

Maafa içre kim saldılar anı **(Bah).**

MAALIÇ (Ar. ma'a:lic): Düzeltici, tedavi edici (hastalığı).

MAANI (Ar. ma'a:ni:, t. ma'ni:): Manalar, anlamlar; bak. **magani.**

Çalar çarhı-maanı dınmayın katıg güyci birle **(An).**

Sırrı-hakdan çoh maanı añlayur **(A).**

MAAŞ (Ar. ma'a:ş): Bak. **magaş.**

MAAYIŞ (Ar. maa:yış): Hayat, yaşam; yaşamak için gerekli olan yiyecek.

Bay bilen pakırda köp bolar kēhiş,

Takdırdan tapılmas zovkı-maayış,

Bagdatda az bolmas, Hindistanda gış,

Hindistan yurduna saya yaraşmaz **(Al).**

MAAZ (Ar. maa:z): **1.** Sığınacak yer. **2.** Sığınma.

Ya ilah-a, isterem senden belalarga maaz,

Çünki sen-sen barçayı hem binovalarga maaz **(Ga).**

MABEYN (Far. ma:beyn): Orta, ortasında.

Mabeyni-an: Onun ortasında; onun arasında.

Ol gadar bolgay belent tagtlar heman,

Yer bilen gökden bolur mabeyni-an **(A).**

MABEYNİ-AN (Far. ma:beyn-e an): Bak. **mabeyn.**

MACARA (Ar. ma:cera:): Olay; gürültü, patırtı; kavga: savaş; serüven, avantür.

Yakınlap bardılar ol macaraga **(C).**

Muddagılar tagnası hem macarası bir yaña **(Ga).**

Geldi yüz müñ tagna birle macaralar başıma **(Ga).**

MADAR (Far. ma:der): Anne.

Aglar madarı yigidiñ **(M).**

MADARZAT (Far. ma:derza:d): Anadan doğma; anneden doğduğu zaman.

Her kimiñ kim derdi bolsa madarzat **(MG).**

Seni ilzam üçin çoh hasmı-madarzat gizlenmiş **(H).**

MAGAK (Far. mega:k): Çukur, kuyu.

Hemdemi meyhara olmuşdır, yerim deyri-magak **(Ga).**

MAGALLAK (Ar. mu'allak): **1.** Asılmış, asılı, havada duran. **2.** Baş aşağı duran; başın üstünden aşırılan, başın üstünden aşırılarak.

Magallak birle gaydıp yer yüzüne **(C).**

Ki andan müşteri olmuş bolup magallak **(B).**

MAGANI (Ar. ma'a:ni:, t. ma'ni:): Manalar; bak. **maanı.**

Anlarıñ kim sözlerini diñleyur,

Sırrı-hakdan çoh maganı añlayur **(A).**

MAGARA (Ar. maga:re, ç. maga:yir): Mağara.

Tamam yüklerini düyeler birle magara saldılar **(AK).**

MAGARIP (Ar. ma'a:rif): İlim, bilim.

Magarıp pişe kıl, her cahılı-nëkëme baş égme **(H).**

MAGAŞ (Ar. ma'a:ş): Yaşayış, hayat.

Magaş éylemek: Yaşamak.

Hëkim iseñ adıl bile kıl magaş **(Ga).**

Niçe nebsim üçin işler ki kıldım öz magaşımga **(Ga).**

Giñeler halk anda, artar mal-baş,

Éylër anda ol musulmanlar magaş **(A).**

MAGBUT (Ar. ma'bu:d): **1.** İbadet edilen, ibadet etmeye lâyık olan. **2.** Put.

Hanayı-magbut: Allah'ın evi, mescit.

Siziñ üçin halk édipdir bizni magbut **(A).**

Hudayı ki sen-sen magbudı-berhak **(C).**

Olmaya ataşkede bu hanayı-magbut **(B).**

MAGDUM (Ar. ma'du:m): Yok olan, yok edilen; ölen.

Zahırdır mövcudım, mısalı magdum **(Misg).**

Tilër men tañrıdan kim bir yolu magdum bolgay men **(BH).**

MAGFUR (Ar. magfu:r): Bağışlanmış, affolunmuş.

Yedilenci asmanda magfur adayur,

Yagnı tañrı yarlıgan diymek bolur **(A).**

MAGHUT (Ar. ma'hu:d): Söz verilen, ahdolunan, bilinen, belli.

Adatı-maghut: Öğrenilen âdet, alışkanlık.

Resmi-cepadır nigëre adatı-maghut **(B).**

MAGIŞAT (Ar. ma'i:şet): Yaşayış, yaşama.

Magışatdır alarga gışu-yazı **(C).**

Diydi Bahrı: magışat birle ol şah,

Besi meşgul idi şamu-sëhergëh **(Bah).**

MAGIZ (Far. magz): Beyin; ilik; iç, öz.

Biri étdir, biri magız **(SH).**

Otlug éfganım puzun, peryadı-ahım derdinëk,

Rişi-köñlüm, para bagrım, magzı-sınam çëk-çëk **(LM).**

Ki incik içre ol magzı görüner **(A).**

MAGKUL (Ar. ma'ku:l): Akla uygun, akıllıca, mantıklı.

Ki boldı üşbu sözler aña magkul,

Niçe kaldı köñlüde éndişeler ol **(Bah).**

MAGLUÇ (Ar. ma'lu:c): İlâç verilen, düzeltilen, iyileştirilen.

Maglucam, bimaram, gözüm dermanda **(Misg).**

MAGLUL (Ar. ma'lu:l): Hastalıklı; mazeretli, geçerli bir sebebi olan.

Tohtamas köñlüm guşı ışkıñ hıyalatı bile,

Kim meger durgay seri-zülpüñ maglul éyleseñ **(Ga).**

MAGLUM (Ar. ma'lu:m): Belli, bilinen, aşikâr, açık.

Ber diysem bëşiñ meger maglum başarmaz çöpçetem **(M).**

Besi gamlar görüp, canlar çekip, mechul men, Bayram,

Meger can tabşırıp, yar élinde maglum bolgay men **(BH).**

MAGLUP (Ar. maglu:b): Yenilmiş, yenik düşmüş.

Ceññi-maglup: Yenik düşülen savaş, kaybedilen savaş.

Pëhmi-hıret maglup érer, perzanalık meslup érer **(An).**

Meydan éra ceññi-maglup gayrılsa,

Agdarlışıp, arap atlar mayrılsa **(M).**

MAGMUM (Ar. magmu:m): **1.** Kederli, gamlı, üzüntülü. **2.** Bulutlu, dumanlı.

Huda-ya, rahmetiñden kılma mahrum,

Bizi goyma iki ëlemde magmum **(A).**

Magtımgulı, men magmum **(MG).**

Meni-mahzun melamat küncüde magmum bolgay men **(BH).**

MAGMUR (Ar. ma'mu:r): Bakımlı, bayındır.

Magmur étmek: Bayındır etmek; **mec.** sevindirmek, mutlu etmek.

Çiriki nahayat, yurdı magmur **(Bah).**

Batınım magmur her dem hıyalatıñ bile **(Ga).**

İki ëlemde kıl pazl ile magmur **(A).**

Köñlümi magmur éden canana kılmışdır meni **(Ga).**

MAGNAVI (Ar. ma'nevi:): **1.** Manaya ait olan. **2.** Ruha ait olan: madde ile alâkalı olmayan, içe ait olan.

Açılıp yagnı tecellayı-cemalı-magnavı,

Zovkayı-şovkı penası birle cahan bolmuşam **(Ga).**

MAGPERET (Ar. magfiret): Bak. **magpırat.**

MAGPIRAT (Ar. magfiret): Bağışlama, günahları affetme.

Bu namazdır zibiyalarnıñ yolı,

Magpırat bostanıdır açgan güli **(A).**

MAGRAÇ (Ar. mi'ra:c, ç. ma'a:ric): Gökyüzü; basamak; göğe çıkma; yukarı çıkış. Dinî düşünceye göre Hz. Muhammet, Burak adındaki ata binip göğe çıkmıştır. Buna magraç (miraç) denilmektedir.

Yakın éylëp aña magraç berdiñ **(C).**

Pıgamber diydi magraç gicesinde **(A).**

MAGRIBISTAN (Ar.-Far. magribista:n): Batı, batı ülkeleri.

Şëherler hatar-hatar magrıbıstana sarı **(MG).**

MAGRIP (Ar. magrib): Batı.

Magrıpdan maşrıga dünyëniñ yüzi **(MG).**

MAGRIPAT (Ar. ma'rifet): İlim, bilim.

Magrıpat bostanı: İlimin, bilimin bağı.

Mest olup magpırat aç, bezm ile söhbetlenever **(Ga).**

Magpırat bostanıda bilbilleri **(A).**

MAGRUP (Ar. ma'ru:f): Meşhur, ünlü, herkesçe bilinen, belli.

Dostlar, dört gözeliñ vaspın sözlesem,

Dördüsi-de magruplıkda bellidir **(Şab).**

MAGRUPI (Ar. Ma'ru:fi:): 18. asırda yaşamış Türkmen şairlerden biri (1735-1805/10). Adı Gurbanalı'dır. Aslında Hıva ve Ürgenç'te yaşamıştır. Birçok lirik şiirin yanında, "Seypelmelek-Medhalcemal, Dövletyar, Yusup-Ahmet, Alı Beg-Balı Beg" adlı destanların da sahibidir.

MAGRUR (Ar. magru:r): **1.** Kibirli, kendini beğenmiş, gururlu. **2.** Aldanan.

Magrur bolmak: **1.** Kendini beğenmek, kibirlenmek, büyüklenmek. **2.** Aldanmak.

Magtımgulı magrur bolma bu söze **(MG).**

MAGSIM (Ar. ma'su:m): Günahsız, suçsuz, temiz, saf.

Ömrüñi ötgürme it tek pısku-pasıklık bile,

Hak yolında toba kıl, pëkizeyi-magsım bol **(Ga).**

MAGSİYET (Ar. ma'siyet): Günah, günahkârlık.

Magsiyetdir dervüş anda barmagı,
Patışalarnı zıyarat kılmagı **(A).**

Magsiyet zeñgarını köñülde açmak isteseñ,
Bolma bir dem, Gayıbı, zikrinde bir dem ahsız **(Ga).**

MAGSUM (Ar. ma'su:m): Bak. **magsım.**

MAGŞAR (Ar. mahşar): Mahşer.

Rozı-magşar: Mahşer günü.

Rozı-magşarda ukubetdir işi **(A).**

MAGŞUK (Ar. ma'şu:k): Sevgili, güzel; sevilen, âşık olunan; Allah.

Magşugım tapdırmaz, tapsam él bermez **(MG).**

MAGŞUKA (Ar. ma'şu:ka): Sevgili (kız, kadın); güzel.

Magşukayı-hoşmanzar: Güzel sevgili.

Suna ayıg alına magşukayı-hoşmanzar **(B).**

MAGTIM (Ar. mahdu:m): Hizmet edilen (kimse).

MAGTIMGULI-PIRAGI (Ar.-T. Mahdu:m gulı Fera:gı:): Türkmen klâsik edebiyatının yapılanmasında önderlik eden, 18. asırda yaşamış büyük şair (1733-1783). Magtımgulı, Dövletmämmet-Azadı'nın oğlu ve talebesidir. Magtımgulı'nın divanı ilk defa Gurbanberdi-Gürgeni tarafından Buhara'da taş baskısı olarak neşredilmiştir. A. N. Samoyloviç onun şiirlerinin tamamını toplamıştır.

Magtımgulı'ya özenerek bazen de onun adını kullanarak birçok şair şiirler yazmıştır.

Magtımgulı hayran her yana bakar,
Bu ne gudrat işdir, suvdan ot çıkar.

MAGYUP (Ar. ma'yub): Ayıplı, kusurlu, hasarlı, yaralı.

Başımda yüz aşup érur, gamdan tenim magyup érur **(An).**

Magyup olsun ayagım yolunda bes rah éylese **(Ga).**

MAGZUP (Ar. ma'zu:b): Azap çektirilen, işkence edilen, acı çeken, sıkıntıya maruz kalan.

Magzup bolmak: Azap çekmek, sıkıntıya maruz kalmak.

Magzubı-hak bolar saba **(LM).**

Magzuplar bilen barabar bolar **(A).**

MAGZUR (Ar. ma'zu:r): Geçerli bir sebebi olan, özrü bulunan; bağışlanmış, affedilmiş, kusuru hoş görülmüş; bir işi, günahı yapmaktan muaf tutulmuş.

Magzur tutmak: Bağışlamak, affetmek.

Ayp éyledim lebiñni sorup, canı bermedim,
Magzur tut, ki telbe idim, özümni bilmedim **(An).**

Gice bilen geldiñ, seni bilmedim,
Toba kıldım, magzur tutuñ **(G).**

MAH, MEH (Far. ma:h): Ay, kamer; senenin on ikide bir kısmı, ay.

Mahı-du hepde: İki haftalık ay, ayın 14. gecesindeki ay (güzel yüz).

Mahı-kıyam: Oruç ayı, Ramazan.

Mahı-münir: Parlak ay, nurlu ay.

Mahı (mehi)-sal: Ay ve yıl.

Mahı-sıyam: Oruç ayı, Ramazan.

Mahı-taban: 1. Parlak ay. **2.** Güzel, hoş.

Mahı-tamamat: Dolunay.

Mah-lıka, mah-ruhsar: Ay yüzlü, güzel.

Pikiriñ ne durar (nämedir) mahı-du hepde **(B).**

Roza tutgay sıdk ile mahı-kıyam **(A).**

Örtenip kül boldı anıñ tabıdan mahı-münir **(An).**

Bir nazar kılgaymı diyp, sen mahı-ruhsarım meniñ **(S).**

Aglap ötse mahı-salım arz éyle **(MN).**

Gündizim, gicēm, mehi-salım bile yazım, gışım **(Ş).**

Roza tutgay sıdk ile mahı-sıyam **(A).**

Kaydan geldi mahı-taban gül yüzli **(HG).**

Yüzüñ meñzēr mahı-tabana gözel **(K).**

Mey içip, mestan gezip, mahı-lıkaga... **(GB).**

Cemalıñ gördüm éy dilber, diydim mahı-tamamatdır **(Ga).**

MAHAL 1 (Ar.): Vakit, zaman.

Mahal-mahal: Zaman zaman.

Mahal-mahal hıruç édip özünden,

Canım heder éder ala gözünden **(M).**

MAHAL 2 (Ar. maha:l): Mümkün olmayan.

Émri-mahal: Mümkün olmayan iş.

Sımurg uçramasa yetmegim mahal éken **(GS).**

Tapmak mahal pertevi-mēhriñ bile şeref **(BH).**

İltipatıñ imdi kıl, émri-mahalı neylerem **(MG).**

MAHAR (Far. maha:r): Yular, dizgin.

Sahıbı boynında bolgay bir mahar **(A).**

MA HAZAR (Ar. ma:hazar): Bak. **ma.**

MAHBUP (Ar. mehbu:b): Sevgili, dost, yâr.

Şirin mahbup érur süññüñ kuvvatı **(MG).**

MAHCUP (Ar. mahcu:b): Utanan, utangaç.

Hatı-halı zülpüden ēlem éra aşub érer,

Zarı cismim nēveki-peykanıdan mahcup érer **(An).**

MAHDUT (Ar. mahdu:t): **1.** Sınırlanmış, sınırlı. **2.** Gördüğü yer sınırlı olan kimse. **3.** Bak. **kasıda.**

MAHFI (Ar. mahfi:): Gizli, saklı.

Halka mahfı bolsa aybıñ hakga pınhan oldumı? **(Ş).**

Şirke mahfıdır diymişler bu riya **(A).**

MAHFİL (Ar.): Bak. **mēhfil.**

Pırakıñda meni-bidil, işim müşgül üze müşgül,

Düzüp sen gayr ile mahfil, yatıp men hasta ayı-yıl **(An).**

MAHFUZ (Ar. mahfu:z): Korunmuş, saklanmış, gözetilmiş; sağlam, berk.

Yaman yoldan alarnı sakla mahfuz,

Ki bolsun bagı-sünnet birle mahzuz **(A).**

MAHI (Far. ma:hi:): Balık.

Mahı diyip istedim, mara uçraşdım **(T).**

Hovada murg, deryada mahı **(Ga).**

MAHI-DU HEPDE (Far. ma:h-e du hefte): Bak. **mah.**

MAHI-KIYAM (Far.-Ar. ma:h-e kıya:m): Bak. **mah.**

MAHI-MÜNİR (Far.-Ar. ma:h-e muni:r): Bak. **mah.**

MAHIR (Ar. ma:hir): **1.** Usta, becerikli, hünerli. **2.** Şefkatli, merhametli, yumuşak huylu.

Mahır bolmak: 1. Usta olmak, bir şeyi iyi bilmek. **2.** Şefkatli olmak.

Mahır étdi yar bolgan barça sövdasın köñül **(Ga).**

Cemalına mahır boldı **(GS).**

Ēlemi-manıda ırfan içre mahır bolmasa **(Ga).**

MAHI-SAL (Far. ma:h-u sa:l): Bak. **mah.**

MAHI-SIYAM (Far.-Ar. ma:h-e sıya:m): Bak. **mah.**

MAHI-TABAN (Far. ma:h-e ta:ba:n): Bak. **mah.**

MAHI-TAMAMAT (Far.-Ar. ma:h-e tama:mat): Bak. **mah.**

MAH-LIKA (Far.-Ar. ma:h lıka:): Bak. **mah.**

MAHLUK (Ar. mahlu:k, ç. mahlu:ka:t): Yoktan var edilmiş, yaratılmış.

Cümle mahluk canına düşdi élem **(A).**

Éy sahıbı-mahlukat, galdım bir ça içinde **(ZT).**

MAHLUKAT (Ar. mahlu:ka:t): Bak. **mahluk.**

MAHMIT (Ar. Mahmu:d): Sultan Mahmıt Gaznevi. Apbasılar devrinde (998-999) Gazneviler Devleti'nin kurucusu olan padişah. İçte ülkesinin işlerini yoluna koyup, huzuru sağladıktan sonra Hindistan'a seferler düzenledi. Çok miktarda ganimet ele geçirdi. Ovganıstan (Afganistan)'ı, Irak'ı ve Kuzey Hindistan'ı topraklarına kattı. Sultan Mahmıt, sarayında 400 şair barındırıyordu. Firdövsi, "Şanama"yı Sultan Mahmıt adına yazmıştır. Fakat Sultan Mahmıt ahdine sadık kalmamış ve Firdövsi'ye söz verdiği altın para yerine kendisine gümüş para vermiştir. Firdövsi, bu parayı almayarak üç kişiye (hamamcı, çaycı ve parayı getiren kişi) taksim etmiş ve Sultan Mahmıt'ı hicveden bir şiir yazmıştır. Sultan Mahmıt çok cimri bir insan olup topladığı ganimetten halkına herhangi bir pay vermezmiş. Sultan Mahmıt, 1030'da veremden ölmüştür.

Ol Sebüktekin şahı-dövran idi,

Şa Mahmıtga ata bolgay idi **(A).**

Kanı Mahmıt gaznavı, soltan şıh Sancar **(T).**

MAHMIT GAZNAVI (Ar.-Far. Mahmu:d-e Gaznavi:): Bak. **Mahmıt.**

MAHMIT PËLVAN: Bak. **Pëlvan Mahmıt.**

MAHMUR (Ar. mahmu:r): Mest, sarhoş.

Mahmur oldum, éy saka,

Tutgul pıyala, dilber **(Kët).**

Gözleri mahmur idiyu-laglı-lebi tek **(B).**

MAHMUT (Ar. mahmu:d): Övülmüş; övülmeye değer.

Mahmut olmak: Övülmek.

Vaslıñ ile akıbet olursa mahmut **(B).**

Çün tapıp hakdan mıradın ol kişi mahmut olur **(Ga).**

MAH-RUHSAR (Far. ma:h ruhsa:r): Bak. **mah, meh.**

MAHRUM (Ar. mahru:m): Bir şeyde payı olmayan, bir şeyden yoksun kalan.

Niçe mahrum binovalar tapdılar andan nova **(MG).**

MAHTAP (Far. ma:hta:b): Ay ışığı.

Gündize gün-zınat, gicëge-mahtap **(MN).**

MAHTUM (Ar. mahtu:m): **1.** Mühürlenmiş, mühür basılmış. **2.** Bitirilmiş, sona erdirilmiş, tamam edilmiş.

Rahıkı-mahtum ayturlar biri bar,

Möhürlikdir aça almas kimse éy yar **(A).**

MAHUF (Ar. mahu:f): Korkunç, korkulu.

Bu gün saba bu kühen deyr éra tapılmaz sen,

Yoluñ mahuf durur gaydıp indi gelmez sen **(An).**

MAHUV (Ar.mahv): **1.** Yok etme, ortadan kaldırma. **2.** Bozma, perişan etme. **3.** Yok olma, ortadan kalkma, ölme. **4.** Perişan olma, bozulma, harap olma.

Mahuv étmek: Yok etmek.

Mahuv olmak: Yok olmak.

Émri-magrup, nëhyi-münker mahuv ola,

Her kim öz hahlarlık işni kıla **(A).**

Mü'mün adın imdi gel, mahuv étmegil **(A).**

MAHZAN (Ar.): İçinde kıymetli eşya saklanan yer; hazine.

Mahzanı-ésrar: Sırlar hazinesi.

Deryaga düşdi mahzanım **(ZT).**

Ne ola ki mahzanı-ésrar olasıñ **(B).**

MAHZUN (Ar. mahzu:n): Üzüntülü, üzgün, hüzünlü, dertli.

Zalımı mahzun édip, mazlumlarınıñ köñlün al **(Ş).**

MAHZUZ (Ar. mahzu:z): Bahtıaçık; sevinmiş, hoşnut olmuş; hoşlanan, memnun.

Söhbetinde canı-dil mahzuz olup tapdı huzur,
Zulmatı gam refg olup açıldı pazlılla diydim **(Ga).**

MAKAL (Ar. maka:l): Söz.

Şirin makal: Tatlı söz, tatlı dil; tatlı dilli.

Kim niçikdir halıñ, éy şirin makal **(A).**

Husrovı-sahıp kerem, şirin makal arzusıda **(Ga).**

MAKALAT (Ar. maka:lat): Söz.

Görmége göz berip, dilde makalat **(MG).**

MAKAM (Ar. maka:m): **1.** Derece, mevki; yer. **2.** Tasavvufta Allah'a ulaşmak için geçilen dereceler. Her makam belli bir ruhî ve mistik merhaleyi temsil eder.

Makamı-vahdat: Allah'la birleşme, Allah'ın varlığında yok olma makamı.

Kim makamı-vahdata yetgürdi pa **(A).**

Muhapbetiñ makamında anıñ vapsı éz lovladır **(MG).**

MAKAMI-VAHDAT (Ar. maka:m-e vahdat): Bak. **makam.**

MAKAR (Ar. makarr): Mekân, yer.

Makar tapmak: Mekân bulmak, yerleşmek.

Cumga gün ya gicesi ası éger,
Ölse kim, tapsa gabır içre makar **(A).**

MAKBUL (Ar. makbu:l): Kabul edilen, kabul olan.

Makbuh-tebg: Çok sevilen, çok beğenilen, gönle hoş gelen.

Ne talıgdır, gaşıñda barça il makbul, men merdut **(Ş).**

Diydi, şah-a, éger makbulı-tebgıñ **(C).**

MAKDAM (Ar. makdem): Ayak basılan yer; ayak basma.

Éger görsem seni éy can, turabı-makdamıñ gözge **(G).**

MAKGAT (Ar. mak'ad): **1.** Oturulacak yer. **2.** İnsan bedeninin bel ile diz arasındaki bölümü, arka taraf, sırt.

Makgada yetgen güni cumga bolur **(A).**

Müñ yıla yetginçe makgat canıba **(A).**

MAKLUP (Ar. maklu:b): **1.** Taklit edilmiş, değiştirilmiş, farklılaştırılmış, yenilenmiş. **2.** Yakın ve Orta Doğu'da kullanılan edebî sanatlardan biri. Bu sanat birçok şekilde yapılabilmektedir:

1. Kelimenin harfleri tersine çevrilir.

Ör.:

Zar-raz, yag-gay, şay-yaş.

2. Mısra veya beyitte kelimenin aslı başta, tersine çevrilmiş şekli ise sonda yer alır.

Ör.:

Zar aglap aydışdı Musa Kelim raz.

Bu çeşit makluba, maklubı-kül veya maklubı-mücenne (iki taraflı, kanatlı maklup) adı verilir.

3. Maklubun diğer bir çeşidi de maklubı-müstevi (düz maklup)'dir. Bu tarzda mısraın ya da beytin baştan sona veya sondan başa okunuşunda bir farklılık görülmez.

Ba men éknun atab dared dilber.

(Dilberim şimdi bana şikâyet ediyor.)

Bu mısra tersten okununca şöyle olur:

Dilber dared atab éknun ba men.

Bu tür maklubun başka bir şeklinde de tersinden okunan mısra tamamen farklı yeni bir anlam taşır. Bu şekil, maklubun en zor biçimidir.

Ör.:

Ramiş-e merd genc bari-o gut,

Tu gavi ra be ceng der meşmar.

(İnsanın rahatlığı zenginlik ve azık iledir,

Sen savaşta güçlü olanı hiçbir şey hesap etme.)

Görüldüğü üzere, yukarıdaki beytin ikinci mısraı ilk mısranın maklubudur ve tamamen farklı bir anlamdadır.

MAKSUM (Ar. maksu:m): Ayrılmış, bölünmüş.

Kasım kılmış kısmatında kem maksum **(Misg).**

MAKTAG (Ar. makta'): **1.** Kesilen, bitirilen yer. **2.** Gazelin ve kasidenin son beyti.

Örneğin, Şedayı'nın "ey könül" redifli gazelinin maktag (makta)ı aşağıdaki beyittir:

Akıl érseñ tut éya Şeydayı, alımlarnı dost,

Destgiri-rehnema ruzı-ceza kıl, éy köñül.

Bu beyte dikkatlice bakacak olursak, dörtlemenin, muhammesin, müseddesin vb.nin sonda yer alan beyitlerine de makta demek mümkündür. Magtımgulı'nın "Soñudagı" adlı şiirinin maktaı aşağıdaki mısralardır:

Magtımgulı, ser açandır,

Bu dövran senden geçendir,

Üstünden iliñ göçendir,

Niçik geçer halıñ seniñ.

Daha çok, maktada şair mahlasını söyler. Eğer bir şiir buluş güzelliği olan mısralarla sona eriyorsa bu beyte husnı-maktag adı verilir.

Ehli-dil başlarıñ oynar, husnı-maktag görseler **(B).**

MAKUL (Ar. ma'ku:l): Doğru bulunan, akla uygun, akıllıca; doğruyu bulma, doğrulama.

Sizler makul görseñizler, halayık **(AB).**

Yok ise makul imes halka anıñ divanası **(Ga).**

MAL (Ar. ma:l, ç. émva:l): Bir kimsenin mülkiyeti altında bulunan taşınabilir veya taşınamaz eşya, mülk.

Malı-dünyé: Dünya malı.

Malıl-la: Allah'ın payı (malı).

Urulgan bibaha émvallarını **(C).**

Émval ile éşyadan bigana bolup geldik **(S).**

Malı-dünyé ıssı bermez bazıgérdir, aldadır **(MG).**

Malı-dünyé berip, niçe müñ ganı **(MG).**

MALAH (Far.): Çekirge.

Murı-malah: 1. Karınca-çekirge. **2. Mec.** Çok şey.

Murı-malahda san bar... **(ZT).**

MA LA KELAM (Ar. ma: la: kela:m): Bak. **ma.**

MALAMAL (Far. ma:la:ma:l): Çok dolu, dopdolu.

Gayıbı, yarıñ cemalı-hasratından giceler,

Éylerem peymanayı-çeşmimni ki malamal men **(Ga).**

MA LA YUTAK (Ar. ma:la: yuta:k): Dayanılmayacak şey, tahammül edilemeyecek şey.

Mëhri-ışk aldı köñülden sabrımıñ agramını,
Derdi-ışkıñ hasratından bolmuşam ma la yutak **(Ga).**

MALGİR (Ar.-Far. ma:lgi:r): Mal alan, vergi alan.

Malgirleri pacın alar,
Günde "mıhman" Buhardadır **(Zın).**

MALIL LA (Ar. ma:l-ul-la:h): Bak. **mal.**

MAMUK: 1. Göğüs, meme. **2.** Şiş, kabarcık.

Tëze dag üzre yapışgan ter mamuk köñlümdedir,
Işkıdan agu-gızıl gül gaygılık köñlümdedir **(An).**

MANCANIK (Ar. mancanı:k): Mancınık.

Mancanıkga baglanıp, bir ataş içre taşlanıp **(MG).**
Göl-ayagım, zülpüm bilen çatdılar,
Mancanık dek Halıl kibi atdılar **(MD).**

MANDA (Far. ma:nde): Kalmış; kalıp, kalarak; âciz.

Manda bolmak: Âciz kalmak.

Rehrev idim, manda bolup oturdım **(MG).**

MANDUP (Ar. mandu:b): Şeriatçe yapılması uygun görülen.

MANENT (Far. ma:nend): Gibi; benzer, eş.

Manent bolmak: Benzemek.

Guyrugıñ gamışga manent, gargıga ogşar gulagıñ **(M).**
Manent oldı toprak ile, gör bile **(M).**

MANIG (Ar. ma:ni'): Bir şeyin yapılmasını engelleyen şey, engel.

Manıg olmak (bolmak): Engel olmak.

Émrine yokdur manıg **(MG).**
Yar işiginde maña her dem bolur manıg rakıp **(Ga).**
Tutup sünneti nefse manıg olsun **(A).**
Nebis itin goybermeye, manıg ola **(A).**

MANSAP (Ar. manseb): Makam, mevki, yer.

Alı mansap: Yüksek mevki.

Hak berur anlarga ulug mertebe,
Yetgürir anlarnı alı mansaba **(A).**

MANSUR HALLAÇ (Ar.): Husayn ibn Mansur Beyzavı (10. asır). Hallaç, bu zatın lâkabıdır. Mutasavvıf şair ve meşhur sofulardan biridir. Aslen Éyran (İran)'ın Pars (Fars) bölgesinin Beyza adı verilen yerinden olup Şuşter'de yaşadı. Daha sonra Bagdat (Bağdat)'ta meşhur mutasavvıflar Cüneyit ve Sufyan ile tanıştı. Hindistan'a, Horasan'a, Türkistan'a, Maverannahr (Maveraünnehir)'a seyahatlerde bulundu. 46 tane eserinin olduğu bilinmektedir. Mansur "Ene'l-Hakk" (Ben Hakk'ım) dediği için hapse atılmış, sekiz yıl hapis yatmıştır. Él-Muktadır halife olduğu zaman (921-922) onu hapisten çıkardı ve yüz değnek vurdurdu, el ve ayaklarını kestirdi. Daha sonra Mansur'u ateşte yakarak külünü Tigir (Dicle)'e döktüler. Onu kimileri anlamış ve hürmet göstermiş kimileri de dinsizlikle suçlamıştır. Mansur'dan; Attar, Abu Sagıt, Camı, Hafız ve Nesimi gibi şairler saygıyla söz etmektedirler. Mansur'un adına Türkmen klâsik edebiyatında da rastlanmaktadır.

Şıh Mansur, molla Rumı,
Bu gamlardan gutar meni **(G).**
Mansur belasına bolsam giriftar **(MG).**

MANTIK (Ar.): Mantık.

Şeydayı diyr, kelam, mantık éyesi **(Ş).**

MANZAR, MANZARA (Ar.): Görünüş, biçim.

Nakgaşı-manzarlar, gül sarayını **(ZT).**

Dokuz pelek boldı şomuñ manzarı **(KO).**

MANZUMA (Ar. manzu:me): **1.** Tertip edilen, dizilen, şiir hâline getirilen. **2.** Pek uzun olmayan şiir, manzum parça.

MANZUR (Ar. manzu:r): Göz önünde tutma.

Manzur éylemek: Göz önünde tutmak, amaç edinmek.

Malı-mülküñ manzur olup Magrupı **(Mag).**

Bibaka dünyége éy, Şeydayı, manzur éyleme **(Ş).**

MAPİHA (Ar. ma:fi:ha:): Onda var olan şeyler; onun içindekiler.

Dünyé mapiha üçin ceññu-cedeller köp kılıp **(Két).**

MAR (Far. ma:r): Yılan.

Genç üçin sıhr okap, mara yüz ursañ **(MG).**

MARGİR (Far. ma:rgi:r): Yılan tutan, yılan tutucu.

Degirmende margir men, semender dey ataşhor **(MG).**

MARIÇ (Ar. ma:ric): Dağılan, saçılan, yayılan.

Yüzüñniñ şemgı ay, gün şöhlesiden bigüman marıç,

Gara gisularından nur tapmışdır şebi-arıç **(An).**

MARIZ (Ar. mari:z): Hasta, hastalıklı, sayrı.

Men marızam, sen tebip, lutf éyle, melhem kıl maña **(Két).**

Kim maña geltirdi Cebrayıl émin,

Her marızı kim érur zarı-zebun **(A).**

MARKAT (Ar. markad): Kabir, mezar.

Lezzeti ışkıñ vücudım topragından çıkmagay,

Markat içre yatsa az yüz müñ éger yıllar yene **(Ga).**

MARU-ŞAHCAHAN: Marı şehrinin eski adı. Bu şehrin ismi eski kaynaklarda Merv-e Şahcan, Merv-e Şah-cahan olarak yer almaktadır. Bazı tarihçiler Marı'nın Aleksandr Makedonskiy (İskender) tarafından, bazıları ise Şapur Zül-éktaf tarafından inşa edildiğini söylemektedirler. Fakat bu şehri ilk defa bayındır hâle getireni Tëhmurus olarak gösterenler de vardır. Marı, Selçuklular devrinde Sultan Sancar'a başkentlik yapmıştır. Şehir Oğuzlar zamanında harap bir hâle geldi ve ardından tekrar imar edildi. Çiñgiz Han zamanında Moğollar bu şehri tamamen viran ettiler ve binlerce insanı katlettiler. Şahruh zamanında (14. asır) Marı tekrar inşa edildi. Şehri bayındır hâle getirmek konusunda özellikle Sultan Sancar'ın hizmetleri büyüktür. Sonradan yine viran olan bu şehrin yakınında şimdiki Marı şehri kurulmuştur. Buranın yeni ve eski durumu Novayı tarafından ele alınmıştır.

Bil, ahır kim ol yerden intıkalı,

Kılıp yördi Maru-Şahı-cahanı **(C).**

MARUT (Ar. ma:ru:t): Bir kadını sevdikleri için Harut ile gökten yere indirilen melek.

Bir-birge goşulsın Harut ile Marut dek **(LM).**

MASEVA (Ar. ma:seva:): Ondan başka şeyler; Allah'tan başka her şey.

Masevalla: Allah'tan başka her şey.

Tüpeyliden yaratdıñ masevanı **(C).**

Her kime pazlıñ érişdi éylediñ tovfık yar,

Köñlüne geltirmediñ zerre hıyalı maseva **(Ga).**

Cim cahan terkin kılıp, masevallanı görüp **(K).**

MASGARA (Ar. mashare): Haysiyetsiz, rezil; halk arasında gözden düşmüş.

Özüni masgara kılar **(M).**

MASIL (Ar. muhassıl): Vergi tahsildarı.

Goymuş pelek acal atlı masılın **(MG).**

Dembe-demden geler masıl **(ZT).**

MASLAHAT (Ar.): Öğüt, akıl, nasihat.

Maslahat bermek: Birine öğüt vermek, nasihat etmek.

Maña bir maslahat berseñ, ne boldı **(ŞG).**

MAŞAT (Ar. Maşhad): Éyran (İran)'ın Horasan bölgesinin merkezî şehri. Maşat tarihî bir şehir olan Tus'un küçük bir bölümüymüş. İmam Rıza'nın (8. imam) kabri burada olduğu için Şiîler burayı mukaddes olarak kabul etmektedirler. Maşat "şehit edilen, öldürülen yer" demektir. Şiîlerin inancına göre, İmam Rıza burada şehit edilmiştir.

Ki Maşat sarıga bolsun rovana **(C).**

MAŞGAL (Ar. maş'al): Meş'ale; mum, şem.

İle adlın yayılıp, yandı diyanat maşgalı **(Ş).**

MAŞRIK (Ar.): Doğu.

Magrıpdan maşrıga dünyëniñ yüzi **(MG).**

MAT (Ar. ma:t): **1.** Hayran, başı dönen, başıboş. **2.** Satranç oyununda yenilme.

Mat bolmak: 1. Hayran olmak, başıboş dolaşmak. **2.** Yenilmek, bozulmak.

Guvanar duşmanıñ, dostuñ mat bolar **(MG).**

MATA (Ar. meta:', ç. émta'a): Satılacak mal.

Başdan ayak dünyë matagını, şaha **(A).**

Yene zer birle akmaş, émta'asın **(C).**

Bivepa émtagına salma gözüñ **(A).**

MATAG (Ar. meta:'): Bak. **mata.**

MATAM (Ar. ma:tem): Yas.

Matam tutmak: Yas tutmak.

Men bu gün matam tutup, Mëtëci goydım adıma **(M).**

MATAMHANA (Ar.-Far. ma:temha:ne): Yas evi, yas tutulan yer.

Bu köñlüm takat bermez, matamhana sarayda **(ZT).**

MATAMI (Ar. ma:temi:): Yas tutan.

Nice gurbat éra bikeslik otı birle köyüp,
Matamılar kibi öz halıma peryat kılay **(BH).**

MATAMSERA (Ar.-Far. ma:temsera:): Yas evi, yas tutulan yer.

Bu bivepa dün'ye matamseradır **(LM).**

MATAR (Ar. ç. émta:r): Yağış, yağmur.

Émtarda her katra gözi husnsuz nazır,
Éşcarda her bergi-tili hamdına güvya **(BH).**

MATLAG (Ar. matla'): **1.** Güneşin ve yıldızların doğduğu yer. **2.** Gazel ve kasidenin ilk beyti.

Ör.:

Yene köñlüm gara kıldıñ, pena dünyë, pena dünyë,
Yüregimni yara kıldıñ, pena dünyë, pena dünyë **(Ga).**

Gün doğuşunun, yeni bir güne başlamanın şiire telmihi neticesinde ilk beyitler matla adını almıştır. Kıt'a, muhammes, müseddes gibi türlerin de birinci beyitlerine matla adı verilir.

MATLAP (Ar. matleb): İstek, maksat, talep edilen şey.

Matlabını istëp, menden al diyse **(MG).**

MATLUP (Ar. matlu:b): İstek, maksat; arzu.

Matlubı-köñül: Gönül isteği.

Maksada, matlubı-köñlümge bu dem yetdim **(Al).**

Matlubı-köñül sen-sen, gayrıga nazarım yok **(MN).**

MAUNAT (Ar. mau:net): Yardım, destek.

Çıksa bir mü'mün kişiden beyle iş,
Şerg anıñ adın maunatdır diymiş **(A).**

MAVERA (Ar. ma:vera:): Bir şeyin ötesinde olan, öte.

MAYIL (Ar. ma:yil): Bir tarafa doğru eğrilmiş, eğri, eğik; hevesli, meyleden, meyilli, istekli.

Mayıl bolmak: Meyletmek, heveslenmek.

Mayılı-nebsi-hova: Zevkusefaya meyleden, gününü gün eden.

MAYIP (Ar. ma'yu:b): Ayıplanmış.

Niçëni şel kıldı, niçëni-mayıp **(M).**

MAZAH (Ar. meza:h): Şaka, eğlence.

Ol periniñ işi hezil-mazahdır **(Al).**

MAZANDERAN (Far. Ma:zendera:n): Kaspi (Hazar) Denizi'nin güneyinde bulunan Éyran (İran) yerleşim merkezlerinden biri. Mazanderan (Mazenderan)'ın merkezi Sarı şehridir.

Bişeyi-Mazanderan: Mazenderan ormanı.

Kesearkaç, Mazanderan,
Geler permana, gökleñ **(MG).**
Ki şa permanıdır, kılmay taammul,
Yetişsin bişeyi-Mazanderan bil **(C).**

MAZAR (Ar. meza:r): Kabir.

Bolmuşam mehit mazarı **(M).**

MAZBUT (Ar. mazbu:t): **1.** Ele geçirilmiş, fethedilmiş. **2.** Yazılmış, kaydedilmiş, kayıtlı. **3.** Belli, belirli, düzenli, düzgün.

Vezn içinde mazbut olmuşdır beyat **(B).**

MAZHAR (Ar. ç. maza:hir): **1.** Bir şeyin göründüğü, ortaya çıktığı yer. **2.** Görünüş. **3.** Gösteren, beyan eden, anlatan.

Mazharı-éşya: Bir şeylerin ortaya çıktığı, göründüğü yer.

Övlüyëdir hem hudanıñ mazharı,
Övlüyëdir cümle halkıñ rehberi **(A).**
Yüzüñ mazharı-nurı-cemaldır, şah-a! **(B).**
Éy pitnede mestana gözüñ mazharı-éşya,
Gün dek barı zerratı-cahan aynıda peyda **(BH).**

MAZHARI-ÉŞYA (Ar. mazhar-e éşya:): Bak. **mazhar.**

MAZI 1 (Ar. ma:zi): Geçmiş.

MAZI 2: Bir çeşit küçük ve güzel kokulu kavun.

Mëmeleriñ mazımı ya hıtayıñ tüvlegi **(M).**

MAZLUM (Ar. mazlu:m): Zulüm edilmiş, ezilmiş.

Günde yüz zulum bar mazlum başında **(ZT).**

MEBADA (Ar. meba:da:): Birdenbire, anîden, habersizce; gafilce.

Mebada Leyliniñ atası éşidip... **(LM).**
Mebada bu şëherniñ leşgerige üstümizni aldıraymalı! **(GB).**

MEBAHIS (Ar. meba:hıs): Bak. **mebhas.**

MEBHAS (Ar. ç. meba:his): **1.** Söz, konuşma. **2.** Münakaşa mevzusu. **3.** Kitabın bölümleri. **4.** İlmî eser.

Ortaya düşsün dakayıkdan mebahıs bihasap **(S).**

MEBZUL (Ar. mebzu:l): Bağışlanan, bahşedilen; memnun edilen, hoşnut edilen, tatmin edilen.

Gayıbıga yüz açıp magşuklık resmi bile,
Veh, ne bolgay gayatı vaslıñga mebzul éyleseñ **(S).**

MECAL (Ar. meca:l): Mühlet, süre, müddet, vakit; sabır, karar; fırsat, imkân; güç, kuvvet, takat; başarı, beceri, yetenek.

Rakıplar tagnasından dem alurga mecalım yok **(LM).**

Bir gün bitap bolup gitse mecalı **(MN).**

Gelene yagşı çık, bolsa mecalıñ **(MG).**

MECAZ (Ar. meca:z): **1.** Gerçek olmayan, hakikatin zıddı. **2.** Söz sanatlarının esas unsurlarından biridir. Mecaz, şiirde ve destanda bir kelimeyi asıl manasının dışında başka bir manada kullanma sanatıdır. Fakat bu iki mana arasında bir ilişki bulunmalıdır. Ör.:

Meniñ élim çıra yetenok.

(Elim lâmbaya ulaşmıyor.)

Bu cümlede yer alan bütün kelimeler gerçek anlamda kullanılmıştır.

Kitabı okumaga élim degenok.

(Kitabı okumaya elim varmıyor.)

Bu cümlede ise "él" ve "degenok" kelimeleri mecazlı olarak kullanılmıştır.

Mecaza başka bir örnek:

Dertler meniñ bilen boldı,

Tebibim, dermanım galdı **(MN).**

Bu sanatta kelime gerçek anlamından uzaklaşsa bile mecaz, bu kelimenin muhtevasını ve tesirini güçlendirir. Mecaz, edebiyatta, halk şiirinde ve konuşma dilinde oldukça çok kullanılır. Mecaz, kelimenin esas anlamıyla alâkalı olup onun istiare, teşbih, telmih gibi şekilleri vardır.

MECAZI (Ar. meca:zi:): Gerçek olmayan, mecaz ile ilgili.

Mecazı-ışk: Gerçek olmayan aşk, hakikî olmayan aşk.

Dostlar, kılmak gerek mülki-mecazıdan güzar **(Ga).**

Gel, imdi Gayıbı, kılgıl mecazı ışkınıñ terkin **(Ga).**

MECAZI-IŞK (Ar. mecza:zi: ışk): Bak. **mecazı.**

MECHUL (Ar. mechu:l): Bilinmeyen, belli olmayan, ortaya çıkarılmamış, gizli.

Bilkülli-mechul: Bütünüyle bilinmeyen.

Mechulı nesep: Aslı bilinmeyen, soyu bilinmeyen.

Besi gamlar görüp, canlar çekip, mechul men, Bayram **(BH).**

Ne mechul peygamdır, niçik beyazdır **(ZT).**

Bu vücudım mülküni bilkülli mechul éyleseñ **(Ga).**

Diydiler: "İsa mechulı nesepdir" **(C).**

MECHULI NESEP (Ar. mechu:l-e neseb): Bak. **mechul.**

MECİT (Ar. meci:d): Şanlı, şerefli, büyük, ulu. (Allah'ın ve Kur'anıkerim'in sıfatı)

Behakgı kela}ıñ-kur'anı-mecit **(GS).**

Sövgey anı iki élemde mecit **(A).**

MECLİS (Ar. meclis, ç. meca:lis): Bir konuyu görüşmek için bir araya gelmiş insanlar topluluğu, meclis.

Hemra can bilen bir meclisde saz-söhbet édip oturdılar **(SH).**

Meclis içre yat édip diydi: "ol garıp gaygılıdır" **(MG).**

MECME (Ar. mecm'a): **1.** Toplantı, meclis; kitap. **2.** Kalaylanmış bakır, porselen ya da

demirden yapılan çinko kaplanan yayvan tabak, pilâv tabağı.

Élkıssa, Aslı mecmesini Keremiñ öñünde goydı **(AK).**

MECMEGILBAHRAYN (Ar. mecma'ul-bahrayn): **1.** İki denizin birleştiği yer. **2.** Dinî rivayetlere göre, Musa ile Hıdır'ın karşılaştığı yer. Burası Basra Körfezi, Éyran (İran) ve Şattülarap'ın birleştiği yerdir.

Mecmagılbahraynıñ, Niliñ nëheñi,
Gulagına urlan har dek bolar sen **(MG).**

MECMER (Ar. micmer, ç. meca:mir): İçi ateşli mangal; ocak.

Bezim içre éger mecmer ud içre talap kılsañ,
Kıl sınamnı mecmer sen, canımnı anıñ udı **(Ga).**
Ortada mecmer ile këfurı-hoşbu istelim **(S).**

MECMUGA (Ar. mecmu:é): **1.** Toplanıp bir araya getirilmiş, derlenip düzenlenmiş, tertip ve tanzim edilmiş şeylerin bütünü. **2.** Edebî ve ilmî yazılardan meydana getirilen kitap.

MECNUN 1 (Ar. mecnu:n): Deli, çılgın, divane.

Mecnun étmek (éylemek, kılmak): Delirtmek.

Oldur meni mecnun éden **(MN).**
Külli éşya olup mecnun **(MG).**

MECNUN 2 (Ar. Mecnu:n): Asıl adı Kays'tır. Beni Amr kabilesindendir. Leyli (bak.)'ye âşık oldu, ama ona kavuşamadı. Mecnun'dan birçok şiir -özellikle kaside- kalmıştır.

Nect dagında gezen Mecnun ışkında,
Yanar otlı Leyli bolup galıp men **(MG).**

MECNUN 3 (Ar. mecnu:n): Lukman Sarahsı (bak.)'nın lâkabı.

Şiblini, Mecnunı alıp gelmişem **(MG).**

MECNUNVEŞ (Ar.-Far. Mecnu:nveş): Mecnun gibi.

Yüzlenip daglarda Mecnunveş bolup uryan barur **(Ga).**

MECRUH (Ar. mecru:h): Yaralanmış, yaralı.

Mecruh olmak (bolmak): Yaralanmak.

Çün hücumı-gam bilen mecruh boldı peykerim **(LM).**
Éy Senem, mecruh olup, men yardan ayrılgalı **(ŞG).**

MECUS (Ar. mecu:s): Ateşperest.

MEDAT (Far. meda:d): Kalem.

Hamdıñ tükenmegey bitiban bolsa të ébet,
Éşcar-hama, bahr medadu, pelek-devat **(BH).**

MEDAYIN (Ar. meda:in, t. medi:ne): **1.** Şehirler. **2.** Éyran (İran)'ın Sasanidler hanedanlığının Tisfun adı verilen payitahtının adı. Bu bölgenin içine giren 5 (ya da 7) şehir olduğu için buraya Medayın (şehirler) adı verilmiştir.

Bagdat, Medayın, Nahavendi, Iragı **(S).**

MEDDAH (Ar. medda:h): Övücü, övgü şiirleri yazan şair.

...Meddahlar gazal aydıp, niçek deñ-duş yigitleri,
niçe gelni-gızlar gabır başına bardılar **(ZT).**

MEDET (Ar. meded): Yardım, imdat.

Medet bergin, Şahımerdan **(SH).**
Kıl medet dermendelerge sen dahı **(A).**

MEDETHA (Ar.-Far. mededha:h): Yardım isteyen, himaye edilmeyi isteyen.

Habardar ét tarıkat yollarıdan,
Medetha kıl hakıkat illeriden **(A).**

MEDETKËR (Ar.-Far. mededka:r): Yardımcı, destekleyici.

Medetkër bolmak: Yardım etmek, desteklemek.

Aşıklara kadır medetkër imdi **(ZT).**

Şahımerdan, bol medetkër **(G).**

Onuñ bolgun medetkëri **(MG).**

MEDH (Ar.): **1.** Övgü, tarif, vasıflarını söyleme. **2.** İslâmiyet'ten önce Arap şiirinde kullanılan nazım şekillerinden biri. Medh, fahr (bak.) ile çok benzerlikler gösterir. Bundan dolayı bu iki türü birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Medh müstakil bir tür olarak değil de kasidenin bir bölümü olarak işlenir. Medhte kabile reislerinin kahramanlıkları ve Arap emirleri övülür. Medh yazan Arap şairlerinin amacı hediye almak değil, kabilesinin adını duyurmaktır.

Medh étmek: Övmek.

Medhini bu ëlem éra éyledi virdi-zıban **(Ga).**

Misgingılıç medh éyledi mıhmanı **(Misg).**

MEDHUŞ (Ar. medhu:ş): Aklını kaybetmiş, şaşırmış, duygudan mahrum kalmış.

Medhuşu-mestem ruzu-şep **(Ş).**

MEDİNE (Ar. Medi:ne): **1.** Şehir. **2.** Mekge (Mekke)'nin kuzeyinde yer alan, Arabıstan (Arabistan)'ın önemli şehirlerinden biri. Hz. Muhammet'in kabri Medine'de olduğu için burası Müslümanlarca mukaddes kabul edilmektedir. İslâmiyet'ten önce Mekke'nin adı Yasrib imiş.

Medinëni açlık, Mekgëni hebeş,

Hırat, Kandaharı mar harap éylër **(MG).**

MEFGUL (Ar. mef'u:l): Bir fiilin etkisinde olan, fiilin bildirdiği hareketi üzerine alan.

Aklıñ ki diyr gözüñ aç, bak sanıga, mesmugça yok,

Ne üçin kim barça mefgul ëhlini fagıl kılar **(Ga).**

MEFHUM (Ar. mefhu:m): Açık, sarih.

Ki añlar hakları bar sizde maglum,

Çü kur'an içre bu söz boldı mefhum **(A).**

MEFTUN (Ar. meftu:n): Kendine çeken, mutlu eden, sevindiren; âşık eden; deli eden.

...Gözleri meftun **(SH).**

Müselsel zülpi meftunlar,

Kazadan kim aman gitdi **(Ah).**

Ol laglı-şekerha bile meftun saña şirin **(BH).**

MEGES (Far.): Sinek.

Meges, peşe balı söyer **(Z).**

Nebsiñ bir megesdir, mal bir asaldır **(MG).**

MEH (Far.): Bak. **mah.**

MEHCEBİN (Ar. mehcebi:n): Ay alınlı, ay yüzlü; güzel.

MEHEL (Ar. mehell): Yer, oturulan, yaşanılan yer.

Énver ézel kılıp tecelli,

Fergana bolup, anıñ mehelli **(An).**

MEH-LIKA (Far.-Ar. mehlıka:): Bak. **mah, meh.**

MEHT (Ar. mehd): Beşik.

MEHUV (Ar.): Bak. **mahuv.**

Mehuv kıl bir yüz açıp husnı-kemalıñdan meni **(Ga).**

MEHVEŞ (Far.): Bak. **veş.**

MEKAN (Ar. meka:n): Yer, mahal; yaşanan yer, ev.

Si söver kulmuñ mekanın cenneti-rızvan éder **(K).**

Galdı mekanından, çıkdı bendinden **(MG).**

MEKATIP (Ar. mea:tib): Bak. **mekdep.**

MEKDEP (Ar. mekteb, ç. meka:tib): **1.** Okul. **2.** Doğrultu, yön, yol, istikamet.

Mekdephana: Okul.

Neçün yüz dönderdiñ mekdephanadan **(ZT).**

MEKDEPHANA (Ar.-Far. mekdebha:ne): Bak. **mekdep.**

MEKGAR (Ar. mekka:r): Bak. **mekgër.**

MEKGE (Ar. Makka): Saud Arabıstan (Suudî Arabistan)'ın batısında yer alan şehir, Hicaz bölgesinin merkezî şehri, Müslümanların hacda gidip, ziyaret ettikleri kutsal yer.

Mekgeden çıkdı bir gözel,
Medinëge rovan oldı **(MG).**

MEKGËR (Ar. mekka:r): Çok mekreden, hilekâr, düzenbaz.

Mekgëri-dellal: Hilekâr tellâl.

Ve ger güyç alsa semrip üşbu mekger **(A).**
Mekir ılmın maşk édip, mekgar bolgan sopular **(Ş).**
Veh, ki bir ayyar, bir mekgëri-dellal uçradı **(Ga).**

MEKGËRE (Ar. mekka:re): Çok mekreden, hilekâr, düzenbaz.

Mekgëre dünyëniñ cülgesi élter **(LM).**
Kim veli kër éylemes aşıklara mekgeresi **(Ga).**

MEKİR (Ar. mekr): Hile, düzen.

Zahırın düzedip, mekrin hatm édip,
Perişan halım ilden ketm édip... **(K).**

MEKKAR (Ar. mekka:r): Bak. **mekgër.**

Pëhm étmedi sen mekkarıñ alına **(ZT).**

MEKRU (Ar. mekru:h): Yapılması şeriatça hoş görülmeyen iş.

MEKS (Ar.): Durma, bekleme.

Meks étmek: Durmak.

Magtımgulı, ol mekanda meks étdi **(MG).**

MEKTUP (Ar. mektu:b): **1.** Mektup. **2.** Yazılmış.

Mektup bolmak: Yazılmak.

Mektup kılmak: Mektup yazmak.

Adı mıdam mektup bolar dogada **(Ar).**
Bular ahvalıdan kim bolsa mektup **(C).**
Diyr meyit, kim në bile mektup kılam,
Yokdurur mende devet birle galam **(A).**

MELAGIP (Ar. mela:ib, t. mel'abe): Oyunlar, oyuncaklar.

Melagıp bolmak: Beraber oynamak; sırdaş olmak.

Tañ yok ki gözüñ birle köñül bolsa melagıp,
Mecnunga acap yok éger ahu bile oynar **(Ş).**

MELAHAT (Ar. mela:het): Güzellik, tatlılık, şirinlik, yüz güzelliği.

Bagı-melahat: Güzellik bağı.

Gülzarı-melahat: Güzelliğin gül bahçesi.

Hem melahatda turpat ëhli-mehveşler kanı? **(Ga).**
Bagı-melahat gülşeni **(Ş).**
Diyrler seni bir güldür gülzarı-melahatda **(Ş).**

MELAL (Ar. mela:l): Üzüntü, kaygı, keder; üzüntülü olma, kaygılı olma, kederlilik.

Inangıl, galmasın hatır melalın,
Söver bendesidir ol zülcelalïñ **(A).**

MELAMAT (Ar. mela:met): Azarlama, çıkışma, sitem etme, sızlanma.

Melamat bahrı: Azarlama denizi.

Aşıka-misginiñ melamat başı **(GS).**
Melamat-bahrına düşdüm armanlı **(DM).**

MELAMAT BAHRI (Ar. mela:met bahrı): Bak. **melamat.**

MELAYIK (Ar. mela:ik, ç. melik): Bak. **melek.**

MELBUS (Ar. melbu:s): Giyinmiş, elbise giymiş.

Melbus olmak: Giymek, giyinmek.

Halk ëlemden hemme më'yus ola,
Hem lıbası pakr ile melbus ola **(A).**

MELEK (Ar. melik, ç. mela:ik): Melek.

Melekil-mövt: Ölüm meleği, Azrail.

Asmanda hem melek, yerde halayık cabe-ca **(AB).**

Melayık suratlı, gül yüzli peyker **(GS).**

Gider kuvvatiñ mıdarıñ,

Melikil-mövt gelgendedir **(Zın).**

MELEVŞE (Far. benefşe): Menekşe.

Mısalı melevşe gül mëmelerin **(M).**

MELGUN (Ar. mel'u:n): Lânetlenmiş; şeytan.

Bu melgun agladı, bize yar bolup **(S).**

Yaman éndişeler salgay ol melgun **(A).**

MELHEM (Ar. merhem): Merhem; derman, çare.

Gan astında yatıp sen,

Ne aña melhem bardır **(MG).**

Dördünci lü'lündir cana merhem **(A).**

MELİH (Ar. meli:h): Güzel, şirin, mülâyim (sevgili).

Melihil-vech: Şirin yüzlü, güzel.

Melihil-vech, gendümgüvn érer bu **(Ş).**

MELİHİL-VECH (Ar. meli:h-ul-vech): Bak. **melih.**

MELİKE-DİLARAM: Düşünce olarak Müslüman halklara uygun olmayan bir destan. Bu destanda kendi kızına âşık olan Mutlak padişahın azgınlığı anlatılmaktadır.

MELİKE-MËHRİNİGËR: 6. asırda Éyran (İran)'da padişahlık yapmış Husrov Anuşırvan (bak.) (531-579) ve onun kızı Mëhrinigër hakkındaki uzun hikâye. Müellifinin Nurmuhammet-Andalıp olduğu sanılmaktadır.

MELİKİL-MÖVT (Ar. melek-ul-movt): Bak. **melek.**

MELLAH (Ar. mella:h): Gemici, gemi tayfası.

Gözüm yaşı meniñ derya bolupdır,

Ki cismim zovrakdur mellahı-arvah **(Ga).**

MELUL (Ar. melu:l): Hüzünlü, üzgün, kederli.

Melul bolmak: Mahzun olmak, üzülmek.

Sayathanıñ gövnüne gelip, melul boldı **(SH).**

Garıp gövnüm melul bolma,

Şat éder men gövnüm seni **(Dövletmëmmet Balgızıl).**

MEMAT (Ar. mama:t): Ölüm, ölme; ölü.

Her tende ışk olmasa, rozı-ézel mematdır **(MG).**

Hızırdan balık tapıp fayzı-hayat,

Bardı deryaga tirilip ol memat **(A).**

MEMLEKET (Ar. memleket, ç. mema:lik): Ülke, vatan, yurt.

Él göterdim memleketden, malıñdan **(ZT).**

MEMLU (Ar. memluv): Dolu, ağzına kadar dolu, dopdolu.

Çün meyi-gülgüvi ile sagırnı memlu istelim **(S).**

MEMLUK (Ar. memlu:k): **1.** Birinin mülkü ve malı olan. **2.** Kul, köle, esir.

MEMNUN (Ar. memnu:n): Razı, hoşnut, mutlu; minnettar.

Görsetip yüz can bile köñlümge goyduñ dagı-ışk,

Örtediñ köñlümni-u canımnı memnun éyledíñ **(BH).**

MENA (Ar. Mena:): Hacıların Mekge (Mekke)'de kurban kestikleri yer.

Ismayıl gurbanıñ boldı Menada **(MG).**

MENAL (Ar. mena:l): Ele geçirilen, sahip olunan şey.

Malu-menal: **1.** Zenginlik, varlık, mal. **2.** Kâr, kazanç, gelir.

Bu yalançı dünyëni sen bihuda ötürme,

Beyle menalı-dünyë, beyle bikër oturma **(MG).**

MENAZIL (Ar. mena:zil): Bak. **menzil.**

MENBAG (Ar. menba'): Kaynak, bir suyun çıktığı yer, pınar.

Abı-hayvan seniñ laglıñı menbag görseler **(B).**

MENEVŞE (Ar.): Bak. **melevşe.**

MENFEGAT (Ar. menfa'at): Fayda, yarar, kâr, çıkar.

Ki hergiz menfegat yokdur bu derdalut makalımdan **(S).**

MENG (Ar. men'): Bak. **menıg.**

MENIG (Ar. men'): Durdurma, engelleme, yasaklama, önleme.

Menıg étmek: Engellemek, yasaklamak.

Gol uzadıp tutayın, menıg étme, rugsat éyle **(T).**

Aç kişiden ki tagamın menıg éder,

Hak tagala pazlın andan menıg éder **(A).**

MENİF (Ar. meni:f): Yüksek, yüce, ulu.

Ol menif bir köşk érur nurdan tamam,

Yetmek olmaz vaspına hasıl kelam **(A).**

MENİG (Ar. meni:'): **1.** Ulu, büyük, yüce. **2.** Güçlü, kuvvetli, kudretli. **3.** El erişmez, erişilmez, sarp.

Kasrı-menig: 1. Büyük köşk. **2.** Cennette yer alan bir köşkün adı.

Bagd éz an uçgay alar müñ yıl yene,

Yetginçe kasrı-menigiñ cayına **(A).**

MENKUHA (Ar. menku:he): Nikâhlı kadın.

Çün Süleyman ibni Davudıñ diydi,

Üç yüz on menkuha hatın bar idi **(A).**

MENNAN (Ar. menna:n): Çok şefaat eden, merhametli.

Kagbanıñ sütüni hannanı-mennan **(GS).**

MEN REPBİK (Ar. men rabbik): Senin Allah'ın kim?

"Men repbik" diyip müñkür-nekir gelirler **(MG).**

MENSUH (Ar. mensu:h): Reddedilmiş, yok edilmiş, yatırılmış, hükümsüz bırakılmış, kaldırılmış.

Dört kitap-mensuhı üçdür, zahırı kur'an érur **(Ş).**

MENSUP (Ar. mensu:b): **1.** Bağlı, ait. **2.** Bir yere oturtulmuş, yerleştirilmiş; tesis edilmiş; belirlenmiş.

Andan érdi anı magyup éyledim,

Bir bozuk gémige mensup éyledim **(A).**

MENŞUR (Ar. menşu:r): **1.** Neşredilmiş, yayılmış, dağıtılmış. **2.** Ferman, buyruk. **3.** Meşhur.

Dagvıyı-işk éyledim namıs-arı terk édip,

Gör, ne menşur olmuşam élemde rısvalık bile **(Ga).**

Bu cahanda menşur olup Magrupı **(Mag).**

MENZİL (Ar. menzil, ç. mena:zil): Oturulan yer, ev, mesken; konaklama yeri; belli bir zamanda katedilen yol.

Gitme-gitme balam, meñziliñ daşdır **(SH).**

Bir acap meñzildir, umıdıñ üzme **(MG).**

MENZİLGEH (Ar.-Far. menzilga:h): Bak. **menzilgéh.**

MENZİLGÉH (Ar.-Far. menzilga:h): **1.** Durulan yer, durak, konaklama yeri. **2.** Mezarlık.

MENZUM (Ar. manzu:m): Dizilmiş, düzene konmuş, tertip olunmuş.

Dürri-menzum éder şıgrım, lebinden söylér olursam **(B).**

MENZUR (Ar. manzu:r): Bak. **manzur.**

MEÑİZ: Yüz, çehre.

Sargarıban gızıl meñzim solupdır **(SH).**

MEÑLİ: Rivayete göre, Magtımgulı'nın gençliğinde sevdiği ama alamadığı kızın adı.

İli-gökleñ, adı-Meñli,
Nëzli dildardan ayrıldım **(MG).**

MEÑÑİ: Sonu olmayan, ebedî.

Sap gurdı batır meññiler **(MG).**

MERAHIL (Ar. mera:hil): Bak. **merhele.**

MERATIP (Ar. mera:tib): Bak. **mertebe.**

Élgaraz, bu meratıpda Leyliniñ çadırıga yakın yetdiler **(LM).**

MERCEN (Ar. merca:n): Süs için kullanılan bir taş.

Lagıldır, gövherdir, dürri-mercendir **(SH).**

MERDANA (Far. merda:ne): Mertçe, yiğitçe, mertlikle.

Bu iş merdiñ işidir, merdana dur, gol göter **(MG).**

MERDİ-KĒR (Far. merd-e ka:r): İş adamı; cesur, yiğit, batur; becerikli, hünerli.

Kırk müñi merdi-kër, galañ bozdurar **(G).**

MERDİ-KĒRİ (Far. merd-e ka:ri): Becerikli, hünerli kimse.

Kümüşdendir bu ovvalkı toparı,
İkincisi zehep, éy merdi-kēri **(A).**

MERDUM (Ar. merdom): Bak. **merdüm.**

MERDUT (Ar. merdu:d): Kovulmuş, reddedilmiş.

Merdut bolmak: Şüphelenmek.

Yar üçin şirin canımı,
Merdudı-cahan éylēyin **(ZT).**

Her zaman özüñni merdudı-ilah étem dahı **(Ga).**

Inangıl üşbu sözge bolma merdut **(A).**

MERDÜM (Far. merdom): **1.** İnsanlar, halk. **2.** Göz bebeği. Bu manaya gelince daha çok merdümek şeklinde kullanılır.

Mürdümi-çeşm: Göz bebeği.

Yar sagıngaç zaman bu gözlerimniñ merdümin,
Gark éder men yaş döker, döküp şuraba deryasına men **(Ga).**

Mürdümi-çeşmiñe oldı ise sakamat **(B).**

Sormadı men gulnı bir merdüm "Geda, halıñ nedir?" **(Nesimi).**

MERDÜMEK (Far. merdomek): Göz bebeği.

Alıp merdümek kirpigimden asa,
Tutup matamım kılmış égnim gara **(Şük).**

MERDÜMHOR (Far. merdomha:r): İnsan yiyen.

Müñ agaç yol dagdır merdümhor **(MG).**

MERDÜMİ-ÇEŞM (Far. merdom-e çeşm): Göz bebeği; bak. **mürdümek.**

Merdümi-çeşmiñe oldı ies sakamat **(B).**

MEREZ (Ar.): Hastalık, illet, dert.

Köñlüm merez hararatıdan muztarıp durur **(BH).**

MERGİ-MUFACAT (Far.-Ar. merg-e mufa:ca:t): Bak. **mufacat.**

MERGULA (Far. mergu:l, mergu:la): **1.** Büklüm büklüm saç, kıvırcık saç. **2.** Sesin yankılanarak uzağa gitmesi.

Mergulaların türreyi-terrarıñ açıpdır,
Sünbül üze sünbül güli-ruhsarın açıpdır **(An).**

MERGUP (Ar. mergu:b): **1.** Güzel, makbul; beğenilen, sevilen; güzel görülen. **2.** Güzel şekilli, sevimli, görülmeye değer.

Husnı-mergup: Güzelliği beğenilen.

On iki aydır mergup **(MG).**

Kerem kılgıl bize éy husnı-mergup,
Seniñ dek yok maña ëlemde mahbup **(Ga).**

MERGZAR (Far. mergza:r): Yeşillik, otluk yer.

Bu gün mergzarlı köle yetişdi **(ZT).**

Gunçadan güller açıldı, mergzar oldı yene **(Ga).**

Geler yüz matam éfgani çemende mergzarından **(Ga).**

MERHABA (Ar. merhaba:): **1.** Hoş geldiniz. **2.** Aferin.

Biz bu gün cemalın gördük, merhaba **(GB).**

Çıkıpdır merheba, atlanıp ol señdil kapır **(An).**

MERHELE (Ar. merhele, ç. mera:hil): Safha, devre, derece, aşama; devir; menzil, konak, yer.

Niçe menzil, merahıl katg édiban **(C).**

MERHEM (Ar.): Bak. **melhem.**

MERHEMET (Ar. marhamat): Acıma, şefkat gösterme; çağrı, davet.

Merhemet étmek: Acımak, şefkat göstermek.

Dostuñ ıhlas bilen merhemet étmez **(MG).**

MERİZ (Ar. mari:z): Bak. **marız.**

MERKEP (Ar. merkeb): Ulak, binilen hayvan.

Éy köñül, gel imdi hakı tapalı,
Nesibe merkebin münüp çapalı **(MG).**

MERSİYE (Ar.): **1.** Ağıt, yas şiiri. **2.** Duygusal şiir. **3.** Bir kimsenin ölümü üzerine yazılan şiir. Mersiyede ölen kimsenin iyilikleri, özellikleri, kahramanlığı dile getirilir. Mersiye; gazel, kaside, muhammes, müseddes, terkibibent, terciibent gibi nazım şekilleriyle yazılır. Seydi'nin oğullarının ölümü için yazdığı mersiyeler meşhurdur.

Matam mersiye Şakandı,
Yazıp geçmiş ince bendi **(Ş).**

MERT (Far. merd): Adam, insan, kişi; yiğit, cesur; cömert.

Merdi-has: Çok fazla hakka sahip bulunan kimse, yüksek makamlardaki kimse.

Merdi-meydan: Cesur, yiğit, batur.

Meydan içre dolup oturmış merdan **(MG).**

Biazabu-bihasap ol merdi-has **(A).**

Merdi-meydan, ışk yoluna çıkar men **(LM).**

MERTEBE (Ar. mertebe, ç. mera:tib): Derece, yer; kat; kez, defa, kere.

Daşına üç mertebe aylandılar **(SH).**

Seni leykin sagındım yüz meratıp her zaman **(S).**

MERV: Marı'nın eski adı (bak. Maru-Şahcahan).

Sarahsı mergi bozar, Mervni rik basar **(MG).**

Diyerler kim Mervi-Şahı-cahan bil **(C).**

MERVAN (Ar. Merva:n): Hekem'in oğlu Mervan. Umayyadların (Emevîler) devlet adamlarından biri. 2. Muaviya tahttan indiğinde Mervan, Umayyadları etrafında toplayıp düşmanlarını yendi. Basra yakınlarında Hz. Alı ile savaştı (656). 683'te Umayyadların hükümdarı oldu.

MERVE: Mekke'de bir dağın adı.

Abı-zemzem çeşmesi, Sapa-Merve arası,
Süleyman dek ëhdimni sındırdıgım bilmezmiñ **(MG).**

Merveden, Sapadan bir beyan geler **(MG).**

MERYEM (Ar.): Dinî rivayetlere göre, İsa peygamberin annesi, Hz. İsa'yı babasız olarak dünyaya getiren kadın.

Meryem oglı: İsa peygamber.

Gudratıñ meşhurdır Meryem oglında **(MG).**

MERZ (Far.): Sınır.

Şerigat bir merz dëlmi **(MG).**

MESA (Ar. mesa:): Akşam; gece.

Goyun dek puya éylëp tarap subhı-mesa istëp **(Ş).**

Ay-günni rozı-şeb köyüñde sergerdan édip,
Kim yügürter sen pelek burcıda her subhı-mesa **(Ga).**

MESACIT (Ar. mesa:cid): Bak. **mescit.**

MESAF (Ar. mesa:f): Savaş; savaş meydanı; savaşçılar dizisi.

MESANI (Ar. mesa:ni:): Kur'anıkerim'in birinci suresi; **mec.** Kur'anıkerim.

Sebgıl-mesanı: Yedi ayetten meydana gelen Fatiha suresi.

Yene ol camıgı-sebgıl-mesanı **(C).**

MESAPAT (Ar. mesa:fet): Ara, iki yer arasındaki uzaklık.

Yogsa sëhldi ortalıkda mesapat **(B).**

MESAYIL (Ar. mesa:il): Bak. **mesele.**

MESCİT (Ar. mescid, ç. mesa:cid): Bak. **meççit.**

Nedir, bilgil anıñ tikgen nışanı,
Mesacit, medresedir diñle anı **(A).**

MESCUT (Ar. mescu:d): Secde edilmiş.

Mescut kılmak: Secde etmek, tazim etmek, hürmet etmek.

İtiñniñ hëki-payın mende het yok kılgalı mescut **(Ş).**

MESELE (Ar. ç. mesa:il): **1.** Sorulup cevabı istenen, aranan şey. **2.** Şeriat kanunu. **3.** Savaş, cenk.

Okadılar açıp énçe mesayıl **(Ga).**

MESGEN (Ar. mesken, ç. mesa:kin): Ev, yaşanan yer.

Mesgen tutmak: Bir yere yerleşmek.

Meger mesgen tutmuş gözler içinde **(K).**
Akıllı ër mesgen tutmaz **(MG).**

MESGUT (Ar. mes'u:d): Sevinçli, bahtiyar.

Sagatı-ömrümni mesgut éylegil,
Ah, didarıñını maksut éylegil **(A).**
Nasıl hızmat ile mesgut oldular, éslafıñı yat ét **(H).**
Ahanını mum éden hezreti-Davut,
Süleymandır aña ferzendi-mesgut **(MD).**

MESH (Ar. mesh): Asıl şeklini değiştirip kötü bir hâle sokma.

Mesh bolmak: Asıl şeklini değiştirmek, kötü hâle çevrilmek.

Asılarnıñ suratı tapgay bedel,
Ol sıpatda mesih bolgay ol mahal **(A).**

MESİH (Ar. mesi:h): **1.** Yüzüne mukaddes yağ sürülmüş. **2.** Hz. İsa'nın lâkabı.

Canga tapmay érdim ol bişek mesihim agzıdan,
Sorsam érdi bir bir anıñ laglı-şerabından ganıp **(Ga).**

MESİHA (Ar. mesi:ha:): Hz. İsa'nın lâkabı.

Demi kim nëz ile iki lebi vaspın éda kılgay,
Mesiha bolsa hem can bergey ol nëzik édalarga **(BH).**

MESİH ÉNFASLIK (Ar.-T. mesi:h énfa:slık): **1.** İsa nefeslilik, İsa gibi nefesle ölülere can verme. **2.** Nefesi tesirli olma; gazabı yatışma, sakinleşme, birazcık dinlenme.

Tiriklik lezzetin can rişdesige éylegin peyvent,
Ibadatda Mesih énfaslık şirin makalıñdır **(Ga).**

MESİHİ (Ar. Mesi:hi:): Rüknüddin Mesgut Mesihi. 17. asırda yaşamış Azerî şair. Türkçe "Varka-Gülşa" yazanlardan biridir. Bu mesnevîde özgün sevgi anlatılmaktadır. Mesihi, "Varka-Gülşa"dan başka "Dëne ve Dam" (Tane ve Duzak), "Zenbur ve Asal" (Arı ve Bal) adlı eserlerin de müellifidir.

MESKENET (Ar.): **1.** Gariplik, yoksulluk, fakirlik. **2.** Ev, mülk.

Galdı bisahıp bu mülki-saltanat,
Barça ésbabu-matagu-meskenet **(A).**
Yerge berdiñ meskenetde hem karar ile rıza **(Ga).**

MESLEK (Ar.): Yol; tutulan yol.

MESLUP (Ar. meslu:b): Alınmış; kapılıp alınmış; koparılmış.

Pëhmi-hıret maglup érur,
Perzanalık meslup érur **(An).**

MESMUM (Ar. mesmu:m): Zehirlenmiş.

Vücudı milleti mesmum éden écsama baş égme **(H).**

MESNET (Ar. mesned): Dayanılacak şey, dayanak; taht; yüksek makam, rütbe.

Mey içip, mesnet güçup, mestana bolsañ vagtıdır **(Ş).**

MESNETNEŞİN (Ar.-Far. mesned neşi:n): Tahtta oturan, hükümdar, padişah.

İbni hëkim sen, diyanat babıda mesnetneşin **(Ş).**

MESNEVİ (Ar. mesnevi:): **1.** İkileme. **2.** Her iki mısraı kendi arasında kafiyeli olan şiir. **3.** Lirik, epik ve didaktik konuların ele alındığı nazım şekillerinden biri. Mesnevîde her beyit kendi arasında kafiyelenir. (aa-bb-cc...) Mesnevî konusuna göre uzun veya orta hacimli olabilir. Bu nazım şeklinin ne zaman ortaya çıktığı hakkında açık bir bilgi mevcut değildir. Arap ve Fars edebiyatlarını inceleyen Şibli Nu'manı, bu mesele hakkında şunları yazmaktadır: "Mesnevînin Éyran (İran)'da ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı ve bu nazım şeklinin Arapların ya da Éyran (İran)lıların edebiyatlarında ne zaman kullanılmaya başladığı henüz aydınlatılamamıştır. Yalnız bu araştırmanın yapıldığı zamana kadar (yani 10. asra kadar) Araplarda hiçbir mesnevînin ve böyle bir ismin dahi olmadığı malûmdur..."

Mesnevî nazım şekli Fars edebiyatında 9. asırda görülmeye başlamıştır. Abu Mansur Saalibi, "Éyran Şalarınıñ Tarıhı" adlı eserinde, şair Mesgudı Mervezi'nin 9. asırda İslâmiyet'ten önceki devrin olayları hakkında mesnevî kaleme aldığından iki yerde bahsetmektedir. Fars ve Tacik dilinde ilk defa mesnevî yazan şairler olarak, Abu Şükür Balhı'yı (Afarınnama), Abulmuayyid Balhı'yı (Şanama) gösterebiliriz. Mesnevî nazım şeklini sonraları Rudeki yaygınlaştırmış ve olgunlaştırmıştır. Rudeki'nin "Kelile ve Dimne"si, 9. asrın birinci yarısında yazılan en mühim mesnevîlerden biridir. (Bak. A. M. Mirzoyev, Rudeki, 1968, 236. s.) Türkçe olarak mesnevî tarzında yazılan eserlere, Yusup Has Hacıp'ın "Kutadgu-Bilik"ini (11.asır), Novayı'nın "Hamse"sine giren mesnevîlerini (15. asır), 18. asırda yaşamış Türkmen şair Dövletmëmmet-Azadı'nın "Vagzı-Azat" ve "Behiştnama" adlı eserlerini, Abdısetdar Kazı'nın "Cefînama" sını (19. asır) vb. örnek gösterebiliriz. Novayı mesnevî için "Onun meydanı geniş, yöntemi güzeldir." demektedir. Mesnevîde her beyit kendi arasında kafiyeli olduğu için bu nazım şekline kimi zaman muzdeveç (bak.) de denilmiştir.

Mesnevi kim burun diydim anı,
Sözde geldi vesıg meydanı.
Vusgatıda yüz ölse mërekegir,
Görkezür sungatın barı bir-bir...
Liken ol barçadan dagı hubı,
Bar érur mesneviniñ uslubı.

MESNUG (Ar. mesnu:'): Yapılmış, meydana getirilmiş, edilmiş; sun'î, yapma, yapay.

Aklıñ ki diyr gözüñ aç, bak sanıga, mesnugça yok,
Ne üçin kim barça mefgul ëhlini fagıl kılar **(Ga).**

MESRUR (Ar. mesru:r): Mutlu, sevinçli; talihli, bahtlı.

Éy ıkbalı bidar, dövleti mesrur **(MG).**

MEST (Far.): Sarhoş.

Mesti-harap: Harap olmuş sarhoş.

Mest olar sen cahıllıkda, hoşar sen **(MG).**

Çıkdım ol sëhraya, boldum ışk içre mesti-harap **(LM).**

MESTİ-HARAP (Far.-Ar. mest-e hara:b): Bak. **mest.**

MESTUR (Ar. mestu:r): Örtülü, kapalı.

Yamanlık, yagşılık ger bolsa mestur,
Rıza kıl az-köp bar ise meşhur **(A).**

MESTURA (Ar. mestu:ra): Temiz, el değmemiş (kız).

MEŞAM (Ar. meşa:m): Burun.

Buyı-Leyli bilen meşamı muattar bolup... **(LM).**

MEŞAYIH (Ar. meşa:yıh): Bak. **şıh.**

MEŞEYYET (Ar.): Allah'ın isteği, irade.

MEŞGUL (Ar. meşgu:l): Bir işle uğraşma, iş görmekte olma.

Meşgul bolmak: Uğraşmak, ilgilenmek.

Meşgulı-dövran bolmak: Devran sürmekle meşgul olmak.

Mala meşgul bolup, yatmagın gümra **(MG).**

Maksadı hasıl kılıp, meşgulı-dövran bolalı **(MN).**

MEŞHUR (Ar. meşhu:r): Belli; şöhretli, şöhret kazanmış.

Meşhur édip illere rısva kıldı cahana **(Z).**

MEŞHUT (Ar. meşhu:d): Görülen, gözle görülen.

Şahıdı-meşhut: Anılan şahit, bir olayı bizzat görmüş kişi, bilinen şahit.

Diydiler kim bu köñül aynasın sap éylegil,
Kim ki sap éylër köñül hak şahıdı-meşhut olar **(Ga).**

MEŞREP 1 (Ar. meşreb, ç. meşa:rib): **1.** Yaratılış, tabiat, iç dünya. **2.** Huy, ahlâk. **3.** Davranış biçimi, tavır. **4.** İçilen yer.

Mezhepde barı il bile bir tövr çıkışgan,
Meşrepde mey aşam yigit Yarmuhammet **(BH).**

MEŞREP 2 (Ar. Meşreb): Babarahım Meşrep (1657?-1711). Andican'da fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Balh (Belh)'ta vefat etti. Meşrep, Mihdi, Zinde mahlaslarıyla şiirler yazdı. Birçok gazel, mahammes ve müsellesin yanında, "Mebde-é-Nur" (Nur Kaynağı) adlı kitabı da vardır. Meşrep, Orta Aziya (Asya)'da, Hindistan'da birçok yere seyahatlerde bulundu ve halk arasında büyük bir şöhret kazandı.

MEŞŞATA (Ar. meşşa:te): Gelinlerin, kızların saçını yapıp, onları süsleyen kadın.

Meşşata geldi, husnuñ zibi-zınat kılarga,
Canlarını bada berdi zülpün döküp dararga **(Ga).**

MEŞVERET (Ar.): Danışma, fikir aliş verişi.

Meşveret kılmak (étmek, éylemek): Danışmak.

Kılıp érkanıga kim meşveretini **(C).**

MEŞ'AL (Ar. maş'al): Meş'ale; mum, bak. **maşgal.**

Meş'al kibi ol şemgı-cemalıñ tutaşıpdır,
Başımga salan şurı-pıganıña tasaddık **(KO).**

MET (Ar. medd): Çekme, çekiş; Arap alfabesinde, kelime başında yer alan elifin

üstüne konup, bu harfin uzatılmasını sağlayan işaret; uzatma, çekme.

Élibe met goymalı, lalga zir, nunga zeber **(M).**

Bes ki peryadı-pıganı, ahı-meddi bardır **(Ga).**

METBAH (Ar. matbah): Mutfak.

Ol metbahda goynap gızmalı boldum **(MG).**

METİN (Ar. meti:n): Sağlam, dayanıklı, kuvvetli.

Üstüñe goyarlar agır metini **(Zın).**

MEVVAÇ (Ar. mevva:c): Çok dalgalı.

Gan suv dek akızdı, kılurdı mevvaç,

Mü'mün vatanını kıldı taraç **(An).**

MEY (Far.): Şarap.

Mey alut: Şarap bulaşmış; **mec.** tatlı.

Mey aşam: Şarap içen.

Halayık ol meyden içer **(M).**

Uykuda meger gördüñ ol laglı-mey alutnı **(Ga).**

Meşrepde mey aşam yigit Yarmuhammet **(BH).**

MEY ALUT (Far. mey a:lu:d): Bak. **mey.**

MEY AŞAM (Far. mey a:şa:m): Bak. **mey.**

MEYFURUŞ (Far. mey furu:ş): Şarap satan; içki satan.

Éy nigërë, bolgalı messana aynñ meyfuruş,

Bolmuşam meyhana ëhli birle dayım curganuş **(Ga).**

MEYGÜVN (Far. meygu:n): Kırmızı renk; şarap rengine yakın kırmızı renk.

MEYHANA (Far. meyha:ne): Şarap, içki satılan yer; şarap, içki bulunan yer.

Bilgeşleyin gelip men, meyhanadan içmëge **(M).**

MEYHARA (Far. meyha:re): Şarap içen, içki içen.

Bir camı dolı tutgul meyhara Andalıba,

Nëzu-itabı birle barganda baga dilber **(An).**

MEYKEDE (Far.): Şarap içilen yer, şarap bulunan yer, şarap satılan yer.

Şükür alla menzilu-më'vam bolupdır meykede **(An).**

MEYLİS (Ar. meclis, ç. meca:lis): Meclis.

Meylis guramak: Zevkusefa sürmek; bak. **meclis.**

Otursañız meylis gurap **(G).**

MEZA (Ar. meza:): Geçen; geçti.

Meza ma meza: Geçen geçti, olan oldu; geçeni unutmalı.

Ger dileseñ şuglayı mezanı kayuk,

Ilmı-amaldan getir iki tanuk **(Ga).**

MEZAÇ (Ar. meza:c): Sağlık, sağlık durumu; huy, karakter, tabiat.

Divana mezaç: Deli, deli tabiatlı.

Ogluñız divana mezaç... érmiş **(LM).**

MEZARIG (Ar. meza:ri'): Bak. **mezraga.**

MEZAT (Ar. meza:d): Fiyatını yükseltme, açık artırma.

Mezada salmak: Pazarlık etmek, pazarlığa açmak, artırma yolu ile satışa çıkarmak.

Saldı mezadına ki mezit ola dellal **(B).**

MEZBUR (Ar. mezbu:r): Hatırlanan, anımsanan, sözü edilen.

MEZBUT (Ar. mazbu:t): Bak. **mazbut.**

MEZDEK (Far.): Aslı İstahr ya da Nişapur (Nişabur) şehrindendir. Mezdek, Sasanid soyundan gelen Kubat devrinde yeni bir din ortaya çıkardı. Kubat, bu dini kabul etti ama devrin ileri gelenlerinden birçoğu ona karşı çıktı. 426'da Kubat zindana atıldı. Mezdek dini, temelde insanların maddî ve hukukî eşitliği esasına dayanır. Mezdek, kendi

devrinin iktisadî yapısında hiçbir şekilde bu fikrini gerçekleştirme imkânı bulamamıştır.

MEZDEKİ (Far. mezdeki:): Mezdek'in dinine inanan.

MEZELLET (Ar.): Alçaklık, aşağılık.

Topuñdan ayra direlmek mezelletdir, mezelletdir **(B).**

MEZENNE (Ar.): Şüphe; tahmin, tahmin etmek, tasavvur etmek.

MEZHER (Ar. mazhar): Bak. **mazhar.**

MEZİT (Ar. mezi:d): Artırılan, çoğaltılan, üstüne konulan.

Saldı mezadına, ki mezit ola dellal **(B).**

MEZRAGA (Ar. mezra'a, ç. meza:ri'): Ekin, yeri, tarla.

Ki mezarıgdır diydi bu dünyëni ol Mustapa,
Dünyëde hasıl gazanıp ahıretge kıl yarag **(Ga).**

MEZRUG (Ar. mezru:'): Ekin.

Yagnı mezruglar içinde kıtta yer,
Goymagaylar bizeragat, bisemer **(A).**
Ahıretge dün'yedir mezrug yeri **(A).**

MËCÜM (Ar. me'cu:n): Karılan, karıştırılan; karışık ilâç, karıştırılmış ilâç.

Yüz şerbetden mëcüm bolup gatılan **(MG).**
Kaysı bir nëkes rakıbıñ tagnasıdan gan yutup,
Kaysı bir hicran belasın canga mëcun éyleyen **(Ga).**

MË DUNA ZËLİKE (Ar. më:du:na zë:like): Şundan başkası.

Gel éy, "Mëduna zalik" hadısı añla, éy gapıl **(Ga).**

MËHCUR (Ar. mehcu:r): Ayrı düşmüş; terk edilmiş, unutulmuş, dışlanmış.

Bir muvaşşah yazdı anı Seydiyi-mëhcur kim **(S).**

MËHEK (Ar. mehek): Altının ayarını anlamak için kullanılan taş.

Sır saklayan mëhek daş
Zer yanında bellidir **(MG).**

MËHELLE (Ar. mehelle): Şehrin, köyün bir bölümü; bir yere toplanan insanlar, halk.

Çeşmim açsam, cem bolupdır mëhelle **(M).**

MËHFİL (Ar. mehfil): Topluluk, cemiyet, meclis.

Şol mëhfil gurlan yere mövlam yetirse **(M).**
Meclisi boldı hem anıñ mëhfili **(A).**

MËHİR (Far. mihr): Sevgi, dostluk; çocuğuna düşkün olma, yufka yüreklilik.

Éneñ mëhrin salmaga **(MG).**

MËHKUM (Ar. mahku:m): Hüküm giymiş, hükümlü; birinin hükmü altında bulunan, muhtaç.

Bolmagıl zalım sen éy, akıl iseñ mazlum bol,
Goyma şeytanı vücudıñ mülküne, mëhkum bol **(Ga).**

MËHNET (Ar. mihnet): Sıkıntı, zahmet, eziyet.

Gider gaygı, bolmaz mëhnet **(MG).**

MËHR (Far. mihr): Bak. **mëhir.**

MËHRAP (Ar. mihra:b): Mescit, cami vb. ibadet yerlerinde imamın önünde namaz kıldığı yer.

Mescit kaysı, mëhrap kaysı bilmedim **(MG).**

MËHREM (Ar. mehrem, ç. meha:rim): **1.** Haram, dince yapılmasına izin verilmeyen şey. **2. Mec.** Sırdaş, yakın dost. **3.** Gizli, sır.

Mëhrem bolmak: Sırdaş olmak, dost olmak.

Mëhremi-raz (ésrar): Sırdaş, sır saklayan dost; birinin sırrından haberdar kimse.

Leb gısıp, gaş kakışıp, mëhrem bolup, gol tutuşıp **(MN).**

Gayıbıyam, vaslıñı tapmay, bolup mëhremi-raz **(Ga).**

Özgelerge lutf ile ger mëhremi-razım diyse **(Ga).**

MËHREMİ-RAZ (Ar.-Far. mëhrem-e ra:z): Bak. **mëhrem.**

MËHT (Ar. mehd): Beşik.

Mustapa diydi bu sözi, éy mugtamıt,
Mëhtden siz ılım istëñ të lahat **(A).**

MËHUV (Ar. mahv): Bak. **mahuv, mehuv.**

MËHUZ (Ar. ma'hu:z): **1.** Alınan, ele geçirilen. **2.** Sorumlu olma, mes'uliyet.

Mahuz étmek: Almak; sorumlu olmak, mes'ul olmak.

İslese narı-sakar, ımmatların mëhuz éde **(MG).**

MËHV (Ar. mahv): Bak. **mahuv.**

MËHZ (Ar.): **1.** Mahsus, özgü; halis, saf, katıksız. **2.** İçin. **3.** Yalnız, ancak; ...a göre, uyarınca. **4.** Tam, öyle, gerçek, hakikî, aynı.

Ëlem gamıdan hasıl idi gıbatı-mëhz,
Hasıl ki vısalında huzurım bar idi **(BH).**

Bergeninden istemez tañrı övez,
Mëhzi bendelikden özge yok garaz **(A).**

MËKEM (Ar. muhkem): Bak. **mëkëm.**

MËKËM (Ar. muhkem): Sağlam.

MËKËM BAY: Magtımgulı zamanında yaşamış zengin ama pinti bir kimse.

Mëhnet bilen mal cem éden Mëkëm bay **(MG).**

MËLİK 1 (Ar. ma:lik): Sahip.

Mëlik mahluga herne **(MG).**

Anı dovzahıga valı kıldı mëlik **(C).**

Ki yok yerden düzetgen mëligiñ bar **(A).**

MËLİK 2 (Ar. Ma:lik): Mëlik ibn Énes. Gahtanı Araplarındandır. Dört büyük Sünnî mezhepten biri olan Malikî mezhebinin kurucusudur. Bak. **Mëlik Apbas.**

MËLİK APBAS: Abu Abdılla Mëlik ibn Énes. Sünnîlerin dördüncü imamı, Malikî mezhebinin kurucusu. H. 101 (M. 719-720)'de Medine'de doğdu. Burada ilim tahsil etti ve büyük bir din adamı ve âlim olarak yetişti. Halife Mansur ona inanmadı ve Mëlik'in kamçılanmasını emretti. Bu olay Mëlik'in halk arasındaki saygınlığının artmasına sebep oldu. Mëlik Apbas tahminen H. 182 (M. 798-799)'de Medine'de vefat etti.

Hızır-Ilyas hormatına, Kovs-Kıyas hormatına,
Mëlik Apbas hormatına bagışla günëhimni **(Z).**

MËREKE (Ar. ma'rake): **1.** Savaş meydanı; arena. **2.** Herkesin toplandığı yer.

Bir mërekë barsa ornı aşakdır **(MG).**

MËSİL (Ar. muhassil): Bak. **masıl.**

MËTËCİ (Ar. Muhta:ci:): Annagılıç-Mëtëci. 19. asırda yaşamış Türkmen şair (1824-1884). Birçok lirik şiirin sahibidir. Mëtëci; sevgi, çiftçilik, sosyal meseleler vb. konularda şiirler yazdı. Hallı Bagşı (1857-1940) onun eserlerini bestelemiş ve saz eşliğinde söylemiştir.

MËTËÇ (Ar. mahta:c): Maddî yönden güçlük çeken, ihtiyaç içinde olan, fakir, yoksul.

Mëtëce nan bersem, élde zerim yok **(MG).**

MËTİ (Ar. Mihdi:): Bak. **sahıpzaman.**

Kovup yete bilmez Mëti atını **(MG).**

Mëti olursa ne ola sahıpzamanmış **(B).**

MË'CUN (Ar. me'cu:n): Bak. **mëcüm.**

MË'MEN (Ar. ma'man): Emin, güvenilir yer, sığınak.

Behişdi-cavıdanı kıldı më'men **(C).**

MË'NUS (Ar. me'nu:s): Alışmış olan, yabancılık çekmeyen.

Bolup ruhul-émin aldıñda hadı hem saña më'nus **(An).**

MË'VA (Ar. më'va:): Mesken, mekân, ev, sığınak, yer.

MË'YUP (Ar. ma'yu:b): Bak. **magyup.**

MË'YUS (Ar. më'yu:s): Üzgün, kederli; ümitsiz, karamsar.

Më'yus bolmak: Üzülmek; ümitsiz olmak, ümitsizliğe düşmek.

Düşüp düz yolıga şeytanı-lagınnı éyledíñ, më'yus **(An).**

Halkı-ëlemden heme më'yus ola **(A).**

MIDAR (Ar. mida:r): Hayat, yaşam, yaşayış, gün geçirme.

Mıdar étmek: Gün görmek, yaşamak.

Galmışam hayran olup, ayrı mıdarım yok meniñ **(MG).**

Gurt, goyun mıdar étmez bir öyde **(MG).**

Bolmasa umıdı-vaslıñ, hiç mıdarım galmaza **(MG).**

MIG (Far. mı:g): Bulut; duman, sis.

Bu sıpat ömrümni ötürdim, darıg,

Nurı-hedayatnı netey, tutdı mıg **(YUZ).**

MIGAT (Ar. mi:'a:d): **1.** Mühlet; söz verilen veya belirlenen zaman. **2. Mec.** Kıyamet.

Kılma sövda, neyge mıgadı mugayyan bolmadı **(Ga).**

Mıgat olan kovmı-hışa gider sen **(Kët).**

MIGMAR (Ar. mi'ma:r): Mimar.

Këbe bunyat éylegen mıgmarı gördüm, şondadır **(MG).**

Veyranaga mıgmar seni kayda tapayın **(Ga).**

Işk mıgmarı melamat yaşıdan bunyat édip **(Ga).**

MIHMAN (Far. mihma:n): Konuk, misafir.

Bëş günden yokarı mıhman églenmez,

Adam oglı bëş gün düze mıhmandır **(MG).**

MILAZIM (Ar. mula:zim): Bak. **mulazım.**

MILTIK (Ar. bundikiy:ya): Tüfek.

Yov yolugıp, yovuz mıltık atılsa,

Kimi ölüp, kimseleri tutulsa **(M).**

... ten mıltıkdır, can gülle **(MG).**

MINACAT (Ar. muna:ca:t): Bak. **munacat.**

MINAPIK (Ar. muna:fik, ç. munafıkı:n): İki yüzlü (kimse), söyledikleriyle yaptıkları farklı olan; dalkavuk; ara bozucu, nifak çıkaran.

Kim mınapıklarga ogşaş üşbu bet éfgalımız **(K).**

Mınapıklar ondan hezer étdiler **(G).**

MINASIP (Ar. muna:sib): Uygun, yerinde, yaraşır.

Mınasıp görmek: Uygun bulmak, yakıştırmak.

Barıñız mınasıp görseñiz layık **(AB).**

MIRAT (Ar. mura:d): İstek, dilek, arzu.

Bımırat: Arzusu, dileği gerçekleşmemiş, istediğini elde edememiş.

Ahvalım berhakdır yetdik mırada **(ZT).**

Mırat munda iş bitmekdir **(MG).**

Magtımgulı, bımıradam **(MG).**

MIRAT ŞAHIR: 18. asırda yaşamış Türkmen şair. Şeydayı (bak.) ile aynı devirde yaşadı. Âşık Mırat adıyla şöhret buldu. Şeydayı ile birlikte şiirler yazdı. Onun yazdığı bir destan TSSR IA'nın el yazmaları bölümünde bulunmaktadır.

MIRDAR (Far. murda:r): Bak. **murdar.**

MIRTAR (Far. murda:r): Bak. **murdar.**

MISAHIP (Ar. musa:hib): Sohbet eden; arkadaş, yoldaş.

Mısahıbı-dert: Dert arkadaşı.

İstëp mısahıp yoldaşı **(ZT).**

Garıbam, aşıgam, mısahıbı-derdem **(MG).**

MISALAN (Ar. mesa:len): Örnek olarak, örnek için.

Mısalan ayru bolgan tek semalar,

Bize aymuş bu sözni rahnemalar **(A).**

MISALI (Ar. mısa:lı): **1.** Gibi. **2.** Benzer, andırır.

Dünyë bir mıhman mısalı,

Bilmedim, ne iş bitirdim **(Dövletmëmmet).**

MISAPIR (Ar. musa:fir): Yolcu, gelip geçen, misafir; fakir, yoksul.

Köñül mısapırdır, ceset yurtdadır **(MG).**

Hanı meniñ cana-canım yoldaşım,

Mısapır men Söyünhanıñ barında **(K).**

MITARA (Far. mıta:ra): Metal veya deriden yapılan su kabı, matara.

Mıtaradakı suv bolsa ıslanıpdır **(G).**

MIZAYIK (Ar. muza:yıka): **1.** Acıma, merhamet etme. **2.** Zorluk, zor durum, sıkıntı, darlık.

MİFTAH (Ar. mifta:h): Anahtar.

Bes serayı-cennete yetgen mahal,

Bu namaz miftah olur bikılı-kal **(A).**

MİH (Far. mih, ç. miha:n): Büyük, ulu (makam ve derece bakımından).

Diydi şa Mahmut bulara éy mihan **(A).**

MİHMİZ (Far. mihmi:z): Mahmuz.

Gamçı urdı ışk atına, yagnı mihmiz éyledi **(Ga).**

MİHR (Far.): Güneş.

Mihr-meh: Güneş ve ay.

Mıgmarı yokdur hargehiñ, tabendesi mihri-mehiñ **(Ga).**

MİHTER (Far.): Büyük, ulu; daha büyük.

Bu Muhammet Mustapa pıgamberim,

Mihterimdir, serverimdir, rehberim **(A).**

MİKARRAR (Ar. mukarrar): Kararlaştırılmış; çözülmüş; belirlenmiş.

MİKAYIL (Ar. Mika:i:l): Dinî düşüncelere göre, insanların günlük rızkını veren, Allah'a yakın meleklerden biri.

Mikayıl tutuban dursa gerekdir **(MG).**

MİL (Ar. mi:l, ç. émya:l): **1.** İnceltilmiş uzun metal çubuk. **2.** Göze sürme çekmeye yarayan, kemikten veya fil dişinden yapılan alet. **3.** Uzaklık ölçüsü birimi.

Göze mil çekmek: Birinin gözlerini kör etmek.

Boldı görmez Gayıbınıñ gözleri mëhnet éra,

Çekdi bu hicran gurabı gözüme miller yene **(Ga).**

MİM (Ar. mi:m): Arap alfabesinin yirmi dördüncü harfi; ebcet hesabında 40.

Mim-miyesser bolsa, yanıma gelseñ özüñ **(An).**

Mim-mıradım arşı-agzam, sayabanı isterem **(K).**

Mim-mınapıklarga ogşaş üşbu bet éfgalımız **(S).**

MİNA (Far. mi:na:): **1.** Cam, billûr, kristal. **2.** Madenler üzerine kaplanan renkli cam tabakası.

Bargalı ol meh lıka, veh, kim perişandır damag,

Ganga doldı ansızın bezm içre mina-u ayag **(An).**

Gözi-gaşı minalınıñ **(SH).**

MİNBAGD (Ar. min ba'd): Bundan sonra.

Doyurmay garnımı minbagd, minbagd **(A).**

MİNBER (Ar. minber, ç. mena:bir): Camilerde hatibin çıkıp hutbe okuması için yapılmış merdivenli yüksekçe yer.

MİNEL-HAK (Ar.): Allah'tan. (Sofuların tekrar ettikleri dinî ibarelerden biridir.)

Lazım oldı okumak anal-haku-minel-hak **(MG).**

MİNEVVER (Ar. munevver): Nurlu, ışıklı, parlak.

Mahı-minevver: Parlak ay.

Minevver bolmak: Nurlu olmak, nurlanmak; ışıklanmak.

On dördi gicēniñ minevver mahı **(G).**

Mahı-minevverdir yüzi **(SH).**

Gövheriñ rövşenliginden ol bag minevver boldı **(GS).**

MİNNET (Ar.): Yapılan iyiliğin kadrini bilme; yapılan iyiliğe karşı teşekkür etme.

Minnet bilen okan namaz yol almaz **(MG).**

MİN RAHMATILLA (Ar. min rahmatılla:h): Allah'ın rahmetinden.

Rehm édip inderdi hak "min rahmatılla" ayatı **(Aş).**

MİNU (Far. mi:nu:): **1.** Gökyüzü. **2.** Cennet.

Bir alma kibi günbedi-mini bile oynar **(S).**

MİR (Ar. mi:r): Bak. **émir.**

MİRAS (Ar. mi:ra:s): Ölen bir kimseden kalan mal ve mülk.

Miras goymak: Öldükten sonra mal veya eser bırakmak.

Peder bize miras goydı bu derdi **(MG).**

MİR BAGŞI (Ar.-Far. mi:r bahşi:):

MİREVVET (Ar. muravvet): Cömertlik, iyilik, insaf.

Mirevvet kēni: Cömertlik madeni.

Daglarda mirevvet kēnidir **(G).**

MİRKULAL: Seyit Émir Kulal (14. asır). Tanınmış mutasavvıflardan biri. "Tuhfatuz-Zayırın"da verilen malûmata göre Mirkulal, Buhara'nın Suhar köyünde doğup büyüdü ve Hoca Baba'nın en iyi talebelerinden biri oldu. Mesleği çömlekçilikti. Mirkulal'ın dört oğlu (Seyit Émir Burhan, Seyit Émir Şah, Seyit Émir Hemze, Seyit Émir Omar) ve 114 talebesi vardı. Talabelerinden en tanınmışları, Bahaveddin Nakışbendi, Şıh Yadıgēr, Şemseddin Kulal'dır.

Dehistanıñ bayrında
Badı-sabanı görsem;
Bahaveddin, Mirkulal,
Zeññi Babanı görsem **(MG).**

MİRŞEP (Ar.-Far. mi:rşeb): Gece bekçilerinin amiri.

Mirşep tutup kıldı bende **(ŞG).**

Şēher mirşepligini ve on sekiz yaşlı yetişen gızını bercek **(KO).**

MİRŞİKĒR (Ar.-Far. mi:rşika:r): Sarayda avcılık ile meşgul olanların başı.

Yanı mirşikērli, élleri guşlı **(S).**

Mirşikērler éle almaz her guşı **(K).**

MİR'AT (Ar. mir'a:t): Ayna.

Mir'atıl-haya: Utanma aynası.

Yetmiş müñ yıl oşol menzilde boldı,
Mir'atıl-hayaga bir nazar saldı **(Zunubı).**

MİSAS (Ar. misa:s): El değdirme, elleme, dokunma.

Arıg cismim bile gēhi kefi-payıñ misas étsem,
Gerek hiç tirelik yetmez bu éski hēkdan içre **(S).**

MİSGİN (Ar. miski:n): Bedbaht; garip, zavallı, fakir, yoksul.

Dayıma misgin éneñ telmurdıgım her yan, balam! **(LM).**

MİSGİNGILIÇ: 19. asırda yaşamış Türkmen şair (1847-1906). Étrek ve Gürgen'de yaşadı. Aynı zamanda bir halk ozanıydı. Adı Gılıç ya da Molla Gılıç'tır. Yüz civarında lirik şiiri ve "Batır Nepes, Begzada Gurban, Tovkı" adlı destanları vardır. Gökdepe Savaşı'nı konu alan bir şiiri de vardır.

MİSLİ (Ar.-Far. misl-e): Gibi, benzer.

Biri bardır misli maya,
Bir görmeseñ ömrüñ zaya **(K).**

MİŞE (Far. bi:şe): Orman.

Mişëniñ peleñi, daglarıñ gurdı **(ZT).**

MİŞKİN (Far. mişki:n): Siyah, kara.

Halı-mişkin: Siyah ben.

Halı-mişkiniñ kılıpdır rozugërimni sıya **(An).**

MİYANA (Far. miya:ne): **1.** Orta, ara. **2.** Vakit, zaman.

Der miyan: 1. Ara, orta. **2.** Şu zamanda.

Orta-miyana sövdügim **(K).**

Alıp, élkıssa şanı der miyana,
Yıgılıp barçası boldı rovana **(Bah).**

MİZAN (Ar. mi:za:n, ç. meva:zi:n): Tartı, ölçü; ağırlık; terazi; yıldız adı; Éyran (İran)'ın şemsî aylarının yedincisi (sohbaharın ilk ayı).

Magşar meydanında gurulsa mizan **(ZT).**

MİZBAN (Far. mi:zba:n, Türkmence: medva:n): Ev sahibi, misafir kabul eden.

Mizban gapısını gapan çagında **(Al).**
Görüñ kim mihman ile mizbanını **(C).**

MİZRAK (Ar. mizra:k): Mızrak, kargı.

Të ölinçë goç yigitden
Mizrakdır keman gitmezmiş **(MG).**

MOLLA ABDILLA HACI İBN MİRKERİM: "Varka ve Gülşa" (bak.) mesnevîsini Farsçadan Türkçeye düz yazı şeklinde tercüme eden kişinin adı. Bu tercüme "Hekayayı-acıba éz ahval-e Gülşa ve Varka" adı ile 1906-1097'de Daşkent (Taşkent)'te neşredildi.

MOLLANEPES: 19. asırda yaşamış meşhur Türkmen şair (1810-1862). Aşk şiirlerinin üstadıdır. Birçok lirik şiirin yanında "Zöhre-Tahır" destanının da sahibidir. Mollanepes'in şiirlerine daha sonraki devirlerde birçok yeni parçalar eklenmiştir.

MOLLA RUMI: 13. asırda yaşamış meşhur Éyran (İran)lı şair, Celaletdin Muhammet'in halk arasında yayılmış lâkabı. Babası Husayn Hatıbı Balhı'dır. Molla Rumı'nın babası Bahaveddin Velet (bak.) adı ile meşhur olup, devrinde saygı duyulan bir kişiydi. Celaletdin Muhammet 1207-1208'de Baht (Belh)'ta doğdu. Ömrünün çoğunu Konye (Konya)'de geçirdi. Bundan dolayı Kiçi Aziya (Anadolu)'nın büyük şairi olarak bilinir. Celaletdin'in oğlu Sultan Velet (1226-1312) Anadolu'da ilk defa Türkçe şiirler yazan şairdir. Molla Rumı'nın "Mesnevi"si 26.000 beyitten oluşmaktadır. Gazelleri "Divanı-Şems Tebrizi" adı ile meşhurdur. Molla Rumı'nın daha birçok eseri vardır. Celaletdin, tasavvufî, mistik-fantastik fikirlerini, öğüt-nasihatlerini hikâyeler hâlinde şiirlerinde ortaya koymuştur. 1273-1274'te Konya'da vefat etmiştir.

Şıh Mansur, molla Rumı,

Bu gamlardan gutar meni **(G).**

MOLLAYI-CAMI (Ar.-Far. Molla:ye Ca:mi:): Bak. **Camu.**

MORI (Far. mu:ri): Balçıktan yapılan su borusu.

Aşık Ahmet bagıñ ab morusından girdi **(SH).**

MOVGUT (Ar. mev'u:d): Vaat olunmuş, söz verilmiş.

Gögerdi ayagımdan neyler çekiban yaşlar,
Leyliveşimiñ gelmez hiç yadına movgudı **(Ga).**

MOVKUT (Ar. mavku:d): Yanan, tutuşan.

Ataşı-movkut: Tutuşan ateş.

Tëki ola tizter bu ataşı-movkut **(B).**

MOVSUL: Kuzey Irak'ta bulunan bir şehrin adı.

Yemeni... yıkar, Movsulı akrap **(MG).**

MOVZUG (Ar. mevzu:'): Konu, husus, tema; söz başı.

MÖHLÜK (Ar. muhlik): Bak. **mühlük.**

MÖHTEŞEM (Ar. muhtaşam): Büyük, ulu; ihtişamlı, gösterişli.

Ol Rumı-Haybarıñ möhteşem şëhri,
Alınıñ zarbından iman getirdi **(MG).**

MÖHÜR (Far. mohr): Mühür.

Möhri-Süleyman: Dinî rivayetlere göre, Hz. Süleyman'ın mühründe kazılı olan birbirine geçmiş iki tane üç köşe şekli.

Sag élinde möhri-Süleyman geler **(MG).**
Möhür basıp, veziriñ éline berdi **(ZT).**

MÖVCUDAT (Ar. mevcu:da:t): Bak. **mövcut.**

MÖVCUT (Ar. mevcu:d, ç. mevcu:da:t): Var olan, yaratılan.

Mövcut étmek: Yaratmak.

Kıldı mövcudı-élemden adam oglun biribar **(Ş).**
Élem sunguña mövcut **(MG).**
Rehim éderdi barça mövcudat éra **(A).**

MÖVCÜP (Ar. mavcab): Sebep.

Mövcübi-inkër: İnkâr sebebi, inkâra sebep.

Daş bagrıñ mövcübi-inkër ola **(B)**

MÖVÇ (Ar. mevc, ç. émva:c): Dalga.

Mövç urmak: Dalgalanmak; coşmak.

Sınamda mövç urar ışkıñ kebabı **(SH).**

MÖVETDET (Ar. muvaddat): Bak. **müveddet.**

MÖVLA (Ar. mevla:): Efendi, sahip; dost, arkadaş, yoldaş, himaye eden, koruyan; kul, köle; Allah.

Mövlam nazar salsa kime **(MG).**
Yarganat diyr: ya mövla **(MG).**

MÖVLİ (Ar. mevla:): **1.** Efendi, sahip. **2.** Hz. Muhammet.

Éşidip bavar étgen üşbu kovlı,
Söver anı iki dünyëde mövli **(A).**

MÖVLÜT (Ar. mevlid): Doğum günü; doğum yeri.

Özüñ bilmeseñ sor Bakır Hocadan,
Mövlüdi, mesgeni, mekanı nedir **(Şab).**

MÖVRİS (Ar. mevris): **1.** Miras bırakan. **2.** Veren, bırakan.

Bolsa gul hızmat ile kabılı-makbulı-huda,
Hatırın şat édiban mövrisi azada berur **(Ga).**

MÖVSUM (Ar. mevsu:m): Adlandırılan, ad verilen, ad takılan.

Vepaga at çıkardım köp cepa tartıp, zehi, dövlet,
Ki ëhli-ışk éra bu isimge mövsum bolgay men **(BH).**

MÖVSÜM (Ar. mevsim): Mevsim.

Gülüñ mövsümi dek dövran tapılmaz **(MG).**
Bahar mövsümünde türpe lëlezarnı gör **(BH).**

MÖVT (Ar. mevt): Ölüm, ölme.

Akıbatıl-mövt: Sonu ölüm olan, ölümle neticelenen.

Mëhremi-mövt olmuşam, mahrumı-dünyë kaldı ışk **(ZT).**

Her kim ki hayat oldı érer akıbatıl-mövt **(Ga).**

MÖVÜT (Ar. mev'u:d): Bak. **movgut.**

MÖVZUN (Ar. mevzu:n): **1.** Düzgün, biçimli, güzel. **2.** Vezinli, ölçülü.

Kaddı-mövzun: Düzgün boy.

Éger reftar kılsañ, görkezip bir kamatı-mövzun **(Ga).**

Ol... bir kaddı-mövzün **(SH).**

Kanı ol kaddı-mövzunlar? **(Ah).**

MUAMMA (Ar. muamma:): **1.** Bilmece. **2.** Manası gizli söz. **3. Mec.** Anlaşılamayan, anlaşılması güç; sır. **4.** Bir tür nazım şekli. Âdet olarak içinde bir söz veya ad gizli olan 2-3 beyitten oluşan şiir. Muamma bilmece değildir. Bulunması istenen şey çoğunlukla Arap harfleri aracılığıyla verilir ya da kelimelerdeki harflerin yerlere değiştirilir. Böylelikle anlatılmak istenen şey düşünülüp bulunur. Muamma 15. asırda oldukça çok kullanılmıştır. Bu nazım şeklinde söz oyunları yer aldığı hâlde mana, fikir oyunları pek yoktur. (Bak. Ye. É. Bertel's, Navon, M.-L., 1948, 44-47 s.)

Kemine, yarıñ ismi këp bilen lama geldi,
Cim bilen mim okıdım, aynı ki lama geldi,
Görnüşe çıkdı güller, servi salama geldi,
Yarıñ vaspın yazalı, dövet-galam ala gel. **(K).**

Bu bentteki "kef, lâm, cim, mim" harflerinden ve "lâma geldi" sözünden "Gülcemal" veya "Gülcemiledigini" anlatılmak istenmiştir.

Leb-e habıp be dendan giriftem-o goftem zehi halavat.

(Sevgilinin dudağını ısırıp aldım ve ne kadar tatlı dedim.)

Bu mısradakı "habip" kelimesinin "dudak"ını (baş harfini) yani he'yi alıp, "diş" (Arapçası "sen") kelimesinin önüne getirirsek "Hasan" ortaya çıkar.

MUAŞŞAR (Ar. muaşşar): **1.** Onlama, onar dizelik şiir bendi. **2.** Her bendi onar mısradan oluşan musammat. Kafiye şeması şöyledir: aaaaaaaaaa, bbbbbbbbba vs.

Ör.:

Gözelleriñ içinde belli mestan gözelim,
Yandım, köydüm ışkıñda, örtendi can, gözelim,
On tört gicëniñ ayı, mahı-taban gözelim,
Gördüm gül dek cemalıñ, aklım hayran, gözelim,
Görmegenler köyüñde tartar arman, gözelim,
Gızlar bilen baglara kılsañ seyran, gözelim,
Kaddın égip, salam biyr servi-rovan, gözelim,
Yalançını yandır sen, baksañ her yan, gözelim,
Gözelleriñ patışahı, şahı-cahan, gözelim,
Mıdam seniñ köyüñde men sergerdan, gözelim **(MN).**

MUATTAL (Ar. muattal): **1.** Sabırsız, sabırsızlıkla bekleyen; işsiz, boş. **2.** Terk edilen, bırakılan, kullanılmayan.

Éy köñül, abı-hayat iç isteseñ ömri-baka,
Curganı tutmuş saña gör kim muattaldır saka **(Ga).**

MUATTAR (Ar. muatter): Bak. **mugattar.**

Buyı-Leyli bilen meşamı muattar bolup... **(LM).**

MUAZZAM (Ar. muazzam): Bak. **mugazzam.**

MUAZZAP (Ar. muazzab): Azap, eziyet çeken.

Dert çekenden soragıl dermanıñı,
Pent alıp kılma muazzap canıñı **(A).**

MUBAH (Ar. muba:h): İzin verilen iş, İslâm dininde yerine getirilmesi zorunlu olmayan iş, yapılsa da yapılmasa da fark etmeyen iş.

Mubah bolmak: Ruhsatlı olmak, izinli olmak, yapılmasına izin verilmek.

Aşıga magşuk vaslın çünki hak kılmış mubah **(Ga).**

Babahana mubah bolsun bu cahan **(ZT).**

Bes mubah bolmaklıgında yok kelam **(A).**

MUBALIGA (Ar. muba:lıga): **1.** Abartma. **2.** Bir işte çok ileri gitme, bir işi tamamlamak için zahmet çekme, uğraşma. **3.** Edebî eserde anlatılan olayın veya karakterin olduğundan daha büyük gösterilmesi. Mubalıga (mübalağa) aşırı derecede olursa ıgrak (iğrak) adını alır.

MUBARIZ (Ar. muba:riz): Savaşçı.

Mubarızlar tuta bilmez özüni **(MG).**

Hak ézel günde yaratmış bir mubarız bakemal,
Barça duşmanı ayak astıda kıldı payı-mal **(An).**

MUBARKAG (Ar. mubarka'): Üstü örtü ile kapatılan, üstü kapalı.

Mubarkag kılıban, şah-a! **(B).**

MUBET (Far. mu:bid): Mecusîlerin (Zoroastrizm) din adamı; din adamı.

Mubet bolup diniñ satanıñ bardır **(Bende Alı).**

MUBEYYEN (Ar. mubeyyen): **1.** Açık, belli; kanıtlanan. **2.** Açıklanan, anlatılan.

Bu cennet ki iki işik mubeyyen,
Düzelmiş gudratı hakdan mugayyan **(A).**

MUBİN (Ar. mobi:n): Belli, açık; parlak.

İsmi-mubın: Büyük, ulu isim (Allah).

Nurı-mubın: Parlak nur, parlak ışık.

Merdi-maksut rah olur, ri sakıt éyle, ëhli-din,
... Dalın mimde goy, mëlim olur ismi mubın **(Ga).**

MUCAHIT (Ar. muca:hid): **1.** Gayret gösteren, çok çalışan. **2.** Din uğrunda savaşan.

Mucahıt-da cepaga tutsun anı,
Berip kim ol ite suv birle nanı **(A).**

MUCAZAT (Ar. muca:za:t): Cezalandırma.

MUCELLA (Ar. mucalla:): Parlatılmış, parlak.

Yoldaşım, imanım érur mucella,
Hoş aman bol, canım, gitmeli boldum **(YUZ).**

MUCTAMIG (Ar. muctemi'): Toplanan; birleşen, biriken.

Gayıbı, dayım perişan hal istër sen, neden,
Bolmadı bir gün perişan halıñ andag muctamıg **(Ga).**

MUCUZA (Ar. mu'cize): Bak. **mugcuza.**

MUÇTAMIG (Ar. muctamı'): Toplanan.

Ki lehye muçtamıg mişgini-hoşbu **(Ş).**

MUDAMMAG (Ar. mudamma'): Gözyaşı döken; ağlayan.

Şemgı-mudammag: Gözyaşı döken mum. (Bal mumu veya parafini eriyip dökülen mum anlamında)

Égilsem bu tenimi şemgı-mudammag görseler **(B).**

MUDARA (Ar. muda:ra:): Tatlılık, güler yüzlülük; dostluk.

Başdır aklıñ hem bagd éz heman,
Haka étmekdir mudara, éy cuvan **(A).**

MUDDAGA (Ar. mudda'a:): Talep; istek, maksat, dilek, murat.

Mundag érmes muddagayı-aşnalık-yarlık **(LM).**

Bilmen sañа në muddaga, mende élem sen yar üçin **(LM).**

MUDDAGI (Ar. mudda'ı:): Dava eden kimse, davacı; haksız yere bir şeyi isteyen kimse.

Muddagılarnıñ cepası bagrımnı gan éyledi **(Ga).**

Muddagılar tagnıdan tartılmagay sen, éy köñül **(An).**

MUFACAT (Ar. mufa:ca:t): Anîden oluverme, ansızın meydana gelme.

Mergi-mufacat: Anîden ölme.

Renci beyle köpeldi, geldi mergi-mufacat **(Aş).**

MUFESSİR (Ar.): **1.** Açıklayan, kapalı bir metnin manası ve maksadı hakkında yorum yapan kimse. **2.** Kur'anıkerim'i tefsir eden, açıklayıp yorumlayan kimse.

Éy mufessir, ...tefsiri-kur'an étme köp,

Gör anı, aynal-yakın tefsiri-kur'an andadır **(Ga).**

MUG (Far. mog, ç. moga:n): **1.** Ateşperest;: Zerdüştî. **2.** Büyücü. **3.** Şarap satan.

Piri-mugan: Meyhaneci.

Cöhitdir, tersadır, hebeşdir, mugdur **(Ar).**

Mug deyride mes olsa Novayını görün kim **(S).**

Meni kem görme özünden, akan yaşım görüp, éy mug **(Ga).**

MUGALICA (Ar. mua:lice): Çare bulma, tedavi etme, iyileştirme.

Olar Keremiñ mugalıcasından acız galdılar **(AK).**

MUGALLA (Ar. mu'alla:): Yüksek, yüce, ulu.

Işk şovkı ile galıpdır köñülde bilseñiz,

Seyr éder men şovk ile arşı-mugallasıda men **(Ga).**

MUGALLAK (Ar. muallak): **1.** Asılmış, asılı. **2.** Henüz çözülmemiş, sonuca bağlanmamış (mesele, iş); boşluk.

Gel, éy saka, getir imdi bize camı-muravvakdan,

Bolup mövci-gamdan garkı-deryayı-mugallakdan **(Ga).**

Mugallagıñ agır neheñ daşını **(MG).**

MUGAN (muga:n): Azerbaycan'da bir yerin adı.

Yalañaç horlanmaz mugan gışına **(Z).**

Mugan daglarınıñ garı bar, garı **(SH).**

MUGANNI (Ar. muganni:): Şarkı söyleyen (kimse), şarkıcı.

Zarlıkdan kim mugannı tek bir éheñ éylesem,

Halk köñlün bozgu tek yüz şive bar éfganıda **(Ga).**

MUGARRIP (Ar. mu'arrif): Tanıtan, haber veren, bildiren.

Mugarrıpdır köñül laglıñ katında **(B).**

MUGASPAR (Ar. mu'asfar): Sarı renk; sarartılan.

Mugaspar kılmak: Sarartmak.

Kıldı yañaklarını hum ile mugaspar meger **(B).**

MUGATTAR (Ar. mu'atter): Güzel kokulu, güzel koku veren.

Mugattar éylemek: Güzel koku verir hâle getirmek, güzel kokulu etmek.

Kim açılgaç turradan buyı-mugattar këkiliñ **(Ga).**

MUGAYYABAT (Ar. mugayyaba:t): Bak. **mugayyap.**

MUGAYYAN (Ar. mu'ayyan): Belli, belirli; tespit edilmiş.

Hem hutba zıbanıña mugayyan bolsun **(BH).**

Bu ölümni göz öñünde gör mugayyan, merheba **(Ş).**

Salım gelip, bir mugayyan söyledi **(GB).**

MUGAYYAP (Ar. mugayyab, ç. mugayyaba:t): Gizlenen, görünmeyen; uzaklaşan.

Mugayyabatı-ilahı: Allah'ın gizli şeyleri.

Mugayyabı-ilahıñ beşaratı érser (érse) **(B).**

MUGAZZAM (Ar. mu'azzam): Büyük, ulu.

Bilmenem, ne bahrıdır, ne mugazzam dagıdır **(MG).**

Hoş mugazzam mehveşi-sahıpkıranım bar meniñ **(Ga).**

MUGAZZAP (Ar. mu'azzab): Eziyet, azap çeken.

Ovval bolar mukarrap,

Soñra bolar mugazzap **(Misg).**

MUGBEÇE (Far. mugbeççe): Ateşperestin çocuğu; çok güzel çocuk; meyhaneci çırağı.

Éy sen kibi mugbeçe, Tehranda tapılmaz **(S).**

Bu nçik mugbeçedir kıldı meni şeydayı **(An).**

MUGCUZ (Ar. mu'ciz): Peygamberlerin gösterdiği olağanüstü işler, hareketler, mucize; bak. **mugcuza.**

MUGCUZA (Ar. mu'cize, ç. mu'ciza:t): İnsan gücünün yetemeyeceği, ancak peygamberlerin yapabileceği olağanüstü iş; şaşırtıcı, olağanüstü, acayip.

Senem peyda bolup bir mugcuzı-hak **(Ga).**

Hezreti-Adamdan mugcuzat bolup,

Perzentlerine miras galan zagara **(Al).**

Yeke gözli bir mugcuzat,

Gara geyip geler bir gün **(Ar).**

MUGCUZAT (Ar. mu'ciza:t): Bak. **mugcuza.**

MUGILAN (Ar. mugı:la:n): Bir çeşit dikenli ağaç; diken.

Harı-mugılan: Muğılan dikeni.

Höküm éder kirpikleriñ canga mugılan harıça **(Ga).**

Éşk gözden rovan boldı,

Göyë geçmiş mugılan **(MG).**

Men bu gün harı-mugılan içre seyran kılmışam **(ZT).**

MUGIN (Ar. mu'ı:n): Yardımcı.

Mugın olmak bütin hemcınsa-ınsana élzemdir **(H).**

MUGIR (Ar. mukır): Boyun eğen, tâbi olan, kabul eden.

MUGTABER (Ar. mu'taber): Güvenilir, inanılır, emin.

Nirde şugul bolsa, boldı mugtaber **(MG).**

Gök üzre kıldıñ mugtaber, gümrah men, bol rahber **(An).**

Hem yene kılmış ata ol çarıyarı-mugtaber **(Ga).**

MUGTAKIT (Ar. mu'takıd): İnançlı, inanan.

Gerdişi şanına galan mugtakıtlardır yagın **(MG).**

MUGTAMIT (Ar. mu'tamid): İnanılır, emin; güvenilen.

Mustapa diydi bu sözi, éy mugtamıt,

Mëhtden siz ılım istëñ të lahat **(A).**

MUGTAT (Ar. mu'ta:d): Huy ve âdet edinen, alışan, öğrenen; uğrayan, tutulan.

Geda men, bolmuşam imdi gamu-énduh ile mugtat **(S).**

Bayram-a, yar vepa resmige mugtat imes,

İndi canımnı cepası bile mugtat kılay **(BH).**

MUHADDIS (Ar. muhaddis, ç. muhaddisa:n): Söyleyen, hikâye eden, sohbet eden, rivayet eden; hadis bilen.

Émma ravıyanı-ahbar ve nakılanı-muhaddısan... **(SH).**

MUHADDISAN (Ar. muhaddisa:n): Bak. **muhaddıs.**

MUHAKGAK (Ar. muhakkak): Araştırılan, doğru, hakikî; hakikaten, gerçekten; kanıtlanan, doğrulanan.

Meni kovma, gel, éy peri, muhakgak bada içdiñ diyip,

Ki döndüm toba kıldım men ne işlerden bu yazgıdıñ **(Ga).**

MUHAKGAR (Ar. muhakkar): Küçük, sade, basit; âciz.

Bul pakırı-muhakgarı-dilriş,
İbni-Artık begi-şacagatkiş **(Şük).**
Canım ince biliñe muhakgar **(B).**

MUHALİF (Ar. muha:lif): Ters, aykırı.

Badı-muhalif: Ters taraftan esen rüzgâr.

Sen mağa bolgul muhalif ézhar bolmadı hergiz **(BH).**
Nëgëh bir badı-muhalif gopdı **(GS).**

MUHALİFAT (Ar. muha:lifet): Karşı çıkma, protesto.

Mağa muhalifat ézharı kılma kim menden,
Be cuz muvapıkat ézhar bolmadı hergiz **(BH).**

MUHALLAT (Ar. muhallad): Devamlı, ebedî, baki.

Adı Yakup, özi ibn Muhammet,
Şahını isteyen dayım muhallat **(Fahrı).**

MUHAMMAR 1 (Ar.): Maya, öz, esas; bir şeyin aslı ve özü; yoğrulan.

Hak ézelden tafraka kılmış muhammar tinetim **(Ga).**

MUHAMMAR 2 (Ar.): Şarap içip mest olan, sarhoş.

O dem ışkıñ hovası ile muhammar **(B).**

MUHAMMEDİ (Ar. Muhammedi:): Hz. Muhammet'e inanan, Müslüman.

Éy vezir, éy patışa,
Munda muhammedi bar **(MG).**

MUHAMMES (Ar. muhammes): **1.** Beşleme, beş mısralı şiir. **2.** Her bendi beş mısradan oluşan musammat. Kafiye şeması şöyledir: aaaaa, bbbba, cccca...

Ör.:

Köñül içre, dostlar, şerhı-beyanım bar meniñ,
Ayta alman neylëyin, sırrı-nahanım bar meniñ,
Bu sebëpden çeşme dek éşgi-rovanım bar meniñ,
Bir cepaçı dilberi-nëmëhribanım bar meniñ,
Rehim kılmas, niçe kim ahı-pıganım bar meniñ **(Ga).**
Ol... derdini beyan édip, bir muhammes aytdı **(LM).**

MUHAMMET (Ar. Muhammed): Abdılla'nın oğlu Muhammet (570-632). Müslümanların peygamberi. Mekge (Mekke)'de doğdu, Medine'de vefat etti. 20 yaşında ilk defa Hatıca adındaki 43 yaşındaki zengin bir dul kadınla evlendi. Hatıca öldükten bir süre sonra 15 nikâhlı kadın aldı. 11 tane de cariye eşi vardı. Hz. Muhammet devrinde İslâm ancak Arabıstan (Arabistan) yarımadasının kimi yerlerinde yayıldı.

Onı müner Muhammet ibni Abdılla **(MG).**

MUHAMMETBAKIR (Ar. Muhammad Ba:kır): Bak. **İmam Muhammet Bagır.**

MUHAMMET ÉSLEM TUSI: 9. asırda Horasan'da yaşamış büyük mutasavvıflardan biri. Ahmet Harp (bak.) ile aynı devirde yaşadı. Kendisine "peygamberin dili" denildi. Tusı, çok fakir bir mutasavvıftı. Zalim bir hükümdarın Kur'anıkerim'in sun'î olduğunu söylemesini kabul etmediği için iki yıl zindana atıldı. Attar'ın "Tezkiretul-övlüyë"sinde Éslem Tusı ve Ahmet Harp hakkında birçok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin ikincisinden Azadı, "Vagzı-Azat" adlı eserinde bahseder.

Birisi Ahmet Harb érdi anıñ,

Biri Muhammet oglı Éslem Tusınıñ **(A).**

MUHAMMET GAZI: Anadolu Selçuklularının sarayında bulunan âlimlerden biri. Kiçi Aziya (Anadolu)'nın Meltiye (Malatya) adı verilen yerindendir. 7. asırda yaşadı. Süleyman Şah ibn Gılıç Arslan'ın ilk önce kâtibi daha sonra veziri oldu. Muhammet Gazı, Süleyman Şah'ın teşvikleri ile "Merziban-nama" adlı eseri Taberistan bölgesinde konuşulan dilden Farsçaya tercüme etti ve ona "Rovzatul-ukul" adını verdi.

MUHAMMETSAPA: Magtımgulı'nın kardeşi, Dövletmëmmet-Azadı'nın oğlu.

Muhammetsapa gitdi kömek bermëge,
Uzadanlar geldi, bular gelmedi **(MG).**

MUHAMMETTAGI (Ar. Muhammad Takı:): Bak. **Imam Muhammettagı.**

MUHANNES (Ar.): Kadınsı; namert, korkak; namussuz.

Muhannes şer işden gaçmaz **(T).**

Muhannesiñ bolmaz namısı, arı **(MG).**

MUHAPBET (Ar. muhabbet): **1.** Sevgi, sevme. **2.** Tasavvufta Allah'a olan içten, gönülden sevgi.

Murgı-dil iyse muhapbet dënesin **(A).**

Muhapbetiñ makamında anıñ vaspı éz lovladır **(MG).**

MUHARRAR (Ar.): Yazılan, yazılı.

Ne bendim bir ise, olsun muharrar **(B).**

MUHASIR (Ar. muha:sir): Kuşatan; kuşatma, etrafını çevirme.

Muhasır éylemek: Kuşatmak, etrafını çevirmek.

Muhasır éyleban kim ol diyarı **(C).**

MUHASSIL (Ar. muhassil): **1.** Bak. **masıl. 2.** Okuyan, ilim tahsil eden, bilim öğrenen.

MUHATAP (Ar. muha:tab): Kendisine söz söylenen, kendisiyle konuşulan.

Muhatap hanı çi kim söylër érdi **(C).**

MUHAYYA (Ar. muhayya:): Hazır.

Muhayya kılmak: Hazırlamak.

Muhayyadır heme kıldım betedbir **(C).**

Muhayya kıl heme derkarlarıñı bes **(C).**

Şikër kılıp, bir tagam muhayya kıl **(GS).**

MUHAYYAR (Ar.): Bak. **müheyyer.**

MUHBUR (Ar. muhbir): Haber veren, haberci.

Şol vagtdan tënmezge, muhbur rovayat éyle **(T).**

MUHIT (Ar. muhi:t): **1.** Etraf, çevre, yöre, mekân; kuşatan, çepeçevre içine alan. **2.** Bilgili, bir şeyi hisseden, akıl eden, bir şeyin bilincine varan.

Muhıt deñzi (deryası): Okyanus; deniz adı.

Görünsin nurı-pazlıñ çık muhıtı-zellu-zulmatdan **(H).**

Muhıt deñzinde bahrı-Ceyhunda **(Kët).**

Gözyaşı bolupdır Muhıt deryası **(ŞG).**

MUHLUS (Ar. muhlis): Candan, içten, gönülden, samimî.

Ki bihet muhlusıga baş boluban **(C).**

MUHTADA (Ar. muhteda:): Önder; doğru yolu gösteren, doğru yola yönelten.

Pişva bil, pişva bil, pişva,
Muhtada bil, muhtada bil, muhtada **(A).**

MUHTALIT (Ar. muhtalit): Katışık, karışık.

Sen muhtalıt olmadıñ yok érse meni-zar,
Billa ki harabı-ıhtılatıñdır men **(BH).**

MUHTAR (Ar. muhta:r): Serbest yönetimli; özerk

Ahmedi-Muhtar: Hz. Muhammet.

Muhtar étmek: Seçmek.

Akıl kişi muhtar édip, onı tutar **(A).**

MUHTASAR (Ar. muhtaser): Kısaltılmış, kısa, az, özet.

Muhtasar kılmak (éylemek): Kısaltmak, azaltmak.

Muhtasar éylesem üşbu defteri **(GS).**

Kētibi diyr, sözüm kıldım muhtasar **(Kēt).**

MUHTASIP (Ar. muhtasib): Kontrol memuru, müfettiş, kontrolör.

MUHTEREM (Ar.): Hürmete değer, saygı duyulan, sayın.

Seccada kanı, élem éra muhterem érdi,

Ovladı-pıgamber heme sahıbı-kerem érdi **(An).**

MUHUP (Ar. muhub): Dost, seven, sevgi besleyen, sevgisi olan.

Canga ot salgan muhuplar, ışkı-şahımdır meniñ **(Ga).**

Éy muhuplar, hatırım coş étdi deryalar kimi **(Ga).**

MUJDA (Far. mojde): Müjde.

İsterem dildardan mujda getirse bir kişi **(ZT).**

Mujda yetgir rehmeti éltafı-şahıdan bize **(Ga).**

MUJDALIK (Far.-T. mojdalık): Müjdelik; iyi haber veren kimseye verilen bahşiş.

Gitse-gelse, mujdalık bergey aña **(A).**

MUKABIL (Ar. muka:bil): Karşı duran, karşıda duran; eşit, denk, aynı; düşman.

Mukabılı yokdur, ile bellidir **(T).**

MUKADDAR (Ar.): Dinî düşünceye göre, insanın alnına yazılan şey, alın yazısı, kader, talih.

Mukaddar olmak: Yazılmış olmak, alın yazısı olmak.

Çü olmuşdı ozalda mukaddar **(B).**

Bu gün yolundan éger yaşlarım mukaddar ola **(B).**

MUKAİYAT (Ar. mukayyad): Bağlanan, bağlı.

Mukaiyat olmak: Bağlanmak.

Cahanıñ mekri-alınga mukayyat éyleme özüñi,

Vepasızdır pena dünyē, umıt üzgül tebabından **(Ga).**

MUKALLIT (Ar. mukallid): **1.** Taklit eden, taklitçi, benzeyen. **2.** Sanat yaşamında zamanın edebî çevresinin isteklerine, gereklerine dikkat etmeyip sadece kendinden önceki devrin söz üstatlarını taklit eden şair veya yazar. 19. asrın sonunda ve 20. asrın başlarında Magtımgulı'yı taklit eden birçok şair vardır.

MUKAM (Ar. muka:m): Müziğin işleniş şekli, ahenk.

Yüz müñ cilve bilen kılar sen mukam **(K).**

Hezar mukamlı bilbil **(MG).**

MUKARIN (Ar. muka:rin): Yakınlaşan, yakın, erişen, ulaşan, bitişik, yaklaşmış.

Mukarını-zoval: Zarara ulaşan, zarar gören.

Ömrüm guyaşı bolsa mukarın zovalıga,

Ya reb, ki görmeyen guyaşımnıñ zovalını **(BH).**

MUKARRABUN (Ar. mukarrabu:n): Bak. **mukarrap.**

MUKARRAP (Ar. mukarrab, ç. mukarrabu:n): Yakın, akraba.

Ovval bolar mukarrap,

Soñra bolar mugazzap **(Misg).**

MUKATDAM (Ar. mukaddam): İleri sürülen, gönderilen, öndeki; hürmet edilen, önder, kılavuz.

Mukatdam kılmak: Öne sürmek, öne geçirmek; hürmet etmek, saygı göstermek.

Habıbıñ dostını kıldıñ mukatdam **(C).**

MUKATIL (Ar. muka:til): Savaşan; koruyucu, asker,

Mukatıl étmedi teşviş **(MG).**

Alı zarbından döndi mukatıl zêhri gana **(MG).**

MUKATIR (Ar. muka:tir): Su serpen.

Hovatırı-deryayı mukatır, bendeyi-keminêniñ bir günêhi bardır **(YUZ).**

MUKBUL (Ar. mukbil, ç. mukbila:t): **1.** Gelecek; dinî düşünceye göre, insanın alnına yazılı olup meydana gelecek şey, alın yazısı. **2.** Bahtı açık, talihli, şanslı.

Hezretinde patışanıñ mukbulatam, ay köñül **(Ga).**

MUKBULAT (Ar. mukbila:t): Bak. **mukbul.**

MUKDAR (Ar. mukda:r): Sayı; ölçü.

Ol mukdar bu dünyê gelen-de bardır **(MG).**

MUKIM (Ar. mukı:m): Oturan, yerleşen, bir yeri mesken tutan.

Mukım tutmak (bolmak): 1. Yerleşmek, mesken tutmak. **2.** Sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek.

Bir güvşede bolup mukım **(MG).**

Éy musapır, dünyêniñ bazarıda bolma mukım **(Ga).**

Tut mukım Misgingılıç émri-şerigat yolını **(Misg).**

MUKIT (Ar. muhi:t): Bak. **muhit.**

MUKTADA (Ar. mukteda:): Önder, kılavuz, baş; takip edilen, kendisine uyulan.

Diydiler "Sen muktada,
Barçamıza rehnema" **(Misg).**

Alımlara rehnema,
Dervüşlere muktada **(Ga).**

MUKTAZAP (Ar. muktazab): **1.** Kesilen, yüzülen. **2.** Bak. **iştikak.**

MUL 1 (Far. mol): Şarap.

Güldür yüzüñü, mul dodagın, söhbetimiz germ **(B).**

MUL 2: 1. Dolu, çok. **2.** Muhtaç, garip.

Mul-mul: Ağzına kadar dolu, dopdolu.

Mınasıp camlar mul-mul içerge éşret üçin geñ **(Ga).**

MULAHAZA (Ar. mula:haza): İyice düşünme, gözden geçirme; özenle inceleme.

Mulahaza bile ıkdam kıldım **(C).**

MULAMMAG (Ar. mulamma'): **1.** Türlü renklerle bezenmiş. **2.** Parlatılan. **3.** Düz ve büyük kara ağaç, bir cins abanoz **4.** Genellikle birbirine karışan şey. **5.** Bir nazım şekli. Mulammag (mülemma)da şiirin bir mısraı ya da bendi bir dilde, diğer mısraı ya da bendi ise başka bir dilde yazılır. Bu şekilde bir şiirde üç veya dört dilin kullanılması da mümkündür. Bu şekle "şiru-şeker" (süt ve şeker) de denilmektedir. Mülemma çok eski zamanlardan beri doğu edebiyatında kullanılmıştır.

Ör.:

Éy senem, görsem yüzüñ, men aşıkı hayran şevem,
Yüzüñni görsetmeseñ, men natuvan giryan şevem,
Gül yüzüñ görmek üçin bilbil kimin gan aglasam,
Veh, ki men der ışk-e to misuzem-o biryan şevem **(Gayıbı).**

Dani ke men ze alem yalguz seni söver men,
Ger der berem neyayı énder gamat öler men,
Men yar-e ba vefayem ber men cefa kılur sen,
Ger to ze men neporsi men hod seni sorar men **(Soltan Velet).**

MULAZIM (Ar. mula:zim): Sohbet arkadaşı; nöker, muhafız, görevli.

Huşyar mulazım niçe derbanı gerekdir **(S).**

Rum ili boldı mulazım **(KO).**

MULAZIMAT (Ar. mula:zimet): Devamlı beraber olma, devamlı birinin yanında olup hizmet etme.

Niçe köñül mulazımat kemini,
Kıladur Bayramı-kemine éda **(BH).**

MULHAK (Ar. mulhak): Katma, biriktirme; katılma, biriktirilme.

Mulhak étmek: Katmak, biriktirmek.

Kayım ét anlarnı sünnet yoluna,
Mulhak étgil ëhli-cennet iline **(A).**

MUMTAZ (Ar. mumta:z): Özgün, farklı, seçilmiş, seçkin.

Bahadırlıkda kim mumtaz érer bes **(C).**

MUMTELİ (Ar. mumteli:): Dolu, dolan.

Ger nesihat éylër iseñ éy ulı,
Hoşluk ile, söylegil, mumteli **(A).**

MUNACAT (Ar. muna:ca:t): Yalnızken edilen dua, gece edilen dua; gizli söz, sır.

Munacat kılmak: Her gece dua etmek.

Golun açıp, haka munacak kıldı **(ZT).**
Tur hakıñ dergahına munacat kıl **(MG).**

MUNADA (Ar. muna:da:): Seslenme, çağrı.

Munada kılmak (éylemek): Seslenmek, çağırmak.

Yar diyip her lahza yüz katla munada éylerem,
İlni yatırmas giceler ah birle nalışam **(Ga).**

MUNADI (Ar. muna:di:): Tellâl; çağıran.

Munadı aylansın yagtı cahanı,
Kan yerden tapar men soragıñ seniñ? **(KO).**

MUNAKGAŞ (Ar. munakkaş): Nakşedilmiş, nakışlı, bezenmiş, güzel.

Degresi altın tamam zerrin munakgaş kaysıdır **(Misg).**
Husn içinde suratı-ziba munakgaşlar kanı? **(Ga).**
Munakgaş sıpatlı zatı, cemalı **(MG).**
Kim munakgaş kıldı yeriñ husnı-étvarın yene **(Ga).**

MUNAZARA (Ar. muna:zara): **1.** Tartışma, çekişme, münakaşa. **2.** Eski edebiyatta kullanılan edebî türlerden biri. Bu tarzda yazılan eserlerde bir konu, iki veya daha çok grup tarafından tartışılır ve bu iki gruptan biri diğerine karşı üstün gelmeye çalışır. Munazara (münazara) daha çok ahlâk, felsefe, öğüt, tasavvuf vb. konularında yazılır. Fars-Tacik edebiyatında münazara türünü olgunlaştıran, 11. asır şairi Ésedi Tusı olup eserleri; "Gice ve Gündiz, Ok ve Yay, Yer ve Asman, Kapır ve Musulman, Arap ve Acam"dır. Türk edebiyatında Ahmedi, Yakını, Émiri ve Fuzulı'nın münazaraları meşhurdur. 18. asırda yaşamış Türkmen şair Gayıbı'nın "Otuz İki Tohum Kıssası" bu tarzda yazılan eserlerden biridir. Gayıbı'nın bu eseri, Fuzulı'nın "Söhbetil-ésmar" (Meyvelerin Sohbeti) adlı mesnevîsi ile her yönden benzerlikler göstermektedir.

MUNDAG: Şöyle, şunun gibi, bunun gibi.

Her kişi mundag belalar birle bolsa bişumar **(ŞG).**

MUNFAGIL (Ar. munfa'il): Kaygılanan, üzülen; bozulan; utanan,

Munfagıl bolmak: Üzülmek; bozulmak; utanmak.

Munfagıl bolup, yüzünden hüyri-rızvan gizlenur **(Ga).**
Bimarı sorar-u andan munfagıl étgin **(BH).**
Ol kuyaşnıñ arızıdan munfagıldır mihru-meh **(An).**

MUNFUK (Ar. munfik, ç. munfikı:n): Koruyan; harcayan, sarf eden; besleyip bakan, yedirip içiren.

Bëşlenci asman içinde, éy gani,
Munfukın diyp adayur ol kimseni **(A).**

MUNFUKIN (Ar. munfikı:n): Bak. **munfuk.**

MUNGIM (Ar. mun'ım): Nimet veren, rızk veren; Allah.

Mungımı-ëhli-sagadat, arifi-ëhli-rıza **(Ga).**
Halka-halka lagl érur serçeşmeyi-abı-hayat,
Ya dehen, ya mungım, ya totıyı-şekerhamıdır **(An).**

MUNGUM (Ar. mun'ım): Bak. **mungım.**

MUNKAT (Ar. munka:d): Boyun eğdirilen; boyun eğen, denileni yapan.

Gayıbı, gutgar meni terk éylemen aşıklıgı,
İndi men hem köñlümi hiç kimge munkat éylemen **(Ga).**

MUNKATIG (Ar. munkati'): **1.** Kesilen, kesik; ayrılmış, bağlantısı kalmamış. **2.** Devamı olmayan, sonu gelen, bitirilen.

La-munkatıg: Birbirini takip eden, devamlı, sürekli.

Munkatıg éylemek: Kesmek.

Kim urar tıgı-cepa boynumga kim la-munkatıg **(Ga).**
Cëht éyle, munkatıg bolaver cahu-maldan **(BH).**
Aşık ëhli gamzayı-tıgı birle éylër munkatıg **(Ga).**

MUNPAGIL (Ar. munfa'il): Bak. **munfagıl.**

MUNŞI (Ar. munşi:): Yazıcı, yazar, mektup yazan, kâtip.

Munşıyı-gadar maña galam çekdi digergüvn **(Niyazı).**

MUNŞILIK (Ar.-T. munşi:lik): Yazıcılık, yazarlık, kâtiplik.

Bedev at gerekdir münüp gezmëge,
Munşılık gerekdir hoş hat yazmaga **(Ar).**

MUNTAHA (Ar. muntaha:): Son; uç, bir şeyin sona erdiği yer, en son nokta.

Ahal ilniñ éken ol muntahası **(C).**

MUNTAZIR (Ar. muntazir): Gözleyen, bekleyen.

Muntazır bolmak: Gözlemek, beklemek.

Muntazır bolmuş idim yoluda çendan-çendan **(An).**

MUNUS (Ar. mu:nis): Yakınlaşma, dost, arkadaş olma; dost, arkadaş.

Munus bolmak: Dost, arkadaş olmak.

Refikım, munusım, ayşım, mıradım **(GS).**
Munus bolar diyip bilseñ vagşınıñ **(MG).**
Gül munus boldı her ilden **(T).**

MUÑALMAK: Hastalanmak, kaygılanmak, gam çekmek, sıkıntı çekmek, sıkılmak.

Ötdi çemen bile bu tëze gülgüzar, hayp,
Galdı muñalıp anda bilbili-zar, hayp **(Ga).**

MUÑLUG: Sıkıntılı, kederli, hasret çeken; dertli.

Tañla muñlug başımga **(Ş).**

MUR (Far. mu:r, mu:rça): Karınca.

Murı-malah: Karınca ve çekirge, **mec.** çok fazla.

Murı-mar: Böcekgiller.

Yoldaş bolsañ dile düşmez mur bile **(MG).**
Murı-bigayrat ki bihdir gayratı yok şirden **(Ş).**
Cümle yıgılsa murı-mar **(Kët).**

MURABBAG (Ar. murabba'): **1.** Dörtleme. **2.** Her bendi dört mısradan oluşan musammat. Murabbag (murabba)ın Türk şiirindeki karşılığı koşuk ve koşmadır. Fakat bunların kafiye düzeni murabbadan biraz farklıdır.

Koşuk ve koşmanın birinci bendi abcb ya da abab şeklinde kafiyelendiği hâlde murabbanın birinci bendi aaaa şeklinde kafiyelenir.

Bir dessan diymişem iki geline,
Birisi hüyr bolsa, biri peridir;
Cemalları meñzĕr cennet gülüne,
Cennet güli pıgamberiñ dürüdür **(Ş).**
Nĕzeninlere ugraşdım,
Yüz kereşme-nĕzler bilen;
Kaydan gelen siz, cuvanlar?
Danışalı sizler bilen **(Ş).**

Murabbanın her bir dizesinin ardından yine kendi arasında kafiyelenen bir kısa dize söylenirse buna murabbagı-müstezat adı verilir.

MURABBAGI-MÜSTEZAT (Ar. murab-ba'é mustaza:d): Bak. **murabbag.**

MURAGAT (Ar. mura:'a:t): Dikkatli olma, ihtiyatlı olma; gözetleme, koruma.

Bu muragat hak tagaladan bolar,
Hak üçin alımga çün hızmat kılar **(A).**

MURAHAS (Ar.): **1.** İzin, izin verme. **2.** İzin verilen, izinli; azat edilen, serbest bırakılan.

Murahas étmek (bermek): İzin vermek; azat etmek, serbest bırakmak.

Hüñkĕr bu işde sıdkı-kĕmil olup, şol durnaları murahas édip, Keremiñ yüz-gözünden öpdi **(AK).**

MURASSAG (Ar. murassa'): Kıymetli taşlarla bezenmiş; şiirde iki mısranın kelime sayısı, vezin ve kafiye bakımından birbirine denk olması.

Murassag zin: Kıymetli taşlarla bezenmiş eyer.

Murassag gupbası bardır kĕkiliñ **(SH).**
Başıña geyip sen murassag tĕci **(GS).**
Hem bırak atlar murassag zin ile **(A).**

MURASSAG ZİN (Ar.-Far. marassa' zi:n): Bak. **murassag.**

MURAVVAK (Ar.): Temiz, pak, temizlenmiş.

Gel, éy saka, getir imdi bize camı-muravvakdan,
Bolup mövci-gamdan garkı-deryayı-mugallakdan **(Ga).**

MURÇA (Far. mu:rçe): Karınca.

Murça miyan: Karınca belli, ince belli.

...Murça miyan... **(SH).**

MURDA (Far.): Ölü, ceset; ölen.

Murda kak: Katılaşan ceset.

Murda sanmak: Ölü sanmak.

Çoh murdanı tirgüzen ruhbahşı-nışan sen-sen **(ZT).**
Bes halal diyme anı, hut murda sen **(A).**

MURDAR (Far. murda:r): Kirli, pis, murdar.

Göter diyip, tagna, terene étmek
Dünyĕ mesi bir murdara yaraşmaz **(Z).**
Murdar ölen lĕş üstünde **(MG).**

MURG (Far. morg, ç. morga:n): Tavuk, kuş.

Murgı-can: Can kuşu.

Murgı-çemen: Bülbül.

Murgı-dil: Gönül kuşu; yürek.

Murgı-sĕher: Seher vakti öten kuş, bülbül.

Murgı-vagşı: Çöl tavuğu, yaban tavuğu.

Gövreden uçgan mahal bu murgı-can **(A).**
Murgı-çemen yanıp-bişdi **(T).**
Süleyman Sımurgı, éy şahı-murgan **(GS).**
Murgı-dil iyse muhapbet dĕnesin **(A).**
Göyĕ, murgı-sĕher dek, suhan éyleyir agaz **(MG).**
Murgı-vagşılar duzakda tutular **(A).**

MURGI-CAN (Far. morg-e ca:n): Bak. **murg.**

MURGI-ÇEMEN (Far. morg-e çemen): Bak. **murg.**

MURGI-DİL (Far. morg-e dil): Bak. **murg.**

MURGI-SÊHER (Far.-Ar. morg-e seher): Bak. **murg.**

MURGI-VAGŞI (Far.-Ar. morg-e vahşi:): Bak. **murg.**

MURSAL (Ar. mursal): Gönderilen; peygamber.

Bu işik énbiyayı-mursalındır **(A).**

Hak mursalı, énbiyanıñ hakı üçin **(ZT).**

MURT (Far. murd): Ölü, ölen.

Murt bolmak: Ölmek.

Kimseler murt bolur, kimseler gayıp **(M).**

MURTAFIG (Ar. murtefi'): **1.** Yukarı, yüksek, büyük. **2.** Ayrılma.

Murtafig bolmak: Ayrılmak.

Lutf édip bir gün meniñ halımga bakmaymu éken,
Kim bolamı bu pırak éyyamı bir gün murtafig **(Ga).**

MURTAZA (Ar. Murteza:): **1.** Seçilen. **2.** Hz. Alı'nın lâkabı.

Murtazanıñ merkebi düldül mısallı bedev **(M).**

MURUR (Ar. muru:r): Gitme, geçme; bir kitabı gözden geçirme.

Murur kılmak: Gitmek, geçmek; gözden geçirmek.

İki adıl bolsa dagvıga huzur,
Dagvısın kılgay anıñ kazı murur **(A).**

MUSA (Ar. Mu:sa:): Dinî rivayetlere göre, bundan 1571 yıl önce 2. Ramses'in hükümdarlığı sırasında Menfis şehrinde doğdu. O sıralarda Pırgaun, İsrailoğullarının bütün erkek çocuklarını öldürmeye başladı. Musa'nın annesi çocuğunu üç ay sakladı. Sonunda bir sandık içine koyup Nil nehrine bıraktı. Bir rastlantı sonucu Pırgaun'un kızı çocuğu sudan çıkardı, evine götürüp sakladı ve ona Musa adını verdi. Musa ismi iki kelimenin birleşmesinden meydana gelmiştir. Siriya (Suriye) dilinde mu 'tabut, sepet, sandık' ve sa 'su' anlamlarına gelir.

Musa, Pırgaun'un köşkünde eğitim alarak yetişti. Bir gün İsrailoğullarından birine eziyet eden bir Müsür (Mısır)lüyü öldürdü. Bu olaydan sonra kaçıp Gızıldeniz (Kızıldeniz)'in kıyısında yer alan bir sahrada çobanlık etmeye başladı. Burada kendisini peygamber ilân etti. Kardeşi Harun'un da yardımlarıyla İsrailoğullarını Sina Çölü'ne götürdü. Musa, İordaniya (Ürdün) Çölü'nün karşısındaki dağın başında vefat etti. Dinî rivayetlere göre, Musa elinde sedef hastalığı türetip sonra bir anda iyileştirmeyi başarmıştır. Musa'nın bu beyaz eli (yedi-bayza) kudretin, ihtişamın ve şöhretin timsalidir. Kelim ve Kelimulla, Musa'nın lâkaplarıdır.

Ne ayıpdır, ne hata, bakdı goyun Musa Kelim **(MG).**

Hak bile raz aydışan Musa Kelimulla kanı? **(MG).**

MUSABBAG (Ar. musabba'): Yedileme; her bendi yedi mısradan meydana gelen musammat. Kafiye şeması şöyledir: aaaaaaa, bbbbbba, ccccca...

Ör.:

Sahıbı-şéhri-Buhara, éy cuvanı-nézenin,
İbni-hékim sen, liyanat babıda mesnetneşin,

Sayayı-adlıñda aba oldı bu ıslamı-din,
Tapdı gün-günden cela şergı-şefigul-müznebin,
Hem atañ boldı rızayu, hem halayık şëkirin,
Yoldaş étgey nurı-imanıñnı rebbil-ëlemin,
Rehberiñ bolgay melayıklar éra ruhul-émin **(Ş).**

MUSAFFA (Ar. musaffa:): Pak, temiz; keyifli, zevkli.

Bagı-musaffa: Keyifli bağ.

Camı-musaffa: Temiz kadeh.

V-éy gulagıñda kıran étgen musaffa lü'lü' hup **(An).**

Türpe bagı-musaffaya yetişdim **(GS).**

Şişeyi-sap olmuşam camı-musaffalar kimi **(Ga).**

MUSAHHAR (Ar.): Ele geçirme, boyun eğdirme, kuşatıp alma.

Musahhar kılmak: Ele geçirmek; zorla almak; boyun eğdirmek.

Aamu-hasu barçanı kılmış musahhar bir peri **(Misg).**

MUSAHIBAT (Ar. musa:habat): Sohbet etme, konuşma, görüşme.

Nëcıns il musahıbatıdan kıl ıhtızar **(BH).**

MUSAHIP (Ar. musa:hib): Dost, yâr, arkadaş; bak. **musahıp.**

Éy musahıplar, yaş oglan,
Misli gızıl güle meñzër **(Ar).**
Ne hoş günler, musahıplar,
Kişi cananıga yetse **(YUZ).**

MUSA KËZİM: Bak. **Imam Musa Këzim.**

MUSALLA (Ar. musalla:): Dua edilen ve namaz kılınan yer; şehrin yakınında bulunan ve toplu olarak namaz kılınan yer.

Çün musalla bagı gülzar éyledi **(A).**

MUSALLAM (Ar. musallem): **1.** Doğruluğu herkesçe kabul edilen, inkâr edilmeyen. **2.** Teslim edilen, verilen.

Gelse, cëht éylëp musallamdır mañа **(Ga).**

Çoh taglık birle bir yarı-musallam tapmadım **(S).**

MUSALLAT (Ar. musallet): Hüküm süren, hüküm sahibi.

Musallat étmek: Sıkıntı vermek, baskı kurmak.

Ol zamana kovmuna hak neylese,
Bes yaman işler musallat éylese **(A).**

MUSAPIR (Ar. musa:fir): Bak. **musapır.**

MUSAVVAR (Ar.): Tasarlanmış, tasavvur edilmiş.

Musavvar olmak: Tasarlamak, tasavvur etmek.

Nireye bakırsam suratıñ musavvar ola **(B).**

MUSEVVER (Ar. musavvar): Bak. **musavvar.**

MUSHAP (Ar. mushaf): Kitap; Kur'anıkerim, dinî kitap.

Mushapnı sen, kur'annı sen, nëme sen? **(MG).**

MUSIBAT (Ar. musi:bet): Bahtsızlık, yas, matem; ölüm.

Bihuda, bimagnı her cayda sözlëp,
Musıbat yerinde gülmek abesdir **(Ar).**

MUSICA (Far. mu:si:ce): Bak. **musıça.**

MUSIÇA (Far. mu:si:ce): Güvercin; kumru.

Musıça diyr gider men **(MG).**

"Lële éger sagır tutup, musıca ger kılmış zına" **(An).**

MUSIKI (Far. mu:si:kı:): Müzik.

İñnildümden érişmişdir musannıplara musıkı **(B).**

MUSTACAP (Ar. mustaca:b): Bak. **müstecap.**

MUSTADAM (Ar. musteda:m): Bak. **müstedam.**

MUSTAFA (Ar. mustafa:): **1.** Seçilen, seçilmiş, seçkin (Hz. Muhammet'in adı). **2.** Erkek adı.

Hakıñ dostı Mustafa,
Galmamış bu ruzugĕr **(MG).**
Uhut uruşunda ol Mustafanıñ
İki dişi şehit düşen günler hey **(MG).**

MUSTAGAN (Ar. musta'a:n): Yardım istenen, yardım beklenen; Allah.

Ol berur, kadır turur hem mustagan **(A).**
Lutuf éylegil, gurbanıñam, éy patışahı-mustagan **(Ga).**

MUSTAGANI (Ar. mustagni:): Muhtaç olmayan, rahat yaşayan, varlıklı, müreffeh.

Bu nezaketler bile bes munça mustagnı özüñ **(S).**

MUSTAGIT (Ar. musta'id): Bir işi yapmaya veya kabul etmeye hazır, münasip, uygun, lâyık.

Ékser hünĕrment ve hünĕrpişeler ol astanı-pelek élvanda mustagıddı-hızmat ve müstefidi-rahmat érdiler **(Şük).**

MUSTAGRAK (Ar.): **1.** Gark olan, batan, gömülen. **2.** Bir şeyle uğraşan, meşgul olan.

Mesti-mustagrak: Kendinden geçerek bir şeyi düşünen; derin düşüncelere dalan.

Mustagrak bolmak: Derin düşünmek, derin düşüncelere dalmak.

Ne mustagragı-ruyı tomaşa bolmuşam **(GS).**
Mesti-mustagrak bolup ışkıñda ah **(A).**
Kemalı-husna mustagrak boluban baya meñzĕr sen **(Ga).**

MUSTAHAK (Ar. mustahak): **1.** Münasip, uygun, lâyık. **2.** Muhtaç, garip.

Hem pakırı-mustahak men, hemçü dünyĕdar men **(Ş).**

MUSTAHAP (Ar. mustahab): İslâm dininde yapılsa sevap olan, yapılmasa günah sayılmayan iş.

Mugtabardır parzı-vacıp, süneti hem mustahap **(Ş).**

MUSTAHSAN (Ar.): Makul, akla uygun, akla yatkın, mantıklı; güzel, hoş, mükemmel.

Ésim valeh, tilim élken, sözüm bolgaymu mustahsan,
Gamım pınhan tutardım men, diydiler yara kıl röyşen **(An).**

MUSTAKIM (Ar. mustakı:m): Doğru.

Mustakım olmak (bolmak): Doğru olmak, doğrulmak.

Sıratıl-mustakım: Doğru yol; bak. **sırat.**

Güneşdir zülpi-dildarıñ, ilahı, mustakım olsun **(B).**
Gayn-gussadan çıkıp, geçsem sıratı-mustakım **(K).**
Çünki gelmişdir delil hĕzĕ sıratıl-mustakım **(Misg).**

MUSTAMIG (Ar. mustami'): Dinleyen, dinleyici, kulak veren.

Hem kilitdir mustamıg semgına,
Rast zıbandır ĕhli nahak cemgına **(A).**
Dür dişi lagl hadısın söylesem her kanda kim,
Çün sadabı-pür gövher sirap bolgay mustamıg **(Ga).**

MUSTEZAT (Ar. musteza:t): Bak. **müstezat.**

MUŞ (Far. mu:ş): Fare.

Yele hem yelpeze, köp yagmıra-muş **(Z).**

MUŞAGIRA (Ar. muşa:'ıra): **1.** Karşılıklı şiir söyleme; şiir söyleme yarışı. **2.** Duyma, hissetme. **3.** Belli bir konuda şairlerin yarışması veya bir şairin 1-2 dize söyleyip

diğer şairin bu dizeleri devam ettirmesi. Muşagıranın başka bir şekli daha vardır. Birinci taraf bir beyit söyler. Diğer şair ise bu şiire karşılık olarak söyleyeceği şiiri, söylenen beytin son harfi ile başlatır.

Ör.:

Men kim-u meyhanada meyin içip ca éylemek,
Mest olup, meyharalar dek cezbe, neda éylemek **(Ş).**

Cevap:

Köñlümi mëhnet garañkısıda goydı harı-zar,
Ruzı-rövşen dek yüzün ëlemge tabın éyledi **(Ga).**

MUŞAHIDA (Ar. muşa:hide): **1.** Gözle görme, bakma. **2.** Tasavvufta hâlin sekizinci etabı. Bu etapta kişi Allah'ı yakınında hissetmekle kalmayıp, aynı zamanda görür gibi olurmuş.

MUŞAKGAT (Ar. muşakkat): Zorluk, zahmet, eziyet, sıkıntı, güçlük.

Geç hıyalıñdan muşakgatdır bu aşıklık işi **(ŞB).**

MUŞEDDET (Ar. muşedded): **1.** Şiddetlendirilen, kuvvetlendirilen, sağlamlaştırılan. **2.** Arap yazısında şeddeli harf, şeddesi olan harf.

Muşeddet añlayıp kim duşmanını **(C).**

MUŞFUK (Ar. muşfik): Bak. **muşpuk.**

MUŞGİR (Far. mu:şgi:r): Çaylak; fare tutan.

Hekek sayrap özün muşgir biler **(Kët).**

MUŞİKAF (Far. mu:şika:f): Kılı yaran; **mec.** küçük, önemsiz şeylere bile çok dikkat eden; inceden inceye araştıran.

Bayram ki hurdabinlik éra muşikaf érur,
Agzı bile bili sözüde kılu-kalı bar **(BH).**

MUŞPUK (Ar. muşfik): Merhametli, şefkatli, acıyan.

Muşpuk bolmak: Merhametli olmak.

Gızlarını ayrıp muşpuk éneden **(GS).**

Barçaga muşpuk bola-budur sözüm **(A).**

MUŞT (Far. moşt): **1.** Yumruk. **2.** Avuç.

Muştı-hëk: Bir avuç toprak.

Sözlënde agzına muşt bilen ursa,
Bir zinde guluñ boldum **(MG).**

Leyli bir muşt pust ve istihan bolup galdı **(LM).**

Şonda biveçligin biler dilazar **(Zın).**

Muştı-hëke can berdiñ,

MUŞTAK (Ar. muşta:k): Arzulayan, can atan, istekli, arzulu.

Muştak érmek (bolmak): İstemek, arzulamak.

Muştakdır royuña bu dünyë panı **(MN).**

Cemalıña muştak érdiler dayım **(GS).**

MUŞTERİ (Ar. muşteri:): Bak. **müşderi.**

MUŞTI-HËK (Far. moşt-e ha:k): Bak. **muşt.**

MUŞTUPER (Far. moşt-e per): Âciz, bîçare, güçsüz.

Muştuper men, meniñ zarım tilimde **(ŞG).**

Muştuper sen, cismi-canıñ éretme **(LM).**

MUTAHHAR (Ar. mutahhar): **1.** Temizlenmiş, paklanmış. **2.** Mukaddes, temiz, mübarek.

Éy nebi, zatı-mutahhar, ankarip allah sen,
Bendelerniñ curm derdine tebip allah sen **(Ga).**

MUTAHHARA (Ar. mutahhare): **1.** Temiz, pak. **2.** Mukaddes.

Rovzayı-mutahhara: Bak. **rovza.**

Patışa... pukara lıbasını éginge geyip, rovzayı-mutahharayı-ımam Rızaga çokunmaga durdı **(AK).**

MUTALIGA (Ar. muta:la'a): Öğrenme, araştırma, üzerinde düşünme; gözden geçirme.

Mutalıga kılmak: Okumak; araştırmak, öğrenmek.

Namanı açıp mutalıga kalıp gördi **(LM).**

MUTALLAL (Ar. mutallal): Altın ile bezenen.

Niçe müñ camayı-tılla mutallal **(C).**

MUTARRA (Ar. mutarra:): Taze, yeni, temiz, pak.

Gün çihresi mëhriñ yüzüden boldı münevver,
Tün turrası gahrıñ yeliden-geldi mutarra **(BH).**

MUTASSAG (Ar. mutassa'): **1.** Dokuzlama; dokuz dizeden oluşan şiir bendi. **2.** Her bendi dokuz mısradan oluşan musammat. Kafiye şeması şöyledir: aaaaaaaaa, bbbbbbbba, ccccccca...

Ör.:

Tapdı şöhrat halk içinde bu cahalatdan nışan,
Galdı dervüşler tilinde dagı-hasratdan nışan,
Galmadı mazlumlara desti-nusratdan nışan,
Serbe-ser doldı cahana bu bet apatdan nışan,
Degdi ëlem ëhline yüz müñ hıcalatdan nışan,
Ër bilerler, kimde bolsa, ol şerapatdan nışan,
Yada salmaz hayır işni, tapgan zalalatdan nışan,
Ne mürevvetden éser bar, ne adalatdan nışan,
Şek degildir, dostlarım, geldi kıyamatdan nışan **(MG).**

MUTAVVAL (Ar. mutavval): Devamlı, uzatılmış, uzun; uzak.

Pırkat éyyamı mutavval boldı hicran derdiden **(Ga).**
Genci-husnuñ üzre yassanmış mutavval salınıp,
Baş goyup halı-zanahdanıñda ajdar këkiliñ **(Ga).**

MUTDAGA (Ar. mudda'a:): **1.** Bak. **muddaga. 2.** Talep eden, isteyen.

Cahıl olsañ alıma uy, mutdaga **(A).**

MUTDASIL (Ar. muttasil): Bak. **muttasıl.**

MUTIG (Ar. muti:'): İtaat eden, boyun eğen, tâbi.

Mutıg bolmak: Boyun eğmek, tâbi olmak.

Mutıg éylemek: Boyun eğdirilmek, tâbi edilmek.

Adı galıp, mutıg édilmiş yada **(Ş).**
Émriñe mutıg ét éyran zemini **(MG).**
Cümle bolmuşlar mutıg hem hökmüniñ permanıda **(Ga).**

MUTIG ÉDİLMEK (Ar.-T.): Bak. **mutıg.**

MUTLAK (Ar.): **1.** Kayıtsız, şartsız, bir şeye bağlı bulunmayan; asla, hiç, hiçbir zaman; yalnız tek. **2.** Kesin, tam, eksiksiz.

Hakdır hadısı mutlak, hergiz yalganı bolmaz **(Ş).**
Darıga bu cahanda zerre dek yokdur baka mutlak **(S).**
Mive getir daragtlarnıñ mutlagı **(Kët).**

MUTLAKA (Ar. mutlaka:): Şüphesiz, mutlak, kesin; tamamen, bütünüyle; hiçbir zaman.

Cennete mayıl olmaz ol mutlaka nigërim **(S).**
Halıma kılgıl nazar diyp mutlaka **(A).**

MUTRUP (Ar. mutrib): Saz çalan, çalgıcı.

Öze mutrup bazıgër bolan ışkı belent sazandadır **(ZT).**
Yanıda mutrup çalıp, tanbur, kanun birle nay **(An).**

MUTTAKI (Ar. muttakı:): Allah'tan korkan; dindar.

Ata-éne hakı hem tañrı hakı,
Parz turar boynuñda bil, éy muttakı **(A).**

MUTTALIG (Ar. muttalı'): Haberdar, haberli, öğrenmiş.

Muttalıg bolmak: Haberdar olmak.

Ziyatşa kagızdan muttalıg bolup, ëhli-şëherni habardar étdi **(AK).**
Ne türlük, ya reb, olgay muttalıg derdi-nahanımga **(BH).**

MUTTASIL (Ar. muttasil): **1.** Ara vermeden devam eden, aralıksız, devamlı. **2.** Bağlı, bağlanan; bitişik, birleşik, yapışık.

Muttasıl hapızlık étsin bir cüvanı-hoş ovaz **(S).**

Meni-zarı bikararga rahm ét ki muttasıl **(BH).**

"Sinde" üssün, "lamda" sëkin, "tay" "élibe muttasıl" **(Kët).**

MUVACIP (Ar. meva:cib): İş hakkı, aylık.

Şahlar bermiş aña ança muvacıp **(GB).**

MUVAHHIT (Ar. muvahhid): Allah'ın birliğine inanan; dindar.

Hudavend-a, musulman éyle bizni,
Muvahhıt ëhli-iman éyle bizni **(A).**

MUVAPIK (Ar. muva:fik): Uygun, münasip, yerinde, denk; razı.

Muvapık bolmak: Uygun olmak; razı olmak.

Hak rızasıga muvapık bolmadı hiç bir işim **(Ş).**

Sen maña bolgul muhalıf, ger muvapık bolmasam **(BH).**

MUVAPIKAT (Ar. muva:fikat): Razı olma, uygun bulma, kabul etme.

Maña muhalıfat ézharı kılma kim menden,
Be cuz muvapıkat ézhar bolmadı hergiz **(BH).**

MUVASA (Ar. muva:sa, muva:sa:t): İyilik, yardım.

Muvasa étmek: İyilik etmek, yardım etmek.

Bes muvasa éylemek misginlere,
Malıdan bolgay zekat her bay ëre **(A).**

MUVAŞŞAH 1 (Ar. muvaşşah): **1.** Bezenen, süslenen, süslü. **2.** Mısralarının baş harflerinin birleşmesi sonucu anlamlı bir kelime, isim veya atasözü çıkacak şekilde şiir yazmaktır. Buna Andalıp'ın "Perizadı" adlı gazelinde çıkan "Hocaniyaz Can" ismini, Seydi'nin "Pırkatıfi" ve "Mestanayı" adlı gazellerinden çıkan "Sapar Can" ve "Gayıpnıyaz Can" isimlerini örnek gösterebiliriz.

Bir muvaşşah yaz diyban Seydiyi-mëhcurı kim,
Énşalla, bolgay imdi husn içinde şöhratıñ **(S).**

Nëz ile diyseñ, kimdir yazgan muvaşşahnı **(S).**

MUVAŞŞAH 2 (Ar. muvaşşah): Nazım türlerinden biri. Bunda şiirin esasını ilk beyit teşkil eder. Birinci beyitten sonra kendi arasında kafiyelenen birçok mısra söylenir, sonunda ilk beytin kafiyesi tekrarlanır. Muvaşşahın çeşitli şekilleri vardır.

Magtımgulı'nın bu şekilde yazılan "Meñzër hökümli" adlı eserinden bir örnek:

Gözelleriñ vaspın étseler kanda,
Ëlem agzı tamam cem olar sende,
Të can bardır bu tende,
Arzuvım bardır sende,
Adıñ Ruma düşdi, ovazañ düşdi Hinde,
Leyli saña kenizek,
Züleyha bolsun bende,
Bagda gülçihre sen bulgar bakışlı **(MG).**

MUVAZZIN (Ar. mu'azzin): Ezan okumakla vazifeli kimse.

MUVETDET (Ar. muvaddat): Bak. **müvetdet.**

MUY (Far. mu:y): Kıl; saç.

Muyı-ser: Baş saçı, saç teli.

Muy-miyan: İnce belli.

Her muyı bir tire döndi **(MG).**

Urulıpdır muyı-ser her yañga piçi-tap ile **(Ga).**

Her sëherler yıglaram, muyı-miyanım nëz éder **(LM).**

MUYI-SER (Far. mu:ye ser): Bak. **muy.**

MUY-MİYAN (Far. mu:y miya:n): Bak. **muy.**

MUZAFFAR (Ar. muzaffar): **1.** Yenen, üstünlük kazanan. **2.** İnsan adı.

Bu asırda muzaffardır pirimiz **(DM).**

MUZDEVEÇ (Ar. muzdevec): **1.** Birleşen, evlenen, eş olan, çiftleşen. **2.** Şiirde her beyitte mısra sonlarında olan kafiyeden başka beyit içinde yer alan diğer kelimelerin de kafiyeli olması. İki dize kafiyeli olduğu için mesnevîye kimi zaman muzdeveç de denilmiştir.

Ör.:

Oraksız biçer sen, tıgsız keser sen,

Yumruksız yüzer sen, yüpsüz asar sen **(MG).**

MUZDI-AZIM (Far.-Ar. muzd-e azi:m): Bak. **muzt.**

MUZDUR (Far. muzdu:r): İşçi, gündelikçi; pay verilerek çalıştırılan, başkasının emrinde olan.

Agzı govşak muzdur ërler,

Zen sözüne uyar gider **(Misg).**

Uzak yurda giden muzdur ilçiden,

Barsa, Şabendëniñ hatı yagşıdır **(Şab).**

MUZEYYEN (Ar. muzeyyen): Bezenen, süslenen.

Muzeyyen éylemek: Bezemek, süslemek, donatmak.

Salar govgaları hay-hay, muzeyyen éyleban övreñ **(Ga).**

Hem sikge adıñ bile müzeyyen bolsun **(BH).**

MUZIF (Ar. muzi:f): **1.** Saygı duyulan, hürmet edilen. **2.** Artırılan, eklenen, çoğaltılan. **3.** Sahip, efendi.

Ilım ile her kim ki bolsa muzıf,

Aña bu üç iş gerekdir, éy zarıf **(A).**

MUZIR (Ar. muzırr): Zararlı, zarar veren.

Muzır ovrak tahrır éyleyen aglama baş égme **(H).**

MUZLUM (Ar. muzlim): **1.** Karanlık. **2.** Korkunç, korkulu.

Bıhamdılla zıya düşdi, hëli muzlum olan leyle **(H).**

MUZMAR (Ar.): Gizli, saklı, üstü örtülü.

Kılmañız hergiz tama ol şuhı-këpir köñlüden,

Ten aña simu, içinde daşı-muzmar köñlüden **(An).**

MUZMEHİL (Ar. muzmahil): Bozulan, yıkılan, darmadağın olan.

Vect halat zahır oldı bihabarlık halıda,

Muzmehilden kë üftan, kë hayran olmuşam **(Ga).**

MUZT (Far. muzd): Ücret, karşılık; mükâfat.

Muzdı-azım: Büyük mükâfat; değerli armağan.

Her kişi iş işlese muzdun ala **(A).**

Bihasap muzdı-azım hakdan éra **(A).**

MUZTAR (Ar. muzterr): Mecbur olan; bîçare; hayran kalan.

Gullara tovpıkı-tagat ber huday,

İki ëlem goymagıl muztar, huday **(A).**

MUZTARIP (Ar. muztarib): Şaşıran, şaşkın, ne yapacağını bilmeyen, kararsız, telâş içinde olan; korkulu, korkan.

Gül şitabı sur'atından muztarıp gül her tarap **(ZT).**

Gülayım diyr, iki gözüm muztarıp **(G).**

MÜBERRA (Ar. muberra:): Suçsuzluğu ortaya çıkan, suçsuz olduğu anlaşılan; aklanmış, temiz, pak.

Her kim gider öz yoluga, Zılıha,

Ata-ogul bir-birine müberra **(YUZ).**

MÜBERRİZ (Ar. muberriz): Tanınmış, meşhur, ünlü.

Mü'münu-münkür müberriz, begleru-hanlar kanı? **(Ş).**

MÜBETDEL (Ar. mubeddel): Değiştirme, çevirme, döndürme.

Mübetdel étmek: Değiştirmek, çevirmek.

Pırkatımnı mübetdel kıl vısala **(C).**

Élib deyin kamatın mübetdel étle dala **(T).**

MÜBEYYEN (Ar.): Bak. **mubeyyen.**

MÜBĔREK (Ar. muba:rek): Mukaddes, kutsal.

Mübĕrek bolsun seliñiz,

Azm édip siz yola, kazım! **(K).**

MÜBĔRİZ (Ar. muba:riz): Bak. **mubariz.**

Mübĕriz ĕhliniñ hanı-soltanı **(Ar).**

MÜBHEM (Ar. mubhem, ç. mubhema:t): Gizli, saklı, üstü örtülü; belirsiz.

Cem bolup tapmazlar Çĕrcev mollası,

Hiç kime bilinmez mübhemat nedir? **(Ar).**

MÜBHEMAT (Ar. mubhema:t): Bak. **mübhem.**

MÜBİN (Ar. mubi:n): Bak. **mubın.**

MÜBTEDİG (Ar. mubtadi'): Dinde reform yanlısı, dinî düsturları benimsemeyen; yenilikçi.

Şergı tutgan şerbet içdi, mübtedıglar yuvtdı gan **(Ş).**

MÜBTELA (Ar. mubtela:): Tutulmuş, uğramış, yakalanmış; belâya uğramış, düşkün.

Mübtela bolmak: Tutulmak; uğramak:

Ol ne kimdir bakıda mübtela galan **(MG).**

Bilmezem hiç, kaysı derdiñ mübtelasıdır köñül **(MG).**

MÜCDE (Far.): Bak. **mujda.**

MÜCELLA (Ar. mucella:): Parlak; güzel; süslü.

Başları mücella, gözleri şehla bir afitap **(GB).**

MÜCELLET (Ar. mucallad): **1.** Ciltlenen, dışı ciltlenen kitap. **2.** Cilt, kitap adedi.

Niçe kıssa kibatı hoş mücellet **(C).**

MÜCENNEH (Ar. mucannah): Kanatlı, kanatlandırılan; iki taraflı şey.

MÜCERRET (Ar. mucerred): Tek, yalnız.

Mücerret novcuvandır cennet ĕhli **(A).**

Heyvere nĕkĕs zagıpdan,

Ötseñ mücerret yagşıdır **(MG).**

Ya mücerretmu sen, kethudamu sen? **(ZT).**

MÜCESSEM (Ar. mucessem): Şekillendirme, göz önüne getirme; şekillendirilen, göz önüne getirilen.

Beşer nurı-mücessem, mazharı-hak, zatı-agzamdır **(H).**

MÜCEVÜR (Ar. muca:vir): **1.** Komşu. **2.** Dinî düşünceye göre, mukaddes yerlerin koruyucusu, bekçisi.

Yarısı melekden, yarısı cından,

Mücevürsiz bolmaz üsti atamıñ **(MG).**

MÜCGĔN (Far. mujga:n): Kirpik.

Mücgĕniñ hancardır, akızdı ganım **(K).**

MÜCİBET-DAGVAT(Ar.muci:bad-da'va:t): İstekleri karşılayan, talepleri yerine getiren.

Éger sen ĕleme mücibet-dagvat **(Misg).**

MÜCMER (Ar. mecmer): Bak. **mecmer.**

MÜCRÜM (Ar. mucrim): Günahkâr, suçlu, kötü iş yapan.

Mücrüm olmak: Suçlu, günahkâr olmak.

Mücrüm oldı, vepasını çeksin **(B).**

MÜDEPBİR (Ar. mudebbir): Her işin sonunu düşünüp önceden çare arayan, işin her bir yönünü iyice düşünen, tedbir alan, tedbirli.

Yedi veli yaran bolup müdepbir **(MG).**

MÜDERRİS (Ar. muderris): Ders veren kimse; hoca, dinî bilgiler veren molla, Şiî din adamı.

Kelam hatm kılıp, müderris bolsa **(Kët).**

MÜDEVVER (Ar. mudavvar): Yuvarlak, halka şekilli (şey).

Çarhı-müdevver: 1.Yuvarlak çark. **2. Mec.** Dönüp duran çarkıfelek.

Urar bu ne pelek çarhı-müdevver **(B).**

MÜFERREH (Ar. muferreh): Sevinçli, mutlu, ferahlık veren, gönül açan.

Müferreh cay éken bul cay **(LM).**

Men oglum köp müferreh, sen galır sen çoh azap içre **(S).**

MÜFLİS (Ar. muflis): Garip; bîçare; gücü, kuvveti yok olan.

Yılba-yıldan meniñ müflisim çıkar,

Garıbıñ yüzüne kim gülüp bakar **(K).**

MÜFSÜT (Ar. mufsid): Fesat çıkaran, fitneci, ara açan; bozuk, bozulmuş.

Müfsüt añla dahı ol zalımları **(A).**

MÜFTİ (Ar. mufti:): Dinî hususları anlatan din adamı, dinî kaideleri gösteren kimse, müftü.

Bir pul üçin müfti berer rovayat **(MG).**

Kazı égri, müfti égri,

Élip ornına dal gezer **(K).**

MÜHAYYER (Ar. muhayyar): Hayret eden, şaşıran.

Müheyyer olmak: Hayret etmek.

Éger muhalıp édip sazı-nay müheyyer ola **(B).**

MÜHEÇCER (Ar. muhaccar): **1.** Taşa dönen, taşa çevrilen. **2.** Taştan yapılan bariyer.

Diliñ halayık öyüni muheççer éder **(B).**

MÜHERRER (Ar. muharrar): Bak. **muharrar.**

MÜHLÜK (Ar. muhlik): Helâk eden, öldüren.

Bayram-a, zülpi yılanıga fusundan ney ısıg,

Çünki mühlükrëk bolur her niçe éfsun éyledíñ **(BH).**

MÜKEMMEL (Ar. mukemmel): Tam; olgun; dolu.

Bir mükemmel ëriñ hırıdarıdır **(MG).**

Hem mükemmel bolgay ol hem ëhli-hal **(A).**

MÜKERREM (Ar. mukerrem, ç. mukerremu:n): Saygıdeğer, muhterem.

Seniñ dergahıñda boldı mükerrem **(GS).**

Beşer fitretde ruhanı melayikden mükerremdir **(H).**

Şoña uçraşanlar mukerremun yazdı **(MG).**

MÜKERREMUN (Ar. mukerremu:n): Bak. **mükerrem.**

MÜKERRER 1 (Ar. mukerrer): Tekrarlanma; tekrarlanan.

Gayrı-mükerrer: Tekrarlanmayan.

Mükerrer olmak: Tekrarlanmak.

Ol kem bir ër érdi gayrı-mükerrer **(C).**

Ki dayıma agzımda lebiñ mükerrer ola **(B).**

MÜKERRER 2 (Ar. mukerrer): Şiirde bir kelimenin birkaç defa tekrarlanması.

Kimseler dövletment, kimseler garıp,

Kimseler hayr édip, zekatın berip **(MG).**

MÜKETDER (Ar. mukedder): Kederli, üzgün, üzüntülü, gamlı, hüzünlü.

Alhamdı-lilla, müketder köñlüm... **(ZT).**

Müketder bolmagay şemsu-kamarıñ çihresi her gün,

Meger çıkganda sen öyden, cemalıñ bınkap érmiş **(S).**

MÜLEVVEN (Ar. mulevven): Renklenen, renkli, renk renk.

Otlug éfganım bile boldı mülevven noh revak **(An).**

MÜLEVVES (Ar. mulavvas): Kirli, pis, bozulan (ahlâk yönünden), bulaşan, kirlenen, pislenen.

Mülevves men yüz gatla **(MG).**

MÜLK (Ar. mulk, ç. émla:k): Birinin malı olan arazi veya yapı.

Émlak étmek: Sahip olmak, kendi mülkü yapmak.

Mülki-mövla: Allah'ın sahiplik ettiği şey.

Tutup mesgen anı émlëk édipdir **(C).**

Küvhi-gamnı her tarap émlëk édipdir men kimi **(Ga).**

Bu dünyë, ol dünyë mülki-mövlaya **(MG).**

MÜLKİ-MÖVLA (Ar. mulk-e mavla:): Bak. **mülk.**

MÜLTEMES (Ar. multemes): İstek, dilek, arzu.

Diydiler çün niçe kim mültemesler **(C).**

MÜMSÜK (Ar. mumsik): Cimri, eli sıkı.

Adı mümsükdir üçünci asman éra,

Malı bermez, yagnı masraf bolara **(A).**

MÜNEÇCİM (Ar. muneccim): Yıldız falcısı, astrolog; gök bilimi ile uğraşan, astronom.

Müneçcimler barı üyşüp gaşında **(C).**

Müneçcim ılmından kitap açıp men **(ZT).**

MÜNEKGER (Ar. munekker): Bilinmeyen, belli olmayan, belirsiz.

Veli biliñde canımdır münekker **(B).**

MÜNEVVER (Ar. munevver): Bak. **minevver.**

MÜNİR (Ar. muni:r): Nurlandıran, ışık saçan, parlak.

Bedri-münir: Bak. **bedr.**

Salsa ol gövher içige her pakır,

Köñli bolgay şübhesiz bedri-münir **(A).**

MÜNŞİ (Ar. munşi:): Bak. **munşı.**

MÜÑKER-NEKİR (Ar. Munker Neki:r): Müslümanların düşüncesine göre, kabir sorularını soran iki melek.

Müñker-Nekir atlı iki perişde

Haybat bilen gelip dursa gerekdir **(Ar).**

Hem berur Müñker-Nekirge ol cogap **(A).**

Éger Müñker-Nekir sorsa sovalıga cogabın ber **(Ga).**

MÜÑKÜR (Ar. munkir): İnkâr eden, kabul etmeyen; gönlüne şüphe düşen, bir şeyin doğruluğuna inanmayan.

Müñküre bil baglanıñ

Köñlünden güman gitmezmiş **(MG).**

MÜRÇE (Far. mu:rçe): Bak. **mur.**

MÜRETDEP (Ar. muratteb): Tertip edilen, sıraya konan, düzenli, tertipli.

Muretdep kılmak (étmek): Düzmek, düzeltmek; tertip etmek.

Müretdep kıl bu yerde bir muhammes **(C).**

MÜRİT (Ar. muri:d): **1.** Sofu, tarikat ehli, tasavvuf öğretisinin önderinden el alan ve bahsi geçen öğretiyi özümseyen kimse. **2.** Bir mürşidi takip eden kimse.

Altmışımda pire mürit **(MG).**

Sen anıñ perzendi sen, asıl müritler rehberi **(MN).**

Mürit gelip, dava éylër pir bilen **(Mag).**

MÜRŞÜT (Ar. murşid): **1.** Kılavuz, rehber; dinî önder; doğru yolu gösteren. **2.** Pir; tasavvuf öğretisinin önderi; şeyh.

Bir mürşüt golını tutmasam bol}az **(ŞG).**

MÜRZE (Ar.-Far. mi:rza:): **1.** Sekreter, dairede yazı işlerine bakan kimse. **2.** Şehzade. (Erkek isimlerinden önce kullanıldığında) **3.** Bilge kimsenin unvanı.

...Éşit arzımnı, éy mürze yigit **(LM).**

MÜSALLA (Ar. musalla:): Bak. **musalla.**

MÜSEDDES (Ar. museddes): **1.** Altılama. **2.** Her bendi altı mısradan oluşan musammat. Kafiye şeması şöyledir: aaaaaa, bbbbba, ccccca...

Ör.:

Bu nakıldır, adamzat, sen bu mekana geldiñ,
Ovval atañ bilinden sızıp nahana geldiñ,
Atadan ènè barıp, bir katra gana geldiñ,
Énede surat bolup, bu şirin cana geldiñ,
Dokuz ayı ötürip, inip cahana geldiñ,
Émdiñ éneñ süydüni, gundalıp dona geldiñ **(MG).**

MÜSELLEM (Ar. musallam): Doğruluğu herkesçe kabul edilmiş olan, belli; kanıtlanan.

Çoh tagallık birle bir yarı-müsellem tapmadım **(Sey).**

MÜSELLES (Ar. muselles): **1.** Üçleme, üçlü. **2.** Her bendi üç mısradan oluşan musammat. Kafiye şeması şöyledir: aaa, bba, cca... Bu şekilde oluşturulmuş şiirler doğu edebiyatında oldukça azdır. **3.** Mollaların ekşittikleri üzüm suyunu üçte biri kalıncaya kadar kaynatarak yaptıkları içki.

MÜSELSEL (Ar. muselsel): Ardı ardına halkalanıp bağlanan, zincir gibi birbirine bağlanan, zincirleme.

Müselsel zülpi meftunlar,
Kazadan kim aman gitdi **(An).**

MÜSEMMA (Ar. musemma:): Adına, adındaki, bir adı olan, ad takılan.

Müsemması anıñ Batır beg atlı **(C).**

MÜSEMMEN (Ar. musemmen): **1.** Sekizleme; sekiz mısradan oluşan şiir bendi. **2.** Her bendi sekiz mısradan oluşan musammat. Kafiye şeması şöyledir: aaaaaaaa, bbbbbbba, ccccccca...

Ör.:

Mübtela men, ah kim, bir reşki-rızvan alıda,
Yüz bela, yüz pitne bar ol çeşmi-fettan alıda,
Zir cismim boldı gan bu nüvki-mücgan alıda,
Tap düşdi kamatımga zülpi-çovgan alıda,
Oynasa, guy étgu men başımnı galtan alıda,
Paymal olmak gerek bu şuhı-cövlan alıda,
Budu-nabudım éger deñ bolsa canan alıda,
Zerre-i yok, barı deñdir mèhri-rahman alıda **(An).**

MÜSEMMER (Ar. musemmer): **1.** Çivilenen. **2.** Çivili, çivisi çıkıp duran (ayakkabı).

Pıragıñ çar mıh ile müsemmer **(B).**

MÜSEMMET (Ar. musemmet): **1.** İpe dizilen inci taneleri. **2.** Türkî halkların Orta Çağ ve klâsik edebiyatlarında rastlanan şairane nazım şekillerinden biri. Müsemmet (musammat)in konusu oldukça geniştir: övgü, felsefe vb. Musammatta her bent kendi arasında kafiyelenen 3 ilâ 10 mısradan oluşur. Fakat birinci bendin son mısraının kafiyesi farklı olabilir. Diğer bentlerin de son mısraları ilk bendin son mısraı ile kafiyeli olur. Bazen bentlerin son mısraları başka mısralar ile de kafiyeli olabilir. Türkî halkların klâsik edebiyatında, musammat şeklinde yazılan birçok şiirin birinci bendinin bütün dizeleri kendi arasında kafiyeli, diğer bentlerin de son mısraları ilk bendin son mısraı ile kafiyelidir.

Musammat, bentlerin beyit sayısına göre, müselles, murabba, muhammes, müseddes, müselles, müsebba, müsemmen, mütessa ve

muaşşer gibi çeşitlere ayrılmaktadır. Fakat bunların umumî adı musammattır.

Musammatın kafiye şemaları şöyledir:

a- 1. aab, ccb, ddb...
2. aaab, cccb, dddb...
3. aaaab, ccccb, ddddb...
4. aaaaab, cccccb, dddddb...

b- 1. aaa, bba, cca...
2. aaaa, bbba, ccca...
3. aaaaa, bbbba, cccca...
4. aaaaaa, bbbbba, ccccca... vs.

MÜSEVVER (Ar. musavvar): Bak. **musavver.**

MÜSTECAP (Ar. musteca:b): Kabul olan, isteği kabul edilen.

Müstecap bolmak: Kabul olmak, isteği kabul edilmek.

Müstecap étmek: Kabul etmek.

Sözüm hak yanında bolsun müstecap **(DM).**

Müstecap ét dogam, vagtım hoş olsun **(M).**

MÜSTECİP (Ar. musteci:b): İsteği kabul olan, dileğine kavuşan.

Hak katında hem dogası müstecip allah sen **(Ga).**

MÜSTEDAM (Ar. musteda:m): Devamlı, sürekli, ebedî, baki.

Bınamaza lagnat éylēñ mustedam **(B).**

Gam çirigi cemg olup başımga dönmezdi mıdam,
Galmasaydı ışk odı yanıp köñülde müstedam **(Ga).**

MÜSTEFİT (Ar. mustafi:d): Faydalanan, fayda gören.

Ékser hünērmentler ve hünērpişeler ol astanayı-pelek élvanda mustagıddı-hızmat ve müstefidi-rahmat érdiler **(Şük).**

MÜSTEMENT (Far. mustemend): Muhtaç, bîçare, zavallı.

Bar anıñ yüz küfri-iman zünnarında bent,
Bir kişi yok men kibi zaru, ésiru, müstement **(An).**

MÜSTEMIG (Ar. mustami'): Bak. **mustamıg.**

MÜSTEZAT (Ar. musteza:d): Klâsik edebiyatta görülen nazım şekillerinden biri. Bu konuda Novayı şöyle der: "Yine bu halk (Türkî halkları) arasında bir şarkı vardır ki bu şarkıya hezec-i müsemmen-i ahreb-i mahzûf vezninde bir beyit ilâve edilir. Bu beytin her mısraından sonra bahsi geçen veznin ilk ve son bölümleri olan "mef'ûlü feûlün" ile birer kısa mısra getirilir ve bu ibare şarkının makamına uydurulur." Bu nazım şeklinin Türkler arasındaki yeri, çeşitleri ve gelişimi hakkında Prof. Dr. M. Fuat Köprülü "Türk Edebiyatı Tarihi"nde oldukça güzel bilgiler vermektedir. Müstezatta şiirin her bendi bir beyitten oluşur ve her dizenin ardından kısa bir dize söylenir. Böylece müstezadın tam bir bendi dört dizeden oluşur. Uzun dizeler ile kısa dizelerin birbiri arasında kafiyeli olması şarttır. Yani müstezadın kafiye şeması gazelinki ile aynıdır. Müstezatta uzun dize ile kısa dize mana bakımından da birbirini tamamlar. Müstezatın en güzel örneklerini Türkmen şairler Gayıbı ve Seydi vermiştir.

Éy yarı-horezmi, saña birnēçe ébyat
Bizden ola peşgeş,
Men kabılı-şēgirdem, oluñ siz maña ussat,
Hiç olmayalım kaş.
Gam deştide avara bolup, yar, zebunam,
Aklım dagı hayran.
Ayt étme, éger tartar isem şöhleli peryat,

Sınam dolı ataş.
Bilmezlik ile diydi mañа başda halayık,
Şugara-ye zaman.
İmdi bola olmam ki bu töhmetden azat,
Men halı-müşevveş...
Leyle oña bakıp, bu müstezatnı okadı **(LM).**

MÜSÛR (Ar. Misr): Afrika'nın kuzeydoğusunda bulunan bir ülke, Mısır. 1952'de cumhuriyetle idare edilmeye başlandı. Mısır'ın dünyanın en eski medeniyetlerinden biri olduğu sanılmaktadır. Buranın altı bin yıllık bir tarihi vardır.
Yakup yurt étdi Kengarı,
Ogludır Müsür soltanı **(MG).**

MÜŞDERİ (Ar. muşteri:): Bak. **müşteri.**

MÜŞERREF (Ar. muşarref): Gidip görme, şereflendirme; kısmet etme, nasip etme, mümkün kılma; şerefli, saygıdeğer.
Müşerref éylemek: Gidip görmeye izin vermek; şereflendirmek, şeref vermek.
Bıhamdılla, yene didarına boldum müşerref kim **(S).**
Müşerref éyle yazıña **(MN).**

MÜŞEVVEŞ (Ar. mufevveş): Aceleci, koşuşturan, telâş içinde olan, telâşlı; karışık, düzensiz.
Yetip érdi, yaranlar, kırka salım,
Perişan müşevveş érdi halım **(Bah).**
Gayıbı tek hatırı bolgan müşevveşler kanı **(Ga).**
...Men halı müşevveş **(S).**

MÜŞGİL (Ar. muşgil, ç. muşgila:t): Güç, çetin, zor, kolay değil.
Müşgil oldur, sözleşende deñi bolar **(MG).**

MÜŞGİLGÜŞA (Ar.-Far. muşgilgoşa:): Zor işi başaran, zorlukları aşan, halleden.
Sen bir muşgilgüşa sen **(MG).**

MÜŞGİLTER (Ar.-Far. muşgilter): Çok zor, çok çetin.
Kim yaşıl don bürgenip yüzge nıkabıñnı çekip,
Veh, ki görsetmez sen özüñ mañа müşgilter geler **(Ga).**

MÜŞK (Far. mişk, muşk): Bir cins ceylânın göbeğinden çıkan siyah renkli, güzel kokulu madde, misk.
Hata müşgi: Çin miski.
Müşgi-tatar: Tataristan'ın meşhur miski.
Saçına sepdigim müşk ile anbar **(SH).**
Saçı müşk ıslı yupar, sünbili-reyhan, bëri gel **(MN).**
Zülpüñe Hata müşgün nisbet galat olmuşdır **(B).**
Keyikler göbeginde müşgi-tatar olmamış **(B).**

MÜŞKBAR (Far. muşkba:r): Misk kokusu veren, misk saçan.
Gül üzre sünbüli-sirap görmegey bolsañ,
Yüzüde tir içide zülpi-müşkbarnı gör **(BH).**
İki al yañakda müşkbar olar **(S).**

MÜŞKİN (Far. mişki:n, muşki:n): Misk kokulu, misk kokusu veren.
Saçıñ ile müşk hem müşkin degilmi? **(B).**

MÜŞRÜK (Ar. muşrik): Allah'a ortak koşan; putperest.
Belki müşrükdir ol işden arı,
Uçmah içre yokdurur anıñ yeri **(A).**

MÜŞTERİ (Ar. muşteri:): **1.** Satın alan kimse, alıcı. **2.** Gezegen adı (Jüpiter).
Müşteri-sagadat: Mec. Şanslı, talihli, bahtlı.
Müşteri ve Zöhre: Zerdüşt dininde birbirine âşık olan bu iki Tanrı'nın varlığına inanılır.
Mehuv boldum men cemalıñga garap, éy müşteri **(GS).**

Ya pelek hurşıdı sen, ya kamar, ya müşteri **(ZT).**

Bagtım müşterisine gurdur bazar, éy dost **(MG).**

Mahbubulkulup, müşteri sagadat **(SH).**

MÜŞTÜPER (Far. moşt-e per): Bak. **muştuper.**

MÜTDEHİT (Ar. muttahid): Birleşen, birlik olan.

Men seniñle mütdehidem, yokdur ikilik **(B).**

MÜTDET (Ar. muddet): Vakit, zaman; devir.

Sen bir az mütdet kanagat ét **(ZT).**

MÜTRÜP (Ar. mutrib): Bak. **mutrup.**

MÜVEHHİT (Ar. muvahhid): Bak. **muvahhıt.**

MÜVEKGEL (Ar. muvekkel): Vekil tayin edilen, kendisine inanılan.

Hakıkat bir dürdür alabilmedik,

Këmili-müvekgel pir men diymesin **(Sey).**

MÜVESSA (Ar. muva:sa:): Birbirine yardım etme.

Bular bir müvessa birlen gelmesler, güyç birlen gelmesler-diydi **(LM).**

MÜVEŞŞEH (Ar. muvaşşah): Bak. **muvaşşah.**

MÜVETDET (Ar. muvaddat): Dostluk.

Gezafi-müvetdet urmak: Dostluk hakkında boş sözler söylemek, yalandan kendini dost göstermek.

Urup İsaga gezafi-müvetdet **(C).**

Şerabı-nab ile doldur, piyaladır müvetdet **(An).**

MÜZEYYEN (Ar. muzeyyen): Bak. **muzeyyen.**

MÜZÊHHEP (Ar. muzahhab): Altın suyuna batırılmış.

Bu supada ki güneş, ay müzëhhep étmiş onı **(B).**

MÜZTERİP (Ar. muztarab): Bak. **muztarıp.**

MÜ'MÜN (Ar. mu'min): **1.** İman eden, imanlı. **2.** İnanan, inançlı.

Süyek ganlar dökdi mü'mün burnından **(S).**

N

NABAT (Ar. neba:t): Nöbet şekeri.

Yuka dodakları nabatdır, gantdır **(M).**

NABECA (Far. na:beca:): Yersiz; boş, gereksiz, önemsiz.

Kemalı-pazlıñ artar nabeca övhama baş égme **(H).**

NABİKĒR (Far. na:beka:r): Yaramaz, kötü, bozuk.

Éyëm dövlet berse bir nabikëre **(Ş).**

NABİNA (Far. na:bi:na:): Kör.

Birevniñ éyleyip gözün nabina **(GS).**

NABİNALIK (Far.-T. na:bi:na:lık): Körlük, gözsüzlük.

Özge yüzge bakar olsam, çıksın imdi gözlerim,

Nabinalık yegdir özge yüz tomaşa éylese **(Ga).**

NABUT (Far. na:bu:d): Yok olma, ayrılma, ölme.

Nabut bolmak: Yok olmak.

Nabut kılmak: Yok etmek.

Pırakıñ şitdetinden her ne kim budum bolup nabut **(Ş).**

Tahır nabut bolmuş şanıñ gahrında **(ZT).**

Kimi bigënedir nabut kılgıl **(C).**

NAÇAR (Far. na:ça:r): Zorunlu, mecbur.

Naçar bolmak: Mecbur olmak.

Zöhre naçar bolup, në éderin bilmey agladı **(ZT).**

NADAN (Far. na:da:n): Bilgisiz, cahil, ahmak.

Nadan orun tapsa, azar galaba **(K).**

Nadanıñ peydası özüne degmez **(MG).**

NADIM (Ar. na:dim): Pişman olan, pişmanlık duyan.

NADIR (Ar. na:dir): Az bulunan, seyrek olan, az.

Éger andak bahadır ésru nadır **(C).**

NAF (Far. na:f): Göbek; misk.

Hatı sebzi mübërek nafa garşu **(Ş).**

NAFHA (Ar.): Çıban; üfürük, nefes, üfürme; yel.

Kim yeter bu ahım nafhasından bat aña **(Ga).**

Nala dartmakdan ciger yarılmagan tañ görme kim,

Nafhadan dartıp pıgan, gör, kim niçe yarılar gamış **(Ga).**

NAFIG (Ar. na:fi'): Bak. **napıg.**

NAGARA (Ar. nakka:re): Küçük davul, nekkâre, timbal, tef.

Nagara kakmak: Tef çalmak; saz çalmak.

Surnay çalıp, nagara kakıp şadıyan **(ZT).**

NAGIL (Ar. na'l): Nal.

Bedevlere nagıl kakıñ **(S).**

NAGIM (Ar. na'ı:m): Yiyecek; huzur, rahatlık, mutluluk ve bolluk içinde yaşayış; sekiz cennetten biri.

İtler bile sufalıdan içdim nagımnı **(An).**

T.C. Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

NAGIŞ 1 (Ar. nakş, ç. nuku:ş): **1.** Süs, bezek. **2.** Suret, şekil. **3.** Şekil verme, nakışlama. **4.** Rol. **5.** Baht, talih, şans.

Nagşu-nigĕr: Güzel ve süslü, güzel şekilli.

Sungatım érdi sereçsazanda,
Günbe-gün nukuş terazende **(Şük).**

Acap nagşu-nigĕrdir ak yüzde hindi halı **(MN).**

NAGIŞ 2 (Ar. na'ş): Ölü, ceset; tabut.

NAGIZ (Far. nagz): Güzel, iyi, hoş.

Tarıhı ger nagz diysem, dogrı bolgaymu hasap **(Al).**

NAGLAYN (Ar. na'leyn): Bir çift ayakkabı.

Naglaynı arşa tĕçdir **(MG).**

NAGMA (Ar.): Ses, ezgi, melodi.

Nagmayı-Davut: Davut'un sesi.

Bag içre bilbil olup, okıp nagma, hezar saz **(MG).**

Dagları égiltmedimi nagmayı-Davut **(B).**

NAGMAGĔR (Ar.-Far. nagmager): Çalgıcı, halk ozanı.

Köp bolar behişdiñ nagmagĕrleri,
Mıdam sazu-söhbet gursa gerekdir **(Ar).**

NAGRA (Ar. na're): Bağırma, haykırma, gürültü.

Nagra urmak (çekmek): Bağırmak, haykırmak.

Haykırıp nagra uranda, nagrası göge yeten **(M).**

Her nagra çekişi canım aladır **(SH).**

NAGT 1 (Ar. na't): Bak. **nĕ't.**

NAGT 2 (Ar. nakd): **1.** Var olan şey; halis, saf. **2.** Kıymetli şeyler. **3.** Hazır.

Nagt bereyin pullarıñ, bir birden saña zülpüñ **(K).**

NAGUS (Ar. na:ku:s): Bak. **nakus.**

NAGUZI-BİLLAH (Ar. na'u:zu billa:h): Allah'a sığınıyorum, Allah'ın himayesine sığınıyorum; Tanrı'ya kavuşuyorum.

Beren aklın alıp, naguzı-billah **(MG).**

NAGŪFTE (Far. na:gufte): Söylenmemiş.

NAGZ (Far.): Bak. **nagız.**

NAHAL (Far. neha:l): Fidan.

Hup yaraşar hoşboy gül, kaddı-servi nahala **(T).**

NAHALAP (Far.-Ar. na:halaf): Anne ve babasını takip etmeyen evlât, soyuna çekmeyen, hayırsız evlât.

Köp nedamatlar çekip ahır puşeyman ola sen,
Berme köñlüñ éy senem, bizden alıp nahalaba **(Ga).**

NAHAN (Far. niha:n): Bak. **nihan.**

NAHAR (Ar. neha:r): Gündüz.

Leylu-nehar: Bak. **leyl.**

Aglap geçdi ömri leyli-nhanım **(ZT).**

NAHAVENT (Far. Naha:vend): Éyran (İran)'ın Hemedan bölgesinde yer alan şehirlerden biri.

Bagdat, Medayın, Nahavendi, Iragı,
Havar bilen Farsda, Horasanda tapılmaz **(S).**

NAHAYET (Ar. naha:yet): Son, nihayet.

Saña yokdur bidayet hem nahayat **(C).**

NAHCIR (Far. nahci:r): **1.** Av. **2.** Av hayvanı.

NAHEMVAR (Far. na:hemva:r): Düzgün olmayan, çakır çukur, engebeli.

Beyle seyil éyleme nahemvar yoldan **(DM).**

NAHIYE (Ar. na:hiye, ç. neva:hi:): Bölge, alan; etraf, çevre.

Bu nevahı şĕherde bir övlüyĕ çıkıpdır kim körlerni bina kılur érmiş **(MD).**

NAHL (Ar.): Hurma ağacı.

Uşbu nahlıñ mivesin can beçesi,
İydi, bidınç oldı, ah étdi besi **(A).**

NAHUP (Far. na:hu:b): Güzel olmayan, kötü.

Pırakında yıglar hup ile nahup **(GS).**

NAKAH (Ar. na:kah): **1.** Dişi deve; deve yavrusu. **2.** Bir yıldız adı. **3.** Vücutta çıkan küçük çıban.

NAKGAŞ (Ar. nakka:ş): Süsleme ustası, ressam.

Ézel nakgaşı: Allah.

Men bir iliñ nakgaşıyam **(T).**

Dünyëde hergiz dagı nakgaş nagşın gözlemen **(Ga).**

Ézel nakgaşı yazmışda meger kim suratıñ nagşın **(Ga).**

NAKI: Bak. **Imam Nakı.**

NAKIL 1 (Ar. nakl): **1.** Hikâye etme, anlatma, söyleme. **2.** Atasözü.

Nakıl étmek: Hikâye etmek, anlatmak, gördüklerini başkalarına söylemek.

Resuldan nakıl édipdir uşbu sözni,

Éşider açsa kim can içre gözni **(A).**

NAKIL 2 (Ar. na:kil, ç. na:kilan): Hikâye eden, anlatan.

Nakılanı-asar andag rovayat kılarlar **(GS).**

NAKIL 3 (Ar. nakl): **1.** Bir yerden alıp, başka bir yere götürme, taşıma. **2.** Göç, taşınma.

Nakıl étmek: Taşımak, götürmek; göçmek.

Hayp kim, ey Gayıbı, munça cahanıñ hupları,

Nakıl édip bu dün'yëden éhli-mazar oldı yene **(Ga).**

NAKILAN (Ar. na:kıla:n): Bak. **nakıl 2.**

NAKIP (Ar. naki:b, ç. nukaba): Mutasavvıfların en önde gelen lideri, en yaşlısı. Mutasavvıflara göre dünyada bunların sayısı üç yüz kadardır. Bak. **sopuçılık.**

Yedinci gürüvh nukabadır, biliñ **(MG).**

NAKIS (Ar. na:kıs): Noksan, eksik; kusurlu.

NAKIŞ (Ar. nakş): Bak. **nagış.**

NAKIŞBENDİ (Ar.-Far. nakşbendi:): **1.** Bahaveddin'in lâkabı. **2.** Bahaveddin'in kurduğu tarikat. Bu tarikatın şeyhlerine Bahaveddin Nakışbendi'den önce Hâcegân (Hocalar) denilirdi.

NAKIŞBENDİYE (Ar.-Far. nakşbendi:ye): Bahaveddin'in kurduğu tarikat; bu tarikatta olan kimseler.

NAKIŞBENT (Ar.-Far. nakşbend): Şeyh Bahaveddin'in doğduğu yer. Burası Buhara civarında bulunmaktadır.

NAKUS (Ar. na:ku:s): **1.** Kilise çanı. **2.** Fanus.

Gopup buthanadan, rahıbı barahman çalmadı nakus **(An).**

NALA (Far. na:le): Ağlama, ağlayış, inleme, feryat.

Nala çekmek: Ağlamak, inlemek, feryat etmek.

Aşıklar bagrından bir nala çekse **(MG).**

Her nala çekişi canım aladır **(SH).**

Nala çeker zarın-zarın **(Ş).**

NALAN (Far. na:la:n): Ağlayan, inleyen, feryat eden; ağlayıp, ağlayarak.

Ésrigip éfgan bile nala érer men, zar-zar **(Ş).**

NALIŞ (Far. na:liş): Ağlayış, inleyiş, şikâyet.

Séher vagtı dervüş nalışa gelse **(MG).**

NAM (Far. na:m): Ad.

Namu-nışan: Adı sanı; iz.

Namu-neng: Ar, namus, utanç, hayâ.

Énver nam: Enver adlı.

Veziriñ bir oglı bar érdi Énver nam **(GS).**

İki tarapda namu-neñ peyda boldı **(LM).**

Hiç biriniñ namu-nışanı bolmaz **(MG).**

NAMA (Far. na:me): Mektup, yazı, kitap.

Nama kılmak: Mektup yazmak.

Namayı-agmal: İyi ve kötü amellerin yazıldığı defter.

Namayı-agmalımızga ata galamını sürseler: Neler yaptığımızı kaydetseler.

Semuber bu sırnı atasıga nama kılıp, bir söz diydi **(GS).**

Namayı-agmalımıza ata galamını sürseler **(ZT).**

NAMABER (Far. na:meber): Mektup getiren, postacı.

Ki rukgam her biri élterge namaber guşdur **(An).**

NAMAGDUT (Far.-Ar. na:ma'du:d): Sayısız, çok fazla, haddinden fazla.

Hıvalı hışmat ile geldi bize at étdi,
Sürüban gitdi turup leşgeri-namagdudı **(S).**

NAMAHSUR (Far.-Ar. na:mahsu:r): Sınırlandırılmamış, sınırsız.

NAMAKUL (Far.-Ar. na:ma'ku:l): Yerinde ve uygun olmayan, akla ve mantığa ters, kötü, çirkin.

Namakuldır bu diyyëniñ **(T).**

NAMANGAN (Far. Nemenga:n): Özbegistan (Özbekistan)'da bir bölgenin merkezi olan şehir.

Daşkentde, Cercisde, Namanganda tapılmaz **(S).**

NAMAYI-AGMAL (Far.-Ar. na:me-ye a'ma:l): Bak. **amal 1.**

NAMAZHON (Far. nama:zha:n): Namaz kılan; dindar.

Namazhon dervüşler, dövletli baylar **(MG).**

NAMAZI-HACAT (Far.-Ar. nama:z-e ha:cet): Allah'tan, peygamberden bir şey dilemek için kılınan namaz.

NAMAZI-NEFL (Far.-Ar. nama:z-e nefl): Bak. **nefl.**

NAMDAR (Far. na:mda:r): Namlı, şan şöhret sahibi, meşhur.

Gayıbı, yarıñ hıyalı tutdı köñlüm şëhrini,
Patışahdır muazzam tagt eyesi, namdar **(Ga).**

NAMEŞRUG (Far.-Ar. nu:meşru:'): Dinin uygun bulmadığı, izin vermediği işler; doğru olmayan.

Neyge nameşrug işlerden özüm saklanmadım **(Ş).**

NAMU-NEÑG (Far. na:m ve neñg): Bak. **nam.**

NAMU-NIŞAN (Far. na:m ve nışa:n): Bak. **nam.**

NAMUSULMAN (Far.-Ar. na:musalma:n): Müslüman olmayan, kâfir.

Tekepbirli, tagat éylëp gezenden,
Mılakatlı namusulman yagşıdır **(Aş).**

NAMVER (Far. na:mver): Şan şöhret sahibi, meşhur.

NAMZED (Far. na:mzed): **1.** Sözlü, nişanlı. **2.** Aday.

Élkıssa, Aslı hanı Keremge namzet kılıp, hoşal boldılar **(AK).**

NAN (Far. na:n): Ekmek.

Nanu-nemek: Ekmek ve tuz.

Nana mëtëç dëldir, söze mıhmandır **(MG).**

NANU-NEMEK (Far. na:n ve nemek): Bak. **nan.**

NAP (Far. na:b): Saf, temiz, katıksız.

Badayı-nap: Taze ve saf şarap, tortusuz şarap.

NAPEDİT (Far. na:pedi:d): Görünmeyen, görünmez, kayıp; yok olma.

Napedit bolmak: Yok olmak, gözden kaybolmak.

Aslı han gözden napedit boldı **(AK).**

NAPEYDA (Far. na:peyda:): Görünmeyen, bak. **napedit.**

NAPIG (Ar. na:fi'): Faydalı, yararlı, hayırlı, kârlı.

Ilmı-napıg: Faydalı ilim.

Hökmüñ ëleme napıg **(MG).**

Gayıbı, yarıñ lebinden gayrı napıg bolmagay **(Ga).**

Ilmı-kalbı-ılmı-napıgdır diydi,

Halka anıñ nefgı köp diyp söyledi **(A).**

NAPİSENT (Far. na:pesend): Yerinde ve uygun olmayan, akla ve mantığa ters; beğenilmez, çirkin.

Köñli Leylige napisent **(LM).**

NAR 1 (Ar. na:r): Ateş.

Narıl-cehim: Cehennem ateşi.

Ibrayım Halıl dek nara atdılar **(GS).**

Otga salıp, kebap éder nar bile **(T).**

Tañla küffar ëhliniñdir mesgeni narıl-cehim **(Ş).**

NAR 2 (Far. éna:r): Nar.

Élinde alma-narıdır **(ZT).**

NARESİDE (Far. na:resi:de): Bak. **nëreside.**

NARI (na:rı:): Uzak, öte; başka, diğer.

Éltafı bizden narıdır **(ZT).**

Kim tutaşıp canga ot, köñlüm yanar ondan narı **(Ga).**

Éy rakıbı-rusneh, git yar işik giden narı **(Ga).**

NARIL-CEHİM (Ar. na:rul-cehi:m): Bak. **nar 1.**

NART (Far. nard): Bak. **nert.**

NAS (Ar. na:s): İnsanlar, halk.

Éla ya éyyuhannas boluñ ëgë: Ey insanlar, haberdar olun!

Nası-ëlem: Dünyadaki insanlar.

Yetmiş üç taypa nasdır bu dünyë **(Ar).**

Geliñ, bir tedbir éylëñ bu derde, éyyuhannas! **(MG).**

NASH (Ar.): **1.** Yok etme, ortadan kaldırma; yerine getirmekten vazgeçme. **2.** Nüsha çıkarma, kopya etme. **3.** Arapların kullandığı bir yazı çeşidi. **4.** Başka bir şekle sokma, bir şekil ve görünüşü değiştirme.

NASIH (Ar. na:sih): Nasihat eden, öğüt veren.

Ëhli-nasıh: Nasihat edenler, öğüt verenler.

Nasıhlarıñ nesihatın alaver **(Kët).**

Nasıh-a pent étme kim ışkıñ goyup, zahıtlık ét **(Ga).**

Ëhli-nasıh sözüni ret kılmadım **(A).**

NASIL: Ne şekilde, nasıl.

Nasıl hızmat ile mesgut oldılar, éslafıñı yat ét **(H).**

NASIR (Ar. na:sir): Yardım eden, yardımcı, koruyan, kollayan.

Diyme nasır, bel ol kim kasıretdin **(C).**

NASIRETDİN ŞAH (Ar.-Far. Na:sireddin ša:h): Bak. **Nasretdin Şa.**

NASIYA (Ar. na:siyeh): **1.** Alın, kafa. **2.** Alın yazısı, kader, talih, takdir.

Bu kalbım, nasıyamnı safı kılgıl,

Gulum dey gul kibi ustada kılgıl **(A).**

NASR 1 (Ar.): Yardım.

Nasrun min alla: Yardım Allah'tandır.

"Nasrun min allah ve fathun karıb": Yardım Allah'tandır ve galibiyet yakındır. (Mëtëci'nin doğduğu yılı gösteren tarih)

Al hovada diydim "nasrun min alla" **(ŞB).**

"Nasrun min allah ve fathun karıb" ötdi **(Molladurdı).**

NASR 2 (Ar.): Düz yazı, nesir.

Nazmu-nasr: Nazım ve nesir.

Gëh nasr-u, gëh gazal hoş nova **(An).**

NASRETDİN ŞA (Ar.-Far. Na:sireddin Ša:h): Éyran (İran)'da hüküm süren Gacar hanedanlığının dördüncü padişahı. (1831-1896) 49 yıl hükümdarlık yaptı. Birçok defa Yevropa (Avrupa)'ya seyahatlerde bulundu. İran halkının kendine gelmesine ve ilerlemesine engel oldu. Türkmenler üzerine yapılan iki seferde de (birincisi 1858-Garrıgala, ikincisi 1861-Marı) yenildi. Bundan sonrada İran hükümdarları Orta Aziya (Asya)'dan ellerini çekmek zorunda kaldılar.

Ki ol şehniñ adıdır Nasıretdin,
Diyme nasır, bel ol kim kasıretdin **(C).**

NASRI-SAYYAR (Ar. Nasr-e Sayya:r): Müslüman ordusunun askerlerinden biri. Arapların Orta Aziya (Asya)'yı ele geçirmek için yaptığı hücumlara katılmıştır.

Nasrı-Sayyar, Mervan Hekem dövründe,
Imamlar galdılar cepa-cövründe **(MG).**

NASRUN MİN ALLA (Ar. nasrun min alla:h): Bak. **nasr 1.**

NAŞAT (Far. na:şa:d): Kaygılı, kederli, üzüntülü.

Kimge payan berdi bu çarhı-naşat? **(K).**

NAŞAYISTA (Far. na:şayiste): Lâyık olmayan, münasip olmayan; kötü, çirkin.

Naşayısta agmalım, göyë galam urar kör **(MG).**

NAŞBATI: Bir çeşit armut.

Pisseler, énarlar, naşbatıyu-şepdalılar **(An).**

NAŞI (Far. na:şi): **1.** Bilgisiz, cahil. **2.** Tecrübesiz.

Galınça bir merdiñ naşı züryadı,
İl içinde galsa yegdir hıp adı **(AŞ).**

NAŞTA (Ar. na:şta): Sabah kahvaltısı; çok acıktığı hâlde bir şey yemeyen.

Hoş tëmizli beg oglunıñ naştasın **(MG).**

NATIK (Ar. na:tık): Söyleyen, konuşan; hatip.

Hem kilitdir müstemıglar semgına,
Rast zıbandır ëhli-natık cemgına **(A).**

NATUVAN (Far. na:teva:n): Güçsüz, kuvvetsiz, bîçare, âciz, hasta; hâlsiz, bitkin.

Rehim éylëp, natuvana gel imdi **(GS).**
Neyley ki ot salıpdır, men natuvana zülpüñ **(K).**

NAV (Far. na:v): Gemi.

Abı-tovpık yuvdup cesedim navun **(MG).**

NAVDAN (Far. na:vda:n): Oluk, su akan boru.

İki yaş akgan gözüm ol öyge iki navdan **(Şük).**

NAY (Far. ney): Kamış, saz; kamıştan yapılan düdük, ney.

Biri naynıñ şekeridir, biri cennetiñ güli **(ZT).**
Surayı çilimniñ nayı gözel sen **(MG).**

NAYAP (Far. na:ya:b): Bulunmayan, kıt, az rastlanan.

Dürri-nayabım, şeker, gandım, nigërim sen idiñ **(GS).**

NAYIP (Ar. na:ib): **1.** Vekil, birinin yerine geçen. **2.** Dost, arkadaş, yoldaş, yardımcı.

Sen bolup sen yaman işiñ nayıbı **(Zın).**

NAYIP-MENAP (Ar. na:ibmena:b): Yardımcı; birinin yerine geçen, vekil.

Ébubekir meniñ nayıp-menabım **(C).**

NAYISTAN (Far. neyista:n): Sazlık, kamışlık.

Nayıstan içre düşgen ot idiler **(C).**

NAYŞEKER (Far. neyşeker): Şeker kamışı.

Sëhra gamışından nayşeker olmaz **(MG).**

NAYZABAZ (Far. nayzeba:z): Süngüyle savaşan; süngülü asker.

Üç müñ nayzabazı bardır nökerden **(MG).**

NAZAR 1 (Ar.): Göz.

Nazarıña gelse göyë,

Akılıñ dagıra meñzër **(K).**

Sayathanıñ nazarı baga düşdi **(SH).**

NAZAR 2 (Ar.): Göz atma, bakma, bakış.

Nazar kılmak (salmak): Bakmak, göz atmak.

Gurda-guşa nazar kıl, külli perman içinde **(MG).**

NAZARGÊH (Ar.-Far. nazarga:h): **1.** Bakılan, görülen yer. **2.** Dikkatin ve bakışın üzerinde toplandığı şey veya yer.

İliñ nazargëhi toylar içinde **(ZT).**

NAZARKERDE (Ar.-Far.): Dileği gerçekleşen, isteği olan; Allah'ın sevgisi bulunan.

Mecnun nazarkerdedir, onıñ herne dilegi kabul bolyandır **(LM).**

NAZIL (Ar. na:zil): İnme.

Nazıl bolmak: İnmek.

Başımga bela her dem hicranımda nazıldır **(GS).**

Nazıl olmuş diyip pelekden bir melek étdim hıyal **(S).**

NAZIM 1 (Ar. nazm): **1.** Tertip, düzen. **2.** Vezinli ve kafiyeli söz dizisi, manzume, şiir.

Nazım kılmak: Şiir yazmak.

Nazma çekmek: Nazma çevirmek.

Ne kılayın, mende yok nazma mecal **(A).**

Misgingılıç kıldı munı dürli dil birlen nazım **(Misg).**

Bu hadısı nazma çekdim, gel akı **(A).**

NAZIM 2 (Ar. na:zim): Düzenleyen, tertip eden; şair.

Gel, éy nazım, bular bul yerde dursun **(C).**

NAZIR (Ar. na:zir): Seyreden, bakan, gözleyen; yüksekten bakan.

Nazır bolmak: Seyretmek; tepeden bakmak.

Sen görmeseñ, ol-ha saña nazırdır **(MG).**

Gül yüzüne nazır oldı **(GS).**

NAZIRA (Ar. nazi:re): Bak. **nezire.**

NAZIŞ (na:ziş): Naz, cilve.

Érer resmi-gadım aşıkga magşuk éylemek nazış **(An).**

NEBAT (Ar. neba:t, ç. neba:ta:t): Bitki; ağaç, ot.

Bu hayvanu-nebatatu-cemadat,

Uzalur diyr isem birin-birin at **(A).**

NEBATAT (Ar. neba:ta:t): Bak. **nebat.**

NEBERT (Far. neberd): Savaş.

NEBİ (Ar. nebi:, ç. énbiya:): Peygamber.

Niçe resul gitdi, niçe müñ nebi **(MG).**

Ol makamda bolgan cümle énbiya **(GS).**

NEBİYİL-LA (Ar. nebiul-la:h): **1.** Allah'ın peygamberi. Resulden farkı: "Resul" yeni bir kitabı olan, "nebi" ise yeni bir kitabı olmayan peygamberlerdir.

Duvvum Nuh nebiyil-a hakı üçin **(GS).**

NEBİZ (Ar. nebz): Kan damarı, nabız.

Tebip bilmedi nebzi, dovaya saldı meni **(B).**

NEBÜVVET (Ar. nebuvvat): Peygamberlik.

Nebüvvetden kim oña tëç berdiñ **(C).**

Hem risalat hem nebüvvet mende bar **(A).**

NECASAT (Ar. neca:set): Kirlilik, pislik; tezek.

Bir necasatdır, batar, gümra éder **(A).**

Necasatdır mıdam iyyën höregi **(K).**

NECAT (Ar. neca:t): Kurtulma, kurtuluş.

Necat bermek (étmek): Kurtarmak.

Necat tapmak: Kurtulmak.

İlah-a, Tahıra necat ber! **(ZT).**

Dovzah odından necat étdi **(A).**

Lebleriñden bir émen tapgay ölümden hup necat **(S).**

NECEP OGLAN: Ozanların söylediği bir halk destanı. Özellikle Türkmenistan'ın Daşhovuz (Dışoğuz) ve Könеürgenç bölgelerinde yaygın olan bir destandır. Ünlü halk ozanları Nazar Baga, Mämmedanna ve Sopı Bagşı'ya göre "Necep Oglan"ın yazarı Şabende'dir.

NECİM (Ar. necm, ç. éncum ve nucu:m): Yıldız.

Éncum leşger: Sayısız asker, çok asker.

Ay dogar, éncum batar, rısvayı-hasu-aam olur **(MG).**

Göz yaşından her sëher éncum salar şebnem güle **(Ga).**

Yüzi on dört ay kibi, kiprigi éncum leşgeri **(ZT).**

NECİP (Ar. neci:b): **1.** Asil, soylu, namuslu; temiz, görgülü ve soylu bir aileye mensup olan. **2.** Bak. **abdal, çilten.**

Atları necipdir, özleri çilten **(MG).**

NECİS (Ar. necis): Pis, kirli; kötü, yaramaz.

Çoh garaşdım, necis gapı açılmadı **(MN).**

NECMİDDİN KÜBRA: Necmiddin Abulcenap Ahmet ibn Omar Hıvakı Horezmi. Devrinin en büyük mutasavvıflarından biridir. 12. asrın sonlarıyla 13. asrın başlarında yaşadı. Maiyetinde birçok mutasavvıf yetiştiği için ona "Şıhı-veliteraş" (veli yetiştiren şeyh) unvanı verildi.

Necmiddin Kübra ilk önce dinî ilimleri öğrendi. Tebriz'de Baba Pereç'ten, Dezful'da Şıh Ismayıl Kasrı'dan ve başka birçok âlimden dersler aldı. Daha sonra Horezm (Harezm)'e geldi ve medresede dersler verdi. Moğol seferleri sırasında öldürüldü. Onun birçok talebesinden bazıları şunlardır: Şıh Mecdiddin Bagdadı, Baba Kemal Hucandı, Şıh Necmiddin Razı.

Necmiddin Kübra'nın tasavvufla ilgili eserleri vardır. Ona halk arasında "Şıh Kebir" de denilmektedir.

Imam hoca Necmiddin diymişdir,
Sagıt ibn Cubeyrden sözlemişdir **(A).**
Ol Şıh Kebir étdi şahadat meyini noş **(An).**

NECMİDDİN RAZI: Şıh Necmiddin Abdılla ibn Muhammet Razı. Éyran (İran)'ın meşhur mutasavvıflarından biri. Necmiddin Kübra'nın müridi ve şakirdidir. Rey'de doğdu. Unvanı Daya, künyesi Abubekir'dir. Çingiz Han'ın İran'a hücumları sırasında Kiçi Aziya (Anadolu)'ya geldi ve Konye (Konya)'de Celaleddin Rumı ile buluştu.

1256'da vefat etti. Kabri Cüneyt Bagdadı'nın mezarı yanındadır. Razı'nın "Mirsadıl-ıbad"ı tasavvufun meşhur eserlerinden biridir.

NECT (Ar. nacd): Saud Arabıstan (Suudî Arabistan)'da yer alan dağlık çöl.

Nect dagında gezen mecnun ışkında,
Yanar otlı teyli bolup galıp men **(MG).**

NECVA (Ar. necva:): Fısıltı, sessiz bir şekilde konuşma; gizli, saklı.

Umıdım sizden iymekdir necvanı,
Tapa bilse ayamaz bende canı **(A).**

NEÇCAR (Ar. necca:r): Marangoz.

Öz dövründe Nuh pıgamber,
Neççar işin tutup geçdi **(MG).**

NEDA (Ar. nida:): Bak. **nida.**

NEDAM (Ar. neda:m): Pişmanlık.

Sözlese añdır nedamından,

Kinesi çıkmaz namından **(M).**

NEDAMAT (Ar. neda:met): Pişmanlık; keder, üzüntü.

Nedamatda bolar pakıru-baylar **(Zın).**

Kıyamat gün çekerler köp nedamat **(C).**

NEDEM (Ar.): Pişmanlık.

Der filimge toba, kalbımga nedem **(A).**

Tobayı-tovpık bagış ét hem nedem **(A).**

NEDİM (Ar. nedi:m): Samimî arkadaş, sohbet arkadaşı.

NEFER (Ar.): Bak. **neper.**

NEFES (Ar.): Bak. **nepes.**

NEFG (Ar. nef'): Yarar, fayda, kâr, kazanç.

Nefg görmek: Fayda görmek.

Nefg neydir anı bilmezler ki nogsan kaysıdır **(Ş).**

Hiç birinden nefg görmedi **(LM).**

NEFİR (Ar. nefi:r): **1.** Ses, seda. **2.** Bakır boru; boru sesi.

Ki guşlarıñ nefirinden şecerler mergzar oldı **(Ga).**

NEFL (Ar.): Fazla, artık.

Namazı-nefl: Nafile namaz.

Gel, bu gün merdana hak ışkından köydür canñı,

Yogsa okımak nedir munça namazı-nefl ile **(Ga).**

NEFRİN (Far. nefri:n): Beddua, lânet.

Nefrin éylemek: Lânetlemek.

Arzım açıp, imdi nefrin éylerem,

Herne diysem kabu bolar tilinden **(AK).**

NEFS (Ar.): **1.** Ruh, can; yaşam. **2.** Yeme, içme, gezme gibi maddî ihtiyaçlara karşı duyulan tabiî istek.

Nefsi-hova: Rahatlık isteği.

Nefsi-zalım: Zulüm etme isteği, niyeti.

Her işe mayıl étdiñ nefsi-hovada bizni **(MG).**

Gerçe bu Magtımgulıdır mayılı-nefsi-hova **(MG).**

Nefsi-zalımga rıyazat ot biliñ **(A).**

NEFSİ-HOVA (Ar. nefs-e hava:): Bak. **nefs.**

NEFSİ-ZALIM (Ar. nefs-e za:lim): Bak. **nefs.**

NEFY (Ar. nafy): Kovma, uzaklaştırma, yok etme; inkâr.

Nefy kılmak: Kovmak, uzaklaştırmak; inkâr etmek.

Gamzası nefy kılaru, isbat ışvası **(B).**

NEGİN (Far. nigi:n): Bak. **nigin.**

NEGÜVNSAR (Far. negu:nsa:r): Baş aşağı; ters çevrilen.

Akıbet dünyëde Karun dek negüvnsar éyledi,

Kimge kim berdi hudavendim bu dünyë hormatın **(Ga).**

NEHEÑ (Far.): Bak. **nëheñ.**

Neheñ oynap çıksa, gıra yaraşmaz **(Z).**

NEHİP 1 (Ar. nehi:f): Zayıf, cılız, arık.

Sordı Sadık kim ne boldı éy zagıp,

Hem özüñ, hem oglanlar zarı-nehip **(A).**

NEHİP 2 (Ar. nehi:b): Ağlama, ağlayış.

NEHİP 3 (Ar. nehi:b): Korku, dehşet, hüngür hüngür ağlama.

NEHUFTA (Far.): Gizlenen, gizli, gizlenip yatan.

NEKİR-MÜÑKER (Ar.): Bak. **Müñker-Nekir.**

NEM (Ar.): **1.** Rutubet, nem. **2.** Gözyaşı.

Dideleri köp hem bolan **(GS).**

Çeşmi-giribanım nemler içinde **(SH).**

NEMA 1 (Ar. nema:): **1.** Büyüyüp gelişme. **2.** Boy. **3.** Artma, çoğalma.

NEMA 2 (Far. nema:, numa:): **1.** Farsça nemuden 'göstermek' fiilinin geniş zaman tabanı. **2.** Gösterici, gösteren.

Gudratnema: Kudret gösteren.

Haknıñ sungı gudratnemanı gördüm **(MN).**

NEMAYAN (Far. nema:ya:n): Görünen, aşikâr, belli, bilinen.

Nemayan bolmak: Görünmek.

Nemayan étmek (éylemek): Göstermek.

Görüner gülgün per ol servi-huraman başıda,
Ya nemayandır şapak hurşıdı-taban başıda **(BH).**

Gül çihreñét nemayan biçëre Andalıba **(An).**

Gayıbı, gün tek özün yarım nemayan éyleban **(Ga).**

NEMEK (Far.): Tuz.

Binemek: Tuzsuz.

Nanu-nemek asan ötmez bogazımdan **(Z).**

Her tagamı binemek bolsa letapet isteme **(Ş).**

NEMMAM (Ar. nemma:m): Dedikoducu; iftiracı; ihbarcı, haber getiren, bilgi veren kimse.

NEMNËK (Far. nemna:k): **1.** Nemli, rutubetli, üzerine çiy düşmüş. **2. Mec.** Yaşlı göz.

Dide nemnëk: Gözü yaşlı.

Döker hasrat bile yaşın kılıp yeriñ yüzün nemnëk **(Ga).**

Diymëñiz, kim dayıma kipriklerih nemnëk érer **(Ga).**

Açar can gözlerini dide-nemnëk **(A).**

Kılma nabina akızıp dideyi-nemnëkini **(Ga).**

NEMRUT (Ar. nemru:d): Vavilon (Babil)'da hükümdarlık yapan ve Babil Kalesi'ni yaptıran şahıs. Rivayetlere göre Ibrayım, Vavilon halkını putlara tapmamaya çağırdığında Nemrut tarafından ateşe atılmıştır.

Ataşı-Nemrut: Dinî rivayetlere göre, Nemrut'un Hz. Ibrayım'ı içine atmak üzere hazırlattığı ateş.

Nemrut haka ok taşladı,
Şetdat bir cennet başladı **(MG).**

Açıldı köñül gül-gül gülzarı-cemalından,
Hak lutf kılar gülşen, gör, ataşı-Nemrudı **(Ga).**

NEMUDAR (Far. nemu:da:r): **1.** Bilinen, görünen, açık, ortada. **2.** Nüsha, örnek. **3.** Olan.

Nemudar éylemek: Göstermek.

Suv kibi şeytan nemudar éyleyur,
Suv bereyin, berseñ imanıñ diyur **(A).**

NEMUT (Far. nemu:d): Görünüş; gösterme.

Nemut éylemek: Görünmek.

Zülpi-müşkün-yasemen, arızı hup éylër nemut **(S).**

NEÑ (Far. neng): Ayıp, utanma; namus.

Diyr Zelili, yokdur ëlemde deñi,
Ganımdan teşvüşi, pelekden neñi **(Z).**

Hemme yekten bolup, hemnamısu-neñ **(C).**

NEP (Ar. nef'): Fayda, kâr, kazanç.

Nep almayan kişi sözden, övütden **(MG).**

NEPER (Ar. nefer): Adam, kimse.

Bir neper nëgehan gelsin **(G).**

NEPES (Ar. nefes, ç. énfa:s): **1.** Nefes, nefes alma. **2.** Göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman.

Nepes urmak: Nefes almak.

İstihanım naydır, ahım nepesdir **(ZT).**

Aslıñ ovuç gumdur, dem bir nepesdir **(MG).**

Terk éyledi İsa şerefi-énfası sıfatın **(An).**

NEPİS (Ar. nefi:s): Güzel, acayip, beğenilen, hoşa giden.

Köne letde bil bu kagız aslını,
Terbiyet birle nepis étmiş anı **(A).**

NER (Far.): **1.** Erkek. **2. Mec.** Başı dik, kimseye minnet etmeyen. **3.** Güçlü bir deve türü.

Gezseñ dünyë yüzünde, dovam gëze-ter gezgin,
Kırk yıl maya gezinçeñ, bütin bir yıl ner gezgin **(MN).**
İman bilen barsañ, ner tek bolar sen **(MG).**

NERDİVAN (Far. nerdiba:n): Merdiven.

Çarh oldı nerdivanım,
Gök paya-paya döndi **(MG).**

NERESSE (Far. neresi:de, na:resi:de): Bak. **nëreside.**

NERGES (Far.): **1.** Sarı yapraklı güzel bir çiçek. (Nergisin goncası göze benzediği için edebiyatta çoğunlukla benzetme yoluyla göz yerine kullanılır.) **2.** Sevgilinin gözü.

Nergesi-şëhla: Mavi renkte güzel göz.

Nergesleriniñ habı yok **(LM).**
Nerges kibi alıp başın **(GS).**
Gaşıña, nerges gözüñe **(ZT).**

NERGESİ-ŞËHLA (Far.-Ar. nerges-e şëhla:): Bak. **nerges.**

NERİM (Far. nerm): Yumuşak huylu, mülâyim.

Nerim dil: Yufka yürekli.

Nerim dil kıl dövlet ëhlin, éy huda **(A).**

NERİM DİL (Far.): Bak. **nerim.**

NERKES (Far. nerges): Bak. **nerges.**

NERKESİ-KATTAL (Far.-Ar. nerges-e katta:l): Bak. **kattal.**

NERREŞİR (Far. nerreşi:r): Erkek arslan; **mec.** yiğit, cesur, kahraman.

NERSE: Şey. Bu kelime bazen nesne (bak.) şeklinde de kullanılmaktadır.

Derdi-gamdan özge nesne yokdur ol küyden saña **(Ga).**

NERT (Far. nerd): Tavla oyunu.

Gëvdar oglı doñuz bile it oynar,
Beg balası şatranç oynar nert bilen **(Mag).**

NESARA (Ar. nesa:ra:, t. nasra:ni:): Hristiyanlar. (İsa peygamberin doğduğu Palestina (Filistin)'nın Nasire şehrinden dolayı Hristiyanlara böyle bir ad verilmiştir.)

Nesara diyr, biri lafı-muhapbet,
Urup İsaga gezafı-müvetdet **(C).**

NESAYIH (Ar. nesa:yih): Bak. **nesihat.**

Nesayıhdan açardı dürli tiller,
Açılgan dek heman bag içre güller **(A).**

NESEP (Ar. neseb): Asıl; soy, nesil.

Asıl-nesep: Soy, nesil.

Nik gerekdir yigidiñ aslı-nesebi **(K).**

NESİHAT (Ar. nesi:het, ç. nesa:yıh): Nasihat, öğüt.

Bilgeninçe hem nesihat éyledi **(A).**
Nesayıhdan açardı dürli tiller **(A).**

NESİHATIL-MULUK (Ar. nesi:het-ul-mulu:k): **1.** Padişahlara nasihatlar. **2.** İmam Muhammet Gazalı'nın Farsça olarak kaleme aldığı eser. 1109-1110'lu yıllarda Sultan Sancar için yazılmıştır. Eser giriş ve sonuç bölümlerinin dışında yedi bölümden oluşmaktadır. Eserde padişahların, vezirlerin, saray erkânının ve âlimlerin sahip olması gereken erdemler hakkında malûmat vardır. "Nesihatıl-muluk" Arapçaya ve birçok defa da Türkçeye tercüme edilmiştir.

NESİM (Ar. nesi:m): Yumuşak esinti, yel; tan yeli.

Nesimi-hayat: Hayat rüzgârı.

Nesimi-subh: Tan yeli.

Nesimi-subh her demde érer ceme tefrıkı **(B).**

NESİMİ (Seyit Imadeddin): Türk edebiyatının ünlü temsilcilerinden biri. Nesimi tahminen 1369-1370'li yıllarda Şamahı'da [bazı rivayetlere göre Bagdat (Bağdat)'ın Nesim köyünde] doğdu ve 1417'de derisi yüzülerek öldürüldü. Klâsik edebiyatta ve halk şiirinde mertliğin, kahramanlığın sembolü olarak şöhret bulmuştur.

Nesimi'nin ölümü hakkında tezkirelerde şu malûmat vardır: Halap (Halep) şehrinde şairin talebelerinden biri onun;

Hakbin nazarı bayad ta ruye-mera bined,

Çeşmi ki buved hudbin, key ruye-huda bined.

(Benim yüzümü görmek için hakikati gören bir göz gerek. Sadece kendi benliğini seyreden göz, Allah'ın yüzünü nasıl görebilir?)

mısralarıyla başlayan gazelini yüksek sesle okur. Bu satırları işitenler, "Bu gazel kimindir?" diye sorduklarında o da, "Benim." diye cevap verir. Bunun üzerine devrin hükümdarı, gazeli okuyanın asılmasını emreder. Talebesi dar ağacının yanındayken Nesimi gelir ve "O gazel benimdir." der. Bu sözlerinden sonra talebesi bırakılır ve Nesimi derisi yüzülerek öldürülür.

Nesimî Türkmen klâsik edebiyatında da lâyık olduğu yeri bulmuştur.

Nesimini derisinden soydular,

Saman dıkıp, dervezede goydular **(GS).**

NESİP 1 (Ar. nesi:b): Pay; kısmet.

Bir parça gamı-dövran bolmuş anıñ nesibi **(MG).**

NESİP 2 (Ar. nesi:b): Sevgilinin vasıflarını beyan etme, aşk ve sevgiyi beyan etme. **2.** Asıl konuya geçmeden önce kasidenin başında yer alan gazel. Burada şair, memdûhun ilgisini çekmek için, aşktan, sevgiliden, içkinin coşkusundan, aşkın verdiği mutluluktan, sevgiliden ayrı düşmenin cevrücefasından söz açar. Kendi isteklerini anlatır. Demek ki, nesip kasidenin (bak. kasıda) bir bölümüdür. Eğer şair nesipte gençlik yıllarından ve sevgilisinden bahsederse bu kısım teşbip (bak.) adını alır.

NESİR (Ar. nesr): Düz yazı.

Nesri-musaccag: Secili nesir.

Burun parsı nesir érdi bu destan,

Gurug yerni, göyë kıldım gülüstan **(Bah).**

Éyledi türki til ile ibtida,

Gëhi nesir, gëhi gazal hoş nova **(YUZ).**

NESNAS (Ar. nesna:s): Maymun.

NESRANI (Ar. nasra:ni:, ç. nesa:ra:): Bak. **nesara.**

NESRİ-MUSACCAG (Ar. nesr-e musacca'): Bak. **nesir.**

NESRİN (Far. nesri:n): Yaban gülü (Türkmen gülü).

Éy arızı nesrin, saçı sünbül, kaddı şemşat **(S).**

NESSAÇ (Ar. nessa:c): Dokumacı, eğirici.

NESTEREN (Far.): Yaban gülü.

Sunarga bilbile zerrin piyala birle gülşende,

Diymëñler nesteren leba-leb güli-şerap açdı **(An).**

NESUH (Ar. nesu:h): **1.** Saf, temiz kalpli; kararlılıkla yerine getirilen. **2.** Samimî. **3.** Nasihat eden; dost, candan arkadaş.

Tobayı-nesuh: Bozulması mümkün olmayan tövbe; samimî tövbe.

Aman ber, toba kıldık çün nesuhı,
Aman birle bergil futuhı **(C).**

Nesuh tutdı tobanı yetişdi biribara **(Yagmır).**

Kılmadım hiç toba-nesuh can ile,
Bolmadım hiç émr ile, perman ile **(YUZ).**

NESYAN (Ar. nisya:n): Bak. **nisyan.**

Bizni hem nesyan éyleme **(GS).**

NEŞİN (Far. neşi:n): Otur; oturan. (Nişesten 'oturmak' fiilinin tabanı)

Dihneşin: Köyde oturan, köyde yaşayan.

Mesnetneşin: Tahtta oturan, hükümdar, padişah.

Sahıbı-şëhri-Buhara, éy cuvanı-nëzenin,
İbni-hëkim sen, diyanat babıda mesnetneşin **(Ş).**

NEŞİR (Ar. neşr): Yayma, dağıtma; diriltme.

Neşir étmek: Yaymak; çıkarmak; yayımlamak; diriltmek.

Magşarıñ neşiri yañılg ten-can kibi boluşmak **(MG).**

NEŞTER (Far.): Neşter.

Mecnun bilegine neşter urdı **(LM).**

NEŞVU-NEMA (Ar. neşv ve nema:): Yetişip büyüme, yaşama.

Tapdı senden cümle ëlem yer yüzi neşvu-nema **(Ga).**

NEŞ'É (Ar.): Keyif, gönül ferahlığı, neşe.

Bineş'e: Keyifsiz.

Çünki ışkı-şerg éra bineş'e gezmek layecaz **(S).**

NEVAHI (Ar. neva:hi:, t. na:hiye): Bak. **nahıye.**

NEVİSENDE (Far. nevi:sende): Yazan, yazıcı.

...Hususan hanende, şenebende ve nevisendeni... **(GS).**

NEVİT (Far. nevi:d): Müjde, iyi haber.

NEYSAN (Ar. neysa:n): Nisan.

Ébri-neysan: Yazın yağış getiren bulut.

Gözüñ yaşın ébri-neysan éylegin **(DM).**

NEYYİR (Ar.): **1.** Nurlu, parlak, aydınlık, ışık saçan. **2.** Gök meleği; yıldız.

Yarıñ olsun patışahı-zülcelal,
Neyyiri-cahı-celalıñ bizoval **(BH).**

NEZAG (Ar. neza:'): Bak. **nizag.**

NEZAHET (Ar. neza:het): Temizlik, paklık; tazelik.

Élgaraz, Leyli sözüni tamam édip, agzayı-bedenlerige ölüm ısıtması girip, halatı-nezahetge giriftar boldı **(LM).**

NEZAKET (Ar. neza:ket): **1.** Naziklik. **2.** Zariflik, incelik. **3.** Terbiye, edep.

Nezaket bagında kamatı şemşat **(GS).**

Bu nezaketler birle bes munça mustagnı özüñ **(S).**

NEZAPET (Ar. neza:fet): Temizlik, paklık.

NEZAR (Far. neza:r): Zayıf, cılız.

Nezarı-ışk: Aşk yüzünden zayıflayan.

Zaru-nezar: Bîçare, zayıf, arık.

Éy niçe aşıkları kıldı yene nezarı-ışk **(B).**

Éy acal, canım alıp, bergil maña sabru-karar,
Yogsa hicran élgide goyma meni zaru-nezar **(An).**

NEZARA (Ar. neza:re): Seyretme, bakma, bakıp durma.

Nezara éylemek: Bakmak, bakıp durmak.

Kılsa yarım seyr üçin her yan çıkıp nezaralar **(Ga).**

Kılsañ ne boldı gëhi nezara Andalıba **(An).**

Nezara éyledim, bakıp asmana **(GS).**

NEZARAT (Ar. neza:ret): Bakma, gözetme.

Nezarat étmek: Bakmak, üstten seyretmek.

NEZARI-IŞK (Far.-Ar. neza:r-e ışk): Bak. **nezar.**

NEZDİ (Far. nezd-e): Yanında, yakınında.

Nezdi-köñlüm: Gönlümde, gönlümün yakınlarında.

Nezdi-köñlüm dëhr bagtı, bagı-ıhsan oldı, gel **(ZT).**

NEZG (Ar. nez'): **1.** Kaldırma, yok etme. **2.** Can çekişme, can verme.

Halatı-nezg: Can verme durumu.

Nezgı-can: Son demler, can çekişme vakti.

Zovkı-şovkı, ışkı-këmil dünyëde,
Nezg éder vagt canı-tenden hem iman **(A).**

Halatı-nezgde bolam, mundag ki ruhı hasta sen,
İndi tirikligiñ güman, kısmatga rızaginemi **(LM).**

Nezgı-can vagtı yetip, éndam-canıñ titregey,
Uçragay sen dembe-dem duşvar müşgil hala sen **(Ga).**

NEZGI-CAN (Ar.-Far. nez'é ca:n): Bak. **nezg.**

NEZİR 1 (Ar. nezr): Adama; adak.

Nezir étmek: Adamak.

Gol göterdim durdum nıyaza, nezre **(MG).**

NEZİR 2 (Ar. nezi:r): Benzeyen, benzer, eş, denk, örnek.

Binezir: Benzersiz.

Bar idi şah Farruhıñ veziri,
Ki Farruhzatnıñ ol idi nezir **(Bah).**

NEZİR 3 (Ar. nezi:r): Taze; temiz; keyifli.

Seyhunı-nezir: İnsana huzur veren Sriderya (Seyhun).

Cemalıñ ile bu, köñlüm nezir damı **(B).**

Gözlerim şurabası alıda derya çün gadır,
Bir Seyhunı-beşirdir, biri Seyhunı-nezir **(An).**

NEZİRE (Ar. nezi:re): **1.** Bir şeye benzemek üzere yapılan şey. **2.** Bir şairin bir başka şairin şiirini örnek olarak, aynı ölçü ve kafiyeyle yazdığı benzer şiir. Nezire (nazire) yazan şair, örnek aldığı eserin muhtevasına, temasına ve ruhuna bağlı kalır. Ama nazirede, tezmin (bak.)de olduğu gibi, şair taklit ettiği şairden bir mısra ya da beyit örnek olarak almaz. Nazire tarzı, sadece lirik şiirlerde değil destanlarda ve mesnevîlerde de görülür. Örneğin, Nızamı'nın "Leyli-Mecnun" adlı mesnevîsine elliye yakın nazire yazılmıştır. 18. asırda yaşamış Türkmen şair Andalıp'ın "Leyli-Mecnun" adlı mesnevîsi Fuzulı'nın "Leyla-Mecnun"una yazılmış olan bir naziredir.

NEZZARA (Ar. nezza:re): Bakan, seyreden.

Dünye'yi-ukba mıradı aşıkı-dilhastaga,
Bolmagay nezzarayı bir yarıñ didarıça **(Ga).**

NËGADIR (Far.-Ar. na:kadr): Kıymet bilmeyen, insanlara değer vermeyen.

Nëgadıra yoldaş étme **(MG).**

NËGAH (Far. na:ga:h): Bak. **nëge.**

NËGEH (Far. na:ga:h ve na:geh): Bak. **nëge.**

NËGEHAN (Far. na:geha:n): Birdenbire, ansızın.

Nëgehandan sövdañ düşdi serime **(SH).**

Nëgehandan gözüm düşdi **(M).**

NËGÜFTE (Far. na:gofte): Konuşmayan; söylenmemiş.

Nëgüfte agzından çün güfte degilmidir **(B).**

NËGÜZİR (Far. na:gozi:r): Çaresiz; zar zor, güçlükle.

Ne hakga tagat kuvvatım, goydı ayakdan barı-ışk,

Repbimge neyley nëgüzir aczu-hüner getirmişem **(LM).**

NËHEÑ (Far. neheng): Timsah.

Köle nëheñ düşmese gerek **(S).**

Derya görki-nëheñ hem dürri-nayap **(MN).**

Ötgür almaz dişli, nëheñ sıpatlı **(MG).**

Gëmige labırdır, derya nëheñdir **(MG).**

NËHR (Ar., ç. énha:r): Nehir, ırmak.

Nëhri-éşk: Gözyaşı nehri; çok gözyaşı.

Gudrat ile gövheri-énhar bolgan dişlerim **(AI).**

Ki girdim gupbaga gördüm ki dört nëhr **(A).**

Aka durgan çahar énharı gördüm **(A).**

Andalıbı-natuvan yañlıg akızdı nëhri-éşk **(An).**

NËHRİ-ÉŞK (Ar.-Far. nëhr-e éşk): Bak. **nëhr.**

NËHS (Ar. nehs): Talihsizlik, bahtsızlık, bir işin yapılması için uygun olmayan zaman.

Diydi gurraçısı nëhsdir bu sagat **(C).**

NËHY (Ar.): Yasaklama; ket vurma, engelleme.

Nëhy étmek: Yasaklamak; engellemek.

Nëhy-münker: İslâm dininin yasakladığı şeylerden korunma ve insanları fena işlerden alıkoyma.

Nëhy-münker nefgi yok, bildim ki nogsandır işim **(Ş).**

Nëhy işin nafıg bilip, nefsiñ meşhur éyleme **(Ş).**

NËHY-MÜNKER (Ar.): Bak. **nëhy.**

NËKABIL (Far.-Ar. na:ka:bil): Uygun olmayan, yerinde olmayan; yeteneksiz, kabiliyetsiz, âciz.

Ömrüñ öter bolsa nëkabıl bile **(Zın).**

NËKËM (Far. na:ka:m): Maksadına, muradına, isteğine ulaşamamış; bahtsız, mahrum.

Cahıl-nëkëm: (İlimden) Mahrum, ahmak, akılsız.

Magarıp pişe kıl, her cahıl-nëkëme baş égme **(H).**

NËKËR (Far. na:ka:r): **1.** İşsiz. **2.** Kötü, kötü yaratılışlı, ahlâksız. **3.** Kör, batıl.

Gözi nëkër: Gözü kör.

Sopulıkını terk édip, nëkër bolan sopular **(Ş).**

Görer gözi nëkër oldı **(HH).**

NËKERDE (Far. na:kerde): Yapmayan; yapılmadık.

Nëkerde éltapıñ men kerde sayaram **(B).**

NËKES (Far. na:kes): İnsanlıktan çıkmış, işe yaramayan, alçak, rezil.

Kişini kemsiden özi nëkesdir **(MG).**

Her nëkese yalbarma **(MN).**

NËMAGDUT (Far.-Ar. na:ma'du:d): Bak. **namagdut.**

NËMAGMUR (Far.-Ar. na:ma'mu:r): Bayındır hâle getirilmemiş, viran.

Magtımgulı, misginem, köñlüm öyi nëmagmur **(MG).**

NËMAKDUR (Far.-Ar. na:makdu:r): Güçsüz; olabilme ihtimali çok az; beceriksiz, başarısız; yeteneksiz.

İşim bolmaz adam birle, rısvalıgım meşhur idi,
Bimarı-cismim gam birle tagatga nëmakdur idi **(LM).**

NËMËHREM (Far.-Ar. na:mehrem): Yabancı, el, aile için yabancı kişi.

Bivepadır, nëmëhremi gözleme **(MG).**

Nëmëhrem sarı baksa göz **(M).**

NËMESMUG (Ar. na:mesmu:'): İşitilmeyen; hoş olmayan, tatsız, çirkin; kötü.

NËMEZRUG (Far.-Ar. na:mezru:'): Ekilmemiş, işlenilmemiş toprak.

Yagnısa hökm éylegey begler sarı,
Goymagaylar zerre nëmezrug yeri **(A).**

NĒPAYIDAR (Far. na:pa:yda:r): Devamlı olmayan, sabit olmayan, değişen, fâni.

Zulum kalmasdan burun bu gümmezi-nēpayıdar,
Çekdigidir kim seniñ nēzik damagıñdan damar **(An).**

NĒRESİDE (Far. na:resi:de): Yetişmemiş, olmamış; ergenlik çağına gelmemiş.

...Sen hēlē nēreside durarsen **(LM).**

Nareside yaş yigit sahıp keramet özleri **(S).**

NĒROVA (Far. na:reva:): Uygunsuz, yakışıksız, lâyık olmayan.

Pılan kesniñ oglı pılan kesniñ gızıga aşık bolupdır diyip, il arasıga habar yayrapdır. Atañ bu habarnı éşidip, köp takıkladı ve maña nērova sözlerni eytdi **(LM).**

NĒSAZ (Far. na:sa:z): Uygunsuz, münasip olmayan.

Magtımgulı, nēsazlara duş bolup **(MG).**

NĒSİZA (Far. na:siza:): **1.** Azarlama, azar, küfür, kötü söz. **2.** Lâyık olmayan, münasip olmayan.

Birnēçe nēsiza sözlerini Leylige aytdı **(LM).**

Bes zehi nēsizalıgıñ **(LM).**

NĒTUVAN (Far. na:teva:n): Bak. **natuvan.**

NĒUMIT (Far. na:umi:d): Ümitsiz.

Ondan soñ nēumıt boldı **(LM).**

NĒVEK (Far. na:vek): **1.** Ok, peykân. **2.** Kirpik.

Nēveyi-mücgēnleriñ bagrımda peykamdır bu gün **(ZT).**

Nēvekleriñ peykamı yüregime sancıldı **(T).**

NĒVEKÉFKEN (Far. na:vekéfken): Ok atan; **mec.** bakan.

NĒZ ASA (Far. na:za:sa:): Naza benzer, naz gibi.

"İçip tutdı maña bu novg nēz asa itap éylēp" **(An).**

NĒZENİN (Far. na:zeni:n): Yapısı ince, narin, nazlı, cilveli; güzel kadın.

Bir bölek nēzenin seyle çıkıpdır **(M).**

Dul gözüne garrı nēzenin bolar **(MG).**

NĒZİK (Far. na:zok): Yapısı ince, narin; lâtif, zarif.

Nēzik beden: İnce beden.

Nēzik bil: İnce bel.

Nēzik mezaç: Nazik tabiatlı, yumuşak huylu.

Kamatı servi dek nēzik bedenler **(M).**

Guçam nēzik billeriñ, billerden özge bolsun **(K).**

Bil şehit étgen meni nēzik mezacım nēz éder **(LM).**

NĒZİK BEDEN (Far.-Ar. na:zokbeden): Bak. **nēzik.**

NĒZİK MEZAÇ (Far.-Ar. na:zokmeza:c): Bak. **nēzik.**

NĒ'T (Ar. na't): **1.** Övme, övgü. **2.** Hz. Muhammet'in ve sahabenin niteliklerinin övüldüğü kaside.

Bahrı-ya, nē'tin okap her yice aytgıl durud,
Kıbla sarıbaş uruban subhı-şam kılgıl sücud **(Bah).**

NIFAK (Ar. nefa:k): Bak. **nıpak.**

NIGAM (Ar. ni'am): Bak. **nıgmat.**

NIGMAL-VEKİL (Ar. ni'mel veki:l): Vekillerin en güzeli.

Külli-émrin hal içinde ahsanalla sen maña,
Yokdurur nıgmal-vekilim gayrı ēlemde cıda **(Ga).**

NIGMAT (Ar. ni'met, ç. ni'am): **1.** İyi yaşamak için gerekli şeyler; tat ve haz veren her şey. **2.** İyilik, mutluluk, saadet.

Élvan nıgmat iyip, al-yaşıl geyip **(MG).**

Nēzi-nıgmat görüp, iyip içmedim **(K).**

Tutdum özümge deyr işiginde harımnı,
İlter bile sufalıdan içdim nıgamnı **(An).**

NIHAN (Far. niha:n): Gizli, örtülü, saklı.

Nıhan éylemek: Gizlemek, saklamak.

Nıhan olmak: 1. Gizlenmek. **2.** Ölmek.

Hayran idim dürri-nıhan agtarıp **(GS).**
Yer yüzüne yayılıp,
Yörüler nıhan peyda **(MG).**
Sırın ilden nıhan éylëp **(LM).**
Yañı gözlerge görüngende nıhan oldı bu gün **(S).**

NIHVAT (Ar. nıhvet): **1.** Kendini beğenmişlik, kibirlilik. **2.** Yiğitlik, cesurluk. **3.** Uygunluk, elverişlilik.

Kibru-nıhvat: Kibirlilik ve kendini beğenmişlik.

Kibru-nıhvat sınasında galmagay,
Yagnı anlarda tekepbir bolmagay **(A).**

NIKAP (Ar. nika:b): Perde, örtü, yüz örtüsü.

Surat nıkabınıñ astından seretdi **(ZT).**
Égni ak redalı, yaşıl nıkaplı **(MG).**

NIKAP ÉFKEN (Ar.-Far.): Yüzünden örtüyü kaldıran.

Bolup ol but nıkap éfken, çeker men dertlig şiven **(An).**

NIPAK (Ar. nefa:k): **1.** Düşmanlık, geçimsizlik, anlaşmazlık. **2.** İkiyüzlülük.

NIRH (Far.): Paha, kıymet, değer, bedel.

Yılda nırhıñ başdan bugday **(M).**

NISA (Ar. nisa:): Kadınlar.

Hayrın-nısa: Kadınların hayırlısı, güzeli; kadın adı.

Muhammetdir iki cahana server,
Hayrın-nısa birle şepiri-şeper **(AK).**

NISAK (Ar.): **1.** Tertip, düzen, nizam. **2.** Tarz, şekil. **3.** Ceza. **4.** Yol, yöntem, yordam.

NISAR (Ar. nisa:r): Bak. **nisar.**

NIŞAN (Far. nişa:n): Eser, iz, alâmet.

Bak: olardan ne nam galdı, ne nişan **(MG).**

NIŞANA (Far. nişa:ne): Eser, iz, alâmet; yadigâr, hediye.

Ögütdir bu sözler, bizden nışana **(MG).**

NIŞAT (Ar. neşa:t): Sevinç, neşe, keyif.

Nışat kılmak: Sevinmek.

Gelse, ol gül harmanı-söhbet tutıp kılsam nışat,
Perdeyi-canımnı payendaz édip kılsam besat **(An).**

NIŞRAT: Dış görünüş; nitelik, değer; yüz.

Nışratıñ meñzeş dël bir aslı saba **(Zın).**

NIYAZ (Far. niya:z): **1.** Yalvarma, dileme, isteme; bağışlanmak için söylenen söz, özür; ümit. **2.** Muhtaçlık.

Gol göterdim, durdum nıyaza-nezire **(MG).**

NIYAZI (Far. Niya:zi:): 18. asrın sonlarıyla 19. asrın başlarında yaşamış Türkmen mutasavvıf şairlerden biri. Ersarı boyundandır. Halaç'ta doğdu. Tam adı Nıyazgulı ibn Şahnıyaz ibn Balta Sofu'dur. Nıyazı, Mir Magsım Şamırad ve onun oğlu Mirhaydar zamanlarında yaşadı. Emir Danıyal hükümdar olduğu zaman Buhara'ya gitti. İlk önce İdris'ın sonrada Musa Han Dëhbidi'nin müridi oldu. Buhara emirlerinin saygısını kazandı.

Farsça ve Türkmence şiirler yazdı. Dinî ve ilmî nitelikteki eserlerinin yanında Celaleddin Rumı'nın eserlerinden Türkmenceye çevirdiği mesnevîsi ve bunun yanında birçok şiiri vardır. Nıyazı, Buhara'da bir medrese inşa ettirdi. H. 1236 (M. 1820-1821)'da vefat etti.

NIYAZMENT (Far. niya:zmend): **1.** Yalvaran. **2.** Muhtaç.

Nıyazmentlik: Muhtaçlık.

Gayıbı, hakdan yüz müñ nıyazmentlik bile,

Husravı-sahıp kerem, şirin makalıñ gitmesin **(Ga).**

NIZAM (Ar. niza:m): Tertip, düzen.

Sahıp nızam: Yüksek mertebeli kimse; vezir.

Pes armandır, bil, éy sahıp nızamım **(C).**

Tapdı nızamu-karar **(MG).**

NIZAMAT (Ar. niza:met): Tertip, düzen.

Asmangızıp, beyni gaynar,

Nızamata dursa gerek **(Zın).**

NIZAMI: Abu Muhammet Ilyas ibn Yusup. Doğunun büyük şairlerinden biri. Fars dilinde eserler yazdı. Nızamı, Azerbaycan klâsik edebiyatının şairlerindendir. Başlıca eserleri hamsesi ve lirik şiirleridir. Hamsesi, "Husrov-Şirin, Yedi Gözel, Leyli-Mecnun, İsgendername" adlı mesnevîlerden oluşmaktadır. "İsgendername" iki bölümdür: "Şerefname" ve "İkbalnama", "Sırlar Hazınası"

NİDA (Ar. nida:): **1.** Ses verme, seslenme, bağırma; haykırma; yönelme. **2.** Şairin okuyucuya, şiirin kahramanına veya kendine seslenmesi.

Nida éylemek: Seslemek.

Nidayı-ışk: Aşk sesi; aşk acısı.

Bu sözi diyp, ahı-nida éyledi **(SM).**

Dünyëde iki melek éylër nida **(A).**

Doldı bu ëleme yene bizden nidayı-ışk **(B).**

NİGA, NİGAH (Far. niga:h): **1.** Bakma, bakış. **2.** Sevgili, yâr.

Nigah kılmak (éylemek): Bakmak.

Islam öyüni bozdı bu këpir nigah ile **(An).**

Rehim gelip, bizge niga éyledi **(GS).**

NİGAHDAR (Far. niga:hda:r): Saklayıcı, koruyucu, bekçi.

Nigahdarıñ bolsun yaratgan cepbar **(GS).**

NİGAR (Far. niga:r): **1.** Resim, portre. **2.** Güzel, sevgili. **3.** Kadın adı.

Her zülpüñ müñ gümendir, éy ak yüzli nigarım **(K).**

Halım yaman, éy nigar-a! **(LM).**

NİGARHANA (Far. niga:rha:ne): **1.** Resim ve minyatürlerle süslenmiş olan yer. **2.** Ressamların atölyesi.

Nigarhanayı-Çın: Çin minyatürleriyle süslü yer, Çinli ressamların atölyesi.

Bezmiñ ki nigarhanayı-Çın olgay,

Anda tarabu-nışat ayın olgay **(BH).**

NİGEHBAN (Far. nigehba:n): Saklayıcı, koruyucu, bekçi.

Sen éger berseñ medet, hiç bolmagay hovpı-hatar,

Kılma rısva şonda sen, bolgun nigehbanım meniñ **(Ar).**

NİGÊH (Far. niga:h): Bak. **niga.**

NİGÊR (Far. niga:r): Bak. **nigar.**

NİGİN (Far. nigi:n): **1.** Yüzük taşı. **2.** Yüzük.

Diydi halk étdi hak hüyr gızlarını,

Kì dört reñkden, éya adam nigini **(A).**

NİK (Far. ni:k): Güzel, iyi, hoş; beğenilen.

Niki-nam: Şan ve şöhret sahibi; iyi bilinen.

Nik-puşeş: Güzel giyinme; güzel giyimli.

Niku-bet: İyi ve kötü.

Gurbatı-mëhnet çekerler, niki-nam almak üçin **(Kët).**

Abdala nik-puşeş, aşıga rahat **(Z).**

Bilmedim dünyëde nik bilen bedi **(DM).**

Niku-bet neydir, ne bilsin biakıl betkërler **(Ş).**

NİKAT (Ar. nika:t): Bak. **nükte.**

NİKBAHT (Far. ni:kbaht): Bahtı açık, şanslı, talihli. (Zıddı betbaht: Kara bahtlı, talihsiz.)

Zay-zuhrdır pişin vagtı,
Bolsañ yatma nikbahtı **(KB).**

NİKHAH (Far. ni:kha:h): Güzellik isteyen, iyi niyetli, temiz kalpli.

Yedi gat yer, yedi asmanda günëh,
Éyleseñ, hak yarlıkar, éy nikhah **(A).**

NİKHET (Ar.): Koku, güzel koku.

Semen nikhet: Semen çiçeğinin kokusunu veren.

Yetirdi damagımga kadıñ nikheti-rahat,
Bir gamza bile bakdıñ, can tapdı halvat **(An).**

NİKİ-NAM (Far. ni:kna:m): Bak. **nik.**

NİK-PUŞEŞ (Far. ni:kpu:şeş): Bak. **nik.**

NİKU (Far. ni:ku:): İyi, güzel, hoş.

Yarı-niku: Güzel dost.

Birisi bahrı-rahmetdir, okar bu,
Sekiz cennet üze éy yarı-niku **(A).**

NİKZAT (Far.-Ar. ni:kza:t): Asil, soylu.

Hak diydi, Musaga ger kılsañ salat,
Ol saña hüççet turur, éy nikzat **(A).**

NİL (Ar. Ni:l): Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alan meşhur nehir. Dünyanın en büyük nehirlerinden biridir. Uzunluğu yaklaşık yedi bin kilometredir. Nil birçok kollara ayrılır. Eski Müsür (Mısır)lüler Nil'i kutsal sayarlardı.

Gurudar Gulzumı, deryayı-Nili,
Teke, yomut, gökleñ, yazır, alili **(MG).**

NİLGÜVN (Far. ni:lgu:n): Nil renginde, mavi.

NİLUFER (Far. ni:lu:fer): Nilüfer; mavi renkli.

Éy niluferi dek goşa halıñ ne bela hup **(An).**

NİM (Far. ni:m): Yarım, yarı.

NİM BAHA (Far. ni:mbaha:): Yarı değer, yarı fiyat.

Özümni nim baha satdırdıgım dek bazar tapmaz men **(Ş).**

NİMŞEB (Far. ni:mşeb): Gece yarısı.

NİSAP (Ar. nisa:b): En küçük miktar, derece; bir malın zekatı için verilmesi gereken miktar.

NİSAR (Ar. nisa:r): Kurban, feda; saçma, saçış.

Nisar étmek: Kurban etmek; feda etmek; saçmak; vermek, bağışlamak.

Bir perige hırıdar,
Bu canım oña nisar **(MG).**
Şeker nisarım, barmagıl **(LM).**
Gicelerde başım nisar éyledim **(ZT).**

NİSBET (Ar.): Bağlılık, aitlik; ait, ilişkin, ilgili, hakkında, dair; gerekli, uygun; töhmet, hiçe sayma.

Nisbet étmek: Birinin yetkisinde olmak.

Bilbile nisbet durur gül şerhiñ étmeklik veli,
Gayıbıga yokdurar het yarınıñ şerhin kıla **(Ga).**
Anı nisbet étmek olmaz gumrı, bilbil, zagıdır **(MG).**

NİSF (Ar.): Bak. **nisp.**

NİSP (Ar. nisf): Yarı, yarım.

Nisbi-cahan: Cihanın yarısı (İsfahan).

Halk yarı ak bolar, bir nisbi garar (garalar) **(MG).**
Nisfimi maşrıkga taşlar şeksizin **(A).**
Diydi hökmürovan tē Ispıhanı,
Diydiler kim anı: "Nisbi-cahanı" **(C).**

NİST (Far. ni:st): Yok.

Nist bolmak: Yok olmak, ölmek.

Nistlik: Yokluk.

Suratım niste bara, istihanım hēk ola **(MG).**

Yürekde dert galmaz, gaygı nist bolar **(Misg).**

Niçeler bar yigitlikde nist ola **(MG).**

Eşkimden suvarsam nistligiñ bagın **(MG).**

NİSTTER (Far. ni:stter): Değildir, yoktur.

Bendelikde bolmasañ, bolganıñ yagşı nistter **(MG).**

NİSYAN (Ar. nisya:n): Unutma, akla gelmeme.

Nisyan étmek: Unutmak.

Halk gedası halkın nisyan éder,

Tañrıga ol şübhesiz usyan éder **(A).**

NİŞ (Far.): İğne; süngü; arı, akrep gibi hayvanların iğnesi.

Ki urgan duşmanıga niçe nişler **(C).**

NİŞAPUR (Far. Ni:şa:pu:r): Horasan'da yer alan bir vilâyetin ve bu vilâyetin merkezinin adı. Tarihî bir şehirdir. Sasanid hükümdarı 1. Şapur tarafından kurulmuştur. Burada birçok defa deprem olmuştur. Omar Hayyam'ın kabri buradadır.

Huruş éylëp tursa éger,

Permana geler Nişapur **(MG).**

NİŞE (ne i:şe): Nasıl, niçin.

Rastını diymëyin nişe **(ZT).**

NİŞEST (Far.): Oturuş, oturma.

NİYAM (Far. niya:m): Kın.

NİZ (Far. ni:z): Yine, yine de.

NİZAG (Ar. niza:'): Çekişme, kavga, anlaşmazlık.

Bolmagay yagşı bolan yerde nizag **(A).**

NOBAT (Ar. navbet): Defa, kez, kere.

Bu nobat köplerden geçip galandır **(MG).**

NOGUL (Ar. nakl, ç. nuku:l): **1.** Kuru yemiş. **2.** Tatlı, şekerli. **3.** İçine meyve konularak yapılan bir tür tatlı.

Her gicede nogul, nabat iyer men **(SH).**

NOH (Far.): Dokuz.

Noh pelek sopusı birle uşbular **(A).**

NOH MANZAR (Far.-Ar.): **1.** Dokuz manzara. **2.** 18-19. asırlarda yaşamış Türkmen şair Bahrı'nın Farsça olarak kaleme aldığı mesnevî.

NOŞ 1 (Far. nu:ş): İçme, içiş.

Noş étmek: İçmek.

Magtımgulı noş étdim gam badasın iki tas **(MG).**

Badasın noş éylëp gitdim huşumdan **(MG).**

NOŞ 2 (Far. nu:ş): **1.** Tatlı, şekerli, lezzetli. **2.** Bal.

Nuşı-leb: Dudağın tatlılığı; öpme, öpüş.

NOV (Far.): Taze.

Nov şeçer: 1. Fidan. **2.** Küçük çocuk.

Ki yıkıldı acalın badı bile nov şecerim **(S).**

NOVA (Far. neva:): **1.** Ses. **2.** Varlık, zenginlik; fayda, kazanç, yarar.

Binova: Bîçare, fakir.

Novalı: Varlıklı, zengin.

Nova tapmak: Yararlanmak, fayda görmek.

Köñlüm bozdı bilbilleriñ novası **(LM).**

Niçe mahrum binovalar tapdılar andan nova **(MG).**

NOVAHI (Ar. neva:hi:): Bak. **nahıye.**

NOVAL (Ar. nava:l): Bahşiş, bağış; cömertlik, iyilik.

Novalıdan anıñ her bir remide **(C).**

NOVALI (Far.-T. nova:lı): Bak. **nova.**

Novalı binova bolar **(MG).**

NOV ARUSANA (Far.-Ar. novaru:sa:ne): Yeni gelinler gibi.

Reñbe-reñ donlar geyip dünyë bezendi şovk ile,

Nov arusana acayıp suratı gülnara bak **(Ga).**

NOVAZ (Far. neva:z): **1.** Ezgi, nağme, melodi. **2.** Çalan, çalıcı. **3.** Sevme, değer verme.

Salsa yüvrük tazıların, élmıdama, gışu-yaz,
Bagşılar tanbura birle kılsa aheñgi-novaz **(Kēt).**

NOVAZIŞ (Far. neva:zi:ş): Değer verme, sevme, içtenlikle yaklaşma; güzel konuşma, güzel sözler söyleme.

Novazış éylemek: Sevmek, değer vermek; güzel sözler söylemek.

Novazışlar éylēp ol yagşı dilber **(GS).**

NOVBAHAR (Far. novbaha:r): İlkbahar.

Çün ébri-novbahar: İlkbahar bulutları gibi.

Zar-zar çün ébri-novbahar yıgladı **(ZT).**

NOVBAR (Far. novber): Turfanda.

NOVCUVAN (Far. novceva:n): Delikanlı; genç kız.

Bir çal telpek novcuvan geldi... **(SH).**
Yanında gız-gelin çoh novcuvanı **(ZT).**

NOVÇA (Far.): Genç, büyük bir kahramanın yanında yetişen genç yiğit.

Yigitlik novçasından hemme serhoş **(C).**

NOVG (Ar. nov'): Durum, hâl; kısım; yol, yordam, yöntem, usul; sıfat, şekil.

Bu novgı barıp aygıl ol yara salamımnı **(GS).**
Bu novg érmez ki barlıkdan **(LM).**

NOVGAN (?): Mutluluk, memnuniyet, bolluk içinde, refah içinde yaşama.

Panı cahanıñ nıgmatı köp, barı bitipdir,
Novganı-ömür dagı kemalıga yetipdir **(Ga).**

NOVGÜL (Far. novgol): **1.** Taze gül. **2.** Sevgili, güzel, genç kız.

Serim gurban kéze gelen novgüle **(SH).**

NOVHA (Ar. novhe): Ağlama, ağlayış, ağıt yakma, inleme, feryat etme; ses.

Novha düzmek (baglamak): Ağıt yakmak.

Novhager: Ağlayan, ağlayıcı.

Novhasaz: Ağıt yakan.

Dosmuhammet diyer, novhanı baglap **(DM).**
Bilbil kibi tutsa, özüni novhayı-zar **(S).**
Giceler dınmay novhalar düzer **(ŞG).**
Novhagerin başı düşer burnına **(MG).**
Oluban bilbil kibi şovkunda bolsam novhasaz **(S).**

NOVHAGER (Ar.-Far.): Bak. **novha.**

NOVHASAZ (Ar.-Far. novhesa:z): Bak. **novha.**

NOVHIZ (Far. novhı:z): Yeni türeyen, yeni çıkan.

Gunçayı-novhız: Yeni çıkan gonca.

Sen-sen bu cahan gülşeninde gunçayı-novhız,
Her lahza çekip, katlım üçin hancarı-hunriz **(KO).**

NOVKİSE (Far. novki:se): Sonradan görme.

Özün bilmey novkiseler,
Bēş puluna hova éder **(Ar).**

NOVM (Ar. navm): Uyku.

Terki-novm ét, düzle édrakıñnı, subhı-şam nedir **(Ş).**

NOVMIT (Far. na:umı:t): Ümitsiz, çaresiz.

Novmıt éken nazarım,
Gördi iki nahalan **(MG).**

NOVRES (Far.): Taze, yeni yetişen.

Seyr éyledi bag içre novres kadı şemşadım **(Ga).**

NOVRESTE (Far.): Fidan; delikanlı; yeni yetişen.

Açmış güli-ruhsarını ol kamatı-novreste kim,
Gisüvlerige bolmuşam andan beri vabeste kim **(A).**

NOVRUZ 1 (Far. novru:z): Sözlük anlamı "yeni gün"dür. Éyran (İran) takvimine göre yeni yılın ilk günüdür. (Gece ve gündüzün eşit olduğu gündür. Bizim takvimimizde bu

tarih 21-22 Marta rastlar.) İran'da novruz (nevruz) zamanı bayram yapılır. Bu bayram çok eski devirlerden beri (İslâm'dan da önce) kutlanagelmiştir. Eskiden 22 Haziranda olan bu bayram bugün de birçok millet tarafından kutlanılmaktadır.

Geldi novruz, cümleyi-ëlem gülüstandır bu gün **(Ş).**

Yerde novruz hormatı **(MG).**

NOVRUZ 2 (Far. Novru:z): Éyran (İran)lı şair Hacu Kirmanı'nın ve Özbek şair Lutfi'nın "Gül ve Novruz" (bak.) adlı mesnevîlerinin baş kahramanı.

Aşık Novruz Gülbahari,

Söven dek sövmüşem seni **(MG).**

NOVŞİRVAN (Far. Novşi:rva:n): Bak. **Anuşirvan.**

NOVŞÜKÜFTE (Far. novşokofte): Yeni açılan.

Novşüküfte güllerim urdı hazan, yetmey kemal **(ŞG).**

NOVVAP (Ar. nevva:b): Vekillik eden; hâkim, hükümdar.

NÖKER (Moğ.): **1.** Hizmetçi, gündelikçi. **2.** Asker, yiğit.

On, yirmi beş nöker tek'yede olturdı **(GB).**

NUCUM (Ar. nucu:m): Bak. **necim.**

NUGMAN (Ar. Nu'ma:n): Bak. **Imam Agzam.**

NUH (Ar. Nu:h): Peygamberlerden biri. Mesleği marangozluktu. 50 (bazı rivayetlere göre 150) yaşında peygamber oldu, fakat halkı ona inanmadı. Hz. Nuh, Allah'ın emriyle bir gemi yaptı. Gemiye ailesiyle birlikte her çeşit hayvandan birer çift aldı. Kırk gün kırk gece yağmur yağdı, sular dağları aştı. Yeryüzündeki insanlar ve hayvanlar tamamen yok oldu. Sonra Nuh'un gemisi Ararat Dağı'nın eteğine kondu. İnsanlar ve hayvanlar yeryüzüne indiler. Bundan sonra insanlar Nuh'un neslinden türedi. Bu sebeple Nuh'a İkinci Âdem denildi.

Öz dövründe Nuh pıgamber,

Neççar işin tutup geçdi **(MG).**

NUHBA (Ar. nuhbe): Seçkin, seçilmiş.

NUKRA (Ar. nukre): Gümüş.

Gışık beklër nukrasına gaş tapsa **(K).**

Gurı halka yüzük bolmaz, nukrası gaşdan ayrılsa **(T).**

NUKSAN (Ar. nuksa:n): Zarar, ziyan; noksan, eksiklik.

Ahır nuksan geler dünyë sudundan **(MG).**

NUKTA (Ar. nukte): Nokta.

Ak yüzünde nukta halı **(ZT).**

NUKUŞ (Ar. nuku:ş): Bak. **nagış.**

NUN (Ar. nu:n): **1.** Arap alfabesinin 25. harfi; ebcet hesabında 50. **2.** Bükülmüş, kambur. (Klâsik edebiyatta sevgilinin çenesi nuna, çenedeki çukur da nunun noktasına benzetilir.)

NUR (Ar. nu:r, ç. énva:r): Işık, aydınlık, parıltı.

Nuran ala nur: Nur üstüne nur, daha iyi, daha âlâ, kavga ve gürültüsüz, rahatlık, huzur. (Kur'anıkerim'in 24. suresinin 35. ayetinde yer alan bir ibare.)

Nurı-çeşm: 1. Göz nuru, göz kıvancı, gurur, güvenç. **2.** Evlât, çok sevilen (evlât).

Nurı-dide: 1. Göz nuru; göz kıvancı, gurur, güvenç. 2. Evlât, çok sevilen (evlât).

Nurı-mutlak: Mutlak nur, sönmeyen ışık.

Nurul-ayn: 1. Göz nuru. 2. Evlât; çok sevilen (evlât).

Nurundan cahanı bossan éyledi **(ZT).**

Hilalı énguştı-énvaraş zi sına **(Ş).**

Salam, éy nurı-çeşmim, hoş nigarım **(LM).**

Éy nurı-didém, seni görmek bolarmı? **(ZT).**

Dostı hak ya nurı-mutlak bolmasa **(A).**

Hezreti-Yakubıñ nurıl-aynını **(MG).**

Bes ata birli énedir nurı-ayn **(A).**

NURAN-ALA NUR (Ar. nu:ran ala:nu:r): Bak. **nur.**

NURI-BASAR (Ar. nu:r-e basar): Bak. **basar.**

NURI-ÇEŞM (Ar.-Far. nu:r-e çeşm): Bak. **nur.**

NURI-DİDE (Ar.-Far. nu:r-e di:de): Bak. **nur.**

NURIL-AYN (Ar. nu:rul-ayn): Bak. **nur.**

NURI-MUTLAK (Ar. nu:r-e mutlak): Bak. **nur.**

NURUL-UYUN (Ar. nu:rul-uyu:n): Gözlerin nuru.

NUSAY: Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat (Aşkabat) civarında yer alan Bagır obası harabelerinde kurulan şehrin adı. Burası Parfiyanların başkentiymiş.

Sen dek periniñ barını Gıpcakda, Nusayda **(S).**

NUSH (Ar.): Öğüt verme, nasihat etme.

Gulak ber, éy ézizim, nushı-gövherbarı-ussada **(H).**

NUSRAT (Ar. nusret): 1. Yardım. 2. Zafer, üstünlük.

Desti-nusrat: Yardım eli.

Her du élem dövletu-nusrat turar **(A).**

Galmadı mazlumlara desti-nusratdan nışan **(MG).**

NUŞIN (Far. nu:şi:n): Tatlı, lezzetli, hoş.

Nuşın leb: Tatlı dudaklı.

Dilberi-nuşın lebi, simin teni, señgin dili,

Nézenini, meh cebini, serv kaddı, gülguzar **(BH).**

NUŞIN LEB (Far. nu:şi:nleb): Bak. **nuşın.**

NUTUK (Ar. notk): Söz; söz söyleme; söylev, hitabe.

Nutka gelmek: Konuşmak.

Nutkı-canbagş: Can veren söz; cana şifa veren söz.

Nutuk étmek (söylemek): Konuşmak.

Işk zarbından çıkıp can, nutka gelmeydir dilim **(Ga).**

Nutkı-canbagşı fesahat babıda tésingine **(An).**

Ala göz Keremni bersinler mańa,

Goy, étsinler nutuk-nutuk üstüne **(AK).**

NUZUL (Ar. nuzu:l): İnme; konaklama; durma.

Nuzul étmek: İnmek; konaklamak.

Ilmı-hikmete alar bolgay nuzul,

Bardık Marıga, ker kim bir yerde nuzul étdik **(S).**

NÜCUM (Ar. nucu:m): Bak. **necim.**

Hak yaratdı bu nücumu-kövkebi,

Gökde durlar suv éra balık kibi **(A).**

NÜK (Far. nok): Uç, kenar, kıyı.

Nüki-mücgan: Kirpiklerin ucu.

Bu cismim boldı gan bu nüki-mucgan alıda,

Tap düşdi kamatımga zülpi-çovgan alıda **(An).**

NÜKİ-MUJGAN (Far. nok-e mojga:n): Bak. **nük.**

NÜKTE (Ar. nukte, ç. nika:t): İnce manalı ve zarif söz; ince ve derin mana.

Nükte sözler aytar sen **(LM).**

NÜKTEDAN (Ar.-Far. nukteda:n): Herhangi bir şeyi ayrıntısına kadar bilen, akıllı, zeki; manalı ve zarif söz söyleyen.

Nüktedanlar, hoş gal imdi (GS).

O

OGAN: Bak. **ovgan.**

Rehm éyesi pür kerem kadır ogan **(A).**

OGŞAMAK: 1. Benzemek. **2.** Öpmek.

Şakēsē ogşayır gözleriñ seniñ **(GS).**

Halka-halka zülpleriñ kemendi-dara ogşar **(K).**

OK: 1. Hareketin tamamlandığını anlatan kelime. **2.** Hatta, bile; gerçi, rağmen. **3.** Peşin para.

Ölçeg ok hacran beyanında uryan depin édiñ,
Hacat érmes kim şehit ölse aña kılmak kepen **(Ga).**

OMAR (Ar. 'Omar): Hattap'ın oğlu, İslâm'ın ikinci halifesi. (634-644) Devrinde Araplar, Éyran (İran), Irak, Müsür (Mısır) ve Siriya (Suriye)'yı ele geçirdiler ve buralardaki mimarî eserleri, kütüphaneleri viran ettiler. Hz. Omar'a Faruk unvanı verilmiştir.

Omar, Osman, Ésedilla hakı üçin **(MG).**

OMAR İBN NESEFİ: Necmiddin Abu Hafs Omar ibn Muhammet ibn Ahmet ibn Lukman én-Nesefi. 12. asırda yaşamış Orta Aziya (Asya) âlimlerinden biri. "Tefsiri-Nesefi" adlı eseri meşhurdur. Azadı, Nesefi'nin tasavvufla ilgili bir risalesinin olduğunu yazmaktadır. Nesefi, H. 537 (M. 1142-1143)'de Samarkant (Semerkant)'ta vefat etti.

OMIN (Ar. a:mi:n): Kabul olsun, diğerlerinin dedikleri gibi olsun; Allah'ım kabul et.

Éy perzent, sen doga kılgıl,
Men omın diygeymen **(GS).**

Dili-can birle ayd, zikri-omin **(LM).**

OMR (Ar.): Ömür, yaş; hayat, yaşam.

Akıbeti-ömr: Ömrün sonu.

Toba kıl, akıbeti-omr teba étme dahı **(Ga).**

OMRA (Ar.): Bir çeşit hacca gitme şekli; hac mevsiminin dışında Mekke'nin mübarek yerlerini ziyaret etme.

Omra étmek: Hacca gitmek.

Bu altıncı işik anlar haç étmiş,
Tozan, toprak bolup, ol omra étmiş **(A).**

ORAZMEÑLİ: Magtımgulı devrinde yaşamış şairlerden biri.

Bizden salam bolsun Orazmeñli şahıra **(MG).**

ORYAN (Ar. orya:n): Bak. **uryan.**

OSANMAK: Usanmak, bıkmak, bezmek.

"Meni candan osandırdı, cepadan yar osanmazmı" **(An).**

OSMAN (Ar. Osma:n): Affan'ın oğlu, İslâm'ın üçüncü halifesi. Peygamberimizin iki kızı ile evlendiği için kendisine Zünnureyn (iki nur sahibi) unvanı verildi. Kur'anıkerim'in bir kitap olarak günümüze kadar ulaşmasındaki rolü büyüktür. 80 yaşındayken halife oldu. 12 yıl bu görevi yürüttükten sonra 655-656'lı yıllarda öldürüldü.

Ne iş tutar, görüñ, bu Omar, Osman **(MG).**

OŞ: İşte, şu.

Halatım duşvarlık mülküde oş boldı harap **(Ga).**

Oş, dökerem gözlerine garşı ganımı **(B).**

OŞOL: İşte, o, şu.

Oşol hanımana yüzleñ **(GS).**

OTAG: Oda, ev; yurt; çadır.

Mıhman bolmaz özge yerde,

Yarıñ otagına düşmüş **(SH).**

OTUZ İKİ TOHUM KISSASI: 18. asırda yaşamış Türkmen şair Gayıbı'nın münazara tarzında yazdığı sembolik mesnevî.

Otuz iki tohumnıñ yok hasabı,

Muña ança yazar bolsa kitabı **(Ga).**

OVAZ (Far. a:va:z): Ses; türkü.

Bilbil ovazlı: Güzel sesli.

Har ovaz: Eşek sesli; kötü sesli.

Kim kelam okısa, halk yanında har ovazdır **(MG).**

OVAZA (Far. a:va:ze): Şöhret.

Ovazası Kapdan-Kaba yetişdi **(ZT).**

OVBAŞ (Ar. avba:ş): Bilgisiz, kültürsüz; avam, cahil halk tabakası.

Ehli-ovbaş: Bilgisiz insanlar.

Ki mundag kavmı-biidrēki-ovbaş **(S).**

OVFI (Ar. ovfi:): Yetişen, olgunlaşan, kemale eren.

Gel éy laf éyleyēn, ovfı degil sen,

Érur sen harıcı, covfı degil sen **(Ga).**

OVGAN (ovga:n, u:gan): **1.** Kudretli, kuvvetli, güçlü. **2.** Allah.

Diñlegil, kadır ovgan ne kılgusı **(A).**

Göroglı beg, sen sıgıngın ovgana **(G).**

Éger toba kılsañ geçirgey ovgan **(A).**

OVKAT (Ar. avka:t, t. vakt): **1.** Vakitler, zamanlar. **2.** Yemek, bak. **kut.**

Ovkat étmek (éylemek): Vakit geçirmek, gün görmek.

Gaflat içre ötgerur ovkatını **(A).**

Melike: "Éy mēhrem keniz, bar ovkadı getir" diydi **(KO).**

Adam étini iyip ovkat éderdiler **(SH).**

Hem sükutlık birle ovkat éylese **(A).**

OVRAK (Ar. avra:k, t. varak): Varaklar, sayfalar, kâğıtlar.

Garat étmeklik üçin gelmiş yüzüñ ovrakına **(Ga).**

OVRAT 1 (Ar. avrat): **1.** İnsan vücudunun gözükmesi ayıp ve haram olan yerleri. **2.** Kadın.

Kimi ovratın kişi yapan çagında **(A).**

Aşıkı diyer, ovratlar,

Yaramaz derde namartlar **(Aş).**

OVRAT 2 (Ar. avra:d): Bak. **virt.**

OVSAP (Ar. avsa:f): Bak. **vasp.**

OVSUN (Far. éfsu:n): Sihir, büyü, göz bağlama; düzen, hile, yanıltma.

Ovsun okamak (urmak): Göz bağlamak, büyülemek, etkilemek; tehdit etmek.

Ovsun okap ara gelmez ém bile **(MG).**

Ovsun urar sen yılan dek **(LM).**

Ovsun urup hüthütni inderdigim bilmezmiñ **(MG).**

OVTAT (Ar. avta:d, t. vatad): **1.** Çiviler. **2.** Pirler. Mutasavvıflara göre, dünyanın dört tarafında dört tane pir varmış. Bu kişiler dünyanın direği sayılırmış. Ovtattan biri öldüğü zaman yerine yardımcısı geçermiş.

Yene ovtat diyrler dört kimerse bar **(MG).**

Diydiler sayyah érur yedi kişi,

İmdi ovtat érur dagı bēşi **(A).**

OVZAG (Ar. avza:ʿ): Bak. **vazg.**

OYLUK 1: Gızılétrek bölgesinde bir yerin adı. Yerli halk buraya Öylük de demektedir.

Oylukda yaylanı gursak,

At çapdırıp, bayrak bersek **(MG).**

OYLUK 2 (oylug): Kaygılı, endişeli, düşünceli.

Bir oyluk gul saña élem éra Hovva bile Adem **(An).**

OZAN: Halk şairi, saz şairi, bakşı.

Dövlet ile geler bolsa, bagşı bilen ozan geler **(Nakıl).**

Ö

ÖHDE (Ar. uhde): Başarma, becerme, üstesinden gelme.

Öhdesinden gelmek: Üstesinden gelmek, başarmak.

İşler bardır öhdesinden gelmezem **(MG).**

ÖKÜŞ: Çok, daha çok.

Öküşdir gudratı perverdigëriñ,

Ne kılsa, candan olsun ıgtıbarıñ **(A).**

ÖLEÑ: 1. Çayır, bataklıkta yetişen ot. 2. Bir çeşit türkü, şarkı.

Öleñ özün bag sayar **(MG).**

İli gökleñ ter öleñli **(MG).**

ÖMÜR (Ar. omr): Hayat, yaşam, yaş.

Ömri-tebah: Boşa geçen hayat.

Ömri-tevil: Uzun hayat.

Ömür sürmek: Yaşamak.

Umıdım hasıl olmaz,

Bu ömri-tabımdan **(MG).**

Hasratlı ömür sürenden **(MG).**

ÖRE (ö:re): 1. Tarla, kır; meydan, açıklık. 2. Çıkrığın sütunu.

Güldürëp suvnı akarda öresi lerzan cıkır,

Êşki-silap gözleriden akuzur giryan cıkır **(An).**

ÖSRÜKGİNE: Sarhoş, keyfi yerinde olan.

"Andıban bir gice düşdi élgime ösrükgine" **(An).**

ÖTMEK: Hoş bir şekilde ötmek, türkü söylemek.

"Sëher çagı bilbil ötdi" **(MG).**

ÖTRİ, ÖTRU: 1. Dolayı, o sebepten. 2. Karşı karşıya, yüz yüze.

Veh, kim nazarım ötrusıda cilveger érmes **(BH).**

Durar köñlüm aña ötru, barar éşkim bolup cu-cu **(An).**

ÖTRÜK: 1. Yalan, asılsız. 2. Semiz olmayan, zayıf.

Ötrükçi: Yalancı, aldatıcı.

Ötrükgine: Küçücük yalan.

Mëhr ile her vagda kim kıldı barı ötrükgine **(An).**

ÖVÇ (Ar. ovc): Yukarı; en yukarı.

Övç almak: Yükselmek; güçlenmek.

Pelek övci: Göğün en yüksek tabakası.

Ösdükçe, övç alar dünyëniñ yeli **(MG).**

Pelek övcüde hemdemlikde dayım şatman érdik **(Ga).**

ÖVHAM (Ar. avha:m): Bak. **vehim.**

ÖVLA (Ar. avla:): Daha üstün, daha iyi, özgün, farklı, ilgi çekici.

Bolar bolmasa, arpa bizden övla **(Ga).**

ÖVLAT (Ar. évla:d): Bak. **velet.**

ÖVRAK (Ar. avra:k, t. varak): Bak. **ovrak, varak.**

ÖVRAT (Ar. avra:d): Bak. **ovrat, virt.**

ÖVREÑ (Far. avreng): Padişah tahtı.

Salar govgaları hay-hay, muzeyyen éyleban övreñ **(Ga).**

ÖVSET (Ar. avsaf): Ortadaki, ortancı; orta.

Adamı-aglamı sen, ya övseti-éndamı sen? **(Ş).**

ÖVZAN (Ar. avza:n): Bak. **vezn.**

ÖYLÜK: Bak. **oyluk.**

P

PA (Far. pa:, pa:y): Ayak.

Payı-bent: Köstek; bağlı, bağlanmış.

Golları hal-haldır, payı gırmızı **(SH).**

Bedevniñ zınatı payı-rahtında **(M).**

Özge aşıklarıñ olsa payı-bendi zülpüne,

Men garıbıñ bent aña hem ayagı, hem élidir **(MG).**

PABENT (Far. pa:bend): Bağlı, bağlanmış; ayak bağı, köstek.

Saçlarıñ her ukduga bir can guşı pabent érer **(Ga).**

PABUS (Far. pa:bu:s): Ayak öpme; birinin ayağına kapanma.

Azmı-pabus éylemek: Birisinin ayağına kapanmaya çalışmak, birisinin ayağını öpmeye çalışmak.

Gelmedi hızmatıga ol iki mah,

Azmı-pabus éyledi ol patışah **(A).**

PACIR (Ar. fa:cir): Azgın, azan, yoldan çıkan.

Pasıku-pacırlara bergil édep **(A).**

Gerek gayıp, gerek hëzir, gerek pasık, gerek pacır **(Ga).**

Garrıları pasıku-pacır bola **(A).**

PADIVAN (Far. pa:deba:n): Çoban.

Padıvan ogluna bilmek yaraşmaz **(MG).**

PAGAN (Far. fega:n): Bağırma, feryat, çığlık; ağlama, ağlayış.

Durdı peryadu-paganlar éyledi **(A).**

PAGIL (Ar. fa:il): İşi, hareketi yapan, eden.

Aklıñ diyr, gözüñ aç, bak sanıga, mesnugga yok,

Ne üçin kim barça mefgul ëhlini pagıl kılar **(Ga).**

PAGILI-MUTLAK (Ar. fa:il-e mutlak): Her şeyin idaresi elinde olan, istediği her şeyi yapabilen (Allah).

Hem cepa kılmak bilen kılmak vepa élgindedir,

Pagılı-mutlak ki sen-sen dert berip derman kılan **(Ga).**

PAHR (Ar. fahr): Övünme, gururlanma, kıvanç; kendisiyle övünülen; şöhret, ün; sevinç, memnunluk, beğenç.

Pahrı-cahan (ëlem): Dünyanın kıvancı (Hz. Muhammet); bak. **fahr.**

Pahr kılmak (étmek): Kendini övmek, kendini beğenmek.

Hanı hak habıbı ol pahrı-cahan **(MG).**

Hocalar pahr éder aslı-zatına **(MG).**

PAHRI-CAHAN (Ar.-Far. fahr-e caha:n): Bak. **pahr.**

PAKIR (Ar. faki:r, ç. fukara:): Garip, yoksul.

Baylar-a bëhbidin arar, pukara hupbul-vatan **(K).**

PAKR (Ar. fakr): Gariplik, yoksulluk; dervişlik.

Pakr ëhli: Dervişler; garipler.

"Pakr fahrımdır" diydi şahı-cahan **(A).**

Baglayıp böhtan ile, pakr ëhline tagsırlar **(MG).**

PALUDA (Ar. pa:lu:de): Nişastadan yapılıp içine buz konularak içilen bir çeşit içecek; bir çeşit jöle; paça dondurması; küspe, posa.

Paludanıñ peri dişi sındırar **(MG).**

PAMAL (Far. pa:yma:l): Bak. **paymal.**

PANI (Ar. fa:ni:): Sürekli olmayan, geçici; devamsız, kısa süren; yok olan, sonu gelen; dinî inanışa göre, dünya.

Can panı, cahan panı, kepene çolan, köñlüm **(MG).**

Panı dünyë zınat bilen, harç bilen,
Yüregim maddadır, bagrım berç bilen **(K).**

PANSADU BİSTU HAŞT (Far. pansad-u bist-u haşt): Beş yüz yirmi sekiz.

Pansadu bistu haşthana, pansadu bistu penç dukan,
İki vezir çoh gulamga buyurır këri-geran **(Şab).**

PANSADU BİSTU PENÇ (Far. pansad-u bist-u penç): Beş yüz yirmi beş.

Pansadu bistu haşthana, pansadu bistu penç dukan,
İki vezir çoh gulamga buyurır këri-geran **(Şab).**

PANUS (Far. fa:nu:s): Fener.

Melike dünyë yagtı salıp duran panusı yakdı **(KO).**

Ten panusın kılmak üçin münevver **(MG).**

PARA (Far. pa:re): **1.** Yırtık, delik. **2.** Parça, kısım.

Para bolmak: Bölünmek.

Para kılmak (étmek): Bölmek.

Parayı éz hunı-ciger kem küned: Gönlün kanından bir kısmını azaltır; gam ve kederi azaltır.

Ayralık derdinden bagrım paradır **(SH).**

Bir para sopular "sopı men" diyer **(MG).**

Zöhrëniñ gaşında yüz para bolsam **(ZT).**

Para kılgay ol tasatduk lacerem **(A).**

PARAGAT (Ar. fera:gat): Rahatlık, istirahat, sükûnet, sessizlik.

Bu menzilde paragat édip yatmasam bolmas **(GS).**

Yarsız mañа paragat yok **(T).**

Ötürip rozugërin hoş parahat **(C).**

PARAHAT (Ar. fera:gat): Bak. **paragat.**

PARASAT (Ar. fera:set): Zihin uyanıklığı, anlayış, çabuk kavrama yeteneği, akıl yürütme yeteneği, ne olabileceğini inceden inceye düşünme.

Parasat kılmak: Fikretmek.

Vah, bu günden tañlanı sangan parasat mende yok **(Ş).**

Parasat kıl bakıp akla **(MG).**

PARASTIŞ (Far. perestiş): Tapınma, sığınma; aşırı derecede sevme, hürmet gösterme.

Sezevarı-parastış sañа mutlak **(C).**

PARAYI ÉZ HUNI-CİGER KEM KUNED (Far. pa:rei:éz hu:n-e ciger kem koned): Bak. **para.**

PARAYIZ (Ar. fara:yız): **1.** Farzlar. **2.** Din hakkında yazılmış bir kitabın adı.

Kılar sen köp yagşı kerde,
Sen okıp yörseñ parayız **(KB).**

PARÇA (Far. pa:rçe): Kumaş, kadın elbisesi için elde dokunan ipek kumaş.

Parça geyse, gız oglana sın bolar **(MG).**

PARH (Ar. fark): Ayrım, fark; yenilik, değişim.

Parhını añlamay, haram iyer sen **(MG).**

PARIG (Ar. fa:rig): Rahat, asude, sıkıntıdan uzak, huzurlu, serbest, sakin.

Parıg bolmak (olmak): Serbest olmak; rahatlamak, huzur bulmak.

Parıg bolup çek özüñi gıraga **(MG).**

Parıg bolup kılsalar anlar doga **(A).**

PARIK 1 (Ar. ferı:k): Topluluk, grup, öbek.

Tillerin çeynëp geler ol bir parık,

Gol-ayagı bil kesilmiş mislı hakık **(A).**

PARIK 2 (Ar. fa:rık): Ayrılan, uzaklaşan.

Parık bolmak: Ayrılmak, uzaklaşmak.

Göçüp gitdi vatandan boldı parık **(C).**

PARS (Far.): **1.** Güney Éyran (İran)'da bir bölgenin adı. **2.** İranlıların devlet dili. **3.** Fars milletinden olan insan.

Aydıyar Magtımgulı, sen-sen cahanıñ këkili,

Dine salgan Pars ile Éyranı sen-sen, éy peri **(MG).**

PARSA (Far. pa:rsa:): İbadetle meşgul olan insan, sofu; dünyadan vazgeçip bir köşeye çekilen.

Rahı-talapda ölesen, nërazı parsaginemi? **(LM).**

PARSAH (Far. farsah, farseng): Yaklaşık altı kilometrelik bir uzaklık ölçüsü.

Gelipsiñ niçe parsah yol yörëp bes **(C).**

Leylı yolı mäña yüz perseñ érdi **(LM).**

PARSAÑ (Far. ferseng): Bak. **parsah.**

PARZ (Ar. farz): **1.** Yerine getirilmesi zorunlu şey. **2.** Dinen yerine getirilmesi mecburî iş. **3.** Tahmin etme, tasavvur etme.

Parz ile sünnetin tutgay ëhli-has **(A).**

Aşıklara kömek bermek parzdır **(MN).**

PAS (Far. pa:s): Bekleme, koruma, gözetme.

Cahanpas: Cihanın koruyucusu, bekçisi.

Diydiler, kim: "Éya şahı-cahanpes" **(C).**

PASIBAN (Far. pa:sba:n): Koruyucu, bekçi.

Birisi érmeni, biri musulman,

Biri ölüp, biri bolup pasıban **(AK).**

PASIK (Ar. fa:sık): Ahlâksız, azgın, yoldan çıkmış; ara bozucu, fesatçı.

Pasıkı-murdarları mescit sarı kılmaz güzer **(Ş).**

PASIL (Ar. fasl): **1.** Yılın bölündüğü dört kısımdan biri; mevsim; zaman. **2.** Miktar.

Bir pasıl açılar, yaza mıhmandır **(MG).**

Hemra bir pasıl saz çaldı **(SH).**

Dünyëde bir pasıl gezen yagşıdır **(K).**

PASIT (Ar. fa:sid): Bozulan, bozuk; kötü; ahlâksız insan, fesatçı.

Ol ne zulmatdır ki rövşenlikge gaytmaklık mahal,

Müfti biagmal nedir gam deştide pasıt hıyal **(Şab).**

PAŞ (Far. fa:ş): Aşikâr, açık.

Paş bolmak: Aşikâr olmak, meydana çıkmak.

Paş éylemek: Aşikâr etmek, meydana çıkarmak.

Yigidiñ sırı paş bolar **(MG).**

Paş éylerem bir sözüm bar diymëge **(MG).**

Magtımgulı, sırıñ gizle,

Her namarda paş olmasın **(MG).**

PATA (Ar. fa:tihe): **1.** Başlangıç; Kur'anıkerim'in ilk suresi. **2.** Dua.

Pata bermek: Dua edip izin vermek.

Patıha kılmak: Nikâh duası etmek; nikâhlamak.

Gol göterip pata berseñ **(SH).**

Bir-birine patıha kıldılar **(SH).**

PATIHA (Ar. fa:tihe): Bak. **pata.**

PATIŞAHANA (Far. pa:dişa:ha:ne): Padişahlara lâyık.

Günçabi görnüş meydanına çıkıp, patışahana lıbaslarını geyip... **(GB).**

PATMA (Ar. Fa:time): Hz. Muhammet'in kızı, Hz. Alı'nın hanımı, Hz. Hasan ile Hz. Husayn'ın annesi. 623-624'lü yıllarda doğdu. Babasının ölümünden yetmiş gün sonra vefat etti. Zẽhra, Patma'nın lâkabıdır.

Bir zat bardır ol Patmanıñ saçında **(MG).**

PATRAG (BATRAG): 1. Su, bulanık su. 2. Koyu çorba.

Élgime alıp ayak, bardım ilikden bir yolı,
Patrag iç diyp çün ışarat kaldı ızhar élgiden **(BH).**

PAY (Far. pa:y): Bak. **pa.**

PAYAN (Far. pa:ya:n): Son, ahir.

Payan bermek: İyi netice vermek.

Payanı bolmak: Bitmek, son bulmak, sona ermek; iyi netice vermek.

Payansız: Sonsuz.

Nıgmatım payanı yokdur, pikir édiñ **(A).**

Işk-derya, düybi yok, hicran bir ot, payanı yok **(MG).**

Kimge payan berdi bu çarhı-naşat?
Çem gelen dövranı süren yagşıdır **(K).**

Dünyẽ bipayandır, bolmaz payanı **(ZT).**

Bir payansız bada boldı **(T).**

PAYANDAZ (Far. pa:énda:z): Bak. **payendaz.**

PAYDAR (Far. pa:yda:r): 1. Devamlı, kalıcı. 2. Dayanıklı, sağlam.

Aşıga bolmak miyesser yar vaslı birle şah,
Budurur bagtı-sagadat birle bolmak paydar **(Ga).**

PAYENDEZ (Far. pa:yénda:z): 1. Ayak altına serilen halı ve benzeri şeyler. 2. **Mec.** Sadaka, kurban.

Aşıklar yanında payendaz bolar **(K).**

Can payendaz olsun hẽki-payña **(ŞG).**

PAYGAH (Far. pa:yga:h): Yer, derece, mertebe, mevki, makam; ayak basılacak gibi olan yer; köprü başı.

Paygası bilinmez, yolı uzakdır **(Al).**

PAYI BEST (Far. pa:ybest): Bağlı, bağlanmış.

Payı best bolmak: Bağlanmak.

Payı best éylemek: Bağlamak.

Dili-canım saña gayıpdan ancak payı bet oldı **(S).**

Hıyalı zülpi Leyli birle aklım payı best éylẽp **(LM).**

PAYIDA (Ar. fa:ide): Fayda, yarar.

Yagşılık birle musulmanlarga yetgür payıda **(Ga).**

PAYIK (Ar. fa:ik): Üstün, yüksek.

Ustadı-payık: İşini çok iyi yapan usta; işini çok iyi yapan öğretmen.

Yasap érdi anı ustadı-payık **(C).**

PAYIŞA (Ar. fa:hişe): Fahişe.

Köñlün payışada, yaman niyetiñ **(Zın).**

PAYIZ 1 (Ar. fayz): 1. Bolluk; merhamet; nimet; fayda, yarar. 2. İlim.

Payzı-putuh: Fetihlerin nimeti.

Açılar anlar sarı payzı-putuh **(A).**

PAYIZ 2 (Ar. fa:iz): 1. Üstünlük. 2. Bahtlı, talihli. 3. Bolluk. 4. Cömert, eli açık.

Yıgıldı dervüşler, geldi payızlar **(MG).**

PAYMAL (Far. pa:yma:l): Tepelenen, ayaklar altına alınan, ezilen.

Paymal éylemek (kılmak): Ayak altına almak, tepelemek; ezmek.

Hunaba hesretler yuvtup, il tagnasından paymal **(LM).**

Payımal boluban ışkıñ derdine **(Kẽt).**

Barçasın hızmatda kılgıl paymal **(A).**

PAYSAR (Far. pa:yser): Baştan ayağa, baştan başa, boydan boya.

Uçgalı gökge meger cismimde peyda bolsa per,
Magsıyet deryasına boldum garıgı-payser **(Ş).**

PAZIL 1 (Ar. fazl): Hüner, marifet, kabiliyet; cömertlik; merhamet.

Patışahı-bakerem sen, sahıbı-pazlı-azım **(Ş).**
Pazlıñ bile, ya subhan,
Günëhim güzeşt éyle **(MG).**

PAZIL 2 (Ar. fa:zil): Âlim, bilgin.

Éylerem arzımnı sen dek pazılı-soltana hıv **(Misg).**

PAZILAT (Ar. fazi:let): **1.** Üstünlük, değer. **2.** İlim, hüner. **3.** Güzel yaratılış, erdem, meziyet.

Gelse bir alım éziz yüz müñ pazılat ılım ile **(AŞ).**

PEDER (Far.): Baba.

Peder bize miras goymuş bu derdi **(MG).**

PEDİT (Far. pedi:d): Ortaya çıkma, meydana çıkma, belli olma.

Pedit bolmak: Ortaya çıkmak, meydana çıkmak.

Murda cana tëze can bolgay pedit **(A).**
Bolar bedr pedit olgan kibi cemgı-şahap içre **(S).**

PEHEÑ (Far. pa:hëng, pa:sëng, pa:rsëng): **Pa:r(e):** Parça, bölüm, bölük. **Seng:** Taş. Terazi kefesinin bir tarafına koyulan taş (metal), bir nesneyi tartmak için kullanılan ölçü taşı.

Salsalar mizanga Balkan dagı hiç gelmez peheñ **(MG).**

PEJMURDA (Far. pejmorde): Solan, sararan; perişan, dağınık.

Éshabı-peyember kanı, ol Buzeri-Selan **(An).**

PELEK (Ar. felek, ç. éfla:k): **1.** Gökyüzü, sema. **2.** Baht, talih, kader, takdir.

Dokuzıncı pelegiñ yüzünde dogyar **(ZT).**
Gaşıñ hilal, yüzüñ ay, yeri-asmanı-éflak **(Misg).**
Pil burnun pelege tutar **(MG).**
Diyi köşkde men, başım barmış pelege **(MG).**

PELEKİYAT (Ar. feliki:ya:t): Gökyüzünü konu alan ilim, astronomi, kozmografya.

Pelekiyat ılmı: Astronomi.

Patışa pelekiyat ılmını bilyenleri çagırdı **(ZT).**

PELEÑ (Far. peleng): Pars, leopar.

Dagda-peleñ, cülgeleriñ gurdı sen,
Duşman görseñ, étin yir sen, Orazım **(K).**

PELİT (Far. peli:d): Alçak, kötü; pis, kirli.

Ol pelit şah özgesidir leşgeri,
Adam oglun aldamakdır işleri **(A).**
Pelidiñ gözleri misli firuze **(Sey).**

PELLE (Far. pille): Basamak, derece.

Pelle-pelle aşak düşer adamzat **(MG).**

PEN (Ar. fenn, ç. funu:n): Hüner, iş, marifet; ilim.

Ussadım şol kimse bilse bu penni,
Piri-mugan kimdir mezhebi-sünni **(Şab).**
Semuber tē on yaşa çen her pınundan hat aldı **(GS).**
İki kapırdır gözi her biri bir pen içre kim,
Biri sahıdır, biri bir gan döküci cellat érur **(Ga).**

PENA 1 (Far. pena:h): Sığınak, dayanak, destek.

Élemde penahıñ biribar olsun **(GS).**
Pakırlar penahı yaman günlerde **(MG).**

PENA 2 (Ar. fena:): **1.** Yokluk, yok olma, yitip gitme. **2.** Allah'a kavuşma, Allah'la bir olma.

Hurşıt pena boldı, yetişdi şebi-hicran **(GS).**
Çün pelek saldı bizi ol pena topragına **(MG).**

PENCAHU-ÇAHAR (Far. penca:h-u çaha:r): Elli dört.

İsmi pencahu-çahar çün kaddı-pınhan guş nedir **(Ş).**

PENCE (Far.): Elin aya ve parmakları kapsayan kısmı.

Ne yatıp sen, pencëñ gerip **(M).**

PENC'YEK (Far. pencyek): Beşte bir.

Ki aşlıklar zekatın hem uşr biyr,

Her kim kılsa çapavul, penc'yek biyr **(A).**

PENT (Far. pend): Nasihat, öğüt.

Pent bermek: Nasihat etmek.

Garrılarıñ pendin alsañ **(ZT).**

PER (Far.): Kuş tüyü; kanat.

Murtı-per: Sıçan, fare.

Meger uçsañ ganat bile, per bile **(T).**

Muş barabar olmuş murtı-per bilen **(ZT).**

PERAG (Ar. fera:g): Rahatlık, sükûnet, huzur.

Gice-gündüz sagatı bir dem tonalmas men perag,

Şolmudır, zalım, vepayı-aşınalık, yarlık **(LM).**

PERAGAT (Ar. fera:get): Bak. **paragat.**

PERAH (Far. fera:h): Geniş, açık.

Perah donun geyer men, tutsa yarıñ gaharı **(T).**

PERAHNAK (Ar.-Far. ferahna:k): Sevinç; sevinçli.

Perahnak hatırımnı külbeyi-ahzanga dönderdi **(S).**

PERAKENDE (Far. pera:kende): Düzenli olmayan, dağınık, karışık.

Perakende kılar müşki, açarsam söz saçından **(B).**

Ki küfr ile hem perakendesini **(C).**

PERAMUŞ (Far. fera:mu:ş): Unutma, hatırdan çıkarma.

Peramuş kılmak (étmek): Unutmak, hatırdan çıkarmak.

Her yerge uçup-gonsañ, hergiz kılma peramuş **(LM).**

PERAR (Ar. fera:r): Kaçış, kaçma.

Perar étmek: Kaçmak.

Perar ile düşüp yola rovanı **(C).**

Taşlap ata mülküni bu novgı-perar olmaz **(S).**

PERCAM (Far. ferca:m): **1.** Son, netice. **2.** Fayda, yarar, hayır.

Şalara yokdur étagat, iline percam olur **(MG).**

PERDA (Far. ferda:): Yarın.

Goydum uş émruz men perdaya aşık bolmuşam **(Ga).**

PERDEDAR (Far. perdeda:r): Perdeli.

Ah, neyleyi kim bolupdır éşk birle perdedar **(An).**

PERDESERA (Far. perdesera:): Çadır.

Ki bilbili-divana dahı perdeseradır **(B).**

PERDÖVS (Ar. firdövs): Bak. **pirdövs.**

PEREÇ (Ar. faraci:, faraci-ye): Geniş kollu yakası sallanan bir çeşit elbise.

Şerti-molla perci bilen peş degil **(S).**

PEREH (Ar. farah): Mutluluk, sevinçlilik, memnuniyet.

Perehbahş: Mutluluk veren.

Pereh éfza: Mutluluğu artıran.

Uşbu gelmek birle men boldum begayet serferaz,

Çün pereh üzre pereh yetdi, zehi gam boldı az **(S).**

Yüz bile zülpi hovası dek perehbahş olmagay,

Niçe kim kılgay nesimi-subh anbarasaylık **(BH).**

Hergiz éşitmedim pereh éfza sovalım **(BH).**

PEREHBAHŞ (Ar.-Far. ferehbahş): Bak. **pereh.**

PEREÑ (Far. fereng): **1.** Fransız, Anglosakson, Germen veya Lâtin ırklarının birinden olan kimse. **2.** Yevropa (Avrupa).

Pereñ ayna: Avrupa'da imal edilen cam, ayna.

Rum, Pereñ bolsa mülküñ,

Heniz azdır, kën gerek **(MG).**

Her aynadan pereñ bolmaz **(T).**

PERES (Ar. feres): At.

PERGËLE (Far. perga:le): **1.** Pay; parça. **2.** Elbise yaması. **3.** Bir çeşit kumaş.

Pergële-pergële: Parça parça.

İki yüz alem pergële birlen-nışanayı-iki yüz meñ kişi **(MM).**

Münevver mah idi bagtım, dolupdır girdini hale,
Bu yañılg tire bagtdır men, köñül pergële-pergële **(Meşrep).**

PERGËR (Far. perga:r): Pergel.

Pergëri-ışk: Aşk pergeli.

Anıñ üçin éyledi cedvel pergëri-ışk **(B).**

PERHAR: Eski devirlerde Hıtay (Çin) ile Kaşgar arasında yer alan bir şehrin adı. Buranın güzelleri şairlerin dilinde yer etmiştir. Bunun için perhar "çok güzel, görülmemiş" manasında da kullanılmıştır.

Şëhri-Perhar, Tiflis, Rum, Bagdat, Sifliyan **(MG).**

PERHAT (Far. Farha:d): **1.** Rivayetlere göre, Husrov Perviz devrinde Şirin adındaki kıza âşık olan taş ustası. **2.** Arşakidler hanedanlığının padişahlarından birkaçının adı.

Puşaşım gam-gussadır, men dönmüşem Perhada, hey **(MG).**

Perhat kimin beyik daglar,
Yıkam Yusup diye-diye **(MG).**

PERHUNDA (Far. ferhonde): Mübarek, uğurlu, bahtiyar, bahtlı.

Perhunda humayı-övci-ızzat sen-sen,
Anıñ kibi dövletiñ humayun bolsun **(BH).**

PERİ (Far. peri:): **1.** Masallara göre, cinlerin güzeli. **2.** Güzel, sevgili.

Periveş: Peri gibi; **mec.** çok güzel, periler kadar güzel.

Dolana-dolana peri guçar sen **(MG).**

Bir periveş kim gamı men zarı-gallaşındadır,
Canfezalıklar lebi-laglı güherpaşındadır **(An).**

PERİDUN (Far. Feri:du:n): Rivayetlere göre, Éyran (İran)'ın Pişdadı sülâlesinin altıncı hükümdarı. Demirci Këvë'nin liderliğinde başlayan halk ayaklanması sonucunda Zahhak adlı zalim hükümdar tahttan indirildi. Onun yerine Peridun hükümdar oldu ve yüzyıllarca hükümdarlık yaptı.

Çıkıp ol tagt üze kim şehi-dun,
Hıyal ile tutup özün Peridun **(C).**

Dünyëni dört bölen hanı Peridun **(MG).**

Peridunıñ pert ıkbalı siziñdir **(MG).**

PERİŞ (Ar. ferş): Bak. **perş.**

PERİŞAN (Far. peri:şa:n): **1.** Dağılan, dağınık; tertipsiz, karışık, düzensiz.

Perişan bolmak: Dağılmak; kötüleşmek, acınacak duruma düşmek.

Perişan étmek (kılmak): Dağıtmak, karmakarışık etmek.

Perişan-muy: Dağınık, karışık saç.

Hatırıñ yüz müñ perişan, kethudalık gaygısı **(MG).**

Yatıpdır, kim bolup halı perişan **(C).**

Saba yeli zülpün perişan éder **(MN).**

Perizada meñzeş sen, perişan muy sendedir **(M).**

PERİŞAN-MUY (Far. peri:şa:nmu:y): Bak. **perişan.**

PERİVEŞ (Far. peri:veş): Bak. **peri.**

PERİZAT (Far. peri:za:d): Peri çocuğu.

Perizada meñzeş sen, perişan muy sendedir **(M).**

PERMAN (Far. ferma:n, ç. fera:mi:n): Buyruk, emir; ferman, kararname.

Gurda, guşa nazar kıl, külli perman içinde **(MG).**

PERMANBER (Far. ferma:nber): **1.** Emirlere boyun eğen, buyruğa tâbi, söyleneni yerine getiren. **2.** Haberci, haber getiren.

Êlem içre ıns, cın, döv, peri,

Barça érdi kim anıñ permanberi **(A).**

PERMANDAR (Far. ferma:nda:r): Egemen, hüküm süren, hükümdar, emir.

Bolup bu gün permandar **(Misg).**

PERMAYIŞ (Far. ferma:yiş): Bak. **fermayış.**

PERRAÇ (Ar. ferra:ş): Yer temizleyen, hizmetçi.

İşiginiñ perracıdır **(S).**

PERRAN (Far. perra:n): Uçan, uçucu, uçar hâlde; atılan.

...Guluñ kükreginden perran geçih... **(SH).**

Kim uruç éylër könül canıñ guşı perran olup **(Ga).**

PERRENDE (Far. perrende): Kuş, uçan, uçucu.

Perrendeler galmazlar **(MG).**

PERSEÑ (Far. ferseng): Bak. **parsah.**

PERSUDA (Far. fersu:de): Yıpranmış, eskimiş.

Persuda cisim: Yıpranmış cisim.

Ol Andalıbı-hasta meni-zara ogşadı,

Persuda cisim gam yük astıda govşadı **(An).**

PERŞ (Ar. ferş): Yayılan şey (halı, döşek, keçe vb.); yeryüzü, toprak yer.

Hem anıñ më'vası gül, perşi hem éncamı gül **(S).**

Hamdıña diller kusurdır, arşı-perşler agladı **(MG).**

Perş tapmayın bile yatsañ mar bile **(MG).**

PERT (Ar. ferd): Bak. **fert.**

PERTOV (Far.): Bak. **pertüv.**

PERTÜV (Far. pertov): Nur, ışık, şule, parlaklık.

Pertevi-husn: Güzellik nuru.

Işk perisi oña pertüv salmagay,

Ëhli-tamıg gayrat ëhli bolmagay **(A).**

Pertüvi-husnun görüp, canlar guşı pervaz éder **(Ga).**

PERTÜVİ-HUSN (Far.-Ar. pertov-e husn): Bak. **pertüv.**

PERVA (Far. perva:, perva:y): **1.** Tasa, kaygı, huzursuzluk. **2.** Korku, çekinme.

Perva kılmak: Tasalanmak, kaygılanmak.

Magtımgulı, gezip her tay,

Étmediñ cahanda pervay **(MG).**

Mecnun geler, perva kılıp... köñlüni alavergin **(LM).**

PERVANA (Far. perva:ne): **1.** Kelebek. **2.** Buyruk, emir. **3.** Giriş belgesi, giriş kartı.

Pervana dek oda salma bagında **(SH).**

Çünki kabul éylër anıñ pervanasın **(A).**

PERVAZ (Far. perva:z): Uçuş, uçma.

Pervaz étmek (éylemek, kılmak): Uçmak.

Ki teke ilige pervaz üçin bes **(C).**

Bilbil pervaz éder gunça güllerde **(SH).**

Bu dövran içre köñül guşları éyleyir pervaz **(MG).**

Ten mülküniñ içinde can durdı pervaz éylëp **(MG).**

Hövrüñden ayrılıp kılmagıl pervaz **(ZT).**

Köñül pervaz urar, dostlar **(MG).**

PERVERDE (Far.): Terbiye edilmiş, yetiştirilmiş.

Perverde kılmak (éylemek): Terbiye etmek, yetiştirmek.

Gayıbı, ışk ile ol perverde éylër canım **(Ga).**

PERVERDİGËR (Far. perverdiga:r): Allah, yaratan.

Barçanıñ perverdigëri, patışahı-lamekan **(Ş).**

Öküşdir gudratı perverdigëriñ **(A).**

PERVERİŞ (Far.): Terbiye etme, yetiştirme.

Perveriş éylemek: Terbiye etmek, yetiştirmek.

Nëz birle perveriş éylëp, rahı kıldım seni **(GS).**

Perveriş éylër sen andag kapırı ya Haybarı **(Ga).**

Kim yaratsa, perveriş kılsa sağa **(A).**

PERVİN (Far. parvi:n): Ülker yıldızı.

Yüzüñ ayu, güvnëñ Pervin degilmi? **(B).**

PERYADIRES (Far. ferya:ders): Feryat edenin imdadına koşan, yardım eden, yardımcı, adaletli.

Éy kadırı peryadıres **(MN).**

Zarı-éfgan étse, yok peryadıres **(A).**

PERYAT (Far. ferya:d): Feryat.

Peryat étmek (éylemek, kılmak): Feryat etmek.

Peryat édeyin bir zaman **(LM).**

Dadı-peryadı-pıganlar éyledi **(A).**

Şeydayı kılar peryadı **(Ş).**

PERZANA (Far. ferza:ne): **1.** Âlim, bilgin. **2.** Yaşıtlarından farklı.

Ki bëşinci dür, altıncı zebercet,

Yedinci nurdur, éy perzana perzent **(A).**

PERZANALIK (Far.-T. ferza:nalık): Âlimlik, bilginlik.

Pëhmi-hıret maglup érur, perzanalık meslup érur **(An).**

PERZENT (Far. ferzend): Evlât, nesil, soy.

Şahı-merdan oglı, on bir perzendi **(SH).**

PES (Far.): **1.** Sonra. **2.** O zaman, öyle ise.

Pes armandır bil, éy sahıp nızamım **(C).**

Tovpıkıñ yar éyleban kılgıl meni pes rube-rah **(Ga).**

PESAHAT (Ar. fesa:het): Güzel söz söyleme yeteneği.

PESAHAT BABIDA TËHSİNGİNE: Maharet ve belâgat yönünden övgüye lâyık, sezgi sahibi.

Nutkı canbagşı pesahat babıda tëhsingine **(An).**

Pesahatlık tekellüm éylër érdi **(C).**

PESAT (Ar. fesa:d): Bak. **pisat.**

PESIH (Ar. fasi:h): Açık, düzgün dil; doğru, düzgün ve açık bir şekilde konuşan; açık, düzgün söz.

Geldi meniñ gaşıma bir şasuvar,

Nutkı-pesıh, yagşı sözge intizar **(YUZ).**

Lebleriñ şeker leb, sözi pesıhım **(ŞG).**

PESSAT (Ar. fassa:d): Vücuttan kan alan, neşterle vücuttan kan alan.

Kirpigiñ gamzası yüregime pessat **(B).**

PEST (Far.): **1.** Aşağı, küçük, alçak. **2.** Aşağılık kimse, ahlâkı kötü, soysuz.

Pelek belendi pes éylër **(LM).**

Ki kılsa teke ilini yer birle pest **(C).**

PESTAN (Far. pesta:n): Göğüs, meme.

Tarıpıñ éylerem, éy gara pestan,

Gazandan garadır yüzleriñ seniñ **(GS).**

PESTTER (Far.): **1.** Daha aşağı, daha küçük, daha alçak. **2.** En aşağılık, en kötü, en soysuz.

Görmedim Gün astında hergiz özümden pestter **(MG).**

PEŞE (Far.): Sivrisinek.

Peşe turup, dava tutar pil bile **(MG).**

PEŞŞAP (Far. peşşa:b): Muhafız, komutan, padişahların ve hanların koruyuculuğunu yapan komutan.

Sen bu yerde kën durma, biziñ peşşaplarımız seni görseler, öldürerler **(G).**

PEŞVAZ (Far. pi:şva:z): Bak. **pişvaz.**

PETA (Ar. feta:): Genç, yiğit; cesur, kahraman, batur; cömert.

PETALI (Ar. Fath ali:): Bak. **Fetalı.**

PETH (Ar. fath): **1.** Uçma, uçuş. **2.** Yenme, yeniş.

Pethi-bap: 1. Kapının açılması. **2.** Sözün açılması.

Peth kılmak: Yenmek, yenip almak.

Puthu-nusrat: Açma ve yardım etme, yenme ve yardım etme.

Hak tagaladan adalat rahmat ola,
Pethi-babu, dövletu-nusrat ol **(A).**

Alıdan pethi-bap oldı bu akval **(A).**

Ger kılsa uşşak peth üşbu hısarı **(B).**

Pethi-nusratdır yagın bil bu mübërek at aña **(Ga).**

Lutf édiban bergeç ol Musaga pethi-nusratı **(MG).**

PETHALI (Ar. Fath ali:): Bak. **Fetalı.**

PETHİ-BAP (Ar. fath-e ba:b): Bak. **peth.**

PETHİ-NUSRAT (Ar. fath-e nusret): Bak. **peth.**

PETTAN (Ar. fetta:n): **1.** Fitne uyandıran, ara bozucu. **2. Mec.** Gönlü kendine çeken, çok cilveli güzel.

Pettanlık: Gönül ayartıcılık.

Yagnı kim pettanlık köñlüm alarga nëz ile,
Gaş édip, kirpik süzüp, bıgtıyar öltürgisi **(Ga).**

PEY (Far.): İz; arka.

Arıplar yanında dünyë peyinde **(MG).**

Niçe gündür düşdüm yarıñ peyine **(T).**

PEYAM (Far. peya:m): Bak. **peygam.**

PEYA-PEY (Far. peya:pey): Birbiri ardından, ardı ardına.

Éşitdiler, ki bilgil kim peya-pey **(C).**

PEYDA 1 (Far. peyda:): Aşikâr, açık, belli; meydanda.

Peyda étmek (kılmak): Bulmak, çıkarmak, meydana getirmek.

Coşar sen her sözi peyda éder sen **(MG).**

Bicanlar cana gelip,
Éderler dahan peyda **(MG).**

Hasmını ol hemde peyda kıladır **(A).**

Dag kılar duman peyda **(MG).**

PEYDA 2 (Ar. fa:ide): Fayda, kazanç.

Nadanıñ peydası özüne degmez **(MG).**

PEYDER-PEY (Far.): Birbiri ardından, ardı ardına, devamlı.

Émgegiñ yok peyder-peye **(M).**

PEYEMBER (Far. peyember, peya:mber): Haber götüren, emirleri yerine ulaştıran, pıgamber (bak.) kelimesinin değişik bir şeklidir.

Övladı-peyember heme sahıbı-kerem érdu **(An).**

Éshabı-peyember kanı, ol Buzeri-Selman **(An).**

PEYGAM (Far. peyga:m, peya:m): **1.** Haber; çağrı, davet, dilek ve istek bildirme. **2.** Selâm, selâm mektubu (hâl hatır sorulan mektup).

Şeydayıga her gün yeter peygamı **(Ş).**

Ne mechul peygamdır, niçik beyazdır **(MN).**

Peyam aydıp, nama bersem goluga **(AB).**

PEYK (Far.): Haberci, haber getiren; bak. **kasıt.**

PEYKAN (Far. peyka:n): Okun ucundaki sivri demir.

Gamzası peykandır kaydan bolar sen **(GS).**

PEYKER (Far.): **1.** Beden, ten, endam, boy bos; şekil; yüz, çehre. **2.** Heykel.

Her zaman yüz derdi-mëhnetden gutulmaz peykerim **(GS).**

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ANTALYA MERKEZİ

Peykeri-sima melek, ruhana arzım aydayın **(K).**

Ol peri-peyker sıpatlı yarı gördüm, şondadır **(MG).**

PEYMAN (Far. peyma:n): Ahit, söz, yemin, şart, karar.

Peyman kılmak: Vadetmek.

Ëhdiñiz bar peman bilen **(ZT).**

Hanı biziñ bilen éden ëhdi-peymanıñ **(LM).**

Ëhdi-peyman kılışdılar **(SH).**

PEYMANA (Far. peyma:ne): **1.** Kâse; içki kadehi. **2.** Ölçek; nitelik, miktar; sınır; zaman; ölçü. **3.** Ecel.

Paymanası dolmak: Mec. Ömrü sona ermek, ölmek.

Acalım yetişip, peymanam doldı **(GS).**

Ömrüñ ahır bolup, dolsa peymana **(MG).**

PEYREV (Far.): Takipçi, devam ettirici; izinden giden, uyan, taraftar; bak. **peyrevlik.**

PEYREVİ (Far. peyrevi:): Birinin izinden gitme; taraftarlık, arkadaşlık, dostluk.

Kılıp permanı-şahga peyrevilik **(C).**

PEYREVLİK (Far.-T.): Birinin izinden gitme, izleme, takip etme; kefil olma, üstüne alma.

Kemine Gayıbı, peyrevlik éylëp,

Ki vezni-arifana şıgrıñı düz **(Ga).**

PEYVENDİ (Far. peyvendi:): Aşılanan ağaç; aşılanan ağacın meyvesi.

...Gayıbı peyvendi, bir alma gözli,

Şeyle sın yaraşan arap at yagşı **(Misg).**

PEYVENT (Far. peyvend): Bağ, ip; biriken; birleşen; birbirine bağlı, bağımlı, ilgili.

Köñül örki, can peyvendi **(ŞB).**

Cesedimde şirin canım, peyvendim **(SH).**

Kırk yigidiñ peyvendi yok **(G).**

PEYVEST (Far.): **1.** Bağlanan, toplanan, birleştirilen, yakınlaştırılan, biriktirilen. **2.** Ekleme, ek; arkadaş.

Peyvest kılmak: Toplanmak, birikmek.

Peyvest olmak (bolmak): Birleşmek, birikmek.

Bular durur can peyvesti atamıñ **(MG).**

Niçelerin aña peyvest kıldıñ **(C).**

Yetip han galasıga oldı peyvest **(C).**

PEYVESTE (Far.): **1.** Bağlanan, eklenen, birleşen. **2.** Devamlı, daima.

Saña peyvestedir canım cahanım **(ŞG).**

Peyveste geçirdim birniçe leyli-naharı **(S).**

Ak yüzünde peyvestedir hallar **(Zın).**

Bardurur ganlı gözüm peyveste hunbar élgiden **(BH).**

PEYVESTE ÉBRU (Far. peyveste ébru:): Kaşları birbirine bitişik, gür kaşlı.

Ham getirdi kamatım, peyveste ébru gelmedi,

Hattı-müşk éfşanu, halı anbarin bu gelmedi **(An).**

PEZAYIH (Ar. feza:yih): Bak. **pezihat.**

PEZİHAT (Ar. fezi:het, ç. feza:yih): Utanmazlık, edepsizlik, alçaklık.

Pezihat bilmegil, barça nesihat **(MG).**

PËHİM (Ar. fehm): Düşünce, idrak; bilim.

Pëhim étmek: Düşünmek.

Akıl ëriñ pëhmi yeter bu söze **(MG).**

Pëhim étmez aklı gısgalar **(K).**

PËK (Far. pa:k): Temiz, saf.

Pëkidaman: Namuslu; vicdanlı; candan, içten, samimî; temiz, saf.

Sen pëk zersin, bende gul **(K).**

Tahır canıma, pëkidamanıma **(MN).**

PËKBAZ (Far. pa:kba:z): **1.** Temiz oynayan, oyunda hile yapmayan. **2.** Her şeyini

kaybeden. **3.** Temiz kalpli sofu; temiz kalpli âşık.

Hem takı ol pëkbazı-mürşidi-ëhli yakın **(Ga).**

PËKİDAMAN (Far. pa:kda:men): Bak. **pëk.**

PËKİZE (Far. pa:ki:ze): Temiz, saf, pak.

Hemra suva düşüp, pëkize boldı **(SH).**

PËL (Ar. fi'l): Bak. **pıgıl.**

PËLVAN ATA: Bak. **Pëlvan Mahmıt.**

PËLVAN MAHMIT: Fars-Tacik dillerinde rubaîler yazan bir şair. 1247'de Hıva'da doğdu ve 1326'da yine Hıva'da vefat etti. Mezarı buradadır. Halk arasında ve çeşitli edebî kaynaklarda, Pëlvan Mahmıt, Katalı, Puryan Veli, Piryarı isimleriyle bilinmektedir. Hatta evliya olduğu söylenir. Pëlvan Mahmıt aynı zamanda tasavvufun "cevanmerdan" (cömertler) akımının temsilcisi durumundadır.

Bir gice yatırdım, éy Mahmıt ata,
Getirip élime bir nan berdiler **(Ar).**

PIGAMBER (Far. peyga:mber, peya:mber): Haber getiren, emirleri ulaştıran; dinî düşünceye göre, Allah'ın emir ve yasaklarını yeryüzündeki insanlara bildiren kimse.

Pıgamber sünnetin bercay kılayın diyseñ öylengin **(MG).**

Serveri-iki cahan, pıgamberi-ahırzaman **(Ş).**

PIGAN (Far. fega:n): Feryat, çığlık, inilti.

Bir zaman görmesem çıkar pıganım **(GS).**

Men bir şeyda bilbil, pıganıñ çekip **(K).**

PIGIL (Ar. fi'l, ç. éf'a:l): **1.** İş, eylem. **2.** Suç, kabahat, günah. **3.** Fiil (gr.).

Yagşı tutaveri niyetiñ-pëliñ **(MG).**

Aydan sözüñe pıglıñ bolmasın yalan, köñlüm **(MG).**

Mim-minapıklarga ogşaş uşbu bet éfgalımız **(K).**

Pıglı bet baydan pakırlarga kipayat galmadı **(S).**

PINHAN (Far. pinha:n): Gizli, saklı.

Pınhan éylemek: Gizlemek.

Ogluñ üçin pınhan-pınhan yerim bar **(SH).**

Sırın pınhan saklayıp, dost-duşmana tanatmaz **(K).**

Sırıñ pınhan éyle, duymasın rakıp **(K).**

PIRAGI (Ar. fera:gı:): **1.** Rahat bulan, dinlenen, huzura kavuşan. **2.** Magtımguli'nın eserlerinde kullandığı mahlâs.

Magtımgulı, adıñ döndi Pıraga,
Parıg bolup, çek özüñi gıraga **(MG).**

PIRAK (Ar. fira:k): Ayrılık, birbirinden uzak düşme.

Pırakıñ oduna canım, tahammul kılmagım müşgil **(Ş).**

PIRGAUN (Ar. Fir'avn): Müsür (Mısır)lülerin eski hükümdarlarının lâkabı.

Dine dagvat éylegeç, Pırgaunıñ artıp şirketi **(MG).**

PIRKA (Ar. firka): İnsan kalabalığı, grup; siyasî parti.

Adamzadıñ kaysı pırka, kavmı sen? **(Zın).**

PIRKAT (Ar. furkat): Ayrılık.

Dert ile, pırkat ile öldüm bu gün... **(ZT).**

Aydıyar Magtımgulı bu pırkatıñ göreç, resul **(MG).**

PIRKATZEDE (Ar.-Far. furkatzede): Ayrılığa uğrayan, ayrı düşen.

Baksam yüzüñe Andalıp asa acap érmes,
Pırkatzede bolganga vısalıñ ne bela hup **(An).**

PISK (Ar. fisk): Fitnecilik, fesatçılık, ahlâksızlık, hak yoldan çıkma.

Pısk ëhli: Fesatçılar, ara bozucular.

Pıskı-pıcur: Günah olan işler.

Pıskı-pisat: Ara bozuculuk ve kötü işler.

Cim cëhennemge gider, kim munda pıska kën éder **(K).**

Batın içre bolsa dost pısk ëhline **(A).**

Dünyëde pıskı-pıcur étgenleri,

Yagşı bilip, dost édindim anları **(A).**

Lëleyi ömrümni kıldım dahılı pıskı-pisat **(Ş).**

PISKI-PICUR (Ar. fisk ve fucu:r): Bak. **pısk.**

PISKI-PİSAT (Ar. fisk ve fesa:d): Bak. **pısk.**

PIYAZ (Far. piya:z): Soğan.

Halallıga në çërem bar...

Pıyaz gabıgı aram bar **(Sey).**

PIZUN (Far. fuzu:n): Bak. **pızun.**

Pİ (Ar. fa:): Arap alfabesinin yirminci harfi; ebcet hesabında 80.

Pi-pırakıñ içre boldum zarı-éfkarıñ seniñ **(An).**

Pi-pena dünyëde bir gün yer bilen yegsan éder **(S).**

PİÇAN (Far. pi:ça:n): Dolanıp, dolanarak, sarmalanarak; sarılan, bükülen, dolanan.

Piçan-piçan: Büklüm büklüm, örüm örüm.

Cismime salmak üçin ışva bile, tap üze tap,

Sünbülin gül yüzüne éyledi piçan-piçan **(An).**

PİÇİ-HAM (Far. pi:ç ve ham): Eğri büğrü.

Kimse halım añlamas, gör, kim ne piçi-hamda men **(Ga).**

PİÇİ-TAP (Far. pi:ç ve ta:b): **1.** Bükülüp kıvrılma. **2.** Kurtuluş çaresi olmayan durum.

Érse Leyli piçu-taba düşüp... **(LM).**

Hasratıñda bu garıpnı piçu-tap étdiñ bu gün **(Ah).**

PİDA (Ar. fida:): Feda, kurban, bir insan ya da şey uğruna kendinden vazgeçme.

Pida bolmak: Kurban olmak, bir şey uğrunda yok olmak.

Pida étmek (éylemek, kılmak): Kurban etmek.

Oña pida bolsun bu şirin canım **(SH).**

Kıldım éziz canım pida **(ZT).**

PİGAR (Far. figa:r): Bak. **éfgër.**

PİKİR (Ar. fikr, ç. éfka:r): Fikir.

Pikir deryasına aklım gëmisin,

Batırmışam, çıka bilmen neylëyin **(MG).**

PİLDAR (Ar.-Far. fi:lda:r): Filli asker; fil süren asker.

Dört müñ pildarı bar gala yıkardan **(MG).**

PİLKUS: 2. Filip, Makedoniya (Makedonya)' nın hükümdarı, İsgender Zülkarneyn'in babası.

Üç yüz élli altı yıl ëlemni gezseñ,

Pilkus oglı şahı-İsgender bile **(MG).**

PİLKÜŞ (Ar.-Far. fi:lkoş): Fil öldüren; **mec.** cesur, kahraman.

PİR (Far. pi:r, ç. pi:ra:n): **1.** İhtiyar, yaşlı, koca. **2.** Sofuların önderi.

Piri-deyr: Tasavvuf öğretisine göre, kâmillik derecesine ulaşan, bak. **şıh.**

Piri-harabat: Tasavvuf öğretisine göre, kâmillik derecesine ulaşanlar, ruhanî lider.

Piri-mugan: **1.** Ruhanîlerin lideri. **2.** Mutasavvıfların düşüncesine göre, kâmil insan. **3.** Mey satan, içki satan. **4.** Meyhaneci.

Piri-zal: Pek ihtiyar; yaşlı kadın.

Tobamı sındırdım, mey içgirdi maña piri-deyr **(Ga).**

Gelipdir valehi-piri-mugan sarı doga istëp **(Ş).**

Éger pir sen, éger yaş **(MG).**

PİRASTA (Far. pi:ra:ste): **1.** Bezenen, süslenen. **2.** Hazırlanan, düzenlenen.

Uruşmakga çinan pirasta boldı **(C).**

PİRDÖVS (Ar. firdevs, ç. fera:di:s): Cennet.

Pirdövsi-agla: En güzel cennet, en yüce cennet.

Ne perva maña bagı-Érem ne pirdövs, ne gulzar éy **(LM).**

Behiştim, pirdövsim, hüyrüm sen idiñ **(ŞG).**

Zahıdıñ merdanası pirdövsi-aglanı tilër **(Ga).**

PİRİ-DEYR (Far.-Ar. pi:r-e deyr): Bak. **pir.**

PİRİ-ÉNSARI: Abdılla ibn Muhammet. Éyran (İran)'ın meşhur mutasavvıf şairlerinden biri. 1005-1006'lı yıllarda Hırat (Herat)'ta doğdu. Yine Herat'ta 1088-1089'lu yıllarda vefat etti.

PİRİ-HARABAT (Far.-Ar. pi:r-e hara:ba:t): Bak. **pir.**

PİRİ-MUGAN (Far. pi:r-e moga:n): Bak. **pir.**

PİRİ-RUMI (Far. pi:r-e Ru:mı:): Bak. **Molla Rumı.**

PİRİ-ZAL (Far. pi:r-e za:l): Bak. **pir.**

PİRUZ (Far. pi:ru:z): Yenme, galibiyet; yenen, üstün gelen, galip.

Piruz bolmak: Yenmek, üstün gelmek.

PİRUZE (Far. fi:ru:ze): Mavi renkli bir taş.

Piruze kimindir iki gözleri **(Zın).**

PİSAT (Ar. fesa:d): Bozukluk; karışıklık, kötülük.

Ahmediñ dünyëde bardır pisadı **(SH).**

PİSENT (Far. pesend): Sevme, beğenme.

Pisent étmek: Sevmek, beğenmek.

Pisent étmën, töre geçe başladı **(MG).**

Sen pisent étmediñ Bibicanı sen **(G).**

PİSER (Far.): Oğul.

Göyë ki kıyamatlık men saña piser boldum **(LM).**

PİŞ (Far. pi:ş): Ön, ön taraf, ileri.

Pişa-piş: Önden; ön taraftan; en önde.

Piş gitmek: Öne gitmek.

Pişi-pes: Ön ve arka.

Düzetgil leşger ésbabın pişa-piş **(C).**

Afsızı azdırar,

Götin dövlet piş gitmek **(MG).**

Düzetdiler yene pişi-pesini **(C).**

PİŞANI (Far. pi:şa:ni): Alın.

Pişanım beyle kısmat yazıldı **(GS).**

Kısmat-yaman, pişanımız morludır **(G).**

PİŞAVUR (Far. Pi:şa:vur): Pakıstan (Pakistan)'ın batısında yer alan büyük şehirlerden biri.

Hem lorı, Mürsi, Pişavurı, Sistanda tapılmaz **(S).**

PİŞE (Far. pi:şe): İş, meslek, sanat.

Pişe éylemek (kılmak): Bir işi kendine vazife edinmek ve bunu devamlı tekrarlamak.

Kimni görsem bir pişede **(MG).**

Gan dökmeklik boldı Hüñkëre pişe **(G).**

Menligi terk éyle, kemlikni pişe **(Misg).**

Sabır pişe kılgıl, éyle kanagat **(MN).**

PİŞİN (Far. pi:şi:n): Öğle, gün ortası.

...Pişinden namaz şamgaça vuruş kıldılar... **(GB).**

PİŞKËR (Far. pi:şka:r): **1.** Baş, başkan. **2.** Saygı duyulan, değerli, aziz, sevgili.

Nëzli dilber, éşit arzı-halımı,

Men senden özgëni pişkër étmen **(S).**

PİŞ PËHM (Far.-Ar. pi:şfehm): İleriyi görme, önsezi.

Piş pëhm étmek: İleriyi görmek, önceden sezmek.

Terki-mëhr étgenini men piş pëhm étsem idi,

Aña can birle köñlüni mëhriban étmes idim **(Ş).**

PİŞRÖV (Far. pi:şrev): Önde giden, yol gösteren; ilerici, ilerleyen.

Sardı Abdılla Apbasdan birev,

Bir amal ögret maña, éy pişröv **(A).**

PİŞTEV (Fr.): Tabanca.

Ata çıkıp, alsa avı,
Çar tarapa düşer çavı,
Bolsa bilinde pištevi,
Égninde ladı yigidiñ **(M).**

PİŞVA (Far. pi:şva:): Başkan, şef, reis; önder, lider; dinî önder.

Pişvayı-şerigat: Kadı; müftü.

Hazıran piri-Buhara, pişivayı-mü'münin **(Ş).**
Pişivayı-şerıgdan bil, kılma kal **(A).**

PİŞVAZ (Far. pi:şva:z): Karşılama, önüne çıkma.

Pişvaz kılmak: Önüne çıkmak, karşılamak.

"Bolsun" diyip, aşıkım öñümde pişvaz;
Gönderdi Gül bizni Bilbilge garşı **(GB).**
Senuber hem atasınıñ aldıga pişvaz çıkıp geldi **(GS).**

PİTRE (Ar. fitre): İnanç esaslarından biri olarak yoksullara verilen para, yoksullara yapılan yardım.

PİYALA (Far. piya:le): Kâse; içki kadehi.

Piyalanı getir sakı **(SH).**
Nëme bolgay, öz éliñden berseñ bize piyala **(ZT).**

POSA (Far. bu:se): Öpme, öpüş.

Posa bermek: Öpmek.

Ya posa mirevvet kıl **(MN).**
Posa berseñ ahırzaman bolarmı? **(T).**

POSSUN (Far. pu:sti:n): Kürk (manto), kışlık palto.

Şahır yöne bercek possun derisin **(T).**

POST (Far. pu:st): **1.** Deri, post. **2.** Kabuk.

Şütür-post: Deve postu; yüzsüz, utanmaz, hayâsız.

Men postı men, ol istihan **(LM).**
Her posta çolangan galandar olmaz **(MG).**
İl içinde çıksa, avı aş bolar,
Her kişiniñ yüzi şütür-post bolar **(Kët).**

POŞ (Far. pu:ş): **1.** Giy (fiil tabanı). **2.** Giyinen; giyen, örten. **3.** Gizlenen, örtülen.

Demir poş: Demir elbise giyen.

Polat poş: Çelik elbise giyen, zırh giyen.

Poş éylemek: Örtmek, kapatmak, gizlemek.

Gayıbı, bu halk éra yok ülpetim bir dem meniñ,
Her zaman şermendeler tek özümi poş éylerem **(Ga).**
Hemme bolup polatpoşu-demirpoş **(C).**

POŞAŞ (Far. pu:şiş): Elbise, giyim.

Poşaş éylemek: Giydirmek.

Patışalık poşaş çigne saldım tut **(MG).**
Yene şahana halat poşaş éylëp **(C).**

PÖVÇ (Ar. fevc, ç. éfva:c): **1.** İnsan topluluğu, cemaat. **2.** Öncü, müfreze, kol, takım.

Yörüp éfvacı leşger deste-deste **(C).**

PÖVT (Ar. favt): **1.** Ölüm. **2.** Elden kaçırma.

Pövt bolmak: Ölmek.

Pövt éylemek: Elden kaçırmak.

Her kim ki hayat oldı érer akıbatıl-mövt,
Akıl ëhli iseñ pursatıñı éylemegil pövt **(Ga).**

PÖVZ (Ar. fevz): **1.** Galibiyet, üstünlük. **2.** Sevinç, mutluluk; işte muvaffakiyet, başarı. **3.** Kurtarma, kurtarış.

Pövzül-kelam: Kur'anıkerim.

Okır men, görer men pövzül-kelamı **(MG).**

PÖVZÜL-KELAM (Ar. fevz-ul-kela:m): Bak. **pövz.**

PUKARA (Ar. fukara:): Bak. **pakır.**

PUL (Far. pol): Köprü; geçit.

Pul sırat: Doğru yol; dinî inanışa göre, kıyamet günü insanların geçeceği köprü.

Pul sıratdan ası gullar bir gadam yol dek geçer **(MG).**

PUNUN (Ar. funu:n): Bak. **pen.**

PUR (Far. por): Bak. **pür.**

PURAT (Ar. fura:t): **1.** Yevfrat (Fırat) nehri. **2. Mec.** Çok su.

Purat éyleyelim yaşı, herçe bada-bat **(B).**

PURKAN (Ar. furka:n): Dinî düşünceye göre, Hz. Muhammet'e gökten indirilen ve hak ile batılı birbirinden ayıran Kur'anıkerim.

Muhammet şanında purkan yaratdı **(MG).**

Hak ilçige bir gün Cebrayıl émin,
"Oka" diyip resula "Purkan" getirdi **(Mag).**

PURKAT (Ar. furkat): Bak. **pırkat.**

PURSAT (Ar. furset): Zaman, vakit; devir, çağ.

Pursat kemdir, ömür azdır **(MG).**

PURZUR (Far. porzu:r): Güçlü, kuvvetli; kahraman, cesur, yiğit.

PUST (Far. pu:st): Bak. **post.**

PUŞ (Far. pu:ş): Bak. **poş.**

PUŞAŞ (Far. pu:şiş): Bak. **poşaş.**

PUŞEYMAN (Far. peşi:ma:n): Pişman, yaptığı bir işin doğru olmadığını görerek üzülen.

Toba kıldım, öten işe puşeyman **(ZT).**

Aklım hayrandadır, étmişem puşman **(MG).**

PUŞMAN (Far. peşi:ma:n): Bak. **puşeyman.**

PUŞTA (Far. poşte): **1.** Tepe, yığın, yüseklik. **2.** Yük; sargı; bağ, ip; sırt sırta verenler, birbirini koruyanlar. **3.** Topar, topak, grup, öbek.

Bu cahan bir puştadır **(MG).**

Ki élkıssa, ölüden puşta turdı **(C).**

PUŞTI-PENAH (Far. poşt-u pena:h): Yardım eden, koruyan.

Ummatlarıñ puştı-penahı bolgan **(GS).**

Kıblam énem, sen-sen puşdı-penahım **(ZT).**

PUTA (Far. puta): **1.** Mücevher, para gibi kıymetli eşyaların saklandığı yer, hazine. **2.** Başı güneşten korumak için kullanılan örtü, yağlık.

Her bazarda rovaç bolmak isleseñ,
Yagşılarıñ putasında pul bolgun **(MG).**

PUYA (Far. pu:ye): Koşan; gezen.

Puya éylemek: Koşmak, rahvan gitmek.

Goyun dek puya éylép, her tarap subhı-mesa islép **(Ş).**

PUZUN (Far. fuzu:n): Fazla, çok, artık.

Senuber diyr: "Işkım puzun" **(GS).**

Günbe-günden derdim puzun olupdır **(Két).**

PÜR (Far. por): Dolu, çok.

Pürab: Suyu çok, suyla dolu; **mec.** gözü yaşlı.

Pürdert: Dertle dolu.

Pürengam: Eli açık, cömert.

Pürgam: Gamlı, kaygılı, kederli, yüreği üzüntüyle dolu.

Pürgövher: Gevherle dolu.

Pürhatar: Çok korkulu, çok tehlikeli.

Pürhun: Kanı çok, kanla dolu.

Pürhuzur: Çok huzurlu; huzurla dolu.

Pürnem: 1. Çok nemli, çok yaşlı. **2.** Gözü yaşlı.

Pürşiken: Çok kıvrımlı.

Hastalar dey telmirip men, galmışam didém pürab **(GS).**

Huda-ya, dembe-dem pürderdi-ışk étgil seriştimni **(LM).**

Ol keremlik şahı-pürengamıdan **(A).**

Yüregim pürgamdır, gözlerim giryan **(MG).**

Çün sadabı-pürgövher sirap bolgay mustamıg **(Ga).**

Pürhatar ol yol ırak, ışkıñ geran, kuvvatım az **(MG).**

Bu yoldur pürhatar **(A).**

Cepa bilen pürhun étdi **(ŞG).**

Gayıbı aldı ise boldı damagı-pürhuzur **(Ga).**

Köñlümni gamdan pürnem éylegil **(A).**

Hem turrasıdır pürşiken ol novg ki sünbül **(BH).**

PÜRAB (Far. por a:b): Bak. **pür.**

PÜRBAR (Far. por ba:r): Bak. **bar 2.**

PÜRDERT (Far. por derd): Bak. **pür.**

PÜRENGAM (Far.-Ar. por én'a:m): Bak. **pür.**

PÜRGAM (Far.-Ar. por gam): Bak. **pür.**

PÜRGÖVHER (Far. por gevher): Bak. **pür.**

PÜRHATAR (Far.-Ar. por hatar): Bak. **pür.**

PÜRHUN (Far. por hu:n): Bak. **pür.**

PÜRHUZUR (Far.-Ar. por huzu:r): Bak. **pür.**

PÜRKÊLE (Far. porka:le): Gam dolu, kederle dolu, üzüntü dolu, çok telâşlı, çok aceleci.

Dökdi neysan yagmırın, göz açdı yagmı lëlezar,
Lële érmesdir, cigerden gopmuş ol pürkëleler **(Ga).**

PÜRNEM (Far. pornem): Bak. **pür.**

PÜRŞİKEN (Far. porşiken): Bak. **pür.**

R

RABIG (Ar. ra:bi'): Dördüncü.

RABIGIL-AHIR (Ar. rabi:'ul-a:hir): Arabî veya kamerî ayların dördüncüsü.

RABIGIL-OVVAL (Ar. rabi:'ul-avval): Arabî veya kamerî ayların üçüncüsü.

RACIG (Ar. ra:ci'): **1.** Ait, ilişkin, ilgili; hakkında, dair. **2.** Geri dönen.

Hıyalıñ ışkına düşmüş köñül, éy servi-nëzim kim,
Mukayyet men aña kılman dagı hiç kim saña racıg **(Ga).**

RAGAYAT 1 (Ar. ra'a:yet): Göz önünde tutma, dikkate alma; koruma, saklama; yerine getirme.

Ragayat kılmak: Göz önünde tutmak; yerine getirmek; korumak.

Éyle zagp olmuş seniñ köyüñde bu canı-köñül,
Gayıbı ölmekge yetmiş, kıl ragayat vagtıdır **(Ga).**

RAGAYAT 2 (Ar. rai:yet): Bak. **rayat.**

RAGBAT 1 (Ar. ragbet): Meyil, istek, heves, arzu. (Bu kelime günümüz Türkmen Türkçesinde rovgat şeklinde kullanılmaktadır.)

Ragbat kılmak: Meyletmek, istemek, heveslenmek.

Üç içerge ragbat yok, çün candan boldum halas **(MG).**

Saña ragbat kılur iliñ zehi mergubı sendir sen **(Ş).**

RAGBAT 2: Güç, kuvvet.

Bilde ragbat galmadı, gopup yerden galmaga **(M).**

RAGIP (Ar. ra:gib): Meyilli, istekli, hevesli.

Ilma ragıp sen gelip diñlesene **(A).**

Émri-hak tut, ragıp olgul sünnete **(A).**

İlahı bizni hayra ragıp éyle **(A).**

RAGIYET (Ar. ra'ıyet): Bak. **rayat.**

RAGNA (Ar. ra'na:): Güzel, nazik, lâtif, hoş; çok iyi, çok âlâ, görülmedik güzellikte. (Aslında bu kelime Arapçada, bilgisiz, cahil, ahmak anlamlarına gelir.)

Güli-ragna: Güzel gül.

Aldı canım yüzi énver, kamatı ragna yigit **(ZT).**

Ne tañ ger gayr birle hemdem olsa ol güli-ragna **(BH).**

RAGT (Ar. ra'd): Gök gürültüsü.

Özi dek meni sergerdan éyledi,
İşimni çu ragdı-pıgan éyledi **(Şük).**

Ragtdan gerdun yüzünde günbedi-dovvara bak **(Ga).**

RAH 1 (Far. ra:h): Yol. (Rah'ın muhaffefi rehtir.)

Ber rahı-Hicaz: Hicaz yolunda, Hicaz istikametinde.

Gapılayı-rahı-deraz: Uzak yola giden kafile.

Rah éylemek: Yol yürümek, ilerlemek.

Rahı-deraz: Uzun yol, uzak yol.

Rahı-hakıkat: Hakikat yolu, hakikî yol.

Rahı-Hicaz: Hicaz yolu.

Rahı-sovap: Doğru yol.

Rahı-şerg: Şeriat yolu.

Hassa ki ola müheyyer ber rahı-Hicaz **(B).**

Başladı gisuları gapılayı-rahı-deraz **(B).**

Magyup olsun ayagım yoluñda bes rah éylese **(Ga).**

Tapıp rahı-hakıkat dogrı yolda **(A).**

Görüner rahı-hata, rahı-sovap **(A).**

Rahı şerg üzre özüñni tanımay gersamı sen **(Ş).**

RAH 2 (Ar. ra:h): **1.** Şarap. **2.** Avuç içi, aya. **3.** Çatırtılı ses çıkarma; donma.

Rahı-reyhan: Hoş kokulu bir çeşit şarap.

Lebiñniñ curgasından bizge ber rah **(Ga).**

Hemişe mest olup ışkıñda men, serhoşluk istër men,

Tilëp laglıñ şerabından içerge rahı-reyhanı **(Ga).**

RAHA (Far. raha:): Boş, serbest bırakılmış olan, hür.

Raha kılmak (éylemek): Bırakmak, salıvermek, özgürlük vermek, serbest bırakmak, kurtarmak.

Mübtela bolgan belalarga rahasız men bu gün **(LM).**

Éy hudaya, éylegil gamdan senuberni raha **(GS).**

RAHBER (Far. ra:hber): Bak. **rehber.**

Gök üzre kıldıñ mugteber, gümrah men, bol rahber **(An).**

RAHGÜZER (Far. ra:hgozer): Yolcu, gelip geçen, seyyah; bak. **rehgüzer.**

Çün beyevanda galıp men, yok ki bir dem rahgüzer,

Neylerem, éy bagtı-talıg, munça hayran éyledíñ **(AK).**

RAHI (Far. ra:hi:): Yolcu, gelip geçen.

Rahı bolmak: Yola düşmek, yola çıkmak.

Bu sözde atlanıp haylı-sıpahı,

Hataga yüz goyuban boldı rahı **(Bah).**

RAHI-DERAZ (Far. ra:h-e dera:z): Bak. **rah.**

RAHI-HİCAZ (Far.-Ar. ra:h-e Hica:z): Bak. **rah.**

RAHIK (Ar. rahı:k): Saf ve hoş kokulu şarap.

Rahıku-mahtum ayturlar biri bar,

Möhürlikdir açalmaz kimse, éy yar **(A).**

RAHIM (Ar. rahı:m): En merhametli, en cömert, en şefkatli (Allah).

Éy rahımı-kërsaz **(MG).**

"Ri"-rahım-a, gözde yaşım deryası bipayan érer **(Mag).**

RAHIP (Ar. ra:hib, ç. rehebe, ruhba:n): Rahip; dünyayla ilişiğini kesen.

Gopup buthanadan, rahıbı-barahman çalmadı nagus **(An).**

Zühhadı-hanıkah ili ruhbanı-Sumnat **(BH).**

RAHI-REYHANI (Ar. ra:h-e reyha:ni:): Bak. **rah 2.**

RAHMAN (Ar. rahma:n): **1.** Çok merhamet eden, en merhametli. **2.** Allah.

Rahman-érrahım: Merhamet sahibi Allah.

Söze uyup unutmagın rahman **(MG).**

Ri-rahman-érrahım diyp, söz tutar men her mahal **(K).**

RAHMATAN LİL-ALEMİN (Ar. rahmatan lil a:lemin): Âlemlere rahmet. (Kur'anıkerim'in 21. suresinin 107. ayetinde yer alan bir ibare.)

Rahmatan lil alemindir hem şefigul-müznebir,

Cümle halkıñ derdine gelgen tebibulladır **(Ga).**

RAHNA (Far.): **1.** Delik, gedik, oyuk, yarık; bozuk yer. **2. Mec.** Zarar, ziyan.

Rahna salmak: Oymak, yıkmak.

Islam öyüni bozdı bu kapır nigëh ile,

Dinimge rahna saldı şikesti-külah ile **(An).**

RAHNEMA (Far. ra:hnema:): Yol gösteren, rehber.

Mısalan ayru bolgan tek semalar,

Bize aymuş bu sözni rahnemalar **(A).**

RAHŞ (Far.): **1.** Kızıl ve ak karışımı renk (Bazı sözlüklerde siyah ve kızıl karışımı renk şeklinde anlam verilmiştir.); gri, boz. **2.** Firdövsi'nin ünlü mesnevîsi "Şanama"nın baş kahramanlardan Rüstem'in atının adı. Bu at, siyah ve kızıl karışımı bir renkte olduğu için bu ad verilmiştir. **3.** At; kır at.

Rahşı-ışkıñ anlara zin éylegil **(A).**

RAHŞAN (Far. rahşa:n): Parlayan, parlak; aydınlık.

Birisi, göyë, ki hurşıdı-rahşan **(S).**

Çıkıpdır ol mehi-taban cemalıdan cahan rahşan **(An).**

RAHT (Far.): Elbise, giysi.

Ésbabı-raht: Üst baş, giysi, elbise.

Éy perim, gel, aldıran ésbabı-rahtıñ mendedir **(ŞB).**

Hup rahtın istegenler nırhı-arzan istemez **(Ş).**

RAHZEN (Far. ra:hzen): Yağmacı; haydut, eşkıya, yol kesen, bak. **rehzen.**

Rahzenler urdı bu gün yolumı **(Misg).**

Rahzenler goymagın yoluma meniñ **(MG).**

Yok ise, bolduñ hudanıñ rehzeni **(A).**

RAKAM (Ar.): **1.** Yazma, yazı, çizgi. **2.** Sayı. **3.** Buyruk, emir, ferman.

Rakam éylemek (kılmak): Yazmak.

Rakam éylëp iberdi bir suvara **(C).**

Kısmatımdır bu ézel, këtipleri kılmış rakam **(Ş).**

RAKIM (Ar. ra:kım): **1.** Yazan, çizen. **2.** Şekiller yapan, şekiller çizen. **3.** 18. asrın sonlarında ve 19. asrın başlarında Horezm (Harezm)'de yaşamış bir şairin mahlası.

RAKIP (Ar. raki:b, ç. rukaba:): **1.** Bekçi, muhafız, koruyucu. **2.** Rakip. **3.** Yabancı. **4.** Düşman, hasım. **5.** Mutasavvıfların düşüncesine göre, en büyük pirlerden on ikisi.

Bir on iki ér bardır rukaba diyrler **(MG).**

Rakıp goymaz dogrı bile gelmëge **(MG).**

Rakıplar hergiz gülmesin **(GS).**

RAKIS (Ar. raks): Dans.

Rakıs étmek: Dans etmek.

Şeyhler turdı, yigitleri rakıs étdi **(MG).**

Rakıs éder köñlüm havayı-mëhrin éylëp zerrevar **(BH).**

RAM (Far. ra:m): Sakinlik, rahatlık, huzur; boyun eğme, tâbi olma.

Ram étmek (éylemek): Huzur vermek; boyun eğdirmek.

Ram olmak: Rahatlamak, dinlenmek, huzur bulmak.

Ki të ol tekëni ram étmeseñ bes **(C).**

Her kim özün ram éyleyir **(MN).**

Diydim: andan nebsim nice ram olar **(MG).**

RAPIG (Ar. ra:fi'): Yukarı kaldıran, yükselten.

Zeminiñ rapıgı, yeriñ diregi **(MG).**

RAPIK (Ar. rafi:k): Yoldaş, arkadaş, dost.

Söyeni söy, söyene sen bol rapık **(MG).**

Rapıcu, hemdemi-ahu-fagan durur köñlüm **(BH).**

RAPIZI (Ar. ra:fizi:, ç. reva:fiz): Dinden çıkan, dinin emir ve yasaklarına uymayan; Şiî fırkasına ait, Şiî fırkasına mensup.

Ol érdi kim revapızlar penahı **(C).**

RASIH (Ar. ra:sih): Sağlam, muhkem; sebatlı, kararlı, ısrarlı, azimli; bitmiş, tamamlanmış.

Biriyazat günde almaz ëy ahı,
Bolsa herçent kimse ëlem rasıhı **(A).**

RAST 1 (Far. ra:st): Doğru, düz, düzgün; gerçek, hakikat.

Rast kılmak: Doğrultmak, düzeltmek.

Ya-ha yarıñ barmı rastıñı söyle **(SH).**
Të bir dukana rast kılam éz berayı-ışk **(B).**
Binova rast kaçan kıla bile sazı-sapar **(B).**

RAST 2 (Far. ra:st): Bir makam adı.

Rast surudı: Rast makamında söylenen şarkı.

Persuda cisim gam yün astıda govşadı,
Uşşak üynüni rast surudıda başladı **(An).**

RAST SURUDI (Far.-T. ra:st suru:dı): Bak. **rast.**

RASTTER (Far. ra:stter): Daha doğru, daha düz.

Dostlar gulak berse, aytsam sözümni rastter **(MG).**

RAVI (Ar. ra:vi:, ç, ra:viya:n): Ozan, âşık, rivayet eden, hikâye eden.

Ravıyanı-ahbar: Haberleri rivayet edenler.

Diydi kim ravılar ahbarı-çınam **(C).**
Émma ravıyanı-ahbar **(SH).**

RAVIL (Ar. Ra:vi:l): Dinî rivayetlere göre, Yakup peygamberin oğullarından biri. Hz. Yusup'u kuyuya atmış ve satmaya çalışmıştır.

Ravıl saçın çekiban yere süyrër **(KB).**

RAVIYAN (Ar. ra:viya:n): Bak. **ravı.**

RAVIYANI-AHBAR (Ar. ra:viya:n-e ahba:r): Bak. **ravı.**

RAY (Ar. ra'y): **1.** Fikir, görüş, oy. **2.** Meyil, istek, arzu.

Rayını yıkmak: Birinin söylediğini yapmamak, isteğini yerine getirmemek.

Yüz müñ akmak bolup gitse rayına **(MG).**
Akal ét cahanıñ rayın, rövüşin **(MG).**
Rayımız gaytarma, goyber, Azadım **(MG).**
Aşık bolan magşuk rayını yıkmaz **(M).**

RAYAT (Ar. ra'ı:yet): Bir hükümdarın idaresi altında bulunan ve vergi veren halk; vatandaş, vatandaşlık.

...Hak rayet bolsun-diydi **(GB).**
Ékin ékgey çün ragayat sed hezar **(A).**

RAYGAN (Far. ra:yga:n): Bedava, parasız, ücretsiz; bak. **raygan.**

Hak özi hëzir, nazır lamekan,
Gulların cennetge indër raygan **(A).**

RAZ (Far. ra:z): Sır, gizli şey.

Raz aydışmak: Sırlarını söylemek, baş başa konuşmak.

Çölde gezdi raz aydışıp halık bile **(MG).**

RAZDAN (Far. ra:zda:n): Sırdaş, sır saklayan, birinin sırlarını bilen.

Halım sorar razdanım, gel indi **(LM).**

RAZDAR (Far. ra:zda:r): Sır saklayan, sırdaş, dost.

RAZIK (Ar. ra:zık): Rızk veren.

Yol barur sen, düşmanıñ başçı gutup,
Halıkıñnı razıkıñnı unudıp **(A).**

RAZZAK (Ar. razza:k): Rızk veren (Allah).

Razzak, özüñi rızka kepildar kılıp sen **(Ş).**
Cümle halk ëhline, şah-a, razıku-razzak sen **(Ga).**

REBBENA (Ar. rebbena:): Bak. **repbena.**

RECA (Ar. reca:): **1.** Ümit, umma; dilek, istek. **2.** Korku. **3.** Tasavvufta Allah'tan merhamet istendiğinde kullanılan tabir; rica makamına ulaşma.

Reca bilen bolup magrur özüñe,
Veliken neyleyin hovpı, delil sen **(Ga).**
Kem bolup hovpı-reca, artar pisat ol bigüman **(Aş).**
Gayr ile hovpı-reca arasıda tut özüñi **(Ga).**

RECEP (Ar. receb): Arabî veya kamerî ayların yedincisi.

RECİM (Ar. reci:m): Taşlanmış, taşla vurulmuş.

Şeytanır-recim: Taşlanmış şeytan.
Şin-şerriden gutargıl, gelse şeytanır-recim **(K).**
Gaçgay andan dahı şeytanır-recim **(A).**

REDA (Ar. rida:): **1.** Dervişlerin omuzlarına attıkları, gerektiğinde namaz kılmak ve yorgan olarak kullandıkları post. **2.** Cübbe. **3.** Tasavvufta birinci merhalenin yedinci derecesi.
İygenim avı sandım, geygenim reda bildim **(MG).**
Mey içgeli redaga salıp, badanı süzüp **(An).**

REFG (Ar. raf'): Bak. **refig.**

REFGAT (Ar. ref'at): Yükseklik, yücelik, büyüklük, itibar.

Refgatı-gerdun: Gökyüzünün yüceliği.
Bu sıpat alım ile refgat mende bar **(A).**
Ayalım goygalı bu refgatı-gerdunı pest éylëp **(LM).**

REFGATI-GERDUN (Ar.-Far. ref'at-e gerdu:n): Bak. **refgat.**

REFIG 1 (Ar. raf'): **1.** Yukarı kaldırma, yükseltme; kalkma. **2.** Ayırma; iade etme; yok etme; bitirme, son verme, kesme.

Refig étmek: Yok etmek; ayırmak; iade etmek.
Bir söhbetde oturıp, refig éylegil hıcabı **(S).**
Perdeni refig éyleban yüzden nikabın alsa yar,
Toñi imesdir, ëlemi yüzige hayran éylese **(Ga).**

REFIG 2 (Ar. refi:'): Yukarı, yüksek, yüce; kaldırılan, yükseltilen.

Refigıl-émn (émr?): **1.** Barış içinde, güvenlikte, emniyette. **2.** Yüce inanç.
Kılgay alla şübhesiz gadrıñ refig **(A).**
Refigıl émn érer, peyveste ébru **(Ş).**

REFIK (Ar. rafi:k): Bak. **rapık.**

REFREF (Ar. rafraf): **1.** Kanat sallama, kanat çırpma. **2.** At. **3.** Dinî düşünceye göre, Hz. Muhammet'in Miraç Gecesi bindiği at. **4.** Soğuk rüzgâr, şiddetli rüzgâr.
Refref münüp magraç aşdı Muhammet **(MG).**
Misli sörtük yeli refref kimin ösendir **(M).**

REFT (Far.): Gitme, gidiş.

REFTAR (Far. refta:r): Kişilik, huy, karakter, özellik.
Reftarıñız maral kibi **(SH).**
Yigit köñlüne sıgan,
Atıñ görki, reftarıdır **(MG).**

REFTİ-AMAT (Far. reft-u a:med): Bak. **reft.**

REFTİGËR (Far.): Gidici, gitmeye hazır, öncü.
Éyledim ëhdi-nika sovsan-sanuber lëlezar,
Galdı Sala beg o yerde, men Zelili-reftigër **(GB).**

REH (Far.): Bak. **rah 1.**
Arzuv kılma halayık dergehin,
Illa ol halk görsetürse din rehin **(A).**

REHA (Far. raha:): Bak. **raha.**

REHBER (Far.): Yol gösteren, kılavuz, lider.
Hakıkatıñ yolların rehbersiz gezmek olmaz **(MG).**
Mahım saña boldı deryada rehber **(ZT).**

REHEM (Ar. rehim): Rahim, döl yatağı.
Éne rehemine gelende,
Kırk günde gana yetişdik **(Zın).**

REHGÜZER (Far.): Bak. **rahgüzer.**

Rehgüzeri köyüñ içre éyle bu gabrımnı rast **(Ga).**

REHİL (Ar.): Rahle.

REHMANDA (Far. rehma:nda, ra:hma:nda): Yolda kalan; bitkin, yorgun; âciz, güçsüz, muhtaç.

Rehmanda bolmak: Âciz kalmak, yolda kalmak; yorulmak, bitkin düşmek, gücü tükenmek.

Rehmanda bolup mahrum **(MG).**

REHMET (Ar. rahmat): **1.** Yufka yüreklilik; sevgi, teveccüh. **2. Mec.** Faydalı yağmur.

Bēhri-rehmetge gark étsin meni **(A).**

REHNEMA (Far. rehnema:): Yol gösteren, kılavuz, rehber; bak. **rahnema.**

Bagzını kēmil édip, halka kıldı rehnema **(AB).**

Olardan soñra bakı bil ımamı-rehnemadır **(Ga).**

Pıgamber nayıbıdır, rehnemadır **(A).**

REHNEMUN (Far. rehnemu:n): Yol gösteren, kılavuz, rehber.

Bolgul özüñ aşıklara rehnemun **(LM).**

REHREV (Far. ra:hrev, rehrev): Yolcu, gelip geçen, seyyah.

Rehrev idim, manda bolup oturdım **(MG).**

Çün éylemek vepa kişige dēhri-bisubat,
Hoş rehrevi ki éyledi katgı-tagallukat **(BH).**

REHREVİ (Far. ra:hrevi:): Yolculuk, seyahat, sefer.

Kılıp ol bişe sarı rehrevlik **(C).**

REHZEN (Far.): Yol kesen, yağmacı, haydut, eşkıya; bak. **rahzen.**

Manıg olma bu zekata, éy ganı,
Yok ise bolduñ hudanıñ rehzeni **(A).**

REKAGAT (Ar. rik'at): Rekât.

...İki rekagat namazı-hacatnı okadı **(GS).**

REKAP (Ar. rika:b): Üzengi.

Goçaklarmız ata rekap goyarlar **(G).**

REM (Far.): Ürkme, ürküş; kaçma, kaçış.

Rem éylemek: Ürkmek; kaçmak.

Reşkiden rem éyleyip, azmı-biyaban kıldı gül **(ZT).**

REMAYIM (Ar. rema:yim): Bak. **remim, rimme.**

REME (Far.): Sürü.

Remeyi-işk: Aşkın sürüsü.

Düşdi atıñ öñüne bu remeyi-işk **(B).**

REMEL (Ar.): Aruz ölçülerinden birinin adı.

REMEZAN (Ar. remeza:n): Arap aylarının dokuzuncusu; oruç tutulan ay.

Remezan diyerler ayıñ yagşısın **(MG).**

REMİDE (Far. remi:de): Ürken, ürküp kaçan.

Halıñga ram boldum, görgeç meni-remide,
Canlar guşını zülpüñ saldı duzaga, dilber **(An).**
Havalıdan anıñ her bir remide **(C).**

REMİL (Ar. raml): **1.** Kum. **2.** Fal bakma.

Remilçiler remillerige... müneççimler yıldızlarıga meşgul boldular **(BG).**

REMİM (Ar. remi:m): Çürümüş kemik; bak. **rimme.**

REML (Ar. raml): Bak. **remil.**

REMMAL (Ar. remma:l): Falcı.

REMZ (Ar. ç. rumu:z): **1.** İşaret; nişan; başkaları tarafından bilinmesi istenmeyen gizli söz. **2.** Sır, giz; tılsım.

Remz ile bildirdi abı-tabını **(LM).**

Ol mekdep éra kim okudı razı-rumuz **(C).**

RENCUR (Far. rencu:r): Sıkıntılı; sevgili, aziz; sağlıksız, hasta.

Gayıbı, hicran çekip, gurbatda rencur olmuşam **(Ga).**

RENÇ (Far. renc): Zahmet, eziyet, kaygı, tasa, huzursuzluk.

Nëler çekdim bivepanıñ rencini **(SH).**

REÑGİN (Far. rengi:n): Renkli.

Laglı-reñgin, labzı-şirin, şovkı-mestanımga ayt **(ZT).**

REÑRİZ (Far. rengri:z): Renk döken, türlü renkte olan, renkten renge giren.

Zehi, ëlem yüzi reñgriz boldı **(C).**

REP (Ar. rebb, ç. arba:b, bak. arbap): **1.** Sahip, efendi. **2.** Allah.

Repbi-ganı: Hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah; her şeyin sahibi olan Allah.

Repbil-ëlemin: Kâinatın sahibi (Allah).

Repbil-ıbat: Kölelerin sahibi.

Ya rep!: Ey Allahım!

Yarı berse, vasp éder repbi-ganı **(A).**

Yoldaş étgey nurı-imanıñnı repbil-ëlemin **(Ş).**

Magtımgulı çagır repbil-ıbadı **(MG).**

Ya rep, maksadıma haçan yeter men **(MN).**

REPBANI (Ar. rebba:ni:): Allah'ınki, Allah'la ilgili.

At biyrler ılmı-repbanı aña **(A).**

REPBENA (Ar. rebbena:): Allah'ımız; ey Allah'ım.

Zay-zulumda, repbena, fagfırlena, dana kerim **(K).**

Otlar hem diyr: "Repbena!" **(MG).**

REPBİ-GANI (Ar. rebb-e gani:): Bak. **rep.**

REPBİL-ËLEMİN (Ar. rebb-ul-a:lemi:n): Bak. **rep.**

REPBİL-IBAT (Ar. rebb-ul-iba:d): Bak. **rep.**

RESA 1 (Far. resa:): **1.** Yetişen; yeterli. **2.** Dolu; tüm, bütün, tam. **3.** Yüksek (ses). **4.** Akıllı, mantıklı, olgun.

Yene kim aklı këmil köp resadır **(C).**

Zamanında yokdı olar dek resa **(G).**

RESA 2 (Ar. resa:): **1.** Ağlama, ağlayış; matem şiiri. **2.** Arap edebiyatında İslâm'dan önce ortaya çıkan nazım şekli. Resaya, elegiya (hüzünlü, lirik şiir, ağıt ve bu nitelikteki müzikal yapıt) denilmesi doğru değildir. Resada abartmalar, başkalarıyla karşılaştırmalar yapılarak ölen kişinin haşmeti, büyüklüğü ve iyilikleri ifade edilir. Resa, ağlama esaslıdır. Bu türe mersiye de denilir. Eski Türkî halkların edebiyatında da mevcut bir türdür. (Mahmıt Kaşgar'ın "Divanı-lugat-at-Türk"ünde bulunan resalar örnek olarak verilebilir.)

RESEN (Far.): Halit, ip, urgan.

Çöşgin reseniñ, sayyat, cüftüge goşulsın tiz **(LM).**

RESİDE (Far. resi:de): Yetişmiş, olgunlaşmış.

Murgı-sütem reside: Sitem edilen kuş.

Murgı-sütem reside dek, balı-peri şikeste men **(LM).**

RESİM (Ar. resm): Gelenek, görenek, örf, âdet, tarz, şekil.

Resmi-cepa: Cefa şekli; cefa görme şartı.

Halk resmi şeyle diyp, kıbla goyarlar başı **(Ş).**

Resmi-cepadır nigëre adatı-maghut **(B).**

RESİM-RAH (Ar.-Far. resmra:h): Gelenek görenek, tertip düzen; kabul edilen kural, uyulması gereken sistem, edep, tertip.

Taşladı Nemrut otıga kim Halılılla özün,
Yagnı ahbar étdi ışkıñ resmi-rahıdan bize **(Ga).**

RESTAHIZ (Far. resta:hı:z): **1.** Kıyamet; ölülerin dirilmesi. **2.** Uyanma, dirilme.

Salıp ëlemge restahız, çapıp her yanga aşkar **(An).**

RESTE (Far.): Saf, dizi, sıra; birinin yanında duran; sınıf.

Çıkardı küfr iliniñ restesiden **(C).**

RESUL (Ar. resu:l, ç. rusul): **1.** Elçi. **2.** Peygamber.

Mecmegı-rusul: Peygamberlerin toplandığı yer.

Resulılla: Allah'ın elçisi, Allah'ın peygamberi.

Éy hëki-astanıñ olup mecmegi-rusul **(BH).**

Yüz yigrimi dört müñ geçgen rusul hem énbiya **(Ga).**

RESULIL-LA (Ar. resu:lul-la:h): Bak. **resul.**

REŞİT (Ar. reşi:d): **1.** Doğru yolda giden, kendi yolunu bulan. **2.** Cesur, yiğit, mert, kahraman.

REŞK (Far.): Kıskançlık, imrenme; cimrilik.

Reşkiden rem éyleyip, azmı-biyaban kıldı gül **(ZT).**

RET (Ar. red): Kabul etmeme, ret; vazgeçme.

Ret kılmak (étmek, éylemek): Kabul etmemek, reddetmek; vazgeçmek.

Ëhli-nasıh sözüni ret kılmadım **(A).**

Ki pazlıñ birle kılma ret yarlıkagıl günëhimni **(Ga).**

REVAFIZ (Ar. reva:fiz): Bak. **rapızı.**

REVAK (Ar.): Bak. **rovak.**

REY (Far.): Tëhran (Tahran)'ın güneyinde bulunan tarihî bir şehir. Günümüzde Rey'in harabeliğinde Şaabdılazım şehri bulunmaktadır.

Rey ülkesin dilnip, yer harap éylër **(MG).**

Şam, Mekge, Medine, Arzırumı, Rey, Termez **(S).**

REYGAN (Far. ra:yga:n, ra:yiga:n): **1.** Parasız, bedava. **2.** Boş, beyhude; bak. **raygan.**

Gaygı-gamda éziz ömrüm soldurıp,

Şum pelek azabım reygan éyledi **(MG).**

Ihsanı reygan gitmezmiş **(MG).**

REYHAN 1 (Ar. reyha:n): **1.** Fesleğen. **2.** Güzel kokulu otların umumî adı.

Diydi ki: "reyhan éder" **(MN).**

Lële-reyhan açılan ter éncimen isleseñ **(K).**

REYHAN 2 (Ar. Reyha:n): "Göroglı" destanının kahramanlarından biri.

Göroglı Reyhana inçik yalbardı,

Amandır diyene diyanat yagşı **(MG).**

REYHANI (Ar. reyha:nı:): Yeşil renkli, hoş kokulu bir çeşit şarap.

Hemişe mest olup ışkıñda men serhoşluk istër men,

Tilëp laglıñ şerabından içerge rahı-reyhanı **(Ga).**

REYP (Ar. reyb): Şüphe.

Görmedim hergiz seniñ halı-hatıñda şeki-reyp,

Andalıbı-binova divana boldı çëki-ceyp **(An).**

REZ (Far. rez, ç. reza:n): Üzüm ağacı.

Abı-rezan: Şarap.

Veli gözden akan abı-rezandır **(B).**

REZAN (Far. reza:n): Bak. **rez.**

REZM (Far.): Savaş, harp, kavga, mücadele.

Rezmara: Savaşı süsleyen; cesur, yiğit, kahraman.

Kanı İsgenderu-Dara,

Kanı sövleti-rezmara **(Ah).**

REZMARA (Far. rezm a:ra:): Bak. **rezm.**

RËHBER (Far.): Bak. **rehber.**

RËHN (Ar.): Rehin; ödünç.

Ëhli-rëhn: Rehin olanlar; rehin koyanlar.

Ëhli-rëhn üçin goysañ, Novayı hırka-u bitarı bar **(Dathah).**

RĒ'S (Ar. ré's): **1.** Baş, kafa. **2.** Yüksek yer, tepe. **3.** Başlangıç.

Rē'si-acal uryan olup **(Ş).**

RIBAHOR (Ar.-Far. riba:ha:r): Bak. **ribahor.**

RIBAT (Ar. riba:t): Bak. **ribat.**

RIHLAT (Ar. rihlat): **1.** Göç, göçme, uzak diyarlara gitme. **2.** Ölüm, ölme.

Rıhlat kılmak (étmek): Ölmek.

Dünyëden rıhlat kılıp ötgen zaman **(A).**

Men nëgadar leşger talap édip ve nëgadar mal cemıg étdim ki, hayhat-hayhat darıl-penadan bakıga rıhlat kılgay men **(AK).**

RIHNA (Ar. rahne): Bak. **rahna.**

İşiginde baglamış sap rıhna bolgan köñlümiñ,

Leşgeri-gam gelse goymaz aklı-huşum ilgeri **(Ga).**

RISA (Far. resa:): Bak. **resa.**

RISALAT (Ar. risa:let): Elçilik, peygamberlik.

Hem rısalat, hem nebüvvet mende bar **(A).**

RISVA (Far. risva:): Utanmaz, maskara, haysiyetsiz.

Peyda bermezek bolsañ, ile rısva bolar sen **(K).**

RIYA (Ar. riya:): İkiyüzlülük; göz boyama.

Rıya bolmaz alla diyip aglasañ **(K).**

RIYAZ (Ar. riya:z, t. rovza): Bak. **rovza.**

Hem arızı güli-çemen arayı-Murtaza,

Hem kamatı nahalı-rıyazı-Betuldır **(BH).**

RIYAZAT (Ar. riya:zet): Bak. **riyazat.**

RIZA 1 (Ar. riza:): **1.** Razı olma, isteme, kabul etme, anlaşma. **2.** Kadir, kıymet, saygı, hürmet, hatır.

Rıza bolmak: Razı olmak.

Ayrıldı bir-birden rızayı-aşnalık, yarlık **(LM).**

Tañrı bolgay ol kişilerden rıza **(A).**

RIZA 2 (Ar. Riza:): Bak. **Imam Rıza.**

RIZA CUYENDE (Ar.-Far. riza: cu:yende): Bak. **cuyende.**

RIZK (Ar. ç. érza:k): **1.** Rızk, azık. **2.** Allah tarafından herkese ayrılmış ve takdir edilmiş olan nimet. **3.** Yiyecek veya içecek şey.

Gullarıñ sag yola sal, éy zülcelal,

Émrige tovpık hem rızkı-halal **(A).**

Atıñ rızkı alındadır **(SH).**

RIZVAN (Ar. rizva:n): **1.** Kur'anıkerim'de belirtildiğine göre, cennetin muhafızı ve kapıcısı olan melek. **2.** Cennet. **3.** Hoşnutluk, razılık, memnunluk.

Sin-söver gulnuñ mekanın cenneti-rızvan éder **(K).**

Rİ (Ar. ra:): Arap alfabesinin onuncu harfi, ebcet hesabında 200.

Ri-rızalık birle boldum men gözel yarıñ seniñ **(An).**

Ri-riyazatlık gulnuñ rehberi iman éder **(S).**

RİBAHAR (Ar.-Far. riba:ha:r): Tefeci.

Ribahara boyun éger,

Dün'yede yigit har bolsa **(M).**

RİBAT (Ar. riba:t): **1.** Kervansaray, çöllerde konaklamak için yapılmış bina. **2.** Bağ, ip; kale, sağlam yapı.

Müñ-de bir ribat yapınça **(MG).**

Magrupı sen bu yollarda çıkmagıl,

Düzülgen ribatdır, diniñ yıkmagıl **(Mag).**

RİCA (Ar. reca:): Bak. **reca.**

RİCALUL-GAYP (Ar. rica:lul-gayb): Gaipteki insanlar; erenler, evliyalar.

Gayp érenlerdir bular, éy yol ëri,

Kim ricalul-gayp diyrler anları **(A).**

RİG (Far. ri:g): Toz; çakıl taşı, kum.

Gümgümiñ rigine dolmak yaraşmaz **(MG).**

RİGİSTAN (Far. ri:gista:n): Kumluk, taşlık, kum; çöl.

Birinçe bazara seyr étdim bu rigistan éra **(Ş).**

RİGU (Far. ri:gu:): Beş para etmez kimse, kötü ve işe yaramaz kimse; zayıf ve güçsüz kimse.

Sen indi mañа, guzım, dün'ye içre abıru,
Birgine matlabıñ seniñ hergiz kılmadım, rigu **(LM).**

RİK (Far. ri:g): Bak. **rig.**

RİKAP (Ar. rika:b): Bak. **rekap.**

RİMME (Ar. ç. rema:yim): Çürümüş kemik.

Ki yerden tura gelerler remayım **(B).**

RİNDANA (Far. rinda:ne): **1.** Pervasız, umursamaz, tasasız, kaygısız, korkusuz. **2.** Kurnaz. **3. Mec.** Muhteşem, görkemli.

Rindanalık: Pervasızlık.

Rindana kadıñ cilvesinden pitnede Vamık,
Mestana gözüñ ışvasıdan gamzede Uzra **(BH).**

Özümi meşhur édip, halk içre rısva bolganım,
Veh, ki bu étvar ile rindanalıkdandır meniñ **(Ga).**

RİNDİ-HARABATI (Far.-Ar. rind-e hara:ba:ti:): Bak. **rint.**

RİNDİ-ŞEYDA (Far. rind-e şeyda:): Bak. **rint.**

RİNT (Far. rind, ç. rinda:n): **1.** Bilerek dinin emirlerini inkâr eden. **2.** Dinî kuralların geçerli olduğu yerde içki içen. **3.** Zevkusefa

Görküñ kim ne sövdadır, bu sövdadan usanmazmı **(An).**

RİSALA (Ar. risa:le): **1.** Gönderilen. **2.** Bir mesele hakkında yazılmış ilmî eser. Abdırahman Camı'nın kafiye hakkında yazdığı "Risalayı-kapıya" adlı eseri örnek olarak verebiliriz.

RİSMAN (Far. ri:sma:n): Halat, urgan, ip.

Daglar kimin yüz müñ rısman dakarlar **(MG).**

RİŞ 1 (Far. ri:ş): Sakal.

Lénet goyma rış üstünde **(MG).**

RİŞ 2 (Far. ri:ş): Yara.

Rış göñlüm, para bagrım, magzı-sınam çék çék **(LM).**

RİŞDE (Far. rişte): **1.** Halat, urgan, ip; bağ, ilgi, ilişki. **2.** Erişte.

Rişdeyi-inkér: İnkâr ipi; inkârcının yolu, inkârcının yardımı.

Şirin can rişdesi tende asaldır **(MG).**

Akıdañı arıg tut, rişdeyi-inkére él urma **(Ş).**

RİŞVET (Ar. rişvat): Rüşvet.

Her kişi ovval gelip görse, rişvet iyrler **(MG).**

RİYASAT (Ar. riya:set): Başkanlık.

Gallu-gaşdan hem riyasat sövmeden,
Su'é-zandan dahı özün övmeden **(A).**

RİYAZAT (Ar. riya:zet): **1.** Ata bakma, atı

Riz-riz kılmak: Doğramak, parça parça etmek.

Ayralık odı gara bagrın kılıpdır riz-riz **(ZT).**

RİZE-RİZE (Far.): Bak. **riz.**

ROBA-ROY (Far. ru:be ru:): Bak. **roy.**

ROVA (Far. reva:): **1.** Reften (gitmek) fiilinden oluşturulan geniş zaman sıfat fiili. **2.** Ruhsat verilen, izin verilen, yol verilen; mümkün. **3.** Yararlı, faydalı; güzel, uygun, lâyık.

Rova görmek: Uygun görmek.

Rova kılmak: Acımamak, aman vermemek.

Rova görmediler cayıñ yagşısın **(MG).**

Aşıgıñ öldürmege nèçün rova kılasen **(DM).**

ROVAÇ (Far. reva:c): **1.** Sürüm değeri bulunan (mal); itibar gören (pazar). **2.** Geçerli olma, rağbet görme, yaygın olma, işlek.

Rovacı-şerg üçin dost kıldıñ **(C).**

ROVAK (Ar. riva:k): **1.** Üstü açık, önü örtülü yer; sundurma. **2.** Gök, gökyüzü.

Noh rovak: Dokuz gök.

Ah, kim dövran belası takatımnı kıldı tak,
Otlug éfganım bile boldı münevver noh rovak **(An).**

Yetirdi kim sedasın noh rovaga **(C).**

ROVAN 1 (Far. reva:n): **1.** Akan, akıcı. **2.** Yürüyen; gezen.

Revan étmek: Akıtmak.

Akızıp éşki-ganım abı-rovana zülpüñ **(K).**

Gözde yaşın rovan étsin **(MG).**

ROVAN 2 (Far. reva:n): Can, ruh.

Sen-sen tèci-serim, ruhı-rovanım **(ŞG).**

ROVANA (Far. reva:ne): Yola çıkma, yola düşme.

Rovana bolmak: Yola çıkmak, yola düşmek.

Zöhre gızıñ bagına rovana boldı **(ZT).**

...Ésbabın tayyarlap, yola rovana boldı **(SH).**

ROVAYAT (Ar. riva:yet): Dilden dile dolaşan söz, rivayet; söylenti.

Andag rovayat kılıpdırlar **(SH).**

ROVNAK (Ar. ravnak): **1.** Parlak, parlaklık. **2.** Güzellik. **3.** Sür'atlilik, hızlılık; etkililik.

Her bir iş içre édep bolsa ayan,
Rovnagı görner anıñ belli beyan **(B).**

ROVZA (Ar. ravze, ç. riya:z): **1.** Bağ, bahçe, bostan; yeşillik yer, bol ağaçlı ve çiçekli yer. **2.** Cennet.

Rovzayı-mutahhara: 1. Temiz bağ, mübarek cennet. **2. Mec.** Dinî önderin (imam) mezarı.

Rovzayı-rızvan: Cennet bahçesi.

Patışa... pukara lıbasını éginge geyip, rovzayı-mutahharayı-ımam Rızaga çokunmaga durdı **(AK).**

Ya reb, kıl anı rovzayı-rızvan bile ülpet **(An).**

Ol seniñ mesgeniñ rovzayı-rızvan **(GS).**

ROVZAN (Far.): Delik, deşik, oyuk.

Her peri mücgèniden köñlüm öyi rovzan bolar **(Ga).**

ROVZAYI-MUTAHHARA (Ar. ravze-ye mutahhare): Bak. **rovza.**

ROVZAYI-RIZVAN (Ar. ravze-ye rizva:n): Bak. **rovza.**

ROY (Far. ru:, ru:y): **1.** Yüz, çehre. **2.** Üst, bir şeyin dış yüzü, yüzey.

Roba-roy: Yüz yüze.

Roy bermek: Türemek, ortaya çıkmak, meydana gelmek.

ROYI-POŞLI (Far.-T. ru:yı pu:şlı): **1.** Yüzü kapalı, yüzü perdeli. **2.** Kapaklı.

Birniçesi royı poşlı, birniçesi binıkap **(Ş).**

ROYI-TAHKIK (Far.-Ar. ru:y-e tahkı:k): Bak. **éz, tahkık.**

ROYI-ZEMİN (Far. ru:y-e zemi:n): Bak. **roy.**

ROYMAL (Far. ru:yma:l): Eşarp, baş örtüsü.

Sövdügine roymal atar her biri **(MN).**

ROZ (Far. ru:z): Gün, gündüz.

Rozı-ceza: Ceza günü, ahiret, kıyamet.

Rozı-écel: En eski gün. (Dinî düşünceye göre, insanoğlu yaratılmadan önceki devir.)

Rozı-hicran (pırkat): Ayrılık günü.

Rozı-magşar: Kıyamet, ahiret.

Rozı-şep: Gece ve gündüz.

Rozı-ceza yoldaş aña **(MG).**

Rozı-ézel ruhuñ éken **(MG).**

Bize kısmat boldı bu rozı-hicran **(SH).**

Rozı-pırkatdır bu gün, aramı-canım yagşı bol **(LM).**

Rozı-magşarda ukubetdir işi **(A).**

Tazıyana birle dayım rozı-şep **(A).**

ROZI (Far. ru:zi:): Rızk.

Rozı kılmak: Bağışlamak, rızk vermek (Allah tarafından).

Rozı kıl aşıga didarı sen **(A).**

Rozı kılıp, bizge berse gerekdir **(MG).**

ROZI-CEZA (Far.-Ar. ru:z-e ceza:): Bak. **roz.**

ROZI-ÉZEL (Far.-Ar. ru:z-e ézel): Bak. **roz.**

ROZI-HAŞR (Far.-Ar. ru:z-e haşr): Bak. **roz.**

ROZI-HİCRAN (Far.-Ar. ru:z-e hicra:n): Bak. **roz.**

ROZI-PIRKAT (Far.-Ar. ru:z-e fırkat): Bak. **roz.**

ROZI-ŞEP (Far. ru:z-e şeb): Bak. **roz.**

ROZ-MAGŞAR (Far.-Ar. ru:z-e mahşar): Bak. **roz.**

ROZUGĒR (Far. ruziga:r): **1.** Hayat, yaşam. **2.** Zaman, devir.

Magtımgulı, niçik geçse rozugēr **(MG).**

Ötürip rozugēri hoş parahat **(C).**

RÖVŞEN (Far. revşen): Parlak, aydın.

Rövşen salar yagtı cahana gözel **(K).**

Cahanı bu ikevden rövşen étmiş **(A).**

RÖVŞENLİK (Far.-T.): Aydınlık.

Çık garañkı dün'yeden rövşenlik iste, éy köñül,
Gör, ne rövşenlik gelur her lahza garşudan saña **(Ga).**

RÖVŞEN ZAMIR (Far.-Ar. revşen zami:r): Bak. **zamır.**

RÖVÜŞ (Far. reviş): Yol, metot, usul, yöntem.

Érenler hem ötüpdir bu rövüşde **(C).**

Akıl ét cahanıñ rayın, rövüşin **(MG).**

RÖVZEN (Far. rovzan): Bak. **rovzan.**

RU (Far. ru:, ru:y): **1.** Yüz, çehre. **2.** Üst, bir şeyin dış yüzü, yüzey; bak. **roy.**

Mehi ru: 1. Ay yüzlü. **2.** Güzel.

Ayak barmagından dızıga tekru,
Hoş ıslı zagpırandır, éy mehi ru **(A).**

RUBAGI (Ar. ruba:ı, ç. ruba:ı:ya:t): Tam bir anlam ifade eden dört dizelik nazım biçimi. Bundan dolayı bu tür şiirlere rubagı (rubaî, dörtleme) ve dubeyt adları verilmiştir. Rubaîde 1, 2 ve 4. dizeler kafiyeli, 3. dize serbesttir. Fakat kimi zaman 4 dize de kafiyeli olabilir. Bu tür rubaîye terane rubaî adı verilir. Rubaînin bir özelliği de yoğun fikir örgüsüne sahip oluşudur. Rubaîde, toplumsal, ahlâkî, öğretici konular özlü olarak anlatılır. Şekil olarak kasidenin ve gazelin ilk iki beytine de rubaî demek mümkündür. Rubaî aruzun 24 kalıbıyla yazılabilir. Türkî

halkların edebiyatlarında ilk defa rubaî nazım şeklini Türkiye'de yaşamış Türkmen şair Burhaneddin Sivaslı (14. asır) ve Hindistan'da yaşamış Bayram Han kullanmışlardır.

Doğu edebiyatında rubaînin gelişmesinde Omar Hayyam'ın (12. asır) büyük rolü olmuştur.

Türkmen klâsik edebiyatında rubaîye oldukça az rastlanır. Dövletmämmet-Azadı bazı rubaîler yazmıştır.

Ummudırlar, asıdırlar bendeler,
Hızmata layık degil sermendeler,
Lutfı-ıhsanıñ bile tut golların,
Barçadan üzmüş golun dermendelir.

RUBAGIYAT (Ar. ruba:ı:ya:t): Bak. **rubagı.**

RUBAP (Ar. reba:b): Bir çeşit telli müzik aletinin adı.

Saz édilse çün gıcak, dutar hem çengu-rubap,
Hoş ovaz göyende bolsa, nagmadan istër köñül **(S).**
Çalıp şeypur ile çengu-rubabın **(C).**

RUBE-RAH (Far. ru:bera:h): Gitmeye hazır olan, yola çıkan.

Rube-rah kılmak: Yola çıkarmak, gitmek için hazırlamak, uğurlamak.

Galmayın aluda, asılık bile gümrah olup,
Tovpıkıñ yar éyleban kılgıl meni pes rube-rah **(Ga).**

RUBE-RU (Far. ru:be ru:): Yüz yüze; bak. **roy.**

Rube-ru bolgaçı maña bakdı, "sovul bir yan" diydi,
Can alur gorkmasmı sen bu gözlerim alasıdan **(Ga).**

RUBUG (Ar. rub'): Dörtte bir, çeyrek.

RUCUG (Ar. rucu:'): Yönelme.

Rucug éylemek (kılmak): Yönelmek.

Gayıbı, men özge sarı éylemen hergiz rucug,
Bolmuşam divana ışkı-laubalı birle men **(Ga).**
Dayıma pısk işlere kıldım rucug,
Bir dem olmay nefsi-dünyëden furug **(A).**

RUD (Far. ru:d): Irmak, çay.

Rud boyıga barıp gusul kıldı **(MM).**

RUDAPA(Y) (Far. ru:de pa:, ru:de pa:y): (Kelime karşılığı karnından ayaklıdır.) Masallarda ve efsanelerde karşılaşılan insan suretindeki korkunç hayvan.

Neylëyin, éy dostlar, men rudapaga uçradım **(GS).**

RUDHAN (Far. ru:dha:ne): Irmak, çay.

Tut hasap, burcı-gerdan kaysıdır?
Üç yüz altmış cuyı-abu, iki rudhan kaysıdır? **(Şab).**

RUGAN (Far. ru:gan): Yağ.

Asal bilen gatışıp, rugan kimin érër sen **(M).**

RUH 1 (Ar. ru:h, ç. arva:h): Can.

Arvahı-piran: Pirlerin canları.

Ruhbagş: Can veren.

Ruhefza: Cana can katan, hayat veren; mutluluk veren.

Hem yene bolgay saña arvahı-piran mëhriban **(Ş).**
Çoh murdanı tirgüzgen ruhbagşı nışan sen-sen **(ZT).**
Ki ruhyefza éken bu cay **(LM).**

RUH 2 (Far. roh): Yüz, çehre.

Ruhı-zerdim üzre ganlı yaşım dınmay akar her dem **(S).**

RUHANI (Ar. ru:ha:ni:): Ruha ait, ruhla ilgili; dinî lider.

RUHBAGŞ (Ar.-Far. ru:h bahş): Bak. **ruh 1.**

RUHBAN (Ar. ruhba:n): Bak. **rahıp.**

RUHEFZA (Ar.-Far. ru:h éfza:): Bak. **ruh 1.**

RUHI-BEDENAMIZ (Ar.-Far. ru:h-e beden a:mi:z): Bak. **bedenamız.**

RUHSAR (Far. ruhsa:r): Yüz; yanak.

Niçe yaru, hemdemi, ruhsarı-zibalar bilen **(GS).**

RUHSARA (Far. rohsa:re): **1.** Yüz; yanak. **2.** Genel görünüş.

Işkıñ odı ruhsarasın zert étgen **(LM).**

RUHUL-ÉMİN (Ar. ru:h-ul-kuds): Cebrail.

RUHUL-KUDS (Ar. ru:h-ul-émi:n): Cebrail.

Rehberiñ bolgay melayıklar éra ruhul-émin **(Ş).**

RUİNTEN (Far. ru:i:n ten): Tunç beden; bedeninden ok geçmeyen. ("Şanama"nın kahramanlarından İspendiyar'ın lâkabıdır.)

RUKABA (Ar. rukaba:): Bak. **rakıp.**

RUKGA (Ar. ruk'a): Mektup, selâm yazısı.

Cahanda ahım otudan şerara düş-düşdür,
Ki rukgam her biri élterge namaber guşdur **(An).**

RUKN (Ar. rukn, ç. érka:n): **1.** Destek, dayanak, sütun. **2.** Derece, rütbe, unvan.

Érkanı-dövlet: Hükûmet üyeleri, devletin ileri gelen bürokratları.

Nazar kıldım bu dört rukna yazılmış **(A).**
Akar dört rukn gupbadan sera-ser **(A).**
Yıgıldılar tamam érkanı-dövlet **(C).**

RUKUG (Ar. ruku:'): Namazda elleri dizlere dayayıp, vücudun belden yukarısı yere paralel olacak şekilde eğilme.

Hem dürüst kılsa vuzu birle sücut,
Hem rukug hem kıyam ahır kugut **(A).**

RUM (Ar. Ru:m): **1.** Gretsiya (Romalı) ve Bizanslılara verilen ortak isim. **2.** Anadolu yarımadası. **3.** Türkiye.

Gezdiler Rumuñ düzüni **(MG).**
Magtımgulı, Rumustana **(MG).**
Gitseñ, Kébe tapılar,
Rumustana sarı **(MG).**

RUMUSTAN: Bak. **Rum.**

RUSIYA (Far. ru:si:ya:h): Rezil, maskara, mahcup, utancı olan.

Rusıya bolmazdan burun **(MG).**
Afu kıl, tutmagıl men rusıyahı **(Ga).**

RUSİYEH (Far. ru:siyah): Yüzü kara, yüzsüz, utanmaz, hayâsız, rezil, maskara, bak. **rusıya.** Siyeh, siyahın muhaffefidir.

Éy rakıbı-rusiyeh, git, yar işiginden narı,
İkimizniñ arasında négehan gan olmasın **(Ga).**

RUT (Far. ru:d): Irmak, çay.

Her tarapga rut akızdı iki yandan gözlerim,
Guiya biri érer Ceyhun, yene birisi Şet **(Ga).**

RUTBA (Ar. rutbet): Derece, mertebe; yer, mevki.

Rutbatı-agla: En yukarı derece.

Ki razı kılmasañ anı bu gün sen,
Bu dostluk rutbasından ayrur men **(A).**
Ayagında berersem, maña rutbatı-agladır **(B).**

RUTBAT (Ar.): Bak. **rutba.**

RUTBATI-AGLA (Ar. rutbet-e a'la:): Bak. **rutba.**

RUYBE-RUY (Far. ru:y be ru:y): Bak. **roy, rube-ru.**

RUYI-ZERT (Far. ru:y-e zert): Bak. **roy.**

RUZ (Far. ru:z): Gün; gündüz; bak. **roz.**

Ruzı-kıyam: Kıyamet günü, ahir zaman.

Tañrı anı saklagay ruzı-kıyam **(A).**

RUZGĔR (Far. ru:zga:r): Yaşam, hayat; zaman, devir.

Garargan ruzgërimni yüziden apıtap éylëp **(An).**

RUZI (Far. ru:zi:): **1.** Bir gün, günün birinde. **2.** Rızk.

RU'YET (Ar. ru'yet): Görme, görüşme.

Ru'yeti-didar üçin mushap meşveret éyledim **(Ga).**

RÜKN (Ar. rukn): Bak. **rukn.**

RÜSTEM (Far. Rostem): Zal ve Rudaba'nın oğullarının ortak adı, birçok halk hikâyesi ve masalın esas kahramanı, Firdövsi'nin eseri "Şanama"nın baş kahramanı. Rüstem çok büyük bir çocuk olduğu için annesinin karnı kesilerek dünya getirilmiştir. Rüstem, daha yaşı yetmeden bir fili öldürdü. Semengan hükümdarının kızı Tëhmine ile evlendi. Ondan Suhrap adlı bir oğlu oldu. Rüstem, edebiyatta kahramanlığın, yiğitliğin ve yenilmezliğin sembolü olmuştur.

RÜSTEMANA (Far. rustema:ne): Rüstemce, Rüstem gibi; cesur, yiğit.

Biri Hallı bahadır rüstemana **(C).**

RÜSÜL (Ar. rusul, t. resu:l): Bak. **resul.**

S

SA (Far. sa:): Asa (a:sa:)'nın hafifletilmiş şekli; benzer, gibi anlamlarına gelir.

Ör.:

Anbarsa: Amber gibi.

Semensa: Yasemin çiçeği gibi.

Yüzü-kaddu, semensa kĕkiliniñ sadkası éylĕp,
Güli-sünbül bile servi-çemenni kıldı azadı **(An).**

SABA 1 (Ar. saba:): Hafif, ılık ve hoş rüzgâr.

Badı-saba: Tan yeli, hafif, hoş rüzgâr.

Éy saba, zarım meniñ arz ile cahanımga ayt **(ZT).**

SABA 2 (Ar. saba:h): Sabah.

Saba turup, sazlaşaylı, sövdügim **(Ş).**

Bu günki işimi sabaya goyman **(D).**

SABAH (Ar. saba:h): Bak. **saba 2.**

Sema üzre kevakìpler birevniñ köyüde bilmen,
Gezerlermi sabah olgınça kim bidar men yañlıg **(Ga).**

SABAHIL-HAYR (Ar. saba:hıl-hayr): Hayırlı sabahlarınız olsun.

Sabahıl-hayr ömrüñ bar éken, agşama baş egme **(H).**

SABI (Ar. sebi:): Çocuk.

Niçe balıg geçdi, niçe müñ sabı **(MG).**

Sabılar ulalıp, bu yaşa yetgey **(A).**

Ne kıldı vepa dĕhr pıgamberge, nebige,
Rehim étmedi ol akıl balıgga, sabıga **(An).**

SABIK (Ar. sa:bık): Önceki, evvelki, geçen, geçmiş.

Dövri-sabık: Önceki devir, geçmiş devir.

Dövri-sabıkda ötenler, yar, cemalñ üçin émin **(MG).**

SABIR 1 (Ar. sabr): **1.** Sabır; bekleme, katlanma, direnme, dayanma. **2.** Tasavvufta birinci merhalenin ikinci derecesi.

Ĕhli-sabır: Sabırlı; dayanıklı; verilene razı.

És-sabrı miftahıl-cenan: Sabır cennetin anahtarıdır.

Sabır kılmak (étmek): Sabretmek; beklemek, dayanmak.

Ĕhli-sabır bolgay anıñ özleri **(A).**

Baglı gapını sabır açar,
És-sabrı miftahıl-cenan **(MG).**

Yamana sabır kıl, yagşa şükür éyle **(MG).**

SABIR 2 (Ar. sa:bir): Sabırlı, sabreden.

Kanda tapgay men seni kıldı soval,
Men pakır sabır katında diydi ol **(A).**

Diyse, ger Gayıbı, yarım, cepa babında sabır bol **(Ga).**

SABIT (Ar. sa:bit): Sabit, sağlam, yerinde duran, hareketsiz.

Sabıt gadam: Dayanıklı, ısrarlı, azimli; kararlı.

Göz yaşım bahrı éra sabıt gadam men éyle kim,
Mövç urup kölekiden keştisini sındırmadı **(Ga).**

SABIT GADAM (Ar. sa:bit kadam): Bak. **sabıt.**

SABİT (Ar. sa:bit): Bak. **sabıt.**

SAD (Far.): Yüz (sayı).

Sad sal: Yüz yıl.

SADA DİL (Far. sa:de dil): Temiz kalpli; saf.

Bu mü'mün sada dil şekrak imesdir **(A).**

SADAGA (Ar. sadaka): **1.** Sadaka. **2.** Kurban etme, feda etme.

Serim saña sadaga, sallangın böri dilber **(M).**

Kaşık ganım Zöhre cana sadaka **(ZT).**

SADAK (Ar.): Doğruluk, ihlâs, temiz kalplililik. (Sıdk'ın değişmiş şekli)

Êhli-sadak: Temiz kalpli, candan, içten, samimî.

Yedi cennete Aden at aymış hak,

Diysinler cümle mü'mün êhli-sadık **(A).**

SADAP (Ar. sadaf): **1.** Sedef, inci kabuğu. **2.** İçinden kabuğu alınmış koza kabuğu.

Şeker zıban, sadap dişli **(MG).**

SADIK (Ar. sa:dık, ç. sa:dıka:n): İçten, samimî, doğru sözlü.

Tañrı dergêhinde sadık éylegey **(A).**

Işk êhli bolmayın ışkıña sadık bolmasam **(BH).**

SADIKAN 1 (Ar. sa:dıka:n): Bak. **sadık.**

SADIKAN 2 (Ar. sa:dıkan): Gönülden, yürekten.

Sadıkan ıkrar bolup, geldim saña imana, huv **(Misg).**

SADIR (Ar. sa:dir, ç. sa:dira:t): İhraç, dışarı çıkarma.

Sadır étmek: İhraç etmek, yurt dışına çıkarmak.

SADIRAT (Ar. sa:dira:t): Bak. **sadır.**

SADKA, SADAKA (Ar.): Bak. **sadaga.**

SADR (Ar.): **1.** Yukarı; evin baş köşesi, konuğun oturtulduğu yer; her şeyin önü, başı. **2.** Yürek, kalp. **3.** Göğüs. **4.** Baş, başkan.

Sadrı-kêyinat: Kâinatın başı, en büyüğü.

Gör, ne alıgadrı-sadrı-kêyinatam, éy köñül **(Ga).**

SADRI-KÊYİNAT (Ar. sadr-e ka:ina:t): Bak. **sadr.**

SAFAKÊR (Ar.-Far. safa:ka:r): Neşeli, sevinçli, mutlu; ilgisiz, umarsız.

Bilmedim,sen kaysı bolduñ, belli bir iş tutmadıñ,

Ne safakêrlik bilen bolduñ, ne mollalık bilen **(MG).**

SAFA VE MERVE (Ar.): Bak. **Sapa-Merve.**

SAFAR (Ar.): Bak. **sapar.**

SAFDAR (Ar.-Far. **saff:** saf; **der:** delici, yırtıcı): **1.** Cesur, yiğit, kahraman. **2.** Hz. Alı'nın lâkabı.

İbni-serhen, serveri-safdar,

Mal tapar guşbegiyi-niksiyer **(Şük).**

Éy rapıkım, éy şefıkım, şêhriyarım, safdarım **(Sey).**

SAFHA (Ar. safhe): Yüz, dış yüz; sayfa.

Cemalıñ safhası tutdı, dökülmiş **(GS).**

SAFI (Ar. safi:, ç. ésfiya:): Temiz, pak, katıksız; seçilip alınan, seçilmiş, seçkin.

Ovval Adam safı-ulla hakı üçin **(MG).**

Énbiya-u, övlüyê-u, ésfiya **(A).**

SAFŞİKEN (Ar.-Far.): Düşman saflarını bozan.

SAFVAN (Ar. Safva:n): Sahabeden biri. 663'te vefat etmiştir.

SAGADAT (Ar. sa'a:det): Baht, bahtlılık; mutluluk, kutluluk, esenlik.

Burcı-sagadat: Bahtlılık ayı; bahtiyarlık.

Müşteri-sagadat: Bahtlı, bahtiyar, mutlu.

Humayun bakışlı, burcı-sagadat **(GS).**

Mahbubul-kulup, müşteri sagadat érdi **(SH).**

SAGAR (Far. sa:gar): İçki kadehi, kâse.

SAGDAK: Ok koymaya yarayan kılıf, okluk.

Okı on dört, sagdağı bëş **(Ş).**

SAGDI-VAKGAS (Ar. Sa'd-e Vakka:s): **1.** Sagt ibn Ébi-Vakgas, sahabeden biri. 634-635'li yıllarda Culavla ve Kadısıya denilen yerlerde Éyran (İran) askerlerini bozguna uğrattı. İran'ın payitahtı Tisfun'u işgat etti. **2.** Yakın Doğu'da ve Orta Aziya (Asya)'da karşılaşılan dinî rivayetlerden oluşan bir destan. Bunu Andalıp'ın yazdığını söyleyenler de vardır.

SAGINMAK (sa:gınmak): Düşünmek, duraksamak, tereddüt etmek; canı sıkılmak, içi sıkılmak.

Sagınar ölmezden ovval, tende canım galmaz-a **(MG).**

Sakıya, içgende éşref camıdan bizni sagın,

Kim pakırlarnı unutma éşretiñ dövranıda **(Ga).**

SAGIR 1 (Ar. sagı:r, ç. sıga:r): **1.** Küçük. **2.** Yetim. **3.** Bulûğa ermemiş (çocuk).

Hem sagıru, hem kebir oldı dogagöyüñ hemin **(Ş).**

Sagır érdik, kebir étdiñ, bizi sen **(A).**

Yıgılıp hem kibaru, hem sigar bil **(S).**

SAGIR 2 (Far. sa:gar): Kâse, içki kadehi.

Sagırı-mergi-ocal her dem saña éylër humar **(Ş).**

SAGIRŞU (Far. sa:garşu:): Kadeh yıkayan, kâse yıkayan; **mec.** şaraba gark olan, şarap ile yıkanan.

Badanıñ lezzetiden zuht éhli gapıldır,

Ger habar tapsa redasını éder sagırşu **(Şük).**

SAGIT 1 (Ar. sa:'id): El, kol, bilek.

Şeh-a, sagıtlarıñdan binesibem **(B).**

SAGIT 2 (Ar. saf'ı:d): Bahtlı, bahtı açık.

Sagıt kılmak: Mesut etmek, sevindirmek.

Hak ézelde kimseni kılsa sagıt **(A).**

SAGIT İBN CUBEYR (Ar. Sa'ı:d ibn Cubeyr): Attar'ın "Tezkiretul-övlüyë" adlı eserinde belirtildiğine göre, Hasan Basrı (?/728-729) ile aynı asırda yaşamış bir mutasavvıftır.

Imam hoca Necmiddin diymişdir,

Sagıt ibn Cubeyrden sözlemişdir **(A).**

SAGLAP (Ar. sa'leb): **1.** Tilki. **2.** Hz. Muhammet devrinde yaşamış bir kişi.

Saglabı gör kim zekatın bermedi,

Hak resul ol demde kapırdur diydi **(A).**

SAGT 1 (Ar. sa'd): Baht, talih, kader; iyilik, güzellik.

Yagşı gün sagt gelip mısalım **(MG).**

SAGT 2 (Ar. sa'd): **1.** Bak. **Sagdı-Vakgas. 2.** Sagt ve Sagıt adındaki iki dost. Kendileri sahabedendir.

Sagdı-Sagıt hakına, şıh Cüneyt hakına,

Şıh Bayezit hakına bagış éyle günëhimni **(Z).**

SAGY (Ar. sa'y): Uğraşma, çabalama, çalışma, elinden geleni yapma.

Sagy étmek: Çabalamak, çalışmak, elinden geleni yapmak.

Sagy ile gutulmadım bu beladan, ya reb **(MG).**

Laglıdan këm isterem bolmas miyesser sagy ile **(Ga).**

Sagy éder ki tovap éde işigin **(B).**

SAHA (Ar. saha:): Cömertlik, el açıklığı.

Sehabı-saha: Cömertlik bulutu.

Gelse goldan sen dahı kılgıl saha **(A).**

Dili-safi bile siperi-kerem,

Kefi-kafi bile sehabı-saha **(BH).**

SAHABA (Ar. saha:ba, t. sa:hib ve saha:bi:): Hz. Muhammet'i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş Müslüman kimseler. Sahaba, aslında çoğul bir kelime olsa da dilimizde tekil ifade eder bir şekilde kullanılmaktadır. Kelimenin anlamdaşı éshaptır.

Sahabalar hemme dostı-nebidir **(C).**

Ol sahabanıñ biri pıgambere
Arz kıldı bu sözi ol servere **(A).**

SAHABI (Ar. saha:bi:, ç. ésha:b): Bak. **sahaba.**

SAHAP (Ar. seha:b): Bak. **sehap.**

SAHAVAT (Ar. saha:vet): Cömertlik, el açıklığı, bağışlama, verme.

Sahavat galmandır bayıñ élinde **(Zın).**

Bir perzendi-salıh sahavat éyle **(ZT).**

SAHBA (Ar. sahba:): **1.** Al, kızıl. **2.** Şarap.

Camı-sahba: Şarap kadehi.

Añа köyüñde më'vadır, élinde camı-sahbadır **(An).**

Camı-sahbadır deñiz, gör, bayram ét köñlüñ öyün **(An).**

SAHIBI-BİDAT (Ar.-Far. sa:hib-e bi:da:d): Bak. **bidat.**

SAHIBI-ÉSRAR (Ar. sa.hib-e ésra:r): Sırların sahibi, sır saklayan, sırdaş.

SAHIBIL-HUT (Ar. sa:hib-él-hu:t): **1.** Balık sahibi. **2.** Bak. **Yunus.**

SAHIP (Ar. sa:hib, ç. ésha:b): **1.** Sahip. **2.** Yukarı derecede olan şahıs. **3.** Dost, arkadaş.

Sahıp besaret: Olacakları önceden hissedebilen, anlayışlı, akıllı.

Sahıp cemal: Güzellik sahibi, lâtif, hoş.

Sahıp ıhlas: İhlâslı, sebatlı, kararlı.

Sahıp kerem: Cömert, eli açık.

Sahıp mahlukat: Yaratılmışların sahibi; Allah.

Sahıp mansap: 1. Rütbe, mevki sahibi, yukarı mertebede olan. **2.** Subay, zabit.

Sahıp nızam: Vazifesi çok önemli olan kişi; vezir.

Sahıp parasat: Çok zeki, akıllı, her şeyi kolayca kavrayan.

Sahıp pazl: İlim sahibi, bilgili.

Éda bolmas bil, éy sahıp besaret **(C).**

Sen éger sahıp cemal yüz müñ perizat isleseñ **(ŞB).**

Hem dahı sahıbı-ıhlas ola **(A).**

Niçe éshap bar idi andag bahadur pëlvan **(Ş).**

Dövleti sahıp kerem, soltana arzım aydayın **(K).**

Éy sahıbı-mahlukat, galdım bir çah içinde **(ZT).**

Pes armandır, bil, éy sahıp nızamım **(C).**

Özi sahıp parasat, adı Gultan **(C).**

Patışahı-bakerem sen, sahıbı-pazlı-azım **(Ş).**

SAHIP BESARET (Ar. sa:hib besa:ret): Bak. **sahıp.**

SAHIP CEMAL (Ar. sa:hib cema:l): Bak. **sahıp.**

SAHIP IHLAS (Ar. sa:hib ilha:s): Bak. **sahıp.**

SAHIP KEREM (Ar. sa:hib kerem): Bak. **sahıp.**

SAHIPKIRAN (Ar. sa:hibkıra:n): **1.** Bahtlı, uğurlu günde doğan; tahmin edilen vakitte doğan. **2.** Şatafatlı, görkemli, debdebeli, zengin, güçlü hükümdarların sıfatı, unvanı. **3.** Zühre ve Müşteri yıldızlarının aynı burçta, aynı derece ve noktada birleşmesi esnasında doğan. (Bu zamanda doğan çocuğun talihli ve yüksek mertebelere ulaşacak biri olduğuna inanılır.) **4.** Teymir'in unvanı.

Hoş muazzam mehveşi-sahıpkıranım bar meniñ **(Ga).**

Hanı meniñ ol sahıpkıranım,

Köydürdi, dostlar, yarıñ pıragı **(An).**

SAHIP MAHLUKAT (Ar. sa:hib mahlu:ka:t): Bak. **sahıp.**

SAHIP MANSAP (Ar. sa:hib menseb): Bak. **sahıp.**

SAHIP NIZAM (Ar. sa:hib neza:m): Bak. **sahıp.**

SAHIP PARASAT (Ar. sa:hib fera:set): Bak. **sahıp.**

SAHIP PAZL (Ar. sa:hib fazl): Bak. **sahıp.**

SAHIP SERİR (Ar. sa:hib seri:r): Bak. **serir.**

SAHIPZAMAN (Ar. Sa:hibzama:n): Hasan Ésgeri'nin oğlu Abulkasım Muhammet. Şiîlerin on ikinci imamı. Mêti, Sahıpzaman gibi lâkapları vardır. Dinî rivayetlere göre, tekrar dirilip dünyada yaşayacakmış.

Ya, Sahıpzamana bagışla bizni **(MG).**

SAHIR (Ar. sa:hir): **1.** Büyücü, sihirbaz. **2.** Muhteşem, şahane, mükemmel, çok güzel.

Caduga boldum şahır

Bent étdi muya sahır **(Misg).**

Biri sahırdır, biri bir gan döküci cellat érer **(Ga).**

SAHN (Ar.): Meydan, boşluk yer.

SAHRA (Ar.): Kaya, sarp ve dik yer; büyük çöl.

Acap sahra sıratnıñ yeñsesinde,

Ki pëkize agaçlar bardır anda **(A).**

SAHT (Far.): Sağlam, muhkem, katı, sert.

Deryadan bay nedir, daşdan saht nedir **(MG).**

SAHTI-DİL (Far. saht dil): Taş yürekli.

Sahtı-dil yüregi hergiz boş bolmaz,

Her niçe gınansa, köñli hoş bolmaz **(MG).**

SAKA (Ar. sakka:): Sucu, su dağıtan kimse.

Curgayı tutmuş saña gör kim muattaldır saka **(Ga).**

SAKAMAT (Ar. saka:met): Hastalık, illet.

Merdümi-çeşmiñe oldı ise sakamat **(B).**

SAKAR (Ar.): Cehennem.

Sakar diyen caya seni salarlar **(MG).**

Işkıñ odı misli sakar, canımga düşmüşdir, yakar **(Ga).**

Kükreyir hem titreyir gahru-gazap birle sakar **(MG).**

SAKAT (Ar. ç. éska:t): **1.** Yanlış, hata. **2.** Faydasız; sakat, âciz. **3.** Sakat olan organ. (göz, el, ayak vb.) **4.** Hatalı, bozuk.

Élemi-panını hümmet vahşı birle katg kıl,

Yogsa bu çöl yolda bolur köp pelek rahşı sakat **(Ga).**

SAKI (Ar. sa:kı:): **1.** Mecliste kadehlere şarap koyan. **2.** Su veren, su dağıtan.

Sakınıñ golundan badalar içgen **(GS).**

Sakı turdı, ses étdi **(MG).**

Ne sakıdır, pıyalasın yörüder **(MG).**

SAKIL (Ar. sakı:l): Ağır.

Sogabımdan günëhim

Sakıl éyleme, cepbar **(Misg).**

SAKINAMA (Ar.-Far. sa:kı:na:me): Klâsik edebiyatta bir tür manzum eserin genel adı. Sakınama, genellikle mesnevî şeklinde ve aruzun mütekârip bahriyle yazılır. Şair manzumenin birçok yerinde sakiye yönelerek duygularını, coşkularını açıklar.

SAKIT (Ar. sa:kıt): Yukarıdan aşağı düşen, aşağı düşmüş.

Sakıt éylemek: Yukarıdan aşağı düşürmek; yıkmak.

Hoş muazzam mehveşi-sahıpkıranım bar meniñ **(Ga).**

Hanı meniñ ol sahıpkıranım,

Köydürdi, dostlar, yarıñ pıragı **(An).**

SAHIP MAHLUKAT (Ar. sa:hib mahlu:ka:t): Bak. **sahıp.**

SAHIP MANSAP (Ar. sa:hib menseb): Bak. **sahıp.**

SAHIP NIZAM (Ar. sa:hib neza:m): Bak. **sahıp.**

SAHIP PARASAT (Ar. sa:hib fera:set): Bak. **sahıp.**

SAHIP PAZL (Ar. sa:hib fazl): Bak. **sahıp.**

SAHIP SERİR (Ar. sa:hib seri:r): Bak. **serir.**

SAHIPZAMAN (Ar. Sa:hibzama:n): Hasan Ésgeri'nin oğlu Abulkasım Muhammet. Şiîlerin on ikinci imamı. Mëti, Sahıpzaman gibi lâkapları vardır. Dinî rivayetlere göre, tekrar dirilip dünyada yaşayacakmış.

Ya, Sahıpzamana bagışla bizni **(MG).**

SAHIR (Ar. sa:hir): **1.** Büyücü, sihirbaz. **2.** Muhteşem, şahane, mükemmel, çok güzel.

Caduga boldum şahır

Bent étdi mıya sahır **(Misg).**

Biri sahırdır, biri bir gan döküci cellat érer **(Ga).**

SAHN (Ar.): Meydan, boşluk yer.

SAHRA (Ar.): Kaya, sarp ve dik yer; büyük çöl.

Acap sahra sıratnıñ yeñsesinde,

Ki pëkize agaçlar bardır anda **(A).**

SAHT (Far.): Sağlam, muhkem, katı, sert.

Deryadan bay nedir, daşdan saht nedir **(MG).**

SAHTI-DİL (Far. saht dil): Taş yürekli.

Sahtı-dil yüregi hergiz boş bolmaz,

Her niçe gınansa, köñli hoş bolmaz **(MG).**

SAKA (Ar. sakka:): Sucu, su dağıtan kimse.

Curgayı tutmuş saña gör kim muattaldır saka **(Ga).**

SAKAMAT (Ar. saka:met): Hastalık, illet.

Merdümi-çeşmiñe oldı ise sakamat **(B).**

SAKAR (Ar.): Cehennem.

Sakar diyen caya seni salarlar **(MG).**

Işkıñ odı misli sakar, canımga düşmüşdir, yakar **(Ga).**

Kükreyir hem titreyir gahru-gazap birle sakar **(MG).**

SAKAT (Ar. ç. éska:t): **1.** Yanlış, hata. **2.** Faydasız; sakat, âciz. **3.** Sakat olan organ. (göz, el, ayak vb.) **4.** Hatalı, bozuk.

Élemi-panını hümmet vahşı birle katg kıl,

Yogsa bu çöl yolda bolur köp pelek rahşı sakat **(Ga).**

SAKI (Ar. sa:kı:): **1.** Mecliste kadehlere şarap koyan. **2.** Su veren, su dağıtan.

Sakınıñ golundan badalar içgen **(GS).**

Sakı turdı, ses étdi **(MG).**

Ne sakıdır, pıyalasın yörüder **(MG).**

SAKIL (Ar. sakı:l): Ağır.

Sogabımdan günëhim

Sakıl éyleme, cepbar **(Misg).**

SAKINAMA (Ar.-Far. sa:kı:na:me): Klâsik edebiyatta bir tür manzum eserin genel adı. Sakınama, genellikle mesnevî şeklinde ve aruzun mütekârip bahriyle yazılır. Şair manzumenin birçok yerinde sakiye yönelerek duygularını, coşkularını açıklar.

SAKIT (Ar. sa:kıt): Yukarıdan aşağı düşen, aşağı düşmüş.

Sakıt éylemek: Yukarıdan aşağı düşürmek; yıkmak.

Merdi-maksat pah olur, ri sakıt éyle, ēhli-din,
...Dalın mimde goy, mēlim olur ismi-mubin **(Ga).**

SAKKA (Ar. sakka:): Bak. **saka.**

SAKLAB (Ar.): Slavlar.

Dört müñ saklab, sencap, dört müñ zeñgistan **(MG).**

SAL 1 (Far. sa:l): **1.** Yıl. **2.** Yaş.

Salu-mah: Yıl ve ay.

Ömri-salı artar alkış alanıñ **(MG).**

Kesmese, öldürmese her salu-mah **(A).**

SAL 2 (sa:l): Sal, bir çeşit sandal.

SALABAT (Ar. sala:bet): Sağlamlık, dayanıklılık, sebat; kızgınlık.

SALAH 1 (Ar. sala:h, ç. éslehe): Silâh.

Ceñ salahı: Savaş silâhı.

Ki geymey ceñ salahın gal'ayı-küffara él urma **(Ş).**

SALAH 2 (Ar. sala:h): **1.** İyilik, iyileşme, sağlamlaşma; fayda. **2.** Temiz yüreklilik, saflık. **3.** Barış, rahat. **4.** Görüşme, müzakere; öğüt, nasihat.

Ēhli-salah: Danışılanlar, öğüt alınanlar; iyi niyetliler.

Salah bermek: Öğüt vermek.

Salah salmak: Danışmak, istişare etmek, akıl danışmak.

Çün rakıplar birli yarıñ katlıña berdi salah,
Bol pidası barçanıñ bu ittipakı bar éken **(Ga).**

SALAM (Ar. sala:m): (Arapça selime 'sağlık, selâmetlik, sağ olmak' fiilinden türetilen bir isim.) **1.** Her türlü noksanlık ve ayıptan uzak olma. **2.** Barış, rahatlık, korkusuzluk, kuruntusuzluk, emniyet. (Bu anlamda "salamat" şekli daha çok kullanılmaktadır.) **3.** Devamlı var olan, fâni olmayan anlamlarında Allah adlarından biridir. **4.** Dua etme, "Güzellik bulsun." deme, övme.

Öteden beri Müslümanlar arasında kullanılan bir sözdür. Kur'anıkerim'de insanlara salamlaşmak (selâmlaşmak) emredilmiştir. Bazı araştırmacılarsa, bu kelimenin İslâm'dan çok daha önce kullanıldığını söylemektedirler.

SALAMAT (Ar. sala:met): Sağlık, sıhhat, esenlik, rahatlık.

İstēp ki gözel yarı, gördüm ki, salamatdır **(MN).**

SALAMNAMA (Ar.-Far. sala:mna:me): Selâm mektubu.

Leylige bir salamnama yazıp **(LM).**

SALAR (Far. sa:la:r): Baş, başkan, kumandan.

Salar kılmak: Baş etmek, başkan etmek. .

Bar imdi men seni salar kıldım **(C).**

SALATIN (Ar. sala:ti:n): Bak. **soltan.**

SALAVAT (Ar. salava:t, t. sala:t): **1.** Namaz. **2.** Dua etme; Allah'ın merhameti.

Hi-hemişe salavat aygıl Muhammet Mustapaga **(K).**

Has uludır hak resul allahına,
Hak bilip iber salavat canına **(A).**

SALIH 1 (Ar. sa:lih): Gerçeğin, hakikatin yanında olan, temiz yürekli, saf; iyi, güzel.

Salıh amal gulıga nışanı bendelikdir **(Ş).**

Bir perzendi-salıh salavat éyle **(ZT).**

SALIH 2 (Ar. sa:lih): Salih peygamber. Kaya içinden gebe bir deve çıkarmıştır.

Mugcuz ile Salıhıñ daşdan çıkıpdır mayası **(MG).**

SALIR: Türkmen boylarından biri.

Teke, salır yörüş étse yukardan **(MG).**

SALIS (Ar. sa:lis): Üçüncü.

Yene aytdı, ki salıs bolsa ındı (C).

SALISAN (Ar. sa:lisan): Üçüncü olarak.

Salısan, sordısa, diydi bu sözi (A).

SALİK (Ar. sa:lik): 1. Bir yola girip o yolu takip eden. 2. Tasavvufun kaidelerini kabul eden. 3. Mürit.

Salikler habar bilur,

Tamamı cövlan kılur (A).

SALLALLAHI (Ar. sallalla:h): Allah onun şanını yüceltsin.

Sallallahı vesellem: Allah onun şanını yüceltsin ve ona rahatlık versin. (Hz. Muhammet'in ismi duyulduktan sonra söylenen söz.)

SALTANAT (Ar.): Padişahlık, hükümdarlık, sultanlık.

Galdı bisahıp bu mülku-saltanat (A).

SAM (Far. Sa:m): Tarihî rivayetlere göre, Narıman'ın oğlu. Yiğit ve kahraman biriymiş. Fakat onun şöhreti daha çok oğlu Zal ve torunu Rüstem dolayısıyladır. Sam, delikanlılık çağına gelince Çin hükümdarının kızı Peridohta'ya âşık oldu. Birçok savaştan ve uğraştan sonra onunla evlendi. Sonra Menuçihr'in emriyle Éyran (İran)'a geldi. Ona hizmet etmeye başladı.

SAMAN (Far. sa:ma:n): 1. Ev bark, yaşanan yer. 2. Yardım. 3. Ürün, mahsul. 4. Tertip, düzen. 5. Güç, kuvvet, kudret. 6. Zenginlik; şans, talih, baht.

SAMARKANT: Özbegistan (Özbekistan)'ın büyük ve kadim şehirlerinden biri. Burası Teymurıların başkentiymiş.

Samarkant tagtında gurlan yaylara (MG).

SAMAT (Ar. samed): 1. Ebedî, devamlı. 2. Hiç kimseye ve hiçbir şeye bağlı olmayan (Allah). 3. Egemen, hakim, hükümdar.

Nurı-hezretin yaratdı, ibtida dana, samat (Ş).

SAMIG (Ar. sa:mi'): İşitici, işiten.

Gulaksız samıg sen, aynsız basır (Misg).

Samıg ol çeşmi-çıragım, éy ébim, Azat hey! (Z).

SAMIR (Far. semu:r): Samur.

Samrı: Samur derisinden yapılan.

SAMIRA (Ar. sa:mire): Irak'ta yer alan tarihî şehirlerden biri. Bu şehrin kalıntıları Bagdat (Bağdat) çevresine yerleşmiştir. (Türkler için kurulmuş bir şehirdir.)

Samıra deştine maşrık-magrıpdan (MG).

SAMRI (Far. semu:ri:): Bak. **samır.**

Seri durna telli, samrı börükli (G).

SAMSAM (Ar. samsa:m): Keskin kılıç.

Samsam gılıç bilen, düldül at bilen (MG).

SAMUR (Ar.): 1. Sakız ağacı. 2. Büyük dikenli ağaç.

Samurdan asası, peşi nédendir (BH).

SANCAK: 1. Bayrak, tuğ. 2. Ordu bölümü.

Topma-top, sancakma-sancak (SH).

SANCAR (soltan): Selçukluların yedinci hükümdarı. Melik Şah'ın oğludur. (1086-1157) Devrinde Selçukluların hâkimiyet alanları genişlemiştir. Sancar, güçlü Selçuklu hükümdarlarının sonuncusudur.

Sancar han, Selim şa, yedi velini (MG).

Kanı Mahmıt gaznavı, soltan şıh Sancar (A).

SANDIGAÇ (sandıva:c): Bak. **sandıvaç.**

SANDIVAÇ (sandıga:c, sandıva:c): Bülbül.

Sandıvacı-sermestem, bergimden cıda boldum (MG).

Sebze içre sandıgaç

Yüz dilde kılıp êheñ **(MG).**

SANGAN (Ar. San'a:n): Bak. **Şıh Sangan.**

SANGI (sa.ngı): Düşünce, fikir.

Sangı étmek: Düşünmek.

Sangısız söyüşdim, oysız ayrıldım **(MG).**

Köñle gelen herne kēri

Sangı étmey, édecek sen **(MG).**

SANI (Ar. sa:ni:): **1.** İkinci. **2.** Son, sondaki.

Bahadurlıkda sen Suhrabı-sanı **(C).**

Ki andan sanı mekdepde niçe yıl,

Okıban niçe yıllar kıldı tahsıl **(Bah).**

Göyē ki Yusup sanı kirpikleri hancardır **(An).**

SANIG (Ar. sa:ni'): **1.** Türeten, yaratan. **2.** Yapan, eden.

Diyr maña, kim tañrını yokdur diygil,

Sanıgı bu ēlemiñ bar diymegil **(A).**

SANIYAN (Ar. sa:niyen): İkinciden; ikinci olarak.

Sanıyan, sordu bu söz ol gorkulıg **(A).**

SANMAK: Sanmak, hesap etmek; düşünmek.

Görüñ, messana basıp, bizleri sanmaz gelin **(K).**

Bir merde yaraşmaz hiç soñun sanma **(K).**

SAÑSAR (Far. sengsa:r): **1.** Taşlanma; taşlama. **2.** Ahlâksızlık yapan kadını taşlayıp öldürme.

Sañsar daşı: Ahlâksızlık yapan kadını öldürmek için atılan taş.

Kellesine sañsar daşı gerekdir **(MG).**

SAP (Ar. saf): Saf, dizi, sıra.

Sap tutmak: Saf tutmak.

Yıgılıñ sap tutup meydan éra çün **(C).**

SAPA (Ar. safa:): Saflık, temizlik, berraklık; kedersizlik, huzur.

Sapayı-ışk: Aşkın saflığı, temizliği.

Köñülde gopalı, senem-a, bir sapayı-ışk **(B).**

SAPA-MERVE (Ar. Safa: Merve): Mekke civarında iki dağın adı. Bu iki dağın arası yaklaşık iki yüz adımdır. Hacca gidenler tavaflarını yaptıktan sonra önce Sapa (Safa)'ya sonra Merve'ye çıkarlar. Bunun yedi defa yapılması gerekirmiş.

Beytillanıñ Sapa-Merve dagında **(MG).**

Merveden, Sapadan bir beyan geler **(MG).**

SAPAR 1 (Ar. safar): Sefer, seyahat, bir yerden başka bir yere gitme.

Sapar étmek (kılmak): Seyahat etmek, bir yerden başka bir yere gitmek.

Men bu gün sapar éder men **(ZT).**

SAPAR 2 (Ar. safar): Kamerî aylara göre hesaplanan yılın ikinci ayı.

Sapar ayıñ on dördüne, bēşine **(SH).**

SAPARKEŞLİK (Ar.-Far.-T. safarkeşlik): Seyyahlık.

Zenan taypasına saparkeşlik mübērek bolar **(ZT).**

SAPAYI-IŞK (Ar. safa:ye ışk): Bak. **sapa.**

SARA 1 (Far. sa:ra:): Saf, katıksız. (altın, gümüş vb.)

SARA 2: Dinî rivayetlere göre, Hz. Ibrayım'ın hanımı, Ishak'ın annesi. Sara, çocuğu olmadığı için hizmetçisi Hacar'ı Ibrayım'a hediye etti. Hacar'dan Ismayıl doğdu. Sara, iki yıl sonra onları kıskanmaya başladı ve anneyle oğlu ıssız bir yere götürüp sopayla dövdü. Ibrayım, Hacar'la Ismayıl'ı Mekge (Mekke) civarında bulunan Zemzem kuyusunun yanına bıraktı. Sara, 70 ya da 90 yaşında Ishak'ı doğurdu. 127 yaşında da öldü.

Misli Ibrayım Saranı

Söven dek sövmüşem seni **(MG).**

SARAHS: Saragt, Türkmenistan'ın güneyinde bulunan büyük ve tarihî bir şehrin adı. Bu şehrin kalıntıları şimdiki Saragt bölgesi çevresinde bulunmaktadır.

Sarahsı mergi bozar, Mervni rik basar **(MG).**

SARAY (Far. sara:, sara:y): Saray.

Sarayı-ışk: Aşk sarayı.

Mahrum olmaya kişi ender sarayı-ışk **(B).**

SARBAN (Far. sa:rba:n): Bak. **sarvan.**

SARI (sa:rı): Taraf, yön.

Ganım sarı atlanar sen, Orazım **(K).**

SARP 1 (Ar. sarf): Sarf, harcama, gider; verme; feda etme; kurban etme.

Sarp olmak: Sarf olunmak, harcanmak, feda olmak; geçmek.

Kaysı bir égsikligimni aydayum yara men,
Kılmışam usyanda ömrüm sarp, yüzi gara men **(Ga).**

Yolunda sarp olsun bu başım, malım **(SH).**

SARP 2 (Ar. sarf): Morfoloji.

SARRAP (Ar. sarra:f): Bak. **serrap.**

Arıfı-bahrı-maganı bolmak istër sen éger,
Gövheri-maksudıñ istëp aklıñı sarrap kıl **(Ga).**

SARSAR (Ar.): Şiddetli ve soğuk rüzgâr.

Hazan sarsarı: Sonbahar rüzgârı.

Hicr sarsarı: Ayrılık yeli.

Ahım yelidir sarsar, dildarım érur hüvdi **(Ga).**

Bu hazanıñ sarsarı, gurutdı ömrüm barını **(Kët).**

Kim hicr sarsarı bile berbat kılmadıñ **(BH).**

SARVAN (Far. sa:rba:n): Deve sürücüsü, deveci.

Kimi goyun çopan, kimisi sarvan **(Z).**

Anlarıñ her birine yüz sarvan istër köñül **(S).**

SASI (sa:sı): Pis koku; kötü, fena, yaramaz.

Söveş güni, begim, bu şirin canı,
Alışman her yeten sası bilëni **(GB).**

SASMAK: Bozulmak, pörsümek, çürümek, pis kokmak, leş gibi kokmak.

Biri dagı sasıp necasat tek gele **(A).**

SAT (Ar. sa:d): Arap alfabesinin on dördüncü harfi; ebcet hesabında 90.

Sat-sabr éylëp hemişe geçdi bu yazım-gışım **(An).**

Sat-sabr éylëp hemişe bir hudayıñını tanı **(S).**

SAY 1 (Ar. sa:y): Yan, taraf.

Düldül böküp, asman sayı bakanda **(S).**

SAY 2: Çöl.

Saylardan éşdiler tüpeñiñ sesi **(S).**

Sovuk suvlı, serçemenli,
Saylar göründi-göründi **(SH).**

SAY 3: Defa, kere, kez.

İki sünbül kimin zülpüñ düşüpdir, dost, yañagıñdan,
Ki yel urgan say égilip öper şirin dodagıñdan **(Ga).**

SAYA (Far. sa:ye): Gölge.

Sayayı-lutf: İyilik gölgesi.

Saya bolar; mëhtëçlere nan berseñ **(MG).**

Sayayı-lutpuñını sal hemdemlere **(A).**

SAYATLI-HEMRA (Sayat ile Hemra): Orta Aziya (Asya) ve Zakavkazye (Kafkasya)'de oldukça yaygın olan bir halk destanı. Türkmenlerin "Sayatlı-Hemra" destanı, kendine has özellikleri, yazılış ustalığı ve sadeliği ile ünlüdür.

SAYAYI-LUTF (Far.-Ar. sa:ye-ye lutf): Bak. **saya.**

SAYDI-HAREM (Ar. sayd-e harem): Bak. **sayt.**

SAYHA (Ar. seyhe): Bağırma, nara atma, haykırma, kükreme.

Yandı éser sayhasıdan bişeyi-horram **(GS).**

Cümle candar éşider ol sayhanı **(A).**

SAYHAL (Ar. saykal): Parlatma, parlak hâle getirme.

Sayhal bermek: Parlatmak, bezemek, süslemek.

Saçıña sayhal ber, zülpüni darap **(T).**

SAYIK: Sayıklama, saçma sapan konuşma, anlamsız sözler söyleme.

Sayık éylemek: Sayıklamak, saçma sapan konuşmak.

Herne gelse alnına gaygu ayak,

Në turur alında diyp éylër sayık **(A).**

SAYIKA (Ar. sa:ika): Yıldırım.

Rum şëherini éylër sayıka harap **(MG).**

SAYIL 1 (Ar. sa:il): Yoksul, fakir, dilenci; aylak, boş gezen.

Sayıllıkda sataşdım bu sövdaga men yeser **(M).**

Ëhli-diller sayıl bolup **(S).**

Ayal islëp, sayıl bolsa adamzat **(MG).**

Aydı Abdılla bu sayılga munı **(A).**

SAYIL 2 (Ar. sa:il): Akan; akarak, akıp.

Hunı-sayıl: Akan kan.

Gözümden akınça hunı-sayıl **(B).**

SAYIM (Ar. sa:yim): Oruç tutan, oruçlu.

Ki her tagt üstüde yetmiş düşek bar,

Muhabbet birle sayım anda yaylar **(A).**

SAYIP (Ar. sa:ib): Yetişen, yardım eden.

Seni bildi ise, Gayıp, saña döndi bolup tayıp,

Habıbı-dostlarıña sayıp, yarlıkagıl günëhimni **(Ga).**

SAYIR (Ar. sa:yir): **1.** Seyreden, seyahat eden, gezen. **2.** Başka.

Mëhkumı-Süleyman ve sema të semek érdi,

Ol şahı-resul sayırı dokuz pelek érdi **(An).**

SAYKAL (Ar.): Parlatma, parlak hâle getirme.

Saykal étmek: Parlatmak, bezemek, süslemek, donatmak.

Artar işim aynayı-gül saykalı her gün **(S).**

SAYRAM: Gazagıstan (Kazakistan)'ın güneyinde bulunan tarihî bir şehrin adı.

Hırka geyen Hoca Ahmet,

Sayramdadır, sayramda **(MG).**

Sayramda şol caya barıp durdular **(MG).**

SAYT (Ar. sayd): Av; avlama, avlanma.

Saydı-harem: Avlanmanın yasak olduğu yer.

Sayt étmek: Avlamak

Goldan uçurdım saydım **(ŞG).**

Atmasın onı ahuv gözüñ saydı-haremdir **(B).**

Dil murgunı sayt étgen sayyadı-zaman sen-sen **(ZT).**.

SAYYAH (Ar. sayya:h): Seyahat eden, seyyah.

Telbe divanayı-sayyahu musapır beşerem **(Ş).**

Tapılarmı, sayyah bolup ızlasam?

Diydiler sayyah érer yedi kişi **(A).**

SAYYAR (Ar. sayya:r): Gezen, gezici, hareket eden, bir yerde devamlı durmayan.

Nesibi şum, bu sayyara ugraşdım **(T).**

Gëh sëkini-cepa, geh sayyar men yene **(An).**

SAYYARA (Ar. sayya:re, ç. sayya:ra:t): Gezen, dolaşan; bir yerde durmayan yıldız, gezegen, seyyare.

Çöllerde gezip yörgen sayyara éken men dek **(LM).**

SAYYAT (Ar. sayya:d): Avcı.

Men sayyadım, sen bir ceren **(M).**

Sayyat acal duzak gurdı daşıma **(ZT).**

SAZ (Far. sa:z): **1.** Çalgı. **2.** İşin uygunluğu. **3.** Savaş aletleri. **4.** Alet, cihaz, araç, gereç.

Sazı-sapar: Yolculuk için lâzım olan eşyalar.

Binova rast kaçan kıla bile sazı-sapar **(B).**

SEBĒPKĒR (Ar.-Far. sebebka:r): Sebep olan.

Sebēpkērim diymez boldum men indi **(ŞG).**

SEBGI-SEMAVAT (Ar. seb'é sema:va:t): Yedi kat gök.

Otlansın, tutaşsın, sebgı-semavat **(ZT).**

SEBIG (Ar. seb'): Yedi.

SEBİ (Ar. sebi:): Bak. **sabı.**

SEBİKTEKİN (Far.-T. Sebokteki:n): Sultan Mahmıt Gaznavı'nın babası, Alptekin'in komutanı. Çok zeki ve kabiliyetli olduğundan dolayı Alptekin ona kızını verdi. Alptekin ve Ishak'tan sonra askerler, komutanları Sebiktekin'i hükümdarlığa seçtiler. Sebiktekin, "Nasıreddin" lâkabına lâyık görüldü. Çok kısa zamanda bütün Ovganıstan (Afganistan)'ı kendisine boyun eğdirdi. Birçok defa Hindistan'a asker sevk edip Pencap ve daha birçok yeri topraklarına kattı. 994-995'li yıllarda Nuh ibn Mansur ondan yardım istedi. Sebiktekin ve oğlu Mahmıt, Nuh'a yardım edip isyan çıkaran Abu Alı Simcur'u ve Fayık'ı bozguna uğrattılar. Sebiktekin, 997'de vefat etti. Yerine oğlu Mahmıt hükümdar oldu.

Ol Sebiktekin şahı-dövran idi,
Şah Mahmıtga ata bolgay idi **(A).**

SEBİL (Ar. sebi:l, ç. subul): **1.** Yol. **2.** Araç, vasıta, çare, yordam, yöntem.

Éy hēki-astanıñ olup mecmagı-rusul,
Cemgı-rusulga mēhri-ruhuñ hadıyı-subul **(BH).**
Zöhre-Tahır çırmaşıp, selbi bolup çıkandır,
Ganbar girip deryaga art-étegin sıkandır **(Yagmır Şahır).**

SEBUHI (Ar. sebu:hi:): **1.** Sabah yenilen ya da içilen şey, kahvaltı. **2.** Allah'la konuşma. **3.** Mahmurluk bozan içki.

SEBUKBAR (Far. sebokba:r): **1.** Yükü hafif. **2.** Sessiz, sakin, rahat; huzurlu; şen, sevinçli; saf, temiz, pak.

"Şükür ét, Novayı-ya, ki sebükbar men yene" **(An).**

SEBZ (Far.): Yeşil.

Sebz olmak: Yeşermek, gövermek, yetişip çıkmak, yeşil renk almak.

Gülşende sebz olup, açılan güller **(S).**
Lebiñ dövründe sebz olgan nedir, diyse birev ol şeh **(S).**

SEBZE (Far.): Çimen, yeşillik; yeşil renk.

Sebze halat: Yeşil elbise.

Hem hatıñ sebzeside çeşmenoş,
Hem lebiñ noşı içre anı şıpa **(BH).**
Dok talaşar sebze halat geymēge **(MG).**

SEBZEBAZ (Far. sebzeba:z): Yeşil elbiseli.

Dört atlı geldiler, barı sebzebaz **(MG).**

SEBZEPOŞ (Far. sebzepu:ş): Yeşil giyen, yeşil örtünen.

Kūvhi-sēhra horramı-hup sebzepoş olgaç heme **(S).**

SEBZEZAR (Far. sebzeza:r): Yeşillik, çimenlik.

Zemin sebzezar olup,
Teniden ayrılıp zeñ **(MG).**

SEBZİ (Far. sebzi:): Yeşil, yeşil ürünler.

Suv içre alkımından, sebzi iyse, bıkınından görünyēr **(KO).**

SECDE (Ar.): Secde.

Secdede oturmak: Secdede oturmak.

Secde étmek: Secdeye varmak ya da kapanmak.

Secdede oturıp, almanı bölen **(SH).**

SECIG (Ar. sec'): **1.** Güvercin ötüşü. **2.** Kafiyeli nesir.

SEÇCADA (Ar. secca:de): Seccade.

SEÇCAT (Ar. Secca:d): İmam Hüseyn'in oğlu olan Hz. Alı'nın lâkabı, Şiîlerin dördüncü imamı. Hicrî 38 (M. 658-659)'de doğdu. Hicrî 94 ya da 95 (M. 713-714)'te zehirlenerek öldürüldü. Çok ibadet ettiği için kendisine Seçcat ve Zeynel-abedin adları verildi.

Seçcat kanı, élem éra muhtaram érdi **(An).**

SEDA (Ar. seda:): Ses, seda.

Sedalar düzüldi, can cana geldi **(MG).**

Molladan seda çıkmadı **(ZT).**

Tahır zarınç seda bilen bir ébyat okadı **(ZT).**

SEDAKAT (Ar. seda:kat): Doğruluk, temiz kalplilik, içten bağlılık, sadakat.

Sadakat kılmak: İçten gelen bir bağlılık göstermek.

Habıbıña kimi kılsa sedakat **(C).**

SEDR 1 (Ar. sadr): Göğüs, sine; bak. **sadr.**

Bu sedri-pür cerahatda dilim mē'vayı-gam boldı **(S).**

SEDR 2 (Ar. sadr): **1.** Ön, yukarı. **2.** Şiirin birinci bendinin ilk kelimesi.

SEG (Far.): Köpek.

Segi-derrende: Yırtıcı köpek.

Namart hesretden yegdir vepadar segler **(Misg).**

Yoldan azdım bir segi-derrende men **(A).**

SEGPARAZ (Far. segperest): Köpeğe tapan.

Segparaz milleti lēşin yandırar **(MG).**

SEGREMEK: Hoplamak, atlamak, sıçramak, uykudan sıçramak.

Éyle kim segrir gazalım sebzegüvn ol dag éra,
Gök gazalı segrimes andak sipēhr éyvanıda **(Ga).**

SEHABI-SAHA (Far. seha:b-e saha:): Bak. **sehap.**

SEHAP (Ar. seha:b): Bulut.

Sehabı-saha: Cömertlik bulutu.

Zilli-sehap: Bulut gölgesi.

Kefi-kafı bile sehabı-saha **(BH).**

Başıda sayadır zilli-sehabı **(C).**

SEHİ (Far. sehi:): Dik, doğru, düz; uzun.

Sehi kamat: Uzun boy, düz boy.

Servi-sehi: Uzun servi, düz servi.

Ayşu-işret birle tē dövri-kıyamat bolga sen,
Tē kıyamat, éy sehi kamat, bolga sen **(BH).**

SEKİNE (Ar. seki:ne): **1.** Rahat, sakinlik. **2.** Kesinlik, eminlik, tereddütsüzlük, inanç. **3.** Yahudilere gösterilen mucize.

Bolgan idi mülkümiz Medine,
Göyē ki Medineyi-sekine **(An).**

SEKTE (Ar.): **1.** Durgunluk, kesinti; durma, kesilme. **2.** Zarar, ziyan; kanın birdenbire durması veya akması.

Sekte bolmak: Ansızın ölmek.

Dost bolganlar éşitseler sovukdan ölgenin,
Gülüşip ayturlar ölse, sekte boldı Andalıp **(An).**

SELAS (Ar. sela:s): Üç.

Sovalım bar yene-dēni,
Selas sırlı buyruk nedir? **(Sey).**

SELASIL (Ar. sela:sil): Bak. **silsile.**

SELBİNYAZ (Far. serv-e na:z): **1.** Uzun boylu; güzel; sevgili. **2.** "Sayatlı-Hemra" destanının kahramanlarından biri.

Selbinyazım, sal bazar, satar, sen alma, narı **(M).**

SELEF (Ar. ç. ésla:f): Daha önde olan, geçen, geçmiş; ata, cet.

Ilım cemg étmekge kılma küvşişi,
Bar, selefler sünnetin tut, éy kişi **(A).**

Nasıl hızmat ile mesgut oldular, éslafiñı yat ét **(H).**

SELİM 1 (Ar. seli:m): Sağlam, doğru, kusursuz; yumuşak tabiat; temiz, samimî.

Kalbı-selim: Temiz kalpli, samimî.

Bes berur ahırzamandan éy selim,
Tañrıga geltir pena, oldur alim **(A).**

Geldim, éy şah-a, seniñ dergëhiñe kalbı-selim **(Ga).**

SELİM 2 (Ar. Seli:m): Osmanlı padişahlarından üçünün adı. Bunlardan Sultan Mustapa'nın oğlu III. Selim (1761-1808), Magtımgulı'nın hayatının son devirlerinde padişahlık yapmıştır. III. Selim, Agamuhammet Han ve Fathalı Şah Gacar'la aynı devirde yaşamıştır.

Ol Selim şa, Mekge hanı ibni soltan onda bar **(MG).**

SELM (Ar.): Bak. **İreç.**

SELMAN FARSI (Ar.-Far. Selma:n Fa:rsi:): Sahabeden biri. Asıl adı Ruzbeh'tir. Éyran (İran)'ın İspıhan (İsfahan) şehrindendir. Rivayete göre, onu Hz. Muhammet, Osman ibn Éşhel adlı Yahudi'den satın alıp azat etti. Bu olaydan sonra Müslüman oldu ve Selman ismini aldı. Hendek Savaşı'nda Selman'ın teklifiyle Medine'nin çevresine hendek kazıldı ve böylece düşman bozguna uğratıldı. Hz. Omar halife olduğu zaman Medayın (bak.) yöneticiliğine getirildi. 655-656'lı yıllarda vefat etti.

Selmanı-Pars bolsañ, ya kazı lukman,
Mir Alışir bolsañ gadrıñ kim biler **(Şab).**

Kim arslan élgiden Selman Parsı
Alıban gutaran merdan Alıdır **(Ga).**

SELMAN PARSI (Ar.-Far. Selma:n Fa:rsi:): Bak. **Selman Farsı.**

SELP 1 (Ar. selb): Asma, asarak öldürme, idam etme.

SELP 2 (Ar. selb): Birisinin elinden zorla alma, kapma; inkâr etme, reddetme; yok etme.

Selp kılgıl ér iseñ, gaflatu-usyan sükrün,
Andalıb-a, kılaver vasl gününiñ şükrün **(An).**

SELSEBİL (Ar. selsebi:l): **1.** Tatlı ve hafif su. **2.** Dinî düşünceye göre, cennette yer alan bir çeşmenin adı.

Dahı bir arık anda selsebildir,
Birisi dahı anda zencebildir **(A).**

Seyr étdi selsebil, zencebil bolup **(MG).**

SEM 1 (Ar. semm): Zehir.

SEM 2 (Ar. summ): Dilsiz, sağır.

Yagşı söz tapmasañ, otur sem bolup **(MG).**

SEMA (Ar. sema:, ç. sema:va:t): Gök, gökyüzü.

Ze sema të semek: Gökten balığa kadar. (Eskiden dünyanın sarı öküzün veya balığın üstünde durduğuna inanılırdı. Bu kelime grubu, denizin dibindeki balığa kadar manasında kullanılmaktadır.)

Semadan buz, yagmır yagdırıp bes **(C).**

Semavat üstünde barça medayık **(GS).**

Mëhkumı-Süleyman ze sema të semak érdi,
Ol şah resul sayırı-dokuz pelek érdi **(An).**

SEMAG (Ar. sema:'): Bak. **simag.**

SEMAK (Ar. semek): Bak. **semek.**

SEMAVAT (Ar. sema:va:t): Bak. **sema.**

SEMEK (Ar.): Balık. (Eskiden dünyanın bir balığın üzerinde durduğuna inanılırdı.)

Ki lerze kıldı bir kim tē semekge **(C).**

Misli can bergey anıñ tek suvdan ayrılgaç semek **(Ga).**

SEMEN 1 (Ar.): **1.** Semizlik, şişmanlık, tombulluk; ışık. **2.** Paha, kıymet, değer.

Semen yabı mańa bolup sen hemdem **(ŞG).**

Reñki gır, reftarı hup, münsem yene yorga semen **(Ga).**

SEMEN 2 (Far.): Yasemin.

Bergi-semen: Yasemin yaprağı.

Semen asa: Yasemin gibi.

Semen nikhet: Yasemin kokulu.

Yüzi güldür nergis, teni semenden ter **(B).**

Peri talgat, semen nikhet, lebi gant, özi gannadı **(An).**

SEMENDER (Ar.): Efsanevî bir hayvanın adı. Bu hayvanın ateşte yaşadığına, ateşten çıktığı anda öleceğine inanılır. Derisinden kalpak yapılır. Bu kalpak kirlendiğinde ateşe atılırmış ve böylece kiri yanıp temizlenirmiş. Bazı sözlüklerde semender bir kuş adı olarak da gösterilmektedir.

Işkında köymüşem misli semender **(GS).**

Ataşa-semender, ışka messana **(K).**

SEMEN NİKHET (Ar.): Bak. **nikhet, semen.**

SEMENT (Far. semend): **1.** At; çevik ve hızlı (at). **2.** Kır at.

Çarhı-pelek sement olsun **(GS).**

Segredip yetişdim ışkıñ semendin **(MG).**

SEMER (Ar. semer, semere): **1.** Meyve, yemiş; mahsul. **2.** Netice.

Bagı-adlından iydi ēlem semer **(A).**

Budur pelekniñ işi, gül bolsa semer bolmaz **(ZT).**

SEMERE (Ar.): Bak. **semer.**

Her nun başınıñ semeresi bir ayatı-Kur'an,

Şanıda nuzul oldı anıñ surayı-rahman **(An).**

SEMG (Ar. sem'): **1.** İşitme, işitiş. **2.** Dinleme, kulak verme. **3.** Kulak.

Semg éylemek: İşitmek; dinlemek.

Açıp can semgını, gel, dinle, éy yar **(A).**

Işk güftarıdan özge vagza, söz sözlegil,

Semgıma sıgmas anıñ éfsana barı mańadır **(Ga).**

Semg éylemege yagşı suhandan gerekdir **(S).**

SEMGA (Ar. sima:'): İşitme; dinleme.

Semga éylemek: İşitmek; dinlemek.

Diñlemes bolsa gulagım ol kemalıñ manısın,

Sümmün olsun, özge sözler sarı semga éylese **(Ga).**

SEMİG (Ar. semi:'): İşitici, işiten.

Semigıl-basır: İşiten ve gören.

Éşitmez peryadım semagıl-basır **(M).**

SEMİGIL-BASIR (Ar. semi:'ul-basa:r): Bak. **semig.**

SEMİN (Ar. semi:n): Semiz, şişman.

SEMUT (Ar. semu:d): Arapların eski kabilelerinden biri. Bunlar Hicaz ile Siriya (Suriye) arasında yaşarmış.

Ahım yelidir sarsar, dildarım érer hüvdi,

Ol hasıdı-agyarım hem adı semudı **(Ga).**

SENA (Ar. sena:): **1.** Övgü, övme. **2.** Dua etme, şükretme.

Dilimden gitmez senası **(GS).**

Hak senası bar dilimde **(SH).**

Cümle yagşılar aña kılgay sena **(A).**

SENACU, SENAGÜV (Ar.-Far. sena:cu:): Öven, metheden.

Teni-bimuyter, sadık senacu **(Ş).**

SENCAP 1 (Far. senca:b): **1.** Sincap. **2.** Sincap derisi.

Sencap cüpbesi: Bak. **cüpbe.**

Usta Capar işi, sencap cüpbesi **(MG).**

SENCAP 2 (Far. Senca:b): Maverannahr (Maveraünnehir)'da tarihî bir şehrin adı.

Dört müñ saklab, Sencap, dört müñ Zeñgistan **(MG).**

SENEM (Ar. ç. ésna:m): **1.** Put. **2.** Sevgili, güzel.

Mëhrim ganmaz indi ziba senemden **(D).**

Éy, mëhriban ziba senem **(ZT).**

SENET 1 (Ar. sened, ç. ésna:d): **1.** Delil, dayanacak şey. **2.** Senet. **3.** İtibar, saygınlık, otorite; saygıdeğer kimse.

Sözi senet boldı galdı dillerde **(MG).**

Ëlemde lefzi-bisenedi hiç galmadı,

Kim ışk ilige anı ésnat kalmadıñ **(BH).**

SENET 2 (Ar. san'at): Sanat.

Şol hatınlarıñ her biri,

Senetli vezire meñzër **(K).**

SENUBER (Ar. senu:ber): **1.** Uzun ve yetişmiş ağaç, çam. **2. Mec.** Güzel ve uzun boy, hoş görünüşlü. **3. Mec.** Sevgilinin boyu. **4.** "Gül-Senuber" destanının baş kahramanı.

Senuber diyr yarıñ dagı-hıcranı,

Élip dek kaddını duta éyledi **(GS).**

SEÑ (Far. seng): Taş.

Señgi-hara: Bir çeşit taş, granit.

Sıya-señg: Siyah taş.

Lagla döner señgi-hara **(ZT).**

Yüregi érimez, sıya señ bolar **(MG).**

SEÑGDİL (Far.): Taş yürekli.

Rehim kılmas señgdil nëmëhriban, éy dostlar,

Këtibiniñ sınasında dagı-hıcranın görüp **(Kët).**

SEÑGİ-HARA (Far. señg-e ha:ra:): Bak. **señ.**

SEÑÑİN (Far. sengi:n): Ağır, sert, sağlam, taş gibi.

Köñli seññin, rehmi yok, hunhor éken sen, éy peri **(LM).**

SEÑÑİSTAN (Far. señgista:n): **1.** Taşlık yer. **2. Mec.** Kaygı, keder, gam.

Bir gün üstün bassa agır seññistan **(K).**

SEÑSAR (Far. señgsa:r): Bak. **sañsar.**

SEPİL (Ar. sefi:l): **1.** Sıkıntı çeken, muhtaç, güçten, kuvvetten düşen, ezilen. **2.** Başıboş, işsiz güçsüz.

Sepil bolmak: Hor görülmek; başıboş dolaşmak.

Meni diyip, sepil bolduñ, Senem can **(ŞG).**

SEPİNE (Ar. sefi:ne): **1.** Gemi. **2.** Şiir kitabı.

Éndişe deryasına sürdüm sepinesin **(MG).**

SEPİT (Far. sefi:d): Ak.

Sıya bagtım, sepit boldı **(SM).**

Yüzi ay dek, dişi sepit **(Mag).**

SEPİTPOŞ (Far. sefi:dpu:ş): Ak giyen.

İki yaşıl geymiş, bir sepitpoşdı **(MG).**

SER (Far.): **1.** Baş. **2.** Yukarı; üst.

Ser salmak: Kulak vermek; dikkat etmek.

Akıl-huş galmadı serde **(SH).**

Boz laçın uçar serinde **(ZT).**

Bir hıyala düşmüş, çıkmaz serinden **(MG).**

Ser salıp, çoh aylanıp, hiç tapmadım senden hılap **(K).**

SERA 1 (Ar. sera:): Toprak.

Tahtı-sera: Yer altı, yerin aşağısı.

Tahtı-sera deñiç bargan Alıdır **(MG).**

SERA 2 (Far. sera:): Dünya; ev, mesken, mekân; köşk, saray.

Duv sera: İki âlem, bu dünya ve öbür dünya; bak. **sara, saray.**

Êlemi-manıda oldur dövleti-her duv sera **(Ga).**

SERA 3 (Far. sera:): "Söyleyen, diyen, şarkı söyleyen" manalarını veren son takı.

Ör.:

Dastansera: Destan söyleyen, destan düzen.

SERAÇ (Ar. sera:c): Bak. **sıraç.**

SERAP (Far. sera:b): **1.** Serap. **2. Mec.** Dünya.

Dünyëniñ ovvalı misli-serapdır,
Teşneler gözüne misli şerapdır **(Ar).**

SERAPA (Far. sera:pa:): Baştan ayağa kadar; bütün, hep, herkes.

Serapa peykerim Leyli üçin éfkar kıl, ya reb! **(LM).**

SERASER (Far. sera:ser): Baştan başa, tümüyle.

Gel, gideli bu yerlerden seraser **(SH).**

SERASİMA (Far. sera:si:me): Hayran, şaşkın, şaşmış, kendini kaybetmiş.

Zöhre hayran-serasime boldı **(ZT).**

Serasime bolup hayranu-sersam **(C).**

SERAYAT (Ar. sera:yet, ç. sera:ya:t): Bir şeyin başka bir şeye tesir etmesi; geçme, bulaşma.

Serayat éylemek: Tesir etmek; geçmek, bulaşmak.

Yanaram ışk ataşında ruzu-şeb,
Canıma andag serayat éyledi **(Ga).**

SERBAZ (Far. serba:z): Asker.

Yetip bardı ki serbaz öñ capıdan **(C).**

SERBELENT (Far. serbolend): Yüksek mertebeli, yüce, şöhretli, meşhur.

Serbelent sedresi, nakşı-zerefşan mundadır **(Ş).**

Men imdi serbelent olgum tamamı-këmiran içre **(S).**

SERBENT (Far. serbend): **1.** Başa bağlanan şey, eşarp. **2.** Doğru yolu gösteren.

Bar işe serbent hudadır **(MG).**

SERBESER (Far.): Baştan başa; özgür, serbest.

Köñlüm, saña nesihat gezseñ serbeser gezgin **(MN).**

SERÇEMEN (Far.): **1.** Çimenin başı, yeşillik yerin üstünde. **2.** Çimenlik, yeşillik yer.

Serçemenli kölüñ gadrın hiç bilmez **(MG).**

Serçemen agacı bilen deñeler **(MG).**

SERÇEŞME (Far.): Çeşme başı; suyun çıktığı yer, su kaynağı.

Serçeşmeyi-abı-hayat: Ölümsüzlük suyunun kaynağı.

Halka-halka lagl érur, serçeşmeyi-abı-hayat,
Serhovzuñda, serçeşmëñde gezer men,
Herne cebr éyleseñ şoña dözer men **(D).**

Ya dehen, ya mungım, ya totıyı-şekerhamıdır **(An).**

SERÇEŞMEYİ-ABI-HAYAT (Far.-Ar. serçeşme-ye a:b-e haya:t): Bak. **serçeşme.**

SERDEPDER (Far.-Ar. serdefter): **1.** Kitabın başı, giriş, ön söz. **2.** Baş, başkan.

Mubarız ëhliniñ hanı-soltanı,
Övlüyëler serdepderi Alıdır **(Ar).**

SERE (Far. sereh): Seçilmiş, seçme, en güzel, halis, saf; görünüş, şekil, suret.

Saylap mündük bedevleriñ seresin **(S).**

SEREÇSAZANDA (Ar.-Far. serecsa:zende): Çadırın kenarını işleyen; çadırlara nakış işleyen.

Sungatım érdi sereçsazanda,

Güvne-güvi nukuş gerazende **(Şük).**

SEREFRAZ (Far. ser éfra:z): Büyük mertebeli, seçkin, başkalarından ayrılan.

Serefraz kılmak: Saygı duymak, hürmet etmek.

Éy, cahan mülkünde gezen serefraz **(MG).**

Açılıp gülgün bolup, bir gün serefrazım gelür **(B).**

SERENCAM (Far. ser énca:m): **1.** Son, netice. **2.** Tertip, düzen.

Yurduñıza gaydıñ, mal-mülküñize serencam beriñ **(SH).**

Goşun serencamın, il serişdesin **(MG).**

SERENDİP (Far. serendi:b): Tseylon (Seylan) Adası, Hindistan'ın güneyinde Hint Okyanusu'nda büyük bir ada.

Serendepde barıp öler, yaranlar **(MG).**

Bestam şeherinde, Rum, İspıhanda,

Kebil, Serendipde, bendi-zındanda **(Kēt).**

SERETAN (Ar. sereta:n): **1.** Yengeç. **2.** Kanser. **3.** Şemsî yılın dördüncü ayının Arapça adı.

Cövza ötüp, seretanlar ötendir,

Asıl ceddiñ, gören babañ yetendir **(Sey).**

SERFERAZ (Far. serfera:z): Bak. **serefraz.**

SERGEŞDE (Far. sergeşte): Başı dönen; hayran, başıboş, sersem.

Aşıgı-sergeşde bolsañ, uykını berbat kıl **(ŞG).**

SERGÜZEŞT (Far. sergozeşt): Baştan geçen, vak'a, hâdise, macera.

Diyr idim, vaslıga yetip, sergüzeştim arz étey,

Bardım ahır, galdı bu canımda armanım, netey **(Ga).**

SERHEÑ (Far. serheng): Albay, alay komutanı.

Gızlarıñ gılıklısı, gelinleriñ serheññi **(M).**

SERHOVZ (Far.): Havza.

Kenizler Hemranı alıp, serhovzuñ başına getirdiler **(SH).**

SERİ: Bak. **sarı.**

SERİG (Ar. seri:'): Tez, çabuk.

SERİH (Ar. seri:h): Açık, aşikâr, belli.

SERİR (Ar. seri:r): Taht.

Sahıp-serir: Taht sahibi, padişah.

Seriri-husn: Güzellik tahtı, güzelliğin en yüksek derecesi.

Seriri-saltanet: Saltanat tahtı.

Bu Süleyman kim idi sahıp serir,

Asıf ibni Barhıya érdi vezir **(A).**

Husnlar şahı seriri-husn üze ésrikgine **(An).**

Gardaşı onuñ cayında seriri-saltanetde karar tutdı **(AK).**

SERİŞDE (Far. ser rişte): **1.** Ustalık, yol gösterme; bilginlik, âlimlik. **2.** İpucu, gerekli olan şeyler.

Sereşdeñ kem bolsa ışkıñ işinden **(MG).**

Yor yüzüne tutmak üçin serişde **(MG).**

Hem yenedir cümle takva ehliniñ serriştesi **(Ga).**

SERKAR (Far. serka:r): Bak. **serkēr.**

Işk vadısında ışk ehli cepa köp çekdiler,

Görmedi men dek cepanı kimse bu serkardan **(Ga).**

SERKERDE (Far. ser kerde): Baş, başkan.

Sansız ile serkerdedir, soltandır **(MG).**

SERKEŞ (Far.): Boyun eğmeyen; isyankâr, dik başlı; tâbi olmayan.

Serkeşlik: Boyun eğmezlik.

Şahı-serkeş: Boyun eğmeyen padişah.

Serkeşlikni suhana meşhur étdi elemge **(MG).**

Atlarıñ serkeşdir, donlarıñ zerkeş **(Kēt).**

Elemi kılgan musahhar şahı-serkeşler kanı? **(Ga).**

SERKEŞTE (Far. sergeşte): Başı dönmüş, başıboş, hayran, şaşkın, sersem.

Serkeştelik: Başı dönmüşlük, başıboşluk, şaşkınlık.

Serkeştelik salmış pelek çendana **(LM).**

SERKĒR (Far. serka:r): **1.** Gözleyen, denetleyen, müdür. **2.** Hazret.

Seri-serkēr: Baş, başkan,

Köpelse her iliñ seri-serkarı,

Nızamlar bozulıp, veyrana gelgey **(MG).**

SERKÜFTE (Far. ser ku:fte): **1.** Başı parça parça edilen, başına vurulan. **2.** Başı dönen.

Rehim édip ışkıñ gamı agular içgirdi maña,

Tolgunar men giceler serküfte bolgan mar tek **(Ga).**

SERMA (Far. serma:): Soğuk.

Issısı köydürer, öldürer serma **(MG).**

SERMAYA (Far. serma:ya): Sermaye.

Bu cahanıñ sermayası **(MG).**

SERMENZİL (Far.-Ar.): Yurt, ülke.

İdi kim Börme sermenziliden **(C).**

SERMEST (Far.): Sarhoş, kendinden geçmiş.

Işkıñ şerabına sermest bolup sen **(LM).**

SERMET (Ar. sermed): Ebedîlik, devamlılık; sonsuz olma.

Ki éylēp énbiyalar içre sermet **(C).**

Bir bu gün meyhanayı-ışk içre bol mesti-harap,

İçgen ol vahdat meyinden sermedi-mestana sen **(Ga).**

SERNEGÜVN (Far. sernegu:n): Baş aşağı olan; yıkılan; bozulan, bozuk.

Sernegüvn kılmak: Döndürmek, yıkmak.

Seni görüp, halım boldı sernegüvn **(GS).**

Tuglarınıñ sernegüvn bolganını gördi **(ZT).**

Yörür mıdam sernegüvn **(MG).**

SERNEVİŞT (Far.): Başa yazılan, kader, talih, alın yazısı.

Bu ışkdan bir zaman halı kılma serneviştimni **(LM).**

SERPAY (Far. serpa:y): Giyecek, elbise.

Ol yagşı-yagşı serpaylardan alıp geldi **(SH).**

SERRAP (Ar. serra:f): **1.** Para alış verişi yapan kimse; banker. **2.** Sarraf.

Serrap idim, dürri-nahan agtarıp **(GS).**

Serrap olup, zer gadrını bilmegen **(ŞG).**

SERRAS (Far. ser ra:st): **1.** Doğru. **2.** Candan, içten, samimî; açık.

Serras kılmak: Doğrultmak, düzeltmek

Kılıp serras topu-gorhananı bes **(C).**

SERREŞTE (Far.): Bak. **serişde.**

Éy Novayı, meñ derdim serreştesin mēkēm tutay **(Ahı).**

SERRİYE (Ar. serri:ye): **1.** Beş yüz askerden fazla olmayan ve düşman üstüne gönderilen atlı asker. **2.** Cariye, odalık.

Yene yedi yüz serriyesi dahı,

Cümlesi müñ, on bolur, éy ahı **(A).**

SERSAM (Far. sersa:m): **1.** Baş ağrısı. **2.** Deli, divane, sersem.

Bimaza, bigayratı-sersam bolgan sopular **(Ş).**

Serasime bolup hayranu-sersam **(C).**

SERSER (Ar.): Bak. **sarsar.**

SERŞAR (Far. serşa:r): Dopdolu, taşkın.

SERT (Far. serd): Soğuk.

Otdan yakıcırak, buzdan sert nedir **(MG).**

SERTA-SER (Far. serta:ser): Bütün, baştan başa, hep.

Gamından şemıg dek yaksın meniñ serta-serim ot **(LM).**

SERTİP (Far. serti:p): General, komutan; binbaşı; özel tim komutanı.

Niçe sertibu-serheñ bir yaver **(C).**

SERV (Far.): **1.** Servi. **2.** Sevgili, güzel; güzelin boyu.

Servi-azat: **1.** Çok uzayan düz servi. **2.** Uzun boylu güzel.

Servi-nëz: Güzel, hoş.

Servi-rovan, servi-huraman: Güzel yürüyüşlü sevgili; uzun boylu güzel.

Servi-sehi: Dik servi ağacı; **mec.** uzun boylu sevgili.

Görnüşde çıkdı güller, servi salama geldi **(K).**

Hem seyerler servi-nëzi **(C).**

Kaddın égip, salam bir servi-rovan gözelim **(MN).**

Servi-huramanım gördüm çemende **(GS).**

Geldi ol servi-sehi nëz ile handan-handan

Aldı köñlümi novazış bile çenden-çendan **(An).**

SERVA (Far. serva:): **1.** Söz. **2.** Masal. **3.** Şiir.

Këtibi diyr, men biperva,

Bolup men aşıkı-serva,

Ömür-keşti, acal-derya,

Batmazdan ovval sürever **(Kët).**

SERVER (Far.): Baş, başkan, lider; ağa, cenap.

Serveri-ëlem: Hz. Muhammet.

Éy kamar yüzli, şeker sözli, periler serveri **(GS).**

Arz kıldı bu sözi ol servere **(A).**

Serveri-ëlem anı étmiş kabul **(A).**

SERVİ (Far. serv): Bak. **serv.**

SERVİ-AZAT (Far. serv-e a:za:d): Bak. **serv.**

SERVİ-HURAMAN (Far. serv-e hura:ma:n): Bak. **serv.**

SERVİ-NËZ (Far. serv-e na:z): Bak. **serv, selbinyaz.**

SERVİ-ROVAN (Far. serv-e reva:n): Bak. **serv.**

SERVİ-SEHİ (Far. serv-e sehi:): Bak. **serv.**

SERZENİŞ (Far.): **1.** Sitem etme, ayıplama. **2.** Azarlama, ceza verme.

Serzeniş éylemek: Sitem etmek, azarlamak.

Diydi "Gan dökmek imesdir yagşı iş"

Éyledi Hızr aña dagı serzeniş **(A).**

Serzeniş éyleban tagna tapañız **(Yuz).**

SET 1 (Far. sa:d): Yüz (sayı).

Set bara: Yüz defa.

Set hezar: Yüz bin.

Set para: Yüz parça.

"Yar-yar" diyip, gan yıglaram set bara **(ŞG).**

Ékin ékgey çün ragayat set hezar **(A).**

Bar bolsa Muhammedi,

Paralarmız set hezar **(MG).**

Ne cahan, belki, tende bolsa set can, éy dost **(MG).**

Sınalarım set paradır **(ZT).**

SET 2 (Ar. sedd): Set, bent.

Set baglamak: Engel olmak; bent olmak.

Set bolmak: Engel olmak.

Yol yetirdim, nëge düşdüm men bu vaslıñdan ırak,

Bagladı set, barlıgım araga düşdi daglar **(Ga).**

Gedadır set bolan cümle belaga **(A).**

Yamanlarıñ setdi-rahını tutgan **(C).**

SET 3: Âdet, gelenek, görenek, örf.

Ulı set il aya bakar,

Ay bakar asmana garşı **(K).**

Yaşandan yagşı set bolmaz **(MG).**

SETARA (Far. sita:re): Bak. **sıtara.**

SET BARA (Far. sad ba:re): Bak. **set 1.**

SETDAR (Ar. setta:r): Günahları örten, gizleyen, günahları bağışlayan. (Allah'ın sıfatı olarak kullanılmaktadır.)

Setdarıl-uyup: Ayıpları örten (Allah).

Seyr éyle ayıbım, setdar **(MG).**

Barçanı yaratgan kadırı-setdar **(GS).**

Hak çü setdarıl-uyupdır, érki rahman olsa hem **(Ş).**

SETEN (Far. se ten): Üç ten, üçler. (Mutasavvıfların kutupları)

Hepten, seten, çilten barça cem boldı **(ZT).**

SET HEZARAN (Far. sad heza:ra:n): Yüz binler; yüz binlerce.

Set hezaran aşıkı-bihanımanı yaka sen **(Ga).**

SEVA (Ar. seva:): Ayrı, başka, farklı, gayri.

Gaygıdan, hesretden seva éyledi **(GS).**

Gaygıdan ét köñlüm seva **(LM).**

SEYDİ (Ar. Seyidi:): Ersarı boyu Bekevül uruğunun Çayı tiresinden olan bir şair. Adı Seyitnazar'dır. Lebap'ta yaşadı. Doğum ve ölüm yılları hakkında çeşitli görüşler vardır: 1768-1830, 1775-1826, 1775-1836. Fakat Seydi'nin 18. asrın altmışlı yıllarında doğup, 1822-1823'lü yıllardan önce Hıva'da ya da Marı'da ölmüş olduğu daha kuvvetli ihtimaldir. Seydi aslında Novayı ve Fuzulı'nın edebî geleneklerini devam ettirmiştir.

SEYDİ HOCA: 19. asırda yaşamış Türkmen şairlerden biri. Habıp Hoca'nın oğludur. Zelili ile aynı devirde, Étrek, Gürgen ve Garrıgala bölgelerinde yaşadı. Hatta Zelili ile dosttu. Seydi Hoca'nın "Goşa pudagım" destanı, "Gal indi", "Zelilim", "Nışan Seydi" gibi şiirleri Étrek ve Gürgen'de oldukça yaygındır.

SEYF 1 (Ar.): Kılıç.

Seyfulla: Allah'ın kılıcı.

Bu hovayı-nefsden kim köñlümi katg éyledi,
Veh, ne soltandır élinde bar bu seyfulla diydim **(Ga).**

SEYF 2 (Ar.):Yaz mevsimi (en sıcak ay olan temmuz).

SEYFİ (Ar. seyfi:): **1.** Yazlık. **2.** Yazlık hububat.

SEYFULLA (Ar. seyfulla:h): Bak. **seyf 1.**

SEYHUN (Ar.-Far. Seyhu:n): Bak. **Sırderya.**

SEYHUNI-NEZİR (Far.-Ar. Seyhun-e nezi:r): Bak. **nezir.**

SEYİLGĒH (Ar.-Far. seyr ga:h): Seyredilen yer, gezilen yer.

Göynüñ içinde reyhan seyilgēhi-cay, gözel **(MN).**

SEYİT 1 (Ar. seyyid, ç. sa:da:t): **1.** Cenap, bir şeyin sahibi, efendi, ağa. **2.** Hz. Muhammet'in nesli. Hazreti peygamberin üç oğlu ve üç kızı o yaşarken vefat etmiş, yalnız Patma kalmıştır. Patma, Alı'yla evlenmiştir. Hz. Muhammet'in Patma ile Alı'dan gelen nesline "seyit" denilmiştir. Sonraları Şiî mezhebinin yayılması ve Hz. Alı'nın gördüğü hürmetin artmasıyla seyitler saygı gösterilen ayrı bir sınıf olmuşlardır. Seyitlere kazancın beşte birini (hums) verme gelenek hâlini almıştır. Böylece seyitler gittikçe halkın sırtından geçinen bir grup hâlini almışlardır.

Magtımgulı, nësazlara duş bolup,
Hocanıñ, seyidiñ yörişin görüñ **(MG).**

Hoca-seyit, beg, patışa gul galmaz **(MG).**

Ol serv kad ki seyidi-ëhli-kabuldır,
Gül dek yüzi nışana alı-resuldır **(BH).**

SEYİT 2 (Ar. seyyid): Bak. **Hatam şahır.**

SEYİT ATA: Seyit Ahmet, 18. asrın meşhur mutasavvıflarından biri. Daşkent (Taşkent) bölgesinin Şaş adı verilen yerinde Zeñfi Ata'nın yanında 28 yıl ilim tahsil etti. Halifelik mertebesine ulaştı. Sonra Horezm (Harezm)'e gidip dinî hizmetlerde bulundu. Etrafına birçok kişiyi topladı.

SEYKİN (Far. sengi:n): Ağır, yavaş.

Seykin basmak: Ağır yürümek.

Seykin basıp, zülpün tutup,
Geler sallana-sallana **(Kët).**

Uz yörëp, seykin basıp, boynun burup, her yan garap **(K).**

SEYLAN (Ar. seyla:n): Akış; akan, akmış; sel gibi, su gibi.

Gözde yaşım akar seylan **(ŞG).**

SEYLAP (Ar.-Far. seyla:b): **1.** Sel suyu, taşkın, coşkun su. **2.** Gözyaşı.

Seylap dek gözyaş: Çok akan gözyaşı.

Işk seylabı mañа yetdi **(LM).**

Seylap dek akızma gözüñden yaşı **(GS).**

SEYPELMELEK-MEDHALCEMAL: Orta ve Yakın Doğu'da oldukça yaygın olan edebî eser. Bu eserin asıl kaynağı, halk edebiyatı ve "Müñi Bir Gice Masalları"dır. Destanda Şehzade Seyfulmuluk'un yine bir şehzade olan Bedıgulcemal (Medhalcemal)'a olan sevgisi anlatılmaktadır. Bu destanın etkisiyle 16. asırda yaşamış Özbek şair Meclisi, "Kıssayı-Seyfulmuluk" adlı destanı yazmıştır. 18. asırdaysa, Türkmen şair Gurbanalı-Magrupı "Müñi Bir Gece"nin ve Meclisi'nin eserinin tesiri altında "Seypelmelek-Medhalcemal" adlı eseri yazmıştır. 1914'te Seyit Gerey'in Kazak dilinde manzum olarak kaleme aldığı 'Kıssayı-Seyfulmuluk" Gazan (Kazan) şehrinde neşredilmiştir.

Seypelmelek Medhalcemalı
Söven dek sövmüşem seni **(MG).**

SEYR (Ar.): Gezme, gezinti, temaşa; seyahat etme.

Seyr étmek: Gezmek, dolaşmak.

Seyr étlegin, beyevana çıkanda **(K).**

Cennetu-dovzahnı seyr étdim besi **(A).**

SEYRAM (Seyra:m): Bak. **Sayram.**

SEYRAN (Ar. seyra:n): Gezme, geziş, gezinti.

Seyran étmek (kılmak): Gezmek, gezintiye çıkmak.

Baglarga kılıp seyran **(MN).**

Gözüm düşdüy seyranımda, gardaşlar **(MG).**

SEYT (Ar.): Şöhret; saygı, hürmet.

Seyti-nam: Şan ve şöhret.

Hovayı şöhrata aldanma, seyti-nama baş égme **(H).**

SEYYAH (Ar. seyya:h): Bak. **sayyah.**

SEYYAR (Ar. seyya:r): Bak. **sayyar.**

SEYYARA (Ar. seyya:re): Bak. **sayyar.**

SEYYİDEYN (Ar.): **1.** İki seyit, iki önder. **2.** Hazreti peygamberin iki torunu (Hasan ve Hüseyin).

Seyyideyin velayatdan gözledi **(LM).**

SEZA 1 (Far. seza:): **1.** Karşılık, hak, yapılan hizmete, çekilen emeğe karşılık alınan hisse, ceza, çare. **2.** Saygı, hürmet, ödül. **3.** Lâyıklık, uygunluk, denklik.

Can gurban étmeklik aşıkga seza **(A).**

SEZA 2 (Far. seza:): Bak. **seda.**

SEZEVAR (Far. seza:va:r): Lâyık, münasip.

Kişi bilmez, kime sezevar olar **(S).**

Sezevarı-cepa her gün, tenim otlug, adım Mecnun **(LM).**

SEZEVARI (Far. seza:va:ri:): Lâyıklık, uygunluk.

Sezevarıyı-parastış: Tapınmaya lâyıklık.

Sezevarıyı-parasatış saña mutlak **(C).**

SËHER (Ar. seher): Seher, tan vakti, sabahın en erken vakti.

Şamu-sëher: Akşam sabah, gece gündüz.

Sëher vagtı bidar bolgun **(MG).**

Bendelik kıl tañrıya şamu-sëher **(A).**

SËHERGAH (Ar.-Far. seherga:h): Sabahın en erken vakti, tan vakti.

Diydi Bahrı: magışat birle ol şah,

Besi meşgul idi şamu-sëhergah **(Bah).**

SËHERHIZ (Ar.-Far. seher hı:z): Sabahları erken kalkan, erkenci.

Murgı-sëherhız: Sabahları erkenden öten kuş.

Éy murgı-sëherhız, saña Leyli salam aydar, Mecnunga beyan kıl **(LM).**

SËHİM (Ar. sëhm, ç. ésha:m): Pay, hisse, kısmet.

Zahm idi pızun derdi-bela sëhimleriden **(S).**

SËHL (Ar. sehl): Kolay, basit, sade.

Sëhl tutmak: Kolay görmek, basit sanmak.

Sëhl ola ki men barlıgı berbat édiserem (etsem anlamında) **(B).**

SËHLİ-MUMTANIG (Ar. sehl-e mumtanı'): **Sëhl:** Kolay, basit. **Mumtanıg:** Mümkün olmayan, kolay olmayan, güç. Derin anlamları sade sözlerle ifade eden şiir, sadeliğine rağmen benzerinin söylenmesi çok zor olan şiir. Magtımgulı'nın birçok eseri bu özelliğe sahiptir.

Ör.:

Gara saçı ak topukda çatılan **(MG).**

SËHM (Ar.): Bak. **sëhim.**

SËHRANEŞİN (Ar.-Far. sahra:neşi:n): Çölde oturan.

Ol Deryayı-Sırda, başda-ayakda,

Sëhraneşin nogay, galmık-gazakda **(MN).**

SËHRAYI (Far. sehra:i:): **1.** Vahşî, yabanî. **2.** Döletmëmmet-Azadı'nın ikinci mahlası.

Sëhrayı men, bilmen yagşı-yaşanı **(T).**

Magtımgulı diyrler şermende ası,

Atası Sëhrayı-Azada belli **(MG).**

SËHV (Ar.): Yanlış, yanlışlık.

Köñlüm perişandır, sëhvim derazdır **(MG).**

SËKİN (Ar. sa:kin): **1.** Hareketsiz, bir yerde duran, kımıldamayan; bir yerde ikamet eden. **2.** Arap alfabesinde kapalı heceden sonra gelen harekesiz harfin üstüne koyulan işaret.

Sëkin bolmak: Yer tutmak, bir yerde yerleşmek, oturmak.

Sëkini-meyhana bolmak: Meyhanede olmak; **mec.** çok içmek.

Sëkini-meyhana bol, mestana şeydalar bile **(Ş).**

Këbe otur, lama sëkin, ismiñ alsalar habar **(M).**

SIBKAT (Ar.): Öne geçme, bir şeyi geçme, yarışma; güç karşılaştırması yapma, güç denemesi yapma; yarışta öne geçme.

Agazıña yok sıbkatıñ, éncamıña yok şirketiñ **(An).**

SIÇCIN (Ar. sicci:n): Bak. **siçcin.**

SIDAKAT (Ar. sıda:kat): Samimî dostluk; doğruluk, temiz kalplilik.

Sıdakat şimdiden övren, vücudıñ gayrata sarp ét **(H).**

SIDDIK (Ar. sıddi:k): **1.** Dost, arkadaş, yoldaş. **2.** Bak. **Ébubekir.**

SIDK (Ar.): Samimîlik, içtenlik, temiz kaplilik; güven, itimat; doğruluk, dürüstlük.

Sıdkı-dil: Doğruluk, dürüstlük.

Sıdk ile yapışıp, éyledim ıhlas **(GS).**

Köñlüñ hayra bagla, sıdkıñ imana **(MG).**

Keyik aydar aglar men,
Saña sıdkım baglar men **(MG).**

Sıdkı-dilim bilen boldum... **(AB).**

SIFAT (Ar. sifa:t): Bak. **sıpat.**

SIGAR (Ar. siga:r): Bak. **sagır.**

SIHHAT (Ar. sihhet): Sağlık, selâmetlik.

Sıhhat bolmak: İyileşmek, düzelmek, hastalıktan kurtulmak.

Sıhhat bu bimara yokdur **(LM).**

Porhan oynasa, sıhhat bolar **(GS).**

SIHR (Ar. sihr): Sihir, büyü.

Sıhr okamak (étmek): Büyücülük yapmak; hile yapmak.

Genç üçin sıhr okap, mara yüz ursañ **(MG).**

Sıhr édip, her dem anı tartar özüniñ zatıga **(MG).**

SIMRUG (Far. si:morg): Mitolojide, masallarda karşılaşılan büyük kuş. Sımrug'a "kuşların şahı" da denilmektedir. Diğer adı da Anka (bak.)'dır. Rivayetlere göre, Sımrug Rüstem'in babası Zal'ı büyütüp yetiştirmiştir. Bazı kaynaklarda Sımrug, Zal'a ilim öğreten üstadın adı olarak zikredilmektedir. Bak. **Simurg.**

SINA (Far. si:ne): **1.** Sine, göğüs. **2.** Yürek.

Sına biryan: Yüreği yanan.

Dide giryan, sına biryan barar érdi **(LM).**

Sınamda ışkıñ dagıdır **(ZT).**

Sınası biryanım, didesi giryan **(GS).**

SINAYI-URYAN (Far.-Ar. si:ne-ye urya:n): Bak. **uryan.**

SIPA (Far. sipa:h): Ordu.

Görerge sıpa men, tanırga dilkeş **(MG).**

SIPAHI (Far. sipa:hi:): **1.** Orduya ait, orduyla ilgili; askerî şahıs. **2.** Asker. **3.** Atlı asker.

Sıpahılar haramzada **(ZT).**

Éger maña yene bihet sıpahı **(C).**

SIPAHIÇILIK (Far.-T. sipa:hı:çılık): Askerlik.

"İmdi sıpahıçılık övrengil" diydi **(GS).**

SIPAHSALAR (Far. sipehsa:la:r): Ordu komutanı; mareşal; bir takımın başı.

Sen sıpahsaları-adıl ahat **(ZT).**

SIPAL (Far. sufa:l): Bak. **sufal.**

SIPARIŞ (Far. sifa:riş): Görev, iş, vazife, ısmarlama, sipariş.

Sogap tapdıñ, sıparışım yetirseñ **(DM).**

Bir sıparış berdim İsgendercana,
Onı okasınlar, amal étsinler **(Sey).**

SIPAT (Ar. sifat, ç. sifa:t): Kişilik, huy, karakter, özellik, vasıf, davranış, tavır, ahlâk.

Hoş sıpatın aydarlar ëhli-zaman **(A).**

Ter éyledi İsa şerefi énsafı-sıfatın **(An).**

Adamıda her kimi yagşı sıfat **(A).**

SIR (Ar. sırr, ç. ésra:r): Sır.

Ésrarı-ışk: Aşkın sırları.

Ésrarı-nahan: Gizli sırlar.

Sırrı-pınhan: Gizli sır.

Babı-hakdan keşf olmuşdur bu ésrar **(MG).**

Daşarı düşer gorkaram ondakı ésrarı-ışk **(B).**

Bar idi köñlümde kim birniçe ésrarı-nahan **(LM).**

Boldı gayıp gözlerimden sırrı-pınhan içre ol **(ŞB).**

SIRAÇ (Ar. sira:c): Lâmba.

Şayat, meniñ hak yandırsa sıracım **(SM).**

Gözümniñ rövşeni, köñlüm sıracı **(T).**

SIRAT 1 (Ar. sira:t): **1.** Yol. **2.** Köprü; dinî inanışa göre, cehennemin üstünde yer alan dar köprü. Buradan geçilerek cennete gidilirmiş.

Hëzë sıratıl-mustakım: Şu doğru yoldur.

Tutsa damanından sıratdan ötmez **(MG).**

Çünki gelmişdir delil hëze sıratıl-mustakım **(Misg).**

SIRAT 2 (Ar. si:ret, ç. siyer): Huy, tabiat; ahlâk.

İbni-Serheñ serveri-safdar,

Mal tapar guşbegi-ye nik siyer **(Şük).**

SIRATIL-MUSTAKIM (Ar. sira:til-mustakı:m): Bak. **sırat 1.**

SIRDERYA: Orta Aziya (Asya)'nın en büyük akarsularından biri. Eski adı Seyhun'dur. Narın, Garaderya gibi birçok kolun birleşmesinden meydana gelmiştir. Sırderya (Seyhun), Amuderya (Ceyhun) ile paralel akarak Aral Gölü'ne dökülmektedir.

Deryayı-Sırıñ belli imiş başdan-ayagı,

Sëhrada oturmış niçe galpagı, gazagı **(S).**

SIRTLAN: (**Sırt:** Sür'atli, hızlı, çabuk, tez. **Lan:** İle) **1.** Sür'atle, hızlıca. **2.** Yırtıcı bir hayvan.

Diyseler: "Atlan-ha, atlan!",

Mert yigit ot çeynër sırtlan **(MG).**

SITARA (Far. sita:re): **1.** Yıldız. **2.** Kısmet, talih, yazgı. **3.** Çadır, cibinlik.

Manendi-sitare: Yıldız gibi.

Goç yigidin sıtarası,

Açılar meydan içinde **(G).**

Girdinde otursak hem manendi-sıtara **(S).**

SITAYIŞ (Far. sita:yiş): Övme, iyiliğini söyleme, övgü.

Sıtayış aytmak: Övmek.

Magtımgulı aydar haka sıtayış **(MG).**

SITK (Ar. sıdk): Bak. **sıdk.**

SIYA (Far. siya:h): **1.** Siyah. **2.** Zenci.

Ébri sıya: Siyah bulut.

Sıya dïdar: Siyah yüz.

Sıya señ: Siyah taş.

Şol gözeliñ sıya zülpün örmeli **(MG).**

Daglarına çöker ébri-sıyalar **(ZT).**

Yüregi érimez, sıya señ bolar **(MG).**

SIYADAT (Ar. siya:det): **1.** Seyitlik, efendilik. **2.** Hz. Muhammet'in soyundan olma.

SIYA DİDAR (Far. siya:h di:da:r): Bak. **sıya.**

SIYAGÖŞ (Far. siya:gu:ş): Bak. **sıyagüvş.**

Sıyagöş azm éder şire **(Z).**

SIYAGÜVŞ (Far. siya:gu:ş): Karakulak (postu kürk yapılan ve arslanın artığını yediği söylenen bir cins vaşak).

Şir ganımı sıyagüvş **(Z).**

SIYAK (Far. siya:k): **1.** Tertip, düzen. **2.** Karakter, kişilik, huy, alışkanlık, âdet.

Bet sıyaklı, bethuy bolan pis adam **(MG).**

SIYAM (Ar. siya:m): Oruç.

Mahı-sıyam: Oruç ayı, Ramazan.

Roza tutgay sıdk ile mahı-sıyam **(A).**

SIYAPUŞ (Far. siya:hpu:ş): Siyah giyinen, siyah giyinmiş.

SIYASAT (Ar. siya:set): Tehdit, gözdağı, hiddet.

Sıyasat tıgı: Tehdit kılıcı.

Duşman görse, çıkar sıyasat bile **(K).**

Élbetde, duşmana sıyasat yagşı **(MG).**

Sıyasat tıgı birle assa-assa **(C).**

SIYASAT TIGI (Ar.-Far.-T. siya:set tı:gı): Bak. **sıyasat.**

SIYA SEÑ (Far. siya:h seng): Bak. **sıya.**

Sİ (Ar. sa:): Arap alfabesinin dördüncü harfi; ebcet hesabında 500.

Si-semerlik lebleriñ, şerbetli güftarıñ seniñ **(An).**

Si-söver gulnuñ mekanın cennet-rıvzan éder **(S).**

Si-sovabıñ rahmatından genci-këni isterem **(K).**

SİBİ-ZANAHDAN (Far. si:b-e zanahda:n): Bak. **sip, zanahdan.**

SİBT (Ar. ç. ésba:t, tesniyesi sibteyn): **1.** Yakup peygamberin on iki oğlunun isimleriyle ilgili olarak ikiye ayrılan kabilelerin her birine verilen ad. **2.** Kız torun.

Sibteyn: İki torun. İmam Husayın ve İmam Hasan'a bu isim verilmiştir.

SİBTEYİN (Ar.): Bak. **sibt.**

SİÇCİN (Ar. sicci:n): **1.** Hapishane, zindan; cehennem. **2.** Dinî düşünceye göre, yerin yedi kat altında yer alan büyük bir taş. Bu taş cehennemin en korkunç unsurlarından biriymiş.

Mustapa ol sëhranı siççin diydi **(A).**

Siççin atlı bet boy mekanı gördüm **(MN).**

Altıncı gat yeriñ adı siççindir **(MG).**

Özüñ siççin atlı cayda baglarlar **(MG).**

SİDRE (Ar.): Dinî düşüncelere göre, yedinci kat gökte bulunan bir ağacın adı.

Sidre sëhrası: 1. Sidre ağacının görüldüğü yer. **2. Mec.** Dinî rivayetlere göre, yedinci kat gök.

Serbelent sidresi, nakşı-zerefşan mundadır **(Ş).**

Sidre sëhrasında, İsa şëhrinde **(MG).**

SİFLE (Ar. sifle, sufle): **1.** İğrenç, tiksindirici, pis. **2.** İşe yaramayan, kötü. **3.** Utanmaz, terbiyesiz.

Şerif bol, arşa yüksel, sifleyi-éyyama baş égme **(H).**

SİL (Ar.): Sel.

Siller senden geçer, duman églenmez **(MG).**

SİLABA (Ar.-Far. seyla:be): **1.** Sel suyu. **2.** Gözyaşı.

Gözüñ silabası carı **(LM).**

SİLAP (Ar.-Far. seyla:b): Bak. **seylap.**

Rehim kıl çeşmim suvun silabıdan, éy rebbena! **(GB).**

SİLK (Far.): Saf, dizi, sıra.

Këse-këse hak şerabıñ, ah, silk üzre goymuş,
Yok hırıdarı anıñ bir kef açılmas dat hey **(A).**

SİLSİLE (Ar.-Far. ç. sela:sil): **1.** Zincir; dizi, sıra. **2.** Şecere. **3.** Düzenek, sistem.

Tabıdıñ şaylarlar, silsile orap **(K).**

Salar iblis ganatıga selasıl **(A).**

Bent égmëge köñüller, zülpi selasılıñ bar **(S).**

SİM (Far. si:m): **1.** Metal ip, tel. **2.** Gümüş.

Sim ten: Beyaz ten, güzel beden.

Simu-zer: Altın ve gümüş; para, zenginlik.

Bëh-bëh acayıp sim ten **(MN).**

Harç éderge simu-zerim bolmasa **(ŞG).**

SİMA (Ar. sima:): Yüz, çehre; sıfat.

Melek sima: Melek sıfatlı, melek yüzlü.

Bir peyker melek simaya düşdi gözlerim **(ŞB).**

SİMAG (Ar. sima:'): **1.** İşitme, dinleme. **2.** Türkü; müzik, ezgi. **3.** Dervişlerin deyiş ve müzik eşliğinde dönerek zikir çekmesi.

Simag gurmak: Zikir çekmek.

Nagralar çekdiler, simag gurdular **(MG).**

Girdik, oş, meyhanayı-ışk içre gurup bir simag **(Ga).**

SİMAP (Far. sima:b): Cıva.

Simap gızıl tapsa, meges bal tapsa **(MG).**

SİMBER (Far. si:mber): Göğsü gümüş gibi olan, endamı çok güzel olan.

Nuktayı-mişkin ki ol yüz üzre bolmuş cilveger,
Tē hasabın añlasın il, yüz yaşur, éy simber **(Ga).**

SİMİN (Far. si:mi:n): **1.** Gümüşten yapılmış; gümüş gibi. **2.** Ak.

Simin beden: Bedeni ak, ak bedenli.

Servi kat, ruhsarı hoş, simin beden gül yüzli yar **(ZT).**

SİMİYA (Grekçe): Simya.

Yarı bulmaga simiyası kanı **(B).**

SİMTEN (Far. si:m ten): **1.** Gümüş beden. **2. Mec.** Beyaz beden, bembeyaz beden; bak. **beden, simber, simin.**

Meniñ tek hiç kim érmesdir saña, éy simten, aşık,
Bu yañlıg kim bolup men kaddı-ruhsarıñga aşık **(Ga).**

SİMURG (Far. si:murg): **1.** (Kelime anlamı) Otuz kuş; anka kuşu, simurg. **2.** Tasavvufta kâmil insan anlamında kullanılır.

SİMU-ZER (Far. si:mu zer): Bak. **sim.**

SİN 1 (Ar. sinn): Yaş.

Sinni-bulug: Ergenlik yaşı.

SİN 2 (Ar. si:n): Arap alfabesinin on ikinci harfi; ebcet hesabında 60.

Sin-sen söygüli dilber, galmadı aklım-huşum **(An).**

Sin-salamat senden ol nurı-imanı isterem **(K).**

Sin-salamat saklagay türlük belalardan seni **(S).**

SİNA (Ar. Si:na): Arabıstan (Arabistan)'ın kuzeyinde, Müsür (Mısır) ile Arabistan arasında yer alan yarımadanın adı. Musa ile birlikte zikredilen Tur ya da Sina adı verilen dağ burada bulunmaktadır.

Barıp raz aydışan Sina dagında,
Turı-Musa Kelimilla hakı üçin **(MG).**

SİNE (Far. si:ne): Bak. **sına.**

SİNNİ-BULUG (Ar. sinn-e bulu:g): Bak. **sin 1.**

SİNT (Sind): Pakıstan (Pakistan)'da bir akarsunun ve yerin adı.

Şarku-garbı, Hindu-Sindu-Dekendir dövri-cahan **(MG).**

SİP (Far. si:b): Elma.

Sibi-zanahdan: Sevgilinin elmaya benzeyen yanağı.

Sibi-zanahdanlı, gunça dahanlar **(MG).**

SİPENT (Far. isfend, ispend, sipend): Kumlu, çorak yerlerde yetişen beyaz çiçekli yabanî bir bitki.

Dëne-dëne sipend olsun **(GS).**

SİPER (Far.): Kalkan.

Simin siper: Gümüş kalkan.

Siper kılmak: Kalkan tutmak, güçlü orduların önünde durmak.

Tutar çeçek yene simin siper pelek okuna **(B).**

Siper kıldı yene gül sınasını **(B).**

SİPËHR (Far.): **1.** Dünya. **2.** Gök, gökyüzü.

Éyle kim segrir gazalım sebzegüvn ol dag éra,
Gök gazalı segrimes andak sipëhr éyvanıda **(Ga).**

SİPËHSALAR (Far. sipehsa:la:r): Ordu komutanı.

SİR 1 (Far. si:r): Tok, doymuş.

Sir bolmak: Doymak.

Bu cahandan doymaz gözüñ sir olmaz **(MG).**

SİR 2 (Far. si:r): Sarımsak.

SİR 3 (Far. si:r): Ağırlık ölçeği (74, 24 gram).

Yedi sir zer berur men diydi **(GS).**

SİRAP (Far. si:ra:b): Suya kanmış; coşan, coşmuş.

Can bilbilin sirap şeyda éder sen **(MG).**

Gark éder sirabına her dem bu deryalar meni **(Ga).**

SİRİŞK (Far.): **1.** Gözyaşı. **2.** Damla.

Sirişki-lëlegüvn: Kırmızı renkli gözyaşı; kan karışmış gözyaşı.

Bolupdır tıgı-hicrinden sirişkim lëlegüvn andag,
Akar bu gözlerimden dilinmiş bagrımıñ ganı **(Ga).**

SİRİŞT (Far.): Yaratılış, tabiat; ahlâk, alışkanlık.

Anbar sirişt: Amberden yaratılan.

Sirişt olmak: Yoğrulmak.

Huda-ya, dembe-dem pür derdi-ışk étgil siriştimni **(LM).**

Ger behişt anbar-sirişt, tagtı-Süleyman istemen **(DM).**

Ésnayı-tövellitde mey birle sirişt olgan **(S).**

SİRKE (Far.): Sirke.

Sirke aydar, "Bal menem" **(MG).**

SİSTAN (Far. Si:sta:n): Éyran (İran)'ın güneydoğusunda bulunan şehirlerden biri. Sistan, Bulucıstan'la birlikte bir bölgeyi oluşturmaktadır. Bu bölgede Farsça ve Urduca konuşan Buluçlar yaşamaktadır. Bunların merkezî şehirleriyse Zabul'dur.

Sistan şëhrinde batır Zal bilen **(MG).**

Sistan të Heri kim mañа besdir **(C).**

SİTAN (Far. sita:n): "Alıcı, alan, boyun eğdiren" manalarına gelen bir ek.

Ör.:

Cansitan: Can alan.

SİTEN (Far. si:ten): Otuz adam, otuzlar (evliyalar).

Heptenine, sitenine, çiline **(Ş).**

SİTİZE (Far. siti:ze): **1.** Zorluk çıkarma. **2.** Tartışma, bahse girme; bir şeye, birine karşı savaşma. **3.** Kabalık etme; kızma, öfkelenme.

SİTR (Ar. setr): Örtme, kapama.

Sitr éyle aybım, setdar **(MG).**

SİYEH (Far. bak. **sıya**): Siyah, kara.

Siyeh çeşm: Kara göz; kara gözlü.

Açık pişanı ol şahı-siyeh çeşm **(Ş).**

SİYEH ÇEŞM (Far.): Bak. **siyeh.**

SOGAP (Ar. seva:b): Dinî düşünceye göre, hayırlı bir işe karşı Allah tarafından verilen mükâfat; güzel, hayırlı iş.

Yüz gara, til gısgadır, yokdur cogabıñ, éy gözüm,
Mal éyesine bialaç biyr sen sogabıñ, éy gözüm **(MG).**

SOKR (Ar.): Sarhoşluk, mestlik.

Selp kılgıl ér iseñ gaflatı-usyan sokrun **(An).**

SOKRAT: Grek filozoflarının meşhurlarından biri. Afini (Atina)'da doğdu. Babası heykelci olduğu için, o da önceleri baba mesleğiyle uğraştı. Daha sonra felsefe ilmini öğrendi. Greklerin birden çok Tanrı inancına karşı gelerek Allah'ın birliğini savundu. Bunun için Afini şehrinin yöneticileri onu zindana attı ve zehir içmeye zorladı. Sokrat, yetmiş yaşında öldü. Kendinden geriye herhangi bir eser kalmadı. Fakat öğrencisi Platon tarafından onun dünyaya bakış açışını anlatan bir kitap yazıldı. Sokrat'ın belli bir okulu yoktu. Öğrencilerini de kendi eliyle yetiştirdi. Onun felsefi sözleri oldukça fazladır. Örneğin:

"Dünyada yalnızca bir şeyi öğrenebildim. O da hiçbir şeyi öğrenemediğim."

"Her kim kendini tanırsa, Allah'ı tanımış olur."

"Sen git, kendini tanı!"

"Hayat savaşında gül ki bu sana en büyük silâhtır."

SOKUM: Konuğu ağırlamak için kesilen hayvan.

Maşrık, magrıp arasındakı hanlarıñ,
Sokumları yeke-yeke gelendir **(Al).**

SOLTAN (Ar. solta:n, ç. sala:ti:n): **1.** Kaptan. **2.** Sultan.

Salatın bakışlım, këkili zerim **(GS).**

Bir salatın boylım sallanıp geldi **(SH).**

SOLTAN CÜMCÜME (Ar. solta:n Cumcume): Tarihî efsanenin kahramanı. Bu efsane 18. asırda yaşamış Éyran (İran)'ın mutasavvıf şairi Ferididdin Attar tarafından da işlenmiştir. Efsaneye göre, Sultan Cümcüme'nin kafa tası canlanıp ona bir şeyler soran kerametli kişiye bütün hayatını anlatırmış. Bu efsaneden hareketle 1369-1370'li yıllarda Husam Këtip adlı şair Kıpçak dilinde "Cümcüme Kitabı" adını verdiği eserini yazmıştır. (Bak. Ye. É. Bertels, Literatura narodov Sredney Azii, s drevneyşih vremyon do 15 v. n. é., "Novıy mir" curnalı, 1939, No: 9, 272. s.) "Cümcüme Kitabı"nın Müslüman Türkler arasında yayılışı ve ehemmiyeti hakkında V. Bartold ile V. Radlov malûmat vermektedir (Bak. V. Bartold, İz Proşlogo Turok, Petrograd, 1917, 9. s.; V. V. Radlov, Obraztsov narodnoy literaturı tyurkskih plemyon, 3 tom, Predisloviye, SPB.)

Attar'ın bu konuyu işlediği eseri de "Cümcüme-nama" adını taşır. (Bak. V. Cukovskiy, "Cümcüme-name" legenda ob İsuse i çerep v persidskom stihotvornom skazke Attara, ZVORAO, 1892, t. 7, SPB., 1893, 63-72 s.)

...Şeyle adalatlı soltan Cümcüme,
Dnyëniñ lezzetin görende bardır **(Ga).**

SOLTAN VELET (Ar. Solta:n Veled): 13. asrın meşhur mutasavvıf şairlerinden Celaleddin Rumı (bak.)'nın oğlu. 1226'da Larende (Karaman)'de doğdu ve 1312-1313'lü yıllarda vefat etti. Sultan Velet "Mesnevi-ye Velet" adlı eserinde babasının hayatı hakkında kıymetli bilgiler vermiştir. Küçük Aziya (Anadolu)'da ilk defa Türkçe şiirler yazan odur. "Rubapnama" adlı tasavvuf üzerine kurulmuş mesnevînin de sahibidir.

SOLTAN VEYİS (Ar. Solta:n Veys): Bak. **Veyis.**

SOPI (Ar. su:fi:): **1.** Dindar, dinin emir ve yasaklarına titizlikle uyan kimse. **2.** Sopıçılık (bak.)ın esaslarına uyup dünyayla ilgisini kesen kimse. Sopılar, büyük yün kumaştan yapılan bir elbise giydiklerinden bu isimle anılmışlardır. Çünkü sopı kelimesinin aslı koyun yünü anlamındaki "sovf" kelimesidir.

Hoca Ahmet Yasavı yüz sopı bile
Keşdisiz deryadan şeyle geçdiler **(MG).**

SOPINEMA (Ar.-Far. su:fi:nema:): Sofu görünüşlü, kendini yalandan sofu gibi gösteren.

SOPINEMALIK (Far.-Ar.-T. su:fi:nema:lık): Sofu görünüşlülük, kendini yalandan sofu gibi gösterme.

Niçe mü'mün sopınemalık kılıp **(K).**

SOPI SIYAK (Ar. su:fi:sıyak): Sofu kılıklı, sofu gibi.

Bu niçik zalımlarıdır, halk éra sopı sıyak **(Ş).**

SOPUÇILIK (Ar.-T.): İslâm'da 8. asırda ortaya çıkan çileci-mistik bir yol. Önce zalim hükümdarların, riyakâr din adamlarının karşısında olduğu için ilerici bir özelliğe sahipti. Fakat daha sonraları gerici bir özelliğe bürünerek halk kitlelerinin zihinlerini zehirlemeye başladı. Sofizmin kurallarına göre, dünyada 356-360 kadar pir olması şartmış. Pirlerden biri ölünce onun bir altındaki derecede olan kişi ölenin yerine geçermiş. Bunların en ulusuna kutbul-aktab (bak.) veya govs (bak.) denir. Bazı kaynaklarda kutuplar (bak. aktap) bir değil üç kabul kişi olarak kabul edilir. Bunları iki imam (bak. imaman) olarak gösteren kaynaklar da vardır. Kutuptan sonraki derecede ovtat (bak.) bulunur. Ovtatın sayısı dört veya beştir. Sonraki derecede seyyah ya da badla (bak.) yer alır. Sayıları yedidir. Bunlara heften (bak.) de denir. Diğer derecede abdal (bak.) veya necip (bak.) bulunur. Sayısı kırktır. Bunlara çilten (bak.) de denir. Yine bir kaynakta bunlardan başka rukaba (bak. rakıp) adı verilen pirler yer alır. Sayısı on ikidir. Bu grupların en alt sırasını abtal (bak. batal) veya nukaba (bak. nakıp) oluşturur. Bunların sayısı da üç yüzdür.

SORAG-COGAP: Söz sanatlarından biri. Mazmunların güçlü ve tesirli olmasına yardım eder. Aslında soru cevabın 1-2 beyitte kullanılması esastır. Bu sanatın çeşitli şekilleri vardır. Bazen şair kendisine sorduğu soruya cevap verir. Bazı hâllerde ise soru cevap iki şair arasında devam eder. Buna Şeydayı'nın Nigĕr Şair ile, Gayıbı'nın Magrupı ile olan karşılıklı soru cevaplarını örnek olarak gösterebiliriz. Kimi zaman soru cevabın ikisi de bir mısrada ya da soru birinci, cevap ikinci mısrada olabilir. Şair kimi zaman da iki nesne veya fikri ortaya koyup birbirine soru sordurup cevap verdirir.

SOVAP 1 (Ar. seva:b): Doğru, hakikî.

Rahı-sovab: Bak. **rah,** doğru yol, hakikî yol.

SOVAP 2 (Ar. seva:b): Bak. **sogap.**

SOVAT (Ar. sava:d): **1.** Siyah renk, siyahlık, karalık, karanlık. **2.** Yazma kabiliyeti, yazmayı başarabilme.

Sovadı-küfr: Dinsizliğin karanlığı, Allah'a inanmamanın ruh ve gönül karanlığı.

Sovadı-zülp: Saçın siyahlığı.

Zülpüñ sıya, sovadı-küfrdür dökümli **(MG).**

SOVM (Ar. savm): Oruç.

Sovmı-salat: Oruç namazı.

Abıdam, kim kayımı-sovmı-salatam, éy köñül **(Ga).**

SOVMAGA (Ar. sovma'a): Sofuların ibadet yeri; ibadethane; manastır.

Mey içgeli redaga salıp, badanı süzüp,

Sopı akıl sovmagasın şükür kim bozup **(An).**

SOVMI-SALAT (Ar. savm-e sala:t): Bak. **sovm.**

SOVSAN (Far.): Güzel kokulu bir çeşit çiçek (susam).

Yıgdım étegimge semenu, lëleyi-sovsan **(GS).**

Sovsanlı, sünbülli ak mëmeleriñ **(SH).**

SOVT (Ar. savt, ç. ésva:t): Ses.

Sovtı-ceres: Çan sesi.

Alar sovtı birle gulagım bitik,

Bular zëhmetiden helëgim yetik **(Şük).**

SOVTI-CERES (Ar. savt-e ceres): Bak. **sovt.**

SOVUT: Zırh.

Batır bolan geyer sovut **(Ş).**

Tuvulga, çarayna, boz sovut bile **(K).**

SOY: 1. Asıl, köken; çekirdek, iç, öz. 2. Usulca, yavaşça; tesadüfen, rastlantıyla.

Saña aytmak üçin onuñ soyını **(LM).**

Bir soy bile aşna yarım

Bigëne boldı neylëyin **(ŞG).**

SOYKA: 1. Ölünün veya esirin üstünden alınan giyecek; elbisenin beğenilmediğini anlatan bir kelime. 2. (Halk dilinde) mısır kabuğu.

Her kim yesir tutup, bir abray alsa,

Oña soykasını bereli, begler **(S).**

SÖHBET (Ar. suhbet): Sohbet.

Hemsöhbet: Birbiriyle sohbet eden; yoldaş, arkadaş.

Dëli köñlüm, bir söhbetsiz kişiden **(MG).**

Yagşılar birlen gelip hemsöhbet ol **(A).**

SÖRTÜK: Kuzey ya da kuzeydoğudan esen rüzgâr.

Misli sörtük yeli refref kimin ösendir **(M).**

SÖVDA (Ar. savda:): 1. Alış veriş. 2. Sevda, aşk. 3. Hayal, istek, düşünce, fikir. 4. Kaygı, tasa, huzursuzluk, olay, vak'a, hâdise, hâl.

Uşbu sövda ahırı berhem bolar **(A).**

Bu gün ışkıñ sövdasına düşmüşem **(ZT).**

Salmışam sövda başımnı, herne gelse hayru-şer **(K).**

SÖVDAYI (Ar. sövda:i:): Düşünen, deliren, akılsız.

Sövdayı bolmak: Kararsız olmak; düşünmek, delirmek.

SÖVDAZEDE (Ar.-Far. sövda:zede): Sevdalı.

Sövdazedesiyem saçınıñ uçda perişan **(B).**

SÖVHAN (Far. su:ha:n): Eğe.

Zalımıñ köñli érer daşdan gatı,

Nasıhıñ ger élgide sövhanı bar **(A).**

SÖVLET (Ar. savlat): 1. Çok güç sarf etme; çabuk hareket etme, acele etme, bir işe sür'atle sarılma. 2. Öfke, hiddet, gazap, kahır; güç, kuvvet; kötülük.

Günbe-günden gaçar sövlet gılavı **(Zın).**

Hökümetiñ sövleti zahır maña, nigërim **(S).**

SÖVP (Ar. savb): 1. Giysi, elbise, gömlek. 2. Taraf, yön.

Şahana olan sövbi-zerefşana berermi? **(Ş).**

SÖVT (Ar. savt, ç. ésva:t): Bak. **sovt.**

SÖYÜNCİ: Müjde; müjde karşılığı verilen armağan.

Éy Sayathan, söyünci beriñ... **(SH).**

SÖYÜNHAN: 1. Rivayetlere göre, Türkmenlerin ilk uruk başbuğu Salır Gazan oldu. Salır Gazan'ın Söyün Han ve Ésen Han adlı oğulları eskiden beri herkes tarafından bilinmektedir. Söyün Han'ın lâkabı Alp'tir. Türkmenler, Söyün Han'la Ésen Han'ın

neslinden geldiklerine inanır. Salır Gazan, Dag Han'ın neslindendir. Dag Han ise Oguz Han'ın oğludur. **2.** Bütün Türkmenler.

Hanı meniñ cana-canım yoldaşım?
Mısapır men Söyünhanıñ barında **(K).**

SU 1 (Far. su:, su:y): Taraf, yön, cihet.

Suyı-asman: Göğe doğru.

Suyı-meydan: Meydana doğru.

Hümmet istëp, bakdım suyı-asmana **(MG).**
İberdi bir mubarız suyı-meydan **(C).**

SU 2 (Far. su:'): Kötü, yaramaz, fena.

Suyı-zan: Şüphe, kuruntu, kötü zan.

Suyı-zandan dahı özüñ övmeden **(A).**

SUBH (Ar. subh): Sabah, sabah vakti.

Subhu-şam: Sabah akşam, gece gündüz.

Subha dek görsetdi çendin köksüniñ agın yene **(Ga).**
Her subhu-şam zovka-sapa istedim **(SH).**

SUBHAN (Ar. subha:n): Şöhret, ün; övme, övgü; Allah'ı övme; beşerî sıfatlardan uzak (Allah).

Seni tabşırmışam kadır subhana **(ŞG).**

SUBHDEM (Ar.-Far. subhdem): Bak. **subhı-dem.**

Ëlemi éylëp mugattar müşki-anbarlar döker,
Tar-tar éylëp saçıñ her subhdemde manası **(Ga).**

SUBHI-DEM (Ar.-Far. subhdem): Sabah vakti.

Subhı-dem girseñ, çemenge gülgüzar şebnem bolar **(K).**

SUBHU-ŞAM (Ar.-Far. subh-u şa:m): Bak. **subh.**

SUBUL (Ar. t. sebi:l): Bak. **sebil.**

SUÇ: Suç, günah.

Zira ki görerler sucı özümde degilmi **(B).**

SUD (Far. su:d): Bak. **sut.**

SUDUM (Ar. Sudu:m): Bak. **Lut.**

SUDU-ZIYAN (Far. su:d-u ziya:n): Fayda ve zarar.

Bilmenem, kim kaydadır sudu-zıyanım, ya ilah **(Ga).**

SUFAL (Far. sufa:l): **1.** Kiremit; kırık küp. **2.** Sırça; sırça kâse.

Tutdım özümge deyr işiginde harimni,
İtler bile sufalıdan içdim nagımnı **(An).**

SUFİZM: Bak. **sopuçılık.**

SUFRA (Ar. sufre): Bak. **supra.**

SUFTA (Far. sufte): **1.** Delinmiş. **2.** Armağan, hediye. **3.** İlk, evvelki, önceki. **4.** Yeni haber. **5.** Sert, katı, sağlam.

Hiç agzını açmadı, pes sufta degilmidir **(B).**

SUFYAN (Ar. Sufya:n): Harp'ın oğlu Ébu Sufyan. Arap aristokratlarından biri. Hz. Muhammet zamanında Müslüman olarak İslâm'ın yayılmasına hizmet etmiştir. Dört halifeden sonra devlet kuran Mugaviya'nın babasıdır.

Sufyan hormatına, Safvan hormatına **(Z).**

SUGUBET (Ar. su'u:bet): Zorluk, zor durum.

Éy periler şahı bir cürm ile yazgarmañ meni,
Bu sugubetler bile her yanga gezdirmëñ meni **(An).**

SUHAN 1 (Far. sohan): Söz.

Herki suhanra be suhan zem küned (GS): Her kim sözü sözle bağlarsa.

Sahıp suhan: Söz ustası

Şirin suhan: Tatlı dilli.

Sözlegende hoş suhandır, bilbili-şeyda yigit **(ZT).**
Pisse dahan, şirin suhan **(SH).**

SUHAN 2 (Ar. subha:n): Bak. **subhan.**

SUHANÇIN (Far. sohançi:n): Dedikoducu, ara bozucu. Mollanepes'in "Zöhre-Tahır" adlı destanının ilk varyantında bulunan bir kahraman. Diğer varyantlarda Hasan Şugul olarak geçer.

SUHANDAN (Far. sohanda:n): Nüktedan, güzel konuşan, tatlı dilli; söze değer vererek öğrenen, sözün manasını düşünen.

Söz sözlegen suhandanı begenmez **(ŞG).**

SUHANDAR (Far. sohanda:r): Söz ustası; şair, yazar.

Nice suhandarlar galdı dilinden **(M).**

SUHANGÖY (Far. sohangu:y): Söz söyleyen, konuşan, söz ustası.

Suhangöyler mërekede,

Comartlar aşda bellidir **(Z).**

SUHANPERDAZLIK (Far.-T. sohanperda:z-lık): Ustalık, söz ustalığı, nüktedanlık.

SUHANSENÇ (Far. sohansenc): Sözü ayırt edebilen, ölçülü konuşan, söz bilen.

Kişi të bolmasa, özi suhansenç,

Ne hacat ol ki tartgay bihuda renç **(A).**

SUHANŞOR (Far. sohanşu:r): Acı sözlü, ağzı pis.

Nëkes suhanşor bilëni **(MN).**

SUHANVER (Far. sohanver): Nüktedan, güzel konuşan, tatlı dilli.

Sen éger bolsañ suhanver

SUHAYL (Ar. suhayl): Güney yarımkürede bulunan yıldız. Yemen'den çok güzel göründüğü için Yemen Suhaylı adı da verilmektedir.

Hem kuyaş birle şapak, hem tün éra dogmuş suhaya,

Görüner bir anda görsetgeç özün ol şehsevar **(BH).**

SUHRABI-SANI (Far.-Ar. Sohra:b-e sa:ni:): Bak. **Suhrap.**

SUHRAP (Far. Sohra:b): Efsanevî kahraman Rüstem'in oğlu. Firdövsi'nin "Şanama"daki rivayetlerine göre, Rüstem Semengan'a gittiğinde, buranın hükümdarının kızı Tëhmine'yle evlenir. Ondan Suhrap dünyaya gelir ve burada kalır. Büyüyünce babasını aramaya çıkar

SUHTA (Far. su:hte): Yanan, yanık.

SUKSUR: Bir çeşit ördek.

SULH (Ar. sulh): Barış.

Kişi pes gelse, bolmaz bu belaga,

Geñeş birle sulh salgıl araga **(Bah).**

SULP (Ar. sulb): **1.** Bel, omurga. **2.** Döl, soy.

Bir gün atañ ışk étdi,

Sulbundan coşa yetdiñ **(MG).**

Ki ébri-sulbudan katray baran,

Salafga düşdi, boldı dürri-galtan **(Bah).**

SULSAT (sulsa:t, su:rsa:t): **1.** Ordu atlarının yemi. **2.** Düşmandan mecburî olarak alınan vergi.

Agır sulsat Beyeñëmden dökülldi **(G).**

SUMMAT: Kişilik, huy, karakter, özellik.

Ëre guftar gerek, gözele-summat **(K).**

SUMMUN (Ar.): Dilsiz; susma, sesini kesme.

Diñlemes bolsa gulagım ol kelamıñ manısın,

Summun olsun özge sözler sarı semga éylese **(Ga).**

SUMNAT (H. Su:mna:t): Hindistan'ın Gucerat vilâyetinde yer alan bir tapınağın adı. Aslında bu kelime ay anlamına gelen "sum" ile Allah anlamına gelen "nateh" kelimelerinin kalıplaşmasından oluşmuştur. Bu tapınakta

yer alan put, ay şeklinde olduğu için tapınağa böyle bir isim verilmiştir. Tapınaktaki kıymetli eşyaları Sultan Mahmut alıp götürmüştür.

Tün-gün sena-u hamdıña zëkir durur yagın,
Zuhhadı-hanıkah ile ruhbanı-Sumnat **(BH).**

SUNG (Ar. sun'): **1.** Yaratma, türetme, yapma. **2.** İş, eser. **3.** Güzellikler yapma, iyilik etme.

Sungundan ëlemin yaratgan rahman **(GS).**
Kim yetdi sunguñ sırına **(MG).**

SUNMAK: Uzatmak, vermek, çağırmak, davet etmek.

Gol uzadıp, pıyalanı sunadır **(SH).**
Leblerim teşne galdı, bir posa sunmaz gelin **(K).**

SUPA (Far. suffa): **1.** Üstünde dinlenmek ya da oturmak için kullanılan toprak. **2.** Kerpiçten veya taştan yapılan seki, sandalye.

Bu supada ki güneş, ay müzëhhep étmiş onı **(B).**

SUPRA (Ar. sufre): Sofra örtüsü.

Supra yayıp nan dökmëge,
Köñülniñ hümmeti gerek **(MG).**
Supra yayıp, nan berip, ulug ile yar boldı **(M).**

SUR 1 (Far. su:r): Sevinç, mutluluk; düğün, bayram, şenlik.

Bagbanı men bu gün, bag içre gördüm bilbili,
Bilbiliñ surun görüp, çëki-giriban kıldı gül **(ZT).**

SUR 2 (Ar. su:r): Korunmak için şehrin etrafına çekilen kalın duvar.

SUR 3 (Ar. su:r): Boynuzdan yapılan büyük boru.

Sur-ı-İsrafil: Dinî düşüncelere göre, kıyamet günü İsrafil'in üfleyeceği boru.

Israfıl surını çalsa gerekdir **(MG).**

SUR 4 (Ar. savr): Öküz, boğa; boğa burcu; İranlıların şemsî aylarının ikincisine denk gelen ayın adı.

SUR 5 (Ar. su:r): Suret, yüz, çehre.

Bilbiliñ surun görüp, çëki-giriban kıldı gül **(ZT).**

SURAH (Far. su:ra:h): Delik, oyuk, çukur.

SURAHI (Ar. sura:hi:): **1.** Su ya da içki koymaya yarayan uzun boyunlu kap, sürahi. **2.** Saf şarap. **3.** Sofizmde üns (bak.).

Geldi yarım gice, élgide surahı birle mey,
Yanıda mutrup çalıp, tanbur, kanun birle nay **(An).**

SURAT (Ar. su:ret): **1.** Yüz, çehre; dış görünüş. **2.** Nakış, süs, bezek.

Surat nikabı: Yüz perdesi.

Ol surat nikabınıñ astından gördi **(ZT).**

SURAT NIKABI (Ar. su:ret nika:bı): Bak. **surat.**

SURATGER (Ar.-Far. su:retger): Ressam.

Cemalı nagşı-Çın, suratgeri saldı tahayyırga **(An).**

SURATPARAZ (Ar.-Far. su:retperest): Bir varlığın sadece dış görünüşe önem veren; "dış görünüşü süslü ve parlak ama içi çürüğe" aldanan insan.

Suratparaz nëdir, vepası hiçdir **(MG).**

SURAYI (Ar. sura:hi:): Bak. **surahı.**

Surayı gerdenli, dürri-yegana **(GS).**
Surayı gerdende, bıkında, bilde **(K).**
Surayı-çilimniñ nayı gözel sen **(MG).**

SURAYI-TAHA (Ar. su:re-ye taha:): Kur'anıkerim'de yer alan bir surenin adı.

Niçik isbat étmiş surayı-taha **(MG).**

SURGAT (Ar. sur'at): Sür'at.

Her ne ki yük göterer surgatı égsik olar **(B).**

Gül şitabı-surgatından muztarıp gül her tarap,
Gül otırdan vehim édip, ornında lerzan kıldı gül **(ZT).**

SURH (Far. sorh): Kızıl, al, kırmızı.

Reñgi-surhuñ soldurıp, ganıñkı berseñ, az heniz **(MG).**

SURHIN (Far. sorhı:n): Kızıl, kırmızı; kırmızı renkli, kırmızı renkte.

Biri ak, biri yaşıl, biri sarı,
Birisi surhın leyli-naharı **(A).**

SURNAY (Far.): Zurna.

Bëş yaz surnay, üç yüz kerney çekildi **(G).**

SURP (Far. sorb): Kurşun; ok.

Fath bolmakga yetişmişdi bu şëher zovlap,
Tükenip tuşası hem surbı bile barudı **(S).**

SURUR (Far. suru:r): Sevinç, mutluluk.

Surur kılmak (étmek): Mutlu etmek.

Bezmiñ éra yüz sururım bar idi,
Ruhsarıñ ile gözümde nurum idi **(BH).**
Surur éylëp oşol şa kim bu sözden **(C).**

SURUŞ (Far. suru:ş): Dinî düşüncelere göre, Allah'tan vahiy getiren melek (Cebrail).

SURUT (Far. suru:d): Türkü.

Novha peryadım tapar nagma, surut tanbur bilen **(Al).**
Surudu-seda birle
Cahan yüzi abatdır **(MG).**

SUR'AT (Ar. sur'at): Bak. **surgat.**

SUST (Far. sost): Gevşek, zayıf.

Sust éylemek: Gevşetmek, zayıflatmak; bir şeyin derecesini azaltmak.

Dini sust éylëp, yamanga yar bolgan sopular **(Ş).**

SUSTTER (Far. sostter): Daha gevşek, daha yavaş.

Cëhl işine çabuk men, allah émrine sustter **(MG).**

SUT (Far. su:d): Bak. **süyt.**

SUVARA (Far. seva:re): Süvari.

Rakam éylëp iberdi bir suvara **(C).**

SUVVUM (Far. sovvom): Üçüncü.

Babı-suvvum: Üçüncü bap.

Babı-suvvum içre vaspı-alıman **(A).**

SUY (Far. su:y): Bak. **su.**

SUYI-ASMAN (Far. su:y-e a:sma:n): Bak. **su 1.**

SUYI-MEYDAN (Far.-Ar. su:ye meyda:n): Bak. **su 1.**

SUYI-ZAN (Far. su:é zenn): Bak. **su 2.**

SUYURGAL, SAYURGAL: Saygı, hürmet; hediye; yardım.

Lutf édip husnuñ tomaşasın suyurgal éylegil,
Sen ganı sen, men geda, éy şahı-soltanım, netey **(Ga).**

SUZ (Far. su:z): Yanma, yanış.

Suzı-ışk: Aşk ateşi.

Toprak boldum, ataş deyin suz boldum **(MG).**

SUZAN (Far. su:za:n): Yakıcı; yanan, yanıcı; yanıp duran.

Ataşı-suzan: Yakıcı ateş.

Şemgı-suzan: Yanıp duran (devamlı yanan) mum.

Taru-suzan: Karanlık ve yakıcı.

İkisi ataşı-suzana giriftar boldı **(ZT).**
Pervana dey şemgı-suzan ızlayın **(GS).**
Sensiz maña gülüstan, göyë, ki taru-suzan **(An).**

SUZEN (Far. su:zen): İğne.

Suzenu-har: İğne ve diken.

Hergiz gül suruda suzenu-har almamış **(B).**

SUZU-GÜDAZ (Far. su:z-u-goda:z): **1.** İnleme; ah çekme; yanıp tutuşma; ağlayıp sızlama. **2.** Zulüm, azap, cefa.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Olsun ëhli ışk éra çoh gir'yeyi-suzu-güdaz (S).

SUZUŞ (Far. su:ziş): **1.** Yanış, yanma; acıma, sızlama. **2.** Yürek acısı.

Suzuşı olmayana suz işini diymëñ (B).

SÜCUT (Ar. sucu:d): **1.** Secde etme. **2.** Boyun eğme. **3.** Çatılma, öfkelenme, hiddetlenme.

Sücut inmek: Çatılmak, öfkelenmek, hiddetlenmek.

Kılgum durur sücut ol iki gaşga (An).

Yer dahı kayım durupdır kim sücut éylëp saña (Ga).

Sallananda sücut iner gaşıña (SH).

SÜHEYL (Ar. suhayl): Bak. **suhayl.**

Diydi ki meger érerdi ol süheyl (B).

SÜKR (Ar. sukr): Sarhoşluk, neşelilik, bak. **sokr.**

Selp kılgıl ër iseñ gaflatu-usyan sükrün,
Andalıb-a, kılaver vasl gününiñ şükrün (An).

SÜKUT (Ar. suku:t): Susma, suskunluk, sessizlik.

Sükut étmek: Susmak.

Sükut éder adıñ éşiden sözlemën (Al).

Mollalar sükut édip oturdı, gep urmadı (Mır).

SÜKUTLIK (Ar.-T. suku:tlık): Sessizlik; barış.

Hem sükutlık birle ovkat éyleye (A).

SÜLEYMAN 1 (Solomon): Dinî rivayetlere göre, Davut'un oğlu. Hem peygamber hem de güçlü padişahlardan biridir. Milâttan 1001 (bazı rivayetlere göre 1016) yıl önce doğmuştur. Adı Kur'anıkerim ve Tevrat'ta sıkça geçmektedir. Gençliğinde çok zeki bir insan olduğu için kendisine "hakim" lâkabı verilmiştir. Allah ona rüzgâra emretme gücü vermiştir. Bütün mahlûkata da hükmedermiş. Hz. Süleyman'ın bir yüzüğü varmış. Bu yüzüğün büyük gücüyle, insanlar, hayvanlar, kuşlar, cinler ona tâbi olurmuş. Süleyman çok zenginmiş. İyerusalim (Kudûs veya Beytü'l-mukaddes)'e saldırmış. Süleyman'ın adaleti, şöhreti, ilmi bütün dünyaya yayılmıştır. Hatta Saba şehrinin kadın padişahı Bılkıs onu ziyarete gelmiş, Süleyman da ona âşık olmuş ve onunla evlenmiştir. Bılkıs, Süleyman'ın dinine iman etmiştir. Süleyman, Milâttan 962 (bazı rivayetlere göre 976) yıl önce vefat etmiştir. Padişahlığın yanında sepet yapmayla da uğraşmıştır. Rivayetlere göre, Süleyman'ın "Aganı" (Türküler) adlı gazelleri, dinî ve ahlâkî kitapları, "Hikmet" adlı başka bir kitabı varmış.

Süleyman sıpatlı İsgender geçdi (MG).

Süleyman dek adıl şahı,
Tört yüz gurlan barıgëhı,
Insın-cınsıñ patışahı,
Ol hem zenbil dokap geçdi (MG).

SÜLEYMAN 2 (Hekim Ata): Bak. **Bakırgan.**

SÜLUV (sulu:v): Güzel, hoş, lâtif.

Her kim süluv men diyr... (MG).

SÜNBÜL (Ar. sunbul): **1.** Sümbül. **2.** Arpa ve buğdayın başı. **3. Mec.** Sevgilinin saçı.

Yüzleriñ-benevşe, saçlarıñ-sünbül (K).

Sünbül saçı, gılça bili bolmasa (MG).

SÜNBÜLİ-TAPDAR (Ar.-Far. sunbul-e ta:bda:r): Bak. **tapdar.**

SÜNEN (Ar. sunen): Bak. **sünnet.**

SÜNNET (Ar. sunnet): **1.** Gelenek, görenek, örf, âdet. **2.** Hz. Muhammet'in Müslümanlara örnek olan söz ve davranışları.

Hem dahı tutgıl resulıñ sünnetin,
Can bile kılgıl ol ër hızmatın (A).

SÜNNİ (Ar. sunni:): Sünnî.

Kılalı sünni birle kërzarı **(C).**

SÜRE (Ar. su:re): Sure.

Niçik isbat étmiş surayı-taha **(MG).**

SÜREYİ-TAHA (Ar. su:re-ye taha:): Bak. **taha, surayı-taha.**

SÜTEMBERDAR (Far. sitemberda:r): Cefa çeken, zulme uğrayan, cefa ve zulmü üzerine çeken.

Të kiçiklikden sütemberdar bolgan dişlerim **(Al).**

SÜTEMGER (Far. sitemger): Sitem eden, zalim.

Ah kim gelmes vepa buyı sütemger köñlüden **(An).**

Derdi-halımnı niçe kim arz kılsam diñlemes,

Canga yetdi ol sütemger dilrubanıñ élgiden **(Ga).**

SÜTEMKĒR (Far. sitemka:r): Bak. **sütemger.**

Éy sütemkër, iltimasım diñlegil **(A).**

SÜTEM RESİDE (Far. sitem resi:de): Zulüm gören, zulme uğrayan.

Murgı-sütem reside dek balı-peri şikeste sen **(LM).**

SÜVK (Far. su:k): **1.** Kaygı, keder, gam. **2.** Matem, yas.

Garakla meniñ halıma süvk tutup,

Sirişgin döker égnige gök tutup **(Şük).**

SÜYEK: Kemik.

Süyekden sızdırıp ıgtıbar bilen **(K).**

SÜYT (Far. su:d): Yarar, fayda, kâr, kazanç.

Süyde bermek: Kârıyla vermek.

Süyt éylemek (étmek, kılmak): Fayda görmek.

Süyde berip yıgnar malı **(Z).**

Sut éylemez bu këyişiñ **(AB).**

Sut kaysıdır, zıyan kaysı bilmedim **(MG).**

SÜYTHOR (Far. su:dha:r ve su:dhor): Tefeci.

Ş

ŞABAZ (Far. şa:hba:z, şehba:z): **1.** Doğan, şahin, kartal. **2.** Cesur, yiğit, şanlı. **3.** Anuşirvan (bak.)'ın lâkabı.

Kanı heykel, zehi şabaz érer bes **(C).**

Garga aydar, yokdur men dek şabaza **(MG).**

Şehbaz kanı, ol adıl ile dat étdi hemişe **(An).**

ŞABENDE (Far. Şa:hbende): 18. asırda yaşamış Türkmen şair. (1720-1800) Adı Abdılla'dır. Daşhovuz (Dışoğuz), Könеürgenç bölgesinde yaşadı. Şabende, birçok şiirin ve "Gül-Bilbil, Şabëhram, Hocamberdi Han" gibi çeşitli temalardaki destanların da sahibidir.

ŞABËHRAM: 18. asırda yaşamış Türkmen şair Şabende'nin yazdığı destan. Bu eser, Éyran (İran)'ın Sasanidler hanedanlığının on dördüncü hükümdarı Bëhram Gur hakkında söylenen halk masalları esasında oluşturulmuştur.

ŞADIMAN (Far. şa:dima:n): Hâlinden memnun, mutlu, sevinçli.

Bes bahıl tapmay pena hayran bolur,

Hayır éyesi şol gün şadıman bolur **(A).**

ŞAFI (Ar. şa:fi:): Bak. **şapı.**

ŞAFIGI (Ar. şa:fi'ı:): Muhammet ibn İdris Şafıgı. H. 204 (M. 819-820)'te vefat etti. Dört mezhepten birinin (Şafiîlik) imamı olan zattır.

ŞAGBADA (Ar. şa'bede): Büyü, sihir; büyücü, sihirbaz.

Hinduyı-şagbadamu, éken éndicen içre,

Ya niluperidir, açılıpdır çemen içre **(An).**

ŞAGIR (Ar. şa:ır): Şair.

Aslım türki, özüm dehistanlı, bu şëheriñ patışasınıñ sazanda şagırı men-diydi **(GB).**

ŞAH (Far. şa:h, şeh): Padişah, hükümdar.

Şahı-cahan: Cihanın padişahı. (Hz. Muhammet)

Şahı-huban: Güzellerin şahı; güzeller güzeli.

Pakr fahrımdır diydi şahı-cahan **(A).**

Aldı canım gözleriñ, éy şahı-huban, bëri gel **(ŞB).**

ŞAH-A (Far. şa:ha:): Ey şah.

Başdan-ayak dünyë metagını şah-a! **(A).**

ŞAHADAT (Ar. şaha:det): **1.** Şahitlik, tanıklık. **2.** Şehit olma; hak yolunda ölme; din uğruna ölme.

ŞAHADATGËH (Ar.-Far. şaha:detga:h): Şehit olunan yer; öldürülen yer.

Aşık oldur kim şahadatgëhide olgay zebih,

Ney üçin mest atlanıp çıkmışdır ol şuhı-melih **(An).**

ŞAHANA (Far. şa:ha:ne): Şaha lâyık, şaha uygun.

Yene şahana halat poşeş éylëp **(C).**

ŞAHANDAZ (Ar.-Far. şovk éngi:z): Keyifli, neşeli, gürültülü, coşkulu.

Şeyle şahandazlı iller munda bar **(M).**

ŞAHAP (Ar. şiha:b): **1.** Kıvılcım; alev. **2.** Kayan yıldız.

Şahap asa: Kayan yıldız gibi.

Bolur bedr pedit olgan kibi cemgı-şahap içre **(S).**

Şahap asa bıragıñ tire kıldı, yakdı yıldızını **(An).**

ŞAHBAZ (Far. şa:hba:z): Bak. **şabaz.**

ŞAHI (Far. şa:hi:): **1.** Bak. **Şay 2. 2.** Bir çeşit ipek kumaş. **3.** Bu kumaştan yapılan kuşak.

ŞAHIN (Far. şa:hi:n): Avlanmakta kullanılan yırtıcı kuş, ak doğan.

Şahın bakışlı: Mağrur bakışlı.

Her kayan bakışlı şahı şehperli **(GS).**

ŞAHINŞAH (Far. şa:henşa:h): Şahların şahı.

-Éy aşıklarıñ şahınşahı! **(ZT).**

Şahınşadır, bilsin asıl-zatını **(YUZ).**

ŞAHIR (Ar. şa:'ir, ç. şu'ara:): Şair.

Şıgır aytmak, Gayıbı, hubdur bu dövran hubuda,
Neyge yagşı éylemek bu demde şugaralık kişi **(Ga).**

Şugarayı-zamana **(S).**

ŞAHIT (Ar. şa:hid): **1.** Şahit. **2.** Bir şeyi gören, bilen.

Tutup émrim, bilip tañrını şahıt **(A).**

Özüñ kılgıl riyazat birle cahıt **(A).**

Şahıdı-élemi-gayp **(MG).**

Mim ıhlas işine şahıt érur **(A).**

ŞAHMAR (Far. şa:hma:r): Bak. **şamar.**

ŞAHRUT (Far. Şahru:d): **1.** Éyran (İran)'da Horasan'ın batısında ve Gürgen'in güneyinde yer alan şehrin adı. Üzüm ve kuru üzümü meşhurdur. **2.** Şahrut'u sulayan ırmağın adı.

Kim ol Şahrudu-Bestamu-Astrabat **(C).**

ŞAHSUVAR (Far. şa:hseva:r): Bak. **şasuvar.**

ŞAK (Ar. şakk): Ayırma, bölme.

Kamar şak bolmak: Ayın ikiye bölünmesi. (Dinî rivayetlere göre, Hz. Muhammet'in bir mucizeyle ayı ikiye ayırması.)

Kamar bolganda şak bir katgayı galgan sahap érmiş **(S).**

ŞAKANDI: 18. asırda yaşamış Türkmen şair. Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. Adına da Şeydayı'nın eserlerinde rastlanmaktadır. Çeşitli şiirleri TSSR IA'nın el yazmaları bölümünde bulunmaktadır.

Matam, mersiye Şakandı,
Yazıp geçmiş niçe bendi **(Ş).**

ŞAKAVAT (Far. şaka:vet): **1.** Bahtsızlık, bahtı karalık. **2.** Zalimlik.

Şakavat ëhli: Zalim.

Şakavatlıg dagı hem şeyn érer ol **(C).**

Ger şakavat ëhli bolsa ol kişi **(A).**

ŞAKI (Ar. şakı:): Zalim, gaddar, cani, acımasız.

Bil anı cümle şakılarnıñ başı,
Ruzı-mahşarda ukubetdir işi **(A).**

Her kim ki şakı boldı, şakı namına düşdi **(Ga).**

Kesse aklıñ uzak bilen yakını,
Zınhar, édeverme këri-şakını **(Ar).**

ŞAKIK BALHI: Abu Alı Şakık ibn Ibrahım Balhı. Tasavvufun önemli temsilcilerinden biridir. Abulhasan Ibrahım Édhem'in talebesidir. Şakık Balhı, tahminen 790-791'li (bazı malûmata göre 770) yıllarda Maverannahr (Maveraünnehir)'da öldürüldü. Hacca giderken Bagdat (Bağdat)'ta Harunarreşit onu yanına çağırdı ve:

– Sofu Şakık sen misin? dedi.

Şakık ise:

– Ben Şakık'ım ama sofu değilim, dedi. Harun ona dönüp "Bana bir nasihat ver!" deyince, Şakık, ona samimî, âdil, cömert olmasını ve doğru ile yanlışı ayırt etmesini nasihat etti.

İstedi bir gün Şakıkı-Balhını,
Diydi pent ver, diñlesin semgım anı **(A).**

ŞAKKIL-KAMAR (Ar.): **1.** Ayın ikiye bölünmesi. **2.** Dinî rivayetlere göre, Hz. Muhammet'in el işaretiyle ayı ikiye bölmesi, mucize göstermesi; bak. **şah.**

Barmagın şakkıl-kamar diyban ışarat éylegeç,
Müñküre dayım işiñ mugcuznemadır, ya resul **(Ga).**

Mugcuza görkezdi ol kapırlara şakkıl-kamar **(Şab).**

ŞAL (Far. şa:l): Yün kumaş; şal, eşarp.

...Ésgi şaldan ayrı poşaş geymedi **(MG).**

ŞALGAM (Far.): Şalgam.

Goç kelleler şalgam kimin atıldı **(G).**
Para kılgay ol meni şalgam kibi **(Ga).**

ŞAM 1 (Far. şa:m): **1.** Gece, akşam. **2.** Akşam yenilen yemek.

Şam étmek: Akşam yemeğini yemek.

Şamı-sẽher: Gece gündüz, sabah akşam.

Şam şebistan içinde **(MG).**
Şagallara şam éder men **(M).**
Arzuvıñ çekerem şamı-sẽherde **(SH).**

ŞAM 2 (Ar. Şa:m): Siriya (Suriye)'nın eski adı. Halk arasında Damask (Dımeşk) şehrine de Şam denilmektedir. Çok eski bir tarihe sahip olup havası da gayet güzeldir. Buraya Şamı-şerip de denilmektedir.

Irak, Azerbaycan, Müsürdir, Şamdır **(MG).**
Şam şerip diyrler yeriñ yagşısın **(MG).**

ŞAMAHI: Azerbaycan'da Şirvan (bak.) yakınlarında bir yerin adı.

Yüzüñ görgen gol uzatmaz damaga,
Çavuñ düşdi Şirvan bile Şamaha **(S).**

ŞAMAR (Far. şa:hma:r): **1.** Büyük yılan; yılanların şahı. **2. Mec.** Sevgilinin saçı.

Gara saçıñ garlı dagıñ şamarı **(M).**
Acdarıñ şamarı-zülpleriñ tarı **(K).**

ŞAMÇIRAG (Far. şebçira:g): Masallarda söylendiğini göre, geceleri mum gibi ışık saçan inci.

Sen bir şamçıragı, men saña pervana **(ZT).**

ŞAMIL (Ar. şa:mil): İçine alan, kaplayan, denk olan.

Şamıl bolmak: İçine almak, denk olmak.

Gayıbı, şamıl degilmi husnı-kẽmilge bu söz,
Düşmeyinmi sözledim bu sözni imlasına men **(Ga).**

ŞAMI-SẼHER (Far.-Ar. şa:m-u seher): Bak. **şam.**

ŞAN (Ar. şa:n, şa'n): **1.** Derece, mertebe, şan, şöhret, yer, mevki. **2.** Hâl, keyfiyet; aitlik, ilgililik.

Şanında: Hakkında, hususta.

Men gurbanam şövketiñe, şanıña **(SH).**
Bizleriñ şanımızda bir söz aytgın **(SH).**
Gerçi dilde dost hem bolsa şanıñda **(MG).**

ŞANA (Far. şa:ne): Tarak.

Şana bilen zülpüñ darap **(LM).**
Éleme anbar saçar, degende şana zülpüñ **(K).**

ŞANALAMAK (Far.-T. şa:nalamak): Taramak.

Laçın dek delmürip, her yana bakıp,
Kẽkiliñ şanalap, kaddıña dökülp **(ZT).**

ŞANAMA (Far. şa:hna:me): **1.** Şahlar hakkında nazım ya da nesir olarak yazılan kitap. **2.** Büyük şair Abulkasım Firdövsi'nin 10. asırda yazdığı mesnevî. Edebiyat tarihinde, nesir şeklinde yazılan "Şanama"lardan Abulmuaayyat Balhı'nın (10. asrın başı), Abu Alı Balhı'nın ve Abumansur Muhammet ibn Abdırrazzak'ınkiler, nazım olarak yazılan Mesgut Mervezi'nin ve Dakıkı'nın "Şanama"ları meşhurdur. Firdövsi'nin "Şanama"sı Éyran (İran) mitolojisi, kahramanlığı ve tarihi hakkında yazılan bir eserdir.Ayrıca dünya edebiyat tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Firdövsi, bu eseri yazmak için otuz beş yıl çalışmıştır. Eser yaklaşık altmış bin beyittir. Eserin içeriği âdet olduğu üzere, mitoloji, kahramanlık ve tarih olarak üç bölüme ayrılır. "Şanama" birçok dile çevrilmiştir. Eserin tesirini Türkmen klâsik edebiyatında da görmek mümkündür.

ŞAP (Ar. şa:b): Genç, delikanlı, yeni yetme; yiğit.

Sordı ol Cebrayıla-kimdir bu şap **(A).**

ŞAPAK (Ar. şafak): Güneş batarken ufukta meydana gelen kızıllık.

Şemgı-şapakda ruhsarıñ **(T).**

ŞAPAKGÜVN (Ar.-Far. şafakgu:n): Güneş batarken ufukta meydana gelen kızıllığa benzer, şafak gibi.

Geygeli simin teniñ üzre gızıl don, éy kuyaş,
Göz beyazın gan yaşım birle şapakgüvn éyledíñ **(BH).**

ŞAPI (Ar. şa:fi:): Şifa verici; derde derman bulucu.

Illatı-usyanıma şapı ola,
Hem zıyada lutfíña kéfi ola **(A).**

ŞAPIG (Ar. şa:fi'): Koruyan, taraf tutan; taraftar, destekleyen, arkada duran.

Immatınıñ şapıgı, Magtımgulınıñ manzarı **(MG).**

ŞARK (Ar.): Doğu, yukarı.

Zemin, asman, garbu-şark, bir tüyünde gerdandır **(MG).**

ŞARKI (Ar.-Far. şarkı:): **1.** Doğuya ait, doğuyla ilgili. **2.** Aşk konulu ve hareketli türkü. Şarkının her bendinin sonunda tekrarlanan beyitler olmalıdır.

Otur, şarkı oka, ézberde dersiñ, gitmesin bada **(H).**

ŞASENEM-GARIP: Türkmen halk destanı. Bu destan "Aşık Garıp" adıyla Zakavkaz'ye (Kafkasya) ve Yakın Doğu halkları arasında oldukça meşhurdur. Destanda Garıp'ın Senem'e olan aşkı, onların sosyal konumlarının farklılığı neticesinde ortaya çıkan sıkıntılar ve bunalımlar konu edinilir.

Aşık Garıp Şasenemi,
Söven dek sövmüşem seni **(MG).**

ŞASUPA (Far.-Ar. şa:suffe): Dış kapının iki tarafında ya da bahçenin içinde oturmak için taş ve balçıktan yapılan seki.

Gözüne bir şasupa göründi **(GS).**

ŞASUVAR (Far. şa:hseva:r, şehseva:r): Ata iyi binen; cesur, yiğit.

Kanı şasuvarıñ, zerrin hısarıñ **(MG).**
Sen Şasenem, men şasuvar **(K).**

ŞAT (Far. şa:d): Sevinçli, mutlu.

Şadı-handan: Sevinçli ve güler yüzlü.

Duşman bilen şadı-handan kılıp sen **(AB).**
Şadı-horram oynap gülsün **(G).**

ŞATIR (Ar. şa:tir): **1.** Büyük bir kimsenin yanında gezip o kişinin yolunu temizleyen kimse. **2.** Ekmekçi, fırıncı. **3.** Kurnaz. **4.** Hızlı hareket eden, çevik, atik. **5.** Akıllı.

Babahan şatırım sözüm tutmasa **(ŞG).**

Men özüm garrı gulam, aldıñda bolsam şatırıñ **(AB).**

Hem yigitleri şatır-çust gezer **(A).**

ŞATMAN (Far. şa:dma:n): Bak. **şadıman.**

ŞAY 1 (Ar. şey, ç. éşya:): Şey, nesne.

Gayrı-şay: Başka şey.

Émval ile éşyadan bigana bolup geldik **(S).**

Her éşyadan yar sıpatıñ ders aldım **(MG).**

Bir agaç ya bir semer, ya gayrı şay **(A).**

ŞAY 2 (Far. şa:hi:): Küçük para; en küçük, en küçük şey; en az şey.

Yüz tümenlik sözün şaya almazlar,

Her kişiniñ ıgtıbarı bolmasa **(MG).**

ŞAYA (Ar. şa:yi): Bak. **şayıg.**

Bu işler yakmaz hudaya,

Êleme bolar sen şaya **(SM).**

ŞAYAT (Ar. şa:yed): Bak. **şayet.**

ŞAYET (Far. şa:yed): Belki, olabilir, mümkün, ola ki.

Şayet hi vagdaga vepa kılgay **(LM).**

Éger bu guşnuñ ayagıga yapışsam, şayet meni bu yerden çıkargay **(GS).**

ŞAYIG (Ar. şa:yi'): Dağılan, yayılan; açık, belli, aşikâr.

Şayıg kılmak: Yaymak, haber yaymak, söylenti çıkarmak; açıklamak, aşikâr etmek.

Geçirdik ömrümiz zayıg, yaman işler kılıp şayıg,

Kılıpdır özüne tabıg, yolumuzını urup şeytan **(Ga).**

ŞAYISTA (Far. şa:yiste): Lâyık, uygun, münasip.

Şayıstayı-dergëh: Yüksek mertebelilerin (şahların, hanların, sevgilinin) yerine lâyık.

Gulluga şayısta bolsa sen, biliñ azat éder **(Ga).**

Şayıstayı-dergëh éylëp göz yaşım,

Yalançıda adım-abrayım bolsa **(D).**

ŞEBAP (Ar. şeba:b): Genç, delikanlı.

Şeyhu-şebap: Yaşlı ve genç.

Ol ne yüzdür aşık olmuş cümleyi-şeyhu-şebap aña **(Ga).**

ŞEBEÑGİZ (Far. şeb éngi:z): Geceleri çıkan, yarasa.

Ol gëvi-şebeñgiz bilen gëvi-Kaşamşam **(GS).**

ŞEBGERT (Far.): Bak. **şepgert.**

ŞEBGİR (Far. şebgi:r): **1.** Seher vakti. **2.** Gece yarısından sonra gezme, gece yarısından sonra bir yere gitme.

Şebgir tartmak (étmek): Gece gezmek, gece gezintiye çıkmak.

Gice şebgir bilen geçse kervenler **(Kët).**

Ölmën gezdiñ yelip, yortup,

Gice yördüñ, şebgir tartıp **(Murat Şahır).**

Şebgir édip, çoh aylandık yollarda **(S).**

ŞEBGÜVN (Far. şebgu:n): **1.** Gece gibi. **2. Mec.** Siyah.

Zınat éylëp këkili-şebgüvn ile özginesin,

Söydüler ol kamatı-movzun ile özginesin **(An).**

ŞEBİH (Ar. şebi:h): Benzeyen, benzer.

ŞEBİHUN (Far. şebi:hu:n): Geceleyin anîden düşmana saldırma.

Şebihun kılmak (urmak): Geceleyin anîden düşmana saldırmak.

Şebgert bar, şebihun bar, çıda bilmer sen **(MG).**

Pelek ursa aña şebhun,

Yıkılsa başıga gerdun **(YUZ).**

ŞEBİSTAN (Far. şebista:n): **1.** Gece, karanlık. **2.** Padişahların haremi. **3.** Medrese ve mescitte dervişlerin ve başkalarının namaz kılarak Allah'a yalvardıkları hem de yattıkları yer.

Hak yadını olur men,

Şam şebistan içinde **(MG).**

ŞEBNEM (Far.): Çiğ, kırağı.

Bilbiller mest olmuş, şebnem saçılmış **(ZT).**

Göz yaşım bolupdır lëlede şebnem **(GS).**

ŞEBNEMZEDE (Far.): Üstüne çiğ düşen.

Hammamga tirip, şemgı-ruhuñ boldı dilaviz,

Şebnemzede gül dek bedeniñ boldı güherriz **(KO).**

ŞEBREÑ (Far. şebreng): Gece karanlığı gibi.

Saçlarıñ şebreñ garadır, yüzleriñ şemsi-kamar **(Misg).**

ŞECAGAT (Ar. şeca:'at): Yiğitlik, gözüpeklik, yüreklilik.

Sahıp-şecagat: Yiğit, yürekli insan.

Sözi yekreñk, özi sahıp-şecagat **(C).**

ŞECAGATKİŞ (Ar.-Far. şeca:'atki:ş): Yiğit, gözüpek, kahraman.

Bul fakırı-muhakgarı-dilriş,

İbni-Artık, beki-şecagatkiş **(Şük).**

ŞECER (Ar. ç. eşca:r): Ağaç.

Şecerler gögerip, yar seni gözlër **(SH).**

Musa kanı, ol gurug asanı şecer étgen **(An).**

Niçik érken bu cennet içre éşcar **(A).**

ŞEDDAT (Ar. şedda:d): Bak. **şetdat.**

ŞEFA (Ar. şifa:): Bak. **şıpa.** Deva, ilâç, çare; hastalıktan kurtulma, sıhhate kavuşma, iyileşme.

Şefa bermek: Şifa vermek.

Gelse goldan sen dahı kılgıl saha,

Bolsa her derdiñe bu bergey şefa **(A).**

ŞEFE (Ar.): Dudak.

Duv şefe: İki dudak.

Neyleyin diyip, senem-a, derdime derman duv şefe,

Ayta alman nëdeyin canım alıp men duv kefe **(Ga).**

ŞEFIK (Ar. şefi:k): Şefkatli, merhametli.

Éy rafıkım, éy şefikım, mëhriyarım, safdarım **(Sey).**

ŞEHBAZ (Far. şehba:z, şa:hba:z): Bak. **şabaz.**

Ne yañlıg sayt éder sahıpkaran ol vaslı-şehbazım **(Ga).**

ŞEHİ (Far. şehi:): Bir şah, bir padişah.

Şehi-dana: Akıllı bir padişah.

Patışa bolgan velayatga şehi-dana yigit **(LM).**

ŞEHİNŞA (Far. şehenşa:h, şa:henşa:h): Şahların şahı; eski Éyran (İran) şahlarının lâkabı; bak. **şahınşa.**

Yene aydı oşol şahı-şehinşah,

Üçünci yar mañа Osman, bol ëgëh **(C).**

ŞEHİT (Ar. şehi:d): Hak uğrunda ölen; din uğrunda ölen.

Şehitleriñ gamı üçin **(MG).**

ŞEHLA (Ar. şehla:): Mavi göz; hoşa gidecek şekilde az şaşı göz; naz ile bakan güzel göz.

Gözi meñzër bir nerkesi-şehlaya **(GS).**

Gaşları yay, gözleri şehlaya aşık bolmuşam **(Ga).**

ŞEHNE (Ar.): Komiser; gece bekçisi.

Gam çirigi başıma cemg olup durmaz idi,

Bermese érdi éger şeyneyi-hicriñ alafa **(Ga).**

ŞEHPER (Far.): Kuş kanadının en uzun tüyü.

Her kayan bakışlı şahın şehperli **(GS).**

ŞEHSUVAR (Far. şehseva:r): Bak. **şasuvar.**

ŞEHVAR (Far. şehva:r, şa:hva:r): **1.** Şahlara, padişahlara lâyık. **2.** Çok değerli inci. **3. Mec.** Gözyaşı; damla.

Katra-katra gözlerinden dökdi şehvarın yene **(Ga).**

ŞEKERBAR (Far. şekerba:r): Şeker dökülen, şeker dökülüp duran; şeker döken, şeker saçan.

Lebleriñ dek şekerbarım yok meniñ **(GS).**

ŞEKER-GÜFTAR (Far. şeker maka:l): Bak. **güftar.**

ŞEKERHA (Far. şekerha:): Tatlı dilli, şirin sözlü.

Halka-halka lagl érur serçeşmeyi-abı-hayat,
Ya dehen, ya mungım, ya totıyı-şekerhamıdır **(An).**

ŞEKER MAKAL (Far.-Ar. şeker maka:l): Şeker sözlü, tatlı sözlü, tatlı dilli.

Sahıp cemalu-ëhli-kemal sen, şeker makal **(An).**

ŞEKERŞİKEN (Far.): Tatlı sözlü, tatlı dilli.

Éy nutkı canfeza, lebi-laglı şekerşiken,
Husnuñ baharı seniñ güller açıpdır çemen **(An).**

ŞEKGËK (Ar. şekka:k): Şüphe uyandıran; şüphe eden.

...Émma içlerinde bir şekgëk ınanman... **(ZT).**
Bu mü'mün sada dil, şekgëk imesdir **(A).**
Kılmagay sen anlara, zınhar, şekgëklik **(Ga).**

ŞEKİL (Ar. şekl): Şekil, görünüş, biçim; resim.

Mecnuna ogşatdım şekliñiz siziñ **(LM).**

ŞEKİP (Far. şeki:b): Sabır, tahammül.

Ne mañа habı-parahat, ne mañа sabru-şekip **(Vasılı).**

ŞEL (Ar.): Çolak; sakat, felç.

Şel kılmak: Çolak etmek, sakatlamak.

Gol-ayagıñ şel kılıp, halk içre anı har éder **(MG).**

ŞEMAL (Ar. şima:l): **1.** Kuzey; geri. **2.** Kuzey rüzgârı. **3.** Sol taraf, sol el.

Maşrıku-magrıp nedir, bilmen cunup, haysı şemal **(Misg).**
Ayırmaz yüzüni ışkıñ yolundan Gayıbı hergiz,
Éger yagsa bela her yan yemini hem şemalından **(Ga).**

ŞEMAM (Ar. şemma:m): **1.** Güzel kokulu bir tür kavun. **2.** Itır kabı. **3.** Güzel kokulu meyveler; **mec.** kadın göğsü.

Darıg étdiñ şemamıñdan şemimi **(B).**

ŞEMAYIL (Ar. şema:il): **1.** Ahlâk, huylar, tabiatlar. **2.** Görünüş, yüz, şekil, suret.

Ol servi-hurmanım bir şuhı-şemaylıdır **(GS).**
Şekli-şemaylı ogşar Medhalcemala Hallı **(S).**

ŞEMAYILNAMA (Ar.-Far. şema:ilna:me): Birinin görünüşünü, yüzünün güzelliğini anlatan eser.

Şemayılnamanı görseñ bitiklik **(Ş).**

ŞEMG (Ar. şem'): Bak. **şemıg.**

ŞEMGI-CEMAL (Ar. şem'é cema:l): Bak. **şemıg.**

ŞEMGI-ÉFRUZ (Ar.-Far. şem'é éfru:z): Bak. **şemıg.**

ŞEMGI-SUZAN (Ar.-Far. şem'é su:za:n): Bak. **şemıg.**

ŞEMGI-ŞEBİSTAN (Ar.-Far. şem'e şebista:n): Bak. **şemıg.**

ŞEMGI-TERAZ (Ar. şem'e tera:z): Bak. **şemıg.**

ŞEMGUN (Ar. Şem'u:n): **1.** Dinî rivayetlere göre, Hz. Yakup'un ikinci oğlu. Yusup'un kardeşleri Müsür (Mısır)'e yiyecek almak için geldiklerinde Hz. Yusup tarafından alıkonulan Şemgun'muş. **2.** Meryem'in yeğeni. Hz. İsa'nın dinine iman etmiş ve 107. yılda 120 yaşında şehit düşmüştür.

Bu isimde daha birçok tarihî şahsiyet yaşamıştır.

ŞEMHAL (Far. şemha:l): Büyük kalibreli, çakmaklı tüfek.

Niçe kim müñ dahı şemhallarını **(C).**

Yene niçe topı-şemhallarını **(C).**

ŞEMIG (Ar. şem'): **1.** Mum. **2.** Işık, lâmba; parıltı, nur.

Şemgı-cemal: Güzelliğin nuru, ışığı.

Şemgı-éfruz: Devamlı yanan mum; ışık.

Şemgı-suzan: Devamlı yanan mum, kızgın mum.

Şemgı-şebistan: Derviş hücrelerinde yanan mum; **mec.** güzel, sevgili.

Gün şemgıdan bolup cıda **(MG).**

Cahan içre goyupdır gice-gündiz,
Gün ile ayı kıldı şemgı-éfruz **(A).**

Gördüm şemgı-cemalıñ, aklım hayran, gözelim **(MN).**

Neter men, éy habıbım, oşol şemgı-şebistanı **(Ga).**

ŞEMİM (Ar. şemi:m): Güzel koku; büyük, yüksek, yüce.

Darıg étdiñ şemalıñdan şemimi **(B).**

ŞEMLE (Ar.): **1.** Yün kumaş. **2.** Eşarp, baş örtüsü, **3.** Yensiz geniş elbise.

Şitde, şemle ince bile uranda **(K).**

Ki atlas birle şemleden benalıg **(C).**

ŞEMME (Ar. şemme): Çok olmayan, az, biraz.

Şemmeyi-éz: ...den azıcık.

Tapmayın hergiz éylëp,
Şemmeyi-éz vısalan **(MG).**

ŞEMS (Ar.): Güneş.

Şemsi-vazzıha: Parlak güneş.

Yüzi şemsi-vazzıha, gaşı helalım gitmegil **(T).**

ŞEMŞAT (Far. şemşa:d): Şimşir ağacı.

Şemşat kimin él-ayagı **(G).**

ŞEMŞİR (Far. şemşi:r): Kılıç.

Gam golında bes ki men şemşiri-burra bolmuşam **(GS).**

ŞENASET (Far. şena:sed, beşena:sed): Tanıyan, bilen.

Aşıka, ruzgër şenaset gadrı-küvh-küvh **(Aş).**

ŞENAVER (Far. şena:aver): Yüzen, yüzücü.

Meniñ yarımdır şenaver **(T).**

ŞENEVENDE (Far.): Dinleyici.

...Hususan hanende, şenevende ve nevisendeni **(GS).**

ŞEP (Far. şeb): Gece, akşam.

Her şep: Her gece.

Şebi-hicran: Ayrılık gecesi, ayrılık zamanı.

Şep érer gündizlerim, husnı-çıragıñ bolmasa **(ZT).**

Rovan ét gözlerim yaşını her şep **(A).**

Hurşıt pena boldı, yetişdi şebi-hicran **(GS).**

ŞEPAGAT (Ar. şefa:'at): Bir suçlu veya ihtiyaç sahibinin affa ve iyiliğe kavuşması için araya girme, aracı olma; yardım etme.

Şepagat éylemek (bermek): Bağışlanması için yardımcı olmak.

İki dünyë maña şepagat éyle **(ZT).**

Të ki hak bergey şepagat, ondan imdat isterem **(T).**

ŞEPAGATÇI (Ar.-Far. şefa:'atçı): Aracı olup birisini koruyan, birine şefaat eden.

Şepagatçı bolar ol gün érenler **(Ş).**

ŞEPAGATHAH (Ar.-Far. şefa:'atha:h): Himaye eden, koruyan, taraf tutan.

Şepagathahımız şahı-Muhammet **(Ş).**

Molla Arıf bolsun şepagathahñı **(Ar.).**

ŞEPÇIRAG (Far. şebçıra:g): Bak. **şamçırag.**

Adı şepçıragı-ëlem **(MG).**

ŞEPGERT (Far. şebgerd): Gece bekçisi.

Şepgert bar, şebihun bar, çıda bilmer sen **(MG).**

Berse şepgert birnëçe gün ol guşa,

Üns tutup sayyat ile ava düşe **(A).**

ŞEPGİR (Far. şebgi:r): Bak. **şebgir.**

ŞEPIG (Ar. şefi:'): Merhamet eden; himaye eden, koruyan, bir suçun bağışlanması için aracılık eden.

Şepıgıl-müznübin: Günahkârların şefaatçisi.

Kim şepıgı yanıda hëzir anıñ **(A).**

Kıl meni biçërege desti-şepıgıñ merheba **(Ga).**

Ruzı-mahşar hak anı kılgıl şepıg **(A).**

Tapdı gün-günden cela şergı şepıgıl-müznübin **(Ş).**

ŞEPIGIL-MÜZNÜBİN (Ar. şefi:'ul-muznibi:n): Bak. **şepıg.**

ŞEPKAT (Ar. şefkat): Merhamet, acıma ve koruma hisleriyle karışık sevgi.

Éy patışahı-ëlem, mëhr ile şepakat éyle **(T).**

Şepkatından boldı bahar novruzı **(GB).**

ŞEPNEM (Far. şebnem): Bak. **şebnem.**

ŞEPRİK: Boş sözlü, geveze, çenebaz.

Kimseler gëdik diyr, kimseler opruk,

Kimseler aşgın diyr, kimseler şeprik **(Sey).**

ŞER (Ar. şerr): Kötü adam, fenalık eden; kötülük, fenalık.

Şerri-şeytan: Şeytanın şerri.

İsteyin ol şerri-şeytandan heman **(A).**

ŞERA (Ar. şera:): Satın alma.

Beygu-şera: Bak. **beyg.**

Saçıñ akdı étdi bu beygu-şeranı **(B).**

ŞERABAN TEHUREN (Ar. şera:ben tahu:ren): (Onlara) Tertemiz içki içirir. (Kuranıkerim'in 76. suresinin 21. ayetinde yer alan bir ibare)

Şeraben tehuren kimge camıdır,

Köñülü gözgi kimin nur énvarıdır **(MG).**

ŞERAKET (Ar. şera:ket): Ortaklık; bir işe katılma, bir işe başlama.

Ki bir sen kim saña yokdur şeraket **(C).**

ŞERAP (Ar. şera:b): Şarap.

Şerap asa: Şarap gibi, şaraba benzer.

Şerap asa yürek ganımnı her dem akızıp gözden **(An).**

ŞERAP ASA (Ar.-Far. şera:b a:sa:): Bak. **şerap.**

ŞERAPAT (Ar. şera:fet): **1.** Saygınlık, şan, şeref. **2.** Vicdan. **3.** Büyüklük, mertebe, derece.

Yagşıdan yagşılık yokdur şerapat **(Aş).**

Sizleriñ şerapatıñızdan bu gün Kays aglamadı **(LM).**

ŞERAPHOR (Ar.-Far. şera:bhur, şera:bha:r): Şarap içen.

Şeraphoruñ bolmaz gözi ornında **(MG).**

ŞERAR (Ar. şera:r): Kıvılcım.

Ahım şerarıñdan at salıp otlar **(MG).**

ŞERARAT (Ar. şera:ret): **1.** Kötülük, fenalık; zalimlik, gazap. **2.** İsyan, ayaklanma.

Ér bilerler, kimde bolsa ol şeraratdan nışan **(MG).**

ŞERAYIP (Ar. şera:yib, t. şuru:b): Tatlı, lezzetli.

Hovayı, gel, bu dem nazım rovan kıl,

Bu sözlerni şerayıp dastan kıl **(G).**

ŞERBET (Ar.): Şerbet.

Suv yerine şeker-şerbetler berseñ **(MN).**

Övrülip-övrülip şerbet içer sen **(MG).**

ŞEREF (Ar.): Bak. **şerep.**

ŞEREÑÑİZ (Ar.-Far. şer éngi:z): Fitneci, ara bozucu.

Kırk oynaşlı hatın yagşıdır biliñ,
Şereññiz köp dilli kethudalardan **(MG).**
Söz añmaz, bisabır şereññiz ërden **(Aş).**

ŞEREP (Ar. şeref): **1.** Şan. **2.** Büyüklük, yüksek mertebelilik. **3.** Güvenme, inanç. **4.** Övünme. **5.** Bir şeyin benzerlerinden fazlalığı.

Ër yigitde bes sahılıkdır şerep **(A).**

ŞERER (Ar.): Kıvılcım.

Salar boldı, yar, husnuñ otlı şerere meni **(T).**
Canıma saldı çoh şerer,
Gelmez Leyli-Mecnun-diyip **(LM).**

ŞERG (Ar. şer'): **1.** Yol, metot. **2.** Din, mezhep, dinî kanun.

Musulmanlar yesiri, gör, arada satıldı,
Uymazlar şerga dayım, dövür yaman geldi **(Aş).**

ŞERH (Ar.): Açıklama, anlatma.

Şerh étmek: Açıklamak, anlatmak.

Magtımgulı, sözüm gısga, şerhi köp **(MG).**
Ravı-ya, şerh étme köp Perhat ile Mecnun sözün,
Görse halım tañlaşur Mecnun Perhadıñ bile **(Ga).**

ŞERIG (Ar. şer'): Bak. **şerg.**

Şerıgsız bolmaz tarıkat yolları **(A).**

ŞERİF (Ar. şeri:f): Şerefli, değerli; aziz, kutlu, mukaddes.

Istıganat isterem hëki-şerifiñni tünëp **(LM).**

ŞERİFAN (şeri:fa:n): Güzel gül, hoş kokulu gül.

Her élde şerifan güler onda bar **(M).**

ŞERİGAT (Ar. şeri:at): **1.** İslâm dininin kanunları; dinî düşüncede doğru yol. **2.** Tasavvufta insanın kendini olgunlaştırması için aşması gereken üç etabın ikincisi.

Tutsa düz kimse şerigat yolını,
Hoş görer ol gün sovap agmalını **(A).**

ŞERİM (Far. şerm): Utanma, hayâ; yüz perdesi.

Mundan zıyat aytsam haya-şerim bar **(SH).**
Ayallarda uyat, gızda şerim yok,
Édep kaysı, érkan kaysı bilinmez **(MG).**

ŞERİR (Ar. şeri:r, ç. éşra:r): Kötü, kötülük işleyen. **2.** Çapulcu, yağmacı.

ŞERMENDE (Far.): Utandırılan; utangaç.

Şermende bolmak: Şerefini kaybetmek, suçlu olmak.

Nameyi-agmalı ol şermendege **(L).**
Atama şermende boldum **(SH).**

ŞERMİSAR (Far. şermsa:r): Utangaç, çekingen; utandırılan; ayıplı, günahkâr.

Şermisar kılmak (étmek, éylemek): Utandırmak.

Şermisar olmak (bolmak): Utanmak; günahkâr olmak.

Nëumıt éyleyip, kılma şermisar **(GS).**
Bës éyleseñ, hemme şermisar olar **(S).**
Zernigar, éy şahımar, sen şermisar étdiñ meni **(ZT).**
Yene şermisar éyledíñ **(LM).**

ŞERRAH (Ar. şerra:h): Açıklayan, anlatan.

Meniñ derdim besi bihet olupdır,
Ki şerh éylëp tükenmez niçe şerrah **(Ga).**

ŞERZE (Far.): Öfkeli, hiddetli; heybetli, tehlikeli.

ŞEŞ (Far.): Altı.

Bëş içinde dört rekagat parz ile du şeş nedir? **(Ş).**

ŞET (Ar. şett): Büyük ırmak, nehir.

Şet étmek: Irmak hâline getirmek, ırmak gibi akıtmak.

Şet ya da şettil-arap: Yevfrat (Fırat) ve Tigir (Dicle)'in birleşmesiyle oluşan ırmak.

Her tarapga rut akızdı iki yandan gözlerim,
Guiya biri érer Ceyhun, yene birisi şet **(Ga).**

Gözüm yaşını şet éderem, élemi Bagdat **(B).**

ŞETDAT (Ar. Şedda:d): **1.** Arap hükümdarlarından biri. Birçok imaret, şehir, bent ve İrem adı verilen bağ içine bir saray inşa ettirmiştir. Hz. Hut'u huzuruna kabul etmediği için bütün kavmiyle birlikte Cebrail'in sesiyle helâk edilmiştir. **2.** Sahabeden birkaçının adı.

Şetdat bir cennet başladı **(MG).**

ŞETDE (Ar. şedde): **1.** Nişan, işaret, bayrak. **2.** Burada galat, yanlış anlamında.

- Berekella,: oglum Kasım, sen hemme gepiñi rast aytdıñ, émma bir gepiñi şetde aytdıñ **(KO).**

ŞEY (Ar.): Bak. **şay 1.**

ŞEYATIN (Far. şeya:ti:n): Bak. **şeytan.**

ŞEYDA (Far. şeyda:): Deli, çılgın, aşktan aklını kaybetmiş.

Şeyda kılmak (éylemek): Delirtmek, aşka düşürmek.

Bag içre sayraşar şeyda bilbiller **(MG).**

Can bilbilin sayrap şeyda éder sen **(MG).**

ŞEYDAYI (Far. şeyda:yi:): 18. asırda yaşamış Türkmen şair. (1730-1800) Adı bilinmemektedir. Meşhur Mollamurt'un dayı tarafından olduğu tahmin edilmektedir. Şeydayı, çeşitli temalardaki birçok gazelin, murabbanın, muhammesin ve "Gül-Senuber" adlı destanın sahibidir.

ŞEYH (Ar. ç. meşa:yih, şuyu:h): **1.** Yaşlı. **2.** Mürşit, pir.

Şeyhi-şap: Yaşlı ve genç.

Şeyhler turdı, yigitleri raks étdi **(MG).**

Şol vagtda duran iki şeyhi-şap **(MG).**

Hoca, seyit, meşayıhlar **(SH).**

ŞEYHİ-ŞAP (Ar. şeyh-u şa:b): Bak. **şeyh.**

ŞEYN (Ar.): **1.** Eksiklik, kusur, noksan, ayıp. **2.** Rezalet.

Şakavatlıg dagı hem şeyn érer ol **(C).**

ŞEYPUR (Far. şeypu:r): Bir çeşit nefesli saz.

Çalıp şeypur ile çengu-rubabın **(C).**

ŞEYS (Ar.): Dinî rivayetlere göre, Hz. Adam'ın üçüncü oğlu. Hem peygamber hem de padişahtır. Halka adaletle davranırmış. 912 yıl yaşamış. Şeys öldükten sonra yerine Énuş padişah oldu. Nuh (bak.), Şeys'in neslinden olup, tufandan sonra İkinci Adem (Abdulbeşer) sayılmıştır. Bu ismin bazı eski el yazması eserlerde "Şiş" şeklinde yanlış kullanımına rastlanılmaktadır.

ŞEYTAN (Ar. şeyta:n, ç. şeya:ti:n): **1.** Dinî inanışa göre, insana görünmeyen, onu fena işlere yönelten lânetlenmiş mahlûk. (Önceleri melek olup, Hz. Adam'a secde etmediği için cennetten kovulmuştur.) **2.** Kurnaz, aldatıcı, sahtekâr.

Cehl ile şeytana hemrah olmuşam, ah, men **(Ga).**

Şin-şerrinden gutargıl, gelse şeytanır-recim **(K).**

Mündürer, göyé, anı her dem şeyatın atıga **(MG).**

ŞEYTANI (Ar. şeyta:nı:): Şeytanla ilgili, şeytanınki.

Bu iş şeytanıdır, belki, körlükden **(MG).**

ŞEYTANIR-RECİM (Ar. şeyta:nir-reci:m): Bak. **recim.**

ŞĒHDİ-ŞEKER (Ar.-Far. şehd-u şeker): Bak. **şēhd.**

ŞĒHLA (Ar. şehla:): Bak. **şehla.**

ŞĒHR (Ar.): **1.** Meşhur, bilinen, aşikâr. **2.** Ay, otuz günlük zaman.

Ēhli-ırfan şēhr kılmaz sırrım afak éra,
Görsetip taglıt takvalıkda özün laf ile **(Ga).**

ŞĒHRHA (Far. şēhrha:): Şehirler.

Şēhrhayı-şeker: Bayındır şehirler.

Gadıman şēhrhayı-abadanlar **(C).**

ŞĒHRİ-CŪRCEN (Far.-Ar. şēhr-e Curca:n): Şimdiki Éyran (İran)'ın kuzeyinde Türkmensēhra (Türkmenistan)'da bulunan tarihî bir şehir. Bu şehrin kalıntıları Kümmetgovuz şehrinin güneybatısında bulunmaktadır.

Dilden-dile düşdi, agızdan-agza,
Astrabat, şēhri-Cürcene düşmüş **(S).**

ŞĒHRİ-HAMUŞAN (Far. şēhr-e ha:mu:-şa:n): Sessizler şehri; mezarlık.

Hemneşin ol şēhri-hamuşana bolsañ vagtıdır **(Ş).**

ŞĒHRİSEBZ (Far. şehr-e sebz): Özbegistan (Özbekistan)'ın Kaşgaderya bölgesinde bulunan bir şehir. Eski ismi Keş'tir. Temirleñ, bu şehirde doğmuştur.

Cızak, Şēhrisebz, yene Garşı, Gülzarı **(S).**

ŞĒHRİ-ŞEBİSTAN (Far. şēhr-e şebista:n): Masallarda ve destanlarda karşılaşılan karanlığın sembolü olan şehrin, ülkenin adı.

Şēhri-Şebistandan bolur men **(GS).**

ŞĒHRİYAR (Far. şēhriya:r): Padişah, hükümdar.

Şēhriyar diyp, ēlem içre at édip **(MG).**

ŞĒHT (Ar. şehd): Bal; tatlı şey.

Şēhdi-şeker: Bal ve şeker.

Gurban olam şēhdi-şeker sözüñden **(ŞG).**

ŞĒKİ (Ar. şa:ki:): Şikâyet eden, şikâyetçi.

Diydi Mecnun sen éy şēki **(LM).**

ŞĒKİR (Ar. şa:kir, ç. şa:kiri:n): Şükreden, razı, minnettar.

Bir şēkir men gice-gündiz şükründe **(Misg).**
Hem atıñ boldı rızayu, hem halayık şēkiriñ **(Ş).**

ŞĒKİRİN (Ar. şa:kiri:n): Bak. **şēkir.**

ŞIBIRGAN: Tarihçi Yakut Hamavı'nın verdiği malûmata göre, Balh (bak.) şehri civarında bulunan ve ticaret yapılan köy; Balh şehrinin eski adı.

ŞIGAR (Ar. şi'a:r): İşaret, iz, belgi.

Éylēp şıgar miveyi-bidat gözleriñ,
Ēlemni katl éyledi cellat gözleriñ **(BH).**

ŞIGIR (Ar. şi'r, ç. éş'a:r): **1.** Bilim, ilim, anlama. **2.** Şiir.

Lebleriñ vaspıda, Bayram, şıgırdır abı-hayat,
Sıhhatı bersin ilahı, abı-hayvanım saña **(BH).**
Bar idi simu-zer ile dürri-şahvar ogrusı,
Yok idi émma cahan mülkide éşgar ogrusı **(Şük).**

ŞIGIRPERDAZ (Ar.-Far. şi'r perda:z): Şiir yazan.

Şıgırperdazam veli, bir şıgra pervam yok turur,
Geldi dür bazara köp sarrafı-danam yok turur **(Ga).**

ŞIH (Ar.): Bak. **şeyh.**

ŞIH ATTAR (Ar. Şeyh Atta:r): 12. asırda Éyran (İran)'ın mutasavvıf şairlerinin en meşhurlarından biri. Adı Feridetdin Muhammet. Lâkabı Attar'dır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. (1177?, 1120?) Attar, Nişapur (Nişabur)'da doğdu. Yüz yıldan daha fazla yaşadı. Birçok yere [Hindistan, Türkistan, Mekge (Mekke),

Damask (Dımeşk) vb.] seyahatlerde bulundu. Onun eserlerinin tamamı bize ulaşmamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: "Musıbatnama, İlahınam, Hısrovnama, Pentnama, Ésraranama, Cevahırnama, Muhtarnama." Fakat Attar'ın en önemli eserleri; kasideleri, gazelleri, "Mantık-ét-tayr"ı ve "Tezkiretil-övlüyē"sidir.

Hakıkat çın aşıklar,
Girgil yolga merdana;
Rehnemadır bu yolda,
Şıh Attar divana **(Ga).**

ŞIH BERSİSA (Ar. Şeyh Bersi:sa:): Dinî rivayetlere göre, eskiden yetmiş yıl dindar bir hayat süren fakat daha sonra şeytana uyarak fena işler yapan kimse.

Ceset içre bu can éziz mihmandır,
Şıh Bersisa bilman giden-ol budur **(Gılıç).**

ŞIH CŪRCĒN (Ar.-Far. Şeyh Curca:n): Abubekir Abdılkahır ibn Abdırahım. Éyran (İran)'ın meşhur âlim edebiyatçılarından biridir. Birçok eseri vardır: "El-cemel, El-muganni, Delayılul-ıgcaz, Esrarul-belaga." 1078-1082 yılları arasında vefat ettiği sanılmaktadır.

Sufyan hormatına, Safvan hormatına,
Şıh Cūrcēn hormatına bagış éyle günēhimni **(Z).**

ŞIH FAHRETDİN: Fahretdin Razı. Éyran (İran)'ın meşhur filozoflarından ve söz üstatlarından biridir. 1149-1150'li yıllarda Rey'de doğdu. Asıl adı Abu Abdılla Muhammet ibn Omar ibn Husayın ibn Hasan ibn Alı Tabarıstanı'dır. "İbnil-hatıp" adı ile meşhurdur. Sosyal bilimlerde eşi benzeri bulunmayan bir zattır. Razı, özellikle kendinden önceki filozofların bazı fikirlerini tenkit etti ve bu fikirlere şüpheyle baktı. Bundan dolayı ona "Imamı-müşekkekin" lâkabı verildi. Birçok eseri vardır. En mühim eseri "Mebahisil-maşrıkıye"dir. Razı, 1209-1210'lu yıllarda Hırat (Herat)'ta vefat etti.

Şıh fahretdin arabı kim ol,
Tapmış érdi vahdat ésrarıga yol **(A).**

ŞIH KEBİR (Ar. Şeyh Kebi:r): Bak. **Necmiddin Kubra.**

ŞIH LUKMAN SARAHSI: 10. asırda Saragt'ta yaşamış büyük pirlerden biri. Sofuluğun kurallarını yerine getirmek için kendine epeyce eza cefa çektirdi. Neticede aklını yitirdi. Bundan dolayı ona "Lukman Mecnun" adı verildi.

Şıh Lukman Sarahsı ol veli,
Kim uçar érdi hovada guş kibi **(A).**

ŞIH SAGIT (Ar. Şeyh Sa'ı:d): Türkmenistan topraklarında (967-1048/1049) yaşamış, tasavvufun meşhur temsilcilerinden biri olan Abu Sagıt Abulhayır. Havaran Çölü'nün Mone (Mēhne) adlı bölgesinde doğdu ve yine burada vefat etti. İlk tahsilini de burada yaptı. Sonra Marı'ya gitti. Abu Abdılla Él-Hazrı, Abulfazl Sarahsı, Abdulhasan Harakanı ve başka daha birçok büyük âlimden dersler aldı. Abu Sagıt'a büyük küçük herkes hürmet göstermiştir. Selçukluların büyük veziri Nızamıl-mülk de ondan etkilenmiştir. Şıh Sagıt hakkında halk arasında birçok rivayet vardır. Ondan birçok rubaî günümüze kadar gelmiştir.

Şıh Sagıt mollayı-Camı uludır soltan içinde **(MG).**

ŞIH SANGAN (Ar. Şeyh San'a:n): Hristiyan bir kıza âşık olduğundan dolayı tasavvufî edebiyata oldukça fazla konu olan efsanevî kahraman. Attar (bak.)'ın "Mantık-ét-tayr"ında ve Novayı (bak.)'nın "Lisan-ét-tayr"ında bu konunun işlendiği özel hikâyeler vardır. Doğuda, "Hekayatı-Şıh Sangan" oldukça meşhurdur. (Bak. Ye. É. Bertels, Sufizm İ Sufiyskaya Literatura, M., 1965, 399-400. s.)

Bu konuda 12. asırda yaşamış olan Faki Teyran da bir mesnevî yazmıştır. "Şıh Sangan" adlı mesnevîde 500 müridi olan 77 yaşındaki Müslüman Sangan, Hristiyan bir kıza âşık olur, hatta ona ulaşmak için dininden dönmeyi kabul eder ve bu kızın uğruna Hristiyan olur. Ayrıca, istenildiği üzere domuz çobanlığı yapmayı dahi kabul eder. Fakat mesnevînin sonunda ikisi de Müslüman olurlar ve Azrail canlarını alır. Bu konu hem Yakın Doğu'da hem de Zakavkaz'ye (Kafkasya)'de yaygın bir şekilde işlenmiştir. Aslında buralardaki mesnevînin temelinde yine çok yaygın olan bir efsane yatar. Şıh Sangan hikâyesini 19. asırda Vahdat Gilanı, 20. asırda Husayn Cavid kendi yorumlarıyla işlemişlerdir. (Bak. Faki Teyran, Şeyh San'an, M., 1965.)

ŞIH VEYİS: Bak. **Veyis.**

...Dogdı ulug messana,
Şıh Veyis divana **(Ga).**

ŞIPA (Ar. şifa:): Sağlığı düzelme, hastalıktan kurtulma, iyileşme.

Şipa bolmak: Sağlığı düzelmek, hastalıktan kurtulmak.

Tobadır derdi-günëlerge şıpa,
Dertli bendëniñ yarasıga dava **(A).**
Ya iymek, içmek bilen hiç ıllata bolmaz şıpa **(K).**

ŞIRAZA (Far. şi:ra:ze): Güneş ışınları şeklinde bir nakış.

Şıraza éylemek: Nakışlamak.

Ki lagl ile dagı şıraza éylëp **(C).**

ŞIRAZALAMAK (Far.-T. şi:ra:zalamak): Nakışlamak.

Rişdeyi-can birle ışk ëhli anı şirazalar **(An).**

ŞITAP (Far. şita:b): Bak. **şitap.**

ŞİBLİ (Ar. Şibli:): Abubekir Şibli. Meşhur mutasavvıflardan biri. Dedesi, Maverannahr (Maveraünnehir)'ın Şibliye adlı köyünden olduğu için Şibli ismiyle tanınmıştır. H. 247 (M. 861-862)'de doğdu, H. 334 (M. 945-946)'te Bagdat (Bağdat)'ta vefat etti. Şibli, Bağdat'ta ilim tahsil etti. Büyük mutasavvıf Cüneyit Bagdadı (bak.)'nın şakirdi oldu ve Mansur Hallaç (bak.)'la okudu. Şibli, dostu ve sınıf arkadaşı öldürüldüğü zaman delirdi ve tımarhaneye düştü. Burada vefat etti. Arapça birçok şiiri vardır. Dindarlığıyla meşhurdur. Hatta dinî mertebesi hakkında birçok rivayet vardır.

Coşgun berip ışk odun, gaynap-gaynap gızdı-gım,
Şibli kibi bir dagı yandırdıgım bilmezmiñ **(MG).**
Şibli kimin toz-topraga bulansam **(MG).**

ŞİGAP (Ar. şi'a:b, t. şa'ab): **1.** Dağ yolları; dere, vadi. **2.** Kabile, halk.

Köñlüm baharı-ışkıñ gülzarına érişdi,

Bilbil kimi pıganlar kılmak tilër şigabı **(Ga).**

ŞİKAF (Far. şika:f): Yarık, çatlak.

Şikaf éylemek: Yarmak, delmek, deşmek.

Kıl nazar, köksüm şikaf éylëp, pırakañ tıgıdan **(Ga).**

ŞİKAT (Ar. şika:yet): Bak. **şikayat.**

Yagnı bir mal bolmasa ondan zekat,

Tañrıga éylër éyesinden şikat **(A).**

ŞİKAYAT (Ar. şika:yet): **1.** Yakınma, sızlanma. **2.** Dilekçe.

Pelek, senden bir şikayat édeyin **(T).**

Ası bolup, şikat étme bu günden **(MG).**

ŞİKENCE (Far.): Azap verme, cefa etme, acı çektirme.

Şikence bermek (étmek): Acı çektirmek, azap vermek.

Nerkesleriniñ habı yok,

Şikence berseñ, tabı yok **(LM).**

ŞİKEST (Far.): **1.** Kırma, kırılma; kaybetme, yenilme. **2.** Kırılmış, kırık.

Şikeste salmak: Yenmek.

Şikest éylemek: Yenmek.

Şikest tapmak: Yenilmek.

Salarmız diyp tekëni hem şikeste **(C).**

Şikest éylëp heme yegsan kaldık **(C).**

Serdarıñ goşunı şikest tapdı **(LM).**

ŞİKESTE (Far.): Kırılmış, kırık; malûl, sakat; acı çeken.

Şikeste hat: Bir çeşit Arap yazısı şekli.

Şikeste hatır: Acı çeken, üzüntülü.

Bir şikeste garıp men, sen yetirgil vısala **(T).**

Men këtip imes men, şikeste hatım **(A).**

Gün-günden şikeste hatır, köñli hazın guluñ men **(An).**

ŞİKESTE HATIR (Far.-Ar. şikeste ha:tir): Bak. **şikeste.**

ŞİKËR (Far. şika:r): Av.

Hindiniñ avçısı çıksa şikara **(MN).**

ŞİKËRGË (Far. şika:rga:h): Avlanma yeri, avlak.

Şikërgëde bolduk duçar **(ŞB).**

ŞİKVE (Ar. şikve): Şikâyet etme, razı olmadığını bildirme.

Şikve étmek: Şikâyet etmek.

Şikvesinden hem hasabından anıñ **(A).**

Menden şikve éder élim gerenim **(MG).**

ŞİLLE (Far.): Pamuktan dokunan, ince ve kızıl renkli bir çeşit kumaş.

Gullukçı rızvanlar, inçe şilleler **(MG).**

ŞİMİR (Ar. Şimr): **1.** Hz. Alı'nın oğlu Husayn'ı öldüren adam. **2. Mec.** Gaddar, cani kimse.

Şimr ile ol Yezit berdi cepanı **(MG).**

ŞİMME (Far.): Bak. **şemme.**

ŞİN (Ar. şi:n): Arap alfabesinin on üçüncü harfi; ebcet hesabında 300.

Şin-şerap içdim lebiñden ya oñumdır, düyşüm **(An).**

Şin-şerriden gutargıl, gelse şeytaner-recim **(K).**

Şin-şepagatçı bolar Mustapa magşar güni **(S).**

ŞİR (Far. şi:r): **1.** Süt. **2.** Vinç. **3.** Arslan.

Şiri-ner: Erkek arslan; **mec.** cesur, yiğit, yürekli, güçlü.

Her tilki bir şir dek gürlër **(MG).**

Hem yene kılmış ata ol çarıyarı-mugtaber,

Atları Bekru, Omar, Osman, Haydar şiri-ner **(Ga).**

ŞİRAZ (Far. Şi:ra:z): Éyran (İran)'ın Fars bölgesinin merkezî şehri. Arkeologların son

zamanlardaki araştırmaları Şiraz'ın Ahamenitler devrinde var olduğunu ortaya çıkardı ve şehirle ilgili daha önceki fikirleri çürüttü. Çok eski rivayetlere göre, bu şehir Tëhmurıs'ın oğlu Şiraz'ın emri üzerine inşa edilmiştir. Bunun için adı Şiraz olmuştur. Son asırlarda Şiraz eşkiyalar tarafından birçok defa viran edildi ve tekrar bayındır hâle getirildi. Bu güzel şehirde İran'ın meşhur şairleri Sagdı ve Hafiz yaşamıştır. Onların kabirleri de buradadır.

Hem Mûsür hem Kaysaru-Şiraz ile İspıhanı sen **(MG).**

Yene Şirazu-Këşan birle, éy can **(C).**

ŞİRAZA (Far. şi:ra:ze): Bak. **şıraza.**

ŞİRBENT (Far. şi:rbend): Arslanı bağlayan; cesur, yiğit, kahraman.

ŞİRHARA (Far. şi:rha:re): Süt emen, çocuk.

Bir hatınım bar, öldi,

Şirhara gızım galdı **(MG).**

ŞİRİ-CIYAN (Far. şi:re-ye ciya:n): Bak. **cıyan.**

ŞİRİN 1 (Far. Şi:ri:n): Éyran (İran)'ın eski padişahı Husrov Perviz'in sevgilisi. Çok güzelmiş. Bazı tarihçiler onun Grek bazıları da Huzustan halkından olduğunu yazmışlardır. Şirin, Husrov Perviz'le padişahlığının ilk yıllarında evlendi. Husrov'un Şirin'e olan aşkı hakkında birçok destan yazılmıştır. Şirin'e Perhat da âşık olur ve ona ulaşmak için Bisütün (Bîsütun) Dağı'nı delmeyi kabul eder. Şirin, Perhat ve Husrov hakkındaki rivayetler çok sayıda destanın yazılmasına sebep olmuştur.

Aşık Perhat ol Şirini

Söyen dek söymüşem seni **(MG).**

ŞİRİN 2 (Far. şi:ri:n): Tatlı; lezzetli; hoş, güzel.

Şirin makal: Tatlı sözlü.

Şirin zıban: Tatlı dilli, tatlı sözlü.

Muştagam özüñden, şirin sözüñden **(K).**

Kim niçikdir halın, éy şirin makal? **(A).**

Ayralık vagtı érir, şirin zıbanım, yagşı bol **(LM).**

ŞİRİN MAKAL (Far.-T. şi:ri:n maka:l): Bak. **şirin; makal.**

ŞİRİN-PERHAT: Meşhur Özbek şair Ali Şir Novayı'nın yazdığı hamsenin bir mesnevîsi. Perhat, eski zamanlarda doğu halkları arasında oldukça yayılmış bir halk efsanesinin kahramanıdır. Bu karaktere Éyran-Tëcik edebiyatında 10-11. asırlarda rastlanılmaktadır. Fakat Perhat ilk defa edebî bir karakter olarak büyük şair Nızamı'nın "Hısrov ve Şirin" adlı eserinde vücut bulmuştur. Perhat, usta bir ressam, mimar ve heykeltıraştır. Perhat, Şirin'e âşık olur ve ona ulaşmak için Bisütün (Bîsütun) Dağı'nı delip geçit yapmayı kabul eder. Ama sevgilisinin ölüm haberini alınca kendini öldürür. "Şirin-Perhat" mesnevîsine benzeyen elliden daha fazla eser yazılmıştır.

Şirin bile ol Perhat çekdi cövri-cepanı,

Leyli diyip, ol Mecnun boldı divana-dëli **(Şab).**

Aşık Perhat gül Şirini söven dek söymüşem seni **(MG).**

ŞİRİN ZIBAN (Far. şi:ri:n zeba:n): Bak. **şirin.**

ŞİRİ-YEZDAN (Far. şi:re-ye yezda:n): Bak. **yezdan.**

ŞİRK (Ar.): Allah'tan başka yaratıcının varlığına inanma, küfür.

Usyanı-gayrı-şirkiñ mundan yamanı bolmaz **(Ş).**

ŞİRKET (Ar.): **1.** Ortaklık, birden çok kimsenin ticarî ortaklık hâlinde meydana getirdikleri topluluk. **2.** İki veya daha çok kişinin para, mal veya emeklerini bir araya getirmeleri sonucu meydana gelen kuruluş.

Agazïña yok sıbkatïñ, éncamïña yok şirketïñ **(An).**

ŞİRKÛŞ (Far. şi:rkuş): Arslan öldüren; cesur, yiğit.

ŞİRVAN (Far. Şi:rva:n): **1.** Azerbaycan'da Kura-Araks Nehri ile Kavkaz (Kafkas) Dağları arasında yer alan bölge. **2.** Éyran (İran)'da Horasan'ın Koçan bölgesinde bulunan bir şehir.

Refreﬁ Kufe tarap Basra, Halap, Şirvanı sen **(MG).**

Şirvan galasıdır anı kim bile **(MG).**

Yüzüñ gergen gol uzatmaz damaga,
Çavuñ düşdi Şirvan bile Şamaga **(S).**

ŞİRVAN HAN: Azerbaycan'da hüküm süren hanlardan biri; bak. **Şirvanşah.**

ŞİRVANŞAH (Far. Şi:rva:nşa:h): Şirvan'da hüküm süren padişahların üçüncüsü olup, Halil Sultan'ın oğludur. 15. asırda babasından sonra 1500-1501'li yıllara kadar hükümdarlık yaptı. 1487-1488. yıllarda Safevî hanedanlığının büyüklerinden Şeyh Haydar çembere alınınca Akkoyunlulardan olan Sultan Yakup'un yardımıyla savaşı kazanmıştır. Sonraları Şah Ismayıl, dedesinin intikamını almak için Şirvan'a sefer düzenlemiş ve Şirvanşah'ı yenerek öldürmüştür.

Şirvan hanïñ sövdası ne acayıp sövdadır **(MG).**

ŞİŞPER (Far. şeşper): Altı köşeli gürz; tokmak.

Şişper aydar meniñ işim **(G).**

ŞİŞUM (Far. şeşum): Altıncı.

Şişum cennet ki Firdövs at berur oşol,
Söver gullarına andan berur yol **(A).**

ŞİTABAN (Far. şita:ba:n): Çabuk olan, acele eden, tez.

Azm kıldı çıra kılmakga her sarı şitaban **(GS).**

ŞİTAP (Far. şita:b): Acele, çabukluk.

Şitap éylemek (étmek): Acele etmek.

Şitap ile yörip çün érte-agşam **(C).**

Tün, agşam geldi külbém sarı ol gülruh şitap éylép **(An).**

Kerven, durgul, senden habar alayın,
Munça şitap étme, iller amanmı **(YUZ).**

ŞİTDE (Ar. şedde): Üzerine ince dizilen kat kat birçok ipten oluşan kuşak.

Şitde guşan ince bile **(ŞG).**

Şitde-şemle ince bile uranda **(K).**

ŞİTDET (Ar. şiddet): **1.** Sertlik, katılık, müsamahasızlık; bir hareketin veya gücün derecesi. **2.** Çokluk, fazlalık.

Pırakıñ şitdetiden herne kim budum bolup nabut **(Ş).**

ŞİTDETLİ (Ar.-T. şiddetli): Güçlü; sert, katı.

Şitdetli sövdalar düşdi diygey sen **(ŞG).**

ŞİVE (Far. şi:ve): **1.** Yol, usul, yöntem, metot. **2.** Naz, işve, güzellik.

Şiveyi-naz: İşve ve naz; naz işvesi.

Yüz kereşme-şiveli dildarı gördüm, şondadır **(MG).**

Huplarıñ şivesi gara göz bolar **(K).**

Şiveyi-nëz birle bakıp saldıñ otlar canıma **(ŞB).**

ŞİVEN (Far. şi:ven): Matem, yas; feryat; inilti.

Bolup ol but nıkapéfken, çeker men dertlig şiven **(An).**

ŞOVK (Ar.): **1.** Meyil, heves, güçlü arzu. **2.** Keyif, istek. **3.** Işık; parlaklık. **4.** Tasavvufta masivadan ayrılıp Allah aşkına yönelme hâli; bak. **üns.**

ŞOVVAL (Ar. şavva:l): Arap kamerî aylarının onuncusu.

ŞÖHLE (Ar. şu'le): Işık, parıltı.

Şöhle salmak: Işık salmak.

Leyli kimin şöhle salsam **(ŞG).**

Pervana dey her muglaga baş urup **(GS).**

ŞÖVHER (Ar.): Koca.

Şövher bolmak: Koca olmak.

Yene hem her kimin görsem kim mańa,

Kēşki şövher bola diyrdim aña **(A).**

ŞÖVKET (Ar.): Ululuk, büyüklük, haşmet, heybet.

Süleymandan artık bolsa şövketiñ **(MG).**

Men gurbanam şövketiñe, şanıña **(SH).**

ŞUGA (Ar. şua:'): Işık, parıltı.

Hurşıt şugası: Güneş ışınları.

Işkıñ oduna yanmaz husnuñ mugası **(B).**

Hurşıt şugagını demi-subhda ya hut,

Şeh kasrıda zerrin per ésbabı göründi **(Şük).**

ŞUGARA (Ar. şu'ara:): Bak. **şahır.**

ŞUGAYP 1 (Ar. şu'ayb): Hz. Muhammet'ten önce yaşamış peygamberlerden biri. Dinî rivayetlere göre, güzel sesli ve nüktedan birisiymiş. Musa peygamber onun kızı Safura ile evlenmiştir.

Bu yoldan ötüpdir Şugayp pıgamber **(B).**

Şugaybıñ hormatına, Éyyubıñ hormatına,

Yakubıñ hormatına bagış éyle günēhimni **(Z).**

ŞUGAYP 2 (Ar. şu'ayb): İspıhan (İsfahan)'dan olan Éyran (İran)lı şair. "Vamık ve Uzra" adlı bir mesnevîsi vardır.

ŞUGBADA (Ar. şu'bada): El çabukluğu; hokkabazlık; büyücülük, sihir.

Hinduyı-şugbadamu éken éncümen içre **(An).**

ŞUGLA (Ar. şu'le): Bak. **şöhle.**

ŞUH (Far. şu:h): **1.** Mutlu, sevinçli, şen. **2.** Şen şakrak, şakacı, oyunbaz.

Şuhı-şen: Neşeli, sevinçli, keyifli.

Gülşen içre nēgehan gördüm acayıp şuhı-şen **(GS).**

Gelgen imes şahana seniñ dey but pereñ,

Messana gözli, ay-kuyaş yüzli, bir şuhı-şen **(An).**

ŞUHRA (Ar.): Meşhur, ünlü.

Şuhrayı-şergiñ kalıpdır dini-ıslam ēşgēr,

Çün seniñ husnuñ bile boldı bu yer-gök lēlezar **(Şab).**

ŞUM (Far. şu:m): Uğursuz, bahtsız.

Nēler görecekdir bu şum köñüller **(MG).**

Şum pelekniñ gerdişinden içde çoh armanım galdı **(ZT).**

ŞUMAR (Far. şuma:r): Sayı.

Şumara gelmezlik: Hesap edilemeyen; çok, fazla.

Şumar kılmak: Saymak.

Sanasam bu dertleri, şumara gelmez, Bibi **(DM).**

Mümkin érmes şükr ile kılmak şumar **(A).**

ŞUNDAG (şunda:g): Şöyle, şunun gibi.

Magtımgulı, biliñ, şundag zamandır **(MG).**

ŞUÑKAR (şuñka:r): Doğan, şahin.

Uçurdım şuñkar guşumı **(ŞG).**

ŞUR (Far. şu:r): **1.** Tuzlu. **2.** Telâş, endişe, korku, şaşkınlık. **3.** Heves, coşku.

Şurı-şer: Kavga, gürültü, patırtı, fitne.

Başıma yetişdi şurı-kıyamat **(GS).**

İlleriñ içinde köpdür şurı-şer **(LM).**

ŞURABA (Far. şu:ra:be): **1.** Tuzlu su, acı su. **2. Mec.** Gözyaşı.

Akızur şurabasın biçëreler her bir yaña **(Ga).**

Gözlerim şurabası alıda derya çün gadir,

Biri Ceyhunı-beşirdir, biri Seyhunı-nezir **(An).**

ŞUR BAHRI (Far.-Ar. şu:r bahr): Bak. **bahr.**

ŞURIDA (Far. şu:ri:de): **1.** Endişeli, telâşlı, üzüntülü; kızgın, öfkeli. **2.** İsyan çıkaran, baş kaldıran, asi

Şurıdalık, şuruñ bile, hoşal men, hoşal men **(Ga).**

ŞURI-ŞER (Far.-Ar. şu:r-u şer): Bak. **şur.**

ŞURUŞ (Far. su:riş): Kavga; isyan, kargaşa.

Başımga meniñ göyë müñ şuruşı-magşardır **(GS).**

Kamatıñ şuruş salar, bag içre servi-nëz éra **(S).**

Bolup çün şuruşı-ruzı-kıyamat **(C).**

ŞUTUR (Far. şutur): Deve.

Şutur-pust: Deve postu; **mec.** utanmaz.

Yörse sëhralarda müñ şutur, dagı sansız koy ien **(S).**

İl içine çıksa, avı aş bolar

Her kimin yüzi şutur-pust bolar **(Kët).**

ŞÜK BOLMAK: Susmak, dinmek, yatışmak.

"Éy Novayı, munça yalgan ligiçe bol şükgine **(An).**

ŞÜKRANA (Ar.-Far. şükra:ne): Minnettarlık, razı olma, şükretme; razı, şükredici.

Hökmüne kayıl olup, takdırına şükrana bol **(Misg).**

ŞÜKÜFTE (Far. şukufte): Açılmış, açık.

Şüküfte açılmış güller **(ŞG).**

ŞÜKÜRİ (Ar. Şuku:ri:): 18. asrın sonlarıyla 19. asrın yarısı arasında Buhara ve Samarkant (Semerkant) bölgesinde yaşamış Türkmen şair. Türkmenlerin Alat (Ala At) tiresinden olup Fergana'da doğmuştur. Gayıbı'dan sonra eserlerini bir divan hâline getiren ikinci şairdir. Şüküri'den günümüze Fars ve Türkmen dilinde yazılmış yüzden fazla lirik şiir ve birçok mesnevî miras kalmıştır.

ŞÜKÜVFE (Far. şuku:fe): Çiçek.

ŞÜKÜVH (Far. şuku:h): Büyüklük, ululuk, heybet.

Şüküvh ile kim ol Nurberdi hanı **(C).**

ŞÜTÜR (Far. şutur): Bak. **şutur.**

ŞÜVRÜŞ (Far. su:riş): Bak. **suriş.**

T

TAAMMIL (Ar. taammul): **1.** Etraflıca düşünme. **2.** Bekleme, sabretme.

Taammul kılmak: 1. Etraflıca düşünmek. **2.** Sabretmek, beklemek.

Bir sagat taammıl kılıñ **(ZT).**

Kıl, acal başıñ üçin, bir dem taammul, zınhar **(An).**

Ki şa permanıdır, kılmay taammıl **(C).**

TAAMMUL (Ar.): Bak. **taammul.**

TAASSUP (Ar. taéssuf): Pişmanlık, kırgınlık, dargınlık.

TABAN (Far. ta:ba:n): Aydınlık, parlak, ışık saçan, ışık veren.

Mahı-taban: 1. Işık saçan ay, parlak ay. **2. Mec.** Güzel, sevgili.

Taban yüz: Işık saçan güzel yüz.

Yüzüñ meñzer mahı-tabana, gözel! **(K).**

Şamı-ovkatım sıpatın mahı-tabanımga ayt **(ZT).**

Galam gaşlarıña, taban yüzüñe **(GS).**

TABBAH (Ar. tabba:h): Aşçı.

Ne tabbahlar bişirmişdir anı hem,

Ne gazan içre gaynap görmemiş dem **(A).**

TABENDE (Far. ta:bende): Parlayan, parlak, ışık saçan.

Hem sagat burcuda tabende mahu-müşteri,

Hem bulutdan aftabıdır kim bolmuş ëşgër **(BH).**

TABH (Ar.): Pişirme.

Tabh étmek: Pişirmek.

Işk köyünde görüñ, bu Gayıbını tabh édip,

İtleriñge tagma kılmakga tenim çaglapmı sen **(Ga).**

TABIG (Ar. ta:bi'): Tâbi, boyun eğen.

Tabıg bolmak: Tâbi olmak, boyun eğmek.

Tabıgı-cındır, anıñ hakk-a ki şeytan özüdir **(MG).**

TABISTAN (Far. ta:bista:n): Yaz.

Tabıstan Tövrize, Irakdan Hoya **(SH).**

Tabıstanda yılan çıkar hininden **(Ar).**

Goyma tabıstan, güyz-u, gış-u, yaz **(A).**

TABIŞ (Far. ta:biş): Nur saçma, ışık saçma.

Bir tabışda tap étmedim... **(MG).**

TABIT (Ar. ta:bu:d): Tabut.

Yer goynına girdi münüp tabıtlar **(MG).**

TAFAHHUS (Ar.): Bak. **tapahhus.**

Hıyalıñ birle aşıklar besi hoşhal horramdır,

Tafahhus éylemişler kim seni, cananı-ëlem sen **(Ga).**

TAFRAKA (Ar.): Bak. **tafrıka.**

TAFRIKA (Ar.): **1.** Ayrılma, ayrılık. **2.** Anlaşmazlık, geçimsizlik.

Yagşı birle bu yaman tafrıkasın gördi gözüm **(MN).**

Seydi diyer yene hem bu söz anıñ dergehide,

Tapmadı tafrıka makbulı bile merdudı **(S).**

TAFVIZ (Ar. tefvi:z): Verme; bağışlama.

Tafvız kılmak: Vermek; bağışlamak.

Kılıp tafvız hem işini kim hudaga **(C).**

TAGA: Dayı, teyze, annenin erkek veya kadın kardeşi.

Aslı Çiññiz, iki begiñ tagası **(AB).**

TAGABIL (Ar. taka:bul): Önünde durulabilecek; karşılık olabilen; eşit olabilen; yüzyüze durma.

Zehi, adıl añа yokdur tagabıl,
Éger hem bolsa ol Şirvanı-Adıl **(C).**

TAGAÇCIP (Ar. ta'accub): Şaşırma, şaşma, hayret etme.

Tagaçcap görkezmek: Şaşırtmak, hayran bırakmak.

Tagaççıp görkezip, mahv éylëp, ëlem hamuş étdiñ **(An).**

TAGALA (Ar. ta'a:la:): **1.** Büyük, ulu, yüce. **2.** Yüksek mertebe.

Hak tagala rozı kıldı beyle hikmetin bizge **(T).**

TAGALALLA (Ar. ta'a:lilla:h): Büyük Allah, ulu Allah.

Ti-tagalalla, barı müşgilleri asan éder **(K).**

TAGALLIK (Ar. ta'alluk): Bak. **tagalluk.**

Arzuv kıldım barurga ëhdi-peyman éylesem,
Çoh tagallık birle bir yarı-müsellem tapmadım **(Sey).**

TAGALLUK (Ar. ta'alluk): İlgisi olma, ilgisi bulunma, bağlantısı olma.

Ger tilër sen afiyet iki cahan apatıdan,
Bolma pabesti-tagalluk, meyli-dünyë bolma, şıh **(Şük).**

Dost arasında tagalluk perdedir **(A).**

TAGALLUL (Ar. ta'allul): Bahane arama; reddetme, kabul etmeme, kaçma, kaçınma, çekinme.

TAGALLUM (Ar. ta'allum): Öğrenme, bilgi edinme, ilim tahsil etme.

TAGAM (Ar. ta'a:m): Yemek.

Tagamı-leziz: Lezzetli yemek.

Goy öñüne, bolsa tagamı-leziz **(A).**

TAGAP (Ar. ta'ab): Zahmet, eziyet, sıkıntı.

Yetişip canımga yüz renci-tagap kim,
Dëhr içre kılup her kişi bir özge talap kim **(S).**

TAGAPIL (Ar. taga:ful): Bilmezlikten gelme; kendini gafil gösterme.

Éy yüzi gülgülgine, vey saçı sünbülgine,
Kılma tagapılgine, bolma puşaymanginëm **(BH).**

TAGAT (Ar. ta:'at, ç. ta:a:'t): **1.** Tâbi olma, boyun eğme, söyleneni kabul etme. **2.** Namaz kılıp ve dinin diğer emirlerını yerine getirip Allah'a kulluk etme.

Tagat çekmek: Namaz kılıp ve dinin emirlerini yerine getirip Allah'a kulluk etmek.

Zuht ile köp zarkı-tagat éyledi **(Ga).**

Giceler tagat çekip, dökmez gözünden yaşını **(Ş).**

TAGATDI (Ar. ta'addi:): Zulüm, eziyet; haddini aşma, doyma

Tagatdı étmek: Zulmetmek.

TAGAZA (Ar. taka:za:): İstek, dilek, rica.

Tagaza éylemek: İstemek, dilemek.

Köñlüm içre yene kim munça bu tagazası nedir **(Ga).**

İçgerige girdi salamın berip,
Tagaza éyledi boynını burup **(KO).**

TAGAZZUL (Ar. tagazzul): **1.** Gazel söyleme. **2.** Gazelin giriş bölümü; bak. **teşbib** ve **nesip.**

TAGBIR (Ar. ta'bi:r): Rüya yorma; beyan etme, anlatma; bir mana ifade eden söz.

Tagbır étmek: Yorumlamak, anlatmak, düşünmek.

Her haysı bir tagbır aytdı, yaranlar **(MG).**

Tagbır édiñ meniñ aydan sözümden **(Zın).**

TAGCIL (Ar. ta'ci:l): Tezlik, hızlılık, çabukluk, acele etme.

TAGCILI (Ar. ta'ci:li:): Acele, tez, çarçabuk, hızlı.

Tagcılı tutma toyuñı, yetişsin garayörme **(Molladurdı).**

TAGI (Ar. ta:gı:): **1.** Haddini aşan, azgın. **2.** Baş kaldıran, isyankâr, boyun eğmeyen.

Tagı dünyë: Boyun eğmeyen dünya; azgın dünya.

Éy hudadan tagı men hayranlıgımda harı-zar **(Ş).**

Özi yıkmaz yerden galsa her tarap

Tagı dünyë atlı ilden él göter **(K).**

TAGLIK (Ar. ta'li:k, ç. ta'li:ka:t): **1.** Asma, asıp bırakma. **2.** Bir nesneyi diğerine bağlama, ekleme, ilâve etme. **3.** Eklenen, artırılan. **4.** Bir kitabın bazı yerlerini açıklamak için kitabın arkasına yazılan ilâve veya müstakil ek.

Dünyë taglıkatlarıñ atgay gırak,

Barıdan tefrit ile bolgay ırak **(A).**

TAGLIM (Ar. ta'li:m): **1.** Öğrenme, öğretme. **2.** Okutma, ders verme; bak. **tëlim.**

Taglım almak: Öğrenmek, ders almak.

Taglım bermek: Öğretmek, ders vermek.

Ol yaşda taglım alıp, édep-ékrana geler **(K).**

TAGLIT (Ar. tagli:t): Yanıltma; karıştırma, kargaşa çıkarma, karışıklığa uğratma.

Nik namın terk édip rısvayı-ëlem bolmagan,

Işk lapın urmasun taglıt rısvalanmasın **(Ga).**

TAGM (Ar. ta'm): Tat, lezzet.

Pitneler saldı cahanga iki këpir gözleri,

Leyk can tagmın berer mutk étse şirin sözleri **(An).**

TAGMIR (Ar. ta'mi:r): Tamir.

Tagmır étmek: Tamir etmek.

Hızır mëkëm bagladı anda bilip,

Étmëge tagmırını çekdi golun **(A).**

TAGN, TAGNA (Ar. ta'n, ta'ne): Serzeniş, sitem; kinaye; azarlama, azar, cefa, istihza, alay, gülme, gülüş; rezil etme; bak. **tan.**

Şum rakıp tagn étdi, gülebilmedim **(K).**

Şum rakıplar tagnası kıldı meni ondan cıda **(Ş).**

Magtımgulı, görüp duşman tagnasın **(MG).**

TAGSIR (Ar. taksi:r): **1.** Günah, suç, kabahat; eksiklik, kusur, noksan. **2.** Kendine hakim olma, ölçülü davranma. **3.** Kısaltma.

Tobayı-tagsır bile bol uzurha **(A).**

Kılmañız tagsır, gelse éliñizden yagşılık **(Ga).**

TAGT (Far. taht): **1.** Yatak. **2.** Taht.

Tagtı-rovan: Taşınan, götürülen taht.

Yene tagtı-rovan tılla zebercet **(C).**

TAGUN (Ar. ta:u:n): Veba, toplu ölüm.

Her il dessur étse şerap içmëge,

Ol yurtda tagun durmana gelgey **(MG).**

TAGVIZ 1 (Ar. ta'vi:z): Muska; muska yazma.

Tesmiye tagvız okıñ "lahovl" ile,

Ol lagın bican bolur bu kovl ile **(A).**

TAGVIZ 2 (Ar. ta'vi:z): Değiştirme, karşılaştırma, yoklama, tetkik etme.

TAGYIN (Ar. ta'yi:n): Belli; belirleme; belirlenme; tayin.

Tagyın bolmak: Belli olmak, belirlenmek, tayin olmak.

Gidermenler tagyın boluñ, yigitler **(S).**

TAGYIR (Ar. tagyi:r): Değişme, değişim.

Tagyır tapmak: Değişmek.

Aklım tagyır éylëp,

Ne gidipdir huşlar menden **(M).**

Hemme zatlar tagyır tapar özünden **(MG).**

TAGZIM (Ar. ta'zi:m): Hürmet, hürmet etme, saygı gösterme; baş eğip selâm verme.

Tagzım étmek (kılmak): Hürmet etmek; baş eğip selâm vermek.

Yusuba köp tagzım étdi, yaranlar **(MG).**

Ol üç yola tagzım kıldı **(ZT).**

TAGZIP (Ar. ta'zi:b):Azap verme; azarlama, eziyet etme.

Zahıtlara yar olsa, Seydini uruñ kim,

Tagzıp édiban üstünde mahşarnı guruñ kim **(S).**

TAGZIYA (Ar. ta'ziye): **1.** Ölen bir kimsenin yakınlarına "Başınız sağolsun." deme. **2.** Bir kimsenin ölümü dolayısıyla yazılan mektup. Bu mektupta ölen kimsenin hayatı, yaptıkları ve ahlâkı güzel yönleriyle anlatılır. Buna "tagzıyanama" adı da verilir.

TAGZIYANAMA (Ar.-Far. ta'ziye na:me): Bak. **tagzıya.**

TAGZIYET (Ar. ta'ziyet): Yas, yas tutma.

Tagzıyet tutmak: Yas tutmak.

Ol Süleyman tagzıyet tutdı gatı,

Bu haremden çıkmadı çoh mütdeti **(A).**

TAHA (Ar. taha:): Kur'anıkerim'de yer alan bir sure.

Lebinde gant ézilmiş, diliñ yasını-taha **(T).**

Niçe sıpat inmiş sureyi-taha **(Şab).**

TAHALLUS (Ar. tahallus): **1.** Şiirde mahlas kullanma. **2.** Edebî lâkap, mahlas.

Tahallus (tahallüs), şairin gerçek değil takma adıdır. Örneğin: Pıragı, Magtımgulı'nın; Azadı, Dövletmämmet'in; Novayı, Alı Şir'in tahallüsüdür. Doğu edebiyatında şairler tahallüsleriyle tanınırlar. Kimi zaman şairlerin birbirine benzer tahallüsleri olabilir. Tahallüse birçok gazelde, muhammeste vb. yerlerde rastlanılabilir. Fakat kasidede tahallüs yoktur.

İsmim érdi Nurmuhammet-Garıp,

Sözde tahallusım érdi Andalıp **(An).**

TAHAMMIL (Ar. tahammul): Tahammül.

Tahammıl étmek (kılmak): Tahammül etmek.

Pıraküñ oduna canan, tahammıl kılmagım müşgil **(Ş).**

TAHAMMUL (Ar. tahammul): Bak. **tahammıl.**

TAHARAT (Ar. taha:ret): **1.** Temizlik, paklık. **2.** Taharet. **3.** Temizlenme, yıkanma.

Taharat éylemek: İslâm dinine uygun olarak temizlenmek; bak. **tehäret.**

Ihtıyat birle taharat éylegey,

Tañrıga halıs ıbadat éylegey. **(A).**

TAHAŞI (Ar. taha:şi:): **1.** Saklanma, sakınma. **2.** İnkâr etme.

Andalıb-a, bitahaşı sözge berdiñ tumtırak,

Bu vepasız dilrubalardan özüñni tut yırak **(A).**

TAHAYYIR (Ar. tahayyur): Hayran kalma, hayrete düşme.

Tahayyır içre galmışdır görüp, ol gice-gündiz hem **(Ga).**

Ki salmışdır tahayyırdan meni yüz müñ tomaşaga **(Ga).**

TAHAYYUL (Ar. tahayyol): **1.** Hayal etme; fantazi. **2.** Çeşitle tesirler ışığında yeni tipler oluşturma.

Niçe gül dek uzarı yarını men har-har éyley,

Niçe kilki-tahayyul birle yüz nigär éyley **(An).**

TAHIL: Tahıl; azık, yiyecek.

Tahılnı topraga garsañ,
Özünden kën behm éder **(M).**

TAHIR 1 (Ar. ta:hir): Temiz, pak.

TAHIR 2 (Ar. Ta:hir): **1.** "Zöhre-Tahır" destanının baş kahramanı. **2.** Doğuda yayılan bir masal kahramanı; Zöhre'nin sevgilisi.
Misli ol Tahır Zöhrëni
Söven dek sövmüşem seni **(MG).**
Tahır dek girsem deryaga **(ŞG).**

TAHIYET (Ar. tahıy:yet): Selâm verme, "Hoş geldin." deme, karşılama.
Men pakırı-şikesteden bihet doga,
Hem durud-u hem tahıyet hem sena **(A).**

TAHKIK (Ar. tahkı:k): Bak. **takık.**

TAHLIS (Ar. tahli:s): Serbest bırakma, azat etme; bir korkudan, belâdan kurtulma.
Tahlıs étmek: Kurtarmak, serbest bırakmak, azat etmek.
Éziz ol, kendini sagy ile tahlıs ét cahalatdan **(H).**

TAHMIS (Ar. tahmi:s): **1.** Beşleme. **2.** Her bendi beş mısradan ibaret olan (bak. musammat) şiir yazma. **3.** Bir şairin gazelini beşli bent hâline dönüştürme (muhammes düzme). Tahmıs (tahmis)ta şair gazelin her beytinin başına aynı kafiye, vezin ve konuda üç dize ekler. Böylece beşleme (tahmis)nin bir bendi oluşturulmuş olur. Türkmen klâsik edebiyatında Andalıp'ın tahmisleri oldukça meşhurdur. Tahmiste asıl beyitler zorunlu olarak tırnak içerisine alınır. Novayı'nın gazeline Andalıp'ın yazdığı 'Ey gönül" redifli tahmisten bir örnek:
Andalıb-a! Bu mahal éndişe birlen mahu-sal,
Yar vaslın pikir édip, görmek hıyalıdır hıyal,
Deyr piri hızmatında kılmayan kesbi-kemal,
"Dövleti-bakı Novayı dek érur tapmak mahal,
Të tamam özlükni panı kılmagay sen, éy köñül."

TAHRIP (Ar. tahri:b): Harap etme, viran etme, harabeye çevirme, bozma.
Gayrıga baglap köñül, tutduñ rehi-Bagdatnı,
Neyge sen zayıg kılıp, tahrıp édip abatnı **(LM).**

TAHRIR (Ar. tahri:r): Yazma; kaydetme; kitap yazma.
Tahrır érmek (bolmak): Yazılmak.
Tahrır étmek: Yazmak, kaydetmek, kitap yazmak.
Bıhamdılla, tamam boldı bu tahrır **(A).**
Takı parsı tilige érdi tahrır **(Bah).**
Nakşı-tahrır éyleban vaspı-cemalı arızın **(Ga).**

TAHSIL (Ar. tahsi:l): Öğrenme, sahip olma, elinde bulundurma, kazanma; ilim öğrenme, okuma.
Tahsıl étmek: Öğrenmek, kazanmak; okumak.
Yetişgen vaslına tahsılı-kënim bolmuş, élbetde **(S).**
Ilım tahsılından galıp **(T).**
Okıban niçe yıllar kıldı tahsıl **(Bah).**

TAHSIN (Ar. tahsi:n): Onaylama, beğenip alkışlama, övme; bak. **tësin étme.**
Ot içinde bolmuş ol otdan aman,
Éyleyur görgen anı tahsın heman **(A).**

TAHT (Ar. teht): Aşağı, alt.
Tahtihal-énhar: Aşağı doğru akan arkı olan su.
Bıhakgı-behişti tahtihal-énhar **(GS).**

TAHTİHAL-ÉNHAR (Ar. tehtihel-énha:r): Bak. **taht.**

TAK (Far. ta:k): **1.** Tek, bir. **2.** Yarım daire şeklinde kapı ve pencere üstü.
Habar bergil, nedir daşdan gatıgrak,

Zêherden acı nêdir, éy şehi-tak **(A).**

TAKARRUP (Ar. takarrub): Yakınlık.

Takarrup istër anıñ birle bende,
Düşer şeytan dagın boynıga künde **(A).**

TAKAT (Ar. ta:kat): Dayanıklılık, sağlamlık; güç, kuvvet; sabır.

Takat étmey, özüñ aşık sanar sen **(LM).**

TAKATPEZİR (Ar.-Far. ta:kat pezi:r): Dayanıklı, sağlam; gücü yeter.

Cismim imes takatpezir, hunı-ciger getirmişem **(LM).**

TAKDIR 1 (Ar. takdi:r): Kader, yazgı, alın yazısı, kısmet, talih.

Takdırı-acal: Kaderin takdiri.

Takdırı-ézel: Ezelde yazılan.

Ozaldı kısmatım, takdırım şeyle **(SH).**

Takdırı-acalıñ tapılmaz émi **(MG).**

Yok yerim tutulmaga, ger bolsa takdırı-ézel **(ŞB).**

TAKDIR 2 (Ar. takdi:r): Memnun olma, minnettar olma; kadir kıymet bilme; saygı gösterme, hürmet etme.

TAKDIS (Ar. takdi:s): Mukaddes sayma; çok saygı gösterme.

TAKI (Ar. ta:kı:, ç. étkıya:): Kötü işlerden kaçınan; dindar.

Bes köñül almak govaplar başıdır,
Köñül almak étkıyalar işidir **(A).**

TAKIK (Ar. tahkı:k): Bir şeyin doğru olup olmadığını meydana çıkarma; araştırma, inceleme; yoklama, denetleme, kontrol.

Éz ruyı-takık: Araştırmaya dayalı, doğruya ulaşmayı esas alarak.

Takıkına yetmek: Bir şeyin öncesini ve sonrasını araştırmak, bilmek.

Muhammet kim diydi éz ruyı-takık **(C).**

Éger munuñ takıkına yetmesem **(ZT).**

TAKLIT (Ar. takli:d): Taklit.

Taklıt étmek: Taklit etmek.

Hulkı hınzırdan beter, taklıdı-ınsapdır garaz **(Ş).**

TAKRIR (Ar. takrı:r): **1.** Sözle ifade etme, anlatma. **2.** Onaylama, doğrulama, sağlamlaştırma. **3.** Yerleşme, bir yerde durma; koyulma, bir yere yerleştirilme.

Takrır étmek: Beyan etmek, onaylamak, doğrulamak.

Bıhamdılla tamam boldı bu takrır,
Ki müñ yüz yetmiş olmuş érdi takrır **(A).**

Halı-zarım kıssasın ınşa kılarda safhaga,
Yazmışam takrır édip birniçe tugrasına men **(Ga).**

TAKRIZ (Ar. takri:z): **1.** Bir edebî eseri tahlil ederek yazılan makale, tenkit ve bibliyografya. **2.** Bir eserin başında yer alan ve eseri övmek ya da kusurlarını, eksikliklerini göstermek için yazılan makale, ön söz.

TAKSIM (Ar. taksi:m): Parçalara bölme, taksim.

Taksım étmek: Taksim etmek.

Herne peyda bolsa ikimiz barabar taksım kılıp alarmız **(LM).**

TAKSIR (Ar. taksi:r): Bak. **tagsır.**

TAKVA (Ar. takva:): **1.** Her çeşit günahtan uzak durma, temiz kalplilik, dinin emirlerini yerine getirme, kötü işlerden uzak olma. **2.** Dinin emirlerini yerine getiren kişi, dindar.

Hem ıbadat éylesem takvayı-tagatlar bilen **(S).**

Yörse kim takva tutup ıhsan bile **(A).**

Yip haram takva bilen dervüşde tagat galmadı **(Ş).**

TAKVIM (Ar. takvi:m): **1.** Tertip, düzen; doğrultma, düzeltme. **2.** Takvim.

Husnı-takvım: En güzel tertip düzen, en güzel şekil, en güzel yüz. (Kura'nıkerim'de yer alan bir ibare)

Münkür oldı husnı-tavkım ol nadanı-fikh,
Geldi tassık olup ıkrara ol şeytanımız **(Ga).**

TALAK (Ar. tala:k): Nikahlı kadınından ayrılma, terk etme.

Üç talak: Mec. Temelli terk etme.

Talak kılmak: Terk etmek.

Gayıbı, sen rahmata gerçi ulaşmak isteseñ,
Kim rızayı-hak üçin dünyëni sen üç talak **(Ga).**
Gepleşebilmey, talak kılıp, çıkıp gitdi **(LM).**

TALAP (Ar. talab): İstek, talep.

Saçın sokcak yılan dek, gözleriñ can talaplı **(K).**

TALAPKĒR (Ar.-Far. talabka:r): **1.** Alacaklı. **2.** İsteyen, meyleden, talep eden; arayan.

Yarı-talapkërim kanı? **(LM).**
Boldum çu talapkër, seni kayda tapayın **(Ga).**

TALATUM (Ar. tela:tum): **1.** Birbirine vurma; birbirine tokat atma. **2.** Dalgaların çarpışması.

İşi boldı talatumda yügürmek **(Ga).**
Ki geldi kufr ili éylëp talatum **(C).**

TALGAT (Ar. tal'at): Dış görünüş, yüz, çehre; güzellik; karakter, tip.

Hurşıdı-talgat: Yüzü güneş gibi güzel.

Zülpüñ garañkısın, husnuñ talgatın **(Kët).**
Salam, éy serveri-hurşıdı-talgat **(LM).**

TALH (Far.): Acı; tatsız; tuzlu.

Këmi-talh: Ağzı acı.

Talh-këm: Kaygılı.

Şeker talha döndi, balından gitdi **(Zın).**
Satıp gımmat talh soganlar **(Misg).**
Këmi talhu, bada zëhru, éşki rengin bolganın **(ZT).**
Bayram, olma talhkëm, ér cnı-şirin bolmasa,
Canı-şiriniñ, butı-şirinzıbanıñ sadkası **(BH).**

TALHA (Ar.): Abdılla'nın oğlu Talha. Sahabeden biridir. 656'da vefat etmiştir.

Hem Talha hormatına, Zübeyr hormatına **(Z).**

TALHKĒM (Far. talhka:m): Bak. **talh.**

TALIBI (Ar. Ta:libi:): 18-19. asırlarda yaşamış Türkmen şair. (1766-1848) Birçok lirik şiirin ve "Sahipcemal" adlı destanın yazarıdır.

TALIG (Ar. ta:li'): Kader, talih, yazgı, kısmet.

Şum talıg: Talihi kötü, bedbaht.

Talıgım étdi tulug: Bahtım açıldı.

Açıldı talıg yıldızıñ **(G).**
Bir şum talıg bende men, şerim köpdür, hayrım az **(Misg).**
Şum talıgım guşı uçmaz **(Z).**
Talıgım étdi tulug, ahtarı-bet ya nikdir **(Misg).**

TALIH (Ar. ta:lih): Kötü, yaramaz; zararlı.

Ki carı-hayr érer perzendi-salıh,
Umıt étme, éger ol bolsa talıh **(A).**

TALIP (Ar. ta:lib): **1.** İsteyen, talep eden. **2.** Medrese talebesi.

Hudanıñ dostlarına cümle talıp **(A).**
Sen bolsañ halıpa, men bolsa talıp **(SH).**

TALKIN (Ar. talkı:n): **1.** İnandırma, ikna etme, öğretip benimsetme. **2.** Öğüt, nasihat. **2.** Ölünün mezarı başında okunan dua.

Talkın okamak: Dua etmek.

Kim şahadat şıh talkın étdiler **(A).**
Biliñ, birevlëne talkın okalsa **(M).**

TALVAS (Far. talva:s): Heves, meyil, istek.

Talvas étmek: Heves etmek, meyletmek.

Gızlar bilen talvas édip **(LM).**
Dëli köñlüm talvas éder güllere **(K).**

TAMAG (Ar. tama'): İstek, arzu, umut, doymazlık, aç gözlülük.

Ham tamaglık: Dileme, umma, isteme; aç gözlülük.

Ham tamaglık birle, éy dilber, cemalıñ arzuvlap,

Derbe-derlik köyüne düşdüm bolup abzallar **(Ga).**

TAMAMAN (Ar. tama:man): Bütün, bütünüyle, hep, hepsi; dolu, tam, eksiksiz.

Yeter dostluk tamaman bilseñ, éy can **(C).**

TAMAMAT (Ar. tama:met): Bütün, tam, dolu, eksiksiz.

Mahı-tamamat: Dolunay, ayın on dördüncü gecesi.

Cemalıñ gördüm, éy dilber, diydim mahı-tamamatdır,

Katdıñ bagı-behişt içre döregen servi-kamatdır **(Ga).**

TAMAMIL-KAD (Ar. tama:mul-kadd):Uzun boylu, güzel suretli.

Tevilil-yet, tamamıl-kaddı éyzen **(Ş).**

TAMBUR (Ar. tanbu:r): Bak. **tanbur.**

TAMIG (Ar. ta:mi'): Aç gözlü; doymak bilmeyen, devamlı isteyen, tamahkâr; birinden bir şey almayı gözüne kestiren, birinin herhangi bir şeyine göz diken.

Êhli-tamıg: Aç gözlüler, tamahkârlar.

Tamıga éylêp tovap, kamıgları zar bildiler **(MG).**

Êhli-tamıg gayrat éhli bolmagay **(A).**

TAMUG (tamu:g): Cehennem.

Kapırlarıñ cayı yedi tamugdır,

Cöhitdir, tersadır, hebeşdir, mugdur **(Ar).**

TAN (Ar. ta'n): Küfür, serzeniş, sitem, ayıplama; bak. **tagn.**

Tan étmek: Küfretmek, sitem etmek.

Görse, bize şum rakıplar tan éder **(MN).**

TANA (ta:na): **1.** Dana, buzağı. **2.** Burun deliği.

Tanası yellenip, özün tanamaz **(Ş).**

TANBUR (Ar. tenbu:r): Tambur.

Nagmayı-tanbur: Bak. **nagma.**

Deprek bilen tanbur saza yaramaz **(Kêt).**

Yanıda mutrup çalıp, tanbur, kanun birle nay **(An).**

Çal bu nova perdesinde, nagmayı-tanbur **(B).**

TANIK: Malûm, bilinen; tanık, şahit.

Meniñ aşıklıgım halka tanıkdır **(ŞG).**

TANTANA (Ar.): Tantana, şatafat; gurur, kibir, burnu büyüklük.

Yüz müñ arap atım yörse hoş reftar,

Yüz müñ tantanalı çıksam şasuvar **(Aş).**

Tantanalı, soltanatlı patışalar ayrulur **(Aş).**

TANUK (tanık): Tanık, şahit; bak. **tanık.**

Ki tanugıñ bolmasa, dagvanı goy **(Ga).**

Işk ile örtenmegimge gam ile hicran tanuk **(Ga).**

Ilmı-amaldan getir iki tanuk **(Ga).**

TAÑ: Garip, şaşırtıcı.

Atañ éden işi élemge tañdır **(ZT).**

Tañ imesdir élemi yüzüge hayran éylese **(Ga).**

TAÑLA: 1. Yarın. **2.** Kıyamet, ahir zaman, öbür dünya.

Yusup aydar, kararım yok,

İndi lahza durarım yok,

Ata, sizden güzerim yok,

Geler men bu gün ya tañla **(YUZ).**

Gorkı, umıt ortasında hayranım,

Tañla magşar, ya reb, ne ola diyp halım **(MG).**

TAÑLAMAK: 1. Şaşırmak. **2.** Küfretmek, azarlamak. **3.** Sökmek. **4.** İşitmek, dinlemek; dikkat etmek.

Şêhri-Istanbulnı biz tañlap érdik, bu şêher andan hem zıyada eken **(GB).**

TAÑRI: (Gök, gökyüzü, asuman, şafak anlamlarına gelen "tañ" kelimesinden gelmektedir.) Allah, yaratan, gök ayrıca

hüküm süren ruh demektir. Türkçe bir kelime olup Türk boyları arasında "Teñri, Tiñri, Tarı, Teri, Tañara" vb. şekilleri de kullanılmaktadır.

TAP 1 (Far. ta:b): Karar; takat, güç, kuvvet, kudret.

Pırkatıñda zarı yıglap men, ki yokdur mende tap **(GS).**

TAP 2 (Far. ta:b): Nur; parlak, parlaklık, parlatıcı; kızdırıcı, ısı verici; kıvrım, büklüm, kıvırma, bükme, çevirme.

Mahtap: Parlak ay, parlaklık yayan ay.

Saba meşşatası sünbülni zülpüñ yaydı, tap açdı **(An).**

TAPAHHUS (Ar. tafahhus): Arama, araştırma, bir kimsenin arkasından onu arama.

Tapahhus kılmak: Aramak, araştırmak.

Tapahhus kılmışam gisuñı gıl-gıl **(B).**

TAPDAR (Far. ta:bda:r): Örülen, bükülen, burulan; eğrilmiş, bükülmüş, kıvrılmış.

Sünbüli-tapdarını şanalap her kenarını,
Yaydı yüz üzre tarını, aldı köñül kararını **(An).**

TAR (Far. ta:r): **1.** Karanlık; üzgün, kederli. **2.** Tel.

Şebi-tar: Karanlık gece.

Ayralık derdinden bagrım tar olmaz **(SH).**

Garaz, ahır bolup çün kim şebi-tar **(C).**

TARABEÑÑİZ (Ar.-Far. tarab éngi:z): Mutluluk veren, sevindiren.

Mutrup, yene düz, nagmayı-tarabeññiz **(B).**

TARAÇ (Far. ta:ra:c): Talan, yağma, çapulculuk; yağmalama, talan etme; yağma malı, ganimet.

Taraç étmek (kılmak): Yağmalamak, talan etmek, harap etmek.

Hasılı-ömrümni taraç éyledi nefsi-hova **(Ş).**

Kılıp taraç, getirgey herne barın **(C).**

Taraç oldı, malı-mülküm galmadı **(ŞG).**

TARAHHUM (Ar. tarahhum): Merhamet etme, acıma.

Tarahhum éylemek (kılmak): Merhamet etmek, acımak.

Tarahhum yokdur bu şada **(ZT).**

Bir tarahhum éylëp, salsañ donuña **(T).**

Tarahhum kılmasañ, huban, garıpdır gözleri giryan **(An).**

TARAP 1 (Ar. taraf, ç. étra:f): Yan, taraf; çevre; civar, yöre.

Her tarapga rut akızdı iki yandan gözlerim **(Ga).**

Étrapını leşger alıp **(AB).**

Mërekede diyen sözi bitmëge,
Étrapında yeñi-yanı gerekdir **(M).**

TARAP 2 (Ar. tarab): Mutluluk, sevinç, ayş ve işret.

Ayşı-tarabı yüz müñ élvanlı Seydidir **(S).**

TARASSUL (Ar. tarassul): Mektup yazma, selâm mektubu yazma; mektup şeklinde yazılan hikâye; şahsî mektuplar ve iş mektupları. Bu şekil 10. asırda Arap edebiyatında ortaya çıkmıştır.

TARAVAT (Ar. tera:vet): Tazelik.

Hoş taravat birle bilbilden alır armanı **(S).**

TAREM (Far. ta:rem): **1.** Şemsiye. **2.** Kubbe. **3.** Gök, gökyüzü.

Taremi-agla: En büyük kubbe; **mec.** en yukarı.

Cümle élem bolsa ger ziri-ziber bir katla kim,
Biz alam urgusı biz bir taremi-aglayı-ışk **(Ga).**

TAREMİ-AGLA (Far.-Ar. ta:rem-e a'la:): Bak. **tarem.**

TARH (Ar.): **1.** Şekil, görünüş, biçim; plân. **2.** Kurma, tertipleme, düzenleme.

Bozular ne ziba senemler tarhı **(Aş).**

İki gaşıñ tarhı hilala düşmüş **(SH).**

Begzadalar galdı çopan tarhına **(MG).**

TARIH (Ar. ta:ri:h): Buna hronogramma da denilmektedir. Bir olayın tarihini içine alan birden çok satırdan oluşan şiirdir. Tarih düşürme iki şekilde olur: Kimi zaman gerçekleşen olayların tarihi açıkça söylenir. Bu şekilde tarih düşürmek çok eski zamanlardan beri kullanılmaktadır. Seydi'nin "Lebap hoş imdi" adlı şiiri buna bir örnektir:

Yüz élli yıl "vatan" diyip gezildi,
Ékinler ékilip, yaplar gazıldı,
Müñ iki yüz bir kem kırkda yazıldı,
Tarıhın étseñiz hasap, hoş imdi.

Bu tarihte şair Sakar ili ile Ersarıların Lebap'ta ölme tarihini göstermektedir. Tarih düşürmenin ikinci şekli şöyledir: Arap harflerinin her biri ebcet hesabında bir sayıyı karşılar. Buna göre, her kelime ve cümle, bir rakamlar topluluğudur. Bu şekilde tarih düşürmek oldukça karmaşıktır. Buna Gayıbı'nın doğum tarihine düşürdüğü aşağıdaki tarih örnek olarak gösterilebilir:

Éy Gayıbı, ébcetden okıp harpı-vücudıñ,
Bak, pagıhadan gör, bu élip-lamına tüşti.

Bu beytin ikinci mısraındaki "tüşti" kelimesinin ebcet hesabında karşılığını bulup, ona elif ve lâm harflerinin ebcet hesabındaki karşılığını eklersek H. 1147 (M. 1734-1735)'yi buluruz.

TARIK (Ar. tarı:k, tarı:ka): **1.** Yol. **2.** Metot, usul, kural, kaide, düzen. **3.** Meslek. **4.** Sebep.

...Şu tarıka meclis gurdular... **(ZT).**

TARIKAT (Ar. tarı:kat): **1.** Yol, bir fikre, ideale olan inanç, görüş. **2.** Tasavvufta olgunlaşmak için gidilen yolun ikinci etabı.

Şerg agaçdır, bes tarıkat pudagı,
Magrıpetdir ol agaçnıñ yapragı **(A).**

TARLAÑ: Bir çeşit kuş.

Aga, begler, tarlañ guşum gaçırdım **(SH).**

TARMAR (Far. ta:r-u ma:r): Darmadağın.

Ér bilen öyüni tarmar éyledíñ **(LM).**

TARPA (Ar. tarfa): Göz kapağının bir defa açılıp kapanması.

Tarpatıl-ayn: Göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman. Bu tamlama Türkmen dilinde "tarpa-tayın" şeklinde ve ansızın, birdenbire anlamlarında kullanılmaktadır.

Cebrayıl alayhıssalam bir garpatıl-ayn içinde hézir boldı **(AK).**

TARPA-TAYIN (Ar. tarfatul-ayn): Göz açıp kapayıncaya kadar, tez, çok çabuk; bak. **türpetul-ayn.**

Yeter tarpa-tayında méhcur olup düşgendir **(MG).**

TARPATIL-AYN (Ar.): Bak. **tarpa.**

TARSIG (Ar. tarsı:'): **1.** Gevherle süsleme, çok kıymetli taşlarla (tacı, kılıcı, kemeri vb.) süsleme. **2.** Söz sanatlarından biridir. Tarsıg (tarsi)'da mısraları meydana getiren kelimelerin vezin ve kafiyeleri aynı olur. Tarsi, düz yazıda da kullanılabilmektedir. Tecnis (bak.)le kullanılması edebî yönden daha makbuldür. Bu sanat kimi zaman iç kafiye gibi olabilir. Tarsi, Horezm

(Harezm)'de yaşayan şair Reşideddin Vatvat'ın (12. asır) şiirlerinde oldukça çok ve güzel bir şekilde kullanılmıştır.

Guvandım reñgi-alına,
Aldındım mekri-alına **(MN).**
Éy söygüli dildarım, goyma bu zara meni,
Éy gül yüzli nigërim, berme hunhora meni **(T).**
Gözüñe sürme yaraşar,
Biliñe tirme yaraşar,
Saçıña örme yaraşar,
Saçları şamar Hatıca **(S).**

TARU-SUZAN (Far. ta:r-u su:za:n): Bak. **suzan.**

TAS 1 (Far. ta:s): Tabak, kap, çanak, tas.

Geldi Leyli bossana, tılla tası golında **(T).**
Magtımgulı, noş étdim gam badasın iki tas **(MG).**

TAS 2 (Far. ta:s): Tavla zarı.

TASADDUK (Ar. tasadduk): Bak. **tasatdık.**

TASARRIP (Ar. tasarruf): Alma, sahip olma, ele geçirme.

Tasarrıp bolmak: Alınmak, sahip olunmak.

Tasarrıp étmek: Almak, ele geçirmek.

TASATDIK (Ar. tasadduk): Sadaka verme, kurban etme; hayır etme, iyilik yapma; dileğin yerine gelmesi gibi sebeplerle Allah adına verilen sadaka.

Këşki görsem yüzün, kılsam tasatdık malımı **(ZT).**
Zınhar, toy-tasatdık bolsa **(M).**

TASAVVUP (Ar. tasavvuf): Sofuluk, sofizm ekolü, tasavvuf.

Tasavvup ëhli: Tasavvuf ehli, sofular, sofizme tâbi olanlar.

Tasavvup ëhli bolalı, sapalarını yürekde **(B).**

TASHIP (Ar. tashı:f): **1.** (Yazılı metni) Değiştirme; (okurken) yanlış yapma. **2.** Söz sanatlarından biridir. Bu sanatta Arap alfabesinde yer alan noktalı harflerin noktalarının yerleri değiştirilir. Örneğin: Herhangi bir şiirde geçen "yâr" kelimesinde yer alan "y" harfinin Arapça yazımında altta bulunan iki nokta üst tarafa alınırsa "târ" kelimesi bulunur. Bu da göstermektedir ki bu sanat sadece Arapça kelimelerde kullanılmaktadır.

TATABBUG (Ar. tatabbu'): **1.** Bir şeyin bütün inceliklerini tetkik etme, etraflıca inceleme, bir şey hakkında geniş bilgi edinme.

TATAR: Türk boylarından biri.

Gündogardan günbatar,
Tersa, cöhit hem tatar **(MG).**

TAVAKKUF (Ar.): Durma, bekleme, eğlenme.

Tavakkuf éylemek: Durmak, beklemek, eğlenmek.

Can çıkar halatdadır, éylëñ tavakkuf bir zaman **(Ga).**

TAVIL (Ar. tevi:l): Bak. **tevil.**

TAVUS (Ar. ta:vu:s): Tavus kuşu.

Kemine bakardıñ tavus dek her yan **(K).**

TAVUŞ: Ses.

Tavuşı Érem bilbili **(ZT).**

TAY 1 (Ar.): Geçme, yürüme, gitme.

Tay kılmak (étmek): Geçmek, yürümek, gitmek.

Yörüp niçe menazıl tay kılıban **(C).**
Birnëçe yollarnı tay kılıp... **(GB).**
Ol höves birle kılarlar munça bu ëlemni tay **(Ga).**

TAY 2 (Ar. ta:): Arap alfabesinin on altıncı harfi; ebcet hesabında 9.

Tay-talap kıldım tapılmas bir seniñ dek hemdem **(An).**

Tay-"Taha" süresin men bu doganı isterem **(K).**

Tay-tamag kılma kişiden, kıl kanagat barına **(S).**

TAYIP 1 (Ar. ta:ib): Tövbe eden, tövbe etmiş.

Seni bildi ise Gayıp, saña döndi bolup tayıp,
Habıbı-dostlarıña sayıp, yarlıkagıl günëhimni **(Ga).**

TAYIP 2 (Ar. ta:if): Tavaf eden, sığınan; etrafında dolanan.

TAYR (Ar. ç. tuyu:r): **1.** Kuş. **2.** Uçma, uçuş.

Tayr étmek: Uçmak.

Uçar boldı canım tayrı **(SM).**

Tayr uçar asmanda ganat per bile **(Aş).**

Hoş tuyurlar pervaz éder zikriñde **(Misg).**

TAYRAN (Ar. tayera:n): Uçma; havada gaz olma.

Tayran ébabil: Uçan kırlangıçlar.

Tayran éylemek: Uçmak.

Her tarap cennetde tayran éyleyur **(A).**

Tayran ébabiller kime govuşdı **(MG).**

TAYYIBA (Ar.): Temiz iş, güzel iş, iyi hareket.

Kelemeyi-tayyıba: Güzel söz.

Ovvalkı işik üzre yazmış anı,
Kelemeyi-tayyıba éz can behanı **(A).**

TAZARRUG (Ar. tazarru'): Yalvarma, dalkavukluk etme; ağlama.

Tazarrug kılmak: Yalvarmak, ağlayıp inleyerek yalvarmak.

Hı-habarsız yörme, hakga kıl tazarrug subhu-şam **(K).**

TAZIYANA (Far. taziya:ne): Kamçı.

Pasıku-pacırlara bergil édep,
Taziyana birle dayım, rozı-şep **(A).**

TAZYIK (Ar. tazyı:k): Sıkıştırma.

Tazyık kılmak: Basmak, sıkıştırmak; bir şeyi tepeleyip yere yatırmak; gücendirmek, aşağılamak, küçültmek.

Kitabı-hak üçin tazyık kıla sen **(A).**

TEBA (Far. teba:h): Harap, zayi, yararsız, boş, anlamsız; kötü.

Gün-günden halımız teba éyledi **(GS).**

Toba kıl, akıbeti-omr teba étme dahı **(Ga).**

TEBADUR (Ar. teba:dur): **1.** Acele etme; hızlandırma; işi ilerletme. **2.** Akla düşme, birden akla gelme.

Tebadur kılmak: Acele etmek.

Ki sabır ét niçe gün, kılma tebadur **(C).**

TEBAH (Far. teba:h): Harap, zayi, yararsız, boş, anlamsız; kötü; yok olma.

Halı-tebah: Kötü durum; bak. **teba.**

Yer yüzünde çoh tebahlar éyledim **(A).**

Ol mehi-keç külëh ile, halı besi tebah ile **(An).**

Halı-tebah birle köyüñge yüzlener men **(An).**

TEBAR (Far. teba:r): **1.** Akraba, kavim. **2.** Cins, tür. **3.** Nesil, soy.

Bul hışı-tebardan maña ıhsan gereğim yok **(LM).**

TEBBET YEDA (Ar. tebbet yeda:): İki eli kesilsin. (Kur'anıkerim'in 111. suresinden alınan bir ibare)

Kaysı kapır zalımıñ köñlünde bugzuñ bar ise,
Yer bile yegsan oşol tebbet yedadır, ya resul **(Ga).**

TEBDİL (Ar. tebdi:l): Çevirme, değiştirme.

Tebdil bolmak: Çevrilmek, değiştirilmek.

Tebdil étmek: Çevirmek, değiştirmek.

Gana tebdil boldı yaşım **(T).**

Takdırını tebdil étmek bolar **(ZT).**

TEBER (Far.): Balta.

TEBERRA (Ar. teberra:): **1.** Reddetme, kabul etmeme. **2.** Uzaklaşma, uzak durma. **3.** El çekme, yüz çevirme.

Gayıbı, panı vepasızdır takık añlamış,
Anıñ üçin éylemiş terki-teberrasın köñül **(Ga).**

TEBERZİN (Far. teberzi:n): Dervişlerin yarım ay şeklindeki baltaları. (Asıl anlamı, eyere asılan baltadır. Eskiden bu balta savaşta eyere asılırmış.)

TEBES (Far.): Éyran (İran)'ın Horasan bölgesinde yer alan şehirlerden biri. Tebes, İran'ın merkezindeki Keviri-lut denen yerin yakınlarındadır.

Bu yanı Haf ile kim Tunu, Tebesdir **(C).**

TEBESSUM (Ar. tebessum): Bak. **tebessüm.**

TEBESSÜM (Ar. tebessum): Gülümseme, gülümseyiş.

Tebessüm étmek: Gülümsemek.

Sözleseñ, dişleriñi yar, tebessümden açıp **(Ga).**

TEBĒREK (Ar. teba:rek): **1.** Mübarek etsin. **2.** Kur'anıkerim'de yer alan bir sure. Diğer adı Mülk'tür ve 67. suredir.

Sura bitebërek yasını-taha **(SM).**

TEBG (Ar. teb'): **1.** Tabiat, yaratalış, huy, karakter. **2.** Yetenek, kabiliyet.

Tebgına layık sözi dünyëde këbëm kalmadım **(LM).**

Tebgı belent, özi akıllı **(S).**

TEBİBİ-HAZIK (Ar. tebi:b-e ha:zık): Bak. **tebip.**

TEBİL (Ar. tebl): Davul.

Tebli-ceñ: Savaş davulu.

Uruş kılmay, tebil kakmay **(AB).**

Sedaga girizip kim tebli-ceñi **(C).**

TEBİLBAZ (Ar.-Far. teblba:z): Davulla oynayan, müzikle oynayan.

Asaları yaşıl, atı tebilbaz **(MG).**

TEBİP (Ar. tebi:b): Hekim, doktor, tabip.

Tebibi-hazık: Uzman doktor, tecrübeli hekim.

Sen-sen tebibi-hazık, derman éyle bu derde **(Misg).**

TEBİPKĒR (Ar.-Far. tebi:bka:r): Doktorlukla meşgul olan kişi.

Añıldı, usullı, özi tebipkër **(T).**

TEBİ-TAP (Far. teb-u ta:b): Bak. **tep.**

TEBLE (Far. tevi:le): Ahır, tavla.

Teblesinde at **(MG).**

TEBLİ-CEÑ (Ar.-Far. tebl-e ceng): Bak. **tebil.**

TEBRİK (Ar. tebri:k): Tebrik.

TEBRİZ (Far. Tebri:z): Éyran (İran)'ın kuzeybatısında bulunan ayrıca Azerbaycan'ın merkezi olarak kabul edilen şehir. Tëhran (Tahran)'dan sonra ikinci önemli şehirdir. Şehri Arşakidlerin (Arsaklı) hükümdarı IV. Ardavan'la aynı devirde yaşayan Érmenistan hükümdarı Husrov inşa ettirmiştir. Şehrin ilk adı (Ermenice) Davric'dir. Öç alma, intikam alma anlamlarına gelir. Davric, sonraları Tabric, Tavriz şekillerini almıştır. Halk ise bu kelimeyi Tövriz şeklinde kullanmıştır. Tebriz'de 15-16. asırlarda Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri hâkimiyet sürmüştür. Burada birçok kez deprem olmuş ve şehri vîran etmiştir. Tebriz'de birçok tarihî eser vardır.

Meñ kövleñ çigildemim Tövrizde kırkdan aşdı **(K).**

Gözlendi Halap ülkeleri, Musulı, Tövriz **(S).**

Kimi gitdi Éyran, Turan,
Kimi İspıhan, Tövriz aşdı **(MG).**

TEBSİR (Ar. tefsi:r): Anlatma, yorumlama; izah, yorum; Kur'anıkerim'in mana bakımından izahı; bak. **tefsir.**

Bir ite bererler dokuz tebsiri **(Ş).**

TECAHILUL-ARIF (Ar. teca:hilul-a:rif): Söz sanatlarından biri. Bu sanatta yazar, nazım veya nesirde bildiği bir hususu bilmezlikten gelir.

TECAVUZ (Ar. teca:vuz): Haddini aşma; geçme, atlama; başkasının hakkına dokunma.

Tecavuz étmek: Geçmek, atlamak, haddini aşmak; başkasının hakkına dokunmak.

Uşbu sözlerden tecavuz étmesin,
Mü'mün olgan égri yola gitmesin **(A).**
Tecavuz éylemez şiri-peleñi **(MN).**

TECELLA (Ar. tecella:): Bak. **tecelli.**

TECELLİ (Ar. tecelli:): **1.** Güzellik ve zerafetle görünme; tantana ve görkemle ortaya çıkma. **2.** Nur, parlaklık, ışık.

Tecelli kılmak: Görünmek, çeşitli renklere girmek.

Hem tecelle nurı öldürgey anı **(A).**
Lutfudan yetgey tecelli hanayı-veyranıma **(An).**
Të seniñ husnuñ tecelli kıldı hassa köñlüme **(Ş).**
Bir talıpga tecella **(MG).**

TECEMMUL (Ar. tecemmul): Süs, bezek; süsleme, bezeme.

Gülnüñ ki yüz tecemmulı bar husn bagıda,
Ol gülli görgeli yüzden inpıgalı bar **(BH).**

TECERRÜT (Ar. tecerrud): **1.** Yalnız olma, yalnız yaşama, her şeyden uzak olma. **2.** Boş olma; dinî talimata göre, dünyayla ilgili işlerden el çekip Allah'a yönelme.

Tecerrüt bolmak: Yalnız olmak, her şeyden uzak olmak; Allah'a kulluk etmek.

Ëhli-huş érseñ amal kılgıl tecerrütni mıdam **(Ga).**
Éy Azadı, bol tecerrüt barıdan maksat tile,
Hiç tapan tapgan imesdir yogsa kılu-kil ile **(A).**

TECESSÜS (Ar. tecessüs): Arama, araştırma.

Tecessüs kılmak (étmek): Aramak, araştırmak.

Veziri çıkıp, tecessus köp kıldı **(MD).**

TECNİS (Ar. tecni:s): **1.** Hepsini aynı cinsten etme, sesçe benzer sözler kullanma. **2.** Klâsik edebiyatta karşılaşılan edebî sanatlardan biri. Tecniste, sesçe aynı, anlamca farklı olan kelimeler bir arada kullanılır. Bu sanata cinas da denilmektedir. Tecnisin yedi çeşidi vardır:

1. Tecnisi-tam: Dolu tecnis; tam cinas. Cinaslı kelimelerde yer alan harflerin sıraları, sayıları ve seslerinin aynı ama anlamlarının farklı olmasıdır.

Ör.:

Ak yüzünde nukta halı,
Tahırıñ geçen ne halı **(MN).**
Her cepanı rahat bile Seyidi,
Gezermiş diyp yaman bile Seyidi.

2. Tecnisi-nakıs: Eksik tecnis; nakıs cinas. Cinaslı kelimelerdeki harflerin sayıları eşit, fakat sesli harfleri farklı olur.

Ör.:

Suvar-söver,
Çaman-çemen.

3. Tecnisi-zayıt: Artık tecnis. Tecnisi-zayıtta cinaslı kelimelerin harfleri aynıdır.

Fakat kelimelerden birinin sonunda bir harf fazla olur. Buna mozayyal adı da verilir.

Ör.:

Nala-nal,

Hana-han,

Bala-bal,

Kenar-kenara.

Bi mu-ye toém ze muye çon muy,

Bi ru-ye toém ze mala çon nal.

(Senin zülfün uğrunda kaygıdan kıl gibi oldum. Senin yüzünü göremediğim için iniltiden nal gibi oldum.)

4. Tecnisi-murakkep: Birleşik tecnis. Cinaslı kelimelerden birisi yalın diğeri ise iki kelimeden oluşmuşsa mürekkep cinas adını alır. Fakat Reşit Vatvat'a göre, cinaslı kelimelerden ikisi de birleşik kelimeden oluşmalıdır. Tecnisi-murakkep üç şekilde olur:

Ör.:

Émsem-ém-sem,

Dilber-dil ber,

Éy dilber-e ma, mebaş bidel ber-e ma,

Yek dilber-e ma bih éz do sad dil ber-e ma **(Abu Sagıt Abdulhayır).**

(Ey sevgilimiz! Yanımızda bize sevgisiz olma (gönül koyma)

Bizim bir sevgilimiz iki yüz gönülden bize daha iyidir.)

5. Tecnisi-mükerrer: Tekrar edilen tecnis. Tecnisi-mükerrerde yine cinaslı iki kelime kullanılır. Fakat cinaslı kelimelerden birinin başında fazladan bir iki harf bulunur. Tecnisi-mükerrerde bazen cinaslı iki kelime anlamdaş olabilir. Bu çeşit tecnise, mureddet veya muzdavaç adları da verilmektedir.

Ör.:

Gülnar-nar,

Agşam-şam,

Ayyar-yar,

Hëst şekkerbar-e yakut-e to, éy ayyar yar,

Nist kesra nezd-e an yakut-e şekkerbar bar **(Muizzi).**

(Ey yağmacı yâr, senin bal damlayan kırmızı dudağın var.

O tatlı dudağının yanına yaklaşmaya kimsenin hakkı yoktur.)

Bu mısraların sonunda yer alan yar ve bar, kendilerinden önce gelen ay+yar ve şekker+bar kelimelerinin son heceleriyle sesteş ve anlamdaştır. (Bar tatlı meyvedir, şeker de tatlıdır.)

6. Tecnisi-mutarrap: Harfli tecnis. Tecnisi-mutarrapta cinaslı kelimelerin (tecnisi-zayıtın aksine) başında fazla bir harf bulunur. Bazı kaynaklardaysa, cinaslı kelimelerin sondakinden başka harflerinin sesteş olarak kullanıldığı görülmektedir.

Ör.:

Azat-azar

Ëdik-ëdim

Adlat afak şoste éz afat,

Tebi'ét azad bude éz azar.

(Adaletin dünyayı belâlardan kurtardı.

Tabiat da azardan kurtuldu.)

7. Tecnisi-hat: Yazı tecnisi. Tecnisi-hatta cinaslı kelimeler Arap harfleriyle yazıldığında

şekilce birbirine benzerler ama telâffuzları farklıdır. Bu tür cinas için muzarıga ve muşakile adları da kullanılmaktadır.

Ör.:

Bimar-timar,

Gül-kül,

Müşgin-misgin.

TECNİSİ-HAT (Ar. tecni:s-e hatt): Bak. **tecnis.**

TECNİSİ-MURAKKEP (Ar. tecni:s-e murakkeb): Bak. **tecnis.**

TECNİSİ-MUTARRAP (Ar. tecni:s-e mutarraf): Bak. **tecnis.**

TECNİSİ-MÜKERRER (Ar. tecni:s-e mukerrer): Bak. **tecnis.**

TECNİSİ-NAKIS (Ar. tecni:s-e na:kıs): Bak. **tecnis.**

TECNİSİ-TAM (Ar. tecni:s-e ta:mm): Bak. **tecnis.**

TECNİSİ-ZAYIT (Ar. tecni:s-e za:yid): Bak. **tecnis.**

TECRİT (Ar. tecri:d): Soyutlama; yalnızlık, kimsesizlik.

Terki-tecrit olmuşam, yokdur pena birli işim **(Ga).**

Çünki tecrit ile ömür ötgerdiler,

Hacatın hakdan dilëp gol serdiler **(A).**

TEDABİR (Ar. teda:bi:r): Bak. **tedbir.**

TEDBİR (Ar. tedbi:r, ç. teda:bi:r): **1.** Çare, yol, çıkış. **2.** Fikir, düşünce, anlayış. **3.** Plân, karar.

Betedbir: Düşünüp, düşünerek.

Tedbir éylemek: Çaresini bulmak.

Muhayyadır heme, kıldım betedbir **(C).**

Tedbirin édersiñ bu bolan işiñ **(ŞG).**

Hacatım ber, ya hak, éyle tedbirim **(MG).**

TEDRİÇ (Ar. tedri:c): **1.** Az az; azar azar; yavaş yavaş; yavaşça. **2.** Şiirde kullanılan edebî tekniklerden biri. Bu teknikte, bir imaj ortaya konulur ve daha sonra bu imaj şiirin sonuna kadar yavaş yavaş açılarak genişletilir. Tedriçte bir tema ele alınıp bu tema çeşitli bakış açılarıyla açıklanır. Sonra lirikî kahramanın bu temaya olan ilgisi ve katkısı ile duyguları ifade edilir. Bu sanata örnek olarak; Magtımgulı'nın "Gürgeniñ", Keminë'nin "Zülpüñ" ve Gayıbı'nın "Canımı biryan éyleyen" adlı şiirlerini gösterebiliriz. (Magtımgulı'nın "Gürgeniñ" adlı şiirinde, Gürgen şehrinin eşsiz tabiatı ve güzelleri tasvir edilmiş ve Magtımgulı'nın buradan ayrı kalışının gönlünü nasıl yaraladığı, buraya olan özlemi anlatılmıştır. Bu şiirdeki tema sıla hasretidir.)

TEDRİS (Ar. tedri:s): Ders verme, okutma.

TEDVİR (Ar. tedvi:r): **1.** Çevirme, döndürme. **2.** Yuvarlak ve daire şeklinde getirme. **3.** Yuvarlak.

Şükranalar gerek ki bu tedvir içindedir **(B).**

TEFAHHUS (Ar. tefehhus): Bak. **tepahhus.**

Seyt Beniamırı tefahhus gözleri birle aña nazar kıldı **(LM).**

TEFEKKÜR (Ar. tefekkur): Bak. **tepekkür.**

TEFERRÜÇ (Ar. teferruc): Bak. **teperrüç.**

TEFRİK (Ar. tefri:k): **1.** Ayırma, ayrı koyma. **2.** Ayrı tutma, ayırt etme, seçme, farklılaştırma; ayrı görme, farklı görme.

Zerre-zerre émir ili tefrık olanda, car idim **(Ga).**

Özge işi goy, tutup émrin heman,

Bolsa tefrık zikri-pikrinden zaman **(A).**

TEFRIKA (Ar.): Bak. **tafrıka.**

TEFRİT 1 (Ar. tefri:d): Yalnızlık, yalnız olma, kendini yalnız hissetme.

Barıdan tefrit ile bolgay ırak **(A).**

Bar ise hem istemey tefrit ola **(A).**

TEFRİT 2 (Ar. tefri:t): **1.** Az değer verme, özen göstermeme, ihmalkârlık etme; yanlış yapma; boşuna savurma, harcama.

TEFSİR (Ar. tefsi:r): **1.** Açıklama, yorumlama; izah, yorum. **2.** Kur'anıkerim'in açıklamasını ve yorumunu yazma. **3.** Kur'anıkerim'in açıklamasını ve yorumunu içeren kitap. **4.** Şiirde kullanılan sanatlardan biri. İki şekilde olur:

1. Tefsiri-celi: Şair, şiirinde anlamı bilinmeyen bir kelime söyler. Bu kelime anlaşılmaya ve açıklanmaya muhtaç bir sözdür. Son mısrada da kelimenin açıklaması yapılır.

2. Tefsiri-hafi: Bu çeşit tefsirde ise özellikleri anlatılan kelimenin kendisi verilmez.

Saçın vel-leyl, yüzüñ bedri-kamar veş-şems diymiş hak,

Budur aşıklarıñ dayım tilinde ayatı-tefsir **(Ga).**

[Saçın, simsiyah gece; yüzün, ayın on dördü (dolunay) demiş Hak. / Tefsir ayetleri, âşıkların dilinde daima böyledir. (Güzelleri böyle tefsir ederler.)]

TEFSİRİ-CELİ (Ar. tefsi:r-e celi:): Bak. **tefsir.**

TEFSİRİ-HAFI (Ar. tefsi:r-e hafi:): Bak. **tefsir.**

TEGERK (Far.): Dolu.

Duman gelip, dag başında yörisin,

Tegerk yatıp, şol garlarıñ érisin **(ZT).**

TEH (Far.): **1.** Dip, alt; kalıntı, artık. **2.** Gerçek, hakikî.

Éz tehi-dil: Yürekten, içtenlikle.

Tehi-derya: Denizin dibi.

Tehi-nan: Ekmek kırıntısı; küçük bir parça ekmek.

Tamı gorkup gaçıp inmiş yeriñ tehine **(MG).**

Dogaga boldı meşgul éz tehi-dil **(C).**

Këri-hup, kesbi-halaldan bir tehi-nan istemez **(Ş).**

TEHDİT (Ar. tehdi:d): Tehdit.

TEHĒRET (Ar. taha:ret): Temizlik, paklık, temizlenme.

Tehēret kılmak: Namaz kılmak için abdest almak; bak. **taharat.**

Aşıkı-pasık menem, her gün tehēret mende yok **(Ş).**

Mollanepes hem tëret kılıp **(ZT).**

TEHİ-DERYA (Far. teh-e derya:): Bak. **teh.**

TEHİ-NAN (Far. teh-e na:n): Bak. **teh.**

TEHKİM (Ar. tehki:m): Sağlamlaştırma, kuvvetlendirme.

TEHURAN (Ar. tehu:ran): Pak, saf, temiz, duru, taze.

Şereban tehuran: Saf içki.

Şeraben tehuran şerbet anda bar **(Misg).**

TEKAVER (Far. teka:ver): Çevik, canlı ve hızlı at.

Tekaver gapdalıga dep édiban **(C).**

TEKBİR (Ar. tekbi:r): **1.** Yüceltme, ululama. **2.** "Allahü Ekber" deme.

Birnëçe gezek tekbir éder sen **(ZT).**

Kim alarnıñ ruhuna her lahza tekbir éylegil **(Bah).**

TEKE: Türkmen boylarından biri.

Teke, salır yörüş étse yokardan **(MG).**

TEKELLÜM (Ar. tekellum): Konuşma, söyleme, söyleyiş.

Şirin tekellüm: Tatlı sözlü.

Tekellüm éylemek: Konuşmak, söylemek.

Totıyı-şirin tekellüm dek şeker sözleriñe **(LM).**

Tekellüm éylese, daşnı kılar mum **(C).**

TEKEPBİR (Ar. tekebbur): Kibirlilik, büyüklenme; kibirli.

Tekepbirlik étmek: Kibirlenmek, büyüklük taslamak.

Tekepbirlik éylër, özün tanımaz **(Ş).**

Tekepbir kılmagıl, menlik éyleme **(Mag).**

TEKMİL (Ar. tekmi:l): Kemale erdirme, olgunlaştırma; bitirme.

Tekmil étmek: Olgunlaştırmak.

TEKRAR 1 (Ar. tekra:r): Tekrar.

Tekrar étmek: Tekrar etmek.

Të ölinçëm, ismiñ dilde tekrar éder men **(DM).**

Seydi gamın başdan ayak éyledi tekrar **(S).**

TEKRAR 2 (Ar. tekra:r): Şiirde bir ya da birden çok kelimeyi tekrar etme. Tekrarlanan kelimeler şiirin herhangi bir yerinde olabilir. Bu sanata tekrir (bak.) veya mükerrer de denilmektedir. Tekrar, yerinde kullanıldığı zaman, anlatılmak istenenin açık ve tesirli olmasına yardımcı olur.

Ör.:

Ala-ala gözleriñ canımnı iyre ogşar **(K).**

Yitdi yolum, dag kaysıdır, düz kaysı **(MG).**

Öter éyyëm döne-döne

Geçer bu can yana-yana **(MG).**

Her tarı başga-başga, ot saldı cana zülpüñ **(K).**

Gıyçak-gıyçak gara daşdır bu daglar **(Misg).**

TEKRİM (Ar. tekri:m): Hürmet etme, saygı gösterme.

Tekrim éylemek: Hürmet etmek, saygı göstermek.

Beşersin, sen dahı anlar kibi tekrim ile at ét **(H).**

Bir bölek érenler tekrimni éylëp **(MG).**

TEKRİR (Ar. tekri:r): **1.** Tekrar etme. **2.** Şiirde bir kelimenin birçok defa tekrar edilmesi; bak. **tekrar 2.**

Ör.:

Halka-halka zülpleriñ kemendi-dara ogşar **(K).**

TEKRU (tekru:): Kadar, değin.

Ayak barmagıdan dızıga tekru,

Hoş ıslı zagpırandır, éy mehi-ru **(A).**

Gülşeni-husnuñ tamıg éylëp besi kıldım cahat,

Gülge tekru sat hezaran har ékendir bilmedim **(Ga).**

Yar didarı-vısalıdan tamaglar göz yumup,

Subha tekru her tarap köñlüm yügürdi bu gice **(Ga).**

TEKSİR (Ar. teksi:r): **1.** Kırma; parça parça etme, ufak parçalara ayırma. **2.** Çoğalma; çoğaltma. **3.** Dolaşık ve karışık duruma gelme.

Zaru-şikeste gisusı teksir içindedir **(B).**

TEK'YE 1 (Ar.): Dayanak, destek.

Tek'ye kılmak: Dayanmak, yaslanmak.

Başa yassık tek'ye édip goymalı **(T).**

Olturırlar tagt üze tek'ye kılıp **(A).**

TEK'YE 2 (Ar.): Gariplerin ve fakirlerin barındığı yer; namaz kılınan ve dua edilen yer; dervişlerin zikrettikleri ve ah vah çektikleri yer.

Ol yigrim bëş nöker tek'yede olturdı **(GB).**

TEK'YEGËH (Ar.-Far. tek'yega:h): Dayanak, destek.

Biçëreleriñ tek'yegëhi sensin! **(ZT).**

Salam, éy, canı-cismim tek'yegëhi **(LM).**

Hemme acız guluñ sen tek'yegëhi **(Bah).**

TEL 1: Saç; kılkuyruk ördeğinin uzun kuyruk tüyü; sorguç tüyü.

Zenehdana dökülen telleriñ ne acayıp **(M).**

Başı karkaralı, zülpi tellidir **(T).**

TEL 2 (Ar. tell): Tepe, bayır, yığın.

Çıkarıñ topları telge rovana **(C).**

TELAVAT (Ar. tela:vet): Kitap okuma; Kur'anıkerim okuma.

Telavat kılmak (étmek): Kitap okumak; Kur'anıkerim okumak.

Rovzayı pëkiñge geldim men zıyarat kılgalı,

Astanıñ yastanıp kur'an telavat kılgalı **(Ar).**

Osman geçdi, Kur'an telavat bilen **(B).**

TELBE: Deli, divane; aşk yoluna düşerek aklını yitiren.

Telbelemek: Delirmek, aşk yolunda divane olmak.

Telbe köñlüm bolar bikarar indi **(ZT).**

Telbelëp sen, éy köñül, divana bolsañ vagtıdır **(Ş).**

TELBİS 1 (Ar. telbi:s): Hile, oyun, kurnazlık.

Émma bir telbis bilen saklar meni **(ZT).**

Golunda topbalar yüz hile telbis **(A).**

TELBİS 2 (Ar. telbi:s): Giyinme, giydirme.

TELMİH (Ar. telmi:h): **1.** Yıldırım çakması; parlama, parıldama. **2.** Bakma, seyretme. **3.** Az sözle çok şey anlatma. **4.** Şiirde ve konuşmada meşhur bir şairin eserinden, belli bir destandan, atasözünden ya da tarihî bir vak'adan, efsaneden, rivayetden yararlanma. Bütün bunlar tehmihle sözde veya şiirde işaretle anlatılır. İstiareden, teşbihten farkı, telmihte tarihî vak'alara, ünlü şahsiyetlere vb. işaret edilmesidir.

Ör.:

Süleyman sen, mura bir gulak goygul,

Sözüni diñlegil, cogabın aygıl **(MG).**

Ya da,

Hüthüt kimin pereñden Çın-Maçın diyp bardıgım,

Bag içinde Bılkısıñ saçın açıp gördügim **(MG).**

Bu iki beyitte Magtımgulı, Süleyman'ın karıncayla olan macerasına hem de Hüthüt'ün Bılkıs'ı istemeye gidişine işarette bulunmuştur.

TELVAS (Far. telva:s): Bak. **talvas.**

TELVİS (Ar. telvi:s): Bulaştırma, kirletme.

Temiz ét köñlüñi telvisi-çirkabı-cahalatdan **(H).**

TEMCİT (Ar. temci:d): **1.** Övme, ün kazandırma, yüceltme, ululama. **2.** Sabah ezanından sonra okunan dua.

TEMDİT (Ar. temdi:d): Uzatma, çekme.

TEMENNA (Ar. temenna:): İstek, dilek.

Temenna kılmak: İstemek, dilemek.

Yaraşıñ diyip bize kıldı temenna **(MG).**

TEMESHUR (Ar.): Maskaralık, maskaralık etme.

Zahıt bile nefs étse temeshur, ne acap kim,

İt sayt kılur vagtda, tilki bile oynar **(S).**

TEMETTUG (Ar. temettu'): Fayda görme, kâr sağlama, faydalanma.

Temettug isteseñ, her lahza gam girdabıda galgıl **(An).**

TEMİM (Ar. temi:m): **1.** Arap kabilelerinden birinin adı. **2.** Sahabeden biri. "Temim Sahabenin Kıssası" oldukça meşhurdur.

Temim, bu kıssaları ikinci halife Hz. Omar'a anlatmıştır.

TEMİZ 1 (Far. temi:z): Temiz; tertipli, düzenli.

TEMİZ 2 (Ar. tama:yuz): Özgün olma, farklılık, kendini belli etme, ilgi çekici olma, başkalık.

Her kimsede bolsa temiz,
Yagşıları tutar ézizi **(Ar).**

TEMKİN (Ar. temki:n): **1.** Boyun eğme, tâbi olma, kulak verme, dinleme. **2.** Onaylama, doğrulama.

Temkin étmek (éylemek): Boyun eğmek.

Tobayı-tovpık temkin éylegil,
Rahşı-ışkıñ anlara zin éylegil **(A).**

TEMMET (Ar.): Tamam, tamamlandı, bitti, sona erdi.

Temmet bolmak: Bitmek, son bulmak, tamamlanmak.

Gel, éy nazım, bu kıssa boldı temmet **(C).**

TEMSİL (Ar. temsi:l): **1.** Benzetme. **2.** Bir şeyin benzerini yapma. **3.** Örnek, örnek olarak verilen söz. **4.** Örnek verme. **5.** Edebî sanatlardan biri. Bu sanatta şair veya yazar düşüncelerini açıklamak ve tesirli duruma getirmek için hayat tecrübelerinden bahseder, çeşitli atasözlerinden örnekler verir. Bu sanata klâsik edebiyatta irsal-i mesel de denilmektedir. Şair bazen, açıklayacağı fikirleri kuvvetlendirmek, karşısındakini söyleyeceklerine inandırmak için şiirin başında veya ortasında kısa bir hikâye, rivayet veya masal anlatır. Sonra esas meseleye geçer. Bu da temsilin bir çeşididir. Temsile, Şair Şükürî'nin:

Ger gabak içre salıban kemseni,
Tebretiban çarh étdirseñ anı...

satırlarıyla başlayan şiirini örnek verebiliriz.

TENBİH (Ar. tenbi:h): **1.** Uyandırma, haberdar etme. **2.** Bir şeyi gösterme. **3.** Duyurma, hissettirme, hatırlatma. **4.** Cezalandırma.

Tenbih kılmak: 1. Haberdar etmek. **2.** Cezalandırmak.

Söz bile tenbih kılur bu miskin Azat,
Gafır atlıg her kimiñ subhanı bar **(A).**

TENDÜRSLÜK (Far.-T. tendorostlık): Sağlık, selâmetlik.

Tendürslügiñ zekatın bilge **(A).**

TENEZZUL (Ar.): **1.** İnme, alçalma, aşağı düşme; güçten kuvvetden düşme. **2.** Kötümserlik; kötü niyetlilik.

Tenezzul salmak: Aşağı düşürmek; ayırmak.

Tenezzuldan halas éyle, kıl imdi sen bu ıhsanı **(Ga).**

Ger tenezzul salsa yarım ol perişan perdesin,
Çün ösüp şovkuñ yeli, ol perdeni serper geler **(Ga).**

TENHA (Far. tenha:): Yalnız, tek.

Tenha galmak: Yalnız kalmak.

Yar gelse bir tenha özi **(MN).**
Leyliniñ gabrında aglap, tenha galdı **(LM).**

TENİ-ZAR (Far. ten-e za:r): Zayıf, cılız bedenli.

Işkıñ odı örtér teni-zarımnı **(ZT).**

TENSIK (Ar. tensı:k): **1.** Düzenleme, tertip etme, düzeltme, sıraya koyma. **2.** Edebî sanatlardan biri. Bu sanatta bir kimse ya da bir şeyi tasvir için art arda sıfatlar sıralanır. Ör.:

Gıyçak-gıyçak, gara daşdır bu daglar **(Misg).**

Menzilim sen, mekanım sen, canım sen,
Serverim sen, soltanım sen, şahım sen,
Asman üzre énverim sen, mahım sen,
Zemin üzre nézeninim, nigérim **(Ş).**

TEÑ (Far. teng): **1.** Dar; sık. **2.** Kötü, yaman, çıkış yolu olmayan durum. **3.** Az.

Hali teñ bolmak: Kötü durumda olmak, kararsız olmak.

Dünyé yüzi éle girse, teñ görner **(MG).**
Işk élinden meniñ halım teñ érdi **(LM).**
Gerçe ayış étmekge teñdir halları **(A).**

TEÑGİ-DEST (Far. tengdest): Eli dar, garip, muhtaç, sıkıntı çeken.

Niçeler mal tapmaz, teñgi-dest bolar **(MG).**

TEP (Far. teb): Sıtma; sıcaklık, hararet.

Tebi-tap: Ağır sıtma.

Të nepes tepdedir, tende can bardır **(MG).**
Bagrında antñ tebi-tap **(LM).**

TEPEKKÜR (Ar. tefekkur): Düşünme, fikir üretme.

Ki andan soñ tepekkür pişe kıldım **(C).**
Tepekkür éylegen gövher saçmasmu? **(Al).**

TEPERRÜÇ (Ar. teferruc): Gezinti, gezinme, dolaşma, içi açılma.

Teperrüçdir, tomaşadır, govgadır **(MG).**
Üşbu işge çoh teperrüç kıldılar **(A).**

TEPHALA (Far. tebha:l): Uçuk ve sıtma dolayısıyla meydana gelen yara.

Laglı-canbahşım bir tephala mecruh étgüçe,
Yüz cerahat canı-éfgarımda bolgay, kéşki **(BH).**

TEPRIK (Ar. tafrı:k): Bak. **tefrik.**

TER (Far.): **1.** Nemli, ıslak. **2.** Yeni; taze, yeşil (ot, bitki vb.).

Çeşmi-ter: Gözü yaşlı, gözüne yaş dolan; yaşlı göz.

Ter dövlet: Yeni bir şans; zenginlik.

Men bagrı biryan çeşmi ter **(LM).**
Yaşım akdırar men çeşmi-terden **(ZT).**
Ten mülküniñ ter dövleti,
Dınmaz, öter mıhmanıdır **(MG).**

TERAHHIM (Ar. tarahhum): Merhamet etme, yüreği sızlama, acıma.

Terahhım éylemek (kılmak): Merhamet etmek.

Terahhım yokdur bu şada **(ZT).**
Bir terahhım éylép salsañ donuña **(T).**

TERAHHUM (Ar. tarahhum): Bak. **terahhım.**

TERANA (Far. tera:ne): Türkü, nağme, ezgi.

Tutup terana uşşak derdimni özüñ égsit **(An).**

TERAZ (Ar. tera:z): **1.** Süs, süsleme. **2.** Tip; sınıf, bölüm; cins, tür. **3.** Karakter; forma, şekil, biçim, tarz.

Şemgı-teraz: Süs mumu.

Nur édip dursun hemişe ortada şemgı-teraz **(S).**

TERAZENDE (Far. tera:zende): Oyan, yontan; işleyen.

Sungatım érdi sıraçsazende,
Güvne-güvn nukuş terazende **(Şük).**

TERAZU (Far. tera:zu:): Terazi.

Perde bolgay dovzah ile arada,
Hem agır kılgay terazu, éy dede **(A).**

TERBIG 1 (Ar. terbi:'): Dört kat etme, dörde bölme, dört parça etme, enini boyunu bir hesap etme.

TERBIG 2 (Ar. terbi:'): Edebî sanatlardan biri. Terbıg (terbî)da dört satır ya da dört beyitten oluşan bir şiir, yukarıdan aşağı okunduğunda da aynı manayı verir ve şekil bakımından da bir farklılık göstermez. Bu şekle murabbag (murabba) adı da verilir. Terbî sanatına

Türkmen klâsik edebiyatında örnek yoktur. Örnek olarak Fars edebiyatından aşağıdaki bendi gösterebiliriz:

Be canet nigar-a ke dari vefa,
Nigar-a vefa kon be bil bicefa,
Ke dari be dil düsti mer mera,
Vefa bicefa mer mera hoşter-a.

TERCIGBENT (Ar.-Far. terci:' bend): **1.** Şiirde bentlerin tekrar edilmesi; tekrarlanan bent. **2.** Klâsik edebiyatta kullanılan bir nazım şekli. Tercıgbent (terciibent)te şair, çeşitli kafiyelerle ve belli bir vezinde yazılan birçok bendin sonunda kendi arasında kafiyelenen belli bir beyti tekrarlar. Tekrarlanan bu vasıta beytinin anlam kaynaşmasını yani konu bütünlüğünü sağlaması gerekir. Terciibent bentlerinin her biri gazel biçiminde kafiyelenen birçok beyitten oluşmaktadır. Beyit sayısı kesin sınırlarla belirlenmiş değildir. Novayı'nın her bendi on beyitten oluşan aşağıdaki manzumesi terciibende örnek olarak gösterilebilir:

Cahan kasrı gadir suv üzre bunyat,	**a**
Çü yok bunyadı, andan bolmagıl şat.	**a**
Ne şat olgay kişi bir kasrıdan kim,	**b**
Anı tañrı yaratmış mëhnet abat.	**a**
Émesdir, kasr, belkem, kasırıdır,	**c**
Ki taksır éylemes, éylërde bibat.	**a**
Dirilik guşlarıga yapıban dam,	**d**
Deñiz émvacıdan andag ki sayyat.	**a**
Geyip kalt éylemekge lëleden don,	**e**
Giyadan tıg dartıp misli cellat.	**a**
Émes katıl, periveş dilberidir,	**f**
Ki cövrüden tutulmas adamızat.	**a**
Fununu-labesi andag muassir,	**g**
Ki mum éylër köñül, ger bolsa polat.	**a**
Veli ne ışvasıga ıgtımadı,	**h**
Ne anıñ vagdayı-vaslıga bunyat.	**a**
Vısalı göz yumup açgunça ahır,	**ı**
Pıraka göz açıp yumgunça berbat.	**a**
Köñül goyma aña kim bakı érmes,	**j**
Inanmaz bolsalar éyley kasam yat.	**a**
Vakasızdır cahan ragnası vallah,	**k**
Cahan ragnası yok kim masevallah.	**k**

***

Cahan şuhıdan almış hak vepanı,	**l**
Ne almak kim aña bermeydir anı.	**l**
Kim yokdur vepası bes émesdir,	**m**
Ki derdu-mëhnetidir cavıdanı.	**l**
Bu mëhnetler bile istër anı halk,	**n**
Pëhim layagrifu hëzel-maganı.	**l**
Tikenden gülge her dem yetgürip niş,	**o**
Ki éylër laglgüvn cismini panı.	**l**
Saba gaşın urup sovsanga andak,	**p**
Ki galıp göklügi andan nışanı.	**l**
Çëgin gıgıdan éylëp para-para,	**r**
Çemende gunçanıñ köñlün nıhanı.	**l**
Yagınnıñ yıglaban andan nefiri,	**s**
Bulutnıñ titreban andan pıganı.	**l**
Galat kıldım bu töhmetden beridir,	**t**
Cahan ragna arusı-dilsitanı.	**l**
Ki hak takdırıdandır ëlem içre,	**u**
Yamanu-yagşınıñ yagşı-yamanı.	**l**
Cahan panı duru, éy hoca, zınhar,	**v**
Ki sen bakı tasavvur kılma anı.	**l**
Köñül berme oşol ragnaga kim, hak,	**y**
Érur bakıyu bakı, barça panı.	**l**
Vakasızdır cahan ragnası vallah,	**k**

Cahan ragnası yok kim masevallah. **k**

Bu terciibendin diğer bentleri de bu tertipte devam etmektedir. Şair her bendin sonunda tekrar edilen vasıta beytinde esas fikrini ortaya koyar. Bunun için vasıta beyti ayrıca bir değer taşır. Şairler de bu beyte gereken önemi vermeye çalışırlar. Bu nazım şekliyle yazılmış şiirleri Novayı'da, Fuzulı'da, Émiri'de ve başkalarında görmek mümkündür.

Terciibendin umumî kafiye şeması şöyledir:

1. bent		**2. bent**	
a	a	l	l
b	a	m	l
c	a	n	l
d	a	o	l
e	a	p	l
f	a	r	l
g	a	s	l
h	a	t	l
ı	a	u	l
j	a	v	l
		y	l
********		********	
k	k	k	k

TERCİH (Ar. terci:h): Bir şeyi diğerlerine göre daha iyi, üstün veya önemli sayma, beğenme. **Tercih étmek:** Üstün tutmak, beğenmek.

İhtisap ile bu sözni yazdılar,
Öñki sözni bagzı tercih étdiler **(A).**

TERCİMAN (Ar. tercuma:n): **1.** Tercüman. **2.** Açıklayan, anlatan. **3.** Kurban.

Aman, éy sövdügim, aman,
Servim yoluñda terciman **(Misg).**

TERDİT (Ar. terdi:d): Şüphe, kuşku.

TERENCEMEN (Far. terencebi:n): Kudret helvası.

Lële-reyhan açılan terencemen isteseñ **(K).**

TERENNUM (Ar.): Yavaş ve güzel bir sesle şarkı türkü söyleme; şakıma.

Bilbil terennum ile şerhi-gül cemalın éder,
Diñlër gül anı sözüne her dem cogap ohur **(Ga).**
Sëher bilbili-şeyda terennum éyledigi **(B).**

TEREŞŞUH (Ar.): Sulu bir şeyin kabından sızması, sızma, delikten sızıp çıkma; terleme, ter çıkması.

Mutrub-a, saz éylegen dek, nalayı-élhanımız,
Köydürer bolsa tereşşuh barçanı suzanımız **(Kët).**

TERETDUT (Ar. tereddud): **1.** Şüphe, kuşku, kararsızlık, tereddüt. **2.** Hastalığın tekrarlaması. **3.** Gidip gelme. **Biteretdut:** Şüphesiz, kuşkusuz, tereddütsüz.

Bizaman, biteretdut, bicëhet,
Batını hak birle éylër maslahat **(A).**

TEREZ, TEREZE (Far. derz, derze): Pencere.

Sayat ile Hemra ikisi terezde oturıp... **(SH).**
Mısalı tavus dek çıkıp tereze **(G).**

TERGIP (Ar. targı:b): Heveslendirme, meylettirme, arzu ettirme.

Pıgan ki olmuşam öz şëhri-keşverimde garıp,
Kişim yok, anı cınazamga kılgalı tergıp **(An).**

TERH (Ar.): Bak. **tarh.**

TERHOS (Far. derha:st): İstek, dilek, arzu.

Terhosım bar, gel terk étme bu yurdı **(MG).**

TERİÑ (teri:ñ): Derin.

Teriñ derya haybatıña dayanma **(MG).**

TERK (Ar.): Bırakma; uzaklaşma.

Terk étmek: Bırakıp gitmek, bırakmak.

Ölinçë, terk étme hayrı-ıhsanıñ **(MG).**

TERKEŞ (Far. ti:rkeş): **1.** Okluk, ok kabı, oktan. **2.** Patlayan güllenin parçaları (şarapnel).

TERKİPBENT (Ar.-Far. terki:bbend): **1.** Şiirde bentlerin birleşmesi; birleşen bent. **2.** Klâsik edebiyatta kullanılan bir nazım şekli. Terkipbent (terkibibent)te şair, çeşitli kafiyelerle ve belli bir vezinde yazılan birçok bendin sonunda kendi arasında kafiyelenen farklı farklı beyitler söyler ve bu vasıta beytleri şiirin bentleriyle aynı vezne sahip olur. Terkibibendin bentlerinden her biri terciibentte olduğu gibi gazel biçiminde kafiyelenen birçok beyitten oluşmaktadır. Novayı'nın aşağıdaki manzumesi terkibibende örnek olarak gösterilebilir:

Dëhr bagı ki cefa şarıgıdır her çemeni,
Cüz vepa ëhlige sancılmadı anıñ tikeni.
Kimde kim dagı-vepa görse, şehit éylemese,
Lëlesiniñ ne üçin ganga boyalmış kepeni.
Paymal étmese, andan ki geler mëhr ısı,
Ayak astıda neden galdı giyahı-demeni.
Safhayı-hatırı pëk olmasa berbat andan,
Bes, ne sovrulmak érer, kim görer anıñ semeni.
Rastlar bolsa anıñ arasıda berhurdar,
Cövrüden bes nege biberlik érur servi-pamı.
Ger yakın éhlini Mansur kibi katl étmes,
Bes nedendir şeceru-sünbüli, daru-reseni.
Ver kemal ëhli celayı-vatan érmes andan,
Nege toprakdır ol ékmeli-dövran vatanı.
Bahrı-ırfan Seyit Hasan ol kim éflak,
Yedi dürci éra bir görmedi andak düri-pëk.

***

Zalı-gerdun kişige meyli-vepa éylemedi,
Kimde kim gördi vepa, gayrı cepa éylemedi.
Kaysı bir vasl günüñ mëhr ile kıldı rövşen,
Kim yene hicr tüni birle gara éylemedi.
Kaysı dövlet kuyaşın çekdi kemal övci üze,
Kim yene yer düybüde mesken aña éylemedi.
Kaysı leb geşnege tutdı kadahı sap neşat,
Kim yene kısmı anıñ durdı pena éylemedi.
Kaysı dilhastaga yetgirdi peragat noşı,
Kim nesibi yene yüz nişi-bela éylemedi.
Çekdi bu zulmun anıñ barça halayık, liken,
Çëre bu dertge cüz ëhli-vepa éylemedi.
Hassa ol panı dövran ki bolup vasılı-hak,
Goymadı köñli éra gayrı hıyalın mutlak.

Terkibibendin umumî kafiye şeması şöyledir:

1. bent		2. bent		3. bent	
a	a	f	g	l	m
b	a	h	g	n	m
c	a	ı	g	o	m
d	a	j	g	p	m
********		********		********	
e	e	k	k	r	r

TERMEZ: Özbegistan (Özbekistan)'ın Surhanderya bölgesinin merkezî şehri.

Termeze tagun düşer, renç şëhri-Keşe **(MG).**

Şam, Mekge, Medine, Arzırumı, Rey, Termez **(S).**

TERS (Far.): Korku.

Leyli hem atasından ters édip **(LM).**

TERSA (Far. tersa:): Hristiyan; dinden çıkan.

Şıh Sengan söyüp tersa gızını **(ŞG).**

TERVİÇ (Ar. tervi:c): Rağbet ve itibar kazandırma.

TERZ (Ar.): **1.** Tarz; tertip, düzen. **2.** Şekil, biçim; kılık. **3.** Birini ya da bir şeyi diğerlerinden ayıran önemli işaret, tür, nitelik.

Gönülik bir terz dëlmi? **(MG).**

Añabilmen ahırda ne terz men **(MG).**

TERZİ (Ar. terzi:): Edepsiz, fena, azgın, gaddar, merhametsiz, güç, çetin, zor.

Bolupdır terzi zamana **(S).**

Terzi dükana yetişdik **(Zın).**

TESBİH (Ar. tesbi:h): **1.** Allah'ı zikrederek namaz kılma, dua etme. **2.** Tespih.

Tesbih okamak (aytmak): Dua etmek.

Birnëçe melayik tesbihin aydıp **(GS).**

Alımlar tesbihin okar, her yana nazar éyle **(MG).**

TESELLA (Ar.): Bak. **teselli.**

Yüzün görmezsem ol yarıñ, kaçan köñlüm teselladır,

Yanar men ataşı-ışka bu ne hastı-tövelladır **(MG).**

TESELLİ (Ar. teselli:, tesella:): Teselli; sakinleştirme.

Teselli bermek: Teselli etmek.

Senuber Mëhreñgizniñ köñlüge teselli berip, bir gazal okadı **(GS).**

TESHIH (Ar. teshi:h): Düzeltme, yazının yanlışlarını düzeltme; iyileştirme.

TESHIR (Ar. teshı:r): Boyun eğdirme, ele geçirme, istilâ etme.

"Aşık olmañ" diyp nesihatlar köp étdi piri-ışk,

Neyleyin kim can, köñlüm boldular teshırı-ışk **(An).**

TESKİN (Far. teski:n): Yavaşlatma, durdurma, bekletme, dindirme.

Teskin éylemek (kılmak): Durdurmak, bekletmek; sakinleştirmek.

Teskin olmak: Kesilmek; sakinleşmek.

Gözde yaşın teskin éylër **(ŞG).**

Anıñ hatırını teskin kılgan sözüniñ beyanı bu duru **(GS).**

Meniñ odum teskin olsa,

Duşmanlarım gamgın olsa **(HA).**

TESLİM (Ar. tesli:m): **1.** Boyun eğme. **2.** Verme, devretme, teslim etme; sunma.

Can behak teslim kılmak: Ölmek, canını Allah'a teslim etmek.

Teslim kılmak: Teslim etmek, vermek; sunmak.

Leyli can behak teslim kıldı **(LM).**

Anı kıldım heme serkëre teslim **(C).**

TESLİYET (Ar.): Teselli verme, avutma.

Mırat şahır gider bolanda Leyli hanga bakıp, nëçe tesliyet berip, bir söz diydi. **(Mır).**

TESMEK: Çekilmek, geriye gitmek.

Deñ-duşı görende, gayra teser sen **(T).**

TESMİYE (Ar.): **1.** Ad koyma, adlandırma. **2.** Kur'anıkerim'de bir ayet.

Tesmiye tagvız okıñ la hovl ile,

Ol lagın bican bolur bu hov ile **(A).**

TESNİF (Ar. tesni:f): **1.** Düzenleme, tertip etme, kitap hâline getirme, eser yazma. **2.** Sınıflama, bölümleme.

Tesnif étmek: Düzenlemek, tertiplemek.

Dayım sıpatı-şerhiñi kılmak meniñ işim,

Şerhi-sıpatıñını tesnif éden kitabıma bah **(Ga).**

TESNİM (Ar. tesni:m): **1.** Yerden iki üç karış yukarı kalkma. **2.** Dinî düşünceye göre, cennette bir çeşmenin adı.

Bu cennetde bulak kafur érurlar,

Dahı arık ki tesnim at ayurlar **(A).**

TESVİR (Ar. tesvi:r): Tasvir.

Nice göz dovhuda tesvir édiban suratını **(BH).**

TEŞBİH 1 (Ar. teşbi:h): Benzetme.

Teşbih kılmak (étmek): Benzetmek.

Suratın alımlara teşbih kılıp,
Gezse, özi halk éra pısk işleyup **(A).**

Teşbihi helal ayık gaşlarıñ-a égdirir **(B).**

TEŞBİH 2 (Ar. teşbi:h): Edebî sanatlardan biri. Teşbihte şair, okuyucuda güçlü bir tesir bırakmak ve fikrini, coşkusunu açık ve devamlı bir şekilde ortaya koymak için bir vak'a ya da nesneyi daha önceden gerçekleşmiş olan, bilinen bir olaya veya nesneye benzetir. Teşbih, edebî sözün esas şartlarından biri olarak görülmektedir. Teşbihte benzetilen ve benzeyen unsurlar arasında mana yönünden bir yakınlık vardır. Teşbihin en güzeli, benzetilen ve benzeyenin birbirinin yerini alabildiği teşbihtir. Örneğin, şiirde bazen zülf geceye bazen de gece zülfe benzetilir. Şair, teşbih yoluyla az sözle çok mana ifade eder.

Teşbihin yedi çeşidi vardır:

1. Teşbihi-sarih: Açık teşbih. Bu tür teşbihte benzetme, karşılaştırma edatları ve benzetme bildiren kelimelerle yapılır.

Ör.:

Gurt dek girip, goyun kimin dagıldan,
Mert yigidiñ mert yoldaşı gerekdir **(MG).**

Ay yüzüne gara zülpün yayıpdır,
Göyé, ayıñ yüzün bulut alıpdır **(K).**

2. Teşbihi-kenayat: İşaret teşbihi. Benzetme ve karşılaştırma edatları kullanılmadan yapılan teşbihtir.

Ör.:

Zülpleriñ vel-leyli érmiş, yüzleriñdir vez-zıha **(MN).**

Ayrıldım yarıñ gaşından,
Gaşları kemanım galdı **(MN).**

3. Teşbihi-meşrut: Şartlı teşbih. Şart edatları kullanılarak yapılan teşbihtir.

Ör.:

Éger ay geplese, sen şol gepleyén Aysıñ,
Ger dil-o dest bahr-o kan başed,
Dil-o dest-ye hodaygan badeş **(Énveri).**

(Eğer yürek ve el, deniz ve madense,
O yürek ve el padişahın yüreği ve eli olur.)

4. Teşbihi-maglus: Ters teşbih, tersine çevrilen teşbih. Benzeyenle kendisine benzetilenin yerlerinin değiştirildiği teşbihtir.

Ör.:

Ze somm-e soturan-o gerd-e sipah,
Zemin mahru-yo zemin ruy mah.

(Atların toynak ve askerin ayak tozundan,
Yerin yüzü ay ve ayın yüzü yer gibidir.)

Bu teşbihte şair, yeryüzündeki at toynağının lekeleri vasıtasıyla yeryüzünü, üzeri siyah lekeli dolunaya; ay halesinin bulanıklığını da savaş alanındaki toz bulutuna benzetmiştir.

5. Teşbihi-muzmar: Gizli teşbih. Bu tür teşbihte benzetilen nesne bir yardımcı söz vasıtasıyla ifade edilir. Bu şekliyle kimi durumda istiareye benzer.

Ör.:

Meniñ gözüm seniñ pırakında yakut ve gövher magdanıdır.

Yakut, ağlamaktan kızarmış göz; elmas ise gözyaşıdır.

6. Teşbihi-tesvit: Denk teşbih. Bu tür teşbihte bir nesnenin bazı sıfatları başka bir nesne ile denk kabul edilir.

7. Teşbihi-tefzili: Artırılan teşbih. Bu tür teşbihte üstün özellikleri taşıyan kendisine benzetilen unsur söylendiği hâlde, benzeyenin kendisine benzetilenden daha değerli vasıflara sahip olduğu anlatılır.

Ör.:

Servë ogşayarsın, émma servide hësiyet yok,
Aya meñzeyërsiñ, émma ay teplënok **("Al-Mu'cam").**

(Serviye benziyorsun ama servide sendeki özellikler yok. / Aya benziyorsun ama ay senin gibi konuşamaz.)

Goçagıñ goçı sen, goçuñ merdi sen **(K).**

TEŞBİHİ-KENAYAT (Ar. teşbi:h-e kena:yet): Bak. **teşbih.**

TEŞBİHİ-MAGKUS (Ar. teşbi:h-e ma'ku:s): Bak. **teşbih.**

TEŞBİHİ-MEŞRUT (Ar teşbi:h-e meşru:t): Bak. **teşbih.**

TEŞBİHİ-MUZMER (Ar. teşbi:h-e muzmar): Bak. **teşbih.**

TEŞBİHİ-SARIH (Ar. teşbi:h-e sarı:h): Bak. **teşbih.**

TEŞBİHİ-TEFZİLİ (Ar. teşbi:h-e tefzi:li:): Bak. **tefzil.**

TEŞBİHİ-TESVİT (Ar. teşbi:h-e tesvi:t): Bak. **teşbih.**

TEŞBİP (Ar. teşbi:b): **1.** Gençlik zamanını anlatma, gençliğinden bahsetme. **2.** Ateş yakma. **3.** Kasidenin giriş bölümü. Teşbipte şair okuyucunun dikkatini çekmek için kasidenin umumî kafiyesinde ve vezninde mevsimlerden, gençlik aşkından, tabiatın güzelliğinden vb. bahseder. Eski Arap edebiyatında Kayıs Zerih ve Mecnun Beni Amır gibi şairler kasidelerinin teşbip bölümlerinde sevgililerinin vasıflarından bahsetmişlerdir. İşte teşbip, şairin dünya görüşünü ortaya koyması bakımından da önemlidir. Kasidenin giriş bölümü olan teşbibe tagazzul (bak.) ve nesip (bak.) de denilmektedir.

TEŞNE (Far.): Susuz, susamış.

Teşne galmak: Susamak.

Teşne leb: Dudağı kurumuş, susuz, susamış.

Men teşnëni gandırgıl **(MN).**

Men teşnëni bir gandır lebiñ suvı bilëni **(M).**

Teşne galıp, cayıñ bolsa çölüstan **(MG).**

Laglın étdikçe hëves ölmeklige yetdim teşne leb **(Ga).**

TEŞRİF (Ar. teşri:f): Bak. **teşrip.**

Të key cepayı-hicr ile teşrifi-vasldan **(BH).**

TEŞRİP (Ar. teşri:f, ç. teşri:fa:t): **1.** Gitme; gelme. **2.** Şeref verme, şereflendirme.

Ëhli-teşrip: Gelenler; gidenler.

Anıñ üçin dünyë érmiş cayı-teklip,
Inanmadı munıñ çün ëhli-teşrip **(A).**

TEŞTİR (Ar. teşti:r): **1.** İki aynı parçaya ayırma. **2.** Bir çeşit nazım şekli. Teştir (taştir), bir gazelde bir beytin iki

mısraının arasına iki veya üç mısra ekleyerek oluşturalan manzumedir.

TEŞVIK (Ar. teşvı:k): Heveslendirme.

TEŞVİŞ (Ar. teşvi:ş): **1.** Korku. **2.** Kaygı, gam, keder, telâş, endişe.

Goymadıñ köñlümde bir gam teşvişi **(A).**

Gış gününde köp teşvişdir **(S).**

TETBİR (Ar. tedbi:r): Bak. **tedbir.**

TETĒRİK (Ar. teda:ruk): Hazırlık, çare, yol, çıkış.

Yüz günlük tetērik bēş günlük ömre **(MG).**

Tetērik kem, vagt teñ, menziliñ yırak **(Z).**

Ne tetērik kıla-kıla geçer sen **(MG).**

TETRİÇ (Ar. tedri:c): Bak. **tedriç.**

TEVAP (Ar. teva:f): Bak. **tovap.**

TEVARUT (Ar. teva:rud): **1.** Beraber bir yere girme; birbiri ardınca gelme; çeşitli yönlerden gelerek birleşme. **2.** İki şairin birbirinden habersiz, rastlantı sonucu aynı mısra veya beyti söylemeleri ya da bunun aksine bir şairin başka bir şairin tesiri altında kalarak onun bazı sözlerini kendi şiirine alması. Tevarut (tevarüt), tezmin (bak.)den farklıdır. Tezmin (tazmin)de şair, başkasının eserinden bir iki beyit alarak onun mazmununı geliştirir ve yeni bir eser ortaya koyar. Tevarütte ise şair, kendi fikirlerini doğrulamak ve güçlendirmek için başka şairin eserinden alıntı yapar.

TEVAYIL (Ar. teva:yil): Bak. **tevil.**

TEVİL (Ar. tevi:l, ç. teva:yil): Uzun.

Tevilul-kad: Uzun boylu.

Tevilul-yed: Uzun elli, uzun el.

Gövsüñ duv énarı, kamatıñ tevil **(K).**

Duşumdan ötmegil tevayıl boldı **(M).**

Tevilil-yed, tamamul-kaddı éyzen **(Ş).**

TEVİLEN (Ar. tevi:len): Uzun, uzak.

Dilber-a, koymuñ seniñ ēhlen ve sēhlen merheba!
Kamatı ziba tevilen éksi-énvarım, oyan! **(ZT).**

TEVİLİL-YED (Ar. tevi:lul-yed): Bak. **tevil.**

TEY (Ar. tay): Bak. **ta.**

TEZAT (Ar. teza:dd): **1.** Birbirine zıt olma, birbirinin aksine olma. **2.** Bir beyitte veya mısrada manaca birbirinin karşıtı olan kelimelerin kullanılmasından kaynaklanan bir edebî sanattır. Bu sanat, şairin fikrini ve ortaya koyduğu temayı tam olarak açıklamaya yardım eder.

Ör.:

Gece-gündüz,
Ak-kara,
Éy yaranlar, şu éyyamıñ patışahı,
Göyē, ki bolupdır bazar gedayı.

TEZERV (Far.): Sülün.

Tezerv şiveli, kēkilik yörişli **(MG).**

Ya ganat yapgan tezervidir Süleyman başıda **(BH).**

TEZKİRE (Ar.): **1.** Hatırlama, anımsama; hatırlamaya sebep olan kayıt. **2.** Bir şehirde devlet teşekküleri veya şahıslar arasında alınıp verilen evrak. **3.** Kişilere veya çeşitli gruplara verilen resmî yazı, patent. **4.** Bir ilme, hünere ait eskiden kalan kısa bilgileri içine alan kitap. **5.** Orta Çağda tertip edilen antoloji, ünlü kişiler hakkında (şair, yazar, âlim, evliya vb.) kısa malûmat veren, eserlerinden bölümleri içine alan mecmua. Edebiyat tarihini öğrenmede tezkireler en mühim kaynaktır. Muhammet Aufi'nın

"Lubabul-Élbap"ı (8. asır), Dövletşa Samarkandı'nın "Tezkiretuş-Şuara"sı (15. asır), Novayı'nın "Mecalisun-Nefayıs"ı (15. asır), Avşar Türklerinden Sadıki Kitapdar'ın "Mecmeul-Havas"ı (16. asır), Sam Mürzë'nin "Töhfeyi-Samı"sı meşhur tezkirelerdendir.

TEZMİN (Ar. tezmi:n): **1.** Sebep olunan zararı ödeme. **2.** Söz sanatlarından biri. Tezmin (tazmin), bir şairin kendi şirine başka bir şairin bir mısra veya beytini katmasıyla teşkil edilir. Şair, tazminde çok meşhur bir şiirden alıntı yapmalı ve bu alıntıyı mutlaka ifade etmelidir. Yoksa sanatta hırsızlıktan dolayı kınanır. Genellikle şairler başkalarının tazmin edeceği güzellikte şiirler yazmaya çalışırlar. Günümüzde tazmin edilen satırlar tırnak içinde gösterilmektedir.

"Fuzulı camı-mey terkine diydi özüne nadan",
Çün men terk éyleban, Gayıp, ki bu nadanlıgım bardır.

Bu beytin ilk satırında Gayıbı, Fuzulı'nın gazelini tazmin etmiştir. Tazmini Andalıp'ın "Leyli-Mecnun"unda da görmek mümkündür. Bu eserde de Andalıp, Fuzulı'nın "Leyli-Mecnun"unu tazmin etmiştir.

TEZNİP (Ar. tezni:b): Kuyruk takma; herhangi bir şeyi uzatma. Şiirde vezni ve kafiyeyi tutturmak için bazı kelimeleri değiştirme ya da uzatma.

Yene köñlüm gara kıldıñ, pena dünyë, pena dünyë.
Yüregimiñ yara kıldıñ, pena dünyë, pena dünyë.
Seniñ asla kararıñ yok, karar ile durarıñ yok **(Ga).**

Bu satırlardaki gara, yara, durarıñ kelimelerinin ikinci hecelerindeki "a" harfi vezin gereği uzun okunmalıdır.

TEZVİÇ (Ar. tezvi:c): **1.** Evlendirme, kocaya verme. **2.** Birleştirme.

Tezviç étmek (kılmak): Evlendirmek; birleştirmek.

Musulmanga hindını tezviç edip **(BH).**
Saña tezviç kılardım çün til érdi(?) **(C).**

TEZVİR (Ar. tezvi:r): Aldatma, hile, kurnazlık, yalan.

Éyleyip halk üstüge köp hileyi-tezvirler **(MG).**

TEZYİN (Ar. tezyi:n): Süs; süsleme.

TË BE KEY (Far. ta: be key): Ne zamana kadar.

Bir meniñ rayım bile bol, të be key hutraylık **(BH).**

TËCİR (Ar. ta:cir): Tüccar; bak. **tüçcar.**

Bolmagay tëcirleriñ yolı aman,
Kılmasa tenbisini şahı heman **(A).**

TËCİ-SER (Ar.-Far. ta:c-e ser): Baş tacı; **mec.** sevgili, en güzel görülen ve sevilen kişi.

Gel, Gayıbı, kalma nahan, gül yüzüñi aç,
Gel, didesine bas ki gadam tëci-serim sen **(Ga).**

TËÇ (Ar. ta:c): Taç.

Tëci-husrovı: Hükümdarlık tacı.

Birevge geydirip tëci-husrovı **(GS).**

TË ÇENT (Far. ta: çend): Ne kadar, ne zamana kadar.

Të çent gamıñda iztirap étgey men,
Hicr otıga bagrımnı kebap étgey men **(BH).**

TË ÉBET (Far.-Ar. ta:ébed): Devamlı, sonsuza kadar.

TËHDİT (Ar. tëhdi:d): Tehdit.

Cövr ile tëhdidi bidillerge barı çıngine **(An).**

TĒHĒMTEN (Far.): Güçlü, kuvvetli; cesur, yiğit, kahraman, korkusuz (Rüstem'in lâkabı).

Diydiler, bar ol yerde bir tēhēmten **(C).**

TĒHMİNE (Far. Tēhmi:ne): Bak. **Suhrap.**

TĒHRAN (Far.): Éyran (İran)'ın başkenti. Élburz Dağı'nın güneyinde yer almaktadır. Bugün Tēhran (Tahran)'da yaklaşık dokuz milyon insan yaşamaktadır.

Pıragı diyer, goşun tartıp,
Barar sen Tēhrana göklen **(MG).**
Sürer men Gazvını-Tēhran birlen **(C).**

TĒHSİN (Ar. tahsi:n): Bak. **tēsin.**

TĒ KEY (Far. ta: key): Ne zamana kadar.

Tē key cepayı-hicr ile teşrifi-vasldan **(BH).**
Tē key leb pıragıda her lahza gan yuvtgay **(An).**

TĒKİT (Ar. tē'ki:d): Yerine getirilmesi mecburî olan emir, kesin emir.

Tēkit kılmak: Kesin emir vermek.

Köp tēkitler kılıp, yene mekdebe iberdi **(LM).**

TĒLEY (Ar. ta:li'): Baht, kader, talih, yazgı.

Tēleyi-mesgut: Bahtı açıklık, iyi talih.

Éy patışa, bir ahval gördüm, tēleyiñ açıldı **(ZT).**

TĒLİM (Ar. ta'li:m): **1.** Öğretme, yetiştirme. **2.** Okutma, ders verme. **3.** Askere silâh kullanmayı öğretme.

Tēlim almak: Öğrenmek; bak. **taglım.**

Akmak biakıldır, nesihat almaz,
Muhannes söveşiñ tēlimni bilmez **(T).**

TĒRET (Ar. teha:ret): Bak. **tehēret.**

TĒRİK (Far. ta:ri:k): Karanlık.

Tērik cay teñlik éder, kecdumları mardan beter **(Ş).**

TĒSİN (Ar. tahsi:n): Sağ olsun deme; güzel, aferin, iyi; övme, takdir etme, alkışlama.

Tēsin étmek: Takdir etmek, alkışlamak; övmek.

Tēsin édip at beslēne **(MG).**

TĒSİP (Ar. ta'assub): Taraftarlık; gayret; namus, şeref.

Tēsibi yok, arsız ērden **(MG).**

TĒSİR (Ar. tē'si:r): Etki etme, iz bırakma.

Tēsir kılmak (étmek): Etkilemek, tesir etmek.

Novha kılsam, Gayıbı, peryadıma yıglar pelek,
Neyleyin, tēsir kılmaz ol güli-handanga **(Ga).**

TĒ'HİR (Ar. tē'hi:r): Sonraya bırakma, geciktirme, erteleme.

Tē'hir étmek: Sonraya bırakmak, geciktirmek, ertelemek.

Zikrini tē'hir édip, diymek ne hacat munça gep **(Ş).**

TĒ'KİT (Ar. tē'ki:d): Bak. **tēkit.**

TĒ'VİL (Ar. tē'vi:l): Söze bilinen anlamından daha farklı bir mana verme; yorma.

TIGI-BURAN (Far. tı:g-e borra:n): Bak. **burran.**

TILLA (Far. tela:): Altın.

Yene tagtı-rovan tılla zebercet **(C).**

TIMSAL (Ar. timsa:l): **1.** Suret, heykel, nakış, tasvir, biçim. **2.** Örnek, nüsha. **3.** Padişah fermanı.

Tımsal étmek: Benzetmek, örnek vermek.

Nice yerlerden tımsal getirip, bir söz diydi **(SH).**
Maymınıñ suratında bolgay ki tımsalıñ seniñ **(MG).**
Yigitler, bu dünyē muña tımsaldır **(MG).**

Tİ (Ar. ta:): Arap alfabesinin üçüncü harfi; ebcet hesabında 400.

Ti-tañırım bir diyip, şükri-senanı isterem **(K).**

Ti-düyşümde gördüm-u boldum giriftarıñ seniñ **(An).**

Ti-tagalılla bar müşgillerni asan éder **(S).**

TİFL (Ar.): Çocuk.

Tifli-nadan: Ahmak çocuk.

Tifli-nadan dek özüm, müñ katla yıglap, yalbarıp **(LM).**

Bu mugallımnıñ öñünde tifl kim **(A).**

TİFLİ-NADAN (Ar.-Far. tifl-e na:da:n): Bak. **tifl.**

TİFLİS: Gruziya (Gürcistan)'nın başkenti, Tbilisi'nin eski adı.

Şehri-Perhar, Tiflis, Rum, Bagdat, Siflyan(?) **(MG).**

TİLMİZ (Ar. tilmi:z, ç. tela:mi:z): Öğrenci.

Tilmizi-şeytan: Şeytanın öğrencisi.

Bular tilmizi-şeytandır-recimdir **(C).**

TİLSİM (Ar. tilsim): Sihir, büyü.

Ol guşak tilsimlidi **(ZT).**

TİMAR (Far. ti:ma:r): **1.** Hastalıklı, güçsüz bir kimse için tasalanma. **2.** Gamını yeme, düşünme, merak etme; öncede dert etme; düşünce, fikir.

Gözleriñ cellatdır, yüzleriñ timar **(MG).**

TİNET (Ar. ti:net): Yaratılış, asıl, tabiat; kişilik, huy, karakter.

Kim maña bolsa bolur hemdem perişanlıkda zar,
Tinetim gam birle yugrulgan meger gamhana men **(Ga).**

TİR (Far. ti:r): Ok.

Tiri-doga: Dua oku.

Tiri-kaza: Kaza oku.

Tiru-keman: Ok ve yay.

Bardır munlarda ger tiri-doga **(A).**

Acal bir gün atar tiri-kazasın **(MG).**

Ganım bilen tiru-keman atışdım **(SH).**

TİRE 1 (Far. ti:re): Kara, karanlık; kapalı; bozuk; **mec.** gamlı, üzgün, kederli.

Tire kılmak: Karanlık etmek, karartmak.

Cemalıñ nurudan tapmay éser, her şam olur tire **(Ga).**

Tire kıldı subhum ol hurşıdı-taban hicr éra **(An).**

TİRE 2 (ti:re): Bölüm, grup, küme; boy, kabile, aşiret.

Kılıp kısmat anı kim tire-tire **(C).**

TİRE KILMAK (Far.-T.): Bak. **tire 1.**

TİRENDAZ (Far. ti:r énda:z): Keskin nişancı; atıcı, ok atan, silâh atan.

Yüz müñ tirendaza goyup nışana **(T).**

TİRİ-BARAN (Far. ti:r-e ba:ra:n): **1.** Ok yağmuru. **2.** İdam cezası verilen kişiyi silâhla öldürme.

Tiri-baran éylemek: Ateş edip öldürmek.

Éyle cismim tiri-baranı-kaza, éy çarh, kim **(An).**

TİRİ-DOGA (Far.-Ar. ti:r-e du'a): Bak. **tir.**

TİRİ-KAZA (Far.-Ar. ti:r-e kaza:): Bak. **tir.**

TİRME (Far.): Kıldan yapılan zarif yün kumaş.

Toyda tirme-şallı görüner **(MG).**

Kim tirme-şalı gözlër **(ŞG).**

TİRMEK (ti:rmek): Yolmak, koparmak, toplamak.

Tirsem tëze gülleriñi **(ŞG).**

Özge bagıñ alma-narın tirmenem **(SH).**

TİRU-KEMAN (Far. ti:r-u kema:n): Bak. **tir.**

TİŞİ: Bak. **dişi.**

TİZ 1 (Far. ti:z): Keskin.

Tıgı-tiz: Kesin bıçak.

Tiz éylemek: Keskinleştirmek.

Bagrım set paradır tıgı-tiz bilen **(ZT).**

Işk hancarın tiz éylëp **(MG).**

TİZ 2 (ti:z): Eğme, tertip etme.

Tize bermek: Çadırın çatı direklerini ya da bu bu direklerin geçtiği delikli ağacı buhara tutarak bükmek, düzeltmek (gerekirse eğmek).

Betpëlleri tize birler **(T).**

TOBA (Ar. tovbe): **1.** Yaptığı işten geri dönme, tövbe. **2.** Tasavvufta, tövbe edip şeriata şeklen katılmaktan ayrılıp tamamen Allah'a yönelme.

Toba étmek (kılmak): Pişmanlık duymak, tövbe etmek.

Toba nesuh: Hakikî tövbe.

Toba ét, ölmezden burun **(MG).**

Görgün munı, toba kılgın işiñe **(AB).**

Almadım toba nesuh, zulmat yaragın tutmadım **(MG).**

TOGAP (Ar. teva:f): Bak. **tovap.**

TOHFE (Ar. tuhfe): Bak. **tohve.**

TOKARAK: Su geçen delik, oyuk.

Sen şu yerde atları tutup dur-diyip, şol tokarakdan girdi **(SH).**

TOKUŞ: Çarpışma, mücadele etme; savaş, kavga.

Vasla vasıl bolabilmen can édip, éy Gayıbı,
Niçe kim hicran çirigi birle éylër men tokuş **(Ga).**

TOKUŞMAK: Çarpışmak, savaşmak.

Ki andan soñ tokuşalı söveşe **(C).**

Tokuşıp bir-birige antihası **(C).**

TOMAŞAGER (Ar.-Far. tama:şager): Seyirci.

Tomaşager bolup, kesë çıkar sen **(MG).**

TOPSAZ (Far. tu:p sa:z): Top yapan.

Yüz müñ humparalı, yüz müñ topsaz,
Yüz müñ bargah, yüz müñ-de serbaz **(Aş).**

TOTI-SUHAN (Far. tu:ti: sohan): Tûtî dilli, papağan gibi güzel sözlü.

Totı-suhan, hoş güftarım gal indi **(ZT).**

TOTUYA (Far. tu:tiya:): Sürme; göze sürülen taş.

Totuya éylesem gadam tozundan **(K).**

Yarımıñ hëki-payını,
Totuya kılam gözlere **(SM).**

TOVABI-HAÇ (Ar. teva:f-e hacc): Bak. **tovap.**

TOVAKGIP (Ar. tevakkuf): Durma, dinlenme, bekleme, eğlenme, ara verme.

Tovakgıp éylemek: Durmak, dinlenmek, beklemek, eğlenmek.

Tovakgıpsız: Aralıksız, durmaksızın.

Tovakgıp éylegil niçe yıl-aylar **(T).**

Yörisinler tovakgıpsız bu sarı **(C).**

TOVANA (Far. teva:na:): Güçlü, kuvvetli, kudretli.

TOVANGER (Far. teva:nger): **1.** Güçlü, kuvvetli, kudretli. **2.** Zengin.

Ger tovanger bolsa, ger anlar tamam **(A).**

TOVAP (Ar. teva:f): Bir şeyin etrafında dolanma, dönme.

Tovabı-haç: Mekge (Mekke)'de Ka'be etrafında dolaşma.

Tovap étmek: Bir şeyin etrafında dolaşmak, dönmek, tavaf etmek.

Éyle bil, set bar tovabı-haç kıla **(A).**

Magtımgulı, turdum tovap étmëge **(MG).**

TOVAZIG (Ar. teva:zu'): Alçak gönüllülük, kibirsizlik.

Tovazıg éylemek: Alçak gönüllülük etmek.

Hem tovazzıg birle ıhsan, éy émin **(A).**

Tovazıglar éylëp, görset yüzüñi **(Zın).**

TOVÉMAN (Ar. tavémen): Birlikte, beraber, ikisi birden.

Kanı şemg ile pervana,

İkisi tovéman gitdi **(Ah).**

TOVF (Ar. tavf): Bir şeyin çevresinde dolaşma, dönme.

Tovf étmek: Bir şeyin etrafında dolaşmak, tavaf etmek.

Ki Cebrayıl barıp tovf étdi barın,

Acayıp gördi bostan lëlezarın **(A).**

TOVHIT (Ar. tavhi:d): **1.** Birleme, bir hâle getirme (Allah'ı). **2.** Birleştirme, birkaç şeyi bir araya getirme. **3.** Birliğine inanma; bir olarak bakma. **4.** "Lâ ilâhe illâ'llâh" deme.

Bayram, diyme tovhıt diyiban canıña minnet **(BH).**

TOVK (Ar.): Engel, tuzak; halka.

Tovka salar al bilëni **(M).**

TOVPIK (Ar. tavfi:k): Üstünlük; yardım.

Tovpık almak: Yardım almak.

Tovpık bermek: Yardım etmek.

Tovpıkı-hedayat: Yol gösterme yardımı.

Tovpıkıñ yar éyleban kılgıl meni pes rüba-rah **(Ga).**

Magtımgulı, tovpık alsam **(MG).**

Tovpıkı-hedayat peyveste hakdan **(Mag).**

TOVPIKI-HEDAYAT (Ar. tavfi:k-e heda:yet): Bak. **tovpık.**

TOVSAN (Far. tavsan): Yabanî, vahşî; başı sert at.

Segreterde tovsanın meydan éra çëbikgine **(An).**

TOVSIP (Ar. tavsi:f): Övme, vasıflandırma, tarif etme.

Tovsıp étmek: Övmek, tarif etmek.

Diygin, gardaş, Gülnüñ tovsıpın-vaspın **(GB).**

Senuber bularnı tarıp ve tovsıp kıldı **(GS).**

Éger tovsıp édersem hüyrleri men **(A).**

TOVUŞ: Bak. **tavuş.**

TÖFE (Ar. tuhfe): Bak. **töhve.**

TÖHMET (Ar. tuhmat): İşlenildiği sanılan fakat gerçekliği meydana çıkmamış olan suç.

Yalan töhmet agır yerden, asmandan **(MG).**

Yaman hatın yagşı ëre,

Sovulmaz töhmete meñzër **(MG).**

TÖHVE (Ar. tuhfe): Armağan, hediye.

Töhvesidir haysı yeriñ? **(S).**

Tuhpası gül bolar bag adamınıñ **(SH).**

TÖREYİT: Gızıletrek bölgesinde bir yerin adı.

Töreyitde harman gursak,

Nan dökmek hıyalıñ seniñ **(MG).**

TÖVANGER (Far. teva:nger): Bak. **tovanger.**

TÖVAZIG (Ar. teva:zu'): Bak. **tovazıg.**

TÖVEÇCİH (Ar. töveccuh): Yönelme, yüzünü çevirme.

Töveçcih bolmak: Yönelmek, yüzünü çevirmek.

Töveçcih boldı barçası dogaga,

Anıñ ahvalını saldı hudaga **(Bah).**

TÖVEKGEL (Ar. tevekkul): **1.** Ümit etme, bel bağlama; Allah'tan bekleme; "Ne olacaksa olsun." deme. **2.** Tasavvufta birinci merhalenin altıncı derecesi.

İndi meniñ munda durmagım müşgil,

Helalay diyr, haka kılıp tövekgel **(HG).**

Tövekgel ner behem éder **(MG).**

TÖVELLA (Ar. tevella:): **1.** Yalvarma; umma, isteme. **2.** Dost tutma.

Tövella étmek: Yalvarmak, istemek.

Étmegil hergiz tövella, şum sözüñ canım yakar **(T).**

TÖVELLİT (Ar. tevellud): Doğma, dünyaya gelme.

Ésnayı-tövellit: Bak. **ésna.**

Ésnayı-tövellitde mey birle serişt olgan **(S).**

TÖVESSÜL (Ar. tevessul): Yapışma, sarılma; sebep tutma; yüzünü bir şeyi çevirme, başvurma.

Tövesssül étmek: Yapışmak, sarılmak; sebep tutmak.

Alar arvahını éylëp tövessül **(C).**

TÖVLİT (Ar. tevli:d): Türeme, türeyiş.

Tövlit bolmak: Türemek, doğrulmak.

Seniñ dek cahanda bolgalı tövlit këyinat **(BH).**

TÖVR (Ar. tovr, ç. étva:r): Yol, yordam, tarz; tür, nitelik; görünüş; oluş; hâl, vaziyet; hareket.

Munacat éylegen gövrüñi gördüm **(GS).**

Aşufta étvarım kanı **(LM).**

TÖVRAT (Yahudice Tövre): **1.** Kanun, şeriat düzeni. **2.** Yahudilerin dinî kitabı. Tövrat (Tevrat) beş bölümden ibarettir. Bu bölümlerde, dünyanın yaratılışı, Yahudilerin türeyişi, dinî emirler, Yahudilerin Müsür (Mısır)'den göçmeleri ve Kengan çöllerini istilâ etmeleri vb. hakkında bilgiler vardır.

Ol hakıñ tövratın okıgan Musa **(G).**

Tövratnı Musaga ayan getirdi **(Mag).**

Hamd aytdım, okıdım tövrat kitap **(A).**

TÖVRİZ (Far. Tebri:z): Bak. **Tebriz.**

TÖVŞİH (Ar. tavşi:h): **1.** Bezeme, süsleme; gevher takma; gevherle bezenmiş kemer takma. **2.** Muvaşşah (bak.) yapma.

TÖVZİH (Ar. tevzi:h): Açıklama, anlatma; aydınlatma.

Tövzih bermek: Açıklamak; aydınlatmak.

TUBI (Ar. tu:bi'): **1.** Dinî düşüncelere göre, cennette yer alan bir ağacın adı. (Bu ağacın gölgesinde Müslümanlar devran sürecekler-miş.) **2.** Uzun boy; güzel.

Gözleriñ nergesdir, kamatıñ-tubı **(GS).**

Boyun selbi diysem kamatıñ-tubı **(SH).**

TUÇCAR (Ar. tucca:r, t. ta:cir): Bak. **tüçcar.**

TUDA (Far. tu:de): Yığın, küme; halk.

Rahmatı-hak tuda-tuda her garış yerde nahan,
Üstüne dogrı gelen yokdur, açılmas dat hey **(A).**

TUG (tu:g): **1.** Bayrak. **2.** Eskiden devlet büyüklerine derecelerine göre verilen, at kuyruğundan yapılan sorguç.

Babahanıñ tugını nazara aldı **(ZT).**

TUGDAR (T.-Far. tu:gda:r): Bayrak taşıyan; bayrak tutan.

Tugını tugdarı bilen göterip... **(ZT).**

TUGMA (Ar. tu'me): Yiyecek, azık; kısmet, nasip, rızk.

Éger ganım döküp kılsa meni itlerine tugma,
Rızadır men ki kılsın herne kim anıñ rızasıdır **(Ga).**

TUGRA (Ar. tugra:): **1.** Mektupların ve fermanların üzerine yazılan özel söz. **2.** Devlet nişanı; padişahların ferman ve kararları üzerine konulan özel şekilli işaret. **3.** Kitapların başındaki çizgili nakış. **4.** Nüsha, kopya.

...Tugrayı-élvan **(LM).**

Halı-zarım kıssasın inşa kılarda safhaga,
Yazmışam, takrır édip, birniçe tugrasına men **(Ga).**

TUGUN: Akdoğan, sungur.

Garga salsañ, tugun bile denişer **(MG).**

Tugunım tor bulup, gaçdı sayyatdan **(MG).**

TUGYAN (Ar. tugya:n): Coşma, coşkunluk; baş kaldırma, isyan.

Tugyan kılmak: Coşmak; baş kaldırmak.

Gayıbı, bu ışk tugyan étdi sırrım boldı paş **(Ga).**

Işk éger tësir édip, köñlümde tugyan éylese **(Ga).**

Yadıgërlik kılıp tugyan kılarlar **(C).**

TUHPA (Ar. tuhfe): Bak. **töhve.**

TUL (Ar. tu:l): Boy, uzunluk.

Tul-émel: Ümit çokluğu, tükenmez arzular.

Alım iseñ, ılmığa kılgıl amal,

Yagşı imiş akıla tul-émel **(Ga).**

TULANI (Ar. tu:la:ni:): Uzun, uzak.

TUL-ARZ (Ar. tu:l arz): Bak. **arz 2.**

TULUG (Ar. tulu:'): Doğma, çıkma (ay, güneş vb.).

Tulug kılmak (étmek): Doğmak, çıkmak; ayın veya güneşin doğması.

Tëleyim étdi tulug, añdım anı ahtarı-bet **(MG).**

TULUM: Tulum; deri torba, heybe.

Senuber iki keyikni tutup tulum kıldı **(GS).**

TUMAGA: Yeni yakalanan vahşî kuşun (kartal, atmaca vb.) gözlerini kapalı tutmak için başına takılan deriden yapılma başlık; hükümdar taçlarının ön tarafına takılan kuş tüyüne benzer süs.

Tumagalı humay kimin **(ŞG).**

Başında tor cıga, tılla tumaga **(SH).**

TUMAK: Kalpak, papak.

Tumak baglap, hatırasın cem biler **(Şab).**

TUMAR (Ar. tu:ma:r): **1.** Dua yazılan kâğıt, muska. **2.** Mektup. **3.** Yüzü yazılan, ensiz ve uzun şekilde (silindir biçiminde) katlanan kâğıt veya deri.

Dakınıpdır heykel-tumar **(SH).**

TUMTURAK (Ar. tumtura:k): Tantana, şatafat, debdebe.

Gören düyşüñ goyup, bak tumturaga **(C).**

Andalıb-a, bitahaşı sözge berdiñ tumturak,

Bu vepasız dilrubalardan özüñni tut yırak **(An).**

TUN (Far. Tu:n): Éyran (İran)'ın Horasan bölgesinde yer alan büyük bir şehir ve bu şehrin başkenti. Tun, Tebis (bak.)'in yakınlarında bulunmaktadır. Şimdiki adı Pirdövs (Firdevs)'tir.

Bu yanı Haf ile kim Tunu-Tibesdir **(C).**

TUNT (Far. tond): **1.** Çabuk, hızlı, tez; sert, haşin. **2.** Kaba, saygısız; öfkeli.

Yetişsek ikimiz ol tunt şehsevargaça **(An).**

TUNTBAT (Far. tondba:d): Güçlü rüzgâr, tufan, kasırga.

TUR 1 (Ar. Tu:r): Sina yarımadasında bulunan bir dağın adı.

Turı-Musa: Allah'ın Hz. Musa'ya göründüğü dağ.

Bardı Turuñ dagına, hak birle boldı ol Kelim **(MG).**

Şovka sözüden Tur bolup menzili-Musa **(BH).**

Turı-Musa Kelimilla hakı üçin **(MG).**

TUR 2 (Far. Tu:r): Éyran (İran)'ın eski destanlarında rastlanan, Pişdadı sülalesinden Peridun'un büyük oğlu. Öz kardeşinin oğlu Menuçihr tarafından öldürülmüştür. Tur'a, Tureç de denilmektedir.

TUR 3 (Far. Tu:r): Bak. **İreç.**

TURAN (Tu:ra:n): Masallarda, efsanelerde Éyran (İran)'ın karşısına konulan ve Orta Aziya (Asya)'yla Gazagıstan (Kazakistan)'ın güneyini içine alan fantastikî yurt. Burası Türk kavimlerinin vatanıdır.

Pişiñ Éyran bolsa, puştuñ Turandır **(MG).**

TURAP (Ar. tura:b): Toprak.

Êhli-turap: Ölüler; ölenler.

Sünküñ sürme döner, teniñ turaba **(MG).**

Bu vadıda helëk éylëp, meni ahır turap étdi **(Ga).**

Kül kılıp, yelge berip, misli turap étdiñ, bu gün **(Ah).**

TURBAT 1 (Ar.): Toprak; kabir, mezar.

Ziyarat kıl imamıñ turbatıga **(C).**

TURBAT 2 (Ar.): Éyran (İran)'ın Horasan bölgesinde yer alan iki şehrin adı. Şehirlerden biri, Turbatı-Cam'dır. Maşat'ın güneydoğusunda yer almaktadır. Diğeriyse Turbatı-Haydarı şehridir. Maşat'ın güney tarafında bulunmaktadır.

Cam cilvesi Turbatda, küvhi-Kelatda...

Mañhışlakda, Balkanda, İspıhanda tapılmaz **(S).**

TURPA (Ar. turfe): Bak. **türpe.**

TURRA (Ar.): Kâkül; saç, kıvırcık saç.

Turrayı-terrar: Yağmacı kâkül; sevgilinin gönülleri avlayan güzel saçı.

Tün turra: Siyah saç.

Mergulaların turrayı-terrarın açıpdır,

Sünbül üze sünbül güli-ruhsarıñ açıpdır **(An).**

Gün çihresi mëhriñ yüzünden boldı minevver,

Tün turrası gahrıñ yeliden geldi mutarra **(BH).**

TURŞİZ (Far. Torşi:z): Éyran (İran)'ın Horasan bölgesinin güneybatısında bulunan tarihî şehirlerden biri.

Bücnürdi, Gayın, Turşizu-Gazvın, Garabagı **(S).**

TURUNÇ (Far. toronc): Turunç.

Biziñ bagıñ alma-narı, turuncı **(SH).**

TUŞA (Far. tu:şe): **1.** Azık, yol yiyeceği. **2.** Bagaj.

Tuşayı-rah: Yol azığı.

Éya aşık, gel éy zahıt, yolunga tuşa kıl hasıl **(Ga).**

Yagşılıkdan cezaña tuşayı-rah éyle dahı **(Ga).**

TUTGUN: Tutuklu, hapishaneye konulan, tutsak edilen; bağlı, bağlanan.

Tutgun olar dayıma, bolmaz güşat ıkbalımız **(MG).**

TUVULGA: 1. Ilgına benzeyen bir tür ağaç. **2.** Savaşta kullanılan ve pirinçten yapılan başlık, tolga.

Tuvulga, çarayna, boz sovut bile **(K).**

Başında tuvulga, bilde billigi **(AB).**

TUYUG (tuyu:g): **1.** Kapalı, gizli, her yanı kapalı. **2.** Millî bir nazım şeklimiz olan koşmanın bir nevi.

Tuyug (tuyuğ), Novayı'nın da belirttiği gibi Türk edebiyatında kullanılan Fars edebiyatında görülmeyen bir nazım şeklidir. Şekil olarak rubaîye benzer. Kafiyeleri rubaîde olduğu gibi aaba şeklindedir.

Tuyuğun rubaîden farklarıysa şunlardır:

1. Tuyuğun vezni rubaîden farklıdır. Rubaînin kendine mahsus bir kalıbı vardır. Tuyuğ ise, genellikle remel bahrinin -.--/ (-.--) / -.- [Fâ'ilâtün / (Fâ'ilâtün) / Fâ'ilün; remel-i müseddes-i maksûr] kalıbıyla yazılır.

2. Tuyuğun bir özelliği de cinaslı kelimelerin kafiye olarak kullanılmasıdır. (Ye. É. Bertel's, Novayı ve Camı, M., 1965, 57. s.)

Bu açıklamaların aynısı, P. M. Melioranski'nin "Burhaneddin Ahmet Sivasi'nin Divanı'ndan Bölekler" (Burhaneddin Ahmet Sivasî Divanı'ndan Bölümler) adlı eserinde, F. Ye. Korş'un "Gündogar Bellikleri" (Doğu Notları) ve "Türk Taypalarınıñ İñ Gadımı Halk Şıgrı" (Türk Boylarının En Eski Halk Şiirleri) adlı eserlerinde de vardır. Fakat tuyuğ hakkında en kıymetli malûmatı veren akademisyen A. N. Samoyloviç'tir. Samoyloviç, "Novayının Dörtleme-Tuyugları" adlı eserinde, bu nazım şeklinin ortaya çıkışı, gelişim evreleri, tuyuğla ilgili yapılan çalışmalar hakkında oldukça geniş bilgiler verir. Yazar, Radlov'un tuyuğ kelimesini "gizli, kapalı, her tarafı kapalı" şeklindeki açıklamasına katılarak tuyuğun ilk örneklerinde bir gizlilik özelliği bulunduğunu belirtir. Ayrıca İslâm'dan önceki devirlerde yazılan Türk eserlerinden başlayarak günümüze kadar bu şiir türünün kullanıldığını belirtir.

Novayı, "Mizanul-Övzan" (Vezinlerin Terazisi) adlı eserinde, "Türk halkı, özellikle Çağatay Türkleri, arasında oldukça çok kullanılan nazım şekillerinden birisi tuyuğdur. Türkler türkülerini tuyuğ şeklinde yazarak meclislerde söylerler. Tuyuğ iki beyitten oluşur ve bunlarda cinas kelimeler kullanılmaya çalışılır." demektedir.

Novayı'dan sonra tuyuğ hakkında geniş malûmat veren Babur Şah'tır. Babur Şah, "Aruz Risalası" adlı eserinde tuyuğun yedi çeşidi olduğunu söyleyerek, bunlara örnekler vermiştir. Bu nazım şeklinde üç mısranın kafiyeleri cinaslı olabileceği gibi, bazen iki mısra cinaslı olabilir. Bazen ise cinas hiç kullanılmaz veya dört mısra da cinaslı olabilir. Kimi zamanda cinastan önce üç yerde bir kelime tekrar edilebilir.

Diyebiliriz ki, tuyuğda genellikle cinaslı kafiye kullanılır, fakat her cinas kullanılan şiirin tuyuğ olmadığı da malûmdur. Tuyuğda esas olan ölçü ve müstakilliktir. (11'li hece ölçüsünün 4+4+3 kalıbı.)

Ör.:

Cinaslı tuyuğ:

Ol ki her gözi gazalı-Çın durur,
Gaşıda peyveste anıñ çin durur;
Çünki köp yalgan aytdı ol maña,
Ger diysem, yalgançı anı çın durur **(Novayı).**
Söz diyem saña, éger ınana sen,
Yar, gözüñdir, gözüñe ne sana sen;
Yarıñı anda bile sen ne durur,
Ger garıma garşı sen yasana sen **(B. Sivaslı).**

Cinassız tuyuğ:

Hemişe aşık köñli biryan bolur,
Her nepes garıp gözi giryan bolur;
Sopularıñ dilegi mëhrap, namaz,
Ër kişiniñ arzuvı meydan bolur.

Tuyuğun ortaya çıkışı, aslında Türk Halk Edebiyatı dolayısıyladır. Samoyloviç, "Kutadgu Bilik"in neşri ve tercümesi hakkında yazdığı eserinde, tuyuğun 11. asırda

bile var olduğunu söylemektedir ("Dokladı AN SSSR", 1924, 150-151. s.). 14. asır şairlerinden Burhaneddin Sivaslının divanında cinaslı ve cinassız tuyuğlar yer almaktadır. Orta Aziya (Asya) şairlerinden Lutfi, Novayı, Babur, Émiri vb. de tuyuğ nazım şeklini kullanmışlardır.

Ayrıca tuyuğda bazen bütün mısralar kendi arasında kafiyeli (aaaa) ve cinaslı olabilir:

Vasldan söz diyrge yok yara maña,
Hicr éra rahm éylegil, yara, maña,
Okuñ étdi köp yana yara maña,
Mëhremi-lutfuñ bile yara maña.

TUYUR (Ar. tuyu:r, t. tayr): Kuşlar.

Vahşı tuyur: Yabanî kuşlar; bak. **tayr.**

TÜÇCAR (Ar. tucca:r, t. ta:cir): **1.** Tacirler. **2.** Zengin, paralı.

Agır bezirgenler, tüççar éyeler **(MG).**

TÜMEN: 1. On riyala denk olan İran'ın para birimi. **2.** On bin. **3.** Bölge, semt, saha, alan.

Zülpüñ her bir tarına yüz müñ tümen isteseñ **(K).**
Galdı tümen günëh ile, öldi nëhak güvëh ile **(An).**
Her tarapda yüz tümen govgaya salmışdır meni **(Ga).**
Şadı-horram yüz tümen rahat tapar **(A).**

TÜN: Gece, akşam; karanlık.

Tünbe-tün: Her gece.

Tüni-gün: Gece gündüz.

Mest olup yatıpdım ukuda bir gün **(GS).**
Gan agladım, aklım aldı tünbe-tün **(GS).**
Tüni-gün maksadım érdi **(LM).**

TÜNİ-GÜN: Bak. **tün.**

TÜN TURRA (T.-Ar. tün turra): Bak. **turra.**

TÜÑLÜK: Oyuk, delik; mağara; çadırın kubbe çubuklarının birleştiği yuvarlak halka ağaç.

Az yörëp, köp yörëp, bular Kubays dagıga barıp, gabrıstanlarnı agtarıp, bir dar tünlükden bir kimersëni tapdılar **(LM).**

TÜPEYLİ (Ar. tufeyli:): **1.** Dalkavuk, otlakçı, asalak, elinden hiçbir iş gelmeyen; davetsiz misafir, parazit. **2.** Yüzünden, için, dolayı.

Tüpeyliden yaratdıñ masevanı **(C).**
Hem tüpeyldir barça asmanu-zemin,
Vaspıdır çün rahatı dil-alemin **(A).**

TÜRKÜSTAN: Gazagıstan (Kazakistan)'ın Çimkent bölgesinde yer alan bir şehir. Ahmet Yasavı'nın kabri bu şehirde olduğu için Orta Çağda bu şehir Yasavı müritlerinin merkezi olmuştur.

Yokarda Hindistanı,
Arkada Türküstanı,
Övlüyëler ummanı,
Ol Rumustanı görsem **(MG).**

TÜRPE (Ar. turfe): Taze, yeni; görülmemiş, şaşırtıcı, az bulunur.

Ëlemge şöhle salgan türpe acayıp sona sen **(ZT).**
Düyşümde bir türpe cenan göründi **(GS).**

TÜRPETUL-AYN (Ar. turfatul-ayn): Göz açıp kapayıncaya kadar. Bu tamlama Türkmen dilinde tarpa-tayın şeklinde kullanılmaktadır. Bak. **tarpa tayın.**

U

UBUDIYET (Ar. ubu:di:yet): Kulluk, kölelik.

UBUR (Ar. ubu:r): Geçme.

Ubur étmek: Geçmek, geçip gitmek.

UCA: Büyük, yüce.

Ucalı, gayalı daglardan aşdım **(SH).**

UCAÇ (Ar. uca:c): Tuzlu ve acı su.

Veh, ki şirin lebleriñ yadı bile men élmıdam,
Gussa birle men içer men şerbeti-talhı-ucaç **(Ga).**

UCP (Ar. ucb): Kibirlilik, kendini beğenmişlik; gerçek olmama, sahte, taklit.

Kalbiñi ucbu-rıyadan kıl arı,
Hak üçin kılgıl özünden işleri **(A).**

Çıka bilmen cëht édip, ucbu-rıyadan, ya reb! **(MG).**

Uluglar ucp ile hergiz pakırlarga gulak salmaz **(Ga).**

UCRAT (Ar. ucret): Ücret.

Ucratiñ bir rupiyadır **(Mır).**

UÇAN: Bir çeşit yelkenli gemi.

UD 1 (Ar. u:d): Güzel kokulu bir bitki, sarısabır.

Ya kılsa pızun müşki-yupar, ud ile anbar **(S).**

Gülüm, reyhanım, zınharım, abirim, anbarım, udum **(Sey).**

Canımı saçı gılı yakar ud kibi çün **(B).**

UD 2 (Ar. ʻu:d): Kirişli bir musiki aleti, ut.

Udı-tarabeññiz: Mutluluk veren ut.

Gayıbı yandıkça her lahza pırakıñ oduna,
Nalayı-dilsuzı-ud, çeñg sazım éritdi yar **(Ga).**

Mütrüp yene düz, udı-tarabeññiz **(B).**

UDABA (Ar. udaba:): Bak. **édip.**

UDI-TARABAÑÑİZ (Ar.-Far. ʻu:d-e tarab éñgi:z): Bak. **ud 2.**

UDUL (Ar. udu:l): Reddetme, döndürme, geri çevirme; çıkma, tekme atma; yoldan çıkma, azma.

Udul étmek: Çevrilmek; doğru yoldan çıkmak, azmak.

UDVAN (Ar. udva:n): **1.** Düşmanlık **2.** Zulüm, eziyet.

UFTADA (Far. ufta:de): **1.** Âciz, çaresiz, fakir. **2.** Kendini küçük gören, alçak gönüllü.

Derdi-gam uftadası bolgan, dovasız men bu gün **(LM).**

Garıplık köyünde galdım uftada **(GS).**

UFUK (Ar. ç. a:fa:k): Ufuk.

UFUL (Ar. ufu:l): Batma (güneş, ay vb.).

UHAT (Ar. uhad): Medine'nin kuzeyinde bulunan bir dağ. Bu dağ civarında Müslümanlarla Mekge (Mekke)li müşrikler arasında yapılan savaşta (620) Müslümanlar yenilmişlerdir. Hz. Muhammet de yaralanmıştır.

Uhat uruşında ol Mustapanıñ
İki dişi şehit düşen günler hey **(MG).**

UHRAVI (Ar. uhrevi:): Ahirete ait, ahiretle ilgili, kıyametle ilgili.

Érer énduhı anıñ uhravıdan **(C).**

UHT (Ar.): Kız kardeş.

Meclis gurup, göz salmazlar peşana,
Uhtum bile bintim gelen diymesin **(Sey).**

UHUVVET (Ar.): **1.** Kardeşlik. **2. Mec.** İçtenlik, samimîlik, muhabbet.

UKALA (Ar. ukala:): Bak. **akıl 2.**

UKAP (Ar. uka:b): Kartal, karakuş.

UKBA (Ar. ukba:): Kıyamet, ahir zaman, ahiret.

Ukba pikrin kılmas men **(Ş).**

UKT (Ar. ukd): Örgü, saç örgüsü, saçın kıvrımı.

Saçlarıñ her ukduga bir can tuşı pabent érer **(Ga).**

UKUBET (Ar. uku:bet): Ceza; azap, cefa, zulüm.

Ger ukubet isteseñ, halı-perişanındadır **(Ş).**
Şübhesiz, bolgay ukubetden halas **(A).**

UKUL (Ar. uku:l): Bak. **akıl 1.**

Sahıp ukul: Akıllı, akıl sahibi.

Serveri-élem anı étmiş kabul,
Igtıyar étmiş sapı ukul **(A).**

ULAMA (Ar. ulama:): Bak. **alım.**

ULAŞMAK: Yetişmek, karşılaşmak, rastlaşmak.

Uruç éylér kılıp ruhum cesetden çıkgalı gëhi,
Yetip zovk ile ışkıñdan ulaşıban hıyalıñga **(Ga).**

ULUG: Ulu, büyük, yüce.

Peri-peyker, ulug günë kılmışam **(SH).**

ULUK: Eski, dağılmış, parçalanmış, yırtılmış.

Razı-pınhandır ki bar érdi uluk köñülümdedir **(An).**

ULUL-AZM (Ar.): Gayretli, ciddî, azim sahibi, dayanıklı, sağlam, sabit, kalıcı.

Yarlıkadım, ya ulul-azmım, diydi **(A).**

ULUL-ÉLBAP (Ar. ulul-élba:b): Akıllılar, ferasetliler; bilgililer, zekiler.

Nazmı-şerhiñ éte almay galdılar hayran olup,
Hurdadanlık éylegey vakıp ulul-élbaplar **(Ga).**

ULUM (Ar. ulu:m): Bak. **ılım.**

Bahrı-ulum: İlimler denizi; birçok ilim sahibi kişi.

Magdanı-bahrı-ulum hezreti-Mëmmetsapar **(Ş).**

ULUS: İnsanlar, halk; yurt, ülke.

Sen deyin görmedim ulusda-ilde **(K).**

ULYA (Ar. ulya:): En yüce, en güzel.

UM (Ar. umm, ç. ummuha:t): **1.** Anne. **2.** Esas. **3.** Kaynak.

Ummul-habayıs: Kötülüklerin anası (içki içme, hırsızlık, zina vb.).

Ummul-mü'münin: Müminlerin anası (Hz. Ayşe).

Ayşa kim érdi ummul-mü'münin,
Ol rovayat éyledi soltanı-din **(A).**

UMAM (Ar.): Bak. **ummat.**

UMIDIGËR (T.-Far. umi:dva:r): Ümitli.

Men hem senden umıdıgër bolup, ahı-zar bilen geçer men **(ZT).**

UMITVAR (T.-Far. umi:dva:r): Bak. **umıdıgër.**

UMK (Ar. ç. a'ma:k): Derinlik; dip.

Umgı-derya: Deniz dibi.

Umgı-derya düşdüm indi meydan içre arzuvım
Bahardan zındana düşdüm, köşgi-élvan arzuvım **(Sey).**

UMMAK: Ümit etmek, ümitli olmak.

Um şepagat hak resulıl-ladan **(A).**
Men imdi pazlı-lutfuñdan umup can intizar étdi **(Ga).**
Yıldızdan yoül umdum, aya sataşdım **(MG).**

Lutf ile rahmet umup geldim seniñ dergëhiñe,
Şah éger lutf éylese dervişine mir olsalar **(Ga).**

UMMAN 1 (Ar. Umma:n): **1.** Umman Denizi. [Éyran (İran)'la Pakıstan (Pakistan) ve Hindistan'la Arabıstan (Arabistan) arasında yer alan deniz] **2.** Büyük deniz, okyanus.
Gaynaban coş uran Umman deryası **(Ga).**
Guvvas bolup, bu ummana batmanam **(T).**

UMMAN 2 (Ar. Umma:n): Umman Denizi kenarında ve Arabıstan (Arabistan)'ın kuzeydoğusunda bulunan dağlık bölgede yer alan bir ülkenin adı.
Umman şëhrin-derya, Basranı-ataş... **(MG).**

UMMAT (Ar. ummet, ç. umam): Halk; millet; bir peygambere uyan insanlar.
Muhammet-Mustapa ummatı özüm **(SH).**

UMMI (Ar. ummi:): Eğitimsiz, tahsilsiz, okuma yazma bilmeyen; halk, avam.
Ne kılayın, mende yok nazma mecal,
Nazm étmek men dek ummıdan mahal **(A).**

UMMUHAT (Ar. ummuha:t, t. um): Bak. **um.**

UMMUL-HABAYIS (Ar. ummul-haba:yis): Bak. **um.**

UMMUL-MÜ'MÜNİN (Ar. ummul-mu'muni:n): Bak. **um.**

UMUR (Ar. umu:r): Bak. **émir 2.**
Nesihat sözlerini diñlemezler,
Umurı-ahıretden añlamazlar **(A).**

UNAMAK: Onaylamak, kabul etmek, birinin düşüncesine katılmak.
Seyit Beni Amırı bildiki Mecnun sözüne unamas,
Ogludan belli sıhhatlık umıdını üzüp, zar-zar yıgladı **(LM).**

UNNAP (Ar. unna:b): **1.** Kırmızı kabuklu iğdeye benzer bir meyve (hünnap). **2.** Sevgilinin dudağı.
Gayıbı şirin lebiñ güftarıdan tapdı huzur,
Saçılar şirin sözüñden gandu hem unnaplar **(Ga).**

UNSUR (Ar. ç. ana:sir): Eleman, öge, unsur.
Çar anasır: Dört unsur (su, ateş, rüzgâr, toprak).
Çar anasır bazarında **(LM).**

URAFA (Ar. urafa:): Bak. **arıp.**

URDİBEHİŞT (Far. ordi:behişt): Şemsî yılın ikinci ayının Farsçası.
Bëhmen yerige urdibehişt oldı caygir,
Şükür huda, ki boldı burudet makamı har **(Şük).**

URUBAN (Ar. uru:b): Kocasına iyi davranan kadın.
Uruban atraban tëze yetilen **(MG).**

URUÇ (Ar. uru:c): Yukarı çıkma; yükselme, artma; gökyüzüne yükselme.
Kim uruç éylër köñül canıñ guşı perran olup,
Munda galur suratın toprak ile yegsan olup **(Ga).**

URYAN (Ar. urya:n): Çıplak.
Sınayı-uryan: Açık sine.
Uryan ten: Çıplak beden.
Yüzlenip daglarga, Mecnunveş bolup uryan barur **(Ga).**
Ot salar gamzaları sınayı-uryanımıza **(Ga).**
Biri doyurgan aç kimseni,
İkinci poşaş kılan uryan teni **(A).**

URYAN TEN (Ar.-Far. urya:n ten): Bak. **uryan.**

USANMAK: Bıkmak, yılmak.
Pıgan, kim ol lebi-meygüvn içip, ganımı ganmazmı?

Meni candan usandırdı, cepadan yar uzanmazmı? **(An).**

USLI 1 (Ar. usu:li:): Usule ait, usulle ilgili.

USLI 2 (ya da uslu): **1.** Akıllı, zeki, mantıklı, ciddî. **2.** Terbiyeli, edepli. **3.** Mülâyim, içten.

Ki men bildim bu dört arıknıñ aslı,
Bu bismilden érur éy merdi-uslı **(A).**

USSADI (Far. usta:di:): Bak. **ustadı.**

USTADANA (Far. usta:da:ne): Ustaca; ustalıkla, üstat gibi.

USTADI (Far. usta:di:): Üstatlık.

Nesimi-ism her beyt ibtidasıdan gelur, émma,
Gerekdir, Andalıb-a, at çıkarmaklıkda ustadı **(An).**

USTADI-PAYIK (Far.-Ar. usta:d-e fa:ik): Bak. **ustat.**

USTAT (Far. usta:d): Usta; muallim, uzman, mütehassıs.

Ustadı-payık: Birçok hüner sahibi üstat, meşhur üstat.

Éy agalar, bir gün bolar, pay alar,
Gulluk édip gezen ustada belli **(MG).**

USTUHAN (Far. ustuha:n): Bak. **istihan.**

USTUVA (Ar. istiva:): Bak. **istiva.**

USTUVAR (Far. ustuva:r): Güçlü, kuvvetli, dayanıklı; kalıcı.

Ustuvar kılmak: Güçlendirmek, kuvvetlendirmek.

Yedi gat yer tafırı éylēp ustuvar **(A).**
Éşret ēhlin cemg édip, gör, ustuvar oldı yene **(Ga).**
Garıbıñ men, kıl ustuvar **(K).**

USUL (Ar. usu:l): Bak. **asıl;** yol, yöntem, tarz.

USYAN (Ar. usya:n): **1.** İsyan. **2.** Günah, suç, kabahat. **3.** Coşkunluk.

Işkıñ ornına usyan bitilen **(ZT).**
Işkıñ deryası usyanda **(T).**
Afuv éder sen bendeniñ usyanı çoh **(A).**

UŞLAMAK: Yerine getirmek, kabul etmek.

Saña meniñ bir nesihatım bar,
Sıdkıñ bile uşla zınar... **(Şük).**

UŞR (Ar.): Onda bir, bak. **hüşür.**

Ki aşıklar zekatın hem üşr ber,
Her kim kılsa çapavul penç yekdir **(A).**

UŞŞAK (Ar. uşşa:k): Bak. **aşık.**

UYMAK: Uyumak, yatmak.

Oyandırsak uymuş bagtı **(MG).**

UYUN (Ar. uyu:n): Bak. **ayn.**

UYUP (Ar. uyu:b): Bak. **ayıp.**

UZ (u:z): Güzel, iyi, yararlı; mahir, usta.

İller kimin sözüm uz hem bolmasa **(MG).**

UZAR (Ar. uza:r): Yüz, yanak.

Gül'uzar: Gül yüzlü.

Gözümden yüzüm ganlıg yaşımnı akızıp yagnı,
Ki yüz sarıglıgın andan bedel reñgin uzar éyley **(Ga).**
Éyledi meyhanaga cövlan açıp, otlug uzar,
Sünbülni dökmüş benagüvşige éylēp tar-tar **(AN).**

UZARI-LĒLEGÜVN (Ar.-Far. uzar-e la:legu:n): Bak. **lēlegüvn.**

UZLAT (Ar. uzlet): Bir tarafa çekilip yalnız başına yaşama, insanlardan uzak olma.

Nan petir bolsa, köñül éylēr höves bezm uzlatın **(AL).**
Halk iliden éyle kim men uzlat éylēp ıgtıyar,
Mesgenim sēhra üçin tenha kılar vagtımda men **(Ga).**

UZR (Ar.): Bak. **uzur.**

UZRA (Ar. uzra:, azra:): **1.** Kız; sevgili. **2.** "Vamık-Uzra" mesnevîsinin kahramanı,

Vamık'ın sevgilisi. Bu mesnevînin sahibi Tacik asıllı olan Unsurı gösterilmektedir.

On iki yıl akdı deryada Uzra **(ŞG).**

Mestana gözüñ ışvasıdan gamzede Uzra **(BH).**

Bir-birini Vamık-Uzra

Söven dek sövmüşem seni **(MG).**

UZUR (Ar. uzr): **1.** Özür, bağışlanmak için söylenen söz. **2.** Sebep, bahane. **3.** Eksiklik, kusur, noksan.

Aytgan sözlerin ve uzurların beyan kıldı **(LM).**

Uzr ile uşlap yakañ, cürmüñe taksır éylegil **(Bah).**

UZURHA (Ar.-Far. uzrha:h): Özür dileyen, bağışlanmayı isteyen.

Tobayı-taksır bile bol uzurha **(A).**

Payına ruhsarı sürtmëge gelip men uzurhah **(LM).**

UZURHAH (Ar.-Far. uzrha:h): Bak. **uzurha.**

UZV (Ar. uzv, ç. a'za':): **1.** Organ. **2.** Üye.

Cümle uzvı hızmatında kayıl ol **(A).**

Bir agzam aman galmadı **(T).**

Ü

ÜFLAS (Ar. ifla:s): **1.** Parasız pulsuz kalan, muhtaç, hiçbir şeyi olmayan. **2.** Muhtaçlık, gariplik, yoksullluk.

Bir pul düşse bir uflasın éline **(MG).**

ÜFLİS (Ar. ifli:s): Ailesiz kalan bîçare adam; düşük, az; güçten kuvvetten düşen, zayıflayan.

Tagamda tabakdaş bolma üflis haramhor bilëni **(MN).**

ÜKÜŞ: Bak. **öküş.**

Gayıbı, sungı ükügdir sanıgıñ goy sungını,
Lutfi-repbanıga yüzlen halıkı-cepbara bak **(Ga).**

ÜLEŞ: Pay.

Her kişi bir ëhli-dil birle ki hemsöhbet bolur,
Dayıma hakdan aña gelgen üleş rahmat bolur **(Ga).**

ÜLPET (Ar. ulfet): Dostluk, yakınlık, ahbaplık, arkadaşlık; birbirine dost, ahbap, arkadaş olan.

Ülpet bolmak: Dost olmak, arkadaş olmak.

Köñli gara bilen bolmanlar ulpet **(MG).**

Hem ülpeti-dostuñ men, dövana Ogulbike **(K).**

ÜNS (Ar. uns): **1.** Dost olma, arkadaş olma, alışma, içtenlik, iyi kalplilik. **2.** Dikkat; düşünce, fikir. **3.** Dostluk, yakınlık; tasavvufta insan sevgisi merhalesine ulaşma, insanı sevme. Üns yine de insan sevgisinden öte Allah'a yakınlığı ifade eder.

ÜŞBU: Şu.

Niçik toydur üşbu günler tutulan **(ZT).**

ÜYN (ü:n): Ses.

Üynüne suvlar sepeli **(S).**

ÜZE: Bak. **üzre.**

Éy senem, ışkıñda bu pursat ganımatdır mañа,
Sovurır bir gün acal başım üze topraklar **(Ga).**

ÜZRE: Üstünde, üst.

Gelin aydar, yaşıl üzre alım bar **(SH).**

Sınam üzre hicran dagı goymagıl **(ŞG).**

V

VA (Ar. va:): Vay manasında bir ünlem.

Va-darıga: Eyvah, yazık.

Va-hasrata: Eyvah, yazık.

Tilinde seniñ adıñ "va, Deyla!" diyip ay-dardı **(LM).**

Va-darıga, gapılam, ömrüm yeter diyp sana-dım **(Ş).**

Va-hasrata, gövün hoşum, Hemrahm **(SH).**

VABESTE (Far. va:beste): Bir şeye bağlı bulunan, ...ile ilgili.

Vabeste bolmak: Bir şeye bağlı bulunmak.

Dilge vabeste bolar, bilgil munı,

Ten biledir ol hakı dahı onı **(A).**

VACGUN (Far. va:cgu:n): Bak. **vacgüvn.**

VACGÜVN (Far. va:cgu:n): Ters, tersine dönmüş.

Yetdi külpet rapızıga, boldı halı vacgün **(C).**

VACIBIL-IHTIRAM (Ar. va:cib-ul-ihtira:m): Bak. **vacıp.**

VACIP (Ar. va:cib): **1.** Terk edilmesi mümkün olmayan, yapılması şart olan. **2.** Yerine getirilmesi zorunlu olan dinî emirler. **3.** Her zaman, daima. **4.** Uygun, makbul, münasip. **5.** Kendiliğinden var olan, varlığı için kendi dışında bir sebebe muhtaç olmayan (Allah).

Vacıbıl-ıhtıram: Hürmet edilmesi zorunlu olan (insan).

Vacıp olmuş tutmak émrin éy veli,

Tañrıga élter seni sünnet yolı **(A).**

VA-DARIGA (Ar.-Far. va:deri:ga:): Bak. **va.**

VADI (Ar. va:di:): **1.** Çöl. **2.** Dere, iki dağ arasında kalan çukurca arazi. **3.** Bir nehrin aktığı yer, yatak. **4. Mec.** Yol, tarz, usul.

Adem vadısı: Yokluk çölü.

Hicr vadısı: Ayrılık çölü, insanların kavuşmasını engelleyen aşılmaz çöl.

Işk vadısı: Aşk çölü.

Vadıyı-hayrat: Hayret uyandıran, şaşkınlık veren çöl.

Vadıyı-veyl 1. Dinî inanışa göre, cehennemde bulunan korkunç bir derenin adı. **2.** Dert, belâ, talihsizlik.

Düş alem vadısıga, ilden özüñi ayrıp **(Ş).**

Işk vadısında ışk ëhli cepa köp çekdiler **(Ga).**

Hicr vadısıda galdıñ zarı-sergerdan olup **(Ga).**

Vadıyı-hayratda müşgil caya salmışdır meni **(Ga).**

VADIYI-HAYRAT (Ar. va:di-ye hayrat): Bak. **vadı.**

VAFI (Ar. va:fi:): Bak. **vapı.**

VAGDA (Ar. va'da): Vaat, söz verme.

Vagda kılmak: Vaat etmek, söz vermek.

Biz vagda kılanda, sen idiñ gapıl **(LM).**

VAGIZ (Ar. va:iz): Vaaz eden, nasihat eden, dinî bilgiler ve öğütler veren.

Vagızı meng olmadı meşhurı-dessanlar kanı **(Ş).**

Övme, vagız, cenneti, hüyr ile gulmanlarnı kim **(Ga).**

Vagız-e, şerh étemeyen cennetde hüyrilerni sen **(Ga).**

VAGŞI TUYUR (Ar. vahşi:tuyu:r): Yabanî kuşlar.

Şovk ile élemlere govga salıp vagşı tuyur,

Her biri bir tilde zikri-hamdı-bisyar éyledi **(Ga).**

VAGŪZAR (Far. va:guza:r): Verme, teslim etme; koyma, bırakma.

Vaguzar étmek: Vermek, teslim etmek; koymak, bırakmak.

VAGZI-AZAT (Ar. va'z-e A:za:d): **1.** Azad'ın veya Azadı'nın vaaz ve nasihati. **2.** Dövletmëmmët-Azadı'nın dört baptan oluşan mesnevî şeklindeki öğretici eseri. H. 1167 (M. 1753-1754)'de tamamlanmıştır. Bu hususta şair şunları söyler:

Üşbu nazm içre éger sorsañ sene,

Müñ yüz altmış yedi érdi, bilsene!

Bu kitap ismin nedir diyp sorsa at,

Goydular adın mumuñ "Vagzı-Azat".

VA-HASRETA (Ar. va:hasrata:): Vah, eyvah, yazık, vay.

Va-hasreta, boş gitdiler gum bolup **(MG).**

VAHDANIYET (Ar. vahda:ni:yet): Birlik, teklik; yalnızlık.

Vahdanıyet cövlangehiñ, birlikde yokdur-éşbehiñ **(An).**

VAHDAT (Ar. vahdet): Birlik, teklik; yalnızlık.

Vahdat öyi: Allah'ın evi, cami, mescit.

Sakı-ya, vahdat élinden içmişem camı-şerap **(LM).**

Kıl nesip vahdat öyün men bendege **(A).**

VAHHAÇ (Ar. vahha:c): Işık saçan, ışıklı, aydınlık, parlak.

Furugı-arzıñ aymaşgalıdan érur vahhaç,

Zehi gök başıga gerdunı-haramıñnıñ ızıdan tëç **(An).**

VAHIMA (Ar. va:hime): Korku, kuruntu, tehlike.

Amñ vahımasına Éyran Turana geldi.

Ol ne guşdur, uçadır asmana pervazı dört? **(MG).**

VAHIT (Ar. va:hid): Bir, tek, yalnız (Allah'ın sıfatı).

Ya vahıd-a, seniñ ışkıñ,

Dilu-canımda peydadır **(Misg).**

VAHŞAT (Ar.): **1.** Korku, kaygı; üzüntü, keder. **2.** Teklik, birlik; yalnızlık.

Gëh kesret vahşatı-éfratıdan divanavar **(BH).**

VAHY (Ar.): **1.** İlham, ses. **2.** Dinî inanışa göre, Allah'ın yapılmasını istediği şeyleri rüya, ilham vs. vasıtası ile emretmesi; Allah tarafından gönderilen haber.

Vahy étmek (éylemek): Dinî inanışa göre, Allah'ın bir işin yerine getirilmesini emretmesi, haber vermesi.

VAKIF (Ar. va:kıf): Bak. **vakıp 2.**

VAKIG (Ar. va:kı'): Vuku bulan, olan, ortaya çıkan, meydana gelen; yerleşen.

Vakıg olmak: 1. Olmak, vuku bulmak, ortaya çıkmak. **2.** Yerleşmek.

Kaçan kim éneden ol bolsa vakıg **(Ba).**

Biasıllardan hata köp vakıg olur, dostlar **(Ga).**

VAKIGA (Ar. va:kı'a): Vak'a, olay.

Bu vakıganı görüp, Senuberiñ üstige saya kibi pervaz uraberdi **(GS).**

VAKIP 1 (Ar. vakf, ç. ovka:f): Dinî inanışa göre, bir şeyin tamamını hayrına verme, bağışlama.

Vakıp bolgan guyug, akgan suvlardır **(A).**

VAKIP 2 (Ar. va:kıf): Bir işten haberi olan, bilen, bir konuda derin bilgisi olan.

Vakıf baş!: Uyanık, sezgi sahibi ol!

Vakıpı-ésrar: Gizli şeyleri, sırları bilen.

Onuñ ahvalıdan vakıp boluñlar **(Bah).**

Vakıp boluñ ahbap, nobat ki size yetdi **(AN).**

Yeke men, bir vakıpıl-ésrardan ayrılmışam **(ŞG).**

VALA (Far. va:la:): Ulu, yüksek, yüce, yukarı.

Vala mertebe: Yüksek mertebeli.

VALE (Ar. va:lih): Deli, divane; aşk yoluna düşmüş; şaşırmış, şaşakalmış.

Bir peri ışkında valeyi-hayran **(GS).**

Yaranlar, hayranı-vale, söz yetişdi bu hala **(MG).**

VALI (Ar. va:li:): Bir bölgenin idarecisi, vali.

Kılar men anı valıyı-Horasan **(C).**

Tapıp érdi besi köp gadrı-alı,
Yedi ıklım üze ol érdi valı **(Bah).**

VALIDA (Ar. va:lide): Anne.

VALIDEYN (Ar. va:lideyn): Anne ile baba.

VALIT (Ar. va:lid): Doğuran, dünyaya getiren; baba ile anne.

VALLAHI AGLAM BİSSEVAP (Ar. valla:h-e a'lem bisseva:b): Doğrusunu Allah bilir.

Bes suvarmakda sovapdır bihasap.
Bakısı vallahı aglam bissevap **(A).**

VAM (Ar. va:m): Borç, ödünç.

VAMIK (Ar. va:mık): **1.** Âşık. **2.** "Vamık-Uzra" (bak.) mesnevîsinin kahramanı.

Bir-birini Vamık, Uzra
Seben dek sövmüşem seni **(MG).**

Rindana kadıñ cilvesiden pitnede Vamık **(BH).**

Vamık görsün Uzra tomaşını **(ŞG).**

VAMIK-UZRA: Orta Çağda oluşturulan aşk konulu mesnevîlerden biri. Bu konuyu ilk defa kaleme alan Sultan Mahmut'ın köşkünde melekü'ş-şuaralık yapan kaside şairi Abulkasım Hasan ibn Ahmet Unsurı'dır. Bu mesnevî hakkında bildiklerimiz bazı rivayetlerden ve mevcut bir iki satırdan ibarettir. 18 ve 19. asırda yaşamış Türkmen şairler de bu konuyu kullanmışlardır. "Vamık-Uzra"nın kaynağı aslında eski Éyran (İran) masallarından biridir. Türk şair Lamıgı, Unsurı'nın "Vamık-Uzra"sını tercüme etmiştir. Bu konuyu başka birçok şair daha ele almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Fesihi Cürcëni (11. asır), Camıgı (15. asır), Kemaliddin Husayın Zamırı (16. asır), Mëmmedalı Astrabadı (Ékber Şah devrinde Deken şehrinde vefat etti.), Mürze Mëmmet Sadık (1790'da vefat etti.), Tebibi (19. asır), Magfur Hoca Horezmi (19. asır) vb.

Bir-birini Vamık-Uzra
Söven dek sövmüşem seni **(MG).**

On iki yıl akdı deryada Uzra **(ŞG).**

Vamık görsün Uzra tomaşasını **(ŞG).**

VAPI (Ar. va:fi:): **1.** Dolu, dolmuş, tam, yeterli; çok. **2.** Sözünde duran, sözünün eri.

Vapıyu-nıgmat bula ol set hazar **(A).**

VAPIR (Ar. va:fir): Çok, fazla, bol.

Kemine diyr, hata işim vapırdır **(K).**

VAR (Far. va:r): "Gibi, benzer; lâyık, yaraşır" kelimelerinin ve "-larca, -lerce" eklerinin yerine kullanılan bir ek:

Dürri-şahvar: Padişaha lâyık inci.

Totıvar: Papağan gibi.

VARAG (Ar. vara'): **1.** Kötü hareketlerden uzak durma, haramdan kaçınma (daha çok din noktainazarından). **2.** Tasavvufta birinci merhalenin ikinci derecesi.

Ilım okıp, artdırsa zuhdu-varag,
Tañrısıga misli étgenler hadag **(A).**

VARAK (Ar. ovra:k): Yaprak, sayfa, kâğıt parçası.

Zer varak: Altın işlemeli kâğıt, ince ve kaliteli kâğıt.

Görmeyen taglım, yazgu ne varak **(A).**
Muzur övrak takrır éyleyën aglama baş égme **(H).**
Zer varaklı, yüzi gızıl cezvelli **(C).**

VARIS (Ar. va:ris): Mirasçı, miras düşen, kendisine miras kalmış olan kimse.

Énbiyalar varısdır özleri **(A).**
Gazdırıp gabrıñını goygaylar seniñ varısla-rıñ **(Ga).**

VARIT (Ar. va:rid): Gelen, erişen; ilişkin, ilgili; olabileceği düşünülen, olması beklenen.

Varıt bolmak: 1. Girmek, gelmek. **2.** Haberli olmak, bilmek.

Hızır aña varıt idi bolmuşda üns **(A).**

VARKA: "Varka-Gülşa" mesnevîsinde Gülşa adındaki kızı seven esas kahraman.

Varka kimin Gülşadan ölüp, umıt üzdügim **(MG).**
Yemende Varka Gülşanı
Söyen dek sövmüşem seni **(MG).**

VARKA-GÜLŞA: Orta Çağda Farsça ve Türkçe olarak yazılan aşk konulu mesnevîlerden biri. Bu mesnevînin Farsça ve Türkçe nesir olarak kaleme alınan varyantları da vardır. Konuyu ilk defa Farsça olarak kaleme alan, Sultan Mahmıt Gaznavı devrinde (11. asır) yaşayan şair Ayyukı'dır. Şairin verdiği bilgiye göre, bu mesnevînin asıl kaynağı Arapça bazı kitaplar ve Arap rivayetleridir. Gerçekte bu konu, 10. asırdan önce Araplar arasında yayılan "Urva ve Afra" mesnevîlerinin biraz değişmiş varyantıdır. Arapça varyantını Urva ibn Hızam Él-Uzrı yazmıştır.

"Varka-Gülşa"nın Türkçe varyantı (ya da tercümesi) 17. asırda Rüknüddin Mesgut Mesihi tarafından Şah Apbas adına yazılmıştır. Fakat padişah öldüğü için torunu Şah Safi'ya armağan edilmiştir. Mesnevînin başka bir varyantını ise, Yusup Meddah adındaki bir şair H. 770 (M. 1368-1369)'te Anatolı (Anadolu)'da yazmıştır.

"Varka-Gülşa"da iki gencin birbirlerine olan sevgileri, maksatlarına erişemeden ölmeleri anlatılmaktadır. Konusu, "Leyli-Mecnun"a, "Zöhre-Tahır"a benzemektedir. Eserin sonunda ölen âşık ve maşuk Hz. Muhammet'in kerameti ile tekrar canlanırlar. "Varka-Gülşa" konusu, Türkmen klâsik edebiyatı şairlerinde de görülmektedir. Yine mesnevînin bir varyantı Orta Aziya (Asya)'da taş baskısı olarak neşredilmiştir.

Yemende Varka Gülşanı
Söyen dek sövmüşem seni **(MG).**

VASIL (Ar. va:sıl): Erişen, ulaşan, kavuşan, maksadına ulaşan.

Vasıl bolmak: Erişmek, ulaşmak, kavuşmak.

Vasıl étmek: Eriştirmek, ulaştırmak, kavuşturmak.

Mıradıñ vasıl bolar sen aman **(A).**

Pırkat adı birle yakma vasıl étmesden burun **(Ga).**

VASIP (Ar. va:sif): Vasıflandıran; öven.

Niçe tahrır kıldı érse sözni ëhli-vasıpdır,

Ki men dek beriban şerhiñ kıla almadılar idrëk **(Ga).**

Niçe kim hetdi-payanıñ cemalıñ söyledi vasıp **(Ga).**

VASITA (Ar. va:sıta): **1.** Aracı, araya giren. **2.** Araç, alet.

Vasıtayı-dövleti-vaslıñ éger bolmasa,

Mëhneti-hicran éra çıkgusıdır canginëm **(BH).**

VASL (Ar.): Kavuşma, erişme, ulaşma, birleşme.

Umıdı-vasl: Kavuşma ümidi.

Umıdı-vasl birlen işikni kiçik açdım **(MN).**

VASLAT (Ar. vaslet): Birleşme, kavuşma.

Pırak, vaslat ne kim, barın éz huda bildim **(MG).**

Gayıbı, biçëreyem vaslat sarı yol tapmayan **(Ga).**

VASP 1 (Ar. vasf, ç. ovsa:f): Övme, övgü, tarif etme.

Vaspı-hal: Durumunu beyan etme.

Hay yagşı gız, hay yaman, énçe vaspıñ diyer men **(K).**

Yok tilim vaspıñga layık şerhi-vaspıñ tigeli **(Ga).**

Anlarıñ vaspı-halın ayar (aydar) **(A).**

VASP 2 (Ar. vasf): **1.** Övme, övgü. **2.** İslâmiyet'ten önceki Arap şiirinde rastlanan nazım şekli. Vasp (vasf)ta şairler, Arabıstan (Arabistan)'ın çölünü, bitki örtüsünü, burada yaşayan hayvanları, Arap atlarını, develerini ve göç ettikleri yerleri övmüşlerdir. Vasf, kasidenin esasını oluşturur. Müstakil bir şiir olarak nadir görülür.

VASPI-HAL (Ar. vasf-e ha:l): Bak. **vasp.**

VASVAS (Ar. vasva:s): **1.** Aldatan, yoldan çıkaran, azdıran. **2.** Şüphe, endişe, telâş, vehim.

Vasvasıl-hannas: Şeytanın aldatıcılığı.

Hızır añа varıt idi bolmuşda üns **(A).**

VASVASA (Ar.): Şüphe, tereddüt etme, endişe, telâş; aldatma, yoldan çıkarma.

Bes zekat bergenge éylër vasvasa,

Maksadı andan zekatın bermese **(A).**

VATAN (Ar.): Bir devletin, sınırları belli hâkimiyet alanı; yurt, ülke, insanın doğup büyüdüğü yer.

Göz, köñül, dil, akıl galdı bu dördi,

Can vatan arzuvlap turdı yel bile **(MG).**

Köñül arzuv éylër vatanım seni **(Z).**

VAV (Ar. va:v): Arap alfabesinin yirmi yedinci harfi, hemzenin uzatma işareti, ebcet hesabında 6.

Vav-velayet, hi-hedayat, ëhli-ımmat dilhoşı **(K).**

Vav-vepa, islër iseñ, cepbarıdan tañla saba **(C).**

Vav-vepasız dilberim, gelmediñ hergiz gaşı-ma **(AN).**

VAVEYLA (Ar. va:veyla:): Eyvah, yazık; dert, keder, üzüntü.

Galdım men, vaveyla! **(MG).**

Olup gün tëleyin vacgüvn, éya aşıkı-şeyda,

Solup gül arızı, bilbilge düşdi, ah, vaveyla **(LM).**

VAZG (Ar. vaz', ç. ovza:'): Durum, hâl, vaziyet, yaşayış.

Ovzagımnı il bilmez ahvalı-diger boldum **(LM).**

VAZIH (Ar. va:zih): Açık, belli, kapalı olmayan, aşikâr.

VAZZIHA (Ar. vazzıha:): Açık, belli, kapalı olmayan.

VEBA (Ar. veba:): Veba; bulaşıcı, ateşli ve öldürücü bir hastalık.

Diydiler ötgen zaman bir nobatı,
Kim veba halk içre bolmuşdır gatı **(A).**

VEBAL (Ar. veba:l): Günah; zarar, ziyan; azap, şiddet, ağırlık.

Öler, boynuna galar aşıklarıñ vebalı **(MN).**

VECEDENA MA HÜVEL-MAKSUD (Ar.): Biz maksadımıza ulaştık.

Eyehebna vadıyul-maksat, vecedna ma hüvel-maksud **(Ş).**

VECH 1 (Ar. ç. vucu:h): Yüz, çehre; üst, yüzey.

Melihil-vech: Güzel yüz, yüzü görülmemiş güzellikte olan.

Vechi-abus: Üzgün yüz, kederli yüz.

Vechi-ahsan: En güzel yüz.

Kim érer sen aylanıp vechi-abus ile atap **(Ga).**
Sen-sen ol ëlemi-manıda bolan vechi-ahsan **(Ga).**
Melihil-vech, gendümgüvn érer bu **(Ş).**

VECH 2 (Ar.): Para.

Tapmasañ dünyë zerin deyr içre mey almakga vech.

VECH 3 (Ar.): Tarz, yol, üslûp; sebep.

Her nërsëni bir veç ile yıkar sen **(MG).**
Ol vechden ki talıbı-didar yene **(An).**

VECHİ-ABUS (Ar. vech-e abu:s): Bak. **vech.**

VECHİ-AHSAN (Ar.): Bak. **vech.**

VECİH (Ar. veci:h): Güzel, hoş, lâtif; bir kavmin büyüğü, başkanı.

VECT (Ar. vecd): Mutluluk, memnuniyet, coşkunluk, kendinden geçme; sevgi.

Vect halat zahır oldı bihabarlık halıda,
Muzmehilden kë ufian, kë hayran olmuşam **(Ga).**

VEÇ (Ar. vech, ç. vucu:h): Bak. **vech.**

VEDAG (Ar. veda:ʿ): Veda, ayrılık.

Vedag kılmak (éylemek): Vedalaşmak, ayrılmak.

Senuber diyr, ahır vedaglar kalıp **(GS).**

VEDIGAT (Ar. vedi:at): Emanet; korunması, saklanması için bırakılan şey.

VEGER (Far. ve éger): Ve eğer.

Veger güyç alsa semrip uşbu mekgar,
Kılar agzalarıñ gullukda bimar **(A).**

VEGERNE (Far. ve éger ne): Ve eğer şöyle olmazsa, eğer şunun gibi olmazsa.

VEHDET (Ar.): Bak. **vahdat.**

VEHİM (Ar. vehm, ç. övha:m): **1.** Esassız ve yanlış düşünce. **2.** Şüphe, tereddüt, kuruntu. **3.** Korkma, çekinme.

Vehim étmek: Korkmak, çekinmek.

Kemalı-pazlıñ artar nabica övhama baş égme **(H).**
Vehim éder men şu cahandan ganatım yok uçmaga **(M).**

VEHİMNËK (Ar.-Far. vehimna:k): Korkulu; kuruntulu.

Habarçı sözünden boldı vehimnëk **(C).**

VE İLLA (Ar. ve illa:): Yoksa, olmazsa.

VEKALAT (Ar. veka:let): Vekillik, vekil olma, birinin yerine iş görme.

VELADET (Ar. vela:det): Doğum, doğuş, doğma.

VELAYAT (Ar. vela:yet): **1.** Bölge, yer, il. **2.** Hâkimiyet, hükümdarlık. **3.** Velilik, ermişlik, Allah dostluğu. **4.** Yakınlık; dostluk.

Hurşıt şa: "Éy perzent, imdi
Çın-Maçın velayatıga baralı" deydi **(GS).**
Şëhrimiz Ürgenç velayat idi,

Şahımız Şagazı hemayat idi **(An).**

VELCEBEL-ÖVTAT (Ar. vel-cebelu ovta:d): Dağ, dünyanın çivisidir.

Kur'anda gelipdir "velcebel-övtat" **(LM).**

VELET (Ar. veled, ç. évla:d): Çocuk, oğul.

Ata-éne birle barça ol velet,
Dovzah içredir azabı të ébet **(A).**

VELİ 1 (Ar. veli: ç. avluya:): Dost, (Allah'a) yakın; ermiş, evliya; aziz, sevgili.

Her zaman görgey tecelli ol veli **(A).**
Vagız durdı dilege,
Këmil bolup velige **(MG).**

VELİ 2 (Ar. veli:): Fakat, ama, lâkin.

VELİKEN (Ar. veli:ken): Fakat, ama, lâkin.

Her amal kılsañ veliken, birıya kıl, éy köñül **(Ş).**

VELİYUL-LA (Ar. veli:alla:h): Allah dostu, Allah'a yakın bulunan, ermiş, evliya.

Ger budur işiñ, veliyul-la sen **(A).**

VEL-LEYLİ (Ar. val-layl): **1.** Geceye ant içerim. **2.** Karanlık; kara, siyah.

VEPA (Ar. vefa:): Sözünü yerine getirme, verdiği sözü tutma.

"Yalançınıñ vepası yokdur" diysem, yalan yok **(MG).**

VEPADAR (Ar. vefa:da:r): Vefalı, sözünde duran, bağlı, sadık.

Ya vepadar, ya bivepa **(T).**

VEPAT (Ar. vefa:t): Ölüm, ölme, yok olma.

Vepat bolmak: Ölmek.

VERA (Ar. vera:): Bir şeyin arkası, diğer tarafı.

Maveraun-nahr: Nehrin ötesi; Amıderya (Ceyhun)'nın kuzey tarafı.

VERBAT (Far. berba:d): Bak. **berbat.**

VERDİŞ (Far.): Bak. **perziş.**

VERZ (Far. varz): Sürekli yapılan iş, hüner, sanat; ekim, dikim, tarım işleri.

Köñlüm sen verz éylër, tilim mırı-imana,
Geç yazıgım, ya Cepbar, cahan gola düş-geymu **(Yagmur Şahır).**

VERZİŞ (Far. varziş): **1.** Alıştırma, pratik, uygulama; huy, âdet, alışkanlık. **2.** Beden eğitimi; çalışma.

Verziş étmek: Bir şeyi alışkanlık hâline getirmek, bir şeyi huy edinmek, bir işi birçok kere tekrar etmek.

Ilma amal étmek işi,
Bolsa kişiniñ verzişi **(Ş).**
Verzişiñ yok, yaş sen, gide bilmerseñ **(MG).**

VERZİŞKËR (Far. varzişka:r): Pratik yapan, bir işi iyi yapabilir hâle gelmek için tekrarlar yapan; çalışan; âdet edinen, bir şeyi alışkanlık hâline getiren; sportmen, sporcu.

Yüke verzişkër boz éşek
Bolayın diyseñ öylengin **(MG).**

VE SAKAHUM ŞERABEN (Ar. va saka:hum şara:ban): Allah onlara tertemiz içki içirir. [Kur'anıkerim'ın yetmiş altıncı suresinin (İnsan Suresi) ilk ayeti]

Mü'müne hoş vagdadır,
Ve sakahum şeraben **(MG).**

VESAYIL (Ar. vesa:il): Bak. **vesile.**

VESET (Ar. vasat): Orta, ara.

Serv katından görüp tagzım üçin goymuş belent.
Sıdık ol hayrıl-umur diymiş nebi-ulla neset **(Ga).**

VESIG (Ar. vesi:'): Geniş, enli, bol.

Vesıglıkdan zıyat bolar tañları **(Al).**

VESİLE (Ar. vesi:le ç. vesa:il): Yol, vasıta, araç; sebep.

Bir vesile bilen yagı bolan yar **(M).**

Bularnı tañrıga kıldım vesile (C).

VESME (Far.): Bitkilerden çıkarılan ve kaşları boyamak için kullanılan siyah boya.

Gaşa vesme, gözlere sıya sürme çeker sen (MN).

VES'YET (Ar. vesi:yet): **1.** Öğüt, nasihat. **2.** Bir kimsenin, hayattayken aile üyelerine ölümünden sonra yapılmasını istediği işleri anlatması, öğütlemesi.

Ol birnëçe ves'yetler étdi (LM).

VEŞ (Far.): "Gibi, benzer" manalarını veren bir ek.

Mehveş: Ay gibi; güzel.

Periveş: Peri gibi.

Bir mehveşiñ yoldaşı sen (SH).

Érur sen, éy periveş, öz huzur éşretiñ birlen (Ş).

Köñlüm algan bir periveş dilistanım sen meniñ (ZT).

VETET (Ar. vatad): Bak. **ovtat.**

VEYİS (Soltan Uveysil-Karan, Veysil-Karan): Hz. Muhammet devrinde yaşamış Arap mutasavvıflardan biri. Adı Uveys ibn Amır ibn Ceze ibn Mëlik Karanı'dır. Yemen'de yaşadı. Takva sahibi ve dindar bir Müslüman olduğu hakkında birçok rivayet vardır. Esas mesleği deve bakıcılığıydı. Sonraları dünya işlerini bırakıp çöllerde dolaştı. Ona, Veysil-Karan, Veysi-Karanı da denilmektedir. Karanı, 657-658'li yıllarda vefat etti.

"Ol Veysil-Karandır, bilgil" diyiler (MG).

Ol veliler serveri soltan Veyis dek övlüyë (MG).

VEYL (Ar.): Cehennem; kaygı, keder, üzüntü, tasa.

Cennet éyle mekanım,
Veli éyleme, ya cepbar (Misg).

VEYLA (Ar. veyla:): **1.** İnilti, ah, vah; bahtsızlık, şanssızlık. **2.** Rezillik. **3.** Dinî inanca göre, cehennemde bir yer.

Érte hasrat veylası anıñ (A).

Yamandır ayralık "Éy vay"
Arap labzında veyladır (MG).

VEYL-VAY (Ar.): Kaygı, keder, sıkıntı, eziyet; cefa çekme.

Tamug içre veyl-vay (MG).

VEYRAN (Ar. veyra:n): Bozuk, harap, yıkılmış; kederli, üzgün.

Veyran bolup beyik daglar yıkılar (MG).

VEYSİL-KARAN (Ar.): Bak. **Veyis.**

VEZAYIF (Ar. veza:if): Bak. **vezipe.**

VEZİPE (Ar. vezi:fe, ç. veza:if): Bir kimsenin yapabildiği şey; iş, görev, memuriyet.

VEZN (Ar. ç. övza:n): Ağırlık, sıklet.

Vezni mısgalıda az olmasa, arzan olmaz (Ş).

VËHİP (Ar. Vehb ibn Munebbih): Aslen Éyran (İran)lı olup Yemen'de yaşamıştır. (646-739) Vëhip, Hz. Muhammet'i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuştur. Aynı zamanda Hz. Muhammet'in talebesidir.

Vëhip atlıg resul yaranlarından,
Ki dürler açdı söz baranlarından (A).

VËHY (Ar. vahy): Bak. **vahy.**

VIDAT (Ar. vida:d): Dostluk; sevgi.

VISAL (Ar. visa:l): Rastlama, ulaşma, kavuşma; sevgiliye kavuşma.

Vısala magrur olma, hicrana nazar éyle (MG).

VISALAN (Ar. visa:la:n, visa:l'in Farsça çoğul şekli.): Buluşmalar, rastlaşmalar.

Şemmeyi éz vısalan: Kavuşmaların en küçük tarafından.

Tapmayın hergiz éylëp,

Şemmeyi éz vısalan **(MG).**

VİRDİ-ZIBAN (Ar.-Far. vird-e zeba:n): Bak. **virt.**

VİRT (Ar. vird, ç. ovara:d): Bir sözü ya da duayı devamlı tekrarlama; belli vakitlerde düzenli olarak okunan ayet ve dualar.

Virdi-zıban: Diline dolama; dile dolanıp sürekli söylenen söz.

Tesbihim bar, virdim bar **(MG).**

Hem cemalıñ şerhi dilde zikrimiz, övradımız **(Ga).**

Vaspı-husnuñ şıgrıñ ile övrat kılsam, éy habıp **(Ga).**

Medhini bu ëlem éra éyledi virdi-zıban **(Ga).**

VİTİR (Ar. vitr): **1.** Tek, yalnız, tenha. **2.** Yatsı namazından sonra kılınan ve vacip olan üç rekâtlık namaz.

Bil, bular bëş énbiyadan yadıgër,
Vitir galdı Mustapadan yadıgër **(A).**

Huftanda vitr okıp yatsañ serişde **(MG).**

VUCUH (Ar. vucu:h): Bak. **vech, veç.**

VUCUT (Ar. vucu:d): Varlık, bulunma, var olma; gövde, beden.

Vucuda gelmek: Var olmak, meydana gelmek.

Heme élem vucudınıñ tupeyli **(C).**

Vucudına yetir didëmiñ okun **(ŞG).**

Vucuda gelgen éşya **(MG).**

VUDUT (Ar. vadu:d): Çok sevimli, çok muhabbetli, çok şefkatli.

Hayyı-vudut: Ebedî ve müşfik (Allah).

Göz yumup açgunça ol hayyı-vudut,
Éylër érdi istese barıp vucut **(A).**

VUSGAT (Ar. vus'at): Genişlik.

Vusgat tapmak: Genişlemek, rahatlamak.

Gabır vusgat tapgay, éy din serveri **(A).**

VUZU (Ar. vuzu:): Temizlenme; abdest alma.

VÜCUT (Ar. vucu:d): Bak. **vucut.**

VÜCÜH (Ar. vucu:h): Bak. **vech, veç.**

Y

YA, YAY 1 (Ar. ya:): Arap alfabesinin yirminci sekizinci harfi; ebcet hesabında 10.

Ya-yaratgan yoluna nanıñnı berseñ az henuz,
Ten berehne olturıp donuñnı berseñ az henuz **(MG).**

YA 2 (Ar. ya:): Ey.

Ya hayyu: Ey canlı, ey yaşayan, ey diri.

Ya hayyu-hallakıl-alim: 1. Ey canlı, çok bilen ve her şeyi yaratan. 2. Ey Allah'ım.

Ya ilahı: Ey Allah'ım.

Ya laytanı turaban: Eyvah, keşke toprak olsaydım. (Kur'anıkerim'in 78. suresinin 40. ayetinde yer alan bir ibare)

Ya reb: Ey Allah'ım.

Rehim kıl, Şeydayı diyr, ya hayyu-hallakıl-alim **(Ş).**

Ne ziba, ne gülhanda éy gudrat, ya ilahı **(T).**

Aydar ol gün kapırlar,
Ya laytanı turaban **(MG).**

Ya reb, maksadıma haçan yeter men **(ZT).**

YABAN (Far. beya:ba:n): Çöl.

Yaban canavarın hergiz görmenem **(SH).**

YABKA REPBÜKE MİN KÜLLİ-FAN (Ar. yabka: rebbuke min kulli fann): Allah seni yok olup gidenlerden korur.

Diydi: "Yabka repbüke min külli fan étmek tilër" **(Ga).**

YACUÇ VE MËCUÇ (Ar. Ya'cu:c ve Më'cu:c): Kur'anıkerim'de adı geçen vahşî bir kabilenin adı. Dinî rivayete göre, İsgender Zülkarneyn birçok yeri sınırları içine katarken, Yacuç ve Mëcuç adıyla bilinen vahşî bir kabileyle karşılaştı. Bu kabilenin komşusu medenî insanlardan oluşan bir halktı. Bu halk, İsgender ile konuşup, Yacuç ve Mëcuç ile aralarına bir set çekmeyi teklif etti. Böylece Yacuç ve Mëcuç'un talanından korunacaklardı. Bazı âlimler, Yacuç ve Mëcuç'un Tatarlar, yapılan seddinde Çin Seddi olduğunu söylemektedirler.

İsa, Mëhti gelse, adıldır, zatdır,
Yacuç-Mëcuç gelse, zulum-hayhatdır **(MG).**

YAFIS (Ar. Ya:fis): Rivayetlere göre, Hz. Nuh'un oğullarından biri. Güya, Türkî halkların tümü onun neslinden türemiştir.

Nuhuñ oglı Yafıs, ol hem övlatdır **(MG).**

YAFUZ: Yaman, güçlü, acımasız; bak. **yovuz.**

Édepsiz bolmagıl halayık éra,
Kılmagıl yafuzlık nëhak yerlere **(A).**

YAGDAG (T.-Far. ya:gda:g): Yağ ile dağlama; kesilen organı kızgın yağ ile dağlama.

Patışa: "Éltiñ bu ilçiniñ iki gulagını kesip yagdag édip, öltürmën goyberiñ..." diydi. **(MD).**

YAGIGERLİK (Far.-T. ya:gi:gerlik): Düşmanlık, çapulculuk, yağmacılık.

Yagıgerlik kılmak: Düşmanlık etmek.

Yagıgerlik kılıp tugyan kılarlar **(C).**

YAGIN (Ar. yakı:n): **1.** Açık, doğru, kesin; güvenilir. **2.** Zorunlu, şüphesiz. **3.** Tasavvufta ruhî dünyanın gerçekliğini anlamanın en yukarı derecesi.

Yagın éylemek: Önceden sezmek, dikkatli olmak.

Keremli patışahım sen, yagın bilgil ilahım sen **(Ga).**

Gerdişi şanıña galan mugtakıtlardır yagın **(MG).**

YAGMA (Far. yagma:): Talan, zorla birinin malını alma.

Yagmalamak, yagma kılmak: Talan etmek.

Nakdı-ömrüm hasılın bir demde yagma kıldı ışk **(ZT).**

Yagmaladıñ meniñ hassa köñlümi **(Ga).**

YA HAYYU (Ar. ya: hay-yu): Bak. **ya 2.**

YA HAYYU-HALLAKIL-ALİM (Ar. ya: hay-yu-halla:kul-ali:m): Bak. **ya 2.**

YAHYA (Ar. Yahya:): Dinî rivayetlere göre, Zekerya peygamberin oğludur. Zekerya doksan yaşındayken Yahya dünyaya geldi. Yahya'ya daha sonra peygamberlik verildi. Yahya, Palestina (Filistin) hükümdarı Herot'un, öz kardeşi Hirodiya'nın kızına âşık olup evlenmek istediğini duyunca, kanuna da yasak olan bu nikâha karşı çıktı. Bunun üzerine kızın annesi, Herot'tan Yahya'nın idam edilmesini istedi. Herot, bu isteği kabul etti. Yakup'un başını vurdurup altın tabağa koydurdu. Ardından Hirodiya'ya götürüp verdi.

Yahya, Zekeriyanı şehit éyledi küffar,
Éyyup tenige yetdi huda sungudan azar **(An).**

YAHYIL-IZAM (Ar. yah-yıl-ıza:m): Kemikleri dirilten.

Laglı-nabıñ şerbeti yahyıl-ızamın içdiler,
Canıdan gol yuvdular dagı başıdan geçdiler **(An).**

YA İLAHI (Ar. ya: ila:hi:): Bak. **ya 2.**

YAKA ÇĒK ÉTMEK: Yaka yırtmak.

Medhalcemal yüzüni yırtıp, saçını yayıp, yakasın çēk ētdi **(SM).**

YAKIN (Ar. yakı:n). Bak. **yagın.**

YAKUP (Ar. Ya'ku:b): **1.** Hz. Muhammet'ten önceki peygamberlerden biri. İsrailoğllarının peygamberlerinden Ibrayım'ın oğlu Ishak'ın oğlu. Yakup'un on iki oğlu vardı. Bunlar İsrailoğullarının esas kabilelerini meydana getirmişlerdir. Yakup, uzun bir müddet Müsür (Mısır)'de yaşadı. Rivayetlere göre, Yakup, Yusup adındaki oğlunu çok severdi. Diğer kardeşleri Yusup'u kıskandılar ve onu götürüp çölde bir kuyuya attılar. Babalarına da Yusup'u bir kurdun yediğini söylediler. Yakup yıllarca ayrılık çekti, ağladı, üzüldü. Sonunda kör oldu. Yusup'u bir kervan kuyudan çıkardı ve Mısır'a götürdü. Sonunda Yusup, Mısır'ın hükümdarı oldu. Yakup'u ve kabilesini Sina yarımadası çevresine yerleştirdi. Bu vak'a doğu edebiyatında oldukça çok işlenmiştir. Birçok şair eserlerinde, oğlundan ayrı düşen babayı Yakup'a benzetmiştir. **2.** Keklik.

Men Yakubam, ahı-zarı,
Çekem Yusup diye-diye **(MG).**

YAKUT (Ar. ya:ku:t): Parlak, kırmızı renkte, şeffaf, değerli bir taş.

Başında gızıl yakutdan otaga **(ZT).**

YALAV: Bayrak.

Tug ile hem yalav dakıban **(C).**

YALAVAÇ (yalava:ç): Peygamber.

Yalavaç uruglı-zatlı, yaranlar **(MG).**

YALAVLANMAK: Parlamak, ışıldamak; göz kamaştırmak; iyi olmak.

Yalan yalavlandı, yol kesip galdı **(MG).**

YA LAYTANI TURABAN (Ar. ya: leyteni: tura-ben): Bak. **ya 2.**

YALGUZ (yalgu:z): Yalnız, tek.

Galmışam yalguz bela deştinde men **(GS).**

YALMAVUZ: İnsan yiyen.

Dünyē yedi başlı yalmavuz mardır **(MG).**

Dünyē doymaz, dolmaz yalmavuz acdar **(Kēt).**

YAÑI: Yeni.

Yaş yigitlik hövesi çalar ol yañı geyse **(K).**

YAÑILMAK: Yanılmak; yolunu kaybetmek, yolunu şaşırmak.

Diyseler: "Leylimi artık husn éra ya ol peri?"

Gerçe Mecnun sen gerek yañılmagay sen, éy köñül **(An).**

YAÑLIG: Gibi, benzer.

Galmagay canında anıñ zerre yañlıg ıgtıbar **(ŞG).**

YAPMAK: 1. Gizlemek, saklamak, örtmek. **2.** İnşa etmek. **3.** Meşgul olmak.

Kim ribat yapmk idi anıñ işi **(A).**

Imaratlar yapılar **(MG).**

YAR (Far. ya:r, ç. ya:ra:n): Sevgili; dost.

Yarı-hemdem: Gerçek dost.

Yar, sensiz gerekmez bu panı cahan **(K).**

Olar birlēni kılgıl yarı-hemdem **(A).**

YARAN (Far. ya:ra:n): **1.** Bak. **yar. 2.** Yoldaş.

Bamınasıp yara yaran éyledíñ **(LM).**

YARANLAR (Far.-T. ya:ra:nlar): Dostlar, yoldaşlar.

Bir mehveşe aşık boldum, yaranlar **(T).**

YA REB (Ar. ya: rebb): Bak. **ya 2.**

YARI (Far. ya:ri:): Yardım.

Yarı bermek: Yardım vermek.

Yarı kılmak: Yardım etmek.

Bize yarı bersin garıp yerlerde **(SH).**

Yarı bergil, tutma kin andan yaña **(A).**

Bu gice kıldı tēley bize yarı **(B).**

YARI-HEMDEM (Far. ya:r-e hemdem): Bak. **yar.**

YARIK (ya:rık): Işık; güzel, hoş.

Husnı aydan yarık, kaddı nahaldır **(SM).**

YARI-KABIL (Far.-Ar. yar-e ka:bil): Bak. **kabıl 2.**

YARI-NİKU (Far. ya:re-e ni:ku:): Bak. **niku.**

YARITMAK: Işıklandırmak.

Ki zulmuñ garañkısın yarıtgan **(C).**

YARUTMAK: Işıklandırmak; parlatmak.

Yarutdı gözümni yene bir matlagı-gurra,

Köñlüm dagı bile ol nergesi-şehla **(BH).**

YASAV: Tertip, nizam; saf, dizi, sıra.

Yasav dartmak: Saf saf olmak, sıraya dizilmek.

Yasav birle niçe kim desse-desse **(C).**

Yasav dartıp, biziñ şirler yetişdi **(G).**

YASAVI: Bak. **Hoca Ahmet Yasavı.**

YASAVUL: 1. Yolu kontrol eden atlı. **2.** Koruyucu, bekçi, tertip düzeni sağlayan.

Sayathanıñ üstüne iki yasavul iberip... **(SH).**

YASEMEN (Far. ya:semen): Yasemin çiçeği.

Ay yüzi yasemen, dahanı gunça **(S).**

Oña köynek gerekdir yasemenden **(B).**

YASRIP (Ar. yasrib): Bak. **Medine.**

YAŞUN: Yıldırım.

Halık-a, bardır öñümde pul sırat atlı güzer,

Şol güzerden yagşı gullar misli-yaşun dek öter **(Z).**

YAVA (Far. ya:ve): **1.** Boş, boşuna, beyhude. **2.** Boş yere konuşma, boş söz, anlamsız söz.

Yava diymek: Boş yere konuşmak.

Yavagüv: Boş sözlü, geveze, çok ve anlamsız sözler söyleyen.

Magzur tut ki telbe idim, özümni bilmedim,
Tutdı pırkat ısıtması, çoh yavalar diydim **(An).**

YAVMAK: Bak. **yovmak.**

YAVRI: Yavru.

Yavrı şahın: Yavru şahin.

Yavrı şahın gana dedana gerek **(B).**

YAVRI-ŞAHIN (T:-Far. yavrı şa:hi:n): Bak. **yavrı.**

YAVUK: Yakın.

Bu ikevni şëhr ili almay gonak,
Bir bozulgan tamga boldular yavuk **(A).**

YAVUZ: Bak. **yovuz.**

YAZIR: Eski Türkmen boylarından biri.

Teke, yomut, gökleñ, yazır, alili,
Bir patışa gulluk étsek bëşimiz **(MG).**

YIFAR, YIPAR: Çok güzel kokulu madde, misk.

Yıfarlayın kokur sen, saçıñ Hutandır **(Şab).**

YIGIN: Ordu.

Üstümizden düşdi duşman yıgını **(DM).**

YIPAR: Bak. **yıfar.**

YOMN (Ar.): Bak. **yumn.**

YOMUT: Türkmen boylarından biri.

Duşman görse, dövdüleşer,
Yomut, gökleñ iliñ seniñ **(MG).**

YOV: Düşman.

Yov éken, yüregmi coşdan ayırdı **(M).**

YOVM (Ar. yovm, ç. éyya:m): Gün; zaman.

Éyyamıl-gadım: Eski zamanlar, geçen günler.

Yovmul-kıyamat: Ayağa kalkma günü, kıyamet günü, ahiret.

Boynuna asgay anı yovmul-kıyam **(A).**

Ötdi anlar, galdı dünyë, geçdi éyyamıl-gadım **(MG).**

YOVMAK: Yakın gelmek, yaklaşmak.

Ki dınmay yöredi ince gün andak,
Yetişdi şëhri-Mervge yovukrak **(Bah).**

YOVMUL-KIYAM (Ar. yovmul-kıya:m): Bak. **yovm.**

YOVUK: Yakın.

Hayr işlere yovuk, şerden daş özüm **(S).**

Cümlesini tañrıga bilgil yovuk **(A).**

Hezar ötdi, yakın ént, yovuk ahır kıyamat **(Aş).**

YOVUZ: 1. Öfkeli, hiddetli; kötü. **2.** Ağır, zor, güç; yaman.

Ne yovuz habardır sözümiz biziñ **(LM).**

Düşse başa yovuz günler **(SH).**

YUBUSAT (Ar. yubu:set): Katılık, kuruluk; gönlün taş gibi olması.

YUFAR (yıfar, yıpar, Far. ipar): Misk; kolonya.

Saña düşdi nazarım, söygüli cenan bëri gel,
Saçı müşk ıslı yufar, sünbüli-reyhan, bëri gel **(MG).**

YUHA (yu:ha:): Mitilojiye göre, insan sesini duymamış, yüzlerce yıl yaşamış bir ejderha.

Lors yılan özüni sayarmış yuha **(G).**

YUMN (Ar.): Bereket; baht; iyilik, üstünlük.

Yumn-dövlet: Başarı, muvaffakiyet, baht yönünden şanslılık.

Yumn-dövlet anlara bolsun karın **(A).**

YUMNI-DÖVLET (Ar.): Bak. **yumn.**

YUNAN (Ar. Yu:na:n): Gretsiya (Yunanistan)'nın doğudaki karşılığı. Başkenti Afina (Atina)'dır. Balkanların güneyinde bulunmaktadır. Milâttan beş asır önce büyük devletlerden birisi burada kurulmuştur. Yunanistan, 1925'te cumhuriyetle yönetilmeye başladı. 1935'te ise cumhuriyetin yerini monarşi aldı.

Zemini-Yunan: Yunanlıların ülkesi, Yunanistan.

Zemini-Yunan hem bolar yek hezar **(MG).**

YUNUS (Ar. Yu:nus): Kur'ankerim'de ve Tevrat'ta adı geçen bir peygamber. Dinî rivayetlere göre, Neyneva (Ninova) şehrinin halkını Allah'a davet etmek üzere gönderildi. Bir gemiden düşmanları tarafından denize atıldı. Büyük bir balık onu yuttu. Balık üç gün sonra Yunus'u sahile çıkarıp bıraktı. Bundan dolayı kendisine Zünnun (bak.) ve Sahıbıl-hut (bak.) isimleri verildi. Tevrat'ta Yunus'un ismi Yunan şeklinde geçmektedir.

Yunus balıgıñ garnında,
"Énte subhan" okıp geçdi **(MG).**

Bilmedim Yunus kimin deryada balık yutganın **(SM).**

YUSUP (Ar. Yu:suf): Yusup ibn Yakup ibn Ishak ibn Ibrahım. Dinî rivayetlere göre, İsrailoğullarının peygamberlerinden biridir. Milâttan 1745 yıl önce dünyaya geldi ve Milâttan 1635 yıl önce Mısır'da vefat etti. Babası Yakup, Yusup'u diğer oğullarından daha çok severdi. Bu durum kardeşlerinin onu kıskanmasına neden oldu. Kardeşleri Yusup'u götürüp kuyuya attılar. Babalarına da Yusup'u bir kurdun yediğini söylediler. Kuyu başından geçen bir kervan Yusup'u çıkardı ve Müsür (Mısır)'e götürüp sattı. Züleyha, Yusup'a âşık oldu. Fakat Yusup onun aşkını reddetti. Sonunda Yusup bir zindana konuldu. Burada rüya tabiri yaptı. Bunu işiten Pırgaun, gördüğü rüyanın yorumunu yaptırmak için Yusup'u yanına çağırdı ve veziri yaptı. Uzun bir müddet kıtlık oldu. Yusup'un kardeşleri zahire almak için Mısır'a geldiler. Yusup onlara yardım etti ve onları yanına aldırdı.

Yusup ve Züleyha hakkında dinî ve edebî sahada birçok kitap yazılmıştır. Yusup adı güzelliğin sembolü olarak doğu edebiyatında meşhurdur. Yusup ve Züleyha hakkında 18. asırda yaşamış Türkmen şairlerden Nurmuhammet-Andalıp bir destan yazmıştır.

Gitdi Yusup, gelmez habar,
Aglap turar men her sëher,
Gala-gala, şëher-şëher,
Sökem Yusup diye-diye **(MG).**

YUSUP AHMET: 18. asırda yaşamış Türkmen şair Magrupı'nın yazdığı destan. Esasen feodal savaşlarla ilgili bir eser olup, kâfirleri doğru yola sevk etmek gayesi güder. "Yusup Ahmet" anonim bir destan olarak Orta Aziya (Asya)'da yaygındır.

YUSUP MEDDAH (Ar. Yu:suf Medda:h): H. 770 (M. 1368-1369)'te Türk edebiyatında ilk defa "Varka-Gülşa" (bak.) mesnevîsi yazan şair.

YUSUP-ZÜLEYHA: Yakın ve Orta Doğu'da hem de Orta Aziya (Asya)'da eskiden beri

bilinen mesnevî konusu. Bu konu hakkında Türkî dillerinde birçok mesnevî yazılmıştır. [Alı (8. asır), Dürbeg (14. asır), Fuzulı (16. asır)] 18. asırda yaşamış Türkmen şairlerden Andalıp da bu konudan hareketle "Yusup-Züleyha" adlı destanı yazmıştır. Konunun asıl kaynağı ise Kur'an ve Rabguzı'nın "Kısasul-Énbiya" adlı eseridir.

Işk bilen açılgan bir tëze gül sen,
Yusup-Züleyhanıñ tayı gözel sen **(MG).**

YUŞAG (Ar. Yu:şa'): Yuşag ibn Nun. Dinî rivayete göre, eski peygamberlerden biridir.

Yuşag ile éyledi ol azmı-sapar,
Bu saparda gerçi segsen yıl geçer **(A).**

YUVA: Yuva, kuş yuvası, kuş yeri; **mec.** kulübe.

Meniñ başımdadır guşlar yuvası,
Leyliniñ başında ışkıñ hovası **(LM).**

YÜKSELMEK: 1. Yükseğe çıkmak. **2.** (Ses) Yüksek çıkmak.

Şerif bol, arşa yüksel, sifleyi-éyyama baş égme **(H).**

Z

ZABT (Ar.): Ele alma, tutma, sahip olma; zorla alma.

Zabt étmek: Sahip olmak, tutmak, almak; zorla almak.

Zat-zabt birle sorsa ne covap aytmak gerek **(MG).**

Zabt étdim dag bilen düzün **(G).**

ZADA (Far. za:de): Doğan; ortaya çıkan; türeyen, türeten.

Asılzada: Soylu bir aileye mensup olan.

Begzada: Beyden doğan, bey oğlu.

Zadayı-tebgım: Zihnimin türettiği.

Hızmat kılsañ bolsun bir asılzada,

Ata-baba senden beyik begzada **(MG).**

Zadayı-tebgım ogurlap, ilge "öz zalım" diymiş **(Şük).**

ZAFAR (Ar.): Bak. **zapar.**

ZAG (Far. za:g): Karga.

Zagı-sıyah: Kara karga.

Ol ne zagdır-bilbil bilen hemhana **(Misg).**

Bilbil uçup, zaglar gondı güllere **(SH).**

Çırlak özün zag sayar **(MG).**

Kılmasın bilbilge nisbet şıgrını zagı-sıyah **(Ga).**

ZAGAN (Far. zagen): **1.** Kargaya benzer fakat ondan biraz daha küçük siyah kuş (karatavuk). **2.** Akbaba.

Her zagu-zagandan kebuter olmaz **(MG).**

Sen bir gül sen, gonan zagu-zagandır **(ZT).**

ZAGIF, ZAGIFA (Ar. za'i:f, za'i:fe): Bak. **zagıp.**

ZAGIP, ZAGIPA (Ar. za'i:fe): **1.** Güçsüz, kuvvetsiz, takatsiz, zayıf. **2.** Kadın.

Ésru zagıp: Çok zayıf, çok güçsüz.

Ol zagıpası birle yatdı **(GB).**

Yigidiñ abrayı yagşı zagıfdır **(MG).**

Kişë halal dëldir kişi zagıbı **(Zın).**

Hem köñül aldı zagıp, galmadı hiç tende yarg **(Ga).**

Canıma otlar düşer görsem yüzüñ meşgul,

Bu dagı hem görmesem halım bolar ésru zagıp **(Ga).**

ZAGI-SIYAH (Far. za:g-e siya:h): Bak. **zag.**

ZAGLAMAK: Kılıcı, bıçağı taşa çalmak, keskinleştirmek.

Terk édip Éyranı men, Turanı özüm zaglayıp **(GB).**

ZAGP (Ar. za'f): Zayıflık, güçsüzlük, kuvvetsizlik.

Halatı-zagp: Kötü durum, kötü hâl, kendini kaybetme.

Zagp étmek: Zayıflamak; zayıflatmak; kendinden geçmek.

Zagplık: Zayıf, güçsüz.

Zagplık cismim: Zayıf bedenim.

Lutf kılgıl halatım zagpın görüp, ya rebbena **(Ga).**

Zagp éder köñlüm, yüregimni gözümden gan geler **(Ga).**

Zagplık cismim bolupdır ah çekmekden yeñil **(An).**

ZAGPIRAN (Ar. za'fera:n):Safran, sarı renkli, güzel kokulu bir bitki. Doğu edebiyatında, edebî eser kahramanlarının sararan yüzü safrana benzetilir.

Zagpıran dek bolup, reñkli soldurma **(ŞG).**

Gızıl yüzüm zagpıran dek soldurma **(GS).**

ZAGPLIK (Ar.-T. za'flık): Bak. **zagp.**

ZAHAYIR (Ar. zaha:ir): Bak. **zahıra.**

ZAHHAK (Ar. Zahha:k): Hem Arabıstan (Arabistan)'da yaşayan ve Merdas ismindeki kişinin oğlu olan şahıs hem de Éyran (İran) masallarının kahramanı. Çok kötü huylu ve çirkin biriymiş. Rivayetlere göre, sırtında iki yılan varmış. İran'da hükümdar olunca yılanlarını doyurmak için her gün iki kişiyi yemek olarak verirmiş. Böylelikle birçok aileyi üzüntüye boğmuştur. Sonunda demirci Kĕve (bak.), halkı Zahhak'a karşı kışkırtmıştır. Halk, Zahhak'ı tahttan indirmiş, yerine Cemşit'in oğlu Peridun'u (bak.) hükümdar yapmıştır. Peridun da Zahhak'ı Demavent Dağı'nda bir mağarada astırmıştır.

ZAHIM (Far. zahm): Yara.

Tebibi-ışkdan sordum, köñül zahmına merhem yok **(Ş).**

ZAHIMDAR (Far. zahmda:r): Yaralı.

ZAHIMNĔK (Far. zahmna:k): Yaralı, yaralanan.

Añladıñmı ne cĕhetden bagrımıñ gan oldugın,
Muddagınıñ gussasından bolmuş érdi zahımnĕk **(Ga).**

ZAHIR (Ar. za:hir): **1.** Dış görünüş, şekil. **2.** Belli, açık, aşikâr, ayan. Zahır'ın zıddı batın'dır.

Zahır bolmak: Görünmek, çıkmak.

Zahır étmek: Aşikâr etmek, açıklamak.

Mańa zahır, halkdan pınhan gezerler **(MG).**

Zahırın düzedip, mekrin hatm édip **(K).**

Atını çapganda kim halıdan ot zahır bolur **(Ga).**

ZAHIRA (Ar. zahi:re, ç. zaha:ir): Rezerv, mevcut, stok; mal.

ZAHIRAN (Ar. za:hiren): Görünüşte, dış görünüşüne göre.

Zahıran görseñ, olar bikardır **(A).**

ZAHIT (Ar. za:hid, ç. zuhha:d): Din kurallarına sıkı sıkıya bağlı, dindar; kalender, sofu.

Zahıtlık: Dindarlık, sofuluk

Zikriñ éylĕr zahıtlar, érer tagata meşgul **(Ş).**

Hunuma zahıt ile ĕhli-musulman sadaga **(S).**

Zuhhadı-hanıkah iel ruhbanı-Sumnat **(BH).**

ZAK (Far. za:k): Şap.

Zak çeşim: Mavi göz **(MM).**

ZAKAN (Ar. ç. ézka:n): Çene.

Çahı-zakan: Çene çukuru; bak. **zanahdan.**

Simin zakan: Gümüş gibi (bembeyaz) çene.

Çahı-zakanıñ köñlümdedir mesgeni-hubuı **(An).**

Huplarıñ hubudır nĕzenin diller,
Zakanlarıñ-simin, zülpleriñ-şamar **(MN).**

ZAKGUN (Ar. zakku:m): **1.** Kur'anıkerim'de geçen ve meyvesi günahkârlara verileceği söylenen çok acı bir tür bitki. **2.** Zehir.

Niçelere zĕher-zakgun ıydırler **(MG).**

İçerse zĕhri-zakgumı biler gant **(A).**

ZAL 1 (Ar. za:l): Arap alfabesinin dokuzuncu harfi; ebcet hesabında 700.

Zal-zovkum birle geldim, hızmatıñda durgalı **(An).**

Zal-mende zerre bolmaz kılganım hayru-amal **(K).**

Zal-zelil éylër seni, nebis ugrında bolsañ mıdam **(S).**

ZAL 2 (Far. za:l): İhtiyar, aksakallı; yaşlı kadın.

Dëhr zalım agt kılmış sen hovayı-hirs ile,

Yüz garasıdır saña bu kethudalık kılganıñ **(Ga).**

ZAL 3 (Far. za:l): Sam'ın oğlu ve Éyran (İran) mitolojisinin kahramanlarından biri. Doğduğunda saçları bembeyazmış. Sam bu durumdan utanmış, onu öldürmeyi istemiş ve Zal'ı Élburz Dağı'na atmıştır. Zal, orada Sımrug tarafından beslenmiştir.

Yıllar sonra Sam'ın rüyasına bir yiğit girer ve oğlunun yaşadığını söyler. Ardından onu aramasını buyurur. Sam, Élburz dağına gider. Sımrug onu tanır. Zal'ı ona verir. Baba ve oğlu Sistan'a gelirler. Zal, Rudap ile evlenir. Rüstem adında bir oğlu olur. Rüstem, çok cesur ve yiğit bir kahraman olarak yetişir.

Zal oglunıñ almaz peykam tiri sen **(MG).**

Ne Zal-u ne Lukman çıkar **(MG).**

ZAL 4 (A. za:ll): Yolunu kaybeden, yoldan çıkan.

Şefıgı-asıyanı-zal,

Resulı-ünsi-can-gitdi **(Ah).**

ZALAMNA REBBENA (Ar. zalamna: rebbena:): Ey Allahım! Biz kendimize zulmettik. (Kur'anıkerim'in 7. suresinin 22. ayetinde yer alan bir ibare)

Adam diyban gahrıñ güni her dem "Zalamna rebbena" **(An).**

ZALIM (Ar. za:lim, ç. zalima:n): Zulmeden.

Adavat pişeyi-kine,

Cemıgı-zalıman gitdi **(Ah).**

ZALIMAN (Ar. za:lima:n): Bak. **zalım.**

ZAM (Ar. zamm): Ekleme, katma, karıştırma; ilâve.

Dagı derdim üstige zam boldı... **(LM).**

Misi kılar nukraga zam **(M).**

Mis özün zam étmiş simu-zer bilen **(ZT).**

ZAMAN 1 (Ar. zama:n): Vakit, gün, devir.

Zamanı-hap: Uyku vakti.

Gelipdir bir zaman öter garıplık **(K).**

Zamanı-hap ömri-de hem cismi, canı bolmaz **(Ş).**

ZAMAN 2 (Ar. zama:n): Kefil.

Ne ola lebini tutarısam çün zamanmış **(B).**

ZAMANA (Ar.-Far. zama-ne): Devir, asır.

Éy agalar, aglar men, geldi-geçdi zamana **(MG).**

ZAMANI-HAP (Ar.-Far. zama:n-e ha:b): Bak. **zaman.**

ZAMBIRAK (Far. zenbu:rek): Deve üzerinde taşınan küçük top.

Zambırak, gumrak barlarını **(C).**

ZAMBUR (Far. zenbu:r): Arı.

Zambur asalından, totı şekerden **(G).**

Zambur dey yapışıp tutar bilgenin **(Zın).**

ZAMIR (Ar. zami:r, ç. zama:yır): **1.** Yürek, gönül. **2.** Gönülde gizli sır; mazmun; düşünce, fikir. **3.** Adıl, zamir.

Rövşen zamır: Açık gönüllü; temiz yürekli.

Gamı gitmez anıñ hergiz zamırı pur ılalımdan **(S).**

Husnuñ vaspa getirmez ne kinayat, ne zamır **(B).**

Beyan éyley sen rövşen zamırlı **(C).**

ZANAHDAN (Far. zanahda:n): Çene; gerdan.

Çahı-zanahdan: Çene çukuru (Genellikle şiirde kullanılır.); tasavvufta sevgilinin cefa ile karışık merhameti.

Sibi-zanahdan: Sevgilinin elmaya benzeyen çenesi.

Ogşar alma-zanahdana **(GS).**

Sıya zülpün zanahdana döküpdir **(M).**

Sibi-zanahdanlı, gunça dahanlar **(MG).**

ZANP (Ar. zanb, ç. zunu:b): Günah, kusur.

ZANRU (Far. ze an ru:): Bunun için, buna göre, bu yüzden.

Zanru şikeste gisusı teksir içindedir **(B).**

ZAPAR (Ar. zafar): Yenme, üstün gelme.

Zapar étmek: Yenmek, üstün gelmek.

Zapar tapmak: Yenmek, üstün gelmek.

Bilmenem, bu yol mañа kim ya hatardır ya zapar **(AB).**

At gerek çapmaga, kovsa yetmëge,
Gañrılıp, ganıma zapar étmëge **(M).**

Ya haramı oña zapar tapdımı? **(M).**

ZAR (Far. za:r): **1.** Ağlayan, inleyen. **2.** Âciz, zavallı, güçsüz, zayıf.

Aşıkı-zar: Ağlayan, inleyen âşık.

Lacerem bolmuşam gapıl, hayranam,
Şamu-sëherlerde zaru-giryanam **(HG).**

Kimdir seniñ yoluñda zaru-nezar olmamış **(B).**

Aşıkı-zaram hakıkat, malı-dünyëni netey **(LM).**

ZARAPAT (Ar. zera:fet): **1.** Temizlik; güzellik. **2.** Nükte; tesirli, etkileyici sözler söyleme. **3.** Zariflik, kibarlık, naziklik.

Hem melahatda zarapat ëhli-mehveşler kanı? **(Ga).**

ZARAR (Ar.): Ziyan, kayıp; engel, ayakbağı,

Sizlerge yokdur zararım **(LM).**

ZARBI-DEST (Ar.-Far. Zarb-e dest): Bak. **zarp.**

ZARIF (Ar. zari:f): **1.** Nazik, kibar. **2.** Beğenilir ve nükteli.

Añа bu üç iş gerekdir, éy zarıp **(A).**

ZARK (Ar.): **1.** Sofuların mavi cübbesi. **2. Mec.** İkiyüzlülük, riya.

Zarkı-rıya: İkiyüzlülük ve riya.

Zuht ili köp zarkı-tagat éyledi **(Ga).**

Tebgı şeytandır bu kim zarkı-rıya kılganıñ **(Ga).**

Hırka taşlap, silk étmek zarkı-rıyadan bol halas **(Ga).**

ZARP (Ar. zarb): Vurma, darbe; güç, kuvvet.

Zarbı-dest: Güç, kuvvet; el gücü.

Melikler zarbından durabilmezler **(MG).**

Zarbımdan goşunıñ geler amana **(SH).**

Zarbı-destinde musulman boldı kapır biadat **(Ar).**

ZAT 1 (Ar. za:t): **1.** Şahsiyet, kimse, kişi; bir şeyin aslı; kendi, öz, cevher. **2.** Sahip.

Zatı-agzam: Büyük şahsiyet.

Zatı-pëk: Temiz kalpli.

Zatında söz pëhm éylemez adamga
Müñ manı söyleseñ gadrın hiç bilmez **(MG).**

Hocalar pahr éder aslı-zatına **(MG).**

Beşer nurı-mücessem, mazharı-hak, zatı-agzamdır **(H).**

Mundan ötdi nebi hem mursalı çoh zatı-pëk **(Ş).**

ZAT 2 (Ar. za:d): Arap alfabesinin on beşinci harfi; ebcet hesabında 800.

Zat-zabt birle sorsa ne covap aytmak gerek **(MG).**

Zat-ziyanlıg birle bolgay bu cepakëriñ seniñ **(An).**

Zat-zayıg kılmışam, ger gelse bu aynıl-yakın **(K).**

Zat-zayıg ötgürme ömrüñ, köp nogsan éder **(S).**

ZATI-PËK (Ar.-Far. za:t-e pa:k): Bak. **zat 1.**

ZAV (Far. za:v): Oyuk, çukur; sarp, dik, kaya.

Acdarha éyelër zavuñ yagşısın **(MG).**

Hümmet bilen ötsem ıbadat zavun **(MG).**

ZAVIYA (Ar. za:viya, ç. zava:ya:): **1.** Köşe, kenar, kıyı. **2.** İbadethane, ibadet ile meşgul olunan yer.

Tayınıp gıl köprüsinden zavıya uçsañ gerek **(MG).**

ZAY (Ar. za:): Arap alfabesinin on yedinci harfi; ebcet hesabında 900.

Zay-zahır boldı bu gün köñlümizniñ bir gamı **(AN).**

Zay-zulumda rebbena, agfurlena, dana kerim **(K).**

Zay-zahır étme sırıñ dostuña, duşmanıña **(S).**

ZAYF (Ar.): Misafirlik, ziyafet, akşam ziyareti.

Zayfı-keram: Büyük misafirlik, büyük ziyafet.

Égine sal puşeşi, kıl ıhtıram,

Sal öyüñe, éylegil sayfı-keram **(A).**

ZAYFI-KERAM (Ar. zayf-e kira:m): Bak. **zayf.**

ZAYGAM (Ar.): Arslan.

ZAYIG (Ar. za:yi'): Boşuna, beyhude; harap, bozuk.

Zayıg éylemëñ melhemi **(LM).**

Geçirdik ömrümiz zayıg, yaman işler kılıp şayıg **(Ga).**

Ömür kim ötdi zayıg yetmedi vaslı-vısalıñga **(Ga).**

ZAYIL (Ar. za:il): Yok olan, yitik, zayi olan, dağılan.

Zayıl bolmak: Yol olmak; dağılmak.

Görgen zaman étdi aklımnı zayıl **(GS).**

Aklım zayıldır, huşum yok **(T).**

Siziñ bilen köñlüm bolmasdır zayıl **(AB).**

ZAYIT (Ar. za:id): Artık, fazla.

ZE (Far.): Bak. **zi.**

ZEBER (Far. ziber): **1.** Arap alfabesinde üstün harekesi. **2.** Yukarı, üst.

Élipge met goymalı, dalga zir, nuda zeber **(M).**

ZEBERCET (Far. zeberced): Kıymetli taş.

Yene tagtı-rovan tılla, zebercet **(C).**

Altın, kümüş, zebercet sen boynuna dakar sen **(MN).**

ZEBERDEST (Far. ziberdest): **1.** Eli çabuk; uz, mahir, usta, becerikli, çevik, atik, cilasun. **2.** Hüküm sahibi; cesur, yiğit, kahraman.

Rüstem dek pëlvan zeberdestler **(Misg).**

Galdı duşman zeberdest olup **(ŞB).**

ZEBİH (Ar. zebi:h): **1.** Kesilen veya kesilecek mal. **2.** Kurbanlık.

Aşık oldur kim şahadet gëhide olgay zebih,

Ne üçin mest atlanıp çıkmışdır ol şuhı-melih **(An).**

ZEBUN (Far. zebu:n): **1.** Bîçare, fakir, hâlsiz, âciz. **2.** Yenilen, esir; ehemmiyetsiz.

Pëhm édiñ, halım zebundır, kim kipayat mende yok **(Ş).**

Zebun boldı meniñ halım **(LM).**

ZEBUR (Ar. zebu:r): **1.** Yazıt, yazılı metin. **2.** Davut peygambere indirilen kutsal kitap. Bu kitap hakkında Kur'anıkerim'de bilgiler vardır. Zebur aslında mezâmir adı verilen 150 sureden ibarettir. Bunun için Zebur'a Mezamir-i Davut da denilmektedir. Zebur, öğütlerin, derin manalı ve edebî nitelik taşıyan sözlerin bulunduğu en güzel eserlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Zebur okap, halka nesihat kıldı **(G).**

ZECR (Ar. zacr): Eziyet, cefa; mecbur etme; zorlama.

Zecr çekmek: Eziyet çekmek.

Hasılı-husnuñ cahanda hiç mekanı yok durur,

Ahıratda hem nesibi zecr olur uşşak aña **(Ga).**

ZEDE (Far.): **1.** Vuran, vurulan; vurup, vurarak. **2.** Bıkmış, usanmış.

Zede bolmak: Bıkmak, usanmak.

Ëhli-ëlem boldular peryadu-nalamdan zede **(An).**

ZEFER (Ar.): Bak. **zafar.**

ZEFİR (Ar. zefi:r): Nefes alma; ah çekme, inleme.

Gorkaram men bu alamatdan ola badı-zefir **(Misg).**

ZEHEBNA VADIUL-MAKSAT (Ar. zehebna: va:di-él-maksad): Biz maksat çölüne gittik.

Zehebna vadıul-maksat, vecedna mahu-él-maksat **(Ş).**

ZEHEP (Ar. zahab): Altın.

Kümüşdendir bu ovvalkı toparı,
İkincisi zehep, éy merdi-karı **(A).**

ZEHİ (Far. zehi:): **1.** Güzel; parlak, aydın; ne güzel, ne hoş; kendi yerinde. **2.** Bereket, bolluk, zenginlik.

Saña ragbat kılur iliñ zehi mergubı sendir sen **(Ş).**

Aydar: zehi bar érmiş bu vagtda Kıyan şa **(S).**

ZEHİN (Ar. zehn, ç. azha:n): Düşünme, anlama kuvveti ve kabiliyeti, anlayış.

Zehin étmek: Düşünmek; dikkat etmek.

Zehin étse, biler akıllı bolan **(MG).**

ZEKAT (Ar. zeka:t): Belli bir zenginliğe ulaşan Müslüman'ın yılda bir defa malının kırkta birini fakirlere vermesi şeklinde gerçekleştirilen İslâmî şartlardan biri.

Zekatı-husan: Güzellik zekâtı.

Zekatsız yıgnalan malı bendëniñ **(MG).**

Zekat dervüşe bererler **(G).**

ZEKERYA (Ar. Zekerya:): Dinî rivayetlere göre, İsrailoğullarının peygamberlerinden biri. Bundan yaklaşık 6 asır önce yaşamıştır. Dinî inanışlara göre, düşmandan kaçarken bir ağaç kovuğuna girip yatmış, şeytanın bir hilesi sonucu burada testereyle kesilerek öldürülmüştür.

Ömrümi bihuda geçirdim hebes,
Zekerya pıgamber, ya Hıdır-Ilyas **(MG).**

Yahya, Zekeryanı şehit éyledi küffar **(Ga).**

ZEKİ (Ar. zeki:): **1.** Saf, temiz, pak. **2.** Akıllı, anlayışlı, çabuk ve kolay kavrayan.

Çün üçünci alı-hezret boldı Osmanı-zeki,
Camıgı-kur'anı-agzam boldı ol ër bişeki **(Bah).**

ZELALET (Ar. zela:let): **1.** Yoldan çıkma, bir şeyle aşırı meşgul olma. **2.** Yanılma, yanlış bir fikre düşme, hakikatten ayrılma.

Yada salmaz hayır işin, tapgan zelalatdan nışan **(MG).**

Bes zelalet bahrına gark oldı ol **(A).**

ZELİL (Ar. zeli:l): Sıkıntı çeken, horlanan, muhtaç, fakir, bîçare.

Zal-zelil éylër seni, nebs ugrunda bolsañ, mıdam **(K).**

ZELİLİ (Ar. Zeli:li:): Gurbandurdı-Zelili. 19. asırda yaşamış Türkmen şairlerden biri. (1780/5-1846) Magtımgulı'nın yeğenidir. Hayatı Étrek ve Gürgen'de geçti. Zelili'nin lirik mahiyette birçok şiiri vardır.

ZELLE (Ar.): Kalıntı, artık yiyecek.

Toydan, aşdan iyip-içip élter öyne zellëni **(Ga).**

ZEM (Ar. zamm): Bak. **zam.**

ZEMHERİR (Ar. zemhari:r): Kışın en soğuk vakti.

Badı-zemherir: Kışın en soğuk rüzgârı.

Diydim ki üşbu nepes badı-zemherir olamı **(B).**

ZEMİN (Far. zemi:n): Yer, yeryüzü.

Zemin kaysı, zaman kaysı bilmedim **(SH).**

ZEMİSTAN (Far. zemista:n): Kış.

Zemistana ogşar yazlarıñ seniñ **(GS).**

Hoş öten baharlar hem zemistanlar **(S).**

Gidende zemistan, gelende bahar **(SH).**

Gar, yagmır yagdırıp gezdim zemistan güni **(T).**

ZEMZEM: Kâbe civarında bir kuyu. Dinî rivayetlere göre, bu kuyu Hz. Ibrayım Halıl zamanında yani Milâtttan 2600 yıl önce kazılmıştır. Bazı rivayetlere göre, zemzem, Ismayıl peygamberin ayaklarını yere vurması ile ortaya çıkmıştır. Bu kuyunun suyu kutsal sayılmaktadır.

Lebleriñden oldı ol şirin zemzem **(GS).**

ZEMZEME (Ar. zamzama): **1.** Ateşperestlerin sessizce ettikleri dua. **2.** Türkü; şarkı, türkü söyleme.

Zemzemeyi-ışk: Sevgi şarkısı.

Gopdı yene köñlümde zemzemeyi-ışk **(B).**

ZEMZEMEYİ-IŞK (Ar. zemzeme-ye ışk): Bak. **zemzeme.**

ZEN (Far. ç. zena:n): Kadın.

Yagşı zen barsa pis ëre,

Ömrüni yakan yalıdır **(Z).**

Zenan, merdan yıglaşıp, razılaşıp bolanda **(K).**

ZENAHDAN (Far. zenahda:n): Bak. **zanahdan.**

ZENBİL (Ar. zenbi:l): Zembil.

Insıñ-cınıñ patışahı,

Ol hem zenbil dokap geçdi **(MG).**

ZENBUR (Far. zenbu:r): Bak. **zambur.**

ZENBURHANA (Far. zenbu:rha:ne): Arı kovanı.

Kanda zenburhana bolsa, bal oşol yerde bolar,

Munda zenbur yokdur, bu şirin balıñ nedir **(Nesimi).**

ZENCEBİL (Ar. zencebi:l): **1.** Hindistan'dan getirilen güzel kokulu bir bitki. **2.** Cennette bulunan bir arkın adı.

Seyr étdi selsebil, zencebil bile **(MG).**

Dahı bir arık anda selsebildir,

Birisi dahı anda zencebildir **(A).**

ZENDE (Far.): Bak. **zinde.**

ZENEP (Ar. zeneb, ç. ézna:b): Kuyruk.

ZENP (Ar. zenb, ç. zunu:b). Günah, suç.

ZEÑ (Far. zeng): **1.** Pas. **2.** Çan. **3.** Kir, toz.

Zeñ bolmak: Paslanmak.

Dodagna zeñ çıkar içi mis bolsa **(T).**

Saklamasañ, köñül gözüñ zeñ bolar **(MG).**

ZEÑGAR (Far. zenga:r): **1.** Pas; kirli, pis. **2.** Sarı ve yeşil karışımı bir renk. **3. Mec.** Kaygı, keder, gam.

Tartar özüñ özüne, ovsunçı zeñgardır çilim **(MG).**

Köñlümiñ zeñgarın hiç kim açmadı **(LM).**

ZEÑGİSTAN (Far. zengista:n): Zenci ülkesi, Afrika.

Dört müñ saklap, Sencap, dört müñ Zengistan **(MG).**

ZEÑÑİ (Far. zengi:): Zenci, kara yağız kimse.

Dövüşe çıkdı zeññiler **(MG).**

ZEÑÑİ BABA (Far.-T. Zengi:ba:ba): Zeññi Ata. Süleyman Hekim Ata (bak.)'nın şakirdi, meşhur şeyhlerden biri. Gerçek adı bilinmemektedir. Çirkin ve kara yağız birisiymiş. Halk arasında keramet sahibi bir insan olarak bilinir. Ahmet Yasavı'nın üstadı olan Baba Arslan'ın neslindendir. Onun ataları da sofudur. Zeññi Baba, Hekim

Süleyman Ata öldükten sonra, onun karısı Anbar Éne ile evlendi. Zeññi Baba'nın babası Abdılmëlik Hoca'nın oğlu Tëç Hoca'dır. Abdılmëlik ise Ahmet Yasavı'nın şakirdi Mansur Ata'nın oğludur. Mansur Ata'nın babası da Baba Arslan'dır.

Zeññi Baba sığır çobanlarının, Çopan Ata ise koyun çobanlarının koruyucusuymuş. Zeññi Baba 1258'de vefat etti. Mezarı Taşkent civarında Zeññi Ata adı verilen yerdedir. Onun fikirlerini devam ettiren dört şakirdi vardır: Uzın Hasan, Seyit Ahmet, Bedriddin (Bedir Ata), Sadriddin (Sadr Ata).

Zeññi baba hakına bagış éyle günëhimni **(Z).**

Bahaveddin, Mirkülal,

Zeññi babanı görsem **(MG).**

ZER (Far.): Altın.

Simu-zer: Gümüş ve altın.

Zeri-caparı: Saf altın.

Zeri-halıs: Saf altın.

Akılsız ërler zer bilen yazılan bet hata meñzer **(MG).**

Zınharı dïyr, bakma zere **(Zın).**

Goymañ hazına simu-zer **(Ş).**

Pëk éder ışkañ bakıp zeri-halıs kimi,

Gayıbı dek set hezaran pasıkı-nëpëkini **(Ga).**

ZERAGAT (Ar. zera:'at): Ekiş, ekicilik, tarım.

Bizeragat: Ekinsiz, ekilmemiş.

Kabılı-zeragat: Ekime müsait, ekmeye uygun.

Yagnı mezruglar içinde katga yer,

Goymagaylar bizeragat, bisemer **(A).**

Yeri bihet érer, kabılı-zeragat.

ZERAPAT (Ar. zera:fet): Bak. **zarapat.**

ZERBAP (Far. zerba:ft, zerbeft): **1.** Altın ile dokunan. **2.** Sırmalı.

Yaraşar atlas don, énçeme zerbap **(Misg).**

Cul éyleseñ atlas bilen zerbabı **(S).**

Yene halat üçin atlası zerbeft **(C).**

ZERBEFT (Far.): Bak. **zerbap.**

ZERDALI (Far. zerda:lu:): **1.** Zerdali. **2.** Erik ağacı.

Zerdalı sayasında Mëtëci tarıp étse **(M).**

ZERDAP (Far. zerda:b): **1.** Sarı su. **2.** Öd, safra.

Meniñ canım zerdap boldı bu yerde **(ZT).**

İçirler olara humı-zerdap **(C).**

ZEREFŞAN (Far. zer éfşa:n): **1.** Altın sepilen, altın saçılan; altınla kaplanan; altın saçan. **2.** Çiçek adı; nehir adı.

Zerefşan gulpagın gerdene döküp **(LM).**

Ak golunda zerefşana **(T).**

ZERENDUT (Far. zer éndu:d): Altın ile kaplanan, altın suyuna batırılan.

Camı-zerendut: Altın suyuna batırılan kâse.

Gül cismiñ üçin bagrım érip, camı-zerendut,

Hasret ile hammam için yanıp çıkadır düyt **(KO).**

ZEREÑ (Far.): Çevik, atik, yetenekli, kabiliyetli, mahir; keyifli, şen, neşeli.

Yagşı yoldaş bolsa, keypiñ zerendir **(Z).**

ZERER (Ar. zarar): Zarar, ziyan.

Bu şumlugım, yaranlar, öz canıma zererdir,

Özüñ afu étmeseñ, günëhim bihatardır **(Mag).**

ZERG (Ar. zer'): Ekin, ekiş; ekilen yer.

Aydı bul şah ol zerg éyesige,

Ney üçin ékdiñ ékin ol yol üstüge **(A).**

ZERİ-CAPARI (Far.-Ar.): Bak. **zer.**

ZERİ-HALIS (Far.-Ar. zer-e ha:lis): Bak. **zer.**

ZERKEŞ (Far.): Altın ile kaplanan, altın ile bezenen.

Atlarıñ serkeşdir, donlarıñ zerkeş **(Kēt).**

ZERNİGAR (Far. zerniga:r): Altın ile bezenen, altın suyuna batırılan, altın ile kaplanan.

Reñbe-reñ, agu-gızıl geymiş tamamı zernigar **(Ş).**

Dürri-yakut zernigar sandıkçalar **(A).**

Gördi bir guş zernigēr **(MG).**

ZERRE (Ar.): Çok küçük parçacık, en küçük parça.

Zerreyi: Bir zerre, bir parça.

Müñ hünērden zerre dövlet yagşıdır **(MG).**

Ya ki diyr sen günge düşen zerreyi **(A).**

ZERREVAR (Ar.-Far. zerreva:r): Zerre gibi.

Vasl hurşıdın dilēp, cismim bolupdır zerrevar,

Ömürdir, bıgtımadu, canga yokdur ıgtıbar **(An).**

ZERRİN (Far. zerri:n): Altından yapılmış, altın.

Zerrin kemer: Altın kemer.

Zerrin otaga: Altın taç.

Geyipdir zerrin lıbasın **(ŞB).**

Sayat han zerrin kemerini biline guşap... **(SH).**

Başında karkara, zerrin otaga **(D).**

ZERRİNE (Far. zerri:ne): Altından yapılan.

Kanı şahanı-dirine,

Başıda tēci-zerrine **(Ah).**

ZERT (Far. zerd): Sarı, soluk, solgun.

Royı-zert: Sararan yüz, soluk yüz.

Zert olmak: Sararmak.

Bir kişi yok men kibi zerdu-ésiru-müstement **(An).**

Bellidir aşıkıñ royı-zerdinden **(LM).**

Yandı yüregim, zert oldı **(ŞG).**

ZERURET (Ar. zeru:ret): Bir işi yapmaya mecbur olma, mecburiyet.

"Zat"-zeruret günde bolsa arşı-agzam sayavan **(Aş).**

ZE SEMA (Far.-Ar. ze sema:): Gökten, gökyüzünden; yukarıdan.

Ze sema semek: Gökten balığa kadar. Eski düşünceye göre, yeryüzü bir balığın üstünde dururmuş. Burada gökten yerin üstünde durduğu balığa kadar anlamında kullanılmıştır.

Davutnıñ élgide demir mum dek érdi,

Mahlukı-Süleyman ze sema ta semek érdi **(An).**

ZEYEN-NES-SEMA (Ar. zeyen-nes-sema:): Biz bezedik gökyüzünü; göğün bezeği.

Nuktayı-halıñ yüzünde misli zeyen-nessema **(ZT).**

ZEYNELABIDIN: İmam Husayın'ın oğlu Alı. (658-713) Şiîlerin dördüncü imamı. "Zeynelabıdın, Seccat, Seyyidis-sacidin" gibi lâkapları vardır.

Bir çaha atdılar Dımışk şēhrinde,

Zeynelabıdına bagışla bizni **(MG).**

ZEYNELARAP (Ar. Zeyn-él-arab): Yakın Doğu ve Orta Aziya (Asya)'da rastlanan dinî nitelikte bir destan. Bu destanın Türkmence varyatının sahibi Nurmuhammet-Andalıp'tır. Bu hususta eserin Duşanbe'de bulunan el yazması nüshasında bilgi vardır.

ZEYNEP (Ar. zaynab): Hz. Muhammet'in üvey oğlu Zeyit'in hanımı. Hz. Muhammet çeşitli sebeplerden dolayı daha sonra Zeynep'i kendine nikâhlamıştır.

ZĒHER (Far. zēhr): Zehir.

Zēhri-mar: Yılan zehri.

Cana degse garrılıgıñ zēheri **(MG).**

Cana barabardır zēhri-mar bile **(Aş).**

ZËHMET (Ar.): Kaygı, tasa, huzursuzluk, sıkıntı, eziyet.

Çendan ki cepa tıgı zëhmetlerini görmüş **(Ga).**

ZËHRA (Ar. Zahra:): Hz. Muhammet'in kızı Patma'nın lâkabı.

Bir Zëhra, on iki imamı gördüm **(MG).**

ZËHRALUT (Far. zehr a:lu:d): Zehirli, zehir sürülen, zehirlenen, zehir bulaşmış.

Tıgı zëhralut: Zehir sürülen kılıç.

Tıgı-zëhralut ile, yüz müñ gazap birle gelip,
Canıma cövrü-cepa, çün goymadı dermanımı **(An).**

ZËHRAP (Ar. zehra:b): Zehir suyu, zehirli su.

Leyli hövesinden başım guşlarga boldı aşıyan,
Zëhran idi içgen aşım, yutgan höregim érdi gan **(LM).**

ZËHRE (Far.): **1.** Öd, safra. **2.** Cesurluk, yiğitlik.

Bismilla diyp, melgun zëhresin yarsam **(M).**

ZËHRİ-MAR (Far. zëhr-e ma:r): Bak. **zëher.**

ZËKİR (Ar. za:kir): **1.** Zikreden, anan. **2.** Allah'ın sıfatlarını, adlarını tekrar tekrar söyleyen. **2.** Hikâye eden, beyan eden.

Dil zikrinde zëkirdir, köyünde peyam éylër **(Misg).**
Cümle zëkirler üze rahmet yagar **(A).**

ZIBAN (Far. zeba:n): Dil; söz.

Bizıban: 1. Dilsiz. **2.** Hayvan.

Zıbanı-can: Gönül dili; yürekten, içten.

Sözlemëge söz bile, dahanda zıban berdi **(MG).**
Ak bilekli akca gız, dilim geldi zıbana **(K).**
Söyleyen can ëhli derdin kim zıbanı-can ile,
Ne bolur ol tilni bir til söyleyen tekrardan **(Ga).**

ZIBANA (Far. zeba:ne): Alevin yukarı yükseltilmesi.

Zıbana çekmek: Yukarı kaldırmak, (ateşi) güçlendirmek.

Işk çekdi zıbanasın, yakıp, örtëp kül étdi **(MG).**

ZIBANI (Far. zeba:ni:): Dile ait, dil ile ilgili.

Ilmı-zıbanı: Dil ile öğrenilen ilim.

At bereler ılmı-zıbanı aña **(A).**

ZIBANI-CAN (Far. zeba:n-e ca:n): Bak. **zıban.**

ZIBANI-HAL (Far.-Ar. zeba:n-e ha:l): Bak. **zıban.**

ZIBANIYA (Ar. zaba:ni:ye): Dinî düşünceye göre, eziyet eden melekler.

Zıbanıya, melekler,
Gollarında gürz dëlmi **(MG).**
Zıbanıya melekler gürzini tutmuş **(MG).**

ZILIHA (Ar. Zuleyha:): Bak. **Züleyha.**

ZINAT (Ar. zi:net): Bezek, süs.

Gündize gün zınat, gicëge mahtap **(MN).**

ZINDA (Far.): Bak. **zinde.**

ZINDAN (Far. zinda:n): Zindan.

Niçe yıllar zından içre yatıldı **(MG).**

ZINHAR (Far. zinha:r): **1.** İhtiyatlı ol, uyanık ol, haberdar ol. **2.** Sığınak, koruma. **3.** Sakın, aman.

Zınhar, düşmën namartlarıñ goluna **(MG).**
Bolma zalım, ıbrat algıl, zınhar **(A).**

ZINHARI (Far. Zinha:ri:): 19. asırda yaşamış Türkmen şairlerden biri. (1791-1880) Adı Abdırahım'dır. Demirci olduğu için Usta Rahım adıyla tanınmıştır. Çeşitli konularda birçok eseri vardır. Satirik mahiyette ve sosyal konuları işleyen şiirleri oldukça ehemmiyetlidir.

ZINHARLAMAK (Far.-T.): Sızlanmak, ağlamak, koruyucu beklemek.

ZIT (Ar. zidd): Bak. **zit.**

ZIYA (Ar. ziya:): Işık, parıltı, aydınlık.

Êhli-ziya: Münevver, aydın, okumuş.

Zıya bermek: Işık vermek.

Yayıldı êleme subhuñ zıyası **(C).**

Gözlerinde bolgay ol nurı-haya,

Hem rehimdil bolgay ol êhli-ziya **(A).**

Çıragı-husnı aftapga zıya berur érdi **(GS).**

ZIYADA (Ar. ziya:de): Artık, fazla, çok; özgün, diğerlerinden farklı.

İki urdur bir-birinden zıyada **(ZT).**

Bolşundan hem zıyadarak édip aytdı **(LM).**

ZIYAPAT (Ar. ziya:fet): Misafirleri yemekli, eğlenceli ağırlama, toy, şölen.

Dürli zıyapatlar her şamu-saba **(S).**

Saña bu éşret her gice zıyapatdır **(MN).**

ZIYARAT (Ar. ziya:ret): **1.** Gitme, görmeye gitme. **2.** Secde etme; hacca gitme.

Zıyarat étmek: 1. Görmek. **2.** Secde etmek, gidip tazim etmek.

Bir zıyarat édebilmedim, balam **(Kêt).**

ZIYAT (Ar. ziya:d): Çok, fazla, artık.

Algırlıgıñ zıyat érer börüden **(K).**

Zİ 1, ÉZ (Far. ze): -dan, -den.

Zi sına: Sineden.

Hılalı énguştı-énvaraş zi sına **(Ş).**

Zİ 2 (Ar. zi:): Sahip.

Zi-gımat: Kıymetli, değerli.

Zi-ruh: Canlı.

Zİ 3 (Ar. za:): Arap alfabesinin on birinci harfi, ebcet hesabında 7.

Zi-zülpüñ tarına baglandı bu köñlüm guşı **(An).**

Zi-zar-zar yıglar men, gelse bir mergi-acal **(K).**

Zi-zekat ber malıñızdan-başıñızdan éy ganı **(S).**

ZİB (Far. zi:b): Bak. **zip.**

ZİBA (Far. zi:ba:): Güzel.

Zibalık: Güzellik.

Niçe yaru, hemdemi, ruhsarı-zibalar bilen **(GS).**

Éy mêhriban ziba senem **(ZT).**

Herniçe dünyê nazarga düşse zibalık bile **(Ş).**

ZİBER (Far.): Bak. **zeber.**

ZİBERCET (Far. ziberced): Bak. **zebercet.**

ZİBERDEST (Far.): Bak. **zeberdest.**

ZİBİ-ZINAT (Far.-Ar. zi:b ve zi:net): Süs, güzellik.

Zibi-zınat, têci-dövlet, genci-pınhan, mundadır **(Ş).**

Ürgenciñ ilidi zibi-zınatım **(AB).**

ZİBİ-ZİVER (Far. zi:b ve zi:ver): Süs, güzellik.

Tahır-Zöhrêniñ zibi-ziverden geyen donlarına tomşa édip... **(ZT).**

ZİBU-ZİN (Far. zi:b ve zi:n): Bak. **zibi-zınat.**

Mahzanımda dolı bolsa yüz müñ élvan zibu-zin **(S).**

ZİD (Ar. zidd): Bak. **zit.**

ZİKR (Ar.): **1.** Hatırlama, anma. **2.** Allah'ın adını ve sıfatlarını tekrar tekrar söyleme.

Zikr étmek (éylemek): Hatırlamak; dua etmek.

Zikru-sena: Dua ve övgü.

Adam oglı pikriñ, zikriñ **(MG).**

Dervüşler zikru-sena aydıp... gabır başına bardılar **(ZT).**

ZİL 1 (Ar. zill): Gölge; koruma, sahip çıkma.

Zilli-ıkbal: Baht gölgesi.

Zilli-sehap: Bulut gölgesi.

Başıda sayadır, zilli-sehabı **(C).**

Yaşa hurrıyetiñ zillinde, has ol, aama baş égme **(H).**

ZİL 2 (Far. zi:r): Bak. **zir.**

ZİL 3 (Ar. zil'): Yan, taraf; kaburga.

ZİL 4 (Far.): Zil, çan.

Yedi kiriş, yetmiş perde,
Sazı birdir, zilleri kırk **(Şab).**

ZİLLE (Ar. zillet): **1.** İğrençlik, pislik, tiksindiricilik, kötülük. **2.** Küçük görülme, hürmet ve itibar görmeme. **3.** Hakirlik, horluk, hor görülme.

Men bu yolda munça zille bolmuşam **(MG).**
Dertdir bu canıñ zilleti,
Saglık anıñ soltanıdır **(MG).**

ZİLLET (Ar.): Bak. **zille.**

ZİLU-BAM (Far. zi:r ve bem): Bak. **ziru-bem.**

ZİLZİLE (Ar. zelzele): **1.** Yer sarsıntısı. **2. Mec.** Kavga.

Zi-zilzile düşüp başa,
Gözüñ dolmaz ganlı yaşa **(KB).**

ZİMMİ (Ar. zimmi:): İslâm'a değil de başka bir dine uyanlar.

ZİMİSTAN (Far. zimista:n): Bak. **zemistan.**

ZİN (Far. zi:n): Altın, yaldız.

Zin éylemek: Sırma dikmek, sırmalamak.

Çekerler gızıldan zini biléni **(MG).**
Atı on iki, zini üç **(Ş).**
Rahşı-ışkıñ anlara zin éylegil **(A).**

ZİNDE (Far.): Diri, canlı.

Zinde dil: Mutlu, sevinçli.

Zindelik: Dirilik.

Her köñül ki hak yolında zindedir **(MG).**
Köpi ölüp galdı, az çıkdı zinde **(Z).**

ZİNDEGANI (Far. zindega:ni:): Yaşayış; dirilik; hayat.

Hayat-zindegani Kereme kerem éylépdir **(AK).**

ZİNE (Far. zi:ne): Basamak, merdiven.

Bu altın köşgüñe zineme-zine, sallanıp çıkışıñ mübérek bolsun **(Gövher Gız ve Şiralı Beg)**

ZİNKEŞ (Far. zi:nkeş): Eyer çekisi.

Zinkeşi zerbapdan olgan, gırmızı cullı bedev **(M).**

ZİP (Ar. zi:b): Bezek, süs.

Bu zişti ziveri-zip **(MG).**

ZİR (Far. zi:r): **1.** Aşağı; alt. **2.** Sazın ince teli. **3.** Arap ve Fars alfabesinde esre harekesi.

Ziri-pay: Ayak altında.

Ziru-bem: Tiz ve pes ses, inceden kalına ses tonu.

Ziru-ziber: **1.** Aşağı yukarı, alt üst. **2.** Dolaşık, karışık, düzensiz. **3.** Büyük küçük.

Dildi dagların zirini **(MG).**
Anları panı kılıp, héki-zemin zir éyledi **(Ş).**
Élibe met goymadı, dala zir, nunga ziber **(M).**
Ziri-pay étseñiz Irak-Ispıhanı **(MG).**
Saz kimin tartılıp, ziru-bem bolup **(ZT).**
Onuñ hökmündedir ziru-ziberler **(SH).**
Her tarı zilden çekilen **(M).**

ZİRA (Far. zi:ra:): Çünkü, bunun için, buna göre.

Zira ki görerler sucı özümde degilmi **(B).**

ZİRAGAT (Ar. zira:a't): Ekin ekme, çiftçilik.

Günde béş vagt goyup, éyle ziragat **(MN).**

ZİRDEST (Far. zi:rdest): El altındaki kimse, bağımlı; hizmetkâr; birinin hâkimiyeti altındaki kimse.

Zirdest bolmak: Birine bağımlı olarak yaşamak.

Kıldı güvga, étdi cencel çün bizge zirdest bolup **(GB).**
Miyesser éylegil hümmet semendin bizge ziri-dest éylép **(LM).**

ZİRE (Far. zireh): **1.** Zırh; kalkan. **2.** Halka, küpe.

Cübbe, cövşen, zire-sovut **(MG).**

ZİREK (Far. zi:rek): Çevik, atik, becerikli, kabiyetli, çalışkan, gayretli, usta, akıllı, anlayışlı.

Hemme érkanlarınıñ zireki sen **(C).**

ZİRİ-DEST (Far. zi:r-e dest): Bak. **zirdest.**

ZİRİ-PAY (Far. zi:r-e pa:y): Bak. **zir.**

ZİRU-BEM (Far. zi:r ve bem): Bak. **zir.**

Zİ-RUH (Ar. zi:ru:h): Bak. **zi 2.**

ZİRU-ZİBER (Far. zi:r ve ziber): Bak. **zir.**

ZİŞT (Far.): Çirkin, kötü; sakat, malûl; kaba.

Bu zişt, ziveri-zip **(MG).**

ZİT (Ar. zidd): Ters, karşı, zıt.

Zitden: Karşılıktan; bile bile, bilerek.

Boldı kapır zit saña ismi-mukarrabın mü'minun **(MG).**

Aşık bolan aşmaz hetden,

Bir dessan yazmışam zitden **(Ş).**

ZİVER (Far. zi:ver): Bezek, süs.

Zeri-ziver bile mahlıkga layık **(C).**

Sünnet ile zahırın ziver kıla **(A).**

ZİYA (Ar. ziya:): Bak. **ziya.**

ZOLI (zo:lı): Esirlerin boynuna geçirilen büyük bir halkası olan zincir.

Bendi édip, zolı salsam boynuña **(Mag).**

ZOVAL (Ar. zeva:l): Ziyan, zarar.

Bizoval: Ziyansız.

Men-menligiñ ahır zovalı bardır **(ŞG).**

Neyyiri-cahı-cemalıñ bizoval **(BH).**

ZOVK (Ar.): **1.** Heves, istek, arzu. **2.** Keyif, eğlence; ince duygu.

Gel, otur gaşımda sen, zovkı-cemalıñ göreli **(MN).**

Görmedim zovkı-sapanı **(SH).**

ZOVRAK (Ar. zavrak): Kayık, sandal.

Gözüm yaşı meniñ derya bolupdır,

Ki cismim zovrakdır mellahı-arvah **(Ga).**

ZOVVAR (Ar. zavva:r, t. za:ir): Ziyarete gidenler, kerametli yerleri gezenler.

Sıpayı-horasan zovvarı élem **(MG).**

ZÖHRE (Ar.): **1.** Yıldız adı; Venüs. **2.** "Zöhre-Tahır" destanının baş kahramanı.

Bilbil ovazlı, Zöhre yıldızlı **(SH).**

Zöhre kimin girsem baga **(ŞG).**

Misli ol Tahır Zöhréni,

Söven dek sövmüşem seni **(MG).**

ZÖHRE VE TAHIR: Birçok doğu halkı arasında yayılan masal. Bu masalı ilk defa 17-18. asırlarda yaşayan Özbek şair Sayyadı işlemiş, "Tahır ve Zöhre" destanını yazmıştır. 19. asırda ise Türkmen klâsik edebiyatı şairlerinden Mollanepes, "Zöhre-Tahır" destanını yazmıştır. Bu iki destanı karşılaştırırsak Mollanepes'in Sayyadı'dan etkilendiğini söyleyebiliriz. Hatta iki şairin bazı mısralarının aynı olduğu da görülmektedir.

Misli ol Tahır Zöhréni,

Söven dek sövmüşem seni **(MG).**

ZÖVCE (Ar. zavca, ç. zeveca:t): **1.** Çift, eşit, denk, aynı. **2.** Nikâhlı kadın, eş.

İmiş ol şah Gürgin zövcesi hamıl,

Éger ondan ogul, ger bolsa hasıl **(Bah).**

ZÖVÇ (Ar. zövc, ç. ézva:c): **1.** Çift, eşit, denk, aynı. **2.** Koca.

Bu Süleyman kim meniñ zövcüm érer **(A).**

Hem ézvacı nebiniñ afzalıdır **(C).**

ZÖVECAT (Ar. zeveca:t): Bak. **zövce.**

ZU (Ar. zu:): **1.** Bak. **zi 2. 2.** Sahip.

Zul-celal: Ululuk sahibi olan Allah.

Zul-funun: İlimlerin, hünerlerin sahibi, çok ilim bilen, çok hünere sahip olan.

Zul-karneyn: İki boynuzlu; dünyanın iki bölümünü yani doğu ve batıyı sahiplendiği için Aleksandr Makedonsky (İskender)'e verilen lâkap.

Zul-kerem: 1. Kerem sahibi, cömert, eli açık. **2. Mec.** Allah.

Zul-kibriya: Büyüklük sahibi; Allah.

Zul-lisaneyn: İki lisan sahibi, iki dil bilen.

Zul-minen: Minnetler sahibi, merhamet sahibi, iyilik eden.

Zul-pazl: İlim sahibi, âlim.

Bende diyr, kim utanur men zul-celal **(A).**

Aldaganga dünyëniñ, éy zul-funun **(A).**

Razı bolsun şübhesiz ol zul-kerem **(A).**

Éy, ademden ëlemi möcvut éden zul-kibriya **(Ga).**

Patışalık dövletin ol zul-minen **(A).**

Hacatım senden rova alla-zul-pazlıl-azım **(Ga).**

ZUBEYR (Ar. Zubeyr): Sahabeden biri. Birçok savaşa katılmış ve Mekge (Mekke)'nin fethinde de bulunmuştur. Müsür (Mısır)'ün alınmasında Amr ibn As'a yardım etmiştir. Hz. Osman öldükten sonra kendisini bir yeri idare etmekle görevlendirmediği için Hz. Alı'ya karşı çıkmıştır. Zubeyr, Cemel Savaşı'nda (656) şehit edilmiştir.

Hem Talha hormatına, Zubeyr hormatına **(Z).**

ZUBIN (Far. zu:bi:n): Zıpkın.

ZUHHAT (Ar. zuhha:d): Bak. **zahıt.**

ZUHR (Ar. zuhr): **1.** Öğle, öğle vakti. **2.** Öğle namazı.

Bëş namazını bëş pıgamber kıldı binyat, éy hekim,
Fecri Adam, asrı Yunus, zuhrı kıldı Ibrahım **(GB).**

ZUHT (Ar. zuhd): **1.** Dünya işlerini bırakıp kendini ibadete verme. **2.** Kendine hâkim olma, ölçülü davranma; tasavvufta birinci merhalenin üçüncü derecesi.

Zuhdu-varag: 1. Sofuluk ve dünya nimetlerini umursamama. **2.** Tasavvuf terimleri.

Ilım okıp, artdırsa zuhdu-varag,
Tañrısıga mislı étgendir hadag **(A).**

ZUHUR (Ar. zuhu:r): Ortaya çıkma, aşikâr olma.

Zuhur bolmak: Ortaya çıkmak, aşikâr olmak.

Halk éra kutbı-zaman bolgay zuhur **(A).**

Ol dogalar éseri bolgay zuhur **(A).**

ZULAL (Ar. zula:l): Saf, katıksız, içimi güzel su.

Abı-zulal: Bak. **ab.**

Ne şekerden damgan abı-zulal sen **(ZT).**

ZUL-CELAL (Ar. zul-cela:l): Bak. **zu.**

ZUL-FUNUN (Ar. zul-funu:n): Bak. **zu.**

ZULHAYAT (Ar. zul-haya:t): Bak. **zu.**

ZUL-KARNEYN (Ar. zul-karneyn): Bak. **zu.**

ZUL-KEREM (Ar. zul-kerem): Bak. **zu.**

ZUL-KİBRİYA (Ar. zul-kibriya:): Bak. **zu.**

ZUL-LİSANEYN (Ar. zul-lisa:neyn): Bak. **zu.**

ZULMAT (Ar. zulmet, ç. zuluma:t): Karanlık.

Nëdeyin, zulmat éra men zarı-giryan galmışam **(ZT).**

Dolupdır Marı yurdı köp zulm ile zulmatdan **(S).**

Yagtı salar gider zulmat tününde **(MG).**

ZUL-MİNEN (Ar.): Bak. **zu.**

ZUL-PAZL (Ar. zul-fazl): Bak. **zu.**

ZULUM (Ar. zulm): Eziyet, cefa, işkence.

Zulmı artdı zalımıñ hiç köñülge rehim étmez **(MG).**

ZULUMAT (Ar. zuluma:t): Bak. **zulmat.**

ZUMERRET (Far. zumurred): Yeşil renkli, kıymetli bir taş, zümrüt.

Ki yakutu-zumerret, lu'lu'y-mercen **(C).**

ZUNNAR (Ar. zunna:r): Bak. **zünnar.**

ZUNNUN 1 (Ar. zun-nu:n): (Zu: Sahip. Nun: Balık.) Balık sahibi; balık dostu. İsrailoğullarının peygamberlerinden biri olan Hz. Yunus (bak.)'un lâkabı. Onun hakkında çeşitli rivayetler vardır. Yunus, Neyneva (Niniva, Ninova)'da bir grup insanla beraber bir gemiye bindi, fakat gemi hareket etmedi. Gemide bulunanlardan birini denize atmak için kur'a çekildi. Kur'a Yunus'a çıktı. Onu denize attılar. Allah'ın kudretiyle büyük bir balık gelip onu yuttu. Balık günlerce Yunus'u karnında taşıdı. Sonunda onu sahile çıkarıp bıraktı. Yunus halkının arasına gelip onlara önderlik yapmaya başladı.

ZUNNUN 2 (Ar. Zun-nu:n): Zunnun él-Müsri. 9. asırda tasavvufun esasını teşkil edenlerden biri. İmam ibn Melik'in şakirdidir. Hâl (kendinden geçme, vecit) hakkında "Tertibil-ahval" adlı bir eser yazdı. Zunnun, 860'ta vefat etti.

ZUNNUREYN (Ar. zunnu:reyn): Bak. **zünnureyn.**

ZUNUP (Ar. zunu:b): Bak. **zanp.**

ZUT (Far. zu:d): Çabuk, tez, acele.

Zut gitmek: Çabuk gitmek.

Zaman ötmey ki geldi zut édiban **(C).**

ZÜBDE (Ar. zubde): Seçilip alınan, seçilmiş, seçme, en güzel.

ZÜCACI (Ar. zuca:ci:): Sırçadan, sırçadan yapılan; camdan, camdan yapılan.

Camı-zücacını göz-ciger ganı ile **(B).**

ZÜHEL (Ar. zuhal): Saturn (Satürn), Fars dilinde Keyvan denilmektedir. Yupiter (Jüpiter) dışındaki bütün gezegenlerden büyüktür. Tahminen Dünya'nın 700 katı kadardır. Çevresi parlak bir halka ile çevrilidir. Eskiden bu yıldız bahtsızlık ve uğursuzluk ifade etmekteydi.

ZÜLCELAL (Ar. zul-cela:l): Bak. **zu.**

ZÜLEYHA

ZÜLHAYAT (Ar. zul-haya:t): Diri, canlı.

Kimde kim yokdur zekat, yokdur salat,
Gel, éşit bu sözleri, éy zülhayat **(A).**

ZÜLKEREM (Ar. zul-kerem): Bak. **zu.**

ZÜLMİNEN (Ar. zul-minen): Bak. **zu.**

Işk éra ölsem pırakıñ deştide ya zülminen,
Éylegil Mecnun mazarı birle gabrım hem vatan **(Ga).**

ZÜLP (Ar. zulf): Saç; kadınların saçı.

Şol gözeliñ sıya zülpüñ örmeli **(MG).**

ZÜLPÜKAR (Ar. zulfaka:r): **1.** Hz. Alı'nın kılıcı. Bu kılıç aslında As'a ait olup, Bedir Savaşı'nda As öldürülünce Hz. Muhammet'in olmuş, ondan sonrada Hz. Alı'ya geçmiştir. Zülpükar, zü "sahip" ve fakar "omurga" kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Bu kılıcın arkası omurga şeklinde yapıldığı için ona Zülpükar adı verilmiştir. Sonraları bu kılıca iki yüzlü, iki taraflı kılıç da denilmiştir. **2.** Omurgalı, iki yüzlü.

Çaldı zülpükarı, bagladı bendi **(SH).**

Gambarıga kim hamayat zülpükarı haydarı **(Ga).**

ZÜNNAR (Ar. zunna:r, ç. zena:ni:r): Kuşak; ateşperest din adamlarının kuşağı. Eskiden Müslüman ülkelerde yaşayan Hristiyanların hangi dinden olduklarını belirtmek üzere taktıkları belli renklerdeki kuşak.

Zünnar urmuşam bilime **(MG).**

Agzı gunça, dişleri dür zülpi zünnarım oyan **(ZT).**

Baglayalı bilime bir gara zünnarı-ışk **(B).**

Ak yüzünden burum-burum dökülen,

Sıya zülpı zünnarımga yetişdim **(GB).**

ZÜNNUN (Ar. Zun-nu:n): Bak. **Zunnun.**

ZÜNNUREYN (Ar. zunnu:reyn): **1.** İki nur sahibi; iki ışıklı. **2.** Üçüncü halife Hz. Osman'ın lâkabı. (Hz. Muhammet'in iki kızının da kocası olduğu için bu isim verilmiştir.)

Bil, üçünci hak resulıñ yarı Zünnureyndir **(Ga).**

Haya-u ılmı-hılm ilen érer Osmanı-Zünnureyn **(Ga).**

ZÜRYAT (Ar. zurya:t): Bak. **zür'ye.**

ZÜR'YE (Ar. ç. zurya:t): Çoluk çocuk, akraba.

Gargışdan galınmaz, gurduñ züryadı **(Aş).**

Önmedi ornumda ogul züryadım **(ZT).**

İLÂVE BİLGİLER

MİLÂDÎ VE HİCRÎ YIL HAKKINDA

1. Milâdî (Grigorian) Yıl: Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi bizim ülkemizde de Milâdi yıl hesabı kullanılmaktadır. Milâdî takvim, Hristiyanların peygamberi İsa (İisus Hristos)'nın doğumuyla başlar. Milât, Arapça bir kelime olup "doğmak, dünyaya gelmek" anlamları taşır. Milâttan önceki devre *biziñ éramızdan öñ*, Milâttan sonraki devre *biziñ éramızdan soñkı dövür* denilmektedir. Bugün Milâttan 1988 yıl geçmiştir.

Her 100 yıla, 1 asır denilir. Dolayısıyla biz, yirminci asrın sonlarında yaşamaktayız.

2. Hicrî Yıl: Hicrî yıl hesabı sadece Müslüman ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Hicrî takvim, Hz. Muhammet'in Mekke'den Medine'ye göç etmesiyle başlar. Hicrî, Arapça *hicret* kelimesinden olup, "göçmek; kendi vatanını terk edip başka bir yere yerleşmek; başka bir yere gitmek" anlamlarına gelir.

Hicrî takvimin birinci yılı, Milâdî takvimin 622. yılına denk gelir. Yani bu yıl *İyul* ayından başlar. Hicrî yıl iki çeşittir: 1. Hicrî-kamerî (Ay). 2. Hicrî-şemsî (Güneş). Bugün 1988 Milâdî yılı, Hicrî-kamerî yılın 1408. senesine, Hicrî-şemsi yılın 1367. senesine denk gelmektedir.

Görüldüğü gibi bu iki takvim arasında birçok fark bulunmaktadır. Dolayısıyla bu yıl hesaplarını birbirine çevirmek için ya formüller kullanılır ya da tablolardan faydalanılır.

Hicrî-kamerî yılın ayları, Ay'ın doğup batmasıyla hesaplanır ve bu yıl hesabında her sene 10-11 gün geriye gelir. Hicrî-şemsî yıl hesabında böyle bir durum yoktur. Bu yıl hesabının ayları devamlı olarak belli bir zamana, belli bir mevsime denk gelir.

YILLARIN BİRBİRİNE ÇEVRİLİŞİ

Tarihî doğu kaynaklarında yıllar daha çok Hicrî takvime göre verilir. Bunlar, şu anda kullandığımız Milâdî takvime şu şekilde çevrilir:

Hicrî takvime göre verilen yıl (sayı) 33'e bölünür ve çıkan sayı 33'de bölünün Hicrî yıldan çıkarılır. Kalan sayıya 621,54 eklenir. Bu şekilde Milâdî yılı bulmuş oluruz. Bunun formülü şöyledir:

$$Hicrî - \frac{Hicrî}{33} + 621{,}54 = Milâdî(Grigorian)$$

Milâdî yılı bulmanın başka bir yolu daha vardır: Hicrî yıl, 97 ile çarpılıp çıkan sayı yüze bölünür, bulunan sayıya 621,54 eklenir. Bunun formülü şöyledir:

$$\frac{Hicrî \times 97}{100} + 621{,}54 = Milâdî(Grigorian)$$

Milâdî yılı Hicrî-kamerî yıla çevirmek: İlk önce Milâdî yıldan 621,54 (ya da 622) çıkarılır, kalan sayı 32'ye bölünür, bulunan sayı Milâdî yıldan 621,54 (ya da 622)'ün çıkarılmasıyla elde edilen sayıya eklenir. Bunun formülü şöyledir:

$$Milâdî(Grigorian) - 621{,}54 + \frac{Milâdî - 621{,}54}{32} = Hicrî - kamerî$$

Hicrî-şemsî yılı Milâdî yıla çevirmek: Verilen sayıya 621 eklenir. Örneğin, içinde bulunduğumuz 1367 Hicrî yılına 621'i ekleyince Milâdî 1988'i buluruz.

MİLÂDÎ (AVRUPAÎ) AYLARLA HİCRÎ AYLARI KARŞILAŞTIRMA TABLOSU

T. Nu.	Milâdî (Avrupaî) Aylar	Hicrî-Kamerî Aylar	Hicrî-Şemsî Aylar (İran'da)	Hicrî-Şemsî Aylar (Afganistan'da)	Hicrî-Şemsî Aylar (Araplarda)	Mevsim-ler
1.	Yanvar	Rebi'-us-sani	Dey[1]	Dëlv	Kanun-as-sani	Gış
2.	Fevral	Cumadı-al-ovval	Bëhmen	Huvt	Şubat	
3.	Mart	Cumadı-as-sani	İsfend	Hamal[2]	Azar[3]	Yaz
4.	Aprel	Şovval	Ferverdin[4]	Sevr	Neysan	
5.	May	Receb	Ordibehişt	Cövza	Éyyar	
6.	İyun	Şa'ban	Hordad	Seretan	Hozayran	Tomus
7.	İyul	Remezan	Tir	Ésed	Temuz	
8.	Avgust	Maharrem[5]	Mordad	Sonbol	Ab	
9.	Sevtyabr	Safar	Şëhriver	Mizan	İdul	Güyz
10.	Oktyabr	Zilheçce	Mihr	Akrab	Teşrin-al-ovval	
11.	Noyabr	Zulka'da	Aban	Kovs	Teşrin-as-sani	
12.	Dekabr	Rebi'-ul-ovval	Azer	Kedi	Kanun-al-ovval	Gış

1. 11 *Dey,* 1 *Yanvar*'a denk gelir.
2. Hicrî-şemsî yıl (Afganistan'da) *Hamal* ayından başlar.
3. Günümüzde birçok ülkede kullanılan *Rim* takviminin ilk ayı *Azar*'dır.
4. Hicrî-şemsî yıl (İran'da) *Ferverdin* ayından başlar, 1 Ferverdin, 21 Marta denk gelir.
5. Hicrî-kamerî yıl *Maharrem* ayından başlar. Hicrî-kamerî yılın ayları her sene 11 gün geriye gelir.

YIL ÇEVİRMEK

Nu.	Türkmenlerde Müçe[1] Yıllarının Adları	Milâdî (Avrupaî) Yıl Hesabı							
1	Sıçan	1900	1912	1924	1936	1948	1960	1972	1984
2	Sığır	1901	1913	1925	1937	1949	1961	1973	1985
3	Bars	1902	1914	1926	1938	1950	1962	1974	1986
4	Tovşan	1903	1915	1927	1939	1951	1963	1975	1987
5	Luv (Balık)	1904	1916	1928	1940	1952	1964	1976	1988
6	Yılan	1905	1917	1929	1941	1953	1965	1977	1989
7	Yılkı	1906	1918	1930	1942	1954	1966	1978	1990
8	Goyun	1907	1919	1931	1943	1955	1967	1979	1991
9	Bicin (Maymın)	1908	1920	1932	1944	1956	1968	1980	1992
10	Takık (Tovuk)	1909	1921	1933	1945	1957	1969	1981	1993
11	İt	1910	1922	1934	1946	1958	1970	1982	1994
12	Doñuz (Gara Keyik)	1911	1923	1935	1947	1959	1971	1983	1995

1. *Müçe:* On iki hayvanlı takvim sistemi.

AŞURPUR MEREDOV - SAPAR AHALLI

SLOVAR TURKMENSKOY KLASSİÇESKOY LİTERATURI

Na Turkmenskoy Yazıke

Glavnaya redaktsiya Turkmenskoy sovetskoy éntsiklopedii izdatelstva "Turkmenistan"

Redaktor	A. ŞAMURADOV
Tekredaktor	M. S. KEMAYEVA
Korrektor	D. ATAYEVA

Tashih edilmeye verildi. 10.12.1987
Basılmasına izin verildi. 30.08.1988
Baskı numarası 26,67, fizikî baskı numarası 15.875
Neşir numarası 42,2
Tirajı 15.000, fiyatı 2 m. 60 k.

TSSR Neşriyat, kitap satışı hakkında devlet komitesi. "Türkmenistan" neşriyatın Türkmen Sovyet Ansiklopedisi. 744013, Aşgabat, Sovet Sokağı, Nu: 46.

SSKP Tataristan. Gazan, Dekabristler Sokağı, Aşgabat'ın 2. Matbuat Evinde basıldı. 7444013, Aşgabat, Atabayev Sokağı, Nu: 20.

"Türkmenistan" neşriyatın Türkmen Sovyet Ansiklopedisinin baş redaksiyonu, Aşgabat, Sovyet Sokağı, Nu: 46.

T.C. Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon Merkezi